

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
Razred za zgodovinske in družbene vede

ZNANSTVENORAZISKOVALNI CENTER SAZU
Inštitut za arheologijo

ARHEOLOŠKI VESTNIK

67
2016

ZALOŽBA
Z R C

LJUBLJANA
2016

ARHEOLOŠKI VESTNIK

ISSN 0570-8966

Izdala in založila / Published by	Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za arheologijo, Založba ZRC
Glavna urednica / Editor-in-chief	Sneža Tecco Hvala
Izvršna urednica / Managing editor	Andreja Dolenc Vičič
Uredniški odbor / Editorial board	Janez Dular, Jana Horvat, Zvezdana Modrijan, Marjeta Šašel Kos, Benjamin Štular, Biba Teržan, Borut Toškan, Peter Turk, Marko Dizdar, Paul Gleirscher, Claudio Zaccaria
Lektorji / Language editors	Terry T. Jackson, Urška Kosec, Špela Križ, Dušan Merhar, Barbara Smith Demo
Računalniška grafika / Computer graphics	Mateja Belak, Tamara Korošec, Lucija Lavrenčič, Drago Valoh
Naslov uredništva / Address	Arheološki vestnik, Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenija tel. + 386 1 47 06 380
E-naslov / E-mail	andreja.dolenc@zrc-sazu.si
Spletni naslov / Website	http://av.zrc-sazu.si
Tisk / Printed by	Cicero Begunje d.o.o
Naklada / Printrun	600 izvodov / copies

© 2016, ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo, Založba ZRC

Vse pravice pridržane. Noben del te knjige ne sme biti reproduciran, shranjen ali prepisan v kateri koli obliki oz. na kateri koli način, bodisi elektronsko, mehansko, s fotokopiranjem, snemanjem ali kako drugače, brez predhodnega pisnega dovoljenja lastnikov avtorskih pravic.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the publisher.

Vsebina

<i>Stane Gabrovec (1920–2014)</i> (Biba TERŽAN)	9
<i>Bibliografija Staneta Gabrovca</i> (Anja DULAR)	21

Prazgodovinske dobe

Primož PAVLIN, Aleksandar JAŠAREVIČ: <i>Depo iz starejšega obdobja kulture žarnih grobišč iz Paležnice Donje pri Doboju (Bosna in Hercegovina)</i>	31
Janez DULAR: <i>Železnodobno središče Vače in njegova bojovniška elita</i>	90
Ana MARIČ: <i>Dvodelna certoška fibula različice VIId s kulturnega mesta na Medejskem hribu v Furlaniji (Povzetek)</i>	118
Margherita BOLLA, Marina CASTOLDI: <i>Bronaste posode v severni Italiji med 4. in 1. stoletjem pr. n. št. in primer veronskega območja (Povzetek)</i>	161

Rimska doba

Jana HORVAT, Pavla PETERLE UDOVIČ, Tjaša TOLAR, Borut TOŠKAN: <i>Območje pristanišča v Navportu</i>	177
Maja ANDRIČ: <i>Človekov vpliv na rastlinstvo zahodnega Ljubljanskega barja v pozni prazgodovini (pribl. 1000–50 pr. n. št.). Primer: Vrhnika (Dolge njive)</i>	259

Epigrafika

Anja RAGOLIČ: <i>Nagrobna stela za Petona z Iga</i>	290
Dejan VERANIČ, Luka REPANŠEK: <i>Rimski kamniti spomeniki iz cerkve sv. Janeza Krstnika v Podkraju pri Tomišlju</i>	297
Luka REPANŠEK: <i>Quiemonis v luči avtohtonih izanskih osebnih imen (Povzetek)</i>	348
Petra ŽVAB ROŽIČ, Luka GALE, Boštjan ROŽIČ: <i>Analiza kamnin rimskih nagrobnih stel iz Podkraja in z Iga</i>	359

Numizmatika

Peter KOS: <i>Mali tavrski srebrniki tipa Varaždin (Povzetek)</i>	380
Tomislav BILIČ: <i>Apolon Belenos na novcu Norika i Tauriska (Sažetak)</i>	388

Arheozoologija

- Matija KRIŽNAR, Olexandr M. KOVALCHUK: *Ostanki kvartarnih sladkovodnih rib z Ljubljanskega barja in iz Križne jame iz paleontoloških zbirk Prirodoslovnega muzeja Slovenije* 389

Diskusija

- Ivan TURK, Matija TURK, Borut TOŠKAN: *Ali je jamska hijena res lahko naredila glasbilo? Odgovor Cajusu G. Diedrichu* (Izvleček) 401
- Slavko CIGLENEČKI: *Claustra Alpium Iuliarum, tractus Italiae circa Alpes in problem obrambe Italije v zaključnem poznorimskem obdobju* (Izvleček) 409

In memoriam

- Beatriče Trkman Žbona (1949–2015) (Drago SVOLJŠAK) 425
- Wilhelm Angeli (1923–2015) (Janez DULAR) 428

Ocene in prikazi

- Michel Toussaint, Dominique Bonjean (ur.): *The Scladina I-4A Juvenile Neandertal (Andenne, Belgium). Palaeoanthropology and Context*, 2014 (Matija TURK) 431
- Bernhard Hänsel, Kristina Mihovilić, Biba Teržan, s prispevki Claudie Gerling et al.: *Monkodonja. Istraživanja protourbanog naselja brončanog doba Istre. Knjiga 1. Iskopavanje i nalazi građevina / Monkodonja. Forschungen zu einer protourbanen Siedlung der Bronzezeit Istriens. Teil 1. Die Grabung und der Baubefund*, 2015 (Manca VINAZZA) 432
- P. Gros, E. Marin, M. Zink (ur.): *Auguste, son époque et l'Augusteum de Narona*, 2015 (Marjeta ŠAŠEL KOS) 435
- Plinij Starejši: *Naravoslovje 1. Knjige 1–6. Kozmologija in geografija*, 2012, prevod Matej Hriberšek. Matej Hriberšek: *Po Plinijevem nebu in zemlji. Komentar h knjigam 1–6 Plinijevega Naravoslovja*, 2013 (Julijana VISOČNIK) 436
- Plinij Starejši: *Naravoslovje 2. Knjigi 7 in 8. Antropologija in zoologija*, 2015, prevod in komentar Matej Hriberšek (Julijana VISOČNIK) 438

Contents

<i>Stane Gabrovec (1920–2014)</i> (Biba TERŽAN)	9
<i>Bibliography of Stane Gabrovec</i> (Anja DULAR)	21

Prehistory

Primož PAVLIN, Aleksandar JAŠAREVIĆ: <i>The Early Urnfield period hoard from Paležnica Donja near Doboj (Bosnia and Herzegovina)</i> (Summary)	61
Janez DULAR: <i>Der eisenzeitliche Zentralort Vače und seine kriegerische Elite</i>	73
Ana MARIĆ: <i>A two-part Certosa fibula (variant VII d) from the cult place at Monte di Medea in Friuli</i>	105
Margherita BOLLA, Marina CASTOLDI: <i>I recipienti di bronzo in Italia settentrionale tra IV e I secolo a.C. e il caso del territorio veronese</i>	121

Roman Period

Jana HORVAT, Pavla PETERLE UDOVIČ, Tjaša TOLAR, Borut TOŠKAN: <i>The port area of Nauportus</i> ...	233
Maja ANDRIČ: <i>Human impact on the vegetation of the western Ljubljansko barje in late prehistory (ca. 1000–50 cal. BC). Case study: Vrhnika (Dolge njive)</i>	271

Epigraphy

Anja RAGOLIČ: <i>The funerary stele of Petto from Ig</i>	277
Dejan VERANIČ, Luka REPANŠEK: <i>Roman stone monuments in the Church of St. John the Baptist in Podkraj near Tomišelj</i>	311
Luka REPANŠEK: <i>Quiemonis and the epichoric anthroponymy of Ig</i>	321
Petra ŽVAB ROŽIČ, Luka GALE, Boštjan ROŽIČ: <i>Rock analysis of Roman tombstones from Podkraj and Ig near Ljubljana</i>	366

Numismatics

Peter KOS: <i>Small Tauriscan silver coins of the Varaždin type</i>	371
Tomislav BILIĆ: <i>Apollo Belenos on Norican and Tauriscan coins</i>	381

Archaeozoology

- Matija KRIŽNAR, Olexandr M. KOVALCHUK: *Quaternary fish remains from the Ljubljansko barje and Križna jama in the paleontological collections of the Slovenian Museum of Natural History* (Summary) 398

Discussion

- Ivan TURK, Matija TURK, Borut TOŠKAN: *Could a cave hyena have made a musical instrument? A reply to Cajus G. Diedrich* 401
- Slavko CIGLENEČKI: *Claustra Alpium Iuliarum, tractus Italiae circa Alpes and the defence of Italy in the final part of the Late Roman period* 409

In memoriam

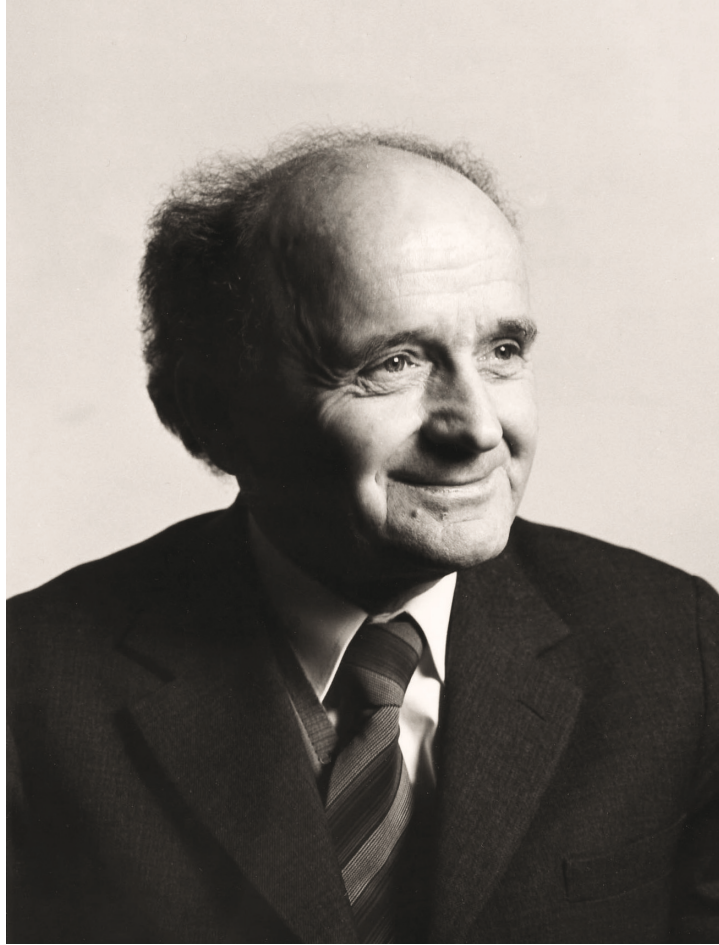
- Beatriče Trkman Žbona (1949–2015) (Drago SVOLJŠAK) 425
- Wilhelm Angeli (1923–2015) (Janez DULAR) 429

Book reviews

- Michel Toussaint, Dominique Bonjean (eds.): *The Scladina I-4A Juvenile Neandertal (Andenne, Belgium). Palaeoanthropology and Context*, 2014 (Matija TURK) 431
- Bernhard Hänsel, Kristina Mihovilić, Biba Teržan, with the contribution of Claudia Gerling et al.: *Monkodonja. Istraživanja protourbanog naselja brončanog doba Istre. Knjiga 1. Iskopavanje i nalazi građevina / Monkodonja. Forschungen zu einer protourbanen Siedlung der Bronzezeit Istriens. Teil 1. Die Grabung und der Baubefund*, 2015 (Manca VINAZZA) 432
- P. Gros, E. Marin, M. Zink (eds.): *Auguste, son époque et l'Augusteum de Narona*, 2015 (Marjeta ŠAŠEL KOS) 435
- Plinij Starejši: *Naravoslovje 1. Knjige 1–6. Kozmologija in geografija*, 2012, translation Matej Hriberšek.
- Matej Hriberšek: *Po Plinijevem nebu in zemlji. Komentar h knjigam 1–6 Plinijevega Naravoslovja*, 2013 (Julijana VISOČNIK) 436
- Plinij Starejši: *Naravoslovje 2. Knjigi 7 in 8. Antropologija in zoologija*, 2015, translation and comment Matej Hriberšek (Julijana VISOČNIK) 438

List of abstracts

Primož PAVLIN, Aleksandar JAŠAREVIĆ: <i>The Early Urnfield period hoard from Paležnica Donja near Dobož (Republika Srpska, Bosnia and Herzegovina)</i>	31
Janez DULAR: <i>The Iron Age center of Vače and its military elite</i>	73
Ana MARIĆ: <i>A two-part Certosa fibula (variant VIIId) from the cult place at Monte di Medea in Friuli</i>	105
Margherita BOLLA, Marina CASTOLDI: <i>Bronze vessels in northern Italy between the 4th and the 1st century BC. A case study of the Verona area</i>	121
Jana HORVAT, Pavla PETERLE UDOVIČ, Tjaša TOLAR, Borut TOŠKAN: <i>The port area of Nauportus</i>	177
Maja ANDRIČ: <i>Human impact on the vegetation of the western Ljubljansko barje in late prehistory (ca. 1000–50 cal. BC). Case study: Vrhniko (Dolge njive)</i>	259
Anja RAGOLIČ: <i>The funerary stele of Petto from Ig</i>	277
Dejan VERANIČ, Luka REPANŠEK: <i>Roman stone monuments in the Church of St. John the Baptist in Podkraj near Tomišelj</i>	297
Luka REPANŠEK: <i>Quiemonis and the epichoric anthroponymy of Ig</i>	321
Petra ŽVAB ROŽIČ, Luka GALE, Boštjan ROŽIČ: <i>Rock analysis of Roman tombstones from Podkraj and Ig near Ljubljana</i>	359
Peter KOS: <i>Small Tauriscan silver coins of the Varaždin type</i>	371
Tomislav BILIČ: <i>Apollo Belenos on Norican and Tauriscan coins</i>	381
Matija KRIŽNAR, Olexandr M. KOVALCHUK: <i>Quaternary fish remains from the Ljubljansko barje and Križna jama in the paleontological collections of the Slovenian Museum of Natural History</i>	389
Ivan TURK, Matija TURK, Borut TOŠKAN: <i>Could a cave hyena have made a musical instrument? A reply to Cajus G. Diedrich</i>	401
Slavko CIGLENEČKI: <i>Claustra Alpium Iuliarum, tractus Italiae circa Alpes and the defence of Italy in the final part of the Late Roman period</i>	409

Stane Gabrovec
(1920–2015)

STANE GABROVEC (1920–2015)

12. januarja 2015 nas je v svojem 95. letu starosti zapustil akademik dr. Stane Gabrovec, velikan slovenske arheologije in mednarodno priznan vrhunski znanstvenik.

Kot je sam slikovito opisal svoja mlada leta v intervjuju za *Novo revijo* leta 1996, je svojo prešerno mladost preživel v Kamniku, kjer se je na graščini na Zapricah 18. aprila 1920 tudi rodil. Obiskoval je škofijsko gimnazijo v Šentvidu nad Ljubljano, tedaj vrhunsko srednješolsko ustanovo na Slovenskem, kjer je 1939. leta maturiral. Tam ni dobil le odlične humanistične izobrazbe in med vrstniki prijateljev – kasneje pomembnih slovenskih intelektualcev –, temveč tudi pečat življenjske strogosti.

Po maturi je vpisal študij klasične filologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Med II. svetovno vojno je bil interniran v Italiji (Gonars, Novara), po njeni kapitulaciji pa mu je uspelo prebiti se v Švico, kjer je nadaljeval študij na univerzi v Bernu. Samo po sebi umevno mu je bilo, da se je po koncu vojne vrnil in nadaljeval študij klasične filologije v povezavi z arheologijo in antično zgodovino na ljubljanski Filozofski fakulteti, kjer je leta 1948 diplomiral. Leta 1962 pa je doktoriral s tezo "Prazgodovina Gorenjske" pri prof. dr. Alojzu Bencu na Filozofski fakulteti zagrebške univerze v Zadru.

V študijskem letu 1956–57 se je kot univerzitetni asistent izpopolnjeval v arheološkem seminarju univerze v Tübingenu, in sicer pri profesorju Wolfgangu Kimmigu, sodeloval pa je tudi na slavnih arheoloških izkopavanjih na Heuneburgu ob zgornji Donavi.

Službeno pot je Gabrovec začel leta 1948 v Narodnem muzeju kot kustos za prazgodovinsko arheologijo. Kot je sam izjavil, se mu je odprl

On the 12th of January 2015, at the age of 95, the Academician Dr. Stane Gabrovec left us forever. He was a giant of Slovenian archaeology and an internationally recognized outstanding scholar and scientist.

As he himself described his youth in an interview with the magazine 'Nova revija' in 1996, he joyfully grew up in Kamnik, where he was also born, in the manor house at Zaprice on the 18th of April 1920. He attended the diocesan high school in Šentvid above Ljubljana, then the top secondary school institution in Slovenia, from which he graduated in 1939. There he obtained not merely an excellent humanistic education and friends among his peers – later important Slovenian intellectuals – but also the foundations for living a strict life.

After graduation, he began studying classical philology at the Faculty of Arts in Ljubljana. During World War II he was interned in Italy (Gonars, Novara), and after its capitulation he succeeded in reaching Switzerland, where he continued his studies at the University of Bern. It goes without saying that naturally after the way he returned and continued his study of classical philology in conjunction with archeology and ancient history at the Faculty of Arts in Ljubljana, where he graduated in 1948. In 1962, he received his doctorate on the subject of 'The Prehistory of Upper Carniola/Gorenjska' with the mentor Prof. Alojz Benac at the Faculty of Arts of Zagreb University in Zadar.

In the academic year 1956–57, he continued his studies as a university assistant at the archaeological seminar of the University of Tübingen by Prof. Wolfgang Kimmig, where he participated in the famous archaeological excavations at the Heuneburg on the upper Danube River.

čisto nov svet, iz katerega bi najbrž zbežal, če ne bi tedanji ravnatelj prof. dr. Jože Kastelic “vsakdanjega muzejskega dela dvigal v čudoviti, polni svet antike, umetnosti in literature”. Hkrati pa je kmalu spoznal, “da zahteva arheologija celega človeka, da moraš obvladati njeno obrt”, kar je Gabrovcu tudi povsem uspelo, kot kaže njegova uspešna kariera. Postal je znanstveni svetnik in bil dolgoletni vodja arheološkega oddelka Narodnega muzeja vse do upokojitve leta 1987. Leta 1969 je bil izvoljen za izrednega profesorja za prazgodovinsko arheologijo ljubljanske univerze, kjer je kot pogodbeni profesor predaval na Filozofski fakulteti skoraj 20 let. Leta 1987 je postal izredni član, 1991 pa redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Stane Gabrovec je deloval in ključno sooblikoval slovensko arheološko vedo na treh med seboj prepletenih področjih – na muzejskem, na univerzitetno-pedagoškem in na znanstvenoraziskovalnem. Tako na prvem kot na drugem področju pa ne bi bil tako uspešen, če ne bi imel tako široke humanistične izobrazbe, če ne bi bil velik humanist in vrhunski znanstvenik.

V Narodnem muzeju se je Gabrovec s sodelavci sprva posvečal urejanju obsežnih arheoloških zbirk in dopolnil njihovo dokumentacijo s kartotekami in arhivskim gradivom, posebej dunajskim izpred leta 1918. Kot je zapisal ob Gabrovčevi 60-letnici prof. dr. Jože Kastelic¹, tedanji ravnatelj Narodnega muzeja, se je lahko jubilat z zadovoljstvom ozrl na svoje vzorno dokončano delo, ki ga je ravnatelj – Kastelic – primerjal kar s Siffovimi opravili. Gabrovčeva zasluga je bila, da so bili po dolgih letih trdega dela arheološki depoji Narodnega muzeja urejeni, predmeti konzervirani ter depoji dostopni in odprti za nadaljnje znanstveno proučevanje.

Vendar pa se Gabrovec ni omejil le na delo v lastnem muzeju, temveč se je zavedal poslanstva Narodnega muzeja kot osrednje slovenske muzejske znanstvene ustanove. Sodeloval je namreč pri vzpostavitvi arheoloških zbirk v muzejih v Novem mestu, Brežicah in Metliki, za katere je napisal še danes branja vreden vodnik “Najstarejša zgodovina Dolenjske” (1956).

V tej zvezi je posebne omembe vredna tudi Gabrovčeva vloga kot soorganizatorja mednarodne razstave o situlski umetnosti, spremljane z izvrstnim katalogom “Umetnost alpskih Ilirov in Venetov”, ki se je v letu 1962 zvrstila od Padove prek Ljubljane do Dunaja in v takšnem obsegu in

The official career of Gabrovec began in 1948, as the curator for prehistoric archaeology at the National Museum in Ljubljana. As he himself said, a whole new world had opened up to him, from which he would probably have run away had not the then director, Prof. Jože Kastelic, ‘elevated everyday museum work into a wonderful world full of antiquity, art and literature’. At the same time, he soon realized that ‘archaeology requires the whole person, you have to master its craft’, at which Gabrovec was entirely successful, as is shown by his successful career. He became a research advisor and the longtime head of the Archaeological Department of the National Museum until his retirement in 1987. In 1969, he was given the rank of associate professor of prehistoric archaeology at the University of Ljubljana, where he gave lectures as an adjunct professor at the Faculty of Arts for almost 20 years. In 1987 he became an associate member, and in 1991 a full member of the Slovenian Academy of Sciences and Arts.

Stane Gabrovec was active and crucial in helping shape the Slovenian archaeological discipline in three mutually related areas – museum-curating, university-teaching, and scientific-researching. Both in the first and the second field he would not have been so successful if he had not had so broad a humanistic education, and if he had not been a great humanist and excellent scientist.

In the National Museum, Gabrovec and his colleagues first dedicated themselves to arranging the extensive archaeological collections and supplementing their documentation with files and archival material, particularly that from Vienna before 1918. As he wrote in the works collected in honor of Gabrovec’s 60th birthday, Prof. Jože Kastelic,¹ then the director of the National Museum, stated that the celebrant could look back with satisfaction on his exemplary completed work, which the director – Kastelic – compared to a Sisyphean task. It was due to Gabrovec that after many years of hard work the archaeological storage areas of the National Museum were properly arranged, the objects conserved, and the storerooms accessible and open to further scientific study.

However, Gabrovec did not limit himself to work in his own museum, rather he was aware of the responsibility of the National Museum as the central Slovenian museum (and scientific) institution. He participated in the establishment

¹ J. Kastelic, Ob šestdesetletnici. Zbornik, posvečen Stanetu Gabrovcu ob šestdesetletnici. *Situla* 20/21, 1980, 5–8.

¹ J. Kastelic, Ob šestdesetletnici. Zbornik, posvečen Stanetu Gabrovcu ob šestdesetletnici. *Situla* 20/21, 1980, 5–8.

Stična, gomila 48. Arheološka izkopavanja Narodnega muzeja Slovenije leta 1960, vodja Stane Gabrovec (arhiv AO NMS).

Stična, Tumulus 48. Archaeological excavations by the National Museum of Slovenia in 1960, directed by Stane Gabrovec.

kvaliteti še ni doživela “ponovitve”. O njegovem visokem znanstvenem nivoju in izredni strokovno-organizacijski zavzetosti pričata tudi priznanji, ki sta mu jih izkazali italijanski znanstveni ustanovi: leta 1963 je postal dopisni član Inštituta za prazgodovino in protozgodovino Italije, leta 1972 pa dopisni član Inštituta za etruščanske in italške študije v Firencah.

Izredno pomembna in hkrati častna naloga je bila Gabrovcu zaupana tudi leta 1971, ko je vodil sekcijo za bronasto in železno dobo na 8. svetovnem kongresu za prazgodovinske in protozgodovinske vede v Beogradu (*Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*).

Tvorno je sodeloval tudi na veliki evropski razstavi o halštatski kulturi leta 1980 v Steyrju, ki je bila postavljena pod vodstvom dvornega svetnika dr. Wilhelma Angelija, vodje Prazgodovinskega oddelka dunajskega Naravoslovnega muzeja (“*Die Hallstattkultur. Frühform europäischer Einheit. Internationale Ausstellung des Landes Oberö-*

of archaeological collections in museums in Novo Mesto, Brežice, and Metlika, for which he wrote the guide (still worth reading) ‘The Earliest History of Lower Carniola’ (1956).

In this context, Gabrovec’s role is especially noteworthy as co-organizer of the international exhibition of Situla Art, accompanied by the excellent catalog ‘The Art of the Alpine Illyrians and Veneti’, which in 1962 travelled from Padua via Ljubljana to Vienna and has still not been exceeded in terms of scope and quality. His elevated scientific level and extraordinary professional and organizational commitment were also testified by the recognition awarded to him by Italian scientific institutions: in 1963 he became a corresponding member of the Institute of the Prehistory and Protohistory of Italy, and in 1972 a corresponding member of the Institute for Etruscan and Italic Studies in Florence.

An exceptionally important and also honorable assignment was entrusted to Gabrovec in 1971, when he chaired the section on the Bronze and Iron Ages at the 8th World Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences in Belgrade (*Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*).

He also actively participated in the major European exhibition on the Hallstatt Culture in 1980 in Steyr, which was placed under the authority of court councilor Dr. Wilhelm Angeli, the director of the Prehistoric Department of the Vienna Natural History Museum (“*Die Hallstattkultur. Frühform Europäischer Einheit. Internationale Ausstellung des Landes Oberösterreich, 15. April bis 26. Oktober 1980, Schloß Lamberg, Steyr*”).

In addition to strictly museum activities, Gabrovec’s investigations in the field were also extremely important. Along with Dr. Jože Kastelic, he excavated the prehistoric and early Slavic cemetery at Pristava near Bled in 1948–1951. For that time, the monographic publication of the prehistoric finds from Bled was also exemplary (1960). He later investigated other sites, such as Kobarid (1976, 1977), Tolmin and Bohinj (1974), and not merely sites in the Slovenian Littoral/Primorska and Upper Carniola/Gorenjska, but also in Lower Carniola/Dolenjska. Among his earlier investigations was the excavation and excellent publication of the tumulus at Volčje Njive (1956), while the most important were the archaeological excavations at Stična. From 1960 to 1975, Gabrovec directed truly extensive excavations at Stična. Further, he continued excavating the giant burial mounds at Vrhpolje near Šentvid, whose investigation had been started in 1946 – as the first systematic archaeological exca-

sterreich, 15. April bis 26. Oktober 1980, Schloß Lamberg, Steyr”).

Poleg strogega muzealskega dela je nadvse pomembno tudi Gabrovčevo terensko delo. Z dr. Jožetom Kastelicem sta v letih 1948–1951 izkopavala staroslovansko in prazgodovinsko grobišče na Pristavi pri Bledu. Za takratne časa zgledna je tudi monografska objava blejskih prazgodovinskih najdb (1960). Kasneje je raziskoval še druga najdišča, npr. v Kobaridu (1976, 1977), Tolminu in Bohinju (1974), a ne le na Primorskem in Gorenjskem, temveč tudi na Dolenjskem. Med njegova zgodnja dela sodi izkopavanje in odlična objava gomile v Volčjih Njivah (1956), a najpomembnejše so bile arheološke raziskave v Stični. Od 1960 do 1975 je Gabrovec namreč vodil res obsežna izkopavanja v Stični. Najprej je nadaljeval izkopavanje mogočne gomile na Vrhpolju pri Šentvidu, raziskave katere je leta 1946 – kot prvo sistematično arheološko izkopavanje po II. svetovni vojni – začel že dr. Jože Kastelic.² Nato se je posvetil raziskavam na naselbini – na Cvingerju nad Virom pri Stični – ter nazadnje vodil še izkopavanje gomile na Virski gmajni.³ Ta izkopavanja so prav zaradi Gabrovčevega mednarodnega ugleda prerasla v mednarodna arheološka izkopavanja, kar je bil za takratni čas izredni uspeh. Pri izkopavanjih so namreč poleg arheološkega seminarja Filozofske fakultete ljubljanske univerze sodelovali Arheološki seminar univerze iz Marburga na Lahni pod vodstvom prof. dr. Otto-Hermana Freya in dr. Volkerja Pingla ter Smithsonian Institute iz Washingtona pod vodstvom prof. dr. Stephena Foltinyja.

Arheološka izkopavanja v Stični so bila v mnogih pogledih pionirska, ne le z raziskovalnega stališča, temveč tudi izobraževalnega – bila so dragocena šola modernih izkopavanj, odlična šola tudi za nas – takratne študente arheologije, ne le z ljubljanske univerze, temveč tudi z drugih univerz, saj so bili med udeleženci izkopavanj tudi nemški, avstrijski, italijanski, madžarski in ameriški študentje. Postala so paradigmatična za moderno načrtovane arheološke raziskave v Sloveniji. Zaobjela so različne segmente celotnega poselitvenega prostora, od sistematičnih topografskih pregledov širše okolice, izmere in izdelave novih načrtov tlorisov naselbine

after World War II – by Dr. Jože Kastelic.² He then concentrated on excavations at the nearby settlement – at Cvinger above Vir pri Stični – and finally led further excavations of the tumulus at Virska gmajna.³ This excavation evolved into an international archaeological excavation because of Gabrovec’s international reputation, which for the time was an extraordinary success. In addition to the Archaeological department of the Faculty of Arts of the University of Ljubljana, the excavations were joined by staff of the University of Marburg on the Lahn, led by Prof. Otto-Herman Frey and Dr. Volker Pingel, and the Smithsonian Institute from Washington, led by Prof. Stephen Foltiny.

The archaeological excavations at Stična were pioneering in many aspects, not merely from the research point of view, but also in terms of education – as a valuable school of modern excavation methods, and also an excellent school for us archaeology students at the time – not merely from the Ljubljana university, but also other universities, as German, Austrian, Italian, Hungarian, and American students also participated in the excavations. The excavations became the paradigm for modern planned archaeological investigations in Slovenia. They encompassed various segments of the entire settlement area, from systematic topographic survey of the wider vicinity, measuring and making new plans of the layout of the settlement and tumulus cemetery,⁴ to systematic excavations of two tumuli and parts of the fortified settlement at Cvinger, where 22 trenches were excavated. Several sections of the walls and the interior of the settlement were investigated (1994).⁵ The excavations have produced important new insights into the origins of the powerful Iron Age settlement above Vir pri Stični – known already by Josip Jurčič⁶ – one of the largest in the southeastern Alpine region, and certainly

² The tumulus was first denoted as Tumulus I, and later in the final publication (2006) as Tumulus 48.

³ The tumulus was first named by the owner of the land as Tratar Tumulus, and later as Tumulus 5.

⁴ In this topographic measurement, the fruitful collaboration of Gabrovec with Dr. Mitja Brodar should be mentioned in particular.

⁵ The excavation results were promptly presented at professional meetings and symposia, and published in various journals and acts of symposia. See the bibliography of Gabrovec.

⁶ J. Kastelic, Jurčičevo zanimanje za prazgodovinske gomile v Stični. *Zbornik občine Grosuplje* 11, 1980, 175–178.

² Gomila je bila najprej označena kot I. gomila, kasneje v končni objavi (2006) kot gomila 48.

³ Gomila je bila najprej poimenovana po lastniku zemljišča kot Tratarjeva gomila, kasneje kot 5. gomila.

Stična, prazgodovinska naselbina na Cvingerju. Arheološka izkopavanja Narodnega muzeja Slovenije leta 1970.

Stane Gabrovec s profila opazuje meritve in risanje profila v sondi (arhiv AO NMS).

Stična, the prehistoric settlement at Cvinger. Archaeological excavations by the National Museum of Slovenia in 1970.

Stane Gabrovec observing the measuring and drawing of the trench profile.

in gomilnega grobišča⁴ do sistematičnih izkopavanj dveh gomil in pa predelov v utrjeni naselbini na Cvingerju, kjer je bilo izkopanih kar 22 sond. Z njimi je bilo raziskanih več odsekov obzidja in notranjosti naselbine (1994).⁵ Izkopavanja so

⁴ Pri teh topografskih meritvah naj posebno omenimo tudi plodno sodelovanje Gabrovca z dr. Mitjem Brodarjem.

⁵ Rezultati izkopavanj so bili sprotno predstavljeni na strokovnih srečanjih in simpozijih ter objavljeni v različnih strokovnih revijah in aktih simpozijev. Glej Gabrovčevo bibliografijo.

in Lower Carniola/Dolenjska.⁷ It was shown, in fact, that Cvinger near Stična, despite its immense size, had been planned and built in 'one go', so to speak, so that it represents a historic act dated to the 8th century BC. Despite its ups and downs, which are quite identifiable on the basis of multiple renovations to the walls, the settlement at Cvinger continued in existence up to the Roman occupation

⁷ Cf. J. Dular, S. Tecco Hvala, *South-Eastern Slovenia in the Early Iron Age*. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 12, 2007.

prinesla pomembna nova spoznanja o nastanku mogočne železnodobne naselbine nad Virom pri Stični, ene največjih v jugovzhodnem predalpskem prostoru, zagotovo pa na Dolenjskem,⁶ ki jo je poznal že Josip Jurčič.⁷ Pokazala so namreč, da je bil stiški Cvinger v vsej svoji velikosti načrtovan in zgrajen tako rekoč v “enem zamahu”, torej da gre za zgodovinsko dejanje, datirano v 8. st. pr. n. št. Kljub svojim vzponom in padcem, ki so dobro razpoznavni na osnovi večkratnih obnov obzidja, je naselbina na Cvingerju obstala vse do rimske zasedbe naših krajev. O njenih prebivalcih, o njihovi družbi, kot je razvidna iz načina pokopavanja v skupinskih, rodovno-družinskih gomilah, pa govorijo na novo proučene stiške gomile, ki kažejo na mogočne rodove, ki so “virsko belo mesto” zgradili in ki so nato več stoletij dajali dolenski halštatski kulturi odločilni pečat (2006, 2008/2010). Skratka, stiška izkopavanja so dala povsem nov uvid v zgodovino dolenske kulturne skupine, ki ima med železnodobnimi kulturami Slovenije in tudi v širšem okviru Srednje Evrope ter Balkana zelo pomembno mesto.

Z odlično izpeljanimi obsežnimi izkopavanji in z nepričakovanimi, nadvse pomembnimi rezultati raziskav je Stane Gabrovec še povečal svoj mednarodni ugled, nedvomno največji, ki ga je kdaj užival slovenski arheolog. Poleg že omenjenega častnega članstva v italijanskih znanstvenih ustanovah je leta 1967 postal izredni, leta 1977 pa redni član Nemškega arheološkega inštituta v Berlinu, 1985 pa dopisni član Bavarske akademije znanosti v Münchnu.

Kot je že iz doslej povedanega razvidno, je bilo glavno znanstveno delo Staneta Gabrovca posvečeno prav raziskovanju bronaste in železne dobe. Na podlagi arheoloških izkopavanj in sistematičnih objav gradiva je s svojimi številnimi študijami gradil pot do sinteze o bronasti in železni dobi na slovenskem ozemlju in njegovem sosledstvu. Izdelal je novo kronologijo za bronasto, starejšo in mlajšo železno dobo. Še posebej njegov koncept periodizacije halštatskega obdobja je doživel splošno mednarodno odmevnost ter obdržal svojo veljavnost vse do danes (1964–1965, 1966, 1973). Na novo je opredelil kulturne skupine halštatskega in latenskega obdobja kot prvi na Slovenskem ter orisal njihovo

of this area. Information about its inhabitants and their society, as was evident from the manner of burial in collective clan-family tumuli, is offered by the newly reviewed Stična tumuli, which point to powerful clans who built the ‘white shining town’ of Vir and who gave a decisive stamp to the Lower Carniola Hallstatt Culture for several centuries (2006, 2008/2010). In short, the excavations at Stična gave a completely new insight into the history of the Lower Carniola/Dolenjska cultural group, which holds a very important place among the Iron Age cultures of Slovenia and also in the wider context of Central Europe and the Balkans.

With excellently executed extensive excavations and unexpected, highly important research results Stane Gabrovec further increased his international reputation, undoubtedly the greatest ever enjoyed by a Slovenian archaeologist. In addition to the already mentioned honorary membership in Italian scientific institutions, in 1967 he became an associate, and in 1977 a regular member of the German Archaeological Institute in Berlin, and in 1985 a corresponding member of the Bavarian Academy of Sciences in Munich.

As is already evident from the above, the main scientific focus of Stane Gabrovec was dedicated to research into the Bronze and Iron Ages. On the basis of archaeological excavations and the systematic publication of material he built with his numerous studies the route to syntheses about the Bronze and Iron Ages on Slovenian territory and its vicinity. He created a new chronology for the Bronze Age, and the earlier and later Iron Age. In particular, his concept for the periodization of the Hallstatt period has experienced a general international recognition and has retained its validity until the present (1964–1965, 1966, 1973). He was the first in Slovenia to redefine the cultural groups of the Hallstatt and La Tène periods and outline their cultural-historical image (1966). His fundamental research about individual types of elements of the material culture and studies in the field of spiritual culture are also numerous. Among the former, special mention should be made of discussions of defensive weapons in the Hallstatt period – bell-shaped cuirasses (1960) and various types of helmets (1950, 1962–1963, 1965, 1966) – and about jewelry, such as double-looped bow fibulae (1970), and also studies on Situla Art (1962, 1964–1965, 1977, 1980, 1984). He also readdressed problems about the ethnicity of populations of the Iron Age cultures in Slovenia and the Balkans (1964, 1990). He summarized the results of his numerous studies in the synthetic surveys of the Bronze and

⁶ Primerjaj J. Dular, S. Tecco Hvala, *Jugovzhodna Slovenija v starejši železni dobi*. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 12, 2007.

⁷ J. Kastelic, Jurčičevo zanimanje za prazgodovinske gomile v Stični. *Zbornik občine Grosuplje* 11, 1980, 175–178.

kulturnohistorično podobo (1966). Številne so tudi njegove temeljne raziskave o posameznih zvrsteh materialne kulture in študije s področja duhovne kulture. Med prvimi velja posebej omeniti razprave o zaščitnem orožju v halštatskem obdobju – o zvončastih oklepih (1960) in različnih vrstah čelad (1950, 1962–1963, 1965, 1966) – in pa o nakitu, kot so dvozankaste ločne fibule (1970), med drugimi tiste o situlski umetnosti (1962, 1964–1965, 1977, 1980, 1984). Na novo je postavil tudi probleme etničnih nosilcev železnodobnih kultur na Slovenskem in Balkanu (1964, 1990). Rezultate svojih številnih študij je strnil v sintetičnih prikazih bronaste in železne dobe Slovenije in Istre, ki so izšli v okviru monumentalnega dela “Praistorija jugoslavenskih zemalja”, v IV. in V. knjigi, prva je posvečena bronasti (Bronzano doba, 1983), druga železni dobi (Željezno doba, 1987). Ta izjemni *opus magnum* o jugoslovanski arheologiji, pri ustvarjanju katerega je bil Gabrovec aktivno soudeležen, tudi kot sourednik V. knjige, je nastal pod vodstvom akademika prof. dr. Alojza Benca v Centru za balkanološka ispitivanja na Akademiji nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine v Sarajevu. Z delovanjem tega Centra je bil namreč Gabrovec tesno povezan, saj je bil njegov redni član že od 1962. leta dalje.

Ob vseh naštetih delih ne smemo pozabiti na Gabrovčev pomemben delež pri nastajanju arheološke karte Slovenije, epohalnega leksikona vseh do tedaj znanih arheoloških najdišč, ki je nastajal pod okriljem Medakademijskega odbora za izdajo arheološke karte Jugoslavije pod predsedstvom akademika Srečka Brodarja. Gabrovec je bil član slovenskega uredniškega odbora, pisec temeljnih razprav o naselitveni zgodovini Slovenije v halštatskem in latenskem obdobju ter avtor gesel za številna najdišča. Slovenski zvezek, ki je poleg Arheološke karte Bosne in Hercegovine⁸ edini realiziran, je leta 1975 izdal Inštitut za arheologijo SAZU pod naslovom “Arheološka najdišča Slovenije”. Gabrovec pa ni sodeloval le pri tem projektu inštituta, temveč tudi pri drugih, med drugim je

Iron Ages in Slovenia and Istria that were published in the framework of the monumental work ‘The Prehistory of the South Slavic Lands’, in volumes IV and V, the first dedicated to the Bronze Age (*Bronzano doba*, 1983), the second to the Iron Age (*Željezno doba*, 1987). This exceptional *opus magnum* about Yugoslavian archaeology, in which Gabrovec was actively involved, also participating as the co-editor of volume V, was created under the leadership of the Academician Prof. Alojz Benac of the Center for Balkan Studies at the Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina in Sarajevo. Gabrovec was closely tied to the activities of this Center, as he was a member of it from 1962 onwards.

Along with all the above achievements, Gabrovec’s important part in the creation of the Archaeological Map of Slovenia should not be forgotten. This epochal lexicon of all until then known archaeological sites, which was formed under the auspices of the Inter-Academy Committee to publish an archaeological map of Yugoslavia, chaired by Academician Srečko Brodar. Gabrovec was a member of the Slovenian editorial board, the author of fundamental discussions about the settlement history of Slovenia in the Hallstatt and La Tène periods, and the author of the identification terms for many sites. The volume for Slovenia, which was the only one to be issued other than the Archaeological Map of Bosnia and Herzegovina,⁸ was published in 1975 by the Institute of Archaeology of the Slovenian Academy of Sciences and Arts (SAZU) with the title ‘*Arheološka najdišča Slovenije*’/The Archaeological Sites of Slovenia’. Gabrovec did not participate merely in this project of the Institute, but also many others, and among other things he was for many years a member of the editorial board of the central Slovenian archaeological journal *Arheološki vestnik*.⁹

⁸ Arheološka karta BiH, ki šteje 4 enote v sedmih zvezkih, je izšla 1988. Njen glavni urednik je bil akademik Borivoj Čović. Vendar naj na tem mestu omenimo, da sta na Hrvaškem doslej izšla zvezek *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske* pod uredništvom Marine Šimek (1977, druga izdaja 1997) in pa reprezentančna izdaja *Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta* pod uredništvom Aleksandra Durmana. Omenimo naj, da so v Srbiji začeli izdajati zvezke *Arheološka grada Srbije*, katerih iniciator in glavni avtor je Mile Stojić (Niš, 2006; Kruševac, 2006; Požarevac, 2008; Leskovac, 2010).

⁸ The Archaeological Map of Bosnia and Herzegovina, which consists of 4 units in seven volumes, was published in 1988. Its main editor was the Academician Borivoj Čović. It should also be mentioned that in Croatia so far have been published a ‘Register of Archaeological Finds and Sites of Northwestern Croatia’, edited by Marina Šimek (1977, second edition 1997) and the publication ‘A Hundred Croatian Archaeological Sites’, edited by Aleksandar Durman. In Serbia, they have begun to publish volumes of ‘The Archaeological Material of Serbia’, whose initiator and main author is Mile Stojić (Niš, 2006; Kruševac, 2006; Požarevac, 2008; Leskovac, 2010).

⁹ Member of the editorial board from 1962 to 2012, member of the Scientific Committee of the Institute from 1983 to 1 October 2012.

bil dolgoletni član uredniškega odbora osrednjega slovenskega strokovnega glasila *Arheološki vestnik*.⁹

Izjemna osebnost je bil Gabrovec tudi kot univerzitetni profesor. Leta 1969, ko je postal predstojnik oddelka za arheologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani profesor dr. Jože Kastelic, do tedaj ravnatelj Narodnega muzeja, je pripeljal na oddelek novega profesorja za prazgodovinsko arheologijo – dr. Staneta Gabrovca. Skupaj sta ustvarila na arheološkem oddelku povsem novo študijsko atmosfero, odprla sta nam nova obzorja arheološke vede. To ni bilo povezano le s takrat na novo urejeno knjižnico, ki je bila pred tem nedostopna za nas študente, in z ureditvijo nove seminarske sobe, kjer smo lahko nemoteno študirali, temveč z odličnimi rednimi predavanji in seminarji ter ekskurzijami, hkrati pa so se nam odprle možnosti sodelovanja na arheoloških izkopavanjih, predvsem v Stični.

S svojimi izredno sistematičnimi in inspirativnimi predavanji nas je profesor Gabrovec popeljal v svet arheološke znanosti, v zapleteno problematiko prazgodovine, še posebej nam je odkrival in približal obdobje tako imenovanega cvetočega dolenskega halštata. V seminarjih pa smo spoznavali pravo znanstvenoraziskovalno delo. Očitno je po Gabrovčevi presoji seminarsko delo doseglo takšen nivo, da je zasnoval z nami poseben raziskovalni projekt, usmerjen v kronološko problematiko slovenskega halštatskega obdobja. Rezultate smo skupaj predstavili na mednarodnem kolokviju v Novem mestu leta 1972, objavljenem v *Arheološkem vestniku* 24, 1973 (1975). Od takrat se govori, ne le v Sloveniji, temveč v širšem evropskem prostoru, o Gabrovčevi ljubljanski šoli – podobno torej kot na primer o marburški šoli Gera von Merharta,¹⁰ slavni v sredini prejšnjega stoletja, ali o Kossackovi münchenski šoli.

Gabrovec pa nam ni posredoval le vrline akademskega študija in nas vpeljal v metodološke postopke terenskih izkopavanj, ampak nam je odprl prenekatera vrata v tuje muzeje in muzejske depoje, pa tudi v seminarje na univerzah v tujini.

Kot vodja arheološkega oddelka Narodnega muzeja je Stane Gabrovec skrbel za sistematično objavo arheoloških zbirk lastnega muzeja,¹¹ kar je nato kot

Gabrovec was also an outstanding figure as a university professor. In 1969, when Prof. Jože Kastelic, until then director of the National Museum, became the head of the Department of Archaeology at the Faculty of Arts of the University of Ljubljana, he introduced to the department also a new professor of prehistoric archaeology – Dr. Stane Gabrovec. Together they created an entirely new academic atmosphere in the archaeological department, and opened new horizons for students in the discipline of archaeology. This was related not merely to the newly organized library, which had previously been inaccessible to students, and the arrangement of the new seminar rooms, where we were able to study undisturbed, but also the excellent scheduled lectures and seminars and field trips, while at the same time, the possibilities were offered of participating in archaeological excavations, primarily at Stična.

With his extremely systematic and inspiring lectures, Professor Gabrovec led us into the world of archaeological science, the complex problems of prehistory, and particularly uncovered and brought us close to the period of the so-called flourishing Lower Carniola/Dolenjska Hallstatt.

In the seminars, we were introduced to true scientific research. Apparently Gabrovec had decided that the seminar works had achieved an elevated level, and he established with his students a special research project, oriented to the chronological problems of the Hallstatt period in Slovenia. The results were presented together at an international colloquium in Novo Mesto in 1972, and published in the journal *Arheološki vestnik* 24, 1973 (1975). Since then, not merely in Slovenia, but rather in a broader European context, it was possible to speak of Gabrovec's Ljubljana school – similar, for example, to the Marburg school of Gero von Merhart¹⁰, famous in the middle of the last century, as well as Kossack's Munich school.

Gabrovec not only instilled in us the virtues of academic study and introduced us to methodological procedures in field excavations, but also opened many doors to foreign museums and museum storerooms, as well as seminars at universities abroad.

As the head of the Archaeological department of the National Museum, Stane Gabrovec was responsible for the systematic publication of the archaeological collections of his own museum,¹¹ which he as a pro-

⁹ Član uredniškega odbora od 1962–2012, član Znanstvenega sveta inštituta od 1983 do 1. 10. 2012.

¹⁰ Gabrovec, *Arheo* 4, 1984.

¹¹ V tej zvezi velja omeniti tudi številne objave gradiva predvsem arheoloških najdišč Dolenjske izpod peresa dr. Vide Stare, tedaj kustodinje v Narodnem muzeju, tako v

¹⁰ Gabrovec, *Arheo* 4, 1984.

¹¹ In this context, we should also mention the numerous publications of material, mainly from the archaeological sites of Lower Carniola written by Dr. Vida Stare, then a

profesor zaupal tudi svojim študentom.¹² Hkrati pa se je zavedal, da je potrebna objava celotnega starega fonda arheološkega gradiva, ki se zaradi zgodovinskih danosti hrani v tujih muzejih – na Dunaju, v Gradcu, Trstu, Oxfordu, Harvardu,¹³ kar je pomenilo, da je bilo to gradivo nedostopno za znanstveno raziskovanje v Sloveniji. Zato je skupaj z akademikom dr. Jaroslavom Šašlom zasnoval projekt “Dokumentiranje arheoloških najdb s slovenskega prostora v tujih muzejih”. V okviru tega projekta smo njegovi študentje zrisali, opisali in proučili večino najdb, ki jih hranijo na Dunaju in v Gradcu. Rezultat tega dela so bile najprej številne diplomske, magistrske in doktorske naloge, ki so objavljene ali v obliki člankov v strokovnih revijah¹⁴ ali pa monografsko v zbirki Katalogi in monografije Narodnega muzeja Slovenije.¹⁵ V ta sklop sodi tudi objava gradiva s Szombathyjevih izkopavanj na nekropoli na Mostu na Soči, ki so potekala pred I. svetovno vojno.¹⁶ Le-ta predstavlja doslej eno izmed največjih raziskanih nekropol iz

fessor also entrusted to his students.¹² At the same time he was aware that the publication was necessary of entire earlier collections of archaeological material from Slovenia that because of certain historical realities are kept in foreign museums – in Vienna, Graz, Trieste, Oxford, and Harvard,¹³ meaning that this material was inaccessible for scientific research in Slovenia. So, together with the Academician Dr. Jaroslav Šašel he founded the project ‘The documentation of archaeological finds from Slovenian territory in foreign museums’. In the framework of this project, we, his students, drew, described, and studied the majority of finds that are kept in Vienna and Graz in Austria. The initial results of this work were numerous undergraduate, masters, and doctoral theses, which were published either in the form of articles in professional journals,¹⁴ or as monographs in the series *Katalogi in monografije/ Catalogues and Monographs* of the National Museum of Slovenia.¹⁵ This also includes the publication of

Arheološkem vestniku kot tudi v *Katalogih in monografijah* 10, 1973, in 18, 1980.

¹² Glej npr. J. Dular, *Podzemelj*. Katalogi in monografije 16, 1978.

¹³ Na tem mestu naj omenimo, da so arheološke najdbe z Magdalenske gore in iz Stične iz Mecklenburške zbirke, ki jih je med obema vojnama kupil harvardski Peabody Museum, že objavljene. Objavo sta z znatno strokovno podporo Gabrovca pripravila Hugh Hencken (*The Iron Age Cemetery of Magdalenska gora in Slovenia. Mecklenburg Collection, Part II. American School of Prehistoric Research – Bulletin 32, Harvard 1978*) in Peter S. Wells (*The Emergence of an Iron Age Economy. The Mecklenburg grave groups from Hallstatt and Stična. Mecklenburg Collection, Part III. American School of Prehistoric Research – Bulletin 33, Harvard 1981*). Neobjavljene so ostale najdbe iz Vinice in primorskih najdišč (primerjaj *Treasures of Carniola, New York 1934*).

¹⁴ Kot primere naj navedemo le nekatere izmed njih: M. Guštin, Kronologija notranjske skupine. *Arheološki vestnik* 24, 1973 (1975) 461–506; J. Dular, Bela krajina v starohalštatskem obdobju. *Arheološki vestnik* 24, 1973 (1975) 544–591; P. Kos, Koritnica ob Bači. *Arheološki vestnik* 24, 1973 (1975) 848–873; V. Kučar, Prahistorijska nekropola Beram. *Histria archaeologica* 10/1, 1979, 85–131, Tab. 1–20.

¹⁵ Npr. M. Guštin, *Notranjska. K začetkom železne dobe na severnem Jadranu*. Katalogi in monografije 17, 1979; A. Dular, *Prazgodovinska grobišča v okolici Vinjega vrha nad Belo Cerkvijo. Šmarjeta II*. Katalogi in monografije 26, 1991; M. Guštin, *Posočje v mlajši železni dobi*. Katalogi in monografije 27, 1991; S. Tecco Hvala, J. Dular, E. Kocuvan, *Železnodobne gomile na Magdalenski gori*. Katalogi in monografije 36, 2004.

¹⁶ *Katalogi in monografije* 22, 1983; 23/1–2, 1984–1985.

curator in the National Museum, both in *Arheološki vestnik* and in *Katalogi in monografije* 10, 1973, and 18, 1980.

¹² See e.g. J. Dular, *Podzemelj*. Katalogi in monografije 16, 1978.

¹³ At this point it should be mentioned that the archaeological finds from Magdalenska Gora and from Stična from the Mecklenburg Collection, which was purchased between the two world wars by the Peabody Museum in Harvard, have been published. The publication, with considerable professional support from Gabrovca, was prepared by Hugh Hencken (*The Iron Age Cemetery of Magdalenska gora in Slovenia. Mecklenburg Collection, Part II. American School of Prehistoric Research – Bulletin 32, Harvard 1978*) and Peter S. Wells (*The Emergence of an Iron Age Economy. The Mecklenburg grave groups from Hallstatt and Stična. Mecklenburg Collection, Part III. American School of Prehistoric Research – Bulletin 33, Harvard 1981*). The finds from Vinica and coastal sites have remained unpublished (cf. *Treasures of Carniola, New York 1934*).

¹⁴ To cite only a few of them as examples: M. Guštin, Cronologia del gruppo preistorico della Notranjska (Carniola Interna). *Arheološki vestnik* 24, 1973 (1975) 461–506; J. Dular, Die Bela krajina in der frühen Hallstattzeit. *Arheološki vestnik* 24, 1973 (1975) 544–591; P. Kos, Koritnica an der Bača. *Arheološki vestnik* 24, 1973 (1975) 848–873; V. Kučar, La nécropole préhistorique de Béram. *Histria archaeologica* 10/1, 1979, 85–131, Pl. 1–20.

¹⁵ E.g. M. Guštin, *Notranjska. Zu den Anfängen der Eisenzeit an der nördlichen Adria*. Katalogi in monografije 17, 1979; A. Dular, *Die vorgeschichtlichen Nekropolen in der Umgebung von Vinji Vrh oberhalb von Bela Cerkev. Šmarjeta II*. Katalogi in monografije 26, 1991; M. Guštin, *Posočje in der jüngeren Eisenzeit*. Katalogi in monografije 27, 1991; S. Tecco Hvala, J. Dular, E. Kocuvan, *Eisenzeitliche Grabhügel auf der Magdalenska gora*. Katalogi in monografije 36, 2004.

starejše železne dobe v srednji Evropi.¹⁷ Prav te objave o najpomembnejših slovenskih prazgodovinskih najdiščih so plod Gabrovčeve šole, so dokaz, kakšen uspeh je požel Gabrovec kot univerzitetni profesor. Brez njega jih nikoli ne bi bilo, kajti pod njegovim mentorstvom smo jih ustvarili njegovi učenci. Gabrovčeva šola je postala še bolj prepoznavna daleč prek meja naše ožje domovine. Njemu gre zahvala, da sta se arheološki oddelek Filozofske fakultete in z njim slovenska arheologija dvignila na raven velikih evropskih središč za arheološke prazgodovinske študije.

Arheološka veda se je Stanetu Gabrovcu kot nemu vodilnih poznavalcev prazgodovine v srednji in jugovzhodni Evropi oddolžila z vrsto priznanj. Poleg že omenjenih, ki so mu jih podelile italijanske, nemške, jugoslovanske in na koncu tudi slovenske znanstvene inštitucije, naj na tem mestu spomnim, da je leta 1996 prejel nagrado za življenjsko delo Slovenskega arheološkega društva, leta 2000 pa je bil odlikovan z Zoisovo nagrado za življenjsko delo.

Trajno priznanje Stanetu Gabrovcu kot odličnemu predstavniku arheološke vede pa predstavlja zbornik, posvečen njegovi 60. obletnici, ki ga je pripravil Narodni muzej Slovenije. V njem so zbrane številne znanstvene razprave prominentnih tujih in domačih arheologov (*Situla* 20–21, 1980). Za njegovo 80. obletnico smo mu njegovi učenci pod pokroviteljstvom SAZU pripravili znanstveno srečanje, na katerem je bil s številnimi prispevki še enkrat poudarjen pomen Staneta Gabrovca kot univerzitetnega profesorja in izjemnega znanstvenika (*Arheološki vestnik* 52, 2001). Za njegovo 90. obletnico pa je potekala svečanost v njegovem rojstnem kraju, na gradu Zaprice, sedaj kamniškem muzeju. Njemu na čast je prišlo na graščino veliko število obiskovalcev, med njimi njegovi prijatelji, kolegi, učenci. Tam blizu je našel tudi svoj zadnji počitek.

Biba TERŽAN

the material from Szombathy's excavation of the cemetery in Most na Soči, which took place prior to World War I.¹⁶ It represents one of the largest ever investigated cemeteries from the Early Iron Age in Central Europe.¹⁷ Such publications about the most important Slovenian prehistoric sites were the result of the 'Gabrovec school', proving what successes Gabrovec achieved as a university professor. Without him what his students accomplished under his supervision would never have existed. The Gabrovec school has become even more recognizable far beyond the borders of our homeland. It is thanks to him that the Archaeological Department of the Faculty of Arts, and with it Slovenian archeology, was raised to the level of major European centers for prehistoric archaeological studies.

The discipline of archaeology in return has reciprocated by granting several awards to Stane Gabrovec as one of the leading experts on prehistory in Central and Southeastern Europe. In addition to the already mentioned recognitions awarded to him by the Italian, German, Yugoslavian, and at the end even Slovenian scientific institutions, it should be mentioned that in 1996 he received the lifetime achievement award from the Slovenian Archaeological Society, and in 2000 he was awarded the Zois Award for his lifetime of work.

One lasting recognition of Stane Gabrovec as an excellent representative of the discipline of archaeology is the volume of collected works on the occasion of his 60th birthday, prepared for him by the National Museum of Slovenia. It contains numerous scientific articles by distinguished Slovenian and foreign archaeologists (*Situla* 20–21, 1980). For his 80th birthday, under the auspices of the Slovenian Academy of Sciences and Arts his students prepared a scientific meeting where, with many contributions, the importance was once again underlined of Stane Gabrovec as a university professor and an exceptional scientist (*Arheološki vestnik* 52, 2001). For his 90th anniversary, a ceremony was held at his birthplace, the Zaprice Castle, now the Museum of Kamnik. A large number of visitors came to the manor house to honor him, including his friends, colleagues, and students. Nearby he also found his last resting place.

¹⁶ *Katalogi in monografije* 22, 1983; 23/1–2, 1984–1985.

¹⁷ Unfortunately, the excavations by the Trieste archaeologist Carl Marchesetti, which took place partly at the same time as Szombathy's before World War I, have not yet undergone a modern systematic publication.

¹⁷ Žal izkopavanja tržaškega arheologa Carla Marchesettija, ki so potekala deloma sočasno s Szombathyjevimi pred I. svetovno vojno, še niso doživela moderne sistematične objave.

Bibliografija Staneta Gabrovca

Bibliography of Stane Gabrovec

Uvod

Bibliografija profesorja Gabrovca je obsežna, saj je seznanjal strokovno in širšo javnost z rezultati arheoloških raziskovanj vse od štiridesetih let 20. stoletja, njegovi zadnji teksti pa so bili objavljeni v letu 2010. Velja opozoriti, da se ni omejil le na področje arheologije, ampak je pisal tudi o cerkvenih vprašanjih, filozofiji, o nekdanji škofijski gimnaziji, svojih sošolcih in profesorjih. Številni prispevki so izšli v revijah *Cerkev v sedanjem svetu*, *Tretji dan*, župnijskem glasilu *Trnovo* in drugod, v njih se pogosto prepletajo zgodovinska dejstva in krščanskofilozofska vprašanja.

Gabrovčeva dela sem razvrstila kronološko, tako da si v okviru posameznih let sledijo prispevki v znanstvenih in strokovnih publikacijah, nato članki v dnevnem časopisju in na koncu recenzije knjig. Za obdobje do leta 1980 sem se lahko oprla na bibliografijo, ki jo je objavil Marjan Blažon v *Zborniku posvečenem Stanetu Gabrovcu ob šestdesetletnici* (Situla 20–21/1980, str. 13–23), ter jo tu in tam dopolnila oziroma korigirala.

V bibliografiji nisem upoštevala neobjavljenih poročil, ki jih je sestavil za Raziskovalno skupnost Slovenije, mentorstva pri diplomskih in magistrskih nalogah ter doktorskih disertacijah. Prav tako so izpuščeni ponatisi publikacij – na primer prvi zvezek Enciklopedije Slovenije (1987), ponovno izdan leta 1997, druga izdaja *Slovenske kronike XX. stoletja* (1997). Gabrovec je sodeloval tudi v dokumentarnih filmih, ki jih je pripravila Televizija Slovenija, sodeloval je predvsem z Jadranom Sterletom, npr. *Sijaj železa*. Opozoriti moram na njegovo delo v uredniških odborih muzejskih publikacij – *Situla*, *Argo*, *Katalogi in monografije*, katalogi razstav, bil je urednik in član uredniškega odbora *Arheološkega vestnika* ter eden glavnih pobudnikov in sodelavcev obsežnega projekta *Praistorija jugoslavenskih zemalja*.

Introduction

The bibliography of Professor Stane Gabrovec is vast and stands as a reflection of the lifelong endeavour to inform both the professional and the general public of the results of the archaeological investigations taking place from the 1940s onwards, with his last texts written in 2010. In the subject matter, he did not limit himself to archaeology, but also wrote on religious and philosophical matters, on the former diocesan secondary school, his classmates, and professors. He wrote numerous articles for the journals *Cerkev v sedanjem svetu*, *Tretji dan*, for the parish newsletter *Trnovo* and others, which often combine historical facts with Christian and philosophical matters.

Gabrovec's opus is arranged chronologically, with the list of works from one year beginning with those published in scientific and professional publications, followed by those published in the daily press and book reviews at the end. Up to 1980, the bibliography is largely taken from that published by Marjan Blažon in *Zbornik posvečen Stanetu Gabrovcu ob šestdesetletnici* (Situla 20–21/1980, pp. 13–23) with only minor additions or corrections.

The bibliography does not include the unpublished reports that he wrote for *Raziskovalna skupnost Slovenije* ('Research Council of Slovenia') or his mentorship of undergraduate, master's and doctoral theses. Also excluded are the reprints, for example, the 1997 reprint of the first volume of *Enciklopedija Slovenije* (1987) and the second edition of *Slovenska kronika XX. stoletja* (1997). In addition to his written work, Gabrovec also collaborated on a number of documentaries produced by Televizija Slovenije, primarily those made by Jadran Sterle, such as the documentary entitled *Sijaj železa*. He also served on the editorial boards of museum publications (*Situla*, *Argo*, *Katalogi in monografije*), he was the editor of numerous exhibitions, served as the editor and member of the editorial board for *Arheološki vestnik* and was also one of the principal initiators and authors of the vast *Praistorija jugoslavenskih zemalja* project.

1949

- Bibliografski doneski k slovenski arheologiji po osvoboditvi. – *Varstvo spomenikov* 2/1949, str. 40–41.
- Nova rimska najdba v Ljubljani. (S sliko). – *Slovenski poročevalec* 10/1949, št. 256 (30. 10.), str. 4.
- Izkopavanja Narodnega muzeja na Bledu. (S slikama). – *Slovenski poročevalec* 10/1949, št. 260 (5. 11.), str. 3–4.

1950

- Dve novi najdbi čelad s slovenskega ozemlja. (S slikami). – *Arheološki vestnik* 1/1950, str. 87–112.
Summary.
- Arheološko poročilo. (S slikami). – V: Kastelic, Jože & Škerlj, Božo: *Slovenska nekropola na Bledu: arheološko in antropološko poročilo za leto 1948*. (Dela, razred za zgodovino in družbene vede 2). – Slovenska akademija znanosti in umetnosti: Ljubljana 1950. str. 9–66, pril. Soavtor besedila.
- Paul Reinecke: Der Negauer Helmfund, 32. Bericht der Römisch-Germanischer Kommission 1942, Berlin (izšlo 1950). – *Zgodovinski časopis* 4/1950, str. 223–226.

1953

- Arheološka izkopavanja Narodnega muzeja v letošnjem letu. – *Slovenski poročevalec* 14/1953, št. 243 (14. 10.), str. 5 in št. 244 (16. 10.), str. 5.
- Arheološke najdbe v Kranju. – *Ljubljanski dnevnik* 3/1953, št. 130 (6.6.), Kulturni dnevnik str. 24.

1954

- Poročilo o slučajnih najdbah v Sloveniji. (S slikami). – *Arheološki vestnik* 5/1954, str. 132–153, pril.
Zusammenfassung: Bericht über einige Zufallsfunde in Slowenien.
- Arheološka podoba Mengša: prazgodovinska doba. (S slikami). – V: *800 let Mengša: Mengeški zbornik 1154–1954*. Mengeš 1954, str. 7–13.
- Iliri, naši predniki na Slovenskem. (S slikami). – *Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1955*. – Mohorjeva družba: Celje 1954, str. 81–89.
- Obiskujmo muzej, varujmo starine! – *Tovariš* 10/1954, št. 42 (15. 10.), str. 920.
- Najstarejša zgodovina Dolenjske. Zapiski ob ogledu arheološkega oddelka Dolenjskega muzeja v Novem mestu. – *Dolenjski list* 5/1954, št. 22 (4. 6.), str. 4; št. 23 (11. 6.), str. 4; št. 24 (18. 6.), str. 4; št. 25 (25. 6.), str. 4; št. 26 (2. 7.), str. 4; št. 27 (9. 7.), str. 4; št. 28–29 (16. 7.), str. 10; št. 30 (30. 7.), str. 6.
- Bela krajina do naselitve Slovencev. – *Dolenjski list* 5/1954, št. 43 (29. 10.), str. 8; št. 44 (5. 11.), str. 4; št. 45 (12. 11.), str. 4; št. 47 (26. 11.), str. 5; št. 48 (3. 12.), str. 4; št. 49 (10. 12.), str. 4.
- Arheološka dela v Škofji Loki. (S sliko). – *Ljubljanski dnevnik* 4/1954, št. 201 (28. 8.), str. 4.

1955

- Nekaj novih staroslovenskih najdb. (S slikami). – *Arheološki vestnik* 6/1955, str. 134–140.
Zusammenfassung: Einige neue altslawische Funde.

- Prazgodovinsko-arheološko gradivo za proučevanje rala na Slovenskem. (S slikami). – *Slovenski etnograf* 8/1955, str. 9–30.
Zusammenfassung: Das prähistorisch-archäologische Material zur Pfluggeräteforschung in Slowenien.
- Nova zgodovina slovenskega naroda: Bogo Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda 1* (od naselitve do uveljavljanja frankovskega fevdalnega reda). Založba Kmečka knjiga, Ljubljana 1954. – *Naši razgledi* 4/1955, št. 10 (28. 5.), str. 240–241.

1956

- Najstarejša zgodovina Dolenjske: vodnik po arheoloških zbirkah muzejev v Novem mestu, Brežicah in Metliki*. (S slikami). (Dolenjska muzejska knjižnica 1). – Muzejska društva: Novo mesto, Brežice, Metlika 1956, 73 str., 25 tab. Résumé.
- Ilirska gomila v Volčjih Njivah. (S slikami). – *Arheološki vestnik* 7/1956, str. 62–130, pril.
Summary: The Illyrian tumulus at Volčje njive.

1959

- Dobova. (S sliko). – *Varstvo spomenikov* 7/1958–1959, str. 312.
- Ptuj – okolica. (S sliko). – *Varstvo spomenikov* 7/1958–1959, str. 316.
- Studor. (S sliko). – *Varstvo spomenikov* 7/1958–1959, str. 317.
- Šentjernej. (S sliko). – *Varstvo spomenikov* 7/1958–1959, str. 317.
- Vače, Hrastje. (S sliko). – *Varstvo spomenikov* 7/1958–1959, str. 317.
- Ribnica. (S sliko). – *Varstvo spomenikov* 7/1958–1959, str. 321.
- Bohinjska Srednja vas. (S sliko). – *Varstvo spomenikov* 7/1958–1959, str. 321, 323.
- Dunaj pri Jereki. (S slikami). – *Varstvo spomenikov* 7/1958–1959, str. 323–325.
- Jereka, Bohinj, Kranj. (S slikama). – *Varstvo spomenikov* 7/1958–1959, str. 331.
Soavtor Andrej Valič.
- Mihovo. (S sliko). – *Varstvo spomenikov* 7/1958–1959, str. 345.
- Jereka u Bohinju – Dunaj. – *Arheološki pregled* 1/1959, str. 65–66.
Soavtor Andrej Valič.
- Srednja vas u Bohinju, na Žalah. – *Arheološki pregled* 1/1959, str. 91–92.
Soavtor Andrej Valič.
- Jereka u Bohinju – Dunaj. – *Arheološki pregled* 1/1959, str. 96–97.
Soavtor Andrej Valič.

1960

- Prazgodovinski Bled*. (Dela SAZU, raz. za zgodovinske in družbene vede 12. Sekcija za arheologijo 8). – Slovenska akademija znanosti in umetnosti: Ljubljana 1960, 91 str., 40 tab., pril.
Summary: Prehistory of Bled.
- Grob z oklepom iz Novega mesta. (S slikami). – *Situla* 1/1960, str. 27–79, pril.
Zusammenfassung: Panzergrab von Novo mesto.

Mesto Kranja v prazgodovini slovenskega ozemlja. (S slikami). – V: *900 let Kranja: spominski zbornik*. – Občinski ljudski odbor: Kranj 1960, str. 11–30.

Résumé: La position de Kranj dans la préhistoire du territoire Slovène.

Stična. (S sliko). – *Arheološki pregled* 2/1960, str. 74–75.

Francè Starè. Vače. (Arheološki katalogi Slovenije, izdaja Narodni muzej v Ljubljani). Ljubljana 1955. – *Situla* 1/1960, str. 127–130.

Situla z Vač. Tekst Jože Kastelic. Izdal časopis "Jugoslavija", Beograd 1956. – *Situla* 1/1960, str. 132–136.

Stična pred 2500 leti. Arheološka izkopavanja Narodnega muzeja. – *Delo* 2/1960, št. 242 (4. 9.), str. 6.

1961

Dva poznolatska grobova iz Volarij pri Tolminu. (S slikami). – *Arheološki vestnik* 11–12/1960–1961, str. 15–26. Zusammenfassung: Zwei spätlatènezeitliche Gräber aus Volarje bei Tolmin.

La componente della civiltà delle necropoli di urne nell'arte delle situle. – V: *Mostra dell'arte delle situle dal Po al Danubio*. Sansoni: Firenze 1961, str. 3–8.

Tehnična metoda izkopavanj v Stični. (S slikami). – *Varstvo spomenikov* 8/1960–1961, str. 74–78.

Résumé: Méthode technique des fouilles à Stična.

Stična. – *Varstvo spomenikov* 8/1960–1961, str. 197.

Stična – gomila. – *Varstvo spomenikov* 8/1960–1961, str. 234–235.

Stična – Ilirska gomila. – *Arheološki pregled* 3/1961, str. 58–59.

Georg Kossack, Südbayern während der Hallstattzeit, Römisch-Germanische Forschungen, Band 24, Berlin (Walter de Gruyter Verlag) 1959. – *Arheološki vestnik* 11–12/1960–1961, str. 218–221.

Karl Kromer, Das Gräberfeld von Hallstatt. Mit Beiträgen von W. Ehgartner, A. Kloiber, F. Morton und F. Stroh. Association Internationale d'Archéologie classique. Monographie I. Sansoni – Firenze 1959. – *Arheološki vestnik* 11–12/1960–1961, str. 221–224.

1962

L'art des situles dans les sépultures hallstattiennes en Slovénie. (Inventaria archeologica, Jugoslavija 5). – Rudolf Habelt Verlag: Bonn 1962, Y 41–Y46.

Soavtor Karl Kromer.

Žarnogrobiščna komponenta v situlski umetnosti. – V: *Umetnost alpskih Ilirov in Venetov*. Razstava Padova – Ljubljana – Dunaj. – Narodni muzej: Ljubljana 1962, str. 3–7, pril.

Die Komponente der Unrenfelderkultur in der Situlenkunst. – V: *Situlenkunst zwischen Po und Donau*. Internationale Ausstellung Situlenkunst zwischen Po und Donau. Padova – Ljubljana – Wien. Katalog zur Ausstellung in Wien. – Naturhistorisches Museum: Wien 1962, str. 56–61.

Ilirska Stična. (S slikami). – *Koledar Mohorjeve družbe za leto* 1963. – Mohorjeva družba: Celje 1962, str. 89–95.

Stična, Ljubljana – Halštatski tumulus. – *Arheološki pregled* 4/1962, str. 70–71.

V. Convegno di Studi Etruschi ed Italici. – *Argo* 1/1962, str. 24–25.

Otvoritev razstave situlske umetnosti v Padovi. – *Argo* 1/1962, str. 27–28.

Die Situla in Providence (Rhode Island). Ein Beitrag zur Situlenkunst des Osthallstattkreises. Aus dem Nachlass von Wolfgang Lucke, herausgegeben von Otto-Herman Frey. Römisch-Germanische Forschungen, Band 26. Berlin 1962. – *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, Mainz 9/1962, str. 197–202.

Umetnost alpskih Ilirov in Venetov: govor ob otvoritvi razstave v Narodnem muzeju. – *Naši razgledi* 11/1962, št. 8 (21. 4.), str. 148–149.

1963

Halštatske čelade jugovzhodnoalpskega kroga. (S slikami). – *Arheološki vestnik* 13–14/1962–1963, str. 293–348.

Zusammenfassung: Die hallstattischen Helme des südostalpinen Kreises.

Stična – halštatski tumul. – *Arheološki pregled* 5/1963, str. 50, 153.

Stična (Slovénie). Tumulus hallstattien.

Prvi predmeti iz Mosta na Soči (Sv. Lucija) v Narodnem muzeju v Ljubljani. – *Argo* 2/1963, str. 24–25.

Situlska razstava na Dunaju. – *Argo* 2/1963, str. 25.

Mednarodna situlska razstava: zaključni zapis. – *Argo* 2/1963, str. 26–27.

VI. Mednarodni kongres prazgodovinskih in protohistoričnih znanosti. Rim 29. avgusta do 3. septembra 1962. – *Argo* 2/1963, str. 27–29.

Center za balkanološka proučevanja. – *Argo* 2/1963, str. 57–58.

75-letnica Zemaljskega muzeja v Sarajevu. – *Argo* 2/1963, str. 121–122.

Razstava o Hallstattu in njegovi umetnosti v Naravoslovnem muzeju na Dunaju. – *Argo* 2/1963, str. 122–124.

Borivoj Čović: Donja dolina - Šime Batović: Sépultures de la peuplade illyrienne des Liburnes. Inventaria Archaeologica, Jugoslavija, Fascicule 3 (Y 21-Y30); Fascicule 4 (Y 31-Y 40). Rudolf Habelt Verlag, Bonn. – *Argo* 2/1963, str. 7–9.

1964

Problem severozahodnega področja Ilirov = Das Problem des nordwestillyrischen Gebietes. – V: *Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba*. (Posebna izdanja 4. Centar za balkanološka ispitivanja 1). – Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine: Sarajevo 1964, str. 215–252.

Stična – tumulus. – *Varstvo spomenikov* 9/1962–1964, str. 140.

Stična – gomila. (S sliko). – *Varstvo spomenikov* 9/1962–1964, str. 173–174.

1965

Halštatska kultura Slovenije. (S slikami). – *Arheološki vestnik* 15–16/1964–1965, str. 21–63, pril.

Zusammenfassung: Die Hallstattkultur Sloweniens.

Najstarejša grobna celota z upodobitvijo v situlskem stilu. (S slikami). – *Arheološki vestnik* 15–16/1964–1965, str. 127–135.

Zusammenfassung: Das älteste geschlossene Grab mit Situlendenkmal in Slowenien.

- Kronologija čelad negovskega tipa. (S slikami). – *Situla* 8/1965, str. 177–186.
- Kamniško ozemlje v prazgodovini. (S slikami). – *Kamniški zbornik* 10/1965, str. 89–134.
- Ciganska jama pri Željnah. (S sliko). – *Varstvo spomenikov* 10/1965, str. 191.
- Slovenska prazgodovina. (S slikami). – *Koledar Mohorjeve družbe za navadno leto 1966*. – Mohorjeva družba: Celje 1965, str. 90–97.
- Wolfgang Lucke - Otto Herman Frey, Die Situla in Providence (Rhode Island). Römisch-Germanische Forschungen, Band 26, Berlin 1962. – *Arheološki vestnik* 15–16/1964–1965, str. 343–346.
- 1966**
- Zagorje v prazgodovini. (S slikami). – *Arheološki vestnik* 17/1966, str. 19–49.
Zusammenfassung: Zagorje in der Vorgeschichte.
- Srednjelatensko obdobje v Sloveniji. (S slikami). – *Arheološki vestnik* 17/1966, str. 169–242.
Zusammenfassung: Zur Mittellatènezeit in Slowenien.
- Latensko obdobje na Gorenjskem. (S slikami). – *Arheološki vestnik* 17/1966, str. 243–270.
Zusammenfassung: Die Latènezeit in Oberkrain.
- Bronastodobni grob z Vrhnike. (S slikami). – *Arheološki vestnik* 17/1966, str. 441–451.
Zusammenfassung: Das mittelbronzezeitliche Grab von Vrhnika.
- Zur Hallstattzeit in Slowenien. (S slikami). – *Germania* 44/1966, str. 1–48, pril.
- Pomen groba s sestavljeno čelado z Vač. (S slikami). – *Zgodovinski časopis* 19–20/1965–1966, str. 81–90.
Zusammenfassung: Das Helmgrab von Vače und seine Bedeutung für den südostalpinen Kreis.
- Chronologie der Negauerhelme. – V: *Atti del VI Congresso internazionale delle scienze preistoriche e protostoriche* 3. – De Luca: Roma 1966, str. 114–120.
- 1967**
- Jozef Szombathy: prispevek k zgodovini konservatorske službe na slovenskih tleh. (S sliko). – *Varstvo spomenikov* 12/1967, str. 63–67.
- Stična. – *Varstvo spomenikov* 12/1967, str. 83–84.
- Stična, Ljubljana – halštatsko naselje. (S slikami). – *Arheološki pregled* 9/1967, str. 30–32, 197.
Stična près de Ljubljana. Habitat de l'époque de Hallstatt.
- Gustav Riek: Die Hohmichele. Ein Fürstengrabhügel der späten Hallstattzeit bei der Heuneburg. Mit einem Beitrag von Hans-Jürgen Hundt. Heuneburgstudien I. Römisch-Germanische Forschungen Bd. 25. Berlin 1962. – *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 32/1967, str. 215–218.
- Najstarejše mesto na Slovenskem. Letošnja izkopavanja Narodnega muzeja v Stični. (S sliko). – *Delo* 9/1967, št. 266 (30. 9.), str. 18.
- 1968**
- Grob s trinožnikom iz Novega mesta. (S slikami). – *Arheološki vestnik* 19/1968, str. 157–188.
Zusammenfassung: Das Dreifussgrab aus Novo mesto.
- Slovenci. Historija: 1. Predslavensko doba. Prethistorija. (S slikami). – *Enciklopedija Jugoslavije* 7. – Leksikografski zavod: Zagreb 1968, str. 233–234.
- Jakobu Šolarju v spomin. – *Cerkev v sedanjem svetu* 2/1968, št. 7–8, str. 123–124.
- 1969**
- K latenski poselitvi Dolenjske: prvi rezultati izkopavanja na stiškem naselju. (S slikami). – *Arheološki vestnik* 20/1969, str. 7–26.
Soavtor Otto-Herman Frey.
Zusammenfassung: Zur latènezeitlichen Besiedlung Unterkrains.
- Prvo poročilo o nasebinskih izkopavanjih v Stični. (S slikami). – *Arheološki vestnik* 20/1969, str. 177–196, pril.
Soavtorja Otto-Herman Frey in Stephen Foltiny.
- Zorenci pri Črnomlju. – *Varstvo spomenikov* 13–14/1968–1969, str. 148.
- Stična. (S sliko). – *Varstvo spomenikov* 13–14/1968–1969, str. 151–153.
- Libna. (S slikami). – *Varstvo spomenikov* 13–14/1968–1969, str. 181–182.
- Dr. Jože Kastelic, dolgoletni ravnatelj Narodnega muzeja odhaja na mesto profesorja na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. (S sliko). – *Argo* 8/1969, str. 46–48.
- Ilirska Troja nad Stično. (S slikami). – *Tovariš* 25/1969, št. 49 (16. 12.), str. 26–29.
Razgovor zapisal Slavko Spihal.
- Préface. – V: Mehtilda Urleb: *La nécropole hallstattienne de Križna gora*. (Inventaria archaeologica, Jugoslavija 11). – Société archéologique de Yougoslavie, Société Slovène d'archéologie: Beograd 1969.
- 1970**
- Dvoankaste ločne fibule. Doprinos k problematiki začetka železne dobe na Balkanu in v jugovzhodnih Alpah. (S slikami). – *Godišnjak* 8/1970, str. 5–65.
Zusammenfassung: Die zweischleifigen Bogenfibeln. Ein Beitrag zum Beginn der Hallstattzeit am Balkan und in den Südostalpen.
- Erster Vorbericht über die Ausgrabungen im Ringwall von Stična (Slowenien). (S slikami). – *Germania* 48/1970, str. 12–33, pril.
Soavtorja Otto-Herman Frey in Stephen Foltiny.
- Arheološka izkopavanja v Stični in njihov pomen za jugovzhodno halštatsko kulturo. – V: *VI. seminar slovenskega jezika literature in kulture*. – Ljubljana 1970, str. 27–34.
Rezjome.
- 1971**
- Zur Chronologie der Hallstattzeit im Ostalpenraum. Bologna – Este – Sv. Lucija – Dolenjska (Unterkrain) – Hallstatt. (S slikami). – V: *Actes du VIIIe Congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques*. – Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques: Beograd 1971, str. 193–218.
Soavtor Otto-Herman Frey.
- Stična – habitat et nécropole tumulaire de l'Âge du Fer. (S sliko). – V: *Époque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie – recherches et résultats*. – Société Archéologique de Yougoslavie: Beograd 1971, str. 230–232.
- Âge du Fer. – V: *Époque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie – recherches et résultats*. – Société Archéologique de Yougoslavie: Beograd 1971, str. 325–349.

- Soavtor Borivoj Čović.
Sto petdeset let arheologije v Narodnem muzeju. – *Argo* 10/1971, str. 35–48.
Cent cinquante ans d'archéologie au Musée National. Nekaj dragocenosti iz zbirke Narodnega muzeja. (S slikami). – *Argo* 10/1971, str. 87–98.
Szombathy Jozef. – *Slovenski biografski leksikon* 3. – Slovenska akademija znanosti in umetnosti: Ljubljana 1960–1971, str. 570–571.
Šmarjeta. – *Enciklopedija Jugoslavije* 8. – Leksikografski zavod: Zagreb 1971, str. 256.
Šmihel pod Nanosom. – *Enciklopedija Jugoslavije* 8. – Leksikografski zavod: Zagreb 1971, str. 256.
Vače. – *Enciklopedija Jugoslavije* 8. – Leksikografski zavod: Zagreb 1971, str. 448.
Sto petdesetletnica Narodnega muzeja v Ljubljani. (S slikami). – *Koledar Mohorjeve družbe za prestopno leto 1972*. – Mohorjeva družba: Celje 1971, str. 138–144.
- 1972**
A fortified settlement and tumulus cemetery of the iron age at Stična in Slovenia. (S slikami). – *Etruscans* 2/1970–1972, str. 24–30, 48–54.
Soavtorja Otto-Herman Frey in Stephan Foltiny.
Alpski Iliri. Halštatska kultura v Vzhodnih Alpah. Narodni muzej: Ljubljana 1972, 4 str.
Soavtor Peter Petru.
Diadem iz Stične. (S sliko). – *Delo* 14/1972, št. 39 (11. 2.), str. 6.
Mikavna govorica tisočletja. Dunajski naravoslovni muzej prikazuje halštatsko kulturo. Ob razstavi v Arkadah. – *Delo* 14/1972, št. 75 (18. 3.), str. 19.
- 1973**
Začetek halštatskega obdobja v Sloveniji. (S slikami). – *Arheološki vestnik* 24/1973, str. 338–385, pril.
Der Beginn der Hallstattzeit in Slowenien.
Uvodna beseda. – *Arheološki vestnik* 24/1973, str. 307–308.
Vorwort = Uvod. – V: Spitzer, Gerhart, Ein hallstattzeitlicher Tumulus von Dragatuš. – *Arheološki vestnik* 24/1973, str. 780–784.
Sporočilo razstave Alpski Iliri v vzhodnih Alpah. – *Argo* 11/1972–1973, str. 103–104.
- 1974**
Halštatske nekropole v Bohinju. (S slikami). – *Arheološki vestnik* 25/1974, str. 287–318.
Zusammenfassung: Die Hallstattnekropolen in Bohinj.
Die Ausgrabungen in Stična und ihre Bedeutung für die südostalpine Hallstattkultur. (S slikami). – V: *Symposium zur Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa*. – Slowakische Akademie der Wissenschaft: Bratislava 1974, str. 163–187.
Naselbinska izkopavanja v Stični. Metoda izkopavanj. (S slikami). – *Varstvo spomenikov* 17–19, 1/1974, str. 25–40.
The settlement excavations of Stična (Excavation methods).
Litija. (S sliko). – *Varstvo spomenikov* 17–19, 1/1974, str. 94.
Tomačevo pri Ljubljani. (S sliko). – *Varstvo spomenikov* 17–19, 1/1974, str. 96.
Stična. (S slikami). – *Varstvo spomenikov* 17–19, 1/1974, str. 190–191.
- Ob šestdesetletnici Jožeta Kastelica. – V: *Opuscula Iosepho Kastelic sexagenario dicata. Situla* 14–15/1974, str. 5–12.
- 1975**
Überblick über eisenzeitliche Befestigungen in Slowenien. (S slikami). – V: *Mednarodni kolokvij Utvrđene ilirska naselja*. (Posebna izdanja 24; Centar za balkanološka ispitivanja 6). – Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine: Sarajevo 1975, str. 59–70, pril.
Naselitvena zgodovina Slovenije v halštatskem obdobju. – V: *Arheološka najdišča Slovenije*. – Državna založba Slovenije: Ljubljana 1975, str. 55–60.
Naselitvena zgodovina Slovenije v latenskem obdobju. – V: *Arheološka najdišča Slovenije*. – Državna založba Slovenije: Ljubljana 1975, str. 60–63.
Gesla – V: *Arheološka najdišča Slovenije*. – Državna založba Slovenije: Ljubljana 1975: Kobarid, str. 116; Idrija pri Bači, str. 116–117; Most na Soči (Sv. Lucija), str. 117–118; Kozaršče, str. 118–119; Tolmin, str. 119; Šmihel pod Nanosom, str. 150–151; Ajdovski gradec, str. 164; Bitnje, str. 164; Brod, str. 164; Lepence, str. 165; Žlan, str. 165; Jereka, str. 167; Babna gora, str. 167; Lipanca, str. 167; Srednja vas v Bohinju, str. 167–168 (Soavtor Andrej Valič); Stara Fužina, str. 168; Studor, str. 168; Blagovica, str. 175; Na Ajdovščini, str. 177; Na Dobravi, str. 177; Domžale, str. 177–178; Ihan, str. 178; Količevo, str. 178; Rodica, str. 178; Duplica, str. 183; Kamnik, str. 184; Nevlje, str. 184; Palovče, str. 184; Velika planina, str. 185; Brdo pri Lukovici, str. 192; Lukovica, str. 192; Trnjava, str. 192; Mengeš, str. 193; Homec, str. 196; Šmarca, str. 196; Volčji potok, str. 196; Ivančna gorica, str. 196–197; Malo Črnelo, str. 197; Mekinje nad Stično, str. 197; Metnaj, str. 197; Mrzlo polje, str. 197; Pristava nad Stično, str. 197; Spodnja Draga, str. 197; Stična, str. 197–198; Vir pri Stični, str. 198; Glogovica, str. 199; Osredek, str. 199; Petrušnja vas, str. 199; Radohova vas, str. 199; Selo pri Svetem Pavlu, str. 199; Sobrače, str. 200; Šentvid pri Stični, str. 200; Velike Pece, str. 200; Vrh pri Sobračah, str. 200; Magdalenska gora, str. 200–201; Mali Lipoglav, str. 201; Mali vrh, str. 201; Pance, str. 201–202; Paradišče, str. 202; Podgorica, str. 202; Razdrto, str. 202; Sap, str. 202; Šmarje, str. 202; Tlake, str. 202; Veliki Lipoglav, str. 202; Gabrovnica, str. 203; Mali Rakitovec, str. 203; Na Drenovem vrhu, str. 206; Gornje Laknice, str. 216; Mokronog, str. 216–217; Bela cerkev, str. 226; Brezovica, str. 226; Draga, str. 226; Družinska vas, str. 226; Šmerješke Toplice, str. 227; Šmarjeta, str. 227–228.
Trideset let arheološkega dela v Stični. (S slikami). – *Zbornik občine Grosuplje* 7/1975, str. 143–154.
- 1976**
Železnodobna nekropola v Kobaridu. (S slikami). – *Goriški letnik* 3/1976, str. 44–64.
Riassunto: Necropoli dell'eta dell ferro di Kobarid (Caporetto); Zusammenfassung: Die Nekropolis in Kobarid (Caporetto, Karfreit) aus der Eisenzeit.
Zum Beginn der Hallstattzeit in Slowenien. (S slikami). – V: *Festschrift für Richard Pittioni. Archaeologia Austriaca Beiheft* 13/1976, str. 588–600.

1977

- La necropoli dell'età del ferro di Caporetto. (S slikami). – V: *Atti dei Civici musei di storia ed arte di Trieste* 9/1976–1977, str. 27–52.
- Nekateri aktualni problemi situlske umetnosti. (S slikami). – *Traditiones* 5–6/1976–1977, str. 115–124.
Zusammenfassung: Einige aktuelle Probleme der Situlenkunst.
- Virsko mesto. (S slikami). – *Zbornik občine Grosuplje* 9/1977, str. 111–121.

1978

- Kelti v Franciji: umetnost in civilizacija*. (S slikami). – Narodni muzej: Ljubljana 1978, 8 str.
Soavtor René Joffroy.
- Dolga pot stiških izkopanin. (S slikami). – *Zbornik občine Grosuplje* 10/1978, str. 127–145.
- Zgodovinska drama pred 8000 leti. Razstava "Od Lepenskega Vira do Vinče" v ljubljanskih Arkadah. (S slikami). – *Naši razgledi* 27/1978, št. 5 (10. 3.), str. 134–135.
- Kelti v ljubljanskih Arkadah. Umetnost in civilizacija. (S sliko). – *Delo* 20/1978, št. 58 (11. 3.), str. 34.
- Ameriška knjiga o naših najdbah. Izdal jo je H. Hencken, govori o izkopaninah na Magdalenski gori. – *Delo* 20/1978, št. 213 (19. 10.), str. 8.

1979

- Thirty years of prehistoric archaeology in Arheološki vestnik. – *Arheološki vestnik* 30/1979, str. 13–20.

1980

- Der Beginn der Hallstattkultur und der Osten. (S slikami). – V: *Die Hallstattkultur. Frühform der europäischen Einheit*. – OÖ. Landesverlag: Steyr 1980, str. 30–53.
- Slowenien. (S slikami). – V: E. Lessing, *Hallstatt: Bilder aus der Frühzeit Europas*. – München, Wien 1980, str. 118–125.
- Alcuni problemi attuali dell'arte delle situle. – V: *Este e la civiltà paleoveneta a cento anni delle prime scoperte. Atti dell'XI convegno di Studi Etruschi e Italici*. – L. S. Olschki: Firenze 1980, str. 143–152; 85–86 in 208–209.
- Kultura Venetov: predrimška Padova*. (S slikami). – Narodni muzej: Ljubljana 1980, 6 str.
- Nova dognanja o železni dobi Slovenije, ki so jih prinesla povojna izkopavanja. (S slikami). – V: *Rešena arheološka dediščina Slovenije: 1945–1980*. – Narodni muzej: Ljubljana 1980, str. 18–23.
- Stična. – V: *Rešena arheološka dediščina Slovenije: 1945–1980*. – Narodni muzej: Ljubljana 1980, str. 106.
- Trbinc pri Mirni. – V: *Rešena arheološka dediščina Slovenije: 1945–1980*. – Narodni muzej: Ljubljana 1980, str. 114.
- Slovenska arheologija v ameriški publicistiki. (S sliko). – *Zbornik občine Grosuplje* 11/1980, str. 179–185.

1981

- Die Verbindungen zwischen den Südostalpen und den jugoslawischen Donaugebiet in der älteren Eisenzeit. – V: *Die ältere Eisenzeit in der Wojwodina und ihre Verbindungen mit anderen Donauländischen und benachbarten Gebieten* (Materiali 19). – Arheološko društvo Vojvodine: Novi Sad 1981, str. 155–178.

- Posleratna iskopavanja i nova saznanja o gvozdenom dobu Slovenije. (S slikami). – V: *Spaseno arheološko blago Slovenije: 1945–1980*. – Narodni muzej: Ljubljana 1981, str. 13–18.
- Stična. – V: *Spaseno arheološko blago Slovenije: 1945–1980*. – Narodni muzej: Ljubljana 1981, str. 72.
- Trbinc kod Mirne. – V: *Spaseno arheološko blago Slovenije: 1945–1980*. Narodni muzej: Ljubljana 1981, str. 78.
- Sporočilo razstave "Most na Soči 1880–1980, sto let arheoloških raziskovanj". – *Primorska srečanja* 5/1981, št. 26, str. 104–105.
- Duhovnik za prihodnost. – *Cerkev v sedanjem svetu* 15/1981, št. 11–12, str. 162–164.
75. obletnica prve slovenske gimnazije. (S slikama). – *Mohorjev koledar* 1982. – Mohorjeva družba: Celje, str. 36–42.

1982

- Hugh Hencken (1902–1981). – *Arheološki vestnik* 33/1982, str. 501–503.
- Thea Elisabeth Haevernick (1899–1982). – *Arheološki vestnik* 33/1982, str. 505–507.

1983

- Most na Soči (S. Lucia) I: Zgodovina raziskovanj in topografija = Storia delle ricerche e topografia*. (Katalogi in monografije = Catalogi et monographiae 22). – Narodni muzej: Ljubljana 1983, 72 str., pril.
Soavtor Drago Svolfjšak.
- Jugoistočnoalpska regija: Rano brončano doba; Srednje brončano doba; Kasno brončano doba (kultura polja sa žarama). (S slikami). – V: *Praistorija jugoslavenskih zemalja 4: Bronzano doba*. – Svjetlost, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine: Sarajevo 1983, str. 21–96.
- Stanje arheoloških raziskovanj mlajše železne dobe v Jugoslaviji. (S slikama). – V: *Kelti in njihovi sodobniki na ozemlju Jugoslavije*. – Narodni muzej: Ljubljana 1983, str. 18–25.
- Čelade iz Ženjaka v Slovenskih goricah (negovske čelade). (S slikama). – V: *Kelti in njihovi sodobniki na ozemlju Jugoslavije*. – Narodni muzej: Ljubljana 1983, str. 26–28.
- Die Kelten und ihre Zeitgenossen: Zusammenfassung. – V: *Kelti in njihovi sodobniki na ozemlju Jugoslavije*. – Narodni muzej: Ljubljana 1983, str. 96–97.
- Slovo od dr. Petra Petruja: Dragi naš ravnatelj. – *Argo* 22/1983, 2 str.
- Francka Furlan (1909–1983). – *Argo* 22, 1983, str. 154–155.

1984

- Umetnost Ilirov v prazgodovinskem obdobju na področju severozahodne in severne Jugoslavije. (S slikami). – V: *Duhovna kultura Ilira* (Posebna izdanja 67; Centar za balkanološka ispitivanja 11). – Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine: Sarajevo 1984, str. 41–70.
Zusammenfassung: Die Kunst der Illyrier im vorgeschichtlichen Zeitraum.
- Merhartova šola in njen pomen za slovensko arheologijo. – *Arheo* 4/1984, str. 5–10.
- Trideset let prazgodovinske arheologije v Arheološkem vestniku. – *Arheo* 4/1984, str. 10–14.
- Stanje arheoloških istraživanja mlađeg železnog doba u Jugoslaviji. (S slikama). – V: *Kelti in njihovi suvremenici*

- na tlu Jugoslavije. – Narodni muzej: Ljubljana 1984, str. 18–25.
- Šljemovi iz Ženjaka u Slovenskim Goricama (negovski šljemovi). (S slikama). – V: *Kelti i njihovi suvremenici na tlu Jugoslavije*. – Narodni muzej: Ljubljana 1984, str. 26–28.
- Die Kelten und ihre Zeitgenossen: Zusammenfassung. – V: *Kelti i njihovi suvremenici na tlu Jugoslavije*. – Narodni muzej: Ljubljana 1984, str. 96–97.
- 1985**
- Mesto Kamnika v prazgodovini Slovenije. (S sliko). – V: *Kamnik: 1229-1979: zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta*. – Kulturna skupnost: Kamnik; Sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo: Ljubljana 1985, str. 5–9.
- Predgovor = Vorwort. – V: Teržan, Biba, Lo Schiavo, Fulvia, Trampuž Orel, Neva: *Most na Soči = (S. Lucia). II: Szombathyjeva izkopavanja = Die Ausgrabungen von J. Szombathy*. (Katalogi in monografije, 23/1). – Narodni muzej: Ljubljana 1985, str. 7–11.
- Visoka kultura "kontaktnega prostora". Razgovor z arheologom. (S sliko). – *Dnevnik* 34/1985, št. 80 (23. 3.) str. 5. Zapisal Milan Dekleva.
- 1986**
- Obrambni sistemi v prazgodovini v severozahodnem delu Jugoslavije. – V: *Odbrambeni sistemi u praistoriji i antici na tlu Jugoslavije* (Materiali 22). – Savez arheoloških društava Jugoslavije: Novi Sad 1986, str. 37–49.
- Die Verteidigungssysteme in der Vorgeschichte im Nordwestteil Jugoslawiens.
- 1987**
- Željezna doba: Uvod. – V: *Praistorija jugoslavenskih zemalja 5: Željezna doba*. – Svjetlost, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine: Sarajevo 1987, str. 15–21.
- Jugoistočnoalpska regija sa zapadnom Panonijom: Dolenjska grupa; Svetolucijska grupa; Notranjska grupa; Ljubljanska grupa. (S slikami). – V: *Praistorija jugoslavenskih zemalja 5: Željezna doba*. – Svjetlost, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine: Sarajevo 1987, str. 25–181.
- Željezna doba: Zaključna razmatranja. – V: *Praistorija jugoslavenskih zemalja 5: Željezna doba*. – Svjetlost, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine: Sarajevo 1987, str. 901–928.
- Soavtor Borivoj Čović.
- Časovni in kulturni okvir bronaste dobe = The Chronological and Cultural Framework of the Bronze Age. – V: *Bronasta doba na Slovenskem*. – Narodni muzej: Ljubljana 1987, str. 9–18.
- Kratka zgodovina raziskovanj z osnovno literaturo = A short History of Research. – V: *Bronasta doba na Slovenskem*. – Narodni muzej: Ljubljana 1987, str. 79–80.
- Prazgodovina Bohinja. (S slikami). – V: *Bohinjski zbornik*. – Skupščina občine: Radovljica 1987, str. 30–35.
- Rajko Ložar (1904–1985). – *Arheološki vestnik* 38/1987, str. 435–441.
- Ajdovski gradec. – *Enciklopedija Slovenije* 1. – Mladinska knjiga: Ljubljana 1987, str. 27.
- Arheologija, Prazgodovinska arheologija. (S slikama). – *Enciklopedija Slovenije* 1. – Mladinska knjiga: Ljubljana 1987, str. 101–102.
- Breg. (S sliko). – *Enciklopedija Slovenije* 1. – Mladinska knjiga: Ljubljana 1987, str. 364.
- Bronasta doba. (S slikami). – *Enciklopedija Slovenije* 1. – Mladinska knjiga: Ljubljana 1987, str. 388–391.
- Iz rojstva v novo rojstvo. (S slikama). – *Družina* 36/1987, št. 49–50 (Božič), str. 11.
- Pogovarjal se je Jože Zadavec.
- [Evropska kultura]. – *Trnovo* 7/1987, št. 8, 1 str.
- 1988**
- Jaroslav Šašel. (S sliko). – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 39/1988, str. 117–121.
- Jaroslav Šašel. – *Živa antika* 38/1988, str. 99–102.
- Črmošnjice. Arheologija. – *Enciklopedija Slovenije* 2. – Mladinska knjiga: Ljubljana 1988, str. 146.
- Kristijan danes - izzivi in odzivi. – 2000, št. 40–41/1988, str. 145–155.
- Kristijan danes - izzivi in odgovori. – V: *Kristijan danes - izzivi in odgovori: srečanje katoliških izobražencev iz Avstrije, Hrvatske, Italije, Madžarske in Slovenije* (Stična 1987). – Medškofijski odbor za izobražence: Ljubljana 1988, str. 1–12.
- Krščanske vrednote – dota za sedanjost in prihodnost. – *Cerkev v sedanjem svetu* 22/1988, št. 5–6, str. 68–70.
- Čudežna moč je v koreninah. Pred dvajsetimi leti je umrl profesor Jakob Šolar. – *Družina* 37/1988, št. 26–27 (3. 7.), str. 6.
- Slovničar besede in prerok besede. – *Celovski zvon* 6/1988, št. 19, str. 63–66.
- [“Žrtve in daritve nisi hotel”]. – *Trnovo* 8/1988, št. 3, 1 str.
- 1989**
- Bronasta doba v Sloveniji - stanje raziskav in problemi. – *Arheološki vestnik* 39–40/1988–1989, str. 115–126.
- Die Bronzezeit in Slowenien – Forschungsstand und Probleme.
- Gomila. – *Enciklopedija Slovenije* 3. – Mladinska knjiga: Ljubljana 1989, str. 265.
- Jakob Šolar za naš čas. – V: *Prelomni časi: zbornik predavanj s Teološkega tečaja o aktualnih temah za študente in izobražence 1988/1989*. (Teologija za laike 13). – Medškofijski odbor za študente: Ljubljana 1989, str. 109–124.
- Korenine. – *Trnovo* 9/1989, št. 10, 3 str.
- 1990**
- Grob s čelado s Trbinca pri Mirni. (S slikami). – *Arheološki vestnik* 41/1990, str. 105–119.
- Das Helmgrab von Trbinc bei Mirna.
- Prazgodovinska podoba Slovenije: o kontinuiteti naseljevanja slovenskega prostora. (S slikami). – *Traditiones* 19/1990, str. 17–32, pril.
- Abstract: The prehistoric picture of Slovenia: on the Continuity of Settlement in the Slovene Territory.
- Jaro Šašel (1924–1988). (S sliko). – *Arheološki vestnik* 41/1990, str. 17–24.
- Iliri. – *Enciklopedija Slovenije* 4. – Mladinska knjiga: Ljubljana 1990, str. 105–106.

- Magdalenska gora. Grosuplje. (S slikami). – V: *Arheološka najdišča Dolenjske*. (Arheo: Dossier). – Arheološko društvo: Ljubljana 1990, str. 39–42.
- Stična. Grosuplje. (S slikami). – V: *Arheološka najdišča Dolenjske*. (Arheo: Dossier). – Arheološko društvo: Ljubljana 1990, str. 59–64.
- Značilnosti Koblarjeve osebnosti. – V: *Koblarjev zbornik*. – Slovenska matica: Ljubljana 1990, str. 64–68.
- O naprednosti. – *Cerkev v sedanjem svetu* 24/1990, št. 3–4, str. 51.
- O naprednosti. – *Trnovo* 10/1990, št. 5, 3 str.
- 1991**
- O etnični opredelitvi jugovzhodnoalpske halštatske kulture. – V: *Zbornik radova posvečenih akademiku Alojzu Bencu*. (Posebna izdanja 95; Odjelenje društvenih nauka 27). – Akademija nauka i umetnosti Bosne i Hercegovine: Sarajevo 1991, str. 89–96.
- Sur l'appartenance ethnique de la culture hallstattienne alpine du sud-est. Résumé.
- Krka. – *Varstvo spomenikov* 33/1991, str. 200–201.
- Karni. – *Enciklopedija Slovenije* 5. – Mladinska knjiga: Ljubljana 1991, str. 4.
- Kastelic, Jože. (S sliko). – *Enciklopedija Slovenije* 5. – Mladinska knjiga: Ljubljana 1991, str. 13.
- Kaštelirska kultura. (S sliko). – *Enciklopedija Slovenije* 5. – Mladinska knjiga: Ljubljana 1991, str. 15.
- Korošec, Josip. (S sliko). – *Enciklopedija Slovenije* 5. – Mladinska knjiga: Ljubljana 1991, str. 271.
- Emmanuel Laroche (1914–1991). – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 42/1991, str. 167.
- Ustanovitev Zavoda sv. Stanislava in prve popolne slovenske gimnazije. – V: *Jegličev simpozij v Rimu*. (Simpozij v Rimu 8). – Mohorjeva družba: Celje 1991, str. 399–416.
- Vrnitev v Evropo: Biti je več kot imeti. – *Trnovo* 11/1991, št. 5, 3 str.
- Vrednote so večje od nas, nas presegajo. – *Trnovo* 12/1991, št. 4, 2 str.
- In memoriam Jože Kregar. – *Slovenec* 75/1991, št. 16 (13.7.), Sobotna branja, str. 10.
- 1992**
- La regione a sud-est delle Alpi e la civiltà Picena. (S slikami). – V: *La civiltà picena nelle Marche: studi in onore di Giovanni Annibaldi*. – Maroni: Ripatransone 1992, str. 242–254.
- Etruskischer Niederschlag in Slowenien. (S slikami). – V: *Etrusker nördlich von Etrurien: Etruskische Präsenz in Norditalien und nördlich der Alpen sowie ihre Einflüsse auf die einheimischen Kulturen*. (Sitzungsberichte 589). – Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften: Wien 1992, str. 203–218, 473–474.
- Slovenska arheologija. – V: *Dom in svet: zbornik* 5. – Slomškova založba: Maribor 1992, str. 179–189.
- Kultura žarnih grobišč. (S sliko). – *Enciklopedija Slovenije* 6. – Mladinska knjiga: Ljubljana 1992, str. 67–68.
- Ložar, Rajko. (S sliko). – *Enciklopedija Slovenije* 6. – Mladinska knjiga: Ljubljana 1992, str. 331–332.
- Magdalenska gora. (S slikami). – *Enciklopedija Slovenije* 6. – Mladinska knjiga: Ljubljana 1992, str. 362–363.
- Alojz Benac (1914–1992). – *Arheološki vestnik* 43/1992, str. 205–206.
- Alojz Benac (1914–1992). (S sliko). – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 43/1992, str. 122–123.
- Boris Bačić. – *Argo* 33–34/1992, str. 77–78.
- Pismo brez pisave. Ob razstavi. (S sliko). – *Slovenec* 76/1992, št. 37 (15. 2.), str. 29.
- Nacija. – *Cerkev v sedanjem času* 26/1992, št. 9–10, str. 131–133.
- Trojici iz ponedeljkarske družine v spomin. (S slikami). – *Mohorjev koledar* 1993. – Mohorjeva družba: Celje 1992, str. 134–137.
- Slovinci pred svojo zgodovino. – *Trnovo* 13/1992, št. 4, 2 str.
- Debata k predavanju Justina Stanovnika *Lectio difficilior*. – V: *Vizija iz kaosa*. (26. študijski dnevi Draga 91). – Mladika: Trst 1992, str. 39–41.
- 1993**
- Mecklenburška zbirka. (S sliko). – *Enciklopedija Slovenije* 7. – Mladinska knjiga: Ljubljana 1993, str. 29.
- Müllner [milner], Alfons. (S sliko). – *Enciklopedija Slovenije* 7. – Mladinska knjiga: Ljubljana 1993, str. 236.
- Negovska čelada. (S sliko). – *Enciklopedija Slovenije* 7. – Mladinska knjiga: Ljubljana 1993, str. 350.
- Nemško-slovenski odnosi, Arheologija. (S sliko). – *Enciklopedija Slovenije* 7. – Mladinska knjiga: Ljubljana 1993, str. 388.
- Predstavitev knjige: Jaroslav Šašel, *Opera selecta*. Ljubljana: Narodni muzej 1992. – *Zgodovinski časopis* 47/1993, str. 321–323.
- Soavtor Rajko Bratož.
- Tone Knez (1930–1993). – *Arheološki vestnik* 44, 1993, str. 309–310.
- Jože Kastelic – ob osemdesetletnici. – *Argo* 35/1993, str. 93–95.
- Ob jubileju Sadnikarjeve zbirke. – *Argo* 35/1993, str. 60–61.
- Slovenstva ni brez etične hrbtnice in znanja: pogovor s Stanetom Gabrovcem ob ponovnem odprtju Škofijske klasične gimnazije. (S sliko). – *Tretji dan* 23/1993, št. 3 (november), str. 12–15.
- Spraševal je Jože Kurinčič.
- Zbornik o prvi škofijski gimnaziji v Šentvidu. – *Družina* 42/1993, št. 36 (19.9.), str. 10.
- Mladi bodo spet iskali. – *Slovenec* 77/1993, št. 199 (28.8.), str. 31.
- 1994**
- Stična I, *Naselbinska izkopavanja = Siedlungsausgrabungen*. (Katalogi in monografije, 28). – Narodni muzej: Ljubljana 1994. 224 str.
- Soavtorji Otto-Herman Frey, Volker Pingel, Drago Svoljšak, Biba Teržan, Janez Dular, Sándor Bökönyi, Stanko Buser, Drago Meze in Janez Meterc.
- Ausgrabungen in Stična und ihre Bedeutung für die Geschichte der Eisenzeit in den Südostalpen. (S slikami). – *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 123–124/1993–94, str. 73–88.
- Zur Geschichte der Hallstattforschung in Slowenien. (S slikami). – V: *Festschrift für Otto-Herman Frey zum 65. Geburtstag*. (Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 16). Hitzeroth: Marburg 1994, str. 219–234.

Pot v Emavs. – V: Alojz Rebula, *Skozi prvo zagrinjalo*. – Mohorjeva družba: Celje 1994, str. 7–24.
Tone Knez, Novo mesto III, Kapiteljska njiva. Knežja gomila. (S sliko). – *Raziskovalec* 24/1994, št. 2–3, str. 78.
Kultura in zgodovina. – *Trnovo* 14/1994, februar, 1 str.

1995

L'Archéologie slovène. (S slikami). – V: *Les arts en Slovénie*. (L'oeil: Magasin international d'art). – Nouvelle Sedo: Paris 1995, št. 473, str. 28–31.

Massimo Pallottino (1907–1995). – *Arheološki vestnik* 46/1995, str. 339–340.

Borivoj Čović (1927–1995). – *Arheološki vestnik* 46, 1995, str. 342–344.

Metropolit Alojzij Šuštar in Zavod sv. Stanislava. – V: *Božjo voljo spolnjevati: jubilejni zbornik ob 75-letnici Alojzija Šuštarja, ljubljanskega nadškofa in metropolita*. – Mohorjeva družba: Celje 1995, str. 459–462.
Zusammenfassung: Der Metropolit Alojzij Šuštar und die Lehranstalt st. Stanislaus.

Rajko Bratož. (S sliko). – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 46/1995, str. 42–43.

Za uvod. – V: Alojz Rebula, *Na prepihu časa*. – Družina: Ljubljana 1995, str. 7–12.

Kršćanstvo in oblikovanje slovenstva. – V: *Slovenci in prihodnost*. (Zbornik Drage 1994). – Mladika: Trst 1995, str. 11–27, ter diskusija str. 41, 44, 53.

Stari svet vrednot še živi. – V: *Svobodni mikrofoni Drage*. – Mladika: Trst 1995, str. 31–32.

Ob stoletnici rojstva prof. Jakoba Šolarja. – *Mohorjev koledar* 1996, Celje 1995, str. 129–131.

Profesor dr. Anton Čepon. – *Delo* 37/1995, št. 79 (5. 4.), str. 14.

Pobožična razmišljanja. – *Trnovo* 15/1995, januar, str. 2–3.

1996

In memoriam Tone Knez (1930–1993). (S sliko). – V: *Die Kelten in den Alpen und an der Donau: Akten des Internationalen Symposiums St. Pölten, 14.–18. Oktober 1992*. (Archaeolingua 1). – Archaeolingua: Budapest, Wien 1996, str. 7–11.

Sedemsto let antične Stične. (S slikami). – V: *Slovenska kronika XX. stoletja*. 2. zv. – Nova revija: Ljubljana 1996, str. 136–137.

Študijski dnevi v Dragi. (S slikami). – V: *Slovenska kronika XX. stoletja*. 2. zv. – Nova revija: Ljubljana 1996, str. 295.

Med halštatom in latenom. (S slikami). – V: *Slovenska kronika XX. stoletja*. 2. zv. – Nova revija: Ljubljana 1996, str. 300–301.

Jakobu Šolarju ob 70-letnici. – V: Lojze Štrubelj, *Še vedno živo drevo: Zavod sv. Stanislava skozi desetletja*. – Družina: Ljubljana 1996, str. 193–201.

Proslava 75-letnice Zavoda. – V: Lojze Štrubelj, *Še vedno živo drevo: Zavod sv. Stanislava skozi desetletja*. – Družina: Ljubljana 1996, str. 224–228.

Pogovor z bivšim zavodarjem prof. dr. Stanetom Gabrovcem. – V: Lojze Štrubelj, *Še vedno živo drevo: Zavod sv. Stanislava skozi desetletja*. – Družina: Ljubljana 1996, str. 234–242.

Postna razmišljanja. – *Trnovo* 16/1996, marec, 2 str.

Pogovor s Stanetom Gabrovcem. (S sliko). – *Nova revija* 15/1996, št. 167, str. 55–72.

Pogovarjal se je Jože Snoj.

Alojziju Šuštarju, zahvala ob zlati maši. (S slikami). – *Tretji dan* 25/1996, št. 10 (november), str. 23–24.

1997

Schmid [šmit], Walter. (S sliko). – *Enciklopedija Slovenije* 11. – Mladinska knjiga: Ljubljana 1997, str. 12.

Gian Carlo Menis. (S sliko). – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 48/1997, str. 54–55.

Soavtorja Emilijan Cevc in Rajko Bratož.

1998

50 let Inštituta za arheologijo ZRC SAZU: slavnostni govor na proslavi 50-letnice Inštituta za arheologijo ZRC SAZU dne 20. novembra 1997 (S slikami). – *Arheološki vestnik* 49/1998, str. 9–16.

50 Jahre des Instituts für Archäologie.

Stare, France. (S sliko). – *Enciklopedija Slovenije* 12. – Mladinska knjiga: Ljubljana 1998, str. 277.

Starejša železna doba. (S slikami). – *Enciklopedija Slovenije* 12. – Mladinska knjiga: Ljubljana 1998, str. 278–280.

Stična, Arheologija. (S slikami). – *Enciklopedija Slovenije* 12. – Mladinska knjiga: Ljubljana 1998, str. 315–316.

Svoljšak, Drago. – *Enciklopedija Slovenije* 12. – Mladinska knjiga: Ljubljana 1998, str. 414.

Szombathy [sómbati], Josef. – *Enciklopedija Slovenije* 12. – Mladinska knjiga: Ljubljana 1998, str. 416.

Pereče. – *Trnovo* 19/1998, št. 2, str. 3.

1999

Šašel, Ana. – *Enciklopedija Slovenije* 13. – Mladinska knjiga: Ljubljana 1999, str. 8.

Teržan, Biba. – *Enciklopedija Slovenije* 13. – Mladinska knjiga: Ljubljana 1999, str. 246.

50 Jahre Archäologie der älteren Eisenzeit in Slowenien. – *Arheološki vestnik* 50/1999, str. 145–188.

50 let arheologije starejše železne dobe v Sloveniji.

Mrtvi nas živeti uče. – *Trnovo* 20/1999, št. 3, str. 3–4.

2001

Anica Šašel (1921–2001). – *Arheološki vestnik* 52/2001, str. 393.

Rajko Bratož. (S sliko). – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 52/2001, str. 85–86.

Biba Teržan. (S sliko). – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 52/2001, str. 88–89.

2002

Wolfgang Dehn (1909–2001). – *Arheološki vestnik* 53/2002, str. 403–404.

Wolfgang Kimmig (1910–2001). – *Arheološki vestnik* 53/2002, str. 404–405.

Škofijska klasična gimnazija v doživetju in presoji nekdanjega študenta. – V: *Zbornik simpozija ob stoletnici začetka gradnje prve slovenske gimnazije*. – Zavod sv. Stanislava: Ljubljana 2002, str. 123–129.

2003

Prof. dr. Jože Kastelic, dolgoletni ravnatelj Narodnega muzeja, je umrl. – *Argo* 46, 2/2003, str. 9–11.

Jože Kastelic (1913–2003). – *Arheološki vestnik* 54/2003, str. 452–454.

Karl Kromer (1924–2003). – *Arheološki vestnik* 54/2003, str. 454–456.

Marijan Zadnikar. (S sliko). – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 54/2003, str. 97–99.

Soavtor Emilijan Cevc.

Leta mojega kresovanja. (S slikami). – V: *Trnovski krogi*. – Družina: Ljubljana 2003, str. 169–173.

Pismo župniku Janezu. – *Trnovo* 23/2003, št. 8, str. 5.

2004

Rajko Ložar arheolog = Rajko Ložar archaeologist. – V: *Rajko Ložar (1904–1985): življenje in delo: interdisciplinarno znanstveno srečanje, Ljubljana, 19.–20. oktober 2004: [povzetki] = Rajko Ložar (1904–1985): life and work: interdisciplinary conference, 2004, 19–20 October: [abstracts]*. – Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU: Ljubljana 2004, str. 36–39.

Stanko Pahič (1924–2003). – *Arheološki vestnik* 55/2004, str. 565–567.

Georg Kossack (1923–2004). (S sliko). – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 55/2004, str. 122–123.

2005

Rajko Ložar – arheolog. – V: *Pretrgane korenine: sledi življenja in dela Rajka Ložarja*. (Opera ethnologica slovenica). – Založba ZRC: Ljubljana 2005, str. 129–137.

Rajko Ložar – archaeologist – Summary.

2006

Stična. II/1, Gomile starejše železne dobe = Grabhügel aus der älteren Eisenzeit: katalog, (Katalogi in monografije 37). – Narodni muzej Slovenije: Ljubljana 2006. 488 str., pril.

Soavtorice Ana Kruh, Ida Murgelj in Biba Teržan.

2007

Šentvid pred prihodom Slovanov. – V: *Župnija Šentvid nad Ljubljano skozi čas in prostor*. – Župnija Šentvid: Ljubljana 2007, str. 159–162.

Biba Teržan. (S sliko). – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 58/2007, str. 115–116.

Biba Teržan – šestdesetletnica. – V: *Scripta praehistorica in honorem Biba Teržan*. (Situla 44). – Narodni muzej Slovenije: Ljubljana 2007, str. 7–8.

2008

Stična. II/2, Gomile starejše železne dobe = Grabhügel aus der älteren Eisenzeit, Razprave = Studien. (Katalogi in monografije 38). – Narodni muzej Slovenije: Ljubljana 2008 (2010). 344 str.

Soavtorji Biba Teržan, Ida Murgelj, Hermann Born, Anja Hellmuth in Peter Turk.

Anja DULAR

Depo iz starejšega obdobja kulture žarnih grobišč iz Paležnice Donje pri Doboju (Bosna in Hercegovina)

The Early Urnfield period hoard from Paležnica Donja near Doboju (Bosnia and Herzegovina)

Primož PAVLIN, Aleksandar JAŠAREVIĆ

Izvleček

Regionalni muzej v Doboju hrani z ledine Krčevina iz Paležnice Donje depo 64 bronastih predmetov v skupni teži 7115 g. Sestavljajo ga napadalno orožje (sulična ost, bodalo, sekira), orodje (srpi) in odlomki ingotov, med katerimi izstopa robni del ingota oxhide. S svojo sestavo se depo navezuje na panonsko-karpatški žarnogrobiščnodobni delavniški krog, časovno pa se uvršča v stopnjo Ha A1 oz. v drugo stopnjo žarnogrobiščnodobnih depojev Bosne in Hercegovine po kronologiji Petra Königa.

Ključne besede: Bosna in Hercegovina, bronasta doba, kultura žarnih grobišč, Ha A1, depo, okrašene sulične osti, bodala, tulaste sekire, gumbasti srpi, jezičastoročajni srpi, ingoti oxhide, planokonveksni ingoti

Abstract

The Regional Museum in Doboju contains a hoard from Krčevina meadow at Paležnica Donja consisting of 64 bronze objects with a total weight of 7115 g. It consists of offensive weapons (spearhead, dagger, axe), tools (sickles), and fragments of ingots, including the edge section of an oxhide ingot. In terms of its composition, the hoard is related to the Pannonian-Carpathian Urnfield Culture workshop circle, and is placed chronologically in the Ha A1 phase or the second phase of the Urnfield period hoards of Bosnia and Herzegovina according to the chronology of Peter König.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Bronze Age, Urnfield Culture, Ha A1, hoards, decorated spearheads, daggers, socketed axes, button sickles, tanged sickles, oxhide ingots, plano-convex ingots

UVOD

Regionalni muzej v Doboju hrani z ledine Krčevina iz Paležnice Donje pri Doboju 64 bronastih predmetov, ki jih je odkupil v letih 1965 in 1966 od lastnika zemljišča, kjer so bili najdeni.¹ Okoliščine najdbe niso znane, niti ni znano ime najditelja, niti ni znano, ali je najditelj prodal muzeju vse

najdene predmete ali ne. Po sestavi sodeč gre za večji depo mešane sestave.² V delu Petra Königa o poznobronastodobnih depojih Bosne in Hercegovine je depo sumarno predstavljen pod zaporedno številko 30 z imenom najdišča Paležnica, vendar z drugačnimi podatki o nakupu.³

² Po Čerče, Turk 1996, 14 ss.

³ König 2004, 216 s. Od kod Königu navedeni podatki, ni jasno.

¹ Po podatkih iz inventarne knjige in knjige nakupov.

Paležnica Donja leži približno 10 km zračne črte od Doboja, v smeri proti severovzhodu, v dolini Paleške rijeke, pritoka Lukavice, ki se severno od Doboja izliva v Bosno.

SESTAVA DEPOJA IN TIPOLOŠKA TER KRONOLOŠKA OPREDELITEV PREDMETOV

Depo sestavljajo sulična ost, bodalo, tulasta sekira, gumbasti srp, 52 jezičastoročajnih srpov, trije fragmenti rezil srpov in pet odlomkov ingotov (*t. 1–8*).⁴ Skupna teža predmetov je 7115 g.

Sulična ost

Fragmentirana bronasta sulična ost ima gladek, neprofiliran list. Na straneh, na začetku zgornje tretjine tula, sta dve različno veliki luknjici. Poškodovano ustje tula je okrašeno z dvema vrezanima vzporednima vodoravnima črtama, nad katerima je pas kratkih navpičnih črtic (*t. 1: 1*).

Okras na ustju tula, ki ga tvorijo pasovi različno usmerjenih črtic ali 1–4 vodoravne vrezane črte oz. žlebovi ali kombinacija pasov črtic in vodoravnih vrezanih črt oz. žlebov, je v tipologiji okrasov na tulih suličnih osti Svenda Hansena označen kot okras 2.⁵ Izdelan je v enem frizu, na ustju tula. Večinoma ga najdemo na dolgih tulih suličnih osti z gladkim, neprofiliranim listom kapljaste ali plamenaste oblike. Izjeme so sulične osti iz depojev Otok-Privlaka in Sióagárd II ter z neznanega najdišča na Madžarskem, ki imajo plamenasto oblikovan list profiliran.⁶ Sulične osti iz depojev Mačkovac II, Futog, Obajgora, Bonyhád-okolica in Nemojany imajo kratek tul,⁷ list sulične osti iz depoja Ruginoasa pa ima obliko lovorjevega lista.⁸

Podoben okras, kot je na sulični osti iz Paležnice Donje (pas črtic in pod njim dve vodoravni črti),

je še na ustju tula sulične osti iz depoja Brodski Varoš, kjer so črtice nagnjene v desno.⁹

Vsi depoji, v katerih najdemo sulične osti okrašene z okrasom 2, sodijo v čas starejše kulture žarnih grobišč, depo Bükkaranyos II je datiran v Bd D, ostali v Ha A1 (*seznam 1*).¹⁰ Razprostranjenost je omejena predvsem na južni del Panonske kotline, s težiščem v vzhodni Slavoniji, Sremu in Banatu ter na severno Bosno (*karta 1*).

Bodalo

Fragmentirano bodalo je bilo recentno prelomljeno na dva dela, manjkata zgornji del ročajne plošče in ročaj. Rezilo rombičnega preseka je v srednjem delu nekoliko napeto. Na obeh straneh je okrašeno s po dvema dvojnima vrezoma, ki od ročajne plošče proti konici sledita obliki rezila. Na desni polovici ročajne plošče je ohranjena polovica ene luknjice za zakovico (*t. 1: 2*). Sklepamo, da je bila na levi polovici še ena, tako da je imelo bodalo na ročajni plošči prvotno dve luknjici. Po razvrstitvi srednjeevropskih jezičastoročajnih bodal Renata Peronija bi naše bodalo sodilo v skupino C,¹¹ ožja tipološka opredelitev zaradi manjkajočega ročaja ni mogoča. Ustrezne primerjave zanj najdemo tako v naselbinah¹² kot v grobovih¹³ in v depojih iz obdobja starejše kulture žarnih grobišč (Bd D, Ha A1).¹⁴

Sekira

Tulasta sekira ima delno odlomljeno ušesce in del rezila (*t. 1: 3*). Na obeh širših straneh je odebeljena v obliki parabole, kar jo uvršča med tulaste sekire skupine 2.b.5, natančneje v različico 2.b.5.a po Burgerju Wanzeku.¹⁵ Za sekire te različice je

⁴ Table in karte sta po predlogah pripravila sodelavca Tamara Korošec in Drago Valoh, za kar se jima najlepše zahvaljujemo.

⁵ Hansen 1994, 73, sl. 40.

⁶ Vinski-Gasparini 1973, 182 s, t. 27: 31; Mozsolics 1985, 186, t. 43: 11; Hansen 1994, 539, t. 21: 3.

⁷ Karavanić, Mihaljević 2001, 9, t. 5: 1; Borić 1997, t. 2: 14; Medović 1973–1974, 180, t. 1: 5; t. 4: 7; Mozsolics 1985, 102 ss, t. 36: 8; Říhovský 1996, 61 ss, t. 7: 61.

⁸ Vatamanu 1977–1979, 484 s, sl. 5.

⁹ Vinski-Gasparini 1973, 178, t. 60: 5.

¹⁰ Podoben okras je tudi na tulih nekaterih suličnih osti iz Švice. Običajno ga tvorijo več kot štiri vodoravne črte oz. žlebovi, datirane pa so v mlajše obdobje kulture žarnih grobišč, tj. Ha B (Tarot 2000, 13 ss, t. 19: 14, 118, 339; t. 26: 15, 120; t. 27: 284–351; itd.).

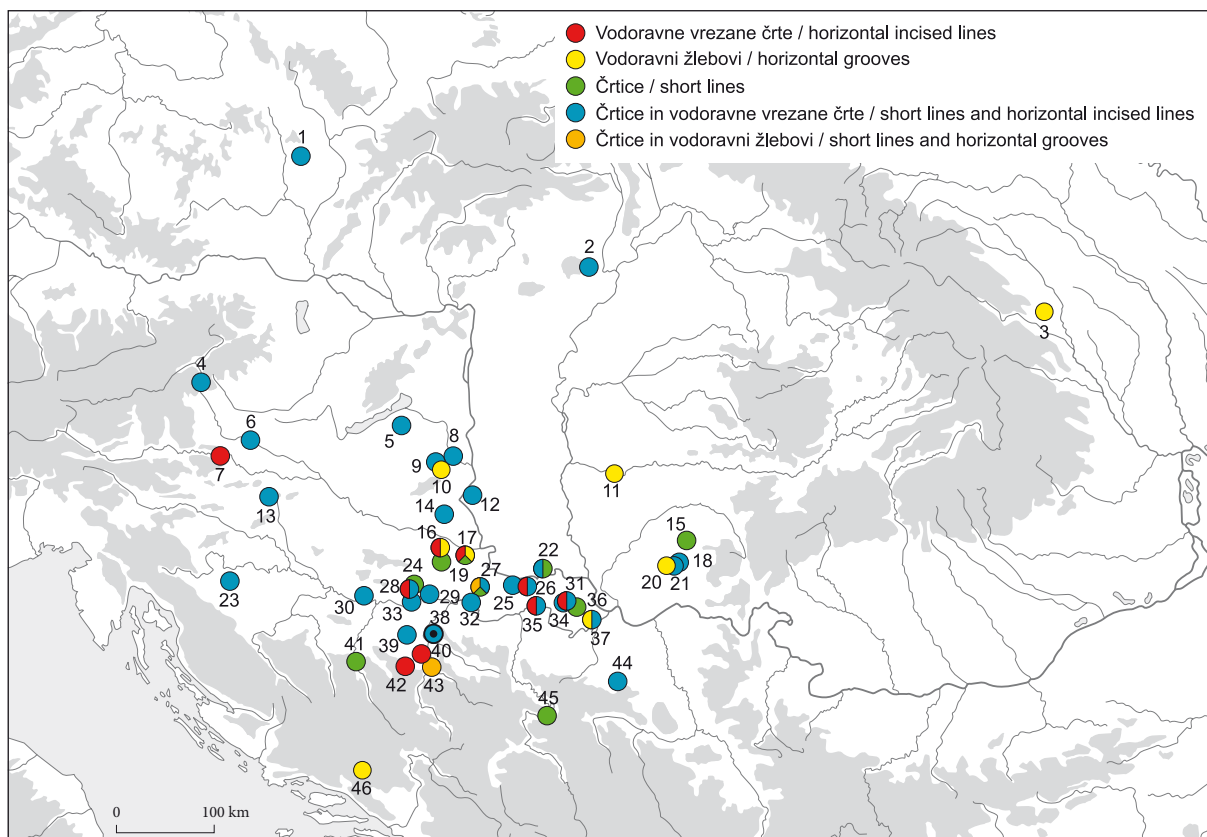
¹¹ Peroni 1956, 73 ss.

¹² Salerno: Bianco Peroni 1994, 148 s, t. 81: 1475.

¹³ Satnica: Vinski-Gasparini 1973, 184, t. 18: 2.

¹⁴ Iara I: Petrescu-Dîmbovița 1978, 102 s, t. 35B: 3; Tenja: Vinski-Gasparini 1973, 186, t. 31: 2; Gornja Vrba: Vinski-Gasparini 1973, 180, t. 50: 15; Peterd: Mozsolics 1985, 171 ss, t. 61: 5.

¹⁵ Wanzek 1989, 101 s, t. 28.

Karta 1: Razprostranjenost suličnih osti z okrasom 2 po Hansenu (*seznam 1*).
 Map 1: The distribution of spearheads with a decoration 2 according to Hansen (*List 1*).

značilno, da je na njih le okras v obliki parabole, brez dodatnih vodoravnih ali navpičnih reber. Pojavljajo se v depojih od Bd D do Ha B1. Mlajše sekire (Ha B1) so manjše od starejših in imajo bolj usločene boke. Tulaste sekire različice 2.b.5.a so razširjene od Moldavije preko jugovzhodnega karpatskega predgorja in Sedmograške do območja okoli Železnih vrat.

Srpi

V depoju je en gumbasti srp (*t. 1: 4*), 52 jezičastoročajnih (*t. 1: 5 do t. 8: 56*) in fragmenti rezil še treh srpov (*t. 8: 57–59*).

Gumbasti srp

Srp je skoraj pravokotne oblike, krivina se začne na zgornji polovici rezila. Hrbet je učvrščen s hrbtnim rebrom, rezilo je gladko, gumb je na desni strani ravne osnove srpa (*t. 1: 4*). Zaradi

teh značilnosti ga uvrščamo med gumbaste srpe tipa Panticeu po Mircei Petrescu-Dîmboviți. Ti se pojavljajo večinoma v depojih prvih dveh stopenj kulture žarnih grobišč (Bd D, Ha A1), v depojih stopenj Ha A2 in Ha B1 jih najdemo redkeje. Jedro njihove razprostranjenosti je na Sedmograškem, sporadično se pojavljajo še v Banatu, Moldaviji in Dobrudži. Srpi tipa Panticeu so povezani s podobnimi srpi na Madžarskem in Slovaškem, v Srbiji in Karpatski Ukrajini ter drugih delih srednje Evrope.¹⁶

Jezičastoročajni srpi

Skoraj polovica (25) jezičastoročajnih srpov iz depoja je ohranjenih v celoti oz. le malo poškodovanih. Vsi so namenjeni uporabi z desnico, ročaj je pri vseh nepreluknjan. Po obliki prehoda ročaja v rezilo jih lahko razdelimo na dve skupini. Za srpe prve skupine, v katero sodita le dva srpa, je zna-

¹⁶ Petrescu-Dîmbovița 1978, 14 s, 24 s, t. 291A.

Tab. 1: Tipi in različice jezičastoročajnih srpov v depoju Paležnica Donja.

Tab. 1: Types and variants of tanged sickles in Paležnica Donja hoard.

Tip / Type	Različica / Variant	Paležnica Donja tabla / Plate	Primerjave / Analogies			Razprostranjenost / Distribution karta / Map
			N1	N2	seznam / List	
K2.5.A1	K2.5.A1.Cr1.2a	1: 5	1	1 ¹	-	-
K1.3.A.1	K1.3.A.1.1a	1: 6	18	17	2	2
4.A.2	4.A.2.Cr2.III.1b	2: 7	-	-	-	-
	4.A.2.Cr3.V.1b	2: 8	-	-	-	-
	4.A.2.Cr4.1b	2: 9	1	1 ²	-	-
4.BEE.2	4.BEE.2.Cr2.VI.1c	2: 10	-	-	-	-
3.A.0	3.A.0.Lf1.1c	2: 11–13	69	42	2	3
	3.A.0.Mf1.1c	2: 14	14	12	4	4
3.DD.0	3.DD.0.h.1a	3: 17	36	29	5	5
3.A.1	3.A.1.1a	3: 18	63	39	6	6
	3.A.1.1b	3: 19–22; 4: 23	36	29	7	7
	3.A.1.1c	4: 24–28	14	10	8	8
	3.A.1.1d	4: 29	5	5	9	9
	3.A.1.Lf1.1c	5: 36–38; 6: 39	55	42	10	10
3.Aa.1	3.Aa.1.1a,b,c	6: 40	10	10	11	11
3.AE.1	3.AE.1.Lf1.1c	6: 41	1	1 ³	-	-
3.E.1	3.E.1.Cr3.1a	6: 42	4	4	12	12
3.A.2	3.A.2.1b	6: 43,44	25	22	13	13
	3.A.2.1d	6: 45	4	4	14	14
	3.A.2.Lf1.1b	6: 46	6	5	15	15
	3.A.2.Lf1.1c	6: 47,48	10	8	16	16
	3.A.2.Cr3.1a	7: 50	2	2 ⁴	-	-
2.A.0	2.A.0.m.1a,b,c	7: 51	52	44	17	17
2.A.1	2.A.1.m.1a,b,c	7: 52	10	10	18	18
2.A.2	2.A.2.m.2c	7: 53	3	3	19	19
2.C.1	2.C.1.2d	7: 54	1	1 ⁵	-	-
2.E.1	2.E.1.m.2b	8: 56	2	2 ⁶	-	-

N1 = število primerljivih srpov / number of analogous sickles; N2 = število najdišč / number of sites

čilno, da zunanje (desno) ročajno rebro kolenčasto preide v hrbtno rebro (*t. 1: 5,6*). Pri ostalih srpih je prehod zunanjega ročajnega rebra v hrbtno tekoč. Glede na število ročajnih reber so v depoju srpi s petimi, štirimi, tremi in z dvema ročajnima rebroma.

Srpi so predstavljeni po tipološki sistematiki, ki jo je predložil prvopodpisani.¹⁷ Po obliki in poteku ročajnih reber je zastopanih 16 tipov oz. 27 različic (*tab. 1*). Trije srpi so za zdaj brez ustreznih primerjav. Gre za srpe s štirimi ročajnimi rebri različic 4.A.2.Cr2.III.1b (*t. 2: 7*), 4.A.2.Cr3.V.1b (*t. 2: 8*) in 4.BEE.2.Cr2.VI.1c (*t. 2: 10*).

Primerjave za srpe iz depoja Paležnica Donja smo našli med 11 posameznimi najdbami in v 168

depojih. Med posameznimi najdbami je bilo pet srpov najdenih v naseljih, dva sta vodni najdbi. Časovni razpon depojev je od Bd D do Ha B1. Velika večina, kar 143 depojev, je datiranih v Ha A1. Gledano v celoti ležijo najdišča depojev v glavnem v Panonski kotlini in na zahodnem delu Balkanskega polotoka. Nekoliko drugačno sliko kažeta karti razprostranjenosti srpov različice 3.DD.0.h.1a, kjer je težišče razprostranjenosti na območju vzhodnih Alp (*karta 5*), in različic 2.A.0.m.1a,b,c z razmeroma številnimi najdišči še na Moravskem in Češkem (*karta 17*).

Na večini kart je težišče razprostranjenosti v jugozahodnem delu Panonske kotline in na zahodnem Balkanu (*karte 2–4, 7, 9, 10, 12–15, 18, 19*), kjer moramo iskati tudi proizvodne obrate. Bolj uravnotežena je razprostranjenost srpov zelo

¹⁷ Pavlin 2010, 27 ss, Pavlin 2014, 29 ss; Pavlin 2016.

←

¹ Zelo podoben srp, morda celo izdelan v isti delavnici, je v hrvaškem depou Bizovac, ki je datiran v horizont Veliko Nabrđe (Vinski-Gasparini 1973, 177 s, t. 39: 4).

² Primerjavo najdemo v romunskem depou Uioara de Sus, datiranjem v stopnjo Suseni (Petrescu-Dîmbovița 1978, 35, t. 179: 415).

³ Primerljiv srp je v depou Uioara de Sus (Petrescu-Dîmbovița 1978, 33, t. 176: 364).

⁴ Primerjavi sta v madžarskih depojih horizonta Kurd, Gyöngyössolymos-Kishegy IV (Kemenczei 1978–1979, 138, t. 2: 2) in Balatonszemes (Mozsolics 1985, 92, t. 121: 3).

⁵ Primerljiv srp, z ravno osnovo ročaja, je v hrvaškem depou horizonta Veliko Nabrđe, Pustakovec (A. Hänsel 1999, 79, sl 4: 7; Clados 1997, 174, sl. na str. 175: desno zgoraj).

⁶ Primerjavi najdemo v madžarskem depou Palotabozsok (Mozsolics 1985, 166 ss, t. 71: 8) in v slovaškem depou Zádielské Dvorníky (Furmánek, Novotná 2006, 103, t. 29: 465). Depoja sta datirana v horizont Kurd oz. horizont Ducové / Martinček / Bodrog. Izključno v Ha A1 depojih najdemo tudi različice z ravno in trikotno ali trapezasto izrezano osnovo ročaja (Pavlin 2016).

¹ A very similar sickle, perhaps even made in the same workshop, was found in the Croatian hoard of Bizovac, which is dated to the Veliko Nabrđe horizon (Vinski-Gasparini 1973, 177 f., Pl. 39: 4).

² Comparison can be found in the Romanian hoard of Uioara de Sus, dated to the Suseni phase (Petrescu-Dîmbovița 1978, 35, Pl. 179: 415).

³ An analogous sickle is in the Uioara de Sus hoard (Petrescu-Dîmbovița 1978, 33, Pl. 176: 364).

⁴ Analogous sickles are in Hungarian hoards of the Kurd horizon, Gyöngyössolymos-Kishegy IV (Kemenczei 1978–1979, 138, Pl. 2: 2) and Balatonszemes (Mozsolics 1985, 92, Pl. 121: 3).

⁵ An analogous sickle, with a straight tang base, was found in a Croatian hoard of the Veliko Nabrđe horizon, Pustakovec (A. Hänsel 1999, 79, Fig. 4: 7; Clados 1997, 174, Fig. on p. 175: upper right).

⁶ Analogies can be found in the Hungarian hoard of Palotabozsok (Mozsolics 1985, 166 ff., Pl. 71: 8) and the Slovakian hoard of Zádielské Dvorníky (Furmánek, Novotná 2006, 103, Pl. 29: 465). The hoards are dated to the Kurd horizon and the Ducové / Martinček / Bodrog horizon. Exclusively in Ha A1 hoards variants can also be found with straight or triangular and trapezoidal cut out tang bases (Pavlin 2016).

številčne različice 3.A.1.1a (*karta 6*) ter različic 3.A.1.1c (*karta 8*) in 3.Aa.1.1a,b,c (*karta 11*). Pri slednji lahko, glede na zgostitev najdišč, sklepamo na matično območje med Blatnim jezerom in Savo. Najdišča v vzhodnem delu Panonske kotline ob rekah Tisa in njenih levih pritokih Körös in Maros, ki izvirata v osrčju Sedmograške, nakazujejo obstoj tudi vodnih prometnih povezav z zahodnim delom Panonske kotline (npr. *karta 10, 11, 13*). O stikih z bolj oddaljenimi pokrajinami pa pričata karti razprostranjenosti različic 3.A.1.1a (*karta 6*), z najdiščem na obali Črnega morja in 3.A.1.1d, z najdiščem onkraj Alp, v Franciji (*karta 9*).

Ingoti

V depou je pet odlomkov ingotov. Štirje pripadajo planokonveksnim ingotom (*t. 8: 61–64*). Eden od njih (*t. 8: 64*) ima zgornjo površino gladko, kar je pogost pojav in je verjetno povezan s specifično fazo pri taljenju bakrove rude.¹⁸ Ingoti tega tipa so prisotni predvsem v depojih iz starejšega obdobja kulture žarnih grobišč.¹⁹

Peti odlomek zasluži posebno pozornost, saj gre verjetno za robni del ingota v obliki "volovske kože", t. i. ingota oxhide (*t. 8: 60a–c*).²⁰ Bakreni ingoti v obliki "volovske kože" so povprečno dolgi 60, široki 40 in debeli 4 cm. Tehtajo od 23 do 39 kg. Zgornja ploskev je nagrbančena, spodnja je bolj gladka, v njej so številne zračne luknjice. Pojavijo se v 16. st. pr. n. št. uporabljati pa se prenehajo po 11. st. pr. n. št.²¹ Do zdaj so bila v Evropi zunaj Sredozemlja najdišča teh ingotov znana le z vzhodnega Balkanskega polotoka, iz Bolgarije in evropskega dela Turčije²² in eno iz nemške dežele Baden-Württemberg, kjer je bil v Oberwilflingenu najden depo, v katerem so poleg treh sekir še štirje odlomki ingotov oxhide.²³

S tem v zvezi je treba omeniti tudi miniaturni ingot iz Makarske in ingotom oxhide oblikovno podobne predmete iz hrvaškega depou Kloštar Ivanić iz nekaterih depojev iz jugozahodnega dela

²⁰ Za potrditev domneve, da gre verjetno za odlomek ingota v obliki "volovske kože", se zahvaljujema Alessandri Giumlia-Mair.

²¹ Novejši pregledi: Muhly 2009; Kassianidou 2008–2012. Seznam najdišč s kartami razprostranjenosti: Kaiser 2013.

²² Leshtakov 2005, 448 ss, t. 109a.

²³ Primas, Pernicka 1998, 27 ss, sl. 2–7.

¹⁸ Trampuž Orel 1996, 201 s, sl. 10.

¹⁹ Hansen 1994, 230 ss.

4. Bronast gumbasti srp. Hrbet srpa je učvrščen s hrbtnim rebrom. Dolž. 13,5 cm; viš. 6,8 cm; teža 50 g; inv. št. 4422.

5. Bronast jezičastoročajni srp različice K2.5.A.1.Cr1.2a. Na ročaju je pet reber, ki potekajo naravnost do prečnega ročajnega rebra, ki se podaljša v rezilno rebro. Zunanje ročajno rebro kolenčasto preide v hrbtno rebro. Ročajna rebra in hrbtno rebro so gladka. Pod rezilnim rebrom je niz vtisnjenih jamic. Osnova ročaja je ravna. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 18,3 cm; viš. 10,3 cm; šir. ročaja 2,7 cm; teža 142 g; inv. št. 4382.

6. Fragmentiran bronast jezičastoročajni srp različice K1.3.A.1.1a. Na ročaju so tri rebra, ki potekajo naravnost do hrbtnega rebra. Zunanje ročajno rebro kolenčasto preide v hrbtno rebro. Na rezilu je eno rebro. Notranje in zunanje ročajno rebro ter hrbtno rebro so okrašena z jamicami. Osnova ročaja ni ohranjena. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 15,8 cm; viš. 8,9 cm; šir. ročaja 2,5 cm; teža 75 g; inv. št. 4398.

Tabla 2

7. Fragment bronastega jezičastoročajnega srpa različice 4.A.2.Cr2.III.1b. Na ročaju so štiri rebra. Notranje ročajno rebro poteka naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Med njima sta dve ožji ročajni rebri, ki sta zgoraj ločno povezani. Nad njima sta dve prečni ročajni rebri. Na rezilu sta dve rebri. Notranje in zunanje ročajno rebro ter hrbtno rebro so okrašena z zarezami, nagnjenimi v desno. Osnova ročaja je vbočena. Dolž. 6,3 cm; viš. 11,3 cm; šir. ročaja 2,7 cm; teža 74 g; inv. št. 4416.

8. Fragmentiran bronast jezičastoročajni srp različice 4.A.2.Cr3.V.1b. Na ročaju so štiri rebra. Notranje ročajno rebro poteka naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Med njima sta dve ožji ročajni rebri, ki potekata proti hrbtnemu rebro. V višini izrastka so tri prečna ročajna rebra, ki skupaj z vmesnima tvorijo mrežo. Na rezilu sta bili prvotno dve rebri, zdaj je spodnje zaradi klepanja sploščeno. Notranje in zunanje ročajno rebro ter hrbtno rebro so okrašena z zarezami, nagnjenimi v desno. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 15,3 cm; viš. 12,2 cm; šir. ročaja 2,5 cm; teža 101 g; inv. št. 4378.

9. Fragmentiran bronast jezičastoročajni srp različice 4.A.2.Cr4.1b. Na ročaju so štiri rebra. Notranje ročajno rebro poteka naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Med njima sta dve ožji ročajni rebri, ki potekata naravnost do spodnjega od štirih prečnih reber. Na rezilu sta dve rebri. Notranje in zunanje ročajno rebro ter hrbtno rebro so okrašena z zarezami, nagnjenimi v desno. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 12,1 cm; viš. 13 cm; šir. ročaja 2,8 cm; teža 112 g; inv. št. 4383.

10. Fragmentiran bronast jezičastoročajni srp različice 4.BEE.2.Cr2.VI.1c. Na ročaju so štiri rebra. Notranje ročajno rebro v višini izrastka zavije desno in se priključi prvemu vmesnemu ročajnemu rebro, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Vmesni ročajni rebri tekoče preideta v rezilni rebri, ki potekata proti konici rezila. Prvo vmesno rebro spodaj zavije v levo proti notranjemu ročajnemu rebro, drugo vmesno rebro spodaj zavije v desno proti zunanjemu ročajnemu rebro. V višini izrastka sta dve prečni rebri, ki z ročajnimi rebri tvorita mrežo. Ročajna rebra in hrbtno rebro so gladka. Osnova ročaja ima trikoten izrez. Mesto

ulivanja je na izrastku. Dolž. 10,8 cm; viš. 11,1 cm; šir. ročaja 2,8 cm; teža 99 g; inv. št. 4406.

11. Fragmentiran bronast jezičastoročajni srp različice 3.A.0.Lf1.1c. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Srednje ročajno rebro je nizko razcepljeno. Rezilo srpa je fasetirano. Ročajna rebra in hrbtno rebro so gladka. Osnova ročaja ima trikoten izrez. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 15,9 cm; viš. 12 cm; šir. ročaja 2,4 cm; teža 117 g; inv. št. 4375.

12. Bronast jezičastoročajni srp različice 3.A.0.Lf1.1c, razlomljen na dva dela. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Srednje ročajno rebro je nizko razcepljeno. Rezilo srpa je fasetirano. Ročajna rebra so gladka, hrbtno rebro je okrašeno z jamicami. Osnova ročaja ima trikoten izrez. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 10,5 cm; viš. 12,2 cm; šir. ročaja 2,5 cm; teža 82 g; inv. št. 4408/1,2.

13. Fragmentiran bronast jezičastoročajni srp različice 3.A.0.Lf1.1c. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Srednje ročajno rebro je nizko razcepljeno. Rezilo srpa je fasetirano. Ročajna rebra in hrbtno rebro so gladka. Osnova ročaja je imela originalno trikoten izrez. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 10,7 cm; viš. 11,7 cm; šir. ročaja 2,4 cm; teža 65 g; inv. št. 4393.

14. Fragmentiran bronast jezičastoročajni srp različice 3.A.0.Mf.1. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Srednje ročajno rebro je srednjevisoko razcepljeno. Rezilo srpa je fasetirano. Ročajna rebra in hrbtno rebro so gladka. Dolž. 15 cm; viš. 13 cm; šir. ročaja 2,4 cm; teža 96 g; inv. št. 4413.

Tabla 3

15. Zelo slabo ohranjen bronast jezičastoročajni srp, razlomljen na dva dela. Na ročaju so komajda vidna tri rebra. Notranje ročajno rebro poteka naravnost do hrbtnega rebra, potek in oblika srednjega nista jasna, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Rezilo je gladko. Ročajna rebra in hrbtno rebro so gladka. Mesto ulivanja je na izrastku. Osnova ročaja ni ohranjena. Dolž. 16,8 cm; viš. 10 cm; šir. ročaja 2,5 cm; teža 94 g; inv. št. 4414/1,2.

16. Fragment bronastega jezičastoročajnega srpa. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Rezilo srpa je fasetirano. Notranje in zunanje ročajno rebro ter hrbtno rebro so okrašena z zarezami, nagnjenimi v desno, srednje ročajno rebro je okrašeno z zarezami, nagnjenimi v levo. Spodnji del ročaja ni ohranjen. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 16,2 cm; viš. 7,3 cm; šir. ročaja 2,5 cm; teža 76 g; inv. št. 4387.

17. Fragmentiran bronast jezičastoročajni srp različice 3.DD.0.h.1a. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro zavijeta v levo in se okoli vrha hrbtna srpa pridružita hrbtnemu rebro, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Ročajna rebra so okrašena z jamicami. Osnova ročaja je ravna. Mesto ulivanja je bilo na hrbtu srpa. Dolž. 6,9 cm; viš. 11,6 cm; šir. ročaja 2,6 cm; teža 84 g; inv. št. 4417.

18. Bronast jezičastoročajni srp različice 3.A.1.1a. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Na rezilu je eno rebro. Ročajna rebra in hrbtno rebro so okrašena z jamicami. Osnova ročaja je ravna. Mesto ulivanja je na hrbtu srpa. Dolž. 16,1 cm; viš. 11,2 cm; šir. ročaja 2,5 cm; teža 89 g; inv. št. 4397.

19. Fragmentiran bronast jezičastoročajni srp različice 3.A.1.1b. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Na rezilu je eno rebro. Ročajna rebra in hrbtno rebro so gladka. Osnova ročaja je vbočena. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 11,3 cm; viš. 11,6 cm; šir. ročaja 2,3 cm; teža 66 g; inv. št. 4405.

20. Fragment bronastega jezičastoročajnega srpa 3.A.1.1b. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Na rezilu je eno rebro. Ročajna rebra in hrbtno rebro so gladka. Osnova ročaja je vbočena. Dolž. 4,3 cm; viš. 9,9 cm; šir. ročaja 2,3 cm; teža 28 g; inv. št. 4370.

21. Bronast jezičastoročajni srp različice 3.A.1.1b. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Na rezilu je eno rebro. Ročajna rebra in hrbtno rebro so gladka. Osnova ročaja je vbočena. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 17,9 cm; viš. 12,4 cm; šir. ročaja 2,4 cm; teža 132 g; inv. št. 4388.

22. Fragmentiran bronast jezičastoročajni srp različice 3.A.1.1b. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Na rezilu je eno rebro, pod njim je na začetku še eno kratko rebro. Notranje in zunanje ročajno rebro ter hrbtno rebro so okrašena z jamicami. Osnova ročaja je vbočena. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 8,2 cm; viš. 12,2 cm; šir. ročaja 2,5 cm; teža 100 g; inv. št. 4402.

Tabla 4

23. Fragmentiran bronast jezičastoročajni srp različice 3.A.1.1b. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Na rezilu je eno rebro. Ročajna rebra in hrbtno rebro so gladka. Osnova ročaja je vbočena. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 17,8 cm; viš. 12,8 cm; šir. ročaja 2,6 cm; teža 140 g; inv. št. 4391.

24. Bronast jezičastoročajni srp različice 3.A.1.1c. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Na rezilu je eno rebro. Ročajna rebra in hrbtno rebro so gladka. Osnova ročaja ima trikoten izrez. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 16,8 cm; viš. 11,1 cm; šir. ročaja 2,4 cm; teža 108 g; inv. št. 4394.

25. Fragmentiran bronast jezičastoročajni srp različice 3.A.1.1c. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Na rezilu je eno rebro. Ročajna rebra in hrbtno rebro so okrašena z jamicami. Osnova ročaja ima trikoten izrez. Mesto ulivanja je na izrastku. Na rezilu so

vidni sledovi udarcev. Dolž. 11 cm; viš. 11,1 cm; šir. ročaja 2,6 cm; teža 99 g; inv. št. 4384.

26. Bronast jezičastoročajni srp različice 3.A.1.1c. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Na rezilu je eno rebro. Ročajna rebra in hrbtno rebro so gladka. Osnova ročaja ima trikoten izrez. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 17 cm; viš. 11,6 cm; šir. ročaja 2,6 cm; teža 106 g; inv. št. 4395.

27. Bronast jezičastoročajni srp različice 3.A.1.1c. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Na rezilu je eno rebro. Ročajna rebra in hrbtno rebro so gladka. Osnova ročaja ima trikoten izrez. Dolž. 15,5 cm; viš. 11,3 cm; šir. ročaja 2,3 cm; teža 85 g; inv. št. 4386.

28. Bronast jezičastoročajni srp različice 3.A.1.1c. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Na rezilu je eno rebro, pod njim je na začetku še eno kratko rebro. Ročajna rebra in hrbtno rebro so gladka. Osnova ročaja ima trikoten izrez. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 15,4 cm; viš. 11 cm; šir. ročaja 2,6 cm; teža 101 g; inv. št. 4374.

29. Bronast jezičastoročajni srp različice 3.A.1.1d, razlomljen na dva dela. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Na rezilu je eno rebro. Ročajna rebra in hrbtno rebro so gladka. Osnova ročaja ima trapezast izrez. Dolž. 12 cm; viš. 12,3 cm; šir. ročaja 2,3 cm; teža 105 g; inv. št. 4409/1,2.

30. Bronast jezičastoročajni srp različice 3.A.1.1. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Na rezilu je eno rebro. Notranje in zunanje ročajno rebro sta okrašena z jamicami. Osnova ročaja ni ohranjena. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 15,8 cm; viš. 10,1 cm; šir. ročaja 2,4 cm; teža 80 g; inv. št. 4379.

Tabla 5

31. Fragmentiran bronast jezičastoročajni srp različice 3.A.1.1. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro tečeta naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Na rezilu je eno rebro. Na zunanjem ročajnem rebro so vidni sledovi udarcev. Osnova ročaja ni ohranjena. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 16,6 cm; viš. 11,1 cm; šir. ročaja 2,4 cm; teža 89 g; inv. št. 4400.

32. Bronast jezičastoročajni srp različice 3.A.1.1. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Na rezilu je eno rebro. Ročajna rebra in hrbtno rebro so gladka. Osnova ročaja ni ohranjena. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 16,5 cm; viš. 10,5 cm; šir. ročaja 2,3 cm; teža 84 g; inv. št. 4377.

33. Fragmentiran bronast jezičastoročajni srp različice 3.A.1.1, razlomljen na dva dela. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Na rezilu je eno rebro. Ročajna rebra in hrbtno rebro so gladka. Osnova ročaja ni ohranjena. Mesto ulivanja je na

izrastku. Dolž. 13,5 cm; viš. 9,9 cm; šir. ročaja 2,5 cm; teža 71 g; inv. št. 4411/1,2.

34. Fragmentiran bronast jezičastoročajni srp različice 3.A.1.1. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Na rezilu je eno rebro. Notranje ročajno, hrbtno in rezilno rebro so okrašena z jamicami. Osnova ročaja ni ohranjena. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 16,5 cm; viš. 11,3 cm; šir. ročaja 2,5 cm; teža 137 g; inv. št. 4389.

35. Fragmentiran bronast jezičastoročajni srp. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Na rezilu je eno rebro. Ročajna rebra in hrbtno rebro so gladka. Spodnji del ročaja ni ohranjen. Mesto ulivanja je na hrbtu srpa. Dolž. 17 cm; viš. 9,8 cm; šir. ročaja 2,3 cm; teža 66 g; inv. št. 4396.

36. Bronast jezičastoročajni srp različice 3.A.1.Lf1.1c, razlomljen na dva dela. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Srednje ročajno rebro je nizko razcepljeno. Na rezilu je eno rebro. Ročajna rebra in hrbtno rebro so gladka. Osnova ročaja ima trikoten izrez. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 15,3 cm; viš. 11,2 cm; šir. ročaja 2,7 cm; teža 134 g; inv. št. 4401/1,2.

37. Fragmentiran bronast jezičastoročajni srp različice 3.A.1.Lf1.1c, razlomljen na tri dele. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Srednje ročajno rebro je nizko razcepljeno. Na rezilu je eno rebro. Ročajna rebra in hrbtno rebro so gladka. Osnova ročaja ima trikoten izrez. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 15,5 cm; viš. 11,4 cm; šir. ročaja 2,5 cm; teža 78 g; inv. št. 4410/1,2,3.

38. Fragment bronastega jezičastoročajnega srpa različice 3.A.1.Lf1.1c. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Srednje ročajno rebro je nizko razcepljeno. Na rezilu je eno rebro. Ročajna rebra in hrbtno rebro so gladka. Osnova ročaja ima trikoten izrez. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 7,9 cm; viš. 12,3 cm; šir. ročaja 2,7 cm; teža 62 g; inv. št. 4407/1.

Tabla 6

39. Fragmentiran bronast jezičastoročajni srp različice 3.A.1.Lf1.1c. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Srednje ročajno rebro je nizko razcepljeno. Na rezilu je eno rebro. Ročajna rebra in hrbtno rebro so gladka. Osnova ročaja ima trikoten izrez. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 15,3 cm; viš. 12 cm; šir. ročaja 2,8 cm; teža 80 g; inv. št. 4399.

40. Fragmentiran bronast jezičastoročajni srp različice 3.Aa.1.1. Na ročaju so tri rebra. Notranje ročajno rebro poteka naravnost do hrbtnega rebra, srednje se v višini izrastka zaključijo, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Na rezilu je eno rebro. Ročajna rebra in hrbtno rebro so gladka. Osnova ročaja ni ohranjena. Mesto ulivanja je na

izrastku. Dolž. 11,3 cm; viš. 10 cm; šir. ročaja 2,1 cm; teža 37 g; inv. št. 4369.

41. Fragmentiran bronast jezičastoročajni srp različice 3.AE.1.Lf1.1c. Na ročaju so tri rebra. Notranje ročajno rebro poteka do srednjega, ki tekoče preide v rezilno rebro. Zunanje ročajno rebro tekoče preide v hrbtno rebro. Srednje ročajno rebro je nizko razcepljeno. Ročajna rebra in hrbtno rebro so gladka. Osnova ročaja ima trikoten izrez. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 14,6 cm; viš. 10,7 cm; šir. ročaja 2,5 cm; teža 70 g; inv. št. 4403.

42. Bronast jezičastoročajni srp različice 3.E.1.Cr3.1a. Na ročaju so tri rebra. Notranje ročajno rebro tekoče preide v rezilno rebro, srednje poteka do spodnjega od treh prečnih reber, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Notranje in zunanje ročajno rebro ter hrbtno rebro so okrašena z jamicami. Osnova ročaja je ravna. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 16,8 cm; viš. 10,8 cm; šir. ročaja 2,5 cm; teža 71 g; inv. št. 4373.

43. Bronast jezičastoročajni srp različice 3.A.2.1b. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Na rezilu sta dve rebri. Ročajna rebra so okrašena z jamicami. Osnova ročaja je vbočena. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 16,6 cm; viš. 101,2 cm; šir. ročaja 2,6 cm; teža 128 g; inv. št. 4381.

44. Fragmentiran bronast jezičastoročajni srp različice 3.A.2.1b. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Na rezilu sta dve rebri. Ročajna rebra in hrbtno rebro so gladka. Osnova ročaja je vbočena. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 11,9 cm; viš. 10,7 cm; šir. ročaja 2,6 cm; teža 95 g; inv. št. 4418.

45. Fragmentiran bronast jezičastoročajni srp različice 3.A.2.1d. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Na rezilu sta dve rebri. Ročajna rebra in hrbtno rebro so gladka. Osnova ročaja ima trapezast izrez. Mesto ulivanja je na hrbtu srpa. Dolž. 12,3 cm; viš. 11,9 cm; šir. ročaja 2,6 cm; teža 104 g; inv. št. 4404.

46. Fragmentiran bronast jezičastoročajni srp različice 3.A.2.Lf1.1b. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Srednje ročajno rebro je nizko razcepljeno. Na rezilu sta dve rebri. Ročajna rebra in hrbtno rebro so gladka. Osnova ročaja je vbočena. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 9,4 cm; viš. 11,5 cm; šir. ročaja 2,9 cm; teža 100 g; inv. št. 4392.

Tabla 7

47. Bronast jezičastoročajni srp različice 3.A.2.Lf1.1c. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Srednje ročajno rebro je nizko razcepljeno. Na rezilu sta dve rebri. Ročajna rebra in hrbtno rebro so okrašena z jamicami. Osnova ročaja ima trikoten izrez. Mesto ulivanja je na hrbtu srpa. Dolž. 15,3 cm; viš. 10,9 cm; šir. ročaja 2,4 cm; teža 108 g; inv. št. 4390.

48. Bronast jezičastoročajni srp različice 3.A.2.Lf1.1c. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro

potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Srednje ročajno rebro je nizko razcepljeno. Na rezilu sta dve rebri. Ročajna rebra in hrbtno rebro so gladka. Osnova ročaja ima trikoten izrez. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 16,8 cm; viš. 12,3 cm; šir. ročaja 2,7 cm; teža 118 g; inv. št. 4376.

49. Fragment bronastega jezičastoročajnega srpa. Na ročaju so tri rebra. Notranje in srednje ročajno rebro potekata naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Na rezilu sta dve rebri. Spodnji del ročaja ni ohranjen. Mesto ulivanja je na hrbtu srpa. Dolž. 8,7 cm; viš. 8,3 cm; šir. ročaja 2,3 cm; teža 54 g; inv. št. 4421.

50. Fragmentiran bronast jezičastoročajni srp različice 3.A.2.Cr3.1a. Na ročaju so tri rebra. Notranje ročajno rebro poteka naravnost do hrbtnega rebra, srednje teče do spodnjega od treh prečnih reber, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Na rezilu sta dve rebri. Ročajna rebra in hrbtno rebro so gladka. Osnova ročaja je ravna. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 10,7 cm; viš. 11,4 cm; šir. ročaja 2 cm; teža 67 g; inv. št. 4368.

51. Fragmentiran bronast jezičastoročajni srp različice 2.A.0.m.1. Na ročaju sta dve rebri. Notranje ročajno rebro poteka naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Rezilo je gladko. Ročajni rebri sta okrašeni z jamicami. V ročaju je luknjica, posledica napake pri ulivanju. Osnova ročaja ni ohranjena. Mesto ulivanja je na hrbtu srpa. Dolž. 10,2 cm; viš. 10,4 cm; šir. ročaja 2,6 cm; teža 88 g; inv. št. 4415.

52. Bronast jezičastoročajni srp različice 2.A.1.m.1, razlomljen na dva dela. Na ročaju sta dve rebri. Notranje ročajno rebro poteka naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Na rezilu je eno rebro. Ročajni rebri in hrbtno rebro so gladka. Osnova ročaja ni ohranjena. Mesto ulivanja je na hrbtu srpa. Dolž. 15,7 cm; viš. 11,2 cm; šir. ročaja 2,2 cm; teža 80 g; inv. št. 4412/1,2.

53. Fragmentiran bronast jezičastoročajni srp različice 2.A.2.m.2c. Na ročaju sta dve rebri. Notranje ročajno rebro poteka naravnost do hrbtnega rebra, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Na rezilu sta dve rebri. Ročajni rebri in hrbtno rebro so gladka. Osnova ročaja ima trikoten izrez. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 8,9 cm; viš. 12,2 cm; šir. ročaja 2,4 cm; teža 93 g; inv. št. 4371.

54. Bronast jezičastoročajni srp različice 2.C.1.2d. Na ročaju sta dve rebri. Notranje ročajno rebro se v zgornji polovici odkloni v levo in poteka do hrbtnega rebra. Odklon ne seže preko polovice razdalje med navidezno podaljšanim notranjim ročajnim rebrom in vrhom hrbtnega rebra. Ročajna rebra in hrbtno rebro so okrašena z jamicami. Osnova ročaja ima trapezast izrez. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 15,7 cm; viš. 10,3 cm; šir. ročaja 2,4 cm; teža 82 g; inv. št. 4385.

Tabla 8

55. Fragment bronastega jezičastoročajnega srpa. Na ročaju sta dve rebri. Notranje ročajno rebro in začetek hrbtnega rebra sta okrašena z zarezami, nagnjenimi v desno. Osnova ročaja ima polkrožen izrez. Mesto ulivanja je bilo na hrbtu srpa. Dolž. 3,1 cm; viš. 7,5 cm; šir. ročaja 2,2 cm; teža 29 g; inv. št. 4419.

56. Bronast jezičastoročajni srp različice 2.E.1.m.2b. Na ročaju sta dve rebri. Notranje ročajno rebro tekoče preide v rezilno rebro, zunanje tekoče preide v hrbtno rebro. Notranje ročajno rebro je okrašeno z jamicami, ostala rebra so gladka. Osnova ročaja je vbočena. Mesto ulivanja je na izrastku. Dolž. 16,7 cm; viš. 11,4 cm; šir. ročaja 2,7 cm; teža 121 g; inv. št. 4380.

57. Fragment rezila bronastega srpa s konico, razlomljen na dva dela. Na rezilu je eno rebro. Dolž. 12,6 cm; teža 41 g; inv. št. 4372/1,2.

58. Fragment rezila bronastega srpa s konico. Na rezilu je eno rebro. Dolž. 9,8 cm; teža 18 g; inv. št. 4407/2.

59. Fragment rezila bronastega srpa. Na rezilu je eno rebro. Dolž. 5,8 cm; teža 12 g; inv. št. 4420.

60. Fragment robnega dela ingota oxhide. Zgornja ploskev je nagrbčena (a), robna je gladka (b). Spodnja ploskev je razmeroma gladka, rahlo valovita (c). Na zgornji ploskvi so vidni sledovi sekanja. Dolž. 9 cm; šir. 7,4 cm; viš. 3,6 cm; teža 830 g; inv. št. 4426.

61. Fragment planokonveksnega ingota. Dolž. 4,9 cm; šir. 4,5 cm; teža 139 g; inv. št. 4429.

62. Fragment planokonveksnega ingota. Dolž. 9,4 cm; šir. 5,5 cm; teža 269 g; inv. št. 4430.

63. Fragment planokonveksnega ingota. En rob je ravno odsekan. Dolž. 6,4 cm; šir. 6,3 cm; teža 355 g; inv. št. 4428.

64. Fragment planokonveksnega ingota. Ravna površina je razmeroma gladka. Dolž. 8,5 cm; šir. 6,7 cm; teža 434 g; inv. št. 4427.

SEZNAMI / LISTS

Na seznamih najdišč (*sezname 2–19*) je v vrstici na prvem mestu šifra najdišča, ki se ujema s šifro najdišča ob piki na karti. Šifro najdišča sestavljata črka in številka. Črka je mednarodna prometna oz. poštna kratica in označuje državo. Številka pomeni zaporedno število najdišča, ki so oštevilčena od severa proti jugu in od zahoda proti vzhodu – št. 1 je najsevernejše oz. najzahodnejše najdišče. Isto najdišče ima na vseh kartah isto šifro. Šifri najdišča sledijo: ime najdišča, vrsta najdbe, datacija najdbe po literaturi in na koncu okrajšano citirana literatura objave. Najdišča, natisnjena **krepljo**, označujejo srpe, ulite po istem modelu.

In the lists of sites (*Lists 2–19*), the code for the site occupies the first place in the line, which matches the site code on the maps. The site code consists of a letter and number. The letter is the international transportation or postal abbreviation for the country in question. The number denotes the site number, numbered from north to south and west to east – no. 1 is the northernmost and also westernmost site. Each site has the same code on all the maps. The site code is followed by the name of the site, the type of find, the date according to citations, and at the end an abbreviated bibliography. Sites printed in **bold** mark sickles cast using the same model.

depo / hoard
grob / grave

stopnja / phase
faza / phase
horizont / horizon

Seznam / List 1

Najdišča suličnih osti z okrasom 2 po Hansenu (*karta 1*).
Sites of spearheads with a decoration 2 according to Hansen (*Map 1*).

Vodoravne vrezane črte / horizontal incised lines

7. Hočko Pohorje, SI, depo, horizont II. – Čerče, Šinkovec 1995, 177 ss, t. 75: 14.
16. Bizovac, HR, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 177 s, t. 37: 12,21,23.
17. Tenja, HR, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 186, t. 32: 8.
26. Bingula-Divoš, SR, depo, faza II. – Vinski-Gasparini 1973, 177, t. 87: 1.
28. Brodski Varoš, HR, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 178, t. 60: 7,11.
31. Donji Petrovci II, SR, depo, faza II. – Popović 1994b, 26, t. 24: 7.
35. Salaš Noćajski, SR, depo, faza II. – Popović 1964, 5 s, t. 3: 1.
40. Tešanj, BH, grob (?), depo (?). – Truhelka 1909, 63, sl. 11.
42. "Blatnica" (Mladikovine), BH, depo, stopnja 2. – König 2004, 183 s, t. 13: 1.

Vodoravni žlebovi / horizontal grooves

3. Ruginoasa, RO, depo, stopnja Suseni. – Vatamanu 1977–1979, 484 s, sl. 5.
10. Bonyhád-okolica, H, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 102 ss, t. 36: 8.
11. Igriš, RO, depo, stopnja Suseni. – Petrescu-Dîmbovița 1978, 122, t. 120A: 13.
16. Bizovac, HR, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 177 s, t. 37: 14.
17. Tenja, HR, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 186, t. 32: 13.
20. Vršac-Kozluk, SR, depo, faza II. – Rašajski 1972–1973, 20, t. 1: 1.
37. Jakovo-Ekonomija Sava, SR, depo, faza II. – Tasić 1975, 30, t. 28: 8.
46. Roško Polje, BH, depo (?), stopnja 2. – König 2004, 218 s, t. 26B: 1.

Črtice / short lines

15. Fizeș, RO, depo, stopnja Suseni. – Bozu 1982, 148, t. 6: 4; 7: 4.
17. Tenja, HR, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 186, t. 32: 5.
19. Punitovci, HR, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1979–1980, 88, t. 1: 4.
22. Futog, SR, depo, faza II. – Borić 1997, t. 2: 15.
24. Podcrkavlje-Slavonski Brod, HR, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 183, t. 67: 14.
27. Otok-Privlaka, HR, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 182 s, t. 27: 24.
36. Šimanovci, SR, depo, faza II. – Popović 1975, 44, t. 40: 3.
41. Bočac, BH, posamezna najdba, v naselju / individual find, in the settlement. – Gavranović 2011, sl. 124: 1; t. 28: 7.
45. Obajgora, SR, depo, faza II. – Medović 1973–1974, 180, t. 1: 5; 4: 7.

Črtice in vodoravne vrezane črte / short lines and horizontal incised lines

1. Nemojany, CZ, depo, horizont Přestavlky. – Říhovský 1996, 61 ss, t. 7: 61
2. Bükkaranyos II, H, depo, horizont Aranyos. – Mozsolics 1985, 105 s, t. 4: 3.
4. Peggau, A, depo, Bd D–Ha B2/Ha B3. – Weihs 2004, 28, 156, t. 14: 127.
5. Tab, H, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 199, t. 117: 8.
6. Hercegovščak, SI, depo, horizont II. – Čerče, Šinkovec 1995, 175 s, t. 73: 4.
8. Sióagárd II, H, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 186, t. 43: 11.
9. Nagyvejke, H, depo, horizont Kurd. – Mészáros 1971–1972, 29, t. 8: 4.
12. Neznano najdišče / An unknown site, H. – Hansen 1994, 539, t. 21: 3.
13. Budinščina, HR, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 178, t. 77: 19,22.
14. Márok, H, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 146 ss, t. 91: 36.
18. Markovac-Grunjac, SR, depo, faza II. – Jovanović 2010, 91, t. 37: 282.
21. Mesić-Šupaja, SR, depo, faza II. – Rašajski 1975, 66, t. 61: 10,12.
22. Futog, SR, depo, faza II. – Borić 1997, t. 2: 14,16.
23. Krnjak, HR, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Čučković, 1985, sl. 2: 4.
25. Privina Glava, SR, depo, faza II. – Garašanin 1975, 70, t. 64: 12.
26. Bingula-Divoš, SR, depo, faza II. – Vinski-Gasparini 1973, 177, t. 87: 2,6.
27. Otok-Privlaka, HR, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 182 s, t. 27: 30.
28. Brodski Varoš, HR, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 178, t. 60: 5,6,12.
29. Poljanci II, HR, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Hansen 1994, 570, t. 27: 5,6,10.
30. Mačkovac II, HR, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Karavanić, Mihaljević 2001, 9, t. 5: 1.
31. Donji Petrovci II, SR, depo, faza II. – Popović 1994b, 26, t. 24: 6.
32. Bošnjaci, HR, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 178, t. 30A: 5.
33. Kućišta, BH, depo, stopnja 2. – König 2004, 203 s, t. 1: 11.
34. Dobrinici, SR, depo, faza II. – Popović 1994a, 9, t. 7: 1.
35. Salaš Noćajski, SR, depo, faza II. – Popović 1964, 5 s, t. 3: 2.
37. Jakovo-Ekonomija Sava, SR, depo, faza II. – Tasić 1975, 30, t. 29: 2.
38. Paležnica Donja, BH, depo, stopnja 2. – t. 1: 1.
39. Cvrtkovci, BH, depo, stopnja 2. – Neobjavljeno, Regionalni muzej Doboju, inv. št. 4874 (glej op. 35).
44. Rudnik, SR, depo, faza II. – Garašanin 1975, 91, t. 78: 3.

Črtice in vodoravni žlebovi / short lines and horizontal grooves

27. Otok-Privlaka, HR, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 182 s, t. 27: 31.
43. Majdan/Ridžali, BH, depo, stopnja 2. – Blečić-Kavur, Jašarević 2014, 47, sl. 2: desno; t. 1: 1.

Seznam / List 2

Najdišča jezičastoročajnih srpov različice K1.3.A.1.1a (*karta 2*).
Sites of tanged sickles variant K1.3.A.1.1a (*Map 2*).

- BH 12** – Paležnica Donja, depo, stopnja 2. – (*t. 1*: 6).
BH 23 – Perin Grad, depo, stopnja 2. – Fiala 1894, t. 1: 2; König 2004, 217 s, t. 21: 8.
BH 27 – Mokronoge, depo, stopnja 2. – Čović 1985, t. 1: 2; König 2004, 209, t. 27B: 1.
H 008 – Tállya, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 200 s, t. 160: 4.
H 046 – Püspökhatvan, depo, horizont Kurd. – Kemenczei 1984, 150 ss, t. 113: 31; Mozsolics 1985, 178 s, t. 139: 19.
H 072 – Szolnok I, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 197 s, t. 220: 2; Kemenczei 1988, t. 76: 11.
H 080 – Gyoma, depo, horizont Kurd. – *Magyarország régészeti topográfiája 8. Békés megye régészeti topográfiája*, 1989, 237, t. 27: 23.
H 093 – Blatno jezero – okolica / Lake Balaton-surroundings, depo, horizont Kurd. – Jahn 2013, 423, t. 10.23: 132.
H 097 – Szentés-Nagyhegy II, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 193, t. 222: 5.
H 109 – Öreglak, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 163 ss, t. 80: 14.
H 132 – Pécs I, depo, horizont Kurd. – Kobály 1999, 41, t. 6: 2.
HR 08 – Vuglovec, posamezna najdba / individual find. – Šimek 1997, 17, t. 3: 14.
HR 46 – Javornik, depo, horizont Kloštar Ivanič. – Vinski-Gasparini 1973, 180, t. 99: 1.
HR 51 – Dabar pri Segetu, depo, horizont Veliko Nabrđe, 2 srpa / 2 sickles. – Batović 1983, 335, t. 49: 4,5.
SI 03 – Hočko Pohorje, depo, horizont II. – Čerče, Šinkovec 1995, 177 ss, t. 76: 42; 154: 5.
SR 18 – Bingula-Divoš, depo, faza II. – Vasić 1994, 26 s, t. 4: 61.
SR 23 – Pančevo-Gornjevaroška ciglana, depo, faza II. – Vasić 1994, 29, t. 10: 132.
SR 28 – Jarak III, depo, faza II. – Popović 1996, 108, t. 4: 3.

Seznam / List 3

Najdišča jezičastoročajnih srpov različice 3.A.0.Lf1.1c (*karta 3*).
Sites of tanged sickles variant 3.A.0.Lf1.1c (*Map 3*).

- A 50** – Rabenwand II, depo, Ha A2–Ha B1. – Windholz-Konrad 2004, 335, sl. 27; 29; t. 6: 3.
A 62 – Bruck a.d. Mur, depo, Ha A1. – Primas 1986, 89, t. 27: 490.
BH 03 – Kučišta, depo, stopnja 2. – König 2004, 203 ss, t. 2: 31.
BH 12 – Paležnica Donja, depo, stopnja 2, 3 srpi / 3 sickles. – (*t. 2*: 11–13).
H 008 – Tállya, depo, horizont Kurd, 2 srpa / 2 sickles. – Mozsolics 1985, 200 s, t. 160: 6; t. 161: 7.
H 010 – Balsa, depo, horizont Kurd, 2 srpa / 2 sickles. – Jósa 1963–1964, t. 4: 6; t. 6: 58.
H 011 – Kék, depo, horizont Kurd. – Kemenczei 1984, 174 s, t. 181: 17.

- H 015** – Bodrogkeresztúr I, depo, horizont Kurd. – Kemenczei 2003, 22, t. 5: 1.
H 018 – Kemece III, depo, horizont Kurd, 2 srpa / 2 sickles. – Mozsolics 1985, 132 ss, t. 184: 12; t. 185: 20.
H 093 – Blatno jezero – okolica / Lake Balaton-surroundings, depo, horizont Kurd, 7 srpov / 7 sickles. – Jahn 2013, 422, t. 10.17: 95,97; t. 10.18: 99,100; t. 10.20: 110; t. 10.43: 264; t. 10.50: 311.
H 100 – Tab, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 199, t. 117: 5; Kemenczei 1988, t. 78: 5.
H 109 – Öreglak, depo, horizont Kurd, 2 srpa / 2 sickles. – Mozsolics 1985, 163 ss, t. 80: 11,12.
H 124 – Nagyvejke, depo, horizont Kurd, 3 srpi / 3 sickles. – Mészáros 1971–1972, 27, t. 6: 3–5.
H 132 – Pécs I, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 170, t. 46: 11; Kobály 1999, 41, t. 6: 7.
H 135 – Birján, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 98 s, t. 68: 4.
HR 09 – Poljane pri Koprivnici, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Kulenović, Alecković 2003, 158, t. 2: 1.
HR 10 – Topličica II, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 186, t. 75B: 7.
HR 15 – Batina (Kiskőseg), posamezna najdba, v naselju / individual find, in the settlement. – Gallus, Horváth 1939, 88, t. 8: 1.
HR 19 – Bizovac, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 177 s, t. 40: 11.
HR 21 – Tenja, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 186, t. 32: 2.
HR 23 – Punitovci, depo, horizont Veliko Nabrđe, 2 srpa / 2 sickles. – Vinski-Gasparini 1979–1980, 89 s, t. 3: 2,3.
HR 31 – Malička, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Balen-Letunić 1985, 37, t. 3: 9.
HR 32 – Otok-Privlaka, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 182 s, t. 29: 20.
HR 34 – Brodski Varoš, depo, horizont Veliko Nabrđe, 2 srpa / 2 sickles. – Vinski-Gasparini 1973, 178, t. 63: 3,10.
HR 35 – Gornji Slatinik, depo, horizont Veliko Nabrđe, 2 srpa / 2 sickles. – Vinski-Gasparini 1973, 180, t. 70: 1,5.
HR 36 – Slavonski Brod-Trg Ivane Brlić-Mažuranić, posamezna najdba, v naselju / individual find, in the settlement. – Miklik-Lozok 2006, 4, sl.: spodaj levo.
HR 40 – Poljanci I, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Miklik-Lozok 2009, 60, sl. 44.
HR 40 – Poljanci II, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Bulat 1973–1975, 23, t. 6: 9.
HR 45 – Bošnjaci, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 178, t. 30A: 6.
RO 04 – Bogdan Vodă, depo, stopnja Suseni. – Motzoichicideanu, Iuga 1995, 146 s, sl. 3: 18.
RO 42 – Vilcele II, depo, stopnja Uriu/stopnja Suseni. – Soroceanu 1981, 254, sl. 3: 2.
RO 53 – Uioara de Sus, depo, stopnja Suseni, 8 srpov / 8 sickles. – Petrescu-Dîmbovița 1978, 28 s, t. 169: 208,209,211,255,256,258,259,309.
RO 72 – Gușterița II, depo, stopnja Suseni. – Petrescu-Dîmbovița 1978, 27, t. 107: 90.
SI 38 – Udje, depo, horizont II. – Čerče, Šinkovec 1995, 223 ss, t. 137: 31; 179: 10.
SI 56 – Črmošnjice, depo, horizont II, 2 srpa / 2 sickles. – Čerče, Šinkovec 1995, 148 ss, t. 53: 23; t. 146: 14; t. 54: 32; t.146: 8.

- SI 74 – Debeli vrh nad Predgradom, depo, horizont II, 2 srpa / 2 sickles. – Čerče, Šinkovec 1995, 159 ss, t. 64: 45; t. 150: 34; t. 64: 48; t.150: 26.
 SR 15 – Futog, depo, faza II, 3 srpi / 3 sickles. – Vasić 1994, 27 s, t. 6: 86,87,91.
 SR 17 – Privina Glava, depo, faza II. – Vasić 1994, 29, t. 10: 138.
 SR 18 – Bingula-Divoš, depo, faza II, 2 srpa / 2 sickles. – Vasić 1994, 26 s, t. 4: 59,62.
 SR 20 – Kuzmin, depo, faza II. – Vasić 1994, 28, t. 8: 107.
 SR 25 – Dobrinici, depo, faza II. – Vasić 1994, 27, t. 6: 81.
 SR 41 – Brestovik III, depo, faza II. – Vasić 1994, 27, t. 5: 75.
 UA 05 – Žabokruky (Žabokruki), depo, Ha A1. – Żurowski 1949, 175, t. 20: 5.

Seznam / List 4

Najdišča jezičastoročajnih srpov različic 3.A.0.Sr.1a,c (karta 4).
 Sites of tanged sickles variants 3.A.0.Sr.1a,c (Map 4).

- A 49 – Brandgraben, depo, Ha A1. – Windholz-Konrad 2010, 18, t. 20: 26.
 BH 12 – Paležnica Donja, depo, stopnja 2. – (t. 2: 14).
 H 026 – Napkor II-Piripucpuszta, depo, horizont Kurd. – Kemenczei 1965–1966, 14, t. 4: 1; Kemenczei 1984, 178, t. 184: 9.
 H 093 – Blatno jezero – okolica / Lake Balaton-surroundings, depo, horizont Kurd, 2 srpa / 2 sickles. – Jahn 2013, 426, t. 10.45: 277; t. 10.48: 295.
 H 101 – Pölöske, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 177 s, t. 126: 3.
 H 119 – Kurd, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 140 s, t. 23: 9.
 H 130 – Palotabozsok, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 166 ss, t. 73: 7.
 H 135 – Birján, depo, horizont Kurd, 2 srpa / 2 sickles. – Mozsolics 1985, 98 s, t. 65: 4; t. 68: 1.
 HR 19 – Bizovac, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 177 s, t. 39: 11.
 HR 33 – Lisine, depo, horizont Kloštar Ivanić. – Vinski-Gasparini 1973, 180, t. 97: 3.
 HR 40 – Poljanci II, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Bulat 1973–1975, 23, t. 7: 2.
 RO 53 – Uioara de Sus, depo, stopnja Suseni. – Petrescu-Dîmbovița 1978, 28 s, t. 170: 226.
 SK 38 – Ožd'any II, depo, horizont Ožd'any. – Paulík 1965, 38, t. 12: 13; Furmánek, Novotná 2006, 77, t. 15: 295.

Seznam / List 5

Najdišča jezičastoročajnih srpov različice 3.DD.0.h.1a (karta 5).
 Sites of tanged sickles variant 3.DD.0.h.1a (Map 5).

- A 13 – Feldkirchen-Lands Haag, depo, Bd D. – Primas 1986, 94, t. 32: 549.
 A 27 – Sipbachzell, depo, Ha A1. – Höglinger 1996, 114, t. 3: 29.
 A 34 – Donnerskirchen, depo, Ha A. – Primas 1986, 95, t. 34: 576.
 A 53 – Hallstatt, depo (?), -. – Primas 1986, 94, t. 32: 552.

- A 62 – Bruck a.d. Mur, depo, Ha A1, 2 srpa / 2 sickles. – Primas 1986, 93 s, t. 32: 544; 95, t. 34: 575.
 A 64 – Aurach-Kelchalm, posamezna najdba / individual find. – Primas 1986, 96, t. 36: 600.
 A 70 – Peggau, depo, Bd D–Ha B2/Ha B3. – Weihs 2004, 166, t. 30: 199.
 A 82 – Hummersdorf, depo, Ha A2. – Primas 1986, 94, t. 33: 557.
 A 83 – Haidach, depo, Ha A1. – Primas 1986, 94, t. 32: 551.
 A 84 – Augsdorf, depo, Ha A2, 3 srpi / 3 sickles. – Primas 1986, 93, t. 31: 540–542.
 A 85 – Villach-Warmbad, posamezna najdba / individual find. – Primas 1986, 94 s, t. 33: 563.
 BH 12 – Paležnica Donja, depo, stopnja 2. – (t. 3: 17).
 CZ 115 – Drslavice I, depo, horizont Drslavice. – Říhovsky 1989, 69, t. 24: 363.
 D 108 – Neubeuern-Pinnswang, depo, Bd D/Ha A. – Bayerische Vorgeschichtsblätter. Beiheft 4, 1988, 86, sl. 49: 2; t. 2: 1.
 H 008 – Tállya, depo, horizont Kurd. – Kemenczei 1984, 185 s, t. 187: 8.
 H 093 – Blatno jezero – okolica / Lake Balaton-surroundings, depo, horizont Kurd. – Jahn 2013, 423, t. 10.24: 141.
 H 101 – Pölöske, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 177 s, t. 124: 9.
 H 125 – Bonyhád – okolica, depo, horizont Kurd, 3 srpi / 3 sickles. – Mozsolics 1985, 102 ss, t. 37: 7,8; t. 38: 8.
 HR 02 – Belica, depo, horizont Kloštar Ivanić, 2 srpa / 2 sickles. – Vidović 1988–1989, t. 7: 4,6.
 HR 12 – Budinščina, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 178, t. 80: 12.
 HR 20 – Selci Petrijevački, depo, horizont Miljana. – Vinski-Gasparini 1973, 184, t. 107A: 3.
 HR 34 – Brodski Varoš, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 178, t. 64: 15.
 RO 31 – Dîpșa, depo, stopnja Suseni. – Petrescu-Dîmbovița 1978, 31, t. 95: 69; Ciugudean, Luca, Georgescu 2006, 14, t. 7: 3.
 RO 53 – Uioara de Sus, depo, stopnja Suseni. – Petrescu-Dîmbovița 1978, 34, t. 177: 384.
 SI 10 – Čermožiše, depo, horizont II, 2 srpa / 2 sickles. – Čerče, Šinkovec 1995, 138 ss, t. 46: 43; t. 47: 53.
 SI 22 – Gorenji Log, Slovenija, -, depo, horizont II. – Čerče, Šinkovec 1995, 169 s, t. 69: 6.
 SI 27 – Silovec, depo, horizont II. – Čerče, Šinkovec 1995, 213 ss, t. 125: 2; 178: 10.
 SI 35 – Ljubljana – Blatna Brezovica, posamezna najdba, vodna / individual aquatic find. – Pavlin 2012, 262 ss, t. 1: 2.
 SI 56 – Črmošnjice, depo, horizont II. – Čerče, Šinkovec 1995, 148 ss, t. 56: 45; 146: 19.
 SR 41 – Brestovik V, depo, faza II. – Vasić 1994, 33, t. 16: 214.

Seznam / List 6

Najdišča jezičastoročajnih srpov različice 3.A.1.1a (karta 6).
 Sites of tanged sickles variant 3.A.1.1a (Map 6).

- A 50 – Rabenwand II, depo, Ha A2–Ha B1. – Windholz-Konrad 2004, 335, sl. 27; 29; t. 6: 4.

- A 70 – Peggau, depo, Bd D–Ha B2/Ha B3. – Weihs 2004, 162, t. 23: 172.
- BH 07 – Vidovice, depo, stopnja 2. – Babić 1986, t. 2: 6.
- BH 12 – Paležnica Donja, depo, stopnja 2. – (t. 3: 18).
- CZ 072 – Velká Roudka, depo, horizont Přestavky. – Říhovský 1989, 55, t. 14: 219.
- H 002 – Pácín IV, depo, horizont Kurd. – Hellebrandt 1989, 103, sl. 7: 10.
- H 005 – Sáradsány, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 184, t. 170: 3.
- H 009 – Kisvarsány, depo, horizont Ópályi. – Mozsolics 1973, 150, t. 54: 12.
- H 018 – Kemece III, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 132 ss, t. 184: 8.
- H 026 – Napkor II–Piripucpuszta, depo, horizont Kurd, 2 srpa / 2 sickles. – Kemenczei 1965–1966, 14, t. 4: 7; t. 5: 6; Kemenczei 1984, 178, t. 184: 5,10.
- H 043 – Gyöngyössolymos–Kishegy III, depo, horizont Gyermely. – Kemenczei 1970–1971, 134, t. 3: 3.
- H 043 – Gyöngyössolymos–Kishegy IV, depo, horizont Kurd, 2 srpa / 2 sickles. – Kemenczei 1978–1979, 137 s, t. 2: 4; 138, t. 3: 8.
- H 093 – Blatno jezero – okolica / Lake Balaton-surroundings, depo, horizont Kurd, 17 srpov / 17 sickles. – Jahn 2013, 420, t. 10.6: 29,30; t. 10.7: 32–36; t. 10.8: 37–41; t. 10.9: 44,46; t. 10.10: 49–51.
- H 101 – Pölöske, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 177 s, t. 126: 1.
- H 112 – Szárazd I, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 188 s, t. 28: 6.
- HR 02 – Belica, depo, horizont Kloštar Ivanić. – Vidović 1988–1989, t. 9: 1.
- HR 20 – Selci Petrijevački, depo, horizont Miljana. – Vinski-Gasparini 1973, 184, t. 107A: 2.
- HR 31 – Malička, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Balen-Letunić 1985, 36, t. 3: 5.
- HR 34 – Brodski Varoš, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 178, t. 63: 2.
- HR 40 – Poljanci I, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 183, t. 49: 19.
- HR 40 – Poljanci II, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Bulat 1973–1975, 23, t. 6: 11.
- HR 41 – Mačkovac II, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Karavanić, Mihaljević 2001, 9, t. 3: 3.
- RO 04 – Bogdan Vodă, depo, stopnja Suseni. – Motzoi-Chicideanu, Iuga 1995, 147, sl. 3: 16.
- RO 05 – Neznano najdišče / An unknown site, 2 srpa / 2 sickles. – Petrescu-Dîmbovița 1978, 29, t. 280: 674,680.
- RO 31 – Dipșa, depo, stopnja Suseni. – Petrescu-Dîmbovița 1978, 27, t. 95: 63.
- RO 37 – Suseni, depo, stopnja Suseni. – Petrescu-Dîmbovița 1978, 31, t. 136: 17.
- RO 53 – Uioara de Sus, depo, stopnja Suseni, 4 srpi / 4 sickles. – Petrescu-Dîmbovița 1978, 28 s, t. 169: 213–215; t. 174: 303.
- RO 55 – Șpálnaca II, depo, stopnja Suseni. – Petrescu-Dîmbovița 1978, 28, t. 146: 228.
- RO 58 – Aiud, depo, stopnja Suseni. – Petrescu-Dîmbovița 1977, 80 s, t. 105: 5.
- RO 72 – Gușterița II, depo, stopnja Suseni, 2 srpa / 2 sickles. – Petrescu-Dîmbovița 1978, 27, t. 107: 92; 30 s, t. 108: 123.
- RO 75 – Cugir I, depo, stopnja Suseni, 2 srpa / 2 sickles. – Petrescu-Dîmbovița 1977, 91, t. 134: 22; Ciugudeanu, Aldea 1997, 106, sl. 6: 5.
- RO 84 – Bocșa Montană, depo, stopnja Suseni. – Petrescu-Dîmbovița 1978, 30, t. 84B: 14.
- RO 89 – Techirghiol, depo, stopnja Techirghiol. – Hencken 1971, sl. 131: prva vrsta, tretji z leve; Petrescu-Dîmbovița 1978, 29, t. 215A: 6.
- SI 03 – Hočko Pohorje, depo, horizont II. – Čerče, Šinkovec 1995, 177 ss, t. 76: 44; 154: 7.
- SI 38 – Udje, depo, horizont II. – Čerče, Šinkovec 1995, 223 ss, t. 137: 24; 179: 1.
- SI 56 – Črmošnjice, depo, horizont II, 2 srpa / 2 sickles. – Čerče, Šinkovec 1995, 148 ss, t. 52: 15; 147: 9, 19; t. 53: 18; 147: 7.
- SR 25 – Dobrinči, depo, faza II. – Vasić 1994, 27, t. 5: 77.
- SR 31 – Šimanovci, depo, faza II. – Vasić 1994, 31, t. 12: 166.
- SR 43 – Trlič, depo, faza II. – Vasić 1994, 31, t. 12: 167.

Seznam / List 7

Najdišča jezičastoročajnih srpov različice 3.A.1.1b (*karta 7*).
Sites of tanged sickles variant 3.A.1.1b (*Map 7*).

- A 70 – Peggau, depo, Bd D–Ha B2/Ha B3. – Weihs 2004, 163, t. 25: 181.
- BH 02 – Novi Grad, depo, stopnja 2. – Mandić 1927, 205, t. 4: 7; König 2004, 212 s, t. 7: 10.
- BH 06 – Šumatac I, depo, stopnja 2. – König 2004, 219 ss, t. 9: 19.
- BH 12 – Paležnica Donja, depo, stopnja 2, 5 srpov / 5 sickles. – (t. 3: 19–23).
- H 010 – Balsa, depo, horizont Kurd. – Jósa 1963–1964, t. 4: 5.
- H 037 – Piricse I, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 176, t. 198: 6.
- H 043 – Gyöngyössolymos–Kishegy I, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 122 s, t. 144: 15.
- H 093 – Blatno jezero – okolica / Lake Balaton-surroundings, depo, horizont Kurd, 5 srpov / 5 sickles. – Jahn 2013, 422, t. 10.16: 88–90; t. 10.17: 92; t. 10.19: 106.
- H 101 – Pölöske, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 177 s, t. 124: 10.
- H 127 – Bakóca, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 88 ss, t. 88: 1.
- H 132 – Pécs II, depo, horizont Kurd, 3 srpi / 3 sickles. – Mozsolics 1985, 170 s, t. 48: 1–3.
- H 137 – Peterd, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 171 ss, t. 56: 6.
- HR 17 – Zagreb–Dežmanov prolaz 6, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 187, t. 74A: 3.
- HR 20 – Selci Petrijevački, depo, horizont Miljana, 2 srpa / 2 sickles. – Vinski-Gasparini 1973, 184, t. 107A: 9,10.
- HR 21 – Tenja, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 186, t. 34: 9.
- HR 34 – Brodski Varoš, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 178, t. 65: 15.
- HR 37 – Gornja Vrba, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 180, t. 51: 5.
- HR 40 – Poljanci II, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Bulat 1973–1975, 23, t. 6: 10.

- HR 43 – Dolina, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Schauer 1974, 104, sl. 4: 9.
- HR 46 – Javornik, depo, horizont Kloštar Ivanić. – Vinski-Gasparini 1973, 180, t. 99: 3.
- RO 04 – Bogdan Vodă, depo, stopnja Suseni. – Motzoi-Chicideanu, Iuga 1995, 148, sl. 3: 7.
- RO 53 – Uioara de Sus, depo, stopnja Suseni. – Petrescu-Dîmbovița 1978, 31, t. 175: 337.
- RO 72 – Gușterița II, depo, stopnja Suseni. – Petrescu-Dîmbovița 1978, 27, t. 107: 94.
- SI 54 – Gorenji Suhadol, depo, horizont II. – Križ, Stipančič, Škedelj Petrič 2009, 226, sl. 2: m.
- SK 21 – Zemplín, depo, horizont Ducové / Martinček / Bodrog. – Furmánek, Novotná 2006, 78, t. 15: 308.
- SR 10 – Veliko Središte III, depo, faza II. – Vasić 1994, 30, t. 11: 157.
- SR 11 – Markovac-Grunjac, depo, faza II. – Vasić 1994, 28, t. 8: 114.
- SR 16 – Krčedin II, depo, faza II. – Vasić 1994, 28, t. 8: 106.
- SR 36 – Bradarac-Rukomija, depo, faza II. – Vasić 1994, 27, t. 5: 74A.
- SR 39 – Klenje, depo, faza II. – Vasić 1994, 28, t. 7: 101.

Seznam / List 8

Najdišča jezičastoročajnih srpov različice 3.A.1.1c (*karta 8*).
Sites of tanged sickles variant 3.A.1.1c (*Map 8*).

- BH 12** – Paležnica Donja, depo, stopnja 2, 5 srpov / 5 sickles. – (*t. 4: 24–28*).
- H 043 – Gyöngyössolymos-Kishegy I, depo, horizont Kurd, 2 srpa / 2 sickles. – Kemenczei 1970–1971, t. 5: 9,13; Mozsolics 1985, 122 s, t. 144: 13.
- H 043 – Gyöngyössolymos-Kishegy II, depo, horizont Kurd. – Kemenczei 1970–1971, 133, t. 1: 3.
- H 093 – Blatno jezero – okolica / Lake Balaton-surroundings, depo, horizont Kurd, 2 srpa / 2 sickles. – Jahn 2013, 422, t. 10.19: 107; t. 10.20: 111.
- H 104 – Lengyeltóti II, depo, horizont Kurd. – Wanzek 1992, 252, t. 2: 7; 9: 7.
- H 122 – Dombóvár-Szarvasd, depo, horizont Kurd. – Mészáros 1977–1978, 5, t. 4: 1.
- RO 37 – Suseni, depo, stopnja Suseni. – Petrescu-Dîmbovița 1978, 28, t. 136: 14.
- RO 72 – Gușterița II, depo, stopnja Suseni, 3 srpi / 3 sickles. – Petrescu-Dîmbovița 1978, 27, t. 107: 96; t. 107: 108,110.
- RO 85 – Ocna de Fier, depo, stopnja Suseni. – Petrescu-Dîmbovița 1978, 28, t. 122D: 1.
- SK 14 – Zádielské Dvorníky, depo, horizont Ducové / Martinček / Bodrog. – Furmánek, Novotná 2006, 79, t. 18: 337.
- UA 06 – Lazy I, depo, serija Lazy I. – Kobal 2000, 84 s, t. 49: 76.

Seznam / List 9

Najdišča jezičastoročajnih srpov različice 3.A.1.1d (*karta 9*).
Sites of tanged sickles variant 3.A.1.1d (*Map 9*).

- BH 12** – Paležnica Donja, depo, stopnja 2. – (*t. 4: 29*).
- F 07 – Ensisheim, depo (?), -. – Stein 1991, 74, t. 1: 2.
- H 015 – Bodrogeresztúr I, depo, horizont Kurd. – Kemenczei 2003, 22, t. 4: 12.
- H 100 – Tab, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 199, t. 117: 2; Kemenczei 1988, t. 78: 3.
- H 136 – Mohács, depo, horizont Gyermely. – Kemenczei 1996, 233, sl. 6: 8.
- SR 25 – Dobrinici, depo, faza II. – Vasić 1994, 27, t. 6: 82.

Seznam / List 10

Najdišča jezičastoročajnih srpov različice 3.A.1.Lf1.1c (*karta 10*).
Sites of tanged sickles variant 3.A.1.Lf1.1c (*Map 10*).

- A 37 – Maiersdorf, depo (?), -. – Primas 1986, 89, t. 28: 493.
- A 70 – Peggau, depo, Bd D–Ha B2/Ha B3. – Weihs 2004, 163, t. 24: 178.
- BH 06 – Šumatac I, depo, stopnja 2. – König 2004, 219 ss, t. 9: 16.
- BH 12** – Paležnica Donja, depo, stopnja 2, 4 srpi. – (*t. 5: 36–39*).
- H 008 – Tállya, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 200 s, t. 160: 1.
- H 016 – Alsódozsza, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 85 s, t. 166: 10.
- H 043 – Gyöngyössolymos-Kishegy IV, depo, horizont Kurd, 2 srpa / 2 sickles. – Kemenczei 1978–1979, 138, t. 2: 5; t. 3: 7.
- H 070 – Zsáka-Dávid-tanya I, depo, horizont Gyermely. – Szabó 2011, 340, t. 8: 3 druga vrsta, prvi z desne.
- H 077 – Jászkarajenő, depo, horizont Gyermely. – Mozsolics 1985, 129 s, t. 251: 4.
- H 092 – Kisapáti, depo, horizont Kurd. – Darnay 1897, t. 2: 14.
- H 093 – Blatno jezero – okolica / Lake Balaton-surroundings, depo, horizont Kurd, 4 srpi. – Jahn 2013, 422, t. 10.18: 102; t. 10.19: 104,105; t. 10.20: 112.
- H 104 – Lengyeltóti IV, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 143 s, t. 110: 7.
- H 130 – Palotabozsok, depo, horizont Kurd, 2 srpa / 2 sickles. – Mozsolics 1985, 166 ss, t. 71: 15, t. 73: 4.
- HR 10 – Topličica I, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 186, t. 76: 27.
- HR 19 – Bizovac, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 177 s, t. 42: 10.
- HR 30 – Podcrkavlje-Slavonski Brod, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 183, t. 68: 4.
- HR 31 – Malička, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Balen-Letunić 1985, 37, t. 3: 7.
- HR 35 – Gornji Slatinik, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 180, t. 70: 6.
- HR 36 – Slavonski Brod III-Livadićeva ulica, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Miškiv 1982, 173, t. 5: 13.

- HR 36 – Slavonski Brod-Trg Ivane Brlić-Mažuranić, posamezna najdba, v naselju / individual find, in the settlement, 2 srpa / 2 sickles. – Miklik-Lozuk 2006, 4, sl.: zgoraj desno, spodaj desno.
- HR 40 – Poljanci I, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 183, t. 49: 22; Miklik-Lozuk 2009, 61, sl. 49.
- HR 40 – Poljanci II, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Bulat 1973–1975, 23, t. 7: 1; Hansen 1994, t. 31: 3.
- HR 42 – Pričac, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 183, t. 72: 18.
- HR 43 – Dolina, depo, horizont Veliko Nabrđe, 2 srpa / 2 sickles. – Schauer 1974, 102, sl. 4: 1,5.
- RO 04 – Bogdan Vodă, depo, stopnja Suseni. – Motzoi-Chicideanu, Iuga 1995, 148, sl. 3: 10.
- RO 05 – **Neznano najdišče / An unknown site.** – Petrescu-Dîmbovița 1978, 29, t. 280: 679.
- RO 53 – Uioara de Sus, depo, stopnja Suseni, 6 srpov / 6 sickles. – Petrescu-Dîmbovița 1978, 28 s, t. 170: 231,232; t. 171: 242,243; t. 173: 284; t. 174: 312.
- RO 72 – Gușterița II, depo, stopnja Suseni. – Petrescu-Dîmbovița 1978, 27, t. 107: 93.
- RO 74 – Igrîș, depo, stopnja Suseni. – Petrescu-Dîmbovița 1978, 31, t. 119C: 8.
- SI 35 – Ljubljana – Kamin, posamezna najdba, vodna / individual aquatic find. – Pavlin 2012, 260 ss, t. 1: 1.
- SI 54 – Gorenji Suhadol, depo, horizont II, 2 srpa / 2 sickles. – Križ, Stipančič, Škedelj Petrič 2009, 226, sl. 2: e.i.
- SI 56 – Črmošnjice, depo, horizont II. – Čerče, Šinkovec 1995, 148 ss, t. 55: 36; 146: 3.
- SR 06 – Novi Bečej, depo, faza II. – Vasić 1994, 29, t. 9: 130.
- SR 11 – Markovac-Grunjac, depo, faza II. – Vasić 1994, 28, t. 8: 113.
- SR 16 – Krčedin I, depo, faza II. – Vasić 1994, 28, t. 7: 102.
- SR 19 – Nova Bingula, depo, faza II. – Vasić 1994, 29, t. 9: 127.
- SR 25 – Dobrinca, depo, faza II. – Vasić 1994, 27, t. 6: 80.
- SR 27 – Salaš Noćajski, depo, faza II. – Vasić 1994, 29, t. 10: 143.
- SR 29 – Pećinci I, depo, faza II. – Vasić 1994, 29, t. 10: 134.
- SR 34 – Beograd – okolica, depo, faza II, 2 srpa / 2 sickles. – Vasić 1994, 26, t. 3: 52,54.
- SR 36 – Bradarac, depo, faza II. – Vasić 1994, 27, t. 5: 71.
- SR 37 – **Jakovo**, depo, faza II. – Vasić 1994, 28, t. 7: 95.

Seznam / List 11

- Najdišča jezičastoročajnih srpov različic 3.Aa.1.1a,b,c (karta 11).
Sites of tanged sickles variants 3.Aa.1.1a,b,c (Map 11).
- BH 12** – Paležnica Donja, depo, stopnja 2. – (t. 6: 40).
- H 043 – Gyöngyössolymos-Kishegy I, depo, horizont Kurd. – Kemenczei 1970–1971, t. 5: 16.
- H 093 – Blatno jezero – okolica / Lake Balaton-surroundings, depo, horizont Kurd. – Jahn 2013, 423, t. 10.28: 168.
- H 119 – Kurd, depo, horizont Kurd. – Hampel 1896, t. 210: 20.
- H 135 – Birján, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 98 s, t. 63: 2.

- HR 02 – Belica, depo, horizont Kloštar Ivanić. – Vidović 1988–1989, t. 11: 4.
- HR 35 – Gornji Slatinik, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 180, t. 70: 9.
- RO 01 – Sighetul Marmației I, depo, stopnja Suseni. – Nistor, Vulpe 1969, sl. 3B: 42.
- RO 70 – Sînpetru German, depo, stopnja Suseni. – Petrescu-Dîmbovița 1978, 28, t. 135B: 20.
- RO 83 – Petroșnița, depo, stopnja Suseni. – Gumă 1993, 256, t. 28: 7.
- SK 14 – Zádielské Dvorníky, depo, horizont Ducové / Martinček / Bodrog. – Furmánek, Novotná 2006, 79, t. 18: 336.

Seznam / List 12

- Najdišča jezičastoročajnih srpov različice 3.E.1.Cr3.1a (karta 12).
Sites of tanged sickles variant 3.E.1.Cr3.1a (Map 12).
- A 84 – Augsdorf, depo, Ha A2. – Primas 1986, 91, t. 29: 519.
- BH 12** – Paležnica Donja, depo, stopnja 2. – (t. 6: 42).
- H 045 – Füzesabony, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 119 s, t. 146: 26.
- H 127 – Bakóca, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 88 ss, t. 88: 10.
- SR 18 – Bingula-Divoš, depo, faza II. – Vasić 1994, 31, t. 13: 172.

Seznam / List 13

- Najdišča jezičastoročajnih srpov različice 3.A.2.1b (karta 13).
Sites of tanged sickles variant 3.A.2.1b (Map 13).
- A 32 – Hof am Leithagebirge, posamezna najdba / individual find. – Primas 1986, 89, t. 27: 491.
- BH 07 – Vidovice, depo, stopnja 2. – Babić 1986, t. 2: 7.
- BH 12** – Paležnica Donja, depo, stopnja 2, 2 srpa / 2 sickles. – (t. 6: 43,44).
- BH 27 – Mokronoge, depo, stopnja 2, 2 srpa / 2 sickles. – König 2004, 209, t. 28: 6,7.
- H 010 – Balsa, depo, horizont Kurd. – Jósa 1963–1964, t. 4: 2.
- H 037 – Piricse I, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 176, t. 197: 4.
- H 093 – Blatno jezero – okolica / Lake Balaton-surroundings, depo, horizont Kurd, 2 srpa / 2 sickles. – Jahn 2013, 422, t. 10.17: 93; t. 10.19: 109.
- H 121 – Sióagárd II, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 185 s, t. 44: 5.
- H 127 – Bakóca, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 88 ss, t. 88: 30.
- H 130 – Palotabozsok, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 166 ss, t. 72: 3.
- H 132 – Pécs I, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 170, t. 46: 7; Kobály 1999, 41, t. 6: 8.
- H 135 – Birján, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 98 s, t. 62: 1.
- H 137 – Peterd, depo, horizont Kurd, 2 srpa / 2 sickles. – Mozsolics 1985, 171 ss, t. 54: 3; t. 56: 4.

- HR 19 – Bizovac, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 177 s, t. 38: 12.
- HR 21 – Tenja, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 186, t. 34: 2.
- HR 32 – Otok-Privlaka, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 182 s, t. 29: 3.
- HR 36 – Slavonski Brod II, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Schauer 1986, sl. 84: tretji od zgoraj; Clausing 2003, 79, sl. 6: 32.
- I 14 – Muscoli, depo, BR–BF 1. – Anelli 1949, 10 s, sl. 30; Borgna 2000–2001, sl. 10: spodaj levo.
- RO 31 – Dipșa, depo, stopnja Suseni. – Petrescu-Dîmbovița 1978, 27, t. 95: 62; Ciugudean, Luca, Georgescu 2006, 14, t. 7: 1.
- RO 48 – Bogata de Mureș, depo, stopnja Suseni. – Petrescu-Dîmbovița 1978, 27, t. 84C: 11.
- RO 53 – Uioara de Sus, depo, stopnja Suseni. – Petrescu-Dîmbovița 1978, 28 s, t. 174: 307.
- RO 58 – Aiud, depo, stopnja Suseni. – Petrescu-Dîmbovița 1977, 80 s, t. 105: 7.
- SR 45 – Neznano najdišče / An unknown site. – Vasić 1994, 29, t. 11: 151.

Seznam / List 14

Najdišča jezičastoročajnih srpov različice 3.A.2.1d (*karta 14*).
Sites of tanged sickles variant 3.A.2.1d (*Map 14*).

- BH 12 – Paležnica Donja, depo, stopnja 2. – (*t. 6: 45*).
- H 138 – Márok, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 146 ss, t. 93: 9.
- HR 32 – Otok-Privlaka, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 182 s, t. 29: 4.
- HR 37 – Gornja Vrba, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 180, t. 51: 6.
- SI 56 – Črmošnjice, depo, horizont II. – Čerče, Šinkovec 1995, 148 ss, t. 56: 42; 147: 16.

Seznam / List 15

Najdišča jezičastoročajnih srpov različice 3.A.2.Lf1.1b (*karta 15*).

Sites of tanged sickles variant 3.A.2.Lf1.1b (*Map 15*).

- BH 12 – Paležnica Donja, depo, stopnja 2. – (*t. 6: 46*).
- H 092 – Kisapáti, depo, horizont Kurd. – Darnay 1897, t. 2: 8.
- H 115 – Szentgálóskér, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 194 s, t. 112: 7; Kemenczei 1988, t. 66: 8.
- H 132 – Pécs II, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 170 s, t. 51: 8.
- H 137 – Peterd, depo, horizont Kurd, 2 srpa / 2 sickles. – Mozsolics 1985, 171 ss, t. 55: 5; t. 59: 5.
- RO 53 – Uioara de Sus, depo, stopnja Suseni. – Petrescu-Dîmbovița 1978, 28 s, t. 170: 230.

Seznam / List 16

Najdišča jezičastoročajnih srpov različice 3.A.2.Lf1.1c (*karta 16*).

Sites of tanged sickles variant 3.A.2.Lf1.1c (*Map 16*).

- BH 12 – Paležnica Donja, depo, stopnja 2, 2 srpa / 2 sickles. – (*t. 7: 47,48*).
- H 015 – Bodrogkeresztúr I, depo, horizont Kurd. – Kemenczei 2003, 22, t. 5: 6.
- H 016 – Alsódozsza, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 85 s, t. 166: 11.
- HR 19 – Bizovac, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 177 s, t. 38: 14.
- HR 35 – Gornji Slatinik, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 180, t. 69: 18.
- HR 36 – Slavonski Brod III–Livadićeva ulica, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Miškov 1982, 172, t. 5: 6.
- HR 43 – Dolina, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Schauer 1974, 106, sl. 6: 2.
- RO 53 – Uioara de Sus, depo, stopnja Suseni, 3 srpi / 3 sickles. – Petrescu-Dîmbovița 1978, 28 s, t. 170: 233,234; t. 171: 244.
- RO 55 – Špálnaca II, depo, stopnja Suseni. – Reiner 1888, t. 5: 34; Petrescu-Dîmbovița 1978, 28, t. 146: 221.

Seznam / List 17

Najdišča jezičastoročajnih srpov različic 2.A.0.m.1a,b,c (*karta 17*).

Sites of tanged sickles variants 2.A.0.m.1a,b,c (*Map 17*).

- A 13 – Feldkirchen-Landshaag, depo, Bd D. – Primas 1986, 109, t. 46: 765.
- A 14 – Linz-Freinberg I, depo, v naselju, Ha B1. – Primas 1986, 109 s, t. 46: 769.
- A 70 – Peggau, depo, Bd D–Ha B2/Ha B3. – Weihs 2004, 165, t. 27: 193.
- A 82 – Hummersdorf, depo, Ha A2. – Primas 1986, 109, t. 46: 767.
- A 84 – Augsdorf, depo, Ha A2, 2 srpa / 2 sickles. – Primas 1986, 109, t. 46: 762,763.
- BH 12 – Paležnica Donja, depo, stopnja 2. – (*t. 7: 51*).
- CZ 019 – Lažany II, depo, stopnja Lažany II. – Kytlicová 2007, 273 ss, t. 73: 196.
- CZ 025 – Pětipsy, depo, stopnja Lažany II. – Kytlicová 2007, 288, t. 63: 51.
- CZ 035 – Vиноf, depo, stopnja Lažany II. – Kytlicová 2007, 314 s, t. 47: 47.
- CZ 074 – Služín, depo, horizont Křenůvky. – Salaš, Šmíd 1999, 13, sl. 9: 9.
- CZ 078 – Hamry, depo, horizont Přestavlky. – Říhovský 1989, 53, t. 12: 190.
- CZ 115 – Drslavice II, depo, horizont Drslavice. – Říhovský 1989, 53, t. 12: 189.
- H 043 – Gyöngyössolymos-Kishegy III, depo, horizont Gyermely. – Kemenczei 1970–1971, 134, t. 3: 7.
- H 043 – Gyöngyössolymos-Kishegy IV, depo, horizont Kurd, 3 srpi / 3 sickles. – Kemenczei 1978–1979, 138, t. 2: 7–9.

- H 048 – Balmazújváros, depo, horizont Hajdúböszörmény. – Kemenczei 1984, 169, t. 190B: 6; Mozsolics 2000, 34 s, t. 4: 15.
- H 052 – Újszóny, depo, horizont Kurd. – Hampel 1892, t. 125: 12.
- H 066 – Nagydém, depo, horizont Gyermely. – Hampel 1896, t. 195: 21.
- H 083 – Sarkad II, depo, horizont Kurd. – Kacsó 1998, 36, sl. 2: 3.
- H 088 – Balatonkiliti II, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 91 s, t. 102: 4.
- H 093 – Blatno jezero – okolica / Lake Balaton-surroundings, depo, horizont Kurd, 4 srpi. – Jahn 2013, 428, t. 10.60: 379,381; t. 10.63: 399; 429, t. 10.67: 424.
- H 094 – Badacsonytomaj, depo, horizont Gyermely. – Mozsolics 1985, 87 s, t. 233: 19.
- H 101 – Pölöske, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 177 s, t. 125: 4.
- H 115 – Szentgálóskér, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 194 s, t. 112: 9; Kemenczei 1988, t. 66: 15.
- H 117 – Szedres, depo, horizont Kurd. – Kemenczei 1996, 233, sl. 10: 8.
- H 119 – Kurd, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 140 s, t. 23: 6.
- H 121 – Sióagárd II, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 185 s, t. 44: 6.
- H 125 – Bonyhád – okolica, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 102 ss, t. 38: 7.
- H 127 – Bakóca, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 88 ss, t. 88: 12.
- H 137 – Peterd, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 171 ss, t. 53: 9.
- HR 21 – Tenja, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 186, t. 34: 3.
- HR 28 – Veliko Nabrđe, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 186, t. 47: 7.
- HR 29 – Siča/Lučica, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Perkić, Ložnjak Dizdar 2005, 52, t. 3: 50.
- HR 43 – Dolina, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Schauer 1974, 104, sl. 5: 5.
- HR 46 – Javornik, depo, horizont Kloštar Ivanić. – Vinski-Gasparini 1973, 180, t. 98: 15.
- RO 53 – Uioara de Sus, depo, stopnja Suseni, 3 srpi / 3 sickles. – Petrescu-Dîmbovița 1978, 39 s, t. 180: 447,448; t. 181: 463.
- RO 64 – Cincu, depo, stopnja Suseni. – Soroceanu 1996, 248, sl. 7: 5.
- RO 72 – Gușterița II, depo, stopnja Suseni. – Petrescu-Dîmbovița 1978, 39, t. 109: 148.
- SI 02 – Pekel II, depo, horizont II. – Čerče, Šinkovec 1995, 206 ss, t. 122: 19; 175B: 14.
- SI 56 – Črmošnjice, depo, horizont II. – Čerče, Šinkovec 1995, 148 ss, t. 54: 33; 146: 9.
- SK 04 – Rosina, depo, horizont Trenčianske Bohuslavice. – Furmánek, Novotná 2006, 91, t. 24: 400.
- SK 16 – Čičarovce, depo, horizont Ducové / Martinček / Bodrog. – Furmánek, Novotná 2006, 92, t. 25: 416.
- SK 37 – Dolný Lopašov, depo (?), -. – Furmánek, Novotná 2006, 92 s, t. 25: 419.
- SR 05 – Neznano najdišče / An unknown site. – Vasić 1994, 38, t. 21: 280.
- SR 31 – Šimanovci, depo, faza II. – Vasić 1994, 38, t. 21: 279.
- SR 39 – Klenje, depo, faza II. – Vasić 1994, 37, t. 20: 261.

Seznam / List 18

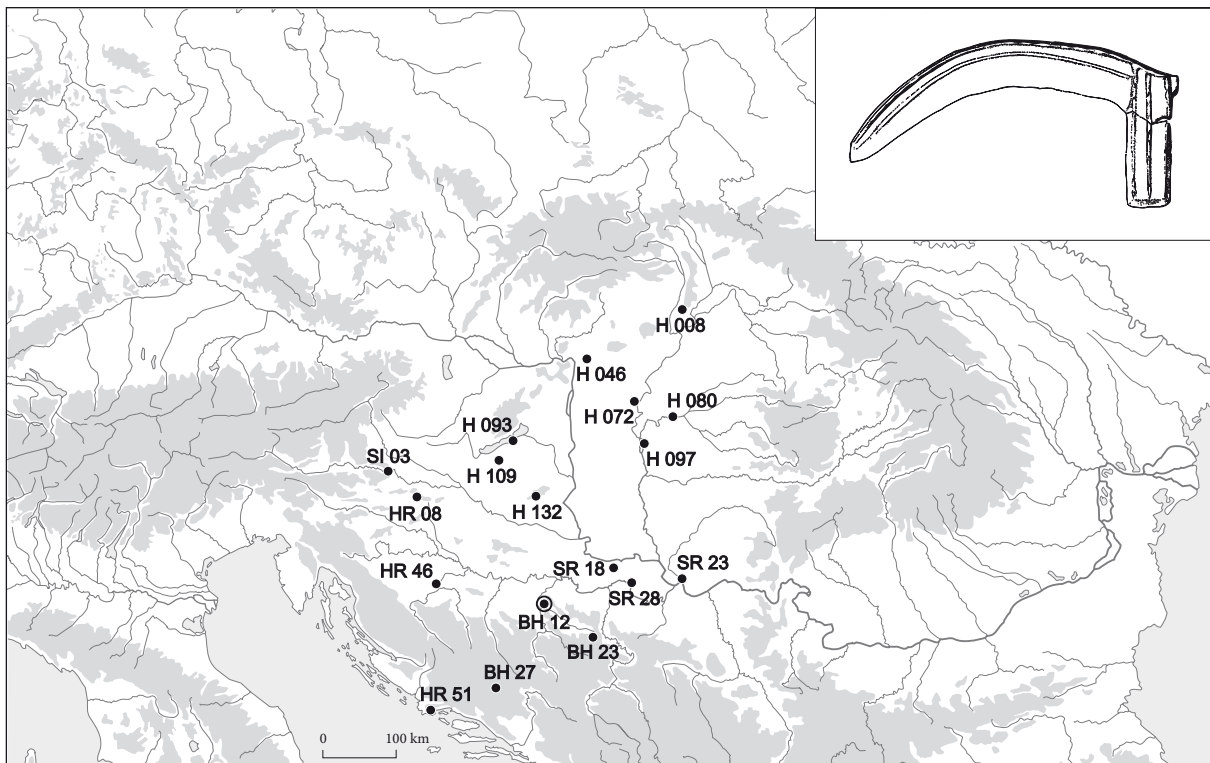
Najdišča jezičastoročajnih srpov različic 2.A.1.m.1a,b,c (karta 18).
Sites of tanged sickles variants 2.A.1.m.1a,b,c (Map 18).

- BH 12 – Paležnica Donja, depo, stopnja 2. – (t. 7: 52).
- H 093 – Blatno jezero – okolica / Lake Balaton-surroundings, depo, horizont Kurd. – Jahn 2013, 421, t. 10.13: 73.
- H 132 – Pécs II, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 170 s, t. 48: 7.
- H 137 – Peterd, depo, horizont Kurd. – Mozsolics 1985, 171 ss, t. 53: 8.
- HR 32 – Otok-Privlaka, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Vinski-Gasparini 1973, 182 s, t. 29: 7.
- HR 36 – Slavonski Brod III-Livadičeva ulica, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Miškić 1982, 173, t. 5: 3.
- SI 42 – Valična vas, depo (?), -. – Šinkovec 1995, 112 s, t. 33: 233.
- SI 56 – Črmošnjice, depo, horizont II. – Čerče, Šinkovec 1995, 148 ss, t. 52: 16; 147: 15.
- SR 11 – Markovac-Grunjac, depo, faza II. – Vasić 1994, 38, t. 21: 268.
- UA 05 – Žabokruky (Žabokruki), depo, Ha A1. – Żurowski 1949, 175, t. 21: 3.

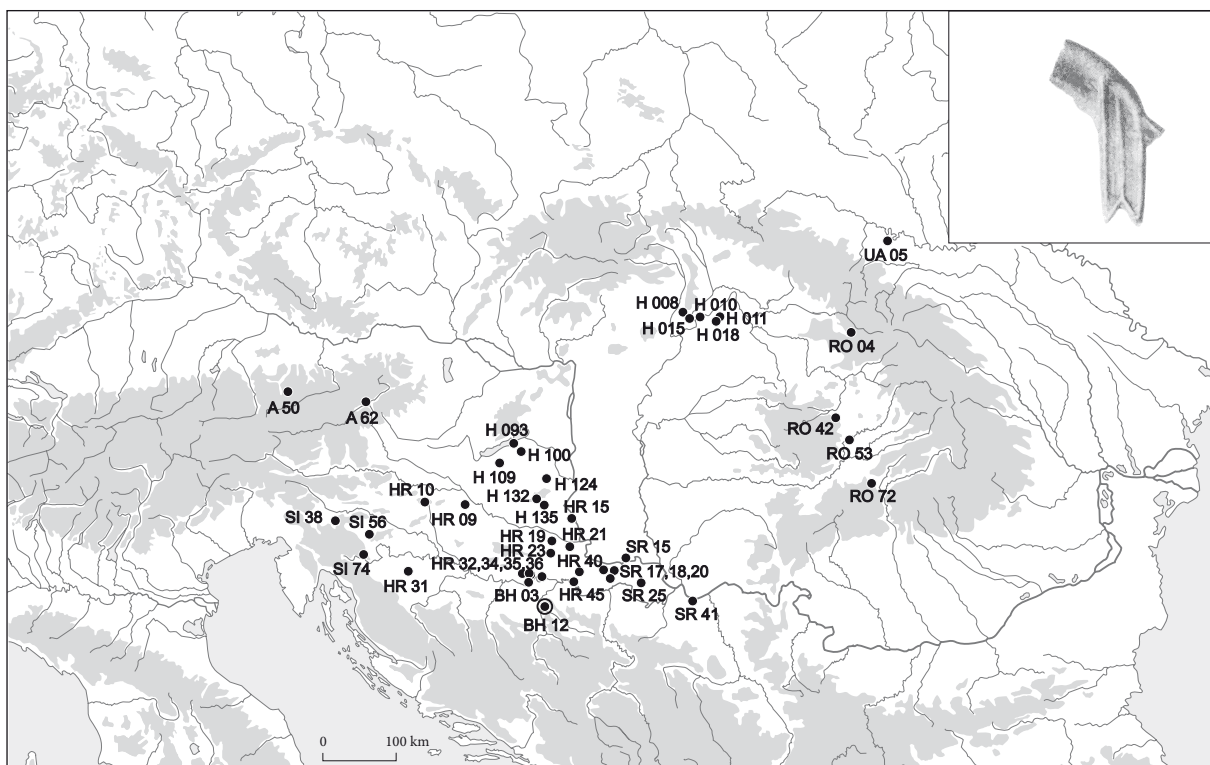
Seznam / List 19

Najdišča jezičastoročajnih srpov različice 2.A.2.m.2c (karta 19).
Sites of tanged sickles variant 2.A.2.m.2c (Map 19).

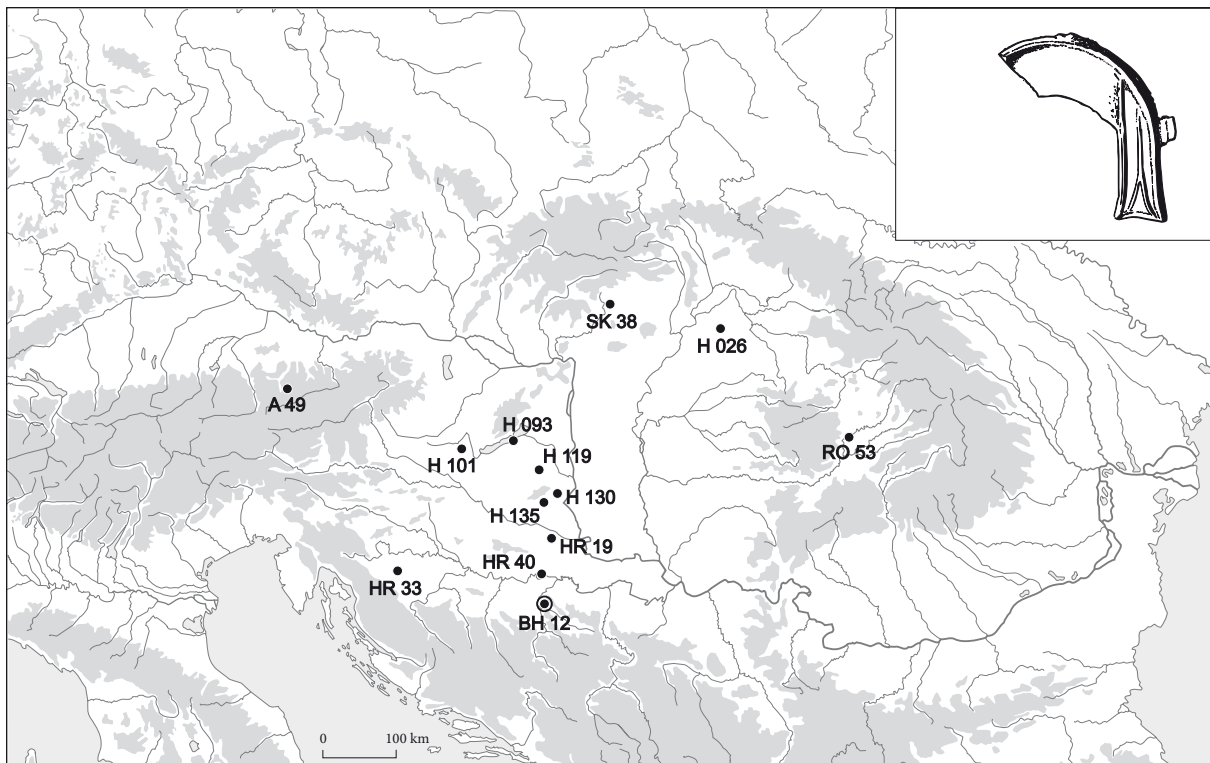
- BH 12 – Paležnica Donja, depo, stopnja 2. – (t. 7: 53).
- HR 43 – Dolina, depo, horizont Veliko Nabrđe. – Schauer 1974, 104, sl. 5: 4.
- HR 49 – Gračac, posamezna najdba, v naselju / individual find, in the settlement. – Drechsler-Bižić 1983, t. 52: 8.
- UA 20 – Beregove III, depo, serija Suskovo I. – Kobal' 2000, 74, t. 75B: 3.

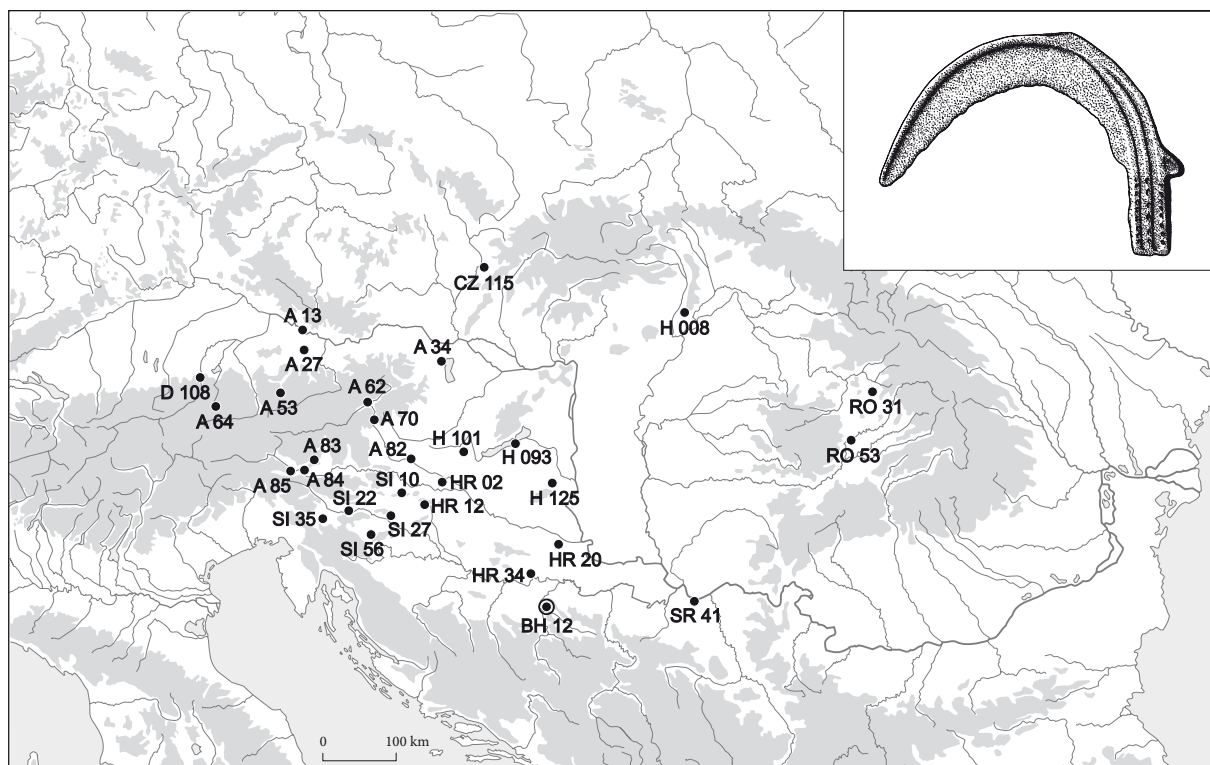
Karta 2: Razprostranjenost jezičastoročajnih srpov različice K1.3.A.1.1a (seznam 2).
 Map 2: The distribution of tanged sickles, variant K1.3.A.1.1a (List 2).

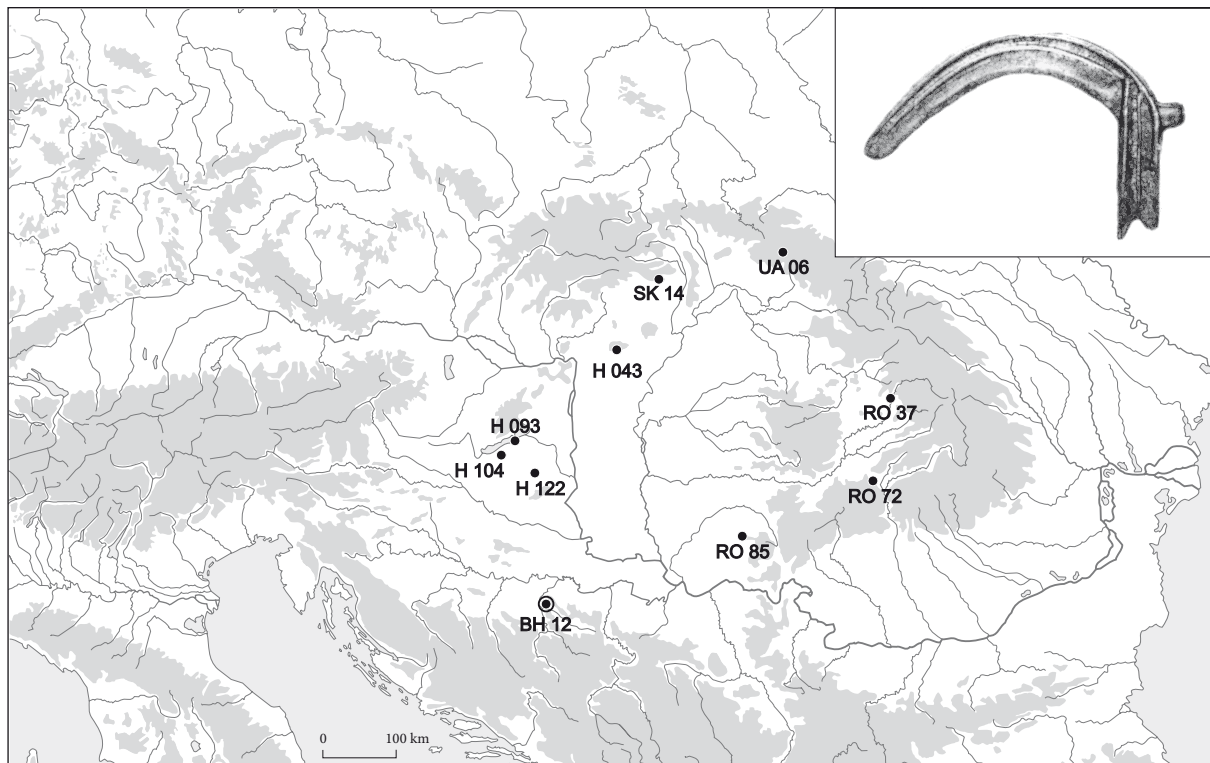
Karta 3: Razprostranjenost jezičastoročajnih srpov različice 3.A.0.Lf1.1c (seznam 3).
 Map 3: The distribution of tanged sickles, variant 3.A.0.Lf1.1c (List 3).

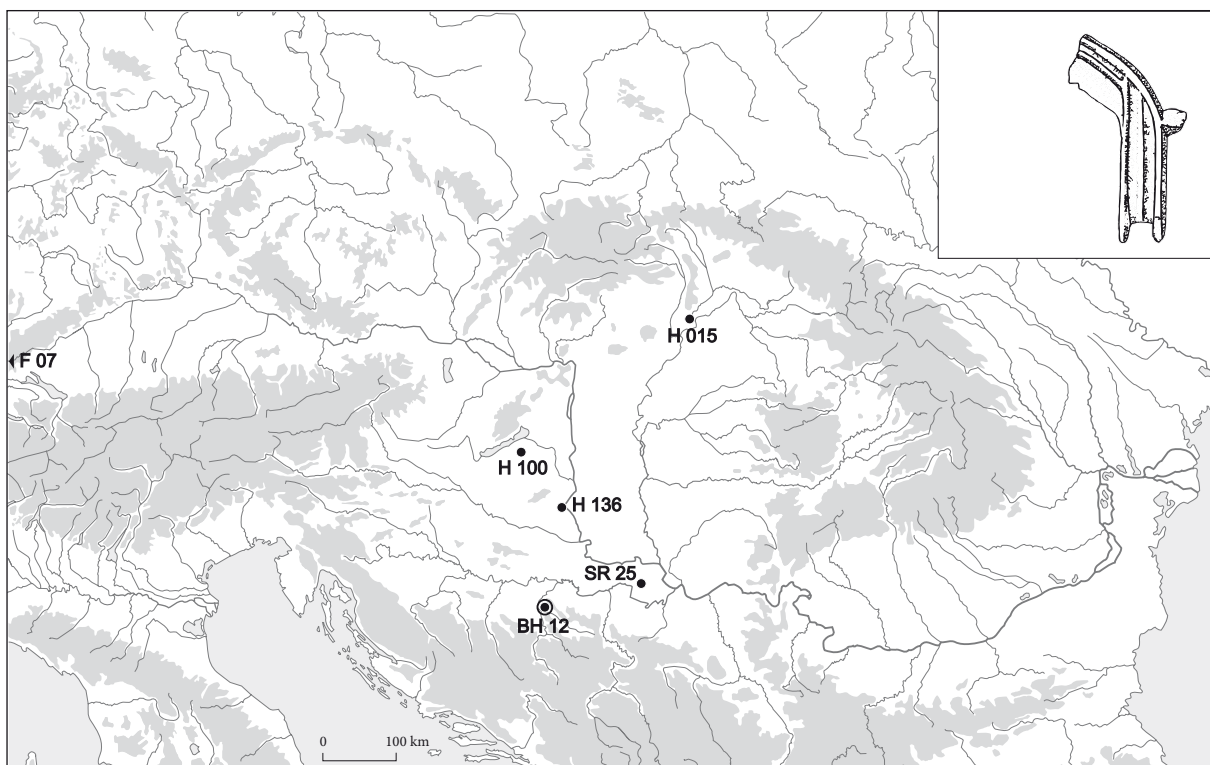
Karta 4: Razprostranjenost jezičastoročajnih srpov različit 3.A.0.Sr.1a,c (seznam 4).
 Map 4: The distribution of tanged sickles, variants 3.A.0.Sr.1a,c (List 4).

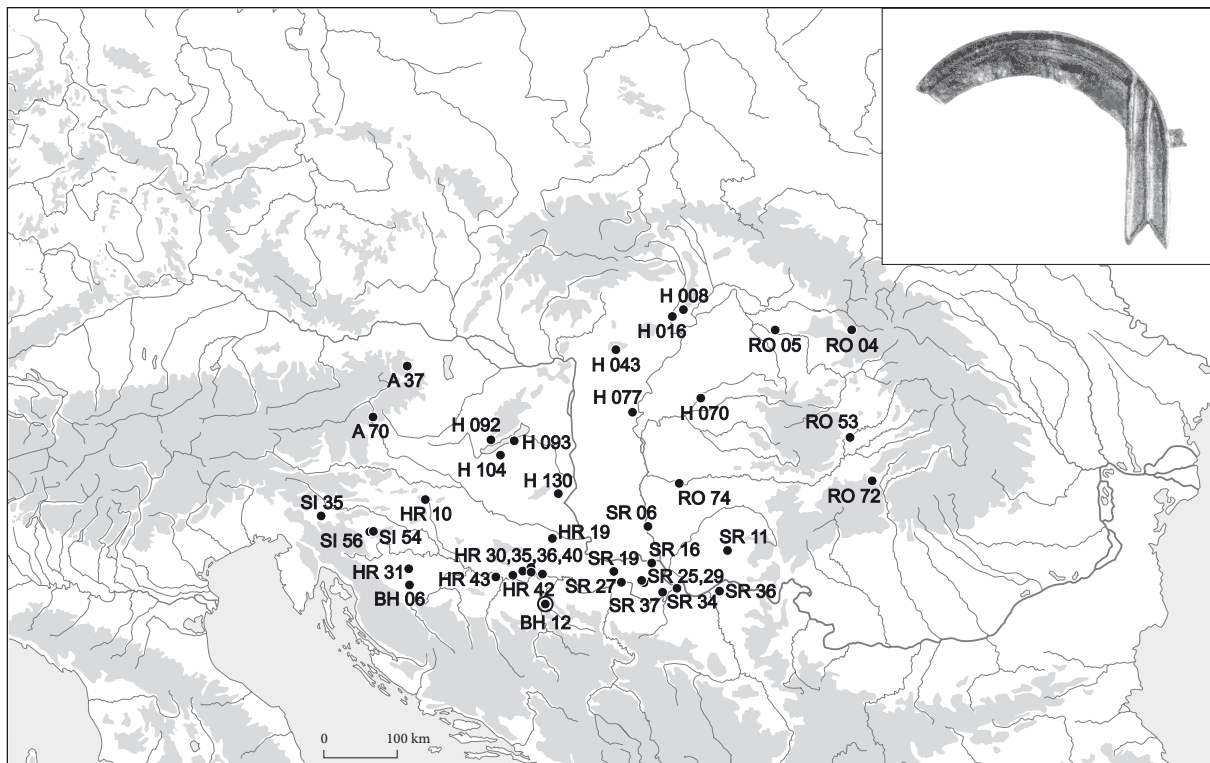
Karta 5: Razprostranjenost jezičastoročajnih srpov različice 3.DD.0.h.1a (seznam 5).
 Map 5: The distribution of tanged sickles, variant 3.DD.0.h.1a (List 5).

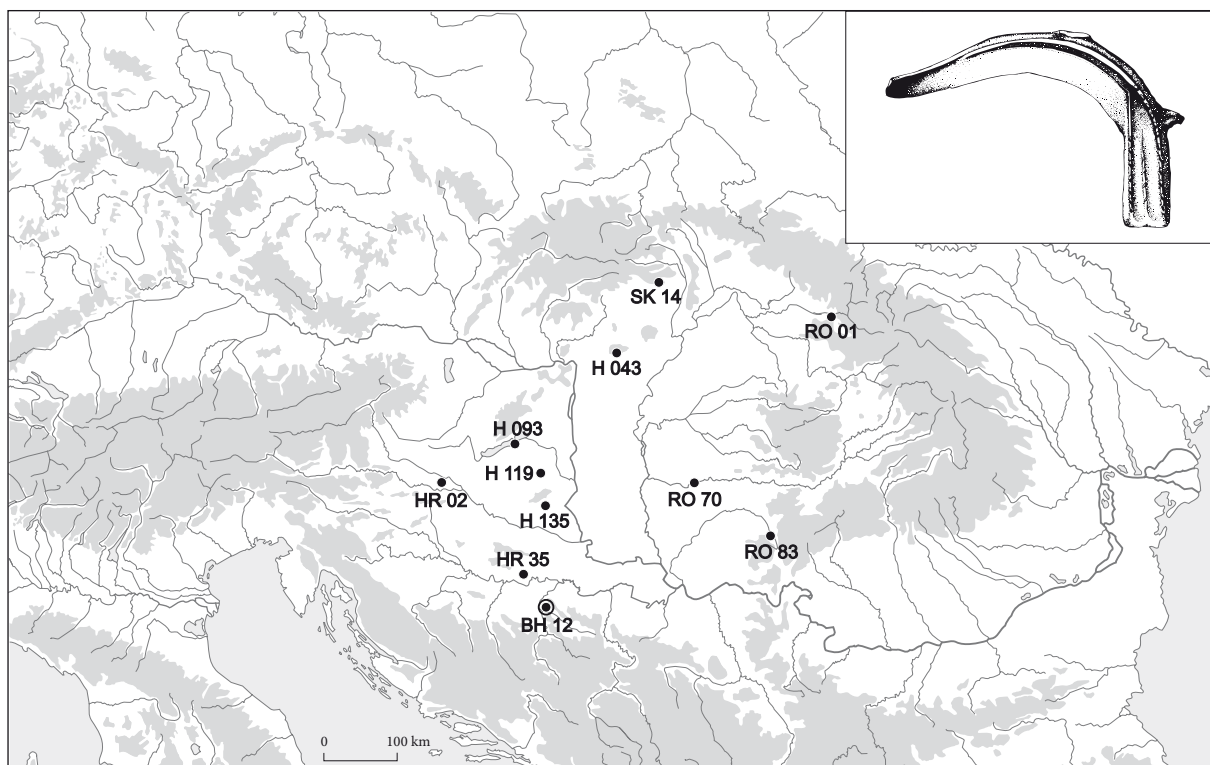
Karta 8: Razprostranjenost jezičastoročajnih srpov različice 3.A.1.1c (seznam 8).
 Map 8: The distribution of tanged sickles, variant 3.A.1.1c (List 8).

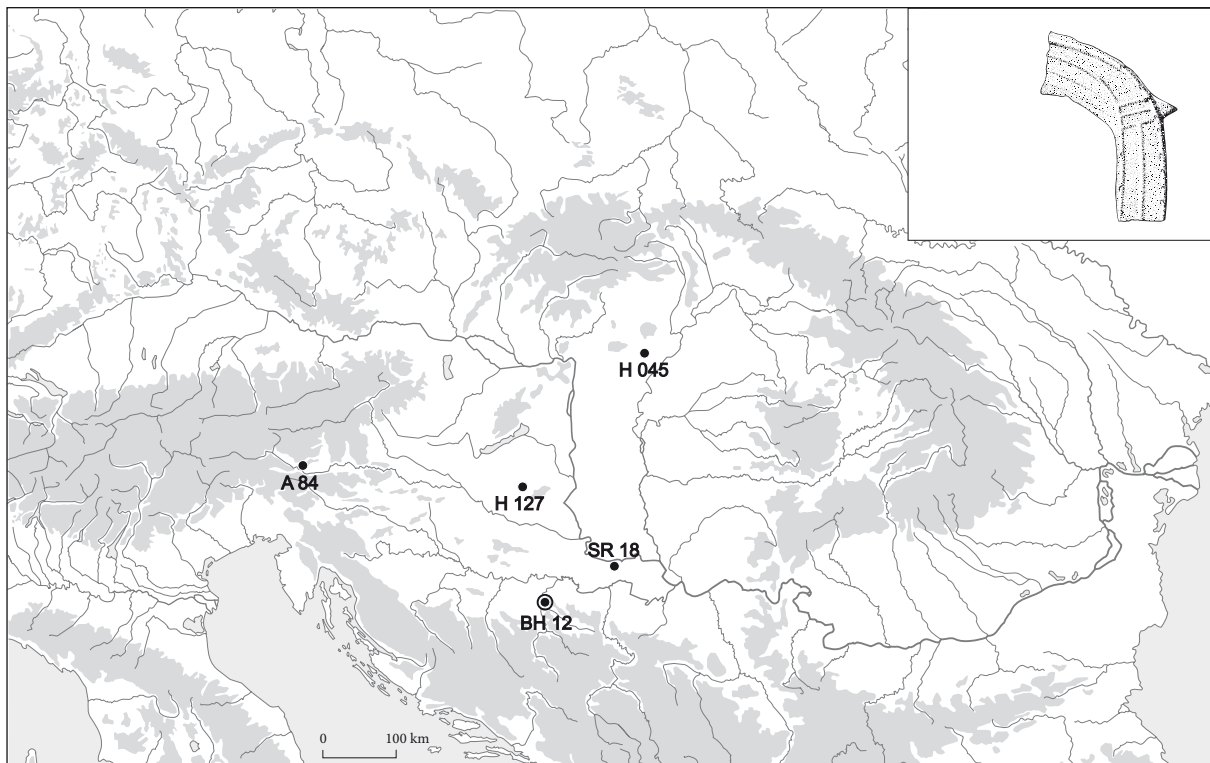
Karta 9: Razprostranjenost jezičastoročajnih srpov različice 3.A.1.1d (seznam 9).
 Map 9: The distribution of tanged sickles, variant 3.A.1.1d (List 9).

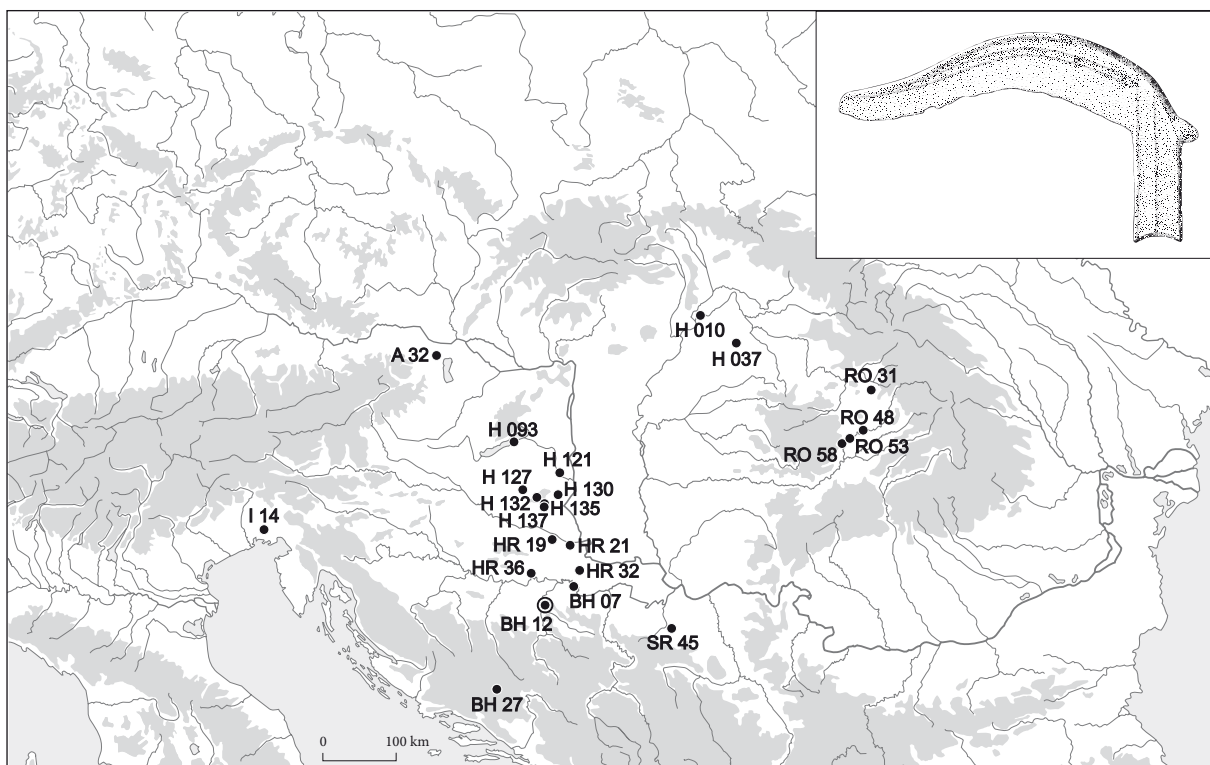
Karta 10: Razprostranjenost jezičastoročajnih srpov različice 3.A.1.Lf1.1c (seznam 10).
 Map 10: The distribution of tanged sickles, variant 3.A.1.Lf1.1c (List 10).

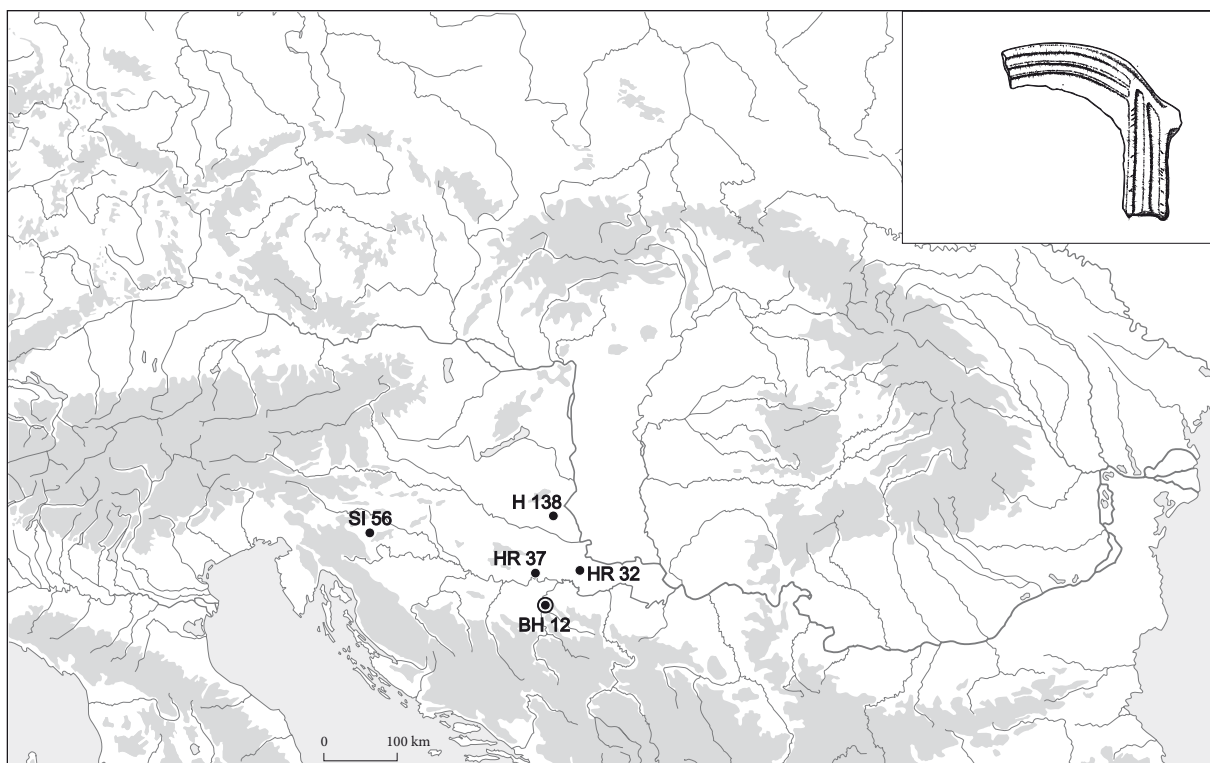
Karta 11: Razprostranjenost jezičastoročajnih srpov različic 3.Aa.1.1a,b,c (seznam 11).
 Map 11: The distribution of tanged sickles, variants 3.Aa.1.1a,b,c (List 11).

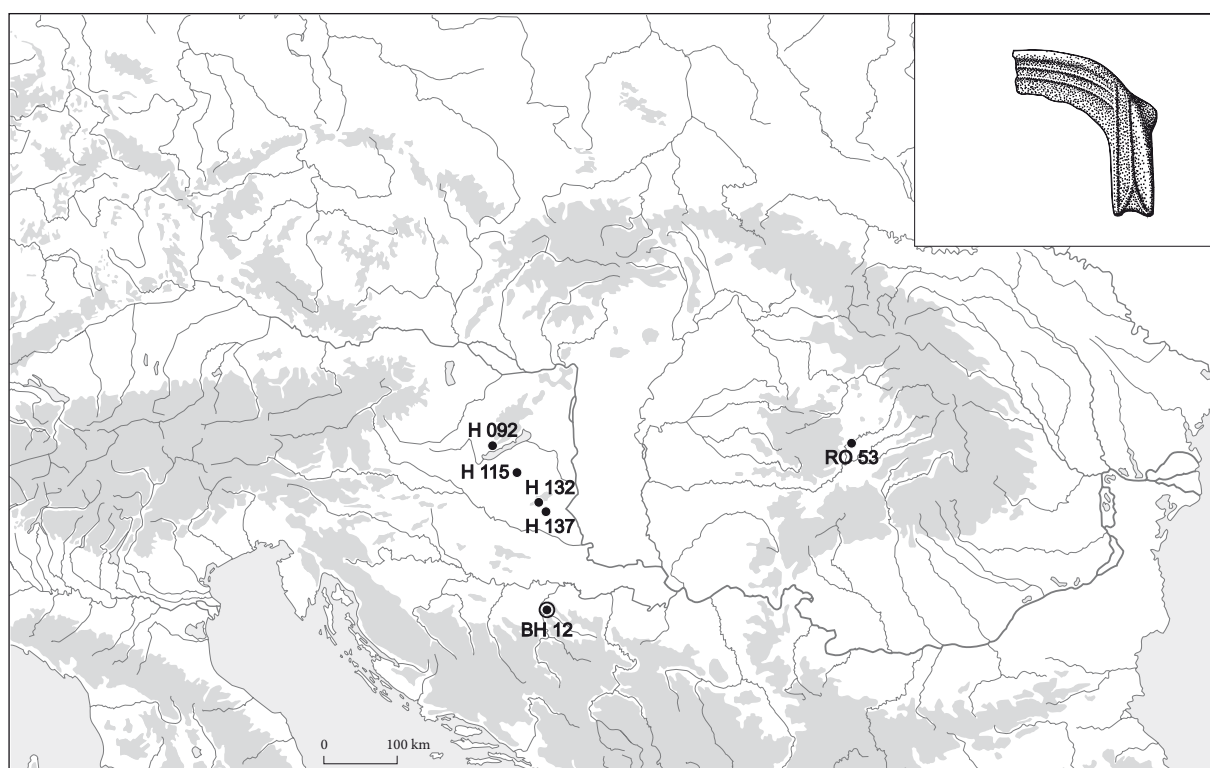
Karta 12: Razprostranjenost jezičastoročajnih srpov različice 3.E.1.Cr3.1a (seznam 12).
 Map 12: The distribution of tanged sickles, variant 3.E.1.Cr3.1a (List 12).

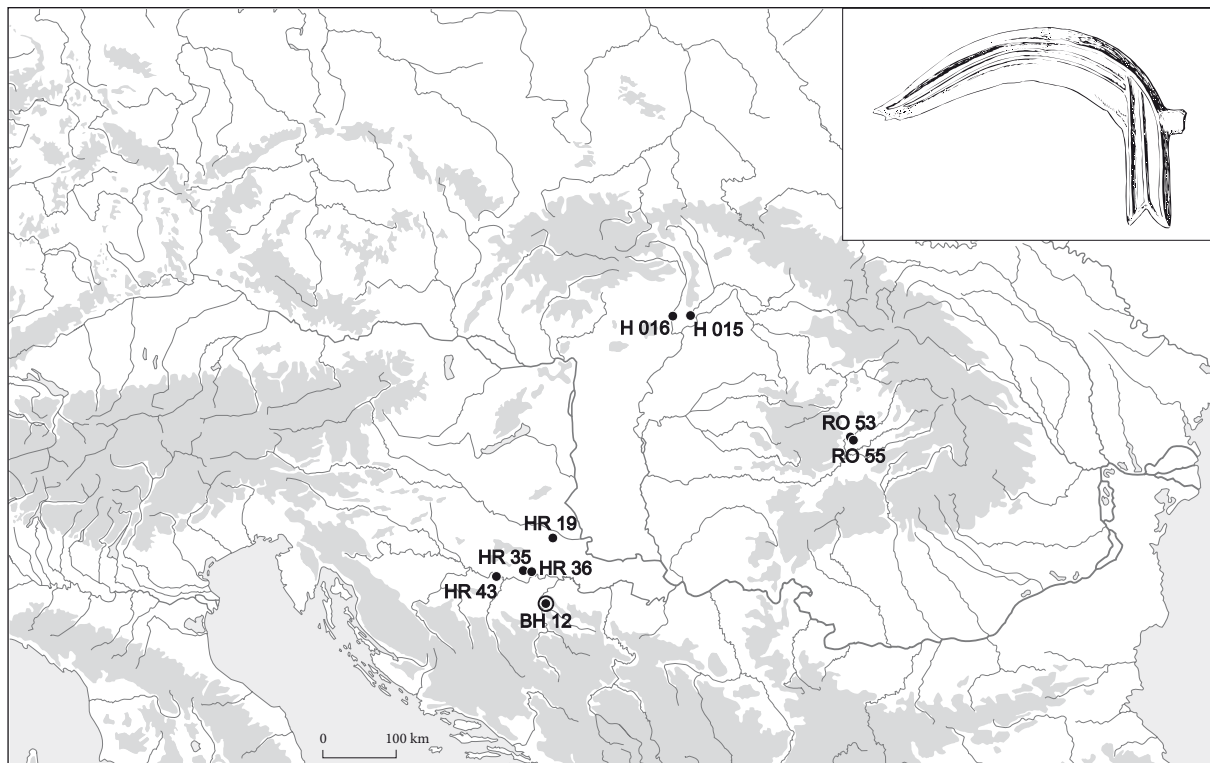
Karta 13: Razprostranjenost jezičastoročajnih srpov različice 3.A.2.1b (seznam 13).
 Map 13: The distribution of tanged sickles, variant 3.A.2.1b (List 13).

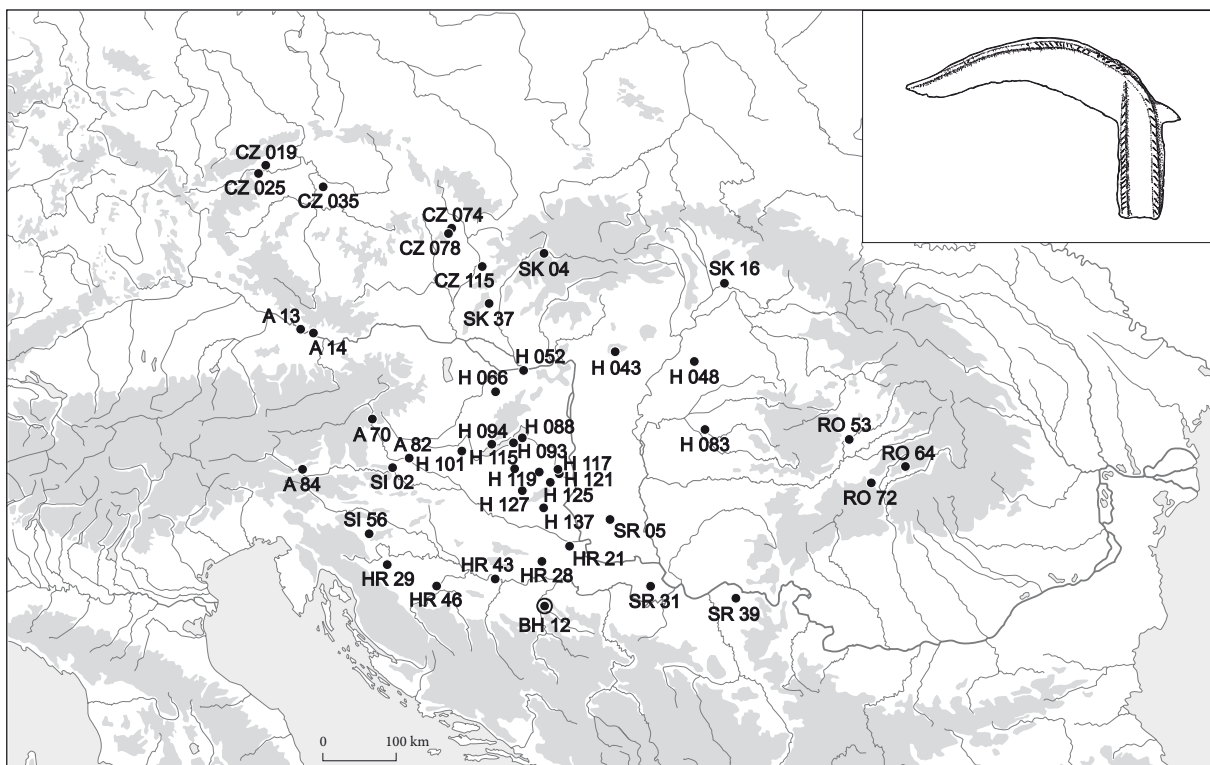
Karta 14: Razprostranjenost jezičastoročajnih srpov različice 3.A.2.1d (seznam 14).
 Map 14: The distribution of tanged sickles, variant 3.A.2.1d (List 14).

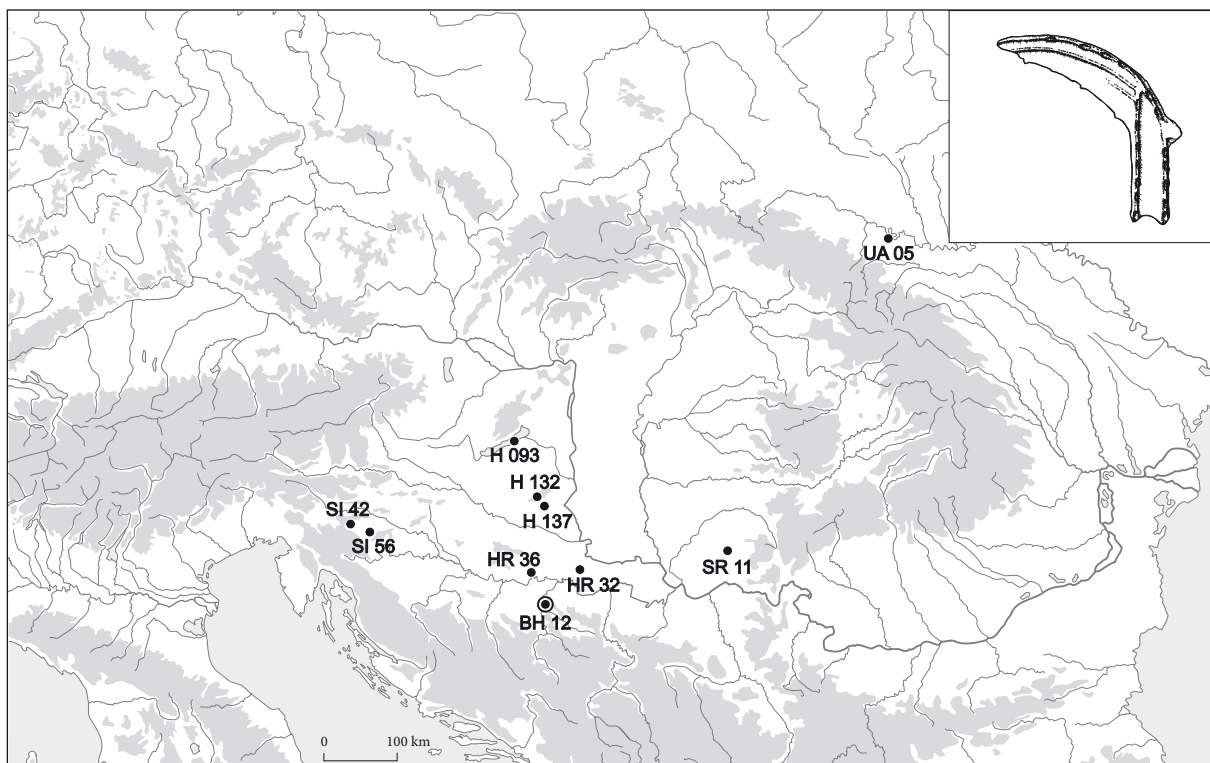
Karta 15: Razprostranjenost jezičastoročajnih srpov različice 3.A.2.Lf1.1b (seznam 15).
 Map 15: The distribution of tanged sickles, variant 3.A.2.Lf1.1b (List 15).

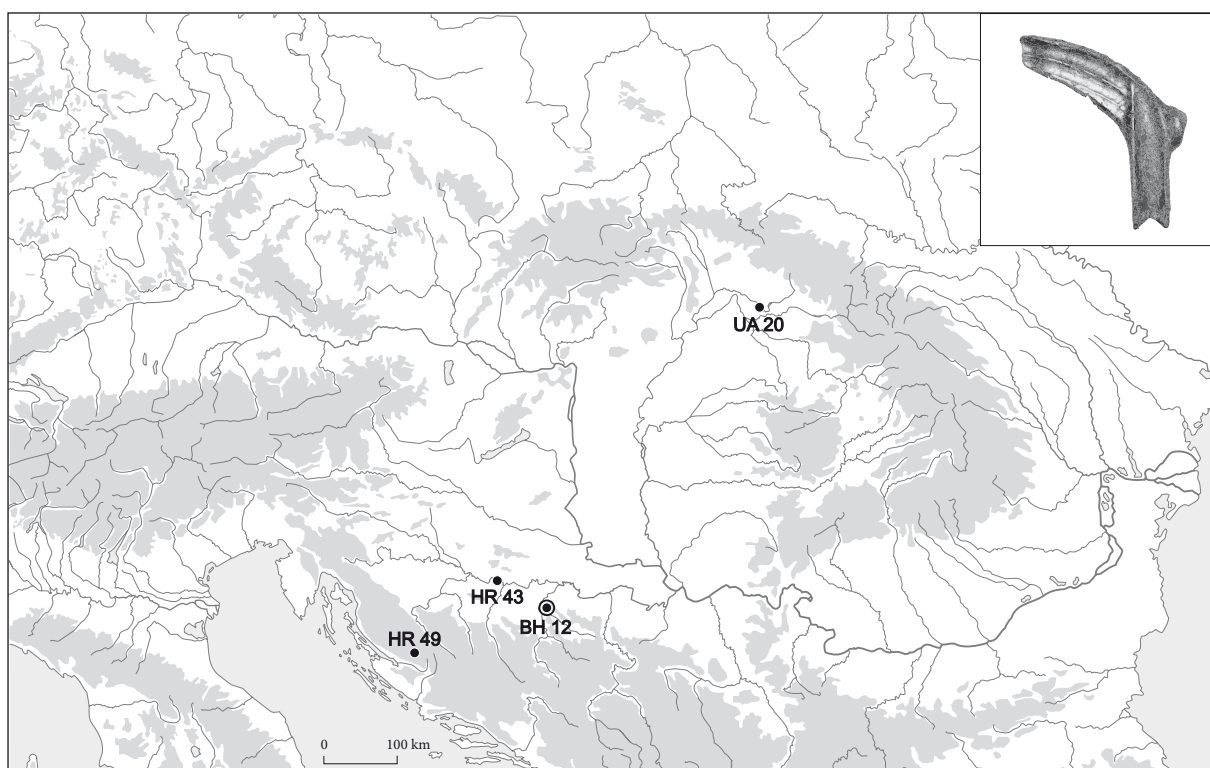
Karta 16: Razprostranjenost jezičastoročajnih srpov različice 3.A.2.Lf1.1c (seznam 16).
 Map 16: The distribution of tanged sickles, variant 3.A.2.Lf1.1c (List 16).

Karta 17: Razprostranjenost jezičastoročajnih srpov različic 2.A.0.m.1a,b,c (seznam 17).
 Map 17: The distribution of tanged sickles, variants 2.A.0.m.1a,b,c (List 17).

Karta 18: Razprostranjenost jezičastoročajnih srpov različic 2.A.1.m.1a,b,c (seznam 18).
 Map 18: The distribution of tanged sickles, variants 2.A.1.m.1a,b,c (List 18).

Karta 19: Razprostranjenost jezičastoročajnih srpov različice 2.A.2.m.2c (seznam 19).
 Map 19: The distribution of tanged sickles, variant 2.A.2.m.2c (List 19).

- ANELLI, F. 1949, Vestigia preistoriche dell'agro aquileiese. – *Aquileia Nostra* 20, 1 ss.
- BABIĆ, M. 1986, Ostava kasnog bronzanog doba iz Vido-vica. – *Arheološki vestnik* 37, 77 ss.
- BALEN-LETUNIĆ, D. 1985, Ostava kasnog bronzanog doba iz Maličke. – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 18, 35 ss.
- BATOVIĆ, Š. 1983, Kasno bronzano doba na istočnom Jadranskom primorju. Dalmatinska kulturna skupina. – V: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 4. *Bronzano doba*, 331 ss, Sarajevo.
- BIANCO PERONI, V. 1994, *I pugnali nell'Italia Continentale*. – *Prähistorische Bronzefunde* 6/10.
- BLEČIĆ-KAVUR, M., A. JAŠAREVIĆ 2014, Kasnobrončanodobna ostava Majdan/Ridžali. – *Godišnjak. Centar za balkanološka ispitivanja* 43, 35 ss.
- BORGNA, E. 2000–2001, I ripostigli del Friuli: proposta di seriazione cronologica e di interpretazione funzionale. – *Rivista di Scienze Preistoriche* 51, 289 ss.
- BORIĆ, D. 1997, Ostava kasnog bronzanog doba iz Futoga. – *Rad Muzeja Vojvodine* 39, 41 ss.
- BOZU, O. 1982, Depozitul de bronzuri de la Fizeș (jud. Caraș-Severin). – *Studii și comunicări de etnografie și istorie* 4, 137 ss.
- BULAT, M. 1973–1975, Kasnobrončanodobni depo iz Poljanaca na Savi. – *Osječki zbornik* 14–15, 3 ss.
- CIUGUDEAN, H., I. A. ALDEA 1997, Depozitul de la Cugir și raporturile sale cu manifestările culturale ale bronzului târziu. – V: Ciugudean H., *Cercetări privind epoca bronzului și prima vârstă a fierului în Transilvania*, Bibliotheca Musei Apulensis 7, 99 ss.
- CIUGUDEAN, H., S. A. LUCA, A. GEORGESCU 2006, *Depozitul de bronzuri de la Dipșa / The bronze hoard from Dipșa*. – Bibliotheca Brukenenthal 5.
- CLADOS, C. 1997, Pustakovec, Bez. Varsand, Jugoslavien (Pustakovec, Kot. Koprivnica, Kroatien). – V: *Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas*, Bestandskataloge 4, 174 ss.
- CLAUSING, C. 2003, Ein urnenfelderzeitlicher Hortfund von Slavonki Brod, Kroatien. – *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 50, 47 ss.
- ČERČE, P., I. ŠINKOVEC 1995, Katalog depojev pozne bronaste dobe / Catalogue of Hoards of the Urnfield Culture. – V: *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem / Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia* 1, *Katalogi in monografije* 29, 129 ss.
- ČERČE, P., P. TURK 1996, Depoji pozne bronaste dobe – najdiščne okoliščine in struktura najdb / Hoards of the Late Bronze Age – The Circumstances of Their Discovery and the Structure of the Finds. – V: *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem / Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia* 2, *Katalogi in monografije* 30, 7 ss.
- ČOVIĆ, B. 1985, Praistorijska zbirka Franjevačkog samostana na Humcu kod Ljubuškog. – V: *100 godina Muzeja na Humcu (1884–1984). Zbornik radova*, 49 ss, Ljubuški.
- ČUČKOVIĆ, L. 1985, Arheološka topografija karlovačke regije. – V: *Arheološka istraživanja na karlovačkom i sisačkom području*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 10, 9 ss.
- DARNAY, K. 1897, Kisapáti bronzkincs. – *Archaeologiai értesítő* 17, 116 ss.
- DRECHSLER-BIŽIĆ, R. 1983, Srednje bronzano doba u Lici i Bosni. – V: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 4. *Bronzano doba*, 242 ss, Sarajevo.
- FIALA, F. 1894, Naskladni ostanci na Peringradu. – *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 6, 329 ss.
- FORENBAHER, S. 1995, Trade and exchange in Late Bronze Age and Early Iron Age in Croatia. – V: *Handel, Tausch und Verkehr im bronze- und früheisenzeitlichen Südosteuropa*, Südosteuropa Schriften 17. *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 11, 269 ss.
- FURMÁNEK, V., M. NOVOTNÁ, 2006, *Die Sichel in der Slowakei*. – *Prähistorische Bronzefunde* 18/6.
- GALLUS, S., T. HORVÁTH 1939, *Un peuple cavalier préscythique en Hongrie. Trouvailles archéologiques du premier âge du fer et leurs relations avec l'Eurasie*. – *Dissertationes Pannonicae* 2/9.
- GARAŠANIN, D. 1975, Ostava iz Privine Glave. – V: *Praistorijske ostave u Srbiji i Vojvodini* 1, *Arheološka građa Srbije. Serija 1 – Praistorija* 1, 43 ss.
- GAVRANOVIĆ, M. 2011, *Die Spätbronze- und Früheisenzeit in Bosnien*. – *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 195.
- GAVRANOVIĆ, M. 2012, Ore Exploitation and Settlement Dynamics during the Late Bronze Age in Central Bosnia. – V: *Collapse or Continuity? Environment and Development of Bronze Age Human Landscapes. Proceedings of the International Workshop "Socio-Environmental Dynamics over the Last 12,000 Years. The Creation of Landscapes II (14th–18th March 2011)"* in Kiel 1, *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 205, 103 ss.
- GUMĂ, M. 1993, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*. – Bibliotheca Thracologica 4.
- HAMPEL, J. 1892, *A bronzkor emlékei Magyarhonban 2. A leletek statisztikája*. – Budapest.
- HAMPEL, J. 1896, *A bronzkor emlékei Magyarhonban 3. Áttekintő ismertetés*. – Budapest.
- HÄNSEL, A. 1999, Ein älterurnenfelderzeitliches Depotfund aus Pustakovec, Kot. Čakovec, Kroatien. – *Acta Praehistorica et Archaeologica* 31, 76 ss.
- HANSEN, S. 1994, *Studien zu den Metalldeponierungen während der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhônetal und Karpatenbecken*. – *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 21.
- HELLEBRANDT, M. B. 1989, A pácini IV. bronzlelet. – *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 97 ss.
- HENCKEN, H. 1971, *The Earliest European Helmets*. – American School of Prehistoric Research. Bulletin 28.
- HÖGLINGER, P. 1996, *Der spätbronzezeitliche Depotfund von Sipbachzell / OÖ*. – Linzer archäologische Forschungen. Sonderheft 16.
- ILON, G. 1992, Keftiubarren ingot from an urn-grave culture settlement at Górkápolnadomb (c. Vas). – *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 44, 239 ss.
- JAHN, C. 2013, *Symbolgut Sichel. Studien zur Funktion spätbronzezeitlicher Griffzungensicheln in Depotfunden*. – *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 236.

- JÓSA, A. 1963–1964, Bronzkori halmazleletek. – *A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 6–7, 19 ss.
- JOVANOVIĆ, D. B. 2010, *Ostave Vršačkog gorja. Markovac-Grunjac*. – Vršac.
- KACSÓ, C. 1998, Der Depotfund von Sarkad. – *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 33 ss.
- KAISER, A. M. 2013, Copper oxhide ingot marks: a database and comparative analysis. – Magistrsko delo, Cornell University, Ithaca, NY (<https://ecommons.cornell.edu/bitstream/handle/1813/34104/amk342.pdf>).
- KARAVANIĆ, S., M. MIHALJEVIĆ 2001, Ostava iz Mačkova. – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 34, 7 ss.
- KASSIANIDOU, V. 2008–2012, Copper oxhide ingots and Cyprus - the story so far. – *Numismatic report. Cyprus Numismatic Society* 39–43, 9 ss.
- KEMENCZEI, T. 1965–1966, A Napkor-piripucpusztai bronzlelet. – *A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 8–9, 13 ss.
- KEMENCZEI, T. 1970–1971, A Gyöngyössolymos-kishegyi bronzleletek. – *Az Egri muzeum évkönyve* 8–9, 133 ss.
- KEMENCZEI, T. 1978–1979, A Gyöngyössolymos-kishegyi negyedik bronzlelet. – *Az Egri muzeum évkönyve* 16–17, 137 ss.
- KEMENCZEI, T. 1984, *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*. – *Archaeologia Hungarica* 51.
- KEMENCZEI, T. 1988, *Die Schwertwer in Ungarn 1. (Griffplatten-, Griffangel- und Griffzungenschwerter)*. – *Prähistorische Bronzefunde* 4/6.
- KEMENCZEI, T. 1996, Unpublished finds in the Prehistoric Collection of the Hungarian National Museum. – *V: Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag*, 231 ss, Budapest.
- KEMENCZEI, T. 2003, Der erste Bronzefund von Bodrogrkeresztúr. – *Archaeologiai értesítő* 128, 17 ss.
- KOBAL', J. V. 2000, *Bronzezeitliche Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine)*. – *Prähistorische Bronzefunde* 20/4.
- KOBÁLY, J. 1999, Magyarországról elszármazott réz- és bronzkori fémtárgyak a Kárpátaljai Honismereti Múzeum gyűjteményében. – *A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 41, 37 ss.
- KÖNIG, P. 2004, *Spätbronzezeitliche Hortfunde aus Bosnien und der Herzegowina*. – *Prähistorische Bronzefunde* 20/11.
- KRIŽ, B., P. STIPANČIĆ, A. ŠKEDELJ PETRIČ 2009, *Arheološka podoba Dolenjske. Katalog stalne arheološke rastave Dolenjskega muzeja Novo mesto*. – Novo mesto.
- KULENOVIĆ, I., M. ALEČKOVIĆ 2003, Novi nalaz ostave brončanih predmeta s lokaliteta Poljane kod Koprivnice. – *Opuscula Archaeologica* 27, 157 ss.
- KYTLICOVÁ, O. 2007, *Jungbronzezeitliche Depotfunde in Böhmen*. – *Prähistorische Bronzefunde* 20/12.
- LESHTAKOV, K. 2005, The Eastern Balkans in the Aegean Economic System During the LBA. Oxhide and Bun Ingots in Bulgarian Lands. – *V: Between the Aegean and Baltic Seas. Prehistory Across Borders, Aegaeum* 27, 447 ss.
- LING, J., Z. STOS-GALE 2015, Representations of oxhide ingots in Scandinavian rock art: the sketchbook of a Bronze Age traveller? – *Antiquity* 89/343, 191 ss.
- MAGGIULLI, G. 2009, Metallurgia e produzioni metallurgiche a Roca (Lecce): i ripostigli del Bronzo Finale. – *Rivista di Scienze Preistoriche* 59, 307 ss.
- MANDIĆ, M. 1927, Rezultati otkapanja neolitskog naselja u Donjoj Mahali kod Orašja na Savi. Brončani nalaz u Novom Gradu kod Bos. Šamca. – *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 39, 199 ss.
- MEDOVIĆ, P. 1973–1974, Ostava bronzanih predmeta iz Obajgore. – *Starinar* 24–25, 175 ss.
- MÉSZÁROS, G. 1971–1972, A nagyvejeke későbronzkori kincslelet. – *A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve* 2–3, 19 ss.
- MÉSZÁROS, G. 1977–1978, Későbronzkori kincslelet Dombóvár-Szarvasd pusztán. – *A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve* 8–9, 3 ss.
- MIKLIK-LOZUK, L. 2006, Razdoblje prapovijesti. – *V: Zaštitna arheološka istraživanja "Trg Ivane Brlić-Mazuranić" Slavonski Brod*, 4 s, Slavonski Brod.
- MIKLIK-LOZUK, L. 2009, *Ostave kasnog brončanog doba iz Poljanaca u Muzeju Brodskog Posavlja*. – *Muzej Brodskog Posavlja. Katalog muzejskih zbirki* 1.
- MIŠKIV, I. 1982, Brončanodobna ostava iz Slavenskog Broda – Livadičeva ulica. – *Vijesti. Godišnjak Muzeja Brodskog Posavlja* 5–6, 167 ss.
- MOTZOI-CHICIDEANU, I., G. IUGA 1995, Der Bronzefund von Bogdan Vodă, Kr. Maramureş. – *V: Bronzefunde aus Rumänien, Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 10, 141 ss.
- MOZSOLICS, A. 1973, *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Opályi*. – Budapest.
- MOZSOLICS, A. 1984, Ein Beitrag zum Metallhandwerk der ungarischen Bronzezeit. – *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 65, 19 ss.
- MOZSOLICS, A. 1985, *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely*. – Budapest.
- MOZSOLICS, A. 2000, *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte Hajdúböszörmény, Románd und Bükkszentlászló*. – *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 17.
- MUHLY, J. D. 2009, Oxhide ingots in the Aegean and in Egypt. – *V: Oxhide ingots in the central Mediterranean*, Biblioteca di Antichità Cipriote 8, 17 ss.
- NISTOR, F., A. VULPE 1969, Bronzuri inedite din Maramureş în colecția prof. Francisc Nistor din Sighetul Marmăției. – *Studii și cercetări de istorie veche* 20, 181 ss.
- PAULÍK, J. 1965, Súpis medených a bronzových predmetov v Okresnom vlastivednom múzeu v Rimavskej Sobote. – *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 15, 33 ss.
- PAVLIN, P. 2010, *Bronastodobni jezičastoročajni srpi v jugovzhodni Evropi*. – Ljubljana (neobjavljena doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo).
- PAVLIN, P. 2012, Neobjavljeni bronastodobni jezičastoročajni srpi iz Ljubljanice. – *V: Potopljena preteklost. Arheologija vodnih okolij in raziskovanje podvodne kulturne dediščine. Zbornik ob 128-letnici Dežmanovih raziskav Ljubljanice na Vrhniki (1884–2012)*, 259 ss, Radovljica.
- PAVLIN, P. 2014, "Terramare" sickles. – *V: The Beginning of the Late Bronze Age between the Alps and the Danube. Proceedings of the International conference in Osijek, October 20–22, 2011*, Zbornik Instituta za arheologiju 1, 29–70.

- PAVLIN, P. 2016, A Late Bronze Age hoard from Gradišče near Zbelovska gora, northeastern Slovenia. – V: *Late Urnfield Culture between the Eastern Alps and the Danube*. Proceedings of the International conference in Zagreb, November 7–8, 2013, v tisku.
- PERKIĆ, D., D. LOŽNJAK DIZDAR 2005, Kasnobrončano-dobna ostava Siča/Lučica. – *Opuscula Archaeologica* 29, 41 ss.
- PERONI, R. 1956, Zur Gruppierung mitteleuropäischer Griffzungendolche der späten Bronzezeit. – *Badische Fundberichte* 20, 69 ss.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M. 1977, *Depozitele de bronzuri din România*. – Biblioteca de arheologie 30.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M. 1978, *Die Sicheln in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens*. – *Prähistorische Bronzefunde* 18/1.
- POPOVIĆ, D. 1964, Ostava iz Salaša Noćajskog. – *Rad vojvođanskih muzeja* 12–13, 5 ss.
- POPOVIĆ, D. 1975, Bronzana ostava iz Šimanovaca. – V: *Praistorijske ostave u Srbiji i Vojvodini* 1, Arheološka građa Srbije. Serija 1 – Praistorija 1, 43 ss.
- POPOVIĆ, D. 1994a, Ostava iz Dobrinaca. – V: *Praistorijske ostave u Srbiji i Vojvodini* 2, Arheološka građa Srbije. Serija 1 – Praistorija 2, 8 ss.
- POPOVIĆ, D. 1994b, Ostava iz Donjih Petrovaca. – V: *Praistorijske ostave u Srbiji i Vojvodini* 2, Arheološka građa Srbije. Serija 1 – Praistorija 2, 25 ss.
- POPOVIĆ, D. 1996, Prilozi proučavanju ostava poznog brončanog doba u Sremu. – *Zbornik Narodnog muzeja. Arheologija* 16/1, 105 ss.
- PRIMAS, M. 1986, *Die Sicheln in Mitteleuropa* 1. (Österreich, Schweiz, Süddeutschland). – *Prähistorische Bronzefunde* 18/2.
- PRIMAS, M., E. PERNICKA 1998, Der Depotfund von Oberwilflingen. Neue Ergebnisse zur Zirkulation von Metallbarren. – *Germania* 76, 25 ss.
- RAŠAJSKI, R. 1972–1973, Ostave Vršačkog gorja II. 4. Ostava iz Vršca-Kozluk. – *Rad vojvođanskih muzeja* 21–22, 19 ss.
- RAŠAJSKI, R. 1975, Ostava Mesić-Šupaja kod Vršca. – V: *Praistorijske ostave u Srbiji i Vojvodini* 1, Arheološka građa Srbije. Serija 1 – Praistorija 1, 63 ss.
- REINER, Z. 1888, Az ispanlaki bronzlelet. – *Archaeologiai értésítő* 8, 10 ss.
- ŘÍHOVSKÝ, J. 1989, *Die Sicheln in Mähren*. – *Prähistorische Bronzefunde* 18/3.
- ŘÍHOVSKÝ, J. 1996, *Die Lanzen-, Speer- und Pfeilspitzen in Mähren*. – *Prähistorische Bronzefunde* 5/2.
- SALAŠ, M., M. ŠMÍD 1999, *Hromadný bronzový nález ze Služina (okr. Prostějov). Příklad sémanticky signifikantního depozita doby popelnicových polí*. – *Pravěk. Supplementum* 2.
- SCHAUER, P. 1974, Der urnenfelderzeitliche Depotfund von Dolina, Gde. und Kr. Nova Gradiška, Kroatien. – *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 21, 93 ss.
- SCHAUER, P. 1986, Neuerwerbungen für die Sammlungen. – *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 33, 900 ss.
- SOROCEANU, T. 1981, Die zweite Depotfund von Vilcele, Rumänien. – *Praehistorische Zeitschrift* 56, 249 ss.
- SOROCEANU, T. 1996, Der Bronzedepotfund von Cincu/Groß-Schenk, Siebenbürgen. – *Eurasia Antiqua* 2, 241 ss.
- STEIN, G. 1991, *Die bronzezeitlichen Zungensicheln in Nordostfrankreich (Jura, Franche Comté)*. – Frankfurt am Main.
- SZABÓ, G. V. 2011, Spätbronzezeitliche Bronzehortfunde im Siedlungskontext – Neue Forschungsergebnisse aus Ostungarn. – V: *Bronze Age rites and rituals in the Carpathian Basin. Proceedings of the international colloquium from Târgu Mureș 8–10 October 2010*, 335 ss, Târgu Mureș.
- ŠIMEK, M. 1997, Tragovi najstarijeg naseljavanja na području Ivanca i okolice. – V: *Zbornik 600 godina Ivanca*, 9 ss, Ivanec.
- TAROT, J. 2000, *Die bronzezeitlichen Lanzenspitzen der Schweiz unter Einbeziehung von Liechtenstein und Vorarlberg*. – *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 66.
- TASIĆ, N. 1975, Bronzana ostava iz Jakova (Ekonomija Sava). – V: *Praistorijske ostave u Srbiji i Vojvodini* 1, Arheološka građa Srbije. Serija 1 – Praistorija 2, 27 ss.
- TRAMPUŽ OREL, N. 1996, Spektrometrične raziskave depojskih najdb pozne bronaste dobe / Spectrometric Research of the Late Bronze Age Hoard Finds. – V: *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem / Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia* 2, Katalogi in monografije 30, 165 ss.
- TRUHELKA, Č. 1909, *Prähistorische Funde aus Bosnien*. – *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina* 11, 28 ss.
- TURK, P. 1996, Datacija poznobronastodobnih depojev / The Dating of Late Bronze Age Hoards. – V: *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem / Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia* 2, Katalogi in monografije 30, 89 ss.
- VASIĆ, R. 1982, Spätbronzezeitliche und älterhallstattzeitliche Hortfunde im östlichen Jugoslawien. – V: *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v.Chr.*, *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 1, 267 ss.
- VASIĆ, R. 1994, *Die Sicheln im Zentralbalkan (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Mazedonien)*. – *Prähistorische Bronzefunde* 18/5.
- VATAMANU, I. 1977–1979, Noi date referitoare la depozitul de bronzuri de la Ruginoasa, județul Neamț. – *Memoria Antiquitatis* 9–11, 483 ss.
- VIDOVIĆ, J. 1988–1989, Brončano doba Međimurja. – *Arheološki vestnik* 39–40, 453 ss.
- VINSKI-GASPARINI, K. 1973, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*. – Monografije 1.
- VINSKI-GASPARINI, K. 1979–1980, Ostava kasnog brončanog doba iz Punitovaca kod Đakova. – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 12–13, 87 ss.
- VINSKI-GASPARINI, K. 1983, Ostave s područja kulture polja sa žarama. – V: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 4. *Bronzano doba*, 647 ss, Sarajevo.
- WANZEK, B. 1989, *Die Gußmodel für Tüllenbeile im südöstlichen Europa*. – *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 2.
- WANZEK, B. 1992, Der älterurnenfelderzeitliche Hortfund von Lengyeltóti (“Lengyeltóti II”), Komitat Somogy,

- Ungarn. Eine Vorlage. – *Acta Praehistorica et Archaeologica* 26, 249 ss.
- WEIHS, A. 2004, *Der urnenfelderzeitliche Depotfund von Peggau (Steiermark)*. – *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 114.
- WINDHOLZ-KONRAD, M. 2004, Die Rabenwand – ein neuer prähistorischer Depotfundplatz im Ausseerland, Steiermark. – *Fundberichte aus Österreich* 43, 289 ss.
- WINDHOLZ-KONRAD, M. 2010, *Der prähistorische Depotfund von Brandgraben im Kainischtal, Bad Ausee. Mit einen Corpus der urnenfelderzeitlichen Mehrstückhorte zwischen Öden- in Hallstättersee*. – *Doktorska disertacija*, Univerza Graz, Graz.
- ŽUROWSKI, K. 1949, Zabytki brązowe z młodszej epoki brązu i wczesnego okresu żelaza z dorzecza górnego Dniestru. – *Przegląd archeologiczny* 8/2, 155 ss.

The Early Urnfield period hoard from Paležnica Donja near Doboj (Bosnia and Herzegovina)

Summary

INTRODUCTION

The Regional Museum in Doboj contains a hoard from Krčevina meadow at Paležnica Donja consisting of 64 bronze objects, which were purchased in 1965 and 1966 from the owner of the land where they were found.¹ The circumstances of the find are not known, nor is the name of the finder, nor whether the finder sold the museum all of the discovered objects or not. On the basis of the known contents, it would be a large hoard of mixed composition.² In the work by Peter König about Late Bronze Age hoards of Bosnia and Herzegovina the hoard was briefly cited under no. 30 with the site name of Paležnica, although with other data about the acquisition.³

Paležnica Donja is located approximately 10 km as the crow flies from Doboj, towards the north-east, in the valley of the Paleška River, a tributary of the Lukavica, which north of Doboj flows into the Bosna River.

THE COMPOSITION OF THE HOARD AND THE TYPOLOGICAL AND CHRONOLOGICAL CLASSIFICATION OF THE OBJECTS

The hoard consists of a spearhead, a dagger, a socketed axe, a button sickle, 52 tanged sickles,

three fragments of sickle blades, and five ingot fragments (*Pls. 1–8*).⁴ The total weight is 7115 g.

Spearhead

The fragmentary bronze spearhead has a smooth, unprofiled blade. On the sides, at the beginning of the upper third of the socket, are two different sized holes. The damaged mouth of the socket is decorated with two incised parallel horizontal lines, with a band above it of short vertical lines (*Pl. 1: 1*).

The decoration at the mouth of the socket, formed by bands of differently oriented short lines or one to four horizontal incised lines or grooves or a combination of bands of short lines and horizontal incised lines or grooves, was defined by Svend Hansen in the typology of decorations on socketed spearheads as decoration type 2.⁵ It was made in one frieze on the mouth of the socket. It is mostly found on long socketed spearheads with smooth unprofiled blades with a teardrop or flame shape. Exceptions are the spearheads from the hoards of Otok-Privlaka and Sióagárd II and from an unknown site in Hungary, which have profiled flame-shaped blades,⁶ the spearheads from the hoards of Mačkovac II, Futog, Obajgora, Bonyhád-vicinity, and Nemojany have a short

¹ According to data from the inventory book and acquisition book.

² After Čerče, Turk 1996, 14 ff.

³ König 2004, 216 f. The source of the information cited by König is not clear.

⁴ The table and maps were prepared following proposals by Tamara Korošec and Drago Valoh, to whom I am very grateful.

⁵ Hansen 1994, 73, Fig. 40.

⁶ Vinski-Gasparini 1973, 182 f., Pl. 27: 31; Mozsolics 1985, 186, Pl. 43: 11; Hansen 1994, 539, Pl. 21: 3.

socket,⁷ and the blade of the spearhead from the hoard of Ruginoasa is laurel leaf-shaped.⁸

A similar decoration as on the spearhead from Paležnica Donja (a band of short lines and below them two horizontal lines), can also be found on the socket mouth of a spearhead from the hoard of Brodski Varoš, where the upper short lines are slanted to the right.⁹

All the hoards containing spearheads decorated with decoration type 2 belong to the Early Urnfield period. With the exception of the Bükkaranyos II hoard, which is from the Bd D period, they are all dated to Ha A1 (*List 1*).¹⁰ The distribution is limited primarily to the southern part of the Pannonian basin, with a concentration in eastern Slavonia, the Srem/Syrmia and Banat regions and northern Bosnia, and (*Map 1*).

Dagger

The fragmentary dagger was recently broken into two parts. It is missing the upper part of the hilt. The blade with a rhomboid section is somewhat stretched in the middle section. It is decorated on both sides with two double incisions that from the hilt to the point follow the shape of the blade. On the right half of the hilt plate half of a hole for the rivet is preserved (*Pl. 1: 2*). It can be concluded that there had been one more on the left half, so that the dagger originally had two holes on the hilt plate. According to Renato Peroni's classification of central European flange-hilted daggers, the dagger would be placed in group C,¹¹ while a more specific typological determination cannot be made because of the missing hilt. Relevant comparisons can be found both in settlements¹²

⁷ Karavanić, Mihaljević 2001, 9, Pl. 5: 1; Borić 1997, Pl. 2: 14; Medović 1973–1974, 180, Pl. 1: 5; t. 4: 7; Mozsolics 1985, 102 ff., Pl. 36: 8; Říhový 1996, 61 ff., Pl. 7: 61.

⁸ Vatamanu 1977–1979, 484 f., Fig. 5.

⁹ Vinski-Gasparini 1973, 178, Pl. 60: 5.

¹⁰ A similar decoration can also be found on the sockets of several spearheads from Switzerland. It usually consisted of more than four horizontal lines or grooves. They are dated to the late Urnfield period, i.e. Ha B (Tarot 2000, 13 ff., Pl. 19: 14, 118, 339; Pl. 26: 15, 120; Pl. 27: 284–351; etc.).

¹¹ Peroni 1956, 73 ff.

¹² Salerno: Bianco Peroni 1994, 148 f., Pl. 81: 1475.

and in graves,¹³ as well as in hoards from the Early Urnfield period (Bd D, Ha A1).¹⁴

Axe

The socketed axe has a partly broken off loop and part of the blade. On both wider sides it has thickenings in the shape of a parabola. This characteristic places it among socketed axes of group 2.b.5, more specifically in variant 2.b.5.a according to Burger Wanzek.¹⁵ It is characteristic for this axe variant that the only decoration on them is in the shape of a parabola without any additional horizontal or perpendicular ribs. It appears in hoards from Bd D to Ha B1. Later axes (Ha B1) differ from the earlier ones in terms of size, as they are smaller and have more curved flanks. Socketed axes of variant 2.b.5.a are widespread in Moldavia, the southeastern Carpathian foothills, in Transylvania, and around the Iron Gates.

Sickles

The hoard contains one button sickle (*Pl. 1: 4*), 52 tanged sickles (*Pl. 1: 5 – Pl. 8: 56*), and fragments of the blades of another three sickles (*Pl. 8: 57–59*).

Button sickle

The sickle is nearly rectangular in shape, the curvature begins in the upper half of the blade. The back is reinforced with a dorsal rib, the blade is smooth, the button is on the right side of the flat base of the sickle (*Pl. 1: 4*). These characteristics place it among the button sickles of the Panticeu type according to Mircea Petrescu-Dîmbovița. Such sickles mainly appear in hoards of the first two phases of the Urnfield Culture (Bd D, Ha A1), while they are less common in the hoards of the following phases (Ha A2, Ha B1). The nucleus of their distribution is in Transylvania, and they sporadically also appear in the Banat, Moldavia,

¹³ Satnica: Vinski-Gasparini 1973, 184, Pl. 18: 2.

¹⁴ Iara I: Petrescu-Dîmbovița 1978, 102 f., Pl. 35B: 3; Tenja: Vinski-Gasparini 1973, 186, Pl. 31: 2; Gornja Vrba: Vinski-Gasparini 1973, 180, Pl. 50: 15; Peterd: Mozsolics 1985, 171 ff., Pl. 61: 5.

¹⁵ Wanzek 1989, 101 f., Pl. 28.

and Dobruja. The Panticeu type sickles are closely connected to similar sickles in Hungary, Slovakia, Serbia, and the Carpathian Ukraine, and also in other parts of Europe.¹⁶

Tanged sickles

Almost half (25) of the tanged sickles from the hoard were preserved completely or were only slightly damaged. All were intended to be used in the right hand, and the tangs of all were unperforated. They can be divided into two groups on the basis of the transition of the tang to the blade. It is characteristic for sickles of the first group, which contains only two sickles, that the outer (right) tang rib has a knee-shaped transition to the dorsal rib (*Pl. 1: 5,6*). On the other sickles, there is a fluid transition from the outer tang rib to the dorsal rib. In terms of the number of tang ribs, the hoard contained sickles with five, four, three, and two tang ribs. The sickles are presented according to the typological scheme proposed by the first author.¹⁷ In terms of the shape and course of the tang ribs, 16 types or 27 variants were represented (*Tab. 1*). Three sickles, variants 4.A.2.Cr2.III.1b (*Pl. 2: 7*), 4.A.2.Cr3.V.1b (*Pl. 2: 8*) and 4.BEE.2.Cr2.VI.1c (*Pl. 2: 10*) have no adequate comparisons for now.

Comparisons for the sickles from the hoard of Paležnica Donja were found among 11 individual finds and 168 hoards. Among the individual finds, five sickles were found in settlements, while two were aquatic finds. The chronological span of the hoards was from Bd D to Ha B1. The great majority, 143 hoards, was dated to Ha A1. Taken as a whole, the hoard sites are mostly located in the Pannonian basin and in the western Balkans. A somewhat different situation is shown by the distribution map for sickles of variant 3.DD.0.h.1a, where the focus of distribution was in the region of the eastern Alps (*Map 5*), and variant 2.A.0.m.1a,b,c, with relatively numerous sites in Moravia and Bohemia (*Map 17*). On most of the maps, the focus of distribution was in the southwestern part of the Pannonian basin and in the western Balkans (*Maps 2–4, 7, 9, 10, 12–15, 18, 19*), where the production workshops should also be sought. The distribution is better balanced of sickles of the very numerous variants

3.A.1.1a (*Map 6*) and 3.A.1.1c (*Map 8*), as well as 3.Aa.1.1a,b,c (*Map 11*). For the latter, given the density of sites, the home region may be considered to be between Lake Balaton and the Sava River. Sites in the eastern part of the Pannonian basin along the Tisa River and its left bank tributaries, the Körös and Maros, which originate in the heart of Transylvania, indicate the existence of transport links by water with the western part of the Pannonian basin (e.g. *Maps 10, 11, 13*). Contacts with more distant regions are indicated by the distribution maps of variant 3.A.1.1a (*Map 6*), with a site on the Black Sea coast, and variant 3.A.1.1d, with a site beyond the Alps, in France (*Map 9*).

Ingots

The hoard contained five fragments of ingots. Four were plano-convex ingots (*Pl. 8: 61–64*). One of them (*Pl. 8: 64*) has a smooth upper surface, which is a common phenomenon and is likely to be associated with a specific phase in the smelting of copper ores.¹⁸ Ingots of this type are present primarily in hoards from the Early Urnfield period.¹⁹

The fifth fragment deserved particular attention, as it is the edge section of an ingot shaped like the hide of an ox, called an oxhide ingot (*Pl. 8: 60a–c*).²⁰ Copper oxhide ingots are on average 60 cm long, 40 cm wide and 4 cm thick. They weigh 23 to 39 kg. The upper surface is wavy, the lower surface more smooth, and there are numerous air bubbles. They first appeared in the 16th century BC and remained in use to the 11th century BC.²¹ So far, finds of such ingots in non-Mediterranean Europe have been known only from the eastern Balkans, from Bulgaria, and the European part of Turkey,²² along with one from the German state of Baden-Württemberg, where a hoard was found at Oberwilflingen, in which in addition to three axes there were also four fragments of oxhide ingots.²³

In this context, it is necessary to mention the miniature ingot from Makarska, objects similar oxhide ingots from the Croatian hoard of Kloštar Ivanić, and several hoards from the southwestern

¹⁶ Petrescu-Dîmbovița 1978, 14 f., 24 f., Pl. 291A.

¹⁷ Pavlin 2010, 27 ff.; Pavlin 2014, 29 ff.; Pavlin 2016.

¹⁸ Trampuž Orel 1996, 201 f., Fig. 10.

¹⁹ Hansen 1994, 230 ff.

²⁰ For confirmation that this truly is a fragment of an oxhide ingot, I would like to thank Alessandra Giunlija-Mair.

²¹ Recent surveys: Muhly 2009; Kassianidou 2008–2012. List of sites with distribution maps: Kaiser 2013.

²² Leshtakov 2005, 448 ff., Pl. 109a.

²³ Primas, Pernicka 1998, 27 ff., Fig. 2–7.

part of the Pannonian basin,²⁴ about which opinions are divided as to whether they can be connected with true oxhide ingots or not.²⁵

The closest site to our hoard with an alleged oxhide ingot is Roca in the province of Apulia on the southern Italian Adriatic coast, where under the floor of a burnt structure they discovered two hoards from the Late Bronze Age. The second hoard, in addition to a fragment of an oxhide ingot, also contained tanged sickles with non-perforated tangs, various types of axes, and fragments of plano-convex ingots.²⁶ It is significant that the majority of objects from the hoard come from the Pannonian-Carpathian workshop circle. The site of Roca could perhaps be considered as one of the stations on the route from the Mediterranean, through the western Balkans into the Pannonian basin and further to the north, perhaps all the way to Scandinavia, where objects similar to oxhide ingots were depicted on cliffs.²⁷

CONCLUSION

The hoard from Paležnica Donja was composed of offensive weapons (spearhead, dagger, axe), tools (sickles), and ingots, intended for further processing. Hoards with similar compositions from the Early Urnfield period, so called *Waffen-/Geräthorte* after Hansen, can be found in the southeastern Alps, the southwestern Pannonian basin with Slavonia and Srem/Syrmia, and in Transylvania.²⁸ In most cases, just as in this hoard, sickles predominate in terms of quantity.

On the basis of chronological analysis, the hoard has been placed in the Ha A1 phase. Analogies for the objects in it were mostly found in Bosnian hoards of the second phase,²⁹ in Croatian hoards of phase II or the Veliko Nabrđe horizon,³⁰ in Serbian hoards phase II,³¹ in Romanian hoards

the Suseni phase,³² in Hungarian hoards the Kurd horizon,³³ and in Slovenian hoards horizon II.³⁴

This hoard with its position near the valley of the Bosna River is not isolated. Towards the south it is joined by the contemporary hoards of Cvrtkovci,³⁵ Boljanić, Jadrina, Blatnica, Majdan/Ridžali, Motke, and Lašva.³⁶ The site of the latter is located in the foothills of Vranica Mountain, the Bosnian ore mountains, with rich beds of copper ore and also cassiterite (tin) and gold. Numerous elevated fortified settlements developed around Vranica in the 12th century BC, explained as resulting from the extraction and processing of ore. The material culture from this stratum differs considerably from that of the earlier ones, which was probably caused by the arrival of new inhabitants.³⁷ The listed hoards show that the Bosna River valley was a transportation link between the southern part of the Pannonian basin, where there are no ore deposits, and ore-rich central Bosnia and the eastern Adriatic coast, as would be indicated by the fragment of an oxhide ingot.

Translation: Barbara Smith Demo

Primož Pavlin
Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za arheologijo
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
primoz.pavlin@zrc-sazu.si

Aleksandar Jašarević
Regionalni muzej Doboj
Vidovdanska 4
BH-74000 Doboj
aleksandar_jas@yahoo.com

²⁴ Ilon 1992, 253 Tab. 1, Fig. 15.

²⁵ Mozsolics 1984, 33 f.; Ilon 1992; Forenbaher 1995, 272 ff.; Muhly 2009, 27.

²⁶ Maggiulli 2009.

²⁷ Ling, Stos-Gale 2015. See further discussion in the same issue.

²⁸ Hansen 1994, 304 ff., Fig. 208, 11-208, 14.

²⁹ König 2004.

³⁰ Vinski-Gasparini 1973; Vinski-Gasparini 1983.

³¹ Vasić 1982.

³² Petrescu-Dîmbovița 1978.

³³ Mozsolics 1985.

³⁴ Turk 1996.

³⁵ A large hoard of mixed composition. It contained fragments of an axe, a sword, a dagger, ingot, sickles, bracelets, spearheads, saws, embossed sheet metal, and coiled wire. Unpublished, Regional Museum in Doboj, inv. no. 4857-4890.

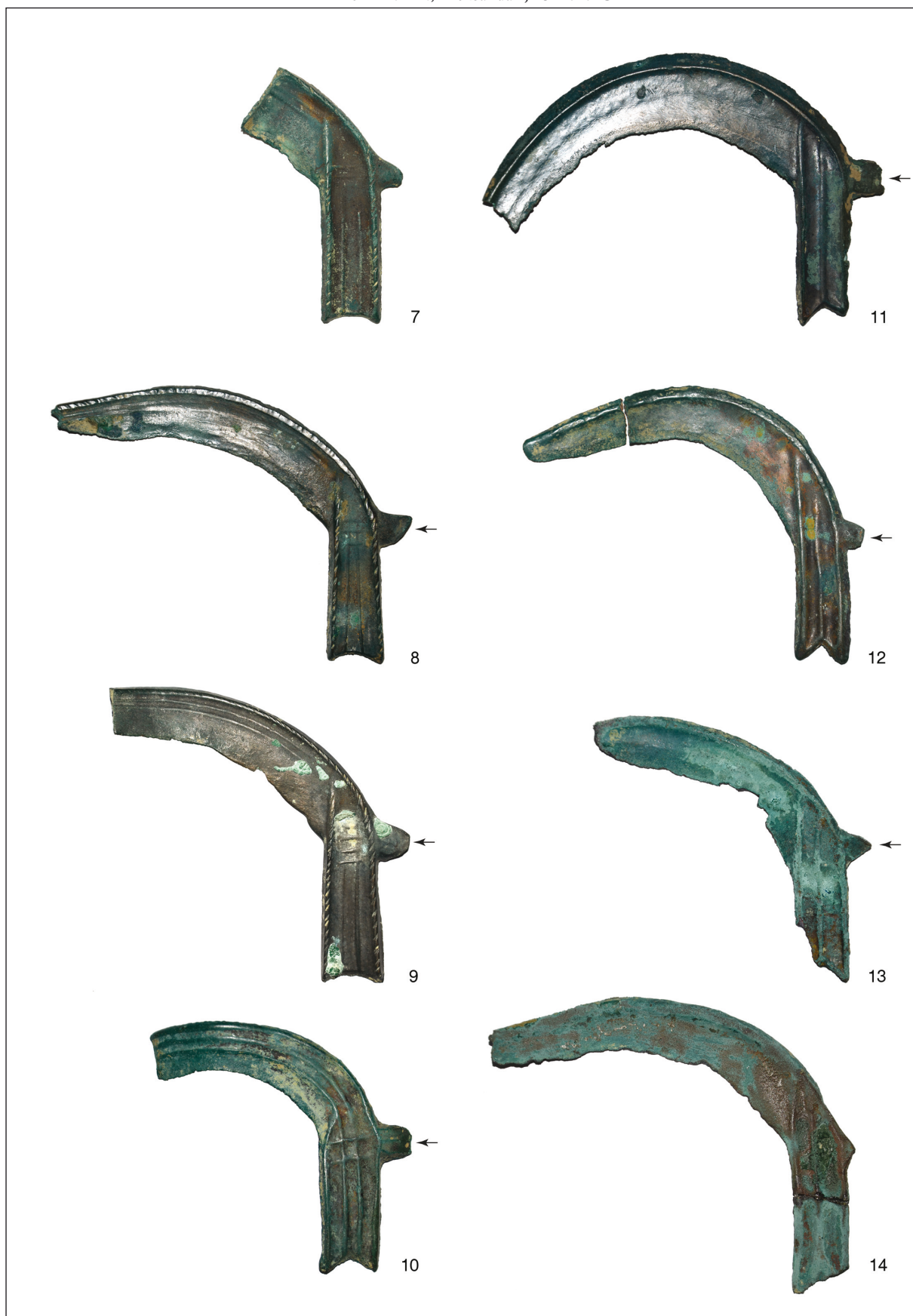
³⁶ König 2004, Pl. 79; Blečić-Kavur, Jašarević 2014, Fig. 1.

³⁷ Gavranović 2012.

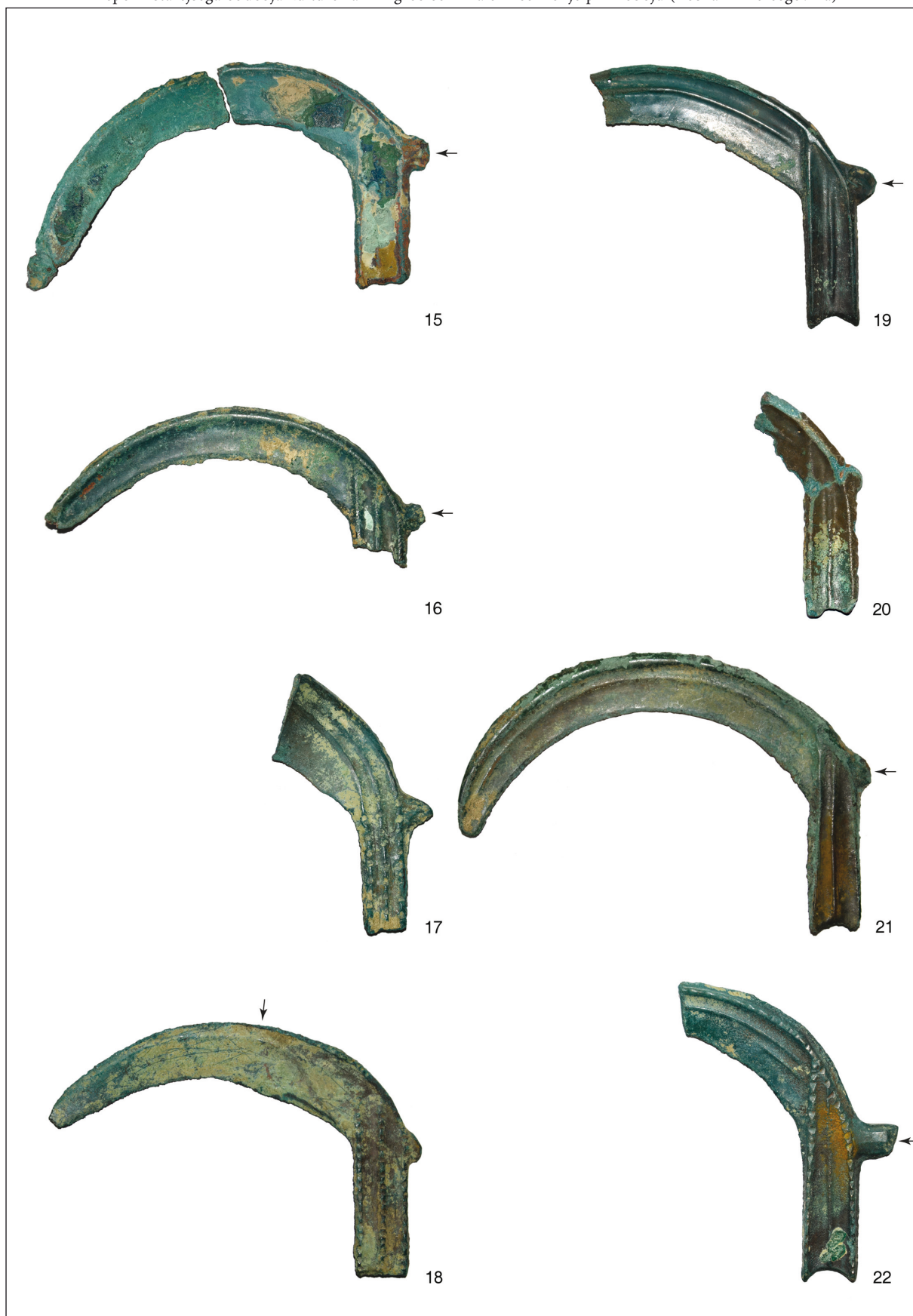
T. 1: Paležnica Donja, depo. Vse bron. M. = 2:5.

Pl. 1: Paležnica Donja, hoard. All bronze. Scale = 2:5.

T. 2: Paležnica Donja, depo. Vse bron. M. = 2:5.

Pl. 2: Paležnica Donja, hoard. All bronze. Scale = 2:5.

T. 3: Paležnica Donja, depo. Vse bron. M. = 2:5.

Pl. 3: Paležnica Donja, hoard. All bronze. Scale = 2:5.

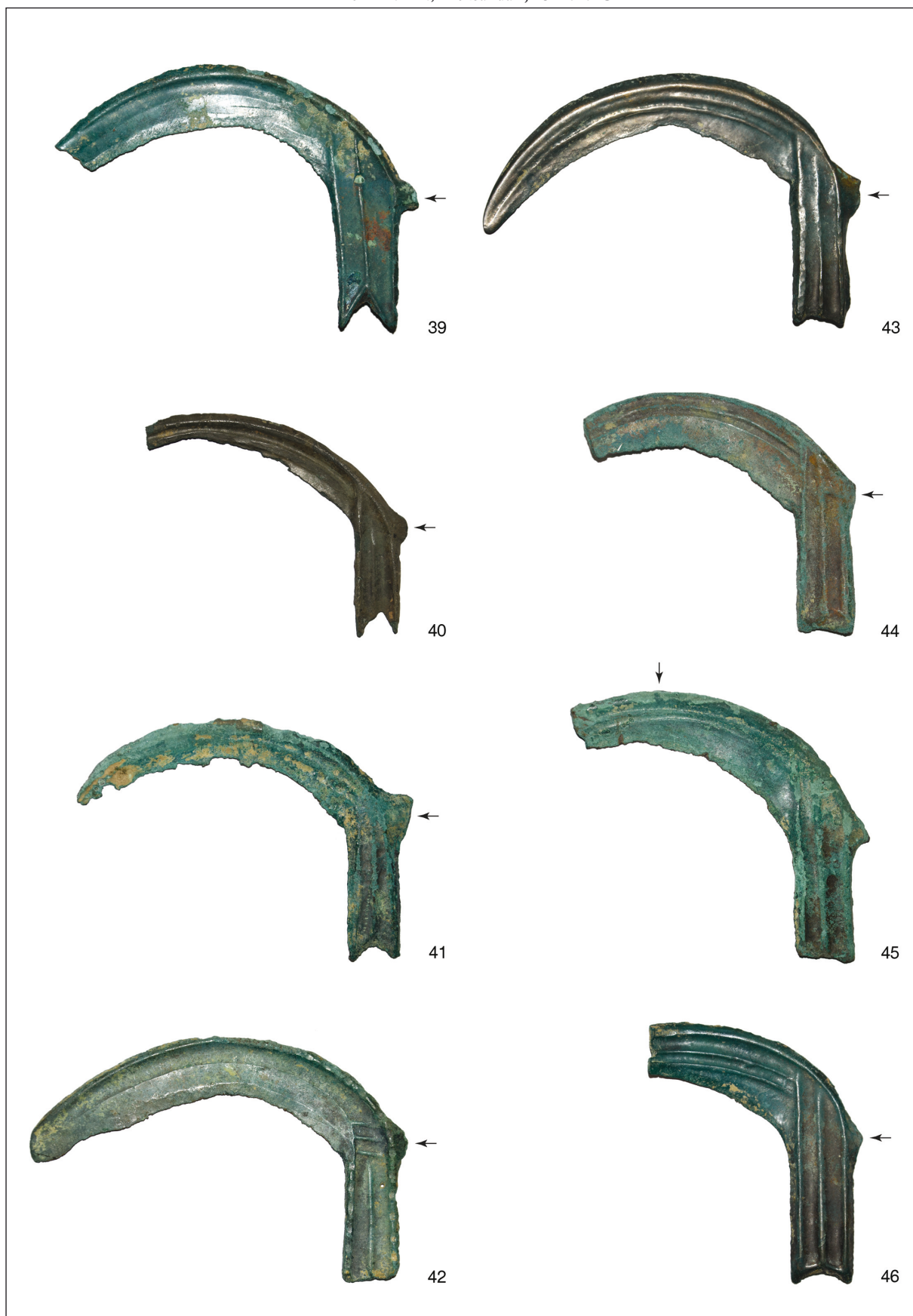
T. 4: Paležnica Donja, depo. Vse bron. M. = 2:5.

Pl. 4: Paležnica Donja, hoard. All bronze. Scale = 2:5.

T. 5: Paležnica Donja, depo. Vse bron. M. = 2:5.

Pl. 5: Paležnica Donja, hoard. All bronze. Scale = 2:5.

T. 6: Paležnica Donja, depo. Vse bronze. M. = 2:5.

Pl. 6: Paležnica Donja, hoard. All bronze. Scale = 2:5.

T. 7: Paležnica Donja, depo. Vse bronze. M. = 2:5.

Pl. 7: Paležnica Donja, hoard. All bronze. Scale = 2:5.

T. 8: Paležnica Donja, depo. 55–59 bron; 60–64 baker. M. = 2:5.

Pl. 8: Paležnica Donja, hoard. 55–59 bronze; 60–64 copper. Scale = 2:5.

Der eisenzeitliche Zentralort Vače und seine kriegerische Elite

Železnodobno središče Vače in njegova bojvniška elita

Janez DULAR

Izvleček

V članku so predstavljeni grobovi bojvnikov s čeladami z Vač. S pomočjo najdb in njihovih kontekstov je bil narejen model družbene strukture, ki na Vačah ni baziral zgolj na descendenčnem principu. Poglavarji so morali izkazovati še druge vrline (sposobnost vodenja, osebna karizma in junaška dejanja), kar lahko razberemo tudi iz scen situlske umetnosti. Analizirano je mesto Vač v sklopu dolenske železnodobne skupnosti. Gospodarski razcvet središča sta omogočali bližina rudišč in z njimi povezana metalurgija, agrarni resursi in obvladovanje komunikacij so igrali obrobno vlogo.

Ključne besede: Slovenija, Vače, starejša železna doba, grobovi bojvnikov, čelade, poglavarji, družbena struktura, gospodarske osnove

Abstract

[THE IRON AGE CENTER OF VAČE AND ITS MILITARY ELITE] The graves of warriors with helmets from Vače are presented in the article. With the aid of the finds and their contexts a model was formed of the social structure, which at Vače was not based merely on the principle of ancestry. Chieftains had to exhibit other qualities (leadership ability, personal charisma, and heroic deeds), as can also be inferred from scenes of situla art. The place of Vače within the Lower Carniola Iron Age complex is analyzed. The economic prosperity of the center was enabled by the near vicinity of mines and the metallurgical activities related to them, while agrarian resources and the control of trade routes played a more minor role.

Keywords: Slovenia, Vače, Early Iron Age, warrior graves, helmets, chieftains, social structure, economic foundations

KURZE GESCHICHTE DER FORSCHUNG

Vače gehört zu unseren bekanntesten archäologischen Fundorten. Dem stand nicht nur die frühe Entdeckung Pate, sondern besonders der Fund der berühmten Situla mit drei ornamentierten Friesen, die den Namen des Ortes weit über die slowenischen Grenzen trug. Der Beginn der Geschichte über Vače reicht ins Jahr 1877, als Einheimische neben dem Weg oberhalb des Dorfes Klenik das Skelett einer Frau mit Schmuck

fanden. Der dortige Lehrer, Franc Peruzi, wurde auf die Gegenstände aufmerksam und ließ sie der Bezirkshauptmannschaft in Litija zukommen, die wiederum den Fund ins Landesmuseum Ljubljana schickte. Dessen Kustos Dragoton Dežman (Karl Deschmann) war sich der Bedeutung der Entdeckung bewusst, daher organisierte er bereits im Mai 1878 auf dem Reber bei Klenik eine Versuchs-sondierung, durchgeführt von Ferdinand Schulz, dem Präparator des Museums. Da die Resultate ermutigend waren, statteten Dežman und der

Abb. 1: Blick auf Vače vom Westen her. Im Hintergrund die Erhebung Slemšek mit der Heiligkreuzkirche, bis wohin die eisenzeitliche Siedlung auf Zgornja krona reichte.

Sl. 1: Pogled na Vače z zahoda. V ozadju vzpetina Slemšek s cerkvijo sv. Križa, do koder je segalo železnodobno naselje na Zgornji kroni.

Präsident der Prähistorischen Kommission bei der Wiener Akademie der Wissenschaften, Ferdinand von Hochstetter, im Juli des gleichen Jahres Vače einen gemeinsamen Besuch ab¹. Sie führten in der Umgebung eine Begehung durch, zeichneten eine Skizze der Fundstellen, Schulz aber machte mit den Ausgrabungen weiter. Diese zogen sich bis in den frühen Herbst hinein; insgesamt wurden über zweihundert Gräber entdeckt, in denen sich reiche Beigaben befanden, die sich in den sandigen Böden ausgezeichnet erhalten hatten. Auch in den folgenden Jahren wurden größere Forschungseingriffe durchgeführt, und zwar 1881 oberhalb des Dorfes Klenik und 1882 bei dem Weiler Cvetež². Beide Male leitete Ferdinand Schulz die Arbeiten, im Jahr 1882 aber beauftragte die Prähistorische Kommission auch Franc Peruzi mit Grabungen auf dem Reber.

¹ Deschmann, Hochstetter 1879, 7 ff.

² Hochstetter 1883, 162 ff; Deschmann 1883b, 177 ff.

Bald begannen sich auch Liebhaber von Antiken für die Funde zu interessieren. Unter ihnen besonders hervorzuheben ist Prinz Ernst zu Windischgrätz, ein bekannter Numismatiker und Sammler von Antiquaren, der seine Sommerfrischen im Schloss Slatna bei Šmartno verbrachte. Zwischen den Jahren 1878 und 1881 finanzierte er in Vače eine umfangreiche Ausgrabung. Zu Beginn leitete er diese selbst, später aber überließ er Franc Peruzi die Aufsicht über die Arbeiter. Ebenso kaufte er den Einheimischen die gefundenen Gegenstände ab; die Dorfjugend hatte recht schnell erkannt, dass die Antiquitäten einen guten Verdienst bringen, daher widmeten sie sich mit Eifer der Arbeit. Die glücklichste Hand dabei hatte Janez Grilc, ein Bauernbursche aus Klenik, der im März 1882 auf dem Reber, nicht weit von der Stelle entfernt, wo vor ihm schon Schulz gegraben hatte, die berühmte Situla fand³. Nur der schnellen Vermittlung von Peruzi, Dežman und Schulz ist es zu verdanken,

³ Deschmann 1883a.

dass der Fund von unschätzbarem Wert nicht in Privathände gelangte, sondern das Landesmuseum ihn für den symbolischen Preis von 28 Gulden und 20 Kreuzer kaufen konnte.

Grilc hatte auch im Februar des darauffolgenden Jahres Glück, als er in einem der Grabhügel auf Ravne njive das Grab eines Kriegers mit Helm mit zusammengesetzter Kalotte, Bewaffnung und reichem Pferdegeschirr fand. Weil er wusste, dass er die Situla zu einem symbolischen Preis verkauft hatte, verlangte er für den neuen Fund eine Summe, die Dežman unmöglich zusammen bekommen konnte. Aus diesem Grund mischte sich Hochstetter in den Ankauf ein. Er schickte seinen Assistenten Josef Szombathy nach Vače, der nach mehrtägigen Verhandlungen mit Grilc den Kauf abschloss. Er zahlte ihm 250 Gulden hin und verbrachte den Fund in das Naturhistorische Museum in Wien. Nach Wien verkauft wurde im Jahre 1886 auch der dritte berühmte Fund von Grilc. Dies war ein Negauerhelm mit rätischer Inschrift, den das Kunsthistorische Hofmuseum zusammen mit weiteren Gegenständen für 550 Gulden kaufte⁴.

Die von den Einheimischen mit wilden Grabungen zutage geförderten Kostbarkeiten waren für die Zuständigen der Anstoß, im Jahre 1883 in Vače noch eine größere Erforschung zu organisieren. Die Ausgrabung finanzierte die Anthropologische Gesellschaft in Wien, die Leitung der Arbeiten übertrug man Josef Szombathy. Dieser grub im Gebiet von Klenik und Cvetež, mit kleineren Sonden dokumentierte er aber auch einige andere Grabfelder. Szombathys Ausgrabung war in der abwechslungsreichen Geschichte von Vače die einzige Forschung, von der man sagen kann, dass sie nach fachlichen Maßstäben durchgeführt wurde⁵. Seine Erkenntnisse hielt er in Feldtagebüchern fest, deshalb sind im Material die Grabeinheiten erhalten. Es fehlte ihm aber das gewisse Quäntchen Glück, denn er fand keines

der prestigeträchtigen Kriegergräber. Dass sich aber in den Grabfeldern in der Umgebung von Vače noch immer auch solche Funde versteckten, zeigte sich nach einigen Jahren. Auf deren Spur kamen wieder Einheimische. Zuerst der Lehrer Peruzi, der im Jahre 1887 in Apno bei Klenik das Grab eines Kriegers mit Doppelkammhelm und Pferd ausgrub; zwei Jahre später (1889) aber noch der bekannte Antiquitätengraber Jernej Pečnik⁶. Letzterer grub auf dem Reber bei Klenik, unweit des Ortes, an dem schon im Jahre 1883 Szombathy forschte. Er fand das Grab eines Kriegers mit Doppelkammhelm, Bewaffnung und einem verzierten Gürtelblech, diese Funde bereicherten das Landesmuseum von Ljubljana.

Zu Beginn des Zwanzigsten Jahrhunderts (1905) begann die Herzogin von Mecklenburg in Vače mit ihrem Forschungspfad⁷. Wo überall sie grub, wissen wir nicht. Wenn den Daten von Walter Schmid zu glauben ist, der sie offensichtlich von Einheimischen bekam, interessierten sie die Hügelgräber auf Ravne njive und die Flachgräberfelder in Laz⁸. Die von ihr ausgegrabenen Funde beherbergt heute das Ashmolean Museum in Oxford⁹.

Zwischen den Jahren 1932 und 1934 weilte auch Walter Schmid in Vače. Er erforschte die Siedlung in Zgornja krona, gleichzeitig grub er einige Gräber in Apno und Ravne njive aus¹⁰. Die Funde, die ins Nationalmuseum in Ljubljana kamen, veröffentlichte France Stare¹¹.

Vače gehört zu den eisenzeitlichen Fundorten, die zuerst entdeckt wurden, deshalb waren die Forschungen lückenhaft. Das war eine Zeit, als die Grabungsmethoden noch nicht präzisiert waren und die Ausgräber vor allem an den Fundgegenständen interessiert waren. Es sollte nicht müßig sein, hier die Zeilen zu wiederholen, die Moritz Hoernes vor Hundert Jahren schrieb¹²: *»Ein Fundort der zu den allerreichsten gehört, aber leider auch zu denen die größtenteils mit sehr geringem Aufwand an methodischer Exaktheit untersucht wurden, ist Watsch in Krain. Berühmte Kabinetstücke, wie die allbekannte Situla und das kaum minder bekannte Gürtelblech, stammen von dort, außerdem eine große Menge anderer, mehr oder minder kostbarer*

⁴ Dular 2003, 40.

⁵ Es ist interessant, dass die Ausgrabungen und Rekonstruktionen Szombathys in Vače vollkommen übergegangen wurden, sie fanden bei keinem der Autoren, die sich mit der Problematik von Vače beschäftigten (Schmid 1939; Stare 1954; Stare 1975; Vuga 1982) Erwähnung. Die Ursache steckt in der Tatsache, dass Szombathy keine seiner Notizen publizierte. Dass es sich dennoch um den wichtigsten Erforscher von Vače handelt, stellte sich erst bei der Untersuchung seiner Dokumentationen (besonders der Tagebücher) heraus, die im Wiener Naturhistorischen Museum aufbewahrt werden. Vergl. Dular 2003, 41.

⁶ Božič 2014; Božič 2015b.

⁷ Für die Tätigkeit der Mecklenburgerin siehe Dular 2009b.

⁸ Schmid 1939, Beilage.

⁹ Saria 1934, 64.

¹⁰ Schmid 1939.

¹¹ Stare 1955, 122 ff.

¹² Hoernes 1914, 42.

Grabbeigaben, die in den Museen von Wien und Laibach und einigen Privatsammlungen aufbewahrt sind. Die Funde von Watsch und Sankt Margarethen eröffneten – nach den Zeiten Eduard von Sackens und des hallstätischen Bergmeisters Georg Ramsauer – eine neue Ära prähistorischer Schürfungen in den österreichischen Alpenländern. Es war die Ära Ferd. von Hochstetters und seiner Schüler, und galt der Erschließung von Fundgruben für die neugegründete prähistorische Sammlung des naturhistorischen Hofmuseums, dessen Intendant Hochstetter war. Die Arbeiten dienten also einem praktischen Zweck und die theoretischen Forderungen sind dabei oft zu kurz gekommen. Die entfesselte Raubgräberei zog der methodischen Arbeit enge Grenzen und es schien fast aussichtslos ihre Orgien einzudämmen. Man war gezwungen mit ihr zu paktieren.

GRÄBER DER KRIEGERELITEN

In Vače fand man viele Lanzen und Beile, denn auch hier bestand der Brauch, die Krieger mit der Bewaffnung zu bestatten. Jedoch sind für uns an dieser Stelle Bestattungen mit einer oder zwei Lanzen bzw. Beilen nicht von Interesse. Wir schauen uns die Gräber der Elite an, für die es charakteristisch ist, dass sich in ihnen außer Angriffswaffen auch Verteidigungsausrüstungen befanden. Dies sind in erster Linie Helme; davon wurden in Vače mindestens acht gefunden. Ferdinand von Hochstetter widmete diesen bereits im Jahre 1883 eine umfangreiche Studie, daher wissen wir schon seit damals, dass im Dolenjska vier Formen am häufigsten auftraten: Schlüsselhelme, Doppelkammhelme, Negauerhelme und Helme mit zusammengesetzter Kalotte¹³. Hochstetters Bericht ist auch deshalb wichtig, weil er darin die Zusammensetzung zweier Grabeinheiten festhielt. Die Helme von Vače wurden nämlich in den Museen von Ljubljana und Wien nach typologischem System erfasst, daher verlor sich die Spur der Fundkontexte. Einige Daten sind in Archivquellen versteckt. Wer die Grabeinheiten rekonstruieren möchte, muss die Protokolle und Korrespondenzen der Ausgräber untersuchen. Das sind nicht wenige, aber auch die Transkription der schwer leserlichen Handschriften stellt nicht den vorgegebenen Erfolg sicher.

In der letzten Zeit rekonstruierte Dragan Božič drei Gräber von Vače, in denen sich Helme befan-

den¹⁴. Zwei davon hat er wesentlich ergänzt, das Dritte aber aufs Neue vorgestellt. Leider hat er die Gräber nicht räumlich eingeordnet. Im Grunde genommen hat er nur ein Grab lokalisiert, und noch dieses falsch¹⁵. Darum haben wir uns dafür entschieden, alle acht Helme aus Vače und ihre Fundkontexte an einer Stelle erneut darzustellen, natürlich nur im Rahmen der Möglichkeiten, die die Archivquellen erlauben.

Fundort: Reber bei Klenik.

Grab: 1881/1 (*Taf. 1*)¹⁶.

Helmtyp: Doppelkammhelm.

Sonstige Grabbeigaben: zwei Lanzenspitzen, ein Tüllenbeil, ein rechteckiges Gürtelblech, ein beinerner Hohlzylinder, ein Spinnwirtel, ein hohler Spiralarmreif, eine Situla mit drei figuralen Friesen.

Aufbewahrung: Naturhistorisches Museum; Nationalmuseum Slowenien.

Archivquellen: Schulzes Bericht über die Ausgrabung bei Vače Sommer 1881 (Archiv NMS 1881/95); Briefe von Peruzi an Hochstetter vom 10. 5. und 14. 12. 1882 (Fundaktenarchiv NHMW).

Literatur: Hochstetter 1883, 162 f., 180, Fig. 13; (siehe auch Szombathys Notizen über den Krieger-schädel, veröffentlicht auf S. 207 f.); Deschmann 1883a, 19; Egg 1986, 182 f, Nr. 132; Božič 2015a.

Kommentar: Das Grab rekonstruierte Dragan Božič mit Hilfe von Archivquellen und Daten im Inventarbuch des Naturhistorischen Museums. Die wesentliche Ergänzung der bereits vorher bekannten Grabeinheit liegt darin, dass auch die figural verzierte Situla und der spiralförmige Hohlararmreif zu dieser gehören; aufbewahrt werden sie im Nationalmuseum Slowenien (siehe Božič 2015a). An dieser Stelle müssen wir noch einmal darauf aufmerksam machen, dass in der Literatur als Fundort des Grabes fälschlich die Flur Ronkarjeve drage angegeben ist, was aber nicht stimmt, denn dort haben niemals Grabungen stattgefunden¹⁷. Der richtige Fundort lautet Reber bei Klenik!

¹⁴ Božič 2014; Božič 2015a; Božič 2015b.

¹⁵ Es handelt sich um das Grab des Kriegers mit dem Doppelkammhelm und der berühmten figuralen Situla, das er fälschlich auf die Flur Ronkarjeve drage versetzte; Božič 2012a, 17; 2012b, 8; 2013, 14. Später berichtigte der Autor aufgrund unseres Hinweises den Fehler; Božič 2015a, 114.

¹⁶ Die rekonstruierten Grabeinheiten haben wir mit den Jahreszahlen der Entdeckung und der laufenden Nummer gekennzeichnet.

¹⁷ Siehe Anmerkung 15.

¹³ Hochstetter 1883, 179 ff.

Fundort: Reber bei Klenik.

Grab: 1883B/10 (*Taf.* 2).

Helmtyp: Schüsselhelm.

Sonstige Grabbeigaben: eine Gürtelgarnitur (Beschlüge, Ringe, Knöpfe, Perlen), ein Messer, zwei Schleifsteine, eine Urne, ein Fußgefäß, eine Schale.

Aufbewahrung: Naturhistorisches Museum.

Archivquellen: J. Szombathy, Tagebuch, Büchel 27, S. 18–19 (Fundaktenarchiv NHMW).

Literatur: Gabrovec 1962–1963, 299 f., *Taf.* 5: 4–22.

Kommentar: Nach Szombathys Daten wurde das Helmfragment 1 Meter nördlich von Grab 10 gefunden, welches durch Pflügen beschädigt war (die Steinplatte stand über der Bodenfläche hervor, die zertrümmerte Urne war verschoben), daher ist die Einbeziehung in die Grabeinheit am Platze. Dies schlug bereits Gabrovec vor (siehe Zitat oben). Der Spinnwirtel (*Taf.* 2: 28) wurde von Szombathy nicht erwähnt und gehört wahrscheinlich nicht in die Grabeinheit.

Fundort: Reber bei Klenik.

Grab: 1889/1 (*Taf.* 3).

Helmtyp: Doppelkammhelm.

Sonstige Grabbeigaben: ein Gürtelblech mit Beschlügen, zwei Lanzen spitzen, ein Tüllenbeil, ein Eisenzepter, zwei armbrustförmige Certosa-Fibeln, eine Eisenspitze, ein Messer, Bronzeschlaufen für den Gürtel und zwei Tongefäße.

Aufbewahrung: Nationalmuseum Slowenien.

Archivquellen: Brief von Pečnik an die Zentral-Kommission vom 1. 3. 1891 (Archiv der Republik Slowenien, Fond AS 1100 K. k. Denkmalamt, K. k. Zentral-Kommission, Funde Krain, Karton 61, Watsch, Gräberfunde, 223/91); Brief von Peruzi an Szombathy vom 24. 8. 1889 (Fundaktenarchiv NHMW); Brief von Pečnik an das Landesmuseum vom 26. 12. 1889 (Archiv NMS 1889/153).

Literatur: Stare 1955, *Taf.* 18: 1; Egg 1986, 183, Nr. 133; Božič 2015b.

Kommentar: Das Grab wurde von Dragan Božič unter Zuhilfenahme von Archivquellen rekonstruiert. Einige Gegenstände konnten nicht identifiziert werden oder waren zu schlecht erhalten, um den Weg in die Museumsdepots zu finden.

Fundort: Apno bei Klenik

Grab: 1887/1 (*Taf.* 4).

Helmtyp: Doppelkammhelm.

Sonstige Grabbeigaben: Lanzen spitzen, ein rechteckiges Gürtelblech, ein hohler Spiralarmreif, ein eisernes Zaumzeug, vier bronzene Riemenvertei-

lerknöpfe, Eisenringe (wahrscheinlich auch ein Eisenglößchen), ein eisernes Messer, eine große Bronzeschüssel, ein zertrümmerter bronzener Krug, ein Lederriemen und zwei Tongefäße.

Aufbewahrung: Naturhistorisches Museum.

Archivquellen: J. Szombathy, Tagebuch, Büchel 27, S. 95–93; Briefe von Peruzi an Szombathy vom 11. 12. 1887 und 2. 1. 1888 (Fundaktenarchiv NHMW).

Literatur: Gabrovec 1962–1963, 309; Egg 1986, 184, Nr. 134; Teržan 1998, 528 f., *Taf.* 10; Božič 2014.

Kommentar: Die erste Veröffentlichung des Grabes stammt von Biba Teržan, danach wurde diese mit Hilfe von Daten aus Archivquellen von Dragan Božič ergänzt¹⁸. Ein Teil der vorstehend erwähnten Gegenstände konnte nicht identifiziert werden bzw. war so schlecht erhalten, dass sie nicht ins Inventarbuch aufgenommen wurden.

Fundort: Ravne njive bei Vače.

Grab: 1883-11/1 (*Taf.* 5).

Helmtyp: Helm mit zusammengesetzter Kalotte.

Sonstige Grabbeigaben: eine Lanzen spitze, ein Tüllenbeil, ein eisernes Zaumzeug, vier bronzene Riemenverteilerknöpfe, bronzene Kreuzknöpfe, ein bronzener Teller, ein rotes Tongefäß.

Aufbewahrung: Naturhistorisches Museum.

Archivquellen: Brief von Peruzi an Szombathy vom 17. 2. 1883; J. Szombathy, Tagebuch, Büchel 26, 3 ff. (Fundaktenarchiv NHMW); undatiertes Bericht von Dežman (Archiv NMS 1888/ohne Nr.).

Literatur: Hochstetter 1883, 168, Abb. 14; Stare 1954, 125, Nr. 21, Abb. 16–18; Gabrovec 1965–1966, 81, *Taf.* 1–2; Egg 1986, 167–168, Nr. 106.

Kommentar: Die Grabeinheit wurde von Hochstetter veröffentlicht und zwar auf der Grundlage der Daten, die Szombathy beim Ankauf in Vače vermerkte. Nach der Analyse der vorstehend erwähnten Archivquellen, besonders des undatierten Berichts von Dežman, der besagt, dass im Grab auch bronzene Kreuzknöpfe waren, haben wir diese der Grabeinheit zugegeben, denn sie sind ein charakteristischer Teil des Pferdegeschirrs. Das rote Tongefäß ist nicht erhalten.

¹⁸ Teržan 1998, 558, *Taf.* 10; Božič 1914. Božič führte als Grabfundort die Lokation Klenik–Pod Slemškom an, denn unter diesem Namen, den Szombathy in seinem Tagebuch festhielt, waren die Funde im Inventarbuch des Naturhistorischen Museums eingetragen. Jedoch besteht keine Flur Pod Slemškom, die Einheimischen nennen das Feld (eine heute überwucherte Wiese), wo das Grab gefunden wurde, Apno! Für die Lokation Apno siehe auch Schmid 1939, Beilage.

Fundort: Ravne njive bei Vače.

Grab: 1886-10/1 (Taf. 6: 1).

Helmtyp: Negauerhelm.

Sonstige Grabbeigaben: ein eisernes Tüllenbeil, zwei schlanke Lanzenspitzen, zwei kleine Fibeln, ein großes Tongefäß.

Aufbewahrung: Kunsthistorisches Museum, Naturhistorisches Museum.

Archivquellen: Brief von Peruzi an Dežman vom 14. 5. 1886 (Archiv NMS 1886/31); J. Szombathy, Tagebuch, Büchel 39, S. 76–77 (Fundaktenarchiv NHMW); Brief von Pečnik an Dežman vom 9. 6. 1886 (Archiv RS, Fond AS 854, Dežman Karl, Ordner 3).

Literatur: Egg 1986, 228, Nr. 330.

Kommentar: Der Grabinhalt wurde von Szombathy ziemlich genau beschrieben. Da aber gleichzeitig auch Funde aus anderen Gräbern gekauft wurden, sind die Gegenstände, die neben dem Helm gefunden wurden, nicht zuverlässig zu identifizieren.

Fundort: Laz bei Klenik.

Grab: 1878/1 (Taf. 6: 2,3).

Helmtyp: Negauerhelm.

Sonstige Grabbeigaben: zwei eiserne Lanzenspitzen, von denen eine in der Hülse einen bronzenen Beschlag hat und eine kugelförmige eiserne Koncretion.

Aufbewahrung: Nationalmuseum Slowenien.

Archivquellen: Brief von Peruzi an Dežman vom 6. 1. 1879 (Archiv NMS 1879/11); Brief von Schulz an Dežman vom 8. 3. 1879 (Archiv NMS 1879/27).

Literatur: Deschmann, Hochstetter 1879, 18, Taf. 4 und 12; Deschmann 1888, 85, Nr. 11; Stare 1954, 130, Nr. 40; Stare 1955, Taf. 19: 1 und 10: 1; Egg 1986, 224, Nr. 310.

Kommentar: Die Stelle, wo der Helm und was noch daneben lag gefunden wurde, hielten Dežman und Hochstetter auf der Grundlage von Daten fest, die ihnen in Briefen von Peruzi und Schulz berichteten. Von den sonstigen Grabbeigaben identifizierten wir die Lanzenspitze mit der Bronzehülse.

Fundort: Vače.

Grab: ? (Abb. 2).

Helmtyp: Schüsselhelm.

Sonstige Grabbeigaben: ?

Aufbewahrung: Nationalmuseum Slowenien.

Literatur: Stare 1955, 28, Taf. 48: 2.

Kommentar: Von dem Helm ist nur das Fragment einer Phalere mit einem abgebrochenen Dorn aus gegossenem und anschließend geschmiedetem Bronzeblech erhalten. Der Fundort ist nicht bekannt,

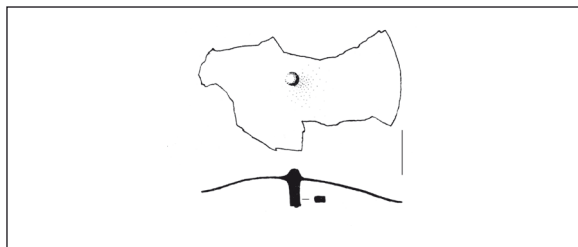

Abb. 2: Fragment eines Schüsselhelms aus Vače. M. = 1:2.
Sl. 2: Fragment skledaste čelade z Vač. M. = 1:2.
(nach / po Stare 1955)

in Hinblick darauf, dass die große Mehrheit der Funde aus Vače, die das Museum von Ljubljana aufbewahrt, aus den Gräberfeldern Reber bei Klenik und Perkljanovec bei Cvetez stammt, kommen vor allem diese beiden Orte infrage.

BILDICHE DARSTELLUNGEN DER KRIEGER MIT HELM

Der archäologische Fundort in Vače rühmt sich auch zweier Abbildungen von Kriegerern mit Helm. Hierbei handelt es sich um die berühmte Gürtelschnalle mit Kampfszene und die phallische Figur eines Hopliten, die unter dem Material der älteren Eisenzeit im südöstlichen Alpengebiet ihresgleichen suchen. Beide Gegenstände wurden schon wiederholt behandelt, ihr künstlerischer Wert ist mehr oder weniger klar, daher genügt es an dieser Stelle, nur die Hauptfeststellungen zusammenzufassen.

Das Gürtelblech (Abb. 3) wurde im Grab eines Kriegers auf dem Reber bei Klenik gefunden, das bereits in der Vergangenheit ausgeraubt wurde. Es hatte eine hölzerne Grabkammer, von den Beigaben, welche die Strolche nicht entwenden konnten, werden neben dem Gürtelblech nur bronzene Ringe, ein kurzes Schwert und ein Messer bzw. ein Pfriem mit Bronzegriff erwähnt. Auf den Holzbohlen lagen auch einige menschliche Knochen und einige Scherben¹⁹. An dieser Stelle interessiert uns natürlich vor allem das Gürtelblech²⁰. Verziert ist im klassischen Situlenstil des 5. Jahrhunderts v. Chr. Nach den Kompositionen und der Dramatik der Szene gehört es zu den attraktivsten Stücken

¹⁹ Szombathy, *Tagebuch*, Büchlein 27, 10 f. (Fundaktenarchiv NHMW).

²⁰ Wurmbrand 1884; Much 1889; Stare 1952, 194 f, Taf. 3; Lucke, Frey 1962, 78 f, Taf. 54–55; Kastelic 1962, 51 f.

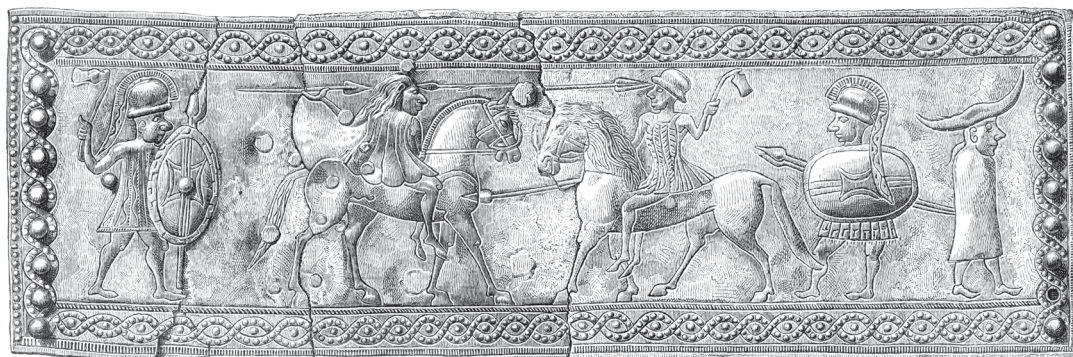

Abb. 3: Reber bei Klenik. Gürtelblech mit der Darstellung eines Reiterkampfes. M. = 1:2.
Sl. 3: Reber nad Klenikom. Pasma spona z upodobitvijo dvoboja konjenikov. M. = 1:2.
(nach / po Much 1889)

der Situlenkunst. Dargestellt ist die alte, ja man könnte sagen homerische Art des Kampfes Mann gegen Mann (in unserem Fall Reiterkrieger), die offensichtlich auch den Kämpfern der eisenzeitlichen Gemeinschaften von Dolenjska vertraut war²¹. Glänzend einkomponiert in die Szene ist die zeitliche Dimension des Geschehens. Es ist eine Erzählung über Kampf und Sieg: Der Reiter mit Helm rechts schleuderte zuerst die Lanze, die sich dem linken Pferd in die Brust bohrte, danach warf er auch die zweite Lanze, die in Richtung des Kopfes des Gegners fliegt. Auch der linke Reiterkrieger warf die erste Lanze, jetzt aber, im vollen Kampfgeschehen, wirft er noch die zweite. Nach der Szene zu urteilen ist der Reiter mit dem Helm im Vorteil, denn er schwingt schon das Kampfbeil und jagt in Richtung des Gegners.

Eine Ausnahme ist auch in einem der Grabhügel in Lestina bei Vače gefundene Statuette eines Lanzenträgers mit Schüsselhelm (Abb. 4)²². Die ästhetische Seite wurde von Stare mit der Betonung der realistischen Tendenz der Abbildung sehr gut beschrieben. Obwohl es sich um eine Miniatur handelt, kann man bei der Gestaltung des Antlitzes anatomisch richtige Proportionen erkennen. Die Augen sind gut gesetzt, die Nase ist unten verbreitert, auch die Nasenlöcher sind abgebildet. Der Mund ist mit einer gebogenen Linie angedeutet, umrahmt von leicht ausgewölbten Lippen. Die rechte Munddecke ist etwas angehoben, dadurch gelang es dem Künstler ein leichtes Lächeln auf

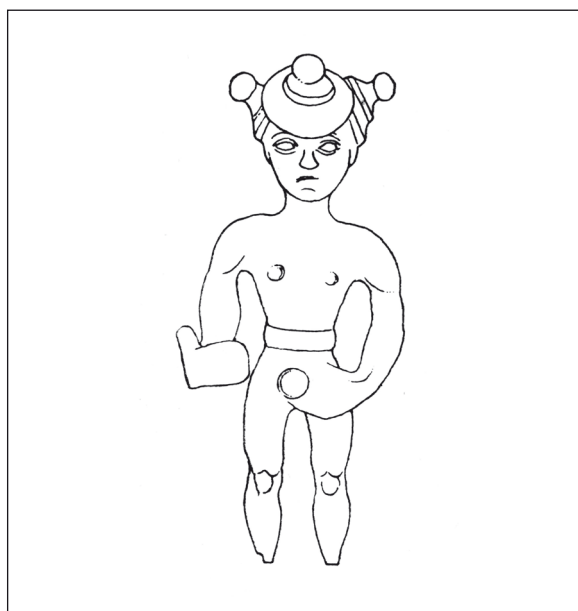

Abb. 4: Lestina bei Vače. Statuette eines Lanzenträgers. M. = 1:1.
Sl. 4: Lestina pri Vačah. Kipec suličarja. M. = 1:1.
(nach / po Stare 1962–1963)

das Gesicht zu zaubern. Realistisch angedeutet sind auch die Augenbrauen, beide Wangen und das Kinn, die Beinmuskulatur ist gut modelliert. Außerhalb der Proportionen und rein schematisch sind nur beide Handflächen ausgearbeitet, was bis zu einem gewissen Grade auch verständlich ist, denn in der rechten Hand hielt der Krieger vermutlich eine Lanze, mit der linken Hand aber umfasste er seinen erigierten Phallus. Der war

²¹ Frey 1973, 625 f.

²² Stare 1962–1963.

offensichtlich beinern, eingesetzt in eine flache Höhlung und hat sich nicht erhalten²³.

Nach der Meinung von Frey kann die Statuette aufgrund der stilistischen Charakteristiken des Antlitzes nicht älter sein als aus der Mitte des 6. Jahrhunderts v. Chr.²⁴. Das bedeutet natürlich auch, dass sie mit einem Helm abgebildet wurde, der schon seit zwei Jahrhunderten nicht mehr in Gebrauch war. Ähnlich ist es mit den Abbildungen der Krieger mit den Schüsselhelmen auf der Situla aus Certosa. Was sich alles hinter der verspäteten Abbildung eines derart bedeutenden Teiles der Ausrüstung, wie der Helme verbirgt, ist schwer zu sagen, denn uns fehlen für eine einigermaßen glaubwürdige Interpretation jederlei Beweise. Vielleicht ist Freys Annahme, es handele bei der Statuette aus Vače um die Abbildung eines entfernten heroisierten Kriegers, gar nicht so weit von der Wahrheit entfernt²⁵.

BEDEUTUNG DER RÄUMLICHEN KONTEXTE DER KRIEGERGRÄBER

Wie bereits angeführt, sind die Gräber aus Vače, in denen die gefundenen Helme waren, bisher noch nicht in den Raum eingeordnet, daher war dies dringend erforderlich. Die Archäologie beschäftigt sich nämlich schon lange nicht mehr nur mit der Rekonstruktion der Grabeinheiten, der Typologie und Chronologie, sondern sucht auch Antworten auf zahlreiche Fragen durch Erforschung der Umgebung und der räumlichen Kontexte. Gerade Letztere sind für uns besonders interessant, denn in ihnen sind, wie wir in der Fortführung sehen werden, zahlreiche Daten über die sozialen Verhältnisse aber auch über die gesellschaftlichen Strukturen verschlüsselt.

Als wir vor Jahren in Dolenjska die Struktur der eisenzeitlichen Gräberfelder erforschten, stellten wir fest, dass Hügelgräber nicht nur in einem Bereich auftreten, sondern in der Regel zu kleineren oder größeren Haufen zusammengeschlossen sind, angeordnet um die zentrale Siedlung herum²⁶. Eine

solche räumliche Strukturierung, die wir bei dem Großteil der Zentralorte bemerken, spricht für die These, dass sich in den Haufen bestimmte gesellschaftliche Gesetzmäßigkeiten verbergen. Wenn nämlich die Grabhügel von Dolenjska mit ihrem spezifischen Bau als Familiengrabstätten gelten, dann könnten die Ansammlungen der Grabhügel einen Grad höheres Niveau der gesellschaftlichen Einstufung widerspiegeln; dies ist die Begräbnisstätte einzelner Clans. Für die Komplexität von Sippen- (Clans) Nekropolen spricht auch die Struktur der Gräber. Diese ist nicht einheitlich, sondern umfasst eine ganze Spannweite, von denen für die Ärmsten bis zu jenen, von denen wir sagen können, dass in ihnen Angehörige der Elite bestattet sind.

Gerade die Kartierung der reichsten Kriegergräber, also jener, die neben Lanzen und Beilen auch defensive Kampfausrüstung wie Panzer und Helme enthielten, brachte weitere wichtige Erkenntnisse über die Organisiertheit der eisenzeitlichen Gesellschaften von Dolenjska. Es zeigte sich, dass die Gräber mit Helmen nicht nur auf eine Ansammlung von Grabhügeln oder nur einen einzelnen Tumulus begrenzt waren²⁷. Das bedeutet natürlich, dass die Häuptlinge nicht nur aus einer Familie kamen. Im Gegenteil. Die Verstreutheit ihrer Bestattungsorte in den einzelnen Grabhügeln spricht für die These, dass sich die Machtverhältnisse der einzelnen Familien bzw. Clans im Laufe der Zeit veränderten. Bei der Wahl eines Häuptlings waren nicht allein die verwandtschaftlichen Bande wichtig, wer an eine leitende Stelle gelangen wollte, musste andere Tugenden nachweisen. Dies waren insbesondere die Fähigkeit zur Führung, persönliches Charisma und Heldentaten, wie aus zahlreichen Szenen der Situlenkunst herauszulesen ist. Die abgebildeten Szenen sind tatsächlich in Bildsprache gegossene Episoden von Heldenepen, die zu Heroismus und Unsterblichkeit neigen²⁸.

KRIEGERGRÄBER MIT HELMEN AUS VAČE

Wenn wir uns jetzt wieder Vače zuwenden und erst einmal die räumliche Einfügung der dortigen Gräber anschauen, können wir feststellen, dass sich auch hier das vorstehend beschriebene Modell zeigt. Nicht im Ganzen, denn es bestehen zwischen Vače

²³ Ib., 407 f; siehe auch Aigner Foresti 1980, 27 f.

²⁴ Frey 1969, 90.

²⁵ Frey 1973, 626.

²⁶ Z. B. Magdalenska gora bei Zgornja Slivnica, Cvinger bei Stična, Karlin bei Brezje pri Trebelnem, Marof in Novo mesto, Veliki Vinji vrh bei Bela Cerkev, um nur einige der bekanntesten zu nennen; siehe Dular, Tecco Hvala 2007, 163, Abb. 91; 166, Abb. 93; 176, Abb. 100; 178, Abb. 101; 180, Abb. 102.

²⁷ Ib. 239 ff.

²⁸ Teržan 1997, 667 ff; siehe auch Huth 2003, 194 und 245 ff.

und den anderen eisenzeitlichen Zentralorten von Dolenjska doch einige Unterschiede. Der Hauptunterschied liegt darin, dass wir es in Vače mit zwei Arten von Gräberfeldern zu tun haben, mit Hügel- und Flachgräberfeldern, wobei in Letzteren sowohl Brandbestattungen als auch Bestattungen ganzer Leichen vorkommen. Wichtig ist noch, dass die Flachgräberfelder durch die gesamte ältere Eisenzeit in Gebrauch waren, was sich ziemlich von Zentraldolenjska unterscheidet, wo schon mit dem Ende von Horizont Podzemelj 2 vor allem Tumuli mit Skelettgräbern überwiegen. Die Ursachen für zwei Arten von Begräbnisstätten sind in der geografischen Lage von Vače zu suchen. Die Siedlung liegt am Berührungspunkt dreier eisenzeitlicher Gemeinschaften, der von Dolenjska, Štajerska und Gorenjska, die sich voneinander gerade in den Bestattungsarten unterscheiden²⁹. Für Dolenjska sind Grabhügel mit kreisförmig angelegten Skelettgräbern charakteristisch, in Štajerska wurden die Toten verbrannt und in Hügeln bestattet, in Gorenjska aber waren, ähnlich wie in Vače, sowohl Hügel- als auch Flachgräberfelder in Gebrauch, jedoch fast ohne Ausnahme mit Brandgräbern.

Gräberfelder, die zu der eisenzeitlichen Siedlung in Zgornja krona oberhalb von Vače gehörten, gab es also mehrere. Sie waren über die Bergkämme an der Ost-, Süd- und Westseite des Ringwalls verstreut, während der Nordhang aufgrund seiner Steilheit nahezu leer blieb. Als wir sie vor Jahren kartierten, zählten wir neun davon³⁰. Durch genaues Studium der Archivquellen und der Lidar-Aufnahmen, dem eine erneute Landesaufnahme folgte, haben wir einige schon bekannte Nekropolen präziser lokalisiert, einige aber haben wir neu entdeckt. So stieg ihre Anzahl auf vierzehn (Abb. 5).

Die größte und zugleich bedeutendste Nekropole ist *Reber bei Klenik*. Sie war flach mit Brand- und Skelettbestattungen. Nicht weit entfernt breitete sich auf einer schmalen Terrasse direkt oberhalb der Straße ein zweites Flachgräberfeld aus, bekannt unter dem Namen *Laz bei Klenik*. Oberhalb davon steht der vermutliche Grabhügel *Napredovec bei Klenik*. Östlich von Laz liegt unterhalb der Straße der vereinzelt, jedoch verhältnismäßig große und unausgegrabene Grabhügel *Vodice bei Klenik*. Noch weiter in Richtung Osten liegen an der Straße nach Cvetež drei aufeinanderfolgende Gräberfelder. Zuerst *Hrovašca*, dann *Perkljanovec* und am Ende noch *Smogorjev gozd bei Cvetež*.

Im Westen gibt es sechs Gräberfelder. Direkt unter der Siedlung liegt *Apno bei Klenik*, wo Flachgräber entdeckt wurden. Auf dem Sattel zwischen Ravne njive und Slemšek befindet sich das hügelgrabähnliche Gebilde *Globel bei Klenik*. Nordwestlich von hier erstrecken sich Hügelgräberfelder auf *Ravne njive bei Vače* und auf *Breg bei Kandrše*. Gräber wurden auch auf *Reber bei Vače* gefunden, im äußersten Westen aber sind drei Grabhügel auf dem Brachland *Lestina bei Vače*. Alles deutet darauf hin, dass es auch südlich der Siedlung Gräberfelder gab. Der Beweis sind Funde aus Gräbern, die beim Pflügen in *Hrastje bei Potok* zutage traten.

Nicht alle Gräberfelder waren gleich bedeutend, daher sind auch nicht in allen reichste Gräberfunde zu erwarten. Da uns aber an dieser Stelle nur die Bestattungen derjenigen von der Spitze der Kriegerelite interessieren, wenden wir uns der Betrachtung zu, wo überall Helme gefunden wurden. Vorstellen werden wir diese nach den chronologischen Stufen (Abb. 5). Im Horizont Podzemelj stand der Krieger von Reber bei Klenik im Vordergrund (Taf. 2). Er trug einen Schüsselhelm und eine Gürtelgarnitur vom Typ Libna, charakteristisch für Kriegergräber vom Beginn der älteren Eisenzeit³¹. Allerdings wurde in Vače mindestens noch ein Helm des Schüsseltyps gefunden, von dem aber nur die beschädigte Phalere erhalten ist (Abb. 2). Leider wissen wir nicht, wo sie ausgegraben wurde, obwohl der Großteil der Funde, die nach Ljubljana gebracht wurden, genau vom Reber bei Klenik stammen. Ein zweiter Ort, der infrage kommt, ist Perkljanovec bei Cvetež. Auch dieses Gräberfeld wurde von Schulz für das Landesmuseum ausgegraben. Aus diesem Gräberfeld stammt auch die eiserne Mahaira mit verzierter Scheide aus Bronzeblech, die ebenso auf die Bestattung eines Kriegers von der Spitze der sozialen Stufenleiter deutet³².

In die Stufe Stična ist die bestattete Elite auf Ravne njive einzuordnen. Beweis ist das Grab mit Helm mit zusammengesetzter Kalotte, Waffen und Pferdegeschirr (Taf. 5), das im Grabhügel 11 am äußersten Rand der Nekropole gefunden wurde. Im Certosa Horizont tritt wieder der Clan in den Vordergrund, der auf Reber bei Klenik bestattet ist. Bekannt sind hier gleich zwei Träger von Doppelkammhelmen, von denen man einem auch die

²⁹ Vergl. Gabrovec 1964–1965, 25 f; Gabrovec 1966, 5 f.

³⁰ Dular, Tecco Hvala 2007, 159, Abb. 89.

³¹ Guštin, Preložnik 2005, 132 ff.

³² Deschmann 1883b, 178, Abb. 60; Stare 1953; siehe auch Teržan 2007, 47 f.

berühmte Situla mit ins Grab gab (*Taf. 1* und *3*). Dass aber in diesem Zeitraum die Macht zwischen den einzelnen Clans verhältnismäßig schnell wechselte, bezeugt das Grab des Kriegers mit Doppelkammhelm, der zusammen mit seinem Pferd auf dem Gräberfeld Apno bei Klenik bestattet war (*Taf. 4*). Das Gleiche können wir von der nächsten, durch Negauerhelme ausgezeichneten Stufe sagen. Der erste wurde neben einem Krieger gefunden, der auf dem Flachgräberfeld Laz bei Klenik (*Taf. 6: 2,3*) bestattet wurde, der zweite aber im Grabhügel 10 auf Ravne njive bei Vače (*Taf. 6: 1*).

Wie wir sehen, wiederholte sich auch in Vače das Dolenjska-Modell. Die reichsten Kriegergräber mit Helmen wurden nicht nur in einem Gräberfeld entdeckt sondern an unterschiedlichen Enden des Vače-Komplexes. Natürlich ist das dargestellte Muster noch lange nicht vollkommen, denn noch wurde keine der Nekropolen im Ganzen ausgegraben, die Daten sind jedoch überzeugend genug, die Behauptung aufzustellen, dass die Häuptlinge nicht nur aus einer einzelnen Familie hervorgingen. Bei der Auswahl der Häuptlinge herrschte also nicht nur das Abstammungsprinzip, sie mussten auch andere Tugenden aufweisen³³.

STRUKTUR DER EISENZEITLICHEN GEMEINSCHAFT IN DOLENJSKA

In der Studie über das südöstliche Dolenjska in der älteren Eisenzeit stellten wir in dem Kapitel, in dem die Hierarchie der Siedlungen behandelt wird, ein Modell vor, aus dem zu ersehen ist, dass die Zentralorte unterschiedlich stark waren, sich aber keiner in einem solchen Maße abhob, dass man ihn zum Hegemon der gesamten Gemeinschaft

³³ Vergl. auch die Meinung von B. Teržan, die in Stična das Deszendenzprinzip voraussetzt (Teržan 2008, 272). Dies aber gilt zumindest nicht für den Beginn und das Ende der Hallstattzeit, denn Schlüssel- und Negauerhelme wurden in verschiedenen Gräberfeldern gefunden (ib., 270 f., Abb. 36 und 37). Das Bild in Stična wird auch durch die Tatsache vernebelt, dass der Großteil der erforschten Hügel in der Nähe von Vrhoplje liegt, in den übrigen Gebieten wurde aber praktisch nicht gegraben.

erklären dürfte³⁴. Bei der Analyse verwandten wir drei einigermaßen messbare Parameter, und zwar die Fläche der Siedlungen, die Größe der Gräberfelder und die Menge der Prestigegüter. Die erhaltenen Resultate verglichen wir noch mit der Analyse der Kostenoberflächen und erhielten ein mehr oder weniger ähnliches Resultat: Die Zentralorte waren so durchdacht in den Raum eingeordnet, dass sie einander mit ihren Territorien nicht behinderten (*Abb. 6*)³⁵.

Ein etwas anderes Modell stellte Biba Teržan einige Jahre später vor³⁶. Auf der Grundlage der Anzahl der Helme kam sie zu dem Schluss, dass im Horizont Podzemelj zwei Zentralorte hervortraten, Veliki Vinji vrh bei Bela Cerkev im östlichen und Cvinger bei Stična im westlichen Teil von Dolenjska, die in einem äquilibristischen gegenseitigen Verhältnis zueinander gestanden haben sollen. Im darauffolgenden zeitlichen Horizont änderte sich die Situation. Die Orte im Osten von Dolenjska begannen an Bedeutung zu verlieren, die Zentralorte im Westen aber, von denen Magdalenska gora bei Zgornja Slivnica besonders erstarkte, stiegen empor. In der jüngeren Hallstattzeit soll die Macht von dem Ort Veliki Vinji vrh übernommen worden sein, wobei sich nach Teržan eine bipolare Institution der Macht erhalten hat, aufgeteilt zwischen zwei regionalen Zentralorten: Magdalenska gora und Stična.

Das vorgeschlagene Modell ist auf jeden Fall interessant, wirft aber einige Fragen auf. Die erste ist methodologischer Natur, denn es scheint uns problematisch, die Verhältnisse zwischen den einzelnen Besiedlungsstrukturen (in unserem Fall den Zentralorten) nur mithilfe der zahlenmäßigen Verhältnisse ausgewählter Funde zu erklären. Auch wenn es sich um Helme handelt, die, wie wir wissen, die Angehörigen der damaligen Elite trugen. Wenn ein derartiger Vergleich glaubwürdige Ergebnisse beim Herausfinden der militärischen Stärke der einzelnen Familien und Clans erbrachten, kann aber das Bild auf höherem Niveau, wenn es sich immerhin um den Vergleich vollkommen anderer

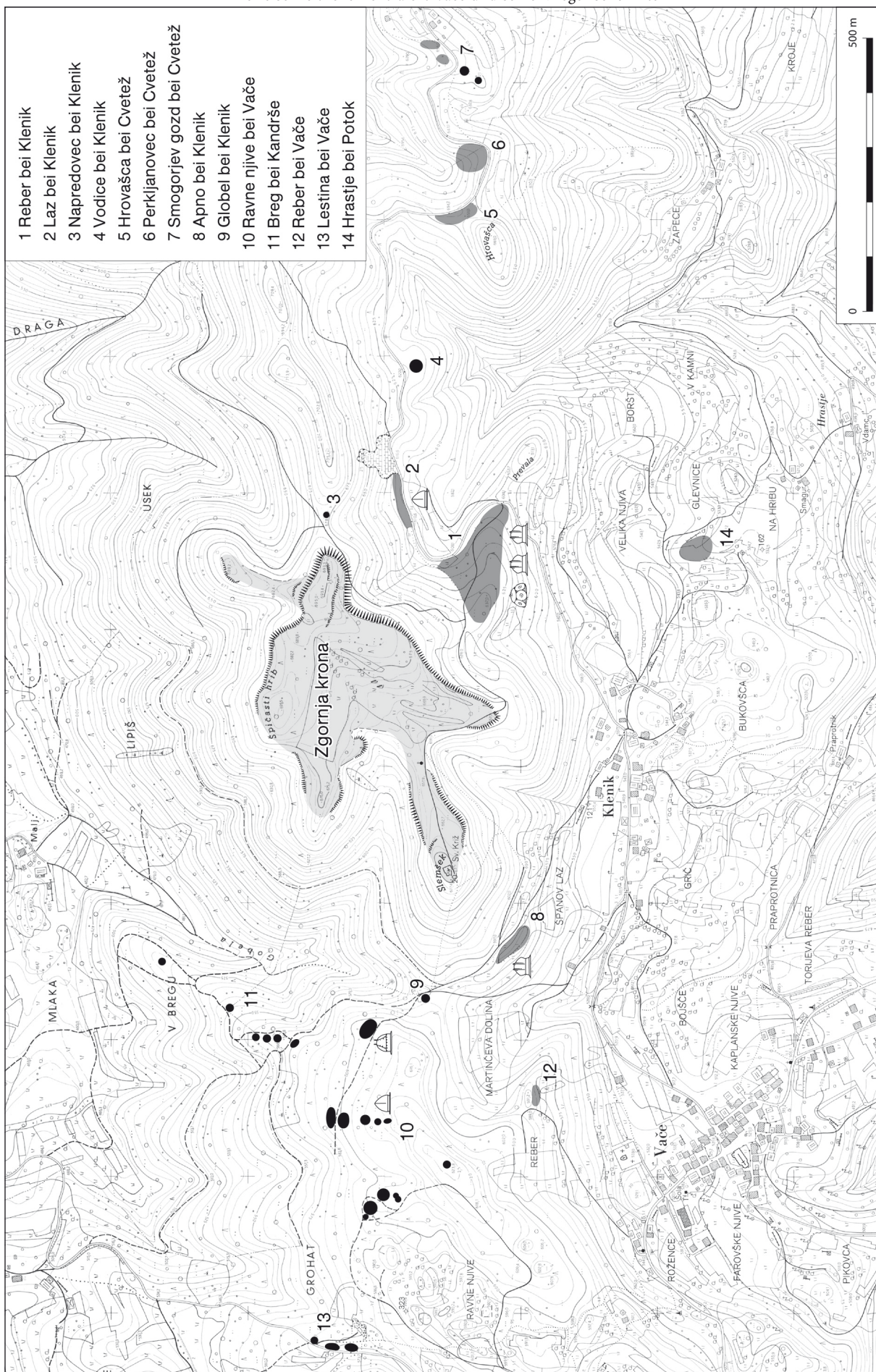
³⁴ Dular, Tecco Hvala 2007, 191 ff.

³⁵ Ib., 196 ff.

³⁶ Teržan 2008, 324 f.

Abb. 5: Gräberfelder in der Umgebung von Vače und die Verbreitung der Kriegergräber mit Helmen.
Sl. 5: Grobišča v okolici Vač in razprostranjenost bojvniških grobov s čeladami.
(osnova: TTN 5, © 2003-2005 Geodetska uprava Republike Slovenije)

- 1 Reber bei Klenik
- 2 Laz bei Klenik
- 3 Napredovec bei Klenik
- 4 Vodice bei Klenik
- 5 Hrovašča bei Cvetež
- 6 Perkijanovec bei Cvetež
- 7 Smogorjev gozd bei Cvetež
- 8 Apno bei Klenik
- 9 Globel bei Klenik
- 10 Ravne njive bei Vače
- 11 Breg bei Kandriše
- 12 Reber bei Vače
- 13 Lestina bei Vače
- 14 Hrastje bei Potok

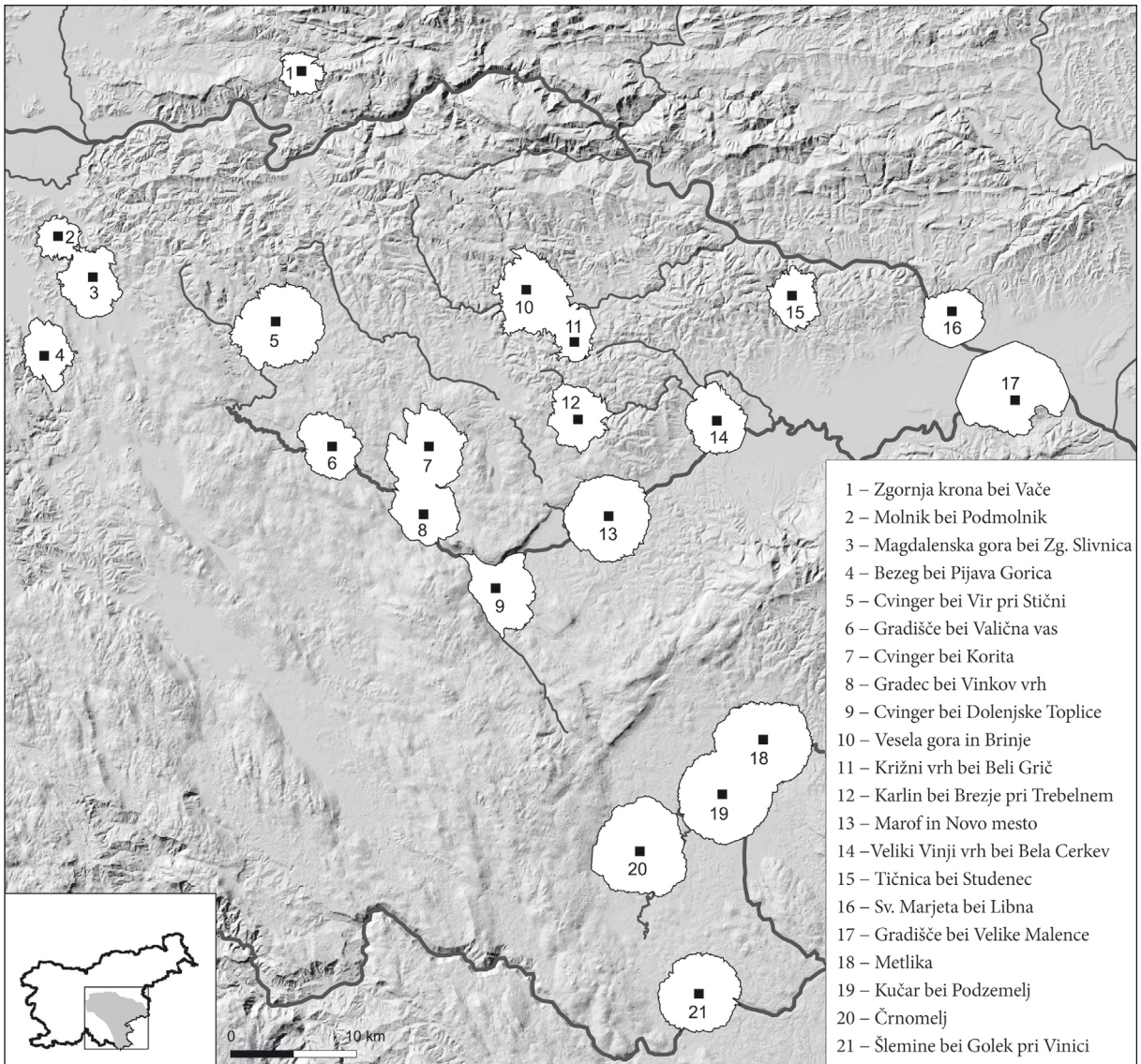

Abb. 6: Potenzielle Wirtschaftsterritorien der Zentralorte der eisenzeitlichen Gemeinschaft von Dolenjska.

Sl. 6: Potencialni ekonomski teritoriji središč dolenjske železnodobne skupnosti.

(nach / po Dular, Tecco Hvala 2007)

Kategorien handelt, irreführend sein. Die Anzahl der Population, die Größe der Territorien, die Zugänglichkeit von Erz- und Agrarressourcen und die Beherrschung der Kommunikationen (dies alles bestimmte wesentlich die Stärke des einzelnen Zentralortes) aber können wir nicht allein nur mit der Anzahl ausgewählter Stücke der Verteidigungsausrüstung messen. Das bipolare Modell der Machtteilung scheint daher schon vom methodologischen Standpunkt her recht fraglich.

Unsere Zweifel bestätigen auch die Raumanalysen. Ist die Teilung des Machteinflusses zwischen zwei Hegemonen, Veliki Vinji vrh bei Bela Cerkev im

Osten und Cvinger bei Stična im Westen wegen der großen Entfernung zueinander in der älteren Hallstattzeit noch irgendwie annehmbar, so ist ein solches Modell der gesellschaftlichen Ordnung in der jüngeren Hallstattzeit kaum glaubhaft. Das Problem steckt in Magdalenska gora, die in dieser Zeit einen wirtschaftlichen Aufschwung durchlebt, und nach der Mehrzahl der messbaren Parameter Stična überlegen ist³⁷. Ihre Lage am äußersten

³⁷ Über das kulturelle, wirtschaftliche und gesellschaftliche Potenzial von Magdalenska gora siehe Tecco Hvala 2012, 363 ff.

nordwestlichen Rand von Dolenjska stellt die Frage auf, wie sie sich mit Stična die Aufsicht über die übrigen Zentralorte teilen sollte. Wenn wir nämlich dem Modell von Teržan folgen, das besagt, dass sich auch in der jüngeren Hallstattzeit die bipolare Institution der Macht erhalten hat (diesmal zwischen den beiden Nachbarn Stična und Magdalenska gora), dann konnte Letztere nur den kleinen Raum in Richtung Westen, der sich nicht weit von Molnik erstreckte, ungehindert kontrollieren. Im Osten traf sie nämlich schon am Hang von Višnja gora auf das Territorium von Stična. Über ein äquilibristisches Verhältnis zwischen beiden Zentralorten könnte man also vom Standpunkt der Landschaftsarchäologie schwer sprechen.

Bei der Erklärung der eisenzeitlichen Gesellschaft von Dolenjska bleiben wir beim polyzentrischen Modell. Wir meinen, dass wir dieses vor Jahren gut begründet haben, daher reicht es an dieser Stelle aus, die Hauptfeststellungen zu wiederholen³⁸. Die Gemeinden (Zentralorte mit ihren Territorien) haben sich nach Größe, Anzahl der Bevölkerung und auch nach der Menge der materiellen Güter zwar unterschieden, jedoch funktionierten sie als mehr oder weniger unabhängige politische und ökonomische Einheiten. Dass es zwischen ihnen zu Konfliktsituationen kam, ist wahrscheinlich, so wie es auch scheint, dass sie sich bei Gefahr von außen zu einem gemeinsamen Verband zusammenschlossen. Welcher der Zentralorte in einem solchen Falle die leitende Stelle einnahm, ist durch archäologische Quellen praktisch unmöglich festzustellen. Alles deutet darauf hin, dass die eisenzeitliche Gesellschaft von Dolenjska nicht über den Stammesentwicklungszyklus hinausging³⁹. In ihren Strukturen überwiegen Elemente des sogenannten einfachen Häuptlingstums. Dafür charakteristisch ist eine rangierte Gesellschaft und die Konzentration der Macht in den Händen der Häuptlinge, nicht aber das Bestehen einer solchen Elite, die im Ganzen die Redistribution der Güter beherrschen würde. Noch geringer ist die Wahrscheinlichkeit, dass die Häuptlinge eines oder zweier Zentralorte ihre politische Macht permanent über das ganze Territorium der eisenzeitlichen Gemeinschaft von Dolenjska ausgeübt hätten.

DAS VERHÄLTNISS VON VAČE ZU DEN NATÜRLICHEN RESSOURCEN UND DEN NÄHEREN EISENZEITLICHEN ZENTRALORTEN

Am Ende betrachten wir noch das Verhältnis von Vače zu seiner Umgebung und den näheren Zentralorten. Wir wollen die Betrachtung nicht in eine Analyse der materiellen Kultur richten, denn damit würden wir beträchtlich den Zweck unserer Abhandlung überschreiten. Jedoch, schon die Funde, die Bestattungstracht und auch die Denkmäler der Situlenkunst zeigen, dass Vače trotz seiner spezifischen Bestattungsart Teil der eisenzeitlichen Gemeinschaft von Dolenjska war⁴⁰. Sie beherrschte auch das linke Ufer der Sava und damit die wichtige Wasserkommunikation, deshalb sind Ähnlichkeiten keine Überraschung⁴¹. Allerdings liegt Vače am Rande (*Abb. 6*). In der Nähe gibt im Grunde genommen keinen anderen Zentralort, was einen Vergleich erschwert. Die Siedlung war im Bergland von Posavje errichtet, umgeben von einem vielfältigen bewegten Relief, daher hatte es ein verhältnismäßig bescheidenes Agrarpotenzial. Wenn wir den ökonomisch berechtigten Entfernungen folgen, die für die Ackerbau betreibenden Gemeinschaften festgestellt wurden⁴², dann reichte das in einer Stunde Umkreis liegende Hinterland von Zgornja krona oberhalb von Vače im Norden in das Tal von Kandrščica, im Osten bis zum Kamm der Zasavska gora, im Süden aber erfasste es das Gebiet der heutigen Siedlungen Globodol, Ljubek und Potok (*Abb. 6, 7*). Die Qualität der Erde ist in diesem Gebiet verhältnismäßig schlecht, daher ist es kein Wunder, dass Vače unter den eisenzeitlichen Zentralorten von Dolenjska in Hinblick auf die Möglichkeit der Bodenausnutzung der bäuerlichen Flächen der 1. Kategorie an das Ende der Tabelle eingereiht wurde⁴³. Die Landwirtschaft trug ganz sicher nicht wesentlich zur wirtschaftlichen Blüte der Siedlung bei.

Eine verhältnismäßig bescheidene Rolle spielte Vače auch bei der Kontrolle der Kommunikation. Es stimmt zwar, dass der Ringwall an den westlichen Ausläufern der malerischen Höhen der Zasavska gora errichtet war, jedoch können wir den Weg, der an ihrem nördlichen Fuß von Moravče in Richtung Trojane verlief, nur als Kommunikation zweiter

³⁸ Dular, Tecco Hvala 2007, 247 ff.

³⁹ Vergl. Schier 1998, 503 ff.

⁴⁰ Gabrovec 1966, 5, Beil. 1; Gabrovec 1987, 29.

⁴¹ Dular, Tecco Hvala 2007, 217 ff; Dular 2009a.

⁴² Higgs, Vita-Finzi 1972.

⁴³ Dular, Tecco Hvala 2007, 206, Abb. 118.

Kategorie bezeichnen⁴⁴. Auch über das Savatal hatte Vače keine unmittelbare Kontrolle. Die Entfernung zum Fluss betrug anderthalb Stunden Fußmarsch und alles deutet darauf hin, dass die Kontrolle absichtlich Siedlungen niedrigen Ranges überlassen war, die näher am Fluss lagen⁴⁵. Die periphere Rolle Vačes wird auch durch die Analysen der visuellen Beherrschung des Territoriums bestätigt⁴⁶. In der älteren Hallstattzeit hatte die Siedlung auf Zgornja krona keine einzige sichtbare Verbindung mit den Höhengiedlungen von Dolenjska, was zweifellos für ihre abgeschiedene Lage spricht. Erst mit der dichteren Besiedelung des Berglandes von Posavje und des westlichen Teils von Dolenjska in der jüngeren Hallstattzeit, werden die Kontakte intensiver. Aber diese sind auf wenige Siedlungen im Hügelland südlich der Sava, verstreut im Gebiet eines sehr engen Gesichtsfeldes, begrenzt⁴⁷.

Ein etwas anderes Bild zeigt Vače in Bezug auf die mineralischen Ressourcen. Die Lage mitten im Bergland von Posavje, wo in den Ablagerungen von Paläozoikum und Mesozoikum außer Eisen besonders Blei-, Zink- und Kupferminerale auftreten, war wie geschaffen für metallurgische Bedingungen⁴⁸. Die genaue Kartierung der Erzvorkommen zeigte, dass es in der unmittelbaren Umgebung Vačes wichtige Erzlagerstätten von Chalkopyrit, Sphalerit und Galenit gibt⁴⁹. Die für uns Interessantesten sind die bei Cirkuše, Tolsti Vrh, Skrivni potok, Rudnik und Kamnica, denn alle liegen nicht mehr als neunzig Minuten von der Siedlung auf Zgornja krona entfernt (Abb. 7). Nur ein wenig entfernter lagen die Erzvorkommen Ponoviče und Sitarjevec bei Litija. Diese wurden noch bis in die Mitte des Zwanzigsten Jahrhunderts ausgebeutet, was deren Wichtigkeit noch betont⁵⁰. Vermutlich ist es kein Zufall, dass sich am Ende der Eisenzeit oben auf

⁴⁴ Ib., 221, Abb. 128.

⁴⁵ Dular 2009a, 39.

⁴⁶ Dular, Tecco Hvala 2007, 223 ff.

⁴⁷ Ib., 226, Abb. 130 (Sitarjevec bei Litija, Gradišče bei Vintarjevec Pančičev vrh bei Javorje, Gradišča bei Jelše, Gradišče bei Primskovo).

⁴⁸ Drovenik, Pleničar, Drovenik 1980, 20 ff.

⁴⁹ Mlakar, Skaberne, Drovenik 1992, 241 ff.

⁵⁰ Ib.; Godec et. al. 2010.

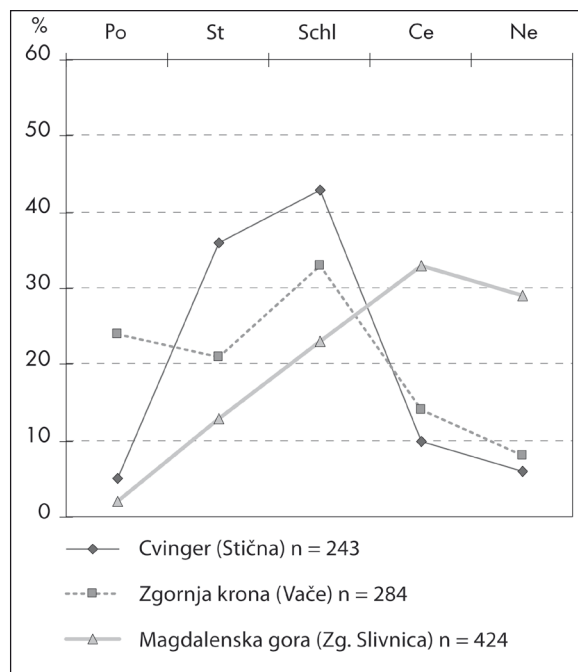

Abb. 8: Anteile der Fibeln nach chronologischen Stufen.
Sl. 8: Deleži fibul po kronoloških stopnjah.
(nach / po Dular, Tecco Hvala 2007)

dem Gipfel des Sitarjevec eine kleine Siedlung befand, die ebenfalls auf eine Verbindung mit der dortigen Erzlagerstätte hindeuten könnte⁵¹. Leider haben wir noch keine unmittelbaren Beweise für die Entfaltung von Farbmetsallurgie in Vače, obwohl diese fast sicher bestand. Anders sieht es mit dem Eisen aus. Schmid grub auf Zgornja krona eine Menge Schlacke aus, daher besteht kein Zweifel, dass sich in der Siedlung eine eifrige Schmiedetätigkeit abspielte⁵². Die Eisenverarbeitung bekam bereits zu Beginn der Hallstattzeit einen enormen Auftrieb. Der sogenannte "eiserne Horizont"⁵³ ist unter den Zentralorten von Dolenjska gerade in Vače am stärksten vertreten, was zahlreiche Armringe, Halsringe sowie ein- und zweischleifige Fibeln, die aus

⁵¹ Pavlin, Dular 2007, 78 ff.

⁵² Schmid 1939, 111 ff.

⁵³ Gabrovec 1973, 343; Trampuž Orel 2012, 21 ff; Teržan, Črešnar 2014, 706.

←
Abb. 7: Potenziales Wirtschaftsterritorium des Zentralortes Zgornja krona oberhalb von Vače mit Ortsbestimmungen der Erzlagerstätten.

Sl. 7: Potencialni ekonomski teritorij središča Zgornja krona nad Vačami s pozicijami rudišč.
(osnova: DTK 25, © 2003-2005 Geodetska uprava Republike Slovenije)

dem neuen Metall gemacht waren, beweisen. Vačes wirtschaftliche Kraft zu Beginn der Eisenzeit ist also unstrittig. Das zeigt auch die Analyse, die wir vor Jahren mithilfe der Anzahl der Fibeln, die vermutlich der zuverlässigste Anzeiger der wirtschaftlichen Leistungen der einzelnen Zentralorte durch die Zeit sind, durchführten⁵⁴. Der Vergleich zwischen den drei wichtigsten Zentralorten im Westen von Dolenjska zeigte nämlich, dass in der Stufe Podzemelj Zgornja krona oberhalb von Vače am stärksten war, während Cvinger bei Stična und Magdalenska gora bei Zgornja Slivnica sichtbar zurückblieben (Abb. 8). Die Unterschiede verringerten bis zur Stufe der Schlangenfibeln nur allmählich, zum großen Umschwung aber kam es in der jüngeren Hallstattzeit. Während Cvinger und Zgornja krona sich stark rückläufig entwickelten, verzeichnete Magdalenska gora einen konstanten Aufschwung. Mehr noch,

sie erhielt ihre Stärke auch in der Negauer-Stufe, was sie in dieser Zeit zweifellos an die Spitze der Zentralorte der eisenzeitlichen Gemeinschaft von Dolenjska einordnete⁵⁵.

Übersetzung: Wilhelma Henningsen

⁵⁵ Mein Dank gilt Prof. Dr. Biba Teržan und Mag. Ida Murgelj, die mir liebenswürdigerweise die Zeichnungen der Funde aus Vače zur Verfügung stellten, sowie Dr. Anton Kern und Dr. Angelika Heinrich, die mir den Zugang zu den Archivquellen im Naturhistorischen Museum Wien ermöglichten. Die Lidar-Aufnahmen des Gebiets nördlich von Litija wurden mir von Dr. Demetrij Mlekuž zur Verfügung gestellt und auch ausgezeichnet interpretiert. Aufrichtigen Dank auch an Dr. Sneža Tecco Hvala; zusammen haben wir die Umgebung von Vače erneut begangen und einen modernisierten Plan der dortigen Fundorte erstellt. Die technische Ausarbeitung lag in den zuverlässigen Händen von Mateja Belak und Drago Valoh. Allen zusammen noch einmal herzlichen Dank!

⁵⁴ Dular, Tecco Hvala 2007, 248 f.

AIGNER FORESTI, L. 1980, *Der Ostalpenraum und Italien: ihre kulturelle Beziehungen im Spiegel der anthropomorphen Kleinplastik aus Bronze des 7. Jhs. v. Chr.* – Dissertazioni di etruscologia e antichità italiche a cura dell' Istituto di studi etruschi ed Italici 3, Firenze.

BOŽIČ, D. 2012a, Nova spoznanja o odkritju vaške situle. – *Življenje in tehnika* 63/10, 4–21.

BOŽIČ, D. 2012b, Kje je Janez Grilc s Klenika v resnici našel vaško situlo? – *Slovenske novice*, Jahrgang 22, Nr. 250, 22. September, 8.

BOŽIČ, D. 2013, Vaško situlo je imel vojščak s čelado. – *Delo*, Jahrgang 55, Nr. 217, 19. September, 14.

BOŽIČ, D. 2014, Das Doppelkammhelm- und Pferdegrab, ausgegraben bei Vače im Jahre 1887 (Grob z dvogrebenasto čelado in konjem, izkopen pri Vačah leta 1887). – In / V: S. Tecco Hvala (Hrsg. / ur.), *Studia Praehistorica in Honorem Janez Dular*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 30, 271–286.

BOŽIČ, D. 2015a, Die Situla von Vače gehörte einem Doppelkammhelmträger. – In / V: Ch. Gutjahr, G. Tiefengraber (Hrsg. / ur.), *Beiträge zur Hallstattzeit am Rande der Südostalpen. Akten des 2. Internationalen Symposiums am 10. und 11. Juni 2010 in Wildon / Steiermark [Österreich]*, Internationale Archäologie - Arbeitsgemeinschaft, Symposium, Tagung, Kongress 19 (= Hengist-Studien 3), 107–115.

BOŽIČ, D. 2015b, Zu dem von Jernej Pečnik im Jahre 1889 bei Vače entdeckten Grab mit Doppelkammhelm. – In / V: Ch. Gutjahr, G. Tiefengraber (Hrsg. / ur.), *Beiträge zur Hallstattzeit am Rande der Südostalpen. Akten des 2. Internationalen Symposiums am 10. und 11. Juni 2010 in Wildon / Steiermark [Österreich]*, Internationale Archäologie -Arbeitsgemeinschaft, Symposium, Tagung, Kongress 19 (= Hengist-Studien 3), 117–133.

DESCHMANN, K. 1883a, Ein Kunstwerk altetruskischer Metall-Technik. – *Mittheilungen der k. k. Central-Commission* 9, 16–24, 51–58, 99–103.

DESCHMANN, K. 1883b, Prähistorische Nachgrabungen in Krain im Jahre 1882. – *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 13, 177–180.

DESCHMANN, K. 1888, *Führer durch das Krainische Landes-Museum Rudolfinum in Laibach*. – Laibach.

DESCHMANN, C., F. HOCHSTETTER 1879, Prähistorische Ansiedelungen und Begrebnisstätten in Krain. Erster Bericht der Prähistorischen Commission der mathematisch-naturwissenschaftlichen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. – *Denkschriften der mathematisch-naturwissenschaftlichen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 42, 1–54.

DROVENIK, M., M. PLENIČAR, F. DROVENIK 1980, Nastanek rudišč v SR Sloveniji. – *Geologija. Razprave in poročila* 23/1.

DULAR, J. 2003, *Halštatske nekropole Dolenjske / Die hallstattzeitlichen Nekropolen in Dolenjsko*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 6.

DULAR, J. 2009a, Sava v bronasti in železni dobi. – In / V: J. Peternel (Hrsg. / ur.), *Ukročena leptica. Sava in njene zgodbe*, 36–41, Sevnica.

DULAR, J. 2009b, Kako je nastala in zakaj je odšla na tuje Mecklenburška zbirka (The origin of the Mecklenburg Collection and why it was moved abroad). – *Argo* 52, 30–47.

DULAR, J., S. TECCO HVALA 2007, *South-Eastern Slovenia in the Early Iron Age. Settlement – Economy – Society / Jugovzhodna Slovenija v starejši železni dobi. Poselitev – gospodarstvo – družba*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 12.

- EGG, M. 1986, *Italische Helme. Studien zu den ältereisenzeitlichen Helmen Italiens und der Alpen*. – Römisch-Germanisches Zentralmuseum Mainz, Monographien 11.
- FREY, O.-H. 1969, *Die Entstehung der Situlenkunst*. – Römisch-Germanische Forschungen 31.
- FREY, O.-H. 1973, Bemerkungen zur hallstattzeitlichen Bewaffnung in Südostalpenraum. – *Arheološki vestnik* 24, 621–636.
- GABROVEC, S. 1962–1963, Halštatske čelade jugovzhodnoalpskega kroga (Die hallstattischen Helme des südostalpinen Kreises). – *Arheološki vestnik* 13–14, 293–347.
- GABROVEC, S. 1964–1965, Halštatska kultura v Sloveniji (Die Hallstattkultur Sloweniens). – *Arheološki vestnik* 15–16, 21–63.
- GABROVEC, S. 1965–1966, Pomen groba s sestavljeno čelado z Vač (Das Helmgrab von Vače und seine Bedeutung für den südostalpinen Kreis). – *Zgodovinski časopis* 19–20 (Zwitterjev zbornik), 81–90.
- GABROVEC, S. 1966, Zur Hallstattzeit in Slowenien. – *Germania* 44, 1–48.
- GABROVEC, S. 1973, Začetek halštatskega obdobja v Sloveniji (Der Beginn der Eisenzeit in Slowenien). – *Arheološki vestnik* 24 (1975), 338–385.
- GABROVEC, S. 1987, Dolenjska grupa. – In / V: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 5, 29–119, Sarajevo.
- GODEC, I. et al. 2010, *Rudnik Sitarjevec*. – Litija.
- GUŠTIN, M., A. PRELOŽNIK 2005, Sajevec. Železnodobno gomilno grobišče ob Krki (Sajevec. An Iron Age barrow cemetery at the Krka River). – *Arheološki vestnik* 56, 113–168.
- HIGGS, E., C. VITA-FINZI 1972, Prehistoric economies: a territorial approach. – In / V: E. Higgs (Hrsg. / ur.), *Papers in economic prehistory*, 27–36, Cambridge.
- HOCHSTETTER, F. 1883, Die neuesten Gräberfunde von Watsch und St. Margarethen in Krain und der Kulturkreis der Hallstätter-Periode. – *Denkschriften der mathematisch-naturwissenschaftlichen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 47, 181–208.
- HOERNES, M. 1914, Chronologie der Gräberfelder von Watsch. – *Wiener prähistorische Zeitschrift* 1, 39–52.
- HUTH, C. 2003, *Menschenbilder und Menschenbild. Anthropomorphe Bildwerke der frühen Eisenzeit*. – Berlin.
- KASTELIC, J. 1962, Umetnost situl od Padove do Donave. – In / V: J. Kastelic (Hrsg. / ur.), *Umetnost alpskih ilirov in Venetov. Situle od Pada do Donave*, 31–59, Ljubljana.
- LUCKE, W., O.-H. FREY 1962, *Die Situla in Providence (Rhode Island). Ein Beitrag zur Situlenkunst des Osthallstattkreises*. – Römisch-Germanische Forschungen 26.
- MLAKAR, I., D. SKABERNE, M. DROVENIK 1992, O geološki zgradbi in orudenju v karbonskih kameninah severno od Litije (On geological structure and mineralization in Carboniferous rocks north of Litija Slovenia). – *Geologija* 35, 229–286.
- MUCH, M. 1889, Sammlung von Abbildungen vorgeschichtlicher und frühgeschichtlicher Funde aus den Ländern der österreichisch-ungarischen Monarchie. – In / V: *Kunsthistorischer Atlas* 1, Taf. 55: 9, Wien.
- PAVLIN, P., J. DULAR 2007, Prazgodovinska višinska naselja v Posavskem hribovju (Prehistoric hilltop settlements in the Posavje Hills). – *Arheološki vestnik* 58, 65–120.
- SARIA, B. 1934, The Finds from Vače (Watsch) in the Macklenburg Collection. – In / V: A. Mahr (ed. / ur.), *Treasures of Carniola. Prehistoric Grave Material from Carniola excavated in 1905–14 by H. H. the late Duchess Paul Friedrich of Mecklenburg (née Princess Marie of Windischgrätz)*, 63–65, New York.
- SCHIER, W. 1998, *Fürsten, Herren, Händler? Bemerkungen zu Wirtschaft und Gesellschaft der westlichen Hallstattkultur*. – In / V: H. J. Küster, A. Lang, P. Schauer (Hrsg. / ur.), *Archäologische Forschungen in urgeschichtlichen Siedlungslandschaften. Festschrift für Georg Kossack zum 75. Geburtstag*, Regensburger Beiträge zur prähistorischen Archäologie 5, 493–514.
- SCHMID, W. 1939, Vače, prazgodovinska naselbina. – *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* 20, 96–114.
- STARE, F. 1952, Dekoracija pravokotnih pasnih spon na Kranjskem (Dekoration der rechteckiger Gürtelschnallen aus Krain). – *Arheološki vestnik* 3, 173–213.
- STARE, F. 1953, Meč z okrašeno nožnico s Cveteža (Schwert mit verzierter Scheide aus Cvetež). – *Arheološki vestnik* 4, 203–210.
- STARE, F. 1954, *Prazgodovinske Vače (Das urgeschichtliche Vače (Watsch))*. – Ljubljana.
- STARE, F. 1955, *Vače*. – Arheološki katalogi Slovenije 1.
- STARE, F. 1962–1963, Kipec ilirskega bojovníka z Vač (Statuette eines illyrischen Kriegers aus Vače). – *Arheološki vestnik* 13–14, 383–434.
- STARE, F. 1975, *Vače*. – In / V: *Arheološka najdišča Slovenije*, 204–205, Ljubljana.
- TECCO HVALA, S. 2012, *Magdalenska gora. Družbena struktura in grobni rituali železnodobne skupnosti / Magdalenska gora. Social structure and burial rites of the Iron Age community*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 26.
- TERŽAN, B. 1997, Heros der Hallstattzeit. Beobachtungen zum Status an Gräbern um das Caput Adriae. – In / V: C. Becker et al. (Hrsg. / ur.), *Hrónos. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südsteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel*, Internationale Archäologie. Studia honoraria 1, 653–669.
- TERŽAN, B. 1998, Auswirkungen des skytisch geprägten Kulturkreises auf die hallstattzeitlichen Kulturgruppen Pannoniens und des Ostalpenraumes. – In / V: B. Hänsel, J. Machnik (Hrsg. / ur.), *Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe*, Südsteuropa-Schriften 20, 511–560.
- TERŽAN, B. 2007, Principi e guerrieri delle due sponde altoadriatiche. – In / V: M. Guštin, P. Ettl, M. Buora (Hrsg. / ur.), *Piceni ed Europa. Atti del convegno*, Archeologia di frontiera 6, Annales Mediterranea, 39–54.
- TERŽAN, B. 2008, *Stiške skice / Stična Skizzen*. – In / V: S. Gabrovec, B. Teržan, *Stišna II/2. Gomile starejše železne dobe / Grabhügel aus der älteren Eisenzeit*, Katalogi in monografije 38, 2008 (2010), 189–325.
- TERŽAN, B., M. ČREŠNAR 2014, Poskus absolutnega datiranja starejše železne dobe na Slovenskem / Attempt at an absolute dating of the Early Iron Age in Slovenia. – In / V: B. Teržan, M. Črešnar (Hrsg. / ur.), *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute dating of Bronze and Iron Ages in Slovenia*, Katalogi in monografije 40, 703–724.

TRAMPUŽ OREL, N. 2012, The beginnings of iron in Slovenia / Začetki železa na Slovenskem. – *Arheološki vestnik* 63, 17–36.

VUGA, D. 1982, *Železnodobne Vače*. – Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov 100, Ljubljana.
WURMBRAND, G. 1884, Ueber ein Gürtelblech aus Watsch. – *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 14, [40–43].

Železnodobno središče Vače in njegova bojovniška elita

KRATKA ZGODOVINA RAZISKOVANJ

Vače sodijo med naša najbolj znana arheološka najdišča. K temu ni pripomoglo zgolj zgodnje odkritje, ampak zlasti najdba znamenite situle s tremi ornamentiranimi frizi, ki je ponesla ime kraja daleč prek slovenskih meja. Začetek zgodbe o Vačah seže v leto 1877, ko so domačini ob poti nad vasjo Klenik našli okostje žene z nakitom. Na predmete je postal pozoren tamkajšnji učitelj Franc Peruzi. Posredoval jih je okrajnemu glavarstvu v Litiji, to pa je najdbe poslalo v ljubljanski Deželni muzej. Kustos Dragotin Dežman se je zavedal pomembnosti odkritja, zato je že maja 1878 na Rebri nad Klenikom organiziral poskusno sondiranje, ki ga je opravil preparator muzeja Ferdinand Schulz. Ker so bili rezultati spodbudni, sta julija istega leta Dragotin Dežman in predsednik Prazgodovinske komisije pri dunajski Akademiji znanosti Ferdinand von Hochstetter družno obiskala Vače.¹ Obhodila sta okolico, narisala skico najdišč, Schulz pa je nadaljeval izkopavanja. Ta so se zavlekla v zgodnjo jesen, skupno je bilo odkritih čez dvesto grobov. V njih so našli bogate pridatke, ki so se v peščenih tleh odlično ohranili. Večje raziskovalne posege so organizirali tudi v naslednjih letih in sicer 1881 nad vasjo Klenik in 1882 pri zaselku Cvetež.² Obkrat je dela vodil Ferdinand Schulz, leta 1882 pa je na Rebri po naročilu Prazgodovinske komisije kopal tudi Franc Peruzi.

Za najdbe so se pričeli kmalu zanimati ljubitelji starin. Med njimi kaže omeniti zlasti princa Ernsta zu Windischgrätzta, znanega numizmatika in zbiralca antikvitet, ki je hodil poleti v dvorec Slatna pri Šmartnem na oddih. Med letoma 1878 in 1881 je na Vačah financiral obsežna izkopavanja. Na začetku jih je vodil sam, kasneje pa je nadzor

nad delavci prepustil Peruziju. Prav tako je od domačinov kupoval predmete. Domači fantje so namreč spoznali, da starine prinašajo lep zaslužek, zato so se z vnemo lotili dela. Najbolj srečno roko je imel Janez Grilc, kmečki fant s Klenika, ki je marca 1882 na Rebri nedaleč stran, kjer je pred njim kopal že Schulz, našel znamenito situlo.³ Le hitremu posredovanju Peruzija, Dežmana in Schulza gre zahvala, da najdba neprecenljive vrednosti ni prišla v privatne roke, ampak jo je za simbolično vsoto 28 goldinarjev in 20 krajcarjev kupil Deželni muzej.

Grilc je imel srečo tudi februarja naslednje leto, ko je v eni od gomil na Ravnih njivah našel grob bojovnika s sestavljeno čelado, orožjem in bogato konjsko opremo. Ker je vedel, da je situlo prodal za simbolično ceno, je za nove najdbe zahteval vsoto, ki je Dežman ni mogel zbrati. Zato se je v nakup vmešal Hochstetter. Na Vače je poslal svojega asistenta Josefa Szombathyja, ki je po večdnevni pogajanji z Grilcem sklenil kupčijo. Odštel mu je 250 goldinarjev in najdbe odnesel v Naravoslovni muzej. Na Dunaj je bila leta 1886 prodana tudi tretja znamenita Grilčeva najdba. To je bila negovska čelada z retijskim napisom, ki jo je še z nekaj predmeti za 550 goldinarjev kupil Umetnostnozgodovinski dvorni muzej.⁴

Dragocenosti, ki so jih z divjim kopanjem na dan spravili domačini, so spodbudile pristojne, da so leta 1883 na Vačah organizirali še eno večje raziskovanje. Izkopavanja je financiralo dunajsko Antropološko društvo, vodstvo del pa so poverili Josefu Szombathyju. Kopal je na območju Klenika in Cveteža, z manjšimi sondami je dokumentiral še nekaj drugih grobišč. Szombathyjevo izkopavanje je bilo v pestri zgodovini Vač edino raziskovanje, za katerega lahko rečemo, da je bilo izpeljano po

¹ Deschmann, Hochstetter 1879, 7 ss.

² Hochstetter 1883, 162 ss; Deschmann 1883b, 177 ss.

³ Deschmann 1883a.

⁴ Dular 2003, 40.

strokovnih merilih.⁵ Svoja dognanja je zabeležil v terenskih dnevnikih, zato ima gradivo ohranjene grobne celote. Manjkal mu je le še kanček sreče, saj ni našel nobenega od prestižnih bojevnških grobov. Da pa so grobišča v okolici Vač še vedno skrivala tudi take najdbe, se je pokazalo čez nekaj let. Na sled so jim prišli domačini. Najprej učitelj Peruzi, ki je leta 1887 na Apnu nad Klenikom izkopal grob bojevnika z dvogrebenasto čelado in konjem, dve leti kasneje (1889) pa še znani starinokop Jernej Pečnik.⁶ Slednji je zakopal na Rebri nad Klenikom, nedaleč od mesta, kjer je že leta 1883 raziskoval Szombathy. Našel je grob bojevnika z dvogrebenasto čelado, orožjem in okrašeno pasno spono, najdbe pa so obogatile ljubljanski Deželni muzej.

Na začetku dvajsetega stoletja (1905) je na Vačah svojo raziskovalno pot začela vojvodinja Mecklenburška.⁷ Kje vse je kopala, ne vemo. Če je verjeti podatkom Walterja Schmida, ki jih je očitno dobil od domačinov, so jo zanimale gomile na Ravnih njivah in plano grobišče v Lazu.⁸ Najdbe, ki jih je izkopala, hrani danes Ashmolejev muzej v Oxfordu.⁹

Med letoma 1932 in 1934 se je na Vačah mudil tudi Walter Schmid. Raziskoval je naselje na Zgornji kroni, hkrati pa je izkopal nekaj grobov na Apnu in Ravnih njivah.¹⁰ Najdbe, ki so prišle v Narodni muzej v Ljubljani, je objavil France Stare.¹¹

Vače sodijo med tista železnodobna najdišča, ki so jih najprej odkrili, zato so bile pomanjkljivo raziskane. To je bil čas, ko metode terenskega dela še niso bile dodelane, in izkopavalce so najbolj zanimali predmeti. Verjetno ne bo odveč, če ponovimo stavek, ki ga je pred sto leti zapisal Moritz Hoernes.¹² Takole pravi: "*Med najbogatejša najdišča, ki pa so bila žal metodološko pomanjkljivo*

raziskana, sodijo Vače na Kranjskem. Tu je bila najdena znamenita situla, znana pasna spona in še vrsta drugih bolj ali manj dragocenih grobnih pridatkov, ki jih hranijo muzej na Dunaju in v Ljubljani ter nekatere privatne zbirke. Najdbe z Vač in Šmarjete so odprle novo obdobje prazgodovinskih izkopavanj v avstrijskih alpskih deželah. To je bil čas Ferdinanda v. Hochstetterja in njegovih učencev, ki je bil usmerjen v pridobivanje gradiva za novo prazgodovinsko zbirko Naravoslovnega dvornega muzeja, ki mu je načeloval. Dela so imela torej praktičen namen in teoretične zahteve so ob tem pogosto ostale v ozadju. Neomejeno roparsko kopanje je začrtalo metodološkemu delu ozke meje in skoraj ni bilo možnosti, da bi te orgije omejili."

GROBOVI BOJEVNIŠKE ELITE

Na Vačah so našli veliko sulic in sekir, saj je bila tudi tu navada, da so bojevnike pokopavali z orožjem. Vendar pa nas pokopi z eno ali dvema sulicama oziroma sekiro na tem mestu ne zanimajo. Ogleдали si bomo grobove elite, za katere je poleg napadalnega orožja značilna tudi obrambna oprema. To pa so v prvi vrsti čelade, ki jih je bilo na Vačah najdenih vsaj osem. Ferdinand von Hochstetter jim je že leta 1883 posvetil obsežno študijo, zato že od takrat vemo, da so bile v železni dobi na Dolenjskem najpogostejše štiri oblike: skledaste čelade, dvogrebenaste čelade, negovske čelade in čelade s sestavljeno kaloto.¹³ Hochstetterjev članek je pomemben tudi zaradi tega, ker je v njem zabeležil sestavo dveh grobnih celot. Čelade z Vač so namreč v ljubljanskem in dunajskem muzeju inventarizirali po tipološkem principu, zato se je za najdbenimi konteksti izgubila sled. Nekaj podatkov skrivajo arhivski viri. Kdor hoče rekonstruirati grobne celote, mora pregledati zapiske izkopavalcev in njihovo korespondenco. Te ni malo, pa tudi sicer transkribiranje težko berljivih rokopisov ne zagotavlja vnaprejšnjega uspeha.

V zadnjem času je tri vaške grobove, ki so vsebovali čelade, rekonstruiral Dragan Božič.¹⁴ Dva je pomembno dopolnil, tretjega je predstavil na novo. Žal grobov ni umestil v prostor. Pravzaprav je lociral le en grob, pa še tega napačno.¹⁵

⁵ Zanimivo je, da so ostala Szombathyjeva izkopavanja in rekonstruiranja na Vačah v celoti prezrta, saj jih ne omenja nobeden od avtorjev, ki so se ukvarjali s problematiko Vač (Schmid 1939; Stare 1954; Stare 1975; Vuga 1982). Vzrok tiči v dejstvu, da ni Szombathy o svojem delu objavil nobene notice. Da pa gre vendarle za najpomembnejšega raziskovalca Vač, se je izkazalo šele pri pregledu njegove dokumentacije (zlasti dnevnikov), ki jih hrani dunajski Naravoslovni muzej. Glej Dular 2003, 40.

⁶ Božič 2014; Božič 2015b.

⁷ Za delovanje vojvodinje Mecklenburške glej Dular 2009b.

⁸ Schmid 1939, priloga.

⁹ Saria 1934, 64.

¹⁰ Schmid 1939.

¹¹ Stare 1955, 58 ss.

¹² Hoernes 1914, 42.

¹³ Hochstetter 1883, 179 ss.

¹⁴ Božič 2014; Božič 2015a; Božič 2015b.

¹⁵ Gre za grob bojevnika z dvogrebenasto čelado in znamenito figuralno okrašeno situlo, ki ga je zmotno postavil na ledino Ronkarjeve drage; Božič 2012a, 17;

Zato smo se odločili, da ponovno na enem mestu predstavimo vseh osem čelad z Vač in njihove najdiščne kontekste; seveda v okviru možnosti, kot jih dopuščajo arhivski viri.

Najdišče: Reber nad Klenikom.

Grob: 1881/1 (*t.* 1).¹⁶

Vrsta čelade: dvogrebenasta čelada.

Drugi grobni pridatki: dve sulični osti, tulasta sekira, pravokotna pasna spona, votel koščen valj, vijček, votla spiralna zapestnica, situla s tremi figuralnimi frizi.

Hramba: Naturhistorisches Museum; Narodni muzej Slovenije.

Arhivski viri: Schulzevo poročilo o izkopavanju pri Vačah poleti 1881 (Arhiv NMS 1881/95); pismi Peruzzija Hochstetterju z dne 10. 5. in 14. 12. 1882 (Fundaktenarchiv NHMW).

Literatura: Hochstetter 1883, 162 s, 180, Fig. 13; (glej tudi Szombathyjevo notico o lobanji bojevnika, objavljeni na str. 207 s); Deschmann 1883a, 19; Egg 1986, 182 s, št. 132; Božič 2015a.

Komentar: Grob je s pomočjo arhivskih virov in podatkov v inventarni knjigi Naravoslovnega muzeja rekonstruiral Dragan Božič. Bistvena dopolnitev že prej znane grobne celote je v tem, da sodita k njej tudi figuralno okrašena situla in spiralna votla zapestnica, ki ju hrani Narodni muzej Slovenije (glej Božič 2015a). Na tem mestu moramo še enkrat opozoriti, da se v literaturi kot najdišče groba zmotno omenja ledina Ronkarjeve drage, kar pa ne drži, saj niso tam nikoli izkopavali.¹⁷ Pravilna lokacija se glasi Reber nad Klenikom!

Najdišče: Reber nad Klenikom.

Grob: 1883B/10 (*t.* 2).

Vrsta čelade: skledasta čelada.

Drugi grobni pridatki: pasna oprava (okovi, obročki, gumbi, jagode), nož, brusna kamna, žara, posoda z nogo, skodelica.

Hramba: Naturhistorisches Museum.

Arhivski viri: J. Szombathy, Tagebuch, Büchel 27, str. 18–19 (Fundaktenarchiv NHMW).

Literatura: Gabrovec 1962–1963, 299 s, t. 5: 4–22.

Komentar: Po Szombathyjevih podatkih je bil fragment čelade najden 1 meter severno od groba 10, ki je bil zaradi oranja poškodovan (kamnita

plošča je štrlela nad površino tal, zdrobljena žara je bila premaknjena), zato je vključitev v grobno celoto umestna. To je predlagal že Gabrovec (glej citat zgoraj). Vijčka (*t.* 2: 28) Szombathy ne omenja in verjetno ne sodi h grobni celoti.

Najdišče: Reber nad Klenikom.

Grob: 1889/1 (*t.* 3).

Vrsta čelade: dvogrebenasta čelada.

Drugi grobni pridatki: pasna spona z okovoma, dve sulični osti, tulasta sekira, železen sceptor, dve samostrelni certoški fibuli, železna konica, nož, bronasti zanki za pas in dve glinasti posodi.

Hramba: Narodni muzej Slovenije.

Arhivski viri: pismo Pečnika Centralni komisiji z dne 1. 3. 1891 (Arhiv Republike Slovenije, Fond AS 1100 K. k. Denkmalamt, K. k. Zentral-Kommission, Funde Krain, Karton 61, Watsch, Gräberfunde, 223/91); pismo Peruzija Szombathyju z dne 24. 8. 1889 (Fundaktenarchiv NHMW); pismo Pečnika Deželnemu muzeju z dne 26. 12. 1889 (Arhiv NMS 1889/153).

Literatura: Stare 1955, t. 18: 1; Egg 1986, 183, št. 133; Božič 2015b.

Komentar: Grob je s pomočjo arhivskih virov rekonstruiral Dragan Božič. Nekaj predmetov ni bilo mogoče identificirati ali pa so bili preslabo ohranjeni, da bi našli pot v muzejske depoje.

Najdišče: Apno nad Klenikom.

Grob: 1887/1 (*t.* 4).

Vrsta čelade: dvogrebenasta čelada.

Drugi grobni pridatki: sulični osti, pravokotna pasna spona, votla spiralna zapestnica, železna brzda, štirje bronasti razdelilni gumbi, železni obročki, (verjetno tudi železen zvonček), železen nož, velika bronasta skleda, zdrobljen bronast vrč, usnjen jermen in dve glinasti posodi.

Hramba: Naturhistorisches Museum.

Arhivski viri: J. Szombathy, Tagebuch, Büchel 27, str. 95–93; pismi Peruzija Szombathyju z dne 11. 12. 1887 in 2. 1. 1888 (Fundaktenarchiv NHMW).

Literatura: Gabrovec 1962–1963, 309; Egg 1986, 184, št. 134; Teržan 1998, 528 s, t. 10; Božič 2014.

Komentar: Grob je prva objavila Biba Teržan, nato pa ga je s pomočjo podatkov iz arhivskih virov dopolnil Dragan Božič.¹⁸ Dela omenjenih

2012b, 8; 2013, 14. Kasneje je avtor na naše opozorilo popravil napako; Božič 2015a, 114.

¹⁶ Rekonstruirane grobne celote smo označili z letnico odkritja in tekočo številko.

¹⁷ Glej opombo 15.

¹⁸ Teržan 1998, 558, Taf. 10; Božič 1914. Božič je kot najdišče groba navedel lokacijo Klenik–Pod Slemškom, saj so bile pod tem imenom, ki ga je v svojem dnevniku zabeležil Szombathy, najdbe vpisane v inventarno knjigo Naravoslovnega muzeja. Vendar pa ledina Pod Slemškom

predmetov ni bilo mogoče identificirati oziroma so bili tako slabo ohranjeni, da jih niso vpisali v inventarno knjigo.

Najdišče: Ravne njive nad Vačami.

Grob: 1883-11/1 (t. 5).

Vrsta čelade: sestavljena čelada.

Drugi grobni pridatki: sulična ost, tulasta sekira, železna brzda, štirje bronasti razdelilni gumbi, bronasti križni gumbi, bronast krožnik, rdeča keramična posoda.

Hramba: Naturhistorisches Museum.

Arhivski viri: pismo Peruzija Szombathyju z dne 17. 2. 1883; J. Szombathy, Tagebuch, Büchel 26, 3 ss (Fundaktenarchiv NHMW); nedatirano Dežmanovo poročilo (arhiv NMS 1888/br. št.).

Literatura: Hochstetter 1883, 168, sl. 14; Stare 1954, 125, št. 21, sl. 16–18; Gabrovec 1965–1966, 81, t. 1–2; Egg 1986, 167–168, št. 106.

Komentar: Grobno celoto je objavil Hochstetter, in sicer na podlagi podatkov, ki jih je ob nakupu na Vačah zabeležil Szombathy. Po analizi omenjenih arhivskih virov, zlasti nedatiranega Dežmanovega poročila, ki pravi, da so bili v grobu tudi bronasti križni gumbi, smo k celoti dodali tudi te, saj so značilen del konjske opreme. Rdeča keramična posoda ni ohranjena.

Najdišče: Ravne njive nad Vačami.

Grob: 1886-10/1 (t. 6: 1).

Vrsta čelade: negovska čelada.

Drugi grobni pridatki: železna tulasta sekira, dve vitki sulični osti, dve majhni fibuli, velika keramična posoda.

Hramba: Kunsthistorisches Museum, Naturhistorisches Museum.

Arhivski viri: pismo Peruzija Dežmanu z dne 14. 5. 1886 (Arhiv NMS 1886/31); J. Szombathy, Tagebuch, Büchel 39, str. 76–77 (Fundaktenarchiv NHMW); pismo Pečnika Dežmanu z dne 9. 6. 1886 (Arhiv RS, fond AS 854, Dežman Karl, fasc. 3).

Literatura: Egg 1986, 228, št. 330.

Komentar: Vsebino groba je precej natančno opisal Szombathy. Ker so bile hkrati kupljene tudi najdbe iz drugih grobov, predmetov, ki so bili najdeni poleg čelade, ni mogoče zanesljivo identificirati.

Najdišče: Laz nad Klenikom.

Grob: 1878/1 (t. 6: 2,3).

Vrsta čelade: negovska čelada.

Drugi grobni pridatki: dve železni sulični osti, od katerih ima ena v tulcu bronast okov, in kroglasta železova konkrecija.

Hramba: Narodni muzej Slovenije.

Arhivski viri: pismo Peruzija Dežmanu z dne 6. 1. 1879 (arhiv NMS 1879/11); pismo Schulza Dežmanu z dne 8. 3. 1879 (arhiv NMS 1879/27).

Literatura: Deschmann, Hochstetter 1879, 18, Taf. 4 in 12; Deschmann 1888, 85, št. 11; Stare 1954, 130, št. 40; Stare 1955, t. 19: 1 in 10: 1; Egg 1986, 224, št. 310.

Komentar: Mesto, kjer je bila čelada najdena, in kaj še je ležalo poleg nje, sta zabeležila Dežman in Hochstetter na podlagi podatkov, ki sta jih v pismih sporočila Peruzi in Schulz. Od preostalih pridatkov v grobu smo identificirali sulično ost z bronastim okovom.

Najdišče: Vače.

Grob: ? (sl. 2).

Vrsta čelade: skledasta čelada.

Drugi grobni pridatki: ?

Hramba: Narodni muzej Slovenije.

Literatura: Stare 1955, 28, t. 48: 2.

Komentar: Od čelade je ohranjen le fragment falere z odlomljenim trnom iz vlite in nato skovane bronaste pločevine. Najdišče ni znano, glede na to, da izvira velika večina najdb z Vač, ki jih hrani ljubljanski muzej, z grobišč Reber nad Klenikom in Perkljanovec pri Cvetežu, pa prideta v poštev predvsem ti dve lokaciji.

LIKOVNE UPODOBITVE BOJEVNIKOV S ČELADO

Arheološko najdišče na Vačah se ponaša tudi z dvema upodobitvama železnodobnih bojevnikov s čelado. Gre za znamenito pasno spono s prizorom dvoboja in falično figurico hoplita, ki jima med gradivom starejše železne dobe na območju jugovzhodnih Alp ni para. Oba predmeta sta bila že večkrat obravnavana, njuna umetniška vrednost je bolj ali manj jasna, zato bo na tem mestu dovolj, če povzamemo glavne ugotovitve.

Pasna spona (sl. 3) je bila najdena v grobu bojevnika na Rebri nad Klenikom, ki je bil že v preteklosti izropan. Imel je leseno skinjo, od pridatkov, ki jih nepridipravom ni uspelo odnesti, pa se poleg spone omenjajo le bronasti obročki, kratek meč in

ne obstaja, domačini pravijo njivi (danes zaraščajočemu se travniku), kjer je bil grob najden, Apno. Za lokacijo Apna glej tudi Schmid 1939, priloga.

nož oziroma šilo z bronastim ročajem. Na deskah je ležalo tudi nekaj človeških kosti in črepinj.¹⁹ Na tem mestu nas seveda zanima predvsem pasna spona.²⁰ Okrašena je v klasičnem situlskem stilu 5. stoletja pr. Kr. Po kompoziciji in dramatičnosti prizora sodi med najbolj atraktivne izdelke situlske umetnosti. Upodobljen je star, lahko bi rekli homerski način bojevanja mož na moža (v našem primeru konjenikov), ki je bil očitno blizu tudi bojevnikom dolenjske železnodobne skupnosti.²¹ V prizor je sijajno vkomponirana časovna dimenzija dogodka. Gre za pripoved o boju in zmagi: jezdec s čelado na desni je prvi zalučal kopje, ki se je zadrlo levemu konju v prsi, zatem je vrgel še drugo kopje, ki leti proti nasprotnikovi glavi. Tudi levi konjenik je vrgel prvo kopje, zdaj pa v širokem zamahu meče drugo. Sodeč po prizoru, je konjenik s čelado v prednosti, saj že vihti bojno sekirino in drvi nad nasprotnika.

Izjemna je tudi druga upodobitev, namreč kipec suličarja s skledasto čelado (*sl. 4*). Najden je bil v eni od gomil na Lestini pri Vačah.²² Z estetske plati ga je dobro opisal Stare, ki je poudaril realistično tendenco upodobitve. Čeprav gre za miniaturo, lahko opazimo pri oblikovanju obraza pravilne anatomske proporce. Očesi sta dobro postavljeni, nos je spodaj razširjen, na njem sta upodobljeni nosnici. Usta so naznačena z ukrivljeno linijo, ki jo obrobijata rahlo odebeljeni ustnici. Desni kot ust je nekoliko dvignjen, s čemer je uspelo umetniku na obrazu pričarati rahel nasmeh. Realistično nakazani so tudi obrvi, obe lici in brada, dobro modelirana je muskulatura nog. Neproporcionalno in zgolj shematično sta izdelani le obe dlani, kar pa je delno razumljivo, saj je bojevnik verjetno v desni roki držal sulico, z levo pa erigirani falos. Ta je bil očitno iz kosti, vstavljen v plitvo jamico, in se ni ohranil.²³

Po Freyevem mnenju kipec zaradi stilnih značilnosti obraza ne more biti starejši od sredine 6. stoletja pr. Kr.²⁴ To seveda pomeni, da je upodobljen s čelado, ki že dve stoletji ni bila v uporabi. Podobno je z upodobitvijo bojevnikov s skledastimi čeladami na situli iz Certose. Kaj vse se skriva za zakasnelim upodabljanjem tako pomembnega kosa

opreme, kot so čelade, je težko reči, saj nam za kolikor toliko verodostojno interpretacijo manjkajo dokazi. Morda ni daleč od resnice Freyeva domneva, ki pravi, da gre pri kipcu z Vač za upodobitev oddaljenega heroiziranega bojevnika.²⁵

POMEN PROSTORSKIH KONTEKSTOV BOJEVNIŠKIH GROBOV

Kot že rečeno, grobovi z Vač, v katerih so bile najdene čelade, doslej še niso bili umeščeni v prostor. Njihovo lociranje je bilo zato nujno. Arheologija se namreč že dolgo ne ukvarja zgolj z rekonstruiranjem grobnih celot, tipologijo in kronologijo, ampak išče odgovore na številna vprašanja tudi s proučevanjem okolja in prostorskih kontekstov. Prav slednji so za nas še posebej zanimivi, saj so v njih, kot bomo videli v nadaljevanju, zakodirani številni podatki o socialnih odnosih pa tudi družbeni strukturi.

Ko smo pred leti na Dolenjskem proučevali strukturo železnodobnih grobišč, smo ugotovili, da se gomile ne pojavljajo zgolj na enem območju, ampak so praviloma združene v večje ali manjše gruče, razporejene okoli centralnega naselja.²⁶ Takšna prostorska strukturiranost, ki jo opazimo pri večini središč, govori v prid tezi, da se v gručah skrivajo določene družbene zakonitosti. Če namreč veljajo dolenjske gomile s svojo specifično zgradbo za pokopališča družin, potem bi lahko odsevale gruče gomil za stopnjo višji nivo družbene organiziranosti, to je pokopališča posameznih klanov. Za kompleksnost rodovnih (klanskih) nekropol govori tudi struktura grobov. Ta ni enotna, ampak zaobjema celoten razpon, od najbolj revnih pa vse do tistih, za katere lahko rečemo, da so bili v njih pokopani pripadniki elite.

Prav kartiranje najbogatejših bojevnških grobov, torej tistih, ki so poleg sulic in sekir vsebovali tudi defenzivno bojno opremo, kot so oklepi in čelade, je dalo nadaljnja pomembna spoznanja o organiziranosti dolenjske železnodobne družbe. Izkazalo se je, da grobovi s čeladami niso bili omejeni zgolj na eno gručo gomil ali celo en sam

¹⁹ Szombathy, *Tagebuch*, Büchlein 27, 10 s (Fundaktenarchiv NHMW).

²⁰ Wurmbrand 1884; Much 1889; Stare 1952, 194 s, t. 3; Lucke, Frey 1962, 78 s, t. 54–55; Kastelic 1962, 51 s.

²¹ Frey 1973, 625 s.

²² Stare 1962–1963.

²³ *Ib.*, 407 s; glej tudi Aigner Foresti 1980, 27 s.

²⁴ Frey 1969, 90.

²⁵ Frey 1973, 626.

²⁶ Na primer Magdalenska gora pri Zgornji Slivnici, Cvinger nad Virom pri Stični, Karlin nad Brezjem pri Trebelnem, Marof v Novem mestu, Veliki Vinji vrh nad Belo Cerkvijo, da omenimo le nekaj najbolj znanih; glej Dular, Tecco Hvala 2007, 163, sl. 91; 166, sl. 93; 176, sl. 100; 178, sl. 101; 180, sl. 102.

tumul.²⁷ To seveda pomeni, da poglavarji niso izšli iz ene družine. Prav nasprotno. Razpršenost njihovih grobov po različnih gomilah govori v prid tezi, da se je moč posameznih družin oziroma klanov skozi čas spreminjala. Pri izbiri poglavarjev niso bile pomembne zgolj sorodstvene povezave, kdor se je želel zavihetati na vodstveni položaj, je moral izkazovati še druge vrline. Te pa so zlasti sposobnost vodenja, osebna karizma in junaška dejanja, kar vse lahko razberemo iz številnih scen situlske umetnosti. Upodobljeni prizori so dejansko v likovno govorico prelite epizode junaškega epa, ki teži k heroizmu in nesmrtnosti.²⁸

BOJEVNIŠKI GROBOVI S ČELADAMI Z VAČ

Če se vrnemo k Vačam in si najprej ogledamo prostorsko umeščenost tamkajšnjih grobišč, lahko ugotovimo, da se tudi tu kaže opisani model. Ne v celoti, saj je med Vačami in drugimi dolenskim železnodobnimi središči kar nekaj razlik. Glavna je v tem, da imamo na Vačah dve vrsti grobišč, gomilna in plana, pri čemer se v slednjih pojavljajo tako žgani kot tudi pokopi celih trupel. Pomembno je še to, da so bila plana grobišča v uporabi vso starejšo železno dobo, kar je precej drugače kot v osrednji Dolenjski, kjer že s koncem stopnje Podzemelj 2 gomile s skeletnimi grobovi povsem prevladajo. Vzroke za dve vrsti pokopališč moramo iskati v geografski legi Vač. Naselje leži na stičišču treh železnodobnih skupnosti, Dolenjske, Štajerske in Gorenjske, ki se med seboj razlikujejo prav po načinu pokopa.²⁹ Za Dolenjsko so značilne gomile s krožno razporejenimi skeletnimi grobovi, na Štajerskem so mrtve sežigali in pokopavali v gomilah, na Gorenjskem pa so bila, podobno kot na Vačah, v uporabi tako gomilna kot plana grobišča, toda skoraj brez izjeme z žganimi grobovi.

Grobišč, ki so pripadala železnodobnemu naselju na Zgornji kroni nad Vačami, je bilo torej več. Raztresena so bila po grebenih na vzhodni, južni in zahodni strani gradišča, medtem ko so ostala severna pobočja zaradi prevelikih strmin domala prazna. Ko smo jih pred leti kartirali, smo jih našli devet.³⁰ Z natančnim študijem arhivskih virov in lidarskih posnetkov, ki mu je sledil ponoven terenski pregled, smo nekatere že

znane nekropole precizneje locirali, nekaj pa smo jih odkrili na novo. Njihovo število se je povzpelo na štirinajst (sl. 5).

Največja in hkrati najpomembnejša nekropola je *Reber nad Klenikom*. Bila je plana z žganimi in skeletnimi pokopi. Nedaleč stran se je na ozki terasi tik nad cesto širilo drugo plano grobišče, poznano pod imenom *Laz nad Klenikom*. Nad njim stoji domnevna gomila *Napredovec nad Klenikom*. Vzhodno od Laza je pod cesto osamljena, toda razmeroma velika in neprekopana gomila *Vodice nad Klenikom*. Naprej proti vzhodu so ob cesti proti Cvetežu razvrščena tri grobišča. Najprej *Hrovašca*, nato *Perkljanovec* in na koncu še *Smogorjev gozd pri Cvetežu*.

Zahodnih grobišč je šest. Tik pod naseljem leži *Apno nad Klenikom*, kjer so bili odkriti plani pokopi. Na sedlu med Ravnimi njivami in Slemškom je gomili podobna tvorba *Globel pri Kleniku*. Severozahodno od tu se raztezata gomilni grobišči na *Ravnih njivah nad Vačami* in na *Bregu nad Kandršami*. Grobovi so bili najdeni tudi na *Rebri nad Vačami*, na skrajnem zahodu pa so tri gomile na ledini *Lestina pri Vačah*. Vse kaže, da so bila grobišča tudi južno od naselja. Dokaz so najdbe iz grobov, ki so prišle na dan pri oranju v *Hrastju pri Potoku*.

Vsa grobišča niso bila enako pomembna, zato tudi v vseh ni pričakovati najbogatejših grobov. Ker pa nas na tem mestu zanimajo zgolj pokopi tistih z vrha bojevniske elite, si oglejmo, kje vse so bile najdene čelade. Predstavili jih bomo po kronoloških stopnjah (sl. 5). V horizontu Podzemelj je bil v ospredju bojevnik z *Rebri nad Klenikom* (t. 2). Nosil je skledasto čelado in pasno opravo tipa Libna, značilno za bojevniske grobove z začetka starejše železne dobe.³¹ Vendar pa je bila na Vačah najdena vsaj še ena čelada skledastega tipa, od katere se je ohranila le poškodovana falera (sl. 2). Žal ne vemo, kje so jo izkopali, čeprav izvira večina najdb, ki so prišle v Ljubljano, prav z *Rebri nad Klenikom*. Druga lokacija, ki pride v poštev, je *Perkljanovec pri Cvetežu*. Tudi to grobišče je prekopal Schulz za Deželni muzej. S tega grobišča izvira tudi železna mahaira z okrašeno nožnico iz bronaste pločevine, ki prav tako kaže na pokop bojevnika z vrha socialne lestvice.³²

V stopnji Stična se je pokopavanje elite prestavilo na Ravne njive. Dokaz je grob s sestavljeno

²⁷ Ib. 239 ss.

²⁸ Teržan 1997, 667 ss; glej tudi Huth 2003, 194 in 245 ss.

²⁹ Prim. Gabrovec 1964–1965, 25 s; Gabrovec 1966, 5 s.

³⁰ Dular, Tecco Hvala 2007, 159, sl. 89.

³¹ Guštin, Preložnik 2005, 132 ss.

³² Deschmann 1883b, 178, sl. 60; Stare 1953; glej tudi Teržan 2007, 47 s.

čelado, orožjem in konjsko opremo (*t. 5*), najden v gomili 11 na skrajnem vzhodnem robu nekropole. V certoškem horizontu stopi v ospredje zopet klan, ki je pokopaval na Rebri nad Klenikom. Znana sta kar dva nosilca dvogrebenastih čelad, od katerih so enemu v grob pridali tudi znamenito situlo (*t. 1* in *3*). Da pa se je v tem obdobju moč posameznih klanov razmeroma hitro menjavala, dokazuje grob bojvnika z dvogrebenasto čelado, ki je bil skupaj s konjem pokopan na grobišču Apno nad Klenikom (*t. 4*). Enako lahko rečemo za naslednjo stopnjo, ki jo odlikujejo negovske čelade. Prva je bila najdena ob bojvniku, ki so ga pokopali na planem grobišču Laz nad Klenikom (*t. 6: 2,3*), druga pa v gomili 10 na Ravnih njivah nad Vačami (*t. 6: 1*).

Kot vidimo, se je tudi na Vačah ponovil dolenski model. Najbogatejši bojvniški grobovi s čeladami niso bili odkriti zgolj v enem grobišču, temveč na različnih koncih vaškega kompleksa. Seveda prikazani vzorec še zdaleč ni popoln, saj ni bila nobena od nekropol izkopana v celoti, vendar pa so podatki dovolj prepričljivi, da postavimo trditev, da poglavarji niso izšli iz ene same družine. Pri kadrovanju torej ni prevladal zgolj descendenčni princip, izkazovati so morali še druge vrline.³³

STRUKTURA

DOLENJSKE ŽELEZNODOBNE SKUPNOSTI

V študiji o jugovzhodni Dolenski v starejši železni dobi smo v poglavju, v katerem obravnavamo hierarhijo naselij, postavili model, iz katerega je razvidno, da so bila središča različno močna, nobeno pa ni toliko izstopalo, da bi ga smeli razglasiti za hegemon celotne skupnosti.³⁴ Pri analizi smo uporabili tri kolikor toliko merljive parametre, in sicer površino naselij, velikost grobišč in količino prestižnega gradiva. Dobljene rezultate smo nato preverili še z analizo stroškovnih površin in dobili bolj ali manj podoben rezultat: središča so bila tako premišljena umeščena v prostor, da se med seboj s svojimi teritoriji niso ovirala (*sl. 6*).³⁵

³³ Prim. tudi mnenje B. Teržan, ki predpostavlja v Stični descendenčen način kadrovanja poglavarjev (Teržan 2008 [2010], 270 s.). To pa vsaj za začetek in konec halštatskega obdobja ne drži, saj so bile skledaste in negovske čelade najdene na različnih grobiščih (*ib.*, 270 s., *sl. 36* in *37*). Sliko v Stični zamegljuje tudi dejstvo, da leži večina raziskanih gomil v bližini Vrhpolja, preostala območja pa skorajda niso bila kopana.

³⁴ Dular, Tecco Hvala 2007, 191 ss.

³⁵ *ib.*, 196 ss.

Nekoliko drugačen model je nekaj let kasneje predstavila Biba Teržan.³⁶ Na podlagi števila čelad je prišla do zaključka, da sta v horizontu Podzemelj izstopali dve središči, Veliki Vinji vrh nad Belo Cerkvijo v vzhodnem in Cvinger nad Virom pri Stični v zahodnem delu Dolenske, ki naj bi bili v medsebojnem ekvilibrističnem razmerju. V naslednjem časovnem horizontu se je položaj spremenil. Kraji na vzhodu Dolenske so začeli izgubljati pomen, povzpela pa so se središča na zahodu, med katerimi je postala še posebej močna Magdalenska gora pri Zgornji Slivnici. Ta naj bi v mladohalštatskem obdobju prevzela mesto Velikega Vinjega vrha, s čemer se je po Teržanovi ohranila bipolarna institucija oblasti, razdeljena med dvoje regionalnih središč, to je Magdalensko goro in Stično.

Predlagani model je vsekakor zanimiv, odpira pa nekaj vprašanj. Prvo je metodološke narave, saj se nam zdi problematično razlagati odnose med posameznimi poselitvenimi strukturami (v našem primeru središči) zgolj s pomočjo številčnega razmerja izbranih najdb. Tudi če gre za čelade, ki so jih, kot vemo, nosili pripadniki takratnih elit. Če so tovrstna vzporejanja dala kredibilne rezultate pri odčitavanju vojaške moči posameznih družin in klanov, pa je lahko slika na višjem nivoju, ko gre vendarle za primerjanje popolnoma drugih kategorij, zavajajoča. Številčnosti populacije, velikosti teritorijev, dostopnosti rudnih in agrarnih virov in obvladovanja komunikacij (to vse je pomembno determiniralo moč posameznega središča) pač ne moremo meriti zgolj s številom izbranih kosov obrambne opreme. Bipolarni model delitve moči se zdi zato že z metodološkega stališča precej vprašljiv.

Naš dvom potrjujejo tudi prostorske analize. Če bi bila delitev vplivne moči med dva hegemoni, Veliki Vinji vrh nad Belo Cerkvijo na vzhodu in Cvinger nad Virom pri Stični na zahodu, zaradi velike medsebojne oddaljenosti v staroalštatskem obdobju še nekako sprejemljiva, pa je takšen model družbene ureditve v mladoalštatskem obdobju komaj verjeten. Problem tiči v Magdalenski gori, ki doživi v tem času gospodarski vzpon in po večini merljivih parametrov prekaša Stično.³⁷ Njena lega na skrajnem severozahodnem koncu Dolenske postavlja vprašanje, kako bi si s Stično delila nadzor nad preostalimi središči. Če namreč sledimo modelu Teržanove, ki pravi, da se je tudi

³⁶ Teržan 2010, 324 s.

³⁷ O kulturnem, gospodarskem in družbenem potencialu Magdalenske gore glej Tecco Hvala 2012, 363 ss.

v mladohalštatskem obdobju ohranila bipolarna institucija oblasti (tokrat med dvema sosedama Stično in Magdalensko goro), potem je lahko slednja neovirano nadzirala le majhen prostor proti zahodu, ki pa ni segal dlje od Molnika. Na vzhodu je namreč že na višnjegorskem klancu trčila ob stiški teritorij. O ekvilibrističnem razmerju med obema središčema bi torej s stališča arheologije krajine težko govorili.

Pri razlagi organiziranosti dolenske železnodobne družbe ostajamo pri policentričnem modelu. Mislimo, da smo ga pred leti dobro utemeljili, zato bo na tem mestu dovolj, če ponovimo glavne ugotovitve.³⁸ Srenje (središča s svojimi teritoriji) so se po velikosti, številu prebivalstva in tudi količini materialnih dobrin med seboj sicer razlikovale, vendar pa so funkcionirale kot bolj ali manj neodvisne politične in ekonomske enote. Da so se med njimi pojavljali konflikti, je verjetno, kot se zdi verjetno tudi to, da so se ob zunanjih nevarnostih povezovala v skupno zvezo. Katero od središč je v takih primerih prevzelo vodilni položaj, je z arheološkimi viri skoraj nemogoče ugotoviti. Vse kaže, da dolenska železnodobna družba ni presegla plemenskega razvojnega cikla.³⁹ V njeni strukturi prevladujejo elementi tako imenovanih enostavnih poglavarstev. Zanje sta značilni rangirana družba in koncentracija moči v rokah poglavarjev, ne pa obstoj takšnih elit, ki bi v celoti obvladovale redistribucijo dobrin. Še manjša je verjetnost, da bi poglavarji enega ali dveh središč svojo politično moč permanentno izvajali nad celotnim teritorijem dolenske skupnosti.

ODNOS VAČ DO NARAVNIH RESURSOV IN BLIŽNJIH ŽELEZNODOBNIH SREDIŠČ

Na koncu si oglejmo še odnos Vač do okolja in bližnjih središč. Pogleda ne bomo usmerili v analizo materialne kulture, saj bi s tem precej presegli namen naše razprave. Pa vendar, že najdbe, pogrebna noša in tudi spomeniki situlske umetnosti kažejo, da so bile Vače kljub specifičnemu načinu pokopavanja del dolenske železnodobne skupnosti.⁴⁰ Ta je obvladovala tudi levi breg Save in s tem pomembno vodno komunikacijo,⁴¹ zato podobnosti ne presenečajo. Vendar pa ležijo Vače

na obrobju (sl. 6). Blizu ni pravzaprav nobenega drugega središča, kar otežuje primerjavo. Naselje je bilo postavljeno v Posavsko hribovje, obdajal ga je razgiban relief, zato je imelo razmeroma skromen agrarni potencial. Če sledimo ekonomsko upravičenim razdaljam, ki so bile ugotovljene za poljedelske skupnosti,⁴² potem je enourno zaledje Zgornje krone nad Vačami na severu segalo v dolino Kandrščice, na vzhodu do grebena Zasavske gore, na jugu pa je zajelo območja današnjih naselij Globodol, Ljubek in Potok (sl. 6, 7). Kvaliteta prsti je na tem območju razmeroma slaba, zato ne čudi, da so se Vače med dolenskimi železnodobnimi središči glede na možnost izrabe kmetijskih zemljišč 1. kategorije uvrstile na rep razpredelnice.⁴³ Poljedelstvo zanesljivo ni bistveno pripomoglo h gospodarskemu razcvetu naselja.

Razmeroma skromno vlogo so imele Vače tudi pri nadzoru komunikacij. Sicer je res, da je bilo gradišče postavljeno na zahodni obronek razgledne Zasavske gore, vendar pa lahko pot, ki je potekala ob njegovem severnem vznožju od Moravč proti Trojanam, označimo le kot komunikacijo druge kategorije.⁴⁴ Neposrednega nadzora niso imele Vače niti nad dolino Save. Od reke so bile odmaknjene poldrugo uro hoda, in vse kaže, da je bil nadzor namerno prepuščen naseljem nižjega ranga, lociranim bližje reki.⁴⁵ Periferno vlogo Vač potrjujejo tudi analize vizualnega obvladovanja teritorija.⁴⁶ V starohalštatskem obdobju ni naselje na Zgornji kroni z dolenskimi gradišči vzpostavilo niti ene vidne povezave, kar nedvomno govori za njen odmaknjen položaj. Šele ko se je v mladohalštatskem obdobju poselitev v Posavskem hribovju in na zahodnem delu Dolenske zgoštila, postanejo stiki intenzivnejši. Toda omejeni so na nekaj naselij v gričevju južno od Save, pa še ta so bila raztresena v območju zelo ozkega zornega polja.⁴⁷

Nekoliko drugačno sliko kažejo Vače v odnosu do rudnih resursov. Lega sredi Posavskega hribovja, kjer se v paleozojskih in mezozojskih skladih poleg železa pojavljajo zlasti svinčevi, cinkovi in bakrovi minerali, je bila kot ustvarjena za razmah metalurgije.⁴⁸ Natančno kartiranje rudnih pojavov, ki so ga

⁴² Higgs, Vita-Finzi 1972.

⁴³ Dular, Tecco Hvala 2007, 206, sl. 118.

⁴⁴ Ib., 221, sl. 128.

⁴⁵ Dular 2009a, 39.

⁴⁶ Dular, Tecco Hvala 2007, 223 ss.

⁴⁷ Ib., 226, sl. 130 (Sitarjevec nad Litijo, Gradišče nad Vintarjevcem, Pančičev vrh pri Javorju, Gradišča pri Jelšah, Gradišče nad Primskovim).

⁴⁸ Drovenik, Pleničar, Drovenik 1980, 20 ss.

³⁸ Dular, Tecco Hvala 2007, 247 ss.

³⁹ Prim. Schier 1998, 503 ss.

⁴⁰ Gabrovec 1966, 5, Beil. 1; Gabrovec 1987, 29.

⁴¹ Dular, Tecco Hvala 2007, 218 ss; Dular 2009a.

opravili Mlakar, Skaberne in Drovenik, je pokazalo, da imamo v neposredni okolici Vač pomembna rudišča halkopirita, sfalerita in galenita.⁴⁹ Za nas so najbolj zanimiva tista pri Cirkušah, Tolstem Vrhu, Skrivnem potoku, Rudniku in Kamnici, saj ležijo vsa v območju devetdesetminutne oddaljenosti od naselja na Zgornji kroni (*sl.* 7). Le malo dlje sta bili rudišči Ponoviče in Sitarjevca pri Litiji, ki sta bili tako pomembni, da so tam rudarili še sredi dvajsetega stoletja.⁵⁰ Verjetno ni naključje, da je bilo na vrhu Sitarjevca ob koncu železne dobe manjše naselje, ki bi ga prav tako kazalo povezati z bližino tamkajšnjega rudišča.⁵¹ Žal neposrednih dokazov za razmah barvne metalurgije na Vačah še nimamo, čeprav je skoraj gotovo obstajala. Drugače je z železom. Schmid je na Zgornji kroni izkopal obilico žlindre, zato ni dvoma, da je bila v naselju razvita kovaška dejavnost.⁵² Predelava železa je dobila močan zagon že na začetku halštatskega obdobja. Tako imenovani "železni horizont"⁵³ je med dolenskim središči najmočnejše zastopan prav

na Vačah, kar dokazujejo številne zapestnice, ovratnice ter eno- in dvozankaste fibule, ki so bile narejene iz nove kovine. Ekonomska moč Vač na začetku železne dobe je torej nesporna. To dokazuje tudi analiza, ki smo jo pred leti naredili s pomočjo številčnosti fibul; te so verjetno najbolj zanesljiv kazalnik ekonomske moči posameznega središča skozi čas.⁵⁴ Primerjava med tremi najpomembnejšimi središči na zahodu Dolenjske je namreč pokazala, da je bila v stopnji Podzemelj najmočnejša Zgornja krona nad Vačami, medtem ko sta Cvinger nad Virom pri Stični in Magdalenska gora pri Zgornji Slivnici vidno zaostajala (*sl.* 8). Razlike so se do stopnje kačaste fibule postopoma zmanjševale, velik preobrat pa se je zgodil v mladohalštatskem obdobju. Medtem ko sta Cvinger in Zgornja krona močno nazadovala, je Magdalenska gora dosegala konstanten vzpon. Še več, svojo moč je ohranila tudi v negovski stopnji, kar jo v tem času brez dvoma uvršča na vrh železnodobnih središč dolenske skupnosti.⁵⁵

Janez Dular
Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za arheologijo
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
janez.dular@zrc-sazu.si

⁴⁹ Mlakar, Skaberne, Drovenik 1992, 241 ss.

⁵⁰ *Ib.*; Godec et. al. 2010.

⁵¹ Pavlin, Dular 2007, 78 ss.

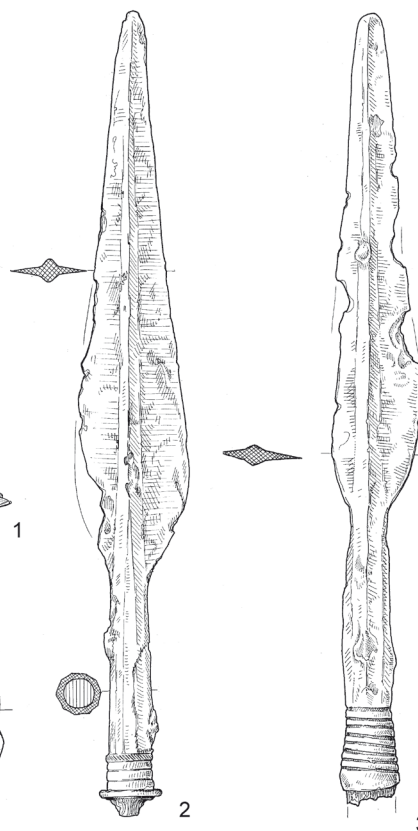
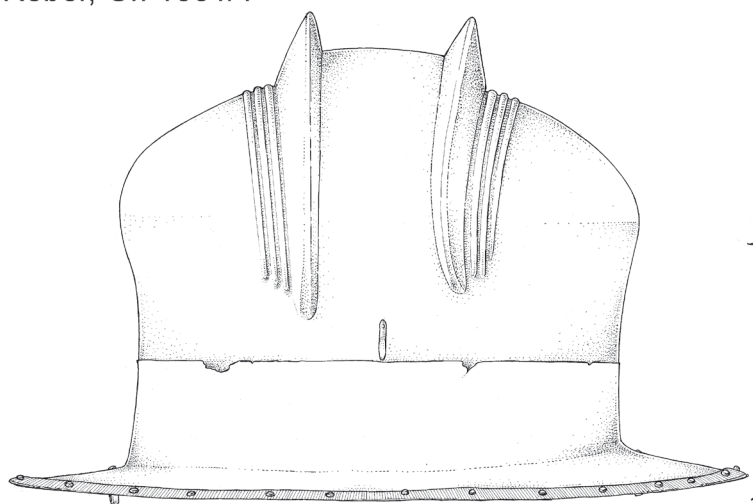
⁵² Schmid 1939, 111 ss.

⁵³ Gabrovec 1973, 343; Trampuž Orel 2012, 32; Teržan, Črešnar 2014, 706.

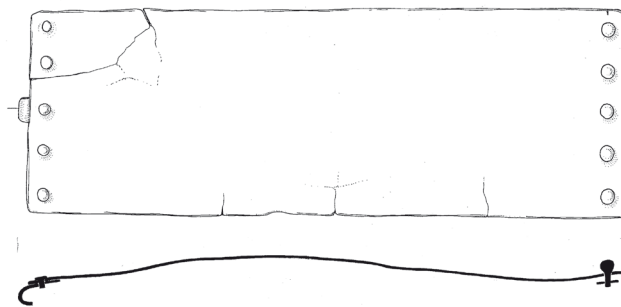
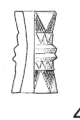
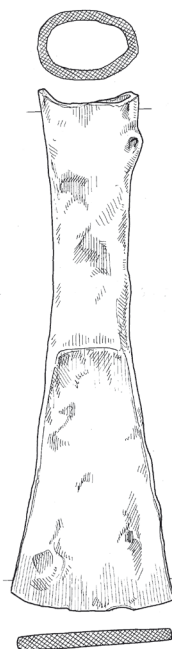
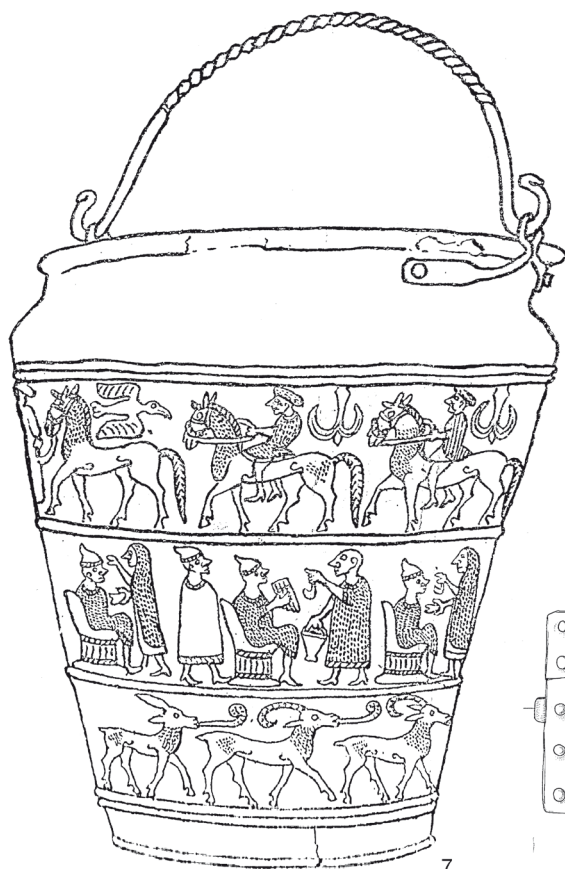
⁵⁴ Dular, Tecco Hvala 2007, 248 s.

⁵⁵ Moja zahvala velja prof. dr. Bibi Teržan in mag. Idi Murgelj, ki sta mi ljubeznivo odstopili risbe najdb z Vač ter dr. Antonu Kernu in dr. Angeliki Heinrich iz Naravoslovnega muzeja na Dunaju, ki mi sta omogočila dostop do tamkajšnjih arhivskih virov. Lidarske posnetke območja severno od Litije je odlično interpretiral in mi jih dal na razpolago dr. Demetrij Mlekuž. Iskrena hvala tudi dr. Sneži Tecco Hvala, s katero sva ponovno obhodila okolico Vač in izdelala posodobljen načrt tamkajšnjih najdišč. Tehnična izdelava slikovnih prilog je bila v zanesljivih rokah Mateje Belak in Draga Valoha. Vsem skupaj še enkrat najlepša hvala!

Reber, Gr. 1881/1

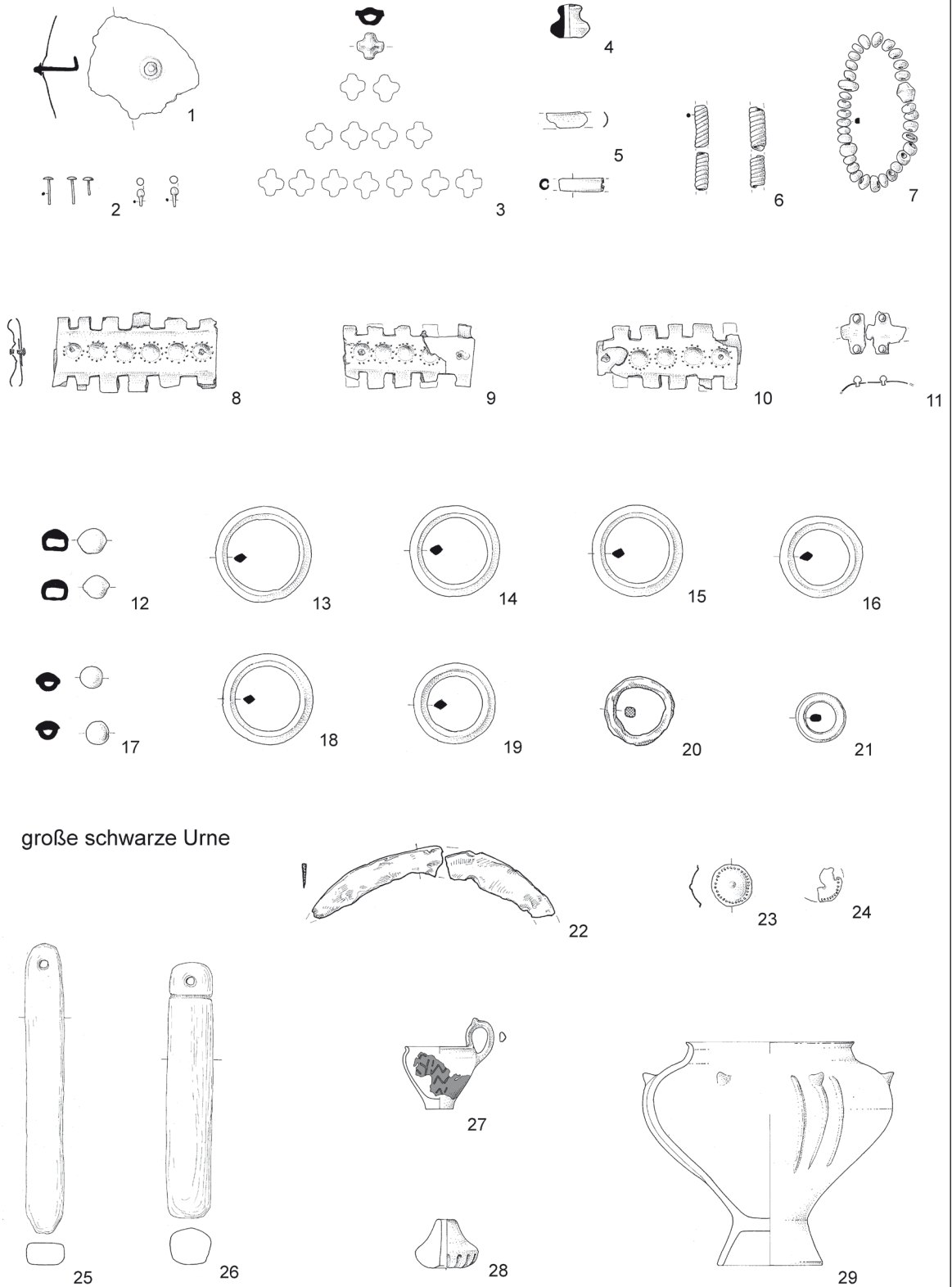

Spinnwirtel aus Ton

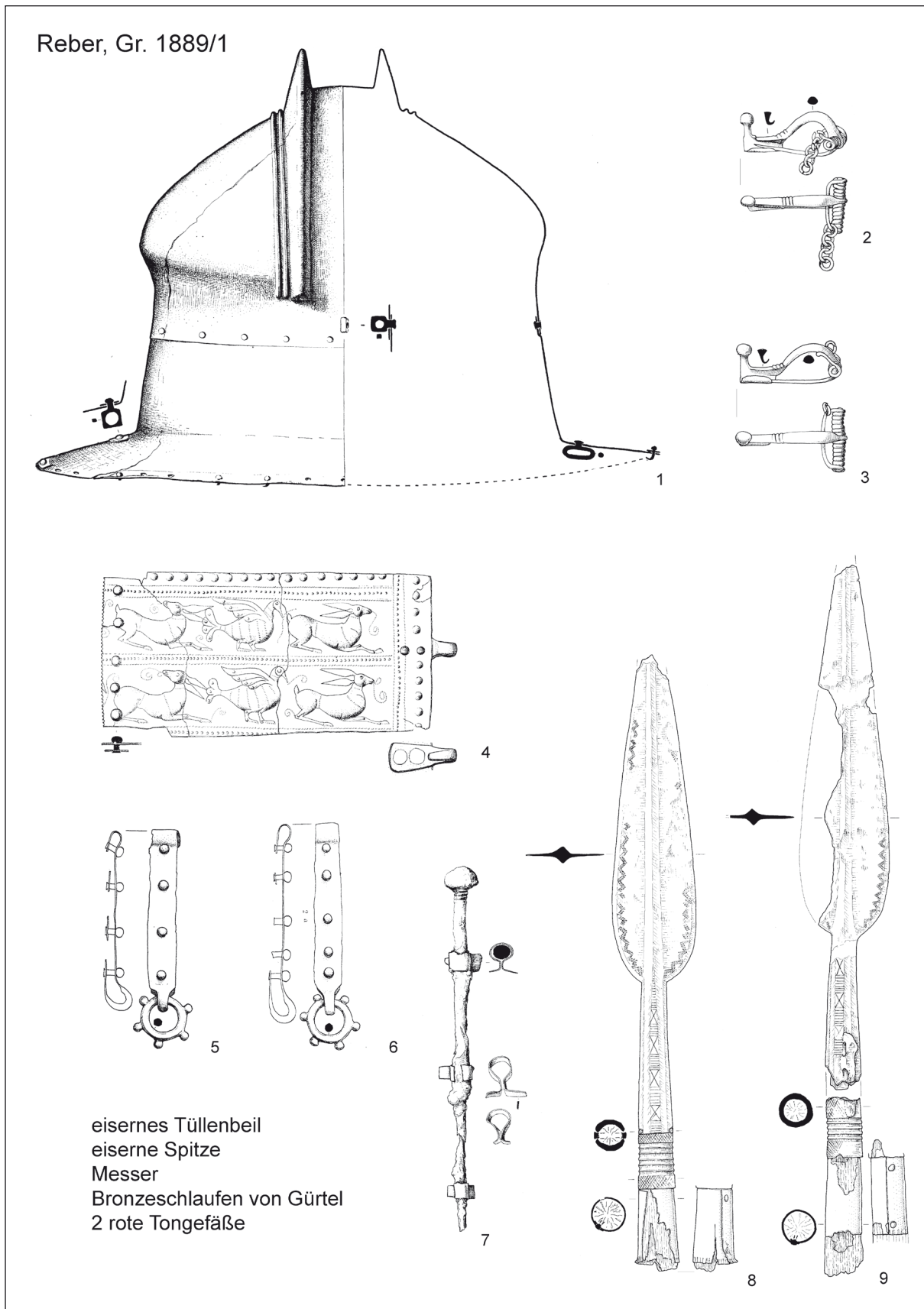

Taf. 1: Reber bei Klenik. 1,6–8 Bronze, 2,3,5 Eisen, 4 Knochen (7 nach Deschmann 1883a; 6 nach Stare 1955). M. = 1:3.
 T. 1: Reber nad Klenikom. 1,6–8 bron, 2,3,5 železo, 4 kost (7 po Deschmannu 1883a; 6 po Staretu 1955). M. = 1:3.

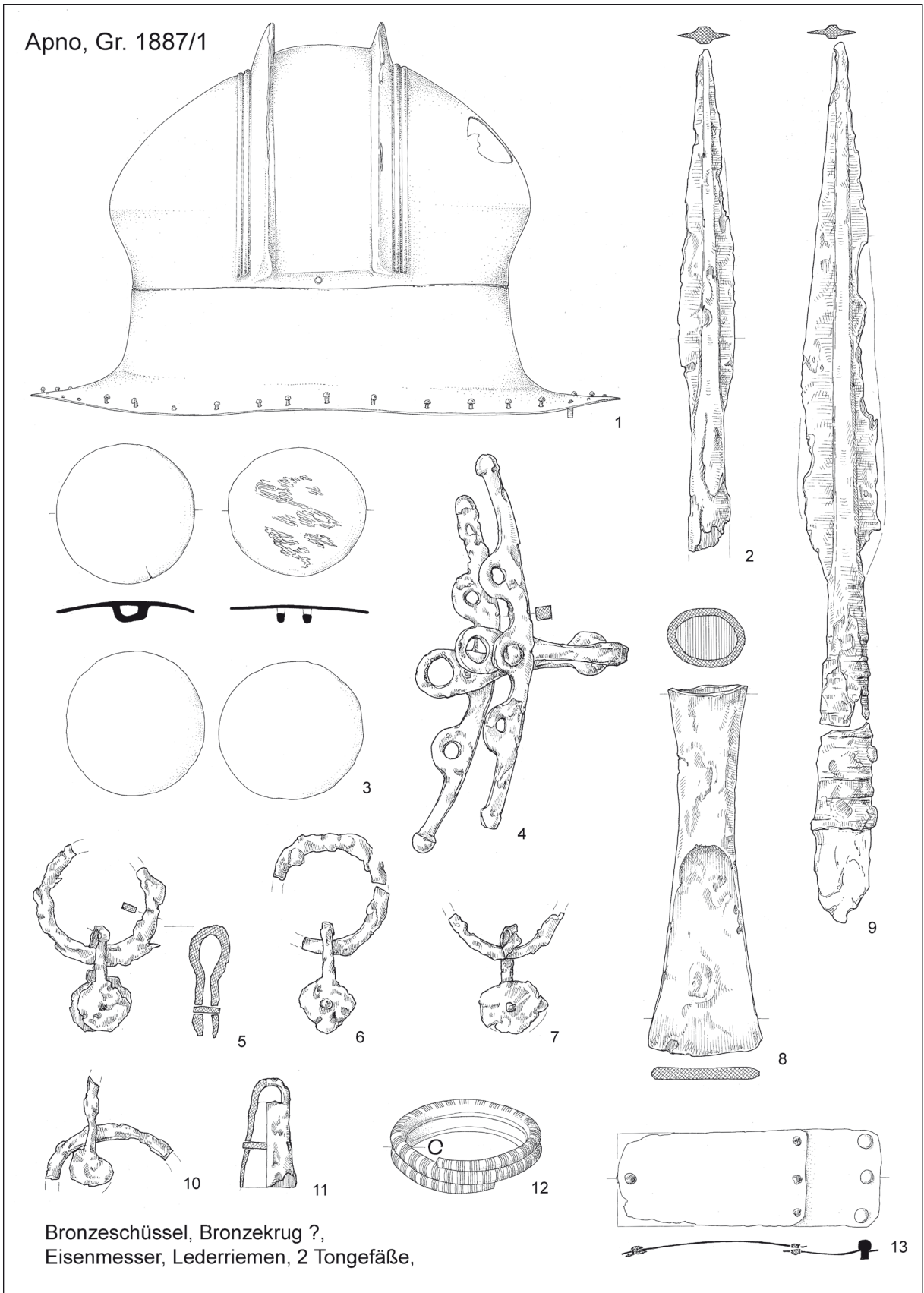
Reber, Gr. 1883B/10

Taf. 2: Reber bei Klenik. 1–6,8–21,23,24 Bronze, 7 Bernstein, 22 Eisen, 25,26 Stein, 27–29 Ton. M. = 1:3.
 T. 2: Reber nad Klenikom. 1–6,8–21,23,24 bron, 7 jantar, 22 železo, 25,26 kamen, 27–29 keramika. M. = 1:3.

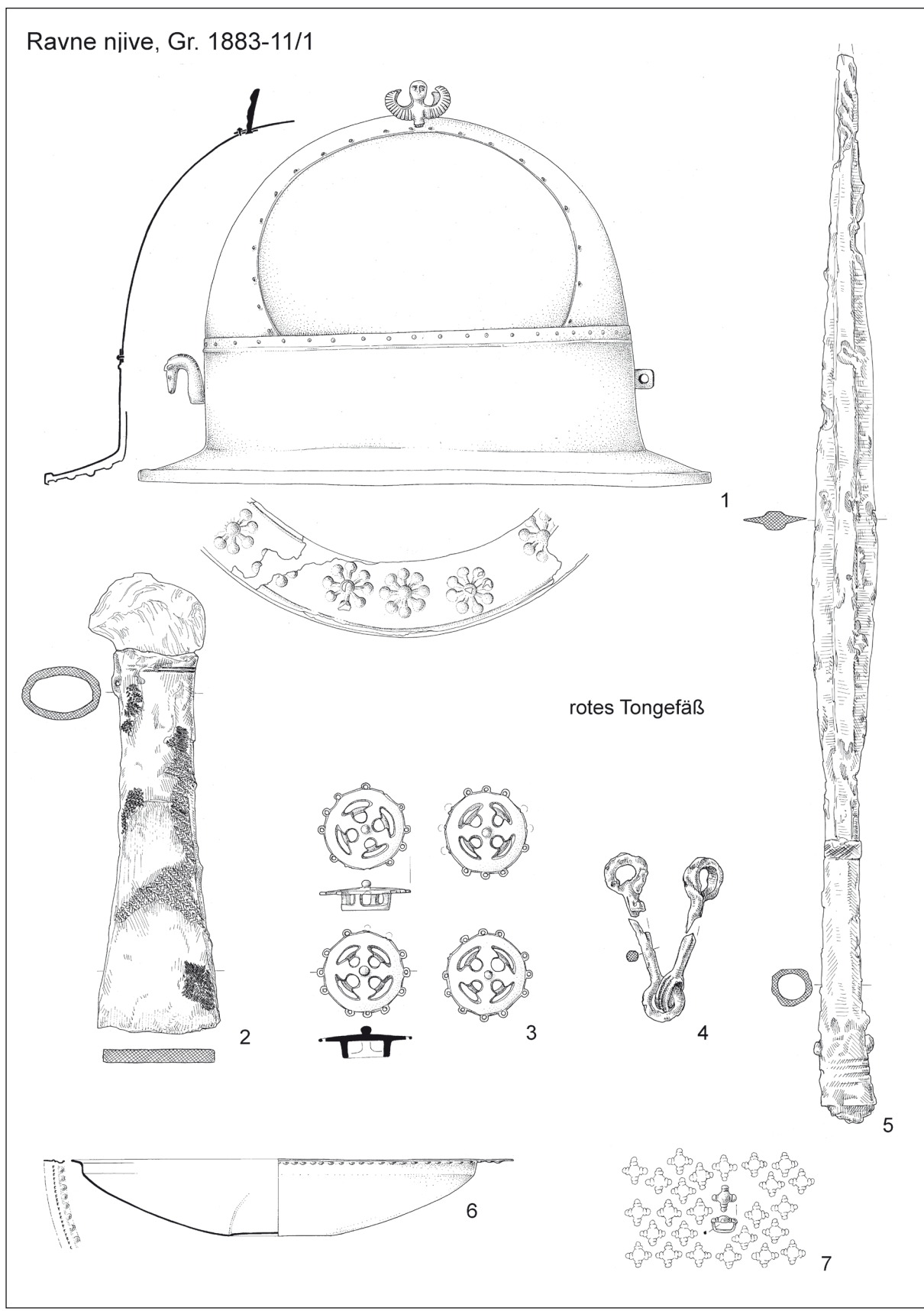
Taf. 3: Reber bei Klenik. 1–6 Bronze, 7–9 Eisen und Bronze (1–7 nach Stare 1955; 8–9 nach Božič 2015b). M. = 1:3.
T. 3: Reber nad Klenikom. 1–6 bron, 7–9 železo in bron (1–7 po Staretu 1955; 8–9 po Božiču 2015b). M. = 1:3.

Taf. 4: Apno bei Klenik. 1,3,12,13 Bronze, sonst Eisen. M. = 1:3.

T. 4: Apno nad Klenikom. 1,3,12,13 bron, ostalo železo. M. = 1:3.

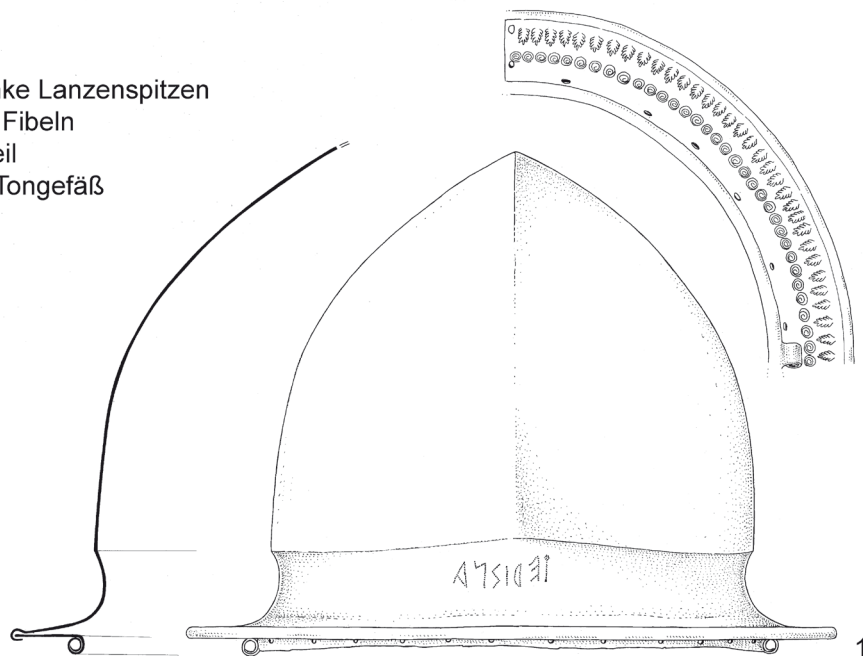
Ravne njive, Gr. 1883-11/1

Taf. 5: Ravne njive bei Vače. 1,3,6,7 Bronze, 2,4,5 Eisen. M. = 1:3.
 T. 5: Ravne njive nad Vačami. 1,3,6,7 bron, 2,4,5 železo. M. = 1:3.

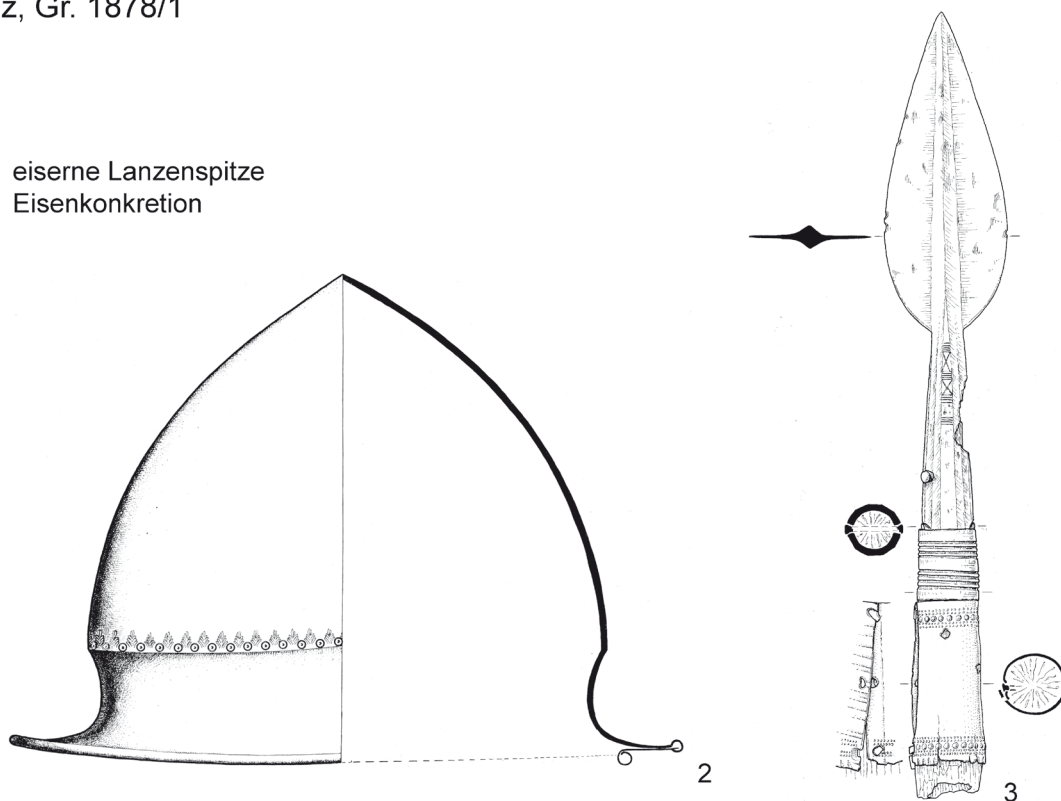
Ravne njive, Gr. 1886-10/1

2 schlanke Lanzenspitzen
 2 kleine Fibeln
 Tüllenbeil
 großes Tongefäß

Laz, Gr. 1878/1

eiserne Lanzenspitze
 Eisenkonkretion

Taf. 6: 1: Ravne njive bei Vače; 2-3 Laz bei Klenik. 1,2 Bronze, 3 Eisen und Bronze (2 nach Stare 1955). M. = 1:3.
 T. 6: 1: Ravne njive nad Vačami; 2-3 Laz nad Klenikom. 1,2 bron, 3 železo in bron (2 po Staretu 1955). M. = 1:3.

A two-part Certosa fibula (variant VIIId) from the cult place at Monte di Medea in Friuli

Dvodelna certoška fibula različice VIIId s kultnega mesta na Medejskem hribu v Furlaniji

Ana MARIĆ

Izveček

V tem članku je obravnavana edina v celoti ohranjena fibula s kultnega mesta na Medejskem hribu blizu Gorice v Furlaniji. Pripada različici VIIId certoških fibul, vendar je sestavljena iz dveh delov, kar je bil razlog za podrobnejšo obravnavo. Dosedanje vedenje o tej različici certoških fibul je dopolnjeno z opisom tipoloških razlik med različicami d, e in f VII. vrste, ki so bile v objavah pogosto napačno opredeljene, prvotnemu seznamu fibul različice VIIId pa so dodani primerki, predstavljeni po letu 1976. Zadnji poglavji se ukvarjata z datacijo te različice in z dvodelnimi certoškimi fibulami, ki doslej niso bile obravnavane kot poseben pojav.

Ključne besede: Italija, Furlanija, Monte di Medea/Medejski hrib, pozna stopnja halštatske dobe, certoške fibule različice VIIId, dvodelna sestava, tipologija, kronologija, razprostranjenost

Abstract

In this paper one fibula from the cult place at Monte di Medea near Gorizia/Gorica in Friuli will be presented, which is the sole entirely preserved example from this site. It belongs to variant VIIId of the Certosa fibulae, but it has an uncommon two-part construction, which was a motive for this detailed discussion. Previous knowledge about this particular variant of the Certosa fibulae is supplemented with description of the typological differences between the d, e and f variants of type VII – which are often improperly distinguished from one another in published treatises – and with examples of the VIIId variant published after the year 1976, in order to update the area of its distribution. Its chronology is also discussed, as well as two-part construction of Certosa fibulae, as new phenomenon.

Keywords: Italy, Friuli, Monte di Medea, final Hallstatt period, Certosa fibulae of variant VIIId, two-part construction, typology, chronology, area of distribution

STATE OF RESEARCH

In the year 1968 Ugo Furlani discovered an extraordinary archaeological site at the northern slope of the western part of Monte di Medea above Medea near Gorizia/Gorica in Friuli (Furlani 2000, 38–42, Pls. 6–10). Around 700 bronze fragments,

80 glass beads and large amount of small fragments of pottery vessels were found in mostly one layer and in an area of approximately 10 m² (Furlani 1974–1975, Pls. 2; 3; 4; 5: 21–33, 36–38; 6). Most of the bronze fragments and all of the glass beads were exposed to fire (ib., 35–36, 38), as well as the small fragments of burnt human

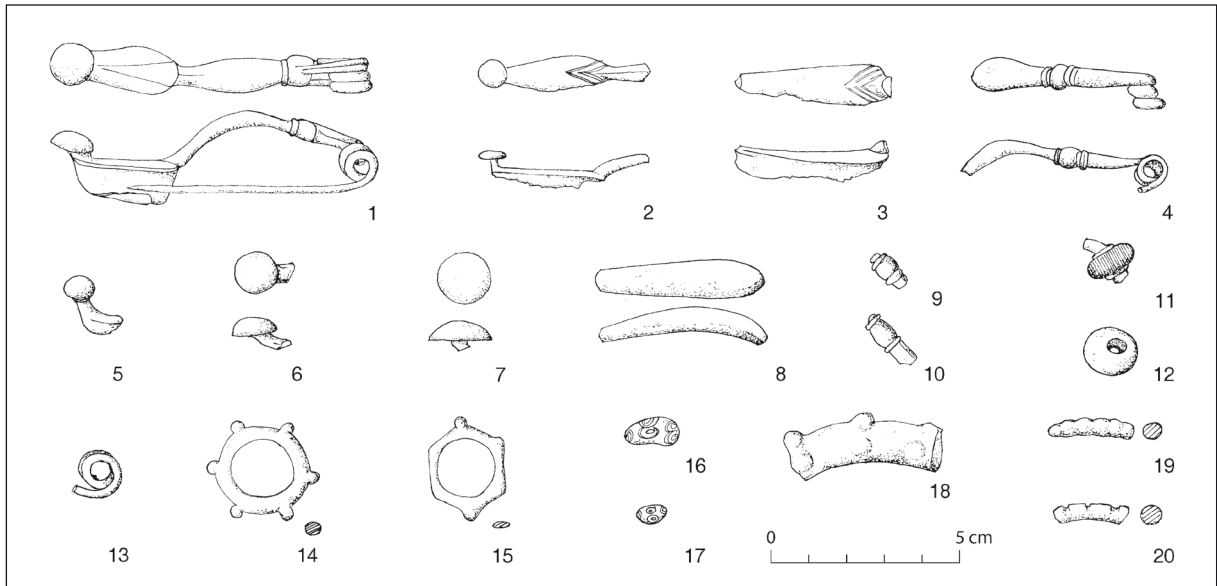

Fig. 1: Selection of finds from the cult place at Monte di Medea. 16 and 17 glass, others bronze. Scale = 1:2.

Sl. 1: Izbor najdb s kulnega mesta na Medejskem hribu. 16 in 17 steklo, ostalo bron. M. = 1:2.

(Furlani 1974–1975, Pls. / t. 2–5; Božič 2011, 266, Fig. / sl. 6.24)

bones that were found inside and all around that layer (ib., 35). These findings led Furlani to believe that he was excavating a destroyed cremation cemetery (ib., 38).

A different opinion about the character of this site is found in works of Anne-Marie Adam (1991, 52–60) and Paul Gleirscher (2002, 187; 244, Cat. No. 117). They both independently realized that the site excavated by Furlani was actually a cult place from the end of the Early Iron Age (Adam 1991, 53–54, 58), a so called *Brandopferplatz* or a burnt-offering site (Gleirscher 2002, 244), which is now taken as the most probable interpretation.

The latest mention of this site is by Dragan Božič in the monograph about the Late Antique fortified settlement of Tonovcov grad near Kobariid in Slovenia (selection of finds: Fig. 1; 2; Božič 2011, 265–266, Fig. 6.24). The Iron Age finds from Tonovcov grad are also explained as cult objects based on similarities and comparison with the finds from the cult place at Monte di Medea and other Iron Age sanctuaries and cult places in Carnia, the Soča region and Notranjska region (ib., 261; Fig. 6.20). The cult place at Monte di Medea, however, differs from other sanctuaries and cult places in the nearest regions in two ways: it has a larger amount of finds and it was used for a shorter time than the other cult places.

Fig. 2: The completely preserved Certosa fibula from the cult place at Monte di Medea (List 1: 5; Fig. 5: 5). Scale = 1:2.
Sl. 2: Popolnoma ohranjena certoška fibula s kulnega mesta na Medejskem hribu (seznam 1: 5; sl. 5: 5). M. = 1:2.
(After / po: Furlani 1974–1975, 47–48; Pl. / t. 2: 1)

Certosa fibulae of type VII

Out of approximately 700 bronze fragments, around 60% belong to the Certosa fibulae, mostly of type X and variant IXa according to Teržan (Furlani 1974–1975, 37, Pls. 2; 3; 4: 1–22; – Teržan 1976, 329–336, App. 1; – Božič 2007, 832–833). This paper deals with the single fibula which is completely preserved (Figs. 1: 1; 2) (Furlani 1973, 188, Fig. 4; – id. 1974–1975, 36, Pl. 2: 1; – id. 2000, photo on the cover and 43, Pl. 6: 1; – Božič 2011, 246, note 4 with its erroneous attribution to the IXa variant) and belongs to the variant VIIId of Certosa

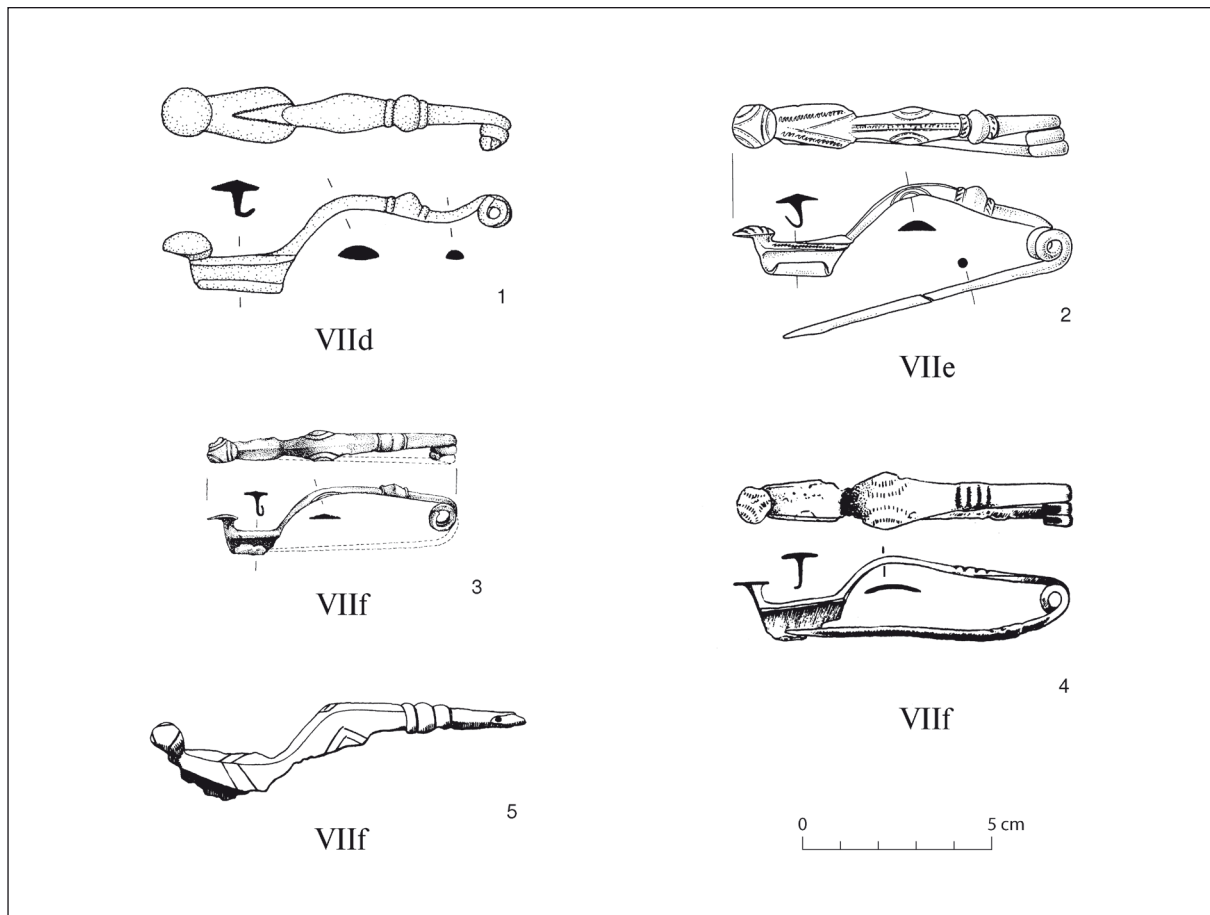

Fig. 3: Examples of the Certosa fibulae variants VIIId, VIIe and VIIIf. Scale = 1:2.

Sl. 3: Primerki različic VIIId, VIIe in VIIIf certoške fibule. M. = 1:2.

1 – Pozzuolo del Friuli (*List / seznam 1: 4*); 2 – Magdalenska gora; 3 – Jagodnja Gornja; 4 – Pritoka – Jezerine; 5 – Golek pri Vinici (?)

(*After / po*: Seidel 2008, 86, No. 28 [1]; – Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, Pl. / t. 59: D1 [2]; – Batović 1974, Pl. / t. 14: 1 [3]; – Marić 1968, 25, Fig. / sl. 5: 4 [4]; – Hencken 1978, 142, Fig. / sl. 105a [ascribed to Magdalenska gora]; Božič, Marić 2015, 153–154, Fig. / sl. 6: 1 [ascribed to Golek] [5])

fibulae (Teržan 1976, 325, 328, List d, Medea, Fig. 3d). The fibula was attributed to the variant VIIId already by Teržan, but she did not paid attention to its unusual two-part construction or consider the possibility of constructing Certosa fibulae in that way in her study on the Certosa fibulae.

The basic characteristics of the Certosa fibulae type VII (Fig. 3) according to Teržan's typological classification are that all of the examples have a segmental or rounded rhombic cross-section of the bow (several other cross-sections actually appear), with three transversal ribs on it, where the middle one is wider than the lateral ones (Teržan 1976, 325). Based on differences in size, massiveness, scheme and decoration she divided the type into nine variants (ib., 325–329, Fig. 3). The common

feature of first three variants, VIIa, VIIb and VIIc is that the highest part of the bow is moved toward the head of the fibula, while they differ in size, cross-section and massiveness of the bow, the bow decoration and the shape of the foot button (ib., 325–327, Fig. 3a,b,c).

As described by Teržan, the characteristics of variant VIIId are that they are relatively large and have the highest part of the bow moved toward the foot. In size and scheme they are similar to the examples of variant VIIe, but different in decoration and cross-section of the bow (ib., 325). The examples of variant VIIe have a bow with a segmental cross-section, which is rhomboidally spread on its highest part and decorated with semicircular incisions, giving the impression of “eyes”. The ridge of

the bow is decorated with transverse incisions, as well as the lateral ribs on the three-rib thickening on the bow. The foot and its button are usually decorated with incised triangular motifs (ib., 325, 328; Fig. 3e). Similar in decoration are the fibulae of variant VIIIf, but according to Teržan they usually have a band-shaped, frequently slightly convex bow and a distinctly triangular scheme of the bow, with its highest part moved toward the foot (ib., Fig. 3f).

The remaining variants are VIIg – which is only to be found in north subalpine area; VIIh – fibulae with extended leaf-shaped bow and short foot, and VIIi – a local product of the Western Balkan area (ib., 325, 326, 329; Fig. 3g).

Starting point of our discussion, the fibula from the cult place at Monte di Medea, belongs to variant VIIId (Fig. 3: 1). Thanks to the newly discovered examples, it is now possible to mention some important characteristics. Examples of variant VIIId (Fig. 5) are usually 8.5 to 10.5 cm long and have a massive bow with a segmental, semicircular, a rounded rhombic, triangular or oval cross-section. They have a triangular incised decoration on the upper flat part of the foot, but the bow and the foot button are undecorated, unlike the examples of the variants VIIe and VIIIf. The highest part of the bow is narrower than the upper flat part of the foot. Also, it is possible to distinguish two different types of foot buttons. Examples of the first type are larger and semiglobular (Fig. 3: 1), while the examples of the second type are flatter, sometimes smaller and often not placed horizontally, but obliquely (Fig. 5: 1).

Since many examples of variant VIIId were wrongly attributed to or mixed with variants VIIe and VIIIf in the literature, it is appropriate to describe principle differences between them in more detail (Fig. 3). Variants VIIe (Fig. 3: 2) and VIIIf (Fig. 3: 3–5) were quite well described by Teržan, who has emphasized that they had impression of “eyes” on the highest part of the bow and incised triangles on the foot button. But, there are some differences in decoration between the variants that were not recognized at that time. Examples of the variant VIIIf are less decorated than those of variant VIIe since they do not have transversal incisions on the ridge of the bow or decorated lateral ribs on the three-rib thickening on the bow. Also, the upper flat part of their foot is often not decorated at all (Fig. 3: 3) or there are two short V-motifs (Fig. 3: 5), unlike the examples of variant VIIe, which are almost always decorated,

for example, with tremolo lines on that part (Fig. 3: 2). Furthermore, the examples of variant VIIIf, typical for the cemetery of Golek pri Vinici, do not have a band-shaped bow, but a massive bow with a triangular cross-section (Fig. 3: 5).

According to Teržan (1976, 328), in addition to the Friuli region, the examples of variant VIIId were also found in the regions of Soča Valley, Bela krajina and Notranjska. Since many new examples were discovered after that, it is necessary to add these new finds and to update the distribution map of variant VIIId of the Certosa fibulae.

VARIANT VIIId – new finds

(Figs. 4; 5; List 1)

Many examples of the Certosa fibulae variant VIIId have been published after 1976, some already known from Teržan's list, as well as new examples. They were often either not typologically determined at all (Dular 1978, 25, Pl. 4; –Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1985, 293, No. 1816; – Guštin 1991, 12), or were attributed to variants VIIe or VIIIf (e.g. Jablonka 2001, 114, Pl. 80: 23; – Crismani, Righi 2002, 69).

The first newly published examples come from two sites in the Friuli region. Nine examples of variant VIIId from the territory of Cividale/Čedad, originate most likely from the cemetery in Dernazacco (Figs. 5: 3; 6: 1; – Pettarin 2006, 108–110, Pls. 6: 82,86,89; 7: 91,93,98–101). Five of them were attributed to variant VIIe and four to variant VIIIf (ib., 209, Pls. 6: 82,86,89; 7: 91,93 and 211, Pl. 7: 98–101), but none to variant VIIId. The whole group to which these fibulae were assigned to, comprising 34 examples, was named after three-rib thickening on the bow as “*Fibule Certosa con nodulo presso l'attacco della molla*” (ib., 108). Actually, they belong to variant VIIId and several other variants of type VII. Among them only one can be attributed to variant VIIe (ib., 110, Pl. 8: 105) and none to variant VIIIf. In the same region there is another example from Pozzuolo del Friuli (Fig. 5: 4; – Seidel 2008, 86, No. 28) which was only determined as type VII, without determining the precise variant (ib., 16). Although it is correct to say that this example appears later than the earlier variants of type VII, statement that some variants persisted still in the Late Iron Age just does not stand, because we don't know any example from that period.

The second case are the examples of the VIIId variant from Notranjska-Kras region. Four exam-

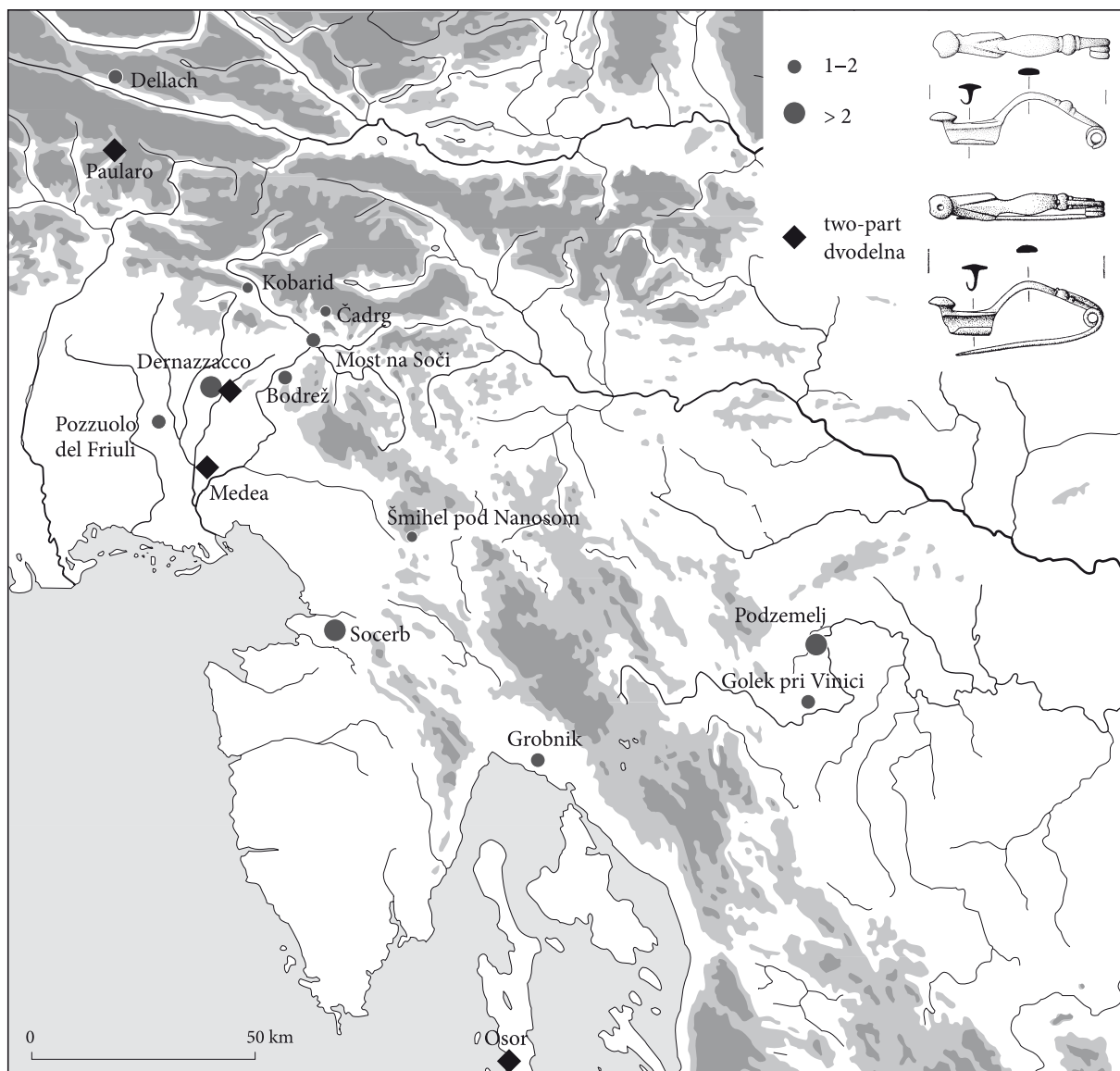

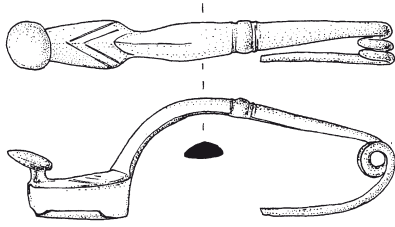
Fig. 4: Distribution map of the Certosa fibulae variant VIIId, based on the situation in 2014 (cf. List 1).
Sl. 4: Razprostranjenost certoških fibul različice VIIId, stanje raziskav leta 2014 (prim. seznam 1).

ples were discovered in the necropolis of Socerb/San Servolo (Fig. 5: 11; – Crismani, Righi 2002, 69, Figs. 14–17) and all of them were attributed to variant VIIe (ib., Figs. 14–25).

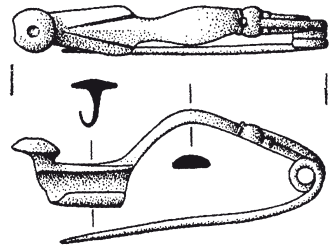
Another example is from the Gail/Zilja Valley in Carinthia, from the site Gurina above Dellach (Fig. 5: 1; – Jablonka 2001, 114, Pl. 80: 23). It was attributed to variant VIIf (ib.), which resulted in the incorrect inclusion of the site of Gurina in the distribution map of this variant (ib., 232, Map 5).

A new example is also known from the Carnia region. It originates from grave 77 of the necropolis Misincinis in Paularo (Fig. 5: 2; – Vitri 2001, 28;

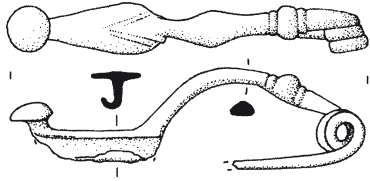
Fig. 7: T. 77/1). Although it is almost identical to the fibula from Monte di Medea (Fig. 5: 5), classified already in 1976 by Teržan to variant VIIId, the author did not precisely determine it. She compares it with the fibula from grave 6 of the same necropolis (ib.), which actually belongs to variant VIIf (ib., 26, note 35; Fig. 5: T. 6/1). Indeed, they are similar, but the similarity between these two fibulae is that they both have two-part construction (ib., 26 and 28). The fibula from grave 77 was attributed to variant VIIf also in two other publications (Giumlia-Mair 2003, 11, Fig. 3; – Vitri 2013, 408, 409).

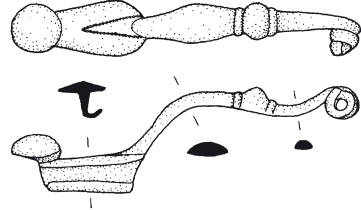
1

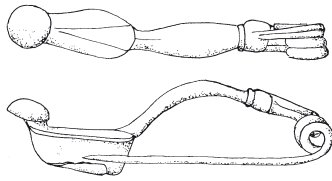
2

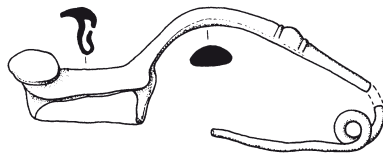
3

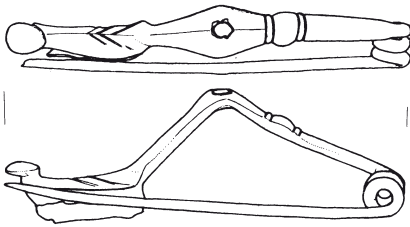
4

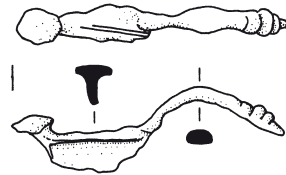
5

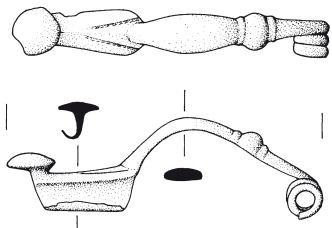
8

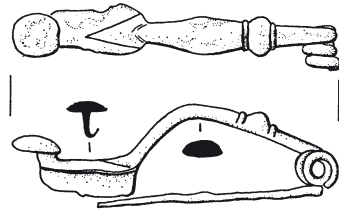
9

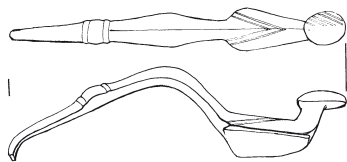
10

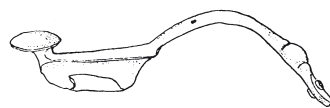
11

12

14

15

LIST 1

The sites with the Certosa fibulae of the VIIId variant.

The publications in **bold** are the sources from which the illustrations in Fig. 5 were taken. Note: illustrations of examples 6, 7 and 13 not present.

SEZNAM 1

Najdišča certoških fibul različice VIIId.

Med objavami so **krepko** zapisani viri ilustracij na *sliki* 5. Opomba: primerki 6, 7 in 13 niso narisani.

- 1. Dellach – Gurina**
Settlement and cult place;
1 example; length 10.4 cm.
Bibl.: **Jablonka 2001, 114, Pl. 80: 23.**
- 2. Paularo – Misincinis**
Grave 77 from the cremation cemetery;
1 example; length 8.4 cm; two-part construction.
Bibl.: Vitri 1997, 430, Fig. 6; **Vitri 2001, 28, 44, Fig. 7: T. 77/1**; Giunilia-Mair 2003, 11, Fig. 3; Vitri 2013, 408, 409.
- 3. Dernazzacco**
Cremation cemetery;
9 examples; length from 8.5 cm to 10 cm; one example with two-part construction.
Bibl.: **Pettarin 2006, 108–110, Pls. 6: 82,86,89; 7: 91**(two-part construction),**93,98–101.**
- 4. Pozzuolo del Friuli – “Cjastiei”**
Settlement;
1 example; length 9.3 cm.
Bibl.: **Seidel 2008, 86, No. 28.**
- 5. Medea – Monte di Medea**
Cult place;
1 example; length 8.5 cm; two-part construction.
Bibl.: Furlani 1973, 188, Fig. 4; **Furlani 1974–1975, 36, 47–48, Pl. 2: 1**; Teržan 1976, 328, List d; Furlani 2000, 41, Pl. 6: 1; Božič 2011, 265–266, Fig. 6.24: 1.
- 6. Kobarid – V logu**
Cremation cemetery;
2 examples.
Bibl.: Teržan 1976, 328, List d.
- 7. Čadrg**
Grave pit?;
1 example.
Unpublished (mentioned in Mlinar 2015, 33).
- 8. Most na Soči – Ograjnica**
Grave 1816 from the cremation cemetery (excavation Szombathy);
- 1 example; length 10 cm;
Bibl.: Teržan 1976, 328, List d; **Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984, Pl. 172: H1**; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1985, 293, No. 1816.
- 9. Bodrež**
1 example; length 10.6 cm.
Bibl.: Teržan 1976, 328, List d; **Guštin 1991, 12, Pl. 40: 1.**
- 10. Šmihel pod Nanosom**
Cremation cemetery;
2 examples.
Bibl.: Teržan 1976, List d, 328; **Guštin 1979, 78, Pl. 62: 6,10.**
- 11. Socerb**
Cremation cemetery;
4 examples; length 8.4 cm.
Bibl.: **Crismani, Righi 2002, 69, Figs. 14,15–17.**
- 12. Podzemelj**
Tumulus graves;
3 examples; length from 8.6 to 9 cm.
Bibl.: Teržan 1976, 328, List d; **Dular 1978, 25, Pls. 4: 2,9,14.**
- 13. Golek pri Vinici**
Grave 38 from the biritual cemetery;
1 example; length 9 cm.
Unpublished (mentioned in Teržan 1976, 328, List d); [http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search\\$0040/123/title-desc?t:state:flow=2307c8cd-d604-4b67-8aee-3aa072fa52bc](http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search$0040/123/title-desc?t:state:flow=2307c8cd-d604-4b67-8aee-3aa072fa52bc) (photo).
- 14. Grobnik near Rijeka**
Chance find (perhaps from the cemetery Grobišće);
1 example; length 8.72 cm.
Bibl.: **Glogović 1989, 32, 112, Pl. 32: 8**; Blečić 2004, 65–66, Pl. 3: 1.2.8.
- 15. Osor on the island of Cres**
1 example; length 8.6 cm; two-part construction.
Bibl.: **Čus-Rukonić 1980–1981, 8, No. 5, Pl. 1: 6.**

Fig. 5: Examples of the Certosa fibulae variant VIIId (cf. List 1). Scale = 1:2.

Sl. 5: Primerki certoških fibul različice VIIId (prim. seznam 1). M. = 1:2.

1 – Gurina; 2 – Misincinis; 3 – Dernazzacco; 4 – Pozzuolo del Friuli; 5 – Monte di Medea; 8 – Most na Soči; 9 – Bodrež; 10 – Šmihel pod Nanosom; 11 – Socerb; 12 – Podzemelj; 14 – Grobnik; 15 – Osor

The last two newly found examples are from the Kvarner gulf: one originates from Grobnik near Rijeka (*Fig. 5: 14*; – Glogović 1989, 112, Pl. 32: 8; – Blečić 2004, 65–66, Pl. 3: 1.2.8) and the another one from Osor on the island of Cres (*Fig. 5: 15*; – Ćus-Rukonić 1980–1981, 8, No. 5; Pl. 1: 6). The fibula from Grobnik was wrongly attributed to the Certosa fibula variant XIIb (Blečić 2004, 84), while the example from Osor was not typologically determined at all.

In October 2014 there was another example discovered, which was additionally added to the list and distribution map. That fibula originates from grave 2 at Čadrg near Tolmin in the Soča Valley and there were only burned bones and ashes along (Mlinar 2015, 33).¹

Nearly 80% of the new examples originate from cremation cemeteries, but do not have preserved grave groups, as in cases of Dernazzacco and Socerb/San Servolo. The rest of new examples were individual discoveries in settlement or cult place (Gurina), in settlement (Pozzuolo del Friuli) and probably from graves (Grobnik and Osor). The Friuli region is the only area where fibulae of the VIIId variant were discovered in different types of sites, cemeteries, settlements and cult places.

If we compare the new finds (*Fig. 4*) to those from 1976 (Teržan 1976, 328), it is noticeable that the area of distribution is not very different, since most of the new examples are from sites in Friuli (Dernazzacco and Pozzuolo del Friuli) and the Notranjska-Kras (Socerb) region. Other new finds originate from the territories to the north of the core region (Friuli, Soča Valley, Notranjska-Kras and Bela krajina regions), i. e. Carinthia and Carnia, as well as to the south, i. e. in the Kvarner gulf. The difference is most obvious in the quantity, especially in the Friuli region, where instead of one known example, there are actually eleven examples. It is interesting that this specific variant does not appear in Dolenjska.

The dating of variant VIIId

Biba Teržan did not discuss the dating of variant VIIId, but she considered the related variants VIIe and VIIf (Teržan 1976, 432, 433, 436) to be the latest variants of the Certosa fibulae. Although they are among the latest ones, the statement that

they still existed in phase LT B2 and LT C (ib., 433 and 436) should be treated with caution, because there are no graves at the Jezerine cemetery which contained late Certosa VIIe or VIIf variant fibulae and LT B2 or LT C fibulae together (Radimský 1895, 96 [grave 134]; 105 [gr. 184]; 113 [gr. 219]; 134 [gr. 292]; 140 [gr. 336]; 148 [gr. 372]; 150 [gr. 380 and 382]; 157 [gr. 406 and 407]; 166 [gr. 456]; 170 [gr. 482]; 178 [gr. 523]).

The basis for the chronological determination of the VIIId variant can be found in the cult place at Monte di Medea. The majority of the Certosa fibulae types and variants found on that site belong to the late IXa variant (*Fig. 1: 4,9,10*) and type X (*Fig. 1: 11,12*) (Furlani 1974–1975, Pls. 2; 3; 4: 1–11), dated to the Sveta Lucija IIc phase, which corresponds to the Negova phase (Božič 2011, 246, note 4; 266). Therefore, it can be assumed that two-part fibula of VIIId variant was also concurrent. Another indication for dating this variant in the final phase of the Early Iron Age with no continuation into the Late Iron Age is provided by three examples from the tumulus graves near Podzemelj (*Fig. 5: 12*; – Dular 1978, 25; Pl. 4: 2,9,14). Although their grave groups are not known, it is clear that they do not originate from the graves of the LT B2 and C phases, since burial in those tumuli stopped at the end of the Early Iron Age. The same conclusion is valid for the flat cremation cemetery of Misincinis in Paularo, where one example of the VIIId variant was found in grave 77, belonging to the rather poor graves from the latest phase of the cemetery (*Fig. 5: 2*; – Vitri 2001, 28; *Fig. 7: T. 77/1*).

It is therefore most probably that the VIIId variant of the Certosa fibulae should be dated to the Sveta Lucija IIc phase in the Soča region, corresponding to the Negova phase in Dolenjska and Bela krajina.

Late Certosa fibulae with two-part construction

Fibula from Monte di Medea (*Fig. 5: 5*) has two-part construction. There are three other examples of VIIId variant fibulae with same construction: one from Dernazzacco in Friuli region, another from Misincinis in Paularo in Carnia region and last one from Osor on the island of Cres in Kvarner gulf (*Fig. 5: 3,2,15*). It is not possible to connect two-part construction on this variant with any particular region, but their small number indicates that they are rare and unusual.

¹ Information by Miha Mlinar, curator of the Museum of Tolmin, Slovenia.

The unusual two-part construction of the fibula from Monte di Medea is also found with some other types and variants of late Certosa fibulae. Authors usually described such construction as a repair of the fibulae (Raunig 1968, 94, Kv. XXV, Pl. 5: 4; – Stare V. 1973, 29, No. 318, Pl. 23: 2; – Teržan 1973, 666, No. 24, Pl. 3: 8; – Giumlia-Mair 2003, 35, Fig. 27; – Pettarin 2006, 117, 213), but it seems that this is actually something other than repair.²

This specific kind of construction is only to be found on late Certosa fibulae from the final phase of the Early Iron Age with variants **VIIId**, **VIIe** (Glogović 1982, 40, Fig. 4: 2), **VIIIf** (e.g. Marić 1968, Fig. 4: 2; Pls. 2: 16; 3: 35; – Teržan 1973, Pl. 3: 8; – Vitri 2001, Fig. 5: T. 6/1; – Laharnar 2009, Pl. 1: 2) and types **X** (Stare F. 1955, Pl. 34: 5; – Dular 1978, Pl. 4: 1; – Guštin 1979, Pl. 64: 50; – Pettarin 2006, Pl. 10: 141–151), **XI** (Petru, Šribar 1956, Pl. 1: 5; – Teržan 1976, Pl. 72: 1; – Seidel 2008, 84, No. 23) and **XII** (Težak-Gregl 1981, Pl. 5: 10; – Crismani, Righi 2002, 68, No. 13) to be precise (Fig. 6), and never on fibulae from the earlier Certosa phase like variant **Ib**, type **V** and variant **VIIa** (Teržan 1976, App. 1).

Occasionally other types or variants of the Certosa fibulae occur with two-part construction, but those are rare and isolated finds. One such lonely example comes from the cemetery at Socerb in the Notranjska-Kras region, where two-part construction is confirmed on the fibula of the **IXa** variant (Crismani, Righi 2002, 68, Fig. 9). Another example comes from the cemeteries near Vače in the Dolenjska region, where was found an example of the **IXc** variant with such construction (Stare F. 1955, Pl. 35: 1; – Teržan 1976, 330, List c, Vače). Both of these examples, the large fibula from Socerb, a late example of the **IXa** variant, and small fibula from Vače of the **IXc** variant, should be dated to the Negova phase, the same as variant **VIIId** and other two-part late Certosa fibulae (Teržan 1976, 429, note 77, 432, note 114).

² This was noticed by Dragan Božič, my professor and mentor at *Fakulteta za podiplomski študij Univerze v Novi Gorici*. While he was examining graves from Magdalenska gora, which are part of the Mecklenburg collection, he noticed that certain types of late Certosa fibulae, ascribed to these graves while probably originating from the Golek pri Vinici cemetery, are actually made in two parts, some of them in bronze-bronze combination, others in bronze-iron combination. He suggested that to me as an interesting subject, so we started to work together on solving this issue and this paper is just one part of that research. For further information see Božič, Marić 2015.

Two-part construction can be made in two ways, depending on the chosen material. The bow and the spring with pin can be made of bronze (Fig. 6: 5; – Stare F. 1955, Pl. 34: 5), or, the bow can be made of bronze and the spring with pin can be made of iron (Fig. 6: 4; – Teržan 1973, Pl. 3: 8; – Dular 1978, 25, Pl. 4: 15). In that case, the spring with pin is usually not preserved, because iron decays faster than the bronze (Fig. 6: 3; – Težak-Gregl 1981, Pl. 2: 3,8,9 etc.).

Two parts of the fibula can be connected in several ways – the spring with pin can be attached to the bow with a rivet (Fig. 6: 1,2; – Stare F. 1955, Pl. 35: 1), the extension of the spring can be inserted through the central hole in the button (Fig. 6: 5; – *ib.*, Pl. 34: 5; – Dular 1978, Pl. 4: 1), through the marginal smaller hole in the round flat button (Fig. 6: 6,7), through the middle rib of the three-rib thickening on the bow (Fig. 5: 2; – Vitri 2001, Fig. 7: T. 77/1) or through the globular thickening on the bow (Fig. 6: 8; – Crismani, Righi 2002, 68, Nos. 9 and 13). The last form of connection is the one where the spring extends into a sleeve, into which the terminal of the bow is inserted (Fig. 7: 1; – Szombathy 1901, 345, Fig. 209; – Guštin 1991, 20, Pl. 28: 1). It is characteristic exclusively for the Posočje region, but for the later fibulae of the *Idrija pri Bači* type (Fig. 7: 3; – Szombathy 1901, 336, Fig. 173; – Guštin 1991, 16, Pl. 14: 9; – Božič 2011, 253–255) and fibulae with three knobs on the bow (Fig. 7: 4; – Guštin 1991, 26, Pl. 35: 1), both of middle *La Tène* construction.³

There are also some other types of fibulae from the final phase of the Early Iron Age that can be made in two parts, like fibulae with ribbed bow from the *Una Valley* (Marić 1968, Pl. 2: 22,27,29) or three- and six-knobbed two-part fibulae with a mask at the end of the foot, known only from the necropolis of *Golek pri Vinici* (Gabrovec 1966, Pl. 14: 1,2). On the other hand, some large and important sites, like *Magdalenska gora* near *Šmarje-Sap* (Tecco-Hvala, Dular, Kocuvan 2004, Pls. 15: 5,6; 17: a,1,2; 19: a,2,3 etc.) or *Most na Soči* in the *Soča Valley* do not have two-part late Certosa fibulae at all, which indicates that the two-part construction on late Certosa fibulae was related to particular areas. For example, in cemetery at *Most*

³ Prof. Božič just recently introduced me to this new way of connecting the two parts, on the example of the two-part Certosa **VIIIf** fibula from *Idrija pri Bači* and later examples of two-part fibulae from *Posočje*.

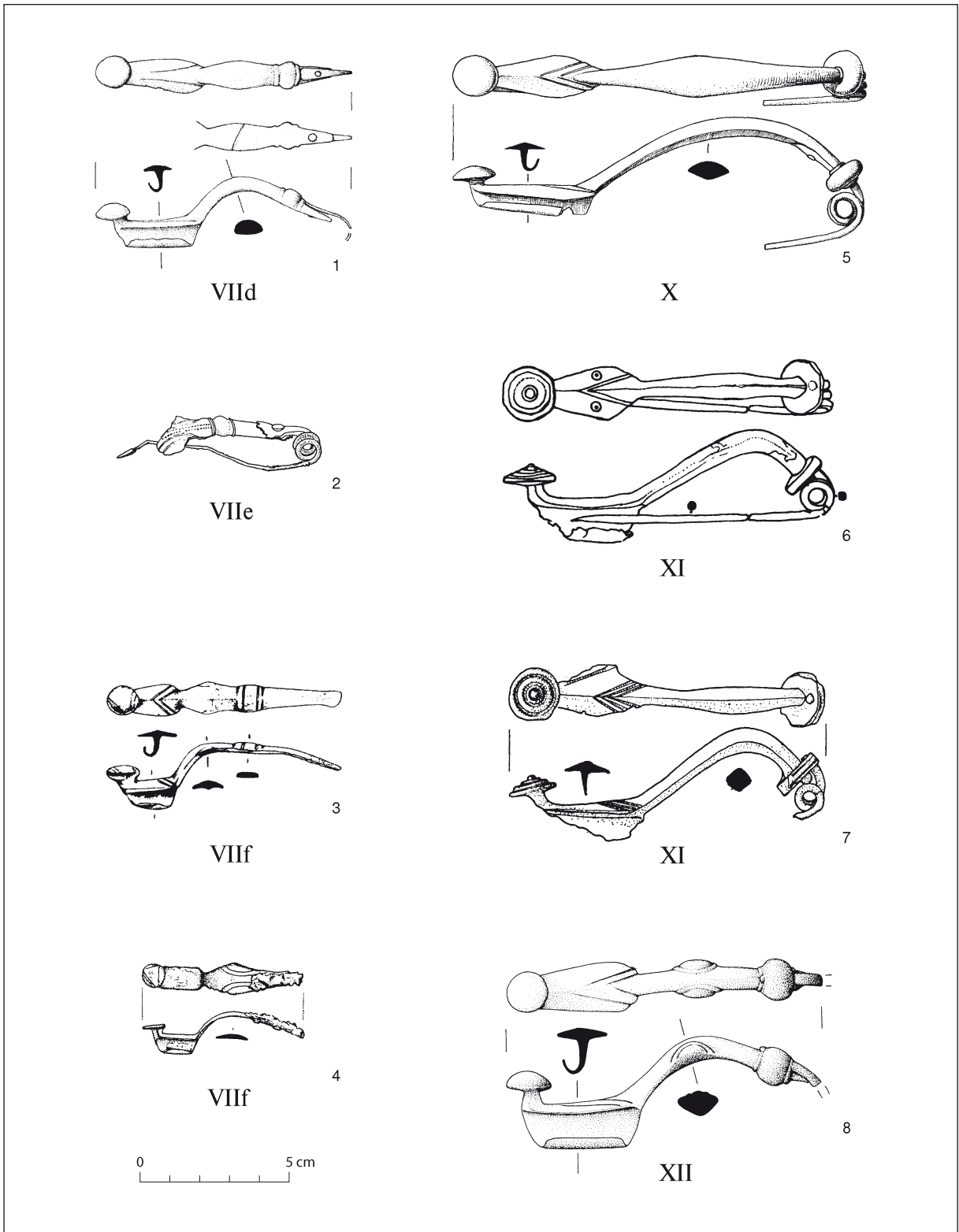

Fig. 6: Examples of the late two-part Certosa fibulae. 1-3,5-8 bronze; 4 bronze and iron. Scale = 1:2.

Sl. 6: Primerki dvodelnih poznih certoških fibul. 1-3,5-8 bron; 4 bron in železo. M. = 1:2.

1 - Dernazzacco; 2 - Osor; 3 - Pritoka - Jezerine; 4 - Valična vas; 5 - Vače; 6 - Črnomelj; 7 - Dolenjske Toplice; 8 - Socerb (After / po: Pettarin 2006, 165, Pl. / t. 7: 91 [1]; - Glogović 1982, Fig. / sl. 4: 2; drawn by: V. Glogović [2]; - Marić 1968, Pl. / t. 3: 35 [3]; - Teržan 1973, Pl. / t. 3: 8 [4]; - Stare F. 1955, Pl. / t. 34: 5 [5]; - Petru, Šribar 1956, 301, Pl. / t. 1: 5 [6]; - Teržan 1976, Pl. / t. 72: 1 [7]; - Crismani, Righi 2002, 68, no. 13 [8])

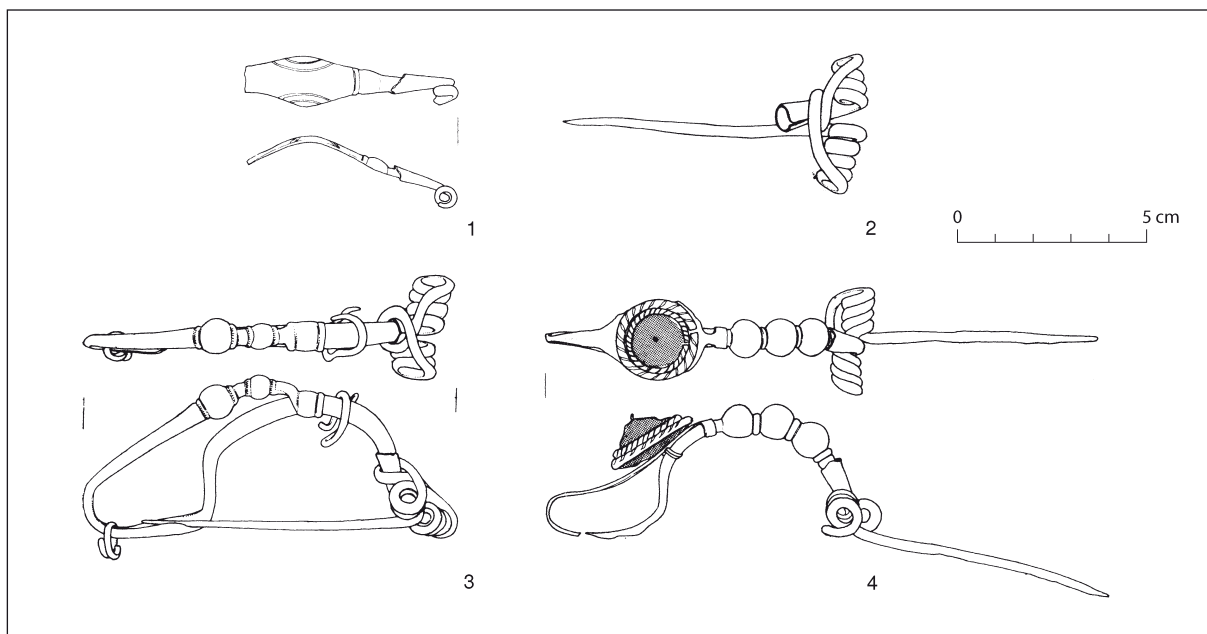

Fig. 7: Examples of the special way of connecting the parts of the two-part fibulae from Soča region: 1–3 Idrija pri Bači, 4 Reka. Certosa fibula variant VIIIf (1); spring with pin (2); Idrija pri Bači type fibula (3); fibula with three knobs on the bow (4). Scale = 1:2.

Sl. 7: Primerki posebnega načina spenjanja delov fibul dvodelne sestave iz Posočja: 1–3 Idrija pri Bači, 4 Reka. Certoška fibula različice VIIIf (1); peresovina z iglo (2); fibula vrste Idrija pri Bači (3); fibula s tremi odebelitvami na loku (4). M. = 1:2. (After / po: Guštin 1991, Pls. 28: 1[1]; 6: 13 [2]; 14: 9 [3]; 35: 1[4])

na Soči, two-part construction appears on earlier fibulae, such as boat fibulae (Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984, Pls. 1: A1; 5: E1; 11: A1; 13: B1; 16: B; 19: B2; 22: F1; 23: E1; 26: B1,F1 etc.), while all the examples of late Certosa types were made in one part (ib., Pls. 7: B1; 8: A; 17: B1; 28: B; 29: D1; 38: C1,2; 39: A1; 42: B1,2; 47: D2 etc.). At some other important sites of Dolenjska group they appear only occasionally (Stare F. 1955, Pls. 34: 5; 35: 1; – Teržan 1973, Pl. 3: 8; – Stare V. 1973, Pl. 23: 2; – Teržan 1976, Pls. 72: 1; 73: 4; 88: 5).

CONCLUSION

Among approximately 700 bronze fragments from the cult place at Monte di Medea, the only entirely preserved fibula is one example of the Certosa VIIId variant, the topic of this paper. In addition, this example also has an unusual construction, unlike any other examples of this variant known from the 1976 study. These two facts have served as the basis for a detailed analysis with several aims.

First, the number of examples known today has almost tripled, which is a substantial increase

and provides a strong base for detailed typological analyses. It was necessary to clarify the typological characteristics of this variant, as well as to compare it with similar variants (VIIe and VIIIf) in order to avoid mixing different types and variants. These issues arose because not one of the 19 new examples discovered after 1976 was properly attributed, and therefore some of them appear on distribution maps of the VIIIf variant (Jablonka 2001, 232, Map 5; Giumlia-Mair 2003, 11, Fig. 3).

Second, one of the aims was to propose the exact dating of this variant. Unfortunately that was difficult, since many examples originate from unknown grave groups. The dating is based on the cult place itself, which can be narrowly dated to the final phase of Hallstatt period in the South-Eastern Alps. It is also based on the presence of the three examples of these fibulae in the tumulus graves at Podzemelj in Bela krajina and on grave 77 from Paularo.

The final aim was to present the two-part construction of some types and variants of late Certosa fibulae as a newly recognized phenomenon. It was realized that fibulae of two-part construction appear only in particular regions, from the Una Valley to Carnia, while at other sites with many

late Certosa fibulae, for example at Most na Soči and Magdalenska gora, they are all one-part. In the Una Valley and at Golek pri Vinici, where a lot of two-part late Certosa fibulae were discovered, other types of the contemporary fibulae have two-part construction.

To conclude, this specific fibula from the cult place at Monte di Medea in Friuli belongs to variant VIIId of the late Certosa fibulae which is represented in this region by no less than eleven examples. However it is unusual due to its two-part construction, which is rare in this variant; only four fibulae out of thirty total are of two-part construction. On the other hand, three of four known two-part examples were discovered in the regions of Friuli and Carnia, where other two-part examples of other types of late Certosa fibulae are also known. For this reason we can conclude that the fibula from Monte di Medea was made in one of the local workshops in this region. This conclusion is also supported by the fact that it is almost identical to the fibula from grave 77 of Paularo, which indicates that they originated from the same workshop. One of the common features, which confirms this statement, is the shared form of connecting the two parts, which on Certosa fibulae of variant VII is found only on these two examples and on a related example of the late variant VIIIf from grave 6 of Paularo. It is interesting that as we have seen, two-part late

Certosa fibulae are rather common in the regions of Friuli and Carnia, while in the neighbouring Soča region all such fibulae, except for one from Idrija pri Bači (Fig. 7: 1), are completely absent.

Acknowledgements

Initial results of this study were presented at the conference *Caput Adriae – Tra Storia et Archeologia*, which was held in Gorizia in January 2013. Paper submitted for this journal presents related subject, but with wider and more detailed approach, with new finds and new results. My gratitude goes to Raffaella Sgubin and Alessandra Martina from Gorizia for the required photography; Adrienne Frie from Milwaukee for proofreading; Mateja Belak, Drago Valoh and Primož Pavlin from Ljubljana for creating the maps and the plates with drawings of the fibulae and for help with literature. Also, I have to thank to several colleagues for reading and helpful comments (Miha Mlinar from Tolmin, Andrej Preložnik from Piran, Boštjan Laharnar from Ljubljana, Dunja Glogović and Tihomila Težak-Gregl from Zagreb, Lujana Paraman from Trogir, Morana Vuković from Zadar and Andrijana Pravidur from Sarajevo). Greatest thanks goes to my mentor, prof. Dragan Božič, not only because he recognized and initiated my study on this interesting subject, but also because of his endless help and support.

“This doctoral study is partly co-financed by the European Union and by the European Social Fund respectively. The co-financing is carried out within the Human resources development operational programme for years 2007–2013, development priorities: Encouraging entrepreneurship and adaptation; preferential directives 1.3: scholarship schemes.”

- ADAM, A.-M. 1991, Traces de lieux de culte de l'âge du fer en Frioul. – In: *Preistoria e Protostoria dell'alto Adriatico*, Antichità Altoadriatiche 37, 45–69.
- BATOVIĆ, Š. 1974, Ostava iz Jagodnje Gornje u okviru zadnje faze liburnske kulture (Dépôt de Jagodnja dans le cadre de la dernière phase de la culture liburnienne). – *Diadora* 7, 159–245.
- BLEČIĆ, M. 2004, Grobnik u željezno doba (Grobnik in the Iron age). – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 37, 47–117.
- BOŽIČ, D. 2007, Silver Jewellery of Iron Age Women in the Friuli Plain and in the Soča Region. – In: M. Blečić et al. (eds.), *Scripta praehistorica in honorem Biba Teržan*, Situla 44, 829–841.
- BOŽIČ, D. 2011, Prazgodovinske najdbe s Tonovcovega gradu in železnodobna kulturna mesta v Posočju / Prehistoric finds from Tonovcov grad and iron age cult places in the Posočje area. – In: Z. Modrijan, T. Milavec, *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu. Najdbe / Late antique fortified settlement Tonovcov grad near Kobarid. Finds*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 24, 239–277.
- BOŽIČ D., A. MARIĆ 2015, Two-part late Certosa fibulae with an iron or bronze spring and pin. – In: Ch. Gutjahr, G. Tiefengraber (eds.), *Beiträge zur Hallstattzeit am Rande der Südalpen. Akten des 2. Internationalen Symposiums am 10. und 11. Juni 2010 in Wildon (Steiermark/Österreich)*, Internationale Archäologie - Arbeitsgemeinschaft, Symposium, Tagung, Kongress 19, 149–158.
- CRISMANI, A., G. RIGHI 2002, Le sepolture protostoriche e il catalogo dei materiali. – In: M. Vidulli Torlo (ed.), *La necropoli di San Servolo. Veneti, Istri, Celti e Romani nel territorio di Trieste*, 63–88.
- ČUS-RUKONIĆ, J. 1980–1981, Neki prapovijesni nalazi u Arheološkoj zbirci Osor (Alcuni reperti preistorici nella Collezione archeologica di Ossero). – *Histria Archaeologica* 11–12 (1981), 5–15.
- DULAR, J. 1978, *Podzemelj. Katalog najdb / Katalog der Funde*. – Katalogi in monografije 16.
- FURLANI, U. 1973, Ricerche preistoriche effettuate nell'Isontino a cura del Museo Provinciale di Gorizia negli anni 1965–1973. – *Aquileia Nostra* 44, 179–200.
- FURLANI, U. 1974–1975, Una necropoli dell'età del ferro sul Monte di Medea. – *Aquileia Nostra* 45–46, 31–56.

- FURLANI, U. 2000, *Medea e il suo colle dalla preistoria alla romanità*. – Medea.
- GABROVEC, S. 1966, Srednjelatensko obdobje v Sloveniji / Zur Mittellatènezeit in Slowenien. – *Arheološki vestnik* 17, 169–242.
- GIUMLIA-MAIR, A. 2003, *La necropoli di Misincinis. La metallurgia nell'età del ferro*. – Udine.
- GLEIRSCHER, P. 2002, Brandopferplätze in den Ostalpen. – In: P. Gleirscher, H. Nothdurfter, E. Schubert (eds.), *Das Runger Egg. Untersuchungen an einem eisenzeitlichen Brandopferplatz bei Seis am Schlern in Südtirol*, Römisch-Germanische Forschungen 61, 173–262.
- GLOGOVIĆ, D. 1982, Predmeti starijeg željeznog doba iz grobova na Kavaneli kraj Osora (Funde der älteren Eisenzeit aus Kavanela bei Osor). – In: *Arheološka istraživanja na otocima Cresu i Lošinju*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 7, 33–42.
- GLOGOVIĆ, D. 1989, *Prilozi poznavanju željeznog doba na sjevernom Jadranu. Hrvatsko primorje i Kvarnerski otoci / Studies in the Iron Age of the Northern Adriatic. Hrvatsko primorje and Quarner Islands*. – Monografije / Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Razred za društvene znanosti. Zavod za arheologiju 1.
- GUŠTIN, M. 1979, *Notranjska. K začetkom železne dobe na severnem Jadranu / Zu den Anfängen der Eisenzeit an der nördlichen Adria*. – Katalogi in monografije 17.
- GUŠTIN, M. 1991, *Posočje. Posočje in der jüngeren Eisenzeit / Posočje v mlajši železni dobi*. – Katalogi in monografije 27.
- HENCKEN, H. 1978, *The Iron Age Cemetery of Magdalenska gora in Slovenia*. – Bulletin / American School of Prehistoric Research 32.
- JABLONKA, P. 2001, *Die Gurina bei Dellach im Gailtal. Siedlung, Handelsplatz und Heiligtum*. – Aus Forschung und Kunst 33.
- LAHARNAR, B. 2009, The Žerovnišček Iron Age hillfort near Bločice in the Notranjska region / Železnodobno gradišče Žerovnišček pri Bločicah na Notranjskem. – *Arheološki vestnik* 60, 97–157.
- MARIĆ, Z. 1968, Japodske nekropole u dolini Une. – *Glasnik Zemaljskog muzeja* 23, 5–80.
- MLINAR, M. 2015, Starejšeželeznodobna odkritja v Posočju – novosti iz tretjega tisočletja. – In: V. Perko (ed.), 5. *Valičev arheološki dan. Povzetki predavanj. Na ramenih velikanov*, 31–34, Kranj.
- PETRU, P., V. ŠRIBAR 1956, Nove najdbe. – *Arheološki vestnik* 7, 297–304.
- PETTARIN, S. 2006, *Le necropoli di San Pietro al Natissone e Dernazzacco*. – Studi e ricerche di protostoria mediterranea 7.
- RADIMSKÝ, W. 1895, Die Nekropole von Jezerine in Prikotaka bei Bihać. (Mit 4 Tafeln und 625 Abbildungen im Texte). – *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien un der Hercegovina* 3, 39–218.
- RAUNIG, B. 1968, Japodska nekropola na Crkvini u Golubiću. – *Glasnik Zemaljskog muzeja* 23, 81–98.
- SEIDEL, S. 2008, Le fibule dell'età del ferro. – In: M. Buora, S. Seidel (eds.), *Fibule antiche del Friuli*, Cataloghi e Monografie Archeologiche dei Civici Musei di Udine 9, 14–18.
- STARE, F. 1955, *Vače*. – Katalogi in monografije 1.
- STARE, V. 1973, *Prazgodovina Šmarjete*. – Katalogi in monografije 10.
- SZOMBATHY, J. 1901, Das Grabfeld zu Idrija bei Bača. – *Mitteilungen der Prähistorischen Kommission* 1/5, 291–363.
- TECCO HVALA, S., J. DULAR, E. KOCUVAN 2004, *Železnodobne gomile na Magdalenski gori / Eisenzeitliche Grabhügel auf der Magdalenska gora*. – Katalogi in monografije 36.
- TERŽAN, B. 1973, Valična vas. – *Arheološki vestnik* 24, 660–729.
- TERŽAN, B. 1976, Certoška fibula / Die Certosafibel. – *Arheološki vestnik* 27 (1977), 317–536.
- TERŽAN, B., F. LO SCHIAVO, N. TRAMPUŽ-OREL 1984, *Most na Soči (S. Lucia) 2, Szombathyjeva izkopavanja. Table / Die Ausgrabungen von J. Szombathy. Tafelband*. – Katalogi in monografije 23/2.
- TERŽAN, B., F. LO SCHIAVO, N. TRAMPUŽ-OREL 1985, *Most na Soči (S. Lucia) 2, Szombathyjeva izkopavanja. Tekst / Die Ausgrabungen von J. Szombathy. Text*. – Katalogi in monografije 23/1.
- TEŽAK-GREGL, T. 1981, Certosa fibule na centralnom japodskom području (Die Certosafibeln im japodischen Zentralgebiet von Lika). – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 14, 25–48.
- VITRI, S. 1997, Paularo, frazione Misincinis. Scavi 1996–1997. I coreti funerari. – *Aquileia Nostra* 68, 428–432.
- VITRI, S. 2001, Lo stato della ricerca protostorica in Carnia. – In: S. Vitri, F. Oriolo (eds.), *I Celti in Carnia e nell'arco alpino centro orientale*, Atti della Giornata di studio. Tolmezzo 30 aprile 1999, 19–50, Trieste.
- VITRI, S. 2013, 11.3.13. Tomba 77. Misincinis di Paularo, Udine, necropoli, 1997. – In: M. Gamba et al. (eds.), *Venetkens. Viaggio nella terra dei Veneti antichi*, 409, Venezia.

Dvodelna certoška fibula različice VIIId s kulturnega mesta na Medejskem hribu v Furlaniji

Povzetek

Ugo Furlani je leta 1968 na severnem pobočju zahodnega dela Medejskega hriba nad Medejo (it. Medea) v bližini Gorice odkril nenavadno arheološko najdišče. Predstavil ga je več let pozneje (Furlani 1974–1975). Na razmeroma majhni površini so našli okrog 700 bronastih odlomkov, od katerih večina pripada certoškimi fibulam, 80 steklenih jagod in številne odlomke keramičnih posod (*sl. 1; 2*). Ker so na večini odkritih najdb sledovi ognja in ker je v plasteh našel veliko drobcov sežganih človeških kosti (*ib.*, 35–36, 38), je sklepal, da gre za prekopano žgano grobišče (*ib.*, 38). Vendar sta pozneje arheologa Anne-Marie Adam iz Francije in Paul Gleirscher iz Avstrije ugotovila, da je Furlani po vsej verjetnosti izkopal del kulturnega mesta s konca starejše železne dobe (Adam 1991, 53–54, 58; Gleirscher 2002, 244; Božič 2011, 265–266).

Certoške fibule VII. vrste

V članku obravnavam edino v celoti ohranjeno certoško fibulo s kulturnega mesta na Medejskem hribu (Furlani 1973, 188, *sl. 4*; Furlani 1974–1975, 36, *t. 2: 1*; Božič 2011, 246, *op. 4* z napačno uvrstitvijo v različico IXa), ki pripada različici VIIId certoških fibul (*sl. 2*; – Teržan 1976, 325, 328, *d. Medea*, *sl. 3: d*).

Biba Teržan je v svoji temeljni študiji o certoških fibulah navedla glavne značilnosti VII. vrste (*ib.*, 325) in jo razdelila na devet različic (*ib.*, 325–329, *sl. 3*). Primerek z Medejskega hriba je uvrstila v različico VIIId (*ib.*, 328) in navedla nekaj njenih značilnosti (*ib.*, 325), pri čemer ni omenila še nekaterih drugih značilnih lastnosti: lok je običajno dolg med 8,5 in 10,5 cm, njegov presek je segmenten, polkrožen, zaobljeno rombičen, trikoten ali ovalen, okrašen je samo hrbet noge, in sicer z V-motivom, najvišji del loka je ožji od hrbtna noge in noge imajo na koncu dva različna gumba (*sl. 5*). Fibule različice VIIId (*sl. 3: 1*) so bile v literaturi večkrat napačno pripisane različicama VIIe (*sl. 3: 2*) in VIIIf (*sl. 3: 3–5*), čeprav so razlike nedvomne. Fibule različic VIIe in VIIIf imajo na rombično razširjenem loku očesci, na gumbu na koncu noge pa trikoten okras. Različica VIIe je bogateje okrašena kot različica

VIIIf. Fibule različice VIIIf, ki so značilne za grobišče na Goleku pri Vinici, nimajo ploščatega loka, ampak masiven lok trikotnega preseka (*sl. 3: 5*).

Različica VIIId – nove najdbe (prim. seznam 1)

Novi primerki izvirajo iz Furlanije. Devet fibul različice VIIId je z območja Čedada, najverjetneje z grobišča Dernazzacco (*sl. 5: 3; 6: 1*; – Pettarin 2006, 108–110, *t. 6: 82,86,89; 7: 91,93,98–101*), ena pa iz Pozzuola del Friuli (*sl. 5: 4*; – Seidel 2008, 86, *št. 28*). S Krasa so štiri primerki, odkriti na grobišču pri Socerbu (*sl. 5: 9*; – Crismani, Righi 2002, 69, *sl. 14–17*). Naslednja fibula je z Gurine pri kraju Dellach v Ziljski dolini na Koroškem (*sl. 5: 1*; – Jablonka 2001, 114, *t. 80: 23*), še ena pa je iz Karnije, in sicer iz groba 77 grobišča Misincinis v Paularu (*sl. 5: 2*; – Vitri 2001, 28, *sl. 7: T. 77/1*). Zadnja dva primerka sta iz Kvarnerja, eden z Grobnika na območju Reke (*sl. 5: 11*; – Glogović 1989, 112, *t. 32: 8*; Blečić 2004, 65–66, *t. 3: 1.2.8*) in drugi iz Osorja na Cresu (*sl. 5: 12*; – Čus-Rukonić 1980–1981, 8, *št. 5, t. 1: 6*).

V oktobru leta 2014 je bil odkrit še en primerek. Izvira iz groba 2 pri Čadrgu blizu Tolmina (Mlinar 2015, 33).¹ Poleg nje je grob vseboval še sežgane kosti in žganino.

Večina teh novih najdb je bila pripisana različicama VIIe in VIIIf: primerki iz Dernazzacca (Pettarin 2006, 209, *t. 6: 82,86,89; 7: 91,93 in 211, t. 7: 98–101*) in Socerba (Crismani, Righi 2002, 69, *sl. 14–17*), z Gurine (Jablonka 2001, 114, *t. 80: 23*) ter iz Misincinisa v Paularu (Giumlia-Mair 2003, 11, *sl. 3*; Vitri 2013). Fibula z Grobnika je bila uvrščena v različico XIIb certoških fibul (Blečić 2004, 84), primerek iz Pozzuola del Friuli pa na splošno v VII. vrsto, brez podrobnejše opredelitve različice (Seidel 2008, 16), medtem ko primerek iz Osorja tipološko ni bil opredeljen.

Če primerjamo karto, dopolnjeno z novimi najdbami (*sl. 4*), s seznamom Teržanove iz leta 1976 (Teržan 1976, 328), ugotovimo, da območje razprostranjenosti ni bistveno drugačno, povečalo

¹ Podatek Miha Mlinarja, kustosa Tolminskega muzeja.

pa se je število primerkov, zlasti v Furlaniji ter na območju Notranjske in Krasa. Preostale nove najdbe so posamezni primerki, ki segajo proti severu do Koroške, proti jugu pa do Kvarnerja. Velika večina novih primerkov izvira z žganih grobišč (Dernazzacco in Socerb), posamezni pa iz naselja (Pozzuolo del Friuli) ali s kultnega mesta (Gurina) in verjetno iz grobov (Grobnik in Osor).

Datacija različice VIIId

Na podlagi najdiščnih okoliščin več primerkov je jasno, da moramo različico VIIId certoških fibul datirati v stopnjo Sv. Lucija IIc v Posočju, ki ji na Dolenjskem in v Beli krajini ustreza negovska stopnja.

O starosti različice VIIId Biba Teržan ni napisala ničesar, je pa imela sorodni različici VIIe in VIIf (Teržan 1976, 432, 433, 436) za najmlajši različici certoških fibul. Njenega mnenja, da so bile v modi še v stopnjah LT B2 in celo LT C (ib., 433 in 436), ni mogoče podpreti z dokazi. Po drugi strani pripadajo skoraj vsi odlomki certoških fibul s kultnega mesta na Medejskem hribu pozni različici IXa (sl. 1: 4,9,10) in X. vrsti (sl. 1: 11,12; – Furlani 1974–1975, t. 2; 3; 4: 1–11), ki sta obe datirani v stopnjo Sv. Lucija IIc, kar ustreza negovski stopnji (Božič 2011, 246, op. 4; 266). Še en dokaz, da je treba različico VIIId datirati v končno stopnjo starejše železne dobe in da se ni nadaljevala v mlajšo železno dobo, nam dajejo tri fibule iz gomilnih grobov pri Podzemlju (sl. 5: 10; – Dular 1978, 25, t. 4: 2,9,14). Čeprav se njihove grobne celote niso ohranile, ni dvoma, da ne izvirajo iz morebitnih grobov stopenj LT B2 in LT C, ker so na koncu starejše železne dobe v podzemeljske gomile prenehali pokopavati. Enako velja za plano žgano grobišče Misincinis v Paularu, kjer je bil en primerek različice VIIId najden v grobu 77, ki sodi med precej revne grobove zadnje stopnje grobišča (sl. 5: 2; – Vitri 2001, 28, sl. 7: T. 77/1).

Dvodelne pozne certoške fibule

Poleg fibule z Medejskega hriba imajo dvodelno sestavo še tri druge fibule različice VIIId (sl. 5: 2,5,12; 6: 1), vendar te sestave ne moremo povezati samo z enim območjem.

Novije odkritje pomeni nenavadna dvodelna sestava nekaterih certoških fibul z enostransko peresovino (sl. 6), ki je povezana z določenim

obdobjem in določenimi območji. Fibule iz dveh delov so imeli prej praviloma za popravljene. Dvodelna sestava se večinoma pojavlja pri poznih certoških fibulah zadnje faze halštatskega obdobja v jugovzhodnih Alpah, ki pripadajo različicam VIIId, VIIe (Glogović 1982, 40, sl. 4: 2) in VIIf (npr. Marić 1968, sl. 4: 2; t. 2: 16; 3: 35; – Teržan 1973, t. 3: 8; – Vitri 2001, sl. 5: T. 6/1) ter X. (Stare F. 1955, t. 34: 5; – Dular 1978, t. 4: 1; – Guštin 1979, t. 64: 50; – Pettarin 2006, t. 10: 141–151), XI. (Petru, Šribar 1956, t. 1: 5; – Teržan 1976, t. 72: 1; – Seidel 2008, 84, št. 23) in XII. vrsti (Težak-Gregl 1981, t. 5: 10; – Crismani, Righi 2002, 68, št. 13), ne pa na fibulah iz predhodne, to je certoške stopnje, kot so fibule različice Ib, vrste V in različice VIIa (Teržan 1976, pril. 1). Dvodelna sestava je izjemno redka pri drugih vrstah ali različicah certoških fibul z enostransko peresovino, se pa pojavlja pri nekaterih drugih vrstah sočasnih fibul (na primer pri goseničastih fibulah v Pounju in pri tri- oziroma šestrtastih fibulah z Goleka pri Vinici). Dvodelne pozne certoške fibule so značilne za Pounje, Liko, dolino Kolpe, Notranjsko in Kras, Furlanijo in Karnijo, medtem ko se v nekaterih pomembnih halštatskih središčih, kot sta Most na Soči v Posočju in Magdalenska gora na Dolenjskem, ne pojavljajo.

Certoške fibule z dvodelno sestavo so lahko v celoti izdelane iz brona (sl. 6: 5; – Stare F. 1955, t. 34: 5) ali pa iz brona in železa (sl. 6: 4; – Teržan 1973, t. 3: 8; – Dular 1978, 25, t. 4: 15). Dela fibule sta spojena različno – peresovina z iglo je lahko pritrjena na lok z zakovico (sl. 6: 1,2; – Stare F. 1955, t. 35: 1), podaljšek peresovine je lahko vtaknjen skozi gumb na glavi (sl. 6: 5; – ib., t. 34: 5; – Dular 1978, t. 4: 1), skozi srednje od treh prečnih reber na glavi (sl. 5: 2; – Vitri 2001, sl. 7: T. 77/1) ali skozi kroglasto odebelitev na loku (sl. 6: 8; – Crismani, Righi 2002, 68, št. 9 in 13). Pri eni fibuli z Idrije pri Bači (sl. 7: 1; – Guštin 1991, t. 28: 1) prehaja peresovina v tulec, ki je bil nataknjen na koničasto oblikovan konec loka. Tak način spajanja peresovine z lokom je znan samo iz Posočja, kjer se sicer pojavlja na nekaterih fibulah mlajše železne dobe (sl. 7: 2,3).

Sklep

Tema članka je certoška fibula različice VIIId po Bibi Teržan, edina v celoti ohranjena fibula med okoli 700 bronastimi odlomki, ki so jih našli na kultnem mestu na Medejskem hribu v Furla-

niji in ki večinoma pripadajo certoškimi fibulam. Poleg tega je omenjena fibula sestavljena iz dveh delov, kar ne velja za nobeno od fibul, ki jih je leta 1976 Teržanova pripisala tej različici. Ti dve posebnosti sta spodbudili podrobno analizo, ki je imela več ciljev. Število primerkov se je do zdaj skoraj potrojilo, kar je ustvarilo dober temelj za podrobno tipološko analizo. Treba je bilo določiti vse tipološke značilnosti te različice ter opraviti natančno primerjavo s sorodnima različicama VIIe in VIIf. Prav vsi od skupno 19 primerkov različice VIIId, ki so bili odkriti po letu 1976, so bili namreč opredeljeni kot fibule različic VIIe ali VIIf. Zaradi tega sta bili tudi dve najdišči fibul različice VIIId (Gurina v Ziljski dolini in Paularo v Karniji) postavljeni na karto razprostranjenosti fibul različice VIIIf.

Ker različica VIIId doslej ni bila ožje datirana, je bil drugi cilj njena časovna opredelitev. Da sodi v čas stopnje Sv. Lucija IIc v Posočju oziroma negovske stopnje na Dolenjskem, dokazuje prav njena prisotnost na kulturnem mestu na Medejskem hribu, ki je datirano v ta čas. Tako datacijo potrjuje tudi grob 77 iz Paulara, ki sodi med najmlajše, razmeroma revne grobove grobišča Misincinis.

Zadnji cilj je bila predstavitev dvodelne sestave, ki se pojavlja pri nekaterih vrstah in različicah poznih certoških fibul z enostransko peresovino, ker gre za nov, doslej neopažen pojav. Pri tem je

bilo ugotovljeno, da se take fibule pojavljajo samo na določenih območjih od Pounja do Karnije, na nekaterih najdiščih, na katerih poznamo veliko poznih certoških fibul, na primer na Mostu na Soči in na Magdalenski gori, pa ne, saj so tam vse take fibule enodelne. V Pounju in na Goleku pri Vinici, kjer je bilo odkrito veliko dvodelnih poznih certoških fibul, imajo dvodelno sestavo tudi druge vrste sočasnih fibul.

Dvodelna fibula s kulturnega mesta na Medejskem hribu pripada različici VIIId, ki v Furlaniji ni nič neobičajnega, saj tu poznamo vsega 11 primerkov. Od skupno 30 primerkov te različice so dvodelni samo štirje, od katerih kar trije izvirajo iz Furlanije in Karnije. Zato lahko sklepamo, da gre za izdelek ene od lokalnih delavnic na tem območju. V prid tej domnevi govori tudi dejstvo, da je fibula iz groba 77 v Paularu skoraj popolnoma enaka, kar kaže na to, da izvirata iz iste delavnice.

Prevod: Dragan Božič

Ana Marić
Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine
Zmaja od Bosne 3
BA-71000 Sarajevo, BIH
anam.ze.1888@gmail.com

I recipienti di bronzo in Italia settentrionale tra IV e I secolo a.C. e il caso del territorio veronese

Bronaste posode v severni Italiji med 4. in 1. stoletjem pr. n. št. in primer veronskega območja

Margherita BOLLA, Marina CASTOLDI

Izvleček

Bronaste posode predstavljajo posebno zvrst posodja, ki je bilo narejeno za trajnejšo rabo in je bilo v uporabi več generacij, zato je kronološko manj občutljivo, a je pomenljiv indikator družbenega statusa in navad.

Arheološke najdbe iz severne Italije kažejo tri glavne faze pojava bronastih posod med letom 388 pr. Kr. in avgustejskim obdobjem, ki jih lahko vzporejamo s kronološko delitvijo latenskega obdobja. Z interpretativnim pregledom teh najdb poskušamo osvetliti kontinuiteto, trajanje in novosti posameznih oblik in tipov bronastega posodja.

Območje Verone je zanimiv študijski primer za ugotavljanje razprostranjenosti helenističnega in poznorepublikanskega bronastega posodja. S tega območja je znanih vsaj 150 primerkov iz časa od 4./3. stoletja pr. Kr. do avgustejskega obdobja, izvirajo pa pretežno iz grobnih kontekstov.

Članek osvetljuje odnos med temi najdbami, ki so skoncentrirane na nekaj najdiščih (posebno v Poveglianu), in njihovo povezavo z določenim družbenim slojem. Prinaša tudi katalog bronastih posod z območja Verone, ki so bile zbrane in prepoznane ob preurejanju zbirke Arheološkega muzeja v Veroni v zadnjih dvajsetih letih.

Ključne besede: Severna Italija, območje Verone, latensko obdobje, helenistično obdobje, poznorepublikansko obdobje, avgustejsko obdobje, bronaste posode

Abstract

[BRONZE VESSELS IN NORTHERN ITALY BETWEEN THE 4TH AND THE 1ST CENTURY BC. A CASE STUDY OF THE VERONA AREA] Bronze vessels constitute a particular class of domestic vessels that were made for long-term use, to be handed down through generations. This makes them chronologically less sensitive items, but also items that reflect both *status* and behavioural practices.

The archaeological evidence from northern Italy suggests at least three main phases of use of bronze vessel between 388 BC and the Augustan period, which can be paralleled with the chronological division of the La Tène period. The contribution provides an interpretative overview of the evidence in an attempt to show the continuity, persistence and innovation in the production of individual forms and types of the bronze vessels.

The area of Verona is an interesting case study for understanding the distribution of Hellenistic and Late Republican bronze vessels, because it has yielded at least 150 examples so far, dating from the 4th/3rd century BC to the Augustan period, that have mostly been recovered from funerary contexts.

The contribution looks at the concentration of these items at some sites (Povegliano in particular) and their ties to a particular social rank. It also supplies a list of the bronze vessels from the area, mainly compiled during the reorganization of the collections in the Museo Archeologico di Verona conducted in the last two decades.

Keywords: northern Italy, area of Verona, La Tène period, Hellenistic period, Late Republican period, Augustan period, bronze vessels

Questo contributo è nato in occasione del Convegno Internazionale dedicato nel 2010, a Roma, ai “Celti d’Italia”; in relazione agli obiettivi del Convegno, che vertevano non solo sulla presentazione delle nuove scoperte, ma anche sulla puntualizzazione di una cronologia articolata e aggiornata e correlabile a quella transalpina, ci era stato chiesto di intervenire sui recipienti di bronzo dell’Italia settentrionale. Aderendo a questo invito, abbiamo proposto un quadro generale del vasellame bronzeo relativo al periodo compreso tra l’invasione gallica del 388 a.C. e l’età augustea (M. Castoldi), e condotto l’esame, nello specifico, della distribuzione dei recipienti nel territorio veronese (M. Bolla), impostazione che si è ritenuto opportuno mantenere, con qualche modifica e aggiornamento, anche in questa sede¹.

Nella stesura dei testi, ci siamo domandate se questo tipo di vasellame potesse essere considerato un indicatore cronologico puntuale, o se fosse piuttosto un simbolo di *status* e di pratiche comportamentali. È noto infatti che all’interno della suppellettile legata alle varie esigenze della vita quotidiana, i vasi di bronzo costituiscono una classe privilegiata, destinata a durare nel tempo e ad essere tramandata anche per più generazioni. E ancora, nella loro qualità di oggetti di lusso, destinati alle pratiche del culto, del banchetto e del simposio, i recipienti in metallo hanno la prerogativa di diventare oggetto di dono e di reciprocità tra personaggi d’alto rango; sono quindi soggetti a viaggiare, al di fuori delle aree di produzione, seguendo i possessori nei loro spostamenti, ma anche a *latere* di spedizioni militari o commerciali a lunga distanza.

¹ Gli Atti del Convegno “Celti d’Italia. Convegno Internazionale sui Celti dell’età di La Tène a sud delle Alpi” (Roma, Università Sapienza, 16–17 dicembre 2010) sono a tutt’oggi inediti. Ringraziamo Paola Piana Agostinetti per l’invito a partecipare al Convegno, Sneža Tecco Hvala per l’accoglienza in *Arheološki vestnik*, e i revisori anonimi per i commenti e i suggerimenti che hanno portato a ulteriori approfondimenti sui temi trattati. Dobbiamo numerosi suggerimenti a Dragan Božič; ringraziamo inoltre Antonella Arzone, Federico Biondani, Brunella Bruno, Michel Feugère, Emanuele Giannini, Rosanina Invernizzi (anche per i reperti da Tromello nel Pavese), Marta Rapi, Luciano Salzani, Daniele Vitali.

I disegni e le fotografie (figg. 1–17) qui riprodotte non sono sempre in scala.

QUADRO GENERALE

Nella consapevolezza di avere a che fare con una realtà tutt’altro che unitaria, ma politicamente e culturalmente differenziata, e senza alcuna pretesa di esaustività, ho cercato di comporre un quadro d’insieme, una specie di giro d’orizzonte, dei recipienti di bronzo in Italia settentrionale, tra IV e I secolo a.C. L’esame della documentazione raccolta ha consentito di mettere a fuoco tre grandi fasce di presenze: un primo periodo che raccoglie i recipienti databili tra IV e III secolo a.C., un secondo periodo con i recipienti databili tra II e I secolo a.C., ai quali si è aggiunto un rapido cenno all’età augustea. I primi due periodi corrispondono *grossomodo* alle fasi LT B–C1 (IV e III secolo a.C.) e LT C2–D (II e I secolo a.C. o “periodo tardorepubblicano”), in quanto i recipienti considerati vengono prevalentemente da corredi funerari che rientrano nella seriazione cronologica del periodo La Tène².

Primo periodo: IV e III secolo a.C.

Produzioni locali

Innanzitutto, continua anche dopo il 388 a.C. la produzione locale, rappresentata da recipienti destinati al consumo del vino o di altri tipi di bevande fermentate. Nelle aree occupate dai Leponti e dagli Insubri sono attestate le situle (tipi Pianezzo, Cerinasca e Castaneda), le capeduncole, le brocche a becco (*Tessiner Kannen*). Sono recipienti prodotti nel Sopraceneri – per le brocche a becco anche nel Comasco – e attestati nell’area occidentale della Cisalpina, tra il Canton Ticino e la Bergamasca, sui quali non mi soffermo in questa sede perché esaurientemente analizzati da De Marinis in occasione della mostra sui Leponti e, ancora più recentemente, da Nagy e Tori per la necropoli di Giubiasco³.

Produzioni locali sono ben attestate anche in area cenomane – mi riferisco alle fiasche da pellegrino, con gli esemplari della tomba di Castiglione delle

² Per quanto attiene la cronologia del periodo La Tène D, in Italia settentrionale viene ancora seguita la periodizzazione di De Marinis 1977; 1986 (si veda ad esempio Rapi 2009, 22–24 e *passim*), alla quale viene preferita in questi ultimi anni, in ambito europeo, una cronologia che meglio si accorda con i dati dell’Europa centrale: per la discussione vedi Božič 2008, 129–148. Di questa *Central European Chronology* si terrà conto anche in questa sede.

³ De Marinis 2000; Nagy, Tori 2010.

Stiviere⁴ – e in area veneta e retica, dove continua la produzione di situle a sbalzo e di *simpula*. Sono attribuite a officine locali, che continuano una tradizione lunga e feconda, le situle di Este, da quelle a corpo troncoconico e sinuoso della tomba Ricovero 23, la famosa tomba di *Nerka Trostiaia*, a quelle istoriate delle tombe Boldù-Dolfin 52–53⁵. Per le situle è stata identificata anche un'area di produzione tra le valli dell'Adige e del Piave, con uno o più ateliers che operano nel IV secolo unendo elementi di tradizione halstattiana a motivi di influsso celtico ed etrusco⁶. Anche i *simpula* prodotti a partire dal IV secolo riprendono e rielaborano il tipo etrusco a vasca emisferica e manico verticale, ma con il manico a nastro applicato con ribattini alla vasca⁷. Nel santuario di Lagole di Calalzo (Belluno) questi attingitoi sono utilizzati anche nei rituali delle acque⁸.

Vasellame d'importazione

Per quanto riguarda invece le importazioni di vasellame di bronzo dall'Etruria, che avevano caratterizzato tra VI e V secolo a.C. lo sviluppo

⁴ Castiglione: De Marinis 1997, 148–153 e 172 per la datazione della tomba al pieno III secolo a.C. Su questa forma vd. anche Feugère 1991c; De Marinis 2000, 403–404.

⁵ Tomba Ricovero 23, dei primi decenni del III secolo a.C. (Chieco Bianchi 1987, 197 n. 1, fig. 13; 213 n. 90, fig. 32; 216 n. 111, fig. 36; 235). Per la situla n. 111 è stato però proposto un confronto con il tipo Pianezzo, attestato per tutto il IV secolo a.C., vd. De Marinis 2000, 368. Tombe Boldù-Dolfin, IV secolo a.C. (Gambacurta 1998, 139–140).

⁶ Cfr. le situle di Caslir di Cembra (Marzatico 1998, 29, fig. 9; Marzatico 2011, 640, n. 7.15, con attacco cruciforme di origine halstattiana); della Valle di Cadore (Ruta Serafini 1998, con attacco a testa umana stilizzata di origine celtica); di Grad presso Reka (Slovenia), con attacco a conchiglia etruschizzante (Turk, Božič, Istenič, Osmuk, Šmit 2009, 51, figg. 2–3); di Posočje (Turk, Božič, Istenič, Osmuk, Šmit 2009, 57–58, figg. 10–11). Per la discussione, con numerosi confronti, vd. Turk, Božič, Istenič, Osmuk, Šmit 2009; Božič 2009, 80–82.

⁷ Sono documentati i tipi con attacco ad ancora, attestati soprattutto nell'alta Valle dell'Adige (Marzatico 1998, 26, fig. 8) e quelli con attacco a placca, bifida o variamente conformata, saldata o fissata con ribattini (Gambacurta 2001, 181–183). Vd. anche Božič 2009, 80, con ulteriore bibliografia. Per il tipo etrusco canonico vd. Castoldi 1995, 54–56.

⁸ Gambacurta 2001. Sono documentati a Lagole più di cento manici staccati dalla vasca, alcuni con iscrizione votiva lungo il fianco, evidentemente frantumati e defunzionizzati dopo l'uso in funzione rituale nel santuario, e una ventina di vasche prive del manico: Gambacurta 2015.

dell'Etruria padana e della civiltà di Golasecca⁹, si ha effettivamente una contrazione in seguito all'invasione gallica del 388 a.C., che non sembra però toccare l'area di Spina, dove recipienti e candelabri di bronzo caratterizzano sia le tombe dell'ultimo quarto del V secolo, sia quelle del primo quarto del secolo successivo¹⁰.

La documentazione che ho raccolto, per offrire un quadro delle forme che erano in circolazione nel periodo in esame, riguarda ancora una volta recipienti legati, a vario titolo, alla sfera del banchetto, per contenere, preparare e servire il vino, e per le usanze connesse, quali le abluzioni che precedono, accompagnano e seguono la consumazione delle vivande¹¹. Rientrano nel primo gruppo i colini, i kyathoi a rocchetto e a corpo piriforme, le situle e i crateri; nel secondo le teglie, i bacini, le padelle e le brocche.

Il tipo di colino documentato in Italia settentrionale in questa fascia cronologica (Tontola, Monte Bibeles, Monterenzio Vecchio¹²) è quello con manico a nastro terminante a testa di canide, colato insieme alla vasca, emisferica o carenata, cui corrisponde, sul lato opposto, una piastra d'appoggio in lamina (Fig. 1: 1); è il colino tipico dell'Etruria ellenistica, attestato a partire dalla metà del IV secolo¹³. I kya-

⁹ Vd. Gleirscher 1993a; Gleirscher 1993b; De Marinis 2000, 386–390; Castoldi 2001, 75.

¹⁰ Cfr. Berti 1993a, 41–42.

¹¹ Avevo proposto un primo elenco in Castoldi 2001, 87–88, al quale rimando, con le precisazioni e gli aggiornamenti derivati da questa nuova revisione.

¹² Tontola (Forlì), sepoltura del Podere Gori, inizi III secolo a.C.: Prati 1987, 389–390, fig. 261, con due kyathoi piriformi. Monte Bibeles e Monterenzio Vecchio, vd. bibliografia alle note 26–27. In Castoldi 2001, 87 nn. 4, 7, 20 avevo incluso anche un manico da Marzabotto, sul quale ora sarei più cauto; un colino da Calvatone, sporadico, al Museo di Brescia, che non potuto controllare in questa occasione; e il colino della tomba 58C di Spina, molto restaurato, che ha però il manico terminante a testa di cigno e la forma leggermente diversa rispetto a quelli "canonici", cfr. Hostetter 2001, 85 n. 224, fig. 147, tav. 42: c–f. Per i ritrovamenti dal Veronese vd. *infra* il contributo di Margherita Bolla.

¹³ Vd. Caramella 1995, 81–83; Jurgeit 1999, 450 n. 760. La cronologia è confermata anche nel recente studio di Esposito 2007, I, 137–148 (inedito). Si può segnalare che Kent-Hill 1942, 51 cita un esemplare da un contesto funerario di Orvieto "with red-figured stamnoi and with bronzes which show that they were in use in the early fourth century B.C."; in realtà si tratta della tomba di Porano (Orvieto), Minto 1932, con colino, teglia, brocca trilobata e kyathos a rocchetto in bronzo e vasi a figure rosse (un *duck-askos* del Gruppo Clusium, un cratere a campana e due stamnoi tardofalisci del *Fluid Group*), che

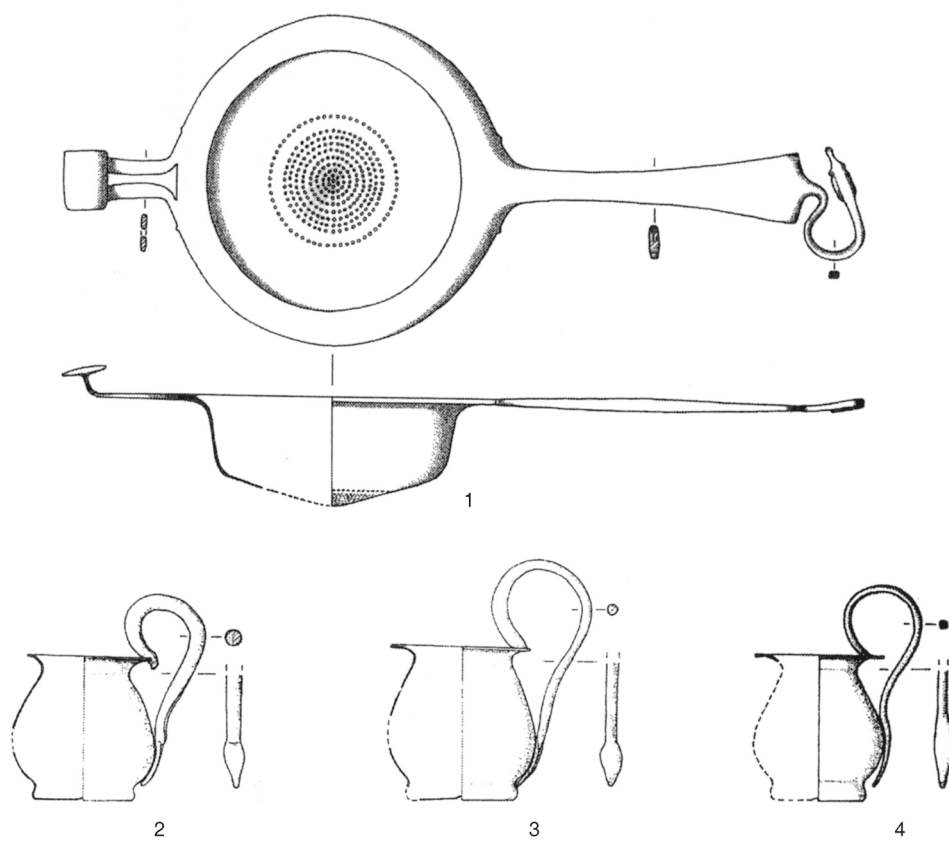

Fig. 1: Monte Tamburino (Monterenzio, Bologna), tomba 116. 1 – Cedilo; 2–4 – kyathoi piriformi (da Vitali [ed.] 2003).
 Sl. 1: Monte Tamburino (Monterenzio, Bologna), grob 116. 1 – Cedilo; 2–4 – hruškasti kiatosi (po Vitali [ur.] 2003).
 (Non in scala / Ni v merilu)

Fig. 2: Spina (Ferrara), tomba 58C. Kyathoi a rocchetto (da Baldoni [ed.] 1993).
 Sl. 2: Spina (Ferrara), grob 58C. Motkasti kiatosi (po Baldoni [ur.] 1993).
 (Non in scala / Ni v merilu)

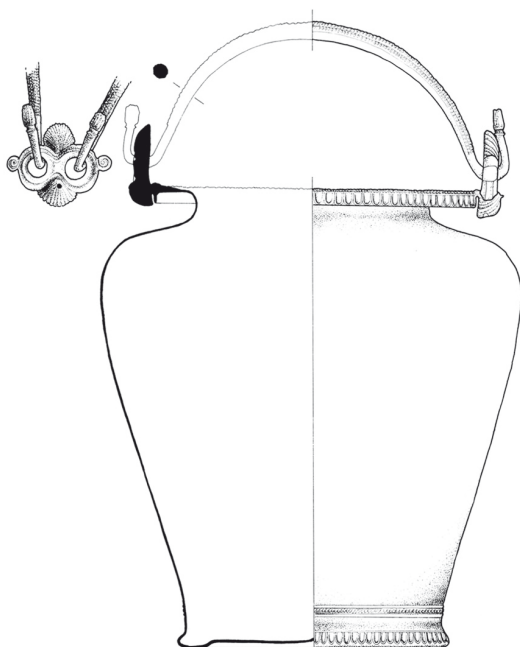

Fig. 3: Spina (Ferrara), tomba 58C. Situla stamnoide (da Baldoni [ed.] 1993). Non in scala.

Sl. 3: Spina (Ferrara), tomba 58C. Stamnoïdna situla (po Baldoni [ur.] 1993). Ni v merilu.

Fig. 4: Bologna, tomba Benacci 138. Situla a beccuccio (da Grassi 1991). Non in scala.

Sl. 4: Bologna, grob Benacci 138. Situla z dulcem (po Grassi 1991). Ni v merilu.

thoi sono testimoniati da entrambe le serie, quella con il tipico profilo a lati inflessi e il labbro a fascia con orlo pendente (a rocchetto), e quella a corpo piriforme con ansa sormontante (Figg. 1: 2-4; 2), caratteristiche, in Italia centrale, dei contesti di IV e III secolo a.C.¹⁴. Le situle sono testimoniate dai due esemplari a corpo stamnoide e profilo sinuoso della tomba 58C di Spina, Valle Pega, datata verso la metà del IV secolo a.C. (Fig. 3)¹⁵, e da quelle a collo cilindrico e spalla orizzontale dalla tomba 5 di

assegnano il contesto all'inizio dell'ultimo quarto del IV secolo a.C., vd. Harari 1980, 146, 148.

¹⁴ Per i kyathoi a rocchetto vd. Castoldi 1995, 31-32; Esposito 2008, 22-24, tipo Ib; per i kyathoi piriformi, Esposito 2008, 24-25, forma II. Numerosi esemplari a Spina (Hostetter 2001, 63-78, tavv. 31-38) e in territorio boico, vd. note 26-27.

¹⁵ Spina, Valle Pega, tomba 58C (Baldoni (ed.) 1993, 96 nn. 56, 57; Hostetter 2001, 26-27 nn. 122-123, figg. 52, 53, tavv. 7:a-d, 8:a-e). La cronologia della tomba, inquadrata da Berti 1993b, 48 "agli anni intorno alla metà del IV secolo a.C.", viene rialzata da Hostetter 2001 al secondo quarto del IV secolo (380-350 a.C.). Manca tuttavia, per quanto mi risulta, uno studio puntuale dei vasi attici e delle altre ceramiche in contesto.

Monterenzio Vecchio, della fine del IV secolo a.C. e della tomba Benacci 138, di Felsina (Bologna) (Fig. 4), dei decenni iniziali del III secolo a.C.¹⁶. I crateri sono indiziati dalle anse configurate rinvenute a Spina, nella tomba 169C di Valle Pega, datata nel primo venticinquennio del IV secolo a.C.; e dalle anse con soggetti dionisiaci, prive di contesto, provenienti da Ora/Auer e Settequerce/Siebeneich (Bolzano)¹⁷.

Le teglie, a vasca bassa e ampia priva di piedi, sono presenti in area centroitalica attraverso diverse varianti, ora ben illustrate da Marion Esposito, che annoverano esemplari privi di anse, già in produzione nel V secolo a.C., ed esemplari con

¹⁶ Monterenzio Vecchio (Lejars, Verger, Vitali 2001, 528-529; Fábry 2006). Felsina, tomba Benacci 138 (Vitali 1992, 147 n. 1, 149-150, tav. 14).

¹⁷ Spina: Hostetter 1986, 20 n. 4, tavv. 6-7; la datazione della tomba, che Hostetter riporta alla fine V-inizio IV secolo è abbassata in Bonamici 1991, 7 "al primo venticinquennio del IV secolo a.C. o al massimo agli anni di passaggio tra il primo e secondo venticinquennio". Ora/Auer (Bolzano): Marzatico 1998, 23, fig. 7:3. Settequerce/Siebeneich (Bolzano): Marzatico 1998, 23. Per l'attribuzione a officine etrusche vd. Bonamici 1991, 4-7.

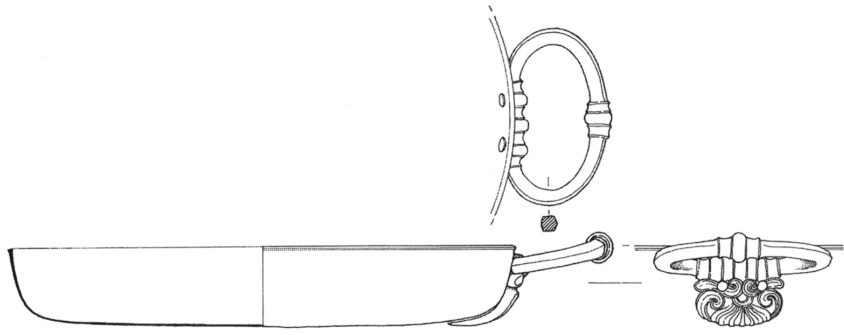

Fig. 5: Monte Tamburino (Monterenzio, Bologna), tomba 132. Teglia (da Vitali [ed.] 2003). Non in scala.
Sl. 5: Monte Tamburino (Monterenzio, Bologna), grob 132. Pladenj (po Vitali [ur.] 2003). Ni v merilu.

ansa ad anello, con o senza decorazione (Fig. 5), attestati dalla seconda metà del IV alla seconda metà del III secolo a.C., documentati anche in Italia settentrionale, nelle necropoli del territorio boico (Monte Tamburino, Felsina/Bologna), e a Trento¹⁸. Si ricorda anche un tipo di bacino con ansa mobile e attacco decorato a conchiglia, attestato a Genova, nella valle Padana, a Spina, S. Polo (Reggio Emilia) e Marzabotto (Bologna), che trova numerosi riscontri in Italia centrale e meridionale e nel Sud della Francia¹⁹. Le padelle sono del tipo Montefortino (Fig. 10), attestate dal secondo quarto alla fine del III secolo a.C., e le brocche sono del tipo a labbro trilobato (tipo Castoldi 2000, I.a), e a imboccatura rotonda con corpo ovoido-carenato (tipo Castoldi 2000, II.a) e a corpo piriforme (tipo Castoldi 2000, II.b) (Figg. 9, 11)²⁰.

Se si esamina la diffusione del vasellame della prima età ellenistica²¹ si evince una distribuzione

¹⁸ Per la discussione sulla forma si rimanda a Esposito 2010. Monte Tamburino: – tomba 132 (inizi del III secolo a.C.), Vitali 2003, 422 n. 10, tav. 228; – tomba 151 (metà IV secolo a.C.), Vitali 2003, 460 n. 4, fig. 243. Felsina (Bologna): –tomba Benacci 138 (primi decenni del III secolo), Vitali 1992, 148 n. 2, tav. 15; – tomba Benacci 953 (primi decenni del III secolo), Vitali 1992, 291 n. 10, tav. 34. – Trento (Marzatico 1998, 23–25, fig. 7:4).

¹⁹ Per evidenze di diffusione e di cronologia vd. Feugère 2011.

²⁰ Per le padelle tipo Montefortino vd. De Marinis 1997, 138–146; per le brocche vd. Castoldi 2000. Per la diffusione vd. Castoldi 2001, 87–88 e *infra* per ulteriori citazioni ed evidenze di cronologia.

²¹ Una lista di distribuzione è stata pubblicata in Castoldi 2001, 87–88, fig. 6, da rivedere e integrare con gli aggiornamenti presentati in questa sede. Si segnala anche un'ansa di brocca ovoido-carenata da Rozzol (Trieste),

che riecheggia quella delle *Schnabelkannen* e dei vasi coevi²², vale a dire le valli dell'Idice e del Reno e l'area felsinea, gli scali adriatici (Adria e Spina), il Po e i suoi affluenti, la valle dell'Adige che immette nella Rezia e nell'Europa centrale. Interessante anche la documentazione di Genova, dove il vasellame in bronzo etrusco è peraltro ben attestato anche nel V secolo, che evidenzia una circolazione per via tirrenica che continuerà, forse in maniera più evidente, nel periodo successivo²³.

Purtroppo la maggior parte dei ritrovamenti è priva di contesto; fanno eccezione le tombe di Spina, che evidenziano un precoce arrivo di questi recipienti attraverso l'area adriatica già nella prima metà del IV secolo a.C.²⁴, e le necropoli dell'area

attribuita erroneamente a epoca romana (Bravar 2002, 506, fig. 34). L'ansa trova invece confronti puntuali con un esemplare da Fermignano (Pesaro e Urbino), proveniente da un gruppo sconvolto di tombe attribuite al III–II secolo a.C., tra i quali molti recipienti di bronzo, anche padelle, e un'ansa attribuibile a una brocca tipo Castoldi 2000, IIb (Galli 1938, 11 n. 4, fig. 2); cfr. anche Borell 1989, 71 n. 77, tav. 32.

²² Vd. De Marinis 2000, 377–386, fig. 25.

²³ I recipienti di bronzo di Genova meriterebbero di essere ripresi e riconsiderati *in toto*; per ora si rimanda a Cianferoni 1992, 14–15, con bibliografia alle note 17 e 18; vd. anche Feugère 2011, 25–28.

²⁴ Spina: – Valle Pega, tomba 169C (primo venticinquennio del IV secolo a.C.): ansa di cratere (Hostetter 1986, 20 n. 4, tavv. 6, 7; Bonamici 1991, 4, fig. 7). – Valle Pega, tomba 1245 (380–350 a.C.): applique, probabilmente di bacile, a forma di cane (Hostetter 1986, 27 n. 5, tav. 69a–b; Bonamici 1991, 4). – Valle Pega, tomba 58C (metà IV secolo a.C.): situle, colino, olpe, bacile e kyathoi a rocchetto (Baldoni (ed.) 1993, 96 nn. 56–68; Hostetter 2001, nn. 122–123, 224, 158, 235, 203–209, figg. 52–53, 147, 85, 157, 127–133).

appenninica, in territorio boico²⁵. A Monte Tamburino su Monte Bibeles, kyathoi a rocchetto e piriformi, colini e teglie, sono attestati in tombe dell'ultimo trentennio del IV–inizi III secolo a.C.²⁶; a Monterenzio Vecchio, i vasi di bronzo (kyathoi, colini e una situla stamnoide) sono documentati in tombe databili tra lo scorcio del IV e i primi decenni del III secolo a.C.²⁷. In entrambe le necropoli il vasellame di bronzo è prerogativa delle sole tombe maschili, con l'unica eccezione della tomba 101, femminile, di Monte Tamburino²⁸, diversamente da quanto avviene a Spina e nell'Italia centrale, dove i vasi di bronzo da simposio, per bere e per abluzioni, sono appannaggio di entrambi i sessi²⁹.

È riferibile a produzione etrusca, della metà o forse già della prima metà del IV secolo a.C., anche la brocca trilobata della Ca' Morta (Como)³⁰, forse rinvenuta associata ad una teglia³¹ a comporre un servizio da abluzione (Fig. 6). Si tratta purtroppo,

²⁵ Cfr. Vitali 2006.

²⁶ Monte Tamburino, necropoli: – kyathoi a rocchetto, dalle tombe 74, 76 (330–300 a.C.); 14, 91, 101 (fine IV sec. a.C.); 88 (ultimi decenni del IV–inizi III sec. a.C.); 94 (fine IV–inizi III sec. a.C.); 132 (inizi III sec. a.C.); 120 (280 ca. a.C.); – kyathoi piriformi, dalla tomba 116 (secondo quarto III sec. a.C.); – colini, dalle tombe 88 (fine IV–inizi III sec. a.C.), 132 (inizi III sec. a.C.); 116 (secondo quarto III sec. a.C.); – teglie, dalle tombe 151 (metà IV sec. a.C.), con un attingitoio troncoconico riparato in antico, e 132 (inizi III sec. a.C.); le datazioni delle tombe sono tratte da Vitali 2003, *passim*. Per una breve sintesi sulla necropoli vd. anche Vitali 2006, 3–4.

²⁷ Monterenzio Vecchio, necropoli: Lejars, Verger, Vitali 2001, 524–529; Bondini et al. 2005, 270–273, fig. 2, tomba 36 (maschile, cinque kyathoi a rocchetto e un colino); Vitali 2006, 2; sulla situla stamnoide della tomba 5, datata alla fine del IV secolo a.C., vd. ora Fábry 2006.

²⁸ Cfr. Vitali 2003, 29; Vitali 2006, 3.

²⁹ Per Spina (cfr. Hostetter 1986, 10–11; Hostetter 2001, 6). Per l'Italia centrale del primo periodo ellenistico si rimanda allo studio di Marion Esposito sulle teglie (Esposito 2010, 18, fig. 18; vd. anche Hostetter 2001, 6, nota 15).

³⁰ Ca' Morta: Rapi 2009, 51, tav. XVII, 126. Per la discussione cronologica sul tipo vd. Castoldi 2000, 404; la brocca è classificata nel tipo I.a, *ibidem*, 403–406, 413–414, con evidenze di diffusione e di cronologia.

³¹ L'associazione, che non è dimostrabile in mancanza di dati puntuali sul contesto, figura in una vecchia foto (ora ripubblicata in Rapi 2009, tav. XVII); la teglia non è stata rinvenuta, né a Como, né a Varese, dove è conservata

→
Fig. 7: Bologna, tomba Benacci 953. 1 – Brocca; 2 – colino; 3 – teglia (da Grassi 1991).

Sl. 7: Bologna, grob Benacci 953. 1 – Ročka; 2 – cedilo; 3 – pladenj (po Grassi 1991).
(Non in scala / Ni v merilu)

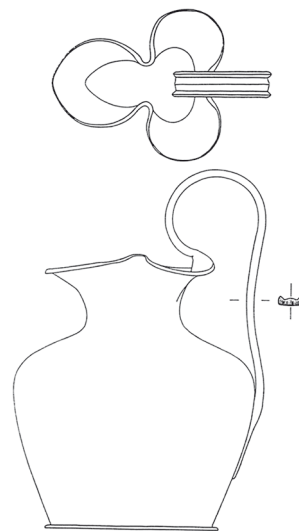

Fig. 6: Como, Ca' Morta. Brocca in bronzo (da Castoldi 2000).
Sl. 6: Como, Ca' Morta. Bronasta ročka (po Castoldi 2000).
(Non in scala / Ni v merilu)

Fig. 8: Ceretolo (Bologna). Brocca in bronzo (da Vitali 1992). Non in scala.
Sl. 8: Ceretolo (Bologna). Bronasta ročka (po Vitali 1992). Ni v merilu.

anche in questo caso, come per la maggior parte dei ritrovamenti qui segnalati, di tombe sconvolte, rinvenute casualmente e del tutto prive di dati di contesto³²; si ricorda tuttavia che una brocca riconducibile allo stesso tipo, ma alla variante con il collo più stretto, è documentata nella tomba Benacci 953 di Bologna³³ (Fig. 7); può essere interessante anche il confronto con la brocca di Ceretolo (Bologna), affine per la forma, ma con ansa configurata e apparato decorativo molto accentuato (Fig. 8), da una tomba datata nel primo quarto del III secolo a.C.³⁴.

la brocca, quindi, dal momento che nella foto non si vede il tipo di ansa, non è classificabile.

³² Vd. da ultimo, Rapi 2009, 51.

³³ Vitali 1992, 291 n. 11, tav. 35.

³⁴ Vitali 1992, 388 n. 8, tav. 74,1; 389, per la datazione della brocca tra la fine del IV e i primi decenni del III secolo e del corredo al primo quarto del III secolo a.C.

La brocca della Ca' Morta potrebbe quindi essere giunta a Como attraverso la mediazione delle tribù galliche dell'area felsinea, dove il tipo arriva già con uno scarto cronologico rispetto ai documenti attestati nei contesti funerari dell'Italia centrale³⁵; i due recipienti (la brocca e la teglia) sono per ora l'unico indizio di sepolture di rango alla Ca' Morta, nel vuoto documentario che investe la necropoli tra il Golasecca III A e il LT D³⁶.

Siamo evidentemente ancora in una fase nella quale la ripresa delle importazioni di vasellame metallico dall'Italia centrale è da collegare a forme di scambi e di reciprocità, più che a un vero e proprio flusso commerciale. Non a caso

³⁵ Castoldi 2000, 404, nota 15; si ricorda che la brocca di Como ha il fondo rifatto e sostituito in antico con una lamina di bronzo ribattuta sulla parete.

³⁶ Rapi 2009, 50–51, 123.

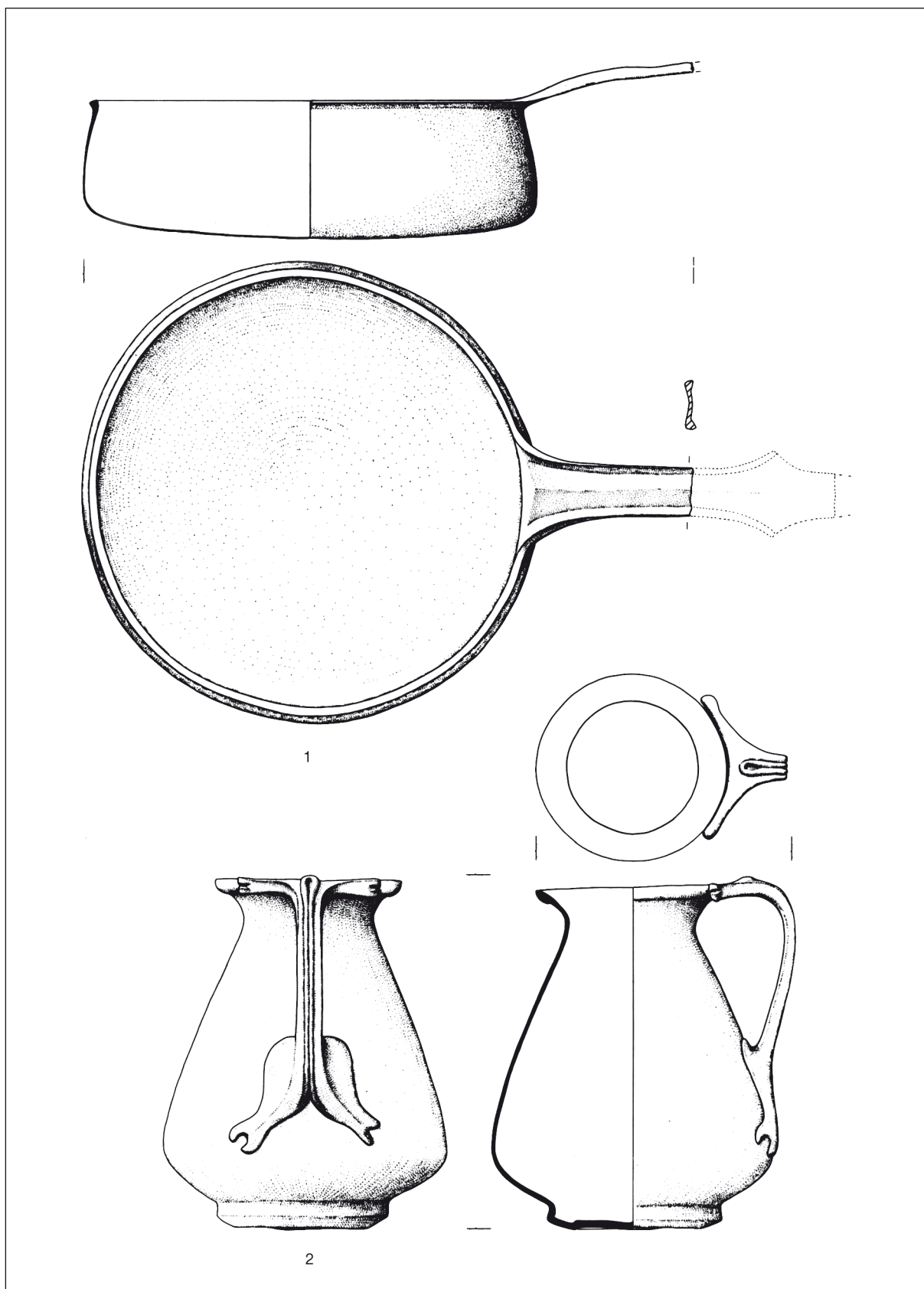

Fig. 9: Castiglione delle Stiviere (Mantova). 1 – Padella tipo Montefortino; 2 – brocca (da De Marinis 1997). Non in scala.
 Sl. 9: Castiglione delle Stiviere (Mantova). 1 – Ponev vrste Montefortino; 2 – ročka (po De Marinis 1997). Ni v merilu.

i vasi più rappresentativi, quali i tre crateri con anse configurate³⁷, provengono da Spina e dalla valle dell'Adige (Settequerce/Siebeneich e Ora/Auer), che sono zone di transito, quindi particolarmente ricche. Si tratta in questo caso di pezzi eccezionali, non solo in ragione della raffinata esecuzione, ma anche per le scelte iconografiche delle anse configurate, ispirate a episodi e figure del mito, greco ed etrusco³⁸, che dovevano essere oggetto di grande curiosità soprattutto all'interno di un ambito culturale completamente diverso da quello d'origine. Più che per la funzione pratica di grandi contenitori da vino – funzione che in ambito retico sembra sia stata svolta dalle situle, rinvenute quasi sempre in associazione con colini e mestoli³⁹ – i crateri di Settequerce/Siebeneich e di Ora/Auer dovevano essere simboli di *status*, suppellettili di pregio, alla stregua del *thymiaterion* in bronzo di Avio (Trento)⁴⁰, destinata ai membri dell'aristocrazia al potere.

Si può osservare che anche le situle sono poche, e attestate oltre che a Spina, nelle necropoli di Felsina e Monterenzio Vecchio⁴¹, centri del territorio boico che hanno carattere multietnico, dove compaiono altri recipienti d'eccezione, come la brocca di Ceretolo, oltre a manufatti da toeletta e da palestra, quali specchi, strigili e vasi a gabbia, che sottintendono una forte apertura alle mode e agli aspetti culturali del mondo centro-italico⁴².

Ritornando alle brocche trilobate documentate in Italia settentrionale è tuttavia di grande interesse l'associazione con le teglie (Ca' Morta, Felsina/Benacci) a comporre un servizio da abluzione che riflette l'adozione precoce di un costume tipicamente greco, estraneo al mondo Golasecchiano, che verrà mantenuto, come vedremo, con altre forme, anche nel LT D.

Se, tuttavia, teglie e brocche trilobate non sembrano più attestate dopo la metà del III secolo a.C.⁴³, fanno invece la loro comparsa, a partire

dal III secolo a.C., i servizi, ancora una volta da abluzione, composti dalle padelle tipo Montefortino⁴⁴ e dalle brocche a corpo ovoide-carenato (tipo Castoldi 2000, II.a) e a corpo piriforme (tipo Castoldi 2000, II.b)⁴⁵. I contesti più alti sono la tomba Ricovero 23 di Este, femminile, dei decenni iniziali del III secolo a.C., dove è attestata però solo la brocca a corpo ovoide-carenato, e la tomba di Castiglione delle Stiviere (Mantova), datata al pieno III secolo (LT C1), dove il servizio brocca a corpo piriforme e padella è completo (Fig. 9)⁴⁶. Si tratta in entrambi i casi di tombe eccezionali per la qualità e la quantità degli oggetti di corredo.

Altri servizi "padella e brocca" sono ben documentati ad Adria, nel Veronese (a Povegliano e Vigasio), e in territorio insubre nella Lomellina (a Cozzo Lomellina e a Tromello)⁴⁷. Si ricordano anche le due brocche, una tipo Castoldi 2000, II.a e una "tipo Orbetello", attestate a Giubiasco⁴⁸, che, insieme ai ritrovamenti del Pavese, evidenziano l'importanza dell'asse Ticino-Verbanò nei rapporti tra mondo italico e mondo celtico transalpino.

Il problema è che a parte i casi citati – Este, Castiglione delle Stiviere, cui possiamo aggiungere anche Adria (tomba 348 della necropoli del Canabianco, assegnabile al III secolo)⁴⁹ – il resto dei ritrovamenti è per questa fase privo di sicuri dati di contesto e di associazioni stratigrafiche. Nel Pavese, anche il recente ritrovamento di una padella tipo Montefortino e di una brocca ovoide-carenata (Tipo Castoldi 2000, II.a) da Tromello (Figg. 10–11), indicativo di un contesto sicuramente funerario, è frutto di uno scavo clandestino non controllato e mal documentato, con i pochi materiali affidabili databili più nel II che nel III secolo a.C.⁵⁰

Nel Veronese, ad esempio, dove i dati di contesto sono più precisi, si può notare che alcune

³⁷ Vd. bibliografia alla nota 17.

³⁸ Per l'esegesi dell'ansa di Spina vd. Sassatelli 1993, 115–116. Per le anse di Settequerce/Siebeneich e Ora/Auer, vd. Bonamici 1991.

³⁹ Cfr. Marzatico 2012, 34.

⁴⁰ Cfr. Gleirscher 1993b, 105, liste 4 n. 5, fig. 31; Marzatico 2001, 522, fig. 58.

⁴¹ Bibliografia a note 15–16.

⁴² Vitali 2006, *passim*. Sugli strigili vd. ora Jolivet 2008, che sottolinea il ruolo degli strigili e dei vasi a gabbia come oggetti di *toilette* personale, senza però particolari riferimenti ad una propedeutica di tipo atletico.

⁴³ Vd. Castoldi 2001 per le brocche, e Esposito 2010 per le teglie.

⁴⁴ Sul tipo vd. De Marinis 1997, 138–146; Castoldi 2001, 77–78; – per la lista di diffusione Castoldi 2001, 87–88.

⁴⁵ Per la definizione dei tipi vd. Castoldi 2000; – per l'Italia settentrionale Castoldi 2001, 87–88.

⁴⁶ Este (Chieco Bianchi 1987, 204 n. 52, fig. 23). Castiglione delle Stiviere (De Marinis 1997, 146–147, figg. 3, 22, per la cronologia della tomba, *ibidem*, 172).

⁴⁷ Adria (Castoldi 2001, 87 n. 8). Cozzo Lomellina (Castoldi 2001, 88 n. 25, fig. 1). Tromello, vd. *infra*. Per il Veronese vd. *infra* il contributo di Margherita Bolla.

⁴⁸ Tipo Castoldi II.a (Castoldi 2000, 415 n. 28, tomba 32; – Nagy, Tori 2010, 193, fig. 3.10). – Tipo Orbetello (Pernet 2006, 169–170, 179, catalogue 63, 291–292).

⁴⁹ Sulla necropoli vd. De Fogolari 1940; il corredo è stato ricostruito in De Marinis 1997, 142.

⁵⁰ Devo queste informazioni a Rosanina Invernizzi della Soprintendenza Archeologia Lombardia, che ringrazio.

Fig. 10: Tromello (Pavia). Padella tipo Montefortino (Soprintendenza Archeologia Lombardia). Scala = ~ 1:3.
Sl. 10: Tromello (Pavia). Ponev vrste Montefortino (Soprintendenza Archeologia Lombardia). M. = ~ 1:3.

forme prodotte tra IV e III secolo a.C., come le brocche ovoidi-carenate e i colini con manico a nastro terminante a testa di canide, restano in circolazione fino alla fine del II secolo a.C., dal momento che finiscono la loro vita in tombe che ricadono nel LT D1a (130–100 a.C., secondo la *Central European Chronology*)⁵¹. Mi riferisco nello specifico alla tomba 7 di S. Maria di Zevio, località Lazisetta (Fig. 21) – con ricco corredo di recipienti di bronzo da simposio che comprendeva anche una brocca ovoide-carenata, una padella di tipo Povegliano (Fig. 21: 5)⁵² e un colino del tipo etrusco-ellenistico⁵³ – e alla tomba 46 di Isola Rizza, località Casalandri, con padella di tipo Povegliano e colino etrusco-ellenistico⁵⁴.

⁵¹ Vd. nota 2.

⁵² Sulla padella tipo Povegliano, considerata una forma intermedia tra il tipo Montefortino e il tipo Aylesford, e databile per ora nel II secolo a.C., vd. De Marinis 1997, 138–141; e ancora Nagy, Tori 2010, 183.

⁵³ Per i recipienti di bronzo vd. Bolla 2002, 205–07, figg. 1, 2. È un corredo particolare, datato alla fine del II secolo a.C., con armi e carro a quattro ruote, riservato ad un bambino di 5/7 anni (Salzani 2002b, Salzani 2015). È verosimile che i vasi più antichi siano di retaggio; la brocca deve essere rimasta in uso a lungo, se al fondo sono stati adattati tre piedini pertinenti a una brocca più recente, tipo Kelheim (Feugère, Rolley (eds.) 1991, 40, fig. 16,18), a meno che non si tratti di una “mescolanza” dovuta a fenomeni di sperimentazione tipici del periodo, vd. Bolla 2002, 205.

⁵⁴ Salzani (ed.) 1998a, 31–32 n. 11, tav. XXVI; si tratta in questo caso della tomba di un guerriero adulto.

Quindi anche se sono documentati, nella fascia cronologica in esame, recipienti di bronzo d’importazione, prodotti in Etruria tra IV e III secolo a.C., sembra che il loro arrivo nella pianura padana non coincida necessariamente con l’effettivo periodo di fabbricazione, ma avvenga piuttosto in tempi più lenti.

Se si considera che anche la ceramica a vernice nera di produzione etrusca che affiancherà, nei secoli seguenti, la diffusione di questi beni di lusso, è nel III secolo a.C. testimoniata solo da pochi reperti

Fig. 11: Tromello (Pavia). Brocca tipo Castoldi 2000, II.a (Soprintendenza Archeologia Lombardia). Scala = ~ 1:2.
Sl. 11: Tromello (Pavia). Ročka vrste Castoldi 2000, II.a (Soprintendenza Archeologia Lombardia). M. = ~ 1:2.

di produzione volterrana provenienti da Milano e dal Mantovano⁵⁵, si conferma l'episodicità di queste presenze, riservate ad una ristretta élite all'interno delle tribù celtiche stanziatesi nei territori padani.

Secondo periodo: II-I secolo a.C.

Con l'età tardorepubblicana, corrispondente in ambito padano al LT D (130–15 a.C.), la presenza di vasellame di bronzo d'importazione si fa numericamente più rilevante e più varia quanto a tipi rappresentati. Per l'Italia settentrionale si possono considerare ancora validi i saggi sulle varie forme e le liste di distribuzione elaborati in occasione della tavola rotonda di Lattes, *La vaisselle tardo-républicaine en bronze* (Feugère, Rolley (eds.) 1991), con aggiornamenti relativi all'asse Ticino-Verbanò e, sul versante opposto, al *Caput Adriae*⁵⁶, al territorio dell'attuale Lombardia⁵⁷, con specifiche dedicate al Comasco e al territorio di Bergamo⁵⁸; molto si attende, inoltre, dalle necropoli del Veronese che sono state scavate recentemente e sono attualmente in corso di studio⁵⁹. Più numerosi, a tutt'oggi, gli aggiornamenti e le pubblicazioni di recipienti di età tardorepubblicana in ambito europeo⁶⁰.

In linea generale, si può osservare che alle padelle tipo Montefortino e Povegliano si sostituiscono le padelle tipo Aylesford, con vasca fortemente convessa e il caratteristico motivo a spina di pesce sul labbro (cfr. *Tav. 5: XXVI/7*), che formano una coppia funzionale con le brocche carenate tipo Gallarate e, talora, anche con le brocche a corpo piriforme tipo Ornavasso-Ruvo, Ornavasso-Montefiascone, Kelheim e Kjaerumgaard⁶¹.

⁵⁵ Grassi 2008, 19–20, con bibliografia; importanti aggiornamenti dovrebbero arrivare dalla pubblicazione del Convegno "Celti d'Italia". Tra IV e III secolo a.C. la ceramica a vernice nera d'importazione, con preminenza delle fabbriche volterrane e aretine, è invece meglio documentata nelle necropoli del comprensorio di Monte Bibele (Monte Tamburino e Monterenzio Vecchio), vd. Parrini 2008, e dell'area veneta (Adria e Este), vd. De Min 1984, 827–828.

⁵⁶ Rispettivamente Castoldi 2001, 81–83; Bolla 1996, 186–190.

⁵⁷ Bolla 1994, 13–29.

⁵⁸ Como e territorio (Rapi 2009). Bergamo e territorio (Poggiani Keller 1992a, 102–114). Necropoli del Colabiolo di Verdello (Bergamo) (Castoldi 2003).

⁵⁹ Cfr. Fábry, Szabó 2009; – Vitali et al. 2014.

⁶⁰ Sedlmayer 1999; Fabiao 1999; Mansel 2000; Pozo Rodrigues 2000; Božič 2003; Rustoiu 2005; Pernet 2006; Bienert 2007; Dizdar, Tonc 2014; Barbau 2014.

⁶¹ Per le padelle tipo Aylesford si rimanda a Feugère, De Marinis 1991. Per le brocche si può utilizzare ancora la

Le brocche tipo Gallarate, bitroncoconiche a carena bassa con ansa terminante a foglia cuoriforme e puntale, sono a tutt'oggi, insieme alle padelle Aylesford, le forme più rappresentate nei contesti funerari di questo periodo; che in Italia settentrionale le padelle rivestissero un ruolo fortemente simbolico all'interno dei servizi da banchetto, è indiziato dalla frantumazione rituale del recipiente durante i riti di sepoltura e dalla deposizione sul rogo funebre⁶². Del successo delle brocche bitroncoconiche possono essere indicative le imitazioni "povere" in terracotta attestate già dal terzo quarto del II secolo a.C. in Grecia⁶³, e la presenza, nel santuario di Delo, frequentato da mercanti e visitatori italici, di una matrice in calcare riferibile ad una forma a carena bassa di piccole dimensioni⁶⁴.

Hanno corpo bitroncoconico a carena bassa, ma ansa terminante con un bustino di Giove *très fruste*, anche le brocche tipo Piatra Neamț (*Fig. 12*)⁶⁵, con una significativa presenza a Curno (Bergamo), all'interno di una stipe votiva collegata ad un'area sacra posta in corrispondenza di un guado del fiume Brembo, insieme ad altri recipienti tra i quali sono riconoscibili un mestolo a manico orizzontale tripartito, una padella, una brocca ovoide-carenata e, forse, un'anfora di tipo Agde (cfr. *Figg. 23a; Tav. 4: XVIII/3*)⁶⁶, attestata anche a Treviglio (Bergamo), in una tomba datata intorno al 60 a.C. (LT D1b)⁶⁷. Sono di tipo Piatra Neamț anche un'ansa rinvenuta nel santuario di Lagole di Calalzo e l'ansa documentata in una *domus* di età augustea di Faenza⁶⁸.

Meno attestati in Italia settentrionale gli altri tipi di brocche, a corpo piriforme – con labbro verticale (tipo Ornavasso-Ruvo, Ornavasso-Montefiascone) o pendente (tipo Kjaerumgaard) e anse variamente

classificazione di Boube 1991b, con alcuni aggiornamenti, vd. *infra* Bolla; per il tipo Ornavasso, ad esempio, si rimanda a Božič 2003, 260–263.

⁶² Sul problema vd. Bolla 1994, 17.

⁶³ Rotroff 1997, 129–130, 297 nn. 511–514, figg. 38–50, indicate come imitazioni di forme metalliche.

⁶⁴ Esposta al Museo di Delo e pubblicata insieme a una matrice per la vasca di un mestolo a manico orizzontale (Deonna 1938, nn. B3888, B3889, tav. 1:1,3).

⁶⁵ Boube 1991b, 27.

⁶⁶ Le anse e i recipienti, non più reperibili, sono riconoscibili in un disegno ottocentesco, pubblicato in Poggiani Keller 1992b, 79 n. 286, figg. 39–42.

⁶⁷ Per l'anfora di Treviglio, De Marinis 1986, 138–139. Si tratta in questo caso di una forma da vino, vd. confronti e discussione in Feugère 1991b.

⁶⁸ Lagole (De Fogolari 2001, 156 n. 90). Faenza (Mezzini 1998, 221 n. 4, fig. 18: 4.3).

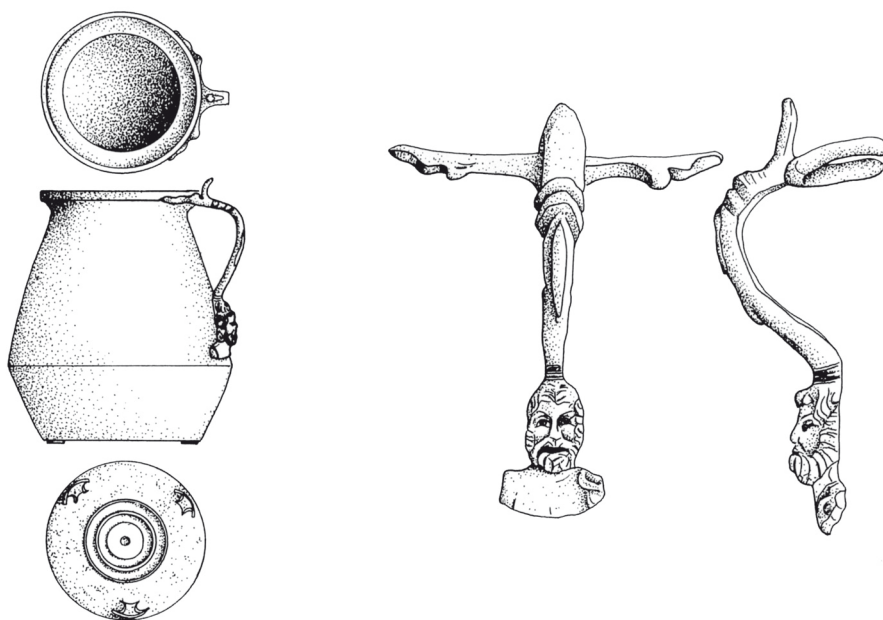

Fig. 12: Brocca di tipo Piatra Neamț (da Boube 1991b). Non in scala.

Sl. 12: Ročka vrste Piatra Neamț (po Boube 1991b). Ni v merilu.

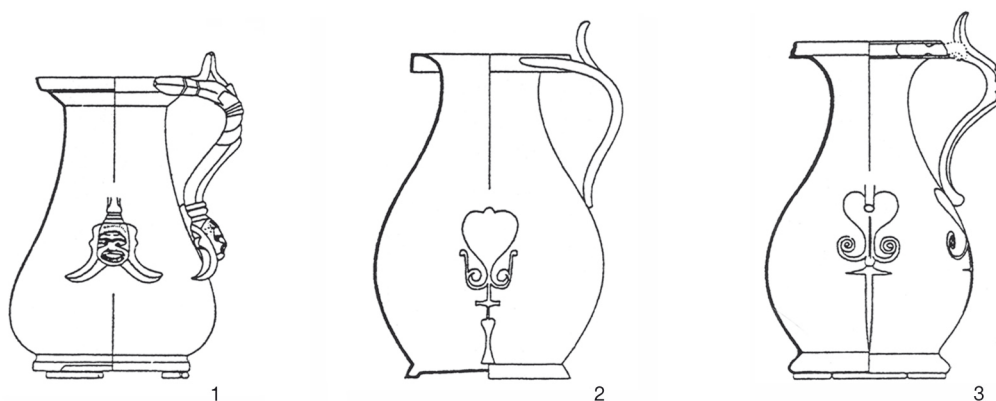

Fig. 13: Brocche di tipo Kelheim (1), Kjaerumgaard (2), Ornavasso-Montefiascone (3) (da Petrovsky 1993). Non in scala.

Sl. 13: Ročke vrste Kelheim (1), Kjaerumgaard (2), Ornavasso-Montefiascone (3) (po Petrovsky 1993). Ni v merilu.

configurate – e tipo Kelheim, con attacco inferiore a maschera di *doulos* (Fig. 13)⁶⁹.

Si tratta anche per questo periodo di forme prodotte – in parte già nel corso della prima metà del II secolo a.C. – in Etruria e/o in Italia centrale, come si coglie dalla diffusione capillare in ambito centroitalico, dagli elementi strutturali e ornamentali che passano dall'una all'altra forma, indicativi

di una matrice comune; dalla continuità tipologica e funzionale con i recipienti prodotti in Etruria in età ellenistica⁷⁰. È probabile che l'arrivo di questo gruppo di recipienti, già attestati in tombe del LT D1a (130–100 a.C.)⁷¹, sia da mettere in relazione alla

⁶⁹ Sul problema Boube 1991b, 41–42; Castoldi 1991; Castoldi 2001.

⁷¹ Per esempio le tombe del Veronese, Santa Maria di Zevio località Lazisetta e Isola Rizza, già ricordate, vd. note 53–54, per le quali vd. anche *infra* il contributo di Margherita

⁶⁹ Boube 1991b, 39; Castoldi 1991, 140–141.

diffusione della ceramica a vernice nera di fabbriche volterrane e aretine, che appare documentata in ambito padano in contesti di pieno II secolo a.C.⁷².

Brocche e padelle costituiscono i servizi da abluzioni, ai quali possiamo associare, con funzione analoga, i bacili Eggers 94, con attacchi a foglie di vite (Fig. 14), prodotti in Grecia e probabilmente diffusi per via adriatica⁷³. Si segnala, tuttavia, la presenza di un piede riconducibile probabilmente a questa forma all'interno di un gruppo di reperti che sono stati recentemente attribuiti al relitto Vada A, datato ai decenni iniziali del I secolo a.C., rinvenuto in Toscana, nell'*ager Volaterranus*, alla foce del fiume Fine⁷⁴.

Sono invece legati al consumo del vino e di altro tipo di bevande le anforette tipo Agde, i colini, i *simpula* – di entrambi i tipi, quello a vasca convessa e profonda e manico verticale terminante a gancio con protome zoomorfa (cfr. Tav. 1: IX/3; Tav. 2) e quello a manico orizzontale (cfr. Tav. 3: XII/7) – e probabilmente anche i boccali tipo Idrija (cfr. Tav. 4: XVII/8)⁷⁵.

Se vogliamo considerare, alla luce dei numerosi studi già condotti, la diffusione del vasellame bronzeo tardorepubblicano, abbiamo una distribuzione completamente diversa da quella dell'epoca precedente, che interessa prevalentemente l'area pedemontana con punti di concentrazione nel Comasco e nella Bergamasca. Sono particolarmente ricche le aree di Ornavasso, collegata ai giacimenti

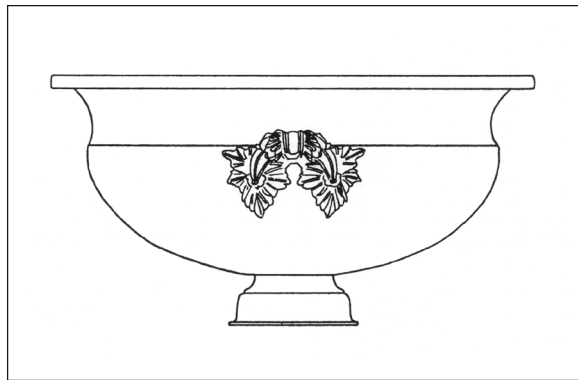

Fig. 14: Bacile Eggers 94, con attacchi a foglie di vite (da Bolla 1991a). Non in scala.

Sl. 14: Kotliček vrste Eggers 94 z atašami v obliki lista vinske trte (po Bolla 1991a). Ni v merilu.

minerari della Val d'Ossola⁷⁶; del Canton Ticino, con la necropoli di Giubiasco⁷⁷; del Veronese e del *Caput Adriae* (Aquileia)⁷⁸. Si evidenziano anche interessanti presenze in Liguria (*simpula* a manico verticale, padella, colino e boccale)⁷⁹ indicative di una diffusione di questo tipo di vasellame anche per via tirrenica, come dimostrano i documenti restituiti dai relitti rinvenuti lungo le coste dell'attuale Toscana⁸⁰. Il già ricordato relitto del Fine (Vada A), nella fattispecie – salpato da un porto campano, con un approdo per caricare merci nell'*ager Cosanus* – trasportava, oltre al probabile bacile tipo Eggers 94, anche un *simpulum* a manico orizzontale, sette boccali tipo Idrija, sette brocche a carena bassa, almeno tre anforette e due padelle tipo Aylesford, recipienti, che si pensa siano stati

Bolla. E ancora la tomba di Misano di Gera d'Adda (due padelle tipo Ayleford, una brocca non identificabile, una situla di tipo Beaucaire, una fiasca da pellegrino), vd. Tizzoni 1981, 6–12, tavv. 2–3; – per la situla vd. Boube 1991a; – per la cronologia Piana Agostinetti 2014, 41–42.

⁷² Frontini 1985, 20–21, 25, 33, tav. 31; – Frontini 1987, 141–146; – Frontini 1991, 23–39; – Locatelli, Rizzi 2000, 111–114; – Grassi 2008, 20–27; – Carini 2008, 127–129, 159–60.

⁷³ Bolla 1991; Bolla 1996, 189–190. Agli esemplari recensiti da Margherita Bolla si aggiunge ora un esemplare da Fino Mornasco (Como), proveniente da un complesso di recipienti con evidenti segni di alterazione, forse riferibile a un ripostiglio di fonditore (Castoldi 2007, 156–160, fig. 5, 1–6; – Rapi 2009, 55–56, tav. XXII, 160–162). Sono stati pubblicati in Rapi 2009 anche gli esemplari di Caccivio e Ca' Morta: Rapi 2009, tav. XVIII, 132–134 (Caccivio); tav. XVII, 128–129 (Ca' Morta, con attacchi cuoriformi, quindi di forma affine).

⁷⁴ Genovesi et al. 2013, 86, tav. 4: e, fig. 16.

⁷⁵ Anforette (Feugère 1991b). Colini (Guillaumet 1991, Castoldi 2004, 85–87). *Simpula* (Castoldi, Feugère 1991); *simpula* a manico verticale (Bolla 1996, 189, 198–199, Appendice II, fig. 3). Boccali (Bolla 1994, 21).

⁷⁶ Vd. Piana Agostinetti 2000.

⁷⁷ Per Giubiasco vd. ora Pernet 2006.

⁷⁸ Per il Veronese si rimanda al contributo di Margherita Bolla; – per il *Caput Adriae*, oltre alle liste in Feugère, Rolley (eds.) 1991, vd. Bolla 1996, 186–190 e Gambacurta, Brustia 2001, 252 n. 404, per un'appliche di situla E 18 (pubblicata capovolta).

⁷⁹ La Spezia, scavi arsenale 1881, *simpulum* a manico verticale (Melli (ed.) 1996, 136 cit). Luni, area di abitato: manico di colino (Frova 1973, 555, tav. 135,5; Feugère, Rolley (eds.) 1991, 95 n. 85); estremità del manico di padella Aylesford (Frova 1977, 318, tav. 177, 5; Feugère, Rolley (eds.) 1991, 111 n. 63 bis); estremità di *simpulum* a manico verticale (Frova 1977, 582 n. 3236/1, tav. 310,15). Genova, area dell'antico emporio: boccale tipo Idrija e *simpulum* a manico verticale (Melli (ed.) 1996, 136 nn. I.24, I.25). Caprauna (Cuneo), *simpulum* a manico verticale: Gandolfi, Gervasini 1983, 160, fig. 108; Melli (ed.) 1996, 136 cit.

⁸⁰ Cfr. Ciampoltrini 1994; Genovesi et al. 2013, 81–87.

imbarcati lungo le coste dell'*ager Volaterranus*, ben attestati anche nel Sud della Francia.

Siamo però sempre in presenza di oggetti riservati ad una ristretta élite; se osserviamo il caso veronese, analizzato in questa sede da Margherita Bolla, si vede che, anche all'interno delle necropoli più ricche – come quelle di Povegliano, Vigasio e Isola Rizza – i recipienti di bronzo caratterizzano solo un limitato numero di corredi.

Anche nella necropoli scavata nel 1996 nell'area del Colabiolo di Verdello (Bergamo) e datata al LT D2 (70 – 15 a.C.), ad esempio, su diciotto tombe, in parte, però, rinvenute sconvolte, solo quattro annoverano all'interno del corredo vasi di bronzo, riferibili alla serie tardorepubblicana e all'età augustea⁸¹; si segnala, nella fattispecie, che nelle tombe di Verdello sono testimoniate padelle di tipo Aylesford con labbro ingrossato non decorato e di dimensioni più ridotte rispetto al tipo "standard", che potrebbero costituire una versione recenziore o, come appare forse più verosimile, una variante⁸².

Nel periodo LT D2 continuano la produzione dei *simpula* a manico verticale i nuovi tipi che uniscono alle funzioni del mestolo quella del colino – una caratteristica, legata plausibilmente al modo di assumere una bevanda particolare, che prevedeva un recipiente che fungesse sia da filtro, sia da contenitore – che continuerà nella prima età imperiale quando compaiono in un primo luogo i *simpula* tipo Radnóti 40 e in seguito anche *simpula* tipo Radnóti 42 e i *simpula* di tipo Aislingen, prodotti a partire dall'età tardeoaugustea/tiberiana⁸³. Prime di una serie di mestoli con colino sono i *simpula* tipo Radnóti 39, nel quale l'estremità a gancio del manico, terminante con testa di canide o di volatile, è sostituita da una terminazione a cucchiaio con piccoli fori (Fig. 15); la cronologia di questo tipo è stata recentemente confermata nella seconda metà del I secolo a.C. (50/20 a.C.)⁸⁴.

⁸¹ Nella tomba 3 e nella tomba 4, una padella variante Aylesford e un attingitoio a manico orizzontale; nella tomba 15, una brocca bitroncoconica, una situla E 18, e ancora una padella variante Aylesford e un attingitoio a manico orizzontale, vd. Castoldi 2003. Per la brocca di età augustea della tomba 16, vd. *infra*. Per appunti e precisazioni sulla cronologia della necropoli vd. *infra*, Addendum.

⁸² Per la discussione si rimanda a Bolla 1994, 15–16.

⁸³ Per i *simpula* Radnóti 42, che presentano forti analogie nella conformazione del manico con i tipi Aislingen, vd. ora Božič 2002, 422, 425–426, fig. 8. Per il tipo Aislingen vd. Bienert 2009, 222–224, forma 96.

⁸⁴ Il tipo Radnóti 39 corrisponde al tipo Feugère 5 (Castoldi, Feugère 1991, 83–85, fig. 21); per un'aggiornamento

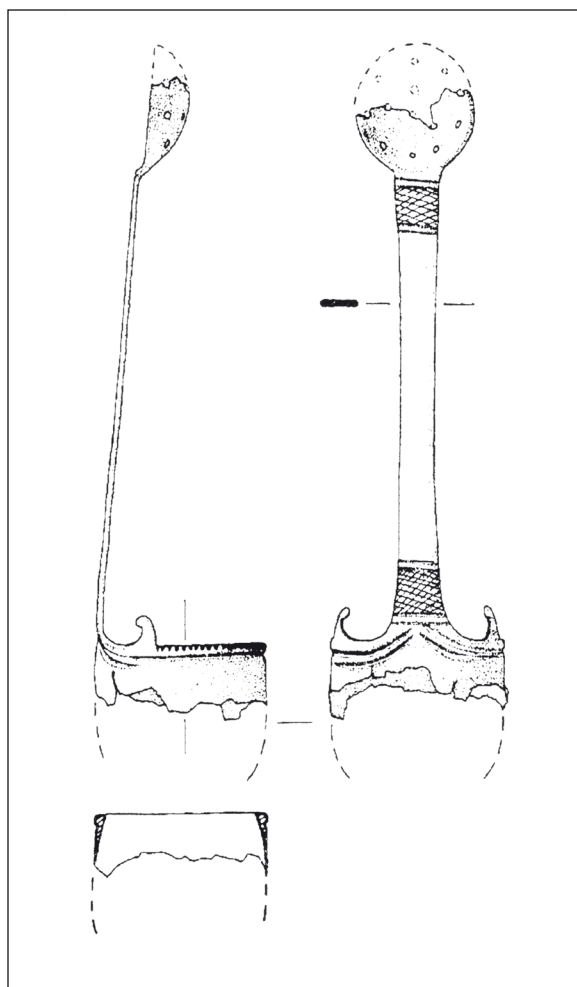

Fig. 15: Monte Sorantri, sopra Raveo (Udine). Mestolo-colino (da Božič 2002). Scala = 1:2.

Sl. 15: Monte Sorantri nad Raveom (Videm / Udine). Zajemalka s cedilcem (po Božič 2002). M. = 1:2.

Per quanto riguarda invece le produzioni locali, compaiono ancora, in contesti del LT C2 e LT D1, le fiasche da pellegrino (cfr. Figg. 21: 7; 23a), documentate attraverso due tipi, uno interamente in bronzo e l'altro con corpo in legno e armatura bronzea⁸⁵. Quest'ultimo tipo continua a essere prodotto in età romana, particolarmente nell'area del Canton Ticino⁸⁶.

sulla lista di diffusione e sulla cronologia si rimanda a Božič 2002, 422, 424, figg. 4, 5, 6.

⁸⁵ Cfr. de Marinis 1997, 150–153, fig. 24, con evidenze di diffusione e di cronologia; Pernet 2006, 170–171.

⁸⁶ Cfr. Butti Ronchetti, Castelletti 2015.

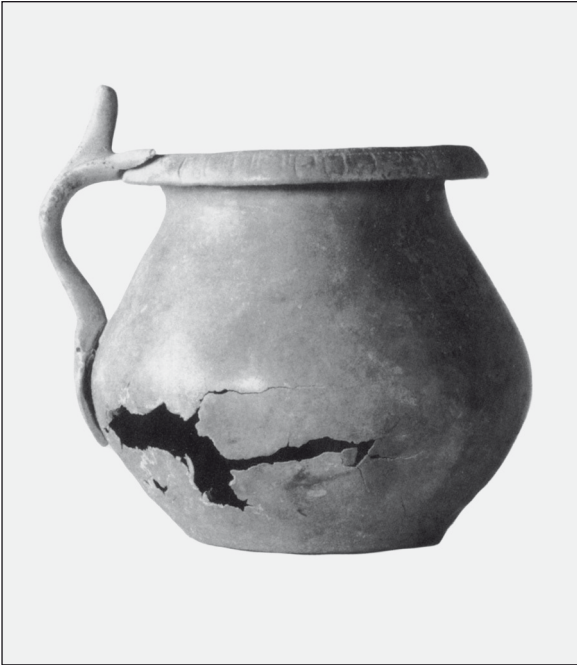

Fig. 16: Levate (Bergamo). Brocca di bronzo (da Fortunati Zuccala 1998). Non in scala.

Sl. 16: Levate (Bergamo). Bronasta ročka (po Fortunati Zuccala 1998). Ni v merilu.

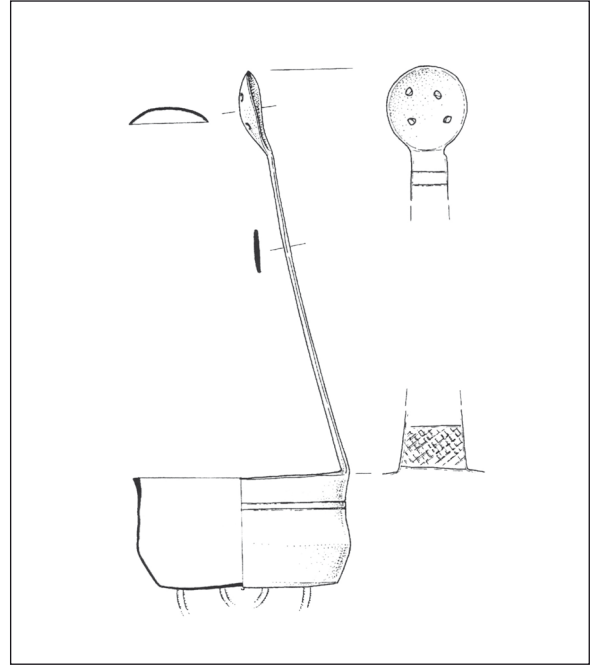

Fig. 17: Fiume Kupa a Sisak (Croazia). Mestolo-colino (da Božič 2002). Scala = 1:2.

Sl. 17: Reka Kolpa pri Sisku (Hrvaška). Zajemalka s cedilcem (po Božič 2002). M. = 1:2.

Età augustea

Con l'età augustea, il nuovo dinamismo economico della Cisalpina, legato all'espandersi delle strutture produttive transpadane e all'apertura della zona centropadana a più veloci circuiti commerciali⁸⁷, vede la rapida diffusione di un repertorio di forme in parte legato alla serie tardorepubblicana, della quale vengono riproposti elementi strutturali e ornamentali, in parte del tutto innovativo. Nella tomba 16 della necropoli del Colabiolo di Verdello (Bergamo), ad esempio, datata in base a una moneta e un boccale del tipo Aco intorno al 20 a.C.⁸⁸, è già presente una brocchetta "moderna", di produzione verosimilmente campana⁸⁹. Si tratta infatti di un recipiente riconducibile alle serie Tassinari C1224, che trova un confronto puntuale con una

brocchetta di Levate (Bergamo), da una tomba di età augustea (Fig. 16)⁹⁰.

Alcune forme tardorepubblicane, del resto, risultano ancora in produzione, come le padelle tipo Aylesford, che continuano con una produzione bollata da *Cornelius*, alla quale sembrerebbe appartenere anche l'esemplare rinvenuto a Domodossola in una tomba di età prototiberiana, e le brocche carenate tipo Gallarate con labbro arricchito da un *kyma* ionico⁹¹.

Anche i *simpula*-colini continuano ad essere prodotti con il tipo Radnóti 40, con vasca larga a fondo piatto (Fig. 17), datato tra il 20/15 a.C. e il 10/15 d.C.⁹²

Appare legata alla serie tardorepubblicana anche la brocca tipo Tassinari C1210, attestata in Italia centrale (a Pompei, nel Viterbese e in Val di Cornia) e in Italia settentrionale a Genova, Fino Mornasco (Como), Castrezzato (Brescia), prodotta

⁸⁷ Grassi 1995, 92–94.

⁸⁸ La tomba 16 (Fortunati, Corti 2003, 172–173) presenta un asse di *Cn. Piso Cn. f.*, della zecca di Roma, che offre come *terminus post quem* il 23 a.C. (Arslan 2003, 120) e un bicchiere tipo Aco di *Gratus T. Rubio*, datato all'inizio dell'età augustea (Fortunati 2003, 239, fig. 9).

⁸⁹ Verdello, tomba 16 (Castoldi 2003, 212–213, fig. 2).

⁹⁰ Cfr. Tassinari 1993, I, 38, II, 57. Levate (Bergamo): Fortunati Zuccala 1998, 83 n. 9, fig. 18.

⁹¹ Rispettivamente Bolla 1994, 16; – Bolla 1993, 87, con bibliografia. Per il bollo vd. Petrovsky 1993, 151, C31.

⁹² Božič 2002, 424–425, fig. 7.

a partire dall'età augustea, che ripropone l'attacco a cuore con volute delle brocche tipo Gallarate⁹³.

Si diffondono però in questo periodo forme nuove, estranee alla tradizione precedente, come le *Blechkasserollen*⁹⁴, unitamente a forme riprese dalla toreutica greca di età tardoclassica ed ellenistica, secondo una tendenza propria della bronzistica di età augustea⁹⁵, come le patere con manico a cannone e le brocche trilobate⁹⁶, che sostituiscono il "vecchio" servizio da abluzione composto dalla padella Aylesford e dalla brocca carenata. A questi recipienti, che sono da annoverare tra il vasellame da mensa, e riflettono ancora il rituale del banchetto, si affiancano ora i servizi da palestra composti da ampolla e strigile⁹⁷, che sono indicativi dell'adesione al modello atletico di tipo greco, promosso e diffuso dallo stesso Augusto.

Marina Castoldi

IL CASO DEL TERRITORIO VERONESE (dal III sec. a.C.)

Il Veronese costituisce un interessante caso di studio⁹⁸ per la conoscenza della distribuzione del vasellame in bronzo ellenistico e tardorepubblicano, per il notevole numero di presenze. I vasi in bronzo di questo periodo rinvenuti nel territorio in esame – abitato dai Cenomani e poi romanizzato – si attestano infatti attorno ai 150 esemplari, se si considerano – oltre a quelli pubblicati – quelli inediti da scavi recenti, quelli conservati nel Museo cittadino senza provenienza ma forse locali (una trentina)⁹⁹, e alcuni vasi testimoniati da documenti d'archivio e andati dispersi.

Sembra presente per questo periodo un solo vaso in argento, il contenitore del ripostiglio monetale da Nogarole Rocca, di cui restava agli inizi del XX secolo "soltanto un frammento – pre-

sumibilmente il manico – costituito da un grosso filo d'argento a sezione quadrata, attorcigliato a guisa di cordone"¹⁰⁰; delle oltre 300 monete del ritrovamento, solo meno della metà sono rimaste nel Veronese, con generica (e discussa) datazione al III sec. a.C.¹⁰¹, mentre una moneta al Museo di Budapest (di un gruppo che si ipotizza pertinente al ripostiglio) sarebbe databile dalla fine del II sec. a.C. in avanti¹⁰².

Dalla carta alla Fig. 18 risulta chiaramente una distribuzione preponderante dei vasi in bronzo nella bassa pianura, con un lieve addensamento sul percorso che sarà poi seguito dalla *via Claudia Augusta* padana, una concentrazione di presenze nell'area di Verona (ma si tratta soprattutto di frammenti, in qualche caso di individuazione problematica), e una sola presenza – molto incerta per le vicende di acquisizione – lungo la valle dell'Adige verso il nord. Dalla Fig. 20 emerge il ruolo preponderante svolto da Povegliano, centro di grande rilievo, seguito, ma a notevole distanza, da Vigasio e S. Maria di Zevio.

Il considerevole dato del totale delle presenze sul territorio, anche se connesso all'intensa attività di tutela e alle sollecite pubblicazioni condotte dalla locale Soprintendenza negli ultimi decenni, è probabilmente sufficiente per configurare la popolazione cenomane del Veronese come non solo dotata più di altre di notevole potere d'acquisto e ben collegata dal punto di vista commerciale all'Italia centrale, ma anche motivata ad autorappresentarsi come consapevole portatrice di una cultura "mediterranea", che vedeva nel banchetto un mezzo di affermazione del proprio ruolo sociale. Da non dimenticare che ai Cenomani è stato riferito un fenomeno di "autoromanizzazione culturale"¹⁰³.

Peraltro, il fatto che il possesso di vasellame in bronzo fosse prerogativa di una *élite* molto ristretta è evidenziato dal rapporto numerico fortemente sbilanciato, riscontrabile in alcune necropoli in cui sono stati condotti scavi estesi, fra tombe con e senza recipienti metallici (Fig. 19). Nei casi, non molti rispetto al totale degli oggetti qui considerati, in cui sono disponibili dati sul contesto (funerario, nella stragrande maggioranza), si evidenzia una predominanza di individui maschi adulti, spesso connotati come "guerrieri" per la presenza di armi.

⁹³ Vd. Castoldi 2004, 87–88, note 20–23, fig. 5; – Rapi 2009, 55–56, n. 159, tav. 21 per l'edizione della brocca da Fino Mornasco (Como).

⁹⁴ Per le *Blechkasserollen* si rimanda a Bolla 1986; Invernizzi 1990, 98.

⁹⁵ Su questi argomenti vd. Bolla 1993, 85–89.

⁹⁶ Cfr. Castoldi 2004, 91–92, figg. 4, 6 (per le patere); Bolla 1993, 87–88, figg. 19–21 (per le brocche).

⁹⁷ Sui quali vd. Bolla 1993, 79–82, tavv. 50–54.

⁹⁸ La compilazione dell'Elenco è stata terminata nel novembre 2010; si è poi deciso di aggiungere solo i vasi da Povegliano, Corte Pignola (v. oltre).

⁹⁹ Cfr. però le osservazioni premesse all'Elenco.

¹⁰⁰ *Madonna Verona*, 1909, 122; il frammento sembra essere andato disperso.

¹⁰¹ F. Biondani in: *RMRVe* III/2, 20/6.

¹⁰² Informazioni di Antonella Arzone.

¹⁰³ Sena Chiesa 2015, 30.

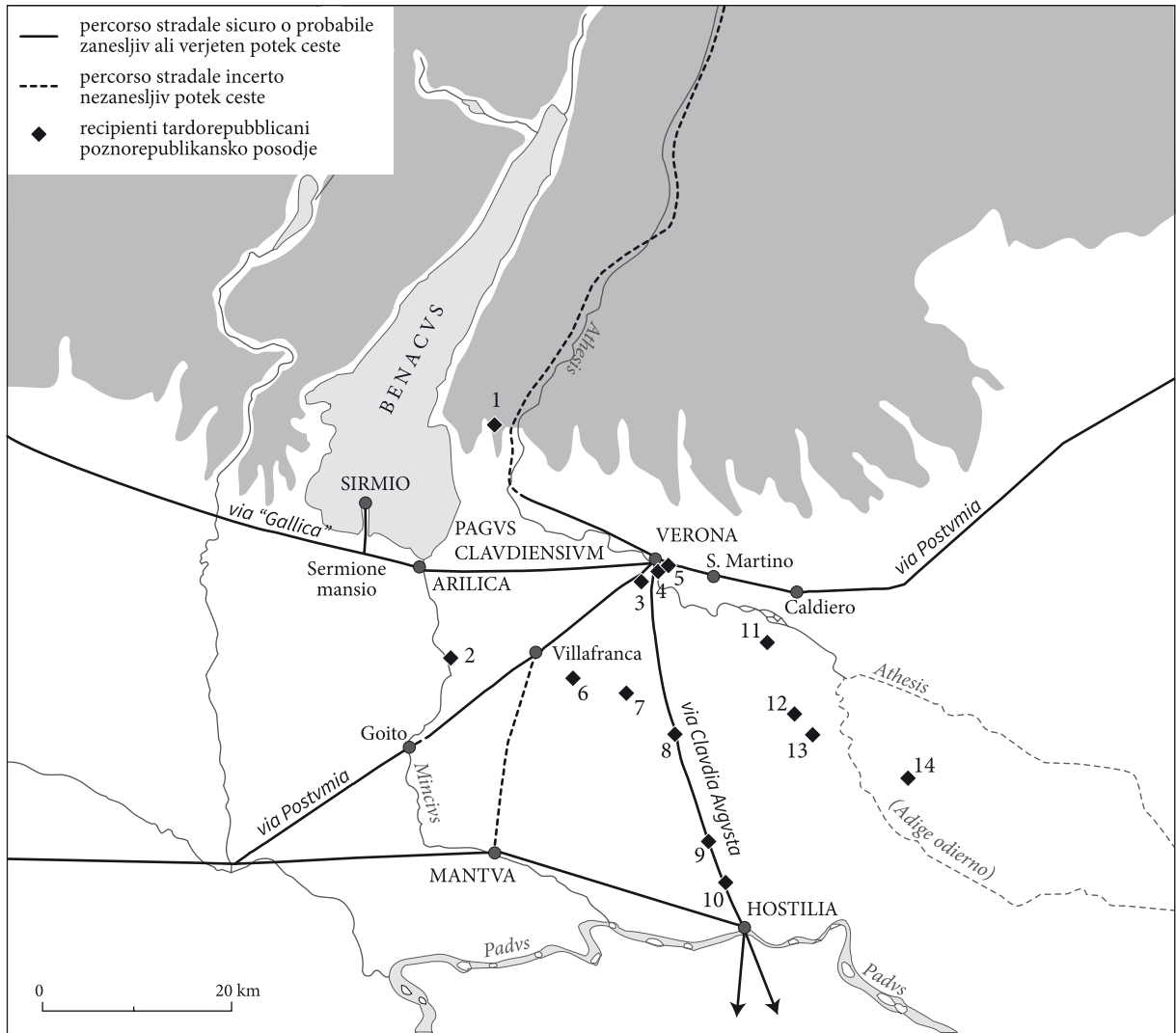

Fig. 18: Distribuzione del vasellame in bronzo tardorepubblicano nel Veronese (con tracciati viari e località di età romana imperiale).

Sl. 18: Razprostranjenost bronastega posodja poznorepublikanskega obdobja na veronskem območju (s potmi in najdišči iz rimskega cesarskega obdobja).

1 – Caprino Veronese (provenienza incerta / najdišče nezanesljivo), 2 – Valeggio sul Mincio, 3 – Sommacampagna, 4 – Verona, 5 – San Felice Extra, 6 – Povegliano, 7 – Vigasio, 8 – Isola della Scala, 9 – Nogara, 10 – Gazzo Veronese, 11 – S. Maria di Zevio, 12 – Oppeano, 13 – Isola Rizza, 14 – Minerbe.

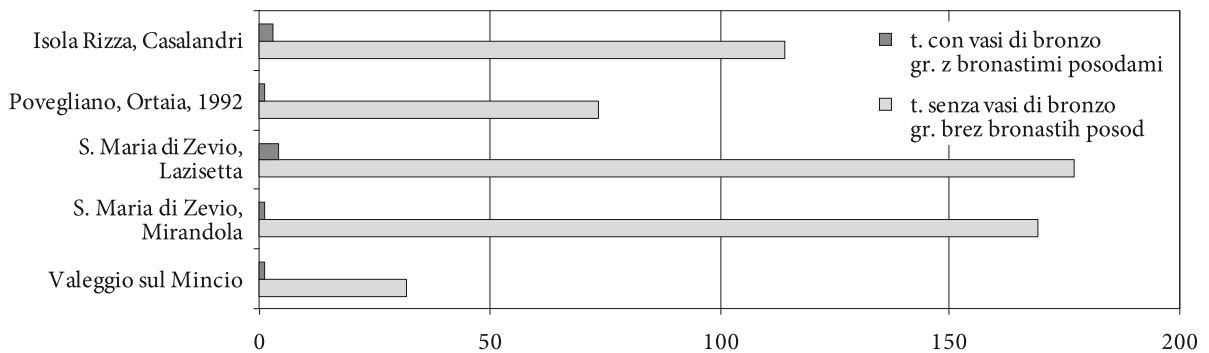

Fig. 19: Raffronto fra tombe con e senza vasi di bronzo in alcune necropoli del Veronese.

Sl. 19: Razmerje grobov z bronastimi posodami in brez njih na nekaterih grobiščih z veronskega območja.

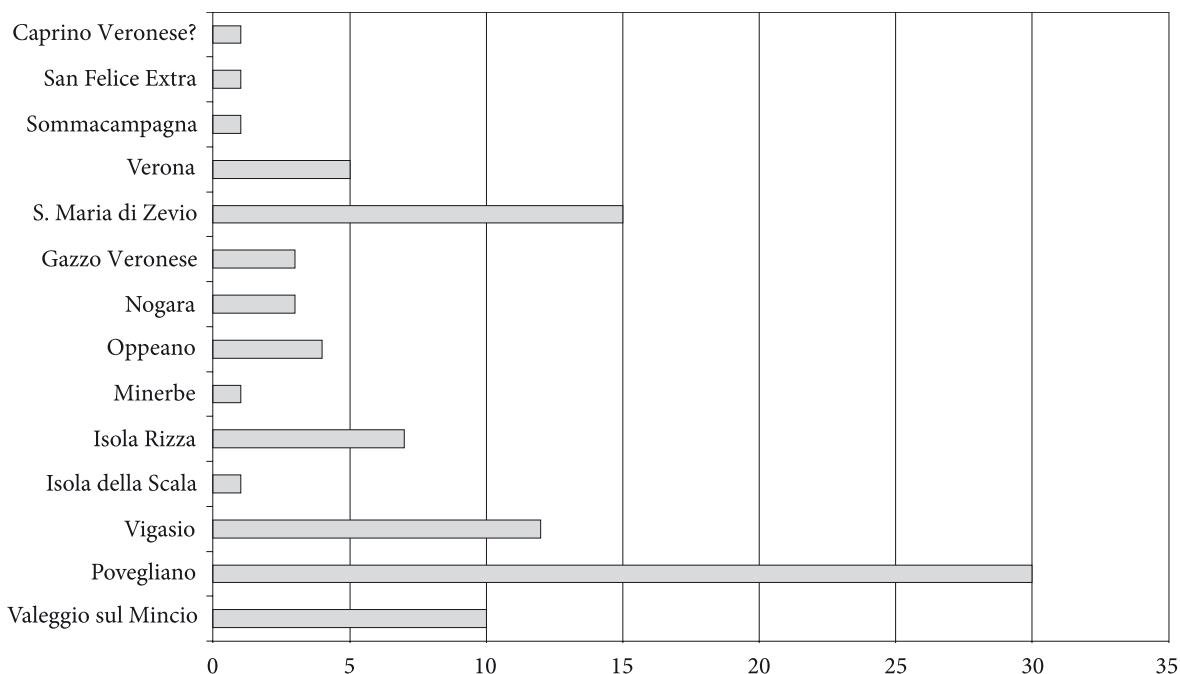

Fig. 20: Distribuzione dei vasi in bronzo, indipendentemente da tipologia e cronologia, per macrocentri (da interpretare con le cautele espresse nell'Elenco e nelle osservazioni).

Sl. 20: Zastopanost bronastih posod v večjih središčih ne glede na tipologijo in kronologijo (potrebna previdnost pri razlagi je opredeljena v kataloškem seznamu in komentarjih).

Nella tomba 7 di Lazisetta presso S. Maria di Zevio (Fig. 21), il “possessore” del vasellame bronzeo è invece un bambino di circa 7 anni, cui la famiglia doveva attribuire un ruolo sociale d'eccezione, sottolineato dalla sepoltura con carro¹⁰⁴.

Due sole testimonianze sembrano riferirsi a individui femminili: la tomba 3/1985 di Povegliano, fondo Novaglia, con una fusaiola, conteneva però solo “frammenti di lamina di bronzo” (Elenco, XXIX/1), mentre la tomba 12 bis di Isola Rizza, località Casalandri, ritenuta forse femminile sulla base delle analisi antropologiche, conteneva una situla lacunosa (Elenco, IV/4). Da queste scarse e incerte indicazioni, sembra che – in caso di deposizioni femminili con vasi bronzei – la fornitura fosse minima, limitata a un recipiente. In sostanza il possesso di vasellame bronzeo, perlomeno per quanto viene riflesso dai contesti sepolcrali, era in questa società una prerogativa maschile.

Il rilevante significato attribuito ai vasi in bronzo nell'ambito del rituale funerario è evidenziato dalla frequenza delle distruzioni e deformazioni

intenzionali – riscontrate soprattutto per colini di produzione etrusco-ellenistica, situle, mestoli orizzontali e padelle – relative quindi sia ai vasi per il consumo del vino sia a quelli per abluzioni¹⁰⁵.

Nelle presenze sul territorio delle diverse forme di vasellame (Fig. 22)¹⁰⁶, considerate in chiave funzionale e non tipologica/cronologica, sembra di notare un leggero predominio di quelle strettamente connesse al consumo del vino durante il banchetto (considerando insieme situle, mestoli, colini, boccali), rispetto a quelle legate alle abluzioni (padelle e brocche), mentre sono poco rappresentate le anforette, forma del resto rara in generale¹⁰⁷. La maggior presenza di vasi legati al consumo di bevande alcoliche appare ancor più rilevante se si aggiungono alle forme già citate le

¹⁰⁵ In Vitali et al. 2014, 208, si nota – a proposito delle tombe di Povegliano, località Ortaia, di scavo recente – che i vasi metallici collocati all'interno della cassa sono interi, quelli posti all'esterno defunzionalizzati.

¹⁰⁶ Per una rassegna delle forme sotto menzionate, orientativamente Feugère, Rolley (eds.) 1991, e Castoldi, *supra*.

¹⁰⁷ Sulle anforette, Feugère 1991b; per la possibile funzione, anche Bolla 1991, 147 nota 19.

¹⁰⁴ Oltre alla bibliografia citata in Elenco (IV/3; VII/7; VIII/3; XV/1; XX/5; XXV/4; XXVIII/5), la tomba è stata presentata in Salzani 2002b; Salzani 2004; Salzani 2015.

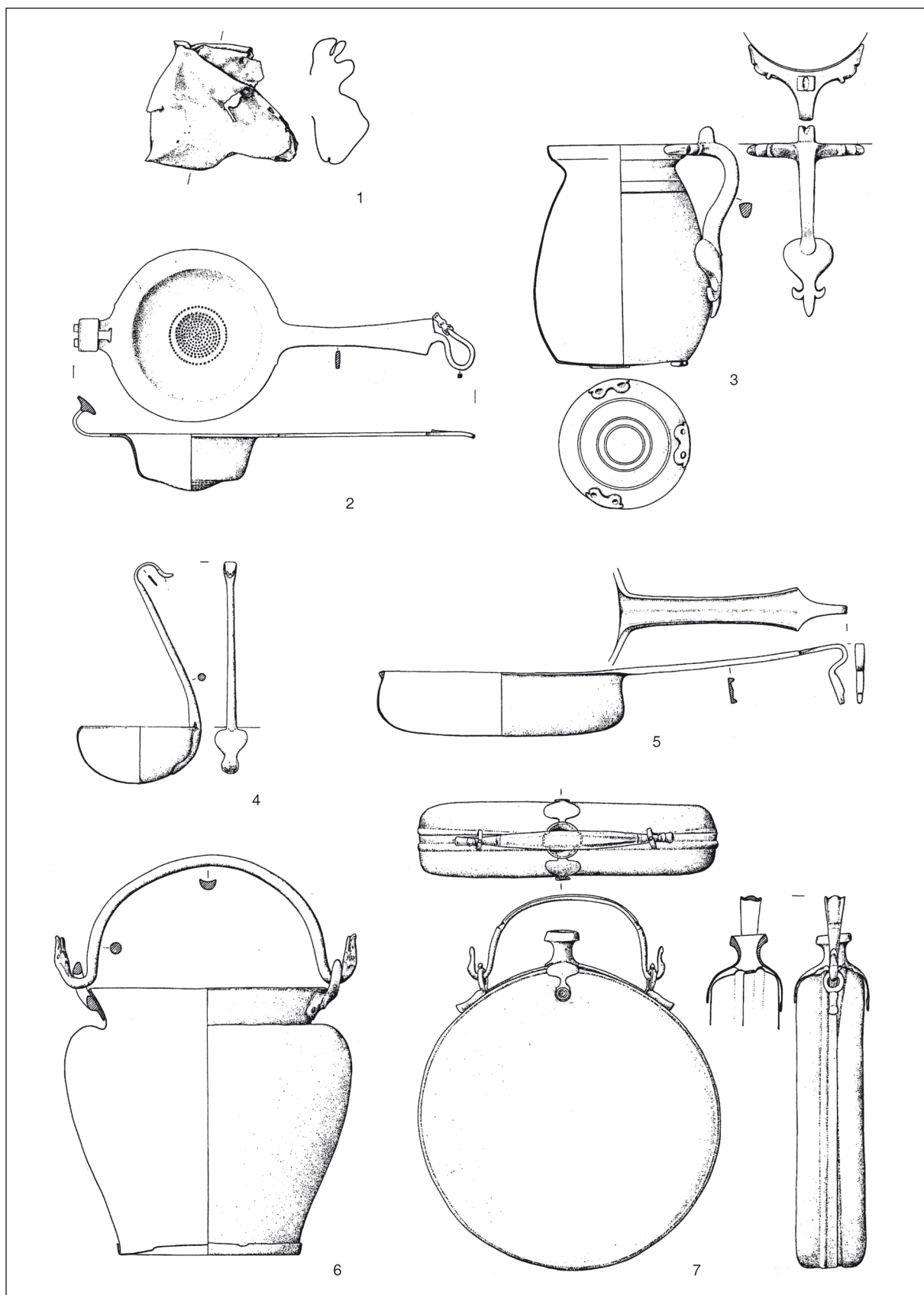

Fig. 21: Vasi bronzei dalla tomba 7 di Lazisetta presso S. Maria di Zevio (da Bolla 2002). Non in scala.
 Sl. 21: Bronaste posode iz groba 7 v Lazisetti pri S. Marii di Zevio (po Bolla 2002). Ni v merilu.

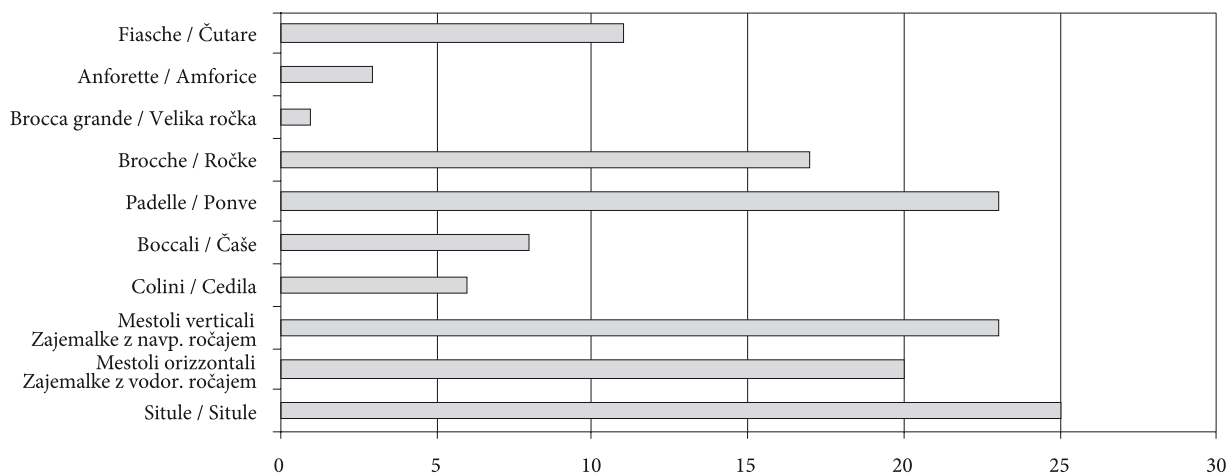

Fig. 22: Presenze di vasellame bronzeo nel territorio veronese, per forme funzionali, indipendentemente dalla cronologia dei singoli esemplari.

Sl. 22: Zastopnost bronastega posodja na veronskem območju po zvrsteh ne glede na kronologijo posameznih oblik.

fiasche (se questa era la loro funzione¹⁰⁸), non solo da trasporto ma in qualche caso collocabili sulla mensa, stando alla testimonianza di S. Maria di Zevio, località Mirandola, tomba 32 (Elenco, XXVIII/4).

Nell'ambito di alcune forme, in particolare le brocche, si nota il predominio di vasi di datazione "alta" (prodotti in Etruria soprattutto nel III sec. a.C.), mentre paiono assenti i tipi più tardi (Ornavasso, Kjaerumgaard, Kelheim¹⁰⁹) e la brocca a carena bassa è rappresentata da pochi esemplari (Elenco, XXII), di difficile datazione. Questi indizi

¹⁰⁸ Riguardo alla funzione delle fiasche, correntemente riferita a bevande alcoliche (Bolla 1991, 147, nota 18), può essere interessante ricordare l'ipotesi di Alföldi 1939, 357–358, a proposito della fiasca con decorazione a smalti di Buzet/Pinguente in Istria: l'Autore ritenne che si trattasse di un'ampulla olearia sulla base di un passo di Apuleio, in cui a proposito di quel tipo di vaso si parla di *lenticulari forma*. L'ipotesi potrebbe anche essere plausibile per le fiasche di dimensioni ridotte, ma mi sembra più difficile da accettare per quelle con diametro superiore ai 20 cm, considerando che in ambito romano le *ampullae oleariae* (sicuramente tali perché in servizio con strigili) hanno capienza molto limitata.

¹⁰⁹ In Bolla 2002, 205, la brocca della tomba 9 di Lazisetta era stata considerata in via preliminare come pertinente alla variante Kelheim, mentre mi sembra ora più corretto – anche per la brocca della tomba 6 – un riferimento al tipo piriforme antecedente (Elenco, XXI/2–3). Resta peraltro da approfondire la presenza di peducci affini a quelli delle brocche Kelheim su due brocche della necropoli di Lazisetta (Elenco, XX/5–6) di tipo decisamente più antico (sui supporti di tipo Kelheim, Božič 2003, 262).

si prestano a interpretazioni differenti: correnti commerciali privilegiate verso specifici centri di produzione oppure diminuzione del potere d'acquisto nel II–I sec. a.C. (poco probabile, poiché vi sono altre forme tipiche di questo periodo) o minor interesse verso alcune forme di vasellame nella stessa epoca. Va poi sempre tenuto conto della lunga persistenza in uso del vasellame in bronzo, considerato di pregio e quindi conservato e trasmesso alle generazioni successive; infatti – quando è possibile stabilire una cronologia del contesto – i vasi di datazione "alta" (come i colini di produzione etruscoellenistica e le brocche Castoldi 2000, tipo II.b, v. Elenco XV e XXI) compaiono in tombe più recenti di circa un secolo rispetto al periodo di produzione dei recipienti. La lunga persistenza in uso di queste forme potrebbe essere un'altra possibile ragione della minor richiesta di quelle più recenti.

In un territorio così ricco di ritrovamenti, un'assenza che suscita interrogativi è quella delle situle del tipo Fällanden-Beaucaire, attestate invece più a ovest, a Misano di Gera d'Adda, Caccivio nel Comasco, Ornavasso¹¹⁰.

Risultano infine quasi assenti i vasi di tradizione (e produzione?) greca: è testimoniato solo un attacco inferiore di ansa di grande brocca¹¹¹ (Elenco, XXIII), peraltro senza indicazioni di provenienza,

¹¹⁰ Fitzpatrick 1987; C. Boube, in Bolla, Boube, Guillaumet 1991, 19–21; Boube-Piccot 1991.

¹¹¹ Per la forma, Bolla 1996, 190, nota 43 (la brocca dalla tomba di Chabari-Platania in Grecia è alta cm 57).

mentre mancano i bacili con attacchi a foglia di vite (che sono comunque molto rari in generale¹¹²); ciò potrebbe indicare che l'approvvigionamento di vasellame bronzeo non era collegato qui alle rotte adriatiche, ma seguiva preferibilmente i percorsi dall'area tirrenica, oppure, considerando che tali bacili sono attestati invece più a ovest, nel Comasco, si potrebbe pensare alla mancanza di interesse per la funzione peculiare di questi vasi (abluzioni nella sfera del bagno; lavaggio dei piedi preliminare al banchetto).

L'Elenco che segue è un tentativo di raccolta delle testimonianze dal territorio veronese, senza pretese di completezza; non vi sono compresi i vasi da scavi recenti (come quelli di Povegliano, località Ortaia¹¹³, o un'ansa di una forma molto rara in Italia settentrionale rinvenuta nel santuario di Marano¹¹⁴), che non compaiono nemmeno nei grafici e nell'Elenco.

Interessante la comparsa in contesti insediativi di alcuni frammenti, evidentemente sfuggiti alla rifusione.

Margherita Bolla

ELENCO dei vasi dal territorio Veronese

Il periodo cui l'elenco si riferisce è quello ellenistico-tardorepubblicano; sono pertanto escluse presenze note, come i *simpula* a manico verticale da Peschiera¹¹⁵ (fine VI–V sec. a.C.) o i vasi precedenti il periodo in esame che compaiono nella Fig. 23a; sarebbe però utile un censimento dei recipienti in bronzo anteriori al III sec. a.C. nel Veronese, per individuare eventuali prosecuzioni e discontinuità.

Le provenienze dei materiali conservati nel Museo Archeologico di Verona, indicate nel contributo di Salzani 1983–1984, sono state riviste, in seguito al lavoro di riordino del museo e di studio degli inventari compiuto dal 1995 in poi; in precedenza, la confusione fra i reperti nei depositi rendeva impossibili attribuzioni corrette.

In particolare, per i vasi in bronzo da Vigasio, località Ciringhelli, fondo Castelbarco Erba, ci si attiene qui all'elenco stilato da Ghislanzoni nel 1930, nel quale i recipienti sono dieci (e non quindici, come in Salzani 1983–1984, tavv. 5–8), identificandoli sulla base delle misure indicate. Inoltre il ritrovamento di Povegliano, Madonna della Vigna secca, 1911 (Salzani 1983–1984, tavv. 2–4), presenta margini di dubbio poiché in esso erano inseriti oggetti da altri ritrovamenti. Il lavoro di riordino non è ancora ultimato; possono quindi emergere altri oggetti, mentre per alcuni, non inseriti qui, è necessario un approfondimento tipologico. Per cercare di fare chiarezza, per i vasi del Museo, vengono forniti nelle liste i numeri d'inventario attuali; sempre per chiarezza, sono indicate anche pubblicazioni inutili a fini di studio (in quanto a scopo divulgativo, come Bolla 2001).

I materiali conservati in Museo con l'indicazione "Scavi del Comune" sono stati assegnati nell'elenco a Verona città, ma non se ne può escludere la provenienza dal territorio circostante.

I frammenti del Museo Archeologico qui indicati come "dal Veronese?" sono privi di indicazioni di provenienza, ma se ne prende in considerazione un ritrovamento nel territorio per lo stato lacunoso e quindi lo scarso interesse che potevano rivestire in ambito collezionistico, anche se il fatto che si tratti in molti casi di terminazioni con teste animali (che potevano essere gradevoli alla vista) impone la massima cautela, come la molteplicità delle fonti di approvvigionamento delle collezioni confluite nel Museo.

Sono stati indicati come "dal Veronese?" anche quei vasi, meno lacunosi, in precedenza assegnati ad una specifica località del territorio ed ora di provenienza da identificare. Complessivamente sono una trentina i reperti nel Museo al momento privi di indicazioni anche vaghe sul ritrovamento; fra questi, il numero notevole di terminazioni suscita il sospetto che il distacco di queste parti fosse stato attuato in antico di proposito, forse in ambito funerario, come "defunzionalizzazione" rituale¹¹⁶.

¹¹² Bolla 1991a; cfr. ora D. Božič 2015; e Castoldi, supra.

¹¹³ Fábry, Szabó 2009; Vitali et al. 2014, in particolare 207–208, fig. 8. In tali scavi è emerso anche un colino, Szabó M., Szabó D. 2008, p. 95, fig. 8.

¹¹⁴ Bolla 2015.

¹¹⁵ A. Aspes, in Aspes, Rizzetto, Salzani 1976, 174 n. 1–3, fig. 19,3–5; – Casini, Frontini 1986, 35–36 n. 401–403.

¹¹⁶ Si segnala che terminazioni a teste animali seguite da un fusto incurvato a sezione cilindrica sono presenti anche su elementi di morsi di cavallo (a omega) attestati in bronzo nel deposito votivo del santuario di Diana Nemorense e noti, in ferro, in ambito celtico (Krämer 1964), anche nel Veronese (a Ciringhelli, Salzani 1983–1984, 357, tav. 8,2; senza terminazioni a teste animali); la ridotta diffusione di tali elementi nella versione in bronzo e le loro caratteristiche strutturali rendono comunque improbabile

Povegliano, un fondo e appunto la terminazione citata) erano contenuti in una stessa scatola (con la dicitura “Scavi del Comune”, v. sopra) e provengono forse da uno stesso contesto (nel caso, funerario, ma non necessariamente dalla stessa tomba).

Si segnala che un vaso in bronzo rinvenuto attorno al 1850 a Verona presso l'Adige, durante la sistemazione di un ponte, per il quale sussisteva il dubbio che si trattasse di un recipiente “preromano” in quanto confluito nella collezione dello studioso di preistoria Martinati, è conservato nel Museo di Padova ed è un'anforetta di età romana imperiale¹¹⁸.

Sono quindi presenti nell'Elenco (per un totale di 141 esemplari, in molti casi rappresentati solo da frammenti):

- 3 situle Eggers 16 (I sec. a.C.);
- 1 situla “a corpo ovoide” con cerchiatura in ferro (attestata dal III alla metà del I sec. a.C.);
- 1 situla Eggers 18 (I sec. a.C., con permanenze nel I sec. d.C.);
- 4 situle Eggers 20, riferite a questo tipo per la materia costitutiva degli attacchi, peraltro poco omogenei dal punto di vista morfologico;
- 1 situla Eggers 21 e 7 situle Eggers 22 (epoca tardorepubblicana-primoinferiale);
- 8 situle a corpo ovoide di tipo non definibile;
- 3 mestoli a manico verticale di tradizione veneta¹¹⁹;
- 3 mestoli a manico verticale di tipo Feugère 3, attestato dal II sec. a.C.;
- 17 terminazioni di manici di mestoli a manico verticale (tipo Feugère 3?);
- 7 mestoli a due pezzi a manico orizzontale di tipo Castoldi A (prodotto dal II sec. a.C., in uso fino all'età augustea);
- 7 mestoli a due pezzi a manico orizzontale di tipo Castoldi B (prodotto dal 100 a.C. circa all'età augustea-tiberiana, in uso probabilmente fino all'età flavia per le testimonianze di Pompei);
- 4 mestoli a due pezzi a manico orizzontale (o frammenti) di tipo per ora non definibile;
- 2 mestoli a due pezzi a manico orizzontale di tipo Castoldi D, di provenienza incerta, sostanzialmente identici, con biforcazione ma forse privi fin dall'origine della terminazione a gancio per il fissaggio alla vasca; il tipo D è poco rappresentato

e quindi di difficile datazione¹²⁰; per gli esemplari forse dal Veronese non si può neanche escludere un'ascendenza veneta¹²¹;

- 3 colini di produzione etrusco-ellenistica (dalla seconda metà del IV sec. a.C.);
- 3 colini tardorepubblicani (prodotti dalla fine del II sec. a.C.);
- 8 boccali, in cui presumibilmente anche i manici isolati sono attribuibili alla variante Manching del tipo Idrija (produzione della fine II-primi decenni I sec. a.C.);
- 3 anforette, forma poco omogenea attestata fra la metà del II sec. e il 60 a.C. circa;
- 1 manico isolato di brocca, forse etrusca del tipo Castoldi 2000, I.d (seconda metà IV- tutto il III sec. a.C.);
- 11 brocche a imboccatura rotonda del tipo ovoide-caretrato (Castoldi 2000, tipo II.a), prodotto fra il 300 e il 150 a.C. circa;
- 3 brocche etrusco-ellenistiche a imboccatura rotonda piriformi (Castoldi 2000, tipo II.b), produzione del III secolo a.C.;
- 2 brocche a imboccatura rotonda e carena bassa (di cui una del tipo Gallarate, prodotto dalla prima metà del II sec. a.C.);
- 1 brocca di grandi dimensioni (per la forma, v. sopra), testimoniata solo da un attacco a foglia di vite con forellini, conservato al Museo di Verona senza indicazioni di provenienza;
- 4 padelle tipo Montefortino (cfr. Fig. 10), prodotte tra il secondo quarto e la fine del III sec. a.C.¹²²;
- 9 padelle tipo Povegliano (per le quali la distinzione rispetto al tipo precedente non è sempre evidente), diffuso nel II secolo a.C.;
- 7 padelle tipo Aylesford, ben riconoscibili per la decorazione a spina di pesce, che compaiono nell'ultimo quarto del II sec. a.C. e si trovano ancora in contesti di età augustea;
- 3 padelle non definibili;

¹¹⁸ Zampieri, Lavarone (eds.) 2000, 165 n. 287; anche gli altri vasi della collezione Martinati ivi conservati (di provenienza ignota; *ibidem*, 165-167 nn. 289, 291, 294) sono tipi romani.

¹¹⁹ Cfr. Gambacurta 2001.

¹²⁰ Per il ripostiglio di Parma, che contiene un mestolo a due pezzi a manico orizzontale (di forma diversa da quelli in esame), la datazione a fine del II sec.-50 a.C., proposta da Feugère 2003, 28, sembra un po' troppo alta, se si considera la presenza di un vaso con bollo del fabbricante: un'ansa di forma chiusa (D'Andria 1970, 123 n. 202), il cui bollo - poco leggibile - non è registrato in Petrovsky 1993.

¹²¹ Cfr. un mestolo in bronzo con manico unito alla vasca mediante chiodi, con anello terminale, non decorato, da Este (tombe Boldù Dolfin 52-53, di IV sec. a.C.), G. Gambacurta, in Sena Chiesa, Lavizzari Pedrazzini (eds.) 1998, 139-141, fig. I.68.2.

¹²² De Marinis 1997, 141-146.

- 11 fiasche (II-I sec. a.C.);
- 4 vasi non definibili (in assenza di esame autoptico o per tipologia ignota).

Note per la lettura dell'Elenco

Per Povegliano, le denominazioni "della Vigna Secca" e "dell'Uva secca" si equivalgono, come "Ortaglia" e "Ortaia"; per descrizione e localizzazione di alcuni siti, Salzani (ed.) 1986, 59, 61-62.

Per le tombe con edizione parziale le indicazioni cronologiche sono solo orientative. Da ricordare che tutti i contesti ritrovati prima dell'avvento dell'archeologia stratigrafica (ad esempio, la tomba di Valeggio, loc. Le Buse) sono da considerare con cautela.

Le misure sono in cm. e sono in genere le massime; si è cercato di fornirle quando recuperabili, ritenendole utili per future analisi tipologiche di dettaglio e per consentire un immediato confronto dimensionale all'interno delle singole forme.

Nelle tavole (*tavv. 1-5*) sono rappresentati solamente alcuni reperti selezionati. La numerazione dei reperti nell'Elenco corrisponde alla numerazione dei reperti nelle tavole. Es.: l'oggetto col numero I/3 nell'Elenco (= I [Situle Eggers 16] / 3 [numero d'ordine]) corrisponde al disegno I/3 nella *tav. 1*.

Abbreviazioni usate nell'Elenco

alt. = altezza / višina
 largh. = larghezza / širina
 lungh. = lunghezza / dolžina
 diam. = diametro / premer
 cons. = conservato(a) / ohranjen(a)
 prof. = profondità / globina
 ric. = ricostruito(a) / rekonstruiran(a)
 CEC = Central European Chronology
 MAVr = Civico Museo Archeologico di Verona
 SAV = Soprintendenza Archeologia del Veneto, Nucleo Operativo di Verona, sedi varie
 tipo / tip Castoldi = Castoldi, Feugère 1991
 tipo / tip Eggers = Eggers 1951
 tipo / tip Feugère = Castoldi, Feugère 1991

I. Situle Eggers 16

1. Valeggio sul Mincio, località Le Buse, 1933, tomba?
Datazione del contesto: post 10 a.C. circa.
Luogo di conservazione: dispersa.
Oggetto: "vaso di rame a forma cilindrica alto cm 10,5 l. alla bocca cm 10 (fondo staccato)".
Bibliografia: Salzani 1982b, 641 n. 3.

2. Povegliano, località Madonna della Vigna Secca, recupero 1911; provenienza da considerare con cautela, comunque dal Veronese.

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 36502.

Oggetto: situla con labbro variante Guillaumet 2; diam. orlo 15,7; alt. 16,1.

Bibliografia: Salzani 1983-1984, 355, tav. 3:2; Salzani 1984, 802, fig. a p. 801; Salzani 1987b, 94-95, fig. 94; Bolla, Boube, Guillaumet 1991, 11 n. 6.

3. Povegliano, località Madonna della Vigna Secca, recupero 1911; provenienza da considerare con cautela, comunque dal Veronese (in una vecchia foto, recava un'etichetta non leggibile, ora perduta).

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 35119.

Oggetto: situla con labbro variante Guillaumet 2; diam. orlo 16,8; alt. 7,1; - (*Tav. 1: I/3*).

Bibliografia: Salzani 1983-1984, 355, tav. 3:3; Bolla 2001, fig. 2.

II. Situle "a corpo ovoidale" con cerchiatura in ferro

1. Dal Veronese; ante 1907.

Luogo di conservazione: dispersa, documentata in foto d'archivio (*Fig. 23a*).

Oggetto: manico forse in bronzo e cerchiatura in ferro sotto il labbro, spalla molto espansa; alt. 22.

III. Situle Eggers 18

1. Oppeano, località La Piletta, tomba, 1967.

Luogo di conservazione: SAV.

Oggetto: solo un attacco con due delfini affrontati; alt. 11.
Bibliografia: Salzani 1982b, 645, fig. 1:1; Bolla, Boube, Guillaumet 1991, 15 n. 48.

IV. Situle Eggers 20 (con attacchi in bronzo)

1. Povegliano, località Madonna della Vigna Secca, fondo Bertolaso, recupero 1985, tomba a cremazione.

Datazione: post 118-117 a.C.

Luogo di conservazione: SAV.

Oggetto: un attacco a piastra rettangolare, lacunoso; alt. cons. 5,6 circa.

Bibliografia: Salzani (ed.) 1986, 16, fig. 25; Salzani (ed.) 1987b, 81, 97, fig. 99:2; Bolla, Boube, Guillaumet 1991, 17, fig. 10:5.

2. Gazzo Veronese; località Pradelle, contesto insediativo.
Datazione del contesto: dal I sec. a.C. al IV sec. d.C.

Luogo di conservazione: Gazzo Veronese, Museo Archeologico.
Oggetto: attacco in bronzo di situla, a fascia rettangolare sormontata da anello, con resto di un chiodino di fissaggio.

3. S. Maria di Zevio, località Lazisetta, tomba 7, infantile con carro.

Datazione del contesto: fine II sec. a.C. (CEC: LT D1a).

Luogo di conservazione: SAV, n. inv. VR 16690.

Oggetto: con manico e attacchi in bronzo a piastra rettangolare, fondo rifatto; alt. senza *appliques* e manico 21,7;

diam. orlo 19,2; diam. fondo 14,7. *Fig. 21:6.*
Bibliografia: Bolla 2002, 205–207, fig. 1:6.

4. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 36505.
Oggetto: parte superiore di situla con due attacchi in bronzo pseudotrapezoidali; alt. 9,7; diam. orlo 21; alt. attacco 5,2; largh. attacco 7,8.
Bibliografia: Salzani 1983–1984, 356, Tav. 6:6 (riferita a Vigasio, Ciringhelli, fondo Castelbarco Erba).

V. Situle Eggers 21

1. Vigasio, località Ciringhelli, fondo Castelbarco Erba, necropoli.

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 36494; Elenco Ghislanzoni, n. 7 dei vasi in bronzo.
Oggetto: situla priva del fondo, con manico in ferro e attacchi di tipo E. 21 in ferro con i chiodini in bronzo; alt. 17,9; diam. orlo 15,8; largh. attacco 5,7.
Bibliografia: Salzani 1984, 802, fig. a p. 806; Salzani (ed.) 1987b, 79, fig. 81; Salzani 1983–1984, 356, tav. 6:3; Bolla, Boube, Guillaumet 1991, 18, nota 33; Salzani 2005, 31, fig. a p. 29:2.

VI. Situle Eggers 22

1. Valeggio sul Mincio, tomba 4, di maschio adulto.

Datazione del contesto: LT D1 (CEC: LT D1a).
Luogo di conservazione: SAV, n. inv. IG 186595.
Oggetto: situla completa, con manico e attacchi in ferro; attacchi ad anello rettangolare e *appliques* rettangolari fissate con ribattini, fondo appena convesso; alt. 18; diam. orlo 15.
Bibliografia: Salzani 1987c, 274 n. 10, fig. 4:1; Salzani (ed.) 1987b, 87 fig. 88; Salzani (ed.) 1995, 15 n. 10, tav. IV:10.

2. Povegliano, località Ortaia, tomba 225, maschile, nucleo A.

Datazione del contesto: fine II sec. a.C. (CEC: LT D1a).
Luogo di conservazione: SAV.
Oggetto: solo manico in ferro con un attacco in ferro.
Bibliografia: Bolla, Cavalieri Manasse, Salzani 1993, 9–10.

3. Povegliano, località Ortaia, tomba 225, maschile, nucleo B.

Datazione del contesto: fine II sec. a.C. (CEC: LT D1a).
Luogo di conservazione: SAV.
Oggetto: situla integra, con segno X sul centro del fondo esterno e con iscrizione graffita in alfabeto latino (probabilmente IVS) sul labbro; conteneva un mestolo a manico orizzontale.
Bibliografia: Bolla, Cavalieri Manasse, Salzani 1993, 10; Bolla 2002, 205, fig. 2.

4. Povegliano, località Madonna della Vigna Secca, Fondo [...]. Provenienza attestata da cartellino incollato.

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 36530.
Oggetto: situla con attacchi in ferro lacunosi; molte riparazioni e lacune, deformata; alt. 18,5; diam. orlo 15 circa.
Bibliografia: Salzani 1983–1984, 355, tav. 3:1.

5. Povegliano, località Madonna della Vigna Secca, 1899–1900; provenienza attestata da biglietto che riferisce anche l'oggetto alla Raccolta Balladoro.

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 34067.
Oggetto: manico in ferro con un attacco; largh. mass. 25,8; largh. attacco 11; – (Tav. 1: VI/5).

6. Isola Rizza, località Casalandri, tomba 12 bis, forse di donna adulta.

Datazione del contesto: LT D1 (CEC: LT D1a).
Luogo di conservazione: SAV.
Oggetto: situla mancante del fondo, con un attacco (in ferro?); diam. orlo 13; alt. cons. 12.
Bibliografia: Salzani (ed.) 1998a, 16–17 n. 3, tav. X:B3.

7. Isola Rizza, località Casalandri, tomba 46, di maschio, con armi.

Datazione del contesto: LT D1 (CEC: LT D1a).
Luogo di conservazione: SAV.
Oggetto: situla rotta intenzionalmente, con manico e due attacchi in ferro e frammento di orlo; diam. orlo 18; largh. manico 20,7.
Bibliografia: Salzani (ed.) 1998a, 31–32 n. 15b, tav. XXVI:15b.

VII. Situle a corpo ovoide di tipo non definibile

1. Povegliano, località Madonna della Vigna Secca, Fondo [...]. Provenienza attestata da cartellino incollato.

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 36529.
Oggetto: situla priva di attacchi (fissati mediante ribattini in ferro) e manico; alt. 22,1; diam. orlo 17,4; – (Tav. 1: VII/1).
Bibliografia: Salzani 1983–1984, 355, tav. 3:4.

2. Povegliano, località Madonna della Vigna Secca, 1899–1900. Provenienza attestata da un biglietto, che comprende anche il riferimento alla Raccolta Balladoro.

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 34066.
Oggetto: manico in ferro quasi completo; largh. cons. 18; – (Tav. 1: VII/2).

3. Povegliano, località Madonna della Vigna Secca, presso la corte detta Ortaglia.

Luogo di conservazione: MAVr, finora non identificato (potrebbe forse trattarsi dei frammenti di orlo nn. inv. 34817 e 34819, v. oltre il n. 8).
Oggetto: “1. Piccolo gancio col codolo rotto, che forse formava parte della situla cui appartenne. 2. Poche laminette sottili, sformate e corrose dall'ossidazione. In tre di esse si distinguono rilevanti porzioni dell'orlo. Questa situla aveva senza dubbio una notevole dimensione, ma lo stato di contorcimento cui sono ridotti i frammenti dell'orlo, non lascia distinguere il diametro della sua bocca.”
Bibliografia: Cipolla 1880, 240.

4. Povegliano, località Madonna della Vigna Secca, presso la corte detta Ortaglia.

Luogo di conservazione: MAVr, finora non identificato.
Oggetto: “In ferro: 2. Frammenti di due situle: tre anelli, ciascuno de' quali nelle due sue code ha due borchie, per fermarlo al ventre; un manico a semicerchio che termina

in due ganci, che entrano nei due anelli della situla. Dei frammenti di ventre ve n'è uno, con una piccola porzione del labbro; sotto il labbro veggonsi due striature parallele a festone, fatte per ornamento. Da questo labbro, e dalla lunghezza della corda del semicerchio del manico si deduce, che la bocca della situla era del diam. di 15 cent. A giudicarne dall'anello, anche l'altra situla era di uguale grandezza."

Bibliografia: Cipolla 1880, 240.

5. Povegliano, località Ortaia, tomba 225, maschile, nucleo A. *Datazione del contesto:* fine II sec. a.C. (CEC: LT D1a).

Luogo di conservazione: SAV.

Oggetto: solo manico in ferro.

Bibliografia: Bolla, Cavalieri Manasse, Salzani 1993, 9.

6. Povegliano, probabilmente Corte Pignolà.

Luogo di conservazione: SAV, n. inv. VR 92688.

Oggetto: solo manico (materia prima non precisata); largh. 24,5.

Bibliografia: Vitali, Fábry 2015, 171 n. 13, fig. 3:13.

7. S. Maria di Zevio, località Lazisetta, tomba 7, infantile con carro.

Datazione del contesto: fine II sec. a.C. (CEC: LT D1a).

Luogo di conservazione: SAV, n. inv. VR 16697.

Oggetto: solo manico in ferro, con terminazioni bifide, asimmetriche; largh. mass. 16,6.

Nota: non si esclude la pertinenza ad un secchio in legno.

8. Verona, "Scavi del Comune"; provenienza da considerare con cautela.

Luogo di conservazione: MAVr, nn. inv. 34817 e 34819.

Oggetto: fondo di situla (diam. 20 circa) e frammento di orlo deformato (largh. mass. 7 circa), che paiono pertinenti (34817); frammento di orlo deformato (34819, largh. mass. 8,5). Nella stessa scatola erano conservati due supporti a goccia in bronzo, lungh. 5,8 (n. inv. 34818), per i quali cfr. [<http://artefacts.mom.fr/fr/home.php>]: BAS-4002, SPV-4019, PYX-4011; - (*Tav. 1: VII/8*).

VIII. Mestoli a manico verticale di tradizione veneta

1. Gazzo Veronese, località Boschirole, contesto insediativo.

Datazione del contesto: età augustea-I sec. d.C.

Luogo di conservazione: Gazzo Veronese, Museo Archeologico.

Oggetto: manico con terminazione ricurva non figurata collegato con due chiodini alla vasca (perduta).

2. Gazzo Veronese, località Cassinate, necropoli a cremazione, recupero 1962, tomba femminile con orecchino in argento.

Datazione del contesto: seconda metà III sec. a.C.

Luogo di conservazione: Gazzo Veronese, Museo Archeologico.

Oggetto: vasca emisferica; alla base del manico (perduto) chiodo e frammento di lamina per il fissaggio.

Bibliografia (per la necropoli): Rizzetto 1979; Salzani 1984, 800; De Marinis 1997, 173.

3. S. Maria di Zevio, località Lazisetta, tomba 7, infantile con carro.

Datazione del contesto: fine II sec. a.C. (CEC: LT D1a).

Luogo di conservazione: SAV, n. inv. VR 16694.

Oggetto: mestolo; alt. 18; diam. orlo 9,6. *Fig. 21:4.*

Nota: nella tomba, appoggiato su vaso in ceramica.

Bibliografia: Bolla 2002, 205–207, fig. 1:4.

IX. Mestoli a manico verticale, tipo Feugère 3

1. Vigasio, località Ciringhelli, fondo Castelbarco Erba, necropoli.

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 36500; Elenco Ghislanzoni, n. 6 dei vasi in bronzo.

Oggetto: mestolo completo, con testa di volatile; alt. 15,7; diam. 5 circa.

Bibliografia: Salzani 1983–1984, 356, tav. 6:7; Salzani (ed.) 1987b, 82, fig. 82; Castoldi, Feugère 1991, 81 n. 56; Salzani 2005, 31, fig. a p. 29:4.

2. Isola della Scala, località Corte Mazzaporchi, sporadico.

Luogo di conservazione: SAV.

Oggetto: mestolo completo, con testa di canide; alt. 19,6; diam. 5,4.

Bibliografia: Salzani 1998b, 74, fig. 5:1.

3. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 33409.

Oggetto: mestolo senza terminazione, deformato (probabilmente in modo intenzionale); alt. cons. 8,2; diam. orlo 5 circa; - (*Tav. 1: IX/3*).

X. Terminazioni di manici verticali di mestoli (tipo Feugère 3 ?)

1. Povegliano, località Pezza Grassa.

Luogo di conservazione: SAV, n. inv. VR 33553.

Oggetto: a testa di palmipede a becco allungato, con dettagli indicati (con cerchiello tangente all'occhio), inizio del manico a sezione ellittica; alt. cons. 5,5.

2. Povegliano, località S. Andrea, recupero 1984; sporadico, ma recuperato con un coltello in ferro databile, secondo D. Božič, al LT D1a (CEC).

Luogo di conservazione: SAV, n. inv. VR 33540.

Oggetto: a testa di palmipede a becco allungato, con dettagli indicati (con cerchiello tangente all'occhio), inizio del manico a sezione circolare; alt. cons. 5,9.

Bibliografia: Salzani (ed.) 1986, 16, fig. 28; Salzani (ed.) 1987b, 93, fig. 92:2.

Nota: Possibile la pertinenza a mestolo verticale prodotto nel V–IV sec. a.C., per la resa massiccia del fusto; la testa è però simile al precedente, che ha fusto molto più sottile; da considerare inoltre la cronologia del coltello rinvenuto nei pressi.

3. S. Felice Extra, località Bongiovanna, villa romana.

Luogo di conservazione: SAV.

Oggetto: a testa di palmipede con becco molto lungo; lungh. 6,6; alt. cons. 2,75; - (*Tav. 2: X/3*).

4. Minerbe, fondo Stopazzola, necropoli a inumazione.

Luogo di conservazione: SAV.

Oggetto: a testa di canide; lungh. cons. 4,1.

Bibliografia: Salzani 1982b, 644, fig. 1:2 (ritenuta probabilmente di mestolo a manico orizzontale).

5. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 21659.
Oggetto: a testa di canide; lungh. testa 2,7; – (Tav. 2: X/5).

6. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 21660.
Oggetto: a testa di canide; lungh. testa 2,4; – (Tav. 2: X/6).

7. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 21661.
Oggetto: a testa di canide; lungh. testa 2,3; – (Tav. 2: X/7).

8. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 21663.
Oggetto: a testa di canide; lungh. testa 2,6; – (Tav. 2: X/8).

9. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 21664.
Oggetto: a testa di canide; lungh. testa 2,7; – (Tav. 2: X/9).

10. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 21665.
Oggetto: a testa di canide; lungh. testa 3; – (Tav. 2: X/10).

11. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 21668.
Oggetto: a testa di canide; lungh. testa 3,5; – (Tav. 2: X/11).

12. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 21670.
Oggetto: a testa di canide; lungh. testa 2,7; – (Tav. 2: X/12).

13. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 21672.
Oggetto: a testa di canide; lungh. testa 2,6; – (Tav. 2: X/13).

14. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 21687.
Oggetto: a testa di palmipede, con fusto spesso; lungh. testa 3,4; – (Tav. 2: X/14).

15. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 21688.
Oggetto: a testa di palmipede; lungh. testa 4,6; – (Tav. 2: X/15).

16. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 21689.
Oggetto: a testa di palmipede, con fusto spesso; lungh. testa 5; – (Tav. 2: X/16).

17. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 21759.
Oggetto: a testa di palmipede; lungh. testa 4,6; – (Tav. 2: X/17).

XI. Mestoli a due pezzi a manico orizzontale tipo Castoldi A

1. Valeggio sul Mincio, tomba 4, di maschio adulto.

Datazione del contesto: LT D1 (CEC: LT D1a).
Luogo di conservazione: SAV, n. inv. IG 186597.
Oggetto: completo, manico con due elementi a remo e bastoncello mediano a sezione circolare con nodi; lungh. totale 40,2; diam. orlo 6.
Bibliografia: Salzani (ed.) 1987b, 87, fig. 88; Salzani 1987c, 274 n. 9, fig. 4:4; Castoldi, Feugère 1991, 71 n. 58; Salzani (ed.) 1995, 15 n. 9, tav. V:9.

2. Povegliano, località Madonna dell'Uva Secca, fondo Bertolaso, recupero 1985, tomba a cremazione.

Datazione del contesto: post 118–117 a.C.
Luogo di conservazione: SAV.
Oggetto: manico lacunoso con bastoncello mediano a sezione circolare con nodi e elemento a remo, deformato intenzionalmente.
Bibliografia: Salzani (ed.) 1986, 16, fig. 25; Salzani (ed.) 1987b, 97, fig. 99:4; Castoldi, Feugère 1991, 71 n. 51.

3. Povegliano, località Ortaia, tomba 225, maschile, nucleo A.

Datazione del contesto: fine II sec. a.C. (CEC: LT D1a).
Luogo di conservazione: SAV.
Oggetto: solo manico desinente a testa di anatra e con elemento mediano decorato da cerchielli impressi.
Bibliografia: Bolla, Cavalieri Manasse, Salzani 1993, 10.

4. Povegliano, località Ortaia, tomba 225, maschile, nucleo B.

Datazione del contesto: fine II sec. a.C. (CEC: LT D1a).
Luogo di conservazione: SAV.
Oggetto: un mestolo integro, con decorazione peculiare dell'elemento mediano del manico (fori in cui sono inseriti piccoli elementi cilindrici in bronzo poco aggettanti).
Bibliografia: Bolla, Cavalieri Manasse, Salzani 1993, 10, fig. a p. 7; Bolla 2002, 205–206, fig. 2.

5. Povegliano, probabilmente Corte Pignola.

Luogo di conservazione: SAV, nn. inv. VR 92684–92685.
Oggetto: Due esemplari, di cui uno mancante della parte terminale del manico e l'altro con manico staccato e molto lacunoso e corpo danneggiato; probabilmente danneggiati in modo intenzionale. Misure: lungh. cons. 18,5; diam. orlo 8; lungh. mass. cons. 18,7 circa; diam. mass. corpo 9.
Bibliografia: Vitali, Fábry 2015, 171 n. 9–10, fig. 3:9–10.

6. Caprino Veronese, località Boi?; contesto funerario?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 36555.
Oggetto: mestolo completo; lungh. totale 35,2; diam. orlo 5,4.
Bibliografia: Cipolla 1884, 338; Salzani 1983–1984, 353, tav. 2:3; Castoldi, Feugère 1991, 71 n. 52.

*Nota: su etichetta e supporto del vaso, compare la scritta “trovato a Boi di Caprino 1884”; acquistato il 11.10.1884 da Cervetto Tedeschi, antiquario noto per la vendita al Museo di falsi (ad esempio una lucerna da Caprino) e di oggetti con provenienze inesatte; nel 1884 vendette al Museo anche “un giavellotto ed una scodella di bronzo e 9 monete di bronzo romane, trovate a Boi di Caprino”. In un registro museale che comprende doni, depositi e acquisti, al n. 32 del 14/10/1881, a

proposito dell'acquisto da parte del Museo da Cervetto Tedeschi di "Oggetti provenienti da Caprino" (una statuetta ed altri) si afferma che si tratta perlopiù di oggetti "certamente d'epoca recente, e forse d'altra provenienza"; si tratta di un ulteriore indizio della scarsa attendibilità dell'antiquario Tedeschi.

7. Dal Veronese, dalla collezione di Andrea Monga, forse dagli scavi del teatro romano di Verona (la cui costruzione fu avviata negli ultimi due decenni del I sec. a.C.).

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 30693.

Oggetto: esemplare completo; lungh. totale 52,2; diam. orlo 7,65.

Bibliografia: Marchini 1972, 293 n. 6; Salzani 1983-1984, 362, tav. 18:4; Bolla 2001, fig. 2.

XII. Mestoli a due pezzi a manico orizzontale tipo Castoldi B

1. Valeggio sul Mincio, località Le Buse, 1933, tomba?

Datazione del contesto: post 10 a.C. circa.

Luogo di conservazione: SAV.

Oggetto: mestolo mancante della terminazione del manico, costituito da un bastoncino (con testa di volatile presso la vasca) e un elemento a remo; lungh. cons. 34,8; diam. orlo 6.

Bibliografia: Salzani 1982b, 641 n. 1, fig. 1:2; Salzani (ed.) 1987b, 92, fig. 91; Castoldi, Feugère 1991, 71 n. 57.

2. Vigasio, località Ciringhelli, fondo Castelbarco Erba, necropoli.

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 36499; Elenco Ghislanzoni, n. 5 dei vasi in bronzo.

Oggetto: mestolo completo; lungh. totale 34,7; alt. vasca 7,1; diam. orlo 7,6.

Bibliografia: Salzani 1983-1984, 356, tav. 7:3; Castoldi, Feugère 1991, 71 nn. 53-54 (citati diversi esemplari); Salzani 2005, 31, fig. a p. 29:6.

3. S. Maria di Zevio, località Fenil Nuovo, recupero 1980, necropoli senza distinzione di corredi.

Datazione del contesto: dal II sec. a.C. a tutto il I sec. a.C. (CEC: dal LT D1a al LT D2).

Luogo di conservazione: SAV.

Oggetto: mestolo con testa di palmipede presso la tazza e al termine del gancio; lungh. totale 35,7; alt. vasca 7,5; diam. orlo 7,5.

Bibliografia: Salzani (ed.) 1996, 12-13, tav. II:10.

4. Oppeano, località La Piletta, probabile tomba.

Luogo di conservazione: Museo Civico di Storia Naturale, Verona.

Oggetto: mestolo con vasca lacunosa, con manico terminante a testa di canide costituito da un bastoncino e un elemento a remo; diam. vasca 5 circa; lungh. manico 20 circa.

Bibliografia: Salzani 1982b, 645, fig. 1:2; Castoldi, Feugère 1991, 71 n. 56.

5. Isola Rizza, località Casalandri, tomba 46, di maschio, con armi.

Datazione del contesto: LT D1 (CEC: LT D1a).

Luogo di conservazione: SAV.

Oggetto: mestolo con manico restaurato in antico, riunendolo alla vasca mediante una verghetta in ferro; lungh. 36,6; alt. vasca 7,2; diam. orlo 7.

Bibliografia: Salzani 1987a, 154, fig. a p. 158 n. 10 (come tomba 12); Castoldi, Feugère 1991, 71 n. 55; Salzani (ed.) 1998a, 31, tav. XXVI:7.

6. Sommacampagna, località Lodigo, 1990, durante lavori edili (senza notizie sul contesto).

Luogo di conservazione: SAV.

Oggetto: solo manico, con bastoncino a sezione ottagonale, elemento a remo, gancio (deformato, forse intenzionalmente) a testa di canide; lungh. 34,5.

Bibliografia: Salzani 2002a, 61-63, fig. 12:1.

7. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 36490.

Oggetto: mestolo completo; lungh. totale 34,6; alt. vasca 7,3; diam. orlo 7,4; - (Tav. 3: XII/7).

Bibliografia: Werner 1954, 69-70, E.14; Salzani 1983-1984, 355, tav. 2:1 (attribuito a Povegliano, località Madonna della Vigna secca, 1911); Salzani (ed.) 1987b, 97, fig. 94; Castoldi, Feugère 1991, 71 n. 50 (attribuito a Povegliano).

XIII. Mestoli a due pezzi a manico orizzontale di tipo non definibile

1. Vigasio, località La Pietà di Isolalta, necropoli.

Luogo di conservazione: SAV.

Oggetto: terminazione del manico a testa di canide; lungh. cons. 2,3.

Bibliografia: Biondani, Salzani 1998, 74, fig. 5:2.

2. Nogara, località Casona, tomba 1, a cremazione, decapitata da aratura, di guerriero con spada e spiedo; in associazione con colino.

Luogo di conservazione: SAV.

Oggetto: mestolo (definibile solo dopo il restauro).

Bibliografia: cortese informazione di Luciano Salzani.

3. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 21666.

Oggetto: terminazione a testa di canide; lungh. cons. 5,1; lungh. testa 3,7; - (Tav. 3: XIII/3).

4. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 21667.

Oggetto: terminazione a testa di canide; lungh. cons. 5,8; lungh. testa 3,6; - (Tav. 3: XIII/4).

XIV. Mestoli a due pezzi a manico orizzontale di tipo Castoldi D

1. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 33957.

Oggetto: manico orizzontale in cui la biforcazione (a lamine piatte) è unita mediante chiodi alla vasca (mancante) forse per riparazione e l'estremità presenta un anello di sospensione; decorazione a fasci di solcature e croci di

S. Andrea; lungh. del solo manico 42,6; lungh. cons. 48,4 (compreso anello); – (Tav. 3: XIV/1).

Nota: Acquistato con il seguente n. inv. 33958 nel 1872 dall'antiquario Montini, che dichiarò prima una provenienza da Borgoforte (MN), nei lavori ferroviari per il ponte sul Po, e un acquisto a Mantova, poi propose una rettifica (il 6/12/1878): "dalle Case fuori Porta Nuova di Verona dove erano entro un dolio" nel fondo Morando. In una nota (con data 6/12/78) nel registro delle acquisizioni del Museo per l'anno 1872, riguardo alle notizie fornite da Montini, si trova l'indicazione "è sospetta sì la prima che la seconda dichiarazione"; il "dolio" era in vendita presso lo stesso antiquario nel 1878; però nel maggio 1873 è segnalato l'acquisto presso Montini di un "Dolio (stamnos) rinvenuto in un fondo a quanto dicesi di proprietà Morando della Beverara posto sul Garda". È possibile una provenienza dal Veronese o da territori limitrofi, ma non si può definire meglio la situazione.

2. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 33958.

Oggetto: manico orizzontale in cui la biforcazione (a lamine piatte) è unita mediante chiodi alla vasca (mancante) forse per riparazione e l'estremità presenta un anello di sospensione; decorazione a fasci di solcature e croci di S. Andrea; lungh. del solo manico 44,6; lungh. cons. 48,7 (compreso anello); – (Tav. 3: XIV/2).

Nota: come il precedente (n. inv. 33957).

XV. Colini di produzione etrusco-ellenistica

1. S. Maria di Zevio, località Lazisetta, tomba 7, infantile con carro.

Datazione del contesto: fine II sec. a.C. (CEC: LT D1a).

Luogo di conservazione: SAV, VR 16693.

Oggetto: colino con terminazione del manico a testa di canide (stilizzata, ma riconoscibile come tale per la presenza delle orecchie) e con piastra d'appoggio ripiegata intenzionalmente; lungh. totale attuale 32,8; diam. orlo 13,9; alt. vasca 4,6. Fig. 21:2.

Bibliografia: Bolla 2002, 205–207, fig. 1:2.

2. Isola Rizza, località Casalandri, tomba 46, di maschio, con armi.

Datazione del contesto: LT D1 (CEC: LT D1a).

Luogo di conservazione: SAV.

Oggetto: colino con anello di sospensione ancora inserito nella terminazione del manico (a testa di canide) e con piastra d'appoggio ripiegata intenzionalmente; lungh. totale 34,5; diam. orlo 14,1; alt. vasca 5,1.

Bibliografia: Salzani 1987a, 154, fig. a p. 158 n. 9 (come tomba 12); Salzani (ed.) 1998a, 31–32 n. 11, tav. XXVI:11.

3. Forse da Verona. Recava un biglietto indicante il ritrovamento a Verona, Binastrova (tra piazza Isolo e Lungadige Re Teodorico), nel 1890, quando l'area fu interessata dagli "scavi d'Adige", ma nell'elenco dei reperti da questi scavi l'unico vaso in bronzo rinvenuto nel 1890 (il n. 167) proviene da via Pietà Vecchia (zona del Duomo); inoltre il colino stesso recava anche il n. 721, presente in Museo solo nella collezione Alessandri e ivi corrispondente a una

"grattugia frammentaria" priva di provenienza; peraltro in tale collezione confluirono alcuni materiali dagli scavi d'Adige. La provenienza è quindi da considerare con cautela. *Luogo di conservazione:* MAVr, n. inv. 35112.

Oggetto: colino con tracce di girali incisi sull'orlo e deformazione dei pontelli della piastra d'appoggio; lungh. 30,7; diam. orlo 12,5; alt. vasca cons. 4,5.

Bibliografia: Salzani 1983–1984, 354, tav. 18:1; Bolla 2001, fig. 1; Castoldi 2001, 87 n. 10; Malnati, Salzani, Cavalieri Manasse 2004, 355, fig. 8 n. 5.

XVI. Colini tardorepubblicani

1. Valeggio sul Mincio, tomba 4, di maschio adulto.

Datazione del contesto: LT D1 (CEC: LT D1a).

Luogo di conservazione: SAV, n. inv. I.G. 186598.

Oggetto: colino con alto labbro distinto svasato, *doigtier* su placca romboidale a lati inflessi, decorazione: fascia a girali e foglie d'acqua, raggiera; alt. 5; diam. orlo 7,5.

Bibliografia: Salzani (ed.) 1987b, 87, fig. 88; Salzani 1987c, 272 n. 1, fig. 4:5; Guillaumet 1991, 95 n. 84, fig. 2:6; Salzani (ed.) 1995, 14 n. 1, tav. IV:1.

2. Vigasio, località Ciringhelli, fondo Castelbarco Erba, necropoli.

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 36498; Elenco Ghislanzoni, n. 10 dei vasi in bronzo.

Oggetto: colino mancante di *poucier* e *doigtier*, con labbro non distinto appena ingrossato; decorazione: fascia a ramo con foglie, fascia a meandro, girandola; alt. 6,4; diam. orlo 10,6. *Bibliografia:* Salzani 1983–1984, 356, tav. 7:1; Salzani (ed.) 1987b, 104–105, fig. 108; Salzani 2005, 31, fig. a p. 29:8.

3. Nogara, località Casona, tomba 1, cremazione, completamente decapitata da aratura, di guerriero con spada e spiedo; in associazione con mestolo.

Luogo di conservazione: SAV.

Oggetto: colino in due pezzi (fondo staccato) con manico (parte di *poucier*).

Bibliografia: cortese informazione di Luciano Salzani.

XVII. Boccali tipo Idrija

1. Valeggio sul Mincio, tomba 4, di maschio adulto.

Datazione del contesto: LT D1 (CEC: LT D1a).

Luogo di conservazione: SAV, n. inv. 186596.

Oggetto: boccale completo, variante Manching; alt. 10,9; diam. orlo 9,4.

Bibliografia: Salzani (ed.) 1987b, 87, fig. 88; Salzani 1987c, 272 n. 6, fig. 4:2; Feugère 1991a, 57 n. 22; Salzani (ed.) 1995, 14 n. 6, tav. IV:6.

2. Povegliano, località Madonna dell'Uva Secca, recupero 1911. *Luogo di conservazione:* MAVr, n. inv. 36489.

Oggetto: variante Manching, privo del manico; alt. 10,2; diam. orlo 8,8.

Bibliografia: Salzani 1983–1984, 355, tav. 3:7; Salzani 1984, 802, fig. a p. 801; Salzani (ed.) 1987b, 94–95, fig. 94; Feugère 1991a, 57 n. 23.

3. Povegliano, località Madonna dell'Uva Secca, recupero 1911.

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 36485.

Oggetto: variante Manching, privo del fondo; alt. cons. 10,1; diam. orlo 9.

Bibliografia: Salzani 1983–1984, 355, tav. 3:8.

4. Vigasio, località Ciringhelli, fondo Castelbarco Erba.

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 36501. Elenco Ghislanzoni, n. 7 dei vasi in bronzo.

Oggetto: variante Manching, con fondo sostituito in antico; alt. 10,4; diam. orlo 8,6.

Bibliografia: Salzani 1983–1984, 356, tav. 7:2; Salzani 2005, 31, fig. a p. 29:7.

5. Vigasio, località Forette.

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 35122.

Oggetto: solo manico; alt. 9,5; diam. orlo 9.

Bibliografia: Salzani 1983–1984, 359, tav. 14:2; Salzani (ed.) 1987b, 104; Bolla 2005, 33–34, fig. a p. 34:1.

6. Isola Rizza, località Casalandri, recupero 1981, tomba a cassetta probabilmente incompleta, di individuo maschio per presenza di armi.

Datazione del contesto: LT D1 (CEC: LT D1a).

Oggetto: variante Manching; alt. 10,5; diam. orlo 9,2.

Bibliografia: Salzani 1982a, 472–473, fig. 16; Salzani (ed.) 1998a, 10, tav. II:A4.

7. Isola Rizza, località Casalandri, tomba 46, di maschio, con armi.

Datazione del contesto: LT D1 (CEC: LT D1a).

Oggetto: variante Manching, con fondo sostituito in antico; alt. 10,5; diam. orlo 9.

Bibliografia: Salzani (ed.) 1998a, 31, tav. XXVII:A2.

8. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 34135.

Oggetto: variante Manching, solo parte superiore; alt. cons. 5,9; diam. 9,7; – (Tav. 4: XVII/8).

XVIII. Anforette**1. Dal Veronese; ante 1907.**

Luogo di conservazione: dispersa, documentata in foto d'archivio (Fig. 23a).

Oggetto: con ansa con attacco a foglia cuoriforme; alt. 17,5.

Nota: nella fotografia è visibile solo un'ansa; che si tratti di un'anforetta è ipotizzabile sulla base della forma del corpo.

2. Dal Veronese; ante 1907.

Luogo di conservazione: dispersa, documentata in foto d'archivio (Fig. 23a).

Oggetto: anforetta con motivo a tre modanature sul fusto di entrambe le anse.

3. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, nn. inv. 33387 + 32654.

Oggetto: due frammenti di ansa già conservati separatamente con tracce di restauro non recente, ora riasssemblati; alt. cons. 10,4; diam. orlo ric. 10,6; – (Tav. 4: XVIII/3).

XIX. Brocca forse Castoldi 2000, tipo I.d**1. Verona, scavi dell'Adige lungo Regaste Orto, 1891.**

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 33805.

Oggetto: frammento di fusto di ansa a sezione circolare, alt. cons. 8,6; identificazione tipologica incerta; – (Tav. 4: XIX/1).

XX. Brocche a imboccatura rotonda del tipo ovoide-careinato (Castoldi 2000, tipo II.a)**1. Povegliano, località Campi Magri della Bora, necropoli.**

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 36487.

Oggetto: corpo ovoide; alt. ric. 11,6; diam. orlo 6,9.

Bibliografia: Cipolla 1880, 238 n. 1 dei vasi in bronzo, tav. VIII:9; attribuita in Salzani 1983–1984, 355, tav. 3:6 a Povegliano, Madonna dell'Uva secca, recupero 1911; Castoldi 2001, 87 n. 11 (sulla base dei disegni ritiene piri-forme la brocca edita da Cipolla e del tipo ovoide-careinato quella edita da Salzani, non potendo sapere che si tratta dello stesso vaso, rappresentato diversamente e con due differenti provenienze).

2. Povegliano, località Marinare, 1892.

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 35114.

Oggetto: solo manico; alt. 8,8; diam. orlo ric. 8.

Bibliografia: Salzani 1983–1984, 354, tav. 15:2; Salzani (ed.) 1986, 16, fig. 30; Salzani (ed.) 1987b, 97–98.

Nota: l'appartenenza del manico a questo tipo di brocca è un suggerimento di Dragan Božič.

3. Vigasio, località Ciringhelli, fondo Castelbarco Erba, necropoli.

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 36486; Elenco Ghislanzoni, n. 3 dei vasi in bronzo.

Oggetto: brocca senza manico e peducci di supporto (ma con tracce degli stessi); alt. 15,5; diam. orlo 10,3.

Bibliografia: Salzani 1983–1984, 356, tav. 6:2; Castoldi 2001, 87 n. 12.

4. Vigasio, località Ciringhelli, fondo Castelbarco Erba, necropoli.

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 36503; Elenco Ghislanzoni, n. 4 dei vasi in bronzo (descritta come senza manico, ma con misure congruenti).

Oggetto: brocca con manico recuperato e riasssemblato in un secondo tempo (ansa con applique a foglia cuoriforme a tre punte); alt. 17,1 compresa ansa; diam. orlo 11.

Bibliografia: Salzani 1983–1984, 356, tav. 6:5; Castoldi 2001, 87 n. 12.

5. S. Maria di Zevio, località Lazisetta, tomba 7, infantile con carro; posta entro padella di tipo Povegliano.

Datazione del contesto: fine II sec. a.C. (CEC: LT D1a).

Luogo di conservazione: SAV, n. inv. VR 16691.

Oggetto: brocca con piedini affini al tipo Kelheim; alt. totale 19,6; diam. orlo 11,8; diam. fondo 10,6. Fig. 21:3.

Bibliografia: Bolla 2002, 205, fig. 1:3.

6. S. Maria di Zevio, località Lazisetta, tomba 106; con padella tipo Povegliano e fiasca.

Luogo di conservazione: SAV, n. inv. VR 60479.

Oggetto: brocca con piedini affini al tipo Kelheim; alt. 15; diam. orlo 9.

7. Da Verona, scavi dell'Adige.

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 35106; Elenco Adige, n. 345.

Oggetto: ansa con attacco inferiore a busto femminile, affiancato da pesci (delfini?) e sormontato da conchiglia (essere marino); alt. 11; unita in passato alla brocca non pertinente 22136.

Bibliografia: E. Brizio, in *Notizie degli Scavi di Antichità* 1891, 106, n. 7; Salzani 1983–1984, 354, tav. 18:2; Castoldi 2001, 87 n. 10.

8. Dal Veronese; ante 1907.

Luogo di conservazione: dispersa, documentata in foto d'archivio (Fig. 23a).

Oggetto: brocca con ansa con attacco inferiore a foglia cuoriforme; alt. 20.

9. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 36488.

Oggetto: brocca priva del manico e del fondo; restano tracce degli attacchi dell'ansa, quello inferiore con due appendici a voluta divergenti; alt. cons. 9,1; diam. orlo 7,3; – (Tav. 4: XX/9).

10. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 36506.

Oggetto: brocca; alt. 11,1; diam. orlo 8.

Bibliografia: Salzani 1983–1984, 355, tav. 3:5; Castoldi 2001, 87 n. 11

(attribuita a Povegliano, Madonna dell'Uva secca, recupero 1911, ma di provenienza da determinare).

11. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 22136.

Oggetto: brocca cui fu applicata in sede museale l'ansa non pertinente 35106; alt. 14,5; diam. orlo 10.

Bibliografia: Salzani 1983–1984, 354, tav. 18:2 (disegnata con l'ansa); Bolla 2001, fig. 2.

XXI. Brocche etrusco-ellenistiche a imboccatura rotonda piriformi (Castoldi 2000, tipo II.b)

1. Povegliano, località Marinare, 1892.

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 35116.

Oggetto: ansa con attacco inferiore a protome di Sileno; alt. 12,6; – (Tav. 4: XXI/1).

Bibliografia: Salzani 1983–1984, 354, tav. 15:1; Salzani (ed.) 1986, 16, fig. 30; Salzani (ed.) 1987b, 97–98, fig. 86; De Marinis 1997, 173 n. 25; Castoldi 2000, 411, 415 n. 19; Castoldi 2001, 87 n. 11.

2. S. Maria di Zevio, località Lazisetta, tomba 6.

Luogo di conservazione: SAV, n. inv. VR 60340.

Oggetto: brocca con attacco inferiore dell'ansa a protome umana fra foglie lanceolate divergenti; alt. 18; diam. orlo 8,2.

3. S. Maria di Zevio, località Lazisetta, tomba 9, con padella tipo Montefortino.

Luogo di conservazione: SAV, n. inv. VR 60361.

Oggetto: brocca con attacco inferiore dell'ansa a testa umana pileata fra appendici divergenti; alt. 15,5; diam. orlo 7.

XXII. Brocche a imboccatura rotonda e carena bassa

1. Povegliano, probabilmente da Corte Pignolà.

Luogo di conservazione: SAV, n. inv. VR 92682.

Oggetto: brocca priva dell'ansa; alt. 12; diam. orlo 8.

Bibliografia: Vitali, Fábry 2015, 171 n. 8, fig. 3:8.

2. Valeggio sul Mincio, località Le Buse, 1933, tomba?

Datazione del contesto: post 10 a.C. circa.

Luogo di conservazione: SAV.

Oggetto: brocca intera, tipo Gallarate; alt. 13; diam. orlo 6,5.

Bibliografia: Salzani 1982b, 641–643, fig. 1:3; Salzani (ed.) 1987b, 92, fig. 91; Boube 1991, 31 n. 7.

XXIII. Brocca di grandi dimensioni

1. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 22079.

Oggetto: applique inferiore dell'ansa, a foglia di vite con fori circolari, e inizio del fusto alt. cons. 7, 8; – (Tav. 4: XXIII/1).

XXIV. Padelle tipo Montefortino

1. Povegliano, probabilmente Corte Pignolà.

Luogo di conservazione: SAV, n. inv. VR 92686.

Oggetto: priva di parte del fondo, con terminazione del manico deformata; lungh. 45; diam. orlo 23.

Bibliografia: Vitali, Fábry 2015, 171 n. 12, fig. 3:12.

2. S. Maria di Zevio, località Lazisetta, tomba 9, con una brocca.

Luogo di conservazione: SAV, n. inv. VR 60360.

Oggetto: padella, con X tracciata sul retro del rombo presso la terminazione del manico; lungh. mass. 38,8; diam. orlo 20,7.

3. Isola Rizza, località Casalandri, tomba 46, di maschio, con armi.

Datazione del contesto: LT D1 (CEC: LT D1a).

Luogo di conservazione: SAV.

Oggetto: padella intenzionalmente deformata, priva della terminazione del manico, in cui il profilo della parete pare intermedio fra i tipi Montefortino e Povegliano; alt. vasca 4,2; largh. mediana manico 2,7.

Bibliografia: Salzani (ed.) 1998a, 32, tav. XXVII:15a.

4. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 36504.

Oggetto: padella priva del fondo e della terminazione del manico; lungh. cons. 34,2; diam. orlo 20.

Bibliografia: Salzani 1983–1984, 356, tav. 5:1 (attribuita a Vigasio, località Ciringhelli, fondo Castelbarco Erba); De Marinis 1997, 173 n. 27.

XXV. Padelle tipo Povegliano

1. Povegliano, località Campi Magri della Bora.

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 36484.

Oggetto: padella lacunosa; lungh. cons. 29,3; diam. orlo 22.

Bibliografia: Cipolla 1880, 238, tav. VIII:8: "Labbro (altezza mass. 0,05) corroso di una patina circolare, di cui andò perduto il fondo, tranne forse due pezzetti di lamina. Ha l'orlo leggermente rilevato verso l'esterno. Diam. della bocca met. 0,19. Notevole è la forma dell'ansa (tav. VIII, fig. 8), piatta con orlo rilevato, lunga met. 0,15, che finisce in un rombo alquanto schiacciato, e colla punta assai prolungata, e leggermente ripiegata alla estremità. Larghezza dell'ansa alla sua origine met. 0,048"; Salzani 1983–1984, 355, tav. 4:2 (riferita a Povegliano, Madonna dell'Uva secca, 1911); De Marinis 1991, 101 n. B.4; Castoldi 2001, 87 n. 11.

2. Povegliano, località Ortaia, tomba 225, maschile, nucleo A.

Luogo di conservazione: SAV.

Datazione del contesto: fine II sec. a.C. (CEC: LT D1a).

Oggetto: padella distrutta intenzionalmente.

Bibliografia: Bolla, Cavalieri Manasse, Salzani 1993, 10.

3. Vigasio, località Ciringhelli, fondo Castelbarco Erba, necropoli.

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 36495; Elenco Ghislanzoni, n. 2 dei vasi in bronzo.

Oggetto: padella priva della terminazione del manico; lungh. 33,5; diam. orlo 19,4.

Bibliografia: Salzani 1983–1984, 356, tav. 5:2; De Marinis 1991, 101 n. B.5.

4. S. Maria di Zevio, località Lazisetta, tomba 7, infantile con carro; conteneva la brocca VR 16691 (n. XX/5).

Datazione del contesto: fine II sec. a.C. (CEC: LT D1a).

Luogo di conservazione: SAV, n. inv. VR 16695.

Oggetto: padella; lungh. 38,2 circa; diam. orlo 20. *Fig. 21:5.*

Bibliografia: Bolla 2002, 205, fig. 1:5.

5. S. Maria di Zevio, località Lazisetta, tomba 106; con una brocca e una fiasca.

Luogo di conservazione: SAV, n. inv. VR 60480.

Oggetto: padella con terminazione del manico deformata intenzionalmente; lungh. 43,2; diam. orlo 20,7.

6. Verona, "Scavi del Comune"; provenienza da considerare con cautela.

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 34820–34821.

Oggetto: frammenti di orlo e di manico, con terminazione a testa di volatile, deformata e rotta intenzionalmente; largh. manico 2,7; – (*Tav. 5: XXV/6*).

7. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 36507.

Oggetto: padella; lungh. 38,8; diam. orlo 19.

Bibliografia: Salzani 1983–1984, 356, tav. 5:3 (attribuita a Vigasio, località Ciringhelli, fondo Castelbarco Erba); De Marinis 1991, 101 n. B.5.

8. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 36508.

Oggetto: padella; lungh. 38,2; diam. orlo 20,8.

Bibliografia: Salzani 1983–1984, 356, tav. 5:4 (attribuita a Vigasio, località Ciringhelli, fondo Castelbarco Erba); De Marinis 1991, 101 n. B.5 (stessa attribuzione); Salzani 2005, 31, fig. a p. 29:3 (stessa attribuzione).

9. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 36509.

Oggetto: padella; lungh. cons. 34,5; diam. orlo 19,4.

Bibliografia: Salzani 1983–1984, 356, tav. 6:1 (attribuita a Vigasio, località Ciringhelli, fondo Castelbarco Erba); De Marinis 1991, 100 n. A.5 (tipo Montefortino).

XXVI. Padelle tipo Aylesford

1. Valeggio sul Mincio, tomba 4, di maschio adulto.

Datazione del contesto: LT D1 (CEC: LT D1a).

Luogo di conservazione: SAV, n. inv. IG 186645.

Oggetto: padella completa; lungh. 44,7; diam. orlo 21.

Bibliografia: De Marinis 1991, 101 n. C.14; Salzani (ed.) 1995, 14–15 n. 8, tav. V:8.

2. Valeggio sul Mincio, località Le Buse, 1933, tomba?

Datazione del contesto: post 10 a.C. circa.

Luogo di conservazione: SAV.

Oggetto: padella quasi integra; lungh. 38; diam. orlo 19.

Bibliografia: Salzani 1982b, 641 n. 2, fig. 1:1; Salzani (ed.) 1987b, 92, fig. 91; De Marinis 1991, 101–102 n. C.15.

3. Povegliano, località Ortaia, tomba 225, maschile, nucleo B.

Datazione del contesto: fine II sec. a.C. (CEC: LT D1a).

Luogo di conservazione: SAV.

Oggetto: padella integra.

Bibliografia: Bolla, Cavalieri Manasse, Salzani 1993, 10, fig. a p. 7.

4. Povegliano, località Crocetta, fondo Gelio, tomba.

Datazione del contesto: LT D1 (CEC: LT D1a).

Luogo di conservazione: SAV.

Oggetto: padella quasi integra.

Bibliografia: Salzani (ed.) 1986, 16, fig. 29; Salzani (ed.) 1987b, 93–94; De Marinis 1991, 102 n. C.16.

5. Vigasio, località Ciringhelli, fondo Castelbarco Erba, necropoli.

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 36491; Elenco Ghislanzoni, n. 1 dei vasi di bronzo.

Oggetto: padella mancante della terminazione del manico; lungh. cons. 43; diam. orlo 24.

Bibliografia: Salzani 1983–1984, 355, tav. 4:3 (con provenienza da Povegliano); De Marinis 1991, 102 n. C.17.

6. Nogara, località Casona, 1987, recupero casuale.

Luogo di conservazione: SAV.

Oggetto: padella deformata (per vicende conservative) e priva del fondo; lungh. 50; diam. 21.

Bibliografia: Salzani 2002a, 61–63, fig. 12:3.

7. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 36493.

Oggetto: padella con terminazione del manico deformata

intenzionalmente; lungh. 46,6; diam. orlo 22,8; – (*Tav. 5: XXVI/7*).

Bibliografia: Salzani 1983–1984, 355, tav. 4:1 (riferita a Povegliano, località Madonna dell’Uva Secca, 1911); De Marinis 1991, 102 n. C.17.

XXVII. Padelle non definibili

1. Povegliano, località Madonna dell’Uva Secca, fondo Bertolaso, recupero 1985, tomba a cremazione.

Luogo di conservazione: SAV.

Datazione del contesto: post 118–117 a.C.

Oggetto: padella distrutta intenzionalmente.

Bibliografia: Salzani (ed.) 1986, 16, fig. 25; Salzani (ed.) 1987b, 97, fig. 99:8; De Marinis 1991, 102 n. C.18 (tipo Aylesford).

2. Oppeano, località La Piletta, tomba, 1967.

Luogo di conservazione: dispersa.

Oggetto: padella.

Bibliografia: Salzani 1982b, 645.

3. Verona, via Duomo, 1890.

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 33469; Scavi Adige, n. 132.

Oggetto: piccolo frammento di manico; largh. 2,5; lungh. cons. 2,6.

XXVIII. Fiasche

1. Povegliano, località Marinare, 1892.

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 35113.

Oggetto: solo imboccatura, con *appliques* costituite da due appendici ricurve non unite inferiormente; alt. 2,5; largh. 6. *Bibliografia:* Salzani 1983–1984, 354, tav. 15:3; Salzani (ed.) 1986, 16, fig. 30; Salzani (ed.) 1987b, 97–98; tipo Castiglione, De Marinis 1997, 151, 173 n. 25.

2. Povegliano, probabilmente Corte Pignolà.

Luogo di conservazione: SAV, n. inv. VR 92683.

Oggetto: fiasca con imboccatura e ansette; diam. 21; prof. corpo 6 circa.

Bibliografia: Vitali, Fábry 2015, 171–172 n. 14, fig. 4.

3. Vigasio, località Ciringhelli, fondo Castelbarco Erba, necropoli.

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 36497; Elenco Ghislanzoni, n. 9 dei vasi in bronzo.

Oggetto: fiasca; diam. 27; prof. corpo 6.

Bibliografia: Salzani 1983–1984, 357, tav. 7:4; De Marinis 1997, 152; Salzani 2005, 31, fig. a p. 29:1.

4. S. Maria di Zevio, località Mirandola, tomba 32, a cremazione, in parte distrutta da lavori agricoli, di maschio (un guerriero, se i frammenti di lamina di ferro ivi ritrovati erano pertinenti ad un umbone).

Luogo di conservazione: SAV.

Datazione del contesto: LT D1 (CEC: LT D1a).

Oggetto: solo piedini di supporto (largh. 4,5) e una ansetta con anello per l’inserimento del manico (alt. 3,5). I resti

di fiasca erano presso la zona asportata della tomba; il corpo del vaso era probabilmente in bronzo considerando la sagomatura dei piedini e il fatto che l’ansetta doveva essere applicata al corpo per saldatura.

Bibliografia: Frinzi Bay, Salzani 1991, 468, tav. XIII: 4a–c; Salzani 1996, 37, 98, 101, tav. XIII:D4; De Marinis 1997, 150 nota 116 (ritiene più probabile che il corpo della fiasca fosse in legno), 152.

5. S. Maria di Zevio, località Lazisetta, tomba 7, infantile con carro; posta vicino alla coppia brocca-padella.

Datazione del contesto: fine II sec. a.C. (CEC: LT D1a).

Luogo di conservazione: SAV, n. inv. VR 16692.

Oggetto: fiasca completa di manico; diam. 24,5 circa; prof. corpo 6,2. *Fig. 21:7.*

Bibliografia: Bolla 2002, 207, fig. 1:7; Butti Ronchetti, Castelletti 2015, 51–52, fig. 2.

6. S. Maria di Zevio, località Lazisetta, tomba 106.

Luogo di conservazione: SAV, n. inv. VR 60472.

Oggetto: fiasca con imboccatura e ansette; alt. totale 24,7; diam. mass. 22 circa; prof. corpo 5,9.

7. Oppeano, località La Piletta, 1967, probabile tomba distrutta.

Luogo di conservazione: dispersi.

Oggetto: segnalati “due piatti frammentari” in bronzo; si trattava forse dei resti di una fiasca?

Bibliografia: Salzani 1982b, 645–646.

8. Dal Veronese, *ante* 1872. Acquistata il 10.05.1872 dal sig. Pace Bonesini, insieme con “due bracciali, un cosciale un pettorale, ed un morione di ferro nonché due chiavi ed un cucchiaino di bronzo” (non si precisa se dallo stesso ritrovamento; questi materiali non sono finora stati identificati).

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 36492.

Oggetto: fiasca con imboccatura, ma mancante delle ansette e del manico; alt. 32; diam. 29,4; prof. corpo 5,8.

Bibliografia: Wieseler 1874, 594 (la descrizione della *Feldflasche* non lascia dubbi sull’identificazione); Salzani 1983–1984, 355, tav. 2:2 (riferita a Povegliano, Madonna dell’Uva secca, 1911); De Marinis 1997, 152 (citata come Povegliano, Madonna della Vigna Secca).

9. Dal Veronese; *ante* 1907.

Luogo di conservazione: dispersa, documentata in foto d’archivio (*Fig. 23a*).

Oggetto: fiasca di piccole dimensioni, con imboccatura, con una valva lacunosa; diam. attorno ai cm 10.

10. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 36496.

Oggetto: fiasca; diam. 28; prof. corpo 5,8.

Bibliografia: Salzani 1983–1984, 357, tav. 8:1, riferita a Vigasio, Ciringhelli, ma non compare nell’elenco del 1930.

11. Dal Veronese?

Luogo di conservazione: MAVr, n. inv. 35117.

Oggetto: solo imboccatura, applicata a un’olletta in bronzo (*pastiche*); alt. 3,6; – (*Tav. 5: XXVIII/11*).

XXIX. Vasi non definibili

1. Povegliano, località Madonna dell'Uva Secca, fondo Novaglia, tomba 3 dello scavo 1985, cremazione, forse femminile per la presenza di una fusaiola.

Datazione del contesto: I sec. a.C.

Luogo di conservazione: SAV.

Oggetto: frammenti di lamina di bronzo deformati dal fuoco (da stabilire l'eventuale pertinenza ad un vaso).

Bibliografia: Salzani (ed.) 1986, 16, fig. 23; Salzani (ed.) 1987b, 81, 97, figg. 95–98 a p. 95.

2. Povegliano, località Campi Magri della Bora.

Luogo di conservazione: MAVr, finora non identificato.

Oggetto: "Piccolo e sformato frammento d'orlo di vaso, il quale sembra dovesse essere di rilevante diametro".

Bibliografia: Cipolla 1880, 238.

3. Povegliano, probabilmente Corte Pignolà.

Luogo di conservazione: SAV, n. inv. VR 92687.

Oggetto: calotta alla quale doveva essere saldato un altro elemento; diam. mass. 23; prof. 8.

Bibliografia: Vitali, Fábry 2015, 171 n. 11, fig. 3:11.

4. Valeggio sul Mincio, località Le Buse, 1933, tomba?

Datazione del contesto: post 10 a.C. circa.

Luogo di conservazione: disperso.

Oggetto: "Un manico in bronzo a forma di tre foglie"; alt. 10; lungh. 8,5.

Bibliografia: Salzani 1982b, 641 n. 4 bis.

Margherita Bolla

Addendum

Le diciotto tombe della necropoli di Colabiolo a Verdello (Bergamo), datate da Fortunati (2003, 233 e 241) complessivamente una volta al LT D2 (70/60–30 a.C.) secondo la cronologia di De Marinis (cfr. Božič 2008, 131–132) e un'altra volta "tra i primi decenni del I secolo a.C. e l'età augustea", possono in realtà essere attribuite a quattro fasi cronologiche distinte.*

* Ringrazio Dragan Božič per l'aiuto fornitomi per la datazione dei corredi.

Una delle tombe più antiche sarebbe la tomba 10 con un bicchiere a rocchetto in ceramica comune, un'imitazione della pisside forma Lamboglia 3 (Fortunati, Corti 2003, 169; Fortunati 2003, 239, fig. 7). La pisside è piuttosto larga ed è priva di piede; i migliori confronti si trovano in alcune tombe datate al LT D1a secondo la cronologia centroeuropea (Frontini 1985, 10, Forma 3, Le prime produzioni; Salzani (ed.) 1995, tav. XIV: A7; Salzani (ed.) 1996, tav. XXXVI: A4; Salzani (ed.) 1998a, tav. XXXIII: B5a).

La ricca tomba femminile 1, datata da Perani (2003, 184) erroneamente "probabilmente verso l'ultimo trentennio del I secolo a.C.", senza alcun dubbio rientra in un gruppo di tombe, caratteristiche della fase LT D1b secondo la cronologia centroeuropea, con prime fibule a conchiglia, fibule tipo Almgren 65, prime fibule tipo Cenisola, tarde varianti del tipo Nauheim, fibule tipo Nova vas ecc., tra cui forse la più famosa, e ancora non interamente pubblicata, è la tomba di Treviglio, via XXIV Maggio (Božič 2008, 131). Nella necropoli del Colabiolo seguono tombe della fase LT D2 secondo la cronologia centroeuropea, tra cui due tombe femminili 3 e 16, rispettivamente con ventiquattro e diciassette fibule (Fortunati 2003, 241).

In un tempo ancora più recente, dalla fase medioaugustea in poi, sono databili le tombe 9 e 12, ciascuna con un balsamario in vetro (Fortunati 2003, 240, fig. 10).

Per quanto riguarda le quattro sepolture con il vasellame bronzeo (nn. 3, 4, 15 e 16 – Castoldi 2003, 209), la tomba 4 è più antica delle altre. Essa può essere datata al LT D1 secondo la cronologia centroeuropea sulla base del coltello con il codolo piegato ad angolo retto all'estremità, ben databile in questa fase (cfr. per esempio Salzani (ed.) 1996, 54, tomba 69 [tav. XXIX: B4]; 67, tomba 98 [tav. XLIV: B1]). Le altre tre tombe sono attribuibili sulla base delle fibule e della ceramica con sicurezza al LT D2 secondo la cronologia centroeuropea, che include ancora l'età primo-augustea. Per la tomba 16 un asse romano di Augusto ci dà anche un *terminus post quem*: 23–22 a.C. (Arslan 2003, 120, n. 5; Fortunati, Corti 2003, 172). Questa datazione corrisponde perfettamente alla datazione del bicchiere tipo Aco, trovato nella stessa tomba, agli inizi dell'età augustea (Fortunati 2003, 239–240, fig. 9).

Marina Castoldi

ALFÖLDI, A. 1939, Chars funéraires bacchiques dans les provinces occidentales de l'empire romain. – *L'Antiquité Classique* 8, fasc. 2, 347–359.

ARSLAN, E. A. 2003, Monete celtiche e romane. – In: M. Fortunati, L. Pagani, R. Poggiani Keller (eds.), *Verdello dalle origini all'altomedioevo. Ricerche archeologiche e storiche*, 107–122, Verdello.

ASPES, A. (ed.) 2002, *Preistoria veronese*, Contributi e aggiornamenti. – Memorie del Museo Civico di Storia Naturale di Verona, Sezione Scienze dell'Uomo 5.

ASPES, A., L. FASANI, G. RIZZETTO, L. SALZANI 1976, *3000 anni fa a Verona. Dalla fine dell'età del Bronzo all'arrivo dei Romani nel territorio veronese*. – Verona.

BALDONI, D. (ed.) 1993, *Due donne dell'Italia antica. Corredi da Spina e Forentum*. Catalogo della mostra, Comacchio 1993–1994. – Padova.

BARBAU, C. 2014, Symboles et fonctions de la vaisselle métallique tardo-républicaine en Gaule. – In: G. Alberti, C. Féliu, G. Pierrevelcin (eds.), *Transalpinare. Mélanges offerts à Anne-Marie Adam*, 23–58, Bordeaux.

- BERTI, F. 1993a, Appunti per Valle Trebba, uno specimen della necropoli di Spina. – In: F. Berti, P.G. Guzzo (eds.), *Spina. Storia di una città tra Greci ed Etruschi*. Catalogo della mostra, Ferrara 1993, 33–45, Ferrara.
- BERTI, F. 1993b, La tomba 58 C di Valle Pega e il suo corredo. – In: Baldoni (ed.) 1993, 48–53.
- BIENERT, B. 2007, *Die römischen Bronzegefäße im Rheinischen Landesmuseum Trier*. – Trierer Zeitschrift Beiheft 31.
- BIONDANI, F., L. SALZANI 1998, Vigasio. Necropoli celtica in località La Pietà di Isolalta. – *Quaderni di Archeologia del Veneto* 14, 74–75.
- BOLLA, M. 1986, Casseruola, attingitoio e situla da Viadana. – In: *Scritti in ricordo di Graziella Massari Gaballo e Umberto Tocchetti Pollini*, 195–209, Milano.
- BOLLA, M. 1991a, Les bassins. I bacili con attacchi a foglia di vite. – In: Feugère, Rolley (eds.) 1991, 113–120.
- BOLLA, M. 1991b, Considerazioni sulla funzione dei vasi in bronzo tardorepubblicani in Italia settentrionale. – In: Feugère, Rolley (eds.) 1991, 143–153.
- BOLLA, M. 1993, Il vasellame in bronzo in età augustea: osservazioni sulla base di reperti dall'ager mediolanensis. – *Rassegna di Studi del Civico Museo Archeologico e del Civico Gabinetto Numismatico di Milano* 51–52, 71–97.
- BOLLA, M. 1994, *Vasellame romano in bronzo nelle Civiche Raccolte Archeologiche di Milano*. – *Rassegna di Studi del Civico Museo Archeologico e del Civico Gabinetto Numismatico di Milano*, Suppl. 11.
- BOLLA, M. 1996, Il ruolo dell'area altoadriatica nella diffusione dei recipienti in bronzo (I sec. a.C.–I sec. d.C.). – In: M. Buora (ed.), *Lungo la via dell'Ambrà. Apporti altoadriatici alla romanizzazione dei territori del Medio Danubio (I sec. a.C.–I sec. d.C.)*. *Atti del Convegno di Studio, Udine-Aquileia 1994*, 185–203, Udine.
- BOLLA, M. 2001, Antichi vasi di bronzo. – In: P. Marini, M. Bolla, D. Modonesi (eds.), *Collezioni restituite ai Musei di Verona*. Catalogo della mostra, Verona 2001, 36–39, Milano.
- BOLLA, M. 2002, Vasellame bronzeo da tombe celtiche. – In: Aspes (ed.) 2002, 205–207.
- BOLLA, M. 2005, I materiali dalla località Forette. – In: P. Brugnoli, B. Chiappa (eds.), *Vigasio. Vicende di una comunità e di un territorio*, 33–35, Vigasio.
- BOLLA, M. 2015, Arredo e oggetti vari del tempio tardo-repubblicano. – In: B. Bruno, G. Falezza (eds.), *Archeologia e storia sul Monte Castelon di Marano di Valpolicella*, *Documenti di Archeologia* 59, 171–174.
- BOLLA, M., C. BOUBE, J.-P. GUILLAUMET 1991, Les situles. – In: Feugère, Rolley (eds.) 1991, 7–22.
- BOLLA, M., G. CAVALIERI MANASSE, L. SALZANI 1993, Povegliano, località Ortaia, tomba 225. – In: *Restituzioni '93. Opere restaurate*. Catalogo della mostra, Vicenza 1993, 7–16, Vicenza.
- BONAMICI, M. 1991, Contributo alla bronzistica etrusca tardo-classica. – *Prospettiva* 62, 2–14.
- BONDINI, A., P. CHARLIER, T. LEJARS, V. NALDI, S. VERGER, D. VITALI 2005, Monterenzio (Prov. de Bologne): la nécropole celto-étrusque de Monterenzio Vecchio. – *Mélanges de l'École française de Rome, Antiquité* 117/1, 270–282.
- BORELL, B. 1989, *Statuetten, Gefäße und andere Gegenstände aus Metall*. – *Katalog der Sammlung antiker Kleinkunst des Archäologischen Instituts der Universität Heidelberg* 3/1, Mainz am Rhein.
- BOUBE, C. 1991a, Les situles de type Beaucaire. – In: Feugère, Rolley (eds.) 1991, 19–21.
- BOUBE, C. 1991b, Les cruches. – In: Feugère, Rolley (eds.) 1991, 23–45.
- BOUBE-PICCOT, C. 1991, Attaches d'anses de situles italiennes d'époque républicaine tardive découvertes dans la ville préromaine de Tamuda (Maroc). – In: *Gerion. Alimenta. Estudios en homenaje al Dr. Michel Ponsich*, 129–137, Madrid.
- BOŽIČ, D. 2002, Il vasellame bronzeo romano: grandi bacili e piccoli mestoli-colini. – In: A. Giumlia-Mair (ed.), *I bronzi antichi: Atti del XV Congresso Internazionale sui Bronzi Antichi, Grado-Aquileia, 22-26 maggio 2001*, *Monographies Instrumentum* 21, 419–428.
- BOŽIČ, D. 2003, L'aiguillère en bronze de la tombe à char de Verna (Isère): une composition tripartite (Bronzasta ročka iz groba z vozom Verna (Isère): tridelna sestavljanja). – *Arheološki vestnik* 54, 259–269.
- BOŽIČ, D. 2008, *Late La Tène-Roman cemetery in Novo mesto. Ljubljanska cesta and Okrajno glavarstvo. Studies on fibulae and on the relative chronology of the Late La Tène period / Poznolatensko-rimsko grobišče v Novem mestu. Ljubljanska cesta in Okrajno glavarstvo. Študije o fibulah in o relativni kronologiji pozne latenske dobe*. – *Katalogi in monografije* 39.
- BOŽIČ, D. 2015, A bronze handle with wine leaf attachments from the Isonzo/Soča River [https://www.academia.edu/18166467], uploaded 11. 11. 2015.
- BRAVAR, G. 2002, Bronzi romani dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste. – In: G. Cuscito, M. Verzár-Bass (eds.), *Bronzi di età romana in Cisalpina. Novità e riletture*, *Antichità Altoadriatiche* 51, 481–509.
- BRUGNOLI, P., B. CHIAPPA (eds.) 2005, *Vigasio. Vicende di una comunità e di un territorio*. – Vigasio.
- BUTTI RONCHETTI, F., L. CASTELLETTI 2015, Bronzo e legno: le fiasche dell'area leponzia (romanizzazione, età romana). – In: E. Deschler-Erb, Ph. Della Casa (eds.), *New Research on Ancient Bronzes. Acta of the XVIIIth International Congress on Ancient Bronzes*, *Studies on Archaeology* 10, 51–53.
- CARAMELLA, G. 1995, *Instrumentum da banchetto ed altro*. – In: M. P. Bini, S. Buccioli, G. Caramella, S. Buccioli, *I bronzi etruschi e romani*, *Museo Archeologico Nazionale di Tarquinia* 13, 73–296.
- CARINI, A. 2008, La ceramica a vernice nera dagli scavi di Palazzo Fornese a Piacenza. – In: M. T. Grassi (ed.), *La ceramica a vernice nera di Calvatone-Bedriacum, Flos Italiae*. *Documenti di archeologia della Cisalpina romana* 7, 123–167.
- CASINI, S., P. FRONTINI 1986, Peschiera. – In: R. De Marinis (ed.), *Gli Etruschi a nord del Po*. Catalogo della mostra, Mantova 1986–1987, 35–36, Mantova.
- CASTOLDI, M. 1991, Origini e officine del vasellame in bronzo tardorepubblicano. – In: Feugère, Rolley (eds.) 1991, 139–142.
- CASTOLDI, M. 1995, *Recipienti in bronzo greci, magnogreci ed etrusco-italici delle Civiche Raccolte Archeologiche*. – *Rassegna di Studi del Civico Museo Archeologico e del Civico Gabinetto Numismatico di Milano*, Suppl. 15.

- CASTOLDI, M. 2000, Vasellame in bronzo di età ellenistica. Osservazioni su alcuni tipi di brocche di produzione etrusca. – In: *Antike Bronzen. Werkstattkreise: Figuren und Geräte. Akten des 14. Internationalen Kongresses für Antike Bronzen, Köln, 1999*, Kölner Jahrbuch 33, 403–416.
- CASTOLDI, M. 2001, Tra Insubri e Leponti. La diffusione dei recipienti in bronzo lungo il sistema Ticino-Verbano (III sec. a.C.–I sec. d.C.). – In: G. Sena Chiesa (ed.), *Il modello romano in Cisalpina. Problemi di tecnologia, artigianato e arte*, Flos Italiae. Documenti di archeologia della Cisalpina romana 1, 75–92.
- CASTOLDI, M. 2002, Riflessioni sulla circolazione del vasellame bronzeo in Italia settentrionale. Commercio, dono, scambio. – In: *λόγιοσ ἀνήρ. Studi di antichità in memoria di Mario Attilio Levi*, Quaderni di Acme 55, 61–66.
- CASTOLDI, M. 2003, I recipienti di bronzo. – In: M. Fortunati, L. Pagani, R. Poggiani Keller (eds.), *Verdello dalle origini all'altomedioevo, Ricerche archeologiche e storiche*, 209–216, Verdello (Bg).
- CASTOLDI, M. 2004, Recipienti in bronzo dal territorio dell'antica Brixia tra età tardorepubblicana ed età augustea. – In: *The Antique Bronzes. Typology, chronology, authenticity. The Acta of The 16th International Congress of Antique Bronzes (Bucharest, 2003)*, 85–95, Bucharest.
- CASTOLDI, M. 2007, Vasellame bronzeo dal territorio di Como. – In: F. Butti Ronchetti (ed.), *Produzioni e commerci in Transpadana in età romana. Atti del Convegno di Como, Como 2006*, 155–163, Como.
- CASTOLDI, M., M. FEUGÈRE 1991, Les simpulums. – In: Feugère, Rolley (eds.) 1991, 61–88.
- CHIECO BIANCHI, A. M. 1987, Dati preliminari su nuove tombe di III secolo da Este. – In: D. Vitali (ed.), *Celti ed Etruschi nell'Italia centro-settentrionale dal V secolo a.C. alla romanizzazione, Fonti e studi* 10, 191–236.
- CIAMPOLTRINI, G. 1994, La nave “dei colini”. Un contributo per l'instrumentum in bronzo tardorepubblicano. – *Archeologia Classica* 46, 369–377.
- CIANFERONI, G. C. 1992, I reperti metallici. – In: A. Romualdi (ed.), *Populonia in età ellenistica. I materiali dalle necropoli. Atti del Seminario, Firenze 1986*, 13–41, Firenze.
- CIPOLLA, C. 1880, Povegliano Veronese. – *Notizie degli scavi di antichità*, 236–241.
- CIPOLLA, C. 1884, Caprino Veronese. – *Notizie degli scavi di antichità*, 338.
- D'ANDRIA, F. 1970, I bronzi romani di Veleia, Parma e del territorio parmense. – In: *Contributi dell'Istituto di Archeologia* 3, 3–141.
- DE FOGOLARI, G. 1940, Scavo di una necropoli preromana e romana presso Adria. – *Studi Etruschi* 14, 431–442.
- DE MARINIS, R. 1977, The La Tène Culture of the Cisalpine Gauls. – In: M. Guštin (ed.), *Keltske študije*, Posavski muzej Brežice 4, 23–50.
- DE MARINIS, R. 1986, Letà gallica in Lombardia (IV–I sec. a.C.): risultati delle ultime ricerche e problemi aperti. – In: *2° convegno archeologico regionale. Atti*, 93–156, Como.
- DE MARINIS, R. 1991, Le padelle bronzee del III–I secolo a.C. nell'Italia settentrionale. – In: Feugère, Rolley (eds.) 1991, 98–102.
- DE MARINIS, R. C. 1997, La tomba gallica di Castiglione delle Stiviere (Mantova). – *Notizie Archeologiche Bergomensi* 5, 115–177.
- DE MARINIS, R. C. 2000, Il vasellame bronzeo nell'area alpina della cultura di Golasecca. – In: R. C. De Marinis, S. Biaggio Simona (eds.), *I Leponti tra mito e realtà*, Catalogo della mostra di Locarno 2000, 341–406, Locarno.
- DE MIN, M. 1984, Adria antica. – In: Aspes, A. (ed.), *Il Veneto nell'antichità. Preistoria e protostoria* 2, 809–830, Verona.
- DEONNA, W. 1938, *Le mobilier délien*. – École française d'Athènes. Exploration archéologique de Délos. – Paris.
- DIZDAR, M., A. TONC 2014, Nuovi ritrovamenti di vasellame bronzeo tardorepubblicano a Blato in Slavonia (Croazia): contatti tra Scordisci e l'Italia durante il tardo La Tène. – In: P. Barral, J.-P. Guillaumet, M.-J. Roulière-Lambert, M. Saracino, D. Vitali (eds.), *Les Celtes et le Nord de l'Italie. Premier et Second Âges du Fer. 36 Colloque international de l'AFEAF, Verone 2012*, 585–594, Dijon.
- EGGERS, H. J. 1951, *Der römische Import im freien Germanien*. – Hamburg.
- ESPOSITO, M. 2007, *La vaisselle métallique étrusque de la première période hellénistique en Italie centrale*. – Thèse de doctorat, Université de Bourgogne, Dijon.
- ESPOSITO, M. 2008, À propos de “kyathoi” métalliques hellénistiques d'Italie centrale. – *Instrumentum* 27, 22–28.
- ESPOSITO, M. 2010, Plats métalliques de l'Italie centrale hellénistique. – *Instrumentum* 31, 12–19.
- FABIAO, C. 1999, A propósito do depósito de Moldes, Castelo de Neiva, Viana do Castelo: a baixela romana tardo-republicana em bronze no extremo ocidente peninsular Em homenagem a Carlos Alberto Ferreira de Almeida. – *Revista Portuguesa de Arqueologia* 2/1, 163–198.
- FÁBRY, N. B. 2006, Situla stamnoide di bronzo. – In: D. Vitali (ed.), *I bronzi degli Etruschi e dei Celti nella Valle dell'Idice*, Quaderni del Museo Archeologico “Luigi Fantini” 3, 8–11.
- FÁBRY, N. B., D. SZABÓ 2009, Povegliano (Verona). – *Ocnus* 17, 206–209.
- FEUGÈRE, M. 1991a, Les gobelets. – In: Feugère, Rolley (eds.) 1991, 53–59.
- FEUGÈRE, M. 1991b, Les amphores. – In: Feugère, Rolley (eds.) 1991, 47–52.
- FEUGÈRE, M. 1991c, Les gourdes. – In: Feugère, Rolley (eds.) 1991, 121–126.
- FEUGÈRE, M. 2003, Une balance tardo-républicaine en bronze. – *Instrumentum* 17, juin, 28–29.
- FEUGÈRE, M. 2011, Bassins en bronze du IVE s. av. notre ère. – *Instrumentum* 34, 25–30.
- FEUGÈRE, M., R. DE MARINIS 1991, Les poèlons. – In: Feugère, Rolley (eds.) 1991, 97–112.
- FEUGÈRE, M., C. ROLLEY (eds.) 1991, *La vaisselle tardo-républicaine en bronze. Actes de la table-ronde CNRS organisée à Lattes du 26 au 28 avril 1990*. – Publications du C.R.T.G.R. 13.
- FITZPATRICK, A. 1987, Die Eimer vom Typus Fällanden: Ein italischer Bronzegefäßstyp des 1. Jh. v. Chr. – *Jahresbericht der Schweizerischen Gesellschaft für Urgeschichte* 70, 101–112.

- FOGOLARI, G. 2001, Bronzetti ed elementi figurati. – In: Fogolari, Gambacurta (eds.) 2001, 103–157.
- FOGOLARI, G., G. GAMBACURTA (eds.) 2001, *Materiali veneti preromani e romani del santuario di Lagole di Calalzo al Museo di Pieve di Cadore*. – Collezioni e Musei Archeologici del Veneto 44.
- FORTUNATI, M. 2003, Considerazioni sulla necropoli e sull'età romana. – In: M. Fortunati, L. Pagani, R. Poggiani Keller (eds.), *Verdello dalle origini all'Altomedioevo*, Ricerche archeologiche e storiche, 233–247, Verdello (Bg).
- FORTUNATI ZUCCALA, M. 1998, Il territorio bergamasco e il dualismo montagna-pianura: osservazioni sulle presenze archeologiche. – *Rassegna di Studi del Civico Museo Archeologico e del Civico Gabinetto Numismatico di Milano* 61–62, 67–91.
- FORTUNATI, M., P. CORTI 2003, La necropoli nell'area del Colabiolo: lo scavo del 1996. – In: M. Fortunati, L. Pagani, R. Poggiani Keller (eds.), *Verdello dalle origini all'Altomedioevo*, Ricerche archeologiche e storiche, 157–173, Verdello (Bg).
- FRINZI BAY, A., L. SALZANI 1991, Necropoli gallica in località Mirandola a S. Maria di Zevio (VR). Scavo 1988. – *Bollettino del Museo Civico di Storia naturale di Verona* 18 (1994), 447–512.
- FRONTINI, P. 1985, *La ceramica a vernice nera nei contesti tombali della Lombardia*. – *Archeologia dell'Italia Settentrionale* 3.
- FRONTINI, P. 1987, Le importazioni di ceramica a vernice nera in Lombardia dal IV al II sec. a. C. – In: D. Vitali (ed.), *Celti ed Etruschi dal centro-settentrionale dal V secolo a. C. alla romanizzazione. Atti del Colloquio Internazionale di Bologna, Bologna 1985*, 135–147, Imola.
- FRONTINI, P. 1991, Ceramica a vernice nera. – In: D. Caporusso (ed.), *Scavi MM3. Ricerche di archeologia urbana a Milano durante la costruzione della Linea 3 della Metropolitana, 1982–1990*, 23–39, Milano.
- FROVA, A. (ed.) 1973, *Scavi di Luni I. Relazione delle campagne di scavo 1970–1972*. – Roma.
- FROVA, A. (ed.) 1977, *Scavi di Luni II. Relazione delle campagne di scavo 1972–1973–1974*. – Roma.
- GALLI, E. 1938, Fermignano. Rinvenimenti archeologici casuali. – *Notizie degli scavi d'antichità* 14, 10–12.
- GAMBACURTA, G. 1998, Este. Tombe Boldù-Dolfin 52–53. – In: *Tesori della Postumia. Archeologia e storia intorno a una grande strada romana alle radici dell'Europa*. Catalogo della mostra, Cremona 1998, 139–141, Milano.
- GAMBACURTA, G. 2001, Simpula. – In: Fogolari, Gambacurta (eds.) 2001, 181–225.
- GAMBACURTA, G. 2015, schede 4.17, 4.18. – In: L. Malnati, V. Manzelli (eds.), *Brixia. Roma e le genti del Po. Un incontro di culture, III–I secolo A.C.* Catalogo della mostra, Brescia 2015–2016, 136–137, Prato.
- GAMBACURTA, G., M. BRUSTIA 2001, Vasellame metallico e oggetti vari. – In: Fogolari, Gambacurta (eds.) 2001, 247–274.
- GANDOLFI, D., L. GERVASINI 1983, La stipe votiva di Caprauna: le classi del materiale. – *Rivista di Studi Liguri* 49, 92–167.
- GENOVESI, S., M. GIORGIO, V. PALLESCHI, C. RIZZITELLI 2013, Rotte e commerci lungo la costa volterrana tra II e I secolo a.C. Materiali inediti da relitti e rinvenimenti sporadici del tratto costiero tra il Fine e il Cecina. – In: *Notiziario della Soprintendenza per i Beni Archeologici della Toscana* 9, 69–106.
- GLEIRSCHER, P. 1993a, Zum etruskischen Einfluß auf die Golaseccakultur und dessen Auswirkungen auf die Kulturverhältnisse im Alpenrheintal. – *Helvetica Archaeologica* 24, 51–68.
- GLEIRSCHER, P. 1993b, Zum etruskischen Fundgut zwischen Adda, Etsch und Inn. – *Helvetica Archaeologica* 24, 69–105.
- GRASSI, M. T. 1991, *I Celti in Italia*. – Milano.
- GRASSI, M. T. 1995, *La romanizzazione degli Insubri. Celti e Romani in Transpadana attraverso la documentazione storica e archeologica*. – Collana di Studi di Archeologia Lombarda 1.
- GRASSI, M. T. 2008, *La ceramica a vernice nera di Calvatone-Bedriacum*. – Firenze.
- GUILLAUMET, J-P. 1991, Les passoires. – In: Feugère, Rolley (eds.) 1991, 89–95.
- HARARI, M. 1980, *Il "Gruppo Clusium" della ceramografia etrusca*. – Roma.
- HOSTETTER, E. 1986, *Bronzes from Spina I*. – Mainz.
- HOSTETTER, E. 2001, *Bronzes from Spina II*. – Mainz.
- INVERNIZZI, R. 1990, Oggetti e vasellame in bronzo. – In: F. Berti (ed.), *Fortuna Maris. La nave romana di Comacchio*. Catalogo della mostra, Comacchio 1990, 97–104, Bologna.
- JOLIVET, V. 2008, Monte Bibele et l'Italie centrale. Quelques questions posées par l'étude des strigiles. – In: D. Vitali, S. Verger (eds.), *Tra mondo celtico e mondo italico. La necropoli di Monte Bibele*, Tavola rotonda, 77–94, Bologna.
- JURGEIT, F. 1999, *Die etruskischen und italischen Bronzen sowie Gegenstände aus Eisen, Blei und Leder im Badischen Landesmuseum Karlsruhe*. – Pisa, Roma.
- KENT-HILL, D. 1942, Wine Ladles and Strainers from Ancient Times. – *Journal of the Walters Art Gallery* 5, 41–55.
- KRÄMER, W. 1964, Latènezeitliche Trensenanhänger in Omegaform. – *Germania* 42, 250–257.
- LEJARS, T., S. VERGER, D. VITALI 2001, Monterenzio (province de Bologne). La nécropole celto-étrusque de Monterenzio Vecchio. – *Mélanges de l'École française de Rome, Antiquité* 113/1, 524–529.
- LOCATELLI, D., E. RIZZI 2000, La ceramica a vernice nera dallo scavo di via Moneta: relazione preliminare. – In: *Milano tra l'età repubblicana e l'età augustea. Atti del Convegno di Studi, Milano 1999*, 111–124, Milano.
- MAFFEI, S. 1732, *Verona illustrata. Parte terza Contiene le notizie delle cose in questa città più osservabili*. – Verona.
- MALNATI, L., L. SALZANI, G. CAVALIERI MANASSE 2004, Verona: la formazione della città. – In: S. Augusta-Boulatrot, X. Lafon (eds.), *Des Ibères aux Vénètes*, Collection de l'École française de Rome 328, 347–378.
- MANSEL, K. 2000, Spätrepublikanisches Bronzegergeschirr aus der Siedlung von Morro de Mezquitilla (Algarrobo, Malaga). – *Madrid Mitteilungen* 41, 197–225.
- MARCHINI, G. 1972, *Antiquari e collezioni archeologiche dell'Ottocento veronese*. – Verona.
- MARZATICO, F. 1998, Recipienti preromani in lega di rame (bronzo) dal territorio atesino. – In: U. Raffaelli

- (ed.), *Rame d'arte. Dalla Preistoria al XX secolo nelle Alpi centro-orientali*, Catalogo della mostra, Trento 1998, 13–36. Trento.
- MARZATICO, F. 2001, La seconda età del ferro. – In: M. Lanzinger, F. Marzatico, A. Pedrotti (eds.), *Storia del Trentino. I. La preistoria e la protostoria*, 479–573, Bologna.
- MARZATICO, F. 2011, Situla con attacchi a croce antropomorfi ed iscrizione. – In: F. Marzatico, R. Gebhard, P. Gleirscher (eds.), *Le grandi vie della civiltà. Relazioni e scambi tra il Mediterraneo e il centro Europa dalla Preistoria alla Romanità*. Catalogo della mostra, Trento 2011, 640 n. 7.15, Trento.
- MARZATICO, F. 2012, La cultura del vino nel mondo retico: aspetti ideologici e archeologici. – In: A. Calò, L. Bertoldi Lenoci, M. Pontalti, A. Scienza, *Storia regionale della vite e del vino in Italia - Trentino*, 21–35, S. Michele dell'Adige.
- MELLI, P. (ed.) 1996, *La città ritrovata. Archeologia urbana a Genova 1984–1994*. Catalogo della mostra, Genova 1996. – Genova.
- MEZZINI, L. 1998, Reperti metallici e in osso lavorato. – In: C. Guarnieri (ed.), *La domus di palazzo Pasolini a Faenza*, Faenza.
- MINTO, A. 1932, Porano (Orvieto). Scoperta di una tomba a camera in contrada Settecaminì. – *Notizie degli scavi di antichità*, 88–99.
- NAGY, P., L. TORI 2010, Vasellame di bronzo – Bronzegefäße. – In: *La necropoli di Giubiasco (TI) III. Le tombe dell'età del Bronzo, della prima età del Ferro e del La Tène antico e medio*, Collectio archæologica 8, 183–197.
- PARRINI, A. 2008, La ceramica a vernice nera. – In: D. Vitali, S. Verger (eds.), *Tra mondo celtico e mondo italico. La necropoli di Monte Bibele. Atti della Tavola Rotonda, Roma 1997*, 95–126, Bologna.
- PERANI, G. 2003, I corredi delle tombe 1, 3, 15. – In: M. Fortunati, L. Pagani, R. Poggiani Keller (eds.), *Verdello dalle origini all'Altomedioevo. Ricerche archeologiche e storiche*, 179–203, Verdello (Bg).
- PERNET, L. 2006, La vaisselle en métal et en bois. – In: *La necropoli di Giubiasco (TI) II. Les tombes de La Tène finale et d'époque romaine*, Collectio archæologica 8, 167–181.
- PETROVSZKY, R. 1993, *Studien zu römischen Bronzegefäßen mit Meisterstempeln*. – Kölner Studien zur Archäologie der Römischen Provinzen 1.
- PIANA AGOSTINETTI, P. 2000, La Val d'Ossola e le risorse minerarie del territorio dei Leponti. – In: R. C. De Marinis, S. Biaggio Simona (eds.), *I Leponti tra mito e realtà*. Catalogo della mostra di Locarno, 105–125, Locarno.
- PIANA AGOSTINETTI, P. 2014, Contributo alla cronologia della tarda Età di La Tène nella Cisalpina centrale. – In: P. Barral, J.-P. Guillaumet, M.-J. Roulière-Lambert, M. Saracino, D. Vitali (eds.), *Les Celtes et le Nord de l'Italie. Premier et Second Âges du Fer. 36 Colloque international de l'AFEAF, Verone 2012*, 37–62, Dijon.
- POGGIANI KELLER, R. 1992a, Preistoria e protostoria del territorio bergamasco. – In: R. Poggiani Keller (ed.), *Carta archeologica della Lombardia II. La Provincia di Bergamo I. Il territorio dalle origini all'Altomedioevo*. Saggi, 64–114, Modena.
- POGGIANI KELLER, R. (ed.) 1992b, *Carta archeologica della Lombardia II. La Provincia di Bergamo II. La carta archeologica del territorio di Bergamo. Schede*. – Modena.
- POZO RODRIGUEZ, S. F. 2000, La Vajilla Metálica – Bronce y Plata – Tardorrepublicana en la Provincia Baetica. – In: *Antike Bronzen. Werkstattkreise: Figuren und Geräte. Akten des 14. Internationalen Kongresses für Antike Bronzen, Köln, 1999*, Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 33, 417–434.
- PRATI, L. 1987, Materiali di età celtica dal Forlivese. – In: G. Bermond Montanari (ed.), *La formazione della città in Emilia Romagna. Prime esperienze urbane attraverso le nuove scoperte archeologiche*. Catalogo della mostra 1987–1988, 382–396, Bologna.
- RAPI, M. 2009, *La seconda età del Ferro nell'area di Como e dintorni. Materiali La Tène nelle collezioni del Civico museo archeologico P. Giovio*. – Como.
- RIZZETTO, G. 1979, I materiali gallici di fondo Cassinate di Gazzo Veronese. – *Bollettino del Museo Civico di Storia naturale di Verona* 5, 523–539.
- RMRVe III/2 = *Ritrovamenti monetali di età romana nel Veneto. Provincia III, Verona 2*, Padova 2007.
- ROTROFF, S. I. 1997, *Hellenistic Pottery. Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material*. – The Athenian Agora 29.
- RUSTOIU, A. 2005, Dacia și Italia în sec. I. a. Chr. Comerțul cu vase de bronz în perioada republicană târzie (Studiu preliminar) (Dacia and Italia in the 1st century BC. The trade with bronze vessels during the Late Republican period [preliminary study]). – In: C. Cosma, A. Rustoiu (eds.), *Comerț și civilizație. Transilvania în contextul schimburilor comerciale și culturale în antichitate /Trade and Civilization. Transylvania in the frame of trade and cultural exchanges in Antiquity. Interferențe etnice și culturale în milenii I a. Chr. – I p. Chr.* 7, 53–117, Cluj-Napoca.
- RUTA SERAFINI, M. A. 1998, Scheda I.34. – In: U. Raffaelli (ed.), *Rame d'arte. Dalla Preistoria al XX secolo nelle Alpi centro-orientali*. Catalogo della mostra, Trento 1998, 52, Trento.
- SALZANI, L. 1982a, Isola Rizza. – *Studi Etruschi* 50, 472–473.
- SALZANI, L. 1982b, Preistoria. – *Bollettino del Museo Civico di Storia naturale di Verona* 9, 641–646.
- SALZANI, L. 1983–1984, Contributi per la conoscenza della tarda età del ferro nel Veronese. – *Atti e Memorie della Accademia di Agricoltura Scienze e Lettere di Verona*, S. VI, XXXV, CLX, 353–381.
- SALZANI, L. 1984, La tarda età del Ferro. – In: A. Aspes (ed.), *Il Veneto nell'antichità. Preistoria e Protostoria II*, 777–808, Verona.
- SALZANI, L. (ed.) 1986, *Povegliano: la sua storia dal bronzo al ferro. 3 anni di ricerca dell'Associazione Balladoro*, – Povegliano Veronese.
- SALZANI, L. 1987a, Casalandri di Isola Rizza; Valeggio sul Mincio. – In: *Prima della storia. Inediti di 10 anni di ricerche a Verona*. Catalogo della mostra, Verona 1987, 154–168, Verona.
- SALZANI, L. (ed.) 1987b, *La preistoria lungo la valle del Tartaro*. – Verona.
- SALZANI, L. 1987c, La tomba 4 della necropoli di Valeggio sul Mincio (Verona). – In: D. Vitali (ed.), *Celti ed*

- Etruschi nell'Italia centro-settentrionale dal V secolo a.C. alla romanizzazione. Atti del Colloquio Internazionale, Bologna 1985, Fonti e Studi 10, 271–280.*
- SALZANI, L. (ed.) 1995, *La necropoli gallica di Valeggio sul Mincio*. – Documenti di archeologia 5.
- SALZANI, L. (ed.) 1996, *La necropoli gallica e romana di S. Maria di Zevio (Verona)*. – Documenti di archeologia 9.
- SALZANI, L. (ed.) 1998a, *La necropoli gallica di Casalandri a Isola Rizza (Verona)*. – Documenti di archeologia 14.
- SALZANI, L. 1998b, Isola della Scala. Rinvenimento in località Mazzaporchi; Vigasio. Necropoli celtica in località La Pietà d'Isolalta. – *Quaderni di Archeologia del Veneto* 14, 74–75, fig. 5.
- SALZANI, L. 2002a, Rinvenimenti di vasellame bronzeo. – *Quaderni di Archeologia del Veneto* 18, 61–63.
- SALZANI, L. 2002b, Una tomba a carro. – In: Aspes (ed.) 2002, 203–204.
- SALZANI, L. 2004, Tomba a carro della necropoli di Lazisetta di Santa Maria di Zevio (Verona). – In: F. Marzatico, P. Gleirscher (eds.), *Guerrigieri, Principi ed Eroi fra il Danubio e il Po dalla Preistoria all'Alto Medioevo, 682–683*, Trento.
- SALZANI, L. 2005, Letà del Ferro. – In: P. Brugnoli, B. Chiappa (eds.), *Vigasio. Vicende di una comunità e di un territorio, 29–31*, Vigasio.
- SALZANI, L. 2015, Tomba del Carro di Zevio. – In: L. Malnati, V. Manzelli (eds.), *Brixia. Roma e le genti del Po. Un incontro di culture III–I sec. a.C.* Catalogo della mostra, Brescia 2015–2016, 275–276 n. 9.19, Firenze.
- SASSATELLI, G. 1993, Spina nelle immagini etrusche: Eracle, Dedalo e il problema dell'acqua. – In: F. Berti, P. G. Guzzo (eds.), *Spina. Storia di una città tra Greci ed Etruschi*. Catalogo della mostra, Ferrara 1993, 115–127, Ferrara.
- SEDLMAYER, H. 1999, *Die römischen Bronzegefäße in Noricum*. – Monographies Instrumentum 10.
- SENA CHIESA, G., M. LAVIZZARI PEDRAZZINI (eds.) 1998, *Tesori della Postumia. Archeologia e storia intorno a una grande strada romana alle radici dell'Europa*. Catalogo della mostra, Cremona 1998. – Milano.
- SENA CHIESA, G. 2015, Cultura e arte. Assenze e presenze fra integrazione e innovazione. – In: L. Malnati, V. Manzelli (eds.), *Brixia. Roma e le genti del Po. Un incontro di culture III–I sec. A.C.* Catalogo della mostra, Brescia 2015–2016, 30–37, Firenze.
- SZABÓ, M., D. SZABÓ 2008, Kelta arisztokrata sírok Poveglianóban (Verona). – *Ókor* 3, 93–97.
- TASSINARI, S. 1993, *Il vasellame bronzeo di Pompei*. – Cataloghi 5, Roma.
- TIZZONI, M. 1981, La cultura tardo La Tène in Lombardia. – *Studi Archeologici* 1, 3–40.
- TURK, P., D. BOŽIČ, J. ISTENIČ, N. OSMUK, Ž. ŠMIT 2009, New Pre-Roman Inscriptions from Western Slovenia: The Archaeological Evidence. – In: G. Tiefengraber, B. Kavur, A. Gaspari (eds.), *Keltske študije II / Studies in Celtic Archaeology II. Papers in honour of Mitja Guštin, Protohistoire Européenne* 11, 47–64.
- VITALI, D. 1992, *Tombe e necropoli galliche di Bologna e territorio*. – Bologna.
- VITALI, D. (ed.) 2003, *La necropoli di Monte Tamburino a Monte Bibebe*. – Bologna.
- VITALI, D. 2006, I bronzi degli Etruschi e dei Celti nel territorio dei Boii. – In: D. Vitali (ed.), *I bronzi degli Etruschi e dei Celti nella valle dell'Idice*, Quaderni del Museo Archeologico Luigi Fantini 3, 2–4.
- VITALI, D., N. B. FÁBRY 2015, Povegliano Veronese. Nuovi corredi celtici con armi. – *Notizie di Archeologia del Veneto* 2 (2013), 169–176.
- VITALI, D., M. SZABÓ, N. B. FÁBRY, D. SZABÓ, E. TANKÓ 2014, La necropoli di Povegliano Veronese - Località Ortaia (Verona). – In: R. Roncador, F. Nicolis (eds.), *Antichi popoli delle Alpi. Sviluppi culturali durante l'età del Ferro nei territori alpini centro-orientali, Atti della giornata internazionale di studi 1 maggio 2010 Sanzeno, Trento, 199–215*, Trento.
- WERNER, J. 1954, *Die Bronzekanne von Kelheim*. – Bayerische Vorgeschichtsblätter 20, 43–73.
- WIESELER, F. 1874, Antiken in Oberitalien und Südtirol. – *Nachrichten von der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften und der G. A. Universität zu Göttingen* 23, 545–608.
- ZAMPIERI, G., B. LAVARONE (eds.) 2000, *Bronzi antichi*. Catalogo della mostra, Padova 2000–2001. – Roma.

Bronaste posode v severni Italiji med 4. in 1. stoletjem pr. n. št. in primer veronskega območja

Povzetek

SPLOŠNA SLIKA

V prispevku sem poskušala čim bolj celostno zaobjeti in ovrednotiti bronaste posode v severni Italiji iz časa med 4. in 1. st. pr. n. št., čeprav je bilo to ozemlje takrat politično in kulturno vse prej kot enotno. Na podlagi gradiva je posodje razvrščeno v tri glavna obdobja: prvo obsega 4. in 3. st. pr. n. št., drugo 2. in 1. st. pr. n. št., v tretjem sklopu pa so na kratko opredeljene bronaste posode iz avgustejskega časa. Prvi dve obdobji približno ustrežata stopnjam LT B–C1 (4. in 3. st. pr. n. št.) in LT C2–D (2. in 1. st. pr. n. št. ali poznorepublikanska doba). Ovrednoteno posodje predstavlja predvsem pridatke iz latenskodobnih grobnih celot (op. 2).

Prvo obdobje: 4. in 3. st. pr. n. št.

Lokalna proizvodnja

Poudariti je treba, da se lokalna proizvodnja bronastih posod nadaljuje tudi po letu 388 pr. n. št. Gre za posode za pitje vina ali drugih alkoholnih pijač. Na območjih, ki so jih zasedali Lepontijci in Insubri, so izpričane vedrice (situle) vrst Pianezzo, Cerinascia in Castaneda, skodelice in ročke s kljunastim izlivom tičinske vrste (*Tessiner Kannen*). Posod, izdelanih na območju Sopraceneri, ter ročk s kljunastim izlivom z območja Coma, ki se pojavljajo na zahodnem delu Cisalpine, med kantonom Ticino in bergamskim območjem, v prispevku ne obravnavam, ker so jih že izčrpno analizirali De Marinis v okviru razstave o Lepontijcih ter pozneje Nagy in Tori pri obdelavi grobišča Giubiasco (op. 3).

Lokalna produkcija je dobro dokumentirana tudi na cenomanskem prostoru, sem se uvrščata čutari iz groba v Castiglione delle Stiviere (op. 4), ter na venetskem in retijskem območju, kjer je izpričana kontinuiteta v izdelavi situl in zajemalk (*simpula*). Domačim delavnicam z dolgo in bogato tradicijo lahko pripišemo situle iz Este, od takih z vbočenim ostenjem v obliki prisekanega stožca iz groba 23 z grobišča Ricovero, iz znamenitega groba

Nerka Trostiaia, do situl z reliefnimi frizi iz grobov Boldù-Dolfin 52–53 (op. 5). Proizvodnja situl je bila v 4. st. pr. n. št. ugotovljena tudi na območju med dolinama Adiže in Piave z eno ali več delavnicami, ki so združevale elemente halštatske tradicije ter vplive keltskih in etruščanskih motivov (op. 6). Tudi zajemalke (*simpula*), ki so jih izdelovali od 4. st. pr. n. št., prevzamejo in predelajo etruščansko obliko s poloblilim recipientom in navpičnim ročajem, le da imajo te trakast ročaj prikovičen na recipient (op. 7). V svetišču v kraju Lagole di Calalzo (Belluno) so bile take zajemalke uporabljene tudi pri vodnih obredjih (op. 8).

Uvoženo posodje

Uvoz bronastega etruščanskega posodja, ki je doživel razcvet v 6. in 5. st. pr. n. št. z razvojem padske Etrurije in kulture Golasecca (op. 9), se je po keltski invaziji leta 388 pr. n. št. opazno skrčil. Tega ni opaziti na območju Spine, kjer so bronaste posode in svečniki tako v grobovih iz zadnje četrtine 5. st. pr. n. št. kot v tistih iz prve četrtine 4. st. pr. n. št. (op. 10).

Zbrano gradivo ponuja vpogled v oblike, ki so bile tedaj v obtoku. Predstavlja različne posode, ki jih prav tako povezujemo s slavnostnimi gostijami (banketi) in so bile namenjene shranjevanju, pripravi in serviranju vina ter običajem, povezanim z uživanjem pijač, na primer umivanju pred pitjem, med njim in po njem (op. 11). V prvo skupino spadajo cedila, motkasti in hruškasti kiatosi (ali vrčki), situle in kraterji; drugi skupini pripadajo pladnji, kotlički, ponve in ročke.

Značilno cedilo, ki je v tem času izpričano v severni Italiji (Tontola, Monte Bibele, Monterenzio Vecchio) (op. 12), je cedilo s trakastim ročajem, ki se zaključuje z glavo kanida (psa ali volka) in prehaja neposredno v recipient polkroglaste ali klekaste oblike, na katerega nasprotni strani je naslanjalna ploščica (sl. 1: 1). To je značilna oblika cedila helenistične Etrurije, kjer jo poznamo od sredine 4. st. pr. n. št. (op. 13). Znani sta obe vrsti

kiatosov – motkasta z vbočenim ostenjem in vodoravnim ustjem z navpičnim robom ter hruškasta, obe s presegajočim ročajem (*sl. 1: 2–4; 2*) – ki sta značilni za srednjo Italijo 4. in 3. st. pr. n. št. (*op. 14*). Situle so zastopane z dvema primerkoma z ostenjem, ukrivljenim v obliki *stamnosa*, iz groba 58C iz Spine (Valle Pega), ki je uvrščen v čas okoli sredine 4. st. pr. n. št. (*sl. 3; op. 15*), in z dvema situlama z valjastim vratom in vodoravnim ramenom iz groba 5 z najdišča Monterenzio Vecchio s konca 4. st. pr. n. št. ter iz groba Benacci 138 iz Bologne (*Felsina*) (*sl. 4*) iz prvih desetletij 3. st. pr. n. št. (*op. 16*). Kraterjem sta pripadala figuralno okrašena ročaja iz groba 169C z najdišča Spina (Valle Pega), ki je datiran v prvo četrtino 4. st. pr. n. št., in ročaja, okrašena z dionizičnimi motivi, z najdišč Ora/Auer in Settequerce/Siebeneich (Bolzano), ki pa sta brez najdiščnih kontekstov (*op. 17*).

Pladnji z nizkim in širokim recipientom brez nožic so z različicami prisotni na srednjeitalskem prostoru in jih je dobro ovrednotila Marion Esposito. Primerke brez ročajev so izdelovali že v 5. st. pr. n. št., medtem ko so tisti z obročastim ročajem z okrasom ali brez njega (*sl. 5*) opredeljeni v čas med drugo polovico 4. in drugo polovico 3. st. pr. n. št. Slednji so prisotni tudi na območju severne Italije, na grobiščih naselitvenega območja Bojev (Monte Tamburino, Felsina/Bologna) in v Trentu (*op. 18*). Naj omenimo še vrsto kotlička s premičnim ročajem in atašo s školjkastim okrasom, kakršne poznamo iz Genove in iz Padske nižine – Spine, S. Pola (Reggio Emilia) in Marzabotta (Bologna), številne primerjave imajo tudi v srednji in južni Italiji ter v južni Franciji (*op. 19*). Ponve pripadajo vrsti Montefortino (*sl. 10*) in so iz časa med drugo četrtino in koncem 3. st. pr. n. št. Znanе so ročke s triliznim ustjem (vrsta Castoldi 2000, I.a), z okroglim ustjem in jajčasto-klekastim ostenjem (vrsta Castoldi 2000, II.a) ter take s hruškastim ostenjem (vrsta Castoldi 2000, II.b) (*sl. 9; 11; op. 20*).

Če preverimo razprostranjenost zgodnjehelenističnega posodja (*op. 21*), vidimo, da se ta ujema z razprostranjenostjo ročk s kljunastim izlivom (*Schnabelkannen*) in drugih sočasnih posod (*op. 22*). Gre torej za dolini rek Idice in Reno, območje Bologne, jadranska emporija Adrio in Spino, Padsko nižino ter dolino reke Adiže, ki predstavlja prehodno območje proti Retiji in srednji Evropi. Zanimiv primer je Genova, kjer je bronasto etruščansko posodje sicer dobro izpričano že v 5. st. pr. n. št. in jasno kaže na obtok po tirenski poti, ki se nadaljuje in je morda še bolj prisoten v naslednjem obdobju (*op. 23*).

Žal je večji del obravnavanih najdb brez zaključenih najdiščnih kontekstov. Izjema so grobovi iz Spine, ki kažejo na zelo zgođen prihod teh posod po jadranski poti, že v prvi polovici 4. st. pr. n. št. (*op. 24*), in apeninska grobišča na ozemlju Bojev (*op. 25*). Na najdišču Monte Tamburino na hribu Monte Bibebe so v grobovih iz zadnjih treh desetletij 4. stoletja in prvih desetletij 3. st. pr. n. št. zastopani motkasti in hruškasti kiatosi, cedila in pladnji (*op. 26*). Bronasti kiatosi, cedila in situla v obliki *stamnosa* so bili odkriti tudi v grobovih iz časa med koncem 4. in prvimi desetletji 3. stoletja pr. n. št. na najdišču Monterenzio Vecchio (*op. 27*). Na obeh grobiščih je bilo posodje priloženo samo v moških grobovih, izjema je ženski grob 101 z grobišča Monte Tamburino (*op. 28*). Drugače je v Spini in na najdiščih srednje Italije, kjer je bronasto posodje za bankete, tako za pitje kot umivanje, uporabljala moška in ženska aristokracija (*op. 29*).

Etruščanski izdelek iz sredine ali morda že iz prve polovice 4. st. pr. n. št. je tudi ročka s triliznim ustjem z najdišča Ca' Morta (Como) (*op. 30*), ki je bila morda odkrita skupaj s pladnjem (*op. 31*) in je tako pripadala servisu za umivanje (*sl. 6*). Žal gre tudi v tem primeru, kot pri večini tukaj obravnavanih najdb, za najdbe iz nestrokovno izkopanih grobov, odkrite po naključju in brez vsakršnih podatkov o grobnih celotah (*op. 32*); vendarle je treba omeniti, da je bila podobna ročka z ožjim vratom odkrita v grobu Benacci 953 v Bologni (*sl. 7; op. 33*). Zanimiva je tudi primerjava z ročko z najdišča Ceretolo (Bologna) iz groba iz prve četrtine 3. st. pr. n. št., ki je sorodne oblike, ima figuralen ročaj in močno poudarjen okras (*sl. 8*) (*op. 34*). Ročka z najdišča Ca' Morta je morda prišla do Coma s posredovanjem keltskih plemen z območja Bologne, do koder je ta oblika v primerjavi z najdbami iz grobnih kontekstov srednje Italije prispela z zakasnitvijo (*op. 35*). Obravnavana ročka in pladenj sta za zdaj edini najdbi, ki nakazujeta aristokratske pokope na grobišču Ca' Morta iz časa med stopnjama Golasecca III A in LT D (*op. 36*).

Dejansko je to še vedno razvojna stopnja, v kateri vidimo uvožene kovinske posode iz srednje Italije bolj kot obliko medsebojne izmenjave in ne kot prave trgovinske proizvode. Ni naključje, da najbolj reprezentančne posode, kot so trije kraterji s figuralno oblikovanimi ročaji (*op. 37*), izvirajo iz Spine in z najdišč Settequerce/Siebeneich in Ora/Auer v dolini Adiže, ki so kot prehodna območja še posebej bogata. V tem primeru gre za izjemne najdbe, ne samo zaradi prefinjene izvedbe, ampak tudi zaradi ikonografskega izbora okraševanja ročajev, ki so ga

navdihnili grški in etruščanski mitski dogodki in liki (*op.* 38). Ta izbor je zagotovo pomenil veliko posebnost in tujek v povsem drugem kulturnem prostoru od izvirnega. Veliki vinski kraterji z najdišč Settequerce/Siebeneich in Ora/Auer so bolj kot zaradi praktičnosti na retijskem prostoru služili kot statusni simbol in visoko cenjena oprava, mednje sodi tudi bronasti *thymiaterion* z najdišča Avio pri Trentu (*op.* 40), ki je bil prav tako namenjen le članom najvišje aristokracije. Kot posode za shranjevanje vina so na retijskem prostoru namreč večinoma uporabljali situle, ki so jih skoraj vedno spremljali cedila in zajemalke (*op.* 39).

Razvidno je, da so tudi najdbe etruščanskih situl redke, saj so bile ob Spini odkrite na grobiščih Felsine (Bologne) in na najdišču Monterenzio Vecchio (*op.* 41), ki so kot centri na prostoru Bojev imeli multietnični karakter. Tu so prisotni tudi druge izjemne posode, kot je ročka iz Ceretola, ter toaletni pribor in pripomočki, namenjeni "telovadbi", kot so oglekala, strigili in kletkaste posode (vasi a gabbia), ki se močno navezujejo na modo in kulturne nazore srednjeitalskega sveta (*op.* 42).

Če se vrnemo k ročkam s trilistnim ustjem iz severne Italije, je zelo zanimiva njihova povezava s pladnji (Ca' Morta, Felsina/Benacci), s katerimi sestavljajo servis za umivanje. Ta običaj odseva zgoden prevzem značilne grške navade, ki je bila tujek na prostoru kulture Golasecca in jo v drugačnih oblikah srečamo tudi v stopnji LT D.

Zdi se, da pladnji in ročke s trilistnim ustjem niso bili več v uporabi po sredini 3. st. pr. n. št. (*op.* 43), na začetek 3. st. pr. n. št. pa je vezan pojav servisa, tudi tokrat za umivanje, ki ga sestavljajo ponve vrste Montefortino (*op.* 44) ter ročke jajčasto-klekastih (vrsta Castoldi 2000, II.a) in hruškastih oblik (vrsta Castoldi 2000, II.b) (*op.* 45). Najstarejša konteksta s temi najdbami sta ženski grob Ricovero 23 iz Este iz začetnih desetletij 3. st. pr. n. št., kjer imamo sicer izpričano le ročko jajčasto-klekaste oblike, in grob z najdišča Castiglione delle Stiviere (Mantova) iz razvitega 3. st. pr. n. št. (stopnja LT C1), v katerem je bil odkrit celoten servis s hruškasto ročko in ponvijo (*sl.* 9; *op.* 46). V obeh primerih gre za izjemne grobove, tako glede kakovosti kot tudi številnosti grobnih pridatkov.

Druge najdbe servisa v kombinaciji ponve in ročke so dobro izpričane v Adrii, na območju Verone (Povegliano, Vigasio) in na ozemlju keltskih Insubrov v Lomellini (Cozzo Lomellina, Tromello) (*op.* 47). Naj omenimo še ročki vrst Castoldi 2000, II.a in "Orbetello" iz Giubiasca (*op.* 48), ki skupaj z najdbami z območja Pavie kažeta na pomembnost

osi Ticino-Verbano za stike med italiskim in čezalpskim keltskim svetom.

Problem je dejstvo, da so razen obravnavanih primerkov z najdišč Este in Castiglione delle Stiviere, ki jim lahko dodamo še najdbe iz groba 348 z grobišča Canalbianco v Adrii, datiranega v 3. st. pr. n. št. (*op.* 49), vse ostale najdbe tega obdobja brez zanesljivih najdiščnih in stratigrafskih podatkov. Tudi novejši najdbi ponve vrste Montefortino in ročke jajčasto-klekaste oblike (vrsta Castoldi 2000, II.a) z najdišča Tromello na pavijskem območju (*sl.* 10–11) sicer zagotovo izvirata iz groba, a sta žal sad nedovoljenega in arheološko nedokumentiranega izkopa, katerega gradivo kaže bolj na 2. kot 3. st. pr. n. št. (*op.* 50).

Na območju Verone, kjer so najdiščni podatki bolj natančni, je opaziti, da nekatere oblike posodja, izdelanega med 4. in 3. st. pr. n. št., na primer ročke jajčasto-klekaste oblike in cedila s trakastim ročajem in zaključkom v obliki glavice kanida, ostanejo v obtoku do konca 2. st. pr. n. št. oziroma do trenutka, ko so pridane v grobove stopnje LT D1a po srednjeevropski kronološki shemi (130–100 pr. n. št.) (*op.* 51). Sklicujem se predvsem na grob 7 z najdišča Lazisetta v kraju S. Maria di Zevio (*sl.* 21) s pridanim bogatim bronastim pivskim posodjem, med katerim so tudi ročka jajčasto-klekaste oblike, ponev vrste Povegliano (*sl.* 21: 5; *op.* 52) in cedilo etruščansko-helenistične vrste (*op.* 53), ter na grob 46 z najdišča Casalandri v Isoli Rizzi, kjer sta bila odkrita ponev vrste Povegliano in etruščansko-helenistično cedilo (*op.* 54).

Čeprav so bili ti uvoženi izdelki izdelani v etruščanskih delavnicah v 4. in 3. st. pr. n. št., se zdi, da so prišli v Padsko nižino s časovnim zamikom.

Tudi keramika s črnim premazom etruščanske izdelave, ki je bila v naslednjih stoletjih zvest spremljevalec širjenja tovrstnega luksuznega blaga in je iz 3. st. pr. n. št. izpričana le z nekaj primerki iz volterskih delavnic v Milanu ter na območju Mantove (*op.* 55), dokazuje skromno prisotnost teh najdb, ki so bile le privilegij elite keltskih ljudstev, naseljenih na prostoru Padske nižine.

Drugo obdobje: 2.–1. st. pr. n. št.

V poznorepublikanski dobi, ki na padskem območju ustreza stopnji LT D (130–15 pr. n. št.), so uvožene bronaste posode številnejše in bolj raznolike. Na splošno so za severno Italijo še vedno v veljavi razprave o posameznih oblikah in karte razprostranjenosti poznorepublikanskega bronastega

posodja, predstavljene na okrogli mizi v Lattesu: *La vaisselle tardo-républicaine en bronze* (Feugère, Rolley [ur.] 1991). Dodani so jim bili nekateri novi podatki o odkritjih na osi Ticino–Verbano, na območju *Caput Adriae* (op. 56) in s prostora sedanje Lombardije (op. 57), v okviru te še posebej z območja Coma in bergamskega prostora (op. 58). Veliko novih podatkov je pričakovati z nedavno raziskanih grobišč na območju Verone, ki so v poizkopavalni obdelavi (op. 59). Prav tako številne so novosti in publikacije o poznorepublikanskem posodju v širšem evropskem prostoru (op. 60).

Na splošno lahko opazimo, da dobijo ponve vrst Montefortino in Povegliano zamenjavo s ponvami vrste Aylesford z močno izbočenim recipientom in značilnim motivom ribje kosti na ustju (cfr. t. 5: XXVI/7), ki sestavljajo funkcionalen par s klekastimi ročkami vrste Gallarate, včasih tudi s hruškastimi ročkami vrst Ornavasso-Ruvo, Ornavasso-Montefiascone, Kelheim in Kjaerumgaard (op. 61).

Ročke vrste Gallarate v obliki dvojnega prisekanega stožca z nizkim klekom in ročajem, ki se zaključuje s srčastim listom s konico, so ob ponvah vrste Aylesford najpogostejše oblike v grobovih te dobe. Da imajo v severni Italiji take ponve zelo močno simbolno vlogo v servisu za bankete, nakazuje obredna zdrobljenost posodja, opravljena med pogrebnim ritualom in sežiganjem na grmadi (op. 62). Na priljubljenost tako oblikovanih ročk vrste Gallarate kažejo tudi njihove skromnejše keramične kopije, ki so jih v Grčiji uporabljali že od tretje četrtine 2. st. pr. n. št. (op. 63), ter tudi kamnit kalup za manjšo posodo z nizkim klekom, najden v svetišču v Delosu, ki so ga obiskovali italjski trgovci in popotniki (op. 64).

Podobno obliko dvojnega prisekanega stožca z nizkim klekom imajo tudi ročke vrste *Piatra Neamț*, katerih ročaj krasi doprsje Jupitra *très fruste* (sl. 12; op. 65). Številne so znane z najdišča Curno (Bergamo), kjer je šlo za daritveni zakop, ki ga povezujemo s svetim prostorom na območju prehoda čez reko Brembo. Ob ročkah te oblike so bile tukaj odkrite še druge posode, zajemalka s tridelnim vodoravnim ročajem, ponev, ročka jajčasto-klekaste oblike in morda tudi amforica vrste Agde (cfr. sl. 23a; t. 4: XVIII/3; op. 66). Slednja je izpričana tudi v grobu z najdišča Treviglio (Bergamo), datiranim v čas okoli leta 80 pr. n. št. (LT D1b) (op. 67). Kot dela ročk vrste *Piatra Neamț* prepoznamo tudi ročaja iz svetišča Lagole di Calalzo in avgustejskodobnega *domusa* iz Faenze (op. 68).

Skromneje so v severni Italiji izpričane druge vrste ročk, na primer hruškaste oblike z navpičnim

robom ustja (vrsti Ornavasso-Ruvo in Ornavasso-Montefiascone) ali z visečim ustjem (vrsta Kjaerumgaard) in različnimi figuralnimi ročaji ter ročke vrste Kelheim s spodnjo atašo v obliki maske sužnja (*doulos*) (sl. 13; op. 69).

Tudi v tem obdobju gre za oblike posod, ki so jih izdelovali v Etruriji in/ali srednji Italiji deloma že v prvi polovici 2. st. pr. n. št. To je razvidno iz kapilarne razširjenosti teh oblik v srednji Italiji in v sledljivosti razvoja strukturnih in okrasnih prvin, ki prehajajo z ene oblike na drugo in ki jim lahko pripišemo skupni koren v tipologiji in namembnosti etruščanskih helenističnih posod (op. 70). Verjetno bi lahko prihod te skupine bronastih posod, ki je dokumentirana že v grobovih stopnje LT D1a (130–100 pr. n. št.) (op. 71), povezovali z razprostranjenostjo volterske in aretinske keramike s črnim premazom, ki se pojavlja na padskem prostoru v kontekstih razvitega 2. st. pr. n. št. (op. 72).

Ročke in ponve sodijo med posodje oziroma servise za umivanje. K tem lahko prištejemo še kotličke vrste Eggers 94 z atašami v obliki listov vinske trte (sl. 14), ki so bili izdelani v Grčiji in so se od tam širili verjetno po jadranski poti (op. 73). Ob tem naj opozorimo na nogo, ki verjetno pripada tej obliki posode; odkrita je bila v sklopu najdb, ki so bile nedavno pripisane potopljeni ladji Vada A iz prvih desetletij 1. st. pr. n. št., odkriti na izlivu reke Fine znotraj volterskega agra (*ager Volaterranus*) v Toskani (op. 74).

S pitjem vina in drugih pijač so povezani amforice vrste Agde, cedila in zajemalka (*simpula*) obeh vrst, take z globokim izbočenim recipientom in navpičnim ročajem, ki se zaključuje s kavljem v obliki živalske glave (cfr. t. 1: IX/3; 2), ter take z vodoravnim ročajem (cfr. t. 3: XII/7). Na pitje vina se verjetno navezujejo tudi čaše vrste Idrija (cfr. t. 4: XVII/8; op. 75).

Razprostranjenost bronastega poznorepublikanskega posodja, ki jo kažejo številne že opravljene študije, je povsem drugačna od tiste iz predhodnega obdobja. Gre predvsem za predgorje s koncentracijami na območjih Coma in Bergama. Bogata so zlasti območja Ornavassa, ki ga lahko povezujemo z bogatimi rudnimi ležišči v dolini Val d'Ossola (op. 76), kantona Ticino z grobiščem Giubiasco (op. 77), Verone in *Caput Adriae* (Akvileja) (op. 78). Zanimiva je prisotnost tovrstnega posodja v Liguriji, dokumentirana z najdbami zajemalk z navpičnim ročajem, ponve, cedila in čaše (op. 79), ki nakazuje transport tovrstnega posodja tudi po tirenski poti, kar dokazujejo najdbe iz potopljenih ladij, odkritih vzdolž obale sedanje Toskane (op. 80).

Že omenjena potopljen ladja iz reke Fine (Vada A) je dejansko dvignila sidro v nekem kampanjskem pristanišču in nato naložila trgovsko blago na območju mesta Cosa (*ager Cosanus*). V njej so našli nogo, ki je verjetno pripadala kotličku vrste Eggers 94, zajemalko (*simpulum*) z vodoravnim ročajem, sedem čaš vrste Idrija, sedem ročk z nizkim klekom, najmanj tri amforice in dve ponvi vrste Aylesford. Te posode, ki so sicer dobro znane tudi v južni Franciji, so verjetno naložili na ladjo nekje na obali volterskega agra.

V teh primerih gre vedno za predmete, rezervirane za elito. Če se ozremo na bronasto posodje z območja Verone, ki ga v prispevku v nadaljevanju analizira Margherita Bolla, vidimo, da se tudi na najbogatejših grobiščih, kot so Povegliano, Vigasio in Isola Rizza, pojavlja le v majhnem številu grobov.

Tudi na grobišču Colabiolo v kraju Verdello (Bergamo), raziskanem leta 1996 in opredeljenem v stopnjo LT D2 (70–15 pr. n. št.),¹ so od 18 raziskanih grobov, med katerimi so bili nekateri sicer poškodovani, samo štirje vsebovali bronasto posodje iz poznorepublikanske dobe in avgustejskega obdobja (*op. 81*). V grobovih iz Verdella se pojavljajo ponve vrste Aylesford, ki imajo neokrašeno odebeljeno ustje in so manjše, kot je standardna oblika te vrste. To bi lahko pomenilo mlajšo izvedbo ali pa, kot je morda verjetneje, le novo različico (*op. 82*).

V stopnji LT D2 se nadaljuje proizvodnja zajemalk (*simpula*) z navpičnim ročajem, pri katerih se v tem času združita funkciji zajemalke in cedila. Ta značilnost je verjetno vezana na zaužitje posebnih pijač, ki zahtevajo recipient v funkciji cedila (filter) in hkrati posode za pijačo. Uporaba zajemalk s cedilcem na koncu navpičnega ročaja se nadaljuje v zgodnjecesarški čas, ko se najprej pojavijo zajemalke vrste Radnóti 40, nato pa še zajemalke vrst Radnóti 42 in Aislingen, ki so jih izdelovali od poznoavgustejsko-tiberijskega obdobja (*op. 83*). Prve v seriji zajemalk s cedilcem so zajemalke vrste Radnóti 39 (*sl. 15*), ki imajo na koncu ročaja cedilce namesto kavljia v obliki glavice kanida ali ptice. Časovna uvrstitev tovrstnih zajemalk s cedilcem je bila nedavno potrjena v drugo polovico 1. st. pr. n. št. (50–20 pr. n. št.) (*op. 84*).

Ko gre za lokalno proizvodnjo, lahko rečemo, da se v kontekstih stopenj LT C2 in LT D1 še vedno pojavljajo čutare (*cf. sl. 21: 7; 23a*). Primerki ene vrste so v celoti izdelani iz bronu, čutare druge vrste pa imajo leseno ostenje in bronasto ogrodje

(*op. 85*). Izdelava čutar druge vrste se nadaljuje tudi v rimski dobi predvsem na območju kantona Ticino (*op. 86*).

Avgustejsko obdobje

Avgustejsko obdobje prinaša novo gospodarsko dinamiko na območju Cisalpine. Ta je vezana na razširitev transpadanskih proizvodnih struktur in na odprtost srednjepadskega območja hitrejšim trgovskim tokovom (*op. 87*). Avgustejski čas je doba hitre razširitve repertoarja, ki je delno vezan še na poznorepublikanske forme, katerim dodajo nekatere strukturne in deloma povsem nove okrasne prvine. V grobu 16 z grobišča Colabiolo v Verdellu (Bergamo), ki je zaradi novca in čaše vrste Aco datiran v čas okoli leta 20 pr. n. št. (*op. 88*), je denimo že prisotna "moderna" ročka, verjetno izdelana v Kampanji (*op. 89*). Lahko jo prištejemo k vrsti Tassinari C1224, zelo dobro primerjavo pa ima v ročki avgustejskodobnega groba z najdišča Levate (Bergamo) (*sl. 16; op. 90*).

Nekaj vrst poznorepublikanskega posodja še ostane v proizvodnji, denimo ponve vrste Aylesford, na katerih se pojavi žig *Cornelius*. Tej obliki bi morda lahko pripisali tudi primerek iz groba iz zgodnjeterberske dobe z najdišča Domodossola. Nadaljuje se tudi proizvodnja klekastih ročk vrste Gallarate; avgustejske primerke pa od predhodnic ločuje rob ustja, obogaten z jonsko *kymo* (*op. 91*).

Proizvodnja zajemalk (*simpula*) s cedilcem se nadaljuje z vrsto Radnóti 40, ki ima širok recipient in ravno dno (*sl. 17*) in ki je bila datirana v čas med 20/15 pr. n. št. in 10/15 n. št. (*op. 92*).

Na poznorepublikansko proizvodnjo se dozdevno navezujejo tudi ročke vrste Tassinari C1210, znane tako v srednji Italiji (Pompeji, območje Viterba, Val di Cornia) kot tudi v severni Italiji na najdiščih Genova, Fino Mornasco (Como) in Castrezzato (Brescia). Tovrstno posodje so začeli izdelovati v avgustejskem času, pri čemer so posnemali spodnje srčaste ataše z volutami, kakršne imajo ročke vrste Gallarate (*op. 93*).

V tem času se razširijo tudi nove oblike, tuje stari tradiciji, denimo pločevinasti korci (*Blechkasserollen*) (*op. 94*), hkrati z njimi pa tudi oblike, ki posnemajo grško poznoklasično in helenistično posodje in ki so jim dodali avgustejskodobna svojstva (*op. 95*), na primer sklede (patere) s tulastim ročajem in ročke s trilstnim ustjem (*op. 96*). Slednje so v tem času zamenjale stari servis za umivanje, sestavljen iz ponve vrste Aylesford in klekaste ročke. Tem posodam, ki

¹ Za pravilno časovno opredelitev grobišča glej dodatek (Addendum) na koncu članka.

jih lahko prištevamo k namiznemu posodju in še vedno odsevajo ritual banketa, se zdaj pridružujejo "telovadni" servisi. Ti so sestavljeni iz bronastih balzamarijev (*ampullae*) in strigilov (*strigilis*) (op. 97) in jih povezujemo z grškim modelom atleta, ki je bil priljubljen in razširjen prav v času Avgusta.

Marina Castoldi

PRIMER VERONSKEGA OBMOČJA (od 3. st. pr. n. št.)

Območje Verone in njene okolice je predvsem zaradi številnosti najdb zanimiv študijski primer (op. 98) za poznavanje razprostranjenosti bronastega helenističnega in poznorepublikanskega posodja. Na veronskem območju, na katerem so prebivali keltski Cenomani, potem pa je bilo romanizirano, šteje bronasto posodje iz tega časa skupaj okoli 150 primerkov. V to število so poleg objavljenih primerkov zajete tudi neobjavljene najdbe, pridobljene z novjšimi raziskavami, posode iz Mestnega muzeja v Veroni, ki so sicer brez najdiščnih podatkov, a morda lokalnega izvora (kakšnih trideset primerkov) (op. 99), ter nekaj posod, ki so sicer bile arhivsko dokumentirane, a so danes izgubljene.

Iz tega obdobja je za zdaj izpričana le ena srebrna posoda, ki je služila kot shrambna posoda novčnega zaklada z najdišča Nogarole Rocca in od katere je bil v začetku 20. stoletja znan le odlomek, verjetno ročaja, sestavljen iz pletene debele srebrne žice kvadratnega preseka (op. 100). Med več kot 300 novci iz tega zaklada jih je manj kot polovica ostala na območju Verone. Splošna, vendar negotova datacija najdbe je 3. st. pr. n. št. (op. 101), saj je eden izmed novcev, ki naj bi izviral iz tega zakopa in je ohranjen v muzeju v Budimpešti, verjetno s konca 2. st. pr. n. št. ali celo mlajši (op. 102).

Na karti (sl. 18) je jasno vidna najmočnejša razprostranjenost bronastih posod v spodnjem delu Padske nižine z rahlo zgostitvijo na ozemlju, po katerem je nato potekala rimska *via Claudia Augusta*; koncentracija je vidna tudi v sami Veroni, gre pa predvsem za odlomke, ki so včasih težje določljivi. Le en primerek se pojavlja v dolini Adiže, v smeri proti severu, pa še ta je zelo negotov glede na to, kako je bil pridobljen. Diagram na sl. 20 kaže na glavno vlogo pomembnega središča Povegliano, ki mu po pomenu sledita najdišči Vigasio in S. Maria di Zevio.

Množica bronastih posod na območju Verone, ki je posledica intenzivnih izkopavanj lokalnega

zavoda za varstvo kulturne dediščine v zadnjih desetletjih in je razvidna iz skrbno urejenih publikacij, dokazuje, da je bilo prav tamkajšnje keltsko ljudstvo Cenomanov tisto, ki je imelo ne le večjo kupno moč od ostalih in dobre trgovske povezave s srednjo Italijo, ampak so se Cenomani tudi sami predstavljali kot zavestni nosilci sredozemske kulture, ki je v banketih videla sredstvo za potrjevanje lastne družbene vloge. Ne gre prezreti niti dejstva, da se Cenomani omenjajo tudi v zvezi s fenomenom "kulturne samoromanizacije" (op. 103).

Da je imela pri posesti bronastega posodja prednost maloštevilna elita, vidimo na podlagi analize nekaterih grobišč, kjer so bila izvedena obširna arheološka izkopavanja. V razmerju med grobovi z bronastim posodjem in tistimi brez njega je razvidno močno številčno neravnovesje (sl. 19). V maloštevilnih primerih, ko so bili na voljo najdiščni konteksti (največkrat gre za grobišča), je razviden pojav posodja v grobovih odraslih moških, ki so bili zaradi pridane orožja pogosto opredeljeni kot bojevniki. V primeru groba 7 z najdišča Lazisetta pri S. Marii di Zevio (sl. 21) je bilo bronasto posodje "v posesti" približno 7 let starega otroka, ki mu je družina pripisovala izjemno družbeno vlogo, kar je razvidno tudi iz prisotnosti voza v grobu (op. 104).

Samo v dveh primerih lahko govorimo o bronastem posodju v ženskih grobovih. Grob 3/1985 iz Povegliana, posestvo Novaglia, je vseboval sicer samo vretence in odlomke bronaste pločevine (Seznam, XXIX/1), medtem ko je imel grob 12 bis z grobišča Casalandri v Isoli Rizzi, ki je bil na podlagi antropološke analize opredeljen kot domnevno ženski, pridano slabo ohranjeno situlo (Seznam, IV/4). Na podlagi teh dveh pičlih in negotovih primerov se zdi, da so ženski grobovi s pridanimi bronastimi posodami izjemno redki, pri čemer se število pridanih posod omejuje na eno samo. V tej družbi je bila torej posest bronastega posodja domena moških, kot to dokazujejo grobne celote.

Velik pomen, ki ga je imelo pridano bronasto posodje v okviru pogrebnih običajev, je izpričan s pogostostjo njegovega namernega uničevanja. To je razvidno predvsem na cedilih etruščansko-helenistične izdelave, situlah, zajemalkah z vodoravnim ročajem in ponvah, torej tako na posodah za pitje vina kot na tistih za umivanje (op. 105).

Ob upoštevanju funkcije različnega posodja (sl. 22; op. 106) na tem območju, in ne njegove tipologije-kronologije, se zdi, da rahlo prevladuje posodje, ki je neposredno povezano z uživanjem vina med slavnostnimi pojedinami (v to skupino sodijo situle, zajemalke, cedila in čaše). Posodja, namenjenega

umivanju, je malo manj (ponve in ročke), zelo malo pa je tudi amforic, ki so na splošno redka oblika (*op. 107*). Večja zastopanost pivskega posodja je še opaznejša, če medenj prištejemo že obravnavane čutare (*op. 108*), ki verjetno niso služile le kot posoda za prenos tekočin, ampak jih v določenih primerih lahko vidimo tudi kot namizno posodje, kot je razvidno iz najdbe v grobu 32 z najdišča Mirandola v S. Marii di Zevio (Seznam, XXVIII/4).

V okviru določenih oblik, predvsem ročk, je opaziti prevlado starejših posod, izdelanih v Etruriji predvsem v 3. st. pr. n. št., medtem ko mlajših vrst ni zaslediti (Ornavasso, Kjaerumgaard, Kelheim (*op. 109*)). Nekaj je primerkov ročk z nizkim klekom (Seznam, XXII), a so težje kronološko opredeljivi. Ti indici so ključ za različne možne razlage. Morda so bili v prednosti le trgovski tokovi proti določenim centrom, manj je verjetno, da bi šlo v 2.–1. st. pr. n. št. za upad kupne moči, saj se pojavljajo druge oblike posodja, značilne za ta čas; lahko pa je bil tedaj le manjši interes za nakup določenih oblik posodja. Vedno moramo imeti v mislih tudi dolgotrajno uporabo bronastega posodja, ki so ga od nekdaj imeli za prestiž in se je tako lahko ohranjalo in uporabljalo tudi v naslednjih generacijah. To je lepo razvidno pri nekaterih vrstah posodja "visoke" datacije, na primer etruščansko-helenističnih cedilih in ročkah Castoldi 2000, vrsta II.b (gl. Seznam XV in XXI), ki se pojavljajo v stoletje mlajših grobovih, kot je bil čas njihove izdelave. Prav dolgotrajnost uporabe teh oblik posodja bi lahko bila drugi možen vzrok za manjše povpraševanje po nekaterih oblikah mlajšega posodja.

Ker gre za območje, kjer je znanih že zelo veliko najdb, se nam postavlja tudi vprašanje odsotnosti situl vrste Fällanden-Beaucaire, ki jih, nasprotno, poznajo nekatera bolj zahodna najdišča – Misano di Gera d'Adda, Caccivio pri Comu in Ornavasso (*op. 110*).

Na obravnavanem prostoru je razvidna tudi tako rekoč popolna odsotnost posod grške tradicije (in izdelave?). Dokumentirana je ena sama spodnja ataša ročaja velike ročke (*op. 111*) (Seznam, XXIII), ki je sicer brez najdiščnih podatkov. Manjkajo kotlički z atašami v obliki listov vinske trte, ki so tudi na splošno zelo redki (*op. 112*). To bi lahko pomenilo, da preskrba tega prostora z bronastim posodjem ni potekala po jadranskih poteh, ampak po tirenskih. Glede na to, da so bili takšni kotlički odkriti zahodneje, na območju Coma, bi lahko pomislili tudi na nezainteresiranost za to zvrst posodja, ki se je uporabljala za umivanje pri kopanju ali za umivanje nog pred slavnostnimi pojedinami.

Sledi seznam najdb bronastega posodja z veronskega območja, ki ni popoln, saj ne vključuje posodja iz novejših raziskav, na primer tistih na najdišču Ortaia v Poveglianu (*op. 113*), niti ročaja iz svetišča v Maranu, ki pripada obliki, ki je v severni Italiji zelo redka (*op. 114*). Teh najdb ni niti v diagramih niti v seznamu.

Zanimiv je pojav nekaj odlomkov, odkritih znotraj naselbinskih kontekstov, kjer so bili verjetno pripravljene za pretalitev.

SEZNAM posod z veronskega območja

Seznam bronastega posodja je vezan na čas od helenistične do poznorepublikanske dobe. V njem ni upoštevano starejše posodje, na primer zajemalke (*simpula*) z navpičnim ročajem z najdišča Peschiera (*op. 115*) s konca 6. ali iz 5. st. pr. n. št. ter posode, predstavljene na *sl. 23a*, ki so starejše od tu obravnavanega obdobja. Zelo koristno bi bilo napraviti popis bronastega posodja z veronskega območja, ki se pojavlja pred 3. st. pr. n. št., na podlagi katerega bi lahko razbrali nadaljevanja ali prekinitve uporabe določenih oblik.

Podatki o izvoru gradiva, ki ga hrani Arheološki muzej v Veroni (Museo Archeologico di Verona) in jih je v prispevku iz let 1983–1984 objavil Salzani, so bili preverjeni med urejanjem gradiva iz muzejske zbirke in študijem inventarnih knjig od leta 1995 naprej. Določene najdbe iz depojev so bile namreč premešane in niso dovoljevale točnih opredelitev.

Posebno pri bronastih posodah z najdišča Ciringhelli, posestvo Castelbarco Erba v Vigasiu, je razvidno, da je na seznamu, ki ga je leta 1930 izdelal Ghislanzoni, omenjenih 10 bronastih posod, in ne 15, kolikor jih omenja Salzani (1983–1984, t. 5–8), in ki jih je prepoznal na podlagi podanih mer. Tudi seznam posodja z najdišča Madonna della Vigna secca v Poveglianu, raziskanem leta 1911 (Salzani 1983–1984, t. 2–4), zbuja precejšen dvom, saj so nanj uvrščene nekatere najdbe iz drugih odkritij. Urejanje in preverjanje muzealij še ni dokončano in še vedno so možna nova odkritja, medtem ko je pri nekaterih najdbah, ki na seznamu niso omenjene, potrebna poglobljena tipološka študija. Da bi se izognili nejasnostim, so posodam iz veronskega muzeja dodane na seznamu današnje inventarne številke ter tudi publikacije poljudnega značaja, ki niso nujno potrebne pri študiju (kot Bolla 2001).

Pri gradivu, ki ga hrani veronski muzej s pripisom "občinska izkopavanja", je na seznamu kot najdišče

navedeno mesto Verona, čeprav ne gre izključiti, da so nekatera najdišča tudi v okolici mesta.

Odlomki posodja iz Arheološkega muzeja v Veroni, ki imajo tukaj oznako "z veronskega območja", so brez natančnih najdiščnih podatkov. Da gre verjetno za najdbe s tega območja, nakazuje njihova fragmentarnost, ki pri zbiralcih ni mogla povzročiti večjega zanimanja. V veliko primerih gre za bronaste zaključke v obliki živalskih glav, ki so na pogled sicer zanimivi, a je tudi pri določitvi njihovega izvora potrebna velika previdnost prav zaradi raznorodnosti virov o zbirkah, ki so prihajale v muzej.

Z oznako "z veronskega območja?" so označene tudi nekatere bolj ohranjene posode, ki so bile v preteklosti sicer pripisane določenemu najdišču tega območja, a ga je treba še preveriti. Skupno je iz veronskega muzeja okoli 30 predmetov povsem brez najdiščnih podatkov. Med temi je opazno število zaključkov ročajev, kar daje slutiti, da so bili ti deli posodja že v antiki namenoma odbiti, morda med pogrebnim običajem defunkcionalizacije posodja (*op. 116*).

Zaradi preskromnih najdiščnih podatkov v seznam ni vključena najdba iz 18. stoletja z območja Verone. Morda bi pri njej lahko šlo za (grobní?) kontekst, ki bi glede na našete oblike posodja (Maffei 1732, poglavje VII, stolpec 257) sodil v čas, ki ga obravnavamo. Skupna najdba je bila nekoč v zasebni zbirki Maffei, a je danes razpršena. Po opisu Maffeia je vsebovala skupaj izkopane obredne predmete: zajemalko, ročko (*urceus*), majhno bakreno zajemalko za zajemanje in točenje pijače, ponev (*patero*) in bakren obredni nožek.

V arheološki zbirki doslej še ni bilo mogoče prepoznati nekaterih posod, ki bi morale ustrezati nekaterim bolj ohranjenim primerkom (gre za 3 ročke, 5 ponev in eno čutaro), označenim na seznamu kot najdbe "z veronskega območja?" (*op. 117*):

- bronast lonec z najdišča Ciringhelli, posest Castelbarco v Vigasiu, ki ga je od Giuseppeja Camprija/Camperija odkupil Arheološki muzej leta 1929 za 45 lir. V ta odkup sodi še čelada istega izvora. Gre za drugo pridobitev od daru grofice Castelbarco leta 1930, gl. zgoraj. Glede na dejstvo, da v veronskem Arheološkem muzeju ni čelad, se poraja vprašanje, ali je čelada zdaj shranjena drugje ali pa je šlo morda za drug podoben predmet (situlo?);

- ponev ali krožnik in posoda ali bronasta ročka iz okolice Valeggia, ki sta bila odkrita skupaj v nekem vodnjaku julija 1875 in jih je veronskemu Mestnemu muzeju (Museo Civico) 16. avgusta 1875 prodala gospa Olimpia Ganz;

- kovinska posoda, ki je bila po pričevanjih odkrita v Valeggiu in jo je starinar Montini leta 1876 prodal veronskemu Mestnemu muzeju.

Arhivska fotografija iz leta 1907 (*sl. 23a*), ki jo omenja Seznam, dokazuje, da je bila tistega leta Mestnemu muzeju v odkup ponujena skupina devetih bronastih posod z veronskega območja, ki so jim bile s peresom dopisane višine. To potrjujeta tudi napis na hrbtni strani fotografije (*sl. 23b*) in pismo, ki ga je leta 1907 Gherardo Ghirardini odposlal Giuseppeju Geroli. Dogovarjanje za pridobitev najdbe je bilo neuspešno in kraj hrambe posod danes žal ni znan. Izguba je vredna obžalovanja, saj gre za posodje lokalnega izvora, med katerim so tudi oblike, starejše od poznorepublikanskih.

S seznamom je bil izključen zaključek ročaja z glavico kanida, shranjen v Veronskem arheološkem muzeju (inv. št. 34822), ker gre verjetno za odlomek oglekala, izdelanega v Etruriji med drugo polovico 4. in 3. st. pr. n. št. Odlomki bronastega posodja z inventarnimi številkami od 34816 do 34822 (odlomki situle jajčaste oblike, ponve vrste Povegliano, dna posode in omenjeni zaključek ročaja) so bili zloženi v isti škatli z napisom "Občinska izkopavanja" (gl. zgoraj) in izvirajo morda iz istega konteksta, verjetno grobišča, ne pa nujno iz istega groba.

Za neko bronasto posodo, odkrito okoli leta 1850 v bližini reke Adiže med gradnjo nekega mostu v Veroni, so domnevali, da gre za predrimsko najdbo, ker je prišla v zbirko raziskovalca prazgodovine Martinatija. Ta posodica, ki jo danes hrani muzej v Padovi, je v resnici amforica iz rimske cesarske dobe (*op. 118*).

Na Seznamu je skupno 141 primerkov, od katerih je veliko le odlomkov posodja:

- 3 situle vrste Eggers 16 (1. st. pr. n. št.);
- situla jajčaste oblike z železnim obročem (izpričana od 3. do sredine 1. st. pr. n. št.);
- situla vrste Eggers 18 (1. st. pr. n. št. z nadaljevanjem v 1. st. n. št.);
- 4 situle vrste Eggers 20, uvrščene v to vrsto zaradi bronastih ataš, ki pa so oblikovno heterogene;
- situla vrste Eggers 21 in 7 situl vrste Eggers 22 (poznorepublikanska in zgodnjecesarska doba);
- 8 situl jajčaste oblike nedoločljive vrste;
- 3 zajemalke z navpičnim ročajem, izdelane v venetski tradiciji (*op. 119*);
- 3 zajemalke z navpičnim ročajem vrste Feugère 3, znane od 2. st. pr. n. št.;
- 17 zaključkov ročajev zajemalk z navpičnim ročajem (vrsta Feugère 3?);

- 7 dvodelnih zajemalk z vodoravnim ročajem vrste Castoldi A (izdelovane od 2. st. pr. n. št., v uporabi do avgustejskega obdobja);
- 7 dvodelnih zajemalk z vodoravnim ročajem vrste Castoldi B (izdelovanih od pribl. 100 pr. n. št. do avgustejsko-tiberijskega obdobja, glede na primerke iz Pompejev v uporabi verjetno do flavijskega obdobja);
- 4 dvodelne zajemalke z vodoravnim ročajem (ali odlomki) za zdaj nedoločene vrste;
- 2 dvodelni zajemalki z vodoravnim ročajem vrste Castoldi D, negotovega izvora, identični, z razcepom, morda že izvorno brez kavljastega zaključka za pritrditev na recipient; vrsta D ima malo primerkov in je zato težje časovno opredeljiva (*op. 120*); pri primerkih, ki so morda z veronskega območja, ne moremo izključiti niti venetskega vpliva (*op. 121*);
- 3 cedila etruščansko-helenistične izdelave (od druge polovice 4. st. pr. n. št.);
- 3 poznorepublikanska cedila (izdelovana od konca 2. st. pr. n. št.);
- 8 čaš in domnevno tudi posameznih ročajev čaš različice Manching vrste Idrija (izdelava od konca 2. do prvih desetletij 1. st. pr. n. št.);
- 3 amforice nehomogene oblike, dokumentirane med sredino 2. st. pr. n. št. in pribl. 60 pr. n. št.;
- ročaj ročke, morda etruščanske, vrste Castoldi 2000, I.d (druga polovica 4. in celotno 3. st. pr. n. št.);
- 11 ročk z okroglim ustjem in jajčasto-klekasto obliko (Castoldi 2000, vrsta II.a), proizvodnja med pribl. 300 in pribl. 150 pr. n. št.;
- 3 etruščansko-helenistične hruškaste ročke z okroglim ustjem (Castoldi 2000, vrsta II.b), izdelane v 3. st. pr. n. št.;
- 2 ročki z okroglim ustjem in nizkim klekom (ena izmed njih vrste Gallarate, izdelovane od prve polovice 2. st. pr. n. št.);
- velika ročka (za obliko gl. zgoraj), ohranjena le ataša v obliki preluknjanega lista vinske trte, hrani veronski muzej brez najdiščnih podatkov;
- 4 ponve vrste Montefortino (cfr. *sl. 10*), izdelovane med drugo četrtino in koncem 3. st. pr. n. št. (*op. 122*);
- 9 ponev vrste Povegliano (pri njih ni vedno jasna razlika s prejšnjo vrsto), razširjene v 2. st. pr. n. št.;
- 7 ponev vrste Aylesford, dobro prepoznavnih po okrasu ribje kosti, ki so se pojavile v zadnji četrtini 2. st. pr. n. št. in jih srečamo še v avgustejskodobnih kontekstih;
- 3 ponve nedoločljive vrste;
- 11 čutar (2.–1. st. pr. n. št.);
- 4 nedoločljive posode (ki jih nismo mogli pregledati ali imajo neznano obliko)

Pojasnila k seznamu

Pri najdišču Povegliano sta enakovredno uporabljeni poimenovanji "Vigna Secca" in "Uva secca", prav tako pri zapisu imena najdišča "Ortaglia" in "Ortaia"; za opis in geografsko umestitev določenih najdišč gl. Salzani (ur.) 1986, 59, 61–62.

Pri delno objavljenih grobovih je njihova časovna opredelitev le približna. Treba je omeniti, da je nujna previdnost pri obravnavi vseh arheoloških kontekstov, najdenih pred uvedbo stratigrafskih metod izkopavanja (na primer grob iz Valeggia, najdišče Le Buse).

Mere so podane v centimetrih, ponavadi le največje; če je le bilo mogoče, so bile posode izmerjene. Le tako bodo lahko uporabljene pri bodočih natančnejših tipoloških analizah, hkrati pa mere dovoljujejo tudi takojšna primerjavo po velikosti znotraj posameznih oblik.

Na tablah (*t. 1–5*) so predstavljene samo nekatere izbrane najdbe. Številčne oznake najdb v Seznamu ustrezajo tistim na tablah, na primer predmet s številko **I/3** na Seznamu (= **I**[Situle vrste Eggers 16]/**3**[zaporedna številka]) ustreza risbi predmeta I/3 na *t. 1*.

Margherita Bolla

Addendum

Osemnajst grobov grobišča Colabiolo v Verdellu pri Bergamu, ki jih je Fortunatijeva (2003, 233 in 241) v celoti datirala v stopnjo LT D2 (70/60–30 pr. n. št.) po kronologiji De Marinisa (prim. Božič 2008, 132) oziroma "med prva desetletja 1. st. pr. n. št. in avgustejsko obdobje", je v resnici mogoče pripisati štirim različnim časovnim stopnjam.*

Med najstarejše grobove sodi grob 10 s piksido iz navadne keramike, ki je posnetek pikside s črnim premazom vrste Lamboglia 3 (Fortunati, Corti 2003, 169; Fortunati 2003, 239, sl. 7). Piksida je razmeroma široka in brez noge; najboljše primerjave ima v grobovih stopnje LT D1a po srednjeevropski kronologiji (Frontini 1985, 10, Oblika 3, Le prime produzioni; Salzani (ur.) 1995, t. XIV: A7; Salzani (ur.) 1996, t. XXXVI: A4; Salzani (ur.) 1998a, t. XXXIII: B5a).

Bogat ženski grob št. 1, ki ga je Peranijeva (2003, 184) napačno datirala v zadnja tri desetletja 1. st. pr. n. št., se nedvomno uvršča med grobove, značilne za stopnjo LT D1b po srednjeevropski kronologiji. Med njimi je morda najslavnejši grob z via XXIV Maggio v Trevigliu blizu Bergama (Božič 2008, 132), ki še ni bil celovito predstavljen. V teh grobovih se pojavljajo zgodnje školjčne fibule, fibule vrste

* Draganu Božiču se zahvaljujem za pomoč pri časovnem opredeljevanju grobnih celot.

Almgren 65, zgodnje fibule vrste Cenisola, mlajše različice fibul vrste Nauheim, fibule vrste Nova vas itd.

Na grobišču Colabiolo sledijo grobovi stopnje LT D2 po srednjeevropski kronologiji, med njimi ženska grobova 3 in 16 s kar 24 oziroma 17 fibulami (Fortunati 2003, 241).

V še mlajši čas, od srednjeavgustejskega obdobja dalje, je treba datirati grobova 9 in 12 s po enim steklenim balzamarijem (Fortunati 2003, 240, sl. 10).

Od štirih grobov z bronastim posodjem (št. 3, 4, 15 in 16 – Castoldi 2003, 209) je najstarejši grob 4. V stopnjo LT D1 po srednjeevropski kronologiji ga lahko datiramo zaradi noža s kavljastim ročajem, ki sodi v ta čas (prim. denimo Salzani [ur.] 1996, 54, grob 69 [t. XXIX: B4]; 67, grob 98 [t. XLIV: B1]).

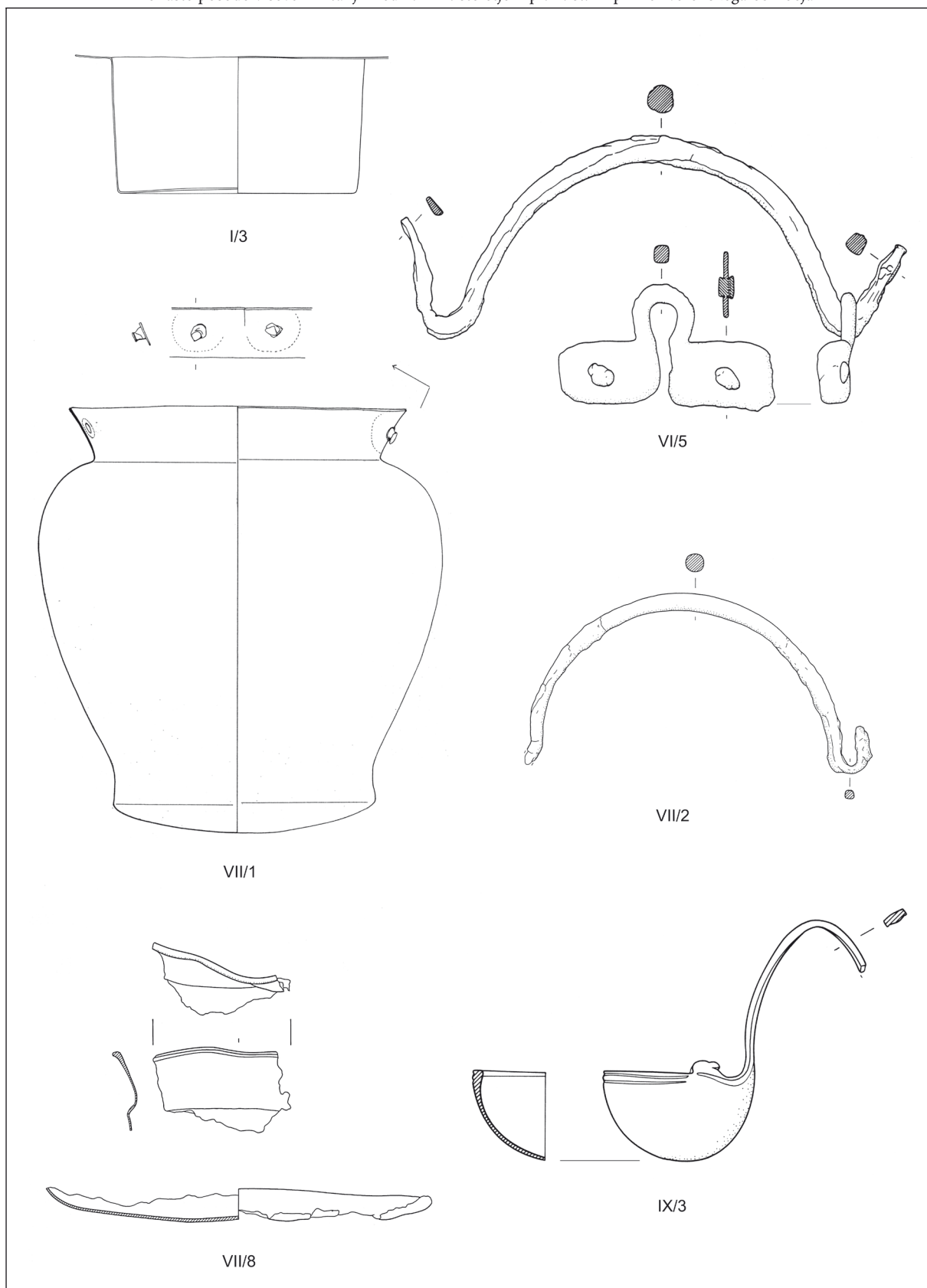
Druge tri grobove lahko na podlagi fibul in keramičnih posod uvrstimo v stopnjo LT D2 po srednjeevropski kronologiji, ki vključuje še zgodnjeavgustejsko obdobje. Za grob 16 nam daje as cesarja Avgusta tudi *terminus post quem*: 23–22 pr. n. št. (Arslan 2003, 120, št. 5; Fortunati, Corti 2003, 172). S to datacijo se odlično ujema datacija čaše vrste Aco iz istega groba na začetek avgustejskega obdobja (Fortunati 2003, 239–240, sl. 9).

Marina Castoldi

Prevod: Miha MLINAR, Dragan BOŽIČ

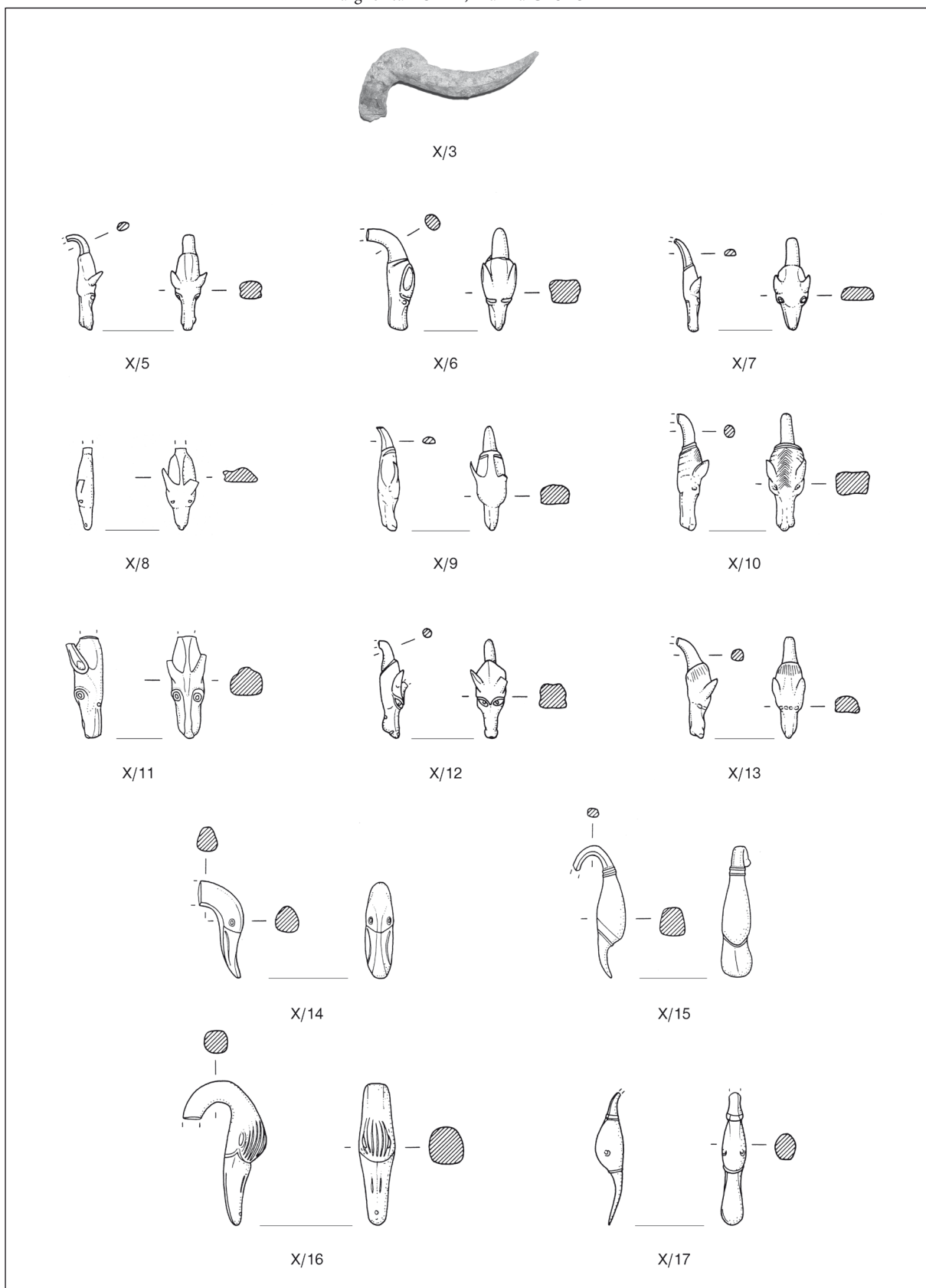
Marina Castoldi
Università degli Studi di Milano
Via Festa del Perdono 7
20122 Milano
marina.castoldi@unimi.it

Margherita Bolla
Civico Museo Archeologico al Teatro romano
Regaste Redentore 2
37129 Verona
margherita.bolla@comune.verona.it

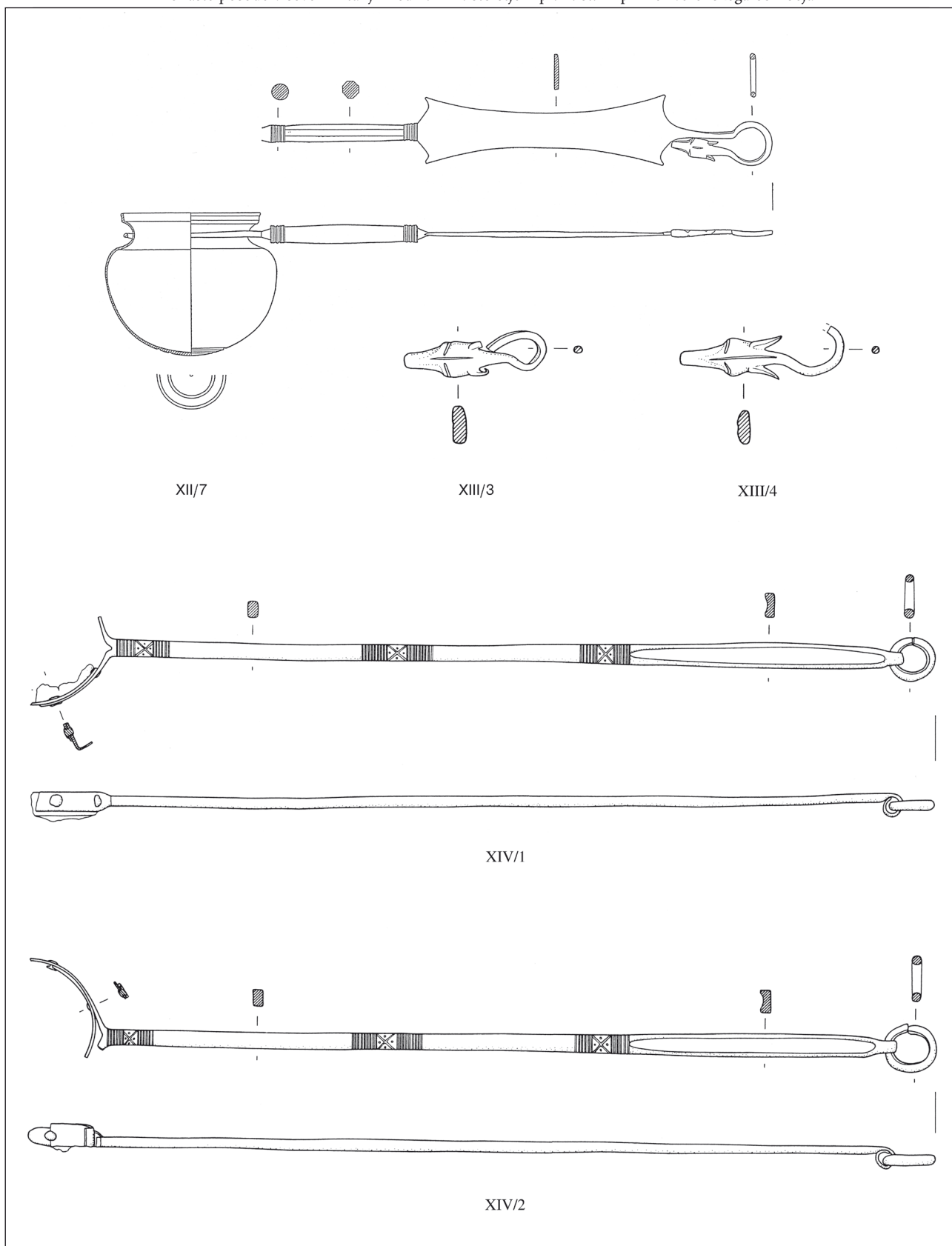
Tav. 1: Cat. n. VI/5, VII/1,2 Povegliano, Madonna della Vigna Secca; VII/8 Verona; I/3 dal Veronese; IX/3 dal Veronese?. VI/5, VII/2 ferro. Scala 1:2 (IX/3); 1:3 (altri).

T. 1: Kat. št. VI/5, VII/1,2 Povegliano – Madonna della Vigna Secca; VII/8 Verona; I/3 z veronskega območja; IX/3 domnevno z veronskega območja. VI/5, VII/2 železo. M. = 1:2 (IX/3); 1:3 (ostalo).

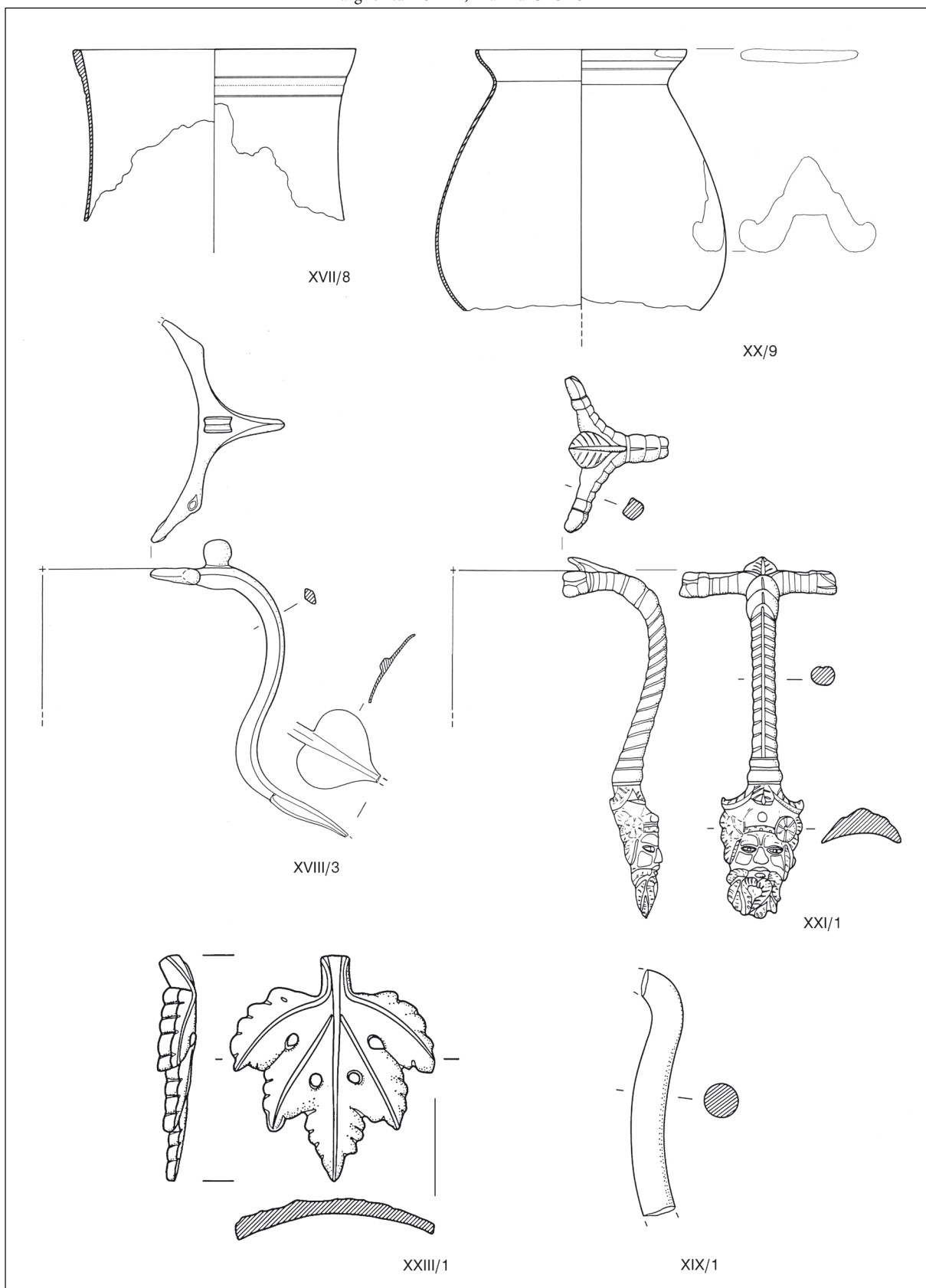
Tav. 2: Cat. n. X/3 S. Felice Extra; X/5-17 dal Veronese?. Scala 1:2.

T. 2: Kat. št. X/3 S. Felice Extra; X/5-17 domnevno z veronskega območja. M. = 1:2.

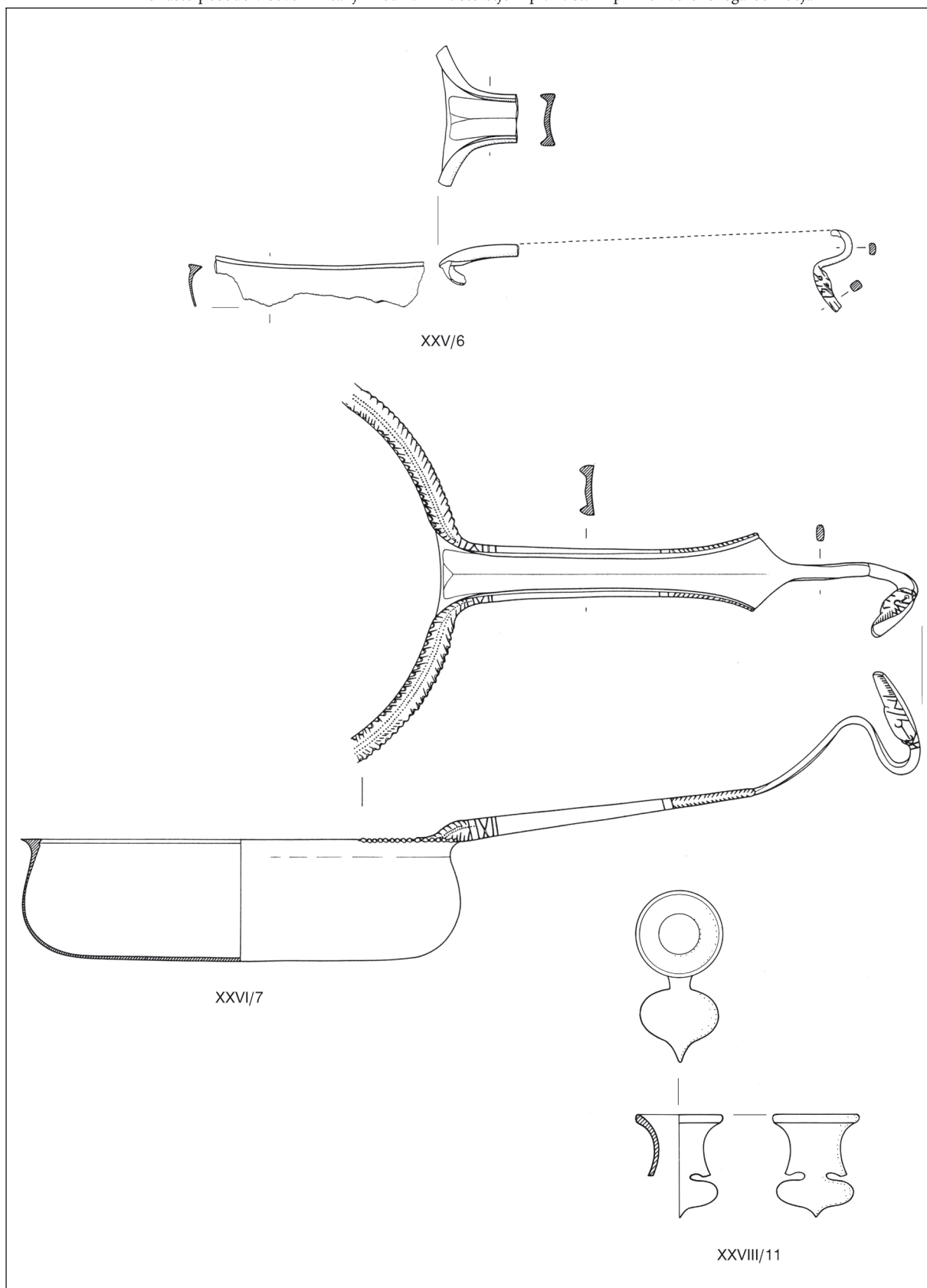
Tav. 3: Cat. n. XII/7, XIV/1,2, XIII/3,4 dal Veronese?. Scala 1:2 (XIII/3,4); 1:3 (altri).

T. 3: Kat. št. XII/7, XIV/1,2, XIII/3,4 domnevno z veronskega območja. M. = 1:2 (XIII/3,4); 1:3 (ostalo).

Tav. 4: Cat. n. XVII/8, XVIII/3, XX/9, XXIII/1 dal Veronese?; XIX/1 Verona; XXI/1 Povegliano, Marinare. Scala 1:2.

T. 4: Kat. št. XVII/8, XVIII/3, XX/9, XXIII/1 veronsko območje?; XIX/1 Verona; XXI/1 Povegliano - Marinare. M. = 1:2.

Tav. 5: Cat. n. XXV/6 Verona; XXVI/7, XXVIII/11 dal Veronese?. Scala 1:2 (XXVIII/11); 1:3 (altri).

T. 5: Kat. št. XXV/6 Verona; XXVI/7, XXVIII/11 domnevno z veronskega območja. M. = 1:2 (XXVIII/11); 1:3 (ostalo).

Območje pristanišča v Navportu

The port area of Nauportus

Jana HORVAT, Pavla PETERLE UDOVIČ, Tjaša TOLAR, Borut TOŠKAN

Izvleček

Zaščitna raziskovanja leta 2007 so potekala na bregu reke Ljubljanice in v jugozahodnem vogalu rimske naselbine *Nauportus* na Dolgih njivah na Vrhniki. Iz časa od 4./3. st. do sredine 1. st. pr. Kr. je bilo na bregu reke ugotovljenih pet faz človekove dejavnosti (faze 1 A–E), ki so vidne v neurejeno odloženih kosih lesa s sledmi obdelave (sekanje, klanje, žaganje). V fazi 1 A je prišlo do izsekavanja gozda, verjetno tudi do utrjevanja brega z lesnim odpadom. Breg je bil ponovno utrjen z lesom v fazi 1 C. V predavgustejskem ali avgustejskem obdobju so območje tlakovali s kamnito podlago in peščenim nasutjem, kar je potekalo sočasno z gradnjo postojanke na Dolgih njivah (faza 2 A). Tlakovanje je bilo kmalu dvakrat popravljeno (fazi 2 B–C). V tlakovanju smo prepoznali urejeno nabrežje rečnega pristanišča v Navportu. Območje naselbine in pristanišča je bilo opuščeno kmalu po avgustejskem obdobju.

Ključne besede: Slovenija, Nauportus, Vrhnika, Dolge njive, latenska doba, avgustejsko obdobje, rečno pristanišče, makrobotanika, les, živalske kosti

Abstract

Rescue excavation was conducted in 2007 in the Roman vicus of Nauportus, i.e. present-day Vrhnika. It was located on the right bank of the Ljubljanica River and also comprised the south-western corner of the Roman settlement at Dolge njive. Five phases of human activity (Phases 1 A–E) have been ascertained in the period between the 4th/3rd century BC and the middle of the 1st century BC on the area of the riverbank. These activities could be recognised by the disorderly deposited pieces of wood, which showed traces of working (chopping, splitting, and sawing). Signs of deforestation in the surrounding area have been detected in Phase 1 A, while at the same time the riverbank was probably consolidated with wood waste. The bank was consolidated with wood waste once more in Phase 1 C. The same area was paved with a stone base and a sand layer (Phase 2 A) in the Pre-Augustan or Early Augustan period when the trading settlement at Dolge njive was constructed. Afterwards, the paving was renovated twice in a rather short period (Phases 2 B–C). The pavement of the riverbank has been interpreted as a landing stage of the river port at Nauportus. The settlement and the port were abandoned soon after the Augustan period.

Keywords: Slovenia, Nauportus, Vrhnika, Dolge njive, river port, La Tène period, Augustan period, macrobotanical analysis, wood, animal bones

Kazalo

UVOD	178
ZAŠČITNE RAZISKAVE LETA 2007	179
METODE DELA	179
Izkopavanje	179
Vzorčenje in naravoslovne analize	181
TERENSKI IZVID	183
Izkop 1	183
Sonda 2	198
Izkopa 2–3 in sonda 7	198
INTERPRETACIJA ARHEOLOŠKIH PLASTI	201
Izkop 1	201
Sonda 2	203
Izkopa 2–3 in sonda 7	203
DATIRANJE	203
Analiza radioaktivnega izotopa ¹⁴ C	203
Dendrokronologija	204
Datiranje po predmetih	204
IZSLEDKI ARHEOBOTANIČNIH ANALIZ	208
Semena in plodovi	208
Les	208
IZSLEDKI ARHEOZOOLOŠKE ANALIZE	217
Taksonomija	217
Oris favne	218
Razprava	218
ZAKLJUČKI	221
Prazgodovinsko obdobje	221
Zgodnja rimska doba	223
Pozna rimska doba	225
KATALOG PREDMETOV	226
KATALOG LESA	228
LITERATURA	229

UVOD

Na zgodovinski razvoj zahodnega roba kotline Ljubljanskega barja je močno vplivala magistralna povezava med Italijo in srednjim Podonavjem. Ta prečka gorsko pregrado z razvodjem med Jadranskim in Črnim morjem ter se pri Vrhniki spusti v ravnino. Tam se je nekoč, takoj za izviri Ljubljaniče, začela tudi dolga plovna pot proti vzhodu, po rekah Ljubljaniči, Savi in Donavi.¹

Predmeti iz strug Ljubljaniče in Ljubije ter posamične najdbe z ravnine severno od Vrhnike kažejo obljudenost od srednje bronaste dobe dalje.² Na griču Tičnica je stalo gradišče, ki sicer še ni

natančno datirano, vendar po njegovi velikosti, visokih obrambnih nasipih in strateški legi lahko predpostavljamo, da gre za srednjo prazgodovinsko naselbino območja (*sl. 1*).³

Strabon poroča, da je v 2. st. pr. Kr. ob Ljubljaniči stala naselbina Navport, ki je bila v rokah keltskih Tavriskov. Naselbina je bila tranzitna postojanka na poti iz Italije proti vzhodu, kjer so blago, ki so ga tovorili iz Italije, preložili na ladje.⁴ Najpozneje sredi 1. st. pr. Kr. je bil Navport v rokah Rimljanov in kot vikus vključen v teritorij kolonije Akvileje.⁵ Rimska poselitev se je razvila v ravnini

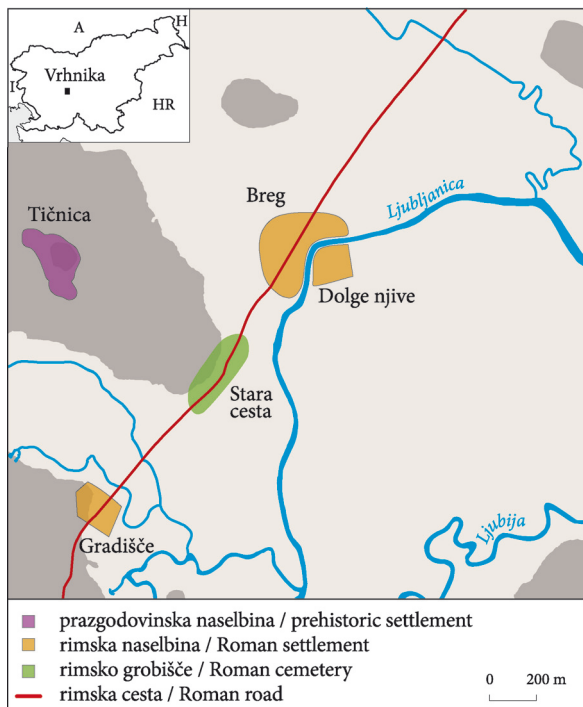
³ Gaspari, Masaryk 2009.

⁴ Strabon 7, 5, 2; Šašel Kos 1990, 17–20, 143–147.

⁵ Šašel Kos 1990; Šašel Kos 1998; Šašel Kos 2000, 294–297.

¹ Horvat 1990; Šašel Kos 1997, 33–35; Istenič 2009a.

² Horvat 1990; Gaspari, Masaryk 2009.

Sl. 1: Vrhnika. Poselitve v prazgodovinskem in rimskem obdobju.

Fig. 1: Vrhnika. Settlement in prehistory and Roman period.

ob reki. Na desnem bregu in v okljuku Ljubljanice na Dolgih njivah je bila v predavgustejskem ali v zgodnjeavgustejskem obdobju zgrajena utrjena postojanka z osrednjim trgom in velikimi skladišči. Šlo je za tranzitno in prekladalno postajo na poti proti vzhodu, ki so jo upravljale akvilejske trgovske družine. Postojanka je verjetno delovala tudi kot logistična baza za podporo rimske vojske v okupacijski fazi (sl. 1; 2).⁶

Na začetku 1. st. se je razvilo še drugo naselbinsko jedro na Bregu, to je na nasprotnem, levem bregu Ljubljanice, kjer je tudi potekala novo zgrajena cestna povezava med Akvilejo in Emono (sl. 1). Postojanka na Dolgih njivah je bila opuščena kmalu po koncu avgustejskega obdobja, na Bregu pa je Navport živel nepretrgano do začetka 5. st.⁷

ZAŠČITNE RAZISKAVE LETA 2007

Rekonstrukcija in razširitev avtocestnega mostu čez Ljubljanico na Vrhniki v letih 2007–2008 sta posegli na robni območji antične poselitve na

Dolgih njivah in na Bregu (sl. 1–3). Na prostoru, kjer so bili predvideni gradbeni posegi, je Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Ljubljana, sondiral junija 2007. Šest sond je bilo izkopanih na desnem bregu Ljubljanice, na Dolgih njivah (sl. 4: sonde 2–7), ena pa na nasprotni strani reke, na Bregu.⁸

Zaščitna arheološka izkopavanja pod vodstvom Inštituta za arheologijo ZRC SAZU so potekala od 25. 9. do 7. 11. 2007. Terenska dela sta vodili Pavla Peterle Udovič na Dolgih njivah (desni breg Ljubljanice) in Tina Žerjal na Bregu (levi breg Ljubljanice).⁹ V prispevku predstavljamo rezultate izkopavanj na desnem bregu, kjer je raziskava posegla na rob rimske postojanke na Dolgih njivah.

METODE DELA

Izkopavanje

Območje raziskovanja je obsegalo 146 m² površine severno od avtocestnega priključka, prilagodilo pa se je predvidenemu gradbenemu posegu (sl. 3; 4).

Sonde:

Predhodno je bilo izkopanih šest sond različnih dimenzij (sonde 2–7), da bi ugotovili globino in ohranjenost arheoloških plasti. Na začetku izkopavanja smo ponovno očistili ter dokumentirali profile sond 2, 3 in 7 (sl. 4; 5; 16–17). Pokazalo se je, da so v sondi 3 na nabrežju Ljubljanice novodobni nanosi segali še do globine 1,85 m, kjer zaradi vdora rečne vode ni bilo več mogoče izkopavati (sl. 4; 5). V sondah 5 in 6, v osrednjem delu predvidenega posega, so bile arheološke plasti v celoti uničene pri gradnji ceste in mostu v letih 1969–70. Severovzhodni del raziskovanega prostora (območje sond 4 in 7) pa je bil močno poškodovan z različnimi novodobnimi posegi: odvodnim jarkom, kolovozom in avtocestnim nasipom (sl. 4).

Izkopi:

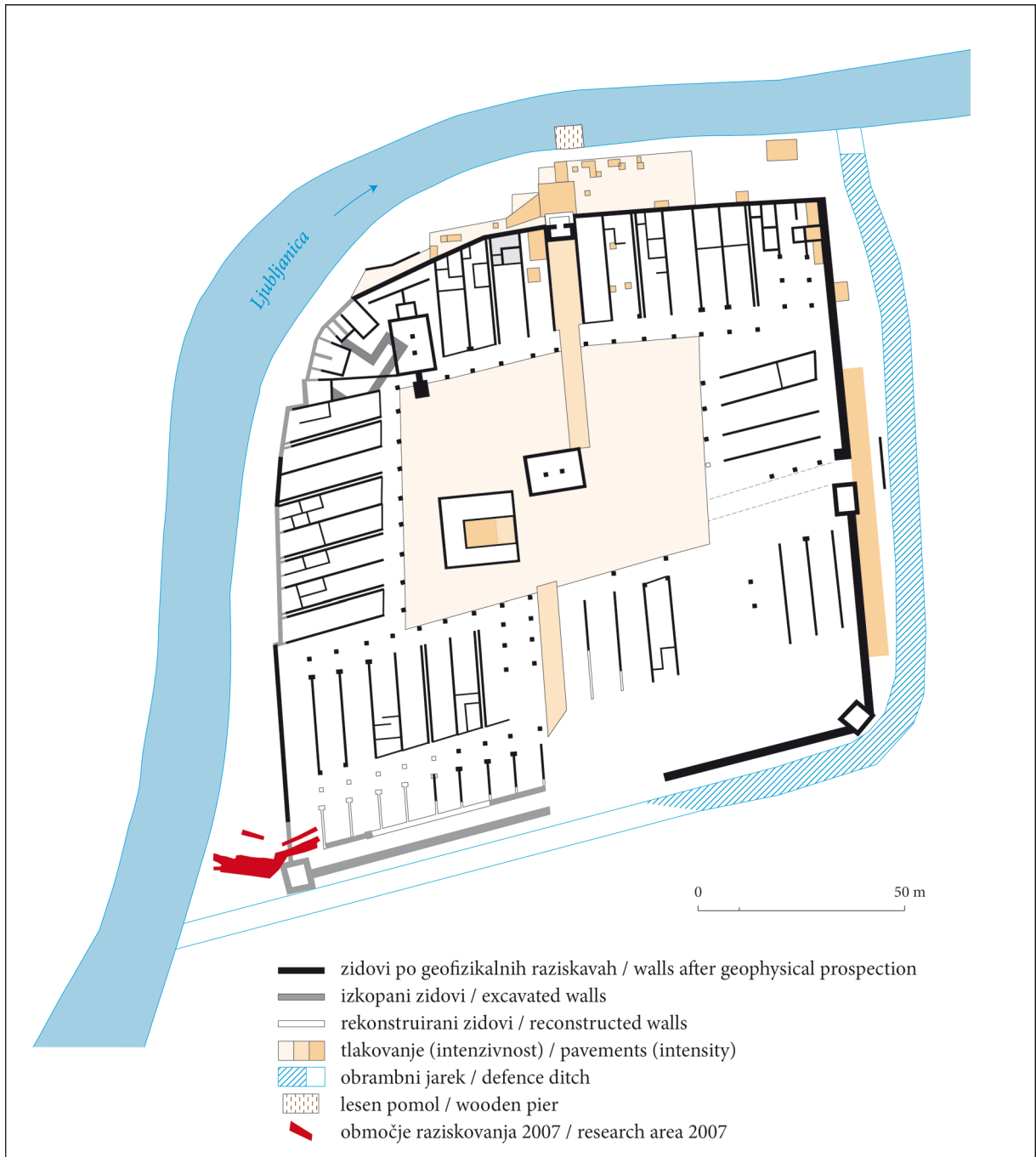
Prostor raziskav smo za dokumentiranje drobnih najdb razdelili v mrežo kvadrantov, 4 × 4 m, ki smo jih označili s črko in številko. Strojni izkop je segel do globine okoli 30 cm na celotnem območju raziskovanja, za globlje izkopavanje pa smo se odločili samo tam, kjer smo naleteli na

⁸ Draksler, Nadbath 2007.

⁹ Horvat, Peterle Udovič, Žerjal 2007; Žerjal, Peterle Udovič 2007–2008.

⁶ Horvat 1990; Mušič, Horvat 2007; Horvat 2008.

⁷ Horvat, Mušič 2007; Horvat 2009a; Horvat 2012.

Sl. 2: Vrhniko. Rimska naselbina na Dolgih njivah (po Mušič, Horvat 2007, sl. 39) in območje raziskovanja leta 2007.
 Fig. 2: Vrhniko. Roman settlement at Dolge njive (after Mušič, Horvat 2007, Fig. 39) and the position of the research areas.

nepoškodovane arheološke plasti. Te globlje posege smo označili kot izkope 1, 2 in 3. *Izkop 1* je bil umeščen med brežino Ljubljanice na zahodu in poškodovanim območjem na vzhodu (sl. 4). Izkopavanje je zajelo dele kvadrantov B5–B7 in C5–C7 in potekalo po režnjih v okviru arheoloških stratigrafskih plasti (profil: sl. 6; planumi: sl.

7–15). Na terenu je bilo včasih težko razlikovati posamezne hodne površine (npr. plasti 13 in 14) in še posebej spodnje vlažne plasti 1–5. Dela v najgloblji plasti je močno ovirala talna voda, tako da so bile v najnižjih režnjih izkopane oziroma natančno dokumentirane precej manjše površine kot na vrhu. Severni profil izkopa 1 (profil C–D;

Sl. 3: Vrhnika, Dolge njive. Desni breg Ljubljanice pred izkopavanji in severni rob mostu. Pogled proti vzhodu.

Fig. 3: Vrhnika, Dolge njive. The right bank of the Ljubljanica River before the excavations and the northern edge of the bridge. View towards east.

sl. 4; 6) smo lahko smiselno povezali s severnim profilom sonde 3 (profil A–B: sl. 4; 5).

Majhna *izkopa 2* in *3* sta bila umeščena sredi močno poškodovanega območja, ki leži predvidoma že znotraj obzidanega prostora rimske naselbine (sl. 4; 17).

Vzorčenje in naravoslovne analize

Arheobotanika

Semena in plodovi

Vzorčenje:

Vzorče za arheobotanične raziskave semen in plodov smo zbirali samo na območju izkopa 1, in sicer:

– 1. vzorce sedimenta *sistematično*, iz vsake plasti od vrha do dna izkopa 1, blizu stičišča kvadrantov B6 in C6;

– 2. dodatno *oz. po presoji*, z odvzemom arheobotanično zanimivih najdb (semen, plodov, oglja, lesa, drevesnih listov, iglic).¹⁰

S sistematičnim odvzemom je bilo pridobljenih 16 vzorcev sedimenta, v količini po 2–4 litra. Po presoji odvzetih vzorcev je bilo 9 in ti so bili pobrani skupaj s sedimentom okoli posamezne arheobotanične najdbe. Vzorci so bili oštevilčeni,

mesto odvzema pa je označeno na načrtih (sl. 7–11; 13; 15).

Vse vzorce smo sprali oz. mokro presejali na dveh sitih s standardnim premerom por 2 in 0,355 mm. Organske ostanke, ki so se ujeli na sitih, smo v celoti pregledali pod stereomikroskopom *Leica MZ75* s 6,3–50-kratno povečavo. Ker so bili v večini prepojeni z vodo, smo jih ohranjali mokre.

Raziskava:

Najprej smo opravili preliminarno raziskavo izbranih sistematično odvzetih vzorcev sedimenta iz zgornjih in bolj suhih plasti 6, 9, 13 in 16. Organski ostanki so bili zelo slabo ohranjeni, zato ostalih vzorcev iz suhih plasti nismo podrobneje analizirali. Organski ostanki so bili boljše ohranjeni v devetih po presoji odvzetih vzorcih iz spodnjih bolj vlažnih plasti 2, 3 in 5, zato smo vse analizirali. Z analizo trinajstih vzorcev smo dobili vpogled v vse arheološke faze na najdišču (glej *razpr. 1*).

Pri določevanju semen in plodov smo si pomagali z referenčno zbirko Inštituta za arheologijo ZRC SAZU in identifikacijsko literaturo.¹¹ Poimenovanje rastlinskih vrst sloni na *Mali flori Slovenije*.¹²

Les

V izkopu 1 se je v najnižjih, močno vlažnih plasteh 2–5, ohranil moker, nezoglenel les (sl. 4; 6–9). V višjih plasteh (plasti 6–18) smo našli samo na ostanke korenin sodobnih rastlin (sl. 6). Med izkopavanjem nismo opazili zanesljivih znakov o vzročnih oziroma funkcionalnih povezavah med različnimi arheološkimi plastmi z lesom, zato smo obravnavali les iz vsake plasti posebej.

Vzorčenje:

Dosledno smo pobrali ves les, na katerem so bile vidne sledi obdelave, ter večje in na videz bolj reprezentativne kose iz posameznih plasti (skupaj 357 kosov). Vsak kos lesa smo po dvigu očistili, fotografirali in opisali. Izmerili in določili smo ohranjenost lesa, primarno lego oziroma orientiranost v drevesu (oz. deblu) in morebitne sledi obdelave. Bolj zanimive primerke smo narisali (sl. 21). Kosi oz. vzorci lesa so pri laboratorijski obdelavi dobili posebne oznake. Te na slikah (sl. 6–9) navajamo brez začetnega dela, ki pomeni kodo najdišča (VRH07-), celotno oznako pa uporabljamo v besedilu in katalogu lesa. V katalogu je

¹⁰ Jacomet, Brombacher 2005, 77; Andrič, Tolar, Toškan 2016, 64.

¹¹ Npr. Beijerinck 1947; Schoch, Pawlik, Schweingruber 1988; Jones, Taylor, Ash 2004; Cappiers, Bekker, Jans 2006; Bojnanský, Fargašová 2007.

¹² Martinčič et al. 2007.

Sl. 4: Vrhnika, Dolge njive. Območje raziskovanja, izkopi, sonde, mreža kvadrantov in predhodno ugotovljena antična arhitektura. Lokacija stavbe (po Mušič, Horvat 2007), obzidje (po Schmid 1943, sl. 1), stolp (po Mikl Curk 1974, pril. 3 in po Horvat 1990, 99, sl. 22). M. = 1:200.

Fig. 4: Vrhnika, Dolge njive. The research area, sectors, trenches, grid of squares and the previously ascertained Roman architecture. Position of buildings (after Mušič, Horvat 2007), fortification walls (after Schmid 1943, Fig. 1), fortification tower (after Mikl Curk 1974, App. 3 and after Horvat 1990, 99, Fig. 22). Scale = 1:200.

natančneje predstavljen les iz plasti 2–4, ki ga je razmeroma malo, hkrati pa gre za večje in značilne primerke (*Katalog lesa*, št. 1–28). Izmed številnih vzorcev lesa iz plasti 5 so v katalogu opisani samo izbrani kosi (*Katalog lesa*, št. 29–36). Kataloške opise dopolnjujejo razpredelnice (*razpr.* 6–11).

Določitev vrste lesa:

Botanična identifikacija izbranih vzorcev lesa je bila opravljena v laboratoriju Oddelka za lesarstvo Biotehniške fakultete UL. Od skupno 357 odvzetih

vzorcev je bilo analiziranih 120 primerkov. Le dva od teh sta bila primerna tudi za dendrokronološke raziskave.

Vzorci mokrega lesa so bili najprej globoko zamrznjeni, sledila je obdelava površine prečnega prereza, s katero smo vzorec pripravili za analizo vrste in ostalih lesno-anatomskih značilnosti. Analizo smo opravili s stereomikroskopom in mikroskopom, širine branik pa smo merili s pomično mizico in računalniškim programom TSAP/X in

TSAP/Win. Kadar lesna vrsta ni bila določljiva že z do 50-kratno povečavo (tj. s stereomikroskopom), je bilo treba pripraviti lesno-anatomske preparate, ki so primerni za opazovanje lesno-anatomskih značilnosti pod mikroskopom z do 1000-kratno povečavo. Pri identifikaciji lesne vrste so nam pomagali referenčna zbirka Inštituta za arheologijo ZRC SAZU in Oddelka za lesarstvo BF UL ter identifikacijska literatura.¹³ Poimenovanje rastlinskih vrst sloni na *Mali flori Slovenije*.¹⁴

Po zaključeni analizi vzorcev lesa nismo trajno shranili.

Pelod

Iz severnega roba izkopa 1 (C–D) je bil vzeti 2 m visok sedimentni stolpec za pelodno analizo (absol. viš. od 288,17 do 290,17 m n. m.; *sl.* 6). Raziskava je predstavljena v posebnem prispevku,¹⁵ tukaj pa povzemamo samo najpomembnejše zaključke.

Arheozoologija

Vzorčenje:

Živalski ostanki so bili zbirani ročno na celotni površini izkopov. Ob tem sta bili na meji kvadrantov B6 in C6 iz vsake plasti od vrha do dna izkopa 1 vzeti še po dve vedri sedimenta prostornine 10 litrov za mokro sejanje (premer por na sitih: 3 in 1 mm). S takšnimi sistematično odvzetimi arheozoološkimi vzorci so bile vsaj na tem območju ustrezno zajete tudi drobne arheozoološke najdbe, vključno z ostanki glodavcev. Izmed skupno 13 vzorcev sta živalske najdbe vključevala dva (*razpr.* 1). Mesto odvzema arheozooloških vzorcev je označeno na načrtih s številko vzorca (*sl.* 13; 15).

Raziskava:

Pri taksonomski opredelitvi mikrofavne smo upoštevali zgolj zobe, saj je razlikovanje med ožje sorodnimi vrstami na podlagi odlomkov postkranialnega skeleta zelo težavno. V nasprotju s tem smo pri velikih sesalcih upoštevali ostanke vseh skeletnih elementov z izjemo reber, ki smo jih razvrstili le v velikostna razreda velikih in malih prežvekovalcev. Pri poskusu razlikovanja med ostanki ovce in kože smo se oprli na smernice, ki so jih objavili Boessneck, Müller, Teichert (1964)

ter Zeder, Pilaar (2010). Možno prisotnost divjega prašiča smo ugotavljali na podlagi analize velikosti dovolj ohranjenih prašičjih kosti in zob. Pri tem smo upoštevali splošno uveljavljene arheozoološke dimenzije, ki jih je vpeljala von den Driesch (1976). Starost posameznih živali ob smrti smo ocenjevali na podlagi ugotovitev o (ne)zraščeni epifiz¹⁶ ter stopnji obrabe žvekalne površine zob.¹⁷ Pri oceni deležev zastopanosti posameznih taksonov smo kot vstopni podatek uporabili kazalec "število taksonomsko določenih primerkov" (NISP; *Number of Identified Specimens*).¹⁸ Pri tem smo večje število odlomkov, ki so očitno pripadali istemu zobu oziroma kosti, upoštevali kot zgolj eno najdbo (tj. NISP = 1).

Naravoslovno datiranje

Iz starejših plasti izkopa 1 (plasti 1–3, 5) smo izbrali šest vzorcev za datiranje z metodo merjenja ogljikovega izotopa 14C:

– 1. Iz palinološkega sedimentnega stolpca, odvzetega iz severnega profila (C–D) izkopa 1, so bili izbrani trije vzorci sedimenta: dva iz plasti 1 in eden iz plasti 3 (*lega sl.* 6).¹⁹

– 2. Izmed arheobotaničnih vzorcev so bili trije izbrani iz izkopa 1: iz plasti 2 hrastovo deblo (VRH07-086a; *lega sl.* 7), iz plasti 5 pa jesenovo deblo (VRH07-178) in jelova iglica (iz arheobotaničnega vzorca št. 74; *lega sl.* 9).

Dendrokronološka analiza je bila, kljub številnim vzorcem lesa, mogoča le na dveh primerkih iz plasti 2 v izkopu 1 (VRH07-086a in -102).

TERENSKI IZVID

Izkop 1

(*sl.* 4; 6–15)

Izkop 1 je bil umeščen v bližino rečnega brega, med predhodno izkopane testne sonde 3, 5 in 6, zajemal je površino 6,75 × 3,5 m in najgloblje segel 2,25 m pod površje. Zaradi vdiranja talne vode se je izkopana površina proti dnu ožila. Prvotna, s travo pokrita površina je bila rahlo nagnjena proti reki. Tudi večina arheoloških plasti je bila nagnjena v isto smer. Stratigrafsko zaporedje arheoloških plasti

¹³ Npr. Schweingruber 1990; Torelli 1991; Richter, Dallwitz 2002.

¹⁴ Martinčič et al. 2007.

¹⁵ Glej Andrič 2016 (v tej številki *Arheološkega vestnika*).

¹⁶ Silver 1969.

¹⁷ Payne 1973; Payne 1987; Grant 1982; Rolett, Chiu 1994.

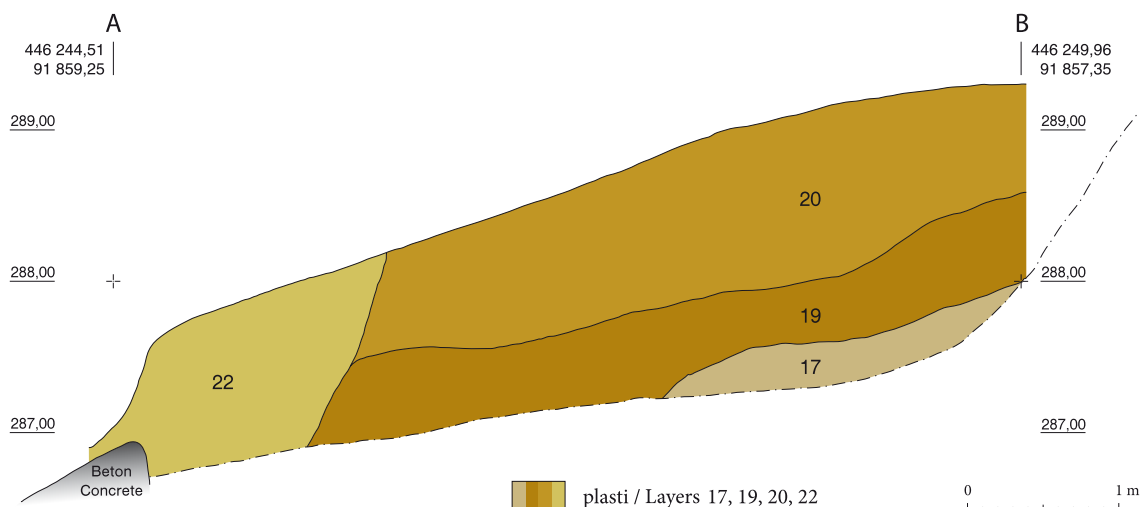
¹⁸ Grayson 1984.

¹⁹ Glej Andrič 2016 (v tej številki *Arheološkega vestnika*).

Plast Layer	Terenska oznaka SE Field mark SE	Opredelitev Determination	Predmet kat. št. Artefact Cat. No.	Vzorec / Sample			
				Les kat. št. Wood Cat. No.	Botanika Vzorčenje, št. Botany Sampling, No.	Zoologija Vzorčenje, št. Zoology Sampling, No.	14C
22	1071	nasutje / deposit					
21	1014 (jama / pit), 1013 (polnilo / fill)	jama in polnilo jame / pit and its fill	71				
20	1001, 1017a	nasutje / deposit					
19	1002, 1017b	nasutje / deposit					
18	1019	ornica / turf layer					
17	1012	naplavina / alluvium	69–70				
16	1015	tlak / pavement	57–68		S: 1	x S: 2	
15	1016	podlaga za tlak / pavement base	56				
14	1020	hodna površina / walking surface	38–55			x	
13	1029	hodna površina / walking surface	34–37		S: 8	x S: 7	
12	1034 (jama / pit), 1033 (polnilo / fill)	jama in polnilo jame / pit and its fill	28–33				
11	1030, 1032	tlak / pavement	19–27			x	
10	1036	podlaga za tlak / pavement base					
9	1035	hodna površina / walking surface	10–18		S: 19	x	
8	1037	tlak / pavement	5–9			x	
7	1038, 1040	podlaga za tlak / pavement base	3–4			x	
6	1031, 1076, 1077	naplavina ali nasutje / alluvium or intentional deposit	2		S: 33		
5	1043	naplavina in hodna površina / alluvium and walking surface	1	29–36	P: 74, 234		Poz-46647 Poz-46649
4	1063–1070	les / wood		16–28			
3	1078	naplavina in hodna površina / alluvium and walking surface		15	P: 77, 79, 80, 82, 93		Beta-259684
2	1050–1058, 1060–1062	les / wood		1–14	P: 92, 100		Poz-46646
1	1053	naplavina (geološka osnova) / alluvium (geological base)					Beta-241775 Beta-242460

Razpr. 1: Vrhnika, Dolge njive. Izkop 1 in sonda 3. Plasti, terenske oznake, opredelitve plasti, predmeti in naravoslovnih vzorci. Način vzorčenja: S = sistematični vzorec; P = po presoji odvzet vzorec; x = ročno pobrane živalske kosti.

Table 1: Vrhnika, Dolge njive. Sector 1 and Trench 3. Layers, field marks, determinations, artefacts and samples. Methods of sampling: S = systematic sampling; P = judgment sampling; x = manually collected animal bones.

Sl. 5: Vrhnika, Dolge njive. Sonda 3. Profil A–B. M. = 1:50.

Fig. 5: Vrhnika, Dolge njive. Trench 3. Cross section A–B. Scale = 1:50.

je vidno v profilu C–D na severnem robu izkopa 1 (sl. 6; razpr. 1). Iste in podobne plasti smo zasledili tudi v sondi 3 na bregu reke, v profilu A–B (sl. 5).

Plast 1

Na dnu izkopa je ležala zelo vlažna temno siva in temno rjava plast, ki so jo sestavljale zaplate finega peska in glinenega melja (sl. 6; 7). Zaradi vdiranja vode v izkop je bila plast 1 dokumentirana samo v okoli 1 m širokem pasu ob profilu C–D, v debelini okoli 30 cm. Padala je v smeri proti reki in v profilu A–B ni bila vidna (prim. sl. 5). Debli VRH07-102 in VRH07-627 sta se v plast 1 verjetno pogreznila in pripadata plasti 2.

– *Najdbe*: Plast ni vsebovala arheoloških predmetov.

– *Vzorci*: Vzorec sedimenta in vzorec neidentificiranih rastlinskih makrofosilov, ki sta bila odvzeta na absolutni višini 288,25 m n. m., sta bila analizirana z metodo merjenja izotopa ^{14}C (glej dalje *Datiranje*).

– *Opredelitev*: Plast je geološka osnova območja in je verjetno nastala kot rečna naplavina.

Plast 2

Plast 2 sestavljajo samo kosi lesa, ki so neurejeno ležali na geološki osnovi. Izkopana je bila približno 1×2 m velika površina, ocenjena prostornina iz-

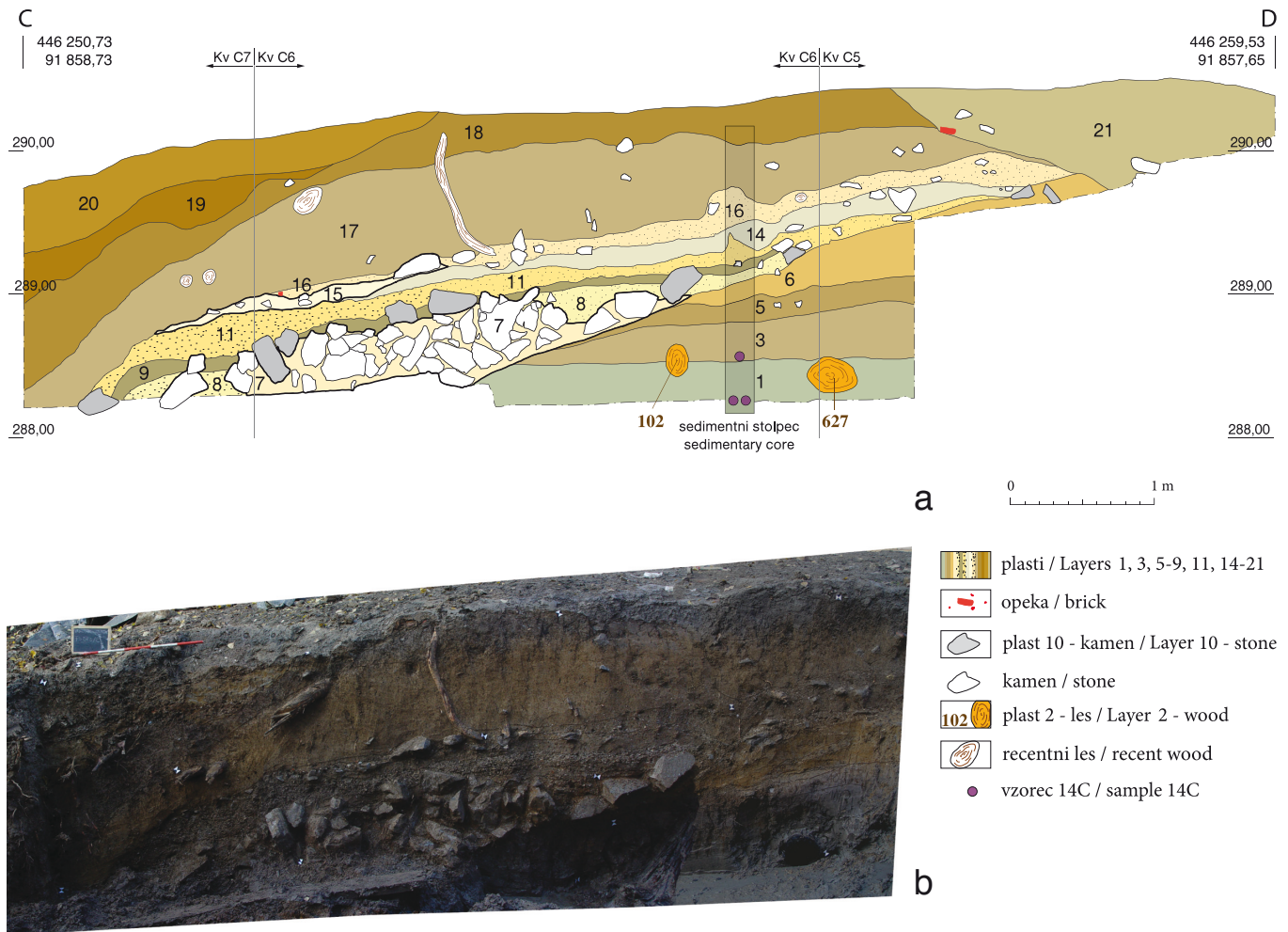
kopane plasti pa je okoli $0,7 \text{ m}^3$ (sl. 6; 7). Odkrita so bila velika debela in veje, manjši drobci lesa in koščki oglja. Debli, ki najverjetneje sodita v plast 2, sta se zaradi teže pogreznila globoko v plast 1 (VRH07-102 [Katalog lesa, št. 5] do absol. viš. 288,40 m n. m.; VRH07-627 [Katalog lesa, št. 2] do absol. viš. okoli 288,22 m n. m.). Ostali kosi lesa so ležali na absol. viš. od približno 288,40 do 288,75 m n. m., se pravi v 30–40 cm debelem sloju med plastema 1 in 3, in niso vidni v profilu (prim. sl. 6). Razporeditev daje vtis, da so bili kosi naključno nametani.

– *Najdbe*: Plast ni vsebovala arheoloških predmetov.

– *Vzorci*: Arheobotanična vzorca 92 (lega sl. 7) in 100.²⁰ Pobrani so bili tudi vsi večji kosi lesa (14 primerkov; sl. 6; 7; 21: 1,3; 22; Katalog lesa, št. 1–14; oznake vzorcev lesa: VRH07-085, -086a, -087, -088, -089, -090, -102, -142, -170, -260, -261, -613, -627, -633). Vzorec VRH07-086a (Katalog lesa, št. 1) je bil datiran z analizo izotopa ^{14}C , dva vzorca hrastovih debel (VRH07-086a, VRH07-102; Katalog lesa, št. 1, 5) sta bila dendrokronološko obravnavana.

– *Opredelitev*: Gre za plast namerno odloženega ali naravno naplavljenega lesa.

²⁰ Vzorec 100 ni viden na sl. 7, ker je ležal pod deblom VRH07-627.

Sl. 6: Vrhnika, Dolge njive. Izkop 1. Profil C-D (a – načrt, M. = 1:50; b – pogled proti severu).
 Fig. 6: Vrhnika, Dolge njive. Sector 1. Cross section C-D (a – plan view, scale = 1:50; b – view towards north).

Plast 3

Les iz plasti 2 je prekrivala plast 3 – temno siv glineni melj, ki je vseboval veliko manjših kosov lesa ter različnih drobcev rastlinskega in živalskega izvora. Prisotni so bili tudi koščki oglja (sl. 6; 8). Plast je bila debela do okoli 40 cm (absol. viš. približno od 288,50 do 288,90 m n. m.), padala pa je proti zahodu in jugu. Izkopana je bila na površini okoli 3 × 3 m (prostornina izkopane plasti okoli 3,15 m³). Na sl. 8 je viden manjši del zgornje površine plasti 3 - tisti, ki nam ga je uspelo natančneje dokumentirati.

– *Najdbe*: Plast ni vsebovala arheoloških predmetov.

– *Vzorci*: Vzorec sedimenta iz absol. viš. 288,57 m n. m. je bil datiran z analizo izotopa 14C (lega sl. 6; glej dalje *Datiranje*). Pobranih je bilo pet arheobotaničnih vzorcev: 77, 79, 80, 82 (sl. 8), 93²¹.

²¹ Ni podrobneje lociran.

Pobran je bil samo en večji primerek lesa - hrastova veja (sl. 8; VRH07-029; *Katalog lesa*, št. 15).

– *Opredelitev*: Plast se je zaradi debeline ter neurejenih drobcev lesa verjetno oblikovala dlje časa. Lahko gre za deloma naplavljen sediment. V rabi je bila kot hodna površina.

Plast 4

Na površini plasti 3 je ležala večja količina nametanega lesa, ki smo jo poimenovali plast 4 (sl. 8). Ležala je na absol. viš. okoli 288,80 do 288,90 m n. m., v profilu C-D pa ni vidna (prim. sl. 6). Plast lesa je padala po površini plasti 3 proti zahodu in jugu. Manjši kosi lesa so bili zgoščeni na površini okoli 1,4 × 1,4 m (prostornina okoli 0,2 m³).

– *Najdbe*: Med lesom, ki je sestavljal plast 4, ni bilo arheoloških predmetov.

Sl. 8: Vrhnika, Dolge njive. Izkop 1. Del površine plasti 3 z ostanki lesa, ki predstavljajo plast 4. – a: načrt, M. = 1:50. – b: detajl, les, VRH07-018, -022, -049, -051–054, -169 (kat. št. 17, 19, 21–26).

Fig. 8: Vrhnika, Dolge njive. Sector 1. Part of the surface of the Layer 3 with the remains of wood, representing the Layer 4. – a: plan view, scale = 1:50. – b: detail view, wood, VRH07-018, -022, -049, -051–054, -169 (cat. nos. 17, 19, 21–26).

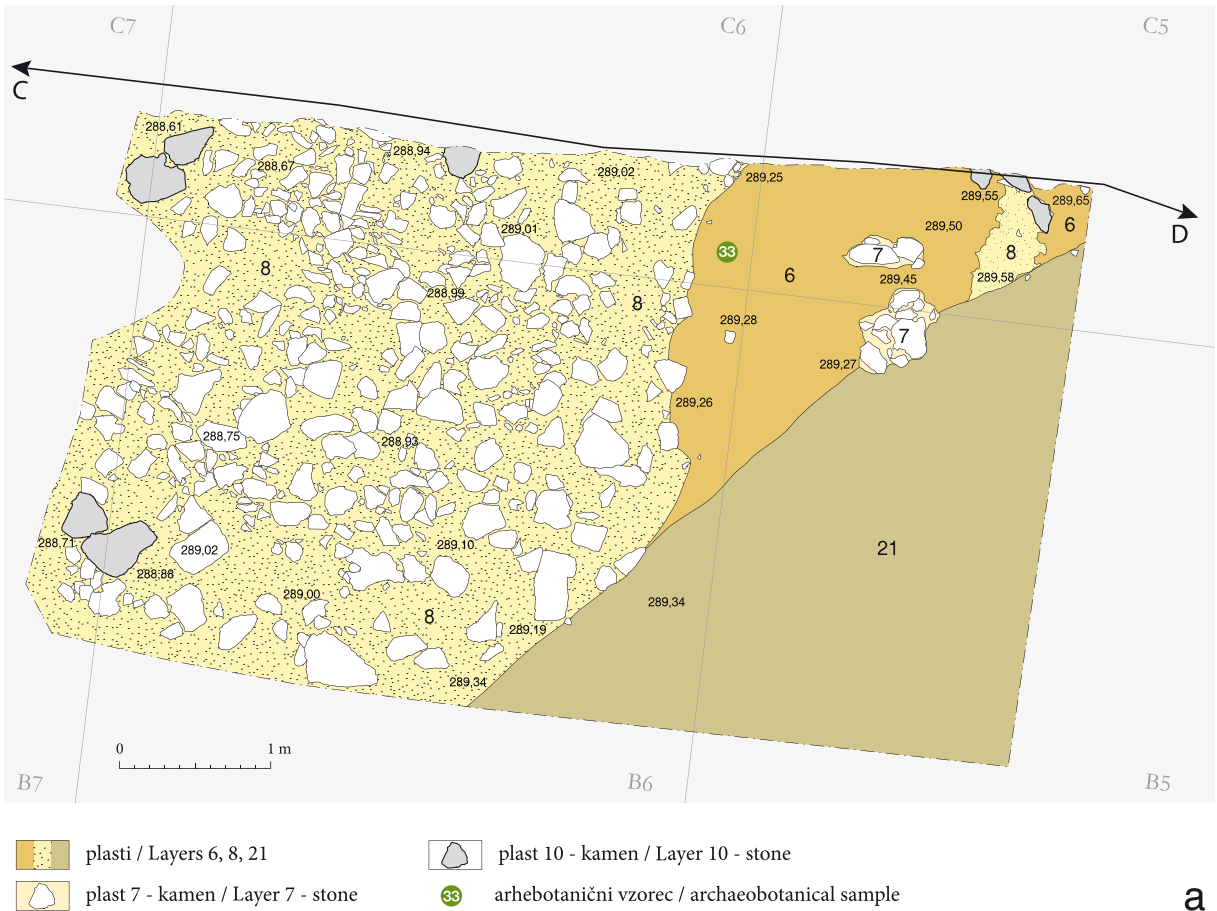
– *Vzorci*: Pobranih je bilo trinajst večjih kosov lesa (sl. 8; 23; glej *Katalog lesa*, št. 16–28; št. vzorcev lesa VRH07-018, -022, -037, -038, -044, -047, -049, -051, -052, -053, -054, -055, -169). Prevladovala so krajše veje (dolge do 33 cm), deščice in okleščki. Na šestih kosih so bile vidne sledi obdelave: klanje in sekanje.

– *Opredelitev*: Ostanke razlagamo kot odpadke, ki je nastal pri obdelavi lesa.

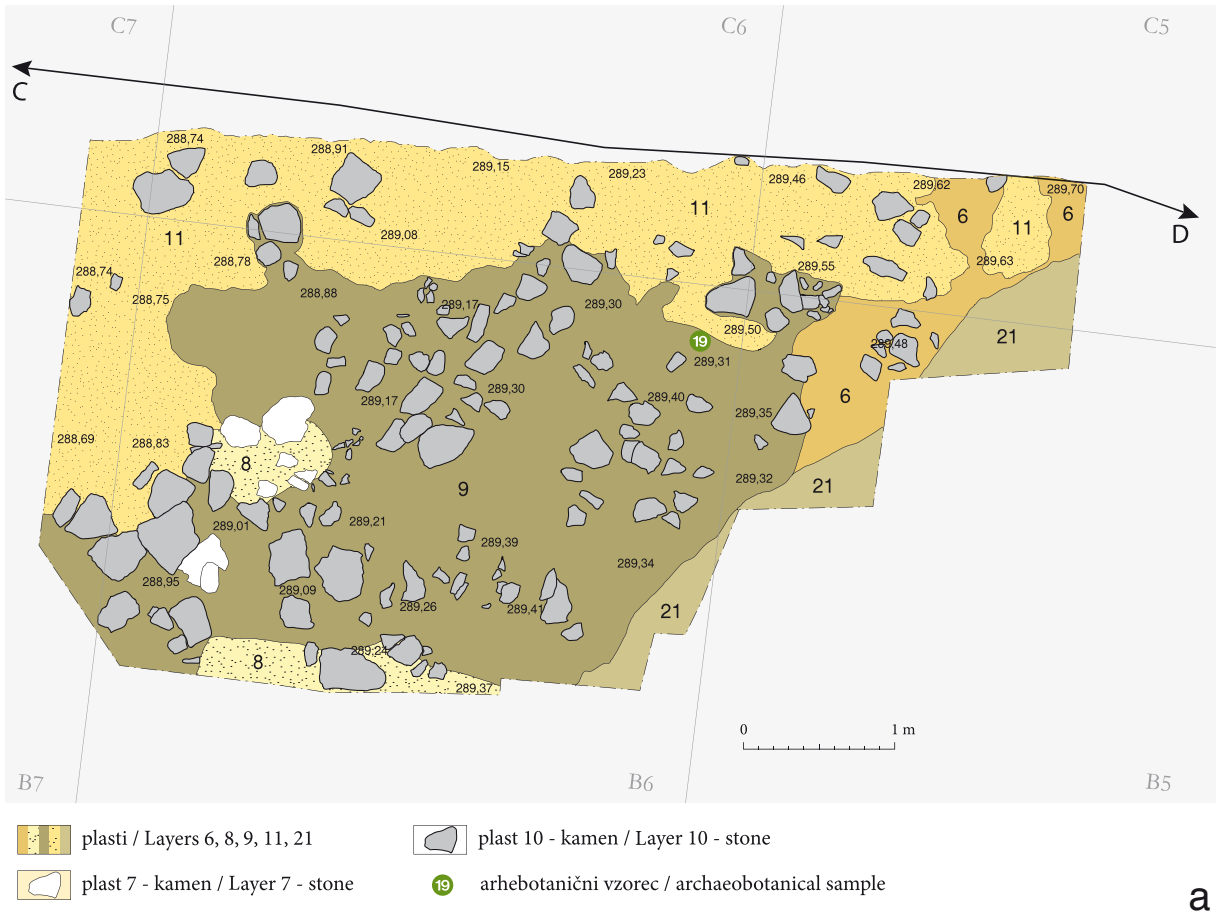
Plast 5

Plast sestavlja glineni melj mešane temno sive in rdečkasto rjave barve (sl. 6; 9). Ob profilu C–D je bila debela od 15 do 20 cm in je bila močno nagnjena proti Ljubljani - na dolžini dveh metrov za 50 cm. Izkopana je bila na površini okoli 3,5 × 2,5 m (prostornina okoli 1,75 m³).²² Po celotni plasti so bili enakomerno razpršeni manjši, zelo fragmentirani

²² Plast 5 je bila raziskana v večjem obsegu, kot je predstavljeno na sl. 9.

Sl. 10: Vrhnik, Dolge njive. Izkop 1. Planum na absol. viš. od 288,61 do 289,65 m n. m. Glineni melj (plast 6); kamnita podlaga za tlak (plast 7); peščeni tlak (plast 8) in posamezni kamni plasti 10. (a – načrt, M. = 1:50; b – pogled proti severu).
 Fig. 10: Vrhnik, Dolge njive. Sector 1, at an altitude from 288.61 to 289.65 m a.s.l. Clayey silt (Layer 6); stone base for pavement (Layer 7); sandy pavement (Layer 8) and individual stones of the Layer 10. (a – plan view, scale = 1:50; b – view towards north).

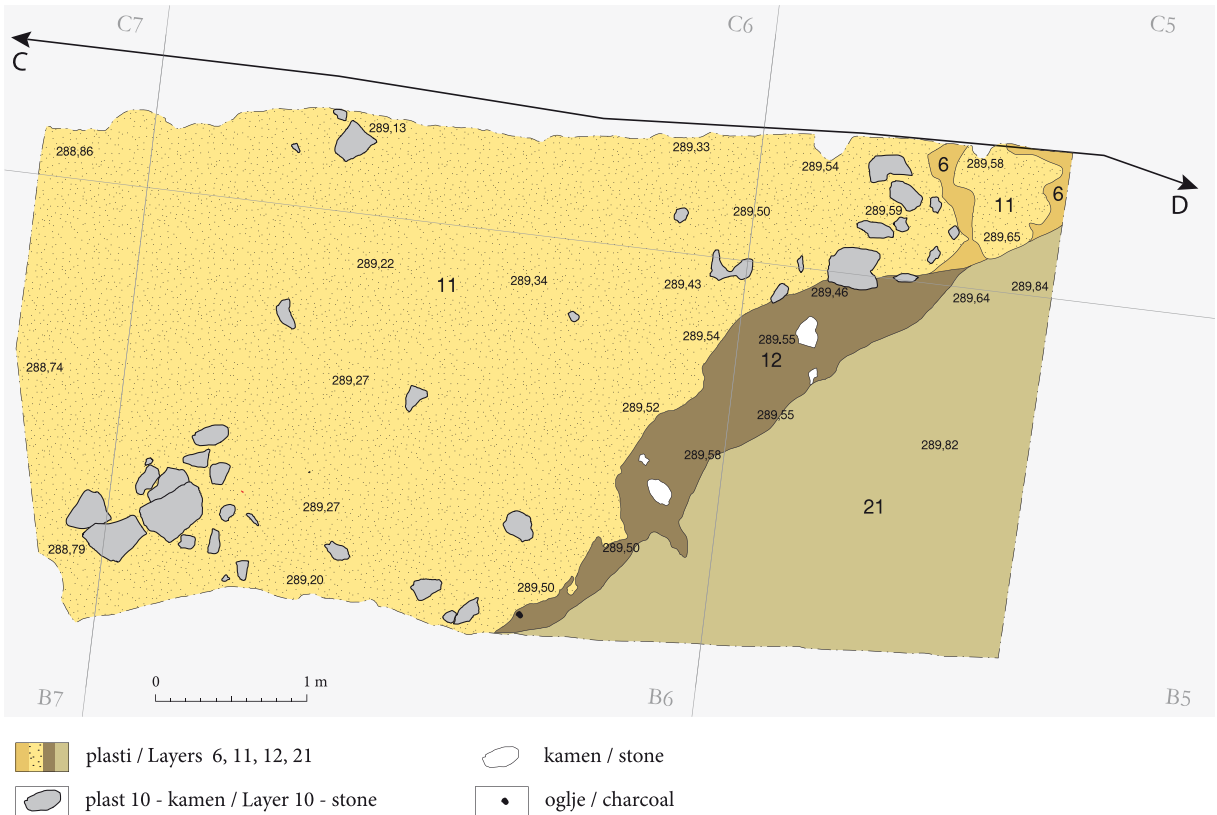
a

b

Sl. 11: Vrhnika, Dolge njive. Izkop 1. Planum na absol. viš. od 288,69 do 289,70 m n. m. Hodna površina (plast 9) prekriva peščeni tlak (plast 8), kamnito podlago (plast 7) ter plast glinenega melja (plast 6). Na hodno površino so postavljeni kamni mlajšega kamnitega tlaka (plast 10), ki jih deloma pokriva peščeni tlak (plast 11). (a – načrt, M. = 1:50; b – pogled proti severu).

Fig. 11: Vrhnika, Dolge njive. Sector 1, at an altitude from 288.69 to 289.70 m a.s.l. Walking surface (Layer 9) covers sandy pavement (Layer 8), stone pavement base (Layer 7) and the layer of clayey silt (Layer 6). Stones of the later pavement base (Layer 10) are lying on the walking surface (Layer 9). They are partly covered with sandy pavement (Layer 11). (a – plan view, Scale = 1:50; b – view towards north).

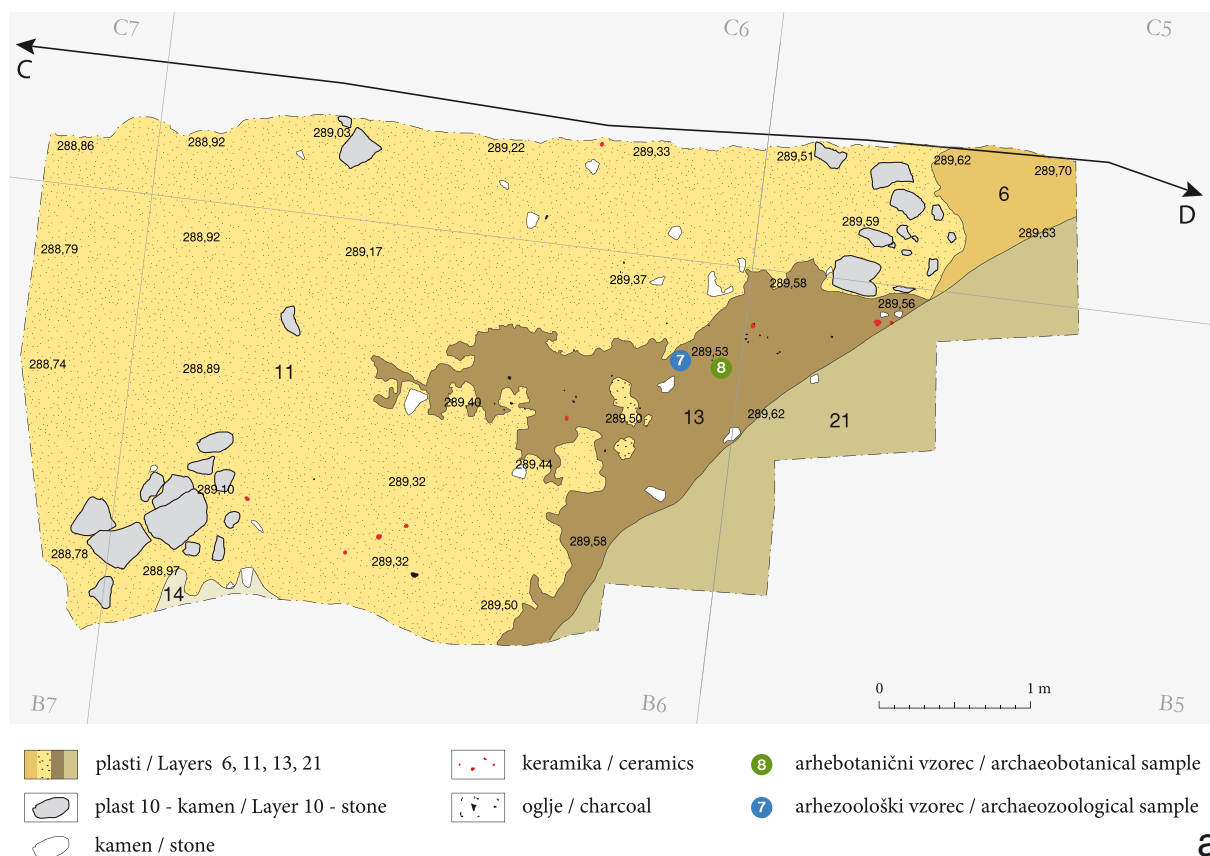
a

b

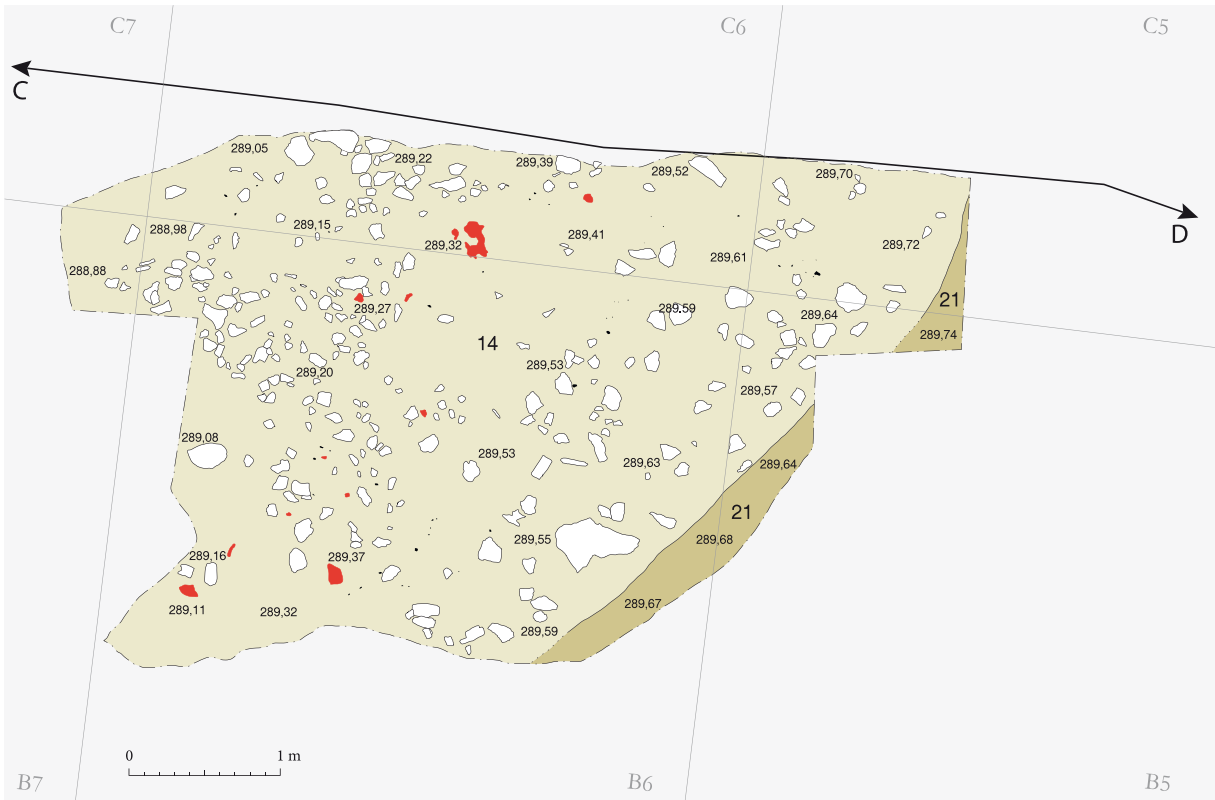
Sl. 12: Vrhnika, Dolge njive. Izkop 1. Planum na abs. viš. od 288,74 do 289,65 m n. m. – a: načrt, M. = 1:50; peščeni tlak (plast 11); polnilo jame (12); vidni so še posamezni kamni kamnite podlage (plast 10) in del plasti 6. – b: pogled na peščeni tlak (plast 11) s posameznimi kamni (plast 10) in izpraznjeno jamo.

Fig. 12: Vrhnika, Dolge njive. Sector 1, at an altitude from 288.74 to 289.65 m a. s. l. – a: plan view, Scale = 1:50; sandy pavement (Layer 11); fill of the pit (Layer 12); individual stones of the pavement base (Layer 10), part of the Layer 6; plan view. – b: view on sandy pavement (Layer 11) with individual stones (Layer 10) and empty pit.

Sl. 13: Vrhnika, Dolge njive. Izkop 1. Planum na abs. viš. od 288,74 do 289,70 m n. m. Peščeni tlak (plast 11) in na njem hodna površina (plast 13). Vidni še posamezni kamni kamnite podlage (plast 10) in del plasti 6. (a – načrt, M. = 1:50; b – pogled).

Fig. 13: Vrhnika, Dolge njive. Sector 1, at an altitude from 288.74 to 289.70 m a.s.l. Sandy pavement (Layer 11) and above it a walking surface (Layer 13). Individual stones of the pavement base (Layer 10) are also visible and part of the Layer 6. (a – plan view, Scale = 1:50; b – view).

plasti / Layers 14, 21	opeka / brick
plast 15 - kamen / Layer 15 - stone	oglje / charcoal

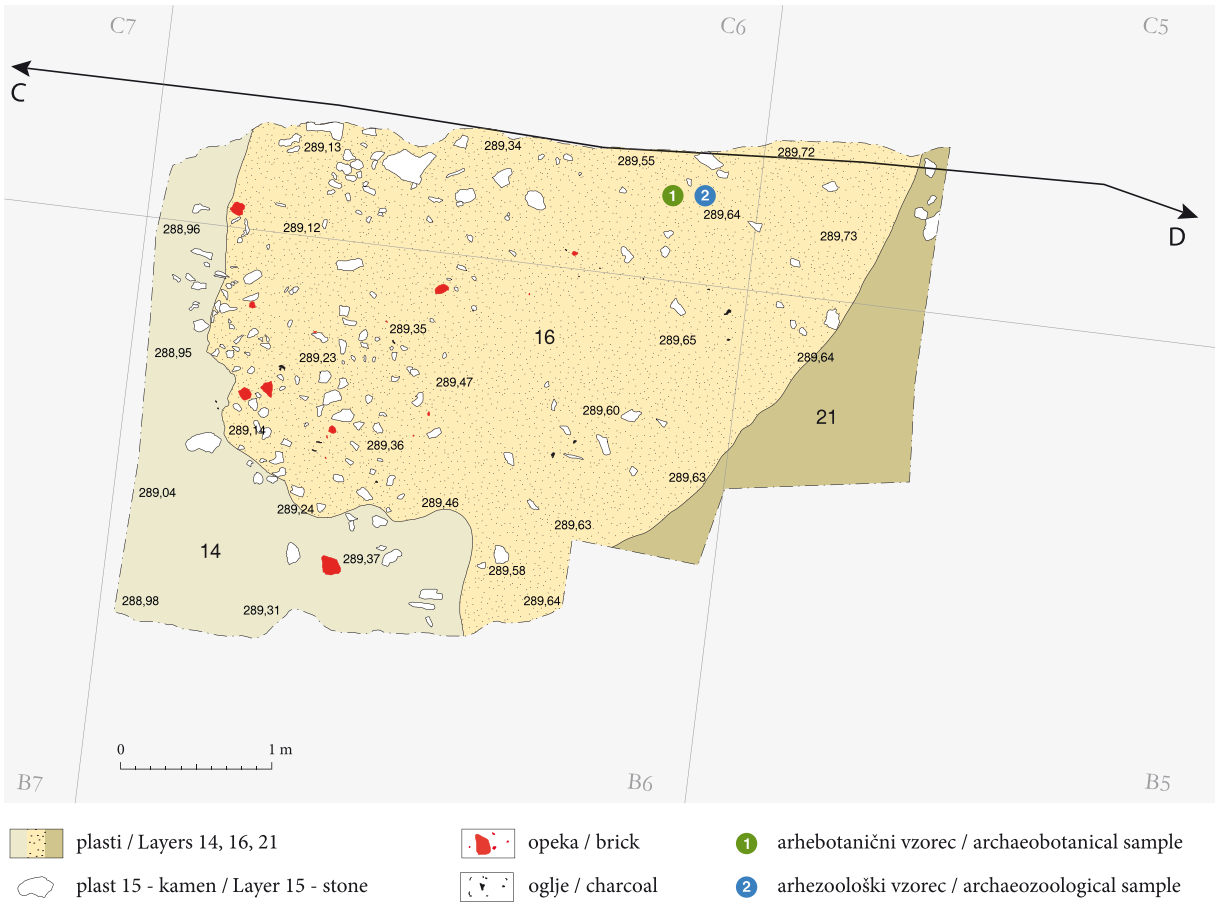
a

b

Sl. 14: Vrhnika, Dolge njive. Izkop 1. Planum na abs. viš. od 288,88 do 289,72 m n. m. Na hodni površini (plast 14) ležijo kamni podlage za tlak (plast 15). (a – načrt, M. = 1:50; b – pogled na planum.

Fig. 14: Vrhnika, Dolge njive. Sector 1, at an altitude from 288.88 to 289.72 m a.s.l. Stones of the pavement base (Layer 15) cover the walking surface (Layer 14). (a – plan view, Scale = 1:50; b – plan view.

a

b

Sl. 15: Vrhnika, Dolge njive. Izkop 1. Planum na absol. viš. od 288,95 do 289,73 m n. m. Peščeni tlak (plast 16) pokriva kamne podlage za tlak (plast 15) in hodno površino (plast 14). (a – načrt, M. = 1:50; b – pogled na planum.

Fig. 15: Vrhnika, Dolge njive. Sector 1, at an altitude from 288.95 to 289.73 m a.s.l. Sandy pavement (Layer 16) covers the stones of the pavement base (Layer 15) and walking surface (Layer 14). (a – plan view, Scale = 1:50; b – plan view.

Plast 7

Plast so sestavljali ostrorobi kamni, verjetno lomljeni, večinoma med 5×10 do 20×30 cm, posamezni pa so bili tudi večji (40×30 cm). Neurejeno so bili naloženi, v osrednjem delu tudi v več slojih, do 60 cm visoko. Prostore med kamni je zapolnjeval glineni melj, pomešan s peskom. Kamenje je pokrivalo plast 5 in segalo tudi, vsaj v širini 1,5 m, čez zahodni, nižji del plasti 6. Vzhodno od strnjene plasti 7 ležijo na površini plasti 6 skupine kamnov, ki jih lahko razumemo tudi kot dele plasti 7 (sl. 6; 10).

- *Najdbe*: Ostenja rimske navadne namizne keramike in brezoblični kosi prežgane gline (*Katalog predmetov*, št. 3, 4).

- *Opredelitev*: Gre za namerno nasutje, ki ga razlagamo kot utrditev površine in podlago za tlak.

Plast 8

Plast 8 iz sivo rjavega in rumeno rjavega grušča ter peska (kamenčki največ do 2 cm) je prekrivala plast 7 (kamenje) in plast 6 (glineni melj). Plast se je zajedla v žepe med kamne iz plasti 7, kjer je bila debela tudi do 20 cm. Nad ilovnato plastjo 6 je bila debela nekaj centimetrov in ohranjena v lečah. Vsebovala je drobce oglja (sl. 6; 10).

- *Najdbe*: Rimski novc, kos železa, odlomki navadne namizne keramike in brezoblični kosi prežgane gline (*Katalog predmetov*, št. 5–9).

- *Opredelitev*: Gre za namerno nasutje, ki ga razlagamo kot peščen tlak.

Plast 9

Plast 9, ki jo je sestavljala mešanica glinenega melja in peska, je prekrivala pesek plasti 8. Debela je bila največ 5 cm in neenakomerno ohranjena. Vsebovala je drobce oglja (sl. 6; 11).

- *Najdbe*: Kosi železa, odlomki fine in navadne namizne keramike, grobe kuhinjske keramike ter brezoblični kosi prežgane gline (sl. 20: 12,13; *Katalog predmetov*, št. 10–18).

- *Vzorci*: Arheobotanični vzorec 19 (sl. 11).

- *Opredelitev*: Plast interpretiramo kot sediment, ki se je nabiral na hodni površini - na peščenem tlaku oz. na plasti 8.

Plast 10

Plast 10 so sestavljali večji kamni, premera od 10 do 30 cm, ki so bili malo pogreznjeni v plast 9. Postavljeni so bili neurejeno, v enem sloju, in ne popolnoma strnjeno. Ležali so približno na območju starejšega peščenega tlaka in hodne površine na njem (plasti 8–9). Na vzhodnem delu izkopnega polja, kjer je bil peščen tlak plasti 8 ohranjen zelo slabo, so ležali ti kamni neposredno na plasti 6 (sl. 6; 10–13).

- *Najdbe*: Plast ni vsebovala arheoloških predmetov.

- *Opredelitev*: Gre za namerno nasutje, ki ga razlagamo kot utrjevanje površine in podlago za tlak.

Plast 11

Plast je sestavljalo peščeno nasutje, ki je prekrivalo kamne plasti 10 in na vzhodnem delu izkopa neposredno plast 6. Na zahodnem delu je bila plast močno nagnjena proti Ljubljani in do 25 cm debela, na vzhodnem delu izkopnega polja se je stanjšala do debeline 5 cm. Vsebovala je drobce oglja (sl. 6; 11–13).

- *Najdbe*: Majhni in razmeroma maloštevilni odlomki fine namizne, navadne namizne in grobe kuhinjske keramike, odlomki amfor, opeke in brezoblični kosi prežgane gline (sl. 20: 19–21; *Katalog predmetov*, št. 19–27).

- *Opredelitev*: Gre za namerno nasutje, ki ga razlagamo kot peščen tlak.

Jama in plast 12

Plitva jama je bila vkopana v peščen tlak (plast 11). Globoka je bila 11 cm in je segala na nekaterih mestih že do kamnov plasti 10. V dolžino je bila ohranjena 3,8 m, v širino pa le 0,7 m, saj je bil njen rob poškodovan z novodobnim vkopom (tj. s plastjo 21). Zapolnjena je bila z glinenim meljem, kamni in drobci oglja. To polnilo smo poimenovali plast 12 (sl. 12).

- *Najdbe*: Železni predmeti ter odlomki grobe keramike in amfore (*Katalog predmetov*, št. 28–33).

- *Opredelitev*: Gre za umetni vkop – jama, katere namen ni jasen. Zasutje jame (plast 12) pa kaže namerno izravnavo površine.

Plast 13

Temno siv in rjav glineni melj (plast 13) je pokrival del peščenega tlaka (plast 11) in polnilo jame (plast 12). Ohranjen je bil v lečah in debel do 3 cm (sl. 13), ni pa bil viden v profilu izkopa (prim. sl. 6). Vseboval je drobce oglja.

– *Najdbe*: Železen žebelj ter majhni in razmeroma maloštevilni odlomki grobe kuhinjske keramike (sl. 20: 34–36; *Katalog predmetov*, št. 34–37).

– *Vzorci*: Arheobotanični vzorec 8, arheozoološki vzorec 7 (sl. 13).

– *Opredelitev*: Plast razlagamo kot sediment hodne površine, ki se je odložil na peščenem tlaku (plast 11) in nad polnilom jame (plast 12).

Plast 14

Nad plastjo 13 je ležala do 10 cm debela plast 14 – sivo rumeni meljasti pesek, ki je vseboval posamezne kamne, manjše zaplate ožgane zemlje in številne drobce oglja (sl. 6; 14; 15).

– *Najdbe*: Železni predmeti, majhni odlomki fine in navadne namizne keramike ter grobe kuhinjske keramike, amfore, opeka, imbreks in brezoblični kosi prežgane gline (sl. 20; *Katalog predmetov*, št. 38–55). Pri izkopavanju je bilo mestoma težko ločiti hodne površine različnih arheoloških faz. Odlomki istih posod (sl. 20: 42,45; glej *Katalog predmetov*, št. 42, 45) so bili pripisani tako plasti 14 kot tudi 16. Ker globlje ležeča plast 14 med izkopavanji verjetno ni bila takoj prepoznana kot drugačna, smo posodi v katalogu vključili v plast 14.

– *Opredelitev*: Verjetno gre za sediment hodne površine, ki se je odložil na peščenem tlaku (plast 11) in na ostanku starejše hodne površine (plast 13).

Plast 15

Na peščeni plasti 14 je ležala plast 15, ki so jo sestavljali ostrorobi kamni večinoma od 5 × 5 do 20 × 10 cm. Položeni so bili v enem sloju, tako da je bila plast debela okoli 10 cm. Na delu bližje Ljubljani so bili kamni manjši in bolj gosti nasuti, na delu, ki je od Ljubljane odmaknjen, pa so bili kamni večji in redkeje nasuti (sl. 6; 14; 15).

– *Najdbe*: Na zgornji površini plasti je ležal rimski novc (*Katalog predmetov*, št. 56). V plasti so bili najdeni tudi posamezni kosi opek.

– *Opredelitev*: Namerno nasutje za utrditev površine in podlaga za tlak.

Plast 16

Do 25 cm debelo plast 16, ki je prekrivala kamne plasti 15, so sestavljali peščeni melj, pesek in grušč s številnimi drobci oglja (sl. 6; 15).

– *Najdbe*: Kovinski predmeti, majhni in maloštevilni odlomki keramike, kosi opek, posamezni koščki prežgane gline in žindra (sl. 20: 60–61; *Katalog predmetov*, št. 57–68).

– *Vzorci*: Arheobotanični vzorec 1, arheozoološki vzorec 2 (sl. 15).

– *Opredelitev*: Namerno nasutje, ki kaže na peščeni tlak.

Plast 17

Plast 17, ki je bila debela do 70 cm, je sestavljala rjavi peščeni melj s posameznimi kamni (sl. 5; 6).

– *Najdbe*: Koščki opeke, več drobcov antične keramike (sl. 20: 69; *Katalog predmetov*, št. 69, 70) in odlomki novodobne keramike.

– *Opredelitev*: Plast je verjetno deloma naplavinškega nastanka in se je odlagala daljše obdobje.

*Plasti 18–22**Plast 18*

Predstavljala je prvotno rušo in prst, ki je ležala na površini pred gradnjo mostu v sedemdesetih letih (sl. 6). Na območju tik ob reki je ni bilo mogoče zaslediti (prim. sl. 5).

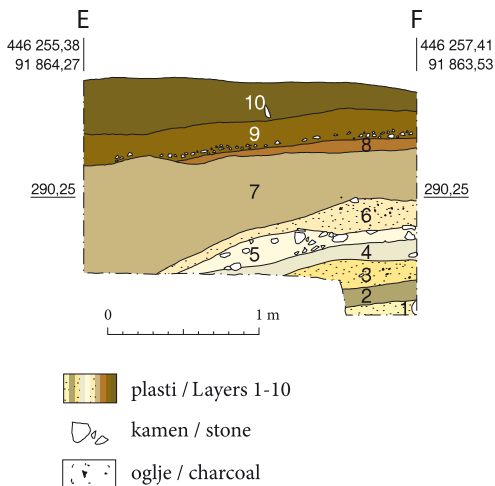
Plasti 19–22

Te so poznejše in so verjetno nastale ob gradnji modernega mostu in pri urejanju rečne struge.

Plasti 19 in 20 sta vsebovali med drugim tudi ostanke plastike (sl. 5; 6).

Plast 21 je zapolnjevala velik vkop, ki je uničil arheološke plasti v jugovzhodnem delu izkopa 1 in na širšem območju sond 5 in 6 (sl. 4; 6; 10–15). V njej so bile odkrite novodobne najdbe in tudi čebuličasta fibula (sl. 20: 71; *Katalog predmetov*, št. 71).

Plast 22 je nastala pri zadnjem urejanju brežine (sl. 5).

Sl. 16: Vrhnika, Dolge njive. Sonda 2. Profil E–F. Pogled proti severu (M. = 1:50).

Fig. 16: Vrhnika, Dolge njive. Trench 2. Cross section E–F. View towards north (scale = 1:50).

Sonda 2

(sl. 4; 16)

Sonda 2 je merila približno $5,6 \times 1$ m in je segala okoli 1,5 m globoko, vendar geološka osnova ni bila dosežena. Med izkopavanji smo jo ponovno očistili in dokumentirali profil E–F, v katerem je bilo prepoznanih več plasti (sl. 4).

Plasti v profilu padajo proti reki Ljubljanici (sl. 16). Opisane so od spodaj navzgor.

Plast 1: temno rjav peščen melj s posameznimi kamni, premera do 20 cm (niso vidni na sl. 16). Plast ni bila izkopana do konca in se nadaljuje še v globino.

Plast 2: glineni melj rjave barve.

Plast 3: rjav peščen melj s peskom in gruščem, drobci oglja in opek; v prečnem profilu sonde vidni posamezni kamni s premerom do 10 cm (ni na sl. 16).

Plast 4: glineni melj rjave barve.

Plast 5: rjav peščen melj s peskom, gruščem, kamni, kosi opeke, malte, drobci oglja in lečami peska.

Plast 6: rjav peščen melj s peskom in gruščem, manjšimi kamni in drobci oglja. Plast 6 ima nekoliko več grušča in manj kamnov kot plast 5.

Plast 7: rjav peščen melj s posameznimi kamni, koščki opek in keramike.

Plast 8: svetlo rjav glineni melj.

Plast 9: rjav glineni melj.

Plast 10: ruša.

Izkopa 2–3 in sonda 7

(sl. 4; 17; 18)

Na vzhodnem območju raziskav je Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije že prej izkopal sonde 4 in 7, prostor pa je bil tudi močno poškodovan z različnimi novodobnimi posegi. Pri svojih raziskavah smo ponovno očistili in dokumentirali del profila in površine sonde 7 ter odprli dve manjši površini – izkopa 2 in 3, ki sta bila umeščena ob zahodnem in vzhodnem robu sonde 4 (sl. 4; 17).

Povsod smo ugotovili podobno stratigrafijo (razpr. 2).

Plast 1

Plast 1 je geološka osnova, ki jo je sestavljal rjav glineni melj (sl. 17), katerega zgornja površina je bila sivo obarvana in zaradi recentnih posegov valovita. Po izvoru gre verjetno za naplavino.

V sondi 7 je bila v geološko osnovo vkopana jama za stojko, s premerom 20 cm in obložena s kamni (sl. 17a; 18a; SE 1046–1047). V geološko osnovo je bila vkopana tudi struktura iz nepravilno razporejenih apnenčastih lomljencev, ki so bili veliki do 30×15 cm. Odprta je bila na površini $1 \times 0,6$ m, vendar se je nadaljevala tudi zunaj sonde. Morda gre za ostanek nekakšnega temelja (sl. 17a; 18b; SE 1059). Niti jame za stojko niti temelja nismo podrobneje raziskali.

Plast 2

Plast 2 je sestavljalo nasutje grobega peska in grušča, ki je pokrivalo geološko osnovo. Kamenčki so bili veliki do 3×2 cm, vmes pa so bili tudi drobci opeke. Plast je bila močno poškodovana. V izkopu 3 je bila debela do 10 cm, v izkopu 2 se je ohranila le kot 2 cm debela lisa, v sondi 7 je bila ohranjena na manjšem območju ($1,8 \times 0,6$ m) v debelini do 7 cm

Plast Layer	Terenska oznaka SE Field mark SE	Opredelitev / Determination	Predmet, kat. št. Artefact, Cat. No.
9	1074	ruša / turf	
8	1008	polnilo odvodnega jarka / fill of the modern ditch	
7	1004	avtocestni nasip / highway dike	
6	1005	avtocestni nasip / highway dike	
5	1011	avtocestni nasip / highway dike	
4a	1006, 1021	ornica, premešana / mixed arable land	77-78
4b	1024	ornica / arable land	
-	1079	ostanek obzidja? / remains of the fortification wall?	
3	1041, 1042, 1048	ruševinska plast / debris layer	73-76
2	1007, 1022, 1049	peščeni tlak / sandy pavement	72
-	1059	temelj / foundation	
-	1046-1047	jama za stojko / posthole	
1	1010, 1023, 1025, 1026, 1027, 1028	naplavina (geološka osnova) / alluvium (geological base)	

Razpr. 2: Vrhnika, Dolge njive. Izkopa 2-3 in sonda 7. Shematični prikaz plasti, terenskih oznak, osnovnih opredelitev plasti in predmetov.

Table 2: Vrhnika, Dolge njive. Sectors 2-3 and Trench 7. Layers, field marks, determination of layers and artefacts.

(sl. 17). V njej je bilo najdenih nekaj brezobličnih kosov prežgane gline (*Katalog predmetov*, št. 72). Plast 2 je verjetno ostanek peščenega tlaka.

Plast 3

Plast 3 je sestavljal temno sivo rjav glineni melj, ki je prekrival plast 2 in temelj (SE 1059) v sondi 7. Plast je vsebovala apnenčaste lomljence (do 44 × 25 cm), manjše kamne, kose opek ter drobce oglja in malte. V izkopu 3 in sondi 7 je bila debela do 20 cm (sl. 17). V izkopu 2 se, verjetno zaradi recentnih posegov, ni ohranila. V njej so bili najdeni drobni in maloštevilni odlomki antične keramike: navadno namizno posodje, amfore, opeke in brezoblični kosi prežgane gline (*Katalog predmetov*, št. 73-76). Verjetno gre za ruševinsko plast.

Plasti 4a in 4b

Plast 4a iz temno sivo rjavega peščenega melja, debela do 20 cm, je v izkopu 2 ležala neposredno na geološki osnovi, v izkopu 3 pa nad plastjo 3 (sl. 17) in deloma tudi neposredno nad peščenim tlakom plasti 2 (ni slike). V plasti je bil najden košček ostenja skodelice iz keramike tankih sten in nekaj koščkov opek (sl. 20: 77; *Katalog pred-*

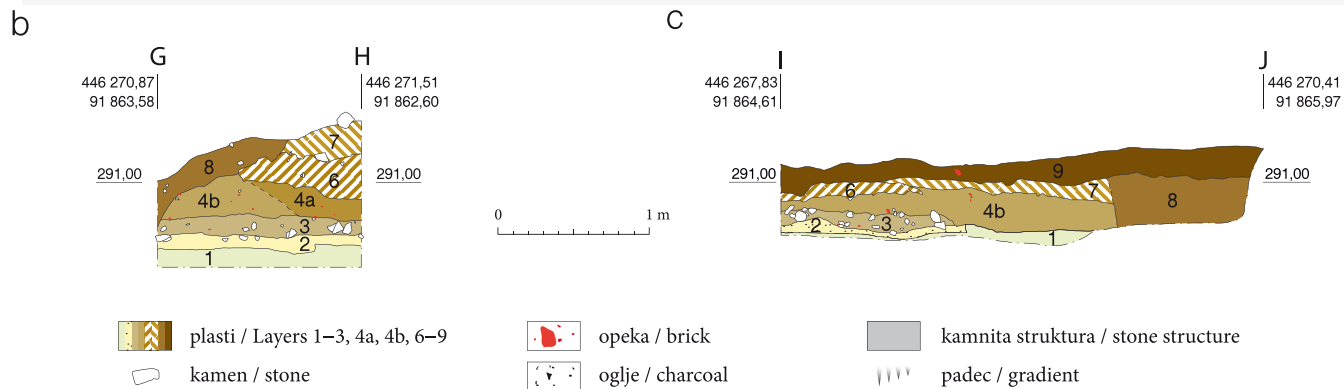
metov, št. 77, 78). V izkopu 2 je bilo v tej plasti, prečno čez izkop, v širini 1,35 m, več razmetanih apnenčastih kamnov lomljencev (do 30 × 13 cm; meja med kv. C3 in C4, sl. 17a).

Plast 4a je na strani, brez ostre meje, prehajala v plast 4b iz sivkasto rjave peščene gline z malo grušča, drobci opeke in oglja, ki je bila debela do 25 cm. Ta je v izkopu 2 pokrivala neposredno geološko osnovo, v izkopu 3 pa je ležala nad plastjo 3. V sondi 7 je deloma neposredno pokrivala geološko osnovo (plast 1), polnilo jame za stojko (SE 1046-1047) ter plasti 2 in 3 (sl. 17).

Plasti 4a in 4b, med katerima ni ostre meje, verjetno predstavljata prvotno ornico. Plast 4a je bila ob gradnji avtoceste močno poškodovana, premešana in deloma odstranjena. Plast 4b, ki je bolj oddaljena od ceste, pa se je verjetno ohranila v prvotnem stanju.

Plasti 5-9

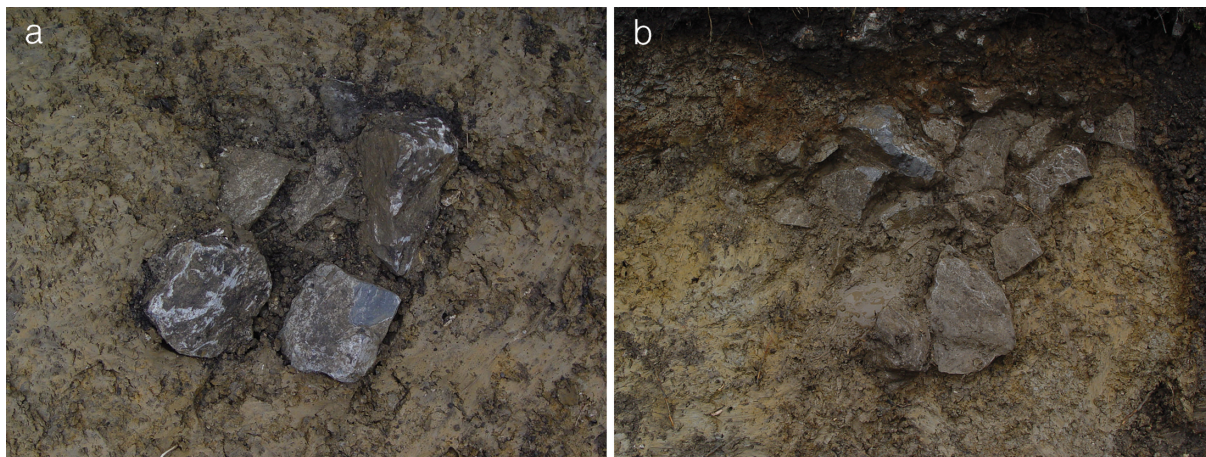
Višje smo zasledili vrsto recentnih nasutij (plasti 5-7), ki so sestavni del avtocestnega nasipa (sl. 17b,c). Med sondo 7 ter izkopnima poljema 2 in 3 je potekal okoli 1,5 m širok odvodni jarek (sl. 4), plast 8 pa predstavlja robno polnilo tega jarka (sl. 17b,c). Območje sonde 7 je prekrivala ruša - plast 9 (sl. 17c).

- plasti / Layers 1–3, 4a, 4b, 6–9
- opeka / brick
- kamen / stone
- oglje / charcoal
- kamnita struktura / stone structure
- padec / gradient

Sl. 17: Vrhnika, Dolge njive. Izkopa 2 in 3 ter sonda 7. Tloris (a); profil G–H, pogled proti severovzhodu (b); profil I–J, pogled proti severozahodu (c). M. = 1:50.

Fig. 17: Vrhnika, Dolge njive. Sectors 2 and 3 and Trench 7. Plan view (a); Cross section G–H, view towards north-east (b); Cross section I–J, view towards north-west (c). Scale = 1:50.

Sl. 18: Vrhnika, Dolge njive. Sonda 7. – a: Jama za stojko (SE 1046–1047); – b: temelj (SE 1059). Prim. sl.17a.
Fig. 18: Vrhnika, Dolge njive. Trench 7. – a: Posthole (SE 1046–1047); – b: Foundation (SE 1059). Cf. Fig. 17a.

INTERPRETACIJA ARHEOLOŠKIH PLASTI

Dogajanja in sledi človekove dejavnosti na raziskanem območju smo razdelili na pet sklopov, ki vsebujejo manjše ali večje število arheoloških faz. Faze 1 A–E predstavljajo plasti pred nastankom rimske naselbine na Dolgih njivah, faze 2 A–C povezujemo z obstojem naselbine, faza 3 predstavlja dogajanja po opustitvi naselbine, fazi 4 in 5 pa sta novodobni (*razpr.* 3).

Izkop 1

Najbolj izpovedne so bile plasti v izkopu 1 (*sl.* 6–15). Z arheološkimi fazami, ki smo jih tu opredelili, lahko razumemo dogajanje na celotnem območju raziskav (*razpr.* 3).

Faze 1 A–E (plasti 2–6)

V plasteh 2–6 smo predvsem v obdelanih kosih lesa in drobcih oglja prepoznali sledi človekove dejavnosti.

Faza 1 A

Predstavlja jo plast 2 – sloj velikih kosov lesa, ki ležijo na geološki podlagi. Debla in veje s sledmi sekanja kažejo, da bi lahko šlo za čiščenje zaraščenih površin, odvečen oziroma manj uporaben les pa je bil odvržen na breg Ljubljance. Mogoča je tudi druga razlaga – da gre za les, posekan višje ob reki in naplavljen na raziskovano območje (glej dalje *Izsledki arheobotaničnih analiz. Les*). Znakov za bližino naselbine nismo opazili.

Faza 1 B

Predstavlja jo plast 3, ki je verjetno nastajala daljše obdobje in vsaj deloma kot naplavina na rečnem bregu. Vsebovala je koščke oglja in veliko manjših kosov lesa, med katerimi so bili tudi taki s sledmi obdelave. Kaže, da je šlo za hodno površino in bližino človekovih dejavnosti.

Faza 1 C

Predstavlja jo plast 4 – sloj manjših kosov lesa. Po sledih sekanja in klanja na vejah ter po deščicah in okleščkih menimo, da gre za odpadek, ki je nastal pri obdelavi lesa (glej dalje *Izsledki arheobotaničnih analiz. Les*). Plast kaže bližino človekovih dejavnosti, ne pa naselbine. Verjetnost, da je bil les naplavljen, se zdi majhna.

Faza 1 D

Predstavlja jo plast 5, ki je po debelini in razpršenosti ostankov sodeč nastajala daljše obdobje in je bila verjetno deloma naplavinskega izvora. Vsebovala je številne drobce oglja, odlomek ostenja rimske keramične posode (*sl.* 19) in številne razmeroma majhne kose lesa, ki so bili odpadek pri obdelavi lesa (glej dalje *Izsledki arheobotaničnih analiz. Les*). Ostanki torej kažejo na hodno površino in bližino človekovih dejavnosti, redkost arheoloških predmetov pa hkrati pomeni, da je bil naselbinski prostor razmeroma oddaljen.

Faza 1 E

Predstavlja jo plast 6 – glineni melj, v katerem je bilo nekaj zelo majhnih koščkov oglja in en drobec keramike. Lahko gre za naplavino, ki se je odložila ob reki, ko v bližini ni bilo naselbine

Faza Phase	Plast / Layer			Datacija / Chronology
	Izkop 1 in sonda 3 Sector 1 and Trench 3	Sonda 2 Trench 2	Izkopa 2–3 in sonda 7 Sectors 2–3 and Trench 7	
5	19–22	-	5–9	novodobno / modern
4	18	8–10		
3	17	7	4a–4b	od sredine 1. st. po Kr. do zgodnjega novega veka / from the mid 1 st cent. AD to the early modern period
2 C	15–16	5–6	2–3	avgustejsko obdobje / Augustan period
2 B	10–14	3–4		
2 A	7–9	1–2		
1 E	6	-	-	sredina 1. st. pr. Kr. / mid 1 st cent. BC
1 D	5	-	-	konec 2. st. do sredine 1. st. pr. Kr. / from the end of the 2 nd to the mid of the 1 st cent. BC
1 C	4	-	-	3. ali 2. st. pr. Kr. / 3 rd or 2 nd cent. BC
1 B	3	-	-	3. ali 2. st. pr. Kr. / 3 rd or 2 nd cent. BC
1 A	2	-	-	4. ali 3. st. pr. Kr. / 4 th or 3 th cent. BC

Razpr. 3: Vrhnika, Dolge njive. Razvrstitev plasti v arheološke faze in datacija.
Table 3: Vrhnika, Dolge njive. The arrangement of layers in the archaeological phases and dating.

ali intenzivnih človekovih dejavnosti. Obstaja pa tudi možnost, da je bil debeli sloj melja namerno nasut za utrditev hodne površine. V tem primeru bi potem morali plast 6 povezati z začetnimi dejavnostmi v fazi 2 A.

Plasti faz 1 A–E so torej nastajale v daljšem časovnem obdobju in vsaka pomeni sled ločenega dogajanja. Fazi 1 A (plast 2) in 1 C (plast 4) predstavljata dva kratkotrajna dogodka - namerni odložitvi lesa, ki se zdi verjetneje kot to, da gre za naravno naplavino. Fazi 1 B in 1 D razlagamo kot dve daljši obdobji večinoma naravnega odlaganja naplavinjskih plasti 3 in 5 ob hkratni uporabi prostora za hodno površino. V vseh štirih fazah so vidne sledi človekovih dejavnosti, naselbinski prostor pa je bil oddaljen. Nastanka in pomena faze 1 E oziroma plasti 6, ki vsebuje zelo malo človekovih sledi, ne moremo dobro pojasniti: lahko gre za enkratno namerno nasutje ali pa za naravno naplavino.

Faze 2 A–C (plasti 7–16)

Faza 2 A

V fazi 2 A je bil obrežni pas pokrit z debelo plastjo kamenja (plast 7), na katero je bila nasuta

plast peska (plast 8). Šlo je za utrditev in ureditev brega s kamnito podlago in peščenim tlakom. Na pesku se je nabrala tanka plast meljaste gline (plast 9), ki jo razlagamo kot ostanek hodne površine.

Faza 2 B

V fazi 2 B je bilo območje ponovno utrjeno s kamni (plast 10), vendar ne v tako strnjeni plasti kot pri prvi utrditvi. Čez je bila nasuta debela plast peska (plast 11). Šlo je torej za obnovo: novo utrditev in novi peščeni tlak. Na tlaku sta se nabrala dva zaporedna sedimenta hodnih površin (plasti 13 in 14). V površini tlaka je bil viden tudi vkop – jama, ki je bila kmalu zasuta (plast 12) in katere funkcije ne moremo prepoznati.

Faza 2 C

V fazi 2 C je sledila še tretja utrditev površine, tokrat z drobnejšimi kamni (plast 15). Prekrita je bila z novo plastjo peska (plast 16). Hodna površina, ki smo jo pričakovali na plasti peska, ni bila ohranjena.

Dejavnosti v fazah 2 A–C se torej začnejo z utrditvijo in tlakovanjem rečnega brega, čemur sledita dve popravili.

Faza 3 (plast 17)

Fazo 3 predstavlja debela plast 17 iz peščenega melja z maloštevilnimi ostanki iz različnih obdobij, od antike do novega veka (glej dalje *Datiranje po predmetih*). Odlagala se je verjetno dolgo časa. Morda lahko v njej prepoznamo nekoliko dvignjen naplavinski pas, ki spremlja strugo Ljubljanice vzdolž celotnega toka čez barje.²⁵ Plast se je oblikovala zunaj naselbinskega območja.

Fazi 4 in 5 (plasti 18–21)

Plast 18 predstavlja prvotno rušo in prst, ki je pokrivala površino pred sodobno gradnjo mostu in ceste (**faza 4**). Plasti 19–21 so nastale ob gradnjah in urejanju brega v zadnjih desetletjih (**faza 5**).

Sonda 2

Plasti v sondi 2 (*sl. 16*) se dokaj dobro ujemajo s plastmi v izkopu 1 (*sl. 6*). Območji ležita le 5 m narazen in sta umeščeni med obzidje rimske naselbine in reko (*sl. 4*).

Tako kot v izkopu 1 bi lahko tudi v sondi 2 videli tri zaporedna utrjevanja površine z nanosi peska (plasti 1, 3 in 6). V plasti 5, ki vsebuje več kamenja, bi morda lahko videli podlago za peščeni tlak (plast 6). Vmesni plasti 2 in 4, iz glinenega melja, sta lahko ostanka hodnih površin ali nasutij. Potemtakem bi lahko plasti 1–6 postavili v faze 2 A–C, tako kot smo jih določili v izkopu 1 (*razpr. 3*).

Plast 7 (rjav peščen melj) iz sonde 2 se verjetno ujema s plastjo 17 v izkopu 1, kjer smo jo interpretirali kot naplavino, nastalo po antičnem obdobju (*razpr. 3*).

Izkopa 2–3 in sonda 7

Po primerjavi s starejšimi raziskavami je bilo jasno, da sta bila izkopa 2 in 3 umeščena znotraj jugozahodnega območja rimske naselbine na Dolgih njivah (*sl. 4; 17*).

Prvi poseg neposredno v geološko osnovo (plast 1) predstavljata vkopani jama za stojko in manjša kamnita struktura nepravilne oblike. Geološko osnovo v vseh sondah, jamo za stojko in kamnito

strukturo je pokrival tlak iz grobega peska in grušča (plast 2). Nad tlakom je ležala slabo ohranjena ruševinska plast (plast 3). Po skromnih najdbah lahko tlak in ruševino nad njim postavimo v rimsko dobo (glej dalje *Datiranje po predmetih*).

Nekaj razmetanih kamnov v izkopu 2 v plasti 4a je morda predstavljalo zadnji ostanek vzhodnega obzidja rimske naselbine.

V plasteh 4a in 4b smo prepoznali nekdanjo ornico, ki se je oblikovala od opustitve antične naselbine dalje.

Plasti 5–7 predstavljajo najmlajša, novodobna nasutja.

DATIRANJE

Analiza radioaktivnega izotopa ¹⁴C

Analize ogljika ¹⁴C so opravili na šestih vzorcih (*razpr. 1*) v laboratorijih *Poznań Radiocarbon Laboratory* in *Beta Analytic Radiocarbon Dating*. Datacije so bile kalibrirane s programom Calib Rev 7.0.2.

Izkop 1 – geološka osnova (plast 1)

V tej plasti sta bila datirana en vzorec sedimenta in en organski vzorec:

– Vzorec sedimenta je bil odvzet iz palinološkega sedimentnega stolpca na absol. viš. 288,25 m n. m. (lega *sl. 6*; glej dalje Andrič 2016).

Beta-241775: 2730 ± 40 BP; kalibrirano 2923–2756 BP oziroma 973–806 BC (2 sigma).

– Neidentificirani rastlinski makroostanki iz plasti 1 so bili odvzeti iz palinološkega sedimentnega stolpca na absol. viš. 288,25 m n. m. (lega *sl. 6*; glej dalje Andrič 2016).

Beta-242460: 2300 ± 40 BP; kalibrirano 2363–2156 BP oziroma 413–206 BC (2 sigma).

Čeprav sta bila oba vzorca odvzeta iz iste globine v plasti 1 in sta ležala drug poleg drugega, je razlika med datacijama zelo velika. Vzorec sedimenta (Beta-241775) je datiran v čas 973–806 pr. Kr., vzorec rastlinskega makroostanka (Beta-242460) pa 413–206 pr. Kr. Ker se datacija drugega vzorca ujema z datacijo debla iz plasti 2 (faza 1 A; glej spodaj), je mogoče, da so se datirani rastlinski makroostanki pogreznili v plast 1 iz mlajše, višje ležeče plasti 2, tako kot se je to zgodilo s posameznimi večjimi kosi lesa iz plasti 2. Po tej razlagi datacija prvega vzorca (973–806 pr. Kr.) bolj pravilno določa čas

²⁵ Melik 1946, 41; Horvat 1990, 35–36, 49, 161, 171.

nastanka sedimenta v plasti 1 na absol. viš. 288,25 m n. m. (glej dalje Andrič 2016).

Izkop 1 – faza 1 A (plast 2)

Za analizo 14C je bil odvzet vzorec lesa iz periferije hrastovega debla z vidnimi sledmi obdelave VRH07-086a (*sl. 7; 21; 22; Katalog lesa, št. 1*).

Poz-46646: 2225 ± 30 BP; kalibrirano 2329–2154 BP oziroma 379–204 BC (2 sigma).

Analiza je pokazala približno starost debla ob njegovem poseku, tj. 379–204 pr. Kr.

Izkop 1 – faza 1 B (plast 3)

Datiran je bil organski sediment, odvzet iz palinološkega sedimentnega stolpca, na absolutni višini 288,57 m n. m. (lega *sl. 6*; glej dalje Andrič 2016).

Beta-259684: 3050 ± 40 BP; kalibrirano 3366–3085 BP oziroma 1416–1135 BC (2 sigma).

Ocenjena starost sedimenta (1416–1135 pr. Kr.) v plasti 3 je skoraj 1000 let starejša od datacij spodaj ležečih plasti 1 in 2 in tako ne ustreza stratigrafski legi na terenu. Verjetno kaže na premeščanje obrečnega sedimenta ali pa na material vodnih rastlin, katerih datacije so zaradi specifičnega fotosintetskega cikla prestare (glej dalje Andrič 2016).

Izkop 1 – faza 1 D (plast 5)

Datirana sta bila dva organska vzorca, vzorec lesa in jelova iglica.

– Vzorec lesa je bil odvzet iz periferije jesenovega debla s sledmi obdelave VRH07-178 (*sl. 21; Katalog lesa, št. 32*).

Poz-46647: 2095 ± 30 BP; kalibrirano 2144–1995 BP oziroma 194–45 BC (2 sigma).

– Druga analiza je bila narejena na jelovi iglici, najdeni v arheobotaničnem vzorcu št. 74, odvzetem na globini 288,72 m n. m. (lega *sl. 9*).

Poz-46649: 2225 ± 35 BP; kalibrirano 2331–2153 BP oziroma 381–203 BC (2 sigma).

Datacija jelove iglice (Poz-46649) v čas 381–203 pr. Kr. najverjetneje kaže prestaro obdobje. Vzrok je lahko presedimentacija ob reki. Mogoče je tudi, da je bil vzorec zaradi težavnega razlikovanja arheoloških slojev med izkopavanji pripisan napačni plasti in bi pravzaprav sodil v plast 3.

Datacija jesenovega debla (Poz-46647) v čas 194–45 pr. Kr. je stratigrafsko ustrežnejša.

Dendrokronologija

Dva vzorca hrastovih debel (VRH07-086a in VRH07-102; *sl. 6; 7; 21: 1; 22: 1,5; Katalog lesa, št. 1, 5*) iz izkopa 1, oba iz plasti 2 (faza 1 A), sta bila primerna za dendrokronološko analizo. Razpon branik je bil 45 let, kar pa ni bilo dovolj za uspešno datiranje z referenčno hrastovo kronologijo (Katarina Čufar, Oddelek za lesarstvo, Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani).

Datiranje po predmetih

Izkop 1

Faza 1 D (plast 5)

V plasti 5 je bil najden en sam predmet – odlomek ostenja visokega vretenastega kozarca iz keramike tankih sten (*sl. 19; Katalog predmetov, št. 1*). Takšni kozarci so se sredi 2. st. pr. Kr. razširili iz tirenske Italije po vsem polotoku in po zahodnem Sredozemlju. V notranjosti Slovenije jih najprej srečamo na rimski postojanki Mandrga na prelazu Razdrto, kjer so datirani na konec 2. ali na začetek 1. st. pr. Kr. oziroma v obdobje LT D1a.²⁶ Različica, okrašena z bunčicami, se na jugovzhodnoalpskih najdiščih pojavlja v prvi tretjini 1. st. pr. Kr.,²⁷ npr. na Prevalu na Razdrtem²⁸ in v Fornačah.²⁹ Kot kaže skupek najdb iz stavbe OR/20c s Štalenske gore, pa je bila v tretji četrtini 1. st. pr. Kr. že zelo redka.³⁰ Za odlomek ostenja iz plasti 5 ni jasno, kateri različici visokih kozarcev pripada.

Na podlagi odlomka kozarca lahko torej datiramo plast 5 v čas od konca 2. st. pr. Kr. do najpozneje zgodnjeavgustejskega obdobja.

Faza 1 E (plast 6)

V plasti 6 je bil najden samo en odlomek ostenja prostoročno izdelanega lonca (*Katalog predmetov, št. 2*). Po videzu ga lahko povežemo s prazgodovinsko keramiko, podrobneje pa ga ne moremo opredeliti.

Faza 2 A (plasti 7–9)

Plast 7: *Katalog predmetov, št. 3, 4*. Maloštevilni odlomki rimske navadne namizne keramike in brezoblični kosi prežgane gline.

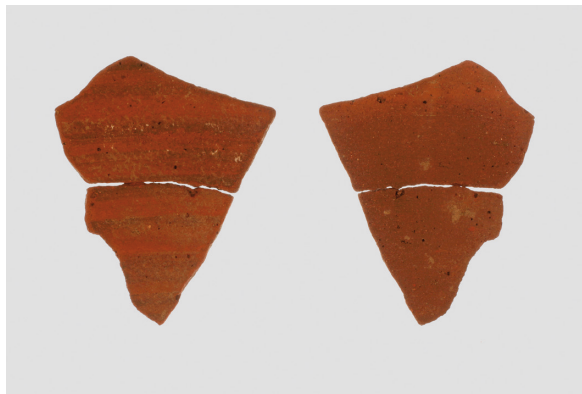
²⁶ Horvat, Bavdek 2009, 68–72, 94.

²⁷ Božič 2008, 128.

²⁸ Horvat, Bavdek 2009, 112, 121.

²⁹ Horvat, Bavdek 2009, 71–72; Stokin 1992, t. 1: 8–9,12; 3: 10–12.

³⁰ Schindler-Kaudelka 2002, 266.

Sl. 19: Vrhnika, Dolge njive. Izkop 1, plast 5. Ostenje kozarca iz keramike tankih sten (*Katalog predmetov*, št. 1).
Fig. 19: Vrhnika, Dolge njive. Sector 1, Layer 5. Fragments of the thin-walled beaker (*Catalogue of artefacts*, no. 1).

Plast 8: *Katalog predmetov*, št. 5–9. Odkrit je bil močno izrabljen as, kovan v prvi polovici 2. st. pr. Kr. (kat. št. 5). Med maloštevilnimi kosi rimske navadne namizne keramike izstopa bikonični vrč (kat. št. 7).

Plast 9: *sl. 20*: 12,13. *Katalog predmetov*, št. 10–18. Najdenih je bilo nekaj železnih predmetov in predvsem keramika, npr. kozarec iz oksidacijsko žgane keramike tankih sten (kat. št. 14), navadna namizna keramika z vrčema (*sl. 20*: 12,13) in lonci iz grobe kuhinjske keramike, izdelani na roko (kat. št. 17).

Rimska keramika v treh plasteh faze 2 A je maloštevilna, prisotne pa so vse tri običajne skupine: fina, navadna namizna in groba kuhinjska keramika. Oksidacijsko žgana keramika tankih sten, bikonični vrč in vrč s širokim izlivkom kažejo na zgodnjo rimsko dobo, ožje časovno pa niso določljivi. Tudi novc ni primeren za natančno datiranje plasti. V vseh plasteh so ležali razpršeni brezoblični koščki oranžno prežgane gline, ki so morda ostanki ometa ali oblog ognjišč in peči. Odkritih je bilo tudi nekaj koščkov železa nedoločljivih oblik.

Faza 2 B (plasti 10–14)

Plast 10: brez arheoloških najdb.

Plast 11: *sl. 20*: 19–21. *Katalog predmetov*, št. 19–27. Ustje (*sl. 20*: 19) pripada verjetno sigilatni skodelici padske proizvodnje B in oblike Consp. 22.6, ki je značilna za čas od drugega desetletja pr. Kr. do konca avgustejskega obdobja.³¹ Ostala keramika ni ožje časovno določljiva.

Plast 12: *katalog predmetov*, št. 28–33. Predmeti niso ožje časovno določljivi.

Plast 13: *sl. 20*: 34–36. *Katalog predmetov*, št. 34–37. Predmeti niso ožje časovno določljivi.

Plast 14: *sl. 20*: 38, 42–48. *Katalog predmetov*, št. 38–55. Dve posodi iz keramike s črnim premazom (*sl. 20*: 42,43) se ujemata s srednjepadsko keramiko s črnim premazom oziroma s poroznim fabrikatom s Štalenske gore.³² Krožnik (*sl. 20*: 42) ima ravno dno in poševno steno, ki se proti ustju enakomerno zožuje. Krožnik s podobno obliko ostenja je bil odkrit že pri starejših izkopavanjih na Dolgih njivah.³³ Sorodne oblike najdemo tudi med poroznim fabrikatom s Štalenske gore³⁴ in keramiko najstarejših rimskih plasti iz Gurine.³⁵ Gre za pozne oblike keramike s črnim premazom, ki jih lahko postavimo predvsem v predavgustejsko in zgodnjeavgustejsko obdobje.³⁶ Podobno oblikovano ostenje krožnika se pojavi tudi na zgodnji sigilati – oblika Consp. 1.³⁷ Krožnik (ali skleda) s poševnim ostenjem in preprosto zaključenim ustjem (*sl. 20*: 43) je blizu oblikam Lamboglia 5/7 in 7/16, ki sta značilni za avgustejsko obdobje.³⁸ Nepremazani kozarci vrste Aco (*sl. 20*: 44) so na Štalenski gori številni v drugem desetletju pr. Kr., v poznoavgustejskem obdobju pa že zelo redki.³⁹

Plasti faze 2 B vsebujejo raznovrstno rimsko keramiko. Fino namizno posodje (krožniki, kozarci, skodelice) je bilo uvoženo iz severne Italije. Iz Italije je prišla verjetno tudi navadna keramika, izdelana iz prečiščene gline in oksidacijsko žgana (vrči, pokrov, skleda). Grobi kuhinjski lonci, ki so bili izdelani ali vsaj dodelani na roko (*sl. 20*: 21,35,36), pa so verjetno lokalnega izvora. Poleg številnih koščkov prežgane gline se pojavljajo v plasteh odlomki amfor, opek in kos imbreksa. Najdenih je bilo tudi več žebeljev in različnih koščkov železa (*sl. 20*: 34,38).

Krožnik s črnim premazom (*sl. 20*: 42) in čaša Aco (*sl. 20*: 44) kažeta na zgodnje- oziroma srednjeavgustejski čas, medtem pa sigilatna sko-

³² Horvat, Bavdek 2009, 57–58.

³³ Horvat 1990, 116, t. 22: 4; Mušič, Horvat 2007, 257–258, 278–279.

³⁴ Schindler 1967, t. 5: 7–8; Schindler 1986, 356, sl. 4: 9–11.

³⁵ Gamper 2007, sl. 4: 2,4; 11–13.

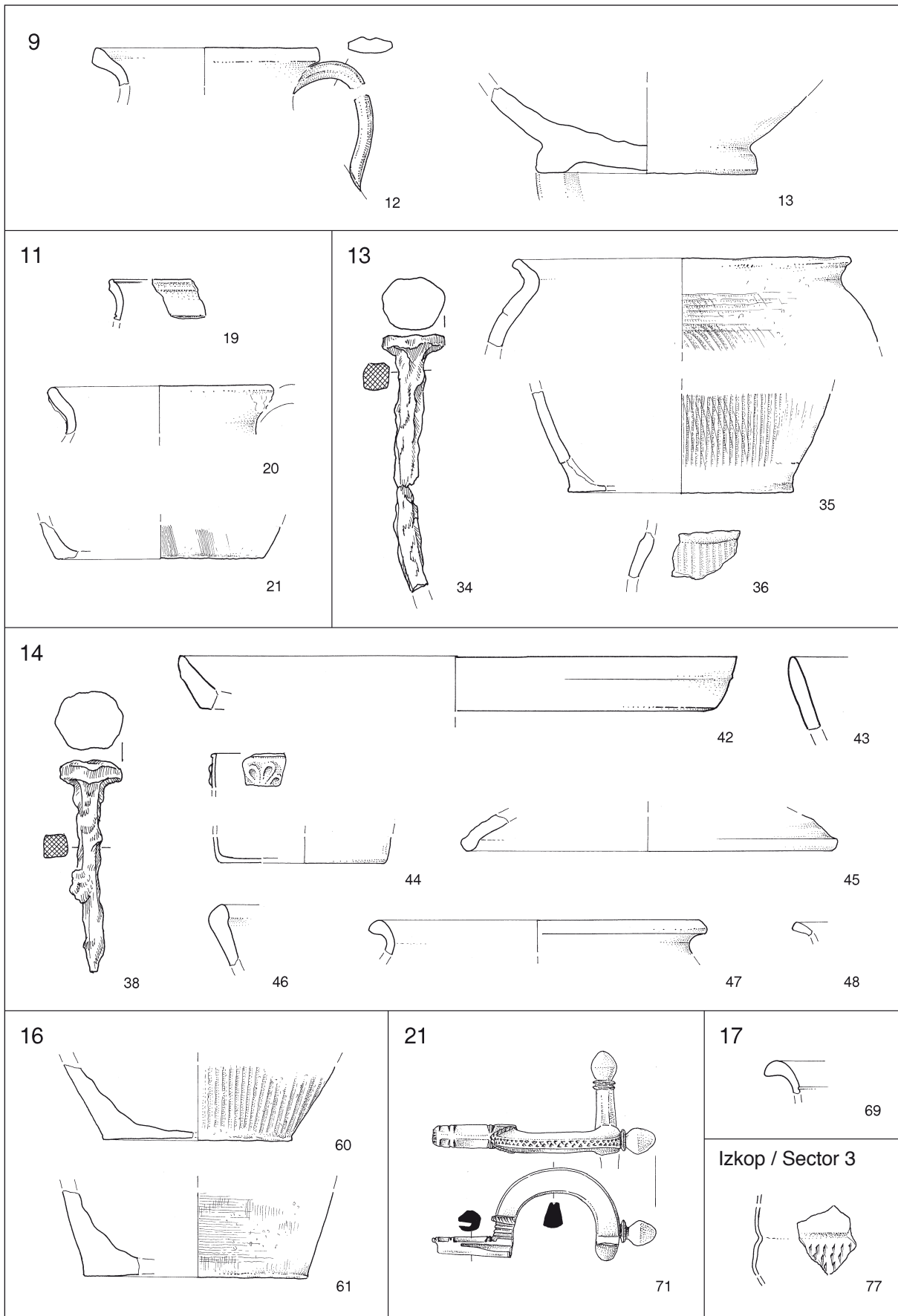
³⁶ Mušič, Horvat 2007, 257–258, 278–279.

³⁷ Schindler, Scheffenegger 1977, 41–50, t. 8: 8–9; *Conspectus* 2002, 52.

³⁸ Božič 2008, 133–134; Dolenz et al. 2008, 258–260; Horvat, Bavdek 2009, 118.

³⁹ Schindler Kaudelka 2000, 62.

³¹ *Conspectus* 2002, 90.

←

Sl. 20: Vrhnika, Dolge njive. Predmeti. – Izkop 1: plasti 9, 11, 13–14, 16–17, 21 (kat. št. 12, 13, 19–21, 34–36, 38, 42–48, 60, 61, 69, 71. – Izkop 3: (kat. št. 77). 34,38 železo; 71 bakrova litina; ostalo keramika. M. 19,34,38,42–44,71,77 = 1:2; ostalo = 1:3.

Fig. 20: Vrhnika, Dolge njive. Artefacts. – Sector 1: Layers 9, 11, 13–14, 16–17, 21 (cat. nos. 12, 13, 19–21, 34–36, 38, 42–48, 60, 61, 69, 71). – Sector 3 (cat. no. 77). 34,38 iron; 71 copper alloy; the rest pottery. Scale 19,34,38,42–44,71,77 = 1:2; other = 1:3.

delica (*sl. 20:* 19) zanesljivo opredeljuje fazo 2 B v srednje- do poznoavgustejski čas.

Faza 2 C (plasti 15 in 16)

Plast 15: *Katalog predmetov*, št. 56. Najden je bil močno izrabljen as, kovan v prvi polovici 2. st. pr. Kr.

Plast 16: *sl. 20:* 60–61. *Katalog predmetov*, št. 57–68. Poleg grobih kuhinjskih loncev (*sl. 20:* 60,61 in kat. št. 64) srečamo še keramiko tankih sten (kat. št. 62), navadno namizno keramiko (kat. št. 63), koščke amfor, opek in prežgane gline (kat. št. 65–67). Zraven je bilo še nekaj kovinskih predmetov (kat. št. 57–59) in kos žindre (kat. št. 68).

Po predmetih se plasti faze 2 C ne da datirati podrobneje kot v zgodnjnerimsko dobo.

Faza 3 (plast 17)

V plasti 17 je bilo najdenih nekaj manjših koščkov rimske keramike (*Katalog predmetov*, št. 69, 70), med njimi izvihano ustje sklede (*sl. 20:* 69). Sklede in skodele z izvihanim ustjem so bile zelo priljubljene in dolgo uporabljane ter se pojavljajo od druge polovice 1. st. do začetka 3. st. po Kr.⁴⁰

Faza 5 (plast 21)

V moderno premešani plasti 21 vzhodno od izkopa 1 je bila najdena fibula s čebuličastimi zaključki gumbov (*sl. 20:* 71; *Katalog predmetov*, št. 71). Sodi v tip I A, ki je najpogostejši ob koncu 3. in na začetku 4. st., tj. med letoma 280 in 320.⁴¹

Izkop 3

Plast 2: *katalog predmetov*, št. 72. Najdeni so bili samo brezoblični kosi prežgane gline.

Plast 3: *katalog predmetov*, št. 73–76. Maloštevni kosi keramike sodijo v rimsko dobo, niso pa časovno ožje določljivi.

Plast 4a: *sl. 20:* 77. *Katalog predmetov*, št. 77, 78. Skodelica tankih sten (*sl. 20:* 77) je po sivi in

trdi keramiki brez premaza blizu fabrikatu C s Štalenske gore, ki je bil priljubljen od tiberijskega časa dalje.⁴² Primerjamo jo lahko tudi s keramiko tankih sten tipa A iz Angere, kjer sodi v tiberijsko-klavdijsko obdobje.⁴³

Po redkosti keramičnih odlomkov iz faz 1 D in 1 E v izkopu 1 sodimo, da gre za čas pred izgradnjo rimske naselbine na Dolgih njivah. Odlomek ostenja kozarca iz keramike tankih (*sl. 19*) iz faze 1 D predstavlja najstarejši predmet na izkopanem območju. Z njegovo pomočjo lahko datiramo fazo od konca 2. do sredine 1. st. pr. Kr., hkrati pa odlomek tudi dokazuje, da je v Navport že takrat prihajala fina namizna keramika iz Italije.

V plasteh faz 2 A–C v izkopu 1 so bile odkrite maloštevilne arheološke najdbe, predvsem močno razdrobljena keramika in le nekaj kovinskih predmetov. Gradivo iz vseh plasti je zelo sorodno: rimski novci, iz Italije uvožena fina namizna in navadna namizna keramika ter lokalna groba kuhinjska keramika. Natančnejša datacija faz 2 A in 2 C ni mogoča zaradi majhne količine gradiva. Fazo 2 B pa se da dobro datirati po značilnih oblikah fine keramike. Krožnika iz keramike s črnim premazom (*sl. 20:* 42,43), skodelica iz tere sigilate (*sl. 20:* 19) in kozarec vrste Aco (*sl. 20:* 44) so bili lahko skupaj v rabi v srednjeavgustejskem obdobju. Najverjetneje so si vse tri faze (2 A, 2 B in 2 C) razmeroma hitro sledile in sodijo v avgustejsko obdobje.

Keramično skodelico (*sl. 20:* 77), ki je datirana v prvo polovico 1. st., najdena pa v nekdanji ornici v izkopu 3, lahko povežemo z rimsko naselbino na Dolgih njivah.

Odlomek sklede (*sl. 20:* 69), najden v plasti 17 (izkop 1, faza 3) in datiran med drugo polovico 1. in začetek 3. st., je iz časa po opustitvi naselbine na Dolgih njivah.

Čebuličasta fibula (*sl. 20:* 71), najdena na uničenem prostoru, je najmlajši arheološki ostanek in sodi na konec 3. in na začetek 4. st.

⁴⁰ Istenič 1999, 96–99; Krajšek, Stergar 2008, 253.

⁴¹ Pröttel 1988, 349–353.

⁴² Schindler-Kaudelka 1975, 31–32.

⁴³ Sena Chiesa 1985, 393.

IZSLEDKI ARHEOBOTANIČNIH ANALIZ

Semena in plodovi

Vseh devet po presoji odvzetih arheobotaničnih vzorcev iz z vodo prepojenih starejših plasti izkopa 1 (*razpr. 1*: plasti 2, 3, 5; faze 1 A, 1 B, 1 D) je vsebovalo različne rastlinske in živalske ostanke (*razpr. 4*).

Med rastlinskimi prevladujejo semena in plodovi naravnega rastja, predvsem vodnih in obrežnih rastlin (npr. vodni sovec, vodna zlatica, šaši, ostricevke, bički, dristavci). Veliko je tudi ostankov drevesnih vrst, predvsem jelke, jelše, leske, hrasta in bukve (semena oz. plodovi, iglice oz. listi, popki, les). Ni pa bilo ostankov kulturnih ali gojenih rastlin. Med možnimi nabiranimi rastlinami so bila odkrita semena jagodnjaka, maline in divje jableane oz. hruške ter plodovi leske, hrasta in bukve.

Majhni živalski ostanki, ki so se ujeli na situ med mokrim sejanjem, kažejo na vodno (npr. vodne žuželke, mehkužci, ribe) in antropogeno okolje (koproliti malih sesalcev, velikosti reda miši).

Štirje preliminarno pregledani sistematično odvzeti vzorci (po eden iz faz 1 E, 2 A, 2 B, 2 C) so vsebovali izredno malo ali nič rastlinskih ostankov (*razpr. 1*; 5) in, kar je pomembno, ohranjenih ni bilo nobenih ostankov kulturnih rastlin. Tako smo se prepričali, da v nobeni od mlajših plasti (od faze 1 E dalje) ni antropogenih sledi rastlinske prehrane (gojene ali nabirane). Zato ostalih sistematično odvzetih vzorcev iz suhih, mlajših plasti nismo več analizirali.

Les

V izkopu 1 smo iz plasti 2–5 pobrali različno število vzorcev lesa. Razlike v količini so posledica velikosti, ohranjenosti in številčnosti ohranjenih kosov lesa, pa tudi prostornine izkopanih plasti (*razpr. 6*).

Opisi kosov lesa:

Vzorčen les je v večini izviral iz *debel* ali *vej*. Kadar ločitev ni bila popolnoma jasna (pri manjših in poškodovanih kosih), smo primerke s premerom koluta 5 cm in več opredelili kot "*debla*", primerke

z manjšim premerom pa kot "*veje*". Debla in veje večinoma niso imeli ohranjenih stranskih vej. Pogosto ni bilo mogoče ugotoviti, ali je to posledica obsekavanja ali naravnega procesa. Skorja (z lubjem ali brez) je bila lahko ohranjena ali pa tudi ne, vendar namernega lupljenja nismo mogli prepoznati.

Po izvoru in sledih obdelav smo les razdelili na *neobdelana* in *obdelana debla* (debla, klana na segmente ali tramovi), *deske*, *neobdelane* in *obdelane veje*, *okleščke*, *luske* in *kose lubja* (*razpr. 6–9*). Kot *okleščke* smo opredelili manjše klane in odsekane kose (s periferijo ali brez), v katerih smo prepoznali odpadke pri obdelavi lesa. *Luske* so majhni in tanki koščki lesa, katerih nastanek težko ugotovimo.

Na vzorcih smo prepoznali sledi obdelave: *klanje*, *sekanje*, *žaganje* in *ožganost* lesa.

Faza 1 A (plast 2)

Vzorčenih je bilo 14 kosov lesa. Gre za listavce, vrstna pestrost lesa je razmeroma velika. Prevladuje hrast, sledi bukev, ostale vrste so prisotne s posameznimi primerki (*razpr. 7*; *sl. 6*; 7; 21: 1,3; 22; *Katalog lesa*, št. 1–14).

Debla, pet hrastovih in eno bukovo, so bila neenakomerno debela, tudi grčava, s premeri od 6 do 30 cm. Ohranjene dolžine so bile od 20 do 215 cm, pri čemer sta dve segali še zunaj izkopnega polja (*sl. 6*; 7; 21: 1,3; 22: 1–6; kat. št. 1–6).

Sledi obdelave so pogoste (*razpr. 6*; 7). Debla so imela odsekane veje, obsekane konice, zaseke (*sl. 21*: 1,3; 22: 1–6; kat. št. 1–6), v enem primeru so morda vidne tudi sledi žaganja (*sl. 21*: 3; 22: 3; kat. št. 3). Najdena je bila ena klana deščica (*sl. 22*: kat. št. 7), konica ene od vej je obsekana (*sl. 22*: kat. št. 9). Šest vej je brez sledov obdelave in tudi brez stranskih vej (kat. št. 8, 10–14), ena med njimi je bila verjetno ožgana (*sl. 22*: kat. št. 8).

Večja debla in veje kažejo na sekanje dreves, klano deščico pa lahko razumemo kot odpadke pri obdelavi lesa.

Hrastovo deblo VRH07-086a (*sl. 21*: 1; 22: kat. št. 1) je bilo datirano z metodo radioaktivnega izotopa 14C.

Razpr. 4: Vrhnika, Dolge njive. Izkop 1. Arheobotanični in arheozoološki ostanki v vzorcih iz faz 1 A, 1 B in 1 D (plasti 2, 3 in 5). x = večje število; ? = nezanesljiva identifikacija.

Table 4: Vrhnika, Dolge njive. Sector 1. Archaeobotanical and archaeozoological remains in samples from Phases 1 A, 1 B and 1 D (Layers 2, 3 and 5). x = large number; ? = unsure identification.

Vzorec / Sample		Faza Phase 1 A		Faza Phase 1 B					Faza Phase 1 D	
		Plast Layer 2		Plast Layer 3					Plast Layer 5	
TAKSON / TAXA	Št. / No. Ostank / Remain	92	100	77	79	80	82	93	74	234
<i>Quercus</i> sp. / hrast	želod / acorn		1	?1	2				?1	
<i>Quercus cerris</i> / cer	želod / acorn					1				
<i>Alnus glutinosa</i> / črna jelša	seme / seed			?1					2	
<i>Fagus sylvatica</i> / bukev	žir / beech nut									1
<i>Abies alba</i> / jelka	iglice / needles				3	13			10	
<i>Corylus avellana</i> / leska	lešnik / hazel nut	1						2		
Maloideae / jablana, hruška	pečka / pip				1					
<i>Galium</i> sp. / lakota	seme / seed				1					
<i>Trifolium</i> sp. / detelja	seme / seed					?1				
<i>Epilobium</i> , <i>Hypericum</i> / vrbovec, krčnica	seme / seed					3				
Chenopodiaceae / metlikovke	seme / seed					1				
<i>Rubus idaeus</i> / malina	seme / seed					1				
<i>Fragaria vesca</i> / jagodnjak	seme / seed				1					
Betulaceae / brezovke	socvetje / inflorescence					1				
<i>Schoenoplectus</i> sp. / biček	seme / seed					1				
<i>Carex</i> sp. / šaš	seme / seed					6				
Cyperaceae / ostričevke	seme / seed				4					
<i>Sagittaria</i> sp. / streliša	seme / seed					?1				
<i>Ranunculus aquatilis</i> / vodna zlatica	seme / seed				6	2			2	
<i>Ranunculus acris</i> / ripeča zlatica	seme / seed				1	1				
<i>Potamogeton</i> sp. / dristavec	seme / seed					3	1			
<i>Oenanthe aquatica</i> / vodni sovec	seme / seed				11	18			1	
<i>Pteridium aquilinum</i> / orlova praprot	ostanek lista / leaf remains			1		1				
Fungi / glive	spore / spores					1				
ostalo / other	ostanki mahov / remains of mosses			x	x	x	x		x	
	ostanki semen oz. plodov / remains of seeds or fruits								3	
	ostanki popkov / remains of buds				4	x			2	
	ostanki vejic, koreninic, lesa / remains of twigs, fine roots, wood			x	x	x	x		x	
	ostanki skorje dreves / remains of tree bark				x				x	
	ostanki listov listavcev / leaf remains of deciduous trees				x	x	x	x		x
	mikrooglje / micro-charcoal				1	x	x	x		
Mollusca / mehkužci	lupinice / valves			x		x	x		x	
Gastropoda / polži	hišica / shells								1	
Trichoptera / mladoletnice	hišice / shells			x	x	x	x		x	
Coleoptera / hrošči	zunanji skelet / exoskeletons						1			
Insecta / žuželke	zunanji skelet / exoskeletons			x	x	x			x	
Pisces / ribe	luska / scales					1				
mali sesalec / small mammal	koproliti / coprolites				3	5				

Faza / Phase	1 E	2 A	2 B	2 C
Plast / Layer	6	9	13	16
Št. vzorca / Sample No.	33	19	8	1
Volumen sedimenta / Volume of the sediment	2,8 l	4 l	3 l	3,5 l
Volumen anorganskih ostankov / Volume of inorganic remains	35 ml	600 ml	260 ml	100 ml
Volumen organskih ostankov / Volume of organic remains	10 ml	100 ml	60 ml	250 ml
Rastlinski makroostanki Macrobotanical remains	drobci oglja, ostanki mahov in koreninic fragments of charcoal, remains of mosses and fine roots	drobci oglja fragments of charcoal	drobci oglja fragments of charcoal	1 seme maline (<i>Rubus idaeus</i>), drobci oglja 1 seed of <i>Rubus idaeus</i> , fragments of charcoal

Razpr. 5: Vrhnika, Dolge njive. Izkop 1. Arheobotanični ostanki v sistematično odvzetih in preliminarno pregledanih vzorcih iz faz 1 E, 2 A, 2 B in 2 C (plasti 6, 9, 13 in 16).

Table 5: Vrhnika, Dolge njive. Sector 1. Archaeobotanical remains in the systematically collected and preliminary examined samples from the Phases 1 E, 2 A, 2 B and 2 C (Layers 6, 9, 13 and 16).

VZOREC LESA / WOOD SAMPLE		Faza / Phase				Σ
Oblika ali prvotna lega Form or original position	Obdelava / Working	1 A	1 B	1 C	1 D	
		Plast / Layer 2	Plast / Layer 3	Plast / Layer 4	Plast / Layer 5	
Deblo / Trunk	neobdelano / unworked				2 (0,6 %)	2
	klano, obsekano / split, chopped	6			16 (4,9 %)	22
Veja / Branch	neobdelana / unworked	6		6	132 (40,1 %)	144
	klana, obsekana / split, chopped	1	1	2	34 (10,3 %)	38
Deska / Board	klana / split	1		2	65 (19,7 %)	68
Oklešček in luska / Woodchip and shawing	klano, obsekano / split, chopped			2	40 (12,2 %)	42
Lubje / Bark					27 (8,2 %)	27
Nedoločeno / Undefined				1	13 (4,0 %)	14
Σ		14	1	13	329 (100 %)	357

Razpr. 6: Vrhnika, Dolge njive. Izkop 1. Število vzorcev lesa iz faz 1 A–D (plasti 2–5), oblika ali opredelitev lesa po prvotni legi v drevesu in sledi obdelave.

Table 6: Vrhnika, Dolge njive. Sector 1. The number of wood samples from the Phases 1 A–D (Layers 2–5), form or determination of wood according to its original position in the trunk and traces of working.

Faza 1 B (plast 3)

Iz plasti je bil pobran samo en večji kos lesa - hrastova veja, z obsekanim koncem (razpr. 6; Katalog lesa, št. 15).

Faza 1 C (plast 4)

Plast 4 je sestavljal, podobno kot plast 2, sloj neurejeno nametanih manjših kosov lesa (sl. 8). Kot vzorce smo pobrali krajše veje (dolžine do 33 cm), deščice in okleščke (razpr. 6; Katalog lesa, št. 18–28). Devetim vzorcem nismo določili vrste,

preostali štirje pa so pripadali štirim različnim vrstam lesa listavcev (razpr. 8).

V primerjavi s plastjo 2 gre tu za drugačno sestavo lesnih ostankov: manjši kosi lesa, med katerimi močno prevladujejo veje (kat. št. 17, 20–23, 25, 27–28), prisotne so deske (sl. 23: 18; kat. št. 16, 18) in oklešček (sl. 23: kat. št. 19), ni pa večjih debel. Deske in okleščki kažejo, da gre vsaj deloma za odpadek, ki je nastal pri obdelavi lesa. Zdi se nam verjetno, da so s plastjo lesa namenoma utrdili mehko obrežje.

Oblika Form	Obdelava Working	Vrsta nedoločena / Species unidentified	QUSP	FRSP	ALGL	COAV	ALGL/COAV	ACSP	ACSP/TILIA	FASY	SASP/POSP	CPBE	ULMUS	ROSACEAE	ABAL	IGLAVEC / CONIFEROUS TREE	Σ
Deblo / Trunk	neobdelano / unworked																
	klano, obsekano / split, chopped		5							1							6
Veja / Branch	neobdelana / unworked	2					1			1	1	1					6
	klana, obsekana / split, chopped		1														1
Deska / Board	klana / split									1							1
Oklešček in luska / Woodchip and shawing	klano, obsekano / split, chopped																
Lubje / Bark																	
Nedoločeno / Undefined																	
Σ		2	6				1			3	1	1					14

Razpr. 7: Vrhnik, Dolge njive. Izkop 1, faza 1 A (plast 2). Število vzorcev lesa po lesnih vrstah in sledih obdelave.

Table 7: Vrhnik, Dolge njive. Sector 1, Phase 1 A (Layer 2). The number of wood samples in relation to the wood species and traces of working.

QUSP = *Quercus* sp. (hrast / oak); FRSP = *Fraxinus* sp. (jesen / ash); ALGL = *Alnus glutinosa* (črna jelša / black alder); COAV = *Corylus avellana* (leska / hazel); ACSP = *Acer* sp. (javor / maple); TILIA = *Tilia* sp. (lipa / lime); FASY = *Fagus sylvatica* (bukev / beech); SASP = *Salix* sp. (vrba / willow); POSP = *Populus* sp. (topol / poplar); CPBE = *Carpinus betulus* (gaber / common hornbeam); ULMUS = *Ulmus* sp. (brest / elm); ROSACEAE = rožnice / rose family; ABAL = *Abies alba* (jelka / fir)

Faza 1 D (plast 5)

Pobrali smo 329 vzorcev lesa, ki je bil neurejeno razpršen v plasti 5. Bistveni podatki o lesu so predstavljeni na razpredelnih (razpr. 6; 9–11), v katalogu pa so opisani samo primerki, predstavljeni s slikami (sl. 21: 29–33; 24; Katalog lesa, št. 29–36).

Več kot 90 % pobranih primerkov je majhnih, dolgih okoli 20 cm ali manj, daljših je bilo le nekaj vej (največ do 50 cm dolžine). Verjetnost, da smo dele istega drevesa obravnavali večkrat, je torej precejšnja.

104 vzorcem smo določili vrsto. Les hrasta prevladuje z 31 % (n = 32 vzorcev), sledijo jelša (n = 13–16), jesen (n = 12), javor (n = 9–10), bukev (n = 8) in iglavci (n = 11) (razpr. 9).

Število kosov s sledmi obdelave (n = 155) in tistih brez njih (n = 174) je približno uravnoteženo (razpr. 10). Maloštevilni primerki so bili tudi ožgani (n = 10), kar je le 3 % vzorčenega lesa (razpr. 11).

Polovico ostankov predstavljajo veje (n = 166), od katerih jih je bila večina (80 %) krajša od 20 cm. 80 % vej (n = 132) je bilo neobdelanih, hkrati pa so bile tudi brez stranskih vej in pogosto brez lubja. Ni bilo mogoče jasno razlikovati med naravnimi procesi in namenskim lupljenjem ter odstranjevanjem stranskih vej. Na 20 % vej (n = 34) so bile jasno vidne sledi obdelave: zaseki, s katerim so bile odsekane od debla, obsekane konice ali pa so bile veje razklane po dolgem (razpr. 6; 9; sl. 21: 29; 24: 29,34ab; kat. št. 29, 34).

Oblika Form	Obdelava Working	Vrsta nedoločena / Species unidentified	QUSP	FRSP	ALGL	COAV	ALGL/COAV	ACSP	ACSP/TILIA	FASY	SASP/POSP	CPBE	ULMUS	ROSACEAE	ABAL	IGLAVEC / CONIFEROUS TREE	Σ
Deblo / Trunk	neobdelano / unworked																
	klano, obsekano / split, chopped																
Veja / Branch	neobdelana / unworked	5					1										6
	klana, obsekana / split, chopped		1	1													2
Deska / Board	klana / split	1								1							2
Oklešček in luska / Woodchip and shawing	klano, obsekano / split, chopped	2															2
Lubje / Bark																	
Nedoločeno / Undefined		1															1
Σ		9	1	1			1			1							13

Razpr. 8: Vrhnika, Dolge njive. Izkop 1, faza 1 C (plast 4). Število vzorcev lesa po lesnih vrstah in sledih obdelave.
Table 8: Vrhnika, Dolge njive. Sector 1, Phase 1 C (Layer 4). The number of wood samples in relation to the wood species and traces of working.

QUSP = *Quercus* sp. (hrast / oak); FRSP = *Fraxinus* sp. (jesen / ash); ALGL = *Alnus glutinosa* (črna jelša / black alder); COAV = *Corylus avellana* (leska / hazel); ACSP = *Acer* sp. (javor / maple); TILIA = *Tilia* sp. (lipa / lime); FASY = *Fagus sylvatica* (bukev / beech); SASP = *Salix* sp. (vrba / willow); POSP = *Populus* sp. (topol / poplar); CPBE = *Carpinus betulus* (gaber / common hornbeam); ULMUS = *Ulmus* sp. (brest / elm); ROSACEAE = rožnice / rose family; ABAL = *Abies alba* (jelka / fir)

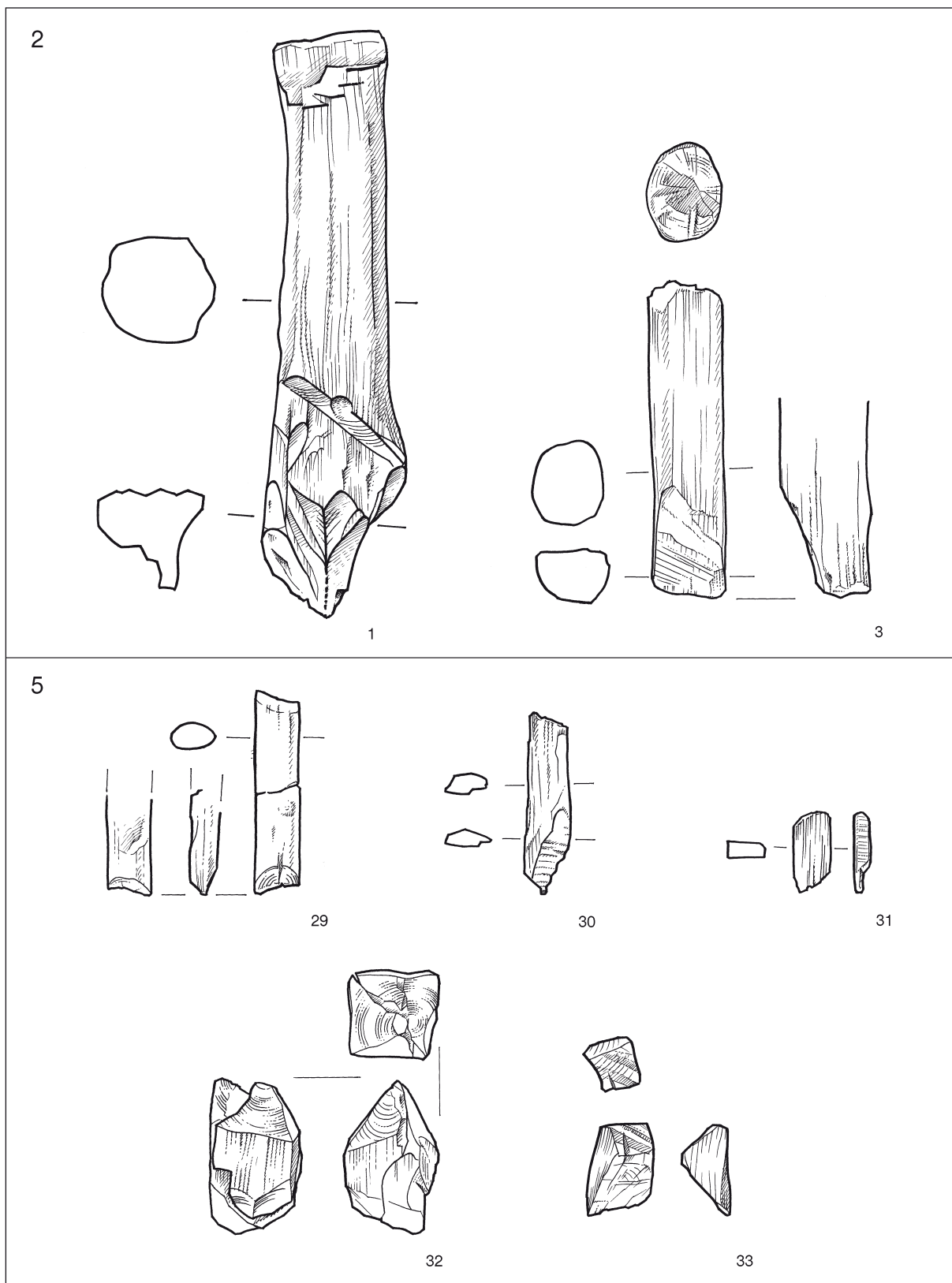
Debla so bila razmeroma maloštevilna ($n = 18$; 5,5 % vzorčenega lesa) in z majhnim premerom (5–8 cm). Večinoma ($n = 16$) so bila obdelana: klana po dolgem na segmente koluta ali v tram (razpr. 6; 9; sl. 21: 32; kat. št. 32).

Bolje so bili zastopani odlomki desk ($n = 65$; 19,7 % vzorčenega oziroma 42 % obdelanega lesa), ki so bile vedno izdelane s klanjem. Po prvotni legi v deblu smo razlikovali radialne deske (vključno s polradialnimi), ki prevladujejo ($n = 40$), in tangencialne deske ($n = 25$). Med tangencialnimi je več tistih, ki so bile klane ob periferiji debla in jih morda lahko razložimo kot ostanek priprave tramov (razpr. 6; 9; sl. 21: 30,31; 24: 31,35,36; kat. št. 30, 31, 35, 36). Nekatere deščice imajo poševno obsekane robove

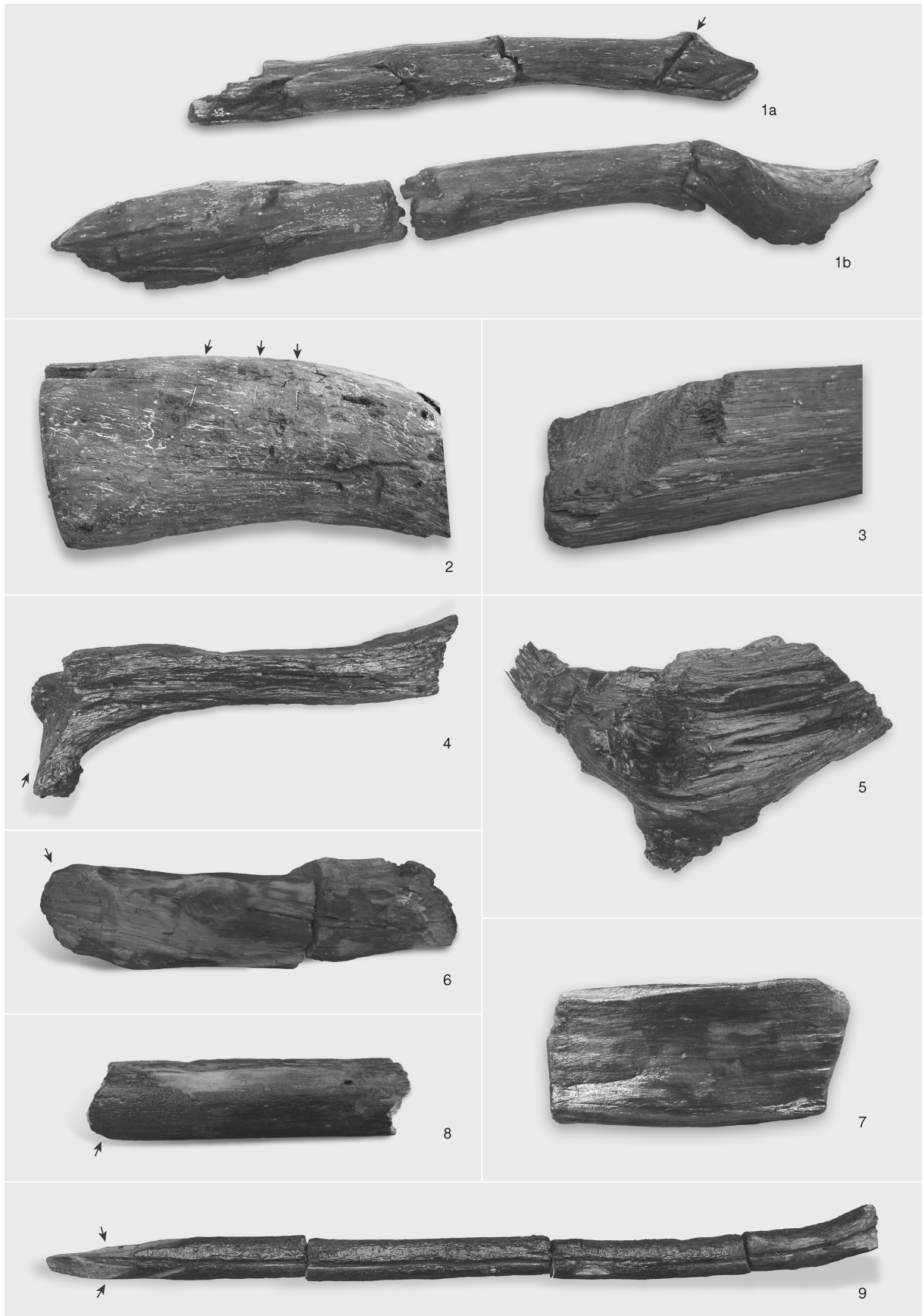
(npr. sl. 21: 30; 24: 35,36; kat. št. 30, 35, 36), ena je bila obžagana (sl. 21; 24; kat. št. 31).

Velika količina lesa s sledmi obdelave, predvsem pa posebne skupine, kot so razklana debla, okleščki (19,4 % obdelanega lesa; razpr. 6; 9; sl. 21: kat. št. 33), tangencialne deske s periferije in odsekane veje, kažejo, da gre večinoma za ostanke obdelave lesa. Deske in tramovi bi morda lahko kazali celo na pripravo gradbenih oziroma konstrukcijskih elementov. Razpršena lega v plasti kaže, da kosi niso bili odloženi hkrati in s posebnim namenom.

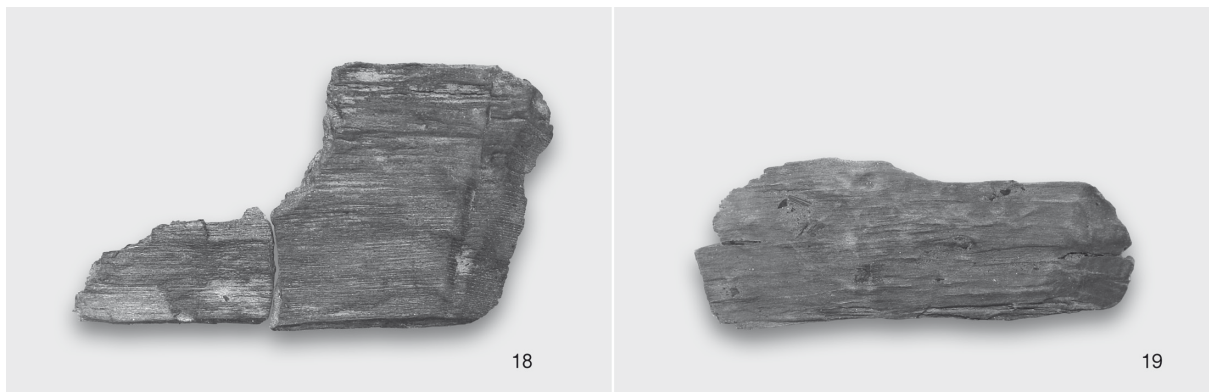
Jesenov tram VRH07-178 (sl. 21: 32; kat. št. 32) je bil datiran po metodi 14C.

Sl. 21: Vrhnika, Dolge njive. Izkop 1. Les s sledovi obdelave. – Plast 2: kat. št. 1 (VRH07-086a, detajl), 3 (VRH07-087). – Plast 5: kat. št. 29 (VRH07-115), 30 (VRH07-183), 31 (VRH07-113), 32 (VRH07-178), 33 (VRH07-270). M. = 1:4.
 Fig. 21: Vrhnika, Dolge njive. Sector 1. Wood with traces of working. – Layer 2: cat. nos. 1 (VRH07-086a, detail), 3 (VRH07-087). – Layer 5: cat. nos. 29 (VRH07-115), 30 (VRH07-183), 31 (VRH07-113), 32 (VRH07-178), 33 (VRH07-270). Scale = 1:4.

Sl. 22 / Fig. 22

Sl. 23: Vrhnika, Dolge njive. Izkop 1, plast 4. Les s sledovi obdelave: – kat. št. **18** (VRH07-038), **19** (VRH07-053). Različne velikosti.

Fig. 23: Vrhnika, Dolge njive. Sector 1, Layer 4. Wood with traces of working: – cat. nos. **18** (VRH07-038), **19** (VRH07-053). Different sizes.

Sl. 24: Vrhnika, Dolge njive. Izkop 1, plast 5. Les s sledovi obdelave: kat. št. **29** (VRH07-115), **31** (VRH07-113), **34** (VRH07-056), **35** (VRH07-136), **36** (VRH07-166). Različne velikosti.

Fig. 24: Vrhnika, Dolge njive. Sector 1, Layer 5. Wood with traces of working: – cat. nos. **29** (VRH07-115), **31** (VRH07-113), **34** (VRH07-056), **35** (VRH07-136), **36** (VRH07-166). Different sizes.

Sl. 22: Vrhnika, Dolge njive. Izkop 1, plast 2. Les s sledovi obdelave: – kat. št. **1** (VRH07-086a), **2** (VRH07-627), **3** (VRH07-087), **4** (VRH07-142), **5** (VRH07-102), **6** (VRH07-090), **7** (VRH07-089), **8** (VRH07-088), **9** (VRH07-613). S puščicami so označeni zaseki (1a,2,4,6,9) in pooglenitev (8). Različne velikosti.

Fig. 22: Vrhnika, Dolge njive. Sector 1, Layer 2. Wood with traces of working: – cat. nos. **1** (VRH07-086a), **2** (VRH07-627), **3** (VRH07-087), **4** (VRH07-142), **5** (VRH07-102), **6** (VRH07-090), **7** (VRH07-089), **8** (VRH07-088), **9** (VRH07-613). Arrows mark the incisions (1a,2,4,6,9) and charred area (8). Different sizes.

Oblika Form	Obdelava Working	Vrsta nedoločena / Species unidentified	QUSP	FRSP	ALGL	COAV	ALGL/COAV	ACSP	ACSP/TILIA	FASY	SASP/POSP	CPBE	ULMUS	ROSACEAE	ABAL	IGLAVEC / CONIFEROUS TREE	Σ
Deblo Trunk	neobdelano / unworked				1	1											2
	klano, polovica / split, half				1							1					2
	klano, tretjina / split, a third	1															1
	klano, četrtnina / split, a quarter	1			1												2
	klano, osmina / split, eight part		3														3
	obsekana konica / lopped off ending					1											1
	klano v tram / split into beam	1	2	1				1		1					1		7
Veja Branch	neobdelana / unworked	95	6	9	4	3	1	5	1	2	4	1		1			132
	odsekana ali obsekana konica / dissected from trunk or lopped off ending	7	1		2	1	1	2		3			1				18
	razklana / length- wise splitting	13		1	1							1					16
Deska Board	radialna / radial	26	6	1											1	6	40
	tangencialna / tangential	5	2														7
	tangencialna s periferijo / tangential with periphery	12	1		1		1	1		1					1		18
Oklešček / Woodchip	klano, sekano / split, chopped	21	8		1												30
Luska / Shawing		8														2	10
Lubje / Bark		26	1														27
Nedoločeno / Undefined		9	2		1					1							13
Σ		225	32	12	13	6	3	9	1	8	4	3	1	1	3	8	329

Razpr. 9: Vrhnik, Dolge njive. Izkop 1, faza 1 D (plast 5). Število vzorcev lesa po lesnih vrstah in sledih obdelave.

Table 9: Vrhnik, Dolge njive. Sector 1, Phase 1 D (Layer 5). The number of wood samples in relation to the wood species and traces of working.

QUSP = *Quercus* sp. (hrast / oak); FRSP = *Fraxinus* sp. (jesen / ash); ALGL = *Alnus glutinosa* (črna jelša / black alder); COAV = *Corylus avellana* (leska / hazel); ACSP = *Acer* sp. (javor / maple); TILIA = *Tilia* sp. (lipa / lime); FASY = *Fagus sylvatica* (bukev / beech); SASP = *Salix* sp. (vrba / willow); POSP = *Populus* sp. (topol / poplar); CPBE = *Carpinus betulus* (gaber / common hornbeam); ULMUS = *Ulmus* sp. (brest / elm); ROSACEAE = rožnice / rose family; ABAL = *Abies alba* (jelka / fir)

Obdelava / Working	Število / Number
Neobdelano / Unworked	161
Obdelano / Worked	155
Nedoločeno / Undefined	13
Σ	329

Razpr. 10: Vrhnika, Dolge njive. Izkop 1, faza 1 D (plast 5). Število vzorcev neobdelanega lesa in lesa s sledmi obdelave. Table 10: Vrhnika, Dolge njive. Sector 1, Phase 1 D (Layer 5). The number of samples of unworked wood and wood with traces of working.

Oblika / Form	Obdelava / Working	Ožgano / Charred
Deblo / Trunk	neobdelano / unworked	
	klano / split	3
Veja / Branch	neobdelana / unworked	3
	klana, obsekana / split, chopped	2
Deska / Board	klana / klana	
Oklešček / Woodchip		1
Lubje / Bark		
Nedoločeno / Undefined		1
Σ		10

Razpr. 11: Vrhnika, Dolge njive. Izkop 1, faza 1 D (plast 5). Število vzorcev ožganega lesa po prvotni legi v drevesu in sledih obdelave.

Table 11: Vrhnika, Dolge njive. Sector 1, Phase 1 D (Layer 5). The number of wood samples with signs of burning according to the original position in the trunk and traces of working.

V vseh fazah od 1 A do 1 D je bil na bregu Ljubljanske odložen les s številnimi sledmi obdelave, med katerimi prevladujeta sekanje in klanje. Kaže, da je pogosto ali celo stalno na raziskovanem prostoru oziroma v njegovi bližini potekala obdelava lesa. Izbira vrst lesa je bila očitno nenamenska, tj. raznovrstna, kar pomeni, da so ljudje uporabili les, ki so ga imeli v okolici največ na voljo.

Po vrstah lesa ter po večjih deblih in vejah iz plasti 2 sklepamo, da je v fazi 1 A prišlo do sekanja gozda ali čiščenja območja ob reki. Pri tem so bili na breg odloženi veliki, a manj kakovostni kosi lesa (grčava in kriva debela ter veje). Po ostankih sekanja in izboru sodimo, da je namerno odlaganje nerabnega lesa verjetnejše kot naravno naplavljanje iz bolj oddaljenega prostora. Z odloženim lesom

bi lahko tudi namenoma utrdili mehko, blatno površino ob reki.

V plasti 3, ki sodi v fazo 1 B, je bilo malo lesa. Edini pobrani kos pa je bil obsekan, kar nakazuje bližino nedoločenih dejavnosti.

V fazi 1 C je bila s plastjo 4 odložena večja količina manjših kosov lesa, med katerimi so prisotni tudi ostanki obdelave. Morda je šlo tudi tokrat za odpad in hkrati za namerno utrjevanje brežine z nerabnim lesom. Možnost, da gre za naravno naplavino, se zdi manj verjetna.

V plasti 5, ki sodi v fazo 1 D, je bilo odkrito veliko lesa, med katerim prevladujejo manjši kosi, vendar s številnimi sledmi obdelave. Ta les ni bil odložen s posebnim namenom, temveč ga razumemo kot odpadek intenzivne obdelave lesa, ki je verjetno potekala nekje v bližini.

IZSLEDKI ARHEOZOOLŠKE ANALIZE

Nabor sesalskih ostankov z Vrhnike vključuje 81 večinoma fragmentiranih kosti in zob, od katerih je bilo dobro tretjino mogoče tudi ožje taksonomsko opredeliti. Z izjemo dveh odlomkov iz sonde 7, plast 4b (ornica, ki se je oblikovala po antičnem obdobju), so bili vsi ostanki pobrani na območju izkopa 1. Večinski del najdb sodi v faze 2 A–C (tj. v avgustejsko obdobje, plasti 7–16, razpr. 1; 3) in temu se bomo v nadaljevanju nekoliko podrobneje posvetili.

Taksonomija

Med taksonomsko ožje opredeljenimi ostanki sesalcev iz faz 2 A–C je zastopanih najmanj pet različnih vrst iz štirih družin. Z izjemo dveh gladavcev so to izključno domače živali. Vrstna pestrost je primerljiva z drugimi podobno bogatimi zbiri sesalske makrofavne z rimskodobnih najdišč jugovzhodnoalpskega prostora. Povprečno število arheozooloških najdb na plast je 16,7, znotraj razpona ene standardne deviacije (SD = 9,99) okrog omenjene vrednosti pa se umešča kar pet od skupno sedmih plasti, z vsaj enim odlomkom živalske kosti ali zoba. Porazdelitev najdb po arheoloških plasteh je torej sorazmerno enakomerna (razpr. 12).

Najbolje zastopan takson v gradivu je drobnica (Caprinae), kar za zgodnjerskodobna najdišča na Slovenskem ni običaj. Praviloma namreč v tovrstnih kontekstih po številu najdb prevladuje govedo (*Bos*

taurus),⁴⁴ ki na Dolgih njivah zaseda drugo mesto. Razlika v številu ostankov obeh omenjenih taksonov sicer meje statistične značilnosti ne presega,⁴⁵ kar je ob sorazmerno pičlem številu izkopanih kosti tudi pričakovano.⁴⁶ Vendar je treba k temu dodati, da je med taksonomsko neopredeljenimi živalskimi ostanki delež malih rastlinojedov (domnevno večinoma prav ovac in koz) trikrat višji od deleža velikih rastlinojedov (domnevno predvsem goveda). O prevladi drobnice znotraj analiziranega arheozoološkega gradiva z Dolgih njiv torej ne kaže dvomiti, bolj odprto pa ostaja vprašanje reprezentativnosti tako skromnega nabora najdb.⁴⁷ Čeprav je namreč ugotovljeno medvrstno razmerje na načelni ravni dejansko mogoče razumeti tudi kot odsev specifičnih človekovih aktivnosti,⁴⁸ je v trenutni fazi raziskav pred očmi vseskozi treba imeti tudi nekoliko bolj pragmatično interpretacijo dobljenih rezultatov, po kateri so ti zgolj naključna posledica skromnega števila izkopanih/analiziranih arheozooloških najdb.

Stopnja ohranjenosti ostankov drobnice, med katerimi prevladujejo posamezni izolirani zgornji zobje in manjši odlomki kosti (*razpr.* 13), zanesljivo razlikovanja med ovco (*Ovis aries*) in kozo (*Capra hircus*) ni dopuščala. Nekaj več je mogoče sklepati o razmerju med domačim prašičem (*Sus domesticus*) in divjim prašičem (*Sus scrofa*). Na podlagi velikosti analiziranih najdb smo namreč vseh šest razpoložljivih primerkov z gotovostjo pripisali domači vrsti.

Red glodavcev (Rodentia) je v gradivu zastopan s prvim spodnjim kočnikom navadnega polha (*Glis glis*; vzorec 2) in prvim zgornjim kočnikom črne podgane (*Rattus rattus*; vzorec 7). Da ne gre za sivo podgano (*Rattus norvegicus*) dokazujeta prisotnost cingulumu podobnega roba na mezialnem delu zoba in lepo oblikovana grbica t3.⁴⁹ Poleg tega se naj siva podgana ne bi pojavila v Evropi pred 10. stoletjem,⁵⁰ medtem ko so najstarejše doslej poznane najdbe črne podgane na Slovenskem datirane v starejšo železno dobo.⁵¹ Navadni polh jugovzhodnoalpski prostor naseljuje najmanj od sredine zadnje poledenitve dalje.⁵²

⁴⁴ Toškan 2013, tab. 1 in 2.

⁴⁵ χ^2 test: $\chi^2 = 1,94$; stop. prostosti: 1; $p = 0,163$.

⁴⁶ Drennan 1996, 194.

⁴⁷ Davis 1987, 46.

⁴⁸ Prim. Toškan 2013, 56–59.

⁴⁹ Wolff, Herzig-Straschil, Bauer 1980, 165.

⁵⁰ Kryštufek 1991, 164.

⁵¹ Toškan, Kryštufek 2006, 100–101.

⁵² Toškan 2011, 165.

Oris favne

Ugotovitve o starosti posameznih živali ob poginu (*razpr.* 14) in zbrani metrični podatki (*razpr.* 15), čeprav maloštevilni, so v splošnem skladni z dosedanjimi spoznanji o (zgodnje)rimski živinoreji v tem delu Evrope.⁵³ To denimo velja za prevlado ostankov odraslih goved nad teleti in za odsotnost mladih primerkov drobnice, obenem pa oboje kaže na intenzivno izkoriščanje sekundarnih proizvodov reje teh živali. V nasprotju s tem je bila rimskodobna prašičereja praviloma usmerjena v prirejo mesa in maščob, zato lahko domnevamo sorazmerno nizko klavno starost. Edina ustrezno ohranjena najdba prašiča v gradivu z Dolgih njiv – gre za odlomek spodnje čeljustnice pod 20 mesecev stare živali s komaj izražajočim tretjim kočnikom – takšno domnevo podkrepljuje.

Analiza metričnih podatkov govejih, ovčjih/kozjih ter prašičjih kosti in zob je pokazala, da gradivo vključuje tako ostanke nizkoraslih lokalnih form z železnodobno tradicijo, kakor tudi naprednih rimskih pasem. Opaziti pa je, da večinski del najdb z Dolgih njiv velikostno vendarle nekoliko zaostaja za povprečnimi vrednostmi, ugotovljenimi pri istovrstnih živalih iz nekoliko mlajših rimskodobnih kontekstov (tj. iz časa od 1. do 4. stoletja). Če pri tem ne gre za naključno razliko zaradi skromnega vzorca, bi navedena ugotovitev utegnila kazati na še ne v celoti zaključen proces romanizacije lokalne živinoreje v času obstoja Dolgih njiv. Navsezadnje je velikost najdb z omenjene naselbine povsem skladna z velikostjo tistih iz poznoantičnih najdišč v tem prostoru,⁵⁴ ko se je težišče živinoreje z velikih rimskih pasem znova prestavilo na tradicionalne lokalne forme nizke rasti.⁵⁵

Razprava

Nabor sesalskih ostankov z Dolgih njiv se v mnogočem sklada z drugimi okvirno sočasnimi arheozoološkimi vzorci na Slovenskem. To velja tako za odsotnost lovnih vrst, pičlost kosti in zob telet, jagenj in kozličev, prisotnost ostankov napredne rimske pasme goveda kakor tudi odkritje zoba črne podgane, ki je izrazito sinantropna vrsta in danes na Slovenskem v prosti naravi dejansko živi

⁵³ MacKinnon 2004; Toškan 2013.

⁵⁴ Turk 2000, 170–171; Toškan, Dirjec 2011, pril. 8.1.

⁵⁵ Boschin, Toškan 2012; Toškan 2013, 59–60.

Takson	Faza / Phase							Σ
	2 A			2 B			2 C	
Taxa	Plast / Layer 7	Plast / Layer 8	Plast / Layer 9	Plast / Layer 11	Plast / Layer 13	Plast / Layer 14	Plast / Layer 16	
<i>Bos taurus</i>	-	1	-	7	-	3	2	13
Caprinae	1	3	5	7	3	1	5	25
<i>Sus domesticus</i>	-	2	-	2	-	1	1	6
<i>Rattus rattus</i>	-	-	-	-	1	-	-	1
<i>Glis glis</i>	-	-	-	-	-	-	1	1
Nedoločeno/ Unidentified	2	2	17	16	7	13	14	71
Σ	3	8	22	32	11	18	23	117

Razpr. 12: Vrhnika, Dolge njive. Izkop 1. Zastopanost posameznih sesalskih taksonov po plasteh faz 2 A–C.

Table 12: Vrhnika, Dolge njive. Sector 1. Representation of individual mammal taxa through the layers of the Phases 2 A–C.

Takson	Mandibula	Dentes	Vertebrae	Scapula	Humerus	Radius	Carpalia	Metacarpalia	Pelvis	Tibia	Tarsalia	Metatarsalia	Phalanges
<i>B. taurus</i>	1	2	1	1	-	-	1	1	-	2	2	-	2
Caprinae	1	10	2	-	1	1	-	1	2	1	1	2	3
<i>S. domesticus</i>	1	-	-	-	1	-	-	-	3	-	1	-	-

Razpr. 13: Vrhnika, Dolge njive. Izkop 1. Zastopanost posameznih skeletnih elementov po taksonih za gradivo iz faz 2 A–C.

Table 13: Vrhnika, Dolge njive. Sector 1. Representation of individual skeletal elements according to taxa for the material from the Phases 2 A–C.

Takson / Taxon	Sk. element	Opis / Description	Starost / Age	Vir / Source
<i>Bos taurus</i>	tibia (proks.)	zraščena / fused	>3,5–4 leta / years	Silver 1969
	calcaneus	zraščen / fused	>3–3,5 leta / years	Silver 1969
	phalanx 2 (2x)	zraščen / fused	>1,5 leta / years	Silver 1969
	M ₁	stopnja / stage K	>4 leta / years	Grant 1982
Caprinae	humerus (dist.)	zraščen / fused	>1–1,5 leta / years	Silver 1969
	tibia (dist.)	zraščena / fused	>1,5–2 leti / years	Silver 1969
	phalanx 1	zraščen / fused	>1,5 leta / years	Silver 1969
	phalanx 2	zraščen / fused	>1–1,5 leta / years	Silver 1969
	M ₂	stopnja / stage 9A	2–6 let / years	Silver 1969
<i>Sus domesticus</i>	M ₃	stopnja / stage 0	< 20 mesecev / months	Rolett, Chiu 1994

Razpr. 14: Vrhnika, Dolge njive. Izkop 1. Starost živali ob poginu, ocenjena na podlagi podatkov o stopnji obrabe žvekalne površine kočnikov ter (ne)zraščenosti epifiz. Ugotovitve se nanašajo na gradivo iz faz 2 A–C.

Table 14: Vrhnika, Dolge njive. Sector 1. Age-at-death of the animals, estimated by the degree of epiphyseal fusion and teeth wear. Determinations refer to the material from the Phases 2 A–C.

le na Obali.⁵⁶ Povečanje lokalne populacije črne podgane v rimskem obdobju namreč povezujemo prav s tedanjim intenzivnim širjenjem urbanih površin in z razcvetom trgovine.

Kot edino vsaj do neke mere nepričakovano ugotovitev predstavljene arheozoološke študije lahko tako pravzaprav poudarimo zgolj to, da je med zbranim gradivom najbolje zastopan takson drobnica in ne govedo. Nedavne arheozoološke raziskave gradiva z lokacije NUK II (Emona; prehod

⁵⁶ Kryštufek 1991, 164.

Takson / Taxa	Sk. element	Dimenzija / Dimension	Mere / Measurements	
<i>Bos taurus</i>	dens inf. (M ₁)	dolžina / length	21,5	
		širina / breadth	14,5	
	tibia	širina proksimalne epifize breadth of proximal epiphysis	88,0	
	phalanx 2	širina proksimalnega dela breadth of proximal end	24,0	29,0
		širina distalnega dela breadth of distal end	21,5	24,0
		največja dolžina greatest length	33,5	41,5
Caprinae	humerus	najmanjša širina diafize smallest breadth of diaphysis	14,5	
	metacarpus	širina proksimalnega dela breadth of proximal end	24,0	
		višina proksimalnega dela depth of proximal end	16,0	
		najmanjša širina diafize smallest breadth of diaphysis	14,0	
	tibia	širina distalnega dela breadth of distal end	25,5	
		debelina distalnega konca depth of distal end	18,0	
		najmanjša širina diafize smallest breadth of diaphysis	14,5	
	metatarsus	širina distalnega dela breadth of distal end	9,0	
	astragalus	največja dolžina na lateralni strani greatest length of the lateral half	31,0	
		največja dolžina na medialni strani greatest length of the medial half	28,5	
		širina distalnega dela breadth of distal end	19,5	
	<i>Sus domesticus</i>	dens (M ₃)	širina / breadth	15,0
humerus		najmanjša širina diafize smallest breadth of diaphysis	13,5	
astragalus		največja dolžina na lateralni strani greatest length of the lateral half	37,0	
		največja debelina na lateralni strani greatest depth of the lateral half	19,0	

Razpr. 15: Vrhnika, Dolge njive. Izkop 1. Metrični podatki bolje ohranjenih kosti in zob iz faz 2 A–C. Posamezni pravokotniki v rubriki "Mere" zaobjemajo vrednosti, ki se nanašajo na isto kost. Vse mere so v mm.

Table 15: Vrhnika, Dolge njive. Sector 1. Measurements of the better preserved bones and teeth from Phases 2 A–C. Separate rectangles in the section 'Measurements' include size values which refer to the same bone. All the measures are in millimetres.

1. st. pr. Kr. v 1. st. po Kr.) so dale podoben rezultat, le da v tem primeru kot vodilna vrsta izstopa prašič. V skladu s preliminarno interpretacijo bi pri tem lahko šlo za odsev kulinarčnih preferenc vojaškega moštva, ki je Emono gradilo, in morebiti tudi njenih prvih civilnih naseljencev.⁵⁷ Gre namreč za ljudi večinoma severnoitalskega porekla, pri katerih je

bila svinjina zelo priljubljena zvrst mesa. Pri tem je pomenljivo, da je bil večinski delež prašiča nedavno ugotovljen tudi v okviru edinega drugega arheozoološko obdelanega najdišča z gradivom iz prve polovice 1. stoletja po Kr. v neposredni bližini lokacije NUK II, tj. z Gregorčičeve ulice 1.⁵⁸

⁵⁷ Andrič et al. 2012, 413–414.

⁵⁸ Rozman 2014; lastni neobjavljeni podatki.

Žal obe zgoraj omenjeni gradivi označuje pičlost zbranih ostankov, zaradi česar lahko upravičeno dvomimo o njihovi reprezentativnosti. Navsezadnje število taksonomsko opredeljenih kosti in zob niti v primeru NUK II niti v primeru Gregorčičeve 1 ni večje od dvesto. Ker pa je ugotovitev o visokem deležu zastopanosti prašiča skupna obema omejenima vzorcema, v ozadju najbrž vendarle ne gre za golo naključje. V nasprotju s tem vodilna vloga drobnice v gradivu z Dolgih njiv analogij v neposredni okolici za zdaj nima. Prostorsko in časovno najbližji primerjalni zbir arheozooloških najdb izvira s severnega dela najdišča Kočevarjev vrt na Vrhniku na levem bregu Ljubljance, ki je bil pridobljen z zaščitnimi izkopavanji v letu 2006.⁵⁹ Najdbe sodijo v čas od zadnjega desetletja pr. Kr. do sredine prvega stoletja po Kr. in – pomenljivo – izkazujejo očitno prevlado goveda (*B. taurus*: 52,8 %; Caprinae: 29,5 %; NISP = 171).⁶⁰ Takšni rezultati pa seveda zgolj dodatno podkrepljujejo dvome o relevantnosti vodilne vloge drobnice na Dolgih njivah.

ZAKLJUČKI

Zaščitna izkopavanja leta 2007 na Dolgih njivah so dopolnila vedenje o razvoju poselitve na območju Vrhnike oziroma Navporta v prazgodovinskem in rimskem obdobju, hkrati pa so dodatno osvetlila pomen reke Ljubljance kot velike prometne osi.

Zahodno območje raziskav leta 2007 (izkop 1, sonda 2) je bilo umeščeno na desni breg Ljubljance, v prostor med reko in obzidjem rimske postojanke na Dolgih njivah (*sl.* 4). V izkopu 1, kjer so bile arheološke plasti najbolj številne in najbolj ohranjene, so bila dobro vidna dogajanja v treh velikih obdobjih: v prazgodovini, v času obstoja rimske naselbine in v času po njeni opustitvi (*razpr.* 3).

Vzhodno območje raziskav (izkopa 2 in 3 ter sonda 7) je ležalo v notranjosti rimske postojanke (*sl.* 4) in tu smo odkrili samo rimskodobne ostanke (*razpr.* 2; 3).

Prazgodovinsko obdobje

Dogajanje v predrimskem času smo v izkopu 1 lahko razdelili na pet faz, od 1 A do 1 E. Vsako od faz predstavlja po ena arheološka plast. Vse plasti,

razen najvišje iz faze 1 E, so bile zelo mokre, zato se je dobro ohranil les in drugi rastlinski ostanki. Malo je bilo drobcev oglja, koščki keramike so bili izjemno redki, živalskih kosti ni bilo. Les je torej najpomembnejši, večkrat celo edini ostanek človekove dejavnosti.

K razumevanju sočasnega dogajanja na širšem območju Vrhnike pa so pomembno prispevale raziskave peloda. Te so predstavljene v posebnem članku (glej dalje Andrič 2016), vendar povzemamo nekatere ugotovitve, ki so pomembne za celovito sliko razvoja.

Pred prvimi človekovimi sledovi (plast 1)

V plasti 1, ki kot rečna naplavina predstavlja geološko osnovo, ni sledi prisotnosti človeka (npr. predmetov, drobcev oglja).

Po drugi strani pa analize peloda iz plasti 1 kažejo sestavo vegetacije in dogajanje na širšem območju Vrhnike. Bližina Ljubljance je bila zamorčvirjena, v okolici je rasel mešan gozd. Pelod kaže tudi na intenzivne kmetijske dejavnosti – polja in pašnike. Ugotovljeni sta bili dve obdobji močnejšega človekovega vpliva na okolje, med katerima je kratko obdobje regeneracije gozda (glej Andrič 2016: na globinah sedimentnega stolpca 198–182 in 178–166 cm; absol. viš. 288,19–288,35 m n. m. in 288,39–288,51 m n. m.). Po datacijah sedimenta z metodo izotopa ¹⁴C lahko to dogajanje postavimo v 1. tisočletje pr. Kr., od 10./9. st. pr. Kr. dalje. Če upoštevamo še datacijo mlajše plasti (faza 1 A), gre zelo verjetno za čas pred 4. ali 3. st. pr. Kr.

Faza 1 A

V fazi 1 A se pojavijo prvi znaki človekove dejavnosti. Neposredno na geološki podlagi so neurejeno ležala debela, veje in manjši kosi lesa s sledmi obdelave, kot so zaseki, klanje in morda žaganje. Po sestavi vrst (hrast, jelša ali leska, bukev, vrba ali topol, gaber; *razpr.* 7) sodimo, da je bil les verjetno posekan v bližini, neuporabni grčavi in krivi kosi pa so bili odvrženi na rečni breg. Morda so bili celo namerno odloženi za utrditev mehkega obrežja. Mogoča je tudi druga razlaga, ki pa se zdi manj verjetna, da je bil les posekan više ob reki in naplavljen. V obeh primerih bi lahko šlo za čiščenje zaraščenih površin ob reki. Dogajanje na podlagi analize radioaktivnega ogljika v vzorcu lesa postavljamo v 4. ali 3. st. pr. Kr., torej na konec halštatske oziroma začetek latenske dobe.

⁵⁹ Tica, Pavlovič, Rutar 2006.

⁶⁰ Lastni neobjavljeni podatki.

Faza 1 B

V fazi 1 B se je ob bregu Ljubljaniče skozi daljše obdobje, verjetno kot rečni sediment, odložila okoli 40 cm debela plast melja. Vsebovala je manjše kose obdelanega lesa in drobce oglja, kar bi kazalo na hodno površino in tudi na bližino človekovih dejavnosti, ni pa šlo za naselbinski prostor.

Ostanki lesa, semen in plodov kažejo obrežno rastlinje, vlagoljubno drevesno-grmovno vegetacijo (črna jelša, leska) in mešani gozd v zaledju (jelka, hrast in cer). Med ostanki semen in plodov ni bilo kulturnih in drugih prehranskih rastlin (*razpr.* 4).

Slika pomembno dopolnjuje pelodna analiza, ki kaže podobno okolje kot v času nastajanja plasti 1 (prva polovica in sredina 1. tisočletja pr. Kr.): zamočvirjeni predeli ob reki, v zaledju pa mešan jelovo-bukov gozd (jelka, smreka, bukev, hrast, gaber), odprta krajina s travišči in kultivirana območja (glej Andrič 2016).

Fazo 1 B lahko datiramo posredno, na podlagi datacij faz 1 A in 1 D, v 3. ali 2. st. pr. Kr., torej v latensko dobo.

Faza 1 C

Fazo 1 C smo opazili kot plast manjših kosov lesa. Vrste lesa kažejo na obrežno rastje (npr. jelša) in mešan jelovo-bukov gozd (hrast, jesen, bukev) (*razpr.* 8). Poleg vej je bilo najdeno veliko majhnih desk in okleščkov, ki so odpadki pri obdelavi lesa. Menimo, da gre za les odložen namenoma za utrditev mehkega obrežja. Manj verjetno se zdi, da bi bil naravno naplavljen. Naselitvenega prostora ni bilo v bližini.

Tudi to fazo lahko posredno, glede na fazi 1 A in 1 D, datiramo v 3. ali 2. st. pr. Kr. oziroma v latensko dobo.

Faza 1 D

V fazi 1 D se je verjetno v daljšem časovnem razdobju kot naplavina odložila do 20 cm debela plast melja. Domnevamo, da je bila v rabi kot hodna površina. Človekove dejavnosti so pustile sled v številnih razmetanih manjših kosih obdelanega in neobdelanega lesa ter v drobcih oglja. Les, večinoma odpadki pri intenzivni obdelavi, ni bil odložen s posebnim namenom. Odkrit je bil samo en košček keramike. Naselitveni prostor je bil torej še vedno razmeroma oddaljen.

Pelodna analiza kaže na postopen umik gozda v širši okolici najdišča (glej Andrič 2016; globine sedimentnega stolpca med 135 in 128 cm; absol. viš. 288,82–288,89 m n. m.).

Datacija vzorca lesa z analizo radioaktivnega ogljika postavlja fazo 1 D v 2. st. in v prvo polovico 1. st. pr. Kr. Na podlagi odlomka vretenastega kozarca iz keramike tankih sten (*sl.* 19) pa lahko zožimo datacijo od konca 2. do sredine 1. st. pr. Kr. Gre torej za poznolatsko dobo.

Faza 1 E

V fazi 1 E je bil breg Ljubljaniče pokrit z do 40 cm debelo plastjo melja, v kateri skoraj ni sledi človekovih dejavnosti. Drobci oglja so bili prisotni, čeprav niso bili vidni s prostim očesom. Odkrita je bila ena sama majhna črepinja prostoročno izdelanega lonca. V nasprotju s starejšimi plastmi je bila ta že tako suha, da se organski ostanki niso ohranili. Po debelini in sestavi bi lahko šlo za naplavino, ki se je odlagala daljše obdobje na neobljudenem prostoru. Mogoče pa je tudi, da gre za namerno nasutje, s katerim so dvignili in utrdili teren pred prvimi gradnjami v rimski dobi. Datiramo jo posredno, po datacijah faz 1 D in 2 A, okoli sredine 1. st. pr. Kr.

Po skoraj popolni odsotnosti keramike, živalskih kosti in ostankov prehranskih rastlin sklepamo, da raziskovano območje v času faz 1 A do 1 E ni bilo poseljeno. So pa sled pustile človekove dejavnosti, med katerimi prepoznamo obdelavo lesa in verjetno tudi namensko odlaganje neuporabnega lesa in odpadkov obdelave. Bližino dejavnosti opazimo tudi v drobcih oglja iz plasti 1 B, 1 D in 1 E.

Dejavnosti na bregu Ljubljaniče in kultivirana območja, opažena v pelodnem diagramu, lahko povežemo s poselitvijo na širšem območju Vrhnike. Poselitev v srednji in mlajši bronasti dobi nakazujejo posamične najdbe iz strug vodotokov ter z ravnice severno od Vrhnike. Osrednjo prazgodovinsko naselbino lahko prepoznamo v gradišču na hribu Tičnica, ki leži okoli 1 km zahodno od Ljubljaniče in ima dober pregled nad prometnimi potmi po kopnem in vodi (*sl.* 1). Gradišče še ni natančneje datirano.⁶¹

V izsekavanju gozda in utrjevanju obrežja v fazi 1 A, to je na koncu halštatske ali na začetku latenske dobe, lahko vidimo sled dejavnosti, ki so bile povezane s krčenjem gozda. Morda je pri izsekavanju in utrjevanju brega šlo celo za pripravo prvega, preprostega "rečnega pristana".

V fazi 1 B se je čez posekan les v daljšem obdobju odložila debela plast sedimenta, ki je bila

⁶¹ Gaspari, Masaryk 2009.

ves čas v rabi kot hodna površina, v bližini pa so potekale nedoločene dejavnosti.

V fazi 1 C je bila na breg ponovno nametana plast lesa, sestavljena iz manjših kosov, med katerimi so mnogi odpadki obdelave. Morda je bilo obrežje ponovno namenoma utrjeno. Fazi 1 B in 1 C sta datirani v 3. ali 2. st. pr. Kr., to je okvirno v srednjelatensko dobo.

V poznolatenški dobi, torej v času faze 1 D, smo ponovno ugotovili sledi intenzivne obdelave lesa, ki je morala potekati v bližini. Odkrit pa je bil tudi en arheološki predmet – odlomek vretenastega kozarca iz keramike tankih sten, ki je datiran od konca 2. do sredine 1. st. pr. Kr. (sl. 19). Uvožen je bil iz Italije in je eden najstarejših odlomkov rimske keramike v osrednji Sloveniji.

Z vretenastim kozarcem iz faze 1 D lahko povežemo sicer maloštevilne najdbe s širšega območja rimske naselbine na Dolgih njivah. V poznolatenško dobo sodi fibula vrste Picugi, odkrita okoli 80 m severno od izkopa 1.⁶² Na istem območju je bil najden tudi keltski meč, datiran v starejši del poznega latena.⁶³ Z Dolgih njiv, a brez ožjih najdiščnih podatkov, prihajata fibula vrste Nauheim različice A, datirana v starejši del poznega latena,⁶⁴ in jugovzhodnoalpska palmetasta fibula iz mlajšega dela poznega latena.⁶⁵ Morda sodijo poznolatenško obdobje tudi nekateri primerki keltske in uvožene italske keramike⁶⁶ ter zaklad keltskih srebrnikov, najden okoli 150 m severno od izkopa 1.⁶⁷ Nekaj latenskih predmetov je bilo odkritih v strugi Ljubljance ob Dolgih njivah.⁶⁸

Te raznovrstne najdbe kažejo, da v fazi 1 D oziroma v poznolatenškem času morda lahko pričakujemo na okljuku Ljubljance, 100–150 m severno od izkopa 1, manjšo naselbino ali postojanko, povezano z rečnim prometom, ki je bila prehodnica velike rimske naselbine na Dolgih njivah. Naselbina iz 2. in 1. st.

⁶² Horvat 1990, t. 5: 1; iz vmesnega prostora med stavbama 13 in 14, glej Mušič, Horvat 2007, sl. 39. Razširjenost in datacija: Guštin 1991, 38–39.

⁶³ Horvat 1990, 114, 217, t. 4: 14; najden v vmesnem prostoru med stavbama 13 in 14, glej Mušič, Horvat 2007, sl. 39.

⁶⁴ Božič 1993, 142, 150, sl. 4: 2; Horvat 1996, sl. 9: 2. Stopnja Mokronog IIIa oz. Lt D1b: Božič 2008, 59–65, 145. Absolutna kronologija stopnje: Horvat, Bavdek 2009, 52–53, razpr. 6.

⁶⁵ Horvat 1996, sl. 9: 3. Razširjenost in datacija: Guštin 1991, 46; Demetz 1999, 76–77.

⁶⁶ Mušič, Horvat 2007, 256–258, sl. 40–41.

⁶⁷ Horvat 1990, 89–90, 95, 197–198, 203; v vmesnem prostoru med stavbama 4 in 5; glej Mušič, Horvat 2007, sl. 39.

⁶⁸ Gaspari, Masaryk 2009, 197–198.

pr. Kr., ki bi bila umeščena na obrežje Ljubljance, ne bi bila presenetljiva. Domnevamo jo lahko že na podlagi Strabonovega opisa, ko na podlagi virov iz 2. in 1. st. pr. Kr. poroča, kako so v Navportu blago, ki so ga pretovorili iz Akvileje, preložili na ladje.⁶⁹ O velikem pomenu Ljubljance kot prometne osi pričajo tudi številni latenski predmeti, med katerimi prevladuje orožje, ki so bili odkriti na različnih mestih vzdolž skoraj celotnega toka reke.⁷⁰

Kozarec iz faze 1 D (sl. 19) je še posebej zanimiv, saj je materialna sled prometnih povezav med rimskimi trgovci in keltskimi Tavriski, ki so takrat po pisnih virih izpričani v Navportu.⁷¹ Ob poti, ki vodi iz Italije v Navport, zasledimo sočasno rimsko keramiko v postojanki na prelazu Razdrto.⁷² Vzhodno od Navporta pa je tako zgodnja rimska keramika izjemno redka. Odkrita je bila npr. v Stični⁷³ in na Frauenbergu na Štajerskem.⁷⁴

Zgodnja rimska doba

Obrežje Ljubljance

V izkopu 1 smo ugotovili tri arheološke faze – 2 A, 2 B in 2 C –, ki odsevajo dejavnosti na rečnem bregu v rimskem obdobju. Vsako posamezno fazo predstavljajo podlaga za tlak, tlak in hodna površina. V vseh fazah so bili najdeni arheološki predmeti in živalske kosti, zelo slabo pa so bili ohranjeni botanični ostanki in pelod.

Tudi v sondi 2, ki leži 5 m severno od izkopa 1, smo zasledili podobne plasti kot v izkopu 1: tri zaporedna utrjevanja površine z nanosi kamenja in peska in vmesne hodne površine.

Faza 2 A

V fazi 2 A je bil obrežni pas pokrit z velikimi kamni, lomljenci, ki so bili naloženi do 60 cm visoko v več slojih. Čeznje je bila nasuta do 20 cm debela plast grušča in peska. Šlo je torej za kamnito podlago in peščeni tlak. Površina tlaka je padala v smeri proti reki. Na tlaku je ležal meljast sediment, ki je bil ostanek hodne površine.

⁶⁹ Strabon 4, 6, 10; 7, 5, 2; Šašel Kos 1990, 17–20, 143–147.

⁷⁰ Gaspari 2009a.

⁷¹ Šašel Kos 1990.

⁷² Horvat, Bavdek 2009.

⁷³ Grahek 2013, 213–216.

⁷⁴ Sedlmayer 2005, 129–136.

Faza 2 B

V fazi 2 B je bilo tlakovanje obrežja popravljeno: površino so utrdili z enim slojem velikih kamnov in novim peščenim tlakom. V tlak je bila vkopana jama neznanega namena, a kmalu izravnana z glinenim meljem. Tlak in polnilo jame sta pokrivala dva sedimenta, ki predstavljata dve zaporedni hodni površini.

Faza 2 C

V fazi 2 C je bilo tlakovanje obrežja še drugič popravljeno s plastjo kamenja v enem sloju in debelim peščenim tlakom. Hodna površina na tlaku se ni ohranila.

V treh fazah smo ugotovili tlakovan obrežni pas, ki je bil po izgradnji (faza 2 A) še dvakrat popravljen (fazi 2 B in 2 C). Odkrit je bil samo njegov zgornji rob na trdinski strani, ni pa jasno, kako daleč in globoko je segel proti reki. Na območju izkopavanj je bil najstarejši tlak (faza 2 A) 5 m oddaljen od jugovzhodnega stolpa rimske naselbine oziroma 8 m od obzidja. V popravilih (fazi 2 B in 2 C) so tlakovanje razširili proti naselbini za 1–2 m. Profil sonde 2 kaže, da se je tlakovanje širilo proti severu, v pasu med reko in obzidjem rimske naselbine.

Zaradi enotne tehnike gradnje tlakov in zelo sorodnega drobnega gradiva med tremi rimskodobnimi fazami verjetno ni velike časovne razlike. Drobnogradivo iz faze 2 B je zanesljivo datirano v avgustejsko obdobje, s težiščem na srednje ali poznoavgustejskem času. Torej lahko vse tri faze tlakovanja postavimo v avgustejsko obdobje, pri čemer prva utrditev verjetno sodi v zgodnje- ali najpozneje v srednjeavgustejski čas, druga in tretja pa v srednje do poznoavgustejski čas. Po koncu faze 2 C, to je po koncu avgustejskega obdobja, prostor ni bil več intenzivno v rabi (faza 3).

Obdobje faz 2 A do 2 C, to je čas gradnje, uporabe in dveh popravil tlakov, se popolnoma ujema z obstojem rimske naselbine na Dolgih njivah. Skladišča in obrambno obzidje na Dolgih njivah so bili zgrajeni po enotnemu načrtu v oktavijanskem ali v zgodnjeavgustejskem obdobju, opuščeni pa so bili kmalu po koncu avgustejskega obdobja.⁷⁵ Prvi tlak (faza 1 A) torej zelo verjetno sovпада z začetkom gradnje naselbine na Dolgih njivah.

Brezoblični odlomki prežgane gline, ki so znani iz vseh plasti faz 2 A do 2 C, so ostanki glinenega ometa lesenih stavb ali pa ostanki oblog ognjišč oziroma peči. V plasteh 2 B in 2 C so bili odkriti tudi odlomki opek in imbreksov. Koščki keramike so drobni in razmeroma maloštevilni. Iz severnoitalskih lončarskih delavnic so bile uvožene amfore, fina namizna keramika in navadna namizna keramika iz prečiščene gline, med katero je največ vrčev. Med grobo kuhinjsko keramiko prevladujejo lonci, delani ali dodelani na roko, ki so lokalnega porekla. Po oblikah in izvoru keramike gre torej za sklop, ki je značilen za tista naselja osrednje Slovenije, kamor so se v avgustejskem obdobju intenzivno priseljevali iz Italije.⁷⁶

Med ostanki živalskih kosti prevladuje drobnica, s čimer se najdišče razlikuje od drugih rimskodobnih najdišč na območju Slovenije. Drobni sledita govedu in domači prašič. Kostno gradivo se sklada z drugimi znanimi rimskodobnimi najdišči po tem, da pri govedu in drobnici prevladujejo odrasle živali, kar kaže na intenzivno izkoriščanje sekundarnih proizvodov reje. Tako kot drugod je bila tudi tu ugotovljena nizka klavna starost prašičev. Kostno gradivo vključuje tako ostanke nizkoraslih oblik domačih živali z železnodobno tradicijo kakor tudi višjih rimskih pasem. To bi morda nakazovalo še ne v celoti zaključen proces romanizacije lokalne živinoreje.

Zanimivo je tudi odkritje kosti črne podgane, ki je izrazito sinantropna vrsta (povezana s človekom), in bi lahko njeno prisotnost na Dolgih njivah povezali s širjenjem urbanih površin in razcvetom trgovine v rimskem obdobju.

Pristanišče

Tri faze tlakovanja obrežja Ljubljani, za katerega sklepamo, da je pokrival celotni pas med reko in zahodnim obzidjem naselbine, lahko dobro povežemo z ugotovitvami starejših raziskav na območju Dolgih njiv.

Geofizikalne meritve rimske naselbine na Dolgih njivah niso posegle na prostor pred zahodnim in južnim obzidjem. So pa pokazale, da je bilo območje med severnim obzidjem in bregom Ljubljani tlakovano (sl. 2).⁷⁷ Z izkopavanji leta 1985 je bilo ugotovljeno, da je bilo obrežje ob severnem obzidju še dodatno utrjeno z navpičnimi lesenimi koli. Na

⁷⁵ Mušič, Horvat 2007, 254–261, 278–279.

⁷⁶ Npr. Horvat 1990; Horvat 2010; Gaspari 2010.

⁷⁷ Mušič, Horvat 2007, 237, 261, 275, 280, sl. 36.

dno reke, pred severnim vhomom v naselbino, pa so bili na pravokotni površini na gosto zabiti leseni piloti, ki jih razlagamo kot ostanek temelja neke posebne konstrukcije, morda povezane z rečnim pristajališčem in dostopom v naselje.⁷⁸

Na rezultatih geofizikalnih meritev se vidi tudi tlakovan pas na zunanji strani vzhodnega obzidja, to je med vzhodnim vhomom v naselbino in domnevnim obrambnim jarkom (*sl. 2*).⁷⁹ Manj kompaktno tlakovanje, samo s kamni in brez plasti peska, so zasledili tudi leta 1969 med izkopavanji pred južnim krakom obzidja, blizu jugovzhodnega stolpa.⁸⁰

Primerjava rezultatov torej kaže, da je bilo verjetno tlakovano vse rečno obrežje vzdolž severnega in zahodnega obzidja. Tlakovanje je moralo biti del enotne ureditve prostora in je potekalo bolj ali manj istočasno z gradnjo naselbine na Dolgih njivah, to je predvidoma v oktavijanskem ali zgodnjeavgustejskem obdobju.

Ker po eni strani pisni in arheološki viri pričajo o intenzivnem prometu po Ljubljani v zgodnerimski dobi,⁸¹ po drugi strani pa so na Dolgih njivah stala velika skladišča,⁸² lahko v tlakovanju obrežja prepoznamo rečno pristanišče s pristajalno obalo, dolgo vsaj 270 m.

Na Ljubljanskem barju sta bili odkriti dve ladji iz avgustejskega obdobja. Ladja iz Lip je bila okoli 30 m dolga in široka 4,8 m, z nizkim ugrezom in teoretično nosilnostjo 40 ton. Zelo podobnih dimenzij je morala biti tudi ladja iz Sinje Gorice.⁸³ Dolžina urejene obale na Dolgih njivah bi torej teoretično lahko omogočala pristan tudi desetih podobnih ladij hkrati. Razmeroma veliko zmogljivost pristanišča potrjujejo še razsežni skladiščni prostori v naselbini.⁸⁴

Notranjost naselbine

V treh majhnih arheoloških izkopih (izkopa 2 in 3, sonda 7) je geološko osnovo prekrival tlak iz peska in gruščja. Nad tlakom je bila tanka ruševinska plast z zgodnerimskimi najdbami. Verjetno

smo naleteli na tlak med objekti v jugozahodnem vogalu rimske naselbine na Dolgih njivah. V nasprotju s tremi zaporednimi tlakovanji obrežja je bila tukaj opažena samo ena hodna površina. Menimo, da zaradi oddaljenosti od reke verjetno niso bila potrebna popravila tlaka. Samo en tlak dodatno potrjuje razmeroma kratek čas obstoja naselbine na Dolgih njivah.

Pozna rimska doba

Naselbina in pristanišče na Dolgih njivah sta bila opuščena po avgustejskem obdobju. Na območju izkopa 1 se je že v 1. st. po Kr. začela odlagati plast 17 (faza 3), v kateri ni več zanesljivih znakov urejanja in rabe prostora.

Navport je živel dalje na nasprotnem bregu Ljublanice, ob glavni cesti Akvileja–Emona. Na levem bregu reke lahko pričakujemo tudi stalno rečno pristanišče.⁸⁵ Promet po reki se je nadaljeval skozi vso rimsko dobo, čeprav se je količina tovara po izgradnji ceste in umiritvi razmer v Iliriku precej skrčila.⁸⁶

Na naših izkopavanjih na Dolgih njivah je bila v premešani plasti odkrita fibula s čebuličastimi gumbi (*sl. 20*: 71). Sodi v starejšo obliko tega tipa, ki je ozko datirana na konec 3. in začetek 4. st.⁸⁷ Z Dolgih njiv izvira še več poznorimskih predmetov, ki so bili najdeni na površini oziroma izhajajo iz neznanih sklopov. Nekaj je novcev iz 3. in 4. st.⁸⁸ Zažigalno konico izstrelka, odkrito na severnem delu naselbine,⁸⁹ verjetno lahko datiramo v drugo polovico 3. st.⁹⁰ Dokaj verjetno izvira z Dolgih njiv ali bližnje okolice tudi zakladna najdba novcev, zakopana okoli leta 271.⁹¹ Na konec 3. in 4. st. kažejo še odlomki čebuličastih fibul in poznorimska oljenka.⁹² Na osnovi geofizikalnih meritev sta na Dolgih njivah vidni dve enoprostorni pravokotni stavbi z osrednjima stebroma, ki odstopata od zasnove avgustejske naselbine. Morda bi ju lahko

⁷⁸ Logar 1986; Mušič, Horvat 2007, 237, 261, 275, 280, sl. 36.

⁷⁹ Mušič, Horvat 2007, 237, 275, sl. 4A–B, 5–6, 12, 15, 18; 36.

⁸⁰ Mikl Curk 1974, 373, pril. 2.

⁸¹ Šašel Kos 1990; Istenič 2009a.

⁸² Horvat 1990; Horvat 2008; Mušič, Horvat 2007.

⁸³ Erič et al. 2014, 213–223, 242–248.

⁸⁴ Mušič, Horvat 2007, 243–244, 262–264, 276, 280–281.

⁸⁵ Horvat 1990; Horvat, Mušič 2007, 167–170.

⁸⁶ Šašel Kos 1994, 119–121; Istenič 2009a.

⁸⁷ Pröttel 1988, 349–353.

⁸⁸ Horvat 1990, 88–89, 96, 196–197, 204.

⁸⁹ Horvat 1990, 269, sl. 32a.

⁹⁰ Dva podobna katapultna izstrelka sta znana z Gradu pri Šmihelu: Horvat 2002, 146, 161–162, sl. 6: 8; t. 21: 1. V Duri Europos so datirani v sredino 3. st.: James 2004, 220–221, sl. 130: 804.

⁹¹ Kos 1988, 206/3; Horvat 1990, 93–94, 96, 201–202, 204.

⁹² Horvat 1990, 270, sl. 32b: 2; Horvat 1996, sl. 9: 8–10.

postavili v čas, ki ga nakazujejo poznorimske drobne najdbe.⁹³

Vprašanje, ali lahko posamezne poznorimske predmete povežemo z oživitvijo naselja na Dolgih njivah ali samo s povečano dejavnostjo na obeh bregovih teke, ostaja odprto. Je pa v najdbah iz reke Ljubljanice, ki imajo pogosto vojaški značaj, dobro vidna okrepitev prometa po rečni osi Ljubljana–Sava–Donava v poznorimski dobi.⁹⁴ O takratnem izjemnem pomenu Navporta najbolje pričajo trdnjava na Gradišču, domnevno postavljena na koncu 3. st., in Ajdovski zid – zaporno zidovje v zaledju Navporta, verjetno zgrajeno v 4. st.⁹⁵

KATALOG PREDMETOV

Gradivo hrani Mestni muzej Ljubljana. Številke predmetov so začasne.

Izkop 1 – faza 1 D (plast 5)

1. Odlomek ostenja visokega vretenastega kozarca iz keramike tankih sten. Keramika oksidacijsko žgana, rdeča s sivimi lisami, trda, prečiščena, prisotni zelo fini delci sljude. Površina zelo gladka, na zunanji strani drobne luknjice. Izdelano na hitrem vretenu. Št. 1043-34. SE 1043, kv. C6, PN 025; 288,85 m n. m. – (Sl. 19).

Izkop 1 – faza 1 E (plast 6)

2. Odlomek ostenja lonca, prostoročne izdelave. Trda keramika, brez vidnih primesi; malo hrapava površina; zunaj rjava, notri črna barva. Št. 1031-35. SE 1031, kv. B6.

Izkop 1 – faza 2 A (plast 7)

3. Odlomki navadne namizne keramike: oranžna, prečiščena, mehka, mazasta površina (3 kosi).

4. Brezoblični kosi prežgane gline (21 kosov).

Izkop 1 – faza 2 A (plast 8)

5. Novec. Republika; prva polovica 2. st. pr. Kr. As, Roma, RRC? T.: 28,89g. Dim.: 32,5 × 35 mm. Pol. peč.: 6. Zelo močno izrabljen. Kons. št. 403/2013. ZŠ: 162104. Določila: Alenka Miškec, Narodni muzej Slovenije. SE 1037, kv. B6, PN 022.

6. Kos železa, nedoločljive oblike. SE 1037, kv. B6, PN 019.

7. Odlomki ostenja bikoničnega vrča (3 kosi). Keramika svetlo oranžna, prečiščena, mehka, mazasta površina. Št. 1037-36. SE 1037, kv. C6.

8. Odlomki navadne namizne keramike: oranžna, prečiščena, mehka, mazasta površina (2 kosa).

9. Brezoblični kosi prežgane gline (16 kosov).

Izkop 1 – faza 2 A (plast 9)

10. Kos železa, nedoločljive oblike. SE 1035, kv. C6, PN 020.

11. Kos železa, oblika stožca. Višina 2,7 cm. SE 1035, kv. C6, PN 021.

12. Ustje in dva odlomka ročaja vrča. Navadna namizna keramika: oranžna, mehka, prečiščena (zelo redke primesi zdrobljene keramike), mazasta površina. Št. 1035-25 in 1035-27. SE 1035, kv. B6 in C6. – (Sl. 20).

13. Dno vrča. Navadna namizna keramika: oranžna, mehka, prečiščena (zelo redke primesi zdrobljene keramike), mazasta površina. Št. 1035-2. SE 1035, kv. B6, PN 017. – (Sl. 20).

14. Odlomek ostenja kozarca iz keramike tankih sten: oranžna, trda, prečiščena, gladka površina. SE 1035, kv. B6.

15. Odlomek ostenja posode iz keramike tankih sten. Oranžna in mazasta površina. SE 1035, kv. C6.

16. Odlomki navadne namizne keramike: oranžna, prečiščena, mehka, mazasta površina (3 kosi).

17. Odlomki različnih loncev iz grobe kuhinjske keramike: prostoročne izdelave; raskava površina; lisasta oranžna, rjava in črna; številne primesi (6 kosov).

18. Brezoblični kosi prežgane gline (17 kosov).

Izkop 1 – faza 2 B (plast 11)

19. Ustje skodelice. Tera sigilata, padska B. Verjetno oblika Consp. 22.6. Št. 1032-29. SE 1032, kv. B6. – (Sl. 20).

20. Ustje vrča z odlomljenim ročajem. Navadna namizna keramika: svetlo oranžna, mehka, prečiščena, mazasta površina. Št. 1032-28. SE 1032, kv. B6. – (Sl. 20).

21. Dno lonca. Groba kuhinjska keramika: malo raskava površina, zunaj oranžna, notri črna; številne bele primesi, srednje velikosti in fine. Zunaj okrašeno s pasovi navpičnega in zelo finega metličanja. Št. 1032-30. SE 1032, kv. B6. – (Sl. 20).

22. Dno in ostenje skodelice iz keramike tankih sten: oranžna, mehka, prečiščena, mazasta površina.

23. Odlomki različnih posod iz navadne namizne keramike: oranžna, prečiščena, mehka, mazasta površina (8 kosov).

24. Odlomki različnih loncev iz grobe kuhinjske keramike. Prostoročne izdelave; raskava površina; lisasta siva in rjava; številne primesi (9 kosov).

25. Odlomki različnih amfor (3 kosi).

26. Brezoblični kosi prežgane gline (8 kosov).

27. Odlomek opeke.

Izkop 1 – faza 2 B (plast 12)

28. Žebelj, železo. Ohranjena dolž. 7,5 cm. SE 1033, kv. B6, PN 012.

⁹³ Mušič, Horvat 2007, 264–265, 281–282; sl. 39: 6,24,26.

⁹⁴ Knific, Bitenc 2009a, 119–122.

⁹⁵ Horvat 1990, 74–77, 185–187; Pröttel 1996, 138–139; Kusetič 2014, 72–78; Kos 2014.

29. Verjetno železen žebelj. Dolž. 4,5 cm. SE 1033, kv. B5, PN 015.

30. Kos železa, morda žebelj. SE 1033, kv. B6, PN 014.

31. Železna ploščica. SE 1033, kv. B5, PN 013.

32. Odlomek pekve iz grobe kuhinjske keramike. Prostoročne izdelave; raskava površina; lisasta siva in rjava; številne primesi. Št. 1033-37.

33. Odlomek amfore.

Izkop 1 – faza 2 B (plast 13)

34. Žebelj, železo. Ohranjena dolž. 10,5 cm. Št. 1029-11. SE 1029, kv. B6, PN 011. – (Sl. 20).

35. Odlomki ustja, ostenja in dna lonca. Groba kuhinjska keramika: groba površina, lisasta siva in rjava; primesi bele, srednje in fine, goste. Zunaj okrašena z globokim glavničanjem: na ramenu v različne smeri, na trebuhu in ob dnu navpično. Št. 1020-13, 1020-32, 1029-22, 1029-23, 1029-24. **Plast 13** (33 kosov; SE 1029, kv. B5, B6) in **plast 14** (3 kosi; SE 1020, kv. B5, C6). Med izkopavanjem je bilo te dve plasti težko razlikovati. – (Sl. 20).

36. Odlomek ostenja lonca. Groba kuhinjska keramika: malo groba površina, zunaj siva, notri oranžna; primesi bele in sive, srednje in fine, goste. Zunaj okrašena z navpičnim metličanjem. Št. 1029-01. SE 1029, kv. B5. – (Sl. 20).

37. Ostenja različnih loncev iz grobe kuhinjske keramike. Postoročne izdelave; raskava površina; lisasta siva in rjava; številne primesi (4 kosi).

Izkop 1 – faza 2 B (plast 14)

38. Žebelj, železo. Dolž. 7,3 cm. Št. 1020-08. SE 1020, kv. B6, PN 008. – (Sl. 20).

39. Kos železa, morda žebelj. SE 1020, kv. C5, PN 007.

40. Žebelj, železo. SE 1020, kv. C6, PN 009.

41. Dva kosa železa. SE 1020, kv. C7, PN 010.

42. Pet odlomkov krožnika. Keramika s črnim premazom, srednjepadska (premaz črn, trd, nebleščeč; jedro svetlo oranžno, mehko, mazasto). Št. 1020-07 in 1015-11. En kos najden v **plast 14** (faza 2 B; SE 1020, kv. B6), štirje pa v **plast 16** (faza 2 C; SE 1015, kv. C5). Med izkopavanjem je bilo te dve plasti težko razlikovati. – (Sl. 20).

43. Dva odlomka ustja in ostenja krožnika. Keramika s črnim premazom, srednjepadska. Št. 1020-10. SE 1020, kv. B6. – (Sl. 20).

44. Štirje odlomki dna in ostenja kozarca vrste Aco. Morda ohranjen rob ustja. Nezanosljiva rekonstrukcija oblike. Keramika oranžna, mehka, prečiščena, mazasta površina. Reliefni okras z motivom cveta. Št. 1020-06. SE 1020, kv. B6. – (Sl. 20).

45. Dva odlomka ustja pokrova. Keramika oranžna, mehka, malo groba površina, zelo fine bele primesi, srednje goste. Št. 1020-04 in 1015-12. En kos najden v **plast 14** (faza 2 B; SE 1020, kv. B6), drugi pa v **plast 16** (faza 2 C; SE 1015, kv. C5). Med izkopavanjem je bilo te dve plasti težko razlikovati. – (Sl. 20).

46. Odlomek ustja sklede ali pokrova. Keramika sivo rjava, mehka, gladka površina, goste primesi zelo fine sljude. Št. 1020-21. SE 1020, kv. B6. – (Sl. 20).

47. Odlomek ustja lonca ali vrča. Keramika svetlo oranžna, trda, malo groba površina; primesi: sljuda in bele, zelo fine, srednje goste. Št. 1020-05. SE 1020, kv. B6. – (Sl. 20).

48. Odlomek ustja lončka. Keramika rjava, trda, groba površina; primesi sive, goste. Št. 1020-20. SE 1020, kv. B6. – (Sl. 20).

49. Dva odlomka ostenja posode iz fine rjave keramike z veliko sljude.

50. Odlomki različnih posod iz navadne namizne keramike: oranžna, prečiščena, mehka, mazasta površina (37 kosov).

51. Odlomki ostenij različnih loncev iz grobe kuhinjske keramike. Prostoročne izdelave; raskava površina; lisasta siva in rjava; številne primesi (27 kosov).

52. Odlomki amfor (11 kosov).

53. Brezoblični kosi prežgane gline (35 kosov).

54. Odlomki opek (6 kosov).

55. Odlomek imbreksa.

Izkop 1 – faza 2 C (plast 15)

56. Novec. Republika; prva polovica 2. st. pr. Kr. As, Roma, RRC ? Polovičen. T.: 6,8g. Zelo močno izrabljen. ZŠ: 162103. Določila Alenka Miškec, Narodni muzej Slovenije. Na meji med **plastmi 15** in **17**. SE 1012 in SE 1016, kv. B6, PN 001.

Izkop 1 – faza 2 C (plast 16)

57. Košček bronaste pločevine. SE 1015, profil 7, kv. C6, PN 006.

58. Žebelj, železo. Dolž. 5,5 cm. SE 1015, kv. C6, PN 003.

59. Šest koščkov železnih predmetov nedoločljive oblike. SE 1015, kv. B6, PN 002.

60. Dva odlomka dna lonca. Groba kuhinjska keramika: trda, malo groba površina, rjava lisasta; primesi bele srednje in velike, goste. Zunaj okrašena z navpičnim metličanjem. Št. 1015-03. SE 1015, kv. B6. – (Sl. 20).

61. Trije odlomki dna lonca. Groba kuhinjska keramika: trda, malo groba površina, rjava lisasta; primesi bele srednje in velike, goste. Zunaj okrašena z vodoravnim metličanjem in deloma z navpičnim metličanjem. Št. 1015-26. SE 1015, kv. C5 in kv. C6. – (Sl. 20).

62. Keramika tankih sten: oranžna, prečiščena, mazasta površina (2 kosa).

63. Odlomki različnih posod iz navadne namizne keramike: oranžna, prečiščena, mehka, mazasta površina (31 kosov).

64. Odlomki različnih loncev iz grobe kuhinjske keramike. Prostoročne izdelave; raskava površina; oranžna ali lisasta siva in rjava; številne primesi; enkrat metličen okras (9 kosov).

65. Odlomki različnih amfore (5 kosov).

66. Brezoblični kosi prežgane gline (13 kosov).

67. Odlomki opek (12 kosov).

68. Kos žlindre.

Izkop 1 – faza 3 (plast 17)

69. Ustje skleda. Keramika svetlo siva, mehka, gladka, mazasta površina; primesi: sive, velike, redke; zelo fina sljuda, srednje gosta. Okras z žlebom. Št. 1012-19. SE 1012, kv. C6, B6. – (Sl. 20).

70. Več drobcov rimske navadne namizne keramike, grobe kuhinjske keramike in opeke.

Izkop 1 – faza 5 (plast 21)

71. Fibula s čebuličastimi zaključki gumbov. Bakrova litina. Vrezan okras. Odlomljena en krak tečaja in igla. SE 1013, kv. B5, PN 018. – (Sl. 20).

Izkop 3 – (plast 2)

72. Brezoblični kosi prežgane gline (3 kosi).

Izkop 3 – (plast 3)

73. Ustje posode, nedoločljive oblike. Navadna namizna keramika: oranžna, prečiščena, mazasta površina. Št. 1041-14. SE 1041, kv. D2.

74. Odlomki različnih amfor (19 kosov).

75. Brezoblični kosi prežgane gline (3 kosi).

76. Odlomki opek (19 kosov).

Izkop 3 – (plast 4a)

77. Ostenje skodelice iz keramike tankih sten. Svetlo siva, zelo trda, s primesmi zelo fine sljude. Zunaj okrašena z vodoravnim žlebom in peresnim okrasom. Št. 1006-31. SE 1006, kv. D2, PN 023. – (Sl. 20).

78. Odlomki opek (6 kosov).

KATALOG LESA

Po zaključku analiz vzorci lesa niso bili ohranjeni.

Izkop 1 – faza 1 A (plast 2)

Opisi vseh pobranih vzorcev. Katalog dopolnjuje pregled značilnosti v *razpredelnica*h 6, 7.

1. Hrast. Deblo; brez ohranjene skorje, z grčo in vsaj dvema odsekanima vejama; jasno zasekano na eni strani (zasek globok 1 cm, dolg 9 cm); premer neenakomeren, od 6 do 15 cm; ohranjena dolžina 215 cm; datacija z ogljikom 14C (Poz-46646): kalibrirano 379–204 BC. VRH07-086a. – (Sl. 21: 1; 22: 1). Lega: sl. 7a,c.

2. Hrast. Deblo; vzdolžni del manjka – morda klano; na površini vidnih pet prečnih zasekov oziroma zarez, dolgih do 10 cm; premer okoli 30 cm; ležalo še izven izkopnega polja – vidno v dolžino 106 cm. VRH07-627. – (Sl. 22: 2). Lega: sl. 6; 7a,c.

3. Hrast. Deblo; brez ohranjene skorje; en konec obsekan, morda celo sledovi žaganja; premer 6 cm; ohranjena dolžina 21,5 cm. VRH07-087. – (Sl. 21: 3; 22: 3).

4. Hrast. Deblo z grčo, brez ohranjene skorje; en konec obsekan; premer 6 cm; ohranjena dolžina 38 cm. VRH07-142. – (Sl. 22: 4). Lega: sl. 7a.

5. Hrast. Spodnji del debla nad koreninami, brez ohranjene skorje; morda sledovi sekanja; premer 22 cm; ohranjena širina 46 cm. VRH07-102. – (Sl. 22: 5). Lega: sl. 6; 7a.

6. Bukev. Deblo s skorjo in z grčami; odsekana veja in na enem koncu trije globoki ostrzi zaseki, dolgi 8 cm; premer 9 cm (stisnjeno); ohranjena dolžina 41,4 cm. VRH07-090. – (Sl. 22: 6). Lega: sl. 7a.

7. Bukev. Tangencialna deščica; klana; debelina 2 cm, širina 5 cm, dolžina 9,7 cm. VRH07-089. – (Sl. 22: 7).

8. Vrba ali topol. Veja brez ohranjene skorje; lateralni del veje je pooglenel; premer 2 cm; ohranjena dolžina 9 cm. VRH07-088. – (Sl. 22: 8).

9. Hrast. Veja s skorjo; en konec dvakrat obsekan, dolžina obsekov 11,5 in 7,5 cm; premer 3 cm, od strani stisnjena; dolžina 62,5 cm. VRH07-613. – (Sl. 22: 9). Lega: sl. 7a,b.

10. Vrsta ni določena. Veja brez skorje, grča in odlomljene stranske veje; brez sledov obdelave; premer 1,5 cm (stisnjeno); ohranjena dolžina 50 cm. VRH07-261. Lega: sl. 7a,b.

11. Beli gaber. Veja z ohranjeno skorjo; odlomljene stranske veje; brez sledov obdelave; premer 3,5 cm (stisnjeno); ohranjena dolžina 26,2 cm. VRH07-170. Lega: sl. 7a,c.

12. Jelša ali leska. Veja z ohranjeno skorjo; odlomljene stranske veje; neobdelana; premer 3 cm (stisnjeno); ohranjena dolžina 71 cm. VRH07-260. Lega: sl. 7a.

13. Bukev. Veja s skorjo; zaključuje se z rogovilo; brez sledov obdelave; premer do 4 cm; ohranjena dolžina 57 cm. VRH07-085. Lega: sl. 7a,c.

14. Hrast. Veja z ohranjeno skorjo; brez sledov obdelave; premer 4,5 cm (stisnjeno), ohranjena dolžina 31 cm. VRH07-633.

Izkop 1 – faza 1 B (plast 3)

15. Hrast. Veja z lubjem, brez stranskih vej; več grč; en konec obsekan; dolga 37,3 cm, široka do 2,7 cm, rahlo stisnjena. VRH07-029. Lega: sl. 8a.

Izkop 1 – faza 1 C (plast 4)

Opisi vseh pobranih vzorcev. Katalog dopolnjuje pregled značilnosti v *razpredelnica*h 6, 8.

16. Bukev. Tangencialno klan kos ob periferiji; dolžina 9,5 cm, širina 2,5 cm. VRH07-044. Lega: sl. 8a.

17. Hrast. Veja brez lubja; en konec obsekan; dolžina 33 cm, širina do 2,7 cm. VRH07-169. Lega: sl. 8a,b.

18. Vrsta lesa ni identificirana. Radialna deščica; klana, en rob zasekan in odsekan; velikost 11 × 6 × 0,5 cm. VRH07-038. – (Sl. 23: 18). Lega: sl. 8a.

19. Vrsta lesa ni identificirana. Tangencialni oklešček z ohranjeno periferijo; rob odsekan; velikost 6,4 × 2,2 × 0,1 cm. VRH07-053. – (Sl. 23: 19). Lega: sl. 8ab.

20. Jesen. Veja z rogovilo, ohranjena skorja; konec odsekan; dolžina 32 cm, širina do 1,5 cm. VRH07-055. Lega: *sl. 8a*.

21. Vrsta lesa ni identificirana. Vejica s skorjo in grčami; brez sledov obdelave; dolžina 19,3 cm, širina do 1,8 cm. VRH07-018. Lega: *sl. 8a,b*.

22. Jelša ali leska. Vejica s skorjo in grčami; brez sledov obdelave; dolžina 15,9 cm, širina do 2,4 cm, stisnjena od strani. VRH07-049. Lega: *sl. 8a,b*.

23. Vrsta lesa ni identificirana. Polovica veje z grčami; brez sledov obdelave; dolžina 11,4 cm, širina do 3 cm. VRH07-022. Lega: *sl. 8a,b*.

24. Vrsta lesa ni identificirana. Dva odlomka luske; brez sledov obdelave; velikost 5,4 × 0,9 × 0,4 cm. VRH07-054. Lega: *sl. 8a,b*.

25. Vrsta lesa ni identificirana. Veja z lubjem; brez sledov obdelave; dolžina 7,4 cm, širina 1,8 cm. VRH07-051. Lega: *sl. 8a,b*.

26. Vrsta lesa ni identificirana. Deformiran kos lesa; brez sledov obdelave; velikost 9 × 4 × 0,5 cm. VRH07-052. Lega: *sl. 8a,b*.

27. Vrsta lesa ni identificirana. Veja, brez lubja in stranskih vej; dolga 31 cm, široka do 2 cm ter stisnjena od strani. VRH07-047.

28. Listavec. Veja, brez stranskih vej; radialni segment - morda klano; dolga 32 cm, široka do 2,2 cm ter stisnjena od strani. VRH07-037.

Izkop 1 – faza 1 D (plast 5)

Opisi izbranih kosov lesa od skupno 329 v plasti pobranih vzorcev. Pregled značilnosti vseh vzorcev iz plasti je viden v *razpredelnicah* 6, 9–11.

29. Leska. Veja, z lubjem in grčo; konica obsekana z dveh strani; dolžina 14 cm, širina 3 × 1,6 cm (stisnjena). VRH07-115. – (*Sl. 21: 29; 24: 29*).

30. Hrast. Radialno klana deska z obsekanim koncem; 5 odlomkov; skupna dolžina 21 cm. VRH07-183. – (*Sl. 21: 30*).

31. Hrast. Radialno klana deščica s sledovi žaganja na dveh ožjih stranskih ploskvah; dolžina 5,6 cm, širina 2,5 × 0,8 cm. VRH07-113. – (*Sl. 21: 31; 24: 31*).

32. Jesen. Tram, s štirimi klanimi vzdolžnimi ploskvami; na eni konici trije, na drugi dva zaseka; verjetno ožgan; dolžina 10 cm, širina 6 × 6 cm; datacija z ogljikom 14C (Poz-46647): kalibrirano 194-45 pr. Kr. VRH07-178. – (*Sl. 21: 32*).

33. Hrast. Oklešček, s štirimi klanimi in tremi odsekanimi ploskvami; 6,5 × 4 × 3,5 cm. VRH07-270. – (*Sl. 21: 33*).

34. Javor. Veja, katere konec je obsekan z več strani; dolžina 16 cm, širina 2 × 1,5 cm. VRH07-056. – (*Sl. 24: 34a,b*).

35. Iglavec. Klana radialna deščica; 2 kosa, oba na koncih obsekana; 7,5 × 3,4 × 0,8 cm; 9 × 4,4 × 1 cm. VRH07-136. – (*Sl. 24: 35*).

36. Jesen. Klana radialna deščica; 9,6 × 4,6 × 1,3 cm. VRH07-166. – (*Sl. 24: 36*).

Zahvala

Pri arheoloških izkopavanjih so poleg avtorjev članka sodelovali arheologi Tina Žerjal, Alja Žorž in Blaž Podpečan, takratni absolventi arheologije Edisa Lozić, Irena Čušin in Jaka Bizjak ter deset fizičnih delavcev. Pri analizah markobotaničnih ostankov je sodeloval Janez Dirjec (Inštitut za arheologijo ZRC SAZU), novce je določila Alenka Miškec (Narodni muzej Slovenije). Sneža Tecco Hvala, Janez Dular, Andreja Dolenc Vičič (vsi Inštitut za arheologijo ZRC SAZU) in Janka Istenič (Narodni muzej Slovenije) so kritično prebrali članek in predlagali številne izboljšave. Avtorji se vsem iskreno zahvaljujemo.

Fotografije: slike 3, 6b, 7b–c, 8b, 10b, 11b, 12b, 13b, 14b, 15b, 18 Edisa Lozić; slika 19: Igor Lapajne, ZRC SAZU.

ANDRIČ, M. 2016, Človekov vpliv na rastlinstvo zahodnega Ljubljanskega barja v pozni prazgodovini (pribl. 1000–50 pr. n. št.). Primer: Vrhnik (Dolge njive) / Human impact on the vegetation of western Ljubljansko barje in late prehistory (ca. 1000–50 cal. BC). Case study: Vrhnik (Dolge njive). – *Arheološki vestnik* 67, 259–275.

ANDRIČ, M., T. TOLAR, B. TOŠKAN 2016, *Okoljska arheologija in paleoekologija: palinologija, arheobotanika in arheozoologija*. – Ljubljana.

ANDRIČ, M., B. TOŠKAN, J. DIRJEC, A. GASPARI 2012, Arheološki in okoljski zapis v sedimentu vodne kotanje iz začetka 1. stoletja n. št. na lokaciji NUK II v Ljubljani. – V / In: A. Gaspari, M. Erič (ur. / eds.), *Potopljena preteklost. Arheologija vodnih okolij in raziskovanje podvodne kulturne dediščine v Sloveniji*, 409–416, Radovljica.

BEIJERINCK, W. 1947, *Zadenatlas der Nederlandsche flora. H. Veenman und Zonen*. – Wageningen.

BOESSNECK, J., H.-H. MÜLLER, M. TEICHERT 1964, Osteologische Unterscheidungsmerkmale zwischen Schaf (*Ovis aries* Linné) und Ziege (*Capra hircus* Linné). – *Kühn-Archiv* 78, 1–129.

BOJNANSKÝ, V., A. FARGAŠOVÁ 2007, *Atlas of Seeds and Fruits of Central and East-European Flora*. – Dordrecht.

BOSCHIN, F., B. TOŠKAN 2012, Changes in cattle body size in Slovenia from the Iron Age to the Early Middle Age. – V / In: J. De Grossi Mazzorin, D. Saccà, C. Tozzi (ur. / eds.), *Atti del 6° Convegno nazionale di archeozoologia*, Parco dell'Orecchiella, 2009, 393–395, Lecce.

BOŽIČ, D. 1993, Slovenija in srednja Evropa v poznolatskem obdobju (Slowenien und Mitteleuropa in der Spätlatènezeit). – *Arheološki vestnik* 44, 137–152.

BOŽIČ, D. 2008, *Late La Tène-Roman cemetery in Novo mesto. Ljubljanska cesta and Okrajno glavarstvo / Poznolatsko-rimsko grobišče v Novem mestu. Ljubljanska cesta in Okrajno glavarstvo*. – Katalog in monografije 39.

- CAPPERS, R. T. J., R. M. BEKKER, J. E. A. JANS 2006, *Digitale Zadenatlas van Nederland (Digital Seed Atlas of the Netherlands)*. – Groningen.
- CONSPLECTUS 2002 = *Conspectus formarum terrae sigillatae Italico modo confectae* (Materialien zur römisch-germanischen Keramik 10), Bonn 2002².
- DAVIS, S. J. M. 1987, *The archaeology of animals*. – London.
- DEMETZ, S. 1999, *Fibeln der Spätlatène- und frühen römischen Kaiserzeit in den Alpenländern*. – Frühgeschichtliche und Provinzialrömische Archäologie 4.
- DOLENZ, H. et al. 2008 = Dolenz, H., St. Krmnicek, E. Schindler-Kaudelka, H. Sedlmayer, S. Zabehlicky-Scheffenecker 2008, Zur vorannexionszeitlichen Siedlung auf dem Magdalensberg. – *Fundberichte aus Österreich* 47 (2009), 235–266.
- DRENNAN, R. D. 1996, *Statistics for archaeologists. A commonsense approach*. – New York, London.
- DRIESCH, A. VON DEN 1976, A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites. – *Peabody Museum Bulletin* 1, 1–136.
- DRAKSLER, M., B. NADBATH 2007, *Poročilo o arheološkem terenskem pregledu na območju predvidene rekonstrukcije mostu AC priključka na Vrhniki*, Ljubljana. (Neobjavljeno poročilo / Unpublished report; arhiv ZVKDS, Ljubljana).
- ERIC, M., A. GASPARI, K. ČUFAR, F. SOLINA, T. VERBIČ 2014, Zgodnjerimska ladja iz Ljubljane pri Sinji Gorici / Early Roman barge from the Ljubljana River at Sinja Gorica. – *Arheološki vestnik* 65, 187–254.
- GAMPER, P. 2007, Tiberius ac Noricos imperio nostro armis subiunxit - neue Erkenntnisse zur römischen Besetzung Noricums durch die Grabungskampagne 2005 auf der Gurina. – *Archäologisches Korrespondenzblatt* 37/3, 421–440.
- GASPARI, A. 2009a, Keltski bojevniki in Ljubljana. – V: *Ljubljana, kulturna dediščina reke*, 68–73, Ljubljana.
- GASPARI, A. 2009b, Celtic warriors and the Ljubljana. – In: *The Ljubljana – a River and its Past*, 72–78, Ljubljana.
- GASPARI, A. 2010, “*Apud horridas gentis ...*”. *Začetki rimskega mesta Colonia Iulia Emona / Beginnings of the Roman Town of Colonia Iulia Emona*. – Ljubljana.
- GASPARI, A., R. MASARYK 2009, Na sledi prazgodovinskega Navporta / Tracing the prehistoric Nauportus. – *Arheološki vestnik* 60, 195–206.
- GRAHEK, L. 2013, *Železnodobno gradišče Cvinger nad Virom pri Stični*. – E-Monographiae Instituti Archaeologici Sloveniae 3 (http://iza.zrc-sazu.si/si/e_monografije/Sticna.html).
- GRANT, A. 1982, The use of tooth wear as a guide to the age of domestic ungulates. – V / In: B. Wilson, C. Grigson, S. Payne (ur. / eds.), *Ageing and sexing animal bones from archaeological sites*, BAR. British series 109, 91–108.
- GRAYSON, D. K. 1984, *Quantitative zooarchaeology*. – Orlando.
- GUŠTIN, M. 1991, *Posočje. Posočje in der jüngeren Eisenzeit / Posočje v mlajši železni dobi*. – Katalogi in monografije 27.
- HORVAT, J. 1990, *Nauportus (Vrhnika)*. – Dela 1. razr. SAZU 33.
- HORVAT, J. 1996, *Nauportus. Vrhnika v arheoloških obdobjih*. – *Vrhnikiški razgledi* 1, 89–106.
- HORVAT, J. 2002, *The Hoard of Roman Republican Weapons from Grad near Šmihel / Zaklad rimskega republikanskega orožja z Gradu pri Šmihelu pod Nanosom*. – *Arheološki vestnik* 53, 117–192.
- HORVAT, J. 2008, *Early Roman horrea at Nauportus*. – *Mélanges de l'Ecole française de Rome, Antiquité*, 120/1, 111–121.
- HORVAT, J. 2009a, *Nauportus – naselje na začetku transportne poti po Ljubljani*. – V: *Ljubljana, kulturna dediščina reke*, 89–94, Ljubljana.
- HORVAT, J. 2009b, *Nauportus – a settlement at the beginning of the transportation route along the Ljubljana*. – In: *The Ljubljana – a River and its Past*, 96–101, Ljubljana.
- HORVAT, J. 2010, *Skupek keramike iz prve polovice 1. stoletja iz Navporta (Assemblage of ceramic ware from the first half of the 1st century AD from Nauportus)*. – V / In: I. Lazar, B. Županek (ur. / eds.), *Emona med Akvilejo in Panonijo / Emona between Aquileia and Pannonia*, *Annales Mediterraneae*, 273–299, Koper.
- HORVAT, J. 2012, *Zgodnjerimska utrjena naselbina na Dolgih njivah na Vrhniki (Early Roman fortified settlement at Dolge njive in Vrhnika)*. – V / In: A. Gaspari, M. Erič (ur. / eds.), *Potopljena preteklost. Arheologija vodnih okolij in raziskovanje podvodne kulturne dediščine v Sloveniji*, 287–292, Radovljica.
- HORVAT, J., A. BAVDEK 2009, *Okra. Vrata med Sredozemljem in Srednjo Evropo / Ocra. The gateway between the Mediterranean and Central Europe*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 17.
- HORVAT, J., MUŠIČ B. 2007, *Nauportus, a commercial settlement between the Adriatic and the Danube*. – V / In: M. Chiabà, P. Maggi, C. Magrini (ur. / eds.), *Le Valli del Natisone e dell'Isonzo tra Centroeuropa e Adriatico*, *Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina* 20, 165–174.
- HORVAT, J., P. PETERLE UDOVIČ, T. ŽERJAL 2007, *Poročilo o arheoloških izkopavanjih*, Ljubljana. (Neobjavljeno poročilo / Unpublished report; arhiv IZA ZRC SAZU, Ljubljana).
- ISTENIČ, J. 1999, *Poetovio, zahodna grobišča I. / Poetovio, the Western Cemeteries I*. – Katalogi in monografije 32.
- ISTENIČ, J. 2009a, *Ljubljana – rimska trgovska in prometna pot*. – V: *Ljubljana, kulturna dediščina reke*, 74–80, Ljubljana.
- ISTENIČ, J. 2009b, *The Ljubljana – a Roman trade and transport route*. – In: *The Ljubljana – a River and its Past*, 79–85, Ljubljana.
- JAMES, S. 2004, *The Excavations at Dura-Europos conducted by Yale University and the French Academy of Inscriptions and Letters 1928 to 1937. Final Report VII. The Arms and Armour and other Military Equipment*. – London.
- JONES, S., J. TAYLOR, F. ASH 2004², *Seed Identification handbook. Agriculture, Horticulture and Weeds*. – Cambridge.
- KNIFIC, T., P. BITENC 2009a, *Barbarski vojščaki na Ljubljani*. – V: *Ljubljana, kulturna dediščina reke*, 119–122, Ljubljana.
- KNIFIC, T., P. BITENC 2009b, *Barbarian soldiers on the Ljubljana*. – In: *The Ljubljana – a River and its Past*, 131–135, Ljubljana.
- KOS, P. 1988, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien I*. – Berlin.

- KOS, P. 2014, Izgradnja zapornega sistema Claustra Alpium Iuliarum / Construction of the Claustra Alpium Iuliarum fortifications. – V / In: J. Kusetič (ed.), *Claustra Alpium Iuliarum – med raziskovanjem in upravljanjem / Claustra Alpium Iuliarum – Between Research and Management*, 112–132, Ljubljana.
- KRAJŠEK, J., P. STERGAR 2008, Keramika z rimskega svetišnega območja v Podkrajju pri Hrastniku (The pottery material from the Roman sanctuary area at Podkraj near Hrastnik). – *Arheološki vestnik* 59, 245–277.
- KRYŠTUFEK, B. 1991, *Sesalci Slovenije*. – Ljubljana.
- KUSETIČ, J. 2014, Claustra Alpium Iuliarum – topografski in arheološki pregled / Claustra Alpium Iuliarum – a topographical and archaeological overview. – V / In: J. Kusetič (ur. / ed.), *Claustra Alpium Iuliarum – med raziskovanjem in upravljanjem / Claustra Alpium Iuliarum – Between Research and Management*, 27–111, Ljubljana.
- LOGAR, N. 1986, Vrhnik / Dolge njive. – *Arheološki pregled* 1985 (1986) 126–127.
- MACKINNON, M. 2004, *Production and consumption of animals in Roman Italy. Integrating the zooarchaeological and textual evidence*. – *Journal of Roman Archaeology*, Supplementary series 54.
- MARTINČIČ, A., T. WRABER, N. JOGAN, V. RAVNIK, A. PODOBNIK, B. TURK, B. VREŠ 2007, *Mala flora Slovenije, Ključ za določanje praprotnic in semenk*. – Ljubljana.
- MELIK, A. 1946, *Ljubljansko mostiščarsko jezero in dediščina po njem*. – Ljubljana.
- MIKL CURK, I. 1974, Utrdbe Nauporta ob Ljubljanici na Vrhniku (Nauportus fortresses by the river Ljubljanica at Vrhnik). – *Arheološki vestnik* 25, 370–386.
- MUŠIČ, B., J. HORVAT 2007, Nauportus - an Early Roman trading post at Dolge njive in Vrhnik / *Nauportus - zgodnjerska trgovska postojanka na Dolgih njivah na Vrhniku*. – *Arheološki vestnik* 58, 219–283.
- PAYNE, S. 1973, Kill-off patterns in sheep and goats: the mandibles from Aşvan Kale. – *Anatolian studies* 23, 281–303.
- PAYNE, S. 1987, Reference codes for wear states in the mandibular cheek teeth of sheep and goats. – *Journal of archaeological science* 14, 609–614.
- PRÖTTEL, Ph. M. 1988, Zur Chronologie der Zwiebelknopffibel. – *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 35, 347–372.
- PRÖTTEL, Ph. M. 1996, *Mediterrane Feinkeramikimporte des 2. bis 7. Jahrhunderts n. Chr. im oberen Adriaarum und in Slowenien*. – *Kölner Studien zur Archäologie der römischen Provinzen* 2.
- RICHTER, H. G., M. J. DALLWITZ 2002, *Commercial timbers: descriptions, illustrations, identification, and information retrieval* (INTKEY).
- ROLETT, B. V., M.-Y. CHIU 1994, Age estimation of prehistoric pigs (*Sus scrofa*) by molar eruption and attrition. – *Journal of Archaeological Science* 21, 377–386.
- ROZMAN, L. 2014, *Prvo strokovno poročilo o zaščitnih arheoloških raziskavah na lokaciji Gregorčičeva ul. 1, Ljubljana, parc. št. 178/6, k.o. Gradišče I, EŠD 329*. – Neobjavljeno poročilo / Unpublished report, Kranj, Magelan skupina d.o.o.
- SCHINDLER, M. 1967, *Die "Schwarze Sigillata" des Magdalensberges*. – *Kärntner Museumsschriften* 43, Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 1.
- SCHINDLER, M. 1986, *Die "Schwarze Sigillata" des Magdalensberges 2. Neufunde seit 1965*. – V / In: H. Vettters, G. Piccottini (ur. / eds.) *Die Ausgrabungen auf dem Magdalensberg 1975 bis 1976*, Magdalensberg-Grabungsbericht 15, 345–390.
- SCHINDLER, M., S. SCHEFFENEGGER 1977, *Die glatte rote Terra sigillata vom Magdalensberg*. – *Kärntner Museumsschriften* 62, Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 5.
- SCHINDLER-KAUDELKA, E. 1975, *Die dünnwandige Gebrauchskeramik vom Magdalensberg*. – *Kärntner Museumsschriften* 58, Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 3.
- SCHINDLER-KAUDELKA, E. 2000, *Ceramica norditalica decorata del Magdalensberg: problemi aperti*. – V / In: G. P. Brogiolo, G. Olcese (ur. / eds.), *Produzione ceramica in area padana tra il II secolo a. C. e il VII secolo d. C.: nuovi dati e prospettive di ricerca*, *Documenti di archeologia* 21, 53–67.
- SCHINDLER-KAUDELKA, E. 2002, La datation des premiers contextes du Magdalensberg. – *SFECAG, Actes du Congrès de Bayeux*, 263–274.
- SCHMID, W. 1943, Das Eindringen der römischen Kultur in Noricum. – *Das Joanneum* 6, 7–28.
- SCHOCH, W. H., B. PAWLIK, F. H. SCHWEINGRUBER 1988, *Botanical macro-remains. An atlas for the determination of frequently encountered and ecologically important plant seeds*. – Stuttgart.
- SCHWEINGRUBER, F. H. 1990, *Mikroskopische Holzanalytik*. – Birmensdorf.
- SEDLMAYER, H. 2005, Kontextbezogene Analysen des prähistorischen und römischen Fundmaterials. – V / In: S. Groh, H. Sedlmayer, *Der norisch-römische Kultplatz am Frauenberg (Österreich)*, *Protohistoire Européenne* 9, 124–155.
- SENA CHIESA, G. 1985, *Ceramica a pareti sottili*. – V / In: G. Sena Chiesa (ur. / ed.), *Angera romana*, *Archaeologica* 44, 389–426.
- SILVER, I. A. 1969, The Ageing of Domestic Animals. – V / In: D. R. Brothwell, E. S. Higgs (ur. / eds.), *Science in archaeology: a comprehensive survey of progress and research*, 283–302, London.
- STOKIN, M. 1992, Naselbinski ostanki iz 1. st. pr. n. št. v Fornačah pri Piranu (Settlement remains from the first century B. C. at Fornače near Piran). – *Arheološki vestnik* 43, 79–92.
- ŠAŠEL, J. 1966, Keltisches portorium in den Ostalpen (zu Plin. n. h. III 128). – V / In: *Corolla memoriae Erich Swoboda dedicata*, Römische Forschungen in Niederösterreich 5, 198–204 (= *Opera selecta*, Situla 30, Ljubljana 1992, 500–506).
- ŠAŠEL KOS, M. 1990, Nauportus: antični literarni in epigrafski viri / Nauportus: Literary and Epigraphical Sources. – V / In: Horvat 1990, 17–33, 143–159.
- ŠAŠEL KOS, M. 1994, Savus and Adsalluta / Savus in Adsalluta. – *Arheološki vestnik* 45, 99–122.

- ŠAŠEL KOS, M. 1997, The End of the Norican Kingdom and the Formation of the Provinces of Noricum and Pannonia. – V / In: *Akten des IV. internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens*, Situla 36, 21–42.
- ŠAŠEL KOS, M. 1998, Caesarian inscriptions in the Emona basin? – V / In: G. Paci (ur. / ed.), *Epigrafia romana in area Adriatica*, 101–112, Pisa, Roma.
- ŠAŠEL KOS, M. 2000, Caesar, Illyricum, and the hinterland of Aquileia. – V / In: G. Urso (ur. / ed.), *L'ultimo Cesare*, 277–304, Roma.
- TICA, G., D. PAVLOVIČ, G. RUTAR 2006, *Poročilo arheoloških izkopavanj na lokaciji Kočevarjev vrt – elektro – Vrhnika*. – Neobjavljeno poročilo / Unpublished Report, Planina, Tica sistemi d.o.o.
- TORELLI, N. 1991, *Makroskopska in mikroskopska identifikacija lesa (ključi)*. – Ljubljana.
- TOŠKAN, B. 2011, Velike podnebne spremembe razkrite na podlagi malih fosilov. Nekdanje okolje na meji med zgodnjim in srednjim würmom v okolici Divjih bab I / Big climatic changes revealed by tiny fossils. Palaeoenvironment at the boundary between the early and middle Würm in the surroundings of Divje babe I (W Slovenia). – V / In: B. Toškan (ur. / ed.), *Drobci ledenodobnega okolja / Fragments of Ice Age environments*, Opera Institutu Archaeologici Sloveniae 21, 155–179.
- TOŠKAN, B. 2013, Domače govedo v romaniziranem jugovzhodnoalpskem prostoru: arheozoološki pogled. – *Keria* 15/1, 35–72.
- TOŠKAN, B., J. DIRJEC 2011, Mammalian macrofauna / Sesalska makrofavna. – V / In: Z. Modrijan, T. Milavec, *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobridu. Najdbe / Late Antique fortified settlement Tonovcov grad near Kobarid. Finds*, Opera Institutu Archaeologici Sloveniae 24, 303–388.
- TOŠKAN, B., B. KRYŠTUFEK 2006, Noteworthy rodent records from the Upper Pleistocene and Holocene of Slovenia. – *Mammalia* 70/1–2, 99–105.
- TURK, I. 2000, Favna. – V / In: S. Ciglenečki, *Tinje nad Loko pri Žusmu. Poznoantična in zgodnesrednjevska naselbina / Tinje oberhalb von Loka pri Žusmu. Spätantike und frühmittelalterliche Siedlung*, Opera Institutu Archaeologici Sloveniae 4, 167–171.
- WOLF VON, P., B. HERZIG-STRASCHIL, K. BAUER 1980, *Rattus rattus* (Linné 1758) und *Rattus norvegicus* (Berkenhout 1769) in Österreich und deren Unterscheidung an Schädel und postcranialem Skelett. – *Mammalia austriaca* 4, *Mitteilungen der Abteilung für Zoologie am Landesmuseum Joanneum in Graz* 9/3, 141–188.
- ZEDER, M. A., S. E. PILAAR 2010, Assessing the reliability of criteria used to identify mandibles and mandibular teeth in sheep, *Ovis*, and goats, *Capra*. – *Journal of Archaeological Science* 37, 225–242.
- ŽERJAL, T., P. PETERLE UDOVIČ 2007–2008, Vrhnika – arheološko območje trško jedro. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 44 (2008), 300–301.

The port area of Nauportus

Translation

Contents

INTRODUCTION	233
RESCUE EXCAVATION IN 2007	234
RESEARCH METHODS	234
Excavation	234
Sampling and scientific analyses	235
FIELD REPORT	237
Sector 1	237
Trench 2	241
Sectors 2–3 and Trench 7	241
INTERPRETATION OF THE ARCHAEOLOGICAL LAYERS	242
Sector 1	242
Trench 2	244
Sectors 2–3 and Trench 7	244
DATING	244
Radiocarbon dating	244
Dendrochronology	245
Dating according to the artefacts	245
RESULTS OF THE ARCHAEOBOTANICAL ANALYSES	248
Seeds and fruits	248
Wood	248
RESULTS OF THE ARCHAEOZOOLOGICAL ANALYSIS	250
Taxonomy	250
Description of fauna	251
Discussion	251
CONCLUSIONS	252
Prehistoric period	252
Early Roman period	255
Late Roman period	257
KATALOG PREDMETOV [CATALOGUE OF ARTEFACTS]	226
KATALOG LESA [CATALOGUE OF WOOD]	228
LITERATURA / BIBLIOGRAPHY	229

INTRODUCTION

The settlement of the western part of the Ljubljana basin has always been strongly influenced by a major land route connecting the Italian peninsula and middle Danube region. On its way, the route traversed a mountain barrier representing a watershed between the Adriatic and Black Seas and descended into the lowland at Vrhnika. Here, the Ljubljana River emerges from several springs and with it began the long navigable route

towards the east, along the Ljubljana, Sava and Drava Rivers.¹

The archaeological finds from the beds of the Ljubljana and Ljubija Rivers as well as stray finds from the plain to the north of Vrhnika indicate that the area was inhabited already from the Middle Bronze Age onwards.² A hillfort was located on the Tičnica hill which, due to its size, high defensive

¹ Horvat 1990; Šašel Kos 1997, 33–35; Istenič 2009b.

² Horvat 1990; Gaspari, Masaryk 2009.

ramparts and strategic location, could probably be recognised as a central prehistoric settlement of the area (Fig. 1), although a more precise dating of the site has yet to be developed.³

Strabo reported that there was a settlement called Nauportus, in the second century BC, situated along the Ljubljanica River, which was in the hands of the Celtic tribe of Taurisci. The settlement represented a transit post on the way from Italy towards the east, where goods that had been transported from Italy were loaded onto ships.⁴ Nauportus was controlled by the Romans in the middle of the first century BC and incorporated as a *vicus* in the territory of the colony of Aquileia.⁵ The Roman settlement evolved in the plain by the river. On its right bank and at the bend of the Ljubljanica River, in an area called Dolge njive, a fortified settlement with a central square and large warehouses were built in the pre-Augustan or early Augustan period. The post had a function of transit and reloading station on the route toward the east and was managed by Aquileian merchant families. Most probably it also functioned as a logistics base, supporting the Roman army in the occupation period (Figs. 1; 2).⁶

At the beginning of the first century AD, a second settlement area developed at Breg, on the opposite, left bank of the Ljubljanica River, where a newly constructed road between Aquileia and Emona was also placed (Fig. 1). The settlement at Dolge njive was abandoned soon after the end of the Augustan period, while the area of Breg was inhabited without interruption until the beginning of the fifth century AD.⁷

RESCUE EXCAVATION IN 2007

The planned reconstruction and widening of the highway bridge across the Ljubljanica at Vrhnika endangered the margins of the Roman settlement at Dolge njive and at Breg (Figs. 1–3). Trial excavation was conducted in the areas where the construction works had been planned in June 2007 by the Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Ljubljana. Six trial trenches were excavated on the

right bank of the Ljubljanica River, at Dolge njive (Fig. 4: Trenches 2–7), and one was excavated on the opposite bank of the river, at Breg.⁸

Rescue archaeological excavation was conducted by the Inštitut za arheologijo ZRC SAZU from the 25th of September until the 7th of November 2007. The excavation works were led by Pavla Peterle Udovič at Dolge njive (right bank of the river) and by Tina Žerjal at Breg (left bank of the river).⁹ In the article, the excavation results from the right bank of the river are presented. The intervention there uncovered the margins of the Roman settlement at Dolge njive.

RESEARCH METHODS

Excavation

The *research area* covered a surface of 146 m², north of the highway interchange, and adjusted to the planned construction works (Figs. 3; 4).

Trenches:

Six trenches of varying sizes (Trenches 2–7) were excavated prior to the main excavation in order to establish the depth and state of preservation of the archaeological layers. Trenches 2, 3 and 7 were cleaned and documented once again at the beginning of the rescue excavation (Figs. 4; 5; 16; 17). It became evident that in Trench 3 modern deposits were present at a depth of 1.85 m, where excavation had to be stopped due to the intrusion of the river water (Figs. 4; 5). Trenches 5 and 6 located in the central part of the research area showed that the archaeological layers had been destroyed when constructing the road and the bridge in 1969–1970. The north-eastern part of the research area (Trenches 4 and 7) was heavily damaged with various modern features, such as drainage ditch, cart track and road dike (Fig. 4).

Sectors:

In order to better document the small finds, the research area was divided into grid squares, measuring 4 × 4 m and marked with a letter and number. Mechanical equipment was used on the entire research area for the removal of the upper 30 cm of the topsoil, while afterwards the excavations continued only in Sectors 1, 2 and 3, as only there the undamaged archaeological layers

³ Gaspari, Masaryk 2009.

⁴ Strabo 7, 5, 2; Šašel Kos 1990, 17–20, 143–147.

⁵ Šašel Kos 1990; Šašel Kos 1998; Šašel Kos 2000, 294–297.

⁶ Horvat 1990; Mušič, Horvat 2007; Horvat 2008.

⁷ Horvat, Mušič 2007; Horvat 2009b; Horvat 2012.

⁸ Draksler, Nadbath 2007.

⁹ Horvat, Peterle Udovič, Žerjal 2007; Žerjal, Peterle Udovič 2008.

had been detected. *Sector 1* was located between the bank of the Ljubljanica River on the west and the damaged area on the east, and extended over parts of the grid squares B5–B7 and C5–C7 (Fig. 4). The excavation was conducted with the removal of arbitrary layers regarding the archaeological stratigraphy units (cross section: Fig. 6; plan views: Figs. 7–15). On the site, it was sometimes difficult to discern individual occupation surfaces (e.g. Layers 13 and 14) and in particular the lower waterlogged Layers 1–5. The excavation of the deepest layers was seriously hindered by the groundwater; therefore, much smaller areas were unearthed and accurately documented in the lowest strata than at the top. The northern cross section of Sector 1 (Cross section C–D; Figs. 4; 6) could be reasonably connected with the northern cross section of the Trench 3 (Cross section A–B; Figs. 4; 5). The small Sectors 2 and 3 were positioned in the middle of the badly damaged area, which presumably lay inside the fortified area of the Roman settlement (Figs. 4; 17).

Sampling and scientific analyses

Macrobotanical analysis

Seeds and fruits

Sampling:

The samples for archaeobotanical analyses were collected only in Sector 1. Sampling was conducted in two ways.¹⁰

- 1. systematic sampling from each layer from the top to the bottom of Sector 1, in the vicinity of the border between grid squares B6 and C6;
- 2. judgment sampling, when archaeobotanically interesting finds were collected additionally (i.e. seeds, fruits, charcoal, wood, tree leaves and needles).

Sixteen sediment samples were collected systematically, each amounting to 2–4 litres. With judgement sampling additional 9 samples (macrobotanical finds) were collected. Samples were numbered, while their position was designated on the plan views (Figs. 7–11; 13; 15).

All the samples were wet-sieved over two sieves with a mesh size of 2 mm and 0.355 mm. Organic remains that caught in the sieves were examined under the stereomicroscope *Leica MZ75* at 6.3–50×

magnification. As the samples were mostly waterlogged, they were continuously kept wet.

Analysis:

A preliminary analysis was conducted on the chosen systematically collected sediment samples originating from the dry upper layers (6, 9, 13, 16). Since the organic remains were poorly preserved and not carbonised, the remaining samples from the dry layers were not analysed. The organic remains were better preserved in the nine samples collected according to the judgement sampling, which originated from the lower waterlogged layers (2, 3, 5). Altogether, 13 samples were analysed, which gave a relevant archaeobotanical insight into all archaeological phases on the site (see *Tab. 1*).

Identification of seeds and fruits was carried out with the help of the reference collection at the Inštitut za arheologijo ZRC SAZU and archaeobotanical literature.¹¹

Wood

A large amount of non-carbonised waterlogged wood was discovered in the waterlogged Layers 2–5 of Sector 1 (Figs. 4; 6–9). Only root remains of modern plants were preserved in the superposed Layers 6–18 (Fig. 6). No evidence of a causal or functional relationship between the different archaeological layers containing wood was recorded during the excavations; therefore, the wood from each layer has been analysed separately.

Sampling:

All the wood that showed clear traces of working was collected, as well as all large pieces from individual layers (altogether 357 samples of wood). The samples were cleaned, photographed and described. The state of degradation, wood's primary orientation in the tree and eventual traces of working have been determined. All samples have been measured while the especially interesting specimens have also been drawn (Fig. 21). Each sample was given a special code for laboratory analysis. These are indicated on the figures (Figs. 6–9) without their initial part, which represents the site code (VRH07-), while the entire code of the samples is stated through the text and in the catalogue. The relatively few pieces of wood originating from Layers 2–4 are described more precisely in the catalogue, as they represent large and characteristic specimens (*Catalogue of wood*,

¹⁰ Jacomet, Brombacher 2005, 77; Andrič, Tolar, Toškan 2016, 64.

¹¹ E.g. Beijerinck 1947; Schoch et al. 1988; Jones et al. 2004; Cappers et al. 2006; Bojnanský, Fargašová 2007.

nos. 1–28). However, only selected specimens have been chosen for the catalogue description among the numerous samples of wood from Layer 5 (*Catalogue of wood*, nos. 29–36). The descriptions are complemented with the tables (*Tabs. 6–11*).

Identification of the wood species:

Botanical identification of the selected wood samples was carried out in the laboratory of the Oddelek za lesarstvo, Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani. Out of the altogether 357 samples, 120 have been analysed. Only two of the latter were also suitable for dendrochronological research.

Waterlogged wood samples were first deeply frozen and then prepared for the identification and wood anatomy characterization. The analysis was conducted with stereomicroscope and microscope, whereas the dendrochronological analysis was conducted with the measuring table and computer program TSAP/X and TSAP/Win. In cases in which the wood species could not be determined with 50× magnification (that is with stereomicroscope), the wood anatomical slides were prepared and observed under the microscope at 1000× magnification. The reference collections of the Inštitut za arheologijo ZRC SAZU and of the Oddelek za lesarstvo, Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani as well as archaeobotanical literature were used for the identification of wood species.¹²

After the analysis, the wood samples were not retained.

Pollen

From the northern edge of Sector 1 (C–D) a 2 m long sedimentary column was taken for pollen analysis (altitude from 288.17 to the 290.17 m a.s.l.; *Fig. 6*). The analysis is presented in a separate article;¹³ thus, we repeat here only on the most important conclusions.

Archaeozoology

Sampling:

Animal remains were primarily gathered manually. In addition, two buckets of sediment with the volume of 10 litres were collected for wet-sieving (mesh size: 3 and 1 mm) on the border of square grids B6 and C6 in Sector 1 from each layer of

the stratigraphic sequence. Consequently, at least in this sector, an adequate collection of small archaeozoological finds has been achieved, including small size remains, such as isolated rodent teeth. Among 13 samples collected, two contained animal remains (*Tab. 1*). The sampling locations are shown on plan views with the indication of the sample number (*Figs. 13; 15*).

Analysis:

Only teeth have been considered when determining the small mammal fauna, as the differentiation between closely related species on the basis of fragmented postcranial bones is extremely difficult. In the case of large mammals, in contrast, the remains of all skeletal elements were taken into consideration except ribs; the latter were classified only according to size, either conforming to 'small ruminant' or 'large ruminant' size groups. Differentiation between sheep and goat remains has been based on the morphological characteristics,¹⁴ while the metric data was used in distinguishing between the domestic pig and wild boar. For the latter, standard archaeozoological measurements published by von den Driesch (1976) have been applied. The age-at-death was estimated by the degree of epiphyseal fusion¹⁵ and teeth wear.¹⁶ The share of representation of individual taxa was calculated according to the Number of Identified Specimens (NISP).¹⁷ In evaluating the NISP, the fragments which undoubtedly belonged to the same bone/tooth have been joined and counted as a single specimen (i.e. NISP = 1).

Dating methods

Radiocarbon dating:

– 1. Three sediment samples were selected from the palynological column in the Cross section C–D of Sector 1: two from Layer 1 and one from Layer 3 (positions on *Fig. 6*).¹⁸

– 2. Three macrobotanical samples were chosen from Sector 1: a sample of oak log (VRH07-086a; position on *Fig. 7*) from Layer 2, a sample of ash log (VRH07-178) from Layer 5 and a fir needle (taken from the archaeobotanical sample no. 74; position on *Fig. 9*).

¹⁴ Boessneck, Müller, Teichert 1964; Zeder, Pilaar 2010.

¹⁵ Silver 1969.

¹⁶ Payne 1973; Payne 1987; Grant 1982; Rolett, Chiu 1994.

¹⁷ Grayson 1984.

¹⁸ See Andrič 2016 (this issue of *Arheološki vestnik*).

¹² E.g. Schweingruber 1990; Torelli 1991; Richter, Dallwitz 2002.

¹³ See Andrič 2016 (this issue of *Arheološki vestnik*).

Dendrochronological analysis:

Despite the numerous samples of wood, it was possible to carry out the dendrochronological analysis only on two specimens, both deriving from Layer 2 of Sector 1 (VRH07-086a and VRH07-102).

FIELD REPORT**Sector 1**

(Figs. 4; 6–15)

Sector 1 was positioned in the vicinity of the river bank, among the previously excavated trial Trenches 3, 5 and 6. Its surface measured 6.75×3.5 m, while the maximum excavated depth reached 2.25 m. Due to the intrusion of the groundwater, the excavated area was narrowing towards the bottom. The original surface, covered with grass, was sloping towards the river. A similar inclination was noticed in the majority of the archaeological layers. Stratigraphic sequence of the archaeological layers could be observed in the Cross section C–D at the northern edge of Sector 1 (Fig. 6; Tab. 1). The same and similar layers were also discovered in Trench 3 on the bank of the river, in Cross section A–B (Fig. 5).

Layer 1

At the bottom of Sector 1, there was an extremely moist layer, dark grey and dark brown in colour, which consisted of patches of fine sand and clayey silt (Figs. 6; 7). Because of the intrusion of the groundwater, Layer 1 was documented only in a 1 m wide stripe along Cross section C–D and to the depth of around 30 cm. The layer was sloping towards the river and was no longer visible in Cross section A–B (cf. Fig. 5). The logs VRH07-102 and VRH07-627 most probably sank into Layer 1 and originally belonged to Layer 2.

– *Artefacts:* The layer did not contain any archaeological artefacts.

– *Samples:* The sediment sample and the sample of plant macroremains, collected at the altitude 288.25 m a.s.l., have been radiocarbon dated (see further *Dating*).

– *Determination:* The layer represents a geological base of the area and is probably the result of the river alluvium.

Layer 2

Layer 2 consisted only of pieces of wood that were lying disordered on the geological base. An area measuring 1×2 m was excavated with the volume of around 0.7 m^3 (Figs. 6; 7). Large logs and branches of wood were discovered as well as small wood fragments and pieces of charcoal. Two logs, which most likely originate from Layer 2, sank, due to their weight, deep into Layer 1 (VRH07-102 [*Catalogue of wood*, no. 5] down to the altitude of 288.40 m a.s.l.; VRH07-627 [*Catalogue of wood*, no. 2] down to the altitude of 288.22 m a.s.l.). The rest of the wood was discovered on the altitude from 288.40 up to the 288.75 m a.s.l., in the layer with a thickness from 30 to 40 cm, which was set between Layers 1 and 3. These pieces of wood are not visible in the cross section (cf. Fig. 6). Their arrangement gave an impression of randomly dumped pieces.

– *Artefacts:* The layer did not contain any archaeological artefacts.

– *Samples:* Archaeobotanical samples 92 (position on Fig. 7) and 100¹⁹ have been collected, as well as all the large pieces of wet wood (14 specimens; Figs. 6; 7; 21: 1,3; 22; *Catalogue of wood*, nos. 1–14; *wood samples*, nos. VRH07-085, -086a, -087, -088, -089, -090, -102, -142, -170, -260, -261, -613, -627, -633). The sample VRH07-086a was radiocarbon dated, while two samples of oak logs (VRH07-086a, VRH07-102; *Catalogue of wood*, nos. 1, 5) have been analysed dendrochronologically.

– *Determination:* The layer represents remains of wood, which were either intentionally deposited or naturally washed ashore by the river.

Layer 3

Layer 3 consisted of grey clayey silt, which included numerous small pieces of wood and various fragments of plant and animal origin. Pieces of charcoal were also present (Figs. 6; 8). The layer was around 40 cm thick (altitude approx. from 288.50 up to the 288.90 m a.s.l.) and inclined towards west and south. It has been excavated over the surface measuring around 3×3 m (the volume of the excavated layer around 3.15 m^3). Only a part of the upper layer surface can be seen in Fig. 8, representing the area that was documented more precisely.

¹⁹ Sample no. 100 is not visible on Fig. 7, while it was located below the log VRH07-627.

– *Artefacts*: The layer did not contain any archaeological artefacts.

– *Samples*: The sediment sample lying at the altitude 288.57 m a.s.l. was radiocarbon dated (position of Fig. 6; see further *Dating*). Five archaeobotanical samples were collected: 77, 79, 80, 82 (Fig. 8), 93²⁰. Only one large specimen of wood was collected: an oak branch (Fig. 8; VRH07-029; *Catalogue of wood*, no. 15).

– *Determination*: The layer probably formed through a relatively extended period due to its thickness and evenly dispersed fragments of wood. Thus, it could represent the river sediment which was partially washed ashore, although later it was also used as a walking surface.

Layer 4

Layer 4 was distinguished by a significant amount of wood that lay on the surface of the Layer 3 (Fig. 8), at an altitude from 288.80 to 288.90 m a.s.l. However, the layer was not visible in Cross section C–D (cf. Fig. 6). It was inclined towards west and south. Small pieces of wood were particularly concentrated in the area measuring around 1.4×1.4 m (volume approx. 0.2 m^3).

– *Artefacts*: The layer did not contain any archaeological artefacts.

– *Samples*: Thirteen well-preserved pieces of wood have been collected (Fig. 8; 23; *Catalogue of wood*, nos. 16–28; *wood samples*, nos. VRH07-018, -022, -037, -038, -044, -047, -049, -051, -052, -053, -054, -055, -169), among which short branches (up to 33 cm long), small boards and woodchips predominated. Marks of woodworking, such as splitting and chopping, have been noticed on six specimens.

– *Determination*: The remains can be explained as a wood residue, which resulted from woodworking.

Layer 5

Layer 5 was composed of clayey silt, which showed miscellaneous dark grey and reddish brown colour (Fig. 6; 9). Along Cross section C–D, it was 15 to 20 cm thick and was sloping sharply towards the Ljubljana River, as it lowered by 50 cm for a length of two metres. The layer was unearthed in an area of approximately 3.5×2.5 m (volume

approx. 1.75 m^3).²¹ Small, very fragmented pieces of wood were evenly dispersed over the entire layer, which also contained fragments of charcoal and other organic material as well as rare stones.

– *Artefacts*: A fragment of a ceramic beaker (Fig. 19; *Catalogue of artefacts*, no. 1).

– *Samples*: Archaeobotanical samples, nos. 74 (Fig. 9) and 234.²²

In addition, as much as 329 well-preserved pieces of wood were collected (Figs. 21: 29–33; 24; *Catalogue of wood*, nos. 29–36; *wood samples*, nos. VRH07-001–007, -009–017, -019–021, -026–028, -030–036, -039–043, -045–046, -048, -050, -056–084, -086b, -091–101, -104–141, -143–168, -171–176, -178–179, -181–188, -190–196, -198–259, -263–334, -660–661, -663–671).

Two samples were radiocarbon dated; one was taken from the ash log with working traces (VRH07-178; *Catalogue of wood*, no. 32) and the other was a fir needle sample (archaeobotanical sample no. 74, depth of 288.72 m a.s.l.).

– *Determination*: The layer was probably formed as river sediment, although later it was also used as a walking surface.

Layer 6

Layer 6 consisted of clayey silt, mottled brown and grey in colour, and of fine sand (SE 1077, SE 1031). It included a lens of greyish brown silty clay (SE 1076).²³ The maximum thickness of the layer was 40 cm. It inclined towards the river, gradually becoming thinner until it disappeared (Figs. 6; 10–13). Otherwise, imperceptible pieces of charcoal were detected under magnification when analysing the archaeobotanical sample no. 33.

– *Artefacts*: A wall fragment of coarse kitchenware (*Catalogue of artefacts*, no. 2).

– *Samples*: Archaeobotanical sample no. 33 (Fig. 10).

– *Determination*: The formation of the layer is not clear. Either it could be the result of fluvial deposition or it was intentionally deposited.

²¹ Layer 5 has been excavated to a greater extent than it is shown on Fig. 9.

²² The detailed location of the sample is not known.

²³ SE 1031, 1076 and 1077 are not visible in the figures (SE = Stratigraphic unit).

²⁰ The detailed location of the sample is not known.

Layer 7

Layer 7 was composed of quarry stones (measuring from 5 × 10 cm up to 20 × 30 cm; individual stones could reach up to 40 × 30 cm) that were deposited without any apparent order. In the central area they were lying in several strata and up to 60 cm high. The spaces between the stones were filled with clayey silt mixed with sand. The stones covered Layer 5 and also extended over the western, lower part of the layer 6 in a width of at least 1.5 m. East from the area where Layer 7 was compact, several groups of stones were lying on the surface of Layer 6, which most probably also belong to Layer 7 (Figs. 6; 10).

- *Artefacts*: Wall fragments of the Roman coarse tableware and amorphous pieces of burnt clay (*Catalogue of artefacts*, nos. 3, 4).

- *Determination*: The layer represents an intentional deposit and can be explained as a consolidation of the area, forming a base for the pavement.

Layer 8

Layer 8 consisted of greyish brown and yellowish brown gravel and sand (with a maximum particle size of 2 cm) and covered Layers 7 (stones) and 6 (clayey silt). The sand also made its way into the spaces between the stones of Layer 7, where its thickness could reach as much as 20 cm. Otherwise, Layer 8 was only a few centimetres thick on the places where it covered Layer 6 and was preserved only in lenses. It contained fragments of charcoal (Figs. 6; 10).

- *Artefacts*: A Roman coin, a piece of iron, fragments of coarse tableware and amorphous pieces of burnt clay (*Catalogue of artefacts*, nos. 5–9).

- *Determination*: The layer was intentionally deposited and can be explained as a sandy pavement.

Layer 9

Layer 9 consisted of a combination of clayey silt and sand and also contained fragments of charcoal. It was up to 5 cm thick and unevenly preserved, spreading over the sand of Layer 8 (Figs. 6; 11).

- *Artefacts*: Pieces of iron, fragments of fine and coarse tableware as well as of coarse kitchenware and amorphous pieces of burnt clay (Fig. 20: 12,13; *Catalogue of artefacts*, nos. 10–18).

- *Samples*: Archaeobotanical sample no. 19 (Fig. 11).

- *Determination*: The layer can be interpreted as the sediment that was formed on the walking surface level of the pavement (Layer 8).

Layer 10

Layer 10 was made of large stones (diameter 10–30 cm), which have partly sunk into Layer 9. They were disorderly placed in one stratum, but not in a compact manner, and covered approximately the area of the former sandy pavement and the walking surface level above it (Levels 8, 9). The stones were placed directly on Layer 6 in the eastern part of Sector 1, where the sandy pavement of Layer 8 has been poorly preserved (Figs. 6; 10–13).

- *Artefacts*: The layer did not contain any archaeological artefacts.

- *Determination*: The layer of stones was intentionally deposited to consolidate the area and served as a base for pavement.

Layer 11

Layer 11 consisted of sand, which covered the stones of Layer 10 as well as Layer 6 in the eastern part of Sector 1. The layer was up to 25 cm thick in its western part and sloped steeply towards the Ljubljana River, while it became thinner on the east where it was only 5 cm thick. It contained fragments of charcoal (Figs. 6; 11–13).

- *Artefacts*: Small and relatively rare fragments of fine and coarse tableware as well as of coarse kitchenware, fragments of amphorae, bricks and amorphous pieces of burnt clay (Fig. 20: 19–21; *Catalogue of artefacts*, nos. 19–27).

- *Determination*: An intentional deposit of sand which can be interpreted as a sandy pavement.

Pit and fill Layer 12

The shallow pit was cut into sandy pavement (Layer 11). With its depth of 11 cm it reached the stones of Layer 10. The preserved length was 3.8 m, while it was only 0.7 m wide as the edge of the pit has been damaged with modern cut (i.e. with Layer 21). The pit was filled with clayey silt, stones and fragments of charcoal. This fill was designated as Layer 12 (Fig. 12).

– *Artefacts*: An iron object and fragments of coarse kitchenware and amphora (*Catalogue of artefacts*, nos. 28–33).

– *Determination*: The function of the intentionally excavated pit is not known. The filling of the pit (Layer 12) was carried out in order to level the surface.

Layer 13

Dark grey and brown clayey silt (Layer 13) partly covered the sandy pavement (Layer 11) and the fill of the pit (Layer 12). The layer was preserved only in lenses and was 3 cm thick (*Fig. 13*), whereas it was not visible in Cross section C–D (cf. *Fig. 6*). It contained fragments of charcoal.

– *Artefacts*: An iron nail and small and relatively rare fragments of coarse tableware (*Fig. 20: 34–36; Catalogue of artefacts*, nos. 34–37).

– *Samples*: Archaeobotanical sample no. 8, archaeozoological sample no. 7 (*Fig. 13*).

– *Determination*: The layer can be interpreted as sediment, which formed on the walking surface of the sandy pavement (Layer 11) and covered the fill of the pit (Layer 12).

Layer 14

Layer 14 was up to 10 cm thick and consisted of yellow silty sand, rare stones, small patches of burnt earth as well as numerous fragments of charcoal (*Figs. 6; 14; 15*).

– *Artefacts*: Iron objects, small fragments of fine and coarse tableware as well as of coarse kitchenware, amphorae, bricks, an imbrex and amorphous pieces of burnt clay (*Fig. 20; Catalogue of artefacts*, nos. 38–55). In some cases, it was difficult to differentiate the walking surfaces of separate archaeological phases during the excavations. Fragments of the same vessels (*Fig. 20: 42,45; see Catalogue of artefacts*, nos. 42, 45) were assigned both to Layers 14 and 16. All vessel fragments have been assigned in the catalogue to Layer 14, as the latter presumably was not immediately distinguished from the above-lying Layer 16.

– *Determination*: The layer most likely represents a sediment of walking surface, which was deposited on the sandy pavement (Layer 11) and over the remains of the earlier walking surface (Layer 13).

Layer 15

Layer 15 consisted of quarry stones, measuring for the most part from 5 × 5 to 20 × 10 cm. In the part closer to the Ljubljanica River the stones were smaller and more tightly packed in one stratum, forming a layer of 10 cm thickness. In contrast, the part that was more distant from the river contained larger and sparsely spread stones (*Figs. 6; 14; 15*).

– *Artefacts*: A Roman coin has been discovered on the surface of Layer 15 (*Catalogue of artefacts*, no. 56). Also, singular pieces of bricks have been found.

– *Determination*: Intentional deposition to consolidate the surface and make a base for the pavement.

Layer 16

Up to 25 cm thick, Layer 16, which was spread over the stones of Layer 15, was made of sandy silt, sand and gravel together with numerous fragments of charcoal (*Figs. 6; 15*).

– *Artefacts*: Metal objects, small and rare pottery fragments, pieces of bricks, individual pieces of burnt clay and slag (*Fig. 20: 60,61; Catalogue of artefacts*, nos. 57–68).

– *Samples*: Archaeobotanical sample no. 1, archaeozoological sample no. 2 (*Fig. 15*).

– *Determination*: Intentional deposit that was used as a sandy pavement.

Layer 17

Layer 17 was up to 70 cm thick and consisted of brown sandy silt and rare stones (*Figs. 5; 6*).

– *Artefacts*: Pieces of bricks, some Roman pottery fragments (*Fig. 20: 69; Catalogue of artefacts*, nos. 69–70) and fragments of modern pottery.

– *Determination*: To some extent the layer is probably the result of fluvial deposition and has formed through a longer time period.

Layers 18–22

Layer 18:

It represented a former turf layer, which covered the area before the construction of the bridge in the 1970s (*Fig. 6*). The layer was not detected in the immediate vicinity of the river (cf. *Fig. 5*).

Layers 19–22:

They are later in date and probably formed by the construction of the modern bridge and during the regulation of the river bed.

Layers 19 and 20 contained among else the remains of plastic material (Figs. 5; 6).

Layer 21 filled up an extensive pit, which destroyed archaeological layers in the south-eastern part of Sector 1 as well as in the large area comprising Trenches 5 and 6 (Figs. 4; 6; 10–15). The pit contained modern finds, although a crossbow fibula has also been discovered (Fig. 20: 71; *Catalogue of artefacts*, no. 71).

Layer 22 was created during the last regulation of the river banks (Fig. 5).

Trench 2 (Figs. 4; 16)

Trench 2 measured approximately 5.6×1 m and was around 1.5 m deep, although the geological base has not been reached. The trench was cleaned again during the excavations and several layers could be identified in Cross section E–F (Fig. 4).

The layers were sloping towards the river (Fig. 16). They are described from the bottom to the top of the cross section.

Layer 1: Dark brown sandy silt with rare stones, measuring in the diameter up to 20 cm (not visible on Fig. 16). The layer has not been excavated to the end.

Layer 2: Clayey silt, brown in colour.

Layer 3: Brown sandy silt with sand and gravel, fragments of charcoal and bricks; in the transverse cross section of the trench rare stones with diameter up to 10 cm could be seen (not visible on Fig. 16).

Layer 4: Clayey silt, brown in colour.

Layer 5: Brown sandy silt with sand, gravel, stones, pieces of bricks and mortar, fragments of charcoal and with lenses of pure sand.

Layer 6: Brown sandy silt with sand and gravel, small stones and fragments of charcoal. Layer 6 contained somewhat more gravel and less stone than Layer 5.

Layer 7: Brown sandy silt with rare stones, fragments of bricks and ceramic.

Layer 8: Bright brown clayey silt.

Layer 9: Brown clayey silt.

Layer 10: Turf.

Sectors 2–3 and Trench 7

(Figs. 4; 17; 18)

Trenches 4 and 7 had previously been excavated in the eastern part of the research area by the Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije. This part of the research area has been badly damaged with various modern interventions. Trench 7 was partly cleaned and documented again during our research. Additionally, the relatively small Sectors 2 and 3 was excavated at the edges of the former Trench 4 (Figs. 4; 17).

A similar stratigraphy could be observed in all areas (Tab. 2).

Layer 1

Layer 1 represented a geological base, composed of brown clayey silt (Fig. 17). Its upper surface was coloured grey and had an undulating plane due to recent interventions. This layer was most probably the result of alluvial activities.

Into the geological base of Trench 7 a *posthole* was dug, having a diameter of 20 cm and containing stones (Figs. 17a; 18a; SE 1046–1047). A structure made from irregularly arranged limestone quarry stones (size up to 30×15 cm) was also dug into the geological base. The structure spread on an area measuring 1×0.6 m, although it also clearly continued outside the trench. It might represent the *foundation* remains of some sort (Figs. 17a; 18b; SE 1059). Neither the posthole nor the foundation have been researched in detail.

Layer 2

Layer 2 contained coarse sand and gravel (particle size app. 3×2 cm) as well as fragments of bricks. The layer was covering the geological base and was badly damaged. It was up to 10 cm thick in Sector 3, while it appeared only as a 2 cm thick patch in Sector 2. In Trench 7, the layer was preserved on a small area measuring 1.8×0.6 m, having a thickness up to 7 cm (Fig. 17). It contained some

amorphous pieces of burnt clay (*Catalogue of artefacts*, no. 72). Layer 2 probably represents the remains of a sandy pavement.

Layer 3

Layer 3 consisted of dark greyish brown clayey silt, which covered Layer 2 and the stone foundation (SE 1059) in Trench 7. It contained limestone quarry stones (up to 44 × 25 cm), small stones, pieces of bricks as well as fragments of charcoal and mortar. The layer was up to 20 cm thick in Sector 3 and in Trench 7 (*Fig. 17*), whereas it was not preserved in Sector 2 due to the recent interventions. Small and rare fragments of the Roman pottery have been discovered in the layer: coarse tableware, amphorae, bricks and amorphous pieces of burnt clay (*Catalogue of artefacts*, nos. 73–76). Layer 3 was interpreted as a debris layer.

Layers 4a and 4b

Layer 4a consisted of up to 20 cm of thick dark greyish brown sandy silt. It lay directly above the geological base in Sector 2, while in Sector 3 it was positioned above Layer 3 (*Fig. 17*) and partly also above the sandy pavement of Layer 2 (no figure). A fragment of a thin-walled pottery cup and some pieces of bricks were discovered in the layer (*Fig. 20: 77; Catalogue of artefacts*, nos. 77–78). Several limestone quarry stones (up to 30 × 13 cm) were included into the layer in Sector 2 on a width of 1.35 m (the limit between the squares C3 and C4, *Fig. 17a*).

Layer 4a changed at its side without any clear limit into Layer 4b, which was 25 cm thick and made from greyish brown sandy clay with not much gravel, fragments of bricks and charcoal. It directly covered the geological base in Sector 2, while it lay above Layer 3 in the Sector 3. In Trench 7, it partly covered the geological base (Layer 1), the fill of the posthole (SE 1046–1047), as well as Layers 2 and 3 (*Fig. 17*).

Layers 4a and 4b, which show no clear limit between each other, probably represent the original turf level. Layer 4a was badly damaged, disturbed and partly also removed during the construction of the highway. In contrast, Layer 4b which lay farther away from the road was probably preserved in the original state.

Layers 5–9

All later layers turned out to be recent deposits (Layers 5–7), representing an integral part of the highway earthworks (*Figs. 17b,c*). Between Trench 7 and Sectors 2 and 3 lay a 1.5 m wide drainage ditch (*Fig. 4*). Layer 8 represented a filling layer at the edges of the mentioned ditch (*Figs. 17b,c*). The turf layer, Layer 9, which covered the area of Trench 7, was the most recent (*Fig. 17c*).

INTERPRETATION OF THE ARCHAEOLOGICAL LAYERS

Traces of human presence have been separated into five periods comprising of several archaeological phases. Phases 1 A–E represent layers deposited before the beginning of the Roman settlement at Dolge njive, whereas Phases 2 A–C are associated with the existence of the Roman settlement. Phase 3 constitutes the developments after the abandonment of the settlement and Phases 4 and 5 represent modern interventions (*Tab. 3*).

Sector 1

With the help of the archaeological phases defined in Sector 1, it was possible to understand the development of the entire research area (*Tab. 3*).

Phases 1 A–E (Layers 2–6)

Human activity could be identified in Layers 2–6, especially by the pieces of wood showing traces of working and by the fragments of charcoal.

Phase 1 A

This phase is represented by Layer 2, which consisted of large chunks of wood lying on the geological base. The logs and branches showing traces of chopping indicate potential clearing of woods, while the superfluous or less usable wood ended up as refuse on the bank of the Ljubljana River. However, the situation could also be explained in another way: the wood has been cut down somewhere up the river and later washed ashore on the research area (see further *Results of archaeobotanical analyses. Wood*). Signs which would indicate the vicinity of the settlement were absent.

Phase 1 B

This phase is represented by Layer 3, which most likely formed through a relatively long time period and at least partly as alluvium at the river bank. It contained fragments of charcoal and numerous small pieces of wood, among which specimens with traces of working have also been recognized. It appears that the layer was used as a walking surface and that the context indicates the vicinity of human activities.

Phase 1 C

This phase is represented by Layer 4 that consisted exclusively of small pieces of wood. Traces of chopping and splitting on the branches together with small boards and woodchips indicate that the remains could be interpreted as a wood residue, which resulted from woodworking (see further *Results of archaeobotanical analyses. Wood*). This layer points to the human activity in the area, though not necessarily in the vicinity of the settlement. The possibility that the wood would be washed ashore seems small.

Phase 1 D

This phase is represented by Layer 5, which (in regard to its thickness and dispersed remains of different origin) formed through a relatively long time period and could be in part the result of alluvial deposit. It contained many fragments of charcoal, a fragment of Roman pottery (*Fig. 19*) and numerous small pieces of wood, representing waste from woodworking (see further *Results of archaeobotanical analyses. Wood*). The context can be interpreted as a walking surface and points to the vicinity of human activities. At the same time, the rarity of archaeological artefacts indicates that the settlement area was rather far away.

Phase 1 E

This phase is represented by Layer 6: clayey silt which contained very small pieces of charcoal and one pottery fragment. It is possible that the layer formed as river alluvium in the period when there was no settlement or intensive human activity in the area. However, it may well be that the thick sediment of silt has been placed intentionally to consolidate the occupation surface. In this case, Layer 6 should be associated with the initial activities in Phase 2 A.

The layers of Phases 1 A–E formed through a relatively long time period and each of them represents a trace of separate events. Phases 1 A (Layer 2) and 1 C (Layer 4) were formed with short episodes of intentional deposition of wood. This seems more likely than the possibility of a natural alluvium deposit. Phases 1 B and 1 D are interpreted as two longer periods of mostly natural deposition of alluvial Layers 3 and 5 with the simultaneous use of the area as a walking surface. Traces of human activities can be seen in all four phases, although the settlement area was evidently distant. The formation and meaning of Phase 1 E or Layer 6 containing only scanty traces of human presence cannot be explained in a satisfactory manner: either it represents a single event of intentional deposit or natural alluvium.

*Phases 2 A–C (Layers 7–16)***Phase 2 A**

The river bank area was covered with a thick layer of stones (Layer 7), above which a layer of sand has been put (Layer 8). These layers can be interpreted as the consolidation and arrangement of the river bank with the stone base and sandy pavement. A thin layer of silty clay (Layer 9) that has been deposited over the sand probably represents the remains of the walking surface.

Phase 2 B

The river bank area was once again consolidated with stones (Layer 10) although not in such a compact layer as in the case of the first consolidation. A thick layer of sand (Layer 11) has been placed above the stones. Obviously, a renovation was carried out with a new stone foundation and a new sandy pavement. Two successive sediments of walking surface deposited over the pavement (Layers 13 and 14). A pit of unknown purpose was dug into Layer 11 and soon filled up (Layer 12).

Phase 2 C

The area was consolidated once again, this time with small stones (Layer 15), covered by a new layer of sand (Layer 16). The walking surface, which was expected above the sand layer, was not preserved.

The activities of Phases 2 A–C begin with consolidation and pavement of the river bank, which was subsequently followed by two repairs.

Phase 3 (Layer 17)

Phase 3 is represented by a thick Layer 17 made of sandy silt with scanty remains originating from various periods, ranging from the Roman period to the modern era. It probably formed over a long time and outside of the settlement area. Possibly, Layer 17 could be recognized as the elevated alluvial zone that formed along the Ljubljana riverbed, traversing the marsh.²⁴

Phases 4 and 5 (Layers 18–21)

Layer 18 represents the primary soil and turf, which covered the surface prior to the modern construction of the bridge and the road (**Phase 4**). Layers 19–21 formed with the construction works and bank regulations in the last decades (**Phase 5**).

Trench 2

The layers in Trench 2 (*Fig. 16*) are well comparable with the layers in Sector 1 (*Fig. 6*). Both areas lie only 5 m apart and are positioned between the walls of the Roman settlement and the river (*Fig. 4*).

Similarly as in Sector 1, the stratigraphic sequence in Trench 2 displays three successive consolidations with layers of sand (Layers 1, 3 and 6). Layer 5 contains more stones; thus, it could be interpreted as the base for the sandy pavement (Layer 6). The intermediate Layers 2 and 4, both consisting of clayey silt, could represent the remains of either walking surfaces or intentional deposits. Layers 1–6 could thus be correlated with Phases 2 A–C in Sector 1 (*Tab. 3*).

Layer 7 from Trench 2, made of brown sandy silt, can be compared with Layer 17 of Sector 1, which has been interpreted as an alluvium formed after the Roman period (*Tab. 3*).

Sectors 2–3 and Trench 7

Due to previous research, it was clear, that Sectors 2 and 3 are positioned within the south-eastern corner of the Roman settlement at Dolge njive (*Figs. 4; 17*).

The first two interventions into the geological base (Layer 1) are represented by a posthole and an

irregular stone structure. The geological base and both above-mentioned features have been covered with a pavement of coarse sand and gravel (Layer 2). A poorly preserved layer of debris (Layer 3) lay above the pavement. According to the rare finds, both the pavement and the debris layer above it can be dated to the Roman period (see further *Dating according to the artefacts*).

Several scattered stones from Layer 4a in Sector 2 are most likely the last remains of the eastern fortification wall of the Roman settlement.

Layers 4a and 4b could be identified as a former arable land, which formed after the abandonment of the Roman settlement.

Layers 5–7 represent the most recent sediments, dating to the modern period.

DATING

Radiocarbon dating

The radiocarbon analysis was conducted on six samples (*Tab. 1*) by the laboratories Poznań Radiocarbon Laboratory and Beta Analytic Radiocarbon Dating. Data was calibrated by the programme Calib Rev 7.0.2.

Sector 1 – geological base (Layer 1)

One sediment sample and one organic sample were dated from Layer 1, both coming from the same sediment column and altitude.

– Sediment sample was taken from the palynological sediment column at the altitude 288.25 m a.s.l. (position *Fig. 6*; see further Andrič 2016).

Beta-241775: 2730±40 BP; Cal 2923–2756 BP or Cal 973–806 BC (2 sigma).

– Unidentified plant macroremains were sorted out from the palynological sediment column at the altitude 288.25 m a.s.l. (position *Fig. 6*; see further Andrič 2016).

Beta-242460: 2300±40 BP; Cal 2363–2156 BP or Cal 413–206 BC (2 sigma).

Although both samples were collected from the same depth in Layer 1 and were deposited one by another the difference between the dates is very big. The first sample (Beta-241775) is dated to 973–806 BC, while the second sample (Beta-242460) dates to 413–206 BC. Considering the fact that the date of the second sample matches with the date of the log from Layer 2 (Phase 1 A; VRH07-086a;

²⁴ Melik 1946, 41; Horvat 1990, 35–36, 49, 161, 171.

see further), there exists the possibility that the dated plant macroremains sunk into Layer 1 from above-lying Layer 2. A similar situation happened with the two large logs from Layer 2. Taking into account this fact, the first sample (973–806 BC) is more appropriate for dating the sediment at an altitude of 288.25 m a.s.l. in Layer 1 (see further Andrič 2016).

Sector 1 – Phase 1 A (Layer 2)

A sample taken from the periphery of an oak log (VRH07-086a) with traces of working has been radiocarbon dated (*Figs. 7; 21; 22; Catalogue of wood, no. 1*).

Poz-46646: 2225±30 BP; Cal 2329–2154 BP or Cal 379–204 BC (2 sigma).

The analysis showed the approximate felling date of the oak tree, that is 379–204 BC.

Sector 1 – Phase 1 B (Layer 3)

Organic sediment from the Layer 3 has been dated. It was collected from the palynological sediment column at an altitude of 288.57 m a.s.l. (position *Fig. 6*; see further Andrič 2016).

Beta-259684: 3050±40 BP; Cal 3366–3085 BP or Cal 1416–1135 BC (2 sigma).

The estimated age of the sediment (1416–1135 BC) from Layer 3 is almost 1000 years older than the dates acquired for the underlying Layers 1 and 2 and as such does not accord with the stratigraphic sequence in the area. It is possible that the dating indicates the irregular deposition or transference of the river sediment. The reason for such a result could also be sought in the presence of the aquatic plant material in the sediment, which would cause older dates as expected due to its specific cycle of the photosynthesis (see further Andrič 2016).

Sector 1 – Phase 1 D (Layer 5)

Two organic samples were radiocarbon dated, one wood sample and the fir needle sample.

– A sample was taken from the periphery of the ash log (VRH07-178) which showed traces of working (*Fig. 21; Catalogue of wood, no. 32*).

Poz-46647: 2095±30 BP; Cal 2144–1995 BP or Cal 194–45 BC (2 sigma).

– A fir needle was sorted out from the archaeobotanical sample no. 74, collected at an altitude of 288.72 m a.s.l. (position *Fig. 9*).

Poz-46649: 2225±35 BP; Cal 2331–2153 BP or Cal 381–203 BC (2 sigma).

The date obtained from the fir needle (Poz-46649: 381–203 BC) seems to be too old according to the stratigraphic sequence. The reason could be the sediment transfer caused by the river. Another possibility could be that the sample has been attributed to the wrong layer (to Layer 5 instead of to Layer 3), as the distinction between the archaeological layers during the excavation was rather uncertain and difficult.

The date 194–45 BC obtained for the ash log (Poz-46647) is stratigraphically more adequate.

Dendrochronology

Two samples of oak logs (VRH07-086a and VRH07-102; *Figs. 6; 7; 21: 1; 22: 1,5; Catalogue of wood, nos. 1, 5*), both attributed to Layer 2 (Phase 1 A) of Sector 1, were suitable for dendrochronological analysis. The span of the annual growth rings was 45 years, which proved to be insufficient for the successful cross-dating with the help of the reference oak chronology (Katarina Čufar, Oddelek za lesarstvo, Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani).

Dating according to the artefacts

Sector 1

Phase 1 D (Layer 5)

Only one artefact was discovered in Layer 5: a wall fragment of a tall spindle-shaped beaker made of thin-walled pottery (*Fig. 19; Catalogue of artefacts, no. 1*). Such beakers spread from the Tyrrhenian coast over the entire Italian peninsula and the western Mediterranean in the middle of the 2nd century BC. In the Slovenian interior, they first appear at the Roman post Mandrga on the Razdrto pass, where they are dated to the end of the 2nd or to the beginning of the 1st century BC or in the LT D1a period.²⁵ The specific variant of the beaker decorated with relief dots appeared in the south-eastern Alpine region in the first third

²⁵ Horvat, Bavdek 2009, 68–72, 94.

of the 1st century BC,²⁶ as for example at Preval at Razdrto²⁷ and at Fornače.²⁸ The archaeological context from the building OR/20c c at Magdalensberg demonstrates that the mentioned beaker variant was already extremely rare in the third quarter of the 1st century BC.²⁹ The wall fragment from Layer 5 cannot be attributed to any specific variant of the tall spindle-shaped beakers.

Thus, according to the beaker fragment Layer 5 can be dated between the end of the 2nd century BC and the early Augustan period at the latest.

Phase 1 E (Layer 6)

Only one wall fragment of a handmade pot has been found in Layer 6 (*Catalogue of artefacts*, no. 2). The fabric is similar to the prehistoric ceramic, although more exact determination is not possible.

Phase 2 A (Layers 7–9)

Layer 7: *Catalogue of artefacts*, nos. 3, 4. A few fragments of the Roman coarse tableware and amorphous pieces of burnt clay.

Layer 8: *Catalogue of artefacts*, nos. 5–9. A heavily worn As minted in the first half of the 2nd century BC (cat. no. 5). A biconical jug (cat. no. 7) stands out among the small number of the Roman coarse tableware fragments.

Layer 9: *Fig. 20: 12,13. Catalogue of artefacts*, nos. 10–18. Several iron objects and above all pottery has been discovered, e.g. a thin-walled beaker fired under oxidizing conditions (cat. no. 14), two coarse tableware jugs (*Fig. 20: 12,13*) and handmade coarse kitchenware pots (cat. no. 17).

The fragments of Roman pottery are not numerous in the three layers of Phase 2A, although all three of the most common pottery groups are represented: fine tableware, coarse tableware and kitchenware. The thin-walled pottery fired under oxidizing conditions, the biconical jug, and the jug with wide rim point to the early Roman period, while it is hard to date them more precisely. Also, the coin is not suitable for the more precise dating of the layer. The amorphous fragments of orange burnt clay scattered in all the layers could represent the remains of daub from hearths or ovens. Several iron fragments of indeterminable shapes have been discovered as well.

Phase 2 B (Layers 10–14)

Layer 10: Without artefacts.

Layer 11: *Fig. 20: 19–21. Catalogue of artefacts*, nos. 19–27. The rim (*Fig. 20: 19*) most probably belongs to the sigillata cup of the Padana B production of the form Consp. 22.6., which is characteristic from the second decade BC up to the end of the Augustan period.³⁰ The remaining pottery cannot be dated more precisely.

Layer 12: *Catalogue of artefacts*, nos. 28–33. The artefacts cannot be more narrowly dated.

Layer 13: *Fig. 20: 34–36. Catalogue of artefacts*, nos. 34–37. The artefacts cannot be more narrowly dated.

Layer 14: *Fig. 20: 38,42–48. Catalogue of artefacts*, nos. 38–55. Two vessels made of the black-slip pottery (*Fig. 20: 42,43*) correspond to the Central Po valley black-slip ware or porous fabric from Magdalensberg.³¹ The plate (*Fig. 20: 42*) displays a flat base and a sloping wall, which evenly narrows towards the rim. A plate with similarly formed walls had been discovered by the former excavations at Dolge njive.³² Related forms can be also found among the porous fabric from Magdalensberg³³ and in the pottery from the earliest Roman layers at Gurina.³⁴ They represent late forms of the black-slip pottery, which in the majority can be placed in the pre-Augustan and early Augustan period.³⁵ Another closely similar shape of the plate walls also appears on the early sigillata of the form Consp. 1.³⁶ The plate (or bowl) with slanted walls and plain rim (*Fig. 20: 43*) is closely related to forms Lamboglia 5/7 and 7/16, characteristic for the Augustan period.³⁷ The uncoated Aco beakers (*Fig. 20: 44*) are numerous at Magdalensberg in the second decade BC, while in the late Augustan period they are already extremely rare.³⁸

The layers of Phase 2 B contain various types of Roman pottery. The fine tableware (plates, beakers, cups) was imported from the northern Italy. The

²⁶ Božič 2008, 128.

²⁷ Horvat, Bavdek 2009, 112, 121.

²⁸ Horvat, Bavdek 2009, 71–72; Stokin 1992, Pls. 1: 8–9,12; 3: 10–12.

²⁹ Schindler-Kaudelka 2002, 266.

³⁰ Conspectus 2002, 90.

³¹ Horvat, Bavdek 2009, 57–58.

³² Horvat 1990, 116, Pl. 22: 4; Mušič, Horvat 2007, 257–258, 278–279.

³³ Schindler 1967, Pl. 5: 7,8; Schindler 1986, 356, Fig. 4: 9–11.

³⁴ Gamper 2007, Fig. 4: 2,4; 11–13.

³⁵ Mušič, Horvat 2007, 257–258, 278–279.

³⁶ Schindler, Scheffenegger 1977, 41–50, Pl. 8: 8–9; Conspectus 2002, 52.

³⁷ Božič 2008, 133–134; Dolenz et al. 2008, 258–260; Horvat, Bavdek 2009, 118.

³⁸ Schindler Kaudelka 2000, 62.

coarse tableware of Italian origin was made from depurated clay and fired under oxidizing conditions (jugs, lid and bowl). The coarse kitchenware pots, which were handmade or at least finished by hand (Fig. 20: 21,35,36), are presumably of local origin. Numerous pieces of burnt clay daub as well as fragments of amphorae, bricks and a piece of imbrex appear in the layers. Moreover, several nails and various fragments of iron (Fig. 20: 34,38) have been discovered.

The black-slip plate (Fig. 20: 42) and Aco beaker (Fig. 20: 44) suggest the early or middle Augustan period, while the sigillata cup (Fig. 20: 19) clearly dates Phase 2 B to the middle to late Augustan period.

Phase 2 C (Layers 15 and 16)

Layer 15: *Catalogue of artefacts*, no. 56. A heavily worn As minted in the first half of the 2nd century BC.

Layer 16: Fig. 20: 60–61. *Catalogue of artefacts*, nos. 57–68. The coarse tableware pots (Fig. 20: 60,61 and cat. no. 64), thin-walled pottery (cat. no. 62), coarse tableware (cat. no. 63), fragments of amphorae, bricks and burnt clay (cat. nos. 65–67) as well as several metal objects (cat. nos. 57–59) and a piece of slag (cat. no. 68) can all be found in this layer.

Regarding the finds, the layer of Phase 2 C cannot be more precisely dated within the early Roman period.

Phase 3 (Layer 17)

Several small fragments of the Roman pottery have been found in Layer 17 (*Catalogue of artefacts*, nos. 69–70), among them an everted rim of the bowl (Fig. 20: 69). Bowls with everted rims were very popular and long-lived as they were in use between the second half of the 1st and the beginning of the 3rd centuries AD.³⁹

Phase 5 (Layer 21)

A crossbow fibula has been discovered in the area damaged by modern interventions, lying east of Sector 1 (Fig. 20: 71; *Catalogue of artefacts*, no. 71). It can be classified as type I A, which occurs most frequently at the end of the 3rd and in the beginning of the 4th century AD, that is between the years 280 and 320 AD.⁴⁰

Sector 3

Layer 2: *Catalogue of artefacts*, no. 72. Only amorphous pieces of burnt clay daub have been found.

Layer 3: *Catalogue of artefacts*, no. 73–76. A few pottery fragments can be placed in the Roman period, although they cannot be dated more precisely.

Layer 4a: Fig. 20: 77. *Catalogue of artefacts*, nos. 77, 78. The thin-walled cup (Fig. 20: 77) made of grey and hard pottery without slip is close to the fabric C from Magdalensberg, which was popular from the Tiberian period onwards.⁴¹ The cup could also be compared with the thin-walled pottery type A from Angera, where it is dated to the Tiberio-Claudian period.⁴²

The fact that very few pottery fragments have been discovered in Phases 1 D and 1 E indicates that these phases can be placed before the construction of the Roman settlement at Dolge njive. The thin-walled beaker (Fig. 19) from Phase 1 D represents the earliest artefact in the excavated area and dates the phase from the end of the 2nd to the middle of the 1st century BC. At the same time, the beaker demonstrates that the fine tableware from Italy had been arriving to Nauportus in this early period.

A relatively small number of artefacts have been discovered in Phases 2 A–C. They are mostly represented by heavily fragmented pottery and a few metal objects. The finds from all of the phases are very similar: Roman coins, fine and coarse tableware imported from Italy and local coarse kitchenware. More accurate dating of Phases 2 A and 2 C is not possible due to the scarcity of the finds. In contrast, Phase 2 B can be dated fairly well by the characteristic forms of the fine tableware. The plates made of black-slip pottery (Fig. 20: 42,43), the sigillata cup (Fig. 20: 19) and the Aco beaker (Fig. 20: 44) were all in use in the middle Augustan period. Very likely, all three phases (2 A, 2 B and 2 C) followed each other in a relatively short sequence and can be dated to the Augustan period.

The thin-walled cup (Fig. 20: 77) of the first half of the 1st century AD, which was discovered

³⁹ Istenič 1999, 96–99; Krajšek, Stergar 2008, 253.

⁴⁰ Pröttel 1988, 349–353.

⁴¹ Schindler-Kaudelka 1975, 31–32.

⁴² Sena Chiesa 1985, 393.

in the former arable land layer in Sector 3, can be associated with the Roman settlement at Dolge njive.

The fragment of a bowl (*Fig. 20: 69*) dated between the second half of the 1st and the beginning of the 3rd century AD was found in Layer 17 (Sector 1, Phase 3). It originates from the period after the abandonment of the settlement at Dolge njive.

The latest archaeological artefact is the cross-bow fibula (*Fig. 20: 71*) dated to the end of the 3rd and the beginning of the 4th century AD. It was found in the area damaged by modern interventions (Phase 5).

RESULTS OF THE ARCHAEOBOTANICAL ANALYSES

Seeds and fruits

All of the nine archaeobotanical samples collected by judgement sampling from the deepest waterlogged layers of the Sector 1 (*Tab. 1: Layers 2, 3, 5; Phases 1 A, 1 B, 1 D*) contained various plant and animal remains (*Tab. 4*).

Among the plant remains seeds and fruits of natural vegetation are in the majority. Mostly they represent the riverine and water plants (e.g. water dropwort, common water-crowfoot, various sedges, bulrushes, and pondweeds). The remains of tree species are also frequent, mostly of fir, alder, hazel, oak and beech (seeds/fruits, leaves/needles, buds, wood). However, there are no remains of cultivated or domesticated plants. Among the possible plants that were intentionally gathered, the seeds of strawberry, raspberry and wild apple or pear as well as fruits of hazel, oak and beech could be identified.

Small animal remains which were sorted out during the wet sieving point to aquatic (e.g. aquatic insects, molluscs, fishes) and anthropogenic environments (coprolites of small mammals, e.g. mouse size class).

A preliminary examination of the four systematically collected samples (from Phases 1 E, 2 A, 2 B, 2 C) showed that they contained extremely few or no plant remains (*Tab. 1: 5*). Moreover, it is significant that there are no preserved remains of cultivated plants or any other traces of human plant nutrition (cultivated or gathered). Consequently, the remaining systematically taken samples were not analysed.

Wood

Different quantities of wood samples were collected from Layers 2–5 of Sector 1. The differences in their number are the result of size, state of preservation and quantity of the preserved pieces of wood, but also of the volume of the excavated layers (*Tab. 6*).

Description of the wood:

The sampled wood mostly originated from *trunks* and *branches*. In cases in which such distinction was not entirely possible (in the case of smaller and damaged pieces) the specimens were determined according to their diameter: those with the diameter of 5 cm or more were described as *trunks*, while the specimens with the diameter smaller than 5 cm were defined as *branches*. The trunks and branches had usually no preserved side branches. It was not possible to determine whether this is the result of cutting or natural processes. Traces of intentional peeling were absent in all cases, irrespective of whether the tree bark (with or without the outer bark) has been preserved or not.

According to its original location within the tree and preserved traces of working the wood was determined as *unworked* and *worked trunks* (trunks split in segments or beams), *boards*, *worked* and *unworked branches*, *woodchips*, *shavings* and pieces of *bark* (*Tab. 6–9*). Small split and chopped pieces (with or without periphery) were defined as *woodchips* and interpreted as wood waste. *Shavings* represent small and thin pieces of wood, the formation of which is hard to ascertain.

Traces of splitting, chopping and sawing as well as traces of burning on the wood samples were determined.

Phase 1 A (Layer 2)

All fourteen samples of wood represent deciduous trees; the variability of wood species is rather great. Oak predominates, followed by beech, while other species are present only with single specimens (*Tab. 7; Figs. 6; 7; 21: 1,3; 22: Catalogue of wood, nos. 1–14*).

The trunks, five from oak and one from beech, showed irregular thickness and were knotty; their diameters ranged from 6 to 30 cm. The preserved length varied between 20 and 215 cm, whereas two trunks extended beyond the excavation area (*Figs. 6; 7; 21: 1,3; 22: 1–6; cat. nos. 1–6*).

Traces of working could be observed rather frequently (*Tab. 6; 7*). The trunks revealed chopped branches, lopped off ends, and cuttings (*Figs. 21:*

1,3; 22: 1–6; cat. nos. 1–6), in one example even the traces of sawing were visible (Figs. 21: 3; 22: 3; cat. no. 3). A small board that had been split (Fig. 22: cat. no. 7) was discovered, while the end of one of the branches had clearly been lopped off (Fig. 22: cat. no. 9). Six branches showed no traces of working and were without side branches (cat. nos. 8, 10–14); one of them was probably burnt (Fig. 22: cat. no. 8).

Large trunks and branches point to tree cutting, while the split board could be interpreted as a wood waste produced by the woodworking.

The oak trunk VRH07-086a (Figs. 21: 1; 22: cat. no. 1) has been radiocarbon dated.

Phase 1 B (Layer 3)

Only one large piece of wood was collected in the layer: an oak branch with the end lopped off (Tab. 6; *Catalogue of wood*, no. 15).

Phase 1 C (Layer 4)

Layer 4 consisted only of scattered and dumped small pieces of wood (Fig. 8), similarly as in Layer 2. Short branches (length up to 33 cm), small boards and a woodchip have been collected (Tab. 6; *Catalogue of wood*, nos. 18–28). Wood species of nine samples have not been determined, while the remaining four samples belonged to four diverse species of deciduous trees (Tab. 8).

However, the composition of the wood remains in Layer 4 differs from that in Layer 2. The pieces of wood are smaller and branches predominate (*Catalogue of wood*, nos. 17, 20–23, 25, 27, 28). Moreover, boards (Fig. 23: 18; *Catalogue of wood*, nos. 16, 18) and woodchips (Fig. 23: cat. no. 19) are present, whereas there are no large trunks. Boards and woodchips could be indication for the wood residue, resulting from woodworking. It seems probable that the wood residue was used intentionally for the consolidation of the loose soil at the river bank.

Phase 1 D (Layer 5)

A total of 329 samples of wood were collected, which were lying scattered in Layer 5. The principal information about the wood is shown in the tables (Tabs. 6; 9–11), whereas only specimens presented on figures have been described in the catalogue (Figs. 21: 29–33; 24; *Catalogue of wood*, nos. 29–36).

More than 90% of the collected specimens are small, with length around 20 cm or less, and only a few branches were long up to 50 cm. Consequently,

the possibility that parts of the same tree have been examined repeatedly is rather large.

The wood species of 104 samples have been determined. The oak wood predominates with 31% (n = 32 samples), followed by alder (n = 13–16), ash (n = 12), maple (n = 9–10) and beech (n = 8) as well as coniferous trees (n = 11) (Tab. 9).

The number of pieces with traces of working (n = 155) as well as those without them (n = 174) is more or less balanced (Tab. 10). A few specimens also showed traces of burning (n = 10), representing only 3% of the sampled wood (Tab. 11).

Half of the wood remains is represented by branches (n = 166), from which the majority (80%) was shorter than 20 cm; 80% of branches (n = 132) show no traces of working, at the same time they also have no side branches and are frequently without bark. Thus, the identification of intentional peeling or removal of the side branches was not possible. Traces of working have been detected on 20% of the branches (n = 34). They show the cuts with which they were dissected from the trunk and provide evidence for the lopping of the branch ends or for the lengthwise splitting (Tabs. 6; 9; Figs. 21: 29; 24: 29,34ab; cat. nos. 29, 34).

The trunks were rather rare (n = 18; 5.5% of the sampled wood) and had small diameters (5–8 cm). They have been worked more often than not (n = 16), either split lengthwise to obtain the trunk sections or worked into beams (Tabs. 6; 9; Fig. 21: 32; cat. no. 32).

The fragments of boards were better represented (n = 65; 19.7% of sampled or 42% of worked wood) and were always shaped by splitting. They are differentiated according to their primary position in the trunk as radial boards (including half-radial), which predominate (n = 40), and as tangential boards (n = 25). Tangential boards which were split near the periphery of the trunk are more frequent and could be possibly explained as the product of the beam forming (Tabs. 6; 9; Figs. 21: 30,31; 24: 31,35,36; cat. nos. 30, 31, 35, 36). Some of the small boards show obliquely lopped-off edges (e.g. Figs. 21: 30; 24: 35,36; cat. nos. 30, 35, 36); one of them was cut with a saw (Figs. 21; 24: cat. no. 31).

The majority of the wood with traces of working can be explained as the remains of woodworking. This holds true above all in the case of split logs, woodchips (19.4% of the worked wood; Tabs. 6; 9; Fig. 21: cat. no. 33), tangential boards from the periphery of the trunk and chopped branches. The boards and beams could potentially indicate the

preparation of construction or building elements. The scattered position in the layer indicates that the pieces were not deposited at the same time or with particular intention.

The ash beam VRH07-178 (Fig. 21: 32; cat. no. 32) has been radiocarbon dated.

The wood was deposited on the bank of the Ljubljanica River in the phases from 1 A to 1 D, showing numerous signs of working, among which chopping and splitting prevail. It seems that in the researched area and in its immediate vicinity woodworking frequently or even permanently took place. The selection of the wood species was obviously unintentional, that is, diverse, which means that the people were using the wood present in their surroundings.

According to the identified wood species and the amount of the trunks and branches in Layer 2, it can be stated that deforestation or clearing of the area near the river took place in Phase 1 A. Relatively large pieces of low quality wood (knotty and curved trunks and branches) were deposited on the river bank during this phase. In view of the chopping traces and the wood selection, the intentional accumulation of unusable wood seems more probable than the fluvial deposition of the material coming from the areas further afield. Potentially, the wood was placed to consolidate the area with loose and muddy soil along the river.

Layer 3 of Phase 1 B did not contain much wood. The only sampled piece was chopped, which indicates unclearly defined activities.

Layer 4 of Phase 1 C consisted of a large amount of small pieces of wood, among which the remains of woodworking were also present. Potentially also these represent the intentional consolidation of the river bank with wood waste. The interpretation that they were the result of fluvial deposition seems less credible.

A large amount of wood was found in Layer 5 of Phase 1 D. Small specimens prevail; nevertheless, they bear numerous signs of working. This wood has not been deposited with particular intention, but could be interpreted as a waste from the intensive woodworking, which took place somewhere in the vicinity.

RESULTS OF THE ARCHAEOZOOLOGICAL ANALYSIS

The assemblage of mammal remains from Vrhnika contains 81 mostly fragmented bones and teeth, one third of which could be taxonomically identified. All the remains have been collected in the area of Sector 1, with the exception of two fragments coming from Layer 4b (arable land layer, formed after the Roman period) in Trench 7. As the majority of the finds comes from Phases 2 A–C (i.e. from the Augustan period, Layers 7–16; Tabs. 1; 3), more attention will be paid to them.

Taxonomy

Among the taxonomically identified mammal remains from Phases 2 A–C, at least five different species from four families are represented. With the exception of two rodent taxa, wild animals are completely absent. The species diversity is comparable to other similarly small assemblages from Roman sites of the south-eastern Alpine region. The average number of archaeozoological finds per layer is 16.7. From altogether seven layers containing animal remains, five fall within one standard deviation of this mean (SD = 9.99). Thus, the vertical distribution of finds appears to have been relatively even (Tab. 12).

Most of the remains were ascribed to ovicaprids (Caprinae), which is rather unusual for the early Roman sites in Slovenia. Generally, in such contexts cattle (*Bos taurus*) prevails⁴³ whereas at Dolge njive they occur only as the second most numerous species. Actually the difference in the number of finds of the two mentioned taxa does not exceed the level of statistical significance,⁴⁴ which is not surprising in regard to the relatively small number of excavated bones.⁴⁵ However, it should be emphasized that among the taxonomically unidentified faunal remains the share of smaller specimens (i.e. 'small ruminants' size class; presumably for the most part sheep and goats) exceeds threefold the share of larger ones (i.e. 'large ruminants' size class; presumably for the most part cattle). Hence, there can be no doubt that ovicaprids were predominant within the analysed archaeozoological material from Dolge njive, although the question

⁴³ Toškan 2013, Tabs. 1 and 2.

⁴⁴ χ^2 test: $\chi^2 = 1.94$; degrees of freedom: 1; $p = 0.163$.

⁴⁵ Drennan 1996, 194.

to what degree such a small assemblage of finds is representative of the whole site remains open.⁴⁶ There is no proof that the ascertained proportions between the species could be a reflection of specific human activities.⁴⁷ Rather the obtained data should be seen as a 'chance' result caused by the modest sample size.

The level of preservation of ovicaprid remains, among which isolated upper teeth and small bone fragments predominate (*Tab. 13*), has not been sufficient for a reliable differentiation between sheep (*Ovis aries*) and goats (*Capra hircus*). More can be said about the ratio between domestic pigs (*Sus domesticus*) and wild boars (*Sus scrofa*). According to metric data all the six available specimens could be attributed with certainty to the former.

Rodents are represented by two species: the edible dormouse (*Glis glis*; sample 2: first lower molar) and the black rat (*Rattus rattus*; sample 7: first upper molar). The possibility of the latter belonging to a brown rat (*Rattus rattus*) can be reliably ruled out due to the presence of a cingulum resembling a ridge on the mesial surface of the tooth and of a neatly formed cusp t³.⁴⁸ Moreover, the appearance of the brown rat in Europe presumably does not predate the 10th century AD,⁴⁹ whereas the earliest known finds of black rat from the Slovenian territory date to the Early Iron Age.⁵⁰ The edible dormouse, in contrast, inhabits the south-eastern Alpine area from at least the middle of the last (i.e. Würmian) glaciation onward.⁵¹

Description of fauna

Estimations of the age-at-death (*Tab. 14*) and the gathered metric data (*Tab. 15*), although small in number, are generally congruent with the insights gained so far about the (early) Roman animal husbandry in this part of Europe.⁵² This is true when considering, e.g. the predominance of adult cattle remains over those of calves or the absence of juvenile specimens of ovicaprids. Both characteristics point to the intensive exploitation of secondary products of animal husbandry. In

contrast, pig-breeding was principally aimed at the production of meat and fat, a fact which consequently lowered their slaughtering age. The only adequately preserved pig remain in the assemblage from Dolge njive (a lower mandible fragment of an under 20-month-old animal with freshly outgrown third molar tooth) confirms such a supposition.

The analysis of metric data for cattle, sheep/goat and pig showed that the assemblage includes both the remains of small local forms of Iron Age tradition, as well as those of the advanced Roman breeds. Nevertheless, it could be observed that the majority of finds from Dolge njive lags a little behind the median values for the mentioned domesticates coming from somewhat later Roman period contexts (i.e. from the period between the 1st and 4th century AD). Again, this difference might well be purely coincidental due to the small sample size. However, it could also indicate that the transition to the improved, Roman-style animal husbandry had not yet been completed at Dolge njive. Notably, the metric data presented here fully conform to those from the Late Antiquity sites in the wider region,⁵³ where the small-sized traditional local breeds also predominate over the larger Roman ones.⁵⁴

Discussion

The assemblage of mammal remains from Dolge njive is in many aspects consistent with other approximately contemporaneous material from the Slovenian territory. This holds true for the absence of wild species, for the scarcity of bones and teeth of calves, lambs and goat kids, for the presence of advanced Roman breeds of cattle, as well as for the discovery of an isolated black rat molar. This rodent is markedly synanthropic and, in fact, occurs today in natural habitats only on the Slovenian coastline.⁵⁵ The increase in the local population of black rats in the Roman period can be thus explained with the then dynamic spread of urban areas and development of trade.

The only result of the analysis presented here that could be described as specific to some extent is the fact that the best represented species is not cattle, but sheep/goat. This is similar to the situation at the NUK II location in Ljubljana (the

⁴⁶ Davis 1987, 46.

⁴⁷ Comp. Toškan 2013, 56–59.

⁴⁸ Wolff, Herzig-Straschil, Bauer 1980, 165.

⁴⁹ Kryštufek 1991, 164.

⁵⁰ Toškan, Kryštufek 2006, 100–101.

⁵¹ Toškan 2011, 165.

⁵² MacKinnon 2004; Toškan 2013.

⁵³ Turk 2000, 170–171; Toškan, Dirjec 2011, App. 8.1.

⁵⁴ Boschin, Toškan 2012; Toškan 2013, 59–60.

⁵⁵ Kryštufek 1991, 164.

Roman Emona; chronological framework of the considered archaeozoological material: transition from the 1st century BC to 1st century AD), with the exception that the leading taxon there is the pig. Such a prevalent share for pigs was preliminarily interpreted as reflecting culinary preferences of military ranks, which were engaged in building Emona, and eventually also of its first civilian colonists.⁵⁶ Both were of north Italian descent, where pork has been a highly valued kind of meat. Interestingly, the pig is predominant also at the recently excavated site of Gregorčičeva ulica 1, which lies in the immediate vicinity of NUK II and dates to the first half of the 1st century AD.⁵⁷

Unfortunately, both above-mentioned case studies are limited by their small and potentially non-representative archaeozoological samples: the number of taxonomically identified bones and teeth does not exceed two hundred, neither in the case of the NUK II site nor in the case of the Gregorčičeva ulica 1 site. However, in this case the two assemblages are at least in agreement with each other concerning the high share of pig, thus the results may not be merely coincidental after all. Contrary to this, the leading role of ovicaprids in the assemblage from Dolge njive does not have any analogies in the immediate neighbourhood. The archaeozoological assemblage of finds that is spatially and temporally the closest comes from the northern part of the site of Kočevarjev vrt at Vrhnika, lying at the left bank of the Ljubljanica River and excavated in the year 2006.⁵⁸ The material is dated between the last decade BC and the middle of the 1st century AD. It is characterized by the predomination of cattle (*B. taurus*: 52.8%; Caprinae: 29.5%; NISP = 171)⁵⁹ and, therefore, additionally reduces the relevance of the leading share of ovicaprids at Dolge njive.

CONCLUSIONS

The rescue excavations conducted in 2007 at the site of Dolge njive complemented the knowledge about the settlement evolution in the region of Vrhnika, i.e. Nauportus, in the prehistoric and Roman periods. Moreover, they highlighted once again the crucial role of the river Ljubljanica as a major communication route.

The western research area (Sector 1, Trench 2) was located on the right bank of the Ljubljanica River, in a place extending between the river and the fortifications of the Roman settlement at Dolge njive (Fig. 4). Three main periods were visible in Sector 1, where the archaeological layers were most numerous and well preserved: the prehistoric period, the time of the Roman settlement and the period after the abandonment of the latter (Tab. 3).

The eastern research area (Sectors 2 and 3, Trench 7) lay in the interior of the Roman settlement (Fig. 4) and here only the remains from the Roman period have been discovered (Tabs. 2; 3).

Prehistoric period

The development in the Pre-Roman period could be delineated in five phases: 1 A–E. Each of these phases is represented by one archaeological layer. All the layers, with the exception of the latest from Phase 1 E, were waterlogged, thus the wood and other plant remains have been well preserved. However, layers contained few charcoal fragments and the pottery fragments were extremely rare, while the animal bones were absent altogether. Hence wood represented the most important and sometimes even the sole evidence of the human activity in the area.

The understanding of the contemporaneous development in the wider region of Vrhnika has been greatly enhanced by pollen research. Though the latter is presented in a separate article (see further Andrič 2016), certain results are summarised here as they are important for the integral presentation of the site.

Before the first traces of human activity (Layer 1)

Layer 1, which represents a geological base and was formed by alluvial deposits, contained no traces of human activity (e.g. artefacts, pieces of charcoal).

In contrast, the pollen analysis from Layer 1 provides insights into the vegetation and human activities in the wider region of Vrhnika. The land next to the Ljubljanica River was marshy, while mixed forest was growing in the vicinity. However, the pollen also points to the intensive agricultural activities, such as the existence of fields and pastures. Two periods of stronger human impact on the environment could be detected, between which there was a short period of forest regeneration (see Andrič 2016: at a depth of sedi-

⁵⁶ Andrič et al. 2012, 413–414.

⁵⁷ Rozman 2014; own unpublished data.

⁵⁸ Tica, Pavlovič, Rutar 2006.

⁵⁹ Own unpublished data.

ment column between 198–182 and 178–166 cm; altitude 288.19–288.35 m a.s.l. and 288.39–288.51 m a.s.l.). According to the radiocarbon dates of the sediments, these events can be placed in the first millennium BC, from the 10th/9th century BC onwards. If we also take into consideration the date of the above-lying layer (Phase 1 A), Layer 1 can be dated to before the 4th or 3rd century BC.

Phase 1 A

The first direct evidence of human activity appears in Phase 1 A. Scattered trunks, branches and small pieces of wood were lying directly above the geological base and showed obvious traces of working, such as cuts, splits and probably also traces of sawing. Considering the composition of wood species (oak, alder or hazel, beech, willow or poplar, common hornbeam; *Tab. 7*) it could be concluded that the wood was cut in the vicinity. Wood of lower quality with curves and knots was discarded on the river bank. It could have been deposited also intentionally to consolidate the soft soil of the river bank. It is also possible that the wood had been cut upstream and then washed up, but this seems less probable. In both cases, the overgrown areas along the river were probably cut down. According to the radiocarbon date, the described activities could be placed in the 4th or the 3rd century BC, i.e. to the end of the Hallstatt and the beginning of the La Tène period.

Phase 1 B

A layer of silt around 40 cm thick probably representing an alluvial sediment formed over a relatively long time period on the bank of the Ljubljanica River. It contained small pieces of wood with traces of working and fragments of charcoal, which could indicate a walking surface as well as the vicinity of human activities. However, there is no sign of settlement area.

Remains of wood, seeds and fruits clearly suggest the presence of marshy and riverine trees and shrub species (e.g. black alder, hazel) as well as mixed forest in the hinterland (containing fir and oak). Among the remains of seeds and fruits, no cultivated or any other nutrition plant species could be identified (*Tab. 4*).

The presented macrobotanical picture is significantly complemented with the pollen analysis, which shows a similar environment as in the period when Layer 1 was formed (first half and the middle of the first millennium BC): marshy areas along the river, mixed fir-beech forest in the hinterland

(fir, spruce, beech, oak, common hornbeam), open country with grassland and cultivated areas (see Andrič 2016).

With regard to the dates from Phases 1 A and 1 D, Phase 1 B can be dated indirectly to the 3rd and 2nd centuries BC, i.e. to the La Tène period.

Phase 1 C

Phase 1 C was detected as a layer of small pieces of wood. The wood species demonstrate marshy vegetation (alder) and mixed fir-beech forest (oak, ash, beech) (*Tab. 8*). Branches, numerous small boards and wood chips have been discovered, which clearly represent a residue of woodworking. The wood was probably deposited intentionally to consolidate the soft soil of the river bank. It appears less likely that the wood would be washed up by the river. No settlement area was present in the vicinity.

Taking into account the dates from Phases 1 A and 1 D, Phase 1 C can be dated indirectly to the 3rd and 2nd century BC or in the La Tène period.

Phase 1 D

Phase 1 D is represented by a layer of up to 20 cm thick silt, which formed over a relatively long time period and was probably of alluvial origin. It seems that it was used as a walking surface. Human activity is testified by the numerous scattered small pieces of worked or unworked wood as well as by charcoal fragments. The wood, which in the majority represents a residue of intensive woodworking, was not deposited with a specific purpose. Only one pottery fragment was found. Thus, the settlement area was obviously still relatively far away.

The pollen analysis points to the gradual deforestation in the wider surroundings of the site (see Andrič 2016; depth of sediment core between 135 and 128 cm; altitude 288.82–288.89 m a.s.l.).

The radiocarbon dating of the wood sample places Phase 1 D into the 2nd and the first half of the 1st century BC. However, Phase 1 D can be dated more precisely due to the presence of the thin-walled beaker between the end of the 2nd and up to the middle of the 1st century BC, i.e. to the late La Tène period.

Phase 1 E

The river bank has been covered in this phase with a layer of up to 40 cm thick silt, which contained almost no traces of human activity. The remains of charcoal were so tiny that they could

be noticed only later under the microscope. Only one small fragment of a handmade pot has been discovered. Contrary to deeper layers, this layer was dry to such a degree that the organic remains were not preserved. In view of the thickness and its composition the layer could represent alluvial sediment, formed over a longer period of time in an area without settlement. It would also be possible that the layer had been intentionally deposited to rise and consolidate the area before the first construction works in the Roman period. Phase 1 E can be dated indirectly with dates of Phases 1 D and 2 A around the middle of the 1st century BC.

Due to the almost complete absence of pottery, animal bones and remains of nutrition plants, it can be inferred that the research area was not inhabited in the period between Phases 1 A to 1 E. However, traces of human activities were present, such as woodworking and probably also the intentional deposition of wood waste and residue. The proximity of the human activities can be recognized also from charcoal fragments from Phases 1 B, 1 D, and 1 E.

The activities on the Ljubljana River bank as well as cultivated areas detected by the pollen diagram can be associated with the settlement located in the wider area of Vrhnika. Stray finds from river beds and from the plain to the north of Vrhnika give evidence of the middle and late Bronze Age settlement. The central prehistoric settlement was recently recognised in the hillfort on the Tičnica hill, lying approximately 1 km west from the Ljubljana River and provided with a good outlook over the land and water communication routes (Fig. 1). The hillfort has not yet been dated precisely.⁶⁰

The cutting of trees and the consolidation of the river bank in Phase 1A, i.e. at the end of the Hallstatt or in the beginning of the La Tène period, represent the traces of activities connected with deforestation. It is possible that these activities even point to the development of the first simple 'river port'.

In Phase 1 B, a thick layer of sediment was deposited through a relatively long time period. The layer was used over the entire phase as a walking surface, while unidentified activities took place in the vicinity.

In Phase 1 C, a layer of scattered wood was deposited once again, composed of small pieces, among which many represent residue from woodworking. The river bank was perhaps once again intentionally consolidated with the wood waste. Phases 1 B and 1 C can be dated to the 3rd or 2nd centuries BC, i.e. to the middle La Tène period.

Traces of intensive woodworking, which had to take place in the vicinity, was confirmed in the late La Tène period (Phase 1 D). The only archaeological artefact is a spindle-shaped beaker from thin-walled pottery, which can be dated from the end of the 2nd and up to the middle of the 1st century BC (Fig. 19). It was imported from Italy and, therefore, represents one of the earliest fragments of Roman pottery in central Slovenia.

The spindle-shaped beaker from Phase 1 D can be related to the rare finds from the wider area of the Roman settlement at Dolge njive. The late La Tène fibula of the Picugi type was discovered approximately 80 m to the north of the Sector 1.⁶¹ A Celtic sword has been found in the same area and can be dated into the earlier part of the late La Tène period.⁶² Two other finds also originate from Dolge njive, albeit without their precise location: a fibula of the Nauheim type, variant A, which can be dated to the earlier part of the late La Tène period,⁶³ and a south-eastern Alpine *Palmettenfibel* from the later part of the late La Tène period.⁶⁴ Some examples of Celtic and imported Roman pottery can possibly be placed into the late La Tène period⁶⁵, as well as the hoard of Celtic silver coins, found around 150 m to the north of Sector 1.⁶⁶ Finally, several La Tène finds have been discovered in the Ljubljana River bed at Dolge njive.⁶⁷

These diverse finds suggest that in Phase 1 D or in the late La Tène period, a small settlement or post connected with river transport could be expected

⁶¹ Horvat 1990, Pl. 5: 1; from the space between the buildings 13 and 14, see Mušič, Horvat 2007, Fig. 39. Distribution and chronology: Guštin 1991, 38–39.

⁶² Horvat 1990, 114, 217, Pl. 4: 14; from the space between the buildings 13 and 14, see Mušič, Horvat 2007, Fig. 39.

⁶³ Božič 1993, 142, 150, Fig. 4: 2; Horvat 1996, Fig. 9: 2. Phase Mokronog IIIa / Lt D1b: Božič 2008, 59–65, 145. Absolute chronology of the phase: Horvat, Bavdek 2009, 52–53, Tab. 6.

⁶⁴ Horvat 1996, Fig. 9: 3. Distribution and chronology: Guštin 1991, 46; Demetz 1999, 76–77.

⁶⁵ Mušič, Horvat 2007, 256–258, Figs. 40–41.

⁶⁶ Horvat 1990, 89–90, 95, 197–198, 203; from the space between the buildings 4 and 5, see Mušič, Horvat 2007, Fig. 39.

⁶⁷ Gaspari, Masaryk 2009, 197–198.

⁶⁰ Gaspari, Masaryk 2009.

in the area of the river bend of Ljubljana, lying 100–150 m north from Sector 1. Such a settlement would represent a forerunner of the large Roman settlement at Dolge njeve. A settlement from the 2nd and 1st centuries BC positioned on the riverbank of Ljubljana would not be surprising. It can be postulated on the basis of Strabo's descriptions, in which he reports, referring to the sources from the 2nd and 1st centuries BC, how the goods that had been transported from Aquileia were then reloaded at Nauportus to boats.⁶⁸ The great significance of the Ljubljana River as a communication route is further enhanced by the numerous La Tène objects, among which weapon prevails and which have been discovered at different places along almost the entire current of the river.⁶⁹

The beaker from Phase 1 D (*Fig. 19*) is especially interesting inasmuch as it represents a material trace of the transport relations between the Roman traders and Celtic Taurisci, which are attested to in this period at Nauportus by written sources.⁷⁰ Along the road, which led from Italy to Nauportus, contemporaneous Roman pottery appears in the settlement at the Razdrto pass.⁷¹ However, to the east of Nauportus such early Roman pottery is extremely rare. It was discovered for example in Stična⁷² and at Frauenberg in Styria.⁷³

Early Roman period

Ljubljana River bank

Three archaeological phases (2 A, 2 B and 2 C) reflect the development in the Roman period in Sector 1 at the river bank. Each phase is represented by a base for pavement, a pavement and a walking surface. The archaeological artefacts and animal bones have been discovered in all the phases, while the botanical remains and pollen were poorly preserved.

Similar layers as in Sector 1 have been observed in Trench 2, which lay only 5 m to the north: three subsequent consolidations of the area with layers of stones and sand together with intermediate walking surfaces.

Phase 2 A

In Phase 2 A, the river bank area was covered with large quarry stones, which were piled up to 60 cm high in several strata. A 20 cm thick layer of gravel and sand was placed above them. These layers can be interpreted as a base made of stones covered by a sandy pavement. The surface of the pavement sloped towards the river. Silty sediment, which represented the remains of the walking surface, lay over the pavement.

Phase 2 B

The pavement of the river bank was repaired in Phase 2 B. The surface was strengthened with a layer of large stones covered by a sandy pavement. A pit of unknown purpose was cut into the pavement, but was soon levelled with a fill of clayey silt. The pavement and the fill of the pit was overlaid by two sediments, which represent two subsequent walking surfaces.

Phase 2 C

In Phase 2 C, the pavement of the river bank was repaired for the second time with the layer of stones and a thick sandy pavement. The walking surface above the pavement has not been preserved.

A paved river bank area was constructed in Phase 2 A and then renovated twice in Phases 2 B and 2 C. The pavement edge was unearthed only on the higher lying area away of the river, while it remains unclear how far the pavement actually stretched towards the river. The earliest pavement (Phase 2 A) lay at a distance of 5 m from the south eastern fortification tower of the Roman settlement and 8 m away from the fortification walls. The paving was widened towards the settlement for 1 to 2 m with renovation works (Phases 2 B and 2 C). The situation in Trench 2 offered clear indications that the paving continued to the north in the zone between the river and the fortification walls of the Roman settlement.

There is probably no considerable time difference among all the three Roman phases in view of the uniform construction techniques used for the pavements and the closely related small finds. According to the latter, Phase 2 B can be firmly dated to the Augustan period, with an emphasis on its middle and late phases. Therefore, all the three phases of paving could be placed into the Augustan period, wherein the first consolidation

⁶⁸ Strabo 4, 6, 10; 7, 5, 2; Šašel Kos 1990, 17–20, 143–147.

⁶⁹ Gaspari 2009b.

⁷⁰ Šašel Kos 1990.

⁷¹ Horvat, Bavdek 2009.

⁷² Grahek 2013, 213–216.

⁷³ Sedlmayer 2005, 129–136.

and paving would date to the early or middle Augustan period at the latest, while the second and third would be placed to the middle and up to the late Augustan period. After the end of Phase 2 C, i.e. after the end of the Augustan period, the area has not been intensively used anymore (Phase 3).

Phases 2 A, 2 B, and 2 C, designating the time of construction, use and two subsequent renovations of the pavement, completely correspond with the existence of the Roman settlement at Dolge njive. The warehouses and the fortification walls have been built according to the uniform plan in the Octavian or early Augustan period and abandoned soon after the end of the Augustan period.⁷⁴ Thus, the first pavement (Phase 1 A) most likely coincides with the beginning of the settlement construction at Dolge njive.

The amorphous fragments of burnt clay that have been found in all the layers from Phases 2 A to 2 C represent the remains of clay daub from wooden houses or the remains of coating from hearths or ovens. Fragments of bricks and imbrices have been discovered in Phases 2 B and 2 C. Pottery fragments were small and rather few in number. Imports from the north Italian pottery workshops are represented by amphorae and fine and coarse tableware made from depurated clay, among which jugs predominate. The coarse kitchenware is represented mostly by locally produced pots, which could be completely handmade or wheel turned and then finished by hand. Considering the pottery forms and their production areas, the assemblage is typical for the settlements in central Slovenia, which experienced an intensive immigration from Italy in the Augustan period.⁷⁵

Among the animal bone remains, ovicaprids predominate, followed by cattle and pig, which makes this site different from other archaeozoologically investigated Roman period sites in the region. In spite of this, the absence of calves, lambs and goat kids (a clear indication of the exploitation of secondary products: draft animals, dairy, wool) is perfectly in line with expectations. The same holds true for the probable low slaughtering age of pigs, which were evidently raised for meat. The analysed material includes the remains of both traditional small-sized local forms of cattle, as well as larger breeds of Roman origin, which almost completely prevailed over the former with the ongoing Romanization in the wider region.

⁷⁴ Mušič, Horvat 2007, 254–261, 278–279.

⁷⁵ E.g. Horvat 1990; Horvat 2010; Gaspari 2010.

The discovery of an isolated molar of a black rat is also worth noting since it indicates a distinctly synanthrope species (i.e. closely linked with humans). Its presence at Dolge njive could potentially be associated with the spread of urban areas and the development of trade in the Roman period.

Port-area

It can reasonably be inferred that the three phases of the pavement on the Ljubljanica River bank spread over the entire area between the river and the western part of the settlement fortifications. This conclusion concurs fairly well with the previous research results.

Geophysical investigation of the Roman settlement at Dolge njive did not include the area outside the western and southern fortification wall. However, it showed that the area between the northern fortification wall and the river bank of the Ljubljanica had been paved (*Fig. 2*).⁷⁶ The excavation in 1985 showed that the river bank along the northern fortification wall had been additionally reinforced with vertical wooden posts. Another group of wooden posts, which were densely arranged in a rectangular area, was discovered in the river bed, exactly in front of the northern entrance to the settlement. This group can be interpreted as the remains of a foundation for a specific structure, probably connected with a landing stage and the access to the settlement.⁷⁷

A paved zone located outside the eastern fortification wall, between the eastern entrance to the settlement and the presumed defensive ditch (*Fig. 2*) has also been confirmed by the geophysical investigation.⁷⁸ Less compact paving, which contained only stones and had no layers of sand, was discovered with excavations in 1969, conducted in front of the southern fortification wall, and near the south-eastern tower.⁷⁹

The collected data therefore points to the fact that most likely the entire river bank along the northern and western fortification wall was paved. The pavement had to be part of the uniform arrangement of the area and was constructed more

⁷⁶ Mušič, Horvat 2007, 237, 261, 275, 280, *Fig. 36*.

⁷⁷ Logar 1986; Mušič, Horvat 2007, 237, 261, 275, 280, *Fig. 36*.

⁷⁸ Mušič, Horvat 2007, 237, 275, *Figs. 4A–B, 5–6, 12, 15, 18; 36*.

⁷⁹ Mikl Curk 1974, 373, *App. 2*.

or less simultaneously with the settlement at Dolge njive, presumably in the Octavian or early Augustan period.

The paving of the river bank can be recognized as a landing shore of a river port stretching along the entire settlement for at least 270 m. This interpretation is further corroborated by the large warehouses that were placed at Dolge njive⁸⁰ and by both the written and archaeological sources which clearly point to the intensive traffic on the Ljubljanica River in the early Roman period.⁸¹

Two ships from the Augustan period have been discovered in the marshland of Ljubljansko barje, east of Nauportus. The barge from Lipe was flat-bottomed, approximately 30 m long and 4.8 m wide, and had a theoretical carrying capacity of 40 tons. The ship from Sinja Gorica also had to have very similar dimensions.⁸² The length of the paved river bank at Dolge njive could thus theoretically enable the landing of up to ten such ships at the same time. The rather large capacity of the port is indirectly also confirmed by the spacious warehouses in the settlement.⁸³

Settlement interior

The geological base in Sectors 2–3 and in Trench 7 was covered with the layer of sand and gravel, above which a thin debris layer containing early Roman finds could be identified. The layer of sand and gravel probably represents the pavement between the buildings in the south eastern corner of the Roman settlement at Dolge njive. Contrary to the three subsequent pavements documented at the river bank, only one walking surface could be observed in the settlement interior. In view of the longer distance from the river, the repairs of the paving were presumably not necessary. Only one pavement further confirms a relatively short existence of the settlement.

Late Roman period

The settlement and the port at Dolge njive were abandoned after the Augustan period. Layer 17 (Phase 3) from Sector 1, which contains no reli-

able signs of the organization or use of the site, started to form in the 1st century AD.

Nauportus continued to develop on the opposite bank of the Ljubljanica River, along the main Aquileia–Emona road. A permanent river port might also be expected on the left bank of the river.⁸⁴ The traffic on the river continued through the entire Roman period, although the load was considerably reduced after the construction of the road and the political stabilisation in Illyricum.⁸⁵

The crossbow fibula (*Fig. 20: 71*), discovered in a layer that was damaged with modern interventions, represents an earlier form of the type and can be dated to the end of the 3rd and the beginning of the 4th centuries AD.⁸⁶ Several other late Roman finds have also been found in the past at Dolge njive, either on the surface or they come from unknown contexts. Several coins can be dated to the 3rd and 4th centuries AD.⁸⁷ The incendiary projectile point discovered in the northern part of the settlement⁸⁸ can be most likely dated to the second half of the 3rd century AD.⁸⁹ It is highly probable that the hoard of coins, deposited around the year 271 AD, also originates from Dolge njive or its surroundings.⁹⁰ Other fragments of crossbow fibulae and a late Roman oil-lamp also point to the end of the 3rd and in the 4th centuries AD.⁹¹ Moreover, the geophysical investigation at Dolge njive revealed two rectangular one-roomed structures with two central pillars, which clearly deviate from the scheme of the Augustan settlement. They might be placed in the period indicated by the late Roman small finds.⁹²

The question of whether the late Roman finds could be explained with the revival of the settlement at Dolge njive or only with the increased activity on both river banks must remain open. However, the finds from the Ljubljanica River,

⁸⁴ Horvat 1990; Horvat, Mušič 2007, 167–170.

⁸⁵ Šašel Kos 1994, 110–113, 119–121; Istenič 2009b.

⁸⁶ Pröttel 1988, 349–353.

⁸⁷ Horvat 1990, 88–89, 96, 196–197, 204.

⁸⁸ Horvat 1990, 269, Fig. 32a.

⁸⁹ Two similar catapult bolts are known from the site Grad near Šmihel: Horvat 2002, 146, 161–162, Fig. 6: 8; Pl. 21: 1. In Dura Europos, they are dated in the middle of the 3rd century AD: James 2004, 220–221, Fig. 130: 804.

⁹⁰ Kos 1988, No. 206/3; Horvat 1990, 93–94, 96, 201–202, 204.

⁹¹ Horvat 1990, 270, Fig. 32b: 2; Horvat 1996, Fig. 9: 8–10.

⁹² Mušič, Horvat 2007, 264–265, 281–282, Fig. 39: 6,24,26.

⁸⁰ Šašel Kos 1990; Istenič 2009b.

⁸¹ Horvat 1990; Horvat 2008; Mušič, Horvat 2007.

⁸² Erič et al. 2014, 213–223, 242–248.

⁸³ Mušič, Horvat 2007, 243–244, 262–264, 276, 280–281.

which frequently convey military character, clearly point to the revival of traffic along the river route of Ljubljana–Sava–Danube in the late Roman period.⁹³ The exceptional significance of Nauportus in this period is best illustrated with the stronghold at Gradišče, presumably constructed at the end of the 3rd century BC, and with a long defence wall named Ajdovski zid, a barrier wall in the hinterland of Nauportus, in all likelihood built in the 4th century AD.⁹⁴

Acknowledgments

Apart from the authors of this article, the archaeologists Tina Žerjal, Alja Žorž and Blaž Podpečan, the then archaeology undergraduates Edisa Lozić, Irena Čušin and Jaka Bizjak and ten workmen took an active part in the archaeological excavations. Janez Dirjec cooperated in the analyses of macrobotanical remains (Inštitut za arheologijo ZRC SAZU), while the coins were determined by Alenka Miškec (Narodni muzej Slovenije). Sneža Tecco Hvala, Janez Dular, Andreja Dolenc Vičič (all from the Inštitut za arheologijo ZRC SAZU) and Janka Istenič (Narodni muzej Slovenije) have all critically read the article and suggested numerous improvements. To all, the authors would like to express their sincere gratitude.

Photographs: Figures 3, 6b, 7b–c, 8b, 10b, 11b, 12b, 13b, 14b, 15b, 18 Edisa Lozić; Figure 19: Igor Lapajne, ZRC SAZU.

Translation: Miha Kunstelj

Jana Horvat
Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za arheologijo
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
jana.horvat@zrc-sazu.si

Pavla Peterle Udovič
ArheoVed, raziskovanje in izobraževanje
Kamnikarjeva ul. 29
SI-1291 Škofljica
arheoved@siol.net

Tjaša Tolar
Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za arheologijo
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
tjasa.tolar@zrc-sazu.si

Borut Toškan
Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za arheologijo
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
borut.toskan@zrc-sazu.si

⁹³ Knific, Bitenc 2009b.

⁹⁴ Horvat 1990, 74–77, 185–187; Pröttel 1996, 138–139; Kusetič 2014, 72–78; Kos 2014.

Človekov vpliv na rastlinstvo zahodnega Ljubljanskega barja v pozni prazgodovini (pribl. 1000–50 pr. n. št.). Primer: Vrhnika (Dolge njive)

Human impact on the vegetation of the western Ljubljansko barje in late prehistory (ca. 1000–50 cal. BC). Case study: Vrhnika (Dolge njive)

Maja ANDRIČ

Izvleček

V članku sta predstavljena razvoj vegetacije in človekov vpliv na okolje na območju današnjega mesta Vrhnika (rimski Navport) v pozni prazgodovini (1. tisočletje pr. n. št.). Raziskava temelji na rezultatih pelodne analize aluvialnega sedimenta, ki se je odlagal na desnem bregu Ljubljanice (lokacija Dolge njive) pred drugo polovico prvega stoletja pr. n. št., ko je bila postavljena rimska naselbina Dolge njive. Pelodni zapis kaže, da je bila pokrajina okrog najdišča v prvem tisočletju pr. n. št. močvirna, medtem ko je mešani gozd (bukev, hrast, jelka in navadni gaber) poraščal bližnja bolj suha območja. Pokrajina je bila le deloma pogozdena; vidni so močni sledovi kulture žit in paše, kar lahko povežemo z gospodarskimi aktivnostmi prebivalcev prazgodovinskih (halštatskih in latenskih) naselbin v bližini. Izsekavanje gozda je še pred nastankom rimske naselbine na Dolgih njivah verjetno postalo intenzivnejše. Zaradi suhih hidroloških razmer v arheoloških kulturnih plasteh rekonstrukcija razvoja vegetacije v času rimske naselbine ni bila mogoča.

Ključne besede: Slovenija, Vrhnika, Dolge njive, 1. tisočletje pr. n. št., pelodna analiza, *Juglans*, paleoekologija

Abstract

This article investigates the vegetation composition and human impact on the environment in the vicinity of the modern town of Vrhnika (Roman Nauportus) in late prehistory (ca. 1000–50 cal. BC). The research is based on pollen analysis of alluvial sediment, which was deposited on the right bank of the Ljubljanica River before the construction of the Dolge njive Roman settlement in the second half of the 1st century BC. The pollen record suggests that in the 1st millennium cal. BC the landscape around the study site was marshy, and that mixed woodland (beech, oak, fir and hornbeam) was growing on drier land. The landscape was partly open, with strong traces of cereal cultivation and grazing, which can be associated with the economic activities of prehistoric, Early and Late Iron Age populations living in the area. The forest clearance presumably intensified before the establishment of the Roman settlement at Dolge njive. Due to dry hydrological conditions in the archaeological cultural layers, it is not possible to reconstruct the vegetation composition at the time of the Roman settlement.

Keywords: Slovenia, Vrhnika, Dolge njive, 1st millennium cal. BC, pollen analysis, *Juglans*, palaeoecology

1. UVOD

Navport, prazgodovinska in rimska naselbina na obrežju Ljubljanice na Vrhniki, je bila strateško zelo pomembna postojanka. V drugem stoletju pr. n. št. je bil Navport še trgovska postojanka keltskih Tavriskov, v prvem stoletju pr. n. št. pa so ga že nadzorovali Rimljani (Šašel Kos 1990), ki so na desnem bregu Ljubljanice, na Dolgih njivah, zgradili utrjeno postojanko z velikimi skladišči. Na Dolgih njivah so tovor (trgovsko blago in material za oskrbovanje vojske), ki je prihajal iz Italije, nalagali na ladje in prevažali proti vzhodu (Horvat 1990; Horvat 2009a in Horvat et al. 2016). Čeprav je bila postojanka na Dolgih njivah opuščena že v 1. stoletju n. št., je naselje Navport na levem bregu Ljubljanice vztrajalo vse do začetka 5. stoletja n. št. (Horvat et al. 2016).

Palinološki podatki o razvoju vegetacije v pozni prazgodovini (po letu 2500 pr. n. št.) in rimskem obdobju so na območju Ljubljanskega barja zelo skopi. Rezanje in požiganje šote v 18. in 19. stoletju n. št. (izsuševanje barja za potrebe poljedelstva) je skoraj popolnoma uničilo pelodni zapis v osrednjem delu Ljubljanskega barja, medtem ko so na obrobju bazena (npr. pri Vrhniki) hidrološke razmere pogosto presuše in onemogočajo ohranitev peloda. Palinološki zapis je zato pogosto fragmentiran ali pa podvržen kompleksnim tafonomskim (aluvialnim) procesom, kar ovira izvajanje paleoekoloških raziskav z visoko ločljivostjo vzorčenja.

Do zdaj sta bili palinološko raziskani le dve paleoekološki najdišči, Podpeško jezero in Resnikov prekop (sl. 1), kjer je ohranjen zapis razvoja vegetacije v rimskem obdobju. Najboljše informacije nam daje pelodni diagram s Podpeškega jezera (Gardner 1997; Gardner 1999), kjer lahko šibkejši človekov vpliv (manjše izsekavanje in spremembe v sestavi gozda) zaznamo že okrog leta 4000 pr. n. št., medtem ko se pritisk človeka na okolje okrepi šele v obdobju po letu 1000 pr. n. št. Zelo obsežno izsekavanje gozda na večjih površinah (upad peloda dreves in grmov na pribl. 50 odstotkov in porast peloda zeli) se pojavi šele po letu 300 pr. n. št., ko nastane današnji podobna pokrajina. Tudi na pelodnem diagramu z Resnikovega prekopa (Andrič 2006) lahko vidimo podoben razvoj vegetacije vsaj od leta 200 pr. n. št. dalje.

Rezultati dosedanjih palinoloških raziskav torej kažejo, da se je večja sprememba v sestavi vegetacije na Ljubljanskem barju (intenzivno izsekavanje gozda in nastanek današnji podobne pokrajine) zgodila v drugi polovici prvega tisočletja pr. n. št.

Sl. 1: Ljubljansko barje z označeno lego najdišča Dolge njive na Vrhniki ter arheoloških in paleoekoloških najdišč, ki se omenjajo v besedilu.

Fig. 1: Ljubljansko barje with the position of Dolge njive (Vrhnika) site and archaeological and palaeoecological sites mentioned in the text.

Tak razvoj vegetacije odpira številna vprašanja v zvezi z nekdanjim okoljem, sestavo rastlinstva in gospodarstvom pred zgodnjo rimsko dobo in v času te. Na osnovi dosedanjih raziskav ni jasno, ali so prvi rimski trgovci in vojaki prišli v pokrajino z zelo intenzivno kmetijsko dejavnostjo, kjer so bile velike površine gozda že izsekane, ali pa so šele oni bistveno spremenili sestavo vegetacije z uvedbo novih metod kulture in drugih oblik izrabe okolja, ki so povzročile nastanek današnji zelo podobne pokrajine. Glede na naravne značilnosti raziskovanega območja (pomankanje najdišč, primernih za pelodno analizo) in trenutno stanje raziskovanosti so številna od postavljenih raziskovalnih vprašanj preveč ambiciozna, da bi nanje lahko odgovorili v tem članku, ne glede na to pa nam bodo rezultati raziskav peloda v stratigrafskem stolpcu z Dolgih njiv (Vrhnika), ki jih predstavljamo v nadaljevanju, pomagali osvetliti razvoj vegetacije in gospodarstva v obdobju pred ustanovitvijo rimske postojanke na Dolgih njivah. Zaradi suhih, za ohranitev peloda neugodnih razmer v arheoloških kulturnih plasteh rekonstrukcija razvoja vegetacije v času rimske naselbine na Dolgih njivah ni bila mogoča. To je v nasprotju z rezultati arheoloških in arheozooloških raziskav arheoloških kulturnih plasti na Dolgih njivah, ki nam ponujajo veliko informacij o nekdanji rimski naselbini in njenem gospodarstvu (Horvat et

Sl. 2: Vrhnika, Dolge njive. Severni profil izkopa 1 (profil C–D).

Fig. 2: Vrhnika, Dolge njive. Northern profile of the archaeological Sector 1 (Cross section C–D).

al. 2016). Zaradi teh razlik so palinološki rezultati, ki obravnavajo le razvoj rastlinstva v predrimskem obdobju (1. tisočletje pr. n. št.), predstavljeni posebej.

2. METODE

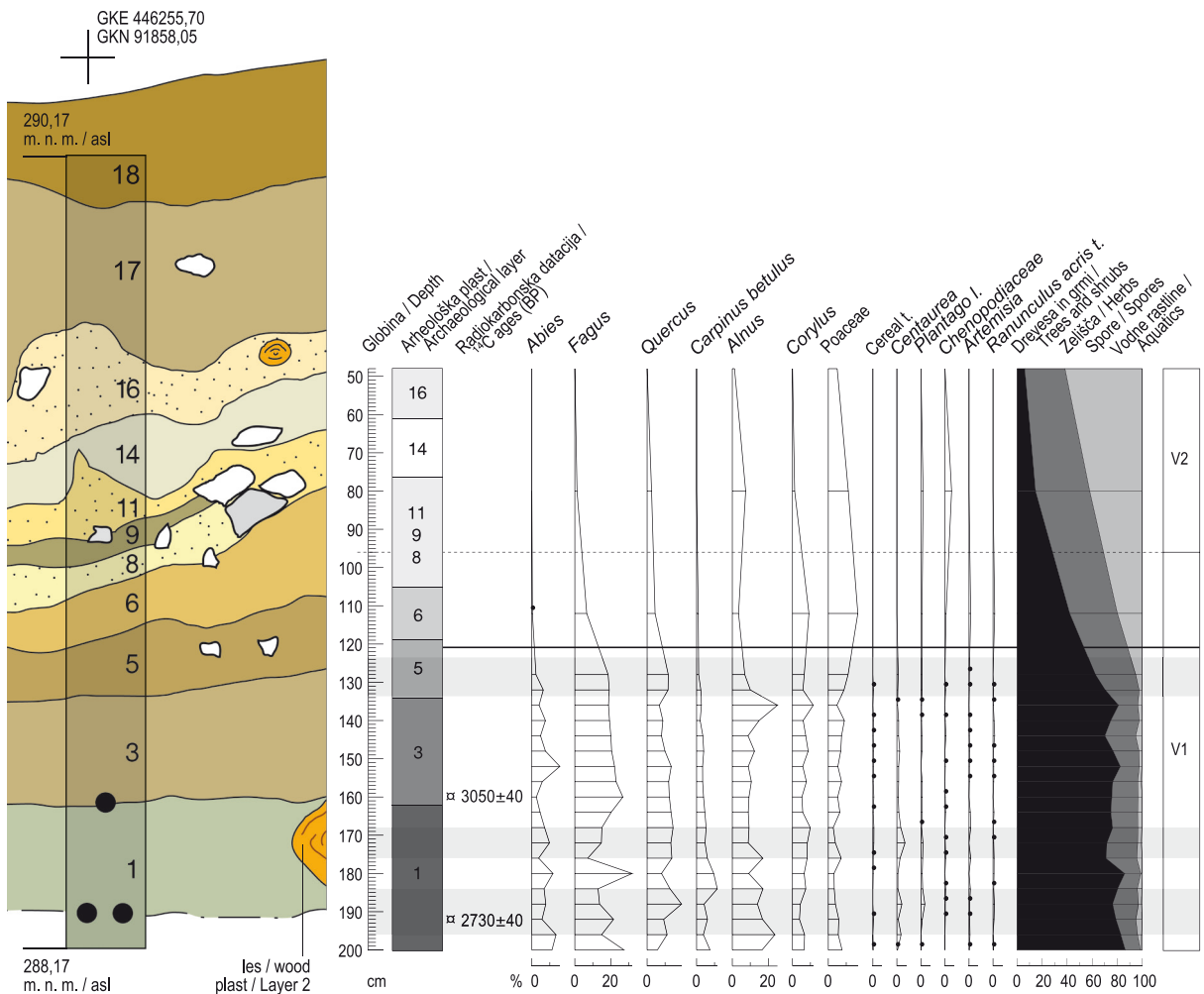
Vzorci za palinološke raziskave so bili odvzeti leta 2007 iz severnega profila arheološke sonde (146 m²) na desnem bregu Ljubljanice, med Ljubljani in jugozahodnim vogalom naselbine na Dolgih njivah (Horvat et al. 2016, sl. 4, izkop 1, profil C–D). Metodologija arheoloških izkopavanj in rezultati arheološke, arheobotanične in arheozoološke raziskave so predstavljeni v članku Jane Horvat in sodelavcev (Horvat, Peterle Udovič, Tolar, Toškan 2016) v tej številki Arheološkega vestnika, za lego palinološkega stratigrafskega stolpca glej ib., sl. 6a.

Da bi se izognili vzorčenju najbolj meljastega in premešanega sedimenta v neposredni bližini reke, smo vzorce za pelodno analizo odvzeli pribl. 10 m od desnega brega Ljubljanice (sl. 2), kar je bilo še

Sl. 3: Vrhnika, Dolge njive. Palinološki stratigrafski stolpec, vzorčen na severnem profilu izkopa 1 (profil C–D).

Fig. 3: Vrhnika, Dolge njive. Palynological stratigraphic column, collected from the northern cross section of archaeological Sector 1 (Cross section C–D).

Sl. 4: Vrhnika, Dolge njive. Del severnega profila izkopa 1 (profil C–D), palinološki stratigrafski stolpec, arheološke plasti (glej Horvat et al. 2016, sl. 6) in radiokarbonske datacije (●), v primerjavi s kratkim pelodnim diagramom. Siv raster označuje obdobja močnejšega človekovega vpliva na okolje.

Fig. 4: Vrhnika, Dolge njive. Part of northern sedimentary profile (Cross section C–D) of Sector 1 with palynological stratigraphic column, archaeological layers (see Horvat et al. 2016, Fig. 6) and radiocarbon dates (●), in comparison with summary pollen diagram. Grey shaded areas mark periods of more intensive human activities.

vedno dovolj blizu reke, da je bil sediment zaradi prekritosti z vodo primeren za pelodno analizo. Palinološki stratigrafski stolpec, dolg 200 cm, je bil pobran iz severnega profila s pomočjo 50 cm dolgih kovinskih škatel (sl. 3; sl. 4), vzorčenje smo začeli pribl. 20 cm pod površino (288,17–290,17 m n. m.). Vzorci so bili zaviti v prozorno in aluminijasto folijo in debel polivinil ter shranjeni v hladilnici pri temperaturi 4 °C. Opis sedimenta je bil izveden po Troels-Smithu (1955).

Starost je bila določena s pomočjo AMS-radiokarbonskega datiranja organskega ogljika in

rastlinskih makrofosilov, ki so bili izloženi iz dveh vzorcev sedimenta na globinah 160 in 192 cm (tab. 1; sl. 4). Radiokarbonske datacije so bile kalibrirane z računalniškim programom CALIB Rev 7.0 (spletna stran CALIB 7.0; Stuiver in Reimer 1993) in IntCal 13 kalibracijskim nizom (Reimer et al. 2013).

Pri pripravi palinoloških vzorcev smo uporabili standardni laboratorijski postopek (7 % HCl, 10 % NaOH, 40 % HF, acetoliza, barvanje s safraninom, silikonsko olje; Bennett, Willis 2002). Vzorčili smo po 1 cm³ sedimenta, na segmentu stratigrafskega

Tab. 1: Vrhnika, Dolge njive. Rezultati radiokarbonskega datiranja palinološkega stratigrafskega stolpca. Konvencionalna starost je bila kalibrirana s programom CALIB Rev 7.0 (spletna stran CALIB 7.0; Stuiver in Reimer 1993) in IntCal 13 kalibracijsko podatkovno bazo (Reimer et al. 2013).

Tab. 1: Vrhnika, Dolge njive. Radiocarbon dating. Conventional ages were calibrated using CALIB Rev 7.0. (CALIB 7.0 Website; Stuiver and Reimer 1993) on IntCal 13 calibration dataset (Reimer et al. 2013).

Št. vzorca / Sample no.	Globina / Depth (m n. m.) (m a.s.l.)	Datirani material in laboratorijski postopek / Material dated and pretreatment	Standardne radiokarbonske datacije / Conventional radiocarbon date	Razmerje / Ratio 13C/12C ‰	2 sigma kalibrirani rezultati / 2 sigma calibrated results	Mediana / Median
Beta- 259684	160 cm (288,57)	organski sediment / organic sediment (acid washes)	3050 ± 40 BP	-30,1	3366–3085 cal. BP 1416–1135 cal. BC	3260 cal. BP 1320 cal. BC
Beta- 241775	192 cm (288,25)	organski sediment / organic sediment (acid washes)	2730 ± 40 BP	-27,7	2923–2756 cal. BP 973–806 cal. BC	2824 cal. BP 874 cal. BC
Beta- 242460	192 cm (288,25)	neidentificirani rastlinski makrofosili / unidentified plant macrofossils (acid/ alkali/acid)	2300 ± 40 BP	-28,2	2363–2156 cal. BP 413–206 cal. BC	2323 cal. BP 373 cal. BC

stolpca med 128 in 200 cm globine je bila gostota vzorčenja 4 cm. Za določanje pelodne koncentracije so bile vzorcem dodane tablete spor *Lycopodium* (Stockmarr 1971). Pri identifikaciji peloda smo uporabljali svetlobni mikroskop Nikon Eclipse E400 pri 400-kratni povečavi, pelodno referenčno zbirko Inštituta za arheologijo ZRC SAZU in ključne za določanje peloda (Moore, Webb, Collinson 1991; Reille 1992; Reille 1995). Za analizo podatkov in izris pelodnih diagramov smo uporabili računalniški program PSIMPOLL 3.00 (Bennett 1998; spletna stran PSIMPOLL), pelodni diagram je bil razdeljen na dve coni (V1 in V2) s pomočjo razpolovitve po metodi najmanjših kvadratov. Taksoni z nizkimi vrednostmi (< 5 %) so zaradi boljše vidnosti označeni s piko.

3. REZULTATI

3.1 Stratigrafija in radiokarbonsko datiranje (tab. 1–3)

Temno siv sediment v spodnjem delu stratigrafskega stolpca (~ 125–200 cm, arheološke plasti 1, 3, 5), ki je ležal pod nivojem talne vode, je vseboval veliko organskih snovi, gline in koščkov lesa (tab. 2; sl. 3; 4). V najverjetneje naravni aluvialni plasti 1 ni bilo odkritih artefaktov. Plasti 2 in 4 (ki nista vidni v profilu in na sl. 4) predstavljata plasti

posekanega lesa, ki sta ločevali arheološke plasti 1 in 3 oziroma 3 in 5. Arheološka plast 3 vsebuje drobce oglja in koščke lesa s sledovi obdelave. Plasti 4 (kosi lesa s sledovi obdelave) sledi plasti 5 – sediment z drobcu oglja in koščki lesa s sledovi obdelave (glej Horvat et al. 2016, sl. 9).

Ocena starosti sedimenta v palinološkem stratigrafskem stolpcu temelji na treh tipih podatkov (tab. 3):

– 1. treh radiokarbonskih datacijah vzorcev sedimenta in rastlinskih makrofosilov iz palinološkega stratigrafskega stolpca, pobranih na globinah 192 in 160 cm (arheološki plasti 1 in 3, 973–806 cal. BC, 413–206 cal. BC in 1416–1135 cal. BC), rezultati so prikazani v tabeli 1;

– 2. treh radiokarbonskih datacijah rastlinskih makrofosilov, ki so bili vzorčeni med arheološkimi izkopavanji, npr. hrastov (*Quercus*) les iz plasti 2 (379–204 cal. BC) ter jesenov (*Fraxinus*) les (194–45 cal. BC) in jelova (*Abies*) iglica (381–203 cal. BC) iz plasti 5 (Horvat et al. 2016, 204);

– 3. arheološki dataciji na osnovi tipologije (keramika iz plasti 5: pribl. 120–30 BC [Horvat et al. 2016, sl. 19, 204]).

Na podlagi navedenih podatkov je bila starost aluvialnih plasti 1–5 ocenjena na 1. tisočletje pr. n. št. (glej poglavje Diskusija/Stratigrafija, tafonomski procesi in kronologija).

Tab. 2: Vrhnika, Dolge njive. Opis sedimenta po Troels-Smithu (1955) in primerjava z arheološkimi plastmi (glej Horvat et al. 2016). Zaradi majhnih razlik med posameznimi plastmi in različne metodologije razdelitev plasti po Troels-Smithu ne sovpa vedno z razdelitvijo arheoloških plasti. Medtem ko gre pri opisu sedimenta po Troels-Smithu za grobo in subjektivno oceno količine gline, organskega materiala itd. v sedimentu, razmejitev arheoloških plasti upošteva tudi prisotnost/odsotnost artefaktov.

Tab. 2: Vrhnika, Dolge njive. Troels-Smith (1955) description of the sediment and comparison with archaeological layers (see Horvat et al. 2016). Troels-Smith units do not always coincide with archaeological layers due to only slight differences between layers and a different methodology used. While Troels-Smith description is based on rough and subjective estimation of the amount of clay, organic material etc. in the sediment, delimitation of archaeological layers takes into account also the presence/absence of the artefacts.

Opis palinološkega stratigrafskega stolpca po Troels-Smithu / Troels-Smith description of palynological stratigraphic column			Primerjava z arheološkimi plastmi / Comparison with archaeological layers (Horvat et al. 2016)	
Globina / Depth cm	Opis sedimenta / Sediment description	Barva / Colour	Arheološke plasti / Archaeological layers	Višina / Altitude (m n. m. / m a.s.l.)
0–7	Sh2 As2	7.5 YR 3/2	18	290,17–290,10
7–33	As4	10 YR 4/4	17, 18	290,10–289,84
33–82	As3 Gg _(maj) ¹	10 YR 4/3	14, 16, 17	289,84–289,35
82–100	As2 Gg _(maj) ¹ Gg _(min) ¹	10 YR 4/3	8, 9, 11	289,35–289,17
100–125	As1 Ag2 Gg _(min) ¹	10 YR 4/3	6, 8	289,17–288,92
125–137	As2 Ag1 Sh1	10 YR 4/2	5	288,92–288,80
137–150	As1 Ag1 Sh2	10 YR 3/2	3	288,80–288,67
150–200	As2 Sh2	10 YR 3/2	1, 3	288,67–288,17

Sh = organski material; As = glina; Ag = melj; Gg = gramoz (mineralni drobci > 2 mm); 1 = 25 %; 2 = 50 %; 3 = 75 %; 4 = 100 %
Sh = organic material; As = clay; Ag = silt; Gg = gravel (mineral parts > 2 mm); 1 = 25%; 2 = 50%; 3 = 75%; 4 = 100%

Tab. 3: Vrhnika, Dolge njive. Primerjava radiokarbonskih datacij vzorcev iz palinološkega stratigrafskega stolpca (tab. 1) in arheološkega izkopa (Horvat et al. 2016).

Tab. 3: Vrhnika, Dolge njive. Comparison of radiocarbon dates from samples, collected from palynological column (Tab. 1) and archaeological area (Horvat et al. 2016).

Arheološka plast – datacija / Archaeological layer – datation	Palinološki stolpec / Palynological column	Arheološka sonda – druge datacije / Archaeological trench – other dates
5	–	konec 2. st. – sredina 1. st. pr. n. št. (keramika) / end of the 2 nd c. – mid 1 st c. BC (ceramics)
5 – Poz-46647, 2095±30 BP	–	194–45 cal. BC (les / wood)
5 – Poz-46649, 2225±35 BP	–	381–203 cal. BC (jelova iglica / fir needle)
3 – Beta-259684, 3050±40 BP	1416–1135 cal. BC (sediment)	–
2 – Poz-46646, 2225±30 BP	–	379–204 cal. BC (les / wood)
1 – Beta-242460, 2300±40 BP	413–206 cal. BC (rastl. makrofosili) (plant macrofossils)	–
1 – Beta-241775, 2730±40 BP	973–806 cal. BC (sediment)	–

Peščeno-meljasta plast 6, ki je vsebovala manjše koščke oglja in en kos keramike, je lahko aluvialnega nastanka, zelo verjetno pa je tudi, da gre za umeten nasip, ki so ga nasuli tik pred ustanovitvijo rimske naselbine na Dolgih njivah (Horvat et al. 2016). Sledijo tri rimskodobna nasutja v srednjem delu stratigrafskega stolpca. Gre za tri kamnite podlage tlakov (plasti 7, 10 in 15), ki jih prekrivajo trije tlaki iz peska in gramoza (plasti 8, 11 in 16, Horvat et al. 2016, sl. 6). Te tri rimske faze so bile s pomočjo tipologije keramike, najdene v podlagah za tlake in tlakih, datirane v avgustejsko obdobje (pribl. 27 pr. n. št.–14 n. št.), kar je sočasno z utrdbo na Dolgih njivah (Horvat et al. 2016). Rimskodobne kulturne plasti so prekrite z aluvialnim sedimentom (plast 17).

3.2 Pelodna analiza

Rezultati pelodne analize so prikazani na *slikah 4* (kratki pelodni diagram, ki prikazuje najpomembnejše taksone, v primerjavi z arheološko stratigrafijo) in *5* (podrobni pelodni diagram). V vsakem vzorcu (z izjemo vzorcev s slabo pelodno ohranjenostjo/koncentracijo) je bilo prešteti najmanj 500 pelodnih zrn kopenskih taksonov in spor praproti (= pelodna vsota). Odstotki peloda posameznih taksonov so bili izračunani glede na to pelodno vsoto. V stratigrafskem stolpcu na levi strani (*sl. 4*) so označene številke arheoloških plasti. Oba diagrama sta razdeljena na dve pelodni coni (V1 in V2, meja med conama je na globini 120 cm). Pelod je v spodnjem delu cone V1 (128–200 cm) zelo dobro ohranjen, pelodna koncentracija je razmeroma visoka (~ 2000–8000 pelodnih zrn na 1 cm³ sedimenta), medtem ko je pelodna koncentracija v zgornjem delu cone V1 (nad 128 cm) nižja od 2000 pelodnih zrn na 1 cm³ sedimenta, delež degradiranih pelodnih zrn pa naraste (> 10 %). Pelodna koncentracija v coni V2 je zelo nizka (~ 500 pelodnih zrn na 1 cm³), odstotek degradiranih pelodnih zrn je visok (~ 7–30 %), zato ni bilo mogoče doseči statistično zanesljive pelodne vsote (≥ 300 pelodnih zrn na vzorec).

V coni V1 prevladuje pelod dreves, nad 5 % so zastopani taksoni: *Fagus* (bukev, ~ 10–30 %), *Quercus* (hrast, ~ 5–20 %), *Alnus* (jelša, ~ 10–25 %), *Abies* (jelka, ~ 5–15 %), *Carpinus betulus* (navadni gaber, ~ 5–10 %) in *Corylus* (leska, ~ 5–10 %). V spodnjem delu cone V1 (128–200 cm) se delež peloda dreves in grmov giblje med 70 in

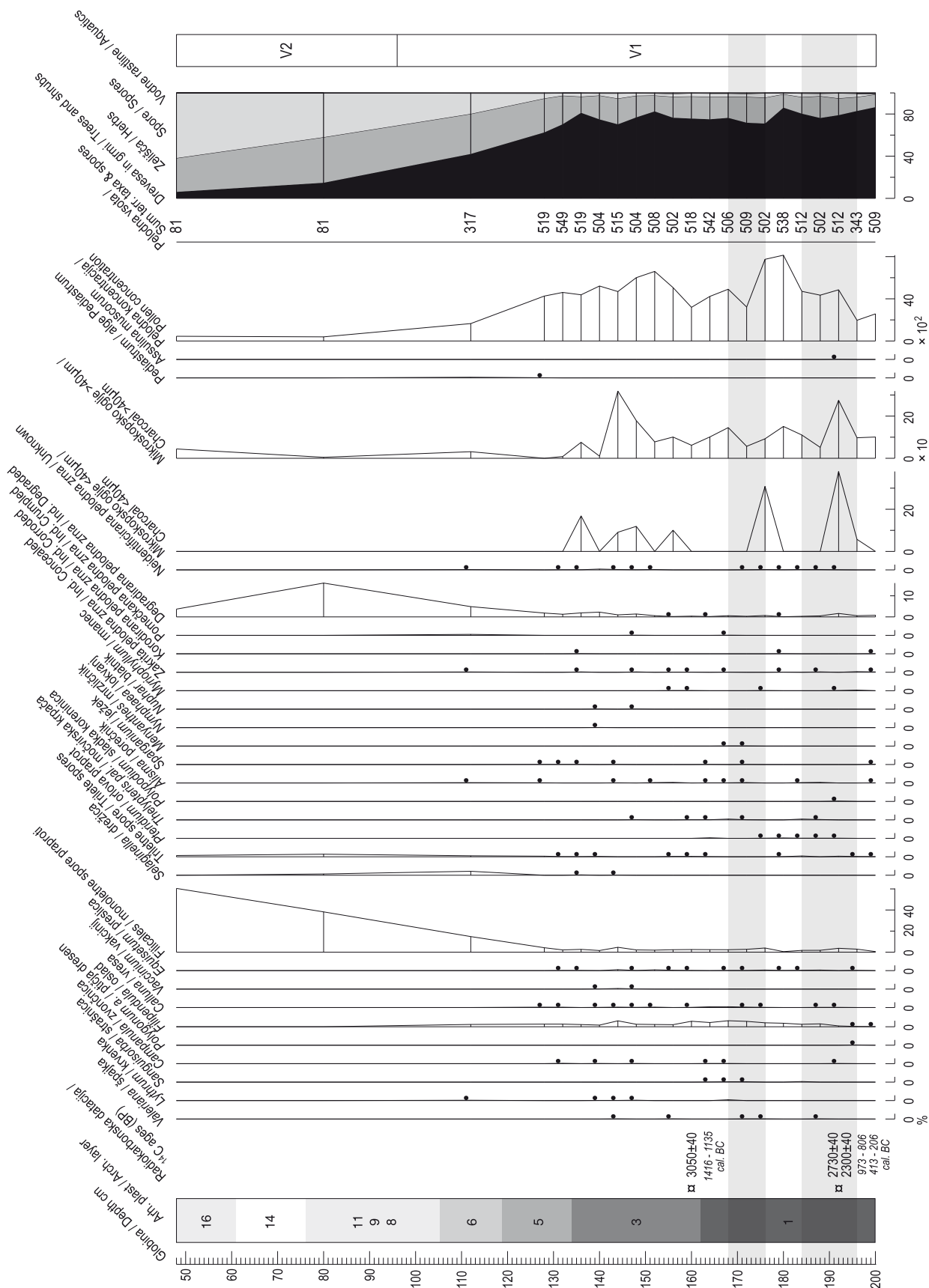
85 %. Med pelodom zeli (15–25 %) prevladujejo Poaceae (trave, ~ 5 %), Cyperaceae (šiški, ~ 1–5 %), *Filipendula* (brestovolistni oslad, ~ 1–5 %) in t. i. "antropogeni indikatorji": pelodna zrna žita, *Plantago lanceolata* (ozkolistni trpotec), *Centaurea* (glavinec), Chenopodiaceae (metlikovke) in *Artemisia* (pelin). V zgornjem delu cone V1 in v coni V2 delež peloda zeli naraste na ~ 25–45 %, delež peloda dreves in grmov pa upade na ~ 10–40 %.

4. DISKUSIJA

4.1 Stratigrafija, tafonomski procesi in kronologija

Kronologija pelodne sekvence z Dolgih njiv temelji na radiokarbonskih datacijah dveh vzorcev (*tab. 1*), ki sta bila vzorčena v spodnjem, aluvialnem delu stratigrafskega stolpca, na globini pod ~ 120 cm. V tem delu (= večina pelodne cone V1; *sl. 4*: plasti 1, 3, 5) je pelod zaradi visokega nivoja talne vode in anaerobnih razmer dobro ohranjen, zato so rezultati palinološke raziskave zanesljivi. Aluvialni sediment je bil prekrit s peščenimi plastmi (*tab. 2*; *sl. 4*: plasti 6–16), ki so bile umetno nasute med gradnjo rimske postojanke na Dolgih njivah v obdobju okrog leta 30 pr. n. št. (Horvat et al. 2016). Pelod v teh arheoloških plasteh je zaradi aerobnih razmer in človekovih aktivnosti zelo slabo ohranjen.

Aluvialne plasti (1, 3 in 5, 120–200 cm) so nastale pred ustanovitvijo rimske postojanke na Dolgih njivah (= pred pribl. 30 pr. n. št.), vendar pa je zaradi zapletenih tafonomskih procesov na najdišču točen čas njihovega odlaganja zelo težko določiti. Dva vzorca, aluvialni sediment in neidentificirani rastlinski material, vzorčena na globini 192 cm (plast 1), sta bila poslana na radiokarbonsko datiranje v laboratorij Beta Analytic in rezultati so prikazani v *tab. 1*. Razlika med datacijo "sedimenta" (Beta-241775; 2730 ± 40 BP) in "rastlinskih makrofosilov" (Beta-242460; 2300 ± 40 BP) je zelo velika. Dva sigma vrednosti radiokarbonskih datacij (973–806 cal. BC in 413–206 cal. BC) se ne prekrivata, razlika med medianama je 503 leta (*tab. 1*). Čeprav je običajno, da so vzorci sedimenta nekoliko starejši od rastlinskih makrofosilov (npr. za 5500 let stare vzorce s kolišča Stare gmajne ta razlika znaša največ pribl. 100 let [Andrič, neobjavljeno]), je časovna razlika datacij z Dolgih njiv prevelika in potrebuje razlago. V bližini palinološkega stratigrafskega stolpca v plasti 2 (ki

Sl. 5b: Vrhnika, Dolge njive. Odstotkovni pelodni diagram. (Siv raster = obdobja močnejšega človekovega vpliva na okolje).
 Fig. 5b: Vrhnika, Dolge njive. Percentage pollen diagram. (Grey shaded areas = periods of more intensive human activities).

leži med plastema 1 in 3 v bližini palinološkega profila [plast 2 ni vidna v stratigrafskem stolpcu in na sl. 3 in 4]) so bili odkriti številni ostanki lesa. Nekateri večji kosi lesa so se tudi pogreznili v plast 1 (glej sl. 4, del profila). Tako dopuščamo možnost, da so tudi manjši degradirani koščki lesa (ali korenine) iz mlajše plasti 2 potonili v starejšo plast 1. Radiokarbonska datacija hrastovega (*Quercus*) debla iz plasti 2, datiranega v obdobje 384–203 cal. BC (Horvat et al. 2016, 204), se ujema z datacijo “rastlinskih makrofosilov” iz plasti 1 palinološkega stratigrafskega stolpca, kar nakazuje, da rastlinski makrofosili v plasti 1 izvirajo iz mlajše, nad njo ležeče plasti 2. Vsi ti podatki govorijo v prid starejši dataciji spodnjega dela profila, zato domnevamo, da se je pelodni zapis na dnu stratigrafskega stolpca (192 cm, plast 1) predvidoma odlagal okrog 974–807 cal. BC (Beta-241775, 2730 ± 40 BP).

Drugi problem je neskladje med radiokarbonskimi datacijami na globinah 192 cm (plast 1, Beta-241775, 2730 ± 40 BP, 2 sigma: 973–806 cal. BC) in 160 cm (plast 3, Beta-259684, 3050 ± 40 BP, 2 sigma: 1416–1135 cal. BC). Datacija na globini 160 cm je glede na stratigrafsko lego “prestara”, nizka vrednost 13C/12C (–30,1) pa kaže na to, da je vzorec morda vseboval resedimentiran organski material in/ali degradiran material vodnih rastlin, katerih radiokarbonske datacije so zaradi specifičnega fotosintetskega cikla prestare (Björck, Wolfarth 2001). Na tej globini je bil najden tudi pelod nekaterih vodnih rastlin, npr. rmanca (*Myriophyllum*) (sl. 5). Domnevo, da je radiokarbonska datacija vzorca na globini 160 cm “prestara”, podpirajo tudi radiokarbonske datacije iz nad njo ležeče plasti 5. To so: jesenov (*Fraxinus*) les [194–45 cal. BC], jelova (*Abies*) iglica [381–203 cal. BC] in keramika [datirana od konca 2. do sredine 1. stoletja pr. n. št. – Horvat et al. 2016, 204]. Datacije na globini 160 cm zato nismo upoštevali pri oceni starosti plasti, prav tako za pelodni diagram nismo izdelali časovnega modela.

Neskladje med vsemi tremi radiokarbonskimi datacijami je najverjetneje posledica kompleksnega in dinamičnega aluvialnega sedimentacijskega okolja v bližini Ljubljane, zato je predlagana časovna opredelitev palinološke sekvence nenatančna in jo je treba obravnavati previdno. Lahko rečemo le, da pelodni diagram (sl. 4; 5) prikazuje razvoj vegetacije v prvem tisočletju pr. n. št., v obdobju pred nastankom naselbine na Dolgih njivah (= pred pribl. 30 pr. n. št.), vendar pa je brez natančne časovne kontrole.

4.2 Rastlinstvo in vpliv človeka na okolje v pozni prazgodovini

Pelodni diagram (sl. 4; 5) prikazuje, da je v pozni prazgodovini (plast 1, po pribl. 970 cal. BC) v okolici Dolgih njiv rasel mešani gozd, v katerem so uspevale predvsem naslednje drevesne vrste: bukev (*Fagus*), jelka (*Abies*), hrast (*Quercus*), navadni gaber (*Carpinus betulus*) in jelša (*Alnus*). Okolica Ljubljane je bila zamočvirjena, najdemo pelod jelše (*Alnus*), brestovolistnega oslada (*Filipendula*) ter pelod vodnih in močvirskih rastlin, kot so porečnik (*Alisma*), ježek (*Sparganium*), mrzličnik (*Menyanthes*), lokvanj (*Nymphaea*), blatnik (*Nuphar*) in rmanec (*Myriophyllum*). Tudi v naslednjih stoletjih (plast 3, arheološko datirana v 3. in 2. stoletje pr. n. št.) se vegetacija v okolici Dolgih njiv ni bistveno spremenila. Podobne okoljske razmere so bile ugotovljene tudi z arheobotaničnimi raziskavami (glej Horvat et al. 2016, 208–217, plasti 2, 3 in 5).

Razmeroma majhen delež peloda dreves in grmov (~ 70–80 %) v spodnjem delu stratigrafskega stolpca (plasti 1 in 3) nakazuje, da je bila pokrajina le deloma pogozdena. Zaradi visokega odstotka peloda leske (*Corlyus*) in zeli domnevamo, da so bile kmetijske dejavnosti v regiji intenzivne. T. i. antropogeni indikatorji, kultivirane rastline in pleveli (npr. žita, glavinec [*Centaurea*], metlikovke [Chenopodiaceae] in pelin [*Artemisia*]) so rastle na poljih, pašni indikatorji (ozkolistni trpotec [*Plantago lanceolata*], zlatice [*Ranunculus*]) pa so značilni za pašnike. Na pelodnem diagramu lahko opazimo dve obdobji intenzivnejšega človekovega vpliva na okolje (siv raster na glob. 198–182 in 178–166 cm, arheološka plast 1, sl. 4; 5), ki ju ločuje kratko obdobje manj intenzivnega človekovega vpliva in zaraščanja gozda (porast bukve [*Fagus*] na 180 cm). Takšna palinološka slika je posledica intenzivnih poljedelskih in živinorejskih aktivnosti prazgodovinskih populacij v regiji. Gradišče Tičnica, ki je bilo na osnovi tipologije keramike datirano v srednjo/pozno bronasto in železno dobo (Gaspari, Masaryk 2009), leži le približno kilometer zahodno od Dolgih njiv (sl. 1). Stanje raziskanosti nekdanjega rastlinstva in gospodarskih aktivnosti v regiji pa seveda ni zadovoljivo, zato v prihodnosti potrebujemo dodatne arheološke in paleoekološke raziskave z dobro kronološko kontrolo.

Tudi arheološki in arheobotanični podatki kažejo na človekovo navzočnost. V prazgodovinskih plasteh 2–5 so bili odkriti koščki lesa z znaki obdelave, drobcji oglja in redki koščki keramike, ni pa bilo makrofosilov kulturnih rastlin. Posekan les

kaže, da so ljudje verjetno sekali gozd na obrežju Ljubljanice, ni pa sledov stalne naselitve na tem mestu. Kot arheološki plasti (2 in 4) sta bili odkriti dve fazi sekanja obrežnega gozda, datirani v obdobje med starejšo in mlajšo železno dobo (plast 2; pribl. 379–204 cal. BC) in v srednji laten (plast 4; datirano glede na višje ležečo plast 5 [Horvat et al. 2016]). Upad peloda dreves v plasti 5 (zgornji del cone V1) morda lahko povežemo z aktivnostmi prebivalcev naselbine v bližini. Ker so bile na območju Dolgih njiv odkrite številne latenskodobne arheološke najdbe (keramika, fibule, meč), je bila postavljena domneva, da je na območju Dolgih njiv, pribl. 100–150 m severno od izkopnega polja 1, v drugem in prvem stoletju pr. n. št. stala latenska naselbina (Horvat et al. 2016).

Ljudje, ki so naseljevali območje Navporta v starejši železni dobi in latenu, so gojili žita in se ukvarjali z živinorejo. Njihov vpliv na okolje je bil intenziven, sekali so gozd, morda so tudi gojili drevesa. Zanimivo je, da je bil v stratigrafskem stolpcu z Dolgih njiv v dveh plasteh (v plasti 1 in 3, ki je okvirno datirana v 3. in 2. stoletje pr. n. št.) najden tudi pelod oreha (*Juglans*; sl. 5). Pelod oreha je bil najden tudi na Obali (Škocjanski zatok pri Kopru), v plasteh, ki bi jih lahko datirali v prazgodovino ali zgodnjericno obdobje (Culiberg 1995; Culiberg 1997). Palinološke raziskave v Italiji kažejo, da delež peloda oreha na diagramih začne naraščati (pogosto skupaj s kostanjem [*Castanea sativa*], Conedera et al. 2004) šele z razširitvijo grške in rimske kulture med pribl. 500 pr. n. št. in 500 n. št. (Gobet et al. 2000; Tinner et al. 1999), zato so številni raziskovalci (npr. Behre 1988) menili, da se je oreh – ki je avtohtona vrsta v Anatoliji – v Evropo razširil šele z Rimljani. Kljub tej domnevi ne moremo izključiti možnosti, da so posamezna orehova drevesa v Evropi uspevala skozi celoten holocen in/ali pa se je vrsta razširila v Evropi prej, kot so domnevali do zdaj. Na območju Colli Euganaei (Lago della Costa, severovzhodna Italija), na primer, je pelod oreha (skupaj s kostanjem, kulturnimi rastlinami, pleveli in sledovi požigalništva) stalno prisoten (in dosega 1–2 %) že od pribl. 4300 pr. n. št., kar je najstarejša kultura tega taksona v Evropi (Kaltenrieder et al. 2010).

4.3 Rastlinstvo in vpliv človeka na okolje po ustanovitvi rimske postojanke na Dolgih njivah

Zaradi slabe ohranjenosti peloda ni bilo mogoče rekonstruirati razvoja vegetacije v obdobju po

ustanovitvi rimske utrdbe. Pelodni zapis v plasti 6 (112 cm), ki se je odložila oz. je bila nasuta tik pred rimsko naselitvijo, na eni strani nakazuje intenzivno izsekavanje gozda (odstotek peloda dreves upade na ~ 40 %), vendar pa zelo nizka pelodna koncentracija (~ 2000 pelodnih zrn na 1 cm³) in višji odstotek degradiranega peloda (> 5 %) na drugi strani kažeta, da ohranjenost peloda v tej plasti ni bila zelo dobra.

Pelod v še bolj oksidiranih plasteh 14 in 16 je zelo slabo ohranjen (5–15 % degradiranega peloda, izjemno nizka pelodna koncentracija ~ 500). Povečan odstotek odpornih tipov peloda (Hovinga 1964), kot sta pelod radičevk (*Compositae lig.*) in monoletnih spor praproti (*Filicales*), je verjetno povezan s selektivno degradacijo. Zaradi neugodnih razmer za ohranitev peloda v arheoloških kulturnih plasteh ni mogoče rekonstruirati sestave vegetacije v času obstoja rimske naselbine na Dolgih njivah.

5. ZAKLJUČEK

V pozni prazgodovini (1. tisočletje pr. n. št.) je bilo obrežje Ljubljanice pri Vrhniku zamočvirjeno (mokri travniki in jelše [*Alnus*]), medtem ko je na okoliških bolj suhih tleh uspeval mešani gozd, v katerem so rastle bukev (*Fagus*), jelka (*Abies*), hrast (*Quercus*) in navadni gaber (*Carpinus betulus*). Pokrajina je bila le deloma pogozdena, prebivalci bronastodobnega in železnodobnega gradišča Tičnica (Gaspari, Masaryk 2009) na drugi strani reke in domnevne latenske naselbine na Dolgih njivah (Horvat et al. 2016) so gojili žita in se ukvarjali s pašništvom. Glede na zgodnje najdbe peloda oreha (*Juglans*) lahko domnevamo, da so prazgodovinske in rimskodobne skupnosti imele stike s severno Italijo, kjer je bil oreh verjetno kultiviran že v neolitikumu.

Zahvala

Risbe je pripravila Tamara Korošec. Pavli Peterle Udovič se zahvaljujem za prijazno pomoč na terenu in izjemno profesionalno sodelovanje med terenskim delom in tudi po zaključku tega, Jani Horvat in Roberti Pini pa za konstruktivne pripombe k prvotni verziji besedila. Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa "Arheološke raziskave" (2009–2015, P6-0064), ki ga je financirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

- ANDRIČ, M. 2006, Ali lahko analiza pelodnega zapisa v kulturni plasti arheološkega najdišča pove, kakšna vegetacija je rasla v okolici? Primer: Resnikov prekop / Does pollen record in archaeological "cultural layer" tell us what vegetation was growing around the settlement? Case study: Resnikov prekop. – V / In: A. Velušček (ur. / ed.), *Resnikov prekop, najstarejša koliščarska naselbina na Ljubljanskem barju / Resnikov prekop, the oldest pile-dwelling settlement in the Ljubljansko barje*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 10, 103–113.
- BEHRE, K. E. 1988, The role of man in European vegetation history. – V / In: B. Huntley, T. Webb III (ur. / eds.), *Vegetation history*, 633–672, Dordrecht.
- BENNETT, K. D. 1998, *Documentation for PSIMPOLL 3.00 and PSCOMB 1.03: C programs for plotting pollen diagrams and analysing pollen data* [http://chrono.qub.ac.uk/psimpoll/psimpoll.html].
- BENNETT, K. D., K. J. WILLIS 2002, Pollen. – V / In: J. P. Smol, H. J. Birks, W. M. Last (ur. / eds.), *Tracking Environmental Changes Using Lake Sediments*, Vol. 3. *Terrestrial, Algal and Siliceous Indicators*, 5–32, Dordrecht, Boston, London.
- BJÖRCK, S., B. WOHLFARTH 2001, ¹⁴C chronostratigraphic techniques in paleolimnology. – V / In: W. M. Last, J. P. Smol (ur. / eds.), *Tracking environmental change using lake sediments*, Vol. 1. *Basin analysis, coring and chronological techniques*, 205–245, Dordrecht.
- CALIB 7.0 = spletna stran / Website, 2016 [http://calib.qub.ac.uk/].
- CULIBERG, M. 1995, Detzertifikacija in reforestacija slovenskega Krasa. – *Poročilo o raziskovanju paleolitika, neolitika in eneolitika v Sloveniji* 22, 210–217.
- CULIBERG, M. 1997, Paleovegetacijske razmere v Koprskem primorju. – V / In: J. Horvat, *Sermin. Prazgodovinska in zgodnjerska naselbina v severozahodni Istri*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 3, 135–139.
- CONEDERA, M., P. KREBS, W. TINNER, M. PRADELLA, D. TORRIANI 2004, The cultivation of *Castanea sativa* (Mill.) in Europe, from its origin to its diffusion on a continental scale. – *Vegetation history and archaeobotany* 13, 161–179.
- GARDNER, A. 1997, Biotic response to early Holocene human activity: results from palaeoenvironmental analyses of sediments from Podpeško jezero. – *Poročilo o raziskovanju paleolitika, neolitika in eneolitika v Sloveniji* 24, 63–77.
- GARDNER, A. 1999, The ecology of Neolithic environmental impacts – re-evaluation of existing theory using case studies from Hungary & Slovenia. – *Documenta Praehistorica* 26, 163–183.
- GASPARI, A., R. MASARYK 2009, Na sledi prazgodovinskega Navporta. Gradišče na hribu Tičnica na Vrhniki / Tracing the prehistoric Nauportus. The hillfort on Tičnica hill near Vrhnika. – *Arheološki vestnik* 60, 195–206.
- GOBET, E., W. TINNER, P. HUBSCHMID, I. JANSEN, M. WEHRLI, B. AMMANN, L. WICK 2000, Influence of human impact and bedrock differences on the vegetational history of the Insubrian Southern Alps. – *Vegetation History and Archaeobotany* 9, 175–178.
- HAVINGA, A. J. 1964, Investigation into the differential corrosion susceptibility of pollen and spores. – *Pollen et spores* 6, 621–635.
- HORVAT, J. 1990, *Nauportus (Vrhnika)*. – Dela 1. razreda SAZU 33.
- HORVAT, J. 2009a, *Nauportus* – naselje na začetku transportne poti po Ljubljani. – V: P. Turk, J. Istenič, T. Knific, T. Nabergoj (ur.), *Ljubljana – kulturna dediščina reke*, 89–94, Ljubljana.
- HORVAT, J. 2009b, *Nauportus* – a settlement at the beginning of the transportation route along the Ljubljana. – In: P. Turk, J. Istenič, T. Knific, T. Nabergoj (eds.), *The Ljubljana – a River and its Past*, 96–101, Ljubljana.
- HORVAT, J., P. PETERLE UDOVIČ, T. TOLAR, B. TOŠKAN 2016, Območje pristanišča v Navportu / The port area of Nauportus. – *Arheološki vestnik* 67, 177–258.
- KALTENRIEDER, P., G. PROCACCI, B. VANNIÈRE, W. TINNER 2010, Vegetation and fire history of the Euganean Hills (Colli Euganei) as recorded by lateglacial and Holocene sedimentary series from Lago della Costa (northeastern Italy). – *The Holocene* 20/5, 679–695.
- MELIK, A. 1927, *Kolonizacija Ljubljanskega barja*. – Ljubljana.
- MOORE, P. D., J. A. WEBB, M. E. COLLINSON 1991, *Pollen analysis*. – Oxford.
- PSIMPOLL Spletna stran / Website 2006 [http://chrono.qub.ac.uk/psimpoll/psimpoll.html].
- REIMER, P. J. et al. 2013 = Reimer, P. J., E. Bard, A. Bayliss, J. W. Beck, P. G. Blackwell, C. Bronk Ramsey, C. E. Buck, H. Cheng, R. L. Edwards, M. Friedrich, P. M. Grootes, T. P. Guilderson, H. Hafliðason, I. Hajdas, C. Hatté, T. J. Heaton, D. L. Hoffmann, A. G. Hogg, K. A. Hughen, K. F. Kaiser, K. B. Kromer, S. W. Manning, M. Niu, R. W. Reimer, D. A. Richards, E. M. Scott, J. R. Southon, R. A. Staff, C. S. M. Turney, J. Van der Plicht 2013, INTCAL13 and Marine 13 Radiocarbon Age Calibration Curved 0–50,000 Years Cal BP. – *Radiocarbon* 55/4, 1869–1887.
- REILLE, M. 1992, *Pollen et Spores d'Europe et d'Afrique Du Nord*. Laboratoire de Botanique Historique et Palynologie. – Marseille.
- REILLE, M. 1995, *Pollen et Spores d'Europe et d'Afrique Du Nord*. Supplement 1. Laboratoire de Botanique Historique et Palynologie. – Marseille.
- STOCKMARR, J. 1971, Tablets with spores used in absolute pollen analysis. – *Pollen et spores* 13, 615–621.
- STUIVER, M., P. REIMER 1993, Extended 14C database and revised CALIB radiocarbon calibration program. – *Radiocarbon* 35, 215–230.
- ŠAŠEL KOS, M. 1990, *Nauportus: antični literarni in epigrafski viri / Nauportus: Literary and Epigraphical Sources*. – V / In: J. Horvat, *Nauportus (Vrhnika)*, Dela 1. razreda SAZU 33, 17–33 / 143–159.
- TINNER, W., P. HUBSCHMID, M. WEHRLI, B. AMMANN, M. CONEDERA 1999, Long-term forest fire ecology and dynamics in southern Switzerland. – *Journal of Ecology* 87, 273–289.
- TROELS-SMITH, J. 1955, Karakterisering af løse jordarter (Characterisation of unconsolidated sediments). – V / In: *Geological survey of Denmark IV*. Series 3/10, 1–73.

Human impact on the vegetation of the western Ljubljansko barje in late prehistory (ca. 1000–50 cal. BC). Case study: Vrhnika (Dolge njive)

Translation

1. INTRODUCTION

The prehistoric settlement on the bank of the Ljubljanica River at Vrhnika, called Naportus in the Roman era, was a strategically significant site. In the second century BC, it was used as a merchandise post by the Celtic Tavriski, but by the first century BC it was controlled by the Romans (Šašel Kos 1990), who built a fortified settlement with large warehouses on the right bank of the Ljubljanica River (Dolge njive). Here the merchandise goods and supplies for the army that came from Italy were loaded on ships and transported towards the east (Horvat, 1990; Horvat 2009b; Horvat et al. 2016). Although the settlement at Dolge njive was abandoned in the first century AD, the Naportus settlement on the left bank of the Ljubljanica River persisted until the beginning of the fifth century AD (Horvat et al. 2016).

Due to taphonomic reasons, the information about the vegetation composition in late prehistory (after ca. 2500 cal. BC) and the Roman period is very scarce. In the central part of the Ljubljansko barje, younger palynological archives were completely destroyed in the 18th and 19th centuries AD, when peat was cut and burnt to drain the area (Melik 1927), while hydrological conditions at the edge of the basin (e.g. at Vrhnika) are often too dry to allow for palynological research. The remaining palaeoecological record can be fragmented or suffers from taphonomic (alluvial) processes, which is an obstacle for researchers aiming at high-resolution palaeoecological research.

To date, only two palaeoecological study sites (Podpeško jezero and Resnikov prekop, *Fig. 1*) with a pollen record radiocarbon-dated to the Roman time period were investigated. The best information about the vegetation history is given by the pollen diagram from Podpeško jezero (Gardner 1997; Gardner 1999) suggesting that human impact (small scale forest clearance and changes in forest composition) can be detected from ca. 4000 cal. BC, but very intensive human pressure on the environment took place only after ca. 1000

cal. BC. A large-scale forest clearance (decline of arboreal pollen (AP) to ca. 50% and an increase of herbs) is dated after 300 cal. BC, when the open, present-day landscape formed. This is suggested by the Resnikov prekop pollen diagram (Andrič 2006) showing similar vegetation composition from at least ca. 200 cal. BC.

Palynological results, therefore, suggest that a significant vegetation change at Ljubljansko barje (i.e. intensive forest clearance and formation of vegetation similar to the present day) took place in the second half of the 1st millennium cal. BC. Such vegetation development in the area opens many questions concerning the environment, vegetation composition and the economy before and at the time of Roman occupation. It is not clear whether, in the middle of the first century BC, the first Roman merchants and soldiers came to an open landscape with an intensive farming economy, or they introduced new techniques of cultivation and exploitation that had a significant impact on the vegetation composition, and led to the formation of a very open landscape, similar to the modern one. Regarding natural characteristics of the region (lack of study sites suitable for pollen analysis) and the current state of research, many of these questions are too ambitious to be addressed here. Nevertheless, the results of pollen analysis of a stratigraphic column from Dolge njive (Vrhnika), presented in this paper, will aid in elucidating the vegetation development and economy before the establishment of the Roman settlement. Due to dry hydrological conditions in archaeological cultural layers, which are very unfavourable for pollen preservation, it was not possible to reconstruct the vegetation composition at the time of the Roman settlement. This is in contrast with the results of the archaeological and archaeozoological research, which offer very valuable information about the Roman settlement at Dolge njive and its economy (Horvat et al. 2016). Therefore, palynological results (dealing only with the vegetation development in the 1st millennium cal. BC, before the establishment of the Roman settlement) are discussed separately.

2. METHODS

Samples for pollen analysis were collected in 2007 from the northern profile of archaeological excavation area (146 m²) on the right bank of the Ljubljanica River, between the Ljubljanica River and the southwestern corner of the Dolge njive Roman settlement (see Horvat et al. 2016, Fig. 4, Sector 1, Cross section C–D). The methodology of archaeological excavation and the results of archaeological, archaeobotanical, and archaeozoological research are presented in Horvat et al. 2016; for the position of the pollen stratigraphic column, see also Horvat et al. (2016; Fig. 6a).

In order to reduce the risk of contamination, the samples for pollen analysis were collected ca. 10 m from the right river bank (Fig. 2), but still sufficiently close to water to sample marshy sediment, suitable for pollen analysis. A 200-cm-long palynological stratigraphic column was collected from the northern profile using four 50 cm long metal boxes (Figs. 3; 4) with the top box starting ca. 20 cm below the soil surface (288.17–290.17 m a.s.l.). Samples were wrapped in cling film, aluminium foil, and thick plastic and stored in cold storage at + 4°C. Sediment description follows that of Troels-Smith (1955).

The age of the sequence was determined by AMS radiocarbon dating of organic carbon and plant macrofossils, extracted from two sediment samples, collected at 160 cm and 192 cm depth (Tab. 1; Fig. 3). Radiocarbon ages were calibrated using CALIB Rev 7.0 (CALIB 7.0 Website; Stuiver and Reimer 1993) on IntCal 13 calibration dataset (Reimer et al. 2013).

Standard laboratory procedure was used (7% HCl, 10% NaOH, 40% HF, acetolysis, staining with safranin, TBA, mounting in silicone oil; Bennett and Willis 2002) to prepare 1 cm³ sediment subsamples (with 4 cm resolution between 128 and 200 cm depth) for pollen analysis. Two tablets with a known number of *Lycopodium* spores were added prior to laboratory preparation in order to determine the pollen concentration (Stockmarr 1971). For pollen identification, a Nikon Eclipse E400 light microscope at x400 magnification, pollen reference collection at the Institute of Archaeology ZRC SAZU in Ljubljana, and pollen keys (Moore, Webb, Collinson 1991; Reille 1992; Reille 1995) were used. Data were analysed and plotted with the PSIMPOLL 3.00 programme (Bennett 1998; PSIMPOLL Website); the pollen diagram was divided into two zones (V1 and V2) using binary

splitting by the sum of squares. Taxa recorded with low values (<0.5%) are marked with a solid dot.

3. RESULTS

3.1 Stratigraphy and radiocarbon dating

(Tabs. 1–3)

The lower part of the profile (~ 125–200 cm; archaeological layers 1–5), which was under the groundwater level, consists of dark greyish brown sediment, rich in organic material, clay and wood fragments (Tab. 2; Figs. 3; 4). No archaeological artefacts were found in the presumably natural alluvial layer 1. Layers 2 and 4, which are not present on profile or Fig. 4, consist of wood layers, which separated archaeological layers 1 and 3, and 3 and 5, respectively. Archaeological layer 3 contains small pieces of charcoal and wood with cutting marks. Layer 4 (wood with cutting marks) is covered by layer 5 – sediment with small pieces of charcoal and wood with cutting marks (see Horvat et al. 2016, Fig. 19).

The chronology of the sequence is based on three lines of evidence (Tab. 3):

– 1. Radiocarbon dating of sediment and plant macrofossils from the palynological stratigraphic column (collected at 192 and 160 cm, archaeological layers 1 and 3; 973–806, 413–206 and 1416–1135 cal. BC), results are presented in Tab. 1.

– 2. Radiocarbon dating of plant macrofossils collected during archaeological excavation; e.g. oak (*Quercus*) wood from layer 2: ca. 384–203 cal. BC; ash (*Fraxinus*) wood (196–45 cal. BC) and fir (*Abies*) needle (385–203 cal. BC) from layer 5 (Horvat et al. 2016, 245).

– 3. Dating by archaeological typology (pottery from layer 5: ca. 120–30 BC; Horvat et al. 2016, 245).

These date the alluvial layers (1–5) to the 1st millennium cal. BC (see Discussion / Stratigraphy, taphonomic processes and chronology).

Further up the profile, sandy and silty layer 6, which contained small pieces of charcoal and a piece of pottery, is either a natural alluvial layer, or it was artificially constructed in the early Roman period (Horvat et al. 2016). It is covered by three Roman foundation layers (7, 10 and 15), which are covered by three sand/gravel pavements (8, 11 and 16; Horvat et al. 2016, Fig. 6). On the basis of the typology of pottery, which was found in the fill layers and pavements, these

three Roman phases are dated to the Augustan period (ca. 27 BC–14 AD) and were constructed at the same time as the Dolge njive settlement (Horvat et al. 2016). They are covered by alluvial sediment (layer 17).

3.2 Pollen analysis

The results of pollen analysis are presented in Fig. 4 (summary pollen diagram of most important taxa in comparison with stratigraphy) and Fig. 5 (detailed pollen diagram). At least 500 pollen grains of terrestrial taxa and spores (= pollen sum), were counted in each sample, except layers with poor pollen concentration/preservation. Pollen percentages were calculated according to this pollen sum. The numbers of archaeological layers are added to the stratigraphic column on the left. Both pollen diagrams are divided into two statistically significant pollen zones (V1 and V2). Palynomorphs in the lower part of zone V1 (128–200 cm) are well preserved and sediments display a pollen concentration of between ~2000–8000 pollen grains per 1 cm³ of sediment, whereas pollen concentration in the upper part of V1 (above 128 cm) declines below 2000 grains cm⁻³ and the percentage of degraded pollen increases (> 10%). In pollen zone V2 (96–48 cm), pollen concentration is very low (~500 grains cm⁻³) with a high (~7–30%) percentage of degraded pollen; it was not possible to count a statistically significant pollen sum (≥ 300 pollen grains per sample).

Several woody taxa are present in zone V1 with values > 5%, such as: *Fagus* (beech, ~10–30%), *Quercus* (oak, ~5–20%), *Alnus* (alder, ~10–25%), *Abies* (fir, ~5–15%), *Carpinus betulus* (hornbeam, ~5–10%) and *Corylus* (hazel, ~5–10%). In the lower part of zone V1 (128–200 cm), the percentage of arboreal pollen (AP) fluctuates between 70% and 85%. Among non-arboreal pollen (NAP, ~15–25%) the most abundant taxa are Poaceae (grasses, ~5%), Cyperaceae (sedges, ~1–5%), *Filipendula* (meadowsweet, ~1–5%) and ‘anthropogenic indicator’ taxa such as cereal-type pollen grains, *Plantago lanceolata* (ribwort plantain), *Centaurea* (cornflower), Chenopodiaceae (goosefoot) and *Artemisia* (mugwort). Towards the top of zone V1 and in V2 NAP increases to ~25–45% and AP declines to ~10–40%.

4. DISCUSSION

4.1 Stratigraphy, taphonomic processes and chronology

The chronology of the Dolge njive pollen profile is based on two radiocarbon-dated alluvial sediment samples (Tab. 1), which were collected in the section below ~120 cm (= most of the pollen zone V-1; Fig. 4; layers 1, 3, 5), where the pollen record is reliable due to a high groundwater level; anaerobic conditions are thus favourable for the preservation of fossil pollen and plant macrofossils. This alluvial sediment is covered by sandy layers (Tab. 2; Fig. 4; layers 6–16), which are not natural and were constructed during the establishment of the Roman settlement Dolge njive at ca. 30 cal. BC (Horvat et al. 2016). Palynomorphs in these archaeological layers are poorly preserved due to aerobic conditions and human activities at the study site.

Alluvial layers (1, 3 and 5, 120–200 cm) at Dolge njive formed before the establishment of the Roman settlement (= before ca. 30 cal. BC), but due to complex taphonomic processes, it is difficult to establish a precise chronology. Two samples, alluvial sediment and unidentified plant macrofossils, collected at 192 cm (layer 1), were sent to Beta Analytic for radiocarbon dating and the results are presented in Tab. 1. The comparison of both radiocarbon dates (Tab. 1) shows a significant discrepancy between the ‘sediment’ (Beta-241775, 2730±40 BP) and the ‘plant macrofossil’ (Beta-242460; 2300±40 BP) radiocarbon date. Two sigma values (973–806 and 413–206 cal. BC respectively) do not overlap and the difference between both median values is 503 years (Tab. 1). Although ‘sediment’ samples are usually slightly older than ‘plant macrofossils’ (e.g., for ~5500 years old samples from the Stare Gmajne prehistoric pile-dwelling site this difference is about 100 years; Andrič, unpublished data), the difference at Dolge njive is too large and requires explanation.

Since many wood remains were discovered in layer 2 (lying between layers 1 and 3, in the vicinity of a pollen profile, not seen in palynological stratigraphic column and Fig. 3 and 4) and some bigger pieces of wood sunk into layer 1 (see Fig. 4), it is also possible that smaller degraded remains of wood (or tree roots) from younger layer 2, sunk into older layer 1. Oak (*Quercus* sp.) tree trunk from layer 2 is dated to 384–203 BC (Horvat et al. 2016, 245), which coincides with the younger

‘plant macrofossil’ radiocarbon date (Beta-242460, 413–206 cal. BC) from the palynological stratigraphic column, suggesting that ‘plant macrofossils’ in layer 1 were possibly derived from younger layer 2. These data support the assumption that the pollen record at the bottom of the stratigraphic column (192 cm, layer 1) presumably deposited at ca. 973–806 cal. BC (Beta-241775, 2730±40 BP).

Another problem is the inconsistency between the radiocarbon date at 192 cm (layer 1, Beta-241775, 2730 ± 40 BP, 2 sigma: 973–806 BC) and the radiocarbon date at 160 cm (layer 3, Beta-259684, 3050± 40 BP, 2 sigma: 1416–1135 BC), which, according to its stratigraphic position, appears ‘too old’. It is possible that the latter sample, which has a relatively low $^{13}\text{C}/^{12}\text{C}$ ratio (-30.1) contains some degraded material of water plants (pollen of some water plants, e.g. *Myriophyllum* was found in this level, Fig. 5), which tend to yield ‘too old’ radiocarbon dates due to their photosynthetic cycle (Björck and Wohlfarth 2001) or/and some earlier, resedimented organic material was dated. The assumption that radiocarbon date at 160 cm is ‘too old’ is supported by radiocarbon dates from layer 5: *Fraxinus* sp. (ash) wood (196–45 cal BC), *Abies* (fir) needle (385–203 cal. BC) and pottery remains (dated to ca. end of 2nd – mid 1st century BC – Horvat et al. 2016, 245). Therefore, this C14 date (Beta-259684) was not taken into account and no age-depth model was produced.

The observed discrepancy between all three radiocarbon dates is presumably a consequence of the complex and dynamic alluvial sedimentary environment in the vicinity of the Ljubljanica River. The proposed C14 chronology is, therefore, uncertain and should be considered with care. We can only say that the pollen diagram (Figs. 3; 4) shows the vegetation development in the 1st millennium cal. BC, before the establishment of the Dolge njive settlement (= before ca. 30 cal. BC), but without robust chronological control.

4.2 The vegetation and human impact on the environment of Dolge njive in late prehistory

The pollen record of Dolge njive (Figs. 4; 5) shows that, in late prehistory (layer 1, after ca. 970 cal. BC), the area around the study site was covered by mixed woodland with the following main tree taxa: beech (*Fagus*), fir (*Abies*), oak (*Quercus*), hornbeam (*Carpinus betulus*) and alder (*Alnus*). The marshy environment around the Ljubljanica

river is suggested by alder (*Alnus*), meadowsweet (*Filipendula*) and pollen of aquatic taxa such as water plantain (*Alisma*), bur reed (*Sparganium*), bog bean (*Menyanthes*), water lily (*Nymphaea* and *Nuphar*) and water milfoil (*Myriophyllum*). Furthermore, in subsequent centuries (layer 3, archaeologically dated to the 3rd and the 2nd century BC) the vegetation composition at Dolge njive remained unchanged. A similar environment was also reconstructed from the archaeobotanical dataset (see Horvat et al. 2016, 248–250, layers 2, 3, and 5).

The landscape was only partly forested (ca. 70–80% of tree and shrub pollen), with a high percentage of hazel (*Corylus*) and herb taxa. Farming activities in the area were intensive. ‘Anthropogenic indicator taxa’ including cultivated plants and weeds (e.g. cereal-type pollen, cornflower [*Centaurea*], goose-foot [Chenopodiaceae] and mugwort [*Artemisia*]) were growing on fields, whereas grazing indicators (ribwort plantain [*Plantago lanceolata*], buttercups [*Ranunculus*]) suggest pastures. It seems that there were two phases of more intensive human impact (grey shade at 198–182 cm and 178–166 cm, archaeological layer 1, Figs. 4; 5), separated by a short time period with less intensive human pressure when the forest regenerated (*Fagus* increase at 180 cm). This vegetation composition can be associated with the activities of the prehistoric population in the area. The Tičnica fortified prehistoric hilltop settlement, dated to the Middle/Late Bronze Age and Iron Age according to pottery typology (Gaspari and Masaryk 2009) is located just ~ 1 km west of Dolge njive (Fig. 1). However, further archaeological and palaeoecological research with improved chronological control is needed to elucidate the economy in prehistory and more detailed vegetation development.

Furthermore, archaeological and archaeobotanical data suggest human activities. Pieces of wood with cutting marks, small pieces of charcoal, but no macrofossils of cultivated plants, and only a few pottery fragments, which were discovered in prehistoric layers 2–5, suggest that people were clearing forest on the river bank, but no traces of (permanent) settlement were discovered. Two archaeological layers/phases of forest cutting, dated to earlier-later Halstatt (layer 2, ca. 384–203 cal. BC) and Middle La Tène time periods (layer 4, dated according to layer 5) were discovered (Horvat et al. 2016). It is possible that the decline of tree pollen in layer 5 (130 cm, Figs. 4; 5) is associated with a settlement in the vicinity of the study site.

Furthermore, on the basis of numerous archaeological finds (pottery, fibulae, sword) discovered at Dolge njive, it was suggested that, prior to the establishment of the Roman settlement at Dolge njive, a late La Tène settlement, (2nd–1st century BC) was located ca. 100–150 m north of the archaeological Sector 1 (Horvat et al. 2016).

The early Iron Age and La Tène populations were growing cereals and raising livestock and their impact on the environment was significant. In addition to forest clearing, it is possible that they were also practising arboriculture. It is interesting that walnut tree (*Juglans*) pollen was found in two samples at Dolge njive, in layers 1 and 3, which is dated in the 3rd and the 2nd century cal. BC (Fig. 5). Sites on the Slovenian coast (Škocjanski zatok near Koper) record *Juglans* pollen in layers which could be dated to prehistory or early Roman time period (Culiberg 1995; Culiberg 1997). In many areas of Italy, the *Juglans* pollen curve (often together with the chestnut tree (*Castanea sativa*); Conedera et al. 2004) starts to spread only with the Greek and Roman civilisations (at ca. 500 cal. BC–500 cal. AD [e.g. Gobet et al. 2000; Tinner et al. 1999]), therefore many researchers were of the opinion that walnut (native to Anatolia) was introduced to Europe only with the Romans (e.g. Behre 1988). However, it cannot be entirely ruled out that (in small numbers) it was already present in the landscape throughout the Holocene and/or was introduced earlier than previously thought. In the area of Colli Euganei (Lago della Costa, north-eastern Italy), for example, *Juglans* pollen (together with *Castanea*, cultivated plants and weeds and an increase of regional fire activity) is continuously present (reaching 1–2%) from ~ 4300 cal. BC, which is the earliest cultivation of these taxa in Europe (Kaltenrieder et al. 2010).

4.3 Vegetation and human impact on the environment of Dolge njive after the establishment of the Roman settlement

Due to poor pollen preservation, it is not possible to reconstruct the vegetation composition after the establishment of the Dolge njive settlement. Pollen from layer 6 (112 cm), which was deposited immediately before the construction of the settlement, suggests more intensive forest clearance (the percentage of tree pollen decreases to ~ 40%), but low pollen concentration (~ 2000 pollen grains per 1 cm³) and increased percentage

of degraded pollen (> 5%) in this layer, in contrast, suggest that conditions for pollen preservation were not very favourable and might have affected pollen composition.

Pollen in the more oxidised layers 14 and 16 is badly preserved (5–15% of degraded pollen, extremely low pollen concentration ~ 500) and was presumably affected by selective pollen degradation, as suggested by the increased percentage of Compositae liguliflorae (20%) and Filicales (> 40%), which are resistant to pollen degradation (Havinga 1964).

5. CONCLUSIONS

In the late prehistory (1st millennium cal. BC), the environment around the Ljubljanica River at Vrhnika was marshy (wet meadows and alder [*Alnus*] trees), whereas mixed woodland of beech (*Fagus*), fir (*Abies*), oak (*Quercus*) and hornbeam (*Carpinus betulus*) was growing on drier land. The landscape was partly open, with strong traces of cereal cultivation and grazing, which can be associated with the activities of Bronze and Iron Age populations living at the Tičnica hillfort (Gaspari and Masaryk 2009) just across the river, and presumably La Tène settlement (Horvat et al. 2016) at Dolge njive. The pollen of walnut tree (*Juglans*) suggests that prehistoric and Roman communities at Vrhnika might have had intensive contacts with Northern Italy, where this tree was most probably cultivated in the Neolithic.

Acknowledgements

Tamara Korošec prepared the figures. I am very grateful to Pavla Peterle Udovič for her kind help and extremely professional attitude during and after fieldwork and to Jana Horvat and Roberta Pini, who suggested improvements of the original manuscript. This research was funded by Slovenian Research Agency (Programme 'Archaeological Research' 2009–2015, P6-0064).

Maja Andrič
ZRC SAZU
Inštitut za arheologijo
Novi trg 2
SI-1001 Ljubljana
maja.andric@zrc-sazu.si

The funerary stele of Petto from Ig

Nagrobna stela za Petona z Iga

Anja RAGOLIČ

Izvleček

Med arheološkimi izkopavanji leta 2014 na ledini Marof na Igu je bila poleg prvega doslej odkritega rimskega grobišča na tem območju odkrita tudi arhitektonska nagrobna stela. Napis na njej sporoča, da je bil nagrobnik postavljen za Petona in njegovo družino, katere člani nosijo tako rimska kot domača imena, značilna za ižansko območje: *Petto*, *Cotiu* (*Otiu?*), *Bugia*, *Quarta*, *Rustius* (*Rusticus?*) in *Firmus*. Stela je bila odkrita razbita na tri dele, ki so skupaj z drugimi obdelanimi kamni ležali v poznoantični jami. V članku je stela podrobneje opisana, napis interpretiran, predvsem pa so navedene možne interpretacije (načrtne?) depozicije rimskih kamnov v jami.

Ključne besede: Slovenija, Ižansko, rimsko obdobje, epigrafika, ižanska osebna imena, nagrobne stele

Abstract

During archaeological excavations in 2014 in the meadow called Marof in Ig, in addition to the first Roman cemetery to be discovered in this area, an architectural funerary stele was also found. The inscription reads that the gravestone was erected for Petto and his family, whose members bore both Roman and local names characteristic for the Ig area: *Petto*, *Cotiu* (*Otiu?*), *Bugia*, *Quarta*, *Rustius* (*Rusticus?*), and *Firmus*. The stele was found broken into three parts and together with other dressed stones lay in a pit from Late Antiquity. The article describes the stele in more detail, interprets the inscription, and particularly provides possible interpretations for the (deliberate?) deposition of the Roman stones in the pit.

Keywords: Slovenia, Ig area, Roman period, epigraphy, Ig anthroponymy, funerary stelae

A SURVEY OF THE HISTORY OF THE IG AREA

The present day village of Ig lies on a gravel plain along the southern edge of the Ljubljansko barje (Ljubljana Marshes) in the immediate vicinity of Krim Mountain. The earliest archaeological finds in the area of the village and the near vicinity were from the Stone Age,¹ while the environs

were settled, with interruptions, throughout all of prehistory.² A hillfort from the Iron Age was probably located at Grajski hrib (Castle Hill) or Pungert,³ which rises above the former village nucleus called Studenec.⁴ A smaller settlement from the Late Iron Age perhaps existed below Pungert, and may have represented a station on the local

² Velušček 2004, 79; Velušček 2005; Čufar, Velušček, Kromer 2013; Draksler 2014.

³ Šašel 1975, 180.

⁴ Gestrin 1994, 2; Hostnik 1997, 9; Šašel Kos 2009b, 108.

¹ Gaspari, Erič 2006, 16, 17.

road that on the one side connected Ig with the Ljubljana basin, Notranjska and Dolenjska, and on the other with the Adriatic Sea.⁵

On the other hand, very little is known about the Roman period settlement at Ig. In the past, its legal position was defined as a *vicus*, on the basis of an incorrect reading of a building inscription from Vrhnika (*Nauportus*).⁶ The Baroque writer Johann Ludwig Schönleben⁷ wrongly supplemented the abbreviation *mag(istri) vici* on the inscription as *Magnus vicus*, and thought that the name referred to neighboring Ig. In the second half of the 19th century, Alfons Müllner in fact even considered Ig the site of Roman Emona because of the large number of funerary monuments found, as few Roman monuments with inscriptions were then known from Ljubljana.⁸ His opinion nonetheless remained solitary.

The Roman name for the settlements in the Ig region still remain unknown. Most probably more than one village existed in this area, and the peregrine communities would have lived in several (smaller) hamlets,⁹ which existed simultaneously, scattered throughout the vicinity of present day Ig. This is best shown by the finds from Iška Vas, where in front of the church of sv. Mihael (St. Michael) a small cemetery dated to the period from the 1st to the 4th centuries was excavated in 1985.¹⁰

Formally, these hamlets belonged to the administrative region of Emona, while the inhabitants lived through their own efforts. As is indicated by the images on stone monuments, the Roman-period inhabitants of Ig were involved in quarrying, forestry, and metalworking;¹¹ with such natural resources and craft products they also supplied the colony of Emona along the water course of the Iščica River.¹²

⁵ RINMS, p. 255.

⁶ CIL I, 1467 = I2, 2286 = III, 3777 + add. 1729 = 10719: *Q(uintus) Annaius Q(uinti) l(ibertus) / Torravius / M(arcus) Fulginas M(arci) l(ibertus) / Philogenes / 5 mag(istri) vici de / vic(i) s(ententia) portic(um) f(aciundam) coir(averunt)*. Translation: Quintus Annaius Torravius, freedman of Quintus (and) Marcus Fulginas Philogenes, freedman of Marcus, village headmen, who according to the decision of the village assembly saw to the building of the colonnade (portico) (from: Šašel Kos 2004, 79).

⁷ Schönleben 1681, I 95, 216, cf. 218; RINMS, pp. 29–35, esp. 32.

⁸ Müllner 1879.

⁹ RINMS, p. 255.

¹⁰ Pleterski, Vuga 1987.

¹¹ Šašel 1959, esp. 122–123.

¹² Šašel Kos 2009b, 108.

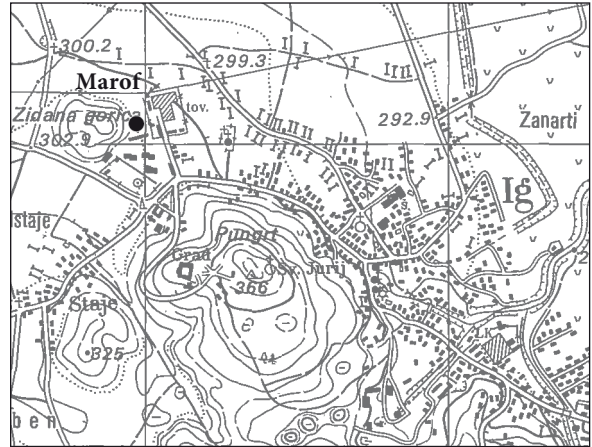

Fig. 1: Marof at Ig on the edge of the Ljubljansko barje.
Sl. 1: Marof na Igu na obrobju Ljubljanskega barja.

DESCRIPTION OF THE SITE

The fallow land called Marof lies between the remains of an old stone wall surrounding Zidana gorica (residential area of Ig), and the fenced in area of the KIG factory (Fig. 1).¹³ The planned construction of the Logistics Center for ZRC SAZU and more than a hundred Roman inscribed stones that today are immured in the local farms and churches,¹⁴ as well as the fact that the Ig region is included in the cultural heritage registry as EŠD 11406: Ig – Roman period village settlement, were valid reasons that this site be investigated prior to construction. Preliminary archaeological excavations were carried out in May 2014 on lot no. 1857/18 of the Ig cad. dist., under the leadership of Primož Pavlin (ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo).¹⁵ Of the five trenches excavated here, four were negative (no finds), while in one (the fourth) the archaeologists found three cremation graves. This was the reason and cause that excavations were expanded throughout a larger part of the meadow.

¹³ Grahek 2014a. The archaeological excavations and the individual finds were presented at the symposium *Emona 2000: urbanizacija prostora – nastanek mesta* on 16 April 2015 in Ljubljana, and will be published in part in the collected works of the symposium. The complete publication of the excavations with a more detailed description of the graves and finds is in preparation.

¹⁴ Šašel 1959; Hostnik 1997; RINMS, pp. 255–256 and RINMS 77–101. Several stone monuments from the Ig region in the 18th century were also immured in the Ljubljana Cathedral and Seminary, see Šašel Kos 1998.

¹⁵ Pavlin, Leghissa 2014.

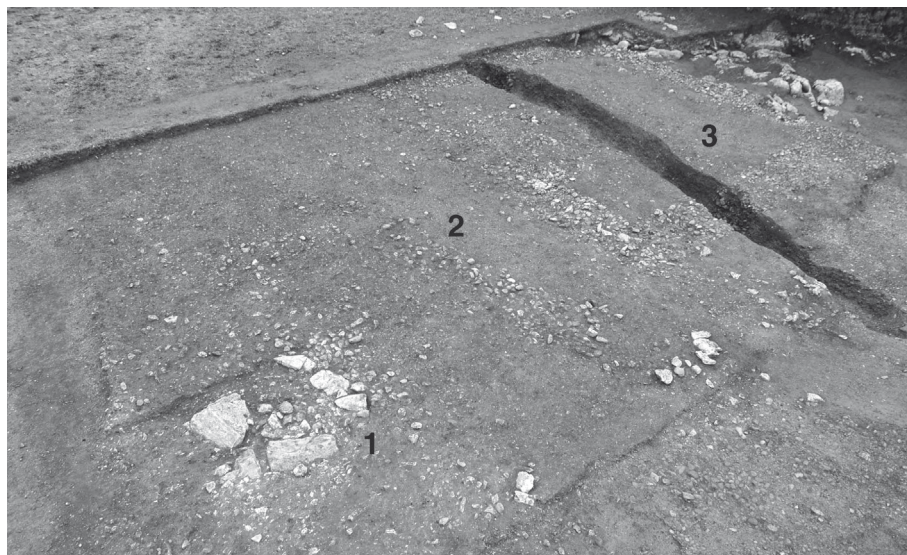

Fig. 2: Marof at Ig, excavations in 2014. The southwestern part of the excavation area and the archaeological structures documented after the removal of turf. View to the southwest. 1 – pit with stone monuments; 2 – road; 3 – Structure 1. Sl. 2: Marof na Igu, izkopavanja l. 2014. Jugozahodni del izkopnega polja in arheološke strukture, dokumentirane po odstranitvi ruše. Pogled proti jugozahodu. 1 – jama s kamnitimi spomeniki; 2 – cesta; 3 – objekt. (Photo / Foto M. Lukić)

The archaeological excavations that were carried out from the 8th of July to the 7th of October 2014, under the leadership of Lucija Grahek (ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo), also covered the track of the future access road. The archaeologists assumed there were even more graves at that place and that the construction of the Logistics Center for the ZRC SAZU would endanger them. Therefore the objective was to determine the scope, structure and state of preservation of the cemetery, which had already been defined as Roman period according to the grave goods in the test trenches. In the further excavations, 25 cremation graves were discovered, which on the basis of the material and comparisons with the Emona cemeteries were preliminarily dated to the 1st and 2nd centuries AD. The cemetery, whose extent is still not known entirely despite the excavations, probably extended all the way to the local Ig-Staje road at the foot of Pungert, where in 2014 another small rescue excavation was performed because of the organization of an additional parking lot for the Zagorica residential block.¹⁶

In the southwestern part of the excavation field the cemetery road was documented (Fig. 2: 2). Three levels of the southeast-northwest running road could be identified (repair, leveling, and fill).

Wheel tracks were still visible, while along the road the drainage ditch for precipitation could also be recognized.

To the west of the cemetery road the drain foundations were excavated of Structure no. 1, which was damaged by recent digging of a ditch for a water supply system (Fig. 2: 3). The square structure measuring 7.76×7.75 m was interpreted as the fence for a grave plot. All four inner corners contained circular pits, but their purpose is not completely clear. They may have been pits for beams that supported some additional structures on the grave parcel. A base was discovered on the inner side of the plot, where the funerary stele discovered not far away may have stood (see below). Geophysical investigations in the neighboring lot (lot no. 1857/20 cad. dist. Ig), where excavations were not performed, uncovered yet another structure of a similar size (ca. 7×7 m) only 6 m south of Structure 1.¹⁷

On the eastern side of the cemetery road an irregularly shaped pit was discovered, measuring 2.7×2.8 m and 0.95 m in depth (Figs. 2: 1; 3–5). The upper part of the pit fill already contained

¹⁶ Vičić 1987, 257; Grahek 2014a, 55 pp.; Grahek 2014b.

¹⁷ Geo-electric mapping with measurement of electrical resistance was carried out on 29 August 2014 by Rok Plesničar; Plesničar 2014.

Fig. 3: Marof at Ig. The pit with stone monuments.
 Sl. 3: Marof na Igu. Jama s kamnitimi spomeniki.
 (Photo / Foto M. Lukić)

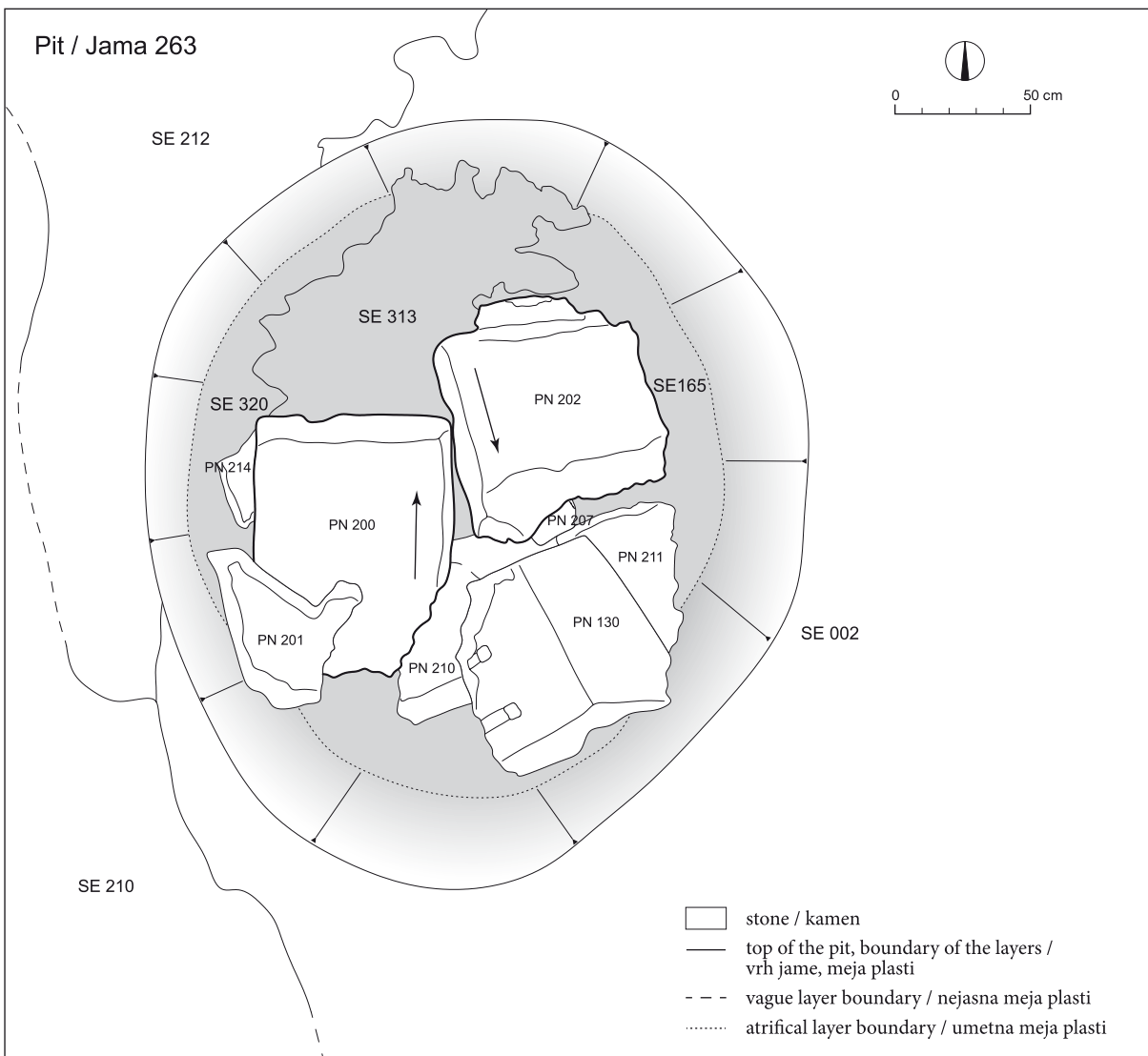

Fig. 4: Marof at Ig. The pit with stone monuments. The arrows indicate the top of the monument.
 Sl. 4: Marof na Igu. Jama s kamnitimi spomeniki. Puščici sta usmerjeni proti vrhu spomenika.

Fig. 5: Marof at Ig. The funerary stele for Petto and his family just after discovery.
 Sl. 5: Marof na Igu. Nagrobna stela za Petona in družino takoj po odkritju.
 (Photo / Foto M. Lukić)

several fragments of pottery, while deeper in the pit along with Late Roman pottery were found numerous fragments of animal bones, several tiny pieces of glass and metal objects, and fragments of charcoal and burnt human bones. Several worked stones were also found in the pit. In addition to a fragment of a lintel with wedges,¹⁸ a fragment of an extension for a tombstone,¹⁹ and other stones,²⁰ the pit also contained the tombstone broken into three parts (PN 202 + PN 200 = SE 308 + SE 309 and PN 211 = SE 317), which will be presented below.

DESCRIPTION OF THE FUNERARY STELE

The funerary stele in the form of an aedicula (Fig. 6),²¹ was made from local limestone that was quarried in the Podpeč area.²² The stele was found broken into three parts, and the central part of the left and right columns with part of

¹⁸ Special find (PN) 130 = Stratigraphic unit (SE) 166.

¹⁹ PN 201 = SE 309.

²⁰ PN 199, -205, -207, -208, -209, -210 = SE 316, -211 = SE 317, -212 = SE 318, -213 = SE 319, -214 = SE 320, -215, -216, and -217.

²¹ *lupa* 24391. H. 186; w. 76; d. 26.5 cm; h. of letters 3.8–5.4 cm.

²² For the macrolithological description of the tombstone see the contribution by Petra Žvab Rožič, Luka Gale, and Boštjan Rožič (2016) in this volume of *Arheološki vestnik*.

the inscription field by them was chipped. In the profiled gable was a depiction of a male head with short strands of hair elaborated so that it gives the impressions of a head covering. The male relief has a smoothly shaven chin, the nose is broken off, and the lips are somewhat damaged. The partly visible lips are emphasized and the eyes are round. Dolphins swimming downwards are carved in the upper corners, but without the tail fin being depicted, as the tail ends before this at the edge of the tombstone. The inscription field is deepened, flanked by half-columns with Corinthian capitals with acanthus leaves in two rows. The bases of the columns have the form of five ribbed circlets. The shank for placement in the base is preserved. Two fragments of the implant surface or base for placement of the tombstone, which also lay in the pit with the stone monuments, do not correspond to the dimensions of the shank of the funerary stele.²³

The inscription is carved on slightly over half of the inscription field, the empty space in the lower section was perhaps intended for a subsequent burial. The preservation of the letters is good, and the inscription (if the damage is ignored in lines 4 and 5 on the left and in lines 6 and 7 on the right) is almost entirely legible. Only the age of one of the deceased is missing.

²³ Width of the shank 44 cm; w. of the opening of the first base 34 cm, w. of the opening of the second base 36 cm.

TRANSCRIPTION OF THE INSCRIPTION AND COMMENTARY

The inscription on the funerary stele has the following inscription carved (Fig. 7):²⁴

Petto Firm̃'ŷ
f(ilius), aṅ(norum) L ēt Cotiu=
ni aṅ(norum) XL. Bugia
[ēī] Quar't'a
5 filias feceru(nt).
Rustius, Pet(t)=
onis f(ilius), Θ(obitus) aṅ(norum) [...]
ēt f(rater) Fīrmus, Θ(obitus) aṅ(norum) L.

L. 1: I added by the stonecutter above M.

L. 2 and 3: *Cotiuni* mistakenly in the dative instead of the nominative. Claudio Zaccaria reads the line as *c(oniugi) Otiu/ni*.²⁵

L. 4: *Quaria* in place of *Quarta*.

L. 5: The archaic nominative *filius* instead of *filiae*.

L. 6: Probably *Rusticus* instead of *Rustius*. *Petto* with one T.

L. 6–8: Probably a subsequent burial.

L. 8: *F(rater)* and not *f(ilius)* correctly suggested by Claudio Zaccaria.

Translation: Petto, son of Firmus, 50 years old and to Cotiu (!), 40 years old. Their daughters Bugia and Quarta erected (the tombstone). Rustius (Rusticus?), son of Petto, died aged ... and brother Firmus, died aged 50.

As can be seen from the transcription, there were several grammatical and/or carving errors:

- The name *Petto* was carved in line 1 with a double consonant T, while in line 6 it was carved with only one T;
- As it seems, the name *Quarta* was written as *Quaria* and *Rusticus* as *Rustius*.

As the anthroponymy of Ig is somewhat special and some names on the Roman inscribed stones from Ig are only attested here, the possibility must also be allowed that the deceased and one of the

²⁴ The interpretation of the inscription, which was cited in the newspaper *Delo* on the 26th of September 2014, on page 11, was based on the preliminary transcription of the letters just after the discovery of the find. Lucija Grahek, the leader of the excavations, noted in the same article that this was a first reading with possible later changes or additions.

²⁵ For valuable comments about the inscription I would like to thank prof. Claudio Zaccaria.

Fig. 6: Marof at Ig. The funerary stele for Petto and his family.
Sl. 6: Marof na Igu. Nagrobna stela za Petona in njegovo družino. (Photo / Foto M. Lukić)

daughters who erected the monument perhaps were truly named as was carved on the tombstone. However, as *Quarta* and *Rusticus* are attested on several funerary monuments from the Ig region, the above amendment is also most likely. The correct form of the first name is *Petto* and not *Peto*.

– In addition to the erroneous carving of the names on the tombstone, the stone carver also

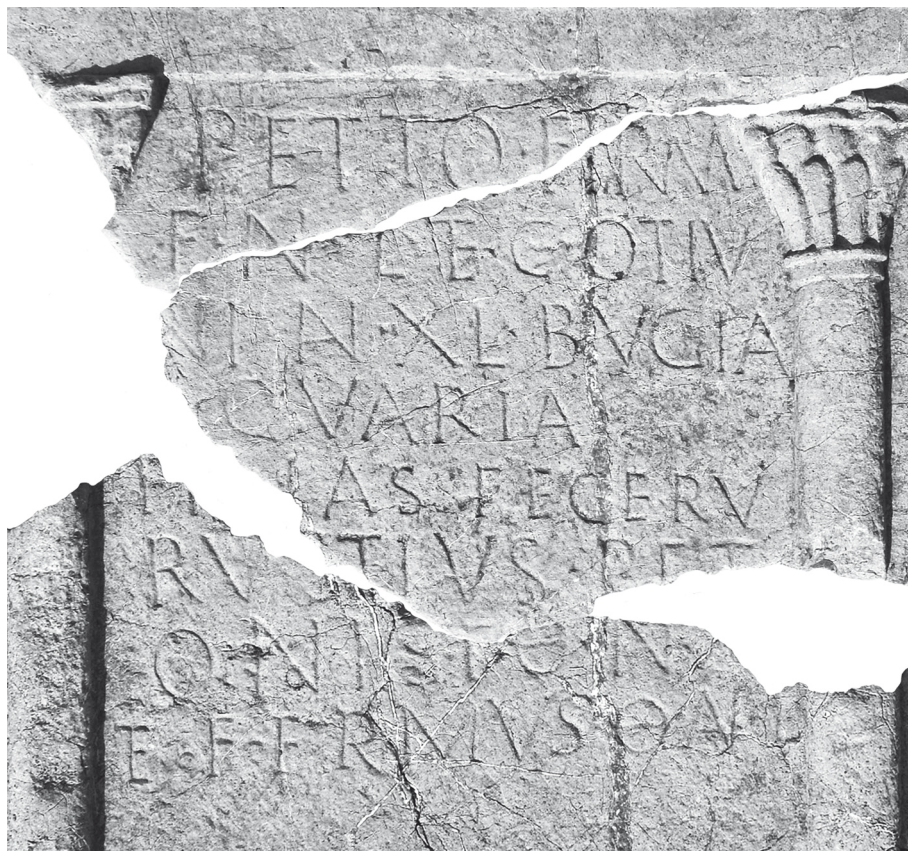

Fig. 7: Marof at Igu. Detail of the funerary stele for Petto – the inscription field.

Sl. 7: Marof na Igu. Detajl z nagrobne stele za Petona – napisno polje.

(Photo / Foto M. Lukić)

carved the archaic nominative *filius* instead of the correct Latin form *filiae*.

A review of existing epigraphic databases (Heidelberg *EDH*, Salzburg *lupa*, Frankfurt *EDCS*, and Rome *EDR*) has shown that the use of the archaic nominative is otherwise rare, but was nonetheless attested on 16 inscriptions discovered both in Italy and in the provinces.²⁶

– The next inconsistency was the contradictory use of the dative and nominative in the names of both parents. Both cases appear on tombstones to

refer to the deceased, although separately. If the monument immortalized the deceased directly, hence noted *who* was buried, the name was carved in the nominative. If the tombstone was erected as a memorial *to someone*, the stone carver inscribed the name in dative. In the case of the funerary stele from Marof, the names of the first deceased, Petto, and both sons were carved in the nominative, while the name of the wife, Cotiuni, was written in dative.

– Finally, the punctuation marks should also be noted, which are triangular in shape and consistently placed after each word or abbreviation, only in line 4 is the punctuation mark missing. Attention was drawn after the discovery of the stele by the mark (inasmuch that this was not merely damage to the stone at that spot, which is more likely) in the *praenomen Cotiuni*. It is placed after the letter C. The letter C is used in abbreviations on inscriptions for the name *Gaius*. Given the remaining text on the tombstone, such a reading is not possible in this case. Similarly, this letter cannot represent an abbreviation for the

²⁶ (1) *lupa* 707 = *RIU* 3, 714 = HD038198; – (2) *lupa* 783 = *CIL* III 13374 = *TitAq* II, 750 = HD068719; – (3) *lupa* 2748 = *TitAq* II, 756 = *AE* 1965, 47 = *AE* 1967, 371 = *AE* 1969/70, 480 = HD014851; – (4) *lupa* 6049; – (5) *AE* 2010, 1416; – (6) *AE* 1978, 376 = HD013518 = *EDR*077200; – (7) *CIL* II 38 (p. 802); – (8) *EDCS*-40200222; – (9) *RIU* 3, 714; – (10) HD009497 = *AE* 1988, 1005; – (11) HD033841 = *ILJug* 597; – (12) HD037160 = *CIL* III 10307; – (13) HD037371 = *RIU* 1227; – (14) HD042022 = *AE* 1963, 176; – (15) HD043062 = *CIL* III 12501; – (16) *EDR*153733 = *AE* 2012, 653.

female name *Gaia*, which is always written out in inscriptions as a female cognomen. It should be added that only a few individuals possessed Roman citizenship in the Ig area. A third possibility would only theoretically exist, where C would represent an abbreviation for wife – *coniux*, which, however, never occurs in the Ig area inscriptions. However, as can be read on the inscription, the tombstone was erected by the daughters and not the husband for his wife. The word *coniux* on tombstones usually stands after the name, and the affiliation with the deceased is further expressed with the term *eius* – his/her. Neither is present on the funerary stele. An example of an incorrectly placed punctuation mark from the Ig region is further known on the funerary stele of *Oppalo*, which is immured in the southern wall of the Ljubljana Cathedral, and which was certainly discovered somewhere in the Ig area (in Strahomer or Ig).²⁷

There are several reasons why mistakes occurred on Roman inscribed stones. The first reason is pronunciation: a given name that otherwise had two consonants could be spoken with an unemphasized second consonant and be carved in that manner on the monument. Another reason for mistakes could be the stonemason's knowledge of Latin or lack of it, with the result of his illiteracy being mistakes in the transcription of the template. A third possibility is that neither the phonetics nor the stone carver's knowledge were responsible, but simply that the mistake was in the template that the stonemason had received. The incorrect text on the template was hence copied unknowingly onto the stone, and the mistake of the customer was immortalized by the carving.

It is difficult to say what exactly caused the superficial execution of the inscription on the funerary stele from Marof. As a peregrine community lived in the Ig area, which had taken over the Roman funerary formulas but still bore their indigenous names and perhaps pronounced Roman names in their own way, it is very possible that a combination of all three possibilities was responsible for the inscription errors.

ANALYSIS OF THE PERSONAL NAMES

The names will be described and analyzed according to the order in which they occur on the tombstone (Fig. 8).

²⁷ CIL III 3866 = AIJ 192 = EDR136395 = *lupa* 3707.

First comes the name of the deceased father, *Petto*. *Petto* is a hypocoristic formation (i.e. a diminutive form, created by shortening a longer name). In line 1 on the funerary stele from Marof the name was carved as *Petto*, in lines 6 and 7 in the variants *Peto* (in the genitive *Petonis*). According to Radoslav Katičič,²⁸ the name appeared in Gaul as *Peto*, and as parallels he listed names taken from Alfred Holder.²⁹ The name was also attested once at Ig. It can be noted in the manuscript of Avgustinus Tyfernus that in the sacristy of the church at Ig was a carved tombstone for Venix, son of Empeto. The inscription was lost from as early as the time of Valentin Vodnik, while Tyfernus' transcription was used by all later authors, including András Mócsy, although the inscription can now reliably be interpreted as *Venixem(a) Petonis filia*.³⁰ Katičič's assumption that the *pater familias* must stand in the first place on the tombstone can now be refuted thanks to the discovery of the discussed funerary stele.³¹

Petto's wife was named *Cotiu* (or *Otiu?*, theoretically possible but less likely also *Cotiuinis/Otiuinis*), gen. *Cotiuinis/Otiuinis*. The name is a *hapax legomenon* in the Ig region, i.e. a name attested only once. It belongs among names ending in –ū, gen. –ūnis, which mostly appear in Noricum,³² although they are also known, for example, from Iška vas (*Tetiu*)³³ or Ig (*Amatu*).³⁴ The name is attested as *Cottia* in Gaul³⁵ (perhaps from the Gaulish *kotto- 'old')³⁶ and once as *Cottu* (on the monument as *Cotu*) in Dacia.³⁷

One of the two daughters who were responsible for erecting the tombstone was named *Bugia*. The name *Bugia* or *Bucia* is attested only four times.³⁸ It appears on a tombstone immured in the Ljubljana Cathedral (transported from the Ig region),³⁹ on a tombstone discovered in Celje,⁴⁰ on a tombstone

²⁸ Katičič 1966, 159; Katičič 1968, 91.

²⁹ Holder 1962, 973 – today inadequate.

³⁰ CIL III 3820 = *lupa* 4668; Mócsy 1959, 206. A new reading by Marjeta Šašel Kos in EDR148386.

³¹ See the contribution by Luka Repanšek (2016) in this volume of *Arheološki vestnik*.

³² Falkner 1948.

³³ CIL III 3814.

³⁴ *ILJug* 297 = *lupa* 4181 = HD017539 = EDR148250.

³⁵ Delamarre 2007, 76.

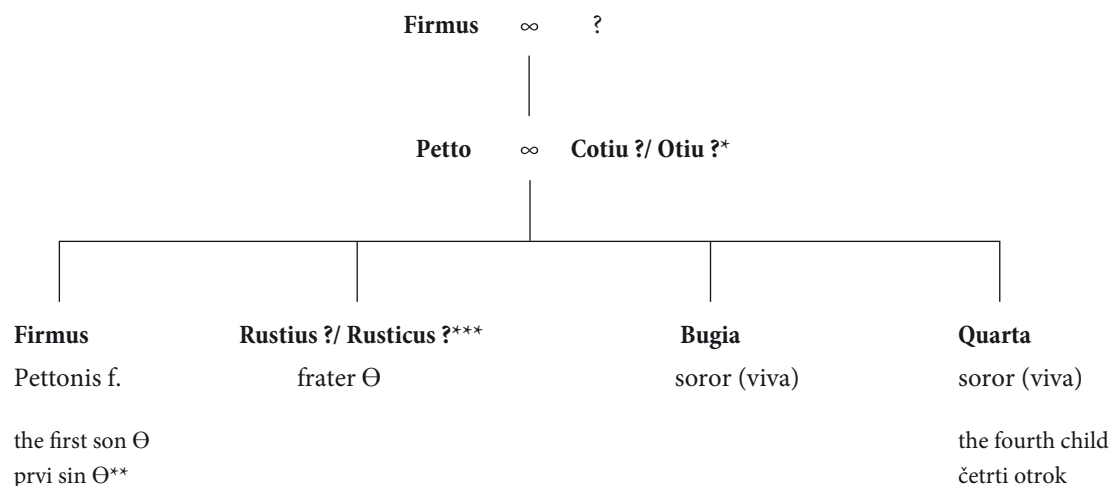
³⁶ In terms of the Ig variants, see Repanšek 2016, 340.

³⁷ CIL III 966 = *lupa* 14991 = HD044943.

³⁸ *OPEL* I, 131; Mócsy 1959, 167. A similar distribution was also noted by Katičič 1966, 158; Lochner von Hüttenbach 1989, 38.

³⁹ CIL III 3862 = AIJ 186 = *lupa* 3701 = EDR134951.

⁴⁰ CIL III 5265 = AIJ 57 = *lupa* 3616 = HD067148.

* I added Cotiu (?), since in view of other inscriptions from the Ig area, C as an abbreviation for *c(oniugi)* does not seem plausible. / Dodala sem Cotiu (?), saj glede na ostale napise z Ižanskega črka C zelo verjetno ne stoji kot okrajšava za *c(oniugi)*.

** He bears the same name as his grandfather. / Ima isto ime kot njegov ded.

*** I added Rusticus (?), because it is often attested in the inscriptions from the Ig area, while Rustius has not been documented to date at Emona and its territory. / Dodala sem Rusticus (?), saj se ime na napisnih spomenikih Ižanskega pogosto pojavlja, medtem ko Rustius doslej v Emoni in njenem upravnem območju še ni izpričano.

Fig. 8: Family tree of the persons inscribed on the stele from Marof at Ig (kindly suggested by Prof. Claudio Zaccaria).

Sl. 8: Družinsko drevo oseb, ki so imenovane na nagrobni steli z Marofa na Igu (po predlogu Claudia Zaccarije).

from Diex near Völkermarkt in Austria,⁴¹ and on a tombstone from the Thal area near Graz in Austria.⁴² In addition to the tombstone from the Ljubljana Cathedral, the name appears in the Ig region another two times.⁴³ According to Radoslav Katičić⁴⁴ and Wolfgang Meid⁴⁵ the name was defined as Celtic, while according to a recent analysis the name was most probably autochthonous to the Ig region.⁴⁶

The other daughter had an undoubtedly Roman name. The female form of the name, **Quarta**, appears more frequently than the male *Quartus*, and this was also characteristic for the Ig region.⁴⁷ The

name is attested throughout the entire western part of the Roman Empire, and is particularly common in northern Italy and Noricum.⁴⁸ It designates a child who was born fourth into a family.⁴⁹ This was a Latin cognomen, which at Ig was used in the function of a personal name (like *Rusticus* or *Firmus*, see below).

According to different letter forms the names of the sons were probably carved later on the stele. The first, **Rustius** or more likely **Rusticus**, bears a Latin name that is frequent at Ig.⁵⁰ (For the recorded *-ius* in place of the expected *-icus*, see above).

The name of the second son was **Firmus**, the same as the name of his grandfather, the father of Petto.

⁴¹ *CIL* III 11579 = *lupa* 2465 = HD056422.

⁴² *CIL* III 5440 = *lupa* 1217 = HD038640.

⁴³ Strahomer: *CIL* III 3788 = *lupa* 5563 = EDR148319 – *Bucioni* instead of *Bugioni*. Ig: *CIL* III 3797 = *lupa* 4655 = EDR148386.

⁴⁴ Katičić 1966, 150 and 158; Katičić 1968, 72.

⁴⁵ Meid 2005, 157, 158 and 179.

⁴⁶ Repanšek 2016, 388 and pass.

⁴⁷ Katičić 1968, 62; Stifter 2012, 261 (*CIL* III 3815 = *AIJ* 141 = *RINMS* 87 = *lupa* 3681 = EDR134931; – *CIL* III 3805 = *lupa* 4184 = EDR148392; – *ILJug* 1078 = *lupa* 4179 = HD013485 = EDR077176; – *CIL* III 3813 = EDR148399; – *CIL* III 3812 = EDR148402; – *CIL* III 10748 = *lupa* 4180 = EDR148403; – *CIL* III 3824 = *lupa* 4187 = EDR148425; – *CIL* III 10743 = *lupa* 3677 = EDR148334).

⁴⁸ *OPEL* IV, 16; Mócsy 1959, 186; Katičić 1968, 62; Alföldy 1969, 278–279; Lochner von Hüttenbach 1989, 128; Kakoschke 2012, 593–594.

⁴⁹ Kajanto 1965, 74, 75, 77 and 293.

⁵⁰ Katičić 1968, 62; Stifter 2012, 261 (*CIL* III 10745 = *RINMS* 81 = EDR134912; – *CIL* III 3800 = *AIJ* 132 = *RINMS* 85 = *lupa* 3672 = EDR134929; – *CIL* III 3813 = EDR148399; – *CIL* III 3812 = EDR148402; – *CIL* III 3804 = 10731 = *AIJ* 134 = *lupa* 3674 = EDR148271; – *CIL* III 3799 = 10730 = *lupa* 5564 = EDR148216; – *CIL* III 3808 = EDR148291; – *CIL* III 3861 = 10758 = *lupa* 4201 = EDR155653; – *AIJ* 195 = *lupa* 3709 = EDR136401).

This Latin name is attested throughout the western part of the Roman Empire, and was particularly frequent in northern Italy.⁵¹ It was attested several times at Ig and was evidently popular.⁵² Iiro Kajanto classified the name (derived from the Latin adjective *firmus*) among the names that marked the power of an individual, who was spiritually and naturally robust, powerful, decisive, consistent, and coherent.⁵³

On the tombstone are therefor documented on the one hand distinctly Roman names (cognomina), such as *Firmus* and *Quarta*, and on the other hand names of the autochthonous inhabitants of the Ig region: *Petto*, *Bugia*, and perhaps also *Cotiu/Otiu*. Until recently they were part of the collection of names from the Ig region that were incorrectly defined as Celtic (Gaulish), while recent analysis has shown that they should be interpreted as a special group within the northern Adriatic languages and onomastic areas.⁵⁴

THE DATING OF THE FUNERARY STELE FROM MAROF

According to analogous examples collected by Edisa Lozić in the Ig region, the funerary stele from Marof can be classified among the architectural stele of the aedicula type with a gable (A/III) or portrait niche (B/III).⁵⁵ A more precise attribution to one of the hypothesized Ig workshops is more difficult. As was noted by the author, workshops may have existed at Strahomer, at Ig, and in Iška vas, all working at the same time, between the 2nd and 3rd centuries.⁵⁶ The dolphins on the stele from Marof do not have triangular tail fins or incised lines marking the pectoral and dorsal fins that are characteristic for the Strahomer workshop. If the thickness of the stele is considered (26.5 cm), the tombstone from Marof could have been made at

Iška vas,⁵⁷ but also at the workshop in Ig, which is closest to the site of discovery.

According to the data from the excavation, the stele was definitely discovered in a Late Roman pit (see below). Lucija Grahek connected the latter to abandonment of the cemetery road, Structure 1, and the cemetery. Perhaps the stele even adorned a grave plot, near which it was discovered. The graves were dated from non-pottery grave goods (coins of Vespasian and Antoninus Pius, a glass urn, a fibula of type Almgren 69, and a fibula of the Emona type) to the end of the 1st or beginning of the 2nd century.⁵⁸ It seems logical that the stele from Marof should probably also be placed in the same chronological framework.

The Devil's stones as the reason for the stele to be discarded?

During the excavations it was established that the Roman stone monuments had been deliberately placed in the pit. The stone remains lay within the pit, mixed with Late Roman pottery, which on the basis of analogies was dated to the 4th and 5th centuries.⁵⁹ Prior to deposition in the pit, the funerary stele was broken into two parts. They lay in the pit each facing in its own direction (*Figs. 3 and 4*: PN 200 and PN 202 + 211) with the inscription field turned downwards. Under the weight of the rest of the stone material, the larger part of the monument broke into two parts, so that at discovery the tombstone had already been broken into three parts (PN 200, 202, and 211). What was the reason for such a destruction of the funerary stele? What bothered the inhabitants of Marof in Late Antiquity to such an extent that they perhaps destroyed Roman stone monuments deliberately (?) and threw them into a pit?

The rich deposits of limestone in the immediate vicinity of Ig (Podpeč, Sv. Ana, Glinice, Staje, and Skopačnik),⁶⁰ and numerous topographic names indicate the use of local limestone to extract lime,⁶¹ although in the example of the above described pit such an interpretation is less likely. Lime kilns

⁵¹ OPEL II, 142; Mócsy 1959, 174; Alföldy 1969, 204; Lochner von Hüttenbach 1989, 79; Kakoschke 2012, 423, 424.

⁵² Katičić 1968, 62; Lochner-Hüttenbach 1965, 25 and 40; Stifter 2012, 261 (*CIL* III 3797 = *lupa* 4655 = EDR148386; – *CIL* III 3796 = *lupa* 4654 = EDR148387; – *CIL* III 3798 = *RINMS* 84 = *lupa* 4183 = EDR134927; – *CIL* III 3815 = *RINMS* 87 = *AIJ* 141 = *lupa* 3681 = EDR134931; – *CIL* III 3788 = 10727 = *lupa* 5563 = EDR148319; *ILJug* 299 = *lupa* 5570 = EDR148327; – *CIL* III 3866 = *AIJ* 192 = *lupa* 3707 = EDR136395.

⁵³ Kajanto 1965, 258.

⁵⁴ Stifter 2012; Repanšek 2016, 333–334.

⁵⁵ Lozić 2009, 212, 210 Fig. 4.

⁵⁶ Lozić 2009, 215.

⁵⁷ Lozić 2009, 212–214.

⁵⁸ Grahek 2014a, 64, 65.

⁵⁹ Such a dating was suggested shortly after the discovery of the find by Zvezda Modrijan, ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo.

⁶⁰ Ramovš 1990, 15–20; *RINMS*, pp. 18, 19, Fig. 3.

⁶¹ Ramovš 1990, 163–166.

were usually located in the vicinity of quarries, as large quantities of stone were necessary to make firing profitable.⁶²

Similarly, it is less likely that the stone remains from the pit would have been used for building material. The reuse of Roman monuments is indicated by the numerous Roman tombstones immured in Ig houses, outbuildings, and churches, while at the same time the planned storage of Roman stone material is also shown by an example from Roman Emona. Walter Schmid during excavations in the city in 1911 in the so-called 'goldsmith's house' (House IV) in the vicinity of the southern Emona walls discovered several Roman monuments that had been deliberately set aside. The purpose of the house changed in Late Antiquity, and it then became some kind of warehouse where stone monuments were collected that could later be used as building material, and perhaps even for repairs to the town walls.⁶³ Even if it is assumed that the stone monuments at Marof were intended for reuse, why would the 'collectors' make their work more difficult and bury the stone material in a pit? Additionally, even for the archaeologists today it was very difficult to remove the monuments from the pit, as it required the efforts of several people at once.

Theoretically, the possibility would also exist that the tombstone (or its near vicinity) had been struck by lightning. Areas struck by lightning were ritually purified by priests, and the object that lightning had struck was ritually buried in a pit. The only example of such a lightning burial from Slovenia was discovered in 1901 on Rimski cesta (Roman Road) in Ljubljana.⁶⁴ As there is no trace of burning on the monument from Marof (or it might not necessarily be visible at all), but an inscription is missing that would mark such an object that had become taboo, I consider the hypothesis about a lightning strike to be less likely.⁶⁵

It is more likely that the pit from Later Antiquity should in fact be related to Christianity. Traces of pagan beliefs were retained in Emona even up to the late 4th century.⁶⁶ With the Edict of Milan in 313, Christianity became a faith with the same rights as the other religions in the Empire, while the Emperor Constantine (306–337) in his thirty years of rule radically acted against paganism: prohibiting the placement of images of the gods and commanding the destruction of pagan sanctuaries. His son Constantius II continued these policies, and in cases of negligence strictly punished provincial governors if they had not acted against paganism. In 392, Emperor Theodosius (379–392), an ardent Catholic, forbade paganism and customs associated with it. Temples were rarely destroyed to the end of the 4th century, but the decree of 399 required that temples throughout the state be destroyed. The systematic destruction of pagan statues and altars, as well as private sanctuaries, began in 407/408, particularly in the East.⁶⁷ On the other hand, in the West not a single law is known that would have ordered the destruction of pagan religious buildings. Demolition of the pagan statues, inscriptions, and temples, in particular the religious monuments, took place in a milder form than in the East.⁶⁸

Sources that describe or at least mention the destruction of pagan remains are rare. On the one hand it was related to local initiatives of small communities, while at the same time Christianity utilized such destruction for its own promotion.⁶⁹ Mark the Deacon in his life of St. Porphyry (*Vita Porphyrii*), Bishop of Gaza in 395–420, clearly described what was the Christian attitude to the old beliefs. The monuments were not merely destroyed, but were also purposely reused: '*...The bishop ordered that the remains of Marneon [pagan temple] be used for paving the square in front of the temple, so that on them could walk not merely men, but also women, pigs, dogs, and wild animals.*'⁷⁰ Some examples of the destruction of pagan monuments and in particular the re-use of the stone material are also known from

⁶² Bras 1977, 75.

⁶³ Šašel Kos 2014, 90, 91.

⁶⁴ RINMS 30; EDR129032; lupa 8884; EDCS-11300964: *Fulg(ur) c(onditum)*. Translation: Buried lightning. Stored: NMS, inv. no. L 49.

⁶⁵ Monuments with mention of the burial of lightning are known both from Italy and the provinces. See the most recently discovered example from the site of Todi: *Fulgur Conditum, il sepolcro del fulmine* [http://roma.repubblica.it/cronaca/2010/08/09/foto/fulgur_conditum-6175330/1/?refresh_ce] [last access 26. June 2016]. For the suggestion, I would like to thank Prof. Claudio Zaccaria and Prof. Fulvia Mainardis.

⁶⁶ Bratož 2014, 48 and 302.

⁶⁷ Pillinger 1985, 178, 179.

⁶⁸ Bratož 2014, 303, 304.

⁶⁹ De Vecchi 2012.

⁷⁰ Marcus Diaconus, *Vita Porph.* 76: τὰ ὑπολειφθέντα σκύβαλα τῆς μαρμαρώσεως τοῦ Μαρνείου [...] ἐκέλευεν ὁ ὄσιος ἐπίσκοπος πρὸ τοῦ ναοῦ ἔχω εἰς τὴν πλατεῖαν πλακωθῆναι, ἵνα καταπατώνται οὐ μόνον ὑπὸ ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ γυναικῶν καὶ κυνῶν καὶ χοίρων καὶ κνωθάλων. For the re-use of Roman monuments, particularly in Late Antiquity, see Marano 2012.

Slovenia and neighboring regions. While the handling of pagan monuments in Aquileia was quite violent (Theodosius decreed a strict law against paganism in 391), several finds would indicate the destruction of monuments because of the spread of Christianity also in the lands of present-day Austria, primarily in Carinthia and Styria.⁷¹ When describing the battle at Frigidus, Augustine mentions the destruction of pagan images, and at Rifnik two votive inscriptions dedicated to the local aquatic deity *Aquo* served in the 5th century as a step and a cornerstone in the church building.⁷²

Christianity appeared in large towns in the southeastern Alpine region in the second half of the 4th and beginning of the 5th centuries, and in rural areas perhaps even a generation or two later.⁷³ The pit with stone monuments from Marof can also be dated to this period. It contained a tombstone (deliberately?) broken into two parts and thrown in with the inscription facing downwards, it clearly indicates the likelihood of a struggle between the old religion and the (new) Christianity. Perhaps Christians were bothered by the depictions on the

stele, which they did not connect to an image of the deceased but rather to the worship of some local deity. However, whether the thesis of the Devil's stones and the related demonization of Roman remains on the part of Christians could also be applicable and credible in the case of the deposition at Marof, will probably never be definitively explicated.⁷⁴

Acknowledgements

For aid in interpreting the results of the archaeological excavations, I gratefully thank Lucija Grahek (ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo). I owe thanks to Luka Repanšek (Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani) for his patience in explaining the complicated anthroponymy of the Ig region, Rajko Bratož (Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani) for help with the historical sources and the pagan/Christian issues, and Petra Žvab Rožič, Luka Gale and Boštjan Rožič (Naravoslovnotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani) for the macrolithological description of the stone. Thanks are also due to Marjeta Šašel Kos (ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo) and Claudio Zaccaria (Dipartimento di Studi Umanistici, Università degli Studi di Trieste) for critical comments and helpful advice.

Translation: Barbara Smith Demo

⁷¹ Pillinger 1985, 179–182 (with the citation of the following sites): Lendorf near Teurnia, Virunum, Hohenstein, Wabersdorf/Vabnja vas, Wutschein/Bučinja vas, Frauenberg near Leibnitz/Lipnica, St. Margarethen/Šmarjeta in Lavamünd/Labotska dolina, and at Mauer an der Url in Austria along the Danube.

⁷² Bratož 2014, 304, 305.

⁷³ Bratož 1990, 8; Bratož 2014, 302.

⁷⁴ The funerary stele, together with the majority of stone material, was transported at the end of the excavations to temporary storage in the premises of the Municipality of Ig.

Abbreviations / Kratice

AE = *L'Année épigraphique*.

AIJ = V. Hoffiller, B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslavien*. Heft I: *Noricum und Pannonia Superior*. – Zagreb, 1938.

CIL = *Corpus inscriptionum Latinarum*.

EDCS = *Epigraphik-Datenbank Clausz / Slaby* (Service provider / skrbnik: Manfred Clausz) [http://db.edcs.eu/epigr/epi_de.php].

EDR = *Epigraphic Database Roma*. Service provider / skrbnik: DigiLab Centro interdepartimentale di ricerca e servizi, Sapienza Università di Roma [<http://www.edr-edr.it>].

HD = EDH, *Epigraphische Datenbank Heidelberg* (Service provider / skrbnik: Heidelberger Akademie der Wissenschaften [<http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/home?&lang=de>]).

ILJug = A. et J. Šašel, *Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt* (Situla 5), Ljubljana 1963; *iidem*, *Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX*

repertae et editae sunt (Situla 19), 1978; *iidem*, *Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt* (Situla 25), 1986.

lupa = UBI ERAT LUPA – F. und O. Harl, www.ubi-erat-lupa.org (Bildatenbank zu antiken Steindenkmälern).

OPEL = B. Lőrincz, *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*, Vol. I: *Aba – Bysanus*, Budapest 2005²; Vol. II: *Cabalicius – Ixus*, Wien 1999; Vol. III: *Labareus – Pythea*, Wien 2000; Vol. IV: *Labareus – Pythea*, Wien 2002.

RINMS = M. Šašel Kos, *The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia / Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije* (Situla 35). – Ljubljana 1997.

RIU = *Die römischen Inschriften Ungarns*. – Budapest 1972–2001.

TitAq = P. Kovács, A. Szabó (eds. / ur.), *Tituli Aquincenses 1 (Tituli operum publicorum et honorarii et sacri)*. – Budapestini 2009. P. Kovács, Á. Szabó (eds. / ur.), *Tituli Aquincenses 2 (Tituli sepulcrales et alii Budapestini reperti)*. – Budapestini 2010.

- ALFÖLDY, G. 1969, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*. – Beiträge zur Namenforschung Bh. 4, Heidelberg.
- BRAS, L. 1977, Apnenice v Podpeči pod Krimom. – *Slovenski etnograf* 30, 75–92.
- BRATOŽ, R. 1990, *Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja*. – Zbirka Zgodovinskega časopisa 8.
- BRATOŽ, R. 2014, *Med Italijo in Ilirikom: slovenski prostor in njegovo sosedsvo v pozni antiki (Between Italy and Illyricum: Slovene territory and its neighbourhood in late Antiquity)*. – Zbirka Zgodovinskega časopisa 46.
- ČUFAR, K., A. VELUŠČEK, B. KROMER 2013, Two decades of dendrochronology in the pile dwellings of the Ljubljansko barje, Slovenia. – In / V: N. Bleicher, H. Schlichtherle, P. Gassmann, N. Martinelli (eds. / ur.), *DENDRO - Chronologie - Typologie - Ökologie. Festschrift für André Billamboz zum 65. Geburtstag*, 35–40, Freiburg im Breisgau.
- DELAMARRE, X. 2007, *Nomina Celtica antiqua selecta inscriptionum / Noms de personnes celtiques dans l'épigraphie classique*. – Paris.
- DE VECCHI, L. 2012, Le fonti letterarie sul reimpiego in età antica. – *Antichità Altoadriatiche* 74, 47–62.
- DRAKSLER, M. 2014, Ig. – In / V: B. Teržan, M. Črešnar (eds. / ur.), *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute dating of Bronze and Iron Ages in Slovenia*, Katalogi in monografije 40, 417–422.
- FALKNER, M. 1948, Die norischen Personennamen auf –u und ihre kulturgeschichtliche Bedeutung. – In / V: W. Brandenstein (ed. / ur.), *Frühgeschichte und Sprachwissenschaft*, 39–54, Wien.
- GASPARI, A., M. ERIC 2006, Podvodne arheološke raziskave struge Ljubije v Zalogu pri Verdu. Odkritje, metodologija raziskav in geomorfološke značilnosti najdišča / Underwater archaeological research in the bed of the Ljubija stream at Zalog near Verd. Discovery, research methodology and geomorphologic characteristics of the site. – In / V: A. Gaspari (ed. / ur.), *Zalog pri Verdu. Tabor kamenodobnih lovcev na zahodnem robu Ljubljanskega barja / Stone Age hunters' camp at the western edge of the Ljubljansko barje*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 11, 11–31.
- GESTRIN, F. 1994, Ižansko ozemlje v srednjem veku. – *Kronika* 42/3, 1–5.
- GRAHEK, L. 2014a, *Prvo strokovno poročilo o arheološkem izkopavanju IG LC ZRC 2014: najdišče Marof na Igu*. – Unpublished report / Neobjavljeno poročilo, arhiv IZA, ZRC SAZU.
- GRAHEK, L. 2014b, *Poročilo o predhodni arheološki raziskavi – arheološki raziskavi uničenja na območju IG PARK 2014, na parc. št. 1857/1-del, 1857/2, 1858/2-del, vse k. o. Ig*. – Unpublished report / Neobjavljeno poročilo, arhiv IZA, ZRC SAZU.
- HOLDER, A. 1962, *Alt-celtischer Sprachschatz II²*. – Graz 1962.
- HOSTNIK, M. 1997, *Cerkev sv. Mihaela v Iški vasi*. – Ljubljana.
- KAJANTO, I. 1965, *The Latin cognomina*. – Societas Scientiarum Fennica. Commentationes Humanarum Litterarum 36/2.
- KAKOSCHKE, A. 2012, *Die Personennamen in der römischen Provinz Noricum*. – Alpha-Omega, Reihe A/ 262, Hildesheim, Zürich, New York.
- KATIČIČ, R. 1966, Keltska osobna imena u antičkoj Sloveniji. – *Arheološki vestnik* 17, 143–168.
- KATIČIČ, R. 1968, Die einheimische Namengebung von Ig. – *Godišnjak* 6. Centar za balkanološka ispitavanja, 61–120.
- LOCHNER-HÜTTENBACH, F. 1965, Die antiken Personennamen aus Ig bei Ljubljana. – *Situla* 8, 15–45.
- LOCHNER VON HÜTTENBACH, F. 1989, *Die römerezitlichen Personennamen der Steiermark*. – Graz.
- LOZIČ, E. 2009, Roman stonemasonry workshops in the Ig area / Rimske klesarske delavnice na Ižanskem. – *Arheološki vestnik* 60, 207–221.
- MARANO, Y. A. 2012, Fonti giuridiche di età Romana (I secolo a. c. – VI secolo d. c.) per lo studio del reimpiego. – *Antichità Altoadriatiche* 74, 63–84.
- MEID, W. 2005, *Keltische Personennamen in Pannonien*. – Budapest.
- MÓCSY, A. 1959, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*. – Budapest.
- MÜLLNER, A. 1879, *Emona. Archaeologische Studien aus Krain*. – Laibach.
- PAVLIN, P., E. LEGHISSA 2014, *Poročilo o terenskem pregledu za gradnjo Logističnega centra ZRC SAZU na parc. št. 1857/18, k.o. Ig*. – Unpublished report / Neobjavljeno poročilo, arhiv IZA, ZRC SAZU.
- PILLINGER, R. 1985, Pregarjanje kristjanov in uničevanje templjev na ozemlju Avstrije v rimski dobi. – *Zgodovinski časopis* 39/3, 173–183.
- PLESNIČAR, R. 2014, *Arheološka izkopavanja IG LC ZRC 2014 – poročilo o geofizikalnih meritvah na parc. št. 1857/20, k.o. Ig*. – Unpublished report / Neobjavljeno poročilo, arhiv IZA, ZRC SAZU.
- PLETERSKI, A., D. VUGA 1987, Rimski grobovi pri sv. Mihaelu v Iški vasi (Die römischen Gräber bei der Kirche des Sv. Mihael in Iška vas). – *Arheološki vestnik* 38, 137–160.
- RAMOVŠ, A. 1990, *Gliničan od Emone do danes*. – Ljubljana.
- REPANŠEK, L. 2016, *Quiemonis* and the epichoric anthroponym of Ig (*Quiemonis* v luči avtohtonih ižanskih osebnih imen). – *Arheološki vestnik* 67, 321–357.
- SCHÖNLEBEN 1681 = J. L. Schönleben, *Carniolia antiqua et nova sive in clyti ducatus Carnioliae annales sacroprophani*, Tomus I, Labaci 1681.
- STIFTER, D. 2012, On the linguistic situation of Roman-period Ig. – In / V: T. Meißner (ed. / ur.), *Personal names in the Western Roman world. Proceedings of a workshop convened by Torsten Meißner, José Luis García Ramón and Paolo Poccetti, held at Pembroke College, Cambridge, 16–18 September 2011*, 247–265, Berlin.
- ŠAŠEL, J. 1959, Prispevki za zgodovino rimskega Iga. – *Kronika, Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 7, 117–123.
- ŠAŠEL, J. 1975, Ig. – *Arheološka najdišča Slovenije*, 180–181, Ljubljana.
- ŠAŠEL KOS, M. 1998, Dolničarjev lapidarij / The Thal-nitscher Lapidarium. – *Arheološki vestnik* 49, 329–353.
- ŠAŠEL KOS, M. 2004, *Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije. Rimski spomeniki. Vodnik*. – Ljubljana.

- ŠAŠEL KOS, M. 2009a, Ig – podeželsko naselje na južnem robu Barja. – In / V: P. Turk, J. Istenič, T. Knific, T. Nabergoj (ur.), *Ljubljana – kulturna dediščina reke*, Ljubljana, 100–103.
- ŠAŠEL KOS, M. 2009b, Ig – a rural settlement on the southern edge of the Ljubljansko barje. – In / V: P. Turk, J. Istenič, T. Knific, T. Nabergoj (eds.), *The Ljubljana – a River and its Past*, Ljubljana, 108–111.
- ŠAŠEL KOS, M. 2014, Kaj se je leta 14/15 dogajalo v Emoni – cesarski napis in upor panonskih legij / What Was Happening in Emona in AD 14/15? An Imperial Inscription and the Mutiny of the Pannonian Legions. – In / V: M. Ferle (ed. / ur.), *Emona. Mesto v imperiju / Emona. A City of the Empire*. Ljubljana, 79–95, Ljubljana.
- VELUŠČEK, A., 2004, Past and present lake-dwelling studies in Slovenia. Ljubljansko barje (the Ljubljana Marsh). – In / V: F. Menotti (ed. / ur.), *Living on the Lake in Prehistoric Europe. 150 years of Lake-dwelling Research*, London, New York, 69–82.
- VELUŠČEK, A. 2005, Iška Loka – bronastodobno naselje na obrobju Ljubljanskega barja (Iška Loka - a Bronze Age settlement on the edge of the Ljubljansko barje). – *Arheološki vestnik* 56, 73–89.
- VIČIČ, B. 1987, Ig. – *Varstvo spomenikov* 29, 257.
- ŽVAB ROŽIČ, P., L. GALE, B. ROŽIČ 2016, Analiza kamnin rimskih nagrobnih stel iz Podkrajja in z Iga / Rock analysis of Roman tombstones from Podkraj and Ig near Ljubljana. – *Arheološki vestnik* 67, 359–369.

Nagrobna stela za Petona z Iga

PREGLED ZGODOVINE IŽANSKEGA KOTA

Današnja vas Ig leži na prodnati ižanski ravnici ob južnem robu Ljubljanskega barja v neposredni bližini Krimskega hribovja. Najstarejše arheološke najdbe na območju današnje vasi in bližnje okolice sodijo v čas kamene dobe,¹ okoliš pa je bil s prekinitvami poseljen vso prazgodovino.² Gradišče iz železne dobe je bilo verjetno na Grajskem hribu oz. Pungertu,³ ki se dviga nad nekdanjim vaškim jedrom, imenovanim Studenec.⁴ Manjša naselbina iz mlajše železne dobe je morda nastala pod Pungertom, kraj je tako morda bil postajališče na lokalni cesti, ki je Ig na eni strani povezovala z Ljubljansko kotlino, Notranjsko in Dolenjsko ter na drugi strani z Jadranom.⁵

Nasprotno pa o rimskodobni naselbini na Igu vemo zelo malo. Njen pravni položaj je bil v preteklosti na podlagi napačnega branja gradbenega napisa⁶ z Vrhnike (*Nauportus*) opredeljen kot *vicus*.

Baročni pisec Janez Ludvik Schönleben⁷ je kratico *mag(istri) vici* na napisu namreč zmotno dopolnil kot *Magnus vicus* – (Veliko) vas in menil, da se ime nanaša na sosednji Ig. V drugi polovici 19. st. pa je Alfons Müllner zaradi velikega števila tam najdenih nagrobnikov prav na Ig lociral celo antično Emono, iz katere je bilo v njegovem času znanih manj rimskih spomenikov z napisi.⁸ Kljub temu je njegovo mnenje ostalo osamljeno.

Antično ime poselitve Ižanskega kota pa še vedno ostaja neznanka. Najverjetneje na tem območju ni bila samo ena vas, ampak je peregrinska skupnost živela v več (manjših) zaselkih,⁹ ki so obstajali sočasno razpršeni po današnjih vaseh v okolici Iga. To najbolj neposredno kažejo najdbe iz Iške vasi, kjer je bilo pred cerkvijo sv. Mihaela leta 1985 raziskano manjše grobišče, datirano v čas od 1. do 4. st.¹⁰

Formalno so ti zaselki sodili v upravno območje Emone, prebivalci pa so živeli samooskrbno. Kot kažejo upodobitve na kamnitih spomenikih, so se rimskodobni Ižanci ukvarjali s kamnoseštvom, gozdarstvom/lesarstvom in kovaštvom;¹¹ z omenjenimi naravnimi viri in obrtnimi izdelki so po vodni poti po Iščici¹² oskrbovali tudi kolonijo Emono.

¹ Gaspari, Erič 2006, 16, 17.

² Velušček 2004, 79; Velušček 2005; Čufar, Velušček, Kromer 2013; Draksler 2014.

³ Šašel 1975, 180.

⁴ Gestrin 1994, 2; Hostnik 1997, 9; Šašel Kos 2009a, 100.

⁵ *RINMS*, str. 255.

⁶ *CIL* I, 1467 = I², 2286 = III, 3777 + add. 1729 = 10719: *Q(uintus) Annaius Q(uinti) l(ibertus) / Torravius / M(arcus) Fulginas M(arci) l(ibertus) / Philogenes / 5 mag(istri) vici de / vic(i) s(ententia) portic(um) f(aciundam) coir(averunt)*. Prevod: Kvint Anaj Toravij, Kvintov osvobojenec, (in) Mark Fulginas Filogen, Markov osvobojenec, vaška načelnika, sta po sklepu vaške skupščine oskrbela izgradnjo stebrišča (portika) (prevod po: Šašel Kos 2004, 79).

⁷ Schönleben 1681, I 95, 216 cf. 218; *RINMS*, str. 29–35, predvsem 32.

⁸ Müllner 1879.

⁹ *RINMS*, str. 255.

¹⁰ Pleterski, Vuga 1987.

¹¹ Šašel 1959, zlasti 122–123.

¹² Šašel Kos 2009a, 100.

NAJDIŠČE

Ledina Marof leži med ostanki starega kamnitega zidu, ki obdaja Zidano gorico, in ograjenim območjem tovarne KIG (*sl. 1*).¹³ Načrtovana gradnja Logističnega centra ZRC SAZU in več kot sto rimskih napisnih kamnov, ki so danes vzdani po okoliških domačijah in cerkvah,¹⁴ kakor tudi dejstvo, da je območje Iga zapisano v registru kulturne dediščine (EŠD 11406: Ig – Rimskodobna vaška naselbina), so bili razlog, da se je pred gradnjo na tem mestu sondiralo. Predhodne arheološke raziskave so bile izvedene maja 2014 na parc. št. 1857/18 k. o. Ig pod vodstvom Primoža Pavlina (ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo).¹⁵ Od petih sond, ki so bile izkopane na omenjeni parceli, so bile štiri negativne, v eni (četrti) pa so arheologi našli na tri žgane grobove. Ti so bili povod in vzrok, da se je začelo na večjem območju ledine izkopavati.

Arheološke raziskave pod vodstvom Lucije Grahek (ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo), ki so potekale od 8. julija do 7. oktobra 2014, so zajele tudi traso bodoče dovozne ceste. Arheologi so predpostavljali, da je grobov na tem mestu še več, gradnja Logističnega centra ZRC SAZU pa bi jih ogrozila. Zato je bil cilj raziskav ugotoviti obseg, strukturo in ohranjenost grobišča, ki je bilo že po pridatkih grobov iz sondiranj opredeljeno kot rimskodobno. Z nadaljnjimi raziskavami je bilo odkritih 25 žganih grobov, ki so na podlagi gradiva in primerjav z emonskimi grobišči preliminarno datirani v 1. in 2. st. n. št. Grobišče, katerega obseg kljub izkopavanjem še ni znan v celoti, se je verjetno razprostiralo vse do vicinalne ceste Ig–Staje ob vzhodni Pungerta, kjer so bila leta 2014 prav tako opravljena manjša zaščitna arheološka izkopavanja na območju ureditve dodatnega parkirišča za blokovsko naselje Zagorica.¹⁶

V jugozahodnem delu izkopnega polja je bila dokumentirana grobiščna cesta (*sl. 2: 2*). Prepoznani so bili trije nivoji ceste (popravila, izravnave in nasutja), ki je tekla v smeri od jugovzhoda proti

severozahodu. V njej so bile še vidne kolesnice, ob cesti pa sta bila prepoznana obcestna jarka za odvajanje meteorne vode.

Zahodno od grobiščne ceste so bili izkopani drenažni temelji objekta (poimenovan objekt 1), ki je bil poškodovan z recentnim posegom ob izkopu jarka za vodovod (*sl. 2: 3*). Kvadraten objekt velikosti 7,76 × 7,75 m je interpretiran kot ograja grobne parcele. V vseh štirih notranjih vogalih so bile odkrite jame okrogle oblike, njihova namembnost ni popolnoma jasna. Morebiti je šlo za jame za sohe, ki so na grobni parceli podpirale dodatno konstrukcijo. Na notranji strani parcele je bil odkrit postament, na katerem je morda stala nagrobna stela, odkrita nedaleč stran (glej spodaj). Z geofizikalnimi raziskavami na sosednji parceli (parc. št. 1857/20 k. o. Ig), kjer izkopavanja niso bila izvedena, je bil samo 6 m južno od objekta 1 prepoznan še en objekt podobne velikosti (pribl. 7 × 7 m).¹⁷

Na vzhodni strani grobiščne ceste je bila odkrita jama nepravilne oblike, velikosti 2,7 × 2,8 m ter z 0,95 m globokim vkopom (*sl. 2: 1; 3–5*). V vrhnjem delu zasutja jame je ležalo več fragmentov keramike, globlje v jami pa so bili poleg poznoantične keramike najdeni številni kosi živalskih kosti, nekaj drobcev stekla in kovinskih predmetov ter koščki oglja in kalciniranih človeških kosti. V jami so bili večji obdelani kamni. Poleg fragmenta preklade z zagozdami,¹⁸ fragmenta nastavka za nagrobno ploščo¹⁹ ter drugih kamnov²⁰ je v jami ležal na tri dele razlomljen nagrobnik (PN 202 + PN 200 = SE 308 + SE 309 in PN 211 = SE 317), ki bo predstavljen v nadaljevanju.

NAGROBNA STELA

Nagrobna stela²¹ v obliki edikule (*sl. 6*) je bila izdelana iz lokalnega apnenca, ki so ga izkoriščali na območju Podpeči.²² Stela je bila ob odkritju

¹³ Grahek 2014a. Arheološke raziskave in posamezne najdbe so bile predstavljene na simpoziju *Emona 2000: urbanizacija prostora – nastanek mesta* 16. aprila 2015 v Ljubljani in bodo deloma objavljene v zborniku predavanj. Celovita objava izkopavanj s podrobnejšim opisom grobov in najdb je v pripravi.

¹⁴ Šašel 1959; Hostnik 1997; *RINMS*, str. 255–256 in *RINMS* 77–101. Nekateri kamniti spomeniki z Ižanskega so bili v 18. st. vzdani tudi v ljubljansko stolnico in semenišče, glej Šašel Kos 1998.

¹⁵ Pavlin, Leghissa 2014.

¹⁶ Vičič 1987, 257; Grahek 2014a, 55 ss; Grahek 2014b.

¹⁷ Geoelektrično kartiranje z merjenjem električnega upora je 29. avgusta 2014 opravil Rok Plesničar; Plesničar 2014.

¹⁸ Posebna najdba (PN) 130 = stratigrafska enota (SE) 166.

¹⁹ PN 201 = SE 309.

²⁰ PN 199, -205, -207, -208, -209, -210 = SE 316, -211 = SE 317, -212 = SE 318, -213 = SE 319, -214 = SE 320, -215, -216 in -217.

²¹ *lupa* 24391. Viš. 186; šir. 76; deb. 26,5 cm; viš. črk 3,8–5,4 cm.

²² Za makrolitološki opis in natančnejšo določitev kamnine glej prispevek Petre Žvab Rožič, Luke Galeta in Boštjana Rožiča (2016) v tej številki Arheološkega vestnika.

zlomljena na tri dele, osrednji del levega in desnega stebrička z delom napisnega polja ob njem je bil okrušen. V profiliranem zatrepu je upodobljena moška glava s kratko pramenasto frizuro, izdelana tako, da daje vtis pokrivala. Moški relief ima gladko obrito brado, odlomljen nos in nekoliko poškodovana usta. Delno vidne ustnice so poudarjene, oči so okrogle oblike. V zaklinkih sta izklesana navzdol plavajoča delfina, katerih repna plavut ni izdelana, saj se rep še pred repno plavutjo zaključí z robom nagrobnika. Napisno polje je poglobljeno, obdajata ga polstebra s korintskimi kapiteli, akantove liste imata izdelane v dveh vrstah. Baza stebra ima obliko petih narebrenih obročev. Vsadnik za pritrditvev v podlago je ohranjen. Dva fragmenta vsadnih plošč oz. podlag za postavitev nagrobnika, ki sta prav tako ležala v jami s kamnitimi spomeniki, ne ustrezata dimenzijam vsadnika nagrobne stele.²³

Napis je vklesan nekoliko čez polovico napisnega polja, prazen prostor v spodnjem delu je bil morda namenjen zapisom o naknadnih pokopih. Ohranjenost črk je dobra, napis (če odmislimo poškodbe v 4. in 5. vrstici na levi ter v 6. in 7. vrstici na desni strani) je skoraj v celoti berljiv. Manjka zgolj navedba starosti enega od pokojnikov.

TRANSKRIPCIJA NAPISA IN KOMENTAR

Napis na nagrobni steli ima vklesan napis (*sl.* 7):²⁴

Petto Firm'ì
f(i)lius), ân(norum) L êt Cotiu=
ni ân(norum) XL. Bugia
[ê] Quar't'a
5 filias feceru(nt).
Rustius, Pet(t)=
onis f(i)lius), Θ(obitus) ân(norum) [..]
ê f(rater) Fîrmus, Θ(obitus) ân(norum) L.

Vr. 1: črka I vklesana nad črko M.

Vr. 2 in 3: *Cotiuni* zmotno v dajalniku namesto v imenovalniku. Claudio Zaccaria vrstico dopolnjuje kot *c(oniugi) Otiu/ni*.²⁵

²³ Šir. vsadnika 44 cm; šir. odprtine prvega podstavka 34 cm, šir. odprtine drugega podstavka 36 cm.

²⁴ Interpretacija napisa, ki je bila navedena v Delu 26. septembra 2014, str. 11, temelji na preliminarnem prepisu besedila takoj po odkritju najdbe. Da gre za prvo branje z morebitnimi kasnejšimi spremembami oz. dopolnitvami, je v istem članku opozorila že Lucija Grahek, vodja izkopavanj.

²⁵ Za koristne pripombe pri branju napisa se najlepše zahvaljujem prof. Claudiu Zaccariji.

Vr. 4: *Quaria* zelo verjetno namesto *Quarta*.

Vr. 5: arhaični imenovalnik *flias* namesto *filiae*.

Vr. 6: verjetno *Rusticus* namesto *Rustius*. *Petto* z enim T.

Vr. 6–8: verjetno naknadna pokopa.

Vr. 8: Pravilneje *f(rater)* in ne *f(i)lius* po Claudiu Zaccariji.

Prevod: Peton, Firmov sin, star 50 let, in Kotiuni (!), stari 40 let. Hčerki Bugija in Kvarta sta postavili (nagrobnik). Rustij (Rustik?), Petonov sin, umrl star ..., in brat Firmus, umrl star 50 let.

Kot je razvidno iz prepisa, je na nagrobni steli vklesanih več slovničnih in/ali klesarskih napak:

– Ime *Petto* je v vr. 1 vklesano s podvojenim soglasnikom T, v vr. 6 pa je vklesano zgolj z enim T;

– ime *Quarta* je zapisano kot *Quaria* in *Rusticus* kot *Rustius*.

Ker je izžanska antroponimija nekaj posebnega in je nekaj imen na izžanskih rimskih napisnih kamnih izpričanih le tu, je možno, da so se pokojnika in ena od hčera, ki je postavila spomenik, morda res imenovali tako, kot je vklesano na nagrobniku. Toda ker sta *Quarta* in *Rusticus* izpričana na več nagrobnikih iz Ižanskega kota, je zgornja dopolnitev najverjetnejša. Pravilna imenovalniška oblika pokojnega Petona je *Petto* in ne *Peto*.

– Poleg osebnih imen na nagrobniku je klesar napačno vklesal tudi obliko besede "hčerki". Uporabil je arhaični imenovalnik *flias* namesto pravilne latinske oblike *filiae*.

Pregled epigrafskih baz (heidelberške EDH, salzburske lupa, frankfurtske EDCS in rimske EDR) je pokazal, da je raba arhaičnega imenovalnika sicer redka, pa vendar izpričana na 16 napisih, odkritih tako v Italiji kot v provincah.²⁶

– Naslednja napaka je zmotna raba dajalnika oz. imenovalnika pri imenu obeh staršev. Oba skloni se pojavljata na nagrobnikih za navajanje pokojnikov, vendar ločeno. Če je spomenik ovekovečil pokojnika neposredno, torej označeval, *kdo* je pokopan, je ime

²⁶ (1) *lupa* 707 = RIU 3, 714 = HD038198; – (2) *lupa* 783 = CIL III 13374 = TitAq II, 750 = HD068719; – (3) *lupa* 2748 = TitAq II, 756 = AE 1965, 47 = AE 1967, 371 = AE 1969/70, 480 = HD014851; – (4) *lupa* 6049; – (5) AE 2010, 1416; – (6) AE 1978, 376 = HD013518 = EDR077200; – (7) CIL II 38 (p. 802); – (8) EDCS-40200222; – (9) RIU 3, 714; – (10) HD009497 = AE 1988, 1005; – (11) HD033841 = ILJug 597; – (12) HD037160 = CIL III 10307; – (13) HD037371 = RIU 1227; – (14) HD042022 = AE 1963, 176; – (15) HD043062 = CIL III 12501; – (16) EDR153733 = AE 2012, 653.

bilo vklesano v imenovalniku. Če je nagrobnik bil *komu* postavljen v spomin, je klesar vklesal ime v dajalniku. Pri nagrobni steli z Marofa so imena prvega pokojnika Petona ter obeh sinov vklesana v imenovalniku, ime žene Kotiune pa v dajalniku.

– Ne nazadnje je treba opozoriti še na ločilna znamenja, ki so trikotne oblike in dosledno postavljena za vsako besedo oz. okrajšavo, le v vr. 4 ločilno znamenje manjka. Pri odkritju stele je več pozornosti povzročilo ločilno znamenje (če ni zgolj poškodba kamna na tem mestu, kar je verjetneje) v imenu *Cotiuni*. To je postavljeno za črko C. S črko C je na napisih okrajšano moško osebno ime *Gaius*. Glede na ostalo besedilo nagrobnika takšna dopolnitev v našem primeru ni možna. Prav tako črka ni bila okrajšava za žensko ime *Gaia*, ki je kot ženski kognomen na napisnih kamnih vedno izpisan. Poleg tega je le manjšina prebivalstva izžanskega kota imela rimsko državljanstvo. Zgolj teoretična je še tretja možnost, da bi lahko C predstavljal okrajšavo za ženo – *coniux*, ki pa na napisih Ižanskega doslej še ni izpričana. Vendar, kot beremo na napisu, sta nagrobnik postavili hčeri in ne mož svoji ženi. Beseda *coniux* na nagrobnikih običajno stoji za imenom, pripadnost pokojniku pa je dodatno izražena z besedo *eius* – njegov/njen. Ne enega ne drugega na nagrobni steli ni. Primer napačno postavljenega ločilnega znamenja je z Ižanskega poznan še na nagrobni steli za Opalona (*Oppalo*), vzdani v južno steno ljubljanske stolnice, a je bila gotovo najdena nekje na Ižanskem (v Strahomerju ali na Igu).²⁷

Razlogov za napake na rimskih napisnih kamnih je več. Prvi razlog je izgovarjava: neko ime, ki je sicer imelo dva soglasnika, se je lahko izgovarjalo z nepoudarjenim soglasnikom in bilo tako tudi vklesano v spomenik. Drugi razlog za napake je lahko klesarjevo znanje oz. neznanje latinščine in posledica njegove nepismenosti so bile napake v prepisu predloge. Tretja možnost pa je, da za napako nista bila kriva ne fonetika ne klesarjevo znanje, ampak je napaka bila že na predlogi, ki jo je klesar dobil. Tako je klesar na kamen nevede prerinjal napačen zapis na predlogi in z vklesanjem ovekovečil napake naročnika.

Kaj natančno je bilo vzrok za površno izvedbo napisa na nagrobni steli z Marofa, je težko reči. Ker je na Ižanskem živela peregrinska skupnost, ki je sicer prevzela rimsko nagrobno formulo, a je nosila svoja, domača imena, rimska imena pa morda

izgovarjala po svoje, je zelo verjetno, da je vzrok za napake pri napisu kombinacija vseh treh možnosti.

ANALIZA OSEBNIH IMEN

Posvetimo se na tem mestu osebnim imenom, vklesanim na nagrobniku (*sl.* 8). Opisana in analizirana bodo po vrstnem redu, kot so izpričana na nagrobniku.

Prvo nastopi ime pokojnega očeta Petona. **Petto** je t. i. hipokoristik (tj. ime kratkih zaporedij, nastalih s skrajšanjem daljšega imena). V vr. 1 je na nagrobni steli z Marofa ime vklesano kot *Petto*, v vr. 6 in 7 pa v varianti *Peto* (na kamnu v rodilniku *Petonis*). Po Radoslavu Katičiču²⁸ se ime pojavlja v Galiji kot *Peto*, kot vzporednice pa navaja imena, povzeta po Alfredu Holderju.²⁹ Enkrat je ime izpričano tudi na Ižanskem. V rokopisu Avgušтина Tyferna namreč zasledimo, da je bil v zakristiji cerkve na Igu vklesan nagrobnik za Veniksa, Empetonovega sina. Napisni kamen je že od Vodnika naprej izgubljen, Tyfernov prepis so prevzeli vsi kasnejši avtorji vključno z Andrásem Mócsyjem, vendar je napis sedaj zanesljivo mogoče interpretirati kot *Venixem(a) Petonis filia*.³⁰ Katičičevo predpostavko, da mora na nagrobniku na prvem mestu stati *pater familias*, je mogoče sedaj ovreči prav z odkritjem obravnavane nagrobne stele.³¹

Petonova žena se je imenovala **Cotiu** (ali *Otiu?*, teoretično možno, a manj verjetno tudi *Cotiunis/Otiunis*), rod. *Cotiunis/Otiunis*. Ime je na Ižanskem *hapax legomenon*, tj. doslej enkrat in edinkrat izpričano ime. Sodi med imena na –ū, rod. –ūnis, ki se pojavljajo večinoma v Noriku,³² čeprav so znana tudi npr. iz Iške vasi (*Tetiu*)³³ ali z Iga (*Amatu*).³⁴ Kot *Cottia* je ime izpričano v Galiji³⁵ in enkrat kot *Cottu* (na spomeniku kot *Cotu*) v Daciji.³⁶ Vsaj v primeru galske variante imena je mogoče ugotovljati etimološko povezavo z galskim *kotto- 'star'.³⁷

²⁸ Katičič 1966, 159; Katičič 1968, 91.

²⁹ Holder 1962, 973 – danes neustrezno.

³⁰ *CIL* III 3820 = *lupa* 4668; Mócsy 1959, 206. Novo branje Marjete Šašel Kos v EDR148386.

³¹ Glej prispevek Luke Repanška (2016) v tej številki Arheološkega vestnika.

³² Falkner 1948.

³³ *CIL* III 3814.

³⁴ *ILJug* 297 = *lupa* 4181 = HD017539 = EDR148250.

³⁵ Delamarre 2007, 76.

³⁶ *CIL* III 966 = *lupa* 14991 = HD044943.

³⁷ O ižanski varianti glej Repanšek 2016, 340.

²⁷ *CIL* III 3866 = *AIJ* 192 = EDR136395 = *lupa* 3707.

Ena izmed obeh hčera, ki sta poskrbeli za postavitve nagrobnika, se je imenovala **Bugia**. Ime *Bugia* oz. *Bucia* je v korpusu *OPEL* doslej izpričano samo štirikrat.³⁸ Pojavlja se na nagrobniku, vzdanim v ljubljanski stolnici (a prinesenem sem z Ižanskega),³⁹ na nagrobniku v Celju,⁴⁰ na nagrobniku iz Djekš blizu Velikovca (Diex, Völkermarkt) v Avstriji⁴¹ in na nagrobniku iz kraja Thal blizu Gradca (Thal bei Graz).⁴² Poleg nagrobnika iz ljubljanske stolnice se ime na Ižanskem pojavi še dvakrat.⁴³ Pri Radoslavu Katičiču⁴⁴ in Wolfgangu Meidu⁴⁵ je ime opredeljeno kot keltsko, po novi analizi pa gre za ime, najverjetneje avtohtono na Ižanskem.⁴⁶

Druga hči nosi brez dvoma latinsko ime. Ženska oblika imena **Quarta** se pojavlja pogosteje kot moška *Quartus* in prav takšna razporeditev je značilna tudi za Ižansko.⁴⁷ Ime je izpričano po zahodnem delu rimskega imperija, precej pogosto je zlasti v severni Italiji in Noriku,⁴⁸ označevalo pa je otroka, ki se je v družini rodil četrti.⁴⁹ Pri tem gre za latinski kognomen, ki je na Ižanskem rabljen v funkciji osebnega imena (prav tako kot *Rusticus* oz. *Firmus*, glej spodaj).

Glede na obliko črk sta bili verjetno naknadno na stelo vklesani imeni sinov. Prvi, **Rustius** oz. verjetneje **Rusticus**, nosi latinsko ime, ki je na Ižanskem pogosto.⁵⁰ (Glede zapisa *-ius* za pričakovano *-icus* glej zgoraj).

Ime drugega sina se je glasilo **Firmus**, enako kot ime deda, Petonovega očeta. Latinsko ime je izpričano po zahodnem delu imperija, zlasti pogosto je v severni Italiji.⁵¹ Na Igu je izpričano večkrat in je bilo očitno priljubljeno.⁵² Kot latinski kognomen se pri Iiru Kajantu pojavlja med imeni, ki so po pomenu označevala moč posameznika – ta je duševno in npravno trden, močan, odločen, stanovit in dosleden (lat. prid. *firmus*).⁵³

Na nagrobniku so torej izpričana na eni strani izrazito latinska imena (kognomni), kot sta *Firmus* in *Quarta*, ter na drugi strani imena avtohtonega prebivalstva Ižanskega: *Petto*, *Bugia* in morda tudi *Cotiu/Otiu*. Doslej je bil del imenskega zbira z Ižanskega zmotno opredeljen kot keltski (galski), nove analize pa kažejo, da jih je treba obravnavati kot posebno skupino v severnojadranskem imenskem fondu.⁵⁴

DATACIJA NAGROBNE STELE Z MAROFA

Po oblikovnih primerjavah, ki jih je za območje Iga zbrala Edisa Lozić, lahko nagrobno stelo z Marofa uvrstimo med arhitekturne stele tipa edikule z zatrepom (A/III) oz. portretno nišo (B/III).⁵⁵ Natančnejša opredelitev v eno od domnevnih ižanskih delavnic pa je težja. Kot ugotavlja avtorica, so delavnice morda stale v Strahomerju, na Igu in v Iški vasi in so delovale sočasno, med 2. in 3. st.⁵⁶ Delfina na steli z Marofa nimata trikotne repne plavuti niti vrezanih linij, ki bi označevale prsne in hrbtnne plavuti, značilne za delavnico iz Strahomerja. Če upoštevamo debelino stele (26,5 cm), bi

³⁸ *OPEL*, 131; Mócsy 1959, 167. Podobno razprostranjenost naštevata tudi Katičič 1966, 158; Lochner von Hüttenbach 1989, 38.

³⁹ *CIL* III 3862 = *AIJ* 186 = *lupa* 3701 = EDR134951.

⁴⁰ *CIL* III 5265 = *AIJ* 57 = *lupa* 3616 = HD067148.

⁴¹ *CIL* III 11579 = *lupa* 2465 = HD056422.

⁴² *CIL* III 5440 = *lupa* 1217 = HD038640.

⁴³ Strahomer: *CIL* III 3788 = *lupa* 5563 = EDR148319 – *Bucioni* namesto *Bugioni*. Ig: *CIL* III 3797 = *lupa* 4655 = EDR148386.

⁴⁴ Katičič 1966, 150 in 158; Katičič 1968, 72.

⁴⁵ Meid 2005, 157–158 in 179.

⁴⁶ Repanšek 2016, 338 ss.

⁴⁷ Katičič 1968, 62; Stifter 2012, 261 (*CIL* III 3815 = *AIJ* 141 = *RINMS* 87 = *lupa* 3681 = EDR134931; – *CIL* III 3805 = *lupa* 4184 = EDR148392; – *ILJug* 1078 = *lupa* 4179 = HD013485 = EDR077176; – *CIL* III 3813 = EDR148399; – *CIL* III 3812 = EDR148402; – *CIL* III 10748 = *lupa* 4180 = EDR148403; – *CIL* III 3824 = *lupa* 4187 = EDR148425; – *CIL* III 10743 = *lupa* 3677 = EDR148334).

⁴⁸ *OPEL* IV, 16; Mócsy 1959, 186; Katičič 1968, 62; Alföldy 1969, 278–279; Lochner von Hüttenbach 1989, 128; Kakoschke 2012, 593–594.

⁴⁹ Kajanto 1965, 74–75, 77 in 293.

⁵⁰ Katičič 1968, 62; Stifter 2012, 261 (*CIL* III 10745 = *RINMS* 81 = EDR134912; – *CIL* III 3800 = *AIJ* 132 = *RINMS* 85 = *lupa* 3672 = EDR134929; – *CIL* III 3813 =

EDR148399; – *CIL* III 3812 = EDR148402; – *CIL* III 3804 = 10731 = *AIJ* 134 = *lupa* 3674 = EDR148271; – *CIL* III 3799 = 10730 = *lupa* 5564 = EDR148216; – *CIL* III 3808 = EDR148291; – *CIL* III 3861 = 10758 = *lupa* 4201 = EDR155653; – *AIJ* 195 = *lupa* 3709 = EDR136401).

⁵¹ *OPEL* II, 142; Mócsy 1959, 174; Alföldy 1969, 204; Lochner von Hüttenbach 1989, 79; Kakoschke 2012, 423–424.

⁵² Katičič 1968, 62; Lochner-Hüttenbach 1965, 25 in 40; Stifter 2012, 261 (*CIL* III 3797 = *lupa* 4655 = EDR148386; – *CIL* III 3796 = *lupa* 4654 = EDR148387; – *CIL* III 3798 = *RINMS* 84 = *lupa* 4183 = EDR134927; – *CIL* III 3815 = *RINMS* 87 = *AIJ* 141 = *lupa* 3681 = EDR134931; – *CIL* III 3788 = 10727 = *lupa* 5563 = EDR148319; *ILJug* 299 = *lupa* 5570 = EDR148327; – *CIL* III 3866 = *AIJ* 192 = *lupa* 3707 = EDR136395).

⁵³ Kajanto 1965, 258.

⁵⁴ Stifter 2012; Repanšek 2016, 333–334.

⁵⁵ Lozić 2009, 212, 210 Fig. 4.

⁵⁶ Lozić 2009, 215.

bil nagrobnik z Marofa lahko izdelan v Iški vasi,⁵⁷ vendar pa tudi v delavnici na Igu, ki je najdišču najbližja vas.

Po podatkih z izkopavanj je bila stela nedvomno odkrita v poznoantični jami (glej spodaj). To Grahkova povezuje z opustitvijo grobiščne ceste, objekta 1 in grobišča. Morda je celo krasila grobno parcelo, v bližini katere je bila odkrita. Z nekeramičnimi prdatki (novca Vespazijana in Antonina Pija, steklena žara, fibula tipa Almgren 69 in fibula tipa Emona) so grobovi datirani na konec 1. oz. začetek 2. st.⁵⁸ Logično se zdi, da je bržkone v isti časovni okvir treba umestiti tudi stelo z Marofa.

“Hudičevi kamni” – razlog za zavrženje stele?

Že med izkopavanji je bilo ugotovljeno, da so bili rimski kamniti spomeniki v jamo odloženi namenoma. Kamniti ostanki so ležali v jami, pomešani s poznoantično keramiko, ki je na podlagi primerjav datirana v 4. in 5. st.⁵⁹ Nagrobna stela je bila pred odložitvijo v jamo zlomljena na dva dela. Ta sta v jami ležala obrnjena vsak v svojo smer (*sl.* 3 in 4: PN 200 in PN 202 + 211), z napisnim poljem obrnjenim proti tlom. Pod težo ostalega kamnitega gradiva se je potem na dva dela razlomil še večji del spomenika, tako da je bil nagrobnik ob odkritju zlomljen na tri dele (PN 200, -202 in -211). Toda kaj je bil razlog za tako uničenje nagrobne stele? Kaj je zmotilo poznoantične prebivalce Marofa, da so rimske kamnite spomenike morda načrtno (?) uničili in jih zmetali v jamo?

Bogate plasti apnenca v neposredni okolici Iga (v Podpeči, Sv. Ani, Glinicah, Stajah in Skopačniku)⁶⁰ in številna ledinska imena kažejo na izkoriščanje lokalnega apnenca za žganje apna,⁶¹ vendar je pri opisani jami takšna interpretacija manj verjetna. Apnenice so običajno stale v bližini kamnolomov, za pridobivanje apna pa so bile potrebne večje količine kamna, da se je žganje splačalo.⁶²

Manj verjetna je tudi predpostavka, da bi kamnite ostanke iz jame uporabili za gradbeni material. Ponovno uporabo antičnih spomenikov sicer

potrjujejo številni rimski nagrobniki, vzdani v ižanskih domačijah, gospodarskih poslopih in cerkvah, hkrati pa na načrtno skladiščenje antičnega kamnitega gradiva kaže tudi primer iz antične Emone. Walter Schmid je med izkopavanji mesta leta 1911 v t. i. zlatarjevi hiši (hiša IV) v bližini južnega emonskega obzidja naletel na več antičnih spomenikov, ki so bili tam namensko odloženi. Hišo so v pozni antiki uporabljali za nekakšno skladišče, kjer so zbirali kamnite spomenike, da bi jih kasneje uporabili kot gradbeni material, morda celo za popravilo obzidja.⁶³ Četudi predpostavljamo, da so bili kamniti spomeniki z Marofa namenjeni ponovni uporabi, se postavlja vprašanje, zakaj bi si “zbiratelji” otežili delo in kamniti material kopicili v jami? Dvigovanje spomenikov iz jame je bilo že za arheologe zelo naporno in je zahtevalo trud in napor več ljudi hkrati.

Teoretično bi obstajala tudi možnost, da je v nagrobnik (ali v njegovo bližino) udarila strela. Območje udarca strele so svečeniki obredno očistili, predmet, v katerega je strela udarila, pa obredno zakopali v jamo. Edini primer takšnega pokopa strele z območja Slovenije je bil odkrit l. 1901 na Rimski cesti v Ljubljani.⁶⁴ Ker pa na kamnitih spomenikih z Marofa ni sledov ožganosti (oz. morda ti sploh ne bi bili nujno vidni), prav tako manjka napis, s katerim bi takšen predmet, ki je postal tabu, označili, je po mojem mnenju predpostavka o udarcu strele manj verjetna.⁶⁵

Verjetneje je treba poznoantično jamo s spomeniki povezati s krščanstvom. Sledovi poganstva verovanja so se v Emoni ohranili vse do poznega 4. st.⁶⁶ Z milanskim ediktom leta 313 je postalo krščanstvo enakopravna vera s preostalimi religijami v cesarstvu, cesar Konstantin (306–337) pa je v svojem tridesetletnem vladanju radikalno nastopil proti poganstvu: prepovedal je postavljanje podob bogov in ukazal rušenje poganstvih templjev. Njegov sin Konstancij II. je to politiko nadaljeval in ob morebitni malomarnosti strogo kaznoval provinci-

⁶³ Šašel Kos 2014, 90, 91.

⁶⁴ *RINMS* 30; EDR129032; *lupa* 8884; EDCS-11300964: *Fulg(ur) c(onditum)*. Prevod: Pokopana strela. Hrani: NMS, inv. št. L 49.

⁶⁵ Spomeniki z omembo pokopa strele so znani tako iz Italije kot iz provinc. Glej nazadnje odkrit spomenik z najdišča Todi: *Fulgur Conditum*, il sepolcro del fulmine [http://roma.repubblica.it/cronaca/2010/08/09/foto/fulgur_conditum-6175330/1/?refresh_ce] [zadnji dostop 26. 06. 2016]. Za predlog razlage se najlepše zahvaljujem prof. Claudiu Zaccariji in prof. Fulviji Mainardis.

⁶⁶ Bratož 2014, 48 in 302.

⁵⁷ Lozić 2009, 212–214.

⁵⁸ Grahek 2014a, 64–65.

⁵⁹ Takšno datacijo je kmalu po odkritju najdb postavila Zvezda Modrijan, Inštitut za arheologijo, ZRC SAZU.

⁶⁰ Ramovš 1990, 15–20; *RINMS*, str. 18–19, sl. 3.

⁶¹ Ramovš 1990, 163–166.

⁶² Bras 1977, 75.

alne namestnike, če niso ukrepali proti poganstvu. Leta 392 je cesar Teodozij (379–392), vnet katolik, prepovedal poganstvo in z njim povezane običaje. Templji so se sicer do konca 4. st. le redko uničevali, a z dekretom 399 je bilo določeno, da se uničijo vsa svetišča na deželi. Leta 407/408 se je začelo sistematično rušenje poganskih kipov in oltarjev ter tudi privatnih svetišč, zlasti na Vzhodu.⁶⁷ Nasprotno pa na Zahodu ni poznan noben zakon, ki bi odredil uničevanje poganskih sakralnih objektov. Rušenje poganskih kipov, napisov in svetišč, torej zlasti sakralnih spomenikov, je potekalo v bolj blagih oblikah kot na Vzhodu.⁶⁸

Virov, ki bi opisovali ali vsaj omenjali uničevanje poganskih ostalin, je malo. Na eni strani je to povezo z lokalnimi iniciativami manjših skupnosti, hkrati pa je krščanstvo takšna uničevanja uporabljalo za samopromocijo.⁶⁹ *Marcus Diaconus* je v življenjepisu sv. Porfirija (*Vita Porphyrii*), škofa v Gazi v letih 395–420, jasno opisal, kakšen je bil krščanski odnos do stare vere. Spomeniki se namreč niso samo uničevali, ampak zlasti ponovno uporabljali: “... Škof je naročil, da se ostanki *Marneona* [poganskega templja] uporabijo za tlakovanje trga pred templjem, tako da bodo lahko po njem hodili ne samo moški, temveč tudi ženske, psi, svinje in divje živali.”⁷⁰ Nekaj primerov uničevanja poganskih spomenikov in zlasti ponovne uporabe kamnitega gradiva je znanih tudi iz današnjega slovenskega prostora in sosednjih pokrajin. Medtem ko je bilo ravnanje s poganskimi spomeniki v Akvileji precej nasilno (Teodozij je leta 391 izdal strog zakon proti poganstvu), bi lahko nekatere najdbe kazale na uničevanje spomenikov zaradi širjenja krščanstva tudi na ozemlju današnje Avstrije, predvsem na Koroškem in Štajerskem.⁷¹ Avguštin v opisu bitke pri Frigidu omenja uničevanje poganskih podob, na Rifniku sta dva posvetilna napisa, posvečena

lokalnemu vodnemu božanstvu Akvonu (*Aquo*), služila v 5. st. kot stopnica in vogalni kamen cerkvene stavbe.⁷²

Krščanstvo se je v večjih mestih na jugovzhodno-alpskem prostoru pojavilo v drugi polovici 4. in na začetku 5. st., na podeželju morda celo generacijo do dve kasneje.⁷³ V ta čas bi lahko datirali tudi jamo s kamnitimi spomeniki z Marofa. Ker je bil v njej najdeni nagrobnik (namenoma?) zlomljen na dva dela ter odvržen z napisno ploskvijo navzdol, se jasno nakazuje verjetnost boja med staro vero in (novim) krščanstvom. Morda je kristjane zmotila upodobitev na steli, ki je niso povezali z upodobitvijo pokojnika, ampak so v njej videli čaščenje nekega domačega božanstva. Ali je teza o hudičevih kamnih in z njimi povezanim demoniziranjem rimskih ostalin od kristjanov primerna in verodostojna tudi na Marofu, pa verjetno nikoli ne bo zagotovo razjasnjeno.⁷⁴

Zahvala

Za pomoč pri interpretacij rezultatov arheoloških izkopavanj se najlepše zahvaljujem Luciji Grahek (ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo). Luki Repanšku (Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje, Filozofska fakulteta) dolgujem zahvalo za potrpljenje pri razlagi zahtevne izzanske antroponimije, Rajku Bratožu (Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta) za pomoč pri zgodovinskih virih in poganski/krščanski problematiki, Petri Žvab Rožič, Luki Galetu in Boštjanu Rožiču (vsi Naravoslovnotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani) pa za analizo kamnine. Hvala tudi Marjeti Šašel Kos (ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo) in Claudiu Zaccariji (Dipartimento di Studi Umanistici, Università degli Studi di Trieste) za kritične pripombe in koristne nasvete.

Anja Ragolič
Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za arheologijo
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
anja.ragolic@zrc-sazu.si

⁶⁷ Pillinger 1985, 178, 179.

⁶⁸ Bratož 2014, 303, 304.

⁶⁹ De Vecchi 2012.

⁷⁰ Marcus Diaconus, *Vita Porph.* 76: τὰ ὑπολειφθέντα σκύβαλα τῆς μαρμαρῶσεως τοῦ Μαρνείου [...] ἐκέλευεν ὁ ὁσίος ἐπίσκοπος πρὸ τοῦ ναοῦ ἔχῳ εἰς τὴν πλατεῖαν πλακωθῆναι, ἵνα καταπατώνται οὐ μόνον ὑπὸ ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ γυναικῶν καὶ κυνῶν καὶ χοίρων καὶ κνωθάλων. Za ponovno uporabo antičnih spomenikov zlasti v pozni antiki glej Marano 2012.

⁷¹ Pillinger 1985, 179–182 (z navedbo naslednjih najdišč: Lendorf pri Teurniji, Virunum, Hohenstein, Wabelsdorf/Vabnja vas, Wutschein/Bučinja vas, Frauenberg pri Lipnici, St. Margarethen in Lavamünd/Šmarjeta v Labotski dolini, v obdonavski Avstriji pa Mauer an der Url).

⁷² Bratož 2014, 304–305.

⁷³ Bratož 1990, 8; Bratož 2014, 302.

⁷⁴ Nagrobna stela je bila z večino kamnitega materiala po koncu izkopavanj prepeljana v začasno hrambo v prostore občine Ig.

Rimski kamniti spomeniki iz cerkve sv. Janeza Krstnika v Podkraju pri Tomišlju

Roman stone monuments in the Church of St. John the Baptist in Podkraj near Tomišelj

Dejan VERANIČ, Luka REPANŠEK

Izvleček

Članek prinaša celovit popis in podrobno analizo vseh do danes znanih epigrafskih in anepigrafskih rimskih spomenikov iz podružnične cerkve sv. Janeza Krstnika v Podkraju v bližini Tomišlja. Poleg že znane nagrobne stele *CIL* III 3816 = 10735, odkrite konec 19. stoletja, ki jo danes hranijo v Narodnem muzeju Slovenije, so bili ob dvakratni prenovi cerkve leta 2008 in 2010 odkriti številni rimski spomeniki. Obravnavanih in prvič objavljenih je osem novoodkritih spolij, med katerimi sta zagotovo najpomembnejša napisna nagrobna stela in fragment nagrobne stele z ohranjeno portretno nišo in vrtnčasto rozeto, ki je s stališča poznanega nabora rozet unikum. Inventar vključuje še fragment nagrobnika brez ohranjenega napisa, tri temelje za nagrobnike ter dva arhitekturna bloka.

Ključne besede: Slovenija, Podkraj pri Tomišlju, Ig, cerkev sv. Janeza Krstnika, rimska doba, epigrafski spomeniki, anepigrafski spomeniki, ikonografija, avtohtona izžanska osebna imena

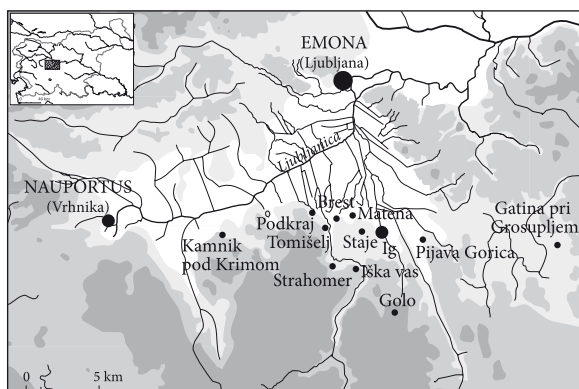
Abstract

The article offers an exhaustive account and analysis of the Roman stone monuments discovered in the Church of sv. Janez Krstnik (St. John the Baptist) in Podkraj near Tomišelj in the Ig area. Beside the already known tombstone *CIL* III 3816 = 10735, discovered at the end of the 19th century and subsequently brought to the National museum of Slovenia, two consecutive renovations of the church in 2008 and 2010 have exposed eight new Roman monuments, which are published here for the first time. The full and comprehensive inventory most prominently involves an inscription and a fragmented tombstone with a partly preserved portrait niche and a unique example of a whirl rosette. The inventory is completed with a further fragment of a weathered tombstone, three supportive bases, and two architectural blocks.

Keywords: Slovenia, Podkraj near Tomišelj, Ig near Ljubljana, Church of St. John the Baptist, Roman period, epigraphic monuments, anepigraphic monuments, iconography, epichoric Ig anthroponymy

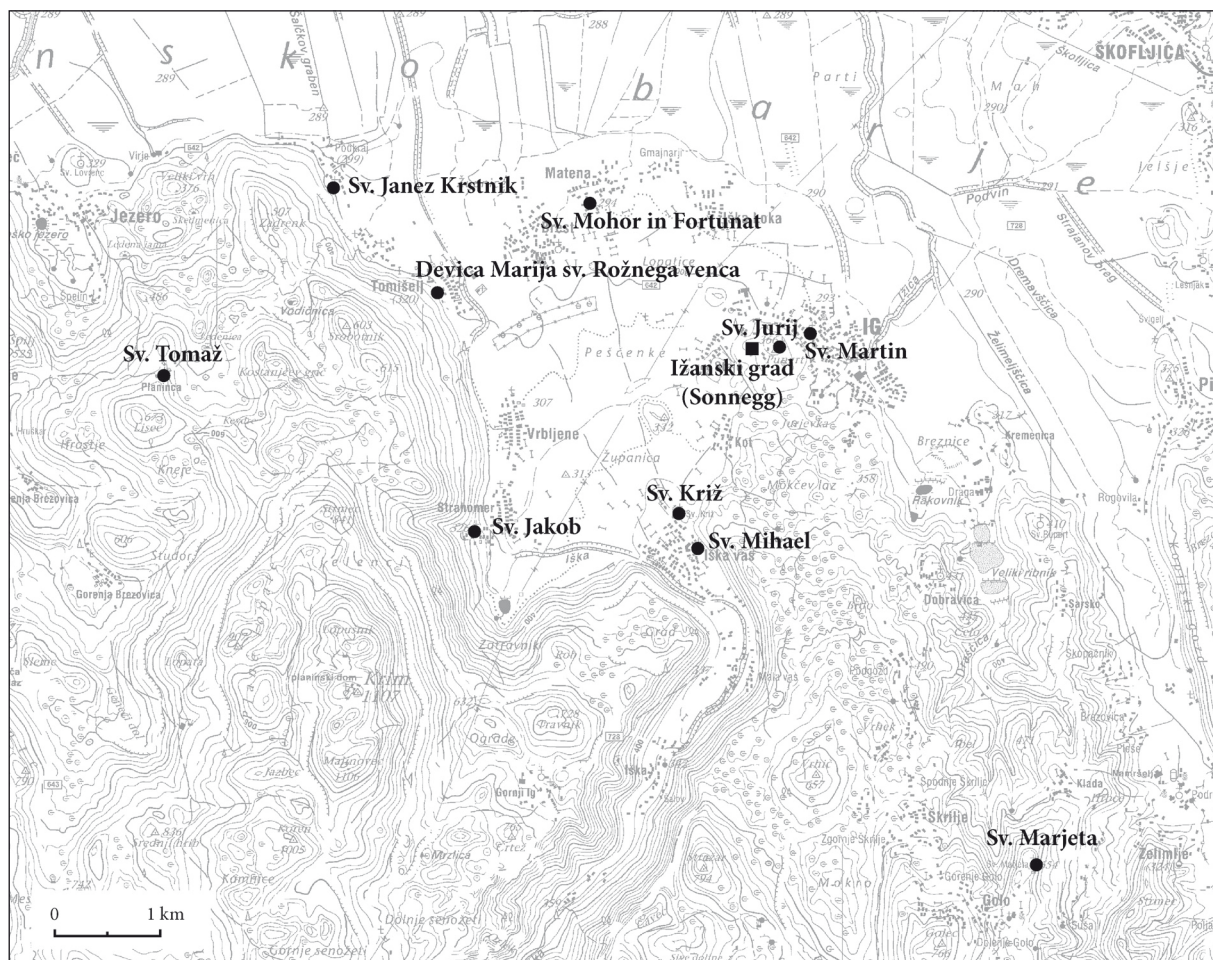
UVOD

Na ozkem pasu kraškega roba Krimskega pogorja in južnega roba Ljubljanskega barja na pol poti med Igom in Podpečjo leži vas Podkraj (sl. 1). Podružnična cerkev sv. Janeza Krstnika, lokalno tudi Šentjanž v Borštu, stoji na umetno izravnanim platoju šest metrov nad vasjo (sl. 3). Cerkev v srednjeveških zapisih sicer ni omenjena,¹ vendar je mogoče domnevati, da je bila na tem mestu prvotno zgrajena srednjeveška krstna kapela, kakršne so po takratni tradiciji gradili ob tekoči vodi na naselitvenih mejah župnijskih območij (Höfler 1986, 59). Cerkev ima srednjeveško ladjo in na severnem zidu fresko iz 15. stoletja, ki prikazuje Križanje s pričujočima Marijo in Janezom Krstnikom. Prezbitერი je gra-

Sl. 1: Ižansko z označenimi nahajališči rimskih spomenikov.
Fig. 1: Sites with Roman stone monuments in the Ig region.

¹ Cerkev se prvič omenja l. 1555 (Mal 1966, 185; Zupančič 2011, 160).

Sl. 2: Cerkve z rimskimi spolijami na Ižanskem.
Fig. 2: Orientation map of the churches with preserved *spolia* in the wider Ig region.

Sl. 3: Podkraj. Pogled na cerkev sv. Janeza Krstnika proti jugu.
Fig. 3: Podkraj. View of the Church of St. John the Baptist facing south.

jen v baročnem slogu in je bil cerkvi dodan po vizitaciji, ki sega v leto 1668 (Volčjak 2011, 303). V tem času so cerkev tudi podaljšali in ji dogradili apsidno. Šiv na cerkvenem zidu je bil dobro viden do leta 2010, ko je bila cerkev zadnjič prenovljena (sl. 4). Po podrtju severne stene so pred dozidavo cerkvene apside mesto, kjer se je zaključeval stari del cerkvene ladje, okrepili in mu dodali notranji obok iz zidakov. Na prvi pogled se zdi, da je nagrobnik št. 2 vzdian na šiv med starim in v baroku dozidanim novim delom cerkve, kar bi pomenilo, da je bil na današnje mesto vzdian šele v tem času, vendar je podroben pregled strukture cerkvene ladje pokazal, da je spomenik približno 70 centimetrov od roba dodanega podpornega oboka, iz česar zanesljivo sledi, da je služil kot zaključni kamen prvotne severovzhodne stene. V času dozidave cerkve sta bila v apsidno vzdiana tudi temelja za nagrobnik št. 6 in št. 7. Na prostoru izravnane terase se je raztezalo do časa dograditve očitno že opuščeno pokopališče. O njem je mogoče sklepati iz navedbe v vizitacijskem poročilu, ki med ukrepi omenja tudi očiščenje drevja in grmovja s cerkvenega pokopališča, in sicer z namenom, da bi se cerkveno obzidje obvarovalo pred koreninami (Volčjak 2011, 303). Zvonik je delno prekril portal vrat z letnico 1704. Na zemljevidu franciscejskega katastra sta poleg cerkve označeni še dve stavbi, od katerih je ena zagotovo mežnarija, ki pa je bila okrog leta 2000 porušena. Ni znano, da bi bile pri tem opažene kakšne spolije. Danes je cerkev podružnica tomišelske župnije.

ODKRIVANJE RIMSKIH SPOLIJ V CERKVI SV. JANEZA KRSTNIKA (sl. 5)

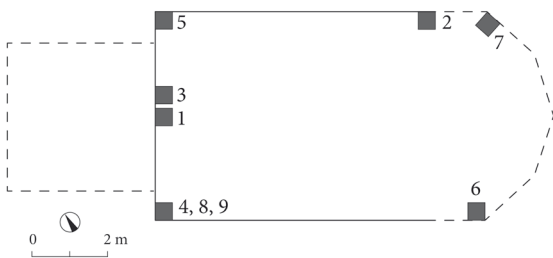
Prvi znani rimski spomenik (kat. št. 1) je bil odkrit v tlaku pred cerkvenimi vrati, kjer ga je prvi evidencialni Alfons Müllner (Müllner 1863, 67 in 80, št. 74). Ker je bila vas Podkraj pred letom 2006 še del Tomišlja, se je za prvotno najdišče tega napisnega spomenika v strokovni literaturi doslej navajala cerkev sv. Janeza Krstnika v Tomišlju (*CIL* III 3816 in 10735 = *AIJ* 142 = *RINMS* 88; Müllner 1879, št. 60; Jesse 1975; Ložič 2008, 183 ss). Po Müllnerjevi objavi je bil spomenik prenesen v lapidarij Narodnega muzeja Slovenije, kjer je danes razstavljen pod inv. št. L 135. Ob delih za drenažo vode okoli cerkvenega zidu leta 2008 so pod fasado odkrili še arhitekturni blok št. 9 (sedaj ponovno v celoti prekrit s fasado) in tri temelje za nagrobnike (kat. št. 5, 6, 7). Arhitekturni blok, vzdian v severozahodni vogal cerkvene ladje (kat. št. 8), je bil delno (ožja stranica) viden že pred posegom l. 2008; glede na razpoložljivo evidenco² je mogoče ugotavljati, da vsaj od leta 1964. Ob menjavi fasade 2010 sta bila odkrita še drugi epigrafski spomenik (kat. št. 2) in fragment nagrobnika (kat. št. 4), vzdian v severovzhodni vogal zunanje cerkvene stene nad že omenjenim arhitekturnim blokom. Ob hkratni prenovi notranjosti cerkve so istega leta naleteli še

² Blok je dobro viden na fotografiji (orientacija proti vzhodu) iz leta 1964 (fotografijo hrani Jože Krašovec st.).

Sl. 4: Podkraj. Šiv med cerkveno ladjo in dograjeno apsido. Viden je spomenik št. 6.

Fig. 4: Podkraj. The seam between the nave and the apse. Nicely visible is monument no. 6.
(Foto / Photo: E. Lozić)

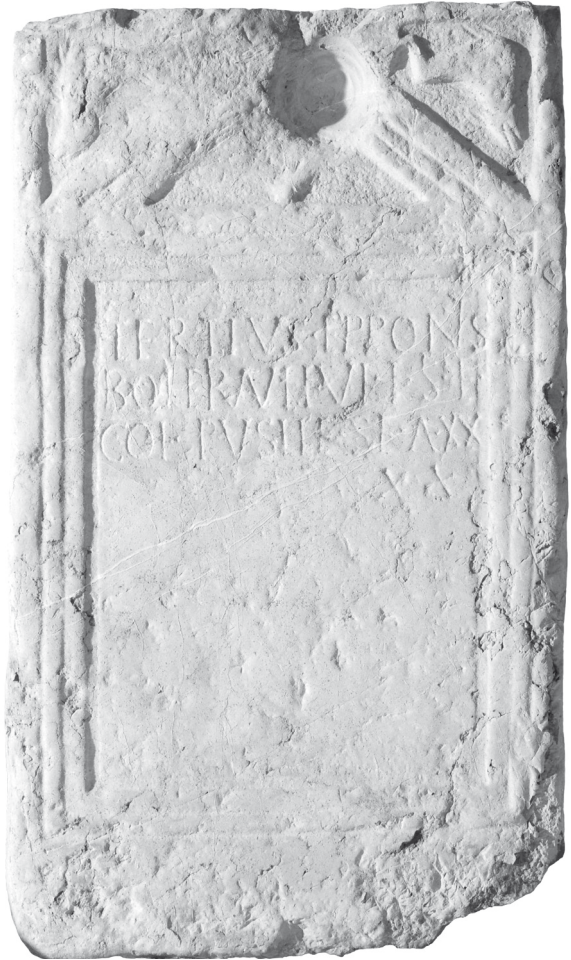
Sl. 5: Podkraj. Tloris cerkve z označenimi najdišči spolij.
Fig. 5: Podkraj. Church ground plan with indicated locations of the *spolia*.

na fragment napisne plošče s portretno nišo (kat. št. 3). Pri odkrivanju in prepoznavanju spomenikov v okviru fasadnih del I. 2010 so sodelovali takratni župnik Srečko Golob, Ludvik Ciber, Jože Krašovec ml., Jože Krašovec st. in Anton Tehovnik ml. Domačini, ki so spolije odkrili, so v njih prepoznali izjemno kulturnozgodovinsko vrednost in gradbena dela pri dvakratni prenovi cerkve med letoma 2008 in 2010 prilagodili tako, da je večina spomenikov ostala vidnih.³

KATALOG S KOMENTARJEM

Vsi spomeniki razen epigrafskega spomenika št. 1 so vzdani v cerkev, in sicer na mestih, kjer so bili odkriti. Položaj posameznih spolij prikazuje slika 5.

³ ZVKDS pri prenovitvenih delih ni bil prisoten.

Sl. 6: Narodni muzej Slovenije. Nagrobnik za Tercija, sina Eppa Boleriana / Boleriava (št. 1).

Fig. 6: The National Museum of Slovenia. Tombstone for Tertius, son of Eppo Bolerian/vus (no. 1).
(Foto / Photo: T. Lauko)

1. Nagrobna stela za Tercija, sina Eppona Boleriana / Boleriava (sl. 6)

Mesto najdbe: Spomenik je bil odkrit v tlaku pred cerkvenimi vrati.

Nahajališče: Konec 19. ali v začetku 20. stoletja je bil nagrobnik prenesen v Narodni muzej Slovenije, kjer ga hranijo pod inv. št. L 135.

Material in mere: Lokalni apnenec. Viš. 1,165 m; šir. 0,68 m; deb. 0,26 m.

Opis: Za podroben opis in starejšo literaturo glej *RINMS*, s. 278.

Literatura: *CIL* III 3816 in 10735 = *AIJ* 142 = *RINMS* 88 = *EDR*-134933

*Tertius · Epponīs [·]
Boleriāni [·] f(ilius) · vi(vus) · f(ecit) · s(ibi) · ēt ·
co(n)i(ugi) · Pusi(l)(a)e · se(pultae) · a(nnorum) ·
XX-
XX*

Prevod: Tercij, sin Eppona Boleriana / Boleriava, je dal za življenja postaviti (nagrobnik) sebi in soprogi Pusilli, pokopani v starosti štirideset let.

Komentar:

Za podroben komentar k napisu glej *RINMS*, s. 279. Glede verjetnejšega branja druge filiacije kot *Boleriavi* in ne *Boleriani*, torej z ligaturnim *ā̄v*, in sicer zlasti na podlagi izpričane imenske formule *Secundus Boleriavs = Boleriavus* na l. 1992 odkriti votivni ari v Stajah (Lovenjak 1997, 70); glej Repanšek 2016, 326.

Datacija: 1. ali 2. st. n. št.

Literatura: *RINMS*, s. 278–279 (s starejšo bibliografijo).

2. Nagrobna stela za Kviemonija in njegovo družino⁴ (sl. 7)

Mesto najdbe: Nagrobna stela je vzdana na zunanjo stran vzhodnega zidu cerkvene ladje med oknoma in je dobro vidna s ceste Tomišelj–Jezero. Pri prenovi fasade leta 2010 je na predelu spomenika omet že deloma odstopal, zato spomenik pri odstranjevanju ometa ni bil poškodovan. Mehanska poškodba, ki v širšem pasu poteka po celotni širini napisne površine, vidna pa je tudi v zgornjem desnem kotu, je zagotovo starejšega nastanka, saj so na obeh mestih poškodbe dobro vidni ostanki fasade, zlepljeni s površino mlajšega loma. Po odkritju napisnega kamna l. 2010 so novo fasado prilagodili obliki spomenika.

Material in mere: Lokalni apnenec. Ohranjena viš. 0,915 m; ohr. šir. 0,565 m; debeline ni mogoče določiti.

Opis: Ohranjen je večji del nagrobnika. Napis pokriva le zgornjo polovico napisne površine. Celoten desni rob je utrpel mehansko poškodbo, zlasti na vrhu, kjer manjka zaklinek. Poškodba se poševno zajeda tudi v napisno polje, in sicer vse do dna plošče, ki v celoti manjka. Zlasti izstopa-

joča je mlajša prečna poškodba napisnega polja, ki je bolj poškodovala tretjo in manj drugo vrstico. Nepoškodovana površina kamna je dokaj dobro ohranjena.

Nagrobna stela ima obliko fasade edikule. Napisna površina in zatrep sta obdana s šablonskim okvirjem. Zatrep vsebuje rombično rozeto z luknjico, nad katero je dvoročajni vrč na nogi. Identična rozeta je bila evidentirana tudi na nagrobnem spomeniku za Pletorja Lepija (*Pletor Laepius*) in Mojoto (*Moiota*) iz Staj (*CIL* III 3804 in 10731 = *AIJ* 134) in na nagrobniku za Buiona, Brokcijevega sina (*Buio Brocci f.*), z Iga (*CIL* III 3790 (+ s. 1731) = *AIJ* 129 = *RINMS* 82). V krogu in kolobarju se običajno prepozna sorazmerno pogost način upodabljanja sonca v skladu s predstavnim svetom avtohtonega predrimskega prebivalstva (prim. Stipčević 1981, 11; Lozić 2008, 54). Iz strani zatrepa izhajata dve stebli, okrašeni z listi, s čimer je mogoče delno primerjati rozeto s stebli na nagrobnem spomeniku za T. Varija (*RINMS* 39). V levem zaklinku je še prepoznaven plitev relief spuščajočega se delfina. Ohranjena je le repna plavut, medtem ko je preostali del reliefa močno poškodovan.

Pisava je rustikalna, vendar so črke dokaj pravilne in opremljene s serifi. Med besedami so dosledno uporabljena ločilna znamenja trikotne oblike, ki v tretji vrstnici niso v celoti vidna. Prvi dve vrstici sta previdno vklesani, medtem ko je kvaliteta izdelave tretje in četrte vrstice slabša. Spodnji del tretje vrstice je opazno manj enakomeren kot razporeditev črk v prvih dveh vrsticah. Izstopajoči sta zlasti obe črki *V* (*COIVGI* in *V(ivae)*, vr. 3), ki se ne dotikata osnovne črte, zlasti prvi *V* pa je v primerjavi z ostalimi precej ožji. Zaporedje črk v *FILIAE* (vr. 4) je natrpano in neporavnano. Povprečna višina prvih dveh vrstic je 6,5 cm z odstopanjem manj kot pol centimetra, medtem ko so črke v zadnji vrstici visoke od 6 do 7 cm. Razmik med prvima dvema vrsticama je 1,5 cm, med zadnjima vrsticama pa od 2 do 2,5 cm. Na podlagi teh ugotovitev lahko predvidevamo, da je bila četrta vrstica, deloma pa v tem primeru tudi tretja, ki vsebuje ime pokojne hčere, dodana naknadno. Tretja vrstica je deloma poškodovana. Čez napisno površino poteka širši pas temnejše, neoksidirane kamnine kot posledice mlajšega loma, ki je nastal z mehanično poškodbo spomenika, tako da je dejansko vidna le spodnja polovica črk. Zanesljiva rekonstrukcija napisa je bila mogoča šele po opravljeni avtopsiji spomenika na terenu. Vrstici 1 in 3 sta na mestu, kjer je bil nagrobnik odrezan ob vgradnji v zunanjo steno,

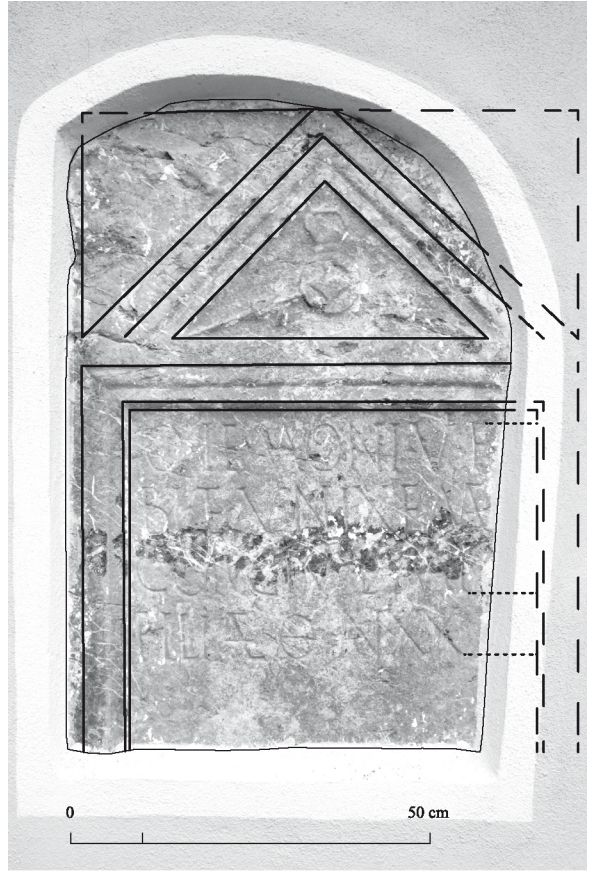
⁴ O novoodkritem nagrobniku glej dalje v prispevkih v tej št. Arheološkega vestnika: Repanšek (2016) o epigrafiki in Žvab Rožič, Gale, Rožič (2016) za makrolitološki opis in natančnejšo določitev kamnine.

Sl. 7: Podkraj. Nagrobna stela za Kviononija in njegovo družino (št. 2).

Fig. 7: Podkraj. Tombstone for Q(u)iononi(s) and his family (no. 2).

poškodovani. Na koncu prve vrstice tako manjkata črki *S* in *I* (*SIBI*), medtem ko v drugi vrstici na manjkajočem delu napisne površine zagotovo ni bilo dodatnega besedila, saj se ohranjeni del napisa brez prekinitev nadaljuje z začetkom tretje vrstice. Enako po vsej verjetnosti velja tudi za četrto vrstico, ki se sporočilno povsem logično zaključuje. Rekonstrukcija zaključka besedila tretje vrstice je težavnejša (o tem v nadaljevanju), zato je bila za ugotovitev, koliko napisne površine dejansko manjka, izvedena rekonstrukcija celotnega desnega roba nagrobne stele (sl. 8). Ta je mogoča zaradi ohranjene desne polovice trikotnega zatrepa, s tem pa temelji na nujni predpostavki, da je bil okvir napisne plošče na levi in na desni strani enak.⁵ Z drobno črtkano črto na skici so označena mesta izmer od skrajnega desnega roba zadnje črke. V prvi vrstici je to črka *F(ecit)*, od katere se predvideva še 7 cm napisne površine (tj. ob upoštevanju predvidenega prostora

Sl. 8: Podkraj. Rekonstrukcija manjkajočega roba napisnega spomenika (št. 2).

Fig. 8: Podkraj. Reconstruction of the missing part of the tombstone (no. 2).

za ločilna znamenja med besedami, ki so na nepoškodovanih delih dosledno uporabljena). V vr. 2 je od ligature *AE* do roba napisne površine 6 cm. V vr. 3 od vertikalne haste 9,5 cm. V vr. 4 pa je med številko *X* in okvirjem mogoče predvideti 10 cm manjkajoče površine. Ligature: vr. 2: *ET*, *VE*, *MAE*; vr. 3: *ET*, *MA* (?); vr. 4: *AE*, *AN*. Ligatura *MA* v vrstici 3 je zelo verjetna. V drugem kraku črke *M* je namreč mogoče otipati ravno, globoko zarezo, ki skoraj zagotovo ni naravnega nastanka. Sledeča hasta se v spodnjem desnem kotu jasno zaključuje s serifom, kar pušča odprte naslednje možnosti: *I*, *N* in manj verjetno *F* (glede branja gl. rubriko komentar).

Qiononi · *v(ivus)* · *f(ecit)* · [*si*]-
bi · *et* · *Vēnixemāe*
co(n)iugi [-] *v(ivae)* [-] *et* · *Māi*[-
filiae · *Θ(orbitae)* · *an̄(norum)* · *XX*

⁵ Zmanjšalo se je popačenje leče fotoaparata.

Prevod: Kviemonij⁶ (*Quiemonis*) (?) je dal za življenja postaviti (nagrobnik) sebi in še živeči soprogi Veniksemi ter hčeri Mai[---], ki je umrla stara dvajset let.

Komentar:

Če je v zaporedju *QIEMONI* upravičeno prepoznati osebno ime *Q(u)iemoni(s)*, je to z novoodkritim napisnim spomenikom vsekakor izpričano prvič (*hapax legomenon*). Zaporedje *EMONS* za verjetno *EMON(I)S* se pojavi kot filiacija v zvezi *Secco Emon(i)s* (Emona, *CIL* III 3861). *CIL* 10758 (prim. *lupa* 4201) na podlagi Valvasonijevega branja *SECCO /// EMONS* (Valvasonius, f. 52') v 9. vrstici beleži lakuno med imenom *Secco* in filiacijo *Emon(i)s*. Ker je napisni kamen izgubljen, dejanske narave predvidene lakune žal ni mogoče preveriti, vendar bi bilo v tem primeru prednost treba dati Apijanju, ki beleži neprekinjeno zaporedje *SECCOEMONS Y = Secco Emon(i)s f(i)lius* (*Inscriptiones*, 1534, 731, 4). Poleg tega je filiacija *Emon(i)s* ponovljena v naslednji vrstici (*an(norum) LI. Emon(i)s Y / Θ*). V obeh navedenih primerih gre torej po vsej verjetnosti za kratko osebno ime **Em(m)on-* oz. **Ēmon-* in zagotovo ne za vzporednico novoodkritemu hapaksu.

Glede na sintakso napisa (*Q(u)iemonis vivus fecit sibi ...*) bi bilo v zaporedju *Q(u)iemoni* le s težavo mogoče prepoznati latinizirano dativno obliko, tj. razen v primeru, da gre za napako in je bilo ime po anticipaciji (tj. po naslonitvi na dajalniško obliko neposredno sledeče formule *fecit sibi*) namesto v imenovalniku izpisano v dajalniku. Prav tako ni verjetno, da gre za genitiv očetovega imena *Q(u)iemoni(s)*, saj bi bila navedba filiacije brez osebnega imena brez vsakršnih vzporednic. Gola navedba moškega osebnega imena brez filiacije oz. patronimika je v korpusu izanskih napisnih nagrobnih spomenikov sicer prav tako izjemno redka, vendar v tem primeru elipsa ni tako moteča, saj bi jo bilo teoretično mogoče pojasniti tudi kot nenameren izpust ali, kakor se zdi bolj verjetno, načrten izogib ponovitvi kontekstualno jasne informacije v primeru, da gre pri odkriti spoliji prvotno le za eno od nagrobnih

stel v sklopu družinske grobne parcele. Delno vzporednico tovrstni možnosti morda predstavlja nagrobnik *AIJ* 133 z osebniima imenoma *Nammo* in *T. (Tertius?)*, ki nastopata brez filiacije, saj te očitno ni bilo treba ponovno izpostavljati (*Nammo · et · T · fili(i) / parentibus · d(e) · s(uo) · / vivi · f(ecerunt) ...*), vendar v tem konkretnem primeru zgornji del nagrobnika, ki pa je verjetno vseboval imeni obeh staršev, manjka.

Pri zapisu *Q* namesto pričakovanega digrafa *QV*, ki v sklopu latinske grafije praviloma sicer predstavlja neločljivo zaporedje, gre lahko za napako pri izdelavi napisa (morda po haplografiji *QI- ← QVI-*), čeprav se zdi verjetno, da je ta poenostavitev, ki ima v okviru latinske epigrafike sicer izjemno malo vzporednic,⁷ lahko posledica poskusa pridobitve prostora (gre za po širini relativno kratko napisno površino),⁸ k čemur prim. tudi eventualni izpust izglasnega *-s* kot v številnih genitivnih oblikah, izglasnih na *-i* (prim. npr. *Frontoni(s)*, *CIL* XIII 3805).

Zaporedje *Q(u)iemoni(s)* je torej po vsej verjetnosti treba razumeti kot osebno ime v nominativu in posledično sklepati na končnico *-is* v nominativu ednine osnov na *-io-* za soglasnikom, ki doslej v okviru nabora sklonskih oblik te sklanjatve (prim. gen. *Neuntii, Poetii*) še ni bila evidentirana. Glede etimologije imena gl. dalje Repanšek 2016, 342–346. Manj verjetno je, da bi bilo v zaporedju treba prepoznati okrajšavo za *Q(uintus)* oz. *Q(artio)* (na Ižanskem ni teoretično izključen niti *Q(uartus)*),⁹ saj med prvima dvema črkama ni ločilnega znamenja, prav tako pa v tem primeru zaporedje *Iemoni* ne prepriča kot morebitni del imenske formule. Primerljivo zaporedje *Iemonius*, enkrat izpričano kot gentilicij na zdaj izgubljenem spomeniku iz Svištova, ant. *Novae – Moesia Inferior* (*CIL* III 758, gl. *OPEL* II, 191), ne pride v poštev, saj dvodelna imenska formula z latinskim preimenom in gentilicijem na Ižanskem ni nikjer izpričana, prav tako v tem primeru ne bi pričakovali rodilniške oblike *Iemoni(i)*. Skoraj zagotovo je tudi izključeno branje *Q(uintus) I(ulius) Emoni*

⁷ Prim. *Cieta* (Hispania), *Qie<t>ta* (Dalmatia) (*OPEL* IV, 17), morda z vulgarnolatinskim (vlat.) prehodom **k^ujē-* v **kⁱjē-* tipa vlat. **lakju* za latinsko *laceu* proti *quescas* (*CIL* V 2108) za lat. *quiēscās* s prehodom **k^ujē-* > **k^ujē-* tipa furlansko *cēt* < lat. *quētus*.

⁸ Če ne gre za poskus kodiranja nelatinske fonetike z latinsko grafijo, o čemer gl. Repanšek 2016, 345–346.

⁹ Za verjetno pojavitev imena *Quartus* v funkciji moškega osebnega imena v sklopu izanskih nagrobnih napisov prim. *CIL* III 10744 (*Quartus / Voltaronis / f*).

⁶ Ker gre najverjetneje za osnovo, ki je historično gledano identična z latinskimi osnovami na *-ius*, je bilo ime mogoče sloveniti le kot Kviemonij (z rodilniško obliko Kviemonija), pri čemer oblika seveda ne implicira dejanskega izhodišča ***Quiemonius!* Tovrstno pravilo slovenjenja je ustrezno aplicirati tudi na venetska imena na *-(i)s* < **-ios* tipa *ve.n.noni.s.*, *kavaron:s.*, *.o..s.t.s.* ipd. (torej Venonij, Kavaronij, Ostij), saj gre za identičen morfonološki pojav.

(*filius*) (za osamljeni primer latinske tročlenske imenske formule z avtohtonim imenom v filiaciji sicer prim. *CIL* III 10740 = *AIJ* 131, na katerem je posredno izpričan *P(ublius) Varisidius Hosti f.*), saj poleg dejstva, da med črkami *Q*, *I* in *E* ni ne ločilnih znamenj ne teoretično pričakovanega razmika, ne bi pričakovali niti okrajšave gentilnega imena, razen če je bilo to seveda razvidno iz (ne)posrednega konteksta (gentilno ime *Iulius* na ižanskem prostoru sicer ni niti izpričano niti pričakovano). Okrajšana imena so na ižanskih spomenikih izredno redka, in sicer se okrajšave nikdar ne pojavijo v sklopu avtohtone antroponimije, temveč le (in še to zelo izjemoma) v primeru latinskih kognomenov, pretvorjenih v osebna imena. Takšni so *Q · Ebonici* (*CIL* III 10741 = *AIJ* 136) za verjetno *Q(uartio) Ebonici (filius)*, k čemur prim. *AIJ* 135 (*Quartio · Eb/onici · f ·*), že omenjeni nagrobnik *AIJ* 133 (*Nammo · et T ·*) ter imenska formula *Sabinus · Val · f* (*CIL* III 10733 = 3809 + s. 2328,26 = *AIJ* 138 = *RINMS* 86) z *Val.* v filiaciji za verjetni latinski kognomen (tu rabljen v funkciji očetovega osebnega imena) *Valentis* (k *Valens*). Vsaj v prvem primeru je nagrobnik primarno zagotovo pripadal družinski grobnici oz. grobni parceli, s čimer utegne biti neposredno povezana prva okrajšava *Q.* (*AIJ* 135), pri *T.* (*AIJ* 133) pa je ta deloma lahko tudi v zvezi z v tem primeru splošno predvidljivostjo latinskega kognomena *Tertius*, ki na spomeniku nastopa v funkciji osebnega imena. V primeru, torej, da bi bilo izpričano zaporedje *QIEMONI* vendarle treba razumeti kot dve zaporedni imeni, pri čemer bi bilo prvo okrajšano, je kot teoretično, četudi malo verjetno možnost interpretacije ob tem treba predvideti tudi branji *Q (·) {I}emoni(s) (filius)* oz. *Q (·) Iemoni(s) (filius)*, v prvem primeru z napako za *Q. Emoni(s)* k že omenjenemu osebnemu imenu **Em(m)on-* v filiaciji in v drugem s posredno izpričanim avtohtonim osebnim imenom **Iem(m)on-* oz. **Iēmon-*, ki bi v tem primeru seveda predstavljal *hapax legomenon*.¹⁰

Žensko ime *Venixema* (var. k *Venixama*) je omejeno na Ižansko; izpričano je tako v varianti *Venixema*, torej z *-ema* za *-ama*, prim. *Venixemae* (*CIL* III 3797), kot v pričakovani obliki *Venixamae* (*CIL* III 3825 = *RINMS* 90). Kljub *RINMS* 90 (zlasti s. 283) branje *Venix Empetonis* v primeru *CIL* III 3820 ni ekonomično, saj bi bilo tako osebno

ime **Empeton-* kot ime *Venix* v sklopu ižanskega imenskega fonda v celoti izolirano (**uen(H)i-k-* oz. **uen(H)-ik-/ik-?*). Poleg tega je obstoj strukturno doslej motečega genetiva osebnega imena *Empetonis* za *Petonis* (torej *VENIXEM(A) / PETONIS F. / ...*, tako npr. že Krahe 1929, 125), ki temelji izključno na podlagi tipološko vzporednih napisov, kjer na prvem mestu nastopa *pater familias*, sedaj mogoče zanesljivo zavriniti na podlagi novoodkritega nagrobnika (Ragolič 2016, 292), ki z nominativom *Petto* (vr. 1) in genetivom *Petonis* (vr. 6–7) nedvomno potrjuje branje *Venixem(a)*¹¹ *Petonis f(ilia)* tudi v primeru *CIL* III 3820.

Ime *Venixal/ema* se na Ižanskem vsakokrat pojavi v izrazito avtohtonem imenskem kontekstu, prim. *Venixem[a] Petonis f.*, *Venixemae Voltregis f.*, *Venixamae Plunconis f.*, zato ga je brez dvoma treba oceniti kot del avtohtonega ižanskega imenskega fonda. Primerljivo je moško ime *Venixamus*, izpričano kot *Venixamus* (*ILTG* 439, Germania Superior – Saverne), *Venixsamf* (*CIL* XIII 1357, Aquitania – Alichamps) in *Venixxamf* (*CIL* XIII 1125, Aquitania – Poitiers) (*OPEL* IV, 154), ki pa ga je etimološko, distribucijsko in kontekstualno gledano¹² mogoče identificirati kot zanesljivo keltsko (natančneje galsko) imensko dediščino. Pri odnosu med galskim moškim imenom *Venixamo-* in ižanskim ženskim imenom *Venixama ~ Venixema* gre seveda le za popolno besedotvorno vzporednico **uenik-isamo-* ‘amīcissimus, cārissimus’ (z naknadno sinkopo **uenik[†]samo-* vsaj v primeru ižanske variante)¹³ k podstavnemu pridevniku **uen-i-ko-* ‘amīcus’,¹⁴ nikakor pa za obe skupini imen ni upravičeno predpostavljati istega jezikovnega vira.¹⁵ Varianta *Venixema z e* pred *m* za izvorno *Venixama* lahko kaže ali na šibitev nenačlenega ajevskega samoglasnika tipa *Calandinus* za *Calandinus* oziroma na sistemski / sporadični

¹¹ Oz. *Venixem[a]?* – ponovne avtopsije zapisa ni mogoče opraviti, saj je nagrobnik izgubljen.

¹² Prim. npr. *Venixamus Meddili f.* (*ILTG* 439), pri čemer se v genetivu očetovega imena ohranja diagnostično galski hipokoristik **Mets-ilo-* h gal. **metsu-* = stirs. *mess* ‘sodba’.

¹³ Stifter 2012a, 256–257; id. 2012b, 543. Neustrezno Krahe 1929, 125, ki na podlagi priponskega zaporedja *-ama* primerja žensko osebno ime *Lubama* (*CIL* V 4637, ib. 5004; Krahe 1929, 69).

¹⁴ Tvorjenemu k praindoevropskemu glagolskemu korenu **uenH-* ‘vzljubiti’ (prim. galsko *ouevukot*, *RIG* I G–279, in v več indoevropskih jezikih prisotni etnonim **Venet-* < **uenH-et-*).

¹⁵ Kljub mnenju, izraženem v Katičić 1968, 102 in 110; prim. Hamp 1978, 61 (Lochner-Hüttenbach imena ne omenja).

¹⁰ Ob tem je vredno ponovno poudariti, da sta branje in interpretacija napisa *CIL* III 3861 = 10758, v katerem se pojavi ime *Emo*, skrajno problematična.

prehod nenaglašenega kratkega *a v /æ/ (pisano kot <a> ~ <e>) pred nosnikom. Zadnje se sicer zdi manj verjetno glede na podoben pojav v primeru *Voltarenis* (CIL III 3802)¹⁶ za prvotno *Voltaronis* (ib. 3758 in 10726; ib. 10744; ib. 3818), prim. še feminativ *Voltaronti* (ib. 3877 (+ s. 1734); ib. 3860), kjer do samoglasniške alternacije *o ~ e* prihaja v povsem drugačnem fonetičnem kontekstu, in zlasti z ozirom na strukturno primerljivo žensko osebno ime *Voltisema* (*Aguntum*, AE 1989, 587; ib. 1996, 1190), s prav tako izpričanim ejevskim samoglasnikom za izhodiščni nenaglašeni *a* v **uolt-isamā* (k **uol-to*- 'dēsīderātus'). Ime nastopa brez filiacije, kar je v sklopu ižanskih napisov sicer redko, a ne povsem brez vzporednic (prim. npr. obravnavani nagrobnik št. 1).

V primeru zaporedja *Mai[---]* (vr. 3) gre nedvomno za žensko ime. Takoj za vertikalno hasto (tu brano kot *i*) je napisno polje odrezano, kar otežuje rekonstrukcijo manjkajočega izglasnega zaporedja. Vsekakor je na podlagi povprečne širine posameznih črk in približnega izračuna manjkajoče napisne površine za zapolnitev lakune mogoče predvideti največ dve črki oz. eno obsežnejšo ligaturo tipa *māe*. Ker se v imenu lahko ohranja tako dativna oblika ženske ajevske osnove na *-ae* (eventualno zapisano z ligaturo *AE*) kot nazalne osnove na *-oni* oz. *-uni* (eventualno z ligaturo *NI*), hasta pa lahko predstavlja dejanski *I*, nekoliko manj verjetno pa tudi začetek črke *N* (teoretično, vendar zaradi neupravičenega zaporedja ***Mai*f- nerealno tudi *F*), se kot možne zdi upravičeno predlagati restitucije **Mai*[?]ae / **Man*[?]ae oz. **Man*[?]o/uni. K zadnji možnosti prim. dajalniško obliko *Manuni* (CIL III 3871 = *AIJ* 195 = Šašel Kos 1998, št. 10) k ženskemu osebni imenu **Manūn*-.

Datacija: Okvirna datacija spomenika je mogoča prek primerjave z že omenjeno stelo CIL III 3790 (*RINMS* 82), ki vsebuje enako rozeto, z obravnavanim spomenikom pa jo je mogoče vzporejati tudi tipološko – oba spomenika sodita v skupino stel s trikotnim zatrepom in profiliranim obodom podtipa AII (klasifikacija po Lozić 2009). Primerljive so celo oblike črk, zlasti *Q*, *E*, *V* in *B*, ter dosledna uporaba trikotnih ločilnih znamenj. Spomenika bi torej lahko označili za sočasna in ju grobo datirali v čas 2. st. n. št.

Literatura: Neobjavljeno. Dalje o imenu *Q(u)iemoni(s)* glej Repanšek 2016, 342–346.

Sl. 9: Podkraj. Fragment nagrobne stele (št. 3) s portretno nišo, vrezanim plitvim reliefom delfina in rozete.

Fig. 9: Podkraj. Fragment of a funerary stele (no. 3), including a portrait niche, a shallow relief of a diving dolphin and a rosette.

3. Fragment nagrobne stele s portretno nišo in vrezanim plitvim reliefom (sl. 9)

Mesto najdbe: Spomenik je bil odkrit ob notranji prenovi cerkve leta 2010. Vzidan je v nišo ob vhodnih vratih, tako da sta vidna relief in stranska ploskev nagrobnega spomenika.

Material in mere: Lokalni apnenec. Ohr. viš. 0,42 m; ohr. šir. 0,30 m; deb. 0,22 m.

Opis: Spolija predstavlja desni zgornji vogal prvotnega nagrobnega spomenika. Leva polovica in spodnji del plošče z napisnim poljem v celoti manjkata. Poškodovana je tudi površina v desnem zgornjem kotu. Portretna niša je pravokotne oblike in se v spodnjem delu zaključuje s profiliranim okvirjem. Višine se zaradi poškodbe spomenika ne da določiti (višina desne vertikalne stranice je 0,27 m). V portretni niši je, poglobljen od osnovne ploskve spomenika, upodobljen doprski portret moškega. Poudarjeni so ščetinasto oblikovani lase in brada. Obraz je podolgovat, z dolgim ozkim nosom. Oči in usta so majhni in slabše vidni zaradi izpranosti površine. Vrez med ustnicami je

¹⁶ Kljub Untermann 1961, 130 v op. 265; gl. Stifter 2012a.

najverjetneje poznejšega nastanka, saj ne upošteva dejanske oblike ustnic in ni korodiran kot ostali vrezji. Z rahlo črto je poudarjena leva ličnica, medtem ko je desna le nekoliko izbočena. Trup je upodobljen kot enotna masa brez definiranega oblačila ali nakita. Ob niši je prostor, ki spominja na okrasno ploščo, vendar ni definiran, kakor je to sicer značilno za spomenike iz Iške vasi (prim. Lozić 2009, 211). Na tem robu sta v osnovno površino vklesana delfin in rozeta. Delfin je obrnjen navzdol in ima poudarjena oko in gobec. Obe stranski plavuti in hrbtina plavut so upodobljene z vzporednimi linijami. Na zadnji plavuti je vidna vdolbina. Zaključka repne plavuti se zaradi poškodbe kamna ne da več zanesljivo prepoznati. Pod delfinom je rozeta v obliki desnosučnega vrtinca z obodom, sestavljenim iz 27 polnih krogov oz. elips, ki po obliki na prvi pogled še najbolj spominjajo na bisere. Premer rozete je 0,14 m.

Komentar:

Tipološko je nagrobnik mogoče umestiti v skupino stel s profiliranim okvirjem napisnega polja, ki se v zgornjem delu zaključujejo s portretno nišo (podskupina BII).¹⁷ Glede na postavitev niše in okrasa ga je mogoče primerjati z nagrobnikom za Severa, Bujevega sina, iz Iške vasi (AIJ 140; Hostnik 1997, št. 14). Delfin je v tem primeru vklesan nad rozeto na obeh straneh polkrožne niše, v kateri sta dve močno stilizirani doprsji oseb. Moško figuro je mogoče primerjati s portreti, upodobljenimi na nagrobniku za Ursina (CIL III 3826 = AIJ 144; Hostnik 1997, št. 7; prim. Bertonec-Kučar 1985, 223–224 pri Lozić 2009, 219), ki vsebuje tri figure v pravokotni niši. Obe moški figuri imata ozka, dolga nosova, poudarjene lase, brado, oči in ličnice. Nad nišo sta v osnovno površino vklesana delfina. Primerljiv je tudi nagrobnik za Ur(sa) (CIL III 3878 = AIJ 200; prim. Šašel 1958, št. 13; RINMS 59), ki na desni strani prav tako vsebuje moško figuro z delfinom. Glede na polkrožno nišo se stelo praviloma pripisuje izžanski delavnici,¹⁸ vendar ima delfin v levem zaklinku še vidno nakazane plavuti z dvojnimi črtami, kar je skupaj s poudarjenimi okroglimi

očmi (prim. Lozić 2009, 212 ss, sl. 5: 11) sicer značilno predvsem za strahomersko tradicijo.

V sklopu lokalnih spomenikov je vrtinčasto rozeto mogoče identificirati le še na nagrobniku za Severina Valensa (CIL III 3873 = AIJ 196; Šašel Kos 1998, št. 4; AE 1998, 550), vzdanim v ljubljansko stolnico, vendar je tu motiv vrtinca izdelan v reliefu, kar ga jasno loči od rozete v Podkrajju, ki je plitvo vklesana v osnovno površino. Tako reliefna kot plitva upodobitev vrtinčaste rozete sta sicer precej pogosta motiva¹⁹ in prostorsko nista ozko vezana: prim. *lupa* 5138 (*Aquincum*), 14982 (*Ulpia Traiana, Dacia*), 21487 (*Tilurium*), 21636 (*Tomis, Moesia Inferior*) itd. v primerjavi s št. 265 (*Carnuntum*), 14154 in 14456 (*Aquileia*), 16712 (*Mogontiacum*), 20853 (*Abrittus, Moesia Inferior*) itd. Na tem mestu so vredne omembe tudi številne preproste vrtinčaste rozete s tremi spiralnimi kraki, razširjene predvsem v Dalmaciji. Kot najvidnejši primer tovrstne rozete prim. stelo iz Sinja (Gabričević 1983, t. IV), ki pa se že približuje obliki vetrnice. Gostejša in z dvojnimi krožnim robom obdana je vrtinčasta rozeta na pepelnici iz Ribiča, Bosna in Hercegovina (Sergejevski 1936; – id. 1948, 169–170, št. 2; t. II: 1; – Raunig 1972, t. 3: 11). Tako po obliki kot po načinu klesanja (ožji, zglajeni pas okrog rozete je nastal z namenom naknadne poglobitve motiva) je rozeto iz Podkrajja mogoče primerjati z vrtinčasto rozeto, upodobljeno v levem zaklinku nagrobnika iz Razgrada, ant. *Abrittus* v Spodnji Meziji (*lupa* 20853) – spomenik je datiran v pozno rimsko dobo –, vendar tudi v tem primeru primerjava ni popolna, saj pri zadnji manjka značilni obod. Ta rozeta na nagrobniku iz Podkrajja namreč loči od vseh znanih upodobitev vrtinčastih rozet; primerljiva sta morda le okras na fragmentu nagrobnika, vzdanega v zunanjo steno cerkve sv. Martina na Igu (Lozić 2009, 215; sl. 10), in pa vrtinčasta rozeta na že omenjenem spomeniku iz Ulpie Traiane, ki jo obdaja detajlno izklesani venec v reliefu.

Po ugotovitvah je bila debelina napisnih plošč iz Iške vasi standardna in poenotena na povprečno 25,6 cm (z odstopanjem 2 cm, kar drži za kar štiri petine vseh spomenikov), medtem ko je pri nagrobnikih, ki izvirajo iz Strahomerja, toleranca odstopanja večja (tj. okrog 3 cm, Lozić 2009, 212). Ker je debelina obravnavane spolije 22 cm, se torej zdi verjetneje, da fragment nagrobne stele izvira iz klesarske delavnice v Strahomerju. Na izdelavo

¹⁷ Klasifikacija po Lozić 2009, 209 ss. Vse stele s profiliranim okvirjem napisnega polja, ki se zaključujejo s trikotnim zatrepom (tip AII), izvirajo iz Strahomerja (Kastelic 1998, 177; Lozić 2009, 219).

¹⁸ Tako Lozić 2009, 214; glede provenience prim. še RINMS 59 (zlasti s. 229) s starejšo literaturo.

¹⁹ Število spiralnih krakov je lahko precej različno; za nekatere vrtinčaste rozete je značilno celo poudarjeno ali okrašeno vozlišče.

v strahomerski tradiciji kaže tudi značilna oblika delfina (glej zgoraj), medtem ko način upodobitve moške figure za natančno določitev provenience spomenika ni poveden.

Datacija: Kronološko so stele tipa B uvrščene v seversko in poseversko obdobje, manj verjetno pa še v konec 3. ali celo v zgodnje 4. st. n. št. (Djurić 2007, 897).

Literatura: Neobjavljeno.

4. Fragment nagrobnika (sl. 10)

Mesto najdbe: Spomenik je bil odkrit leta 2010 ob gradnji nove fasade. Vzidan je v severozahodni vogal cerkvene ladje. Pod njim sta spomenika št. 9 in št. 8.

Material in mere: Lokalni apnenec. Ohr. viš. 0,87 m; ohr. šir. 0,49 m; deb. 0,19 m.

Opis: Ohranjen je le spodnji desni vogal nagrobnika z arhitekturno obrobo, tipološko primerljiv z ohranjenim spodnjim desnim kotom nagrobnega spomenika *CIL* III 10743 iz Strahomerja (prim. Lozić 2008, 155). V zunanjo cerkveno steno je

Sl. 10: Podkraj. Fragment nagrobnika (št. 4).
Fig. 10: Podkraj. Fragment of a tombstone (no. 4).

vzidan s spodnjo stranjo navzgor. Steber ima enojni pravokotni podstavek; kapitel ni ohranjen. Zaradi izrazite izpranosti napisnega polja črk ni mogoče več razpoznati, presenečajo pa izjemno dobro vidni sledovi gradine (nazobčanega dleta, namenjenega zglajevanju površine) v zgornjem levem vogalu (spomenik je bil očitno neenakomerno izpostavljen vremenskim vplivom). Tipološko fragment sodi med t. i. arhitektonske stele (za klasifikacijo glej Lozić 2009, 210 ss.), za katere so značilni različni imitativni in psevdofunkcionalni arhitekturni elementi, ki razčlenjujejo prednjo stranico (prim. Lozić 2009, 212). Ker arhitrav in zgornji del spomenika nista ohranjena, ni mogoče zanesljivo ugotavljati, ali stela pripada podtipu BIII s pravokotno portretno nišo oz. tipu AIII, ki se zaključuje s trikotnim zatrepom. Vendar bi bilo prav na podlagi značilne oblike ohranjenega stebra z večjo verjetnostjo mogoče sklepati na podtip BIII in torej spomenik strukturno primerjati tako s *CIL* III 3826 = *AIJ* 144 iz Strahomerja (Lozić 2009, sl. 5: 6) kot z že obravnavano spolijo št. 3.

Datacija: Če je navedena primerjava ustrezna, je na podlagi tipologije verjetna datacija v 2. oz. začetek 3. st. n. št. (prim. Djurić 2007, 897; Lozić 2009, 212).

Literatura: Neobjavljeno.

5. Temelj za nagrobnik (sl. 11)

Mesto najdbe: Spomenik je bil odkrit leta 2008 na zunanji strani cerkvene ladje ob gradnji drenaže. Vzidan je v severni vogal cerkvene ladje na nivo hodne površine. V vdolbini naj bi ob odkritju našli zidake.

Sl. 11: Podkraj. Temelj za nagrobnik (št. 5).
Fig. 11: Podkraj. Supportive base for a stele (no. 5).

Material in mere: Lokalni apnenec. Dolž. 0,70 m; šir. 0,83 m; viš. 0,28 m. Velikost vdolbine: dolž. 0,21 m; šir. 0,37 m; glob. 0,15 m.

Opis: Spomenik je dobro ohranjen. Na njegovi površini so še vidni ostanki malte. Desni spodnji vogal prekriva plast betona.

Datacija: Natančna datacija ni mogoča.

Literatura: Neobjavljeno. Evidentirano že v Lozić 2008, 183, sl. str. 184.

6. Temelj za nagrobnik (sl. 12)

Mesto najdbe: Spomenik je bil odkrit leta 2008 na zunanji strani cerkvene ladje ob gradnji drenaže. Vzidan je v jugozahodni vogal cerkvene ladje na nivo hodne površine in se domnevno nadaljuje pod površino.

Material in mere: Lokalni apnenec. Dolžine kvadra ni mogoče določiti; šir. 0,61 m; viš. 0,53 m. Velikost vdolbine: dolž. 0,32 m; šir. 0,16 m; glob. 0,15 m.

Opis: Spomenik ima močno izprano površino, na kar dodatno opozarjajo razpoke z deloma izpranim kalcitom. Manjša recentna poškodba je vidna le na desnem robu. Na površini so ostanki starega ometa cerkve.

Datacija: Ni elementov za datacijo.

Literatura: Neobjavljeno. Evidentirano že v Lozić 2008, 183, sl. str. 184.

Sl. 12: Podkraj. Temelj za nagrobnik (št. 6).

Fig. 12: Podkraj. Supportive base for a stele (no. 6).

Sl. 13: Podkraj. Temelj za nagrobnik (št. 7).

Fig. 13: Podkraj. Supportive base for a stele (no. 7).

7. Temelj za nagrobnik (sl. 13)

Mesto najdbe: Spomenik je bil odkrit leta 2008 na zunanji strani cerkvene ladje ob gradnji drenaže. Vzidan je na zunanji strani jugovzhodnega vogala cerkvene apside na nivo današnje hodne površine.

Material in mere: Lokalni apnenec. Dolž. 0,40 m, š. 0,63 m; višine kvadra ni mogoče določiti. Velikost vdolbine: dolž. 0,17 m, šir. 0,30 m, glob. 0,11 m.

Opis: Površina robov je poškodovana. V spodnjem desnem kotu je ohranjena originalna ploskev. Spodnji levi vogal v celoti manjka. Zglajena površina vdolbine je primarnega nastanka. Tako na poškodovanem delu kot v vdolbini so vidni ostanki malte.

Datacija: Ni elementov za datacijo.

Literatura: Neobjavljeno. Evidentirano že v Lozić 2008, 183, sl. str. 184.

8. Arhitekturni blok (sl. 14)

Mesto najdbe: Spomenik je bil delno viden že pred prenovitvenimi posegi v cerkvi, saj je stranska ploskev bloka vidna na fotografiji iz l. 1964 (gl. zgoraj). Spolija je bila v celoti razkrita leta 2008 ob gradnji drenaže. Vzidana je v severozahodni vogal cerkvene ladje na nivo hodne površine. V istem vogalu sta nad blokom še spomenika št. 9 in št. 4.

Material in mere: Lokalni apnenec. Viš. 0,87 m; šir. 0,55 m; deb. 0,30 m.

Opis: Arhitekturni blok ima izprano površino. Zgornji rob je poševno poškodovan. Prav tako je odlomljen spodnji levi vogal. Ob spodnjem desnem robu je vidna moznica za železno spono, ki pa ne vsebuje več sledi svinca. Ob temeljih cerkve je mogoče

Sl. 14: Podkraj. Arhitekturni blok (št. 8).

Fig. 14: Podkraj. Architectural block (no. 8).

videti še približno 5 centimetrov zadnje ploskve, ki je bila obdelana enako kakor sprednja stran.

Datacija: Ni elementov za datacijo.

Literatura: Neobjavljeno. Evidentirano že v Lozić 2008, 183, sl. str. 184.

9. Arhitekturni blok (sl. 15)

Mesto najdbe: Spomenik je bil odkrit leta 2008 na zunanji strani cerkvene ladje ob gradnji dre-naže. Vzidan je v severozahodni vogal cerkvene ladje, tako da se dotika roba spodnjega spomenika. Fotografiran je bil, še preden ga je prekrila fasada.

Material in mere: Lokalni apnenec. Viš. 1 m; šir. 0,80 m; deb. 0,30 m (Mere so določene na podlagi spodaj ležečega arhitekturnega bloka št. 8. Za izmere razdalj je bil uporabljen računalniški program AutoCAD.)

Opis: Sodeč po fotografiji so robovi kamnitega bloka ohranjeni po celotni dolžini. Po višini in debelini je precej podoben spodnjemu arhitekturnemu bloku (št. 8), vendar je njegova površina

Sl. 15: Podkraj. Arhitekturni blok (št. 9) nad arhitekturnim blokom št. 8. V času posnetka leta 2008 je bila spolija št. 4 še prekrita z ometom (prim. sl. 9).

Fig. 15: Podkraj. Architectural blocks no. 9 and no. 8. In 2008, when the photo was taken, the fragment of the tombstone no. 4 was still entirely covered in plaster (cf. Fig. 9). (Lozić 2008, 184)

bolj grobo obdelana. Nagrobnik št. 4 je približno 40 cm nad arhitekturnim blokom št. 9.

Datacija: Ni elementov za datacijo.

Literatura: Neobjavljeno. Evidentirano že v Lozić 2008, 183, sl. str. 184.

ZAKLJUČEK

Cerkev sv. Janeza Krstnika v Podkraju pri Tomišlju se kot sekundarno najdišče rimskih kamnitih spomenikov vključuje v širši kontekst cerkva na Ižanskem, v katere so bile deloma kot zgolj gradbeni material, deloma pa (glede na prej načrtno kot pa naključno vkomponiranje vsaj nekaterih zlasti napisnih spomenikov) tudi že kot okrasni element vgrajene rimske spolije. Spolije so bile doslej identificirane v naslednjih cerkvah oz. (prvotnih) kapelah: Sv. Tomaž na Planinci, cerkev Device Marije sv. Rožnega venca v Tomišlju, Sv. Mohor in Fortunat v Mateni, Sv. Jakob v Strahomerju, Sv. Križ in Sv. Mihael v Iški vasi (sedaj urejena v lapidarij), Sv. Martin na

Igu,²⁰ Sv. Jurij nad Igom (Pungart) in Sv. Marjeta na Golem (*sl.* 2). Ker so bili pomembnejši spomeniki z omenjenih sekundarnih najdišč praviloma preneseni v lapidarije, med njimi cerkev sv. Janeza Krstnika v Podkraju izstopa s svojimi kar devetimi spolijami petih tipov (dva epigrafska spomenika, en spomenik z likovno upodobitvijo, en fragment nagrobnika, trije temelji za nagrobneke, dva arhitekturna bloka), ki za zdaj vsi razen napisnega spomenika *CIL* III 3816 ostajajo integralni del tako zunanega kot notranjega lica cerkvenega zidu.

²⁰ Kot nadaljnje sekundarno najdišče napisnih spomenikov (*CIL* III 3800 = *AIJ* 132 = *RINMS* 85, *CIL* III 3819 /izgubljen/ in *CIL* III 3823 + s. 1731 = *AIJ* 143 = *RINMS* 89) se v virih omenja nekdanja cerkve sv. Uršule na Igu (oz. njeno pokopališko obzidje), ki je pred pregradnjo stala v neposredni bližini župnijske cerkve sv. Martina.

Kratice / Abbreviations

AE = *L'Année épigraphique*.

AIJ = V. Hoffiller, B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslavien*. Heft I: *Noricum und Pannonia Superior*. – Zagreb 1938.

CIL = *Corpus inscriptionum Latinarum*.

EDR = *Epigraphic Database Roma* (skrbnik / Service provider: DigiLab Centro interdepartimentale di ricerca e servizi, Sapienza Università di Roma) [<http://www.edr-edr.it>].

ILJug = A. et J. Šašel, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXX et MCMLX repertae et editae sunt* (Situla 5). – Ljubljana 1963; *iidem*, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt* (Situla 19). – 1978; *iidem*, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt* (Situla 25). – 1986.

ILSI 1 = M. Lovenjak, *Neviodunum. Inscriptiones Latinae Sloveniae* 1 (Situla 37). – Ljubljana 1998.

ILTG = *Inscriptiones Latinae Trium Galliarum et Germaniarum*.

lupa = UBI ERAT LUPA – Roman Stone Monuments (Service provider: CHC – Archäometrie und Cultural Heritage Computing, Universität Salzburg). <http://www.ubi-erat-lupa.org>

OPEL = B. Lőrincz, *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*, Vol. I: *Aba – Bysanus*, Budapest 2005²; Vol. II: *Cabalicius – Ixus*, Wien 1999; Vol. III: *Labareus – Pythea*, Wien 2000; Vol. IV: *Labareus – Pythea*, Wien 2002.

RIGI = *Recueil des inscriptions gauloises*, Vol. I: M. Lejeune, *Textes gallo-grecs*. – Paris 1985.

RINMS = M. Šašel Kos, *The Roman inscriptions in the National museum of Slovenia / Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije* (Situla 35). – Ljubljana 1997.

Zahvala

Velika zahvala gre Jožetu Krašovcu st. za vse neprecenljive informacije iz prve roke, ki so se pri izoblikovanju ugotovitev, podanih v prispevku, marsikje izkazale za bistvene. Najlepša hvala Maji Zupančič, ki je opozorila na odkritje novih spomenikov. Za strokovno pomoč se zahvaljujemo Edisi Lozić, ki je opozorila na dragoceno primerjalno gradivo v zvezi z vrtinčasto rozeto in za objavo prijazno odstopila dve fotografiji, ter Marjeti Šašel Kos in Milanu Lovenjaku za nepogrešljiv strokovni komentar, ki je spremljal nastajanje prispevka.

Raziskava za članek je bila izvedena v času strokovnega usposabljanja Luke Repanška na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

- BERTONCELJ-KUČAR, V. 1985, *Rimska kamnita reliefna plastika Emone in njenega teritorija*. – Neobjavljena magistrska naloga / Unpublished MA thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- DJURIČ, B. 2007, Predrimске forme na nagrobniku iz Mrzlega polja pri Ivančni gorici. – V / In: M. Blečić et al. (ur. / eds.), *Scripta praehistorica in honorem Biba Teržan*, Situla 44, 895–902.
- GABRIČEVIČ, B. 1983, Antička nekropola u Sinju. – *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 76, 69–74.
- HAMP, E. P. 1978, Further remarks on the Celtic names of Ig. – *Acta neophilologica* 11, 57–63.
- HOSTNIK, M. 1997, *Cerkev sv. Mihaela v Iški vasi*. – Ljubljana.
- HOSTNIK, M., M. ZUPANČIČ (ur. / eds.) 2011, *Župnija sv. Martina na Igu: ob 300-letnici župnijske cerkve*. – Ljubljana.
- HÖFLER, J. 1986, *O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem. Prolegomena k historični topografiji predjožefinskih župnij*. – Ljubljana.
- JESSE, S. 1975, Tomišelj. – V / In: *Arheološka najdišča Slovenije*, 183, Ljubljana.
- KASTELIC, J. 1998, *Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih. Šempeter v Savinjski dolini*. – Ljubljana.
- KATIČIČ, R. 1968, Die einheimische Namengebung von Ig. – *Godišnjak* 6 (Centar za balkanološka ispitavanja), 61–120.
- KRAHE, H. 1929, *Lexikon altillyrischer Personennamen*. – Heidelberg.
- LOCHNER-HÜTTENBACH, F. 1965, Die antiken Personennamen aus Ig bei Ljubljana. – *Situla* 8, 15–45.
- LOZIČ, E. 2008, *Rimski lapidarij v Iški vasi v kontekstu krajinskega parka Barje*. – Neobjavljena diplomatska naloga / Unpublished BA thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

- LOZIĆ, E. 2009, Roman stonemasonry workshops in the Ig area / Rimske klesarske delavnice na Ižanskem. – *Arheološki vestnik* 60, 207–221.
- MAL, J. 1966, Beseda o krajevnem imenoslovju. – *Kronika* 14/3, 184–185.
- MÜLLNER, A. 1863, Notizen über einige römische Inschriftsteine, mit Bemerkungen über deren Werth für die Landesgeschichte Krains. – *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain* 18, 63–84.
- MÜLLNER, A. 1879, *Emona. Archaeologische Studien aus Krain*. – Ljubljana.
- RAGOLIČ, A. 2016, The funerary stele of Petto from Ig / Nagrobna stela za Petona z Iga. – *Arheološki vestnik* 67, 277–296.
- RAUNIG, B. 1972, Japodski sepulkralni i sakralni spomenici. – *Starinar* 23, 23–50.
- REPANŠEK, L. 2016, *Quiemonis* and the epichoric anthroponymy of Ig (*Quiemonis* v luči avtohtonih ižanskih osebnih imen). – *Arheološki vestnik* 67, 321–357.
- SERGEJEVSKI, D. 1936, Neue Aschenkisten aus Ribič. – *Prähistorische Zeitschrift* 27/3–4, 214–218.
- SERGEJEVSKI, D. 1948, Nove akvizitacije Odjeljenja klasične arheologije Zemaljskog muzeja. – *Glasnik Zemaljskog muzeja* 3, 177–180.
- STIFTER, D. 2012a, Eine V.I.P. zwischen Pannonien und Tirol. – V / In: W. Meid, P. Anreiter et al. (ur. / eds.), *Archaeological, cultural and linguistic heritage, Festschrift for Erzsébet Jerem in honour of her 70th birthday*, 539–549, Budapest.
- STIFTER, D. 2012b, On the linguistic situation of Roman-period Ig. – V / In: T. Meißner (ur. / ed.), *Personal names in the Western Roman world. Proceedings of a workshop convened by Torsten Meißner, José Luis García Ramón and Paolo Poccetti, held at Pembroke College, Cambridge, 16–18 September 2011*, 247–265, Berlin.
- STIPČEVIČ, A. 1981, *Kultni simboli kod Ilira: građa i prilozi sistematizaciji*. – Sarajevo.
- ŠAŠEL, J. 1958, Kipi in reliefi iz Emone. – *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 6, 1–12.
- ŠAŠEL KOS, M. 1998, Dolničarjev lapidarij / The Thalnischer Lapidarium. – *Arheološki vestnik* 49, 329–353.
- UNTERMANN, J. 1961, *Die venetischen Personennamen*. – Wiesbaden.
- VOLČJAK, J. 2011, Pripovedi vizitacijskih zapisnikov župnije Ig v 17. in 18. st. – V / In: M. Hostnik, M. Zupančič, 282–316.
- ZUPANČIČ, M. 2011, Ižanska župnija v Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske: poskus historično-topografskega opisa župnije Ig v 17. stoletju. – V / In: M. Hostnik, M. Zupančič (ur. / eds.), *Župnija sv. Martina na Igu: ob 300-letnici župnijske cerkve*, 153–166, Ljubljana.
- ŽVAB ROŽIČ, P., L. GALE, B. ROŽIČ 2016, Analiza kamnin rimskih nagrobnih stel iz Podkraj in z Iga / Rock analysis of Roman tombstones from Podkraj and Ig near Ljubljana. – *Arheološki vestnik* 67, 359–369.

Roman stone monuments in the Church of St. John the Baptist in Podkraj near Tomišelj

Translation

INTRODUCTION

The village Podkraj lies on the southern perimeter of the Ljubljansko barje at the foot of the Karst edge of the Krim massif (*Fig. 1*). It is located half way between Ig and Podpeč. The succursal Church of sv. Janez Krstnik (St. John the Baptist), also known as Šentjanž v Borštu (St. John in the Forest), has been raised on an artificially flattened plateau six meters above the village (*Fig. 3*). No medieval sources report of its existence,¹ however, so it seems likely that the church itself goes back to a baptismal chapel, which would traditionally have been erected near the natural spring and on the border of the parish (Höfler 1986, 59). The nave

is typically medieval. A fresco dated to the 15th century depicts the Crucifixion scene with Mary and John the Baptist. The presbytery dates from the baroque period and has been added to the Old Church after the canonical visitation in 1668 (see Volčjak 2011, 303). Soon afterwards the church underwent extensive renovation, during which the apse was added. The seam on the wall separating the old and the integrated part was clearly visible until 2010 when the church was last renovated (*Fig. 4*). After the demolition of the former northern wall the old part of the church was strengthened by a supporting brick arch. At face value it would appear that the tombstone no. 2 has been integrated exactly between the old part and the apse – a fact that would signal its significantly later immuring. However, on closer inspection of the structure of the church nave it was possible to establish that the

¹ The church is first mentioned in 1555 (Mal 1966, 185; Zupančič 2011, 160).

monument is in fact located approximately 70 cm to the left of the edge of the supporting arch. This in turn indubitably points to the important fact that the fragment of the stele was originally employed as the finishing stone of the old north-eastern wall. Both supportive bases walled into the base of the apse (cat. nos. 6 and 7) were added in the 17th century. An old, evidently deserted graveyard used to span the levelled terrace. This can be indirectly deduced from the records of the canonical visitation, where it is explicitly advised that the cemetery be cleaned of the shrubbery in order to protect the church wall from damage (see Volčjak 2011, 303). The belfry partly conceals the portal, which in turn goes back to 1704. On the map of the Franciscan cadastre two additional superstructures are visible, one of them undoubtedly being the rectory. The building was demolished around the year 2000. No *spolia* have been reported during the demolition. Presently the church is succursal to the Tomišelj parish.

ROMAN SPOLIA IN THE CHURCH OF ST. JOHN THE BAPTIST: A HISTORY OF DISCOVERY

The discovery of Roman *spolia* preserved in the walls of the church (Fig. 5) progressed in three steps. The first monument discovered (cat. no. 1) was the tombstone for Tertius, son of Eppo Bolerianus (*CIL* III 3816 and 10735 = *AIJ* 142 = *RINMS* 88; Müllner 1879, no. 60; Jesse (1975); Lozić 2008, 183 ff.). It was first copied and brought to scholarly attention by Alfons Müllner (see Müllner 1863, 67 and 80, no. 74). After its publication the monument was transferred to the *lapidarium* of the National museum of Slovenia, where it is still kept (inv. no. L 135). It is worth noting that the provenance of the tombstone is commonly reported as the Church of sv. Janez Krstnik in Tomišelj (i.e. rather than Podkraj as should henceforth be the correct indication of its secondary findspot), which is due to the fact that before 2006 Podkraj was considered part of the latter settlement. In 2008, during construction work on the drainage system around the church wall, the architectural block no. 9 and three supportive bases (cat. nos. 5, 6, 7) were uncovered. Judging from a photograph taken in 1964,² it seems that the second architectural block, immured in the north-western corner of the nave (cat. no. 8), had already been partly exposed by that time (only part of the

side face is discernible, however). Finally, in the process of refacading in 2010 a second epigraphic monument (cat. no. 2) came to light, coupled by a fragment of a tombstone (cat. no. 4), which was found immured in the north-eastern corner of the outer wall above the architectural block no. 8. Finally, a further fragment of a tombstone with a portrait niche (cat. no. 3) was discovered during simultaneous renovation to church interiors. Luckily, the extraordinary historical value of the monuments was duly recognised, so that the new facade was constructed around the immured monuments, which except for the architectural block no. 9 now remain on view.³

CATALOGUE WITH COMMENTARY

All monuments with the exception of the epigraphic monument no. 1 are currently immured in the church walls, exactly where they have been uncovered. The position of the individual *spolia* is indicated by Fig. 5.

1. Tombstone for Tertius, son of Eppo Bolerianus / Boleriavus (Fig. 6)

Provenance: The stele was discovered integrated into the paved floor in the doorway of the Church of sv. Janez Krstnik in Podkraj.

Location: The tombstone was transferred from the church sometime at the end of the 19th or the beginning of the 20th century and is currently located in the National museum of Slovenia (inv. no. L 135).

Stone and dimensions: Local limestone. 1.165 m × 0.68 m × 0.26 m.

Description: For an accurate description and earlier bibliography see *RINMS*, p. 278.

References: *CIL* III 3816 in 10735 = *AIJ* 142 = *RINMS* 88 = *EDR*-134933

*Tertius · Epponīs [·]
Bolerīāni [·] f(i)lius · vi(vus) · f(ecit) · s(ibi) · eīt ·
co(n)i(ugi) · Pusi(l)(a)e · se(pultae) · a(nnorum) ·
XX-
XX*

³ The preservation of all of the recently revealed monuments is due to the keen eye of Srečko Golob, Ludvik Ciber, Jože Krašovec, Jože Krašovec Jr., and Anton Tehovnik Jr.

² Jože Krašovec's private file.

Translation: Tertius, son of Eppo Bolerianus / Bolerivus, had (the tombstone) erected while still living to himself and (his) wife Pusil(l)a, buried when she was forty years old.

Commentary: For a detailed treatment of the inscription see *RINMS*, 279. Concerning the probable reading of the second filiation as *Boleriavi* with ligature *āv* rather than *Boleriani* see now Repanšek 2016, 326. The emendation can be supported by a second attestation of this name as *Bolerivus* = *Bolerivus* on a votive altar discovered in 1992 at Staje (published in Lovenjak 1997, 70).

Date: 1st or 2nd c. AD.

References: *RINMS*, pp. 278–279 with earlier relevant bibliography.

2. Tombstone for Q(u)iemoni(s) and his family⁴ (Fig. 7)

Location: Immured in the eastern church wall, located between the two windows. It is clearly visible from the road Tomišelj – Jezero. In the process of refacading in 2010 the monument was spotted under the already detaching plaster, so that it was uncovered without any additional damage. Severe mechanical damage that runs across the entire length of the inscription field and is also discernible in the upper right corner must therefore be of an older date. This is confirmed by the indelible traces of paint, clearly visible against the darker surface of the more recent fracture. After its discovery in 2010 the monument was incorporated into the new facade.

Stone and dimensions: Local limestone. 0.915 m × 0.565 m.

Description: The larger part of the tombstone is preserved. The inscription only fills the upper half of the original inscription field. The right side of the monument has suffered severe damage so that the inscription field is diagonally chipped, while the entire right spandrel and the base of the monument are missing. Especially prominent is a wider band of darker, veined limestone, which transverses the inscription field and is clearly the result of mechanical damage. The undamaged part

of the monument is slightly worn but otherwise well preserved.

The stele is of the aedicule type. The inscription field and the gable are enclosed by a moulded frame. The gable incorporates a circle, circumscribing a rhombus with a small hollow in its middle, crowned by a double-handled jar on a foot. The same circular rosette is also found on the tombstone for Pletor Laepius and his wife Moiota from Staje (*CIL* III 3804 and 10731 = *AIJ* 134), as well as the tombstone for Buio, son of Brocc(i)us from Ig (*CIL* III 3790 (+ p. 1731) = *AIJ* 129 = *RINMS* 82). The motif is generally recognised as a fairly common way of sun depiction reflecting the conceptual world of the indigenous population (cf. Stipčević 1981, 11; Lozić 2008, 54). From each of the bottom corners of the gable issue two leaved pedicles, comparable to the floral calyx on a long stem in the gable of the tombstone for T. Varius (*RINMS* 39). A diving dolphin in the left spandrel is very poorly preserved but recognisable by the tailfin.

The script is rustic although the letters are fairly carefully cut, with incised serifs. The words are consistently separated by small triangular punctuation marks, not entirely visible in the third line. The first two lines are more carefully cut, while the quality of the third and the fourth lines is noticeably inferior. In comparison with the first two lines the lower part of the third line is less even. Especially irregular are the two letters *V* in *COIVGI* and *V(ivae)* (l. 3), both of which are incised above the baseline, while the first *V* is exceptionally slender. The sequence of letters in *FILIAE* (l. 4) is compressed and uneven. The average height of the first two lines is 6.5 cm (variation is minimal), while the letters in the last line measure 6–7 cm in height. Since the spacing between the first two lines being significantly smaller (1.5 cm) than the spacing between the last two lines (2–2.5 cm), it seems safe to assume that the fourth line (including the name of the deceased daughter in l. 3) may have been added later. The third line is partly damaged by a shallow but fairly wide band of darker, unoxidised limestone, which runs across the entire length of the preserved part of the monument and completely covers the upper half of the letters. Lines 1 and 3 are partly damaged at the point where the gravestone has been diagonally chipped before its immuring in the outer wall. At the end of the first line *S* and *I* (*SIBI*) must be restored. It may be safe to assume that in line 2 the text is preserved in its entirety since it continues into the third line without any perceivable textual disruption. The same probably goes for the fourth line, which receives its

⁴ The reader is referred to two further articles on the newly found tombstone in this issue of the *Arheološki vestnik*, viz. Repanšek (2016) for epigraphy and Žvab Rožič, Gale, Rožič (2016) for the macrolithological description of the stone.

logical conclusion at the end of the preserved part of the inscription field. It is much more difficult, however, to reconstruct the missing part of the third line. It has been therefore attempted to recreate the missing part of the monument (see Fig. 8) in order to establish how much of the inscription field has been lost due to the damage. This was only achievable, however, through measurements based on the preserved part of the triangular gable, meaning that the right and the left halves were assumed to have been identical,⁵ which in any case is at least likely. The thin dotted line superimposed on the photograph marks the missing surface, measured from the extreme right extremity of the last preserved letter shape / numeral. It was possible to approximate the missing space to 7 cm for the first line (i.e. taking into account the punctuation marks, which seem to have been consistently used as far as can be judged from the preserved part of the inscription), 6 cm for the second, 9.5 cm for the third (measured from the vertical hasta), and 10 cm in the last. Ligatures: line 2: *ET*, *VE*, *MAE*; line 3: *ET*, *MA* (?); line 4: *AE*, *AN*. Lines 1 and 3 are partly damaged. The ligature *MA* in line 3 seems very likely – a very clean, regular and sufficiently deep cut is palpable within the second part of the letter *M*, which can hardly go back to a natural incision in the rock. The following hasta clearly points to an independent vertical stroke, which can stand for *I*, perhaps *N*, or, less likely, an *F*.

*Quiemoni · v(ivus) · f(ecit) · [si]-
bi · ēt · Venixemāē
co(n)iugi [·] v(ivae) [·] ēt · Māi[---]
filiāē · Θ(obitae) · ān(norum) · XX*

Translation: Quiemonis (?) had (the tombstone) erected while still living for himself and for his still living wife Venixema, and for (their) daughter Māi[---], who died at the age of 20.

Commentary: If the sequence *QIEMONI* is to be read as a personal name *Q(u)iemoni(s)*, we are here dealing with another hapax. A comparable sequence *EMONIS* (probably for *EMON(I)S*) is attested in *CIL* III 3861, where it evidently stands for the father's name in the genitive. *CIL* III 10758 (Emona), cf. *lupa* 4201, proposes *Secco [---] Emon(i)s* on the basis of Valvasonius' reading of line 8 as *SECCO /// EMONS*. The exact nature of the proposed lacuna is unfortunately impossible to check because the tombstone

is now lost. However, Apianus should normally be given precedence in the case of conflicting reading, so that *SECCOEMONIS Y = Secco Emon(i)s f(ilius)* (*Inscriptiones*, 1534, 731, 4) is much more probable. Supported by the fact that the sequence *Emon(i)s* is repeated in the next line (*an(norum) LI. Emon(i)s Y*), where there cannot be any question of a lacuna, it seems highly improbable that a putative *Secco /// Emon(i)s* could actually stand for *Secco [Qui]emon(i)s*. We should rather recognize in both attestations a short personal name **Em(m)on-* or **Ēmon-*.

From the viewpoint of syntax the restoration of a Latinised dative *Q(u)iemoni* is improbable unless the beneficiary was mistakenly put into the dative by anticipation of the following formula *sibi fecit*. A genitive is equally unlikely, seeing that mere indication of filiation without an accompanying personal name would be completely unparalleled in a funerary inscription. There are, admittedly, hardly any examples in Ig of a simple indication of a person's individual name with no indication of filiation, but such omission would at least be understandable as an unintentional oversight on the part of the stonecutter or, what appears to be the likelier alternative explanation, an intentional disregard if the filiation was clear from the context (family tomb!). A possible parallel is provided by *AIJ* 133 (*Nammo · et · T · fili(i) / parentibus · d(e) · s(uo) · / vivi · f(ecerunt) ...*), where the omission of filiation surely has to do with the fact that the latter must have been rather obvious by association. Note, however, that in the latter case the upper part of the tombstone is missing and that it is nevertheless very probable that the context was here given on one and the same monument.

It is impossible to decide if the omission of *V* in the digraph *QV* is attributable to a mere mistake (note that haplography would neatly account for such an omission) since it may also indicate a conscious attempt to save space (the inscription field is relatively short).⁶ In this regard consider the omission of the final *-s*, generally rather common with personal names in the genitive (e.g. *Frontoni(s)*, *CIL* XIII 3805). In any case *QIEMONI* for expected **QVIEMONI* remains rather unusual even within the wider context of Latin epigraphy.⁷

⁶ It may also be attributable to the attempt of encoding indigenous phonetic value of the consonantal cluster (see Repanšek 2016, 345–346).

⁷ E.g. *Cieta* (Hispania), *Qie<t>ta* (Dalmatia), for which see *OPEL* IV, 17. However, these examples may in fact display the development of **kʷiē-* to **kīē-* char-

⁵ Lens distortion was minimised.

All things considered, it seems very likely that *Q(u)iemoni(s)* is to be understood as a personal name in the nominative, which allows us to recognize in the ending *-i(s)* an important token of local morphology which thus far remained undetected (regarding *iō*-stems of the bases ending in a consonant the corpus only offers genitival forms such as *Neuntii* and *Poetii*). Concerning the proposed etymology of the name see Repanšek 2016, 342–346. It appears far less probable that the sequence *QIEMONI* should be read as a combination of an abbreviated praenomen such as *Q(uintus)* and a gentilic, given that the first two letters are very clearly not separated by a punctuation mark (nor is there any sufficient spacing), and that a nomen such as *Iemonius*, attested once at *Novae (Moesia Inferior)* on a now lost tombstone (*CIL* III 758; see *OPEL* II 191), would be highly surprising at Ig. One would moreover not expect a genitive *Iemoni(i)* in this case, while an onomastic formula involving *dua nomina* finds no parallel in the available corpus, nor would it be expected. One should almost certainly also exclude the possibility of a *Q(uintus) I(ulius) Emoni (filius)* (for the sole attested example of a tripartite Roman formula involving an autochthonous name in the filiation cf. *CIL* III 10740 = *AIJ* 131: *P(ublius) Varisidius Hosti f.*). Beside the fact that paleography, as already mentioned, does not by any indication support the separation of the first three letters, it is the supposed abbreviation of a gentile name itself that gives one a stop in this interpretation. Such an abbreviated gentilic would of course be highly extraordinary unless of course deductible from the immediate context (note that a nomen such as *Iulius* is not attested or expected in Ig anyway). Generally, abbreviations are rather exceptional in Ig and never occur with autochthonous personal names. There are a few instances of abbreviated cognomina turned into personal names, but at least *Q · Ebonici* (*CIL* III 10741 = *AIJ* 136) for *Q(uartio) Ebonici (filius)* (cf. *AIJ* 135: *Quartio · Eb/onici · f ·*) and probably also *T*. for *T(ertius)* in *AIJ* 133 (*Nammo · et T ·*) are explicable as expected omissions in familiar contexts (the first tombstone very probably primarily belonged to a family tomb). It may be, however, that a name such as *T(ertius)* was predictable enough in any case, the same probably being true of *Sabinus · Val · f* (*CIL* III 10733 = 3809

+ p. 2328,26 = *AIJ* 138 = *RINMS* 86) for *Valentis (Valens)*. In the unlikely case, then, that we are in fact dealing with an abbreviated personal name such as *Q(uintus)* or *Q(uartio) (Q(uartus))* would also be quite possible in Ig),⁸ a further, purely theoretical (if unconvincing) possibility would be to interpret the sequence as *Q (·) Iemoni(s) (filius)*, attesting to an autochthonous personal name **Iem(m)on- / *Iēmon-* in the filiation, or, possibly, *Q (·) {I} emoni(s) (filius)* with the already attested variant (cf. *CIL* III 3861 = 10758)⁹ and a misplaced hasta (by haplography?).

Venixema (var. *Venixama*) is a female name characteristic of Ig. There are three other attestations of the name: *Venixemae* (*CIL* III 3797), i.e. with *-ema* for expected *-ama*, *Venixamae* (ib. 3825; *RINMS* 90). Pace *RINMS* 90 (especially p. 283) the alternative reading *Venix Empetonis* for *CIL* III 3820 seems less economical (note that the restoration of the supposedly masculine personal name *Venix* would only receive support from the fact that it is normally *pater familias* and not the *mater* who is named first in the dedicatory formula), because it leaves the two names *Venix* (**uen(H)i-k- oz. *uen(H)-ik-/-ik-?*) and **Empe-ton-* completely isolated. Furthermore, *Petonis* (note that the reading *VENIXEM(A) / PETONIS F. / ...* for *CIL* III 3820 was already proposed by Krahe 1929, 125) now seems further justified on the evidence of the newly discovered tombstone, carrying the hypocoristic name *Petto* (l. 1) and its genitive *Petonis* divided between lines 6 and 7 (see Ragolič 2016, 282). This makes the reading *Venixem(a)*¹⁰ *Petonis f(ilia)* for *CIL* III 3820 irreproachable and secures yet another occurrence of the female name *Venixema*. The name consistently appears in association with other names typical of the indigenous name-inventory (*Venixem[a] Petonis f.*, *Venixemae Voltregis f.*, *Venixamae Plunconis f.*) and as such undoubtedly represents an autochthonous personal name. It is nearly homographous (probably not homophonous, however) with three Gaulish attestations of the name *Venixamus (Venixamus)* (*ILTG* 439, Germania Superior – Saverne), *Venixsam[]* (*CIL* XIII 1357, Aquitania – Alichamps), *Venixsam[]* (*CIL* XIII 1125,

acteristic of Vulgar Latin as, for instance, in **lakju* for Latin *laceu* vs. *quescas* (*CIL* V 2108) for Classical Lat. *quiēscās*, witnessing to the development **k^uiē- > *k^uē-* as in Friulan *cēt* < Lat. *quiētus*.

⁸ For a probable example of *Quartus* at Ig see *CIL* III 10744 (*Quartus / Voltaronis / f.*).

⁹ But note that the reading and an exact interpretation of this inscription are highly problematic.

¹⁰ Or perhaps *Venixem[a]*? (the monument is lost so the reported results of the autopsy cannot be checked).

Aquitania – Poitiers) (*OPEL* IV, 154)). That we are in the case of the latter attestations dealing with a genuine Celtic (Gaulish) name is indubitable, especially considering the distinctly Celtic context in which the name appears (cf. *Venixamus Meddili f.*, which, incidentally, contains the diagnostically Gaulish hypocoristic **Mets-ilo-* to Gaul. **metsu-* = Old Irish *mess* ‘judgement’). However, it should be clearly pointed out that the two groups of names cannot be conclusively ascribed to the same source (there exists no convincing reason to do so),¹¹ but rather represent mere word-formational parallels **uenik-isamo-* ‘amīcissimus, cārissimus’ (evidently syncopated to **uenik[†]samo-* at least in the case of the Ig representative)¹² to the underlying adjective **uen-i-ko-* ‘amīcus’.¹³ The variation in the penultimate vowel of the Ig representatives of the name may be ascribed to accent-induced weakening of *a*, for which cf. *Calendinus* vs. *Calandinus*, or it may point to systemic / sporadic development of unaccented short **a* to /æ/ (spelled variably as <a> or <e>) in front of a nasal. The latter scenario seems much less likely, however, considering that similar oscillation between the original vowel and its reduced realisation can also best account for cases such as *Voltarenis* (*CIL* III 3802)¹⁴ beside the expected form attested in *Voltaronis* (ib. 3758 = 10726; ib. 10744; ib. 3818), cf. the female variant of the name *Voltaronti* (ib. 3877 (+ p. 1734); ib. 3860). Similar development is moreover observable in the structurally comparable female name *Voltisema* attested at *Aguntum* (*AE* 1989, 587; ib. 1996, 1190), which surely continues a superlative formation **uolt-isamā* to **uol-to-* ‘dēsīderātus’. Note that the name stands without any indication of filiation, which is indeed rare but not entirely unparalleled at Ig (cf., for example, *Pusil(l)a* on the preceding tombstone, cat. no. 1).

In the case of the sequence *M̄ai[---]* in line 3 we are clearly dealing with a female personal name. Unfortunately, due to severe damage to the inscription field right after the last hasta

¹¹ Pace Katičić 1968, 102 and 110; cf. Hamp 1978, 61 (Lochner-Hüttenbach does not mention the name).

¹² See Stifter 2012a, 256–257; id. 2012b, 543. Imprecisely Krahe 1929, 125, who compares *Venixalema* to the female name *Lubama* (*CIL* V 4637, ib. 5004; cf. Krahe 1929, 69), obviously merely on the basis of the superficial similarity between the suffixes.

¹³ Derived from Proto-Indo-European **uenH-* ‘get to love’ (cf. Gaulish *ouenikoi*, *RIG* I G–279 or the rather wide-spread ethnic name **Venet-* < **uenH-et-*).

¹⁴ Pace Untermann 1961, 130 ft. 265; see Stifter l.c.

here transcribed as *i* (the monument is diagonally chipped) the name cannot be restored with absolute certainty. It is possible, however, to predict on the basis of the average width of the individual letters and the estimation of the length of the *lacuna* that maximally two letters or one multiple ligature such as *māe* may be supplied in the reconstruction. Seeing that we are dealing with the dative case of the beneficiary (cf. l. 4: *filiāe*), the ending may be reconstructed as either *-ae* (alternatively as ligature *AE*) or *-oni* ~ *-uni* (alternatively with ligature *NI*). The vertical stroke can stand for the actual *I* or the left-most vertical hasta of the letter *N* (in theory also *F*, but the sequence ***Mai-* should be rejected as improbable), which then leads us to **Mai[?]ae* / **Man[?]ae* or, alternatively, **Man[?]o/uni* / **Man[?]o/uni*, to which compare *Manuni* ‘to Manu’ (*CIL* III 3871 = *AIJ* 195 = Šašel Kos 1998, no. 10), concealing the female name **Manūn-*.

Date: The monument can be vaguely dated to the 2nd c. AD on the basis of the comparison with the tombstone for Buio, son of Brocc(i)us (*CIL* III 3790 (+ p. 1731) = *AIJ* 129 = *RINMS* 82). There is a good chance that the monuments are contemporaneous seeing that they both contain an identical rosette and are also perfectly parallel in terms of typology (both monuments belong to the AII subgroup of funerary *stelae* with a triangular gable and a moulded frame; see Lozić 2009 for typology). Even the shapes of individual letters are comparable (especially *Q*, *E*, *V* and *B*), topped with the consistent use of triangular punctuation marks.

References: Unpublished. Regarding the name *Q(u)iemoni(s)* see Repanšek 2016, 342–346.

3. Fragment of a tombstone with a portrait niche and a shallow relief (Fig. 9)

Location: Discovered during the renovation to church interiors in 2010. The monument is imbedded in the wall behind the church door, so that both its front and side faces are visible.

Stone and dimensions: Local limestone. 0.42 m × 0.30 m × 0.22 m.

Description: Only the upper right corner of the original stele is preserved. The left half of the monument and the part below the upper side of the moulded frame together with the inscription field are missing entirely. The surface of the upper right corner has been exposed to minor external damage. The portrait niche is rectangular and

terminates in a moulded frame. Its exact height cannot be determined due to damage (the right vertical side measures 0,27 m). The preserved part of the niche shelters the right-most bust of a stylised male figure with emphasised bristly hair and beard, elongated face, and a long, thin nose. The eyes and the mouth are indicated but are less clearly visible due to weathered surface. A thin slit is perceptible between the lips but this appears to go back to a later addition, seeing that it does not follow the actual contour of the lips and, in contrast to other facial features, shows minimal signs of erosion. The left cheek is emphasised by a shallow line, while the right cheek-bone is slightly protrusive. The torso is indicated in one homogenous piece without the addition of traditional attire or jewellery. Beside the niche there is a decorative field, which in contrast with comparable monuments (cf. Lozić 2009, 211) is left undefined. It contains a depiction of a diving dolphin and a rosette. The dolphin is characterised by a large, emphasised eye and an accentuated snout. Both flippers and the dorsal fin are depicted with two to three nearly parallel sharp lines. An indentation on the tail fin is still recognisable, while the rest has been damaged together with the stone. Immediately below the dolphin lies a rosette (0.14 m in diameter), shaped like a right-oriented whirl and circumscribed by a wreath of twenty-seven disconnected pearl-like beads.

Commentary: Typologically the tombstone belongs to the subgroup of *stelae* with a moulded frame (*profilgerahmte Stelen*) capped by a rectangular portrait niche (i.e. BII following Lozić 2009, 209 ff).¹⁵ The arrangement of the niche and the accompanying decorative elements can be compared with the tombstone for Severus, son of Buio, kept at Iška vas (AIJ 140; cf. Hostnik 1997, no. 14). In the latter case, however, the portrait niche, which contains two markedly stylised busts, is semi-circular, flanked on both sides by diving dolphins. The portrait of the male figure finds more useful comparison in CIL III 3826 = AIJ 144 (cf. Hostnik 1997, no. 7; Bertonselj-Kučar 1985, 223–224 *apud* Lozić 2009, 219), which concludes in a rectangular niche housing three portraits. The carving technique is different here as the portraits are more superficially carved into the surface, but both male figures display characteristic thin,

elongated noses, coupled with explicitly indicated facial hair and fairly pronounced eyes and cheekbones. A diving dolphin is depicted on both sides of the niche. A further possible parallel is provided by CIL III 3878 = AIJ 200 (cf. Šašel 1958, no. 13; RINMS 59), which, based on the semi-circular rather than rectangular niche otherwise typical of Strahomer, is generally believed to have been produced in Ig.¹⁶ However, the dolphin in the left spandrel preserves visible traces of a rigidly indicated contour of the side fin, which, together with the typical, pronounced delineation of the eye (cf. Lozić 2009, 212 ff., Fig. 5: 11) may in fact rather point to Strahomer.

A similar motif of a whirl rosette (German *Wirbelrosette*) can be identified on the tombstone for Severinus Valentius (CIL III 3873 = AIJ 196; Šašel Kos 1998, no. 4; AE 1998, 550), immured in the southern wall of the Ljubljana cathedral and possibly originating from the Ig area, but here the rosette is carved in raised relief, which may already be enough to set it clearly apart from the shallow relief of the rosette carved in the fragment of the tombstone at Podkraj. Generally speaking, both high and shallow relief depictions of the whirl rosette¹⁷ are fairly common and their use does not seem to be restricted to a readily definable area: cf. *lupa*, nos. 5138 (*Aquincum*), 14982 (*Ulpia Traiana, Dacia*), 21487 (*Tilurium*), 21636 (*Tomis, Moes. Inf.*) *etc.* versus nos. 265 (*Carnuntum*), 14154, 14456 (both *Aquileia*), 16712 (*Mogontiacum*), 20853 (*Abrittus, Moes. Inf.*) *etc.* Also worth mentioning are a number of simpler whirl rosettes, especially common in Dalmatia, which are shallowly cut into the surface and typically only involve three spiral arms. A prime example is the rosette on a stele from Sinj (Gabričević 1983, t. IV), which is strongly reminiscent of a pinwheel. A similar rosette depicted on an urn from Ribić, BiH (Sergejevski 1936; id. 1948, 169–170, no. 2; t. II: 1; Raunig 1972, t. 3: 11) is much more elaborate. A closer parallel as far as the carving technique is concerned¹⁸ is provided by the rosette carved into the left spandrel of the tombstone from Razgrad, Bulgaria (*Abrittus, Moes. Inf.*, see *lupa* 20853) – the monument has been dated to the late Roman period.

¹⁶ Lozić 2009, 214; on the question of provenance cf. RINMS 59 (especially p. 229) with older bibliography.

¹⁷ The number of the spiral arms varies significantly. A few rosettes of this type also involve a central bulge.

¹⁸ A narrow, smooth band, which encompasses the rosette and separates it apart from the rougher surface of the rest of the spandrel, is clearly the result of subsequent attempt to create the impression of a higher relief.

¹⁵ All *stelae* with the enveloping double moulded frame and a triangular gable (type AII) seem to originate from Strahomer (Kastelic 1998, 177; Lozić 2009, 219).

None of the known comparanda, however, can be adduced as entirely reliable comparative material seeing that the whirl rosette from Podkraj is rather uniquely circumscribed by a wreath of beads. The encircling pattern may perhaps be compared to the decorative element on the tombstone immured in the outer wall of the Church of sv. Martin at Ig (Lozić 2009, 215; Fig. 10), or the *Wirbelrosette* on the already mentioned stele from Dacia Superior, which is encompassed by an actual wreath.

It has been established that the standard width of the *stelae* produced at Iška vas was standardised at approximately 25.6 cm (there is minimal variance of about 2 cm but the dimensions of the majority of the *stelae* are in overwhelming agreement), while the rules of manufacture seem to have been less rigid at Strahomer, where the tolerated variance in width can be approximated at about 3 cm (see Lozić 2009, 212). It is therefore possible to suspect that the *spolium* no. 3, which measures 22 cm in width, might have been produced at Strahomer – an assumption which can be further supported by the distinctive shape of the dolphin, while the stele-type and the portrayal technique of the male figure are too inconclusive to unambiguously point in the direction of either of the workshops.

Date: Chronologically, *stelae* terminating in a portrait niche are generally dated to the 2nd c. AD. Possibly but less likely some of them may have been manufactured towards the end of the 3rd or maybe even in the early 4th c. AD (cf. Djurić 2007, 897).

References: Unpublished.

4. Fragment of a tombstone (Fig. 10)

Location: Uncovered in 2010 during facade works on the outer church wall. The monument is walled into the north-western corner of the nave, right above the architectural blocks nos. 9 and 8.

Stone and dimensions: Local limestone. 0.87 m × 0.49 m × 0.19 m.

Description: The monument was integrated into the church wall upside down. Only the bottom right corner of the tombstone is preserved. It finds a typological parallel in the bottom right corner of *CIL* III 10743 (for the latter cf. Lozić 2008, 155). The inscription field is bordered by a column issuing from a simple rectangular base. The capital is not preserved. The surface of the tombstone is worn and the inscription is completely eroded, but traces of a toothed chisel (*la gradina*) in the upper left corner are surprisingly well preserved

(undoubtedly due to lesser exposure to weathering). Typologically, the monument belongs to the subgroup of Roman *stelae* which typically involve various imitative architectural features (cf. Lozić 2009, 210 ff.) such as columns normally terminating in an architrave. As the upper part of the stele is not preserved, it is impossible to predict with certainty whether it involved a portrait niche (subgroup BIII) or a gable (AIII); however, basing the comparison on the shape of the adjoining columns in analogous *stelae*, it may be conjectured that the tombstone in question represents a fragment of an architectural stele terminating in a rectangular portrait niche, typologically comparable to *CIL* III 3826 = *AIJ* 144 (Lozić 2009, Fig. 5: 6) and the fragment of the tombstone no. 3 discussed above.

Date: If the analogy is correct, the monument may be tentatively dated to the 2nd or the beginning of the 3rd c. AD (cf. Djurić 2007, 897; Lozić 2009, 212).

References: Unpublished.

5. Supportive base for a stele (Fig. 11)

Location: Discovered during the renovation of the drainage system around the church in 2008. The monument is horizontally walled into the northern corner of the nave on ground level. Upon discovery, the hollow was allegedly filled with bricks.

Stone and dimensions: Local limestone. 0.70 m × 0.83 m × 0.28 m. Dimensions of the inner base: 0.21 m × 0.37 m × 0.15 m.

Description: The monument is well preserved. Traces of mortar are clearly visible on its surface. The bottom right corner is concealed by a layer of concrete.

Date: There are no indicators that would allow for an exact dating.

References: Unpublished. Reported already by Lozić 2008, 183, fig. p. 184.

6. Supportive base for a stele (Fig. 12)

Location: Discovered during the renovation of the drainage system in 2008. The monument is vertically walled into the south-western corner of the nave on ground level. Part of it is presumably buried under ground.

Stone and dimensions: Local limestone. 0.61 m × 0.53 m (length cannot be determined due to im-

muring). Dimensions of the inner base: 0.32 m × 0.16 m × 0.15 m.

Description: The surface is badly eroded with several fissures of partly corroded calcite. The right edge has suffered minor damage. There are visible traces of immuring (plaster, paint).

Date: There are no indicators that would enable secure dating.

References: Unpublished. Reported already by Lozić 2008, 183, fig. p. 184.

7. Supportive base for a stele (Fig. 13)

Location: Uncovered during the renovation of the drainage system in 2008. The monument was walled horizontally and on ground level. It is integrated into the outer side of the south-eastern corner of the apse.

Stone and dimensions: Local limestone. 0.40 m × 0.63 m (height cannot be determined). Dimensions of the inner base: 0.17 m × 0.30 m × 0.11 m.

Description: The corners are damaged. The original face is only preserved in the bottom right corner. The bottom left corner is broken off. The remarkably smooth surface of the hollow is original. Traces of immuring (plaster, paint) are sporadically spattered across the entire surface.

Date: There are no indicators for precise dating.

References: Unpublished. Reported already by Lozić 2008, 183, fig. p. 184.

8. Architectural block (Fig. 14)

Location: The side face of the monument is already partly visible on a photograph taken in 1964 (see above). The block was fully uncovered during the renovation of the drainage system around the church in 2008. It is immured in the north-western corner of the nave on ground level. In the same corner, situated directly above no. 8, two further monuments are located (nos. 9 and 4).

Stone and dimensions: Local limestone. 0.87 m × 0.55 m × 0.30 m.

Description: The surface is badly worn. The upper corner is diagonally chipped and the bottom left corner is missing. In the bottom right corner a dowel hole for an iron clamp is clearly discernible, but no remaining traces of lead are visible. Alongside the foundation base of the church approximately 5 cm of the surface of the back side

is still preserved. It seems to have been similarly manufactured as the frontal part.

Date: No indicators for precise dating are determinable.

References: Unpublished. Reported already by Lozić 2008, 183, fig. p. 184.

9. Architectural block (Fig. 15)

Location: Discovered during the renovation of the drainage system in 2008. The monument has been built into the north-western corner of the nave, directly above no. 8, so that it partly rests on its upper surface. Since the completion of refacading it is no longer visible, but can fortunately be recovered from a photograph taken by Edisa Lozić in 2008.

Stone and dimensions: Local limestone. 0.80 m × 0.30 m × ? m. (The dimensions are based on comparison with the architectural block no. 4. Distances were measured with the help of AutoCAD.)

Description: Judging from the photograph, all of the sides are entirely preserved. Both height and width of the monument are broadly comparable to no. 8. Its surface, however, appears more roughly worked. The fragment of the tombstone no. 4 is located approximately 40 cm above the architectural block no. 9.

Date: Accurate dating is not possible.

References: Unpublished. Reported already by Lozić 2008, 183, fig. p. 184.

CONCLUSION

As a secondary findspot of Roman stone monuments the Church of sv. Janez Krstnik in Podkraj is part of a larger phenomenon symptomatic of the Ig area, where it is all but uncommon for the local churches and chapels to expose (or used to expose in case the monuments have been removed) a number of Roman *spolia*, primarily used as building material or (judging from the rather prominent and integrated position of a few epigraphic monuments) even as semi-decorative elements. A number of *spolia* have been identified in the Church of sv. Tomaž (St. Thomas) in Planinca, Devica Marija sv. Rožnega venca (Our Lady of the Rosary) in Tomišelj, sv. Mohor in Fortunat (St. Hermagoras and Fortunatus) in Matena, sv. Jakob (St. Jacob) in Strahomer, sv. Križ (Holy Cross) and sv. Mihael (St. Michael), both in Iška

vas, the latter now serving as one of the main *lapidaria*, sv. Martin (St. Martin) in Ig,¹⁹ sv. Jurij (St. George) in Pungart, sv. Marjeta (St. Margaret) at Golo (Fig. 2). Since as a rule at least the most important monuments have since been transferred from these secondary findspots to museums or other *lapidaria*, the Church of sv. Janez Krstnik in Podkraj with its eight *spolia* (one epigraphic monument, one fragmented tombstone with a portrait niche, a further fragment of a tombstone, three supportive bases, and two architectural blocks) naturally appears exceptionally rich in the number of uncovered monuments that remain immured in the church wall.

Acknowledgements

We wish to thank Jože Krašovec for all the invaluable help in sharing first-hand information on several of the aspects in question. We are especially indebted to Maja Zupančič, who brought our attention to the discovery of the monuments in the first place, and to Edisa Lozić for her helpful advice and for providing several of the references and two valuable photographs. We owe a particular debt of gratitude to Marjeta Šašel Kos and Milan Lovenjak for a number of invaluable suggestions, from which an earlier version of this article has benefited significantly. Needless to say, we alone are responsible for the ensuing conclusions and for any remaining errors.

The research behind this article was made possible by the kind support of the Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana.

Dejan Veranič
Vrtnarija 2d
SI-1360 Vrhnika
dejan.veranic@gmail.com

Luka Repanšek
Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
Aškerčeva 2
SI-1000 Ljubljana
luka.repansek@ff.uni-lj.si

¹⁹ Sources further mention the former Church of sv. Uršula (St. Ursula), which originally stood in the vicinity of St. Martin's Church in Ig. Three epigraphic monuments are reported to have been discovered in the church walls or, rather, in the walls of the cemetery, viz. *CIL* III 3800 = *AIJ* 132 = *RINMS* 85, *CIL* III 3819 /lost/ and *CIL* III 3823 + p. 1731 = *AIJ* 143 = *RINMS* 89.

Quiemonis and the epichoric anthroponymy of Ig

Quiemonis v luči avtohtonih ižanskih osebnih imen

Luka REPANŠEK

Izvleček

Prispevek obravnava osebno ime *Q(u)iemoni(s)*, izpričano na novoodkritem nagrobnem spomeniku iz cerkve sv. Janeza Krstnika v Podkrajju, ki kot *hapax legomenon* predstavlja izjemen doprinos k poznavanju avtohtonih osebnih imen rimskodobnega Iga. Imenu se posveča s stališča epigrafike in etimologije (predlaga se izpeljava iz praindoevropskega korena **k^hieH₁-* ‘umiriti se, spočiti si’ s približnim pomenom latinskega ‘quiētus’), posebna pozornost pa je namenjena njegovi umestitvi v sklopu obširne in zahtevne problematike onomastičnih plasti ižanskega imenskega fonda.

Ključne besede: Slovenija, Ig, Podkraj, rimska doba, epigrafika, osebna imena, etimologija, metodologija

Abstract

The main focus of the article is the personal name *Q(u)iemoni(s)*, recently discovered on a tombstone found in the Church of sv. Janez Krstnik (St. John the Baptist) in Podkraj. Recognising its profound importance for a better understanding of the autochthonous onomastic tradition of Roman-period Ig, the etymological and epigraphic approach to the name (recognised as a derivative of the Proto-Indo-European root **k^hieH₁-* ‘(have a) rest’, probably close in meaning to Latin ‘quiētus’) are coupled with a critical and refined insight into the layered nature of the epichoric anthroponymy.

Keywords: Slovenia, Ig, Podkraj, Roman period, epigraphy, anthroponymy, etymology, methodology

INTRODUCTION

The onomastic tradition handed down on the numerous epigraphic monuments originating from the territory in and around present-day Ig¹ is famous for its conspicuously local character. The

latter is due to the peripheral position of Ig² within the wider North-Adriatic *Namenlandschaft*, which most notably comprises the Venetic, Histrian and

immigrant families from the Ig area (Šašel Kos, personal communication).

² “Ig” here does not refer specifically to the present-day town of Ig but will be used throughout as shorthand for “the Ig area” (Sln. *Ižansko*), as was also the original, older use of this geographical name. Roman stone monuments have been found in and around present-day Brest, Golo, Ig, Iška vas, Kamnik pod Krimom, Matena, Planinca, Podkraj (on the latter secondary find-spot see the contribution by Veranič and Repanšek (2016) in this volume), Pungart, Staje, Strahomer, and Tomišelj.

¹ The tombstones from Emona which feature epichoric names typical of Ig are generally assumed to have been imported from the Ig area (cf. Katičič 1968, 61), but this is not necessarily conclusive. A few *stelae*, which apart from their evident onomastic association with the Ig area betray no absolute signs of importation, may in fact be epichoric and attributed to the local enclave of

Liburnian onomastic systems and terminates to the north-east in the Emona basin. The latter region can properly be viewed as the contact zone between the Pannonian and the North-Adriatic onomastic areals. Secondary bibliography dealing with the onomastic material from Ig is gradually expanding but for the time being still remains exceptionally manageable. The only comprehensive and for that reason also authoritative study is Katičić 1968, building on Katičić 1966, 158–159 *et passim*, and summarised in Katičić 1976, 182–183 (the results of Katičić's studies are reevaluated and slightly revised in Matasović 2003, 12–13). Prior to this, the names were already partly included in Krahe's lexicons (Krahe 1929; id. 1955, *pass.*)³ and occasionally receive a brief mention in Untermann 1961 (a more general outline is provided in § 214). Basing his account on Šašel's unpublished index (now kept at the Institute of Archaeology, ZRC SAZU),⁴ Lochner von Hüttenbach provided the first extensive linguistic treatment of the material in his 1965 article. After more than a decade, Hamp contributed two short studies in the form of a set of commentaries and brief remarks to Lochner-Hüttenbach in 1976 (= Hamp 1976a; the name *Neunt(i)us*, which he does not mention, received a more detailed treatment in the journal *Indogermanische Forschungen* in the same year [Hamp 1976b]) and to Katičić 1968 (Hamp 1978), largely focusing on the supposedly Celtic onomastic traces purported by both preceding investigations. The problem of the Ig onomastic legacy was taken up again by Meid in 2005 in his comprehensive study of Gaulish personal names in Pannonia (see pp. 27–30 for an overview; a significant number of the names are discussed in chapter II.B.3, 250 ff.) and, most recently, by Stifter, who contributed two important studies (2012a and 2012b), largely based on the corpus⁵

³ A number of names from Ig and Šmarata have also been included in Holder's thesaurus (*AcS* I–III) and also occasionally recur in Delamarre 2007, both corpora that on the whole aim to sift through the Celtic linguistic material.

⁴ Note also Šašel's 1955 contribution, which deals with the name *Buccio* (later catalogued in *ILJug* 297) in an innovatory way that in several aspects anticipates Untermann's approach.

⁵ The revised and partly augmented classification of the entire onomastic corpus was first presented in the *European Science Foundation Standing Committee for the Humanities Exploratory Workshop: Personal names in the Western Roman empire*, Cambridge, 16.–18. September 2011 under the title *Linguistic studies of the names from Ig*. The database also includes names from Šmarata,

appended to Stifter 2012b (pp. 261–263).⁶ Stifter's compilation of names is obviously intended to offer a comprehensive and reliable database for further research, so it may be useful to bring the attention to the few mistakes and deficiencies in order to prevent them from spreading to future specialist treatment of the material:

– The tombstone containing the Latin cognomina *Cossuti*, *Secund(a)e* and *Valentis* has been published in Hostnik 1997, no. 24 (however, the monument is wrongly copied there), cf. *Iupa* 5566.

– *Festu Fecun(di)* and *Tertullae Mrti* on a now lost tombstone from Kamnik pod Krimom (*CIL* III 3795) should be added to the list of Roman names, although *Festu* may arguably represent a hybrid name of the *Amatu* type. *Mrti* is unclear and may have been wrongly copied but it is very unlikely to represent a non-Roman name.

– The provenance of *CIL* III 3816 and 10735 = *AIJ* 142 = *RINMS* 88 (*Tertius*, *Eppo*, *Boleriavus* / *Bolerianus* and *Pusilla*) should now be adduced as Podkraj rather than Tomišelj (see Veranič, Repanšek 2016, 312).

– *Buccicu* (*CIL* III 3787) as if for **Bukk-ikūn-* (to an underlying **Bukk-iko-* ← **Bukko-*) is very uncertain and may be a ghost-form. The now lost inscription was copied as *BVCCI / REGA / SVIS / BVCCIC / V [---]*. The same obviously goes for the tentatively assumed compound name *Bucci-rega*.

– The reading *Bolerf* in *CIL* III 3788 = 10727 (= *CIL* III 2328¹⁸⁸) is ultimately uncertain and should not be silently adduced as a further example of the name *Bolerianus* / *Boleriavus* in Ig.

– *Coemo[n]ius* (*CIL* III 3792) should in view of the missing left part of the stele rather be more cautiously adduced as *Coemo/[---]ius*.⁷ The restoration of *n* is very probable, however (there is room for approximately two letters on the missing part of the inscription field).

– The isolated names *Venix* and *Empetonis* (*CIL* III 3820) can on account of the most recently discovered monument, which contains a double occurrence of the hypocoristic **Petton-*: *Petto*

which, however, do not strictly speaking belong here. All the four tombstones from Šmarata received a detailed and reliable treatment in Šašel Kos 2000.

⁶ A very useful overview of all the attested names with painstaking reference to the available corpora is now also offered by Radman-Livaja and Ivezić 2012, 147–151.

⁷ The name is wrongly adduced as a nasal stem *Coemo* in Meid 2005, 191.

(line 1) and *Petonis* (line 6-7),⁸ now unreservedly be read as *Venixem(a)* and *Petonis* = **Pettonis*, as was already anticipated by Krahe 1929, 125 and Katičić 1968, 77 (*contra* Mócsy 1959, 206); see also Stifter 2012a, 543; id. 2012b, 257.

– The isolated gentile name *Poetii* in the second line of *AIJ* 124 from Šmarata should be read *Potei*. The same name also appears in line 6 as *Poteii* and in line 8 as *Po{p}teius* (rather than *Po{r}teius* as in Stifter 2012b, 263).⁹

– *Ruti* (*CIL* III 3821) is probably a ghost. Judging from the ligature, the filiation could either be read *Ruii* or *Ruf(i)*. Note that Šašel (unpublished reading) proposes to restore *Buii*, but this assumption is based solely on analogy and is not at all necessitated paleographically.

– The reading of the sequence of letters in the first and second lines of *AIJ* 125 from Šmarata as *emphVot[Ji* is spurious. The inscription reads *Turoio Nepoti Vot[...] f(ilio)*.¹⁰

– *Volt(ilius)* in *AIJ* 221 (Grosuplje) is used as a fully functional gentilic, regardless of its probable North-Adriatic origin¹¹ and should not be (silently) included in the list of non-Roman names.

Note that Katičić's and Matasović's accounts involve a few incorrect readings and/or ghost-forms as well. These can now be safely regarded as inconsequential to the debate seeing that they have already been taken into account and silently remedied in Stifter 2012b. For the sake of completion of this brief critical overview, however, it will be useful to summarise the main points of departure. Katičić 1968:¹² *Coemoius* for *Coemo[---]ius*, *Cumi* for *[---]cumi*, and *Gio* for *[---]gio* (all *CIL* III 3792); *Etiia* for *filia(e)* (*CIL* III 3874 = *AIJ* 197); *Seciois* for *Secio* (*CIL* III 3810). *Secu* in the same inscription is uncertain, as is *Secu* in *CIL* 3861 = 10758: *et Secu / Secco Emon(i)s*, where, judging from the syntax of the inscription, it could well be a mistake. For *Buccicu*, *Bucirega*, *Venix* and *Poetius* (Šmarata), which have been adopted by Stifter 2012b, see above. Matasović 2003: *Gaulun(i)us* for *Galunus* (*CIL* III 3815 (p. 10731) = *AIJ* 141 = *RINMS* 87) is probably a typographical error. *Seccoemo* (*CIL* III 3861 = 10758) on pp. 13 and 21 is a misreading for

Secco Emon(i) and *Lasalu* (*CIL* III 3817) on p. 13 is an obvious misprint – the name is correctly restored on p. 19 as *Lasaiu*.

THE NAME INVENTORY WITH FURTHER REMARKS ON THE READING

In an equally recapitulatory fashion, a comprehensive overview of the extant name inventory¹³ will be offered here. The following account is devised as an abstract summary of all the names (be it recurring or uniquely attested) in order to provide a reliable *minimal* set of all the involved stems¹⁴ and to outline the system of productive formal means (suffixes). Especially for the latter reason every derivational family has been subsumed under a singular heading (in bold print). The latinised nominative singular form is given first, followed by the reconstruction of the stem-form (preceded by an asterisk). Whenever a particular name is only recorded in the dative or in the genitive singular, the nominative (in its Latin guise) has been restored without explicit recourse to the actually attested form(s).

It is undeniable that the names characteristic of Šmarata are ultimately connected to the onomastic tradition of Ig. Note that Stifter (2012b, 255) questions the separate status of Šmarata on account of the scarcity of the available linguistic material (only four monuments survive!). Indeed, there is no knowing whether names such as *Feucont-* may actually represent infiltrations from adjacent territories, as he rightly points out (cf. the case of *Hostius* in Ig). However, it is not only the presence of *f* where in Ig we would expect a *b* (*vide infra*) which divorces both onomastic traditions. Especially noteworthy is the fact that *Feucont-* stands in collocation with a consider-

⁸ Attested twice in the same inscription: *Petto*, *Petonis* (genitive singular). See the contribution by Ragolić (2016) in this volume.

⁹ Cf. Šašel Kos 2000, no. 2 + p. 99.

¹⁰ See Šašel Kos 2000, no. 4.

¹¹ Cf. Untermann 1961, 128 and 170 (s.v. *voltignos*).

¹² The same applies to Katičić 1966, 158–159.

¹³ *Acinor-* on a votive altar from Staje (*AE* 1997, 571; first published by Lovenjak 1997, no. 4) almost certainly stands for a divine rather than personal name (see Lovenjak, l. c.; Hainzmann, de Bernardo Stempel 2003, 142–144).

¹⁴ Note that it is impossible to determine the original quantity of the nasal suffix *-on-*. All the names in *-ō* come down to us already fully integrated into the 3rd Latin declensional pattern, which has generalized the long variant throughout the paradigm (cf. Lat. *Catō*, *-ōnis*). The vernacular might have had a different distribution, however: either a) long **-ō* in the nominative singular vs. short **-on-* in the rest of the paradigm, or b) a mixed paradigm of the type also found in Venetic, i.e. nom.sg. **-ō*, gen.sg. **-n-os*, dat.sg. **-on-i* ...

able number of other names which only turn up in Šmarata, not lastly the female name *Feva* (again with the initial *f*), which does receive convincing correspondences in Venetic, but its occurrence as a female name in *-ā* is actually unparalleled. Moreover, the use of gentile names clearly connects Šmarata with the rest of the north Adriatic, while the peripheral position of Ig is betrayed by the retention of the old patronymic formula (*vide infra*). It is therefore safe to assume that the characteristics which connect Ig and Šmarata are due to nothing more than the fact that both traditions properly belong to the North-Adriatic complex and that there are in fact no indicators which would allow for a recognition of a special link between the two onomastic micro-regions (cf. Katičić 1968, esp. p. 108; Šašel Kos 2000, p. 99–100; but cf. Stifter 2012a, 539 ft. 2 for a more sceptical view). Conceding that the evidence from Šmarata can thus only have marginal relevance for the names attested in Ig, its name inventory will accordingly be listed separately.

The Ig area and Emona

Adnomatus = **Adnomato-*; *Aico* = **Aik(k)²on-*;
Ama = **Am(m)²ā* (f.); *Amatu* = **Amātūn-* (f.);
Ampo = **Ampon-*;

Beatulo = **Beatul(l)²on-*; *Bolerianus* or *Boleriavus*
= **Boler(-)i-ano-* / **Boler(-)i-avo-*; *Brocc(i)us* =
Brokko-*; *BUG-**: 1 *Buctor* = **Buk-tor-* < **Bug-*
tor-; perhaps also ***BUKKO-**: *Buccus* = **Bukko-* ~
Bucca = **Bukkā* (f.) ~ *Bucco* = **Bukkon-* ~ *Buccio*
= **Bukk-ijon-* ~ *Buccicu* (?) = **Bukk-ikūn-* (f.) ~
Buquorsa = **Bukuorsā* (f.); 2 *Bugia* = **Bug-iā*
(f.) ~ [*Bu*]gio = **Bug-ijon-*; *Buiius* = **Buiio-* ~
Buiio = **Buijon-*; ¹⁵ *Butto* = **Button-*;

Cetetiu (?) = **Ketet-i-ūn-* (f.); *Coemo...ius* =
**Koemo...-io-*; *Cotiu* = **Kot(t)ijūn-* (f.); ¹⁶

Decomo = **Dekomon-*; (?) *Deuonti* or *Deuontia*
= **Deuontī* / **Deuontīā* (f.);

Ebonicus = **Eboniko-*; *Ecco* = **Ekkon-*; *Elia*
(?) = **Elīā* (f.); *Emo* = **Em(m)²on-*; ¹⁷ *Eniconis*
or *Enico* = **Eni-koni-* / **En(n)²-ikon-*; *Enignus*
= **Eni-gno-*; ***ENNO-**: *Enno* = **Ennon-* ~ *Enna*
= **Ennā* (f.) ~ *Ennia* = **Enn-iā* (f.); *Eninna* =
**En-innā* (f.); ¹⁸ *Eppo* = **Eppon-*; *Ergiano* or
Ergianus = **Ergiano-* / **Ergianon-*;

Galunus = **Galuno-*;

***OSTI-**: *Ostius* = **Ost(i)io-* ~ *Ostila* = **Ostilā*
(f.);

Laepius (gentilic!) = **Laepio-*; (?) *Lasc(i)onti*
or *Lasc(i)ontia* = **Lask(i)ontī* / **Lask(i)ontīā*
(f.); ***LASSO-**: *Lasso* = **Lasson-* ~ *Lassaiu* =
**Lass-aiūn-* (f.);

Manu = **Manūn-* (f.); *Moiota* = **Moi(-)otā*
(f.); *Mosso* = **Mosson-*;

Nammo = **Nammon-*; *Neuntius* = **Neuntio-*;

***OPPO-**: *Oppa* = **Oppā* ~ *Oppalo* = **Opp-*
alon- ~ *Oppalus* = **Opp-alo-*; *Otto* = **Otton-*;
Ovis = **Oui-* (f.) (*i*-stem!);

Petto = **Petton-*; ¹⁹ *Pl(a)etor* = **Plae-tor-*
~ **Ple-tor-*; *Plunco* = **Plunkon-*; *Provius* =
**Prou(-)io-* (gentilic?);

Rega = **Regā* (f.); ²⁰ *Ruttus* (?) or *Ruiius* (?) =
**Rutto-* / **Ruiio-*;

Sacciar(us) = **Sakk-i-ar(o)²-*; *Secco* = **Sekkon-*;
Sennus = **Senno-*; *Sublo* (attested as *Sublo{a}ni*)
= **Sublon-*;

Talsus = **Talso-*; *Tetiu* = **Tetiūn-* (f.); *Tetta*
= **Tettā* (f.);

Uccio (very improbable; see below s.v.); *Uss...*;

Veitro = **Veitron-*; *Venixama* = **Veniksamā* (f.)
+ its phonetic variant *Venixema*; *Vibunn(i)²a* =
Vibunn(i)²ā* (f.) (+ gentilic *Vibunnius*); *VOLTO-**:

¹⁵ Geminate **-ij-* (expectedly not reflected in writing) is very probable on analogy with other comparable hypocoristic formations.

¹⁶ This female name is a recent discovery (see Ragolič 2016, 282, 284).

¹⁷ The restoration of a geminate *-mm-* is very probable on analogy with other hypocoristic names, cf. **Aikkon-* above.

¹⁸ Assuming alternation in the position of the geminate in a hypocoristic form: **Enn-inā* = **En-innā* (?).

¹⁹ See above for the reference.

²⁰ For *Rec[a]* see *ILJug* 299.

Volta = **Voltā* (f.) ~ *Voltia* = **Volt-īā* (f.) ~ *Volt-an*(*V*?)- ~ *Voltielus* = **Volt-ī-elo-* ~ *Voltaro* = **Volt-aron-* (+ its phonetic variant *Voltaren-*) and (?) *Voltaronti* or *Voltarontis* = **Voltar-ontī* / **Voltarontis* (f.) ~ *Voltofnas* = **Volto-gnā-* or **Volto-gna-* < *-*gno-*; ***VOLTU-**: *Volturex* = *Voltu-rēg-* (+ its phonetic variant **Volte-reg-* and the recurrent syncopated version **Volt-reg-*) ~ *Voltparis* = **Voltu-pari-*.²¹

Šmarata

a – cognomina:

*Feuconts*²² = **Feugont-*; *Feva*[= **Feu(u)ā* (?);²³

Planius = **Plan(-)iō-*; *Pletor* = **Ple-tor-*;

Tatsoria = **Tatsor(-)iā*;

Volta = **Voltā*; *Vot...*;

b – gentilicia:

Lassonius/-a = **Lasson-iō-*;²⁴

Poteiuis = **Potei-iō-*;

perhaps also *Turoius* = **Turo(-)iō-*.

Commentary

Aico

The inscription (*CIL* III 3853) reads *Avitus Aiconi*. It seems safe to assume that we are here dealing with the genitive singular of a hypocoristic formation **Aikkon-* (cf. Pannonian *Aicca*, *RIU* 769), so that the correct restored reading of the inscription should actually be *Avitus Aiconi(s)*. Geminate spelling is frequently disregarded in Ig (the phenomenon seems to have been purely orthographical) and so is the omission of final

²¹ To be added are [---]gio for (...)gio = *(...)gion- and [---]cumi (*CIL* III 3792) for (...)cumus = *(...)kumo- (*CIL* III 3792), both lacking any obvious candidates for identification.

²² The nominative form is impossible to restore with certainty. *Feuconts* = **Feukonts* would have been the expected form, as is also the case in Venetic (cf. *ia.n.t.s.*, *LVen*. Vi 3 = *MLV*, no. 124), but **Feukont* or **Feuko(n)*, both from **Feukonts*, are not inconceivable either. Note that Katičić 1968, 105 restores *Feucon* and Mócsy 1983, 126 has *Feuco*, cf. *OPEL* II, 140. Needless to say, both latter assumptions are equally *ad hoc*.

²³ Probably a hypocoristic form **Feuūā*, cf. Ven. *fo.u.v.o.s.* (*vide infra*).

²⁴ Cf. the individual name *Lasson-* in Ig.

-s in filiation. This makes Katičić's (restoring an *o*-stem *Aiconius*, 1968, 65) and Lochner von Hüttenbach's (1965, 16: *Aicon(i)us*) doubts as to the stem-class of the name obsolete. It may be useful to note that Stifter (2012, 259 ft. 19) has tentatively proposed to derive the place-name *Ig* from a hypothetical **Aīg-*, which according to his view could conceivably represent the starting point for the actually attested hypocoristic variant **Aikkon-*. This etymology is impossible as much as it is incredible. Notwithstanding the numerous phonetic obstacles on the way from a putative Vulgar Latin **Aigu* to Slavic **Igъ*, **Aikkon-* cannot be a hypocoristic formation of a simple **Aīgos*, because the latter name would simply be too short to induce the creation of a hypocoristic variant in the first place. It would also be completely unparalleled to derive a place-name directly from a personal name without the use of any suffixes (typically possessive). It is a common misconception (and a much perpetuated one at that) that *Ig* must go back to a pre-Slavic name because it has no convincing etymology within Slavic. This is misconstrued. It is a methodological caveat that non-transparent etymology should not be the main reason for assuming that a name belongs to an unidentified substratum! As a matter of fact, Slav. **Igъ* has received a perfectly legitimate Slavic etymology (Torkar 2007, 250–251). Admittedly, though, a reliable word-formational parallel in the realm of Slavic toponymy is yet to be identified (see Furlan 2013).

Amatu

Clearly a feminine name in *ILJug* 297 and *CIL* III 10741 = *AIJ* 136. *CIL* III 3785 = 10726 is ambiguous, however. The inscription reads *Amatu · f · Volta / ronis · filius · Opalo / Hostius filiu(s) / filia · Moiota · v · f · m*. It seems indubitable that *Amatu*, *Op(p)alo*, *Hostius* and *Moiota* are all *fili* of the same father, whose name *Voltaro* was therefore regularly omitted in all filiations but the first. The identification *filius* in the second line thus actually refers to the following individual name *Op(p)alo* and not to *Amatu*, which will then on analogy have to be read as *Amatu f(ilia)* and provide a further instance of this feminine idionym.

Bolerianus / Boleriavus

The reading *Boleriavus* (ligature *AV* rather than *AN*) cannot be entirely dismissed on paleographic grounds (cf. *RINMS*, p. 279). In fact, this would enable direct comparison with *Boleriavus* from Staje (Lovenjak 1997, no. 4 = *AE* 1997, 571) and remove *Bolerianus* from the long list of hapaxes. From the point of view of name-formation, however, both *Boleri-ano-* and *Boleri-avo-* are equally plausible. For a good example of the latter suffix in Ig cf. *Voltan(V²)-* (*vide infra*), and for **-aŋo-* consider the likes of Ven. *klutaviko.s.* (*LVen*. Ca 18). In *Secundus Boleriav(u)s* (Lovenjak 1997, no. 4, now *AE* 1997, 571) *Boleriavus* probably plays the role of a pseudo-gentilic. This, however, does not speak against its original status of a genuine individual name.

Buccus

The simple thematic (i.e. *o*-stem) variant should probably be recognised in the case of *BVCCI/REGA* (*CIL* III 3787). The sequence is much more likely to represent an inverted onomastic formula rather than a single compound name because *Bucci-* would be difficult to account for as an *i*-stem and the few examples of the weakening of the composition vowel in Ig (such as *Volte-* for *Volto-* or *Voltu-*, *vide infra*) do not seem to support the spread of *-i-* at the expense of original *-o-*. In addition, **Bukko-* also appears in *CIL* III 398* (*[B]uccio Bucci*), which according to M. Šašel Kos (personal communication) should not be considered a *falsum*. The genitive *Biatvi* on the same inscription is very uncertain and cannot be confirmed.

Note that even if this group of names does not in fact go back to a hypocoristic shortening of **Buktor-*, where **g* was regularly devoiced to **k* in contact with the voiceless dental **t* (**Bug-tor-* > **Buk-tor-*), devoicing (necessarily accompanied by gemination, of course) would still be expected in a hypocoristic formation. This makes Hamp's doubts (1976a, 4–5 and p. 8 ft. 3) as to the possible connection between the names involving *-g-* and their hypocoristic derivatives in *-kk-* obsolete.

Bugia

Bugla[...] in *CIL* III 3797 may well stand for *Bugia* if the *L* was wrongly read for an actual *I* (i

longa?). The tombstone is now lost, so the original reading is impossible to verify. Note that Šašel's unpublishing reading of this monument has *Bugia* and Katičić (1968, 100) wrongly adduces it as *Ugla*, missing the detached *B* in line 4. A possible parallel to a putative *Bugla* is however offered by *Bucla* from *Intercissa*, Pannonia (*RIU* 1219, cf. Meid 2005, 260), which can easily represent a mere graphic variant of *Bugla*.

Cetetiu

Stifter (2012, 258 ft. 16) tentatively proposes *et Tetiuni* which would provide a parallel to the hapax *Tetiu*, but this is decidedly ruled out on paleographic grounds and by the syntax of the inscription: *Enno Secconis f(i)lius vivus f(ecit) Cetetiuni Rustic[i] f(i)liae (obitae) an(norum) L et fil(io) Valentioni* etc. (*CIL* III 3861 = 10758). It is not inconceivable, however, that *CETETIUNI* (ligature *ET*) stands for *sibi et Tetiuni* (thus Müllner 1879, no. 26), i.e. *S(ibi) ETETIUNI = s(ibi) et (T)etiuni* with straightforward haplography or intentional simplification (*ETTET-* → *ETET-*). The abbreviation *S* for *SIBI* is rather rare but not exceptional. The main problem with this interpretation is that it implicitly presupposes that *C* would either have been erroneously written for an *S* (which, incidentally, would be highly unusual in Ig) or, as a slightly likelier alternative, wrongly transcribed and/or transmitted by Apianus (1534, 371, 4), who appears to be the sole source of the reading of this particular inscription.

Deuonti (?) ~ Lasc(i)onti (?) ~ Voltaronti (?)

Pace Šašel Kos 1998, p. 338, the female name *Voltaronti* in *CIL* III 3877 (+ p. 1734) = Šašel Kos 1998, no. 7, is not to be restored to a putative **Voltaro* but rather represents the nominative singular of an *ī-* or possibly an *i*-stem, i.e. **Voltarontī* or **Voltaronti(s)* respectively. The same sequence *Voltaronti* also appears in *CIL* 3860 = *AIJ* 185 = Šašel Kos 1998, no. 3, where it is generally recognised to be functionally a dative.²⁵ The latter inscription reads *Enninae Voltergis f(i)liae Buiio Senni f(i)lius uxori suae*

²⁵ Cf. Stifter 2012b, 258, where the nominative function of *Voltaronti* in *CIL* III 3877 is correctly recognised, revising the older view (put forward in 2012a, 543 ft. 9)

et sibi v(ivus) f(ecit) et Voltaronti Voltregis f(ilia) sorori suae et sibi v. f. [my underlinings]. The use of the possessive adjective and the repetition of the formula *et sibi v. f.* would at least at face value speak in favour of the possibility that even in the subsidiary dedicatory formula it is still *Eninna* who is the beneficiary rather than her sister *Voltaronti*, who in this case would additionally attest to the nominative *Voltaronti*. This is not necessarily so, however, as both irregularities may receive viable extra-linguistic justification while two successive dedicators in an inscription would be rather unique.²⁶

If *Voltaronti* in *CIL* III 3877, which must surely represent a nominative of this problematic stem, is to be restored as **Voltarontī*, the name can offer a rare insight into vernacular morphology, which points to the preservation of the old Indo-European feminine long *ī*-stems. Moreover, juxtaposing the male name **Voltaron-* with **Voltarontī*, it becomes apparent that the latter suffix must have been in use in Ig as a productive means to form gamonyms from underlying male names. This word-formational pattern (first recognised by Stifter 2012b, 258) is unique to Ig, while Venetic displays a much simpler model, viz. simple transference of a masculine consonant stem such as *vho.u.go.n.t-* into the first declension feminine *ā*-stem by the simple addition of **-ā*, as in *vho.u.go.n.t-* (m.) → *vho.u.go.n.t-a* = **-ont-ā* (f.).²⁷ Unfortunately, the lack of comparable juxtapositions in Ig (or Venetic, for that matter) makes it impossible to determine whether the female names in **-ontī* were only built to male names in **-on-* or the derivational base of *Voltaronti* (f.) is in fact **Voltar-*, which, incidentally, also underlines *Voltaro* = **Voltaron-* (m.). However, on the evidence of the coexistence of *Lascontiae* beside *Lasciontiae* (both dative singulars), which, if the names are to be recognised as representatives of the same pattern, points to the variance in the suffix of the underlying **Laskon-* vs. **Lask-īon-*, it would appear

likely that these feminines did in fact represent the counterpart of masculine nasal stems in **-on-*. Be that as it may, it is safe to assume that the original locus of the feminine suffix **-ontī* is the present participle (cf. Ancient Greek φέρουσα ‘ferens’ < **-o-ntī*), where it regularly appeared beside its masculine counterpart in **-o-nt-* (nicely preserved in the Latinised genitive *Feucontis* for vernacular **Feukont-os* in Šmarata). Subsequently, the extrapolated suffix must have been generalised as a productive (i.e. fully operational) means in the formation of female names, which promoted its spread beyond the original sphere of use. Both dative forms *Lascontiae* ~ *Lascio{a}ntie* ~ *[La]sṣiontiae* and *Devontiae* undoubtedly belong to the same pattern, so that their respective nominative forms should rightly be restored as *Lascionti* and *Devonti*. Although their original inflectional ending seems to have been disguised by Latin, it is significant that they were integrated into Latin as *iā-* rather than simple *ā*-stems. This plainly betrays their original inflectional pattern: **-ont-ī* (nom.sg.) vs. **-ont-īā-* in the oblique cases, the dative singular being almost certainly **-ont-īāi* (i.e. identical to Latin *-iae*), cf. Ven. *vhugin-īa.i.*, so that in this particular case Latinisation could be effortless. Stifter (2012b, 258) convincingly accounts for the apparent discrepancy between the latter dative forms and *Voltaronti* in *CIL* III 3860 by recognising in *-iae* : *i* two separate attempts to integrate vernacular morphology into the ready-made Latin declensional paradigms. If *Voltaronti* (*CIL* III 3860) indeed represents the dative form, which is most probable, another option would be to recognise in it a dative of a feminine *i*-stem, to which *Voltaronti(s)* (*CIL* III 3877) would then represent the nominative. Such alternative explanation cannot of course be fully dismissed but at any rate it appears much less convincing, seeing that from the point of view of historical morphology the word formation behind a putative **Voltaronti-* (f.) would in this case remain difficult to account for, while one would also be forced to divorce *Voltaronti* from *Lasc(i)ontiae* and *Devontiae* on purely morphological grounds.²⁸

that the dative must have been mistakenly used instead of the nominative.

²⁶ Šašel Kos 1998, 334.

²⁷ Pace Lejeune (*MLV* § 75) such gamonyms have no informative value for the reconstruction of the vernacular Venetic reflex of the inherited feminine counterpart of the present participle. Note that the gender-neutral participle known from Latin (e.g. *ferens*, *-ent-*) is the result of a combination of several internally motivated, specifically Latin phonetic and morphological developments and cannot be used as a typological parallel of epicene morphology.

²⁸ Note that given the uncertain and conflicting nature of the available evidence, it is not possible to completely dismiss the possibility that in the case of *Lasc(i)ontiae* and *Devontiae* the respective nominative forms are in fact to be restored as *Lasc(i)ontia* and *Devontia* rather than *Lasc(i)onti*, *Devonti*.

Elia

The existence of this name (*CIL* III 10739) is very uncertain. The sequence could also stand for *filia* (ligature *FI*) but the syntax rather speaks in favour of a personal name here. Perhaps only the last part of it is preserved and *Elia* should in fact be considered a ghost-form (Müllner 1879, no. 45, reads [*Aur*]/*elia*; Mócsy 1959, 173 proposes [*A*]/*elia*). The right side of the stele is too badly damaged to afford a clear interpretation of the lines 5–8. Note that the following patronymic *Buii*[---] could theoretically also belong with *Valeriu*[s] rather than securing the status of a personal name for the putative *Elia*. Ultimately, the unreliability of this name has to be conceded.

Eniconis / Enico

As it stands (*AIJ* 140), the name is morphologically ambiguous. It is perhaps better interpreted as belonging with the group of hypocoristic formations **Enno*-(*i*)*ā*, **Ennon*- (cf. Untermann 1961, 146 *et pass.*), also quite common in the Venetic onomastic tradition. **En(n)ikon*- would thus be completely parallel to Carnic Venetic **En(n)ikon*-, implied by the nomen gentile *Eniconeio* (*LVen.* Ca 73) = **En(n)ikon-ejjo*-, which appears beside *Eniceius* (*LVen.* Ca 58), built to the unextended variant **En(n)iko*- (for the patronymic suffix **-ejjo*- see *MLV* § 4b; Untermann 1961, § 111–112, § 151). It would however also be possible to recognise in *Eniconis* the genitive of an *i*-stem (similarly already Hamp 1976a, 6). This putative **Eni-koni*- would at least at face value have to be traced to Proto-Indo-European (PIE) **ken*- ‘originate (from)’ (i.e. an alternative root to **g^henH₁*- ‘beget’, cf. **Eni-gno*- ‘born inside’), its word formation being fully parallel to compound names in **-pori*- to PIE **perH₃*- ‘obtain, acquire’ (cf. Lat. *pariō* ‘acquire, create, give birth to’), as probably indirectly preserved in *Voltu-pari*- (*CIL* III 3791, *vide infra*). However, even though a compound name in **-kon(H)-i*- is not improbable from the point of view of historical morphology, no reliable parallels can be offered to support the idea of such a derivative. It would therefore seem prudent, for the time being, to leave the matter open and restore *Enico(ni)*-.

Enignus ~ Enignas

Both *Enigus* and its genitive *Enigni* (*CIL* III 3793 etc.) may either reflect the originally thematic = *o*-declension **Eni-gno*- (parallel to a single Venetic attestation *vo.l.ti-gno.s.* (*LVen.* Es 8)) or they may be Latinisations of the original athematic = consonantal, *quasi* 3rd declension **Eni-gnā*- (parallel to Vedic *-jā-* ‘nātus’), attested once in the nominative *Volto-gnas* (*AIJ* 221) in Gatina by Grosuplje. The latter could also be a *vox hybrida* in a Pannonian context, as has already been suggested by Meid (2005, 28; cf. Krahe 1955, 62, followed by *NIL* 139 and ft. 11), where *a* for **o* is the regular outcome (cf. Pannonian *Teutanus* < **Teutonos*). If the two formations do, however, belong together, they most probably reflect the older athematic **-g^hηH₁-s* (> **-gnās*)²⁹ occurring side by side with its thematised variant **-g^hn(H₁)-o*- (along the same lines already Stifter 2012a, 545; id. 2012b, 260). Such coexistence of the archaeo- and its corresponding neo-form within one and the same system would not be at all unusual, cf. Gaul. (*an*) *ando-gnam* (cf. *RIG* II/2, 98: 2a10, 2a11, 2b12) < **-g^hηH₁-m* (accusative singular) beside Gaulish **-gn-o*- < **-g^hn(H₁)-o*- (= our *-gnus*) as in *Certio-gno*- (*RIG* II/2, L–66). There is of course nothing about either of these formations that would necessarily point to Gaulish,³⁰ seeing that they are nicely integrated into the derivational models also typical of the North-Adiratic complex. Further note that within the Gaulish onomastic tradition there is in fact a marked difference in the distribution of these homonymous elements: as opposed to the ubiquitous **-geno*- and **-gnāto*-, which display a wide distribution, **-gno*- only occurs in Transalpine and, more sporadically, Cisalpine Gaul. The limited areal of its occurrence is comparable to the undoubtedly Gaulish **-gento*-,³¹ which as the fourth variant of the same verbal adjective with the general meaning ‘born’ does not appear to be attested outside Noricum and Pannonia at all.

²⁹ I.e. with the typologically expected reflex of the sequence **-ηH₁-*, cf. Lat. *nātus* < **g^hηH₁-tó*- and perhaps *Plator* (a variant of *Pletor* ~ *Plaetor* widespread in Dalmatia) if for **Plātor* from **p|H₁-tor*- to PIE **pleH₁*- ‘implere’, which is uncertain, however.

³⁰ De Bernardo Stempel’s proposal (2014, 273; based on ead. 2013 75–76) to recognise in **-gnos* (= Latinized *gnus*) a syncopated by-form of the normal Gaulish **genos* > **-g^hnos* is unwarranted.

³¹ See Meid 2005, 130–133. Meid’s doubts as to the Celticity of **-gento*- are in my opinion unnecessary.

Concerning the vocalism of the second element of **Voltuparis**, i.e. **-par-i-* (= *i*-stem!), the situation is very similar to that regarding *-gnus* vs. *-gnas* (vide supra). If *-paris* stands for **por(H₃)-i-* (= Old Greek πόρις ‘heifer’), it must be a loan from Pannonian or any such system of the “Illyrian” complex which has regularised *a* at the expense of the inherited **o* (cf. Krahe 1942, 143–145). However, seeing that the same element also had some currency in Venetic: cf. *Volta Vero-paris f.*³² and, notably, even a patronymic adjective *vo.l.to-pariko.s.* (*MLV*, no. 209) = **Voltoparis filius*, it would appear more economical to assume that both in Ig and Venetic **-par-i-* represents the vernacular reflex of zero-grade **-prH-i-*,³³ which to **por(H₃)-i-* = Gr. πόρις would be like **-gnās* to **-gno-* discussed above.³⁴

Laepius

In *CIL* III 3804 = 10731 = *AIJ* 134 <ae> must either stand for hiatus /*a-e*/ (possibly /*aĭe*/) or represent inverted writing of the Latin digraph <ae> (which at this point had already been regularly monophthongised to *ē*) for the actual long **ē*. The latter might in turn also encode the contracted result of **a-e* or **aje* > *ē*. The same applies in the case of *Plae-tor* ~ *Ple-tor*, but here we are most likely dealing with two different graphic representations of the original form **Plē-tor-*. Note that the third variant, viz. *Pla-tor*, which was especially popular in Dalmatia and Apulia and does not occur in Ig or Šmarata, is most likely to be the result of different morphology (cf. Untermann 1961, 113 and see above) rather than phonology and is thus only indirectly related to the above forms. *Laepius* represents a rare case of a nomen gentile in Ig and as such may very well be imported from another subsystem of the North-Adriatic complex (such as Šmarata, for instance), for which see the discussion below. This would not be the only example of an imported name in Ig. Consider the likes of **Hostilius Ergiano** (*CIL* III 3841) from Emona, who carries a gentile name originally typical of the Venetic and Histrian regions (see *OPEL* II,

186). In our case it is certainly used as an already fully functional Latin gentilicium, cf. *Voltilius* (*AIJ* 221) mentioned above. The relationship between (simple or derived) names in *Hosti-* and those without the initial *H-* is not entirely transparent, however. While Venetic *ho.s.ti-* (cf. the compound name *ho.s.ti-havo.s.*, *LVen.* Pa 7) clearly retains the expected outcome of PIE **g^hosti-* ‘hospes’ (see *MLV* § 169–170 *et pass.*), the derivational family around *Osti-* (**Ostjo-*, **Ostjar-*, **Ostilo-*, *Ostjalo-*), amply attested on vernacular and Latin inscriptions, may be ultimately related (via the loss of initial *H-*, for which, incidentally, there is no firm proof!), or we may be dealing with two different names altogether. The matter is further complicated by the probable influence of Latin *Hosti-* and its derivatives. In any event, it cannot be maintained (pace Untermann 1961, 118; cf. Lochner-Hüttenbach 1965, 26) that *Hosti-* is secondary (be it through Latin influence or by the addition of an otiose *H-*) in relation to *Osti-* names. It is a fact, however, that the cognomina (probably hypocoristic in origin) *Hostius* vs. *Ostius* as well as the feminine version *Hostila* vs. *Ostila* are limited to Histria and Ig/Emona, where they appear side by side. For Ig cf. *Hostius* (*CIL* III 3785 = 10726; *CIL* III 10740 = *AIJ* 131), gen. *Osti* (*CIL* III 3806 = 10732 (+ p. 2328¹⁸⁸) = *AIJ* 135), *Hostila* (*CIL* III 10746 (+ p. 2328¹⁸⁸) = *AIJ* 139), *Ostila* (*CIL* III 3853 (+ p. 1734) = *AIJ* 181), all used as individual names (cf. Untermann l. c.; Katičić 1968, 82–83). However, if *Q(u)iemoni(s)* indeed points to the vernacular **-is* for **-jos*, as will be argued below, at least *Hostius* must be recognised to have been imported, that is regardless of the origin of the initial *H-*, which, in case it indeed goes back to **g^h*, cannot of course be epichoric, as **g* would otherwise be normally expected in Ig.

Lasc(i)onti (?)

CIL III 3792 actually reads ...*Jstiontiaē*, but the *t* is very uncertain. However, on analogy with *CIL* III 3855 and *CIL* III 3895 (+ p. 1736) = *AIJ* 216 = *ILJug* 326 it would seem reasonable to restore **Lasciontiaē*. On the putative nominative form *Lascionti* see above.

³² Reported by da Castoia *apud* Crevatin 1990, 109; now *AE* 1991, 792.

³³ Again with the typologically expected reflex, as in Latin *valeō* < PIE **u^hH-eH₁-ie/o-*.

³⁴ A similar view has already been put forward by Stifter 2012b, 260; revising Stifter 2012a, 545.

Neuntius

Even on close inspection the correct reading of this name (*CIL* III 10746 + p. 2328¹⁸⁸ = *AIJ* 139) indeed seems to be *Neuntii* rather than *Nevāntii*. The latter reading would in fact represent the more logical outcome (but cf. Hamp 1976b) if the etymological connection to the Indo-European numeral **H₁neun̥* ‘9’ (cf. Lat. *novem* < **neuen*) is correctly conceived. Its word formation clearly betrays the ordinal value ‘nōnius’.

Rega ~ Rec[a]

Rec[a] (*ILJug* 299) exceptionally displays a -c- instead of the normal -g-. This should in view of *-recis* (*CIL* III 3796; *CIL* III 3805) probably be recognised as a purely graphic phenomenon (*pace* Lochner-Hüttenbach 1965, 33). It is not impossible, however, that *Reca[a]* is to be read as **Rekkā*, which in relation to **Rēgā* would regularly display hypocoristic gemination and devoicing (i.e. **g* > **kk*), probably accompanied by the shortening of the root-vowel **ē* to **e*.

There can be no doubt that this exclusively female name belongs with the element **rēg-* attested several times as *rex*, gen. sg. *-regis* ~ *-recis*. The latter would generally have been considered epicene and as such could be used for both genders (as is still the case in Gaulish, for example, see Stüber 2005, 86), but judging from the actual attestations it appears that in Ig **rēg-* was reserved to refer to the members of the male population. Our **Rēg-ā* is, however, not the expected feminine form, so that the name may either be a case of superficial feminisation by the addition of the predominantly feminine suffix **-ā* as in Ven. *.u.kon-ā* (f.) to *.u.ko.* = **Ukkon-* (m.), *vho.u.go.n.t-ā* (f.) to *vho.u.go.n.t-* (m.) etc. (see *MLV* § 48b), or, as was already proposed by Stifter (2012a, 546), it may represent a short name (*Kurzname*), extrapolated from compound names such as *Voltu-*rex** (cf. the female name **Volt-ā* and its hypocoristic variant **Volt-īā*, both very clear cases of feminine short names to compounds in **Volto-* / **Voltu-*). The problem with this scenario is that *Kurznamen* are usually built to first rather than second members of compounds, cf. Gaulish *Sega*, *Nerta* etc. to *Sego-*, *Nerto-* (see Stüber 2005, 68–69).

Sublo

CIL III 3855 reads *Lascioāntiae Quinti Subloāni*, the latter name clearly representing the filiation of the father. As such it must essentially stand for a cognomen, so that either *Subloni(s)* to **Sublon-* or *Sublani* to **Subl-ano-* are probable. However, seeing that in the same inscription the same ligature *AN* also redundantly appears in the individual name *Lascio{a}ntie* for *Lascionti(a)e*, it would seem safe to assume the same graphic peculiarity for *Subloāni* and restore the genitive *Sublo{a}ni(s)*.

Tetiū

Müllner (1863, 66 *apud* Müllner 1879, no. 55) reads *Tetiuni*... rather than *Tetiunie* (*CIL* III 3814), which would otherwise point to an underlying **Tetiunia*. If the latter reading is correct, it should probably be interpreted as a mistake (conceivably through the pleonastic addition of an *ā*-stem dative singular ending *-ae* to the already dative form *Tetiuni*) rather than a derivative in **-īā* to **Tetiūn-* (i.e. ***Tetiūn-īā*), for which there is little support in the available comparative evidence. The tombstone appears to be lost, however. Müllner copied it when it was still immured in the cemetery wall of the Church of sv. Križ in Iška vas, but its current location is unknown. It is noted as already lost by Saria in 1938. On reconsideration, the nominative should either be restored as *Tetiunia** or, which appears more likely, *Tetiū** = **Tetiūn-*.

Uccio

The attestation of this name is very unreliable. *AIJ* 133 reads *Nammo et T. fili(i) parentibus d(e) s(uo) vivi f(e)cerunt et Buquorsa Uccio nuro*. Judging from the damage that was suffered by the inscription field, the last part could conceivably also stand for *et Buquorsa(e) Buccio(ni) nuro*. The dative form *nuro* for *nuruī* (i.e. as if it were a noun belonging to the 2nd declension) is an understandable simplification on analogy with the predominant stem class in Latin. If the generally accepted reading is correct, the North-Adriatic character of the name is of course transparent. Hypocoristic names in *Ukk-* are common in Venetic and in Carinthia, but, significantly, the only forms actually attested either

point to *Ukko-: .u.ko (*LVen.* Es 91, + gamonym .u.kon-a, *LVen.* Es 89), *Ucconis* (*CIL* III 5084; *CIL* III 5463; *ILLPRON* 1354; Stifter 2004, 769), or *Ukko- (*CIL* III 4838; *CIL* III 5451). Recent autopsy, however, has reaffirmed the older reading of the name by Šašel as *Buccio*, rendering all other interpretations obsolete.

Uss [---]

The name reads *Vibunna Uss[---]* f. (*CIL* III 3863 = 10759 = *AIJ* 189, Emona). It is incautious to assume that this must represent a Gaulish compound name. Disregarding the fact that the name may practically stand for any number of imaginable sequences seeing that only the first three letters are actually preserved, it is not at all likely that *uss- conceals the typically Gaulish preposition *uχs- < *ups- (*pace* Meid 2005, 194, but cf. p. 244). One would not in fact expect *χs to be spelt <ss> but either <x> or <xs> as is the usual practice in latinised Gaulish names involving the cluster *χs, cf. *Uxela* (*CIL* III 13406; Meid 2005, 208) from Pannonia. The simplification to *s in *Es-cinga* (Šentrupert, see Lovenjak 1997, no. 10 = *ILSI* 71) for *Eχs-kingā, on the other hand, is regular in Gaulish and goes back to an entirely different phenomenon (see Delamarre 2007, 98 for attestations and cf. Stifter 2013, 118), so that it proves nothing in relation to the variation in spelling of *χs in the questionable case of *Uss-*. Ultimately, this isolated name cannot be reconstructed. The accompanying name **Vibunna**³⁵ is only in this particular case attested as a feminine individual name and expectedly appears side by side with the uniquely epichoric female name *Deontī (*vide infra*). All other occurrences are limited to the pseudo-gentilic *Vibunnus*, which typically appears in all-Latin contexts (cf. *Vibunnia Matrona*, *CIL* III 14354¹⁶ = *RINMS* 60, Emona; *Sextus Vibunnus Avitus*, *AIJ* 163 = *RINMS* 27, Emona; *Vibunnus Valerius*, *lupa* 4564, *Pann. Sup.*).

Voltan(V)?-

It is very unclear what declension this name originally belonged to. The reading *Voltani* (*CIL* III

3790 = *RINMS* 82) by A. Tyfernus (*Cod. Vindob.* 3528 f. 70) cannot be checked because of the severe damage that the gravestone suffered since its first autopsy. If it is correct, however, it would singularly point to *Voltano-* (gen. sg. *Voltani*), but there seems to be good evidence that the name did not originally belong to *o*-declension.³⁶ *Voltanis* in *CIL* III 3802, by contrast, may belong to a consonantal or an *i*-stem **Voltan-* / **Voltani-*. The latter is also secured by *Voltani* (*CIL* III 3821), which, judging from the context of the inscription, must be a dative rather than a genitive. *Voltān* (*CIL* III 3821), on the other hand, has no informative value.

Voltielus

Untermann (1961, 131, cf. pp. 128, 171) tentatively proposed to understand *Voltielus* as a diminutive form, which at the outset may be recognised as rather *ad hoc*, conceding that the problematic suffix has no obvious parallels within North-Adriatic name formation. However, it would not be at all impossible to interpret *-elo-* as a marginally productive hypocoristic suffix, extrapolated from derivatives in *-lo-* to thematic stems (i.e. *-e-lo-*) as in Lat. *porculus* < **pork'-elo-*; cf. Venetic **de.i.volo-*, implied by the patronymic *de.i.volajo(.s.)* (*LVen.* Ag 1) < **aijo-*, if it goes back to **deju-elo-* (i.e. with what seems to be the regular Venetic development of **ue* to **uo*). If this interpretation is correct, **Volti-elo-* would probably have to be understood as a hypocoristic form built to the underlying short name **Volt-jo-*. Müllner (1879, no. 59) interprets the debatable part of the inscription as *SVRVS / VOL^{TI}FILIVIVS* = *Surus Volti(i)? fili(us) viv(u)s* (with ligature *LTI* erroneously read as *LT*). Notwithstanding the fact that *FILIVIVS* would be a highly extraordinary mistake (although not impossible if it were due to haplography, for example) and that the fourth letter is actually an *E* and not ligature *FI* (correctly read by Hirschfeld; see *CIL* III 10748), it is the masculine individual name **Volto-* or **Voltjo-*, implied by this interpretation, that presents the main crux of the problem. Apart from **Voltā* and **Voltiā*, which expectedly occur as short female names, such *Kurznamen* do not seem to have had

³⁵ For the new probable reading of *Vibunna* as *Vibunna* with ligature *NI* see Šašel Kos, Emona and its pre-Roman population: epigraphic evidence, forth.

³⁶ Note that Mócsy 1959, 197; id. 1983, 318 and *OPEL* IV, 182 decide in favour of a consonant stem **Voltan-*, restoring the nominative form *Voltans*; Katičić 1968, 102 reconstructs an *i*-stem nominative *Voltanis*.

any real currency among male names. The only hypocoristic form attested is *Voltionis* from Pannonia (*CIL* III 4112: *Maximu[s] Voltion[is] fil(ius)*; *CIL* III 10927: *Maximi Voltionis con(iugi)i*; not mentioned by Meid 2005). Perhaps *Vot[...]* in *AIJ* 125 (Šmarata) is to be read *Volti(i)* (i.e. with ligature *LT*), but this is impossible to ascertain due to severe damage suffered by the inscription field. The suggestion put forward by Stifter (2012a, 546) was to read the inscription as *Surus Volti(a)e li(bertus)*, which however is completely improbable for historical reasons.

Voltu-

As has been ingeniously demonstrated by David Stifter in his first detailed study of Ig anthroponymy (Stifter 2012a, 544–547; cf. id. 2012b, 256), the *u*-stem variant *Voltu-* (*CIL* III 3811 etc.), which appears beside *Volto-* (*AIJ* 221 etc.) and, outside of Ig, the ubiquitous *i*-stem *Volti-*, should not be readily ascribed to the weakening of the medial vowel such as evidently under way in *Volte-regi* (*CIL* III 3825 + p. 1731 = *AIJ* 143). It must be conceded that *Voltu-* beyond doubt represents the autochthonous version of the same noun, which uniquely occurs in Ig. Both **uol-ti-* and **uol-tu-* of course go back to PIE **u_l-ti-/tu-* ‘voluntās’, nicely preserved in Venetic *vo.l.tiio* (instr. sg.) < **u_lti-jo-* (corresponding functionally and semantically to Lat. *libens*) and its homonym *vo.l.te.r.ko-* < **uel-tr-iko-* (see *MLV* § 77², 21). If this is so, the development PIE **R₃* > **oR* is irreproachably confirmed for Ig. Note that any number of names in *Volti-* could theoretically also be infiltrations from the adjoining areas such as is clearly the case with *Hostius* and *Pl(a)etor*, while the syncopated *Volt-* (cf. *Volt[†]-recis*, *Volt[†]-regis*, *Volt[†]-regisi*, *Volt[†]-rex*) and the third variant viz. *Volto-* are silent seeing that the latter can easily go back to **uol-to-* rather than **u_l-to-* and the former may reflect either of the alternative formations. Incidentally, the etymology of *Voltu-* opens up the possibility to account for the place-name *Nau-portus* as in fact at least partly reflecting native phonology. It is generally thought that this Latin-looking name is an adaptation of a similarly sounding epichoric name (*pace* Delamarre 2004, 122–123, there is no reason, however, to see in it a translation of Gaulish **Longo-ritu- vel sim.*; also note that the supposed connection between *Nauportus* and *Longaticum* is entirely misconstrued). While

Πάμπορτον, Ναύποντον (Strabo IV,6,10; VII,5,2; see Šašel 1966, 501; Šašel Kos 1990, 20; ead. 1997, 36) probably stand for nothing else but *Nauportus*, being due to the simple confusion of letters in transmission, it cannot be altogether excluded that at least the second element of the Latin compound place-name *Nauportus* integrates the vernacular *portus* < **p_r-tú-* (i.e. like *Voltu-* < **u_l-tú-*). It cannot be ascertained, however, whether the meaning was *‘the place of crossing/passing’ as originally also in Latin (the prevalent meaning ‘harbour’ is secondary in Latin; *portitor* and *portorium* ‘toll’ both clearly derive from the original meaning ‘place of crossing’, further preserved in *angi-portus*) and Old Norse *ffjörðr*, Old High German *furt*, Avestan *pər^otu-*, Gaulish *ritu-* etc., or specialised to *‘that which crosses’ > *‘ferry’. However that may be, the element *Nau-* is almost certainly a Latin addition and may either stand for archaic *Nau-* (i.e. instead of the normal *Navi-*, which would be expected in Classical Latin) as in *nau-stibulum*, *nau-fragium*, or the regular Vulgar Latin outcome *Nau-* for *Navi-* in front of a consonant (cf. *cantavit* > VL **cantaut*): **Navi-portus* > **Nau-portus*.

Šmarata:

Turoius = *Turo(-)jo-

At face value, *Turoius* (*CIL* III 10724, *CIL* III 10725 = *AIJ* 125; Šašel Kos 2000, no. 3,4, line 1) seems to be a gentile name. If *Feva[. Tu] ro[...]* (ib., line 3) stands for **Feva Turoia*, sharing the nomen gentile with the *coniunx* *Turoius Nepos* *Vot[...]* *fas* is clearly the case in *Sexstiliae Tatsoriae* beside *Planus [Sex]st[i]lius Feucontis f* (*AIJ* 123 = Šašel Kos 2000, no. 1), its status would be secured. However, the fragmented part could easily stand for **Feva Turoii (filia)*, which would then obviously point to the function of a cognomen for *Turoius** in both instances. Most ingeniously, Stifter (2012b, 255 and 257) has suggested to see in *Turoius* the reflex of the PIE ordinal numeral **k^utur-(H₂)ó-* > **turó-* ‘quārtus’.³⁷ This is very probable. Unfortunately, even on comparative evidence it is impossible to know for certain whether the suffix *-jo-* in this case

³⁷ Etymological connection with Gaulish **turo-* ‘potens’ suggested by De Bernardo Stempel (2014, 273) is unnecessary and improbable from the point of view of word formation.

carries the function of a gentile (**Turo-īo-* = Lat. *Quartius*) or belongs to the underlying appellative **turo-īo-* ‘quārtus’. The latter would certainly find a nearly perfect parallel in Old Indic *turīya-* ‘id.’ (further cf. Ven. **turījo-* as preserved in the dat. sg. of a personal name *turijone.i.*, *LVen.* Ca 24) < PIE **k^utur-ījo-* and provide reliable evidence to recognise in *Turoius* a simple personal name.

THE POSITION OF IG WITHIN NORTH ADRIATIC

The greater majority of the names attested in Ig ally themselves with the rest of the North-Adriatic onomastic tradition and do not in fact show any closer affinity with the Pannonian group of names.³⁸ Owing to its outlying position in relation to the rest of the North-Adriatic *Sprachraum*, the onomastic tradition in Ig typically reflects the characteristics of a transitory contact zone, meaning that a certain amount of infiltration from other onomastic traditions can be expected. This may even be the case within the greater *Namenlandschaft* that the microregion belongs to (cf. *Hostius & co., Pl(a)etor*). The remarkable number of names uniquely attested in Ig, however, is due both to the peripheral position of the area and the exceptionally isolated and self-contained status of the corresponding indigenous settlement, while the integral component in the name inventory still remains characteristic of what we call North-Adriatic. It is dangerous, however, to put too much weight on the singular occurrences (hapaxes) of a particular name, simply because their seeming restriction to Ig may be a matter of attestation. Such caution is, of course, unnecessary in the case that the names associated with Ig are firmly integrated in a derivational family, be it one also uniquely attested in Ig (such as **BUI(I)-*) or one that has obvious cognates elsewhere (e.g. **VOLT-*). Another criterion that can safeguard the epichoric status of a hapax is its typical morphology and/or word-formation which on internal reconstruction has proved to be typical of Ig (cf. female names in **-ūn-* and **-ontī*).

That the *language* to which the greater majority of the indigenous names belong is also closely related to other linguistic systems around the *caput Adriae* is not in doubt. This can be most convincingly demonstrated on the basis of over-

arching similarities in the historical development of the inherited phoneme inventory. The historical phonology³⁹ can be recovered from names with reliable etymologies. Together with the more or less directly adjacent territories to the south and south-west, most notably Venetic, the vernacular names in Ig clearly point to a centum-language such as both Italic to the west and Pannonian to the east (cf. *Deçomonis* and *-gnus* in *Enignus*; the expected corresponding preservation of **k^u* is now observable in *Quiemonis*). The syllabic **N* (\pm *HV*) and **R* yield **aN* and **oR*, for which cf. *Venixama* < **-isṃHo-* and *Volti/u-* < **u₃-ti/u-*. This is completely parallel to Venetic with cases such as *vo.Lti-*, *murtuvoi* (for **mortuo-* < **m₃-*, cf. Lat. *mortuus*) or *donasan* and *iiuva.n.t-* etc., and in partial contrast with Latin and Sabellic (i.e. Oscan and Umbrian), which are characterised by the development **N* > **eN* ~ **aN* and **R* > **oR* ~ **uR*. In Pannonian (i.e. the language to which belong most of the place-names and indigenous, pre-Gaulish personal names in Pannonia and adjacent territories),⁴⁰ on the other hand, the behaviour of the syllabic liquids is markedly different. As can be determined on the basis of numerous place-names such as *Mursa*, *-burgium*, *Pultovia*, *Carnuntum*, *Acumincum*, the Pannonian reflexes were undoubtedly **uN* and **uR*. As in Pannonian, the inherited Indo-European diphthong **eu* seems preserved in Ig, although the evidence is very scarce (cf. *Neuntius*). This situation also holds true for Šmarata (*Feucontis*), while in Venetic, which undoubtedly represents the innovatory centre of the “North-Adriatic” language continuum, **eu* has largely developed to **ou* (*Feucont-*, *CIL* III 10722–24 = Ven. *vo.u.go.n.t-*, cf. *MLV* 319,⁴¹ and possibly *Feva*, *AIJ* 125, vs. Ven. *fo.u.vo.s.* = **Fouuo-*, *LVen.* Ca 21, *fovo fouvoniko.s.* = **Fouuon-*, *LVen.* Ca 66), as is also the case in Italic. The latter feature gives Ig and Šmarata a slightly archaic character, but given the trivial nature of the preservation of **eu*, this particular feature does not in fact move them closer to Pannonian but rather secures their peripheral position within North-Adriatic. In the case of Ig, this marginal position is further guaranteed by

³⁹ Similar descriptive accounts already in Untermann 1961, § 224–228 *et pass.*, and Stifter 2012a, 540–541; id. 2012b, 254–256.

⁴⁰ For the definition of Pannonian see Anreiter 2001, esp. 9–21; and Meid 2005, esp. 9–30.

⁴¹ The digraph <vh> (Carnic Venetic <f>) corresponds to *f* in the Venetic alphabet.

³⁸ This is partly conceded by Meid (2005, 27).

the simple deaspiration of the inherited voiced aspirated consonants $*b^h$, $*d^h$, $*g^h$ and $*g^{uh}$ to b (and, on analogy also $*d$, $*g$, $*g^u$, but there is only evidence for $*b^h > b$), while all other adjacent territories (notably also Šmarata) share the desonorisation of $*b^h$, $*d^h$, $*g^h$ and $*g^{uh}$ to $*\varphi$, $*\vartheta$, $*\chi$ and $*\chi^u$ with Italic⁴² (at least at the beginning of the word, where both $*\varphi$ and $*\vartheta$ later coalesce into $*\varphi$). This phenomenon can be nicely observed in *Buctor* (Ig) < $*B^hug-tor-$ vs. *Fuctor-īo-* (CIL V 8422, Aquileia),⁴³ *Bugia* (Ig) < $*B^hug-īā$ vs. Ven. *vhugia-*, both related to *Feucont-* (Šmarata) = Ven. *vhō.u.go.n.t.-*, and *Butto* vs. (Carnic) Ven. *fu(.)t(.)to.s*. The self-evident preservation of the inherited long $*ē$ in $*Rēgā$, $*-rēx$ in Ig is only significant as far as the comparison with Gaulish is concerned (in Proto-Celtic the Proto-Indo-European $*ē$ typically yields long $*ī$, cf. Gaul. $-rīχs$ = Ig $*-rēks$). The same goes for the preservation of the short $*o$ in both Ig (cf. *Buctor-*, *Voltraronti*) and Šmarata (cf. *Feucontis*),⁴⁴ which is typical of the entire North-Adriatic complex and only plays the role of a diagnostic feature in relation to adjacent Pannonian, where $*a$ is the normal outcome (cf. *Teutanus*, (*Aquae*) *Iasae* etc.).

The question of Gaulish vs. North-Adriatic onomastic traditions in Ig

It is generally believed that the peripheral position of Ig within the North-Adriatic complex made it especially susceptible to influences from other onomastic traditions, most notably Celtic (read Gaulish).⁴⁵ The opinions on the linguistic attribution of all the potential candidates to Gaulish vary and to an extent rule each other out in several aspects (depending, of course, on the weight attached to each individual methodological criterion), but it

⁴² Cf. Lat. *frāter* = Ven. *vrater-* < $*b^hrā-ter-$, Lat. *fac-* = Ven. *vha.k-* < $*d^ha-k-$, Lat. *hostis* = Ven. *hosti-* < $*g^hosti-$ etc.

⁴³ See Untermann 1961, § 157.

⁴⁴ Already observed by Untermann 1961, 131 ft. 271.

⁴⁵ The difference between the two designations can be compared to the one between Slavic versus Slovene. As much as it is accurate to claim that a particular name is Celtic, it is imprecise to define it solely as such if it has in fact clearly been coined in Gaulish (or any other Celtic language for that matter), cf. the likes of *Exouna* = $*Eχsoynā$, *Acaunissa* = $*Akaunissā$, *Dumnorix* = $*Dumnorīχs$ etc., which besides their being clearly Celtic also display typically Gaulish sound changes.

would not be imprecise to generalise that early scholarship nearly unanimously pronounces nearly half of all the names that recur in Ig to be more or less certainly Gaulish, cf. Lochner-Hüttenbach 1965 (based on a limited corpus of 34 names/derivational families): *Adnomatus*, *Aicon(ius)* [recte *Aico*], *Amatu*, *Bucca* & co. (?), *Bugia*, *Elia*, *Enico(nis)*, *Enignus*, *Galun(ius)*, *Manu*, *Nammo*, *Secco*, *Sennius*, and Katičić 1968: *Adnomatus*, *Aicon(ius)* [recte *Aico*], *Amatu*, *Brocc(ius)*, *Bucca* & co. (but considered North-Adriatic in Katičić 1976, 182), *Bugia*, *Butto*, *Cetetiu*, *Coemoius* [sic!], *Decomo*, *Devontia* [recte *Devonti*], *Ecco*, *Elia*, *Emo* (?), *Eppo*, *Lucius*, *Manu*, *Moiota* (in the final synthesis but not actually on p. 86), *Mosso*, *Nammo*, *Otto* (?), *Ovis* (?), *Peto* [recte *Petto*], *Sacciarus*, *Sennus*, *Secco*, *Talsus*, *Tetiu*, *Tetta*, *Uccio*, *Uss*[...], *Venixema* (+ $**Venix$, in spite of *Peto!*), *Vibunna/-ius*.

Hamp 1976a; 1978, which is a synthesis of both Lochner-Hüttenbach and Katičić's contributions, admits *Adnomatus*, *Aicon(ius)*, *Amatu*, *Brocc(ius)*, *Bucca* & co., *Bugia*, *Buia* & co., *Cetetiu* (?), *Coemoius* [sic!], *Elia* (?), *Eppo*, *Eninna*, *Elia*, *Galun(ius)*, *Manu*,⁴⁶ *Ovis* (?), *Secco*, *Senn(ius)*, *Tetta*. Importantly, he removes four items from the list of possible Gaulish names, viz. *Decomo*, *Emo*, *Enignus* (still considered Celtic in 1976, however), and *Talsus*.

Matasović 2003 study, however, which in a similar fashion to both Hamp's contributions is primarily intended as an analysis from the point of view of Celtic, retains most of Katičić's proposals for Gaulish names and adds a few others: *Adnomatus*, *Amatu*, *Brocc(ius)*, *Bucca* & co., *Bugia*, *Buia* & co., *Butto*, *Cetetiu*, *Coemo* [sic!], *Decomo*, *Devontia* [recte *Devonti*], *Ecco*, *Emo* (?), *Enignus*, *Manu*, *Mosso*, *Nammo*, *Ovis*, *Peto* [recte *Petto*], *Sacciarus* [sic!], *Secco*, *Seccoemo* [sic!], *Talsus*, *Tetiu*, *Tetta*, *Uccus* [recte *Uccio*], *Venixema* (+ $**Venix$), *Vibunna/-ius*.

Meid 2005 (based on a limited corpus of 28 names/derivational families) represents a more balanced approach and remains noncommittal about the great majority of these names, but still retains *Adnomatus*, *Amatu* (understood by Meid as a hybrid with the Latin participle *amātus*), *Bugia*, *Cetetiu* (?), *Coemo* [sic!], *Devontia* [recte *Devonti*], *Galunus*, *Nammo* (?), *Uccio* (?), *Uss*[...]

⁴⁶ *Matu* mentioned by Hamp (1976a, 6; 1978, 60) does not exist. It is probably an oversight for *Manu*.

Lastly, Stifter (2012b, 250–254) rejects on sound methodology a number of less obviously non-Celtic names (explicitly in the case of *Broccus*, *Buccio*, *Decomo*, *Deuonti*, *Enignus*, *Eppo*, *Talsus* and implicitly for many others), concluding that “despite a certain readiness of earlier scholarship to ascribe names to Celtic, the actual evidence for their Celticity is very thin.” (o. c., p. 254). This is also the standpoint adopted by the present author and rests on both the deductive approach to the linguistic material from the point of view of Celtic / Gaulish as well as the recognition of the epichoric nature and important formal characteristics of the entire anthroponymical corpus attested in Ig.

Already on first impression it is transparently obvious that apart from *Ad-nomato-*,⁴⁷ which however significantly differs from its proper Gaulish equivalent by uniquely displaying an *o* where we would in fact expect an *a* = /ā/ if this was good Gaulish, there are no good Celtic-looking names in Ig. Contrary to the general opinion expressed by previous authors, I do not include here the typically Gaulish name *Exouna* (CIL III 13403 = AIJ 222) = *Eχs-ouñā < *Eχs-omñā < *Eχs-obnā ‘Fear-less’ (cf. *Exobna*, AE 1982, 413; *Exomna*, CIL XIII 8409 etc.) from Mala Žalna, which is clearly a case of a singular occurrence of a short female name common in Noricum and Pannonia⁴⁸ on the frontier of Gaulish influence in the central part of the south-eastern Alpine region. The pronouncedly non-Gaulish character of Ig is reinforced by the conspicuous lack of typically Gaulish hypocoristic suffixes such as *-illo-, *-(u)llo-, *-eio-, *-ino-, *-āko-, *-(u)ko-, *(-i)ssā, *-(u)ssā etc., otherwise fairly well represented in both Noricum and Pannonia (cf. *Vind-illo/-a*, *Tess-ila*, *Mess-illa*, *Trouc-illus*, *Ress-ilus/-a*, *Verc-illa*, *Suadulla*, *Iantullus/-a*, *Catullus/-a*, *Adiatullus*, *Aiuca*, *Cocc-eius*, *Aged-inus*, *Catussa*, *Belatusa*, *Troucetissa*). This marked characteristic trait naturally goes hand in hand with notable absence of typically Celtic compound names such as *Comnertus*, *Curmi-sagius*, *Ex-cingeto-rīx*, *Nemeto-*

mārus on account of numerous short names and simple hypocoristic derivatives⁴⁹ (predominantly structured as sequences of *C₁VC₂C₂on-, e.g. **Bukkon-*, **Petton-* etc.), which often form complex derivational families. The use of an array of functionally opaque suffixes in formation of individual names such as *-iko-, *-on-, *-avo-, *-ar-, *-an- etc. at the expense of compounding is characteristic of both North-Adriatic to the (South-) West and Pannonian to the East and clearly sets it aside from the onomastic traditions typical of the various Celtic languages.

This was partly already recognised by Katičić, who correctly concluded that the Celtic (*recte* Gaulish) element in Ig must surely be secondary (1968, 114–117; id. 1976, 182–183; cf. Hamp 1978, 62) and evidently a result of a later overlay or penetration. This is historically undoubtedly connected to the penetration of the Gaulish population and the accompanying western spread of Gaulish and Gaulish personal names from Pannonia along the rivers Sava and Drava, roughly around the 3rd century BC. There can be no question that the onomastic complex of both Noricum (especially southern) and Pannonia should rightly be regarded as the immediate centre of Gaulish influence on the neighbouring or adstratal onomastic traditions, while an older Gaulish incursion into the Alpine region, to which Katičić ascribes a number of names with recognisable parallels in the Celtic world excluding Noricum and Pannonia (cf. *Aiconus* [*recte Aicco*], *Broccus*, *Ecco*, *Eppo*, *Moiota*, *Mosso*, *Otto*, *Ovis*, *Secco*, *Talsus*, *Tetta*, and, he should have added if his reasoning were followed consistently, *Venixama*; see Katičić 1968, 115–116; id. 1976, 182; cf. Hamp 1978, 62–63), is historically unjustified and finds no real support in the available linguistic material.

It is indubitable that Ig was to a certain extent open to external influences from both Pannonian and Gaulish onomastic traditions, but the almost equal proportion of the epichoric and non-autochthonous material is in fact due to a misleading impression, created through the application of unsuitable criteria for linguistic attribution of the individual names and reinforced by indiscriminately perpetuating

⁴⁷ There are two attestations of this name in Ig: *Adnoma[t]us* (CIL III 10740 = AIJ 131; cf. Lochner-Hüttenbach 1965, 15, following Šašel’s autopsy) and *Adnomati* (CIL III 3819 + p. 1047, 1822 = 5038 = 10736), which CIL III 5038 has erroneously ascribed to Breže (*Friesach*). See *lupa* 4185; Stifter 2012a, ft. 22. It is therefore safe to assume that this particular name is in fact unique to Ig.

⁴⁸ Cf. *Exounomara* (RIU 1359), on which see Meid 2005, 174.

⁴⁹ Gaulish hypocoristic names are partly derived from adjectives (e.g. *Suadulla* to **sūadu-* ‘suāvis’, *Dumnacus* to **dumno-* ‘profundus’ etc.) but largely rest on short names, which almost without exception go back to compound names (e.g. *Trouceti-marō* → **Trouc²V-* → *Troucillus* beside *Troucetissa*, derived directly from the compound name **Trouc²eti-mārā*).

the results of earlier analyses such as Katičić's and Lochner-Hüttenbach's studies, which still seem to be recognised as the authoritative works in this field. However, even a brief overview of the principles behind most of the decisions to assign a particular name to Celtic will reveal a methodology that rests on three extremely delicate criteria, viz. geographical distribution, contextual collocation, and synchronically based etymological comparison, usually paired with reference to authoritative works such as Holder's *Alt-celtischer Sprachschatz* (*AcS*). That the fact that a particular name happens to have been included into one of the corpora of Continental Celtic linguistic remains such as Holder's *AcS* or Delamarre 2007 does not of course by itself make a good case for assuming that that name is actually Celtic, has been already warned against by Matasović 1997, 94–95 and Sims-Williams 2012, 151. Note that in both Katičić's and Hamp's contributions (occasionally even applied by Meid 2005) Celticity was often assumed on account of the juxtaposition with other names, for which a Celtic explanation was adopted on the basis of other unsuitable criteria. The circularity of both lines of argumentation is obvious.

Taking each of these commonly used criteria in turn, it must first and foremost be warned here that the last criterion should not actually represent a methodologically acceptable guideline at all. Basing any assumptions about the origin of a particular name on superficial similarity with another name, especially when one or both are etymologically non-transparent, bluntly obviates the fact that names are ready-made words and as such represent a set of formal properties (phonological, morphological, word-formational, syntactical) which cannot be silently disregarded. A name as a full-fledged and autonomous unit of a particular language should first and foremost be *formally admissible* as belonging to that language, which means that its phonological, morphological, and syntactical makeup should all be in line with the formal characteristics specific to that language.

A case in point, also discussed by Stifter (2012b, 252), is the hapax **Devonti** / **Devontia**, which has been claimed to be Celtic (recte Gaulish) on superficial comparison with numerous Gaulish names involving the appellative **dēuo-* 'deus' (e.g. **Dēvo-gnātā*, **Dēvo-rīx*). Here the phonological criterion would arguably have been satisfied, because the change of **eĭ* to **ē*, which is what we have in Proto-Celtic **dēuo-* from PIE **deĭuo-* 'deus', is a

typically Celtic sound change. But, importantly, it is neither *specifically* nor *diagnostically* Celtic / Gaulish, which means that this sound change does not occur solely in Celtic and as such does not represent a distinguishing feature which would *a priori* provide a reliable criterion in the identification of a particular name as being Celtic / Gaulish in origin. One should never lose sight of the fact that names or elements with plausible Celtic etymologies which, *per contra*, bear no diagnostically Celtic/Gaulish trait, are open to more than one etymological interpretation. There can thus be no guarantee that *Deuonti* indeed goes back to the word for 'god' and in case this particular etymological connection is in fact correct, the name does not necessarily display Celtic / Gaulish historical phonology. The monophthongisation of **eĭ* to **ē* is a rather universal phenomenon (cf. Lat. *deus* < **deĭuo-*) and at least in this phonetic environment (i.e. before **u(o)*) could after all have been characteristic of the vernacular language of Ig as well – on internal comparative evidence, however, this purely theoretical possibility is not entirely likely – cf. *Veitro*, which may point to the preservation of the diphthong.⁵⁰ Furthermore, in the particular case of *Devonti* the indecisiveness of the phonetic criterion is actually a good portent of the problems the name will present for Gaulish morphology: note that while a productive model has been demonstrated for Ig, which involves the formation of female names in **-ontī* from the underlying masculine stems (see above), there is no trace of a denominative suffix *-ont-ī* in Gaulish, so that a putative Gaulish **Dēuont-ī* would in fact represent an isolated occurrence of an underrepresented word-formational pattern.

Especially instructive are also **Decomo** and **Coemon²ius** [recte *Coemo...ius*], which Katičić (1968, 74–75)⁵¹ connects to diachronically (i.e. historically) incomparable and unrelated Gaul. **dekameto-* 'decimus', **dekant-* 'decem' (?) = Ogam *DECED(D)-*, and to Old Irish *coim*, cf. Ogam *COIMA-GNI* 'pulcher; carus' < **koĭmogno-* < PIE **k'oĭ-mo-* (see Matasović 2009, 279), respectively. Let it be warned once again that a plausible Celtic root-etymology does not automatically make the name Celtic. To base the comparison principally on Celtic, specifically Old

⁵⁰ Note that Venetic preserves the inherited diphthong **eĭ*, cf. *de.i.vo.s.* (*LVen.* Vi 2) 'deōs'.

⁵¹ Cf. Meid 2005, 268 and 191; concerning *Coemo(...)* *ius* cf. Hamp 1978, 59.

Irish in the case of *Como...ius*, is to assume that not only was the Celtic element in Ig particularly strong, but that the Gaulish nomenclature used in Ig uniquely involved a number of names not attested elsewhere in Gaulish. Neither of these assumptions is of course justified seeing that the first finds no support in the available onomastic material, while the argument behind the latter supposal is entirely dependent on the former. Giving precedence to Celtic in the identification of a name uniquely attested in Ig is therefore based on a circular argument. Contrary to Meid's opinion (2005, 268) *Decomo-* is not "von durchsichtiger Bildung" and cannot be so easily compared with Latin *decimus*. In fact, it probably has nothing to do with the numeral at all. Note that if the proposed equation were valid, we would expect ***Decamo-* < **dek'ḡ-(H)o-* rather than *Decomo-* in Ig (but cf. Ven. **dekomo-* = 'decimus' < **-ḡ-(H)o-*).

Exceptionally prudent is Katičić's unreadiness to ascribe **Galunus** (gen. *Galuni*: *CIL* III 3815 + p.1731 = *AIJ* 141) to Gaulish, concluding that "[s]eine Verbindungen mit der keltischen Namengebung sind also recht unbestimmt und fragwürdig." (1968, 82). This is especially surprising because his doubts were not shared by any of the other scholars (Stifter 2012b does not mention it, however), who readily connect it to Gaulish **galo/-ā* 'ardour, fury' and to the fully fledged Latin nomen *Gallonius*, undoubtedly built to the ethnic name *Gallus* 'a Gaul'. Such interpretation bluntly disregards the fact that *Galunus* (once even attested as a cognomen in Pannonia) uniquely displays a single *l* and that *Gallus* (and its derivatives), which only had any real currency in Latin, is not in fact a Gaulish word (cf. McCone 2008, 4–6)! Meid's account of these forms (2005, 196) implies the existence of an adjective Gaul. **galōn-* 'having ardour, furious, bellicose' ← **galo/-ā*, but this is highly problematic seeing that the attested forms are actually *o*-stems (i.e. *Galunus* not ***Galunius*!) and as such cannot be convincingly compared with Lat. *Gallonius* at all. Moreover, on internal grounds there exists no conclusive evidence that would support the existence of such an adjective in Gaulish, which in fact is normally represented by **gal-ati-*, cf. the ethnonym *Galates* etc.

A similar problem is posed by **Brocc(i)us** (the genitive may stand for *Broccus* or *Broccius*), which is usually tentatively assumed to go back to Gaulish **brokko-* 'badger'. At face value, the similarity is of course obvious, but note that this word never

had any real currency in Gaulish anthroponymy. It is actually improbable that this is anything else but another occurrence of a Latin cognomen used as an individual name in Ig. The name may even have a pseudo-Celtic etymology, i.e. is etymologically Celtic/Gaulish but is only used as a name in another, in this case Latin, tradition, and should therefore properly be considered Latin (cf. Stifter 2012b, 252, based on the overview Katičić 1968, 67, which clearly indicates that the greater majority of the occurrences is limited to overly non-Celtic contexts; similar view was already put forward in Lochner-Hüttenbach 1965, 19–20).

A different problem is posed by homophony and/or homography of etymologically unrelated or at best only indirectly related names (or individual constituent elements of names such as the non-diagnostic **-gno-*, for which see above). Generally, the chance for homophony increases in proportion with the shortness of the word involved, which makes abbreviated, hypocoristic versions of full names⁵² (be it compound or derived) especially susceptible to almost universal recurrence. Such names abound in Ig (consider the likes of **Aikk'on-*, **Buij'on-*, **Bukkon-*, **Button-*, **Ekkon-*, **Emm'on-*, **Ennon-*, **Eppon-*, **Lasson-*, **Mosson-*, **Nammon-*, **Otton-*, **Petton-*, **Sekkon-*, **Tetton-* (implied by *Tetta*) etc.). Many of the identifiable connections expectedly point to the wider North-Adriatic complex and to a limited degree to Pannonian (cf. *Aicca* and non-exclusively also *Buka* = **Bucca*, *Butto*). At the same time, a significant number of such names find good correspondences in more central Gaulish areas, but missing the Norican and Pannonian onomastic landscapes. This was one of the main reasons for Katičić's assumption that these hypocoristic names must somehow be Celtic and represent an older "non-Noric" Celtic stratum surfacing in Ig (*vide supra*). It will appear clear from the foregoing discussion that the trivial similarity between hypocoristic names (and to a certain extent also short names), given

⁵² *Hypocoristic names* may be derived from simple or compound names by clipping and the addition of typical suffixes, which vary from language to language (*Volto-rex* vel sim. → *Volt-ia*, *Volti-elo-*, perhaps *Buctor* → *Bucco*, *Buccio* etc.). *Short names* (*Kurznamen*), by contrast, are non-derived randomly truncated versions of simple or compound names (*Volto-rex* vel sim. → *Volta*). It is purely formal aspects that define such a name; whether any connotative function such as familiarity (nick-names), endearment (pet-names) etc. is involved at all is inessential (and ultimately undetectable in a poorly attested language).

their universal, non-distinguishing morphology, should be regarded the least reliable factor in linguistic attribution (cf. Stifter 2012b, 253), so that any exclusive correspondences between Ig and Gaul, given the historical and sociolinguistic background, should reasonably be recognised as chance similarities. It should be warned that drawing conclusions about the linguistic attribution of a particular sequence such as **Bukkon-* solely from its geographical distribution⁵³ is a dangerous criterion because such maps are blind to diachrony and can as a rule be suspect of giving a misleading impression as to the historical propinquity of homophonic sequences.

Consider the interesting case of **Bucc(i)o**. The derivational family of hypocoristic names in **BUKK-* is remarkably well developed in Ig (*Bukko/-ā*, **Bukkon-*, **Bukk-ĭon-*, perhaps also **Bukk-ikūn-*), which makes it quite safe to assume that it belongs to the autochthonous name-inventory. The rather common Norican **Bukk-ĭon-* and cases such as **Bukkon-* and **Bukkā* from Pannonia (*Intercisa*; *Parndorf*) may or may not be its cognates. In any event, neither seems to find a convincing connection with the properly Gaulish hypocoristic **Bukko-*, which expectedly and in fundamental disagreement with the latter group appears side by side with genuinely Gaulish hypocoristics such as *Buccillus*, *Buccullus*, all of which are especially common on potters' stamps (also note two occurrences of *Buccio* in *La Graufesenque* and *Rheinzabern*).⁵⁴ Potters' names, however, can hardly be recognised as examples of correlative occurrence of a particular name seeing that they belong to a very particular milieu where hypocoristic names must have enjoyed considerable popularity.⁵⁵ Note that if the Venetic hypocoristic female name *bu.k.ka* (*LVen.* Es 46) belongs with the attestations in Ig, the latter cannot be etymologically connected to the root **Bug-* and to **Buk-tor-* as has been suggested above, because we would in this case surely expect an initial **f* in Venetic. It is important to add that it is similarly impossible to know for certain whether the female name *Bugia*, a few times attested in Noricum and Pannonia, is a genuinely Gaulish name. If it is

connected with undoubtedly Gaulish compound names such as *Adbugissa* (*CIL* XIII 4127) or *Adbugiouna* (*CIL* III 10883), its Celticity cannot be in question, but this affiliation is impossible to prove. The generally accepted etymological connection with Middle Irish plant-name *buga* (see Meid 2005, 157–158; Stüber 2005, 109), some kind of a bright-coloured flower,⁵⁶ is, of course, completely *ad hoc* and does not seem credible. **Bug-ĭo/-ā*, three times attested in Ig (note that *CIL* III 3788; cf. Hostnik 1997, no. 30, notes the reading *Bucioni* rather than *Bugioni*, which makes **Bugion-* beside **Bug-ĭo-* a ghost-form), is undoubtedly an indigenous name, given its close integration within the derivational family around the root **BUG-* and its Venetic cognates *vhug-iio-/vhug-ia*.

A more pertinent question, therefore, is how to assess the few good matches between Ig and the central Gaulish areas, which include southern Noricum. Leaving open the possibility that even such correspondences simply represent unrelated homophones, we could in the event of historically related forms either be dealing with:

- a – genuine cases of Gaulish names in Ig, which spread from Noricum, or
- b – exclusive correspondences between Ig and southern Noricum with comparable but historically/etymologically unrelated occurrences elsewhere in the *Keltiké*.

Given the negligible number of *exact* equivalents between all the three areas such as *Nammo*, *Secco* or *Tetto* and the fact that outside Ig (especially in Gaul), such names occur in close association with their derivational equivalents and are firmly integrated into their respective derivational families (cf. central Gaulish *Nammo* ~ *Nammius* ~ *Namma* ~ *Nammiola*, perhaps even *Namuso* = **Namusso* near *Aquincum* etc., all short and/or hypocoristic names derived from **Nāmant-*), the second alternative seems much more likely. Note that **Nammo** = **Nammon-* has been claimed to be Gaulish solely on the assumption that it is a hypocoristic form of *Adnomatus*, which in turn is the only genuine case of a Gaulish name in Ig (see below). However, this connection presents several problems phonetically (*o* vs. *a*) and morphologically (one would not expect the loss of the preposition *ad-* in a hypocoristic formation, cf. the genuinely Gaulish hypocoristic **Adnamon-* (*ILJug*

⁵³ Cf. Šašel 1955 for *Bucco* and *Buccio*.

⁵⁴ Hartley, Dickinson 2008, 121.

⁵⁵ Note that the frequent use of hypocoristic names on potters' stamps cannot be *directly* (if at all) connected to the physical limitations of the objects on which they were printed. After all, hypocoristic formations represent full not abbreviated names.

⁵⁶ Usually described in the glossaries as a blue or green plant. See *DIL* s.v.

325 = *ILSI* 69) beside **Adnamo-*, **Adnam-jo-*). However, even in the unlikely event that the name is indeed ultimately connected to **Adnomato-*, there is nothing Gaulish about it seeing that regardless of its ultimately Gaulish etymology, **Adnomato-* itself properly speaking belongs to the Ig name-inventory, into which it has been integrated.⁵⁷

The real problem then remains how to account for the tight group of names such as *Butto*, *Otto*,⁵⁸ *Petto*, *Ucco* that so obviously link Ig with southern Noricum (perhaps paired with another feature, namely the spread of predominantly female names in *-*ūn-*, for which see below). Outside Ig, the attested correspondences generally occur in juxtaposition with clearly Gaulish names, but as both southern Noricum and Pannonia are characterised by mixed onomastic traditions, this is not saying much. It is a basic fact that non-Celtic names could be carried by Celtic-speaking people. Consider the obvious case of *Talsa Bremitis f.* (cf. *lupa* 2348) from Šentvid na Glini (*Sankt Veit an der Glan*), which corresponds to diagnostically non-Gaulish *Talsus* singularly attested in Ig, *CIL* III 3811).⁵⁹ Since beside the obvious lack of correlation between the “language of a personal name” and the “language of the bearer” (Sims-Williams 2002, 7) one should also expect borrowing between different traditions, it can reasonably be assumed that the contextual collocation of a problematic name can only be of very limited usefulness. Indeed, as a rule, the hypocoristic names in question are etymologically poorly transparent and not a single case can be assumed to be either diagnostically nor specifically Gaulish. It would therefore not seem unthinkable that, should at least some of the correspondences actually be historically related, they must rather belong to the autochthonous, originally homogenous

onomastic tradition, which in Noricum was later superimposed and assimilated by Gaulish. This is perhaps partly corroborated by the fact that, apart from the obvious case of *Ucco* beside Venetic *.u.ko* = **Ukkon-*, the hypocoristic name *Butto* (represented as a plain thematic stem *Butto-* in Noricum) also seems to connect both regions with (Carnic) Venetic, where it expectedly surfaces as **Futto-* (attested five times), both going back to **b^hut/d-*. The question is further complicated by the possibility that there may be more interrelations such as these but cannot be recognised due to the underrepresentation of actual attestations and the fact that personal names are famous for the ease with which they can migrate from one onomastic tradition to another. Generally speaking, the array of possibilities and circumstances under which the fragmentarily attested linguistic situation might have come about should be enough to put us on guard against automatically assuming Celticity for any of the hypocoristic names attested in Ig.

It is not only in short sequences, however, that homophony/homography may be encountered. Partly based on the abundance of simple, derived and compound names in *Volto-*, typically concentrated around the north Adriatic, and partly because it appears in collocations with diagnostically non-Celtic elements such as *-rēx*, no one would claim, for instance, that *Volto-*, also quite common in Ig, is in fact Celtic, basing the comparison on Gaul. *Volto-* such as appears in the diagnostically Gaulish female name *Volto-daga* (*CIL* XIII 5816), where it goes back to a completely different root meaning ‘hair’ (cf. Old Irish *fol*, Welsh *gwallt*). Why then would one make the silent assumption that **Venixama**, which within the North-Adriatic tradition represent a *unicum*, must despite the obvious similarity be intimately connected to the Gaulish male name *Venixamus*, attested in *Germania Superior* and twice in *Aquitania*? Despite the fact that both representatives are each in turn embedded in transparently epichoric onomastic contexts (*Venixama Plunconis f.*, *Venixema Voltregis f.*, *Venixem(a) Petonis f.* vs. *Venixamus Meddili f.* etc.), which in itself is already a strong indicator that they represent parallel occurrences in two separate onomastic traditions, there are actually a number of important differences between the two groups of attestations of this name. Even if we grant the fact that their exclusive use as a female and a male name respectively may be due to chance (this is very unlikely, however, given the remarkable regularity of this pattern in

⁵⁷ By contrast, **Nammon-* in Noricum may be a genuinely Gaulish short name if it is from **Nāmanto-*, but this is impossible to corroborate.

⁵⁸ Especially noteworthy is the juxtaposition of *Otto* in Ig versus one or two occurrences of *Ot(t)u* (f.) = **Ottūn-* from Noricum, each time paired with a genuinely Gaulish hypocoristic name: ...*otuni Mocconis f(iliae)* (*CIL* III 11657) and perhaps *Otu* (!) *Senonis f(ilia)* (ib. 14368⁴). Neither of these attestations for *Ottu* are absolutely certain, however.

⁵⁹ This is one of the few instances of a diagnostically non-Celtic name on account of the preservation of *-*ls-* for expected *-*ll-* were the name Gaulish in origin. Note that *pace* Katičić (1968, 99) **Talso-* can in no way be historically connected to Gaulish **talu-* ‘frons’ nor its hypocoristic derivative **Talusso-*, **Talisso-*.

relative proportion to the number of attestations), they each in turn display an unshared phonetic peculiarity: the oscillation between *-ama* and *-ema* in the case of *Venixama* points to the weakening of the unaccented vowel comparable to that of *Voltaronis* ~ *Voltarenis* (see Stifter 2012a, 543),⁶⁰ while the spelling of the consonantal cluster **-ks-* as *<xs>* (*CIL* XIII 1357) and *<xx>* (*CIL* XIII 1125) very probably points to the typically Gaulish **χs* < **ks*. *Venixama* is undoubtedly the result of syncope of the unaccented vowel *-i-* (**U̇enik-ḥsamā* < **U̇enik-isamā*), perfectly parallel to cases such as *Volt-ḥrex* < **Vólto/u-rex* or **Vólto/u-rèx* (cf. Stifter 2012b, 256–257), which points to sporadic syncope of the vowel immediately following the stressed syllable – a phenomenon also typical of Venetic derivatives and compounds (cf. *.e.p.petari.s.* for **ékḥ-pètari-* < *.e.kupetari.s.*, *úsedika* for *upḥ-sedika* < **úpo-sèdikā*, *vo.l.te.r.ko.n.* for **voltrḥko-* < **uóltriko-*, *vene.t.ḥke(.).n.s.* < **veneti-* or **venet-o-ken-jo-*, *va.n.t(.).ḥkenia* < **vant-o-ken-iā-* etc.). Gaulish *Venixamus*, on the other hand, may be the result of syncope or it may not (note that beside the regular Celtic superlative suffixes **-amo-* and **-isamo-*, the variant *-samo-*⁶¹ probably also had some currency in Gaulish), but in case *Venixamus* is to be understood as **U̇enik-ḥsamo-* < **U̇enik-isamo-*, the syncope has no genetic connection with the one characteristic of North-Adriatic names but can be explained on internal grounds, for which consider other clear cases of syncope in Gaulish such as *Mogitḥmarus* (*CIL* III 3325) < **Moget-o-māro-*.⁶² That both the underlying **u̇eni-ko-* ‘amicus, carus’ and the superlative suffix **-isamo-* < **-is-ḥHo-* (a conspicuous Italo-Celtic isogloss), including the trivial combination of the two elements in each respective linguistic system, are shared rather than borrowed features, is thus

indubitable, which in this case renders the similarity between both names merely coincidental.⁶³

Much more problematic to evaluate are borderline cases such as *Cetetiu* (if the name is in fact genuine, for which see above), which on the one hand seems perfectly consistent with Gaulish and has no obvious connections elsewhere, but on the other would in fact represent an isolated occurrence of such a name within Gaulish itself (or indeed any Celtic language for that matter). It has been proposed to interpret it as **Kait-et-jo-* to Gaulish **kai̇to-* ‘silva’,⁶⁴ so that *Cetetiu*, which is clearly a female name, would mean ‘silvāna’ vel sim. (Meid 2005, 263–264; Repanšek 2014, 249). The question is intimately bound with the peculiar morphology of short feminine names in *-ūn-* such as *Amatu*,⁶⁵ *Manu*, *Las(s)aiu*, *Tetiu* (possibly derived from **Tett-iā*, which to the female hypocoristic form **Tettā* would represent a pair of the type seen in *Voltia* to *Volta*), and perhaps *Buccicu* (?) and *Secu* (?) (*vide supra*), all of which are etymologically obscure and, contrary to previous claims, receive no convincing parallels elsewhere. The same can be claimed for the recently discovered hapax *Cotiu*, which may find an admissible correspondence in Gaulish names derived from **kotto-* ‘old’⁶⁶ but apart from its possible root-etymology cannot be claimed to be in any way demonstrably Gaulish. Note that *Manu* was believed to be Gaulish by Katičić and Lochner von Hüttenbach, primarily on account of the element *mano-*, especially common as the second member of Gaulish compound names (cf. *Ariomanus*, *Catamanus*). However, on the evidence of Old Irish personal name *Maun* < **Mānu-* (cf. Ogam *MANU*) Gaulish **mānu-* seems to have been a *u-* rather than an *o-* stem, which renders the similarity with **Manūn-* in Ig superficial and all the more coincidental.

⁶⁰ In this respect compare the surely non-Celtic (despite the more than apparently Gaulish affiliation *Bussumari f.*) hapax *Volitsema* (*AE* 1989, 587; ib. 1996, 1190, see HD018282) from *Aguntum* (*Noricum*), which must undoubtedly go back to a participial superlative formation **uolt-isamo-* (and ultimately to **uol-to-* < **u̇l-tó-* ‘dēsīderātus’, for which see above s.v.).

⁶¹ Generalised from cases where **-amo-* was added to stems ending in *-s*, such as **uχs-amo-* > **uχsamo-* ‘highest’ → *-samo-*, for which consider the personal name *Olusamos* on the newly found *defixio* from Chartres (Repanšek 2013, 183).

⁶² See De Bernardo Stempel 2013, 78–79, and Sims-Williams 2015, 327–328 *et pass.*

⁶³ The same conclusion is tentatively also offered by Meid 2005, 305.

⁶⁴ <*e*> for original **ai̇* is not problematic in Gaulish, where it may reflect vernacular monophthongisation to **ē* or go back to Latin inverted spelling, cf. the place-names such as Κέτιον (*Ptol.*, *Geogr.* II,13,1; 14,1; 15,1) beside Hispano-Celtic Καῖτό-βριξ (*Ptol.* II,5,2), both to **kai̇to-*.

⁶⁵ Not at all necessarily built to Latin *amātus* as proposed by Katičić (1968, 87), Meid (2005, 251) and Stifter (2012b, 261 s.v.). Synchronic similarity between attested sequences will not do, especially not when we are dealing with isolated names.

⁶⁶ Cf. *Cotu* (f./m.) (e.g. *CIL* III 11630) if for **Cottu* and a typically Gaulish hypocoristic formation in *Cotul(i)a* (*CIL* III 5107 = Djura Jelenko, Visočnik 2006, 371–372).

These four or five examples of female names in **-ūn-* do, however, at least at face value share their characteristic word-formation with predominantly but not exclusively female names within the southern-Norican and Pannonian onomastic complex. The derivational base of a number of these names is indisputably Gaulish in origin: *Caletiu* (f.) to **kal-eto-* ‘firmus’, *Suadru* (f.) to **sʷad-ro-* ‘suāvis’,⁶⁷ and perhaps also *Aiu* (f.) (although it is not diagnostically Gaulish, the name appears beside other typically Gaulish hypocoristic derivatives such as *Aiuca*, *Aiulo*) to **aiu-* ‘vita’ (?) (thus Meid 2005, 213) or more likely a simple by-form of **Aijā*. Further possible instances of genuinely Gaulish names include *Cauru* (f.) (if for Gaulish **kauro-* ~ **kauřro-* ‘heros’ and not (Carnic) Venetic **kauro-* implied by the patronymic *kavaron:s* < **kau=ar=on-jo-*),⁶⁸ *Mats[i]ju* (on account of the <ts>, possibly reflecting the diagnostically Gaulish **/tʰ/*), *Su-celu* (m.) (if to Gaul. *Su-cella*, *Su-cellus* rather than Carnic Venetic *ke.l.lo.s.*), *Attu*, *Materiu*, *Mottu* (f.) (if to Gaul. **motto-* ‘membrum virile’), and *Tulliu*, the last four being additionally inconclusive due to their non-specific appearance. The easiest and universally received explanation for this occurrence in strongly Celticised areas such as Southern Noricum to assume that it reflects an epichoric Gaulish development, by which the alternative declensional pattern with nominative **-ū* (with regular and diagnostically Celtic transition of the inherited **-ō* to **-ū* in the nominative singular) and oblique *-ūn-* (e.g. genitive **-ūn-os* → latinised to *-ūnis* etc.) was actively employed in the formation of hypocoristic names. It was probably the coexistence of the two patterns, viz. **-ū*, **-ūn-os* and the “normal” **-ū*, *on-os*, which prompted large-scale translation of these names into the Latin pattern in **-ō*, *-ōnis* in the first place.⁶⁹ The alternative **-ū*, **-ūn-os* pattern is known to have been generalised in Celtiberian and traces of it are preserved elsewhere in Gaulish, cf. the patronymics *αττουνιος* (*RIG* I, G–108) and *τουτουνια* (*RIG* I,

G–163), implying **Attūn-* and **Touūn-* rather than the usual **Atton-* and **Touyton-* (see Stüber 1998, 93), so that the phenomenon would not be at all unlikely to also surface in Noricum. What is significantly less likely, however, is the assumption that this morphological trait could have spread from Noricum and/or Pannonia to Ig as a productive pattern (hypothesised by Meid 2005, 251 s.v. *Amatu*). Such a categorical borrowing between two onomastic traditions would be extremely unusual. Seeing that both Venetic *resun.ko.s.* (*LVen.* Ca 7), *votu.n.ke.a.* (*LVen.* Tr 6) and *Plunco* in Ig show traces of **-un-* or **-ūn-* where normally one would expect **-on-* or **-an-* (cf. the functional parallelism between **-unko-* and **-onko-*, **-anko-* in Venetic), it seems reasonable to assume that this may be a local phenomenon,⁷⁰ possibly going back to a combination of the inherited class of exclusively feminine nouns in **-ū-* < **-uH₂-* (such as for instance indirectly reflected by Latin *socrus*, *-ūs*) and nasal stems in **-on-* (suggested also by Stifter 2012b, 258), probably modelled on the pattern **-ō*, **-o/ōn-* → *-ū*, **-ūn-*, which in Ig was obviously reserved for male names. Be that as it may, the crucial point is that even though the exact nature of the relationship between the names in **-ūn-* in southern Noricum/Pannonia and Ig cannot at present be recognised, the pattern such as it surfaces in Ig does not *need* to be accounted for by virtue of Gaulish historical phonology, because it can just as easily (or even more so) reflect indigenous morphology. To claim Celticity for any number of these names based solely on the homophony of the involved suffixes⁷¹ is a prime example of circular reasoning.

In conclusion it will be useful to reiterate that, ultimately, there are no decisive elements among the names recorded in Ig which would speak in favour of a Celtic (i.e. Gaulish) onomastic layer. In fact, the linguistic situation in Ig seems in line with what appears to be a rather coherent syndrome in any area where Celtic element is weak or altogether questionable:⁷² if there are

⁶⁷ **sʷad-ro-* beside **sʷad-u-* (cf. the deadjectival hypocoristic form *Suadulla*, *ILSI* 93 = *RINMS* 147) is an archaic by-form of the Gaulish adjective (see Meid 2005, 206–207), only typical of Noricum and Pannonia.

⁶⁸ Note that despite *LVen.* II, 116 there is no reason to assume that this Venetic name is in fact a borrowing from Gaulish.

⁶⁹ I cannot agree with Wedenig, De Bernardo Stempel (2007, 622–623) that this is an unmarked survival of archaic Gaulish morphology.

⁷⁰ Cf. Untermann 1961, 100 ft. 170: “kan man ihn (i.e. the transition of **-ō* to **-ū*) nicht einfach als “keltisch” bezeichnen ..., sondern muß in ihm jeweils lokale Sondererscheinung sehen.”

⁷¹ This criterion is often drawn upon by Lochner von Hüttenbach, Katičić, Hamp and occasionally even Meid (see s.v. *Manu*).

⁷² Note that an isolated case of a Celtic-looking name in a marginal area does not prove its Celtic or Celticised character (cf. Sims-Williams 2006, 37).

genuinely Celtic names, they will normally appear as a cohesive group, whereas any isolated instance of an inconclusively Celtic name in a decidedly non-Celtic onomastic context will ultimately most likely be non-Celtic. The disconcerting vocalism of *Adnomatus* is perhaps symptomatic seeing that as the only indubitable example of a diagnostically Gaulish name in Ig, *Adnomatus* too shows unmistakable and meaningful signs of external interference unique to Ig. The *o* for the expected *a* has been convincingly explained by Stifter (2012b, 250–251) as phonetic substitution of vernacular **o* or perhaps **ō* for Gaulish **ā*, which was probably a low rounded vowel as can be surmised on the basis of sporadically attested graphic alternation between <a> and <o>, most notably in *Bloturix* for **Blātu-*.⁷³ If this explanation is correct, it offers an important insight into the nature of the relationship between the epicoric and the allochthonous Gaulish onomastic tradition – the latter represented a very marginal source from which new names could occasionally be borrowed, while it neither played a prestigious nor superstratal role in relation to Ig, or, for that matter, North-Adriatic in general.

THE NAME Q(V)IEMONI(S)

As I have demonstrated in the preceding contribution (see Veranič, Repanšek 2016, 313–316), the name *Q(u)iemoni(s)* (the attested sequence is to be irreproachably read as *QIEMONI*) as it stands⁷⁴ can despite difficulties (viz. the lack of filiation and a rather unusual representation of the Latin digraph *QV*) hardly be anything else but the nominative singular of a unique and unitary personal name. As a case of anticipatory fronting a dative singular *Q(u)iemoni* is theoretically not impossible, but this type of mistake would be typologically unparalleled, while a genitive *Q(u)iemoni(s)* would necessarily require the sequence to have a filiation function, which is not at all convincing (*vide infra*). It cannot be excluded that the name in fact represents an *i*-stem, but as long as such derivational model has not been identified elsewhere to afford viable comparative evidence,

it may be best recognised as reflecting a *io*-stem of the type observable in the Venetic patronymic adjective *vo.l.tiiof.n.m]ni.s.* (*LVen.* Es 34; *MLV* 16; ib. § 87^d) < **uoltiomn-jo-* ‘*Voltiomni filius*’. The reason for its unusual isolated appearance, as has been surmised (see Veranič, Repanšek l.c.), may be a mistake or a deliberate omission of the father’s name in the genitive. The latter practice, which, incidentally, does not find a single parallel in the entire corpus of names attested in Ig, might in our case be singularly employed for reasons of overall contextual clarity or lack of space, maybe even a combination of both. Theoretically, an abbreviation of the underlying **Quiemonis Quiemoni f.* would also be at least thinkable, but it seems unlikely that even in the case of tautology, the filiation would have been entirely omitted if the individual name were not still understood as deriving from the father’s name, i.e. as being in effect a patronymic used in place of the individual name. There is, however, no proof for this type of conversion in Ig (or elsewhere for that matter) and, typologically speaking, it also seems very unlikely that in such an event a newly created patronymic would be employed rather than that the name be based on an old stock of such petrified patronymics which in turn had lost their original semantic connection to their underlying individual names (as is the case in Venetic or Gaulish, for example). This would by implication render the tautology in the putative **Quiemonis Quiemoni f.* a mere coincidence and thus makes it difficult to see any *formal* reason for the omission of the father’s name in the formula. It would still be possible, however, to see in *Quiemonis* a gentilic, i.e. something like

Quiemon-jo-pseudo-gent. < patr. (X^{cgn.} – omitted)
← **Quiemō*^{cgn.} + *patronymic / filiation*.⁷⁵

There are a few very uncertain cases of this phenomenon in Venetic (see Untermann 1961, § 25–26), but they are all restricted to indigenous Venetic inscriptions and never occur in a Latin formula, where such gentilicia would normally be accompanied by a cognomen. Moreover, there remains the question whether gentile names can

⁷³ See Sims-Williams 2003, 56 ft. 210; Raybould, Sims-Williams 2009, 138.

⁷⁴ *Quiemoni* · *v(ivus)* · *f(ecit)* · [si]/bi · *eT* · *Vēnixemāē* / *co(n)iugi* [-] *v(ivae)* [-] *eT* · *Māi*[-] / *filiaē* · *Θ*(obitae) · / *añ*(*norum*) · *XX* (Veranič, Repanšek l. c.).

⁷⁵ Consider cases such as Gaulish *Seccia Secci f.* (*CIL* XII 4151), *Comagia Comagi f. Severa* (*CIL* XII 2939), or, less obviously, *Carantia Aelia* (*CIL* XIII 6534) and *Ollognatus Secundus* (*CIL* XIII 4159), derived from their respective father’s cognomina *Carantus* (*Meððillius Carantus*) and *Ollognatus* (*M. Ammutius Ollognatus*), see Stüber 2007, 88.

be demonstrated to have ever played any role in the Ig tradition of name-giving in the first place.

The fact that the most common type of the naming formula in Ig involves filiation (e.g. *Volteregi Buctoris fi* = *Volterex Buctoris f.*,⁷⁶ *Voltrex Plaetoris f.*⁷⁷ etc.) speaks strongly against the possibility that the old patronymic adjective, in case it was ever customary before the Roman period, was understood as a gentile name. This situation is strongly reminiscent of the situation in Gaulish and is typical of the entire adjoining Eastern-Alpine region, including Pannonia,⁷⁸ where patronymic adjectives are regularly translated into the father's name in the genitive, normally followed by *filius/filia*. This clearly indicates that it was the function of the Latin cognomen + filiation rather than that of the praenomen + nomen gentile which best corresponded to the inherited function of the indigenous names. Note that Roman cognomina may also be used in place of the indigenous individual names, with which they were evidently most closely associated, cf. *Terti(a)e Secundi f.* (CIL III 3798, RINMS 84) or *Tertia Sabini f.* (AIJ 128), where both the daughter and her father bear a Roman cognomen as their individual names.

There are a few cases of a more developed onomastic formula, in which the entire name of the father has been incorporated in the filiation, e.g. *Tertius Epponis Boleriani / Boleriavi f.* (CIL III 3816 and 10735 = AIJ 142 = RINMS 88), *Secundus Volturegis Talsi f.* (CIL III 3811). This undoubtedly represents a more prominent attempt to integrate the indigenous naming formula into the Roman model, which alongside filiation also included the family name. Although the structure of the innovatory onomastic formula established in Ig still differs significantly from the Roman practice, it does manage to essentially copy the reduced Roman formula by incorporating both patronymics, viz. that of the actual father and the "pater familias". That neither *Epponis* nor *Volturegis* are actual patronymics in *-jo- is made perfectly clear by the like of *Quarta Firmi Galuni (f.)* (CIL III 3815 + p. 1731 = AIJ 141 = RINMS 87) and *Lascio{a}nti(a)e Q(inti) Sublo{a}ni f.*, where both

Firmus and *Quintus* clearly represent the Roman cognomen, used as the individual name of the father. Nor is it at all certain that these indications of filiation point to *Bolerianus*, *Sublo{a}nius*, or indeed *Talsius* as representing old patronymics or even family names.⁷⁹ As nearly all of them are represented by hapaxes,⁸⁰ their function(s) cannot be decided, but as far as their structure is concerned, there is nothing that would have them point decisively in the direction of gentile names. The suffix *-ano-* may in fact be attested in an individual name in Ig (*Voltano-*, CIL III 3790 + p. 1731 = AIJ 129; CIL III 3821),⁸¹ while patronymic derivatives in *-jo- based on individual names cannot be determined (at least on the basis of the available material) as a productive category at all. It is therefore much more probable that these names stand for customary individual names of the father's father, which normally appeared in the filiation of the immediate father and were, for reasons suggested above, quite exceptionally carried over to the assertion of filiation of the youngest descendant.⁸² This is further supported by *Ep(p)o/Buquorsa/Adnomatus P(ubli) Varisidi Hosti f.* (CIL III 10740 = AIJ 131), where the entire tripartite name of the father (i.e. *Publius Varisidius Hosti f.*, where *Varisidius* clearly stands for a nomen gentile) has been included in the filiation.

Interestingly, gentile names in the form of patronymic adjectives were in fact in general use in Šmarata, e.g. *Turoius Pletor Feucontis f.* (CIL III 10724 = Šašel Kos 2000, no. 3), *Voltae Lassoniae Plani f.* (CIL III 10723 = AIJ 124 = Šašel Kos 2000, no. 2). This is especially well observable in the case of *Pletoris Potei Feucontis f.* (ib.) = **Pletor Poteius Feucontis f.* and *Planus Po<p>teius Pletori(s) f.* (ib.), where both the father and his son carry the same patronymic adjective *Poteius*,⁸³ while their respective filiations reflect

⁷⁹ Pace Šašel Kos in RINMS, pp. 277, 279.

⁸⁰ In the case of *Firmus Galunus*, the latter name is clearly attested as a cognomen in *T. Ael. Galunus* (RIU, Suppl. 120; Meid 2005, 196).

⁸¹ On the suffix *-ano-* see Untermann 1961, § 201, § 204, *LVen.* II, p. 213. In case the correct reading is *Tertius Epponis Boleriavi f(i)lius*, for which see above, the suffix *-aquo-* would decidedly point in the direction of a personal name.

⁸² Cf. the case of *Platino [Platoris Tizi f(i)lia]*^{filiation} (CIL III 2788), which would correspond to **Platino Tizia*^{gent.} *Platoris f.*, the latter type also being quite common in Dalmatia, cf. *Sestus Platurius Triti f.* (CIL III 15055) = **Sestus [Triti Platoris f.]*^{filiation} etc.

⁸³ See also Šašel Kos 2000, p. 99 *et pass.*

⁷⁶ CIL III 3823 + p. 1731 = AIJ 143 = RINMS 89.

⁷⁷ CIL III 3825 + p. 1731.

⁷⁸ As far as female names are concerned, the not yet completed transition of the old patronymic adjective to a nomen gentile can sporadically also be observed in Venetic, cf. *NERCA VANTICCONIS F.* = **ne.r.ka va.n.tikna* (see Untermann 1961, § 75, § 208).

their direct patrilinear descent (*Pot(e)i(o)s² → *Feuco Potej-*ios*^{patronymic} → Pletor Poteios^{gentilic} Feuontis f.^{filiation} → Planius Poteius^{gentilic} Pletoris f.^{filiation}). It is very likely that these are old gentilicia, which were simply carried forward to appear as such in the Latin onomastic formula. This situation would tally well with the notable preponderance and liberal use of autochthonous gentile names such as *Potej-*io-* and *Lasson-*io-*⁸⁴ at the expense of traditional Latin gentilicia such as *Sextillius/-ia* (CIL III 10722). The situation is comparable to cases such as Ven. *VANTI ENONIO TI. F*⁸⁵ (LVen. Es VII), possibly replacing the old type *vo.l.tiomno.s. iuva.n.t.s. a.riun.s.* (LVen. Es 25) (< *Iuvant-*io-* *Ariiun-*io-*) and in turn signals the rather early functional transition of the patronymic to a gentilic in this area (in line with other late North-Adriatic onomastic traditions and, expectedly, in dire contrast to the situation prevalent in Ig). Old patronymics would namely not have been identified with the Latin gentilicium, regardless of the overwhelmingly identical structure (both in *-*io-*), because of their inherently filial function. It cannot be completely ruled out, however, that even in Šmarata the autochthonous formula still expressed filiation by a patronymic, normally transformed into the genitive of the father's name under the Roman influence, the gentile names then being secondary creations on the Latin model.

On the basis of the available evidence presented above it is not possible to establish the pre-Roman onomastic formula of the indigenous population of Ig. It may be that only the individual names were in use, or they may have been originally accompanied by a patronymic. The switch to the Romanised formula would expectedly have translated the old patronymics to the genitive of the father's individual name seeing that it was the father's *praenomen* which was normally used in Latin filiation. It is possible that old patronymics are preserved in some of the idionyms that bear suffixes otherwise typical of patronymic adjectives,

⁸⁴ Cf. *Las(s)on-, twice attested as individual name in Ig: CIL III 3790 (+ p. 1731) = AIJ 129; CIL III 3821.

⁸⁵ Cf. *Ennonio* (dative) < *Ennon-*io-*, which is used as a gentile name in an otherwise heavily Latinised dedication *VANTI ENONIO TI. F* (LVen. Es VII; Untermann 1961, 57) and appears beside the normal Venetic patronymic adjectives *.e.n.non.s.* (LVen. Es 91) < *Ennon-*io-*, *.e.n.nonitia* (LVen. Es 90), *ENNONIOI* (LVen. Es 108), *ENNONIA* (LVen. Es XXXIII), all presumably derived from the individual name *Ennon-, attested once as *.e.n.no* (LVen. Ca 69).

tives, a case in point being perhaps *Plunco** (CIL III 3793 (twice) and 3825 + p. 1731), to which cf. Ven. *suro.s. resun.ko.s.* (MLV, no. 152) vs. *votu.n.ke.a.* (MLV, no. 224).

Derivatives in *-*io-* such as *Laepius* (in *Pletor Laepius*, CIL III 3804 = 10731 = AIJ 134), *Coemo...ius* (CIL III 3792, see above), or *Prouius* (in *Firmo Prouio*, CIL III 3797) accompanying the individual name, are highly exceptional in Ig. It is inherently unlikely that such cases could represent the remnants of an older indigenous onomastic formula, but should rather be read as pseudo-gentile names in *-*io-*,⁸⁶ based on the underlying individual names (concerning *Laepius* cf. Histrian *Laep-oko-*, Liburnian *Laep-iko-*, and Venetic *Laep=on-io-*),⁸⁷ which are typical of the adjacent Venetic, Histrian and Dalmatian regions (including Šmarata), rather than Ig itself. If *Quiemonis* in fact reflects a token of native morphology and goes back to *K^uiē-mon-*io-s*, as will be suggested below, the Latinised sequence *-ius* in the likes of *Laepius* cannot be original. It is conceivable, however, that since *Laepius* clearly had the function of a nomen gentile, morphological adaptation of the original *-is* to match the Latin model would have been spontaneous if not deliberate. However, it is also quite possible that the form is not in fact native to Ig at all, so that the typical ending *-ius*, if it is not in fact copying the Latin model altogether, could well reflect vernacular morphology. It may not be at all coincidental that this nearly singular example of a gentilicium in Ig occurs in conjunction with *Pletor* and **Laep-*, both of which decidedly point to the south(west)! However that may be, the status of an individual name for *Quiemonis* seems secured seeing that if in this particular case the name did go back to an older gentile name, as has been tentatively suggested above in relation to the possible reasons for the omission of the filiation, it would almost undoubtedly surface as ***Quiemonius* (= **Quiemoni filius*)⁸⁸ under the Latin influence, which would seemingly have prompted its creation in the first place.

As far as its formal structure is concerned, however, there is no need to assume an underlying

⁸⁶ Note that both *Laepius* and *Coemoius*[sic!] are recognised as cognomina by *OPEL* (III, 16; II, 68). I can see no compelling reasons to endorse this view.

⁸⁷ Cf. Untermann 1961: § 118; for the attestations see *OPEL* III, 16 s.v. *Laepicus*; ib. III, 17 s.v. *Laepocus*.

⁸⁸ Compare the likes of *Baezocrusu Lavia*^{gentilic} *Lavi filia* (CIL III 14321 = 2781).

ing patronymic adjective. The name can equally likely be a superficial onymisation⁸⁹ of an underlying substantivised adjective, derived from the nasal stem (**Quiemon-* = **K^uiē-mon-*) with the help of the ubiquitous suffix **-iō-*, which in this case should then be recognised as belonging to the sphere of word-formation on the level of the lexical/appellative stock rather than having the function of the homophonous deonomastic suffix **-iō-* current in name-giving. If so, we are here almost certainly dealing with the Proto-Indo-European verbal root **k^uiēH₁-* ‘ausruhen’ (*LIV*² 393–394; *IEW* 638), which is known from Latin *quiētus* ‘peaceful’, *quiēscere* ‘to rest’, or Slavic **po-čiti* ‘to take a rest’ and **po-kojъ* ‘rest’ etc. The closest cognate of our name, however, is represented by the abstract noun ‘rest(ing)’, derived from the verbal root **k^uiēH₁-* with the feminine suffix **-ti-* (i.e. PIE **k^uiēH₁-ti-*) and continued by Young Avestan *šā’ti-* ‘peace’, Old Persian *šiyāti-* ‘welfare, peace, happiness’ and, notably, also Lat. *quiēs* ‘sleep, repose’ < **k^uiē-ti-*. In the case of *Q(u)iemoni(s)*, on the other hand, the underlying noun would represent an old nasal derivative in **-mon-*, i.e. **k^uiē-mon-* < PIE **k^uiēH₁-mon-*, from which **k^uiēmon-iō-* would be derived as the corresponding adjective of appurtenance, essentially adding up to the meaning very near to that of Lat. *quiētus* ‘peaceful’ < *‘that has to do with/ is connected to rest’ or, perhaps, *quiēscens* ‘resting’. Structurally, **k^uiēH₁-mon-iō-* is immediately comparable to Venetic **termon(i)s* ‘terminālis’ (attested as *te.r.mon.io.s.* ‘terminālēs’, see *MLV* 257) < **termon-iō-* to PIE **ter(H_{1/2})mon-* ‘boundary’ as preserved by Lat. *termō* ‘boundary post’ = Ancient Greek τέρμων.

The probability that the proposed etymological solution is in fact correct is increased by the unique structure of the root, which significantly reduces the set of possible contenders for its etymological explanation. Moreover, the proposed morphological analysis, which successfully and convincingly accounts for the function and the internal structure of the name, is based both on internal as much as on external reconstruction and as such leaves little doubt as to its accuracy. From the point of view of historical linguistics it will therefore appear unnecessary to dwell on this any further. However, since upon the discovery of the tombstone I was bewildered by the amount of

nonspecialist speculation that the name attracted, a few further comments will be unavoidable. A name, be it personal or geographical, is after all a word, thus being in essence a *structured system*, based on the phonemic, morphological, and syntactical peculiarities of the language/linguistic system in which the word was coined. One cannot thus dissect it at random but needs to diagnose its constituent parts, progressing from the last suffix in the suffixal chain towards the underlying minimal etymon (i.e. from right to left) in such a way that every phoneme or phoneme sequence is assigned its morphological function (in other words, there needs to be a perfect match between phonemes and morphemes, leaving no redundant or unassignable sequences) – the importance of word-formation for reliable and acceptable etymology can thus not be overstated here. It would, for example, be ultimately impossible to see in our name an etymological connection with the geographical name *Emona*, not solely on account of the manifestly incomparable word-formational structure of both names (**Ēm/Aīm-ōnā* versus **K^uiē=mon-iō-*, both of which have irreproachable external cognates in terms of word-formation; for *Emona* cf. the numerous cases of place-names in *-ōnā* such as *Aenona*, *Albona*, *Aluona*, *Flanona*, *Glemona*, *Narona*, *Salona* etc.), but particularly for the reason that such juxtaposition would neglect the fact that a word is first and foremost a consolidation of formal properties and would thus violate the main principle of analytical linguistics in as much as it would not manage to assign all the phonemes to their respective morphemes, bluntly disregarding the initial sequence **k^ui-*.

It remains to speculate on the nature of the omission of the element <u> in the normal Latin digraph <qu>. It has been proposed (see Veranič, Repanšek 2016, 314) that this may indicate the simple attempt at saving space seeing that the inscription field is comparatively short. It may also be a mistake, but despite the rather frequent errors on the tombstones manufactured in Ig workshops this type of aberration would be unparalleled unless it goes back to haplography. It is also uncommonly rare in Latin epigraphy in general and the few instances that can be identified (cf. *OPEL* IV, 17) may in fact reflect Vulgar Latin phonology. The idea may therefore be tentatively put forward that this unique graphic representation could in theory reflect vernacular phonology. Seeing that monosyllabic sequences **CiV-* are foreign to Latin, which in such cases has generalised disyllabic

⁸⁹ I.e. conversion of the underlying appellative to a name without the use of any outward formal means.

sequences **Ci-īV-* (e.g. *quietus* = /*k^ui-īē-tus*/ not **/*k^uiē-tus*/ as was the inherited sequence), the indigenous sequence **k^uiēš-* (vs. normalised Latin **k^uišjēš-*⁹⁰) would conceivably present a challenge for normal graphic representation.

⁹⁰ The dollar sign marks the end of a syllable.

Abbreviations / Kratice

- AcS = A. Holder, *Alt-celtischer Sprachschatz* I–III. – Leipzig (1896–1907), reprinted Graz (1961–1962).
- AE = *L'Année épigraphique*.
- AIJ = V. Hoffiller, B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslavien. Heft I: Noricum und Pannonia Superior*. – Zagreb 1938.
- CIL = *Corpus inscriptionum Latinarum*.
- DIL = *Dictionary of the Irish language (and Contributions to a dictionary of the Irish language)*. – Dublin 1913–1975 (compact edition 1983).
- HD = Epigraphische Datenbank Heidelberg (Service provider: Heidelberger Akademie der Wissenschaften). <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de>
- IEW = J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. – Bern, München 1959–1969.
- ILJug = A. et J. Šašel, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt* (Situla 5). – Ljubljana 1963; iidem, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt* (Situla 19). – 1978; iidem, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt* (Situla 25). – 1986.
- ILLPRON = M. Hainzmann, P. Schubert, *Inscriptionum lapidarium Latinarum provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices*. – Berlin 1986.
- ILSI = M. Lovenjak, *Neviodunum. Inscriptiones Latinae Sloveniae I. Neviodunum* (Situla 37). – Ljubljana 1998.
- LIV² = H. Rix, M. Kümmel, Th. Zehnder, R. Lipp, B. Schirmer, *Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstambildungen* (zweite erweiterte und verbesserte Auflage bearbeitet von M. Kümmel und H. Rix). – Wiesbaden 2001.
- LVen. = G. B. Pellegrini, A. L. Proscodimi, *La lingua venetica* I–II. – Padova 1967.
- lupa = UBI ERAT LUPA – Roman Stone Monuments (Service provider: CHC – Archäometrie und Cultural Heritage Computing, Universität Salzburg). <http://www.ubi-erat-lupa.org>
- MLV = M. Lejeune, *Manuel de la langue vénète*. – Heidelberg 1974.
- NIL = D. S. Wodtko, B. Irslinger, C. Schneider, *Nomina im indogermanischen Lexikon*. – Heidelberg 2008.

Acknowledgements

I wish to thank (in alphabetical order) Milan Lovenjak, Patrick Sims-Williams, Marjeta Šašel Kos, Sneža Tecco Hvala, and Michael Weiss for their stimulating comments, from which the first draft of this article has greatly benefited. Needless to add, all opinions and errors remain entirely my responsibility.

The research behind this article was made possible by the kind support of the Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana.

- OPEL = B. Lőrincz, *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*, Vol. I: *Aba – Bysanus*, Budapest 2002; Vol. II: *Cabalicius – Ixus*, Wien 1999; Vol. III: *Labareus – Pythea*, Wien 2000; Vol. IV: *Labareus – Pythea*, Wien 2002.
- RIG = *Recueil des inscriptions gauloises*. Vol. I: M. Lejeune, *Textes gallo-grecs*, Paris 1985. Vol. II, 1: M. Lejeune, *Textes gallo-étrusques. Textes gallo-latins sur pierre*, Paris 1988. Vol. II, 2: P.-Y. Lambert, *Textes gallo-latins sur instrumentum*, Paris 2002.
- RINMS = M. Šašel Kos, *The Roman inscriptions in the National museum of Slovenia / Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije* (Situla 35). – Ljubljana 1997.
- RIU = *Die römischen Inschriften Ungarns*. – Budapest 1972–2001.
- RIU, *Suppl.* = P. Kovács (ed. / ur.), *Tituli Romani in Hungaria reperti. Supplementum*. – Budapest, Bonn 2005.
- ANREITER, P. 2001, *Die vorrömischen Namen Pannoniens*. – Budapest.
- CREVATIN, F. 1990, *Storia linguistica dell'Istria preromana e romana*. – In / V: E. Campanile (ed. / ur.), *Rapporti linguistici e culturali tra i popoli dell'Italia antica*, Pisa, 6–7 ottobre 1989, 43–109, Pisa.
- DE BERNARDO STEMPEL, P. 2013, *The phonetic interface of word formation in Continental Celtic*. – In / V: J. L. García Alonso (ed. / ur.), *Continental Celtic word formation: The onomastic data*, 63–83, Salamanca.
- DE BERNARDO STEMPEL, P. 2014, *Meißner, Torsten* (Hrsg.): *Personal names in the western Roman world ... 2012 ...* – *Zeitschrift für celtische Philologie* 61, 266–278.
- DELMARRE, X. 2007, *Nomina Celtica antiqua selecta inscriptionum / Noms de personnes celtiques dans l'épigraphie classique*. – Paris.
- DJURA JELENKO, S., J. VISOČNIK 2006, *Rimski spomeniki slovenske Koroške / The Roman stone monuments of Slovenian Carinthia*. – *Arheološki vestnik* 57, 345–415.
- FURLAN, M. 2013, *Miklošičev adjektivizirajoči "Suffix ɸ": da ali ne*. – In / V: J. Grković-Major, A. Loma (eds. / ur.), *Miklosichiana bicentennialia. Zbornik u čast dvestote godišnjice rođenja Frana Miklošiča*, 247–263, Beograd.
- HAINZMANN, M., P. DE BERNARDO STEMPEL 2007, *Zwei neue altkeltische Gottheiten: Ollodevos und Acinoris*. –

- In / V: M. Hainzmann (ed. / ur.), *Auf den Spuren keltischer Götterverehrung, Akten des 5. F.E.R.C.A.N.-Workshop, Graz 9.–12. Oktober 2003*, 139–146, Wien.
- HAMP, E. P. 1976a, On the Celtic names of Ig. – *Acta neophilologica* 9, 3–8.
- HAMP, E. P. 1976b, Illyrian *Neunt(i)us*. – *Indogermanische Forschungen* 81, 43–44.
- HAMP, E. P. 1978, Further remarks on the Celtic names of Ig. – *Acta neophilologica* 11, 57–63.
- HARTLEY, B. R., B. M. DICKINSON 2008, *Names on terra sigillata. An index of makers' stamps and signatures on Gallo-Roman terra sigillata (Samian ware)*, Vol. 2: *B to CEROTOCUS*. – London.
- HOSTNIK, M. 1997, *Cerkev sv. Mihaela v Iški vasi*. – Ljubljana.
- KATIČIĆ, R. 1966, Keltska osobna imena u antičkoj Sloveniji. – *Arheološki vestnik* 17, 143–168.
- KATIČIĆ, R. 1968, Die einheimische Namengebung von Ig. – *Godišnjak 6 (Centar za balkanološka ispitavanja)*, 61–120.
- KATIČIĆ, R. 1976, *Ancient languages of the Balkans*. – The Hague.
- KRAHE, H. 1929, *Lexikon altillyrischer Personennamen*. – Heidelberg.
- KRAHE, H. 1942, Beiträge zur illyrischen Wort- und Namenforschung. – *Indogermanische Forschungen* 58, 131–152.
- KRAHE, H. 1955, *Die Sprache der Illyrer*, Bd. I. – Wiesbaden.
- LAMBERT, P.-Y., 2000, Remarks on Gaulish place-names in Ptolemy. – In / V: D. N. Parsons, P. Sims-Williams (eds. / ur.), *Ptolemy. Towards a linguistic atlas of the earliest Celtic place-names of Europe*, 159–168, Aberystwyth.
- LOCHNER-HÜTTENBACH, F. 1965, Die antiken Personennamen aus Ig bei Ljubljana. – *Situla* 8, 15–45.
- LOVENJAK, M. 1997, Novi in revidirani rimski napis v Sloveniji (Die neuen und revidierten römischen Inschriften Sloweniens). – *Arheološki vestnik* 48, 63–88.
- MATASOVIĆ, R. 1997, O metodologiji onomastičkih istraživanja (na primjeru keltske onomastike). – *Folia onomastica Croatica* 6, 89–98.
- MATASOVIĆ, R. 2003, Jezični tragovi Kelta u Iliriku. – *Latina et Graeca* 3, 5–25.
- MATASOVIĆ, R. 2009, *Etymological dictionary of Proto-Celtic*. – Leiden, Boston.
- McCONE, K. 2008, *The Celtic question: Modern constructs and ancient realities. Myles Dillon memorial lecture, April 2008*. – Dublin.
- MEID, W. 2005, *Keltische Personennamen in Pannonien*. – Budapest.
- MÓCSY, A. 1959, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*. – Budapest.
- MÓCSY, A. 1983, *Nomenclator provinciarum Europae Latinarum et Galliae Cisalpiniae*. – Budapest.
- MÜLLNER, A. 1879, *Emona. Archaeologische Studien aus Krain*. – Ljubljana.
- RADMAN-LIVAJA, I., H. IVEZIĆ 2012, A review of South-Pannonian indigenous anthroponymy. – In / V: B. Migotti (ed. / ur.), *The archaeology of Roman Southern Pannonia. The state of research and selected problems in the Croatian part of the Roman province of Pannonia*, 137–158, Oxford.
- RAGOLIČ, A. 2016, The funerary stele of Petto from Ig / Nagrobna stela za Petona z Iga. – *Arheološki vestnik* 67, 277–296.
- RAYBOULD, M. E., P. SIMS-WILLIAMS 2009, *Introduction and supplement to the Corpus of Latin inscriptions of the Roman empire containing Celtic personal names*. – Aberystwyth.
- REPANŠEK, L. 2013, The inscription from Chartres. – *Études celtiques* 39, 181–192.
- REPANŠEK, L. 2014, Two notes on Old Celtic morphology. – *Acta linguistica Petropolitana* 10/1, 239–254.
- SIMS-WILLIAMS, P. 2002, The five languages of Wales in the pre-Norman inscriptions. – *Cambrian Medieval Celtic Studies* 44, 1–36 (= P. Sims-Williams, *Studies on Celtic languages before the year 1000*, 179–214, Aberystwyth, 2007).
- SIMS-WILLIAMS, P. 2003, *The Celtic inscriptions of Britain: Phonology and chronology, c. 400–1200*. – Oxford.
- SIMS-WILLIAMS, P. 2006, *Ancient Celtic place-names in Europe and Asia Minor*. – Oxford, Boston.
- SIMS-WILLIAMS, P. 2012, Celtic personal names. – In / V: T. Meißner (ed. / ur.), *Personal names in the Western Roman world. Proceedings of a workshop convened by Torsten Meißner, José Luis García Ramón and Paolo Poccetti, held at Pembroke College, Cambridge, 16–18 September 2011*, 152–166, Berlin.
- SIMS-WILLIAMS, P. 2015, The Celtic composition vowels -i- and -u-. – In / V: G. Oudaer, G. Hily, H. Le Bihan (eds. / ur.), *Mélanges en l'honneur de Pierre-Yves Lambert*, 313–331, Rennes.
- SNOJ, M. 2009, *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. – Ljubljana.
- STIFTER, D. 2004, Keltische Namen im burgenländischen Landesmuseum. – In / V: H. Heftner, K. Tomaschitz (Hrsg. / ur.), *“Ad fontes!” Festschrift für Gerhard Dobesch zum fünfundsechzigsten Geburtstag am 15. September 2004 dargebracht von Kollegen, Schülern und Freunden*, 757–772, Wien.
- STIFTER, D. 2012a, Eine V.I.P. zwischen Pannonien und Tirol. – In / V: W. Meid, P. Anreiter et al. (eds. / ur.), *Archaeological, cultural and linguistic heritage, Festschrift for Erzsébet Jerem in honour of her 70th birthday*, 539–549, Budapest.
- STIFTER, D. 2012b, On the linguistic situation of Roman-period Ig. – In / V: T. Meißner (ed. / ur.), *Personal names in the Western Roman world. Proceedings of a workshop convened by Torsten Meißner, José Luis García Ramón and Paolo Poccetti, held at Pembroke College, Cambridge, 16–18 September 2011*, 247–265, Berlin.
- STIFTER, D. 2013, Two Continental Celtic Studies: The vocative of Gaulish, and *Essimnus*. – In / V: J. L. García Alonso (ed. / ur.), *Continental Celtic word formation: The onomastic data*, 99–122, Salamanca.
- STÜBER, K. 1998, *The Historical Morphology of n-Stems in Celtic*. – Maynooth.
- STÜBER, K. 2005, *Schmied und Frau. Studien zur gallischen Epigraphik und Onomastik*. – Budapest.
- STÜBER, K. 2007, Effects on language contact on Roman and Gaulish personal names. – In / V: L. Hildegard, C. Tristram (ed. / ur.), *Papers from the workshop within*

- the framework of the XIII International congress of Celtic studies, Bonn, 26-27 July 2007, 81-92, Potsdam.*
- ŠAŠEL, J. 1955, A new Roman stele from Ig near Ljubljana. – *Živa antika* 5, 373-382 (= *Opera selecta*, Situla 30, Ljubljana 1992, 234-240).
- ŠAŠEL, J. 1966, Keltisches *portorium* in den Ostalpen (zu Plin. n. h. III 128). In / V: R. M. Swoboda-Milenović (ed. / ur.), *Corolla memoriae Erich Swoboda dedicata*, 198-204, Graz, Köln (= *Opera selecta*, Situla 30, Ljubljana 1992, 500-506).
- ŠAŠEL KOS, M. 1990, *Nauportus*: antični literarni in epigrafski viri / *Nauportus: Literary and Epigraphical Sources*. – In / V: J. Horvat, *Nauportus (Vrhnika)*, Dela 1. razr. SAZU 33, 17-33.
- ŠAŠEL KOS, M. 1997, The end of the Norican kingdom and the formation of the provinces of Noricum and Pannonia. – In / V: B. Djurić, I. Lazar, *Akten des IV. Internationalen Kolloquiums über Probleme des provincialrömischen Kunstschaffens, Celje, 8.-12. Mai 1995 / Akti IV. mednarodnega kolokvija o problemih rimske provincialne umetnosti, Celje, maj 1995*, Situla 36, 21-42.
- ŠAŠEL KOS, 1998, The Thalnitscher Lapidarium / Dolničarjev lapidarij. – *Arheološki vestnik* 49, 329-353.
- ŠAŠEL KOS, M. 2000, Rimski napisi iz Šmarate. – *Kronika* 48/1-2, 95-101.
- TORKAR, S. 2007, Substrat, adstrat ali neprepoznana slovanska dediščina? Ig – Krim – Bača. – *Naukovyĭ visnyk Černiveckoho universytetu. Slov'janska filolohija. Zbirnyk naukovyĭx prac'ь*, 250-258, Černivci.
- UNTERMANN, J. 1961, *Die venetischen Personennamen*. – Wiesbaden.
- VERANIČ, D., L. REPANŠEK 2016, Rimski kamniti spomeniki iz cerkve sv. Janeza Krstnika v Podkraju pri Tomišlju / Roman stone monuments in the Church of St. John the Baptist in Podkraj near Tomišelj. – *Arheološki vestnik* 67, 297-320.
- WEDENIG, R., P. DE BERNARDO STEMPEL 2007, Keltisches in norischen Personennamen, Namengrafitti aus der Provinz Noricum. – In / V: H. Birkhan (ed. / ur.), *Kelten-Einfälle an der Donau. Akten des Vierten Symposiums deutschsprachiger Keltologinnen und Keltologen, Linz/Donau, 17.-21. Juli 2005*, 619-630, Wien.

Quiemonis v luči avtohtonih ižanskih osebnih imen

Povzetek

Prispevek prinaša študijo obširne in kompleksne problematike fonda nelatinskih osebnih in deloma gentilnih imen, ki so na rimskih nagrobnih spomenikih večinoma izpričana na Ižanskem, tj. na območju današnjega Iga (z grajskim hribom), Iške vasi, Kamnika pod Krimom, Matene, Staj, Strahomerja, Tomišlja in Podkraja, deloma pa tudi v Emoni (velja za redke primere nagrobnih stel z avtohtonimi imeni, za katere ni mogoče zanesljivo trditi, da so bile kot spolije prinesene z Iga) in v Gatini pri Grosupljem (*AJJ* 221). Tematici se je doslej posvečalo sorazmerno malo pozornosti, skromno število novih odkritij v zadnjih desetletjih pa vse do odkritja nagrobnega spomenika Kviemoniju (*Quiemonis*) v cerkvi sv. Janeza Krstnika v Podkraju pri Tomišlju¹ ni bilo zadosten povod, da bi se celotna problematika stratifikacije antičnih ižanskih imen (v nadaljevanju: ižanska imena) ponovno postavila pod vprašaj. Takšno stanje raziskav raziskovalcu sicer ponuja redko priložnost, da si pridobi celovit pregled nad sekundarno strokovno literaturo. Prvi obsežnejši študiji ižanske antroponimije brez dvoma predstavljata

Lochner von Hüttenbach 1965 in Katičić 1968 (s predštudijo l. 1966 in povzetkom l. 1976, in sicer v širšem kontekstu jezikov in njihovih imenskih tradicij v severovzhodnih Alpah, Panoniji in na Balkanu). Slednja, do danes edina neselektivna študija celotnega imenskega fonda se običajno tudi upošteva kot avtoritativno delo na tem področju. Ker sta avtorja obeh zgodnjih razprav o ižanskem imenskem fondu ugotavljala, da je precejšnje število osebnih imen z rimskih nagrobnikov, ki prihajajo z ižanskega prostora, keltskega (natančneje galskega) izvora, sta bili deli kmalu deležni tudi pozornosti keltologov. S keltističnega gledišča je obe študiji s komentarji prvi opremil Hamp (l. 1976 študijo Lochnerja von Hüttenbacha [Hamp 1976a, 1976b] in l. 1978 Katičićevo delo [Hamp 1978]), krajši komentar je 2003 prispeval Matašević, zadnja celovitejša obravnava domnevnih keltskih in nekeltskih imen pa je Meidova študija iz leta 2005. Gre za celovito analizo keltskega (tj. galskega) imenskega odtisa v panonskem prostoru. Najnovejša strokovna prispevka sta Stifter 2012a o tematsko zamejeni problematiki epihoričnega elementa **Voltu-* v osebnih imenih, kot sta *Voltuparis*, *Volturex*, in Stifter 2012b o ižanski onomastični tradiciji nasploh.

¹ Gl. Veranič, Repanšek 2016 v tej številki *Arheološkega vestnika*.

V pričujočem prispevku je najprej opravljena tekstnokritična študija celotnega nabora pojavljajočih se sklonskih oblik posameznih predrimskih imen, ki so sežeto podana v obliki s komentarji opremljenega seznama latiniziranih imenovalniških oblik in rekonstruiranih imenskih osnov, npr. *Buccio* = **Bukk-jo-* za dejansko izpričano *Buccio*, *Buccioni[s]*, *Buccioni* (za kritični pregled čitanj posameznih imen gl. v glavnem besedilu pod posameznimi iztočnicami). S tem postopkom namreč postanejo bolj jasno razvidni oblikovna in besedotvorna struktura imen ter sistem povezav med posameznimi imeni, kadar gre za besedno družino (gl. pod *BUKKO-*, *VOLTO-* ipd.).

ABECEDNI SEZNAM

Ižansko in Emona:

Adnomatus; *Aico*; *Ama*; *Amatu*; *Ampo*;
Beatulo; *Bolerianus* (?); *Boleriavus*; *Brocc(i)us*;
Buctor, *Buccus* ~ *Bucca* ~ *Bucco* ~ *Buccio* ~
Buccicu (?) ~ *Buquorsa*; *Bugia* ~ *[Bu]gio*; *Buiius*
 ~ *Buiio*; *Butto*;
Cetetiū (?); *Coemo...ius*; *Cotiu*;
Decomo; *Devonti* ali *Devontia*;
Ebonicus; *Ecco*; *Elia* (?); *Emo*; *Eniconis* ali
Enico; *Enignus*; *Enno* ~ *Enna* ~ *Ennia*; *Eninna*;
Eppo; *Ergiano* ali *Ergianus*;
Galunus;
Ostius ~ *Ostila*;
Laepius (gentilno ime); *Lasc(i)onti* ali
Lasc(i)ontia; *Lasso* ~ *Lassaiu*;
Manu; *Moiota*; *Mosso*;
Nammo; *Neuntius*;
Oppa ~ *Oppalo* ~ *Oppalus*; *Otto*; *Ovis*;
Petto; *Pl(a)etor*; *Plunco*; *Provius*;
Rega; *Ruttus* (?) ali *Ruiius* (?);
Sacciar(us); *Secco*; *Sennus*; *Sublo* (izpričano
 kot *Sublo{a}ni*);
Talsus; *Tetiu*; *Tetta*;
Uss...;
Veitro; *Venixama* (z varianto *Venixema*);
Vibunn(i²)a (+ nomen gentile *Vibunnius*); *Volta*
 ~ *Voltia* ~ *Volt-an(V²)-* ~ *Voltielus* ~ *Volto* ~
Voltoaronti ali *Voltoarontis*; *Voltognas*; *Volturex* (z
 variantama **Volte-reg-* in **Volt-reg-*) ~ *Voltuparis*.

Šmarata:

a – osebna imena:

Feuconts; *Feva*[; *Planius*; *Pletor*; *Tatsoria*;
Volta; *Vot...*;

b – gentilna imena:

Lassonius/-a; *Poteiius*; *Turoius* (?).²

V skladu s čedalje bolj izostrenim vpogledom v imensko gradivo in poglobljenim razumevanjem jezikovnega izvora, nastajanja in življenja ižanskih imen je v tej razpravi v mejah ugotovljivega podan *oblikotvorni* (morfološki), *besedotvorni* (derivacijski) in *glasoslovni* (fonetični) opis konkretnega jezika,³ tj. rimskodobne "ižanščine", v katerem je bil tvorjen tisti del imenskega fonda, za katerega je mogoče trditi, da je na Ižanskem avtohton. Sem torej spadajo vsa imena, ki jih z večjo verjetnostjo ni ustrezno pripisati infiltraciji imen iz drugih, sosednjih onomastičnih tradicij, kot sta panonska in galska, predvsem pa ne pretoku imen v okviru širšega, t. i. severnojadranskega onomastičnega kroga, v katerega primarno sodi tudi ižanski prostor. Ta namreč leži na stičišču panonskega in severnojadranskega jezikovnega areala, ki ju definira konkretna zemljepisna razprostranjenost panonskih oz. severnojadranskih imen (= panonski oz. severnojadranski (imenski) krog), v jezikovnem smislu pa skupne, nadregionalne značilnosti tovrstnih imen kot npr. njihove glasovne ali oblikovne karakteristike. Panonska ploskev zaobsega Panonijo, severnojadranski areal pa je osrediščen na venetsko (vključujoč karnijsko venetščino v Karniji) in histrijsko (večji del Istre) ter liburnijsko (vzhodna Istra in severni del vzhodne jadranske obale) imensko tradicijo. Ižanski prostor se nahaja na skrajnem vzhodnem obrobju severnojadranskega areala in s tem ne le geografsko, ampak tudi po svojih jezikovnih karakteristikah, ki ga jasno ločijo od ostalih podsistemov severnojadranskega kroga, predstavlja njegov periferni (obrobni) del. Osebna in gentilna imena, ki so sporočena na štirih nagrobnih stelah, odkritih v Šmarati, so z ižanskimi le posredno povezana, tj. le toliko, kolikor oba onomastična podsistema pripadata severnojadranskemu imenskemu tipu, sicer pa se šmaratska imena po jezikovnih in drugih značilnostih zelo jasno vklaplajo v že omenjeni

² Teoretično gre lahko tudi za osebno ime (gl. dalje spodaj).

³ Gre za t. i. *onomastični jezik*, ki ga je mogoče preučevati le na podlagi ohranjenega imenskega gradiva. Ker vsak onomastični sistem v svojem jedru predpostavlja obstoj jezikovnega sistema, tj. njegov vir, v katerem so bila lastna imena tvorjena z istimi jezikovnimi sredstvi kakor občna, je posredno torej tudi zgolj na podlagi lastnih imen mogoče tvoriti posplošitve o značilnostih jezika, ki mu lastna imena pripadajo.

histrijsko-liburnijski krog imen, ki na ta prostor pritekajo z jugovzhodne smeri.

Izrazito periferen in tudi geografsko izoliran položaj ižanskega onomastičnega podsistema do izraza prihaja na štirih ravneh:

a – zelo malo je imen, ki so na Ižansko zašla iz drugih podsistemov severnojadranskega kroga (npr. *Hostius*, *Pletor*, verjetno tudi *Laepius*, o čemer gl. spodaj);

b – pričakovana in tudi jasno razvidna je infiltracija imen iz sosednjih imenskih tradicij (v prvi vrsti panonske in galske), kar je posledica mejnega položaja na stiku severnojadranskega z drugimi imenskimi krogi (npr. *Aico*, *Adnomatus*);

c – številna imena nimajo očitnih vzporednic v drugih podsistemih severnojadranskega kroga (npr. *Bolerianus* / *Boleriavus*, *Bucco*, imena na *Voltu-*, imena na *-rex*), poleg tega pa tovrstna imena pogosto izkazujejo nekatere oblikovne in besedotvorne inovacije, ki so značilne le za Ižansko;

č – jedrni, torej avtohtoni del ižanskih imen poleg inovacij izkazuje tudi številne arhaične poteze, in sicer tako v sklopu glasovnih, oblikovnih kot tudi besedotvornih značilnosti.⁴

Glavne poteze, po katerih se severnojadranska ploskev jasno loči od panonske, so vse glasovne (fonetične) narave, in sicer:

a – severnojadranski sistem ohranja praindoevropski (pide.) *o (npr. *Buctor* ~ *Fuctor*, *Hosti-*), medtem ko ima panonski sistem na vseh mestih *a (npr. panonsko *Teutanus*, (*Aquae*) *Iasae*);

b – kjer fonetika avtohtonih imen severnojadranskega sistema izkazuje *or*, *ol* ter *an*, *am* (**mortuo-* = lat. *mortuus*, *Volti-*, **donasan*, *Venixama*), ima panonščina vselej *ur*, *ul*, *un*, *um* (*Acumincum*, *Pultovia*, *Teutoburgium*, *Ulcisia*);

c – za praindoevropske pridihnjene zvoneče soglasnike tipa **b^h*, **d^h* se vsaj na začetku besede v okviru imen severnojadranskega kroga pojavlja odraz **f* (**frāter-* ‘brat’ < **b^hrā-ter-*, *Fuctor* < **b^hug-tor-*, *faksto* ‘je napravil’ < **d^hak-*), medtem ko panonščina ohranja *b*, *d* (*Teutoburgium*, *Andautonia*).

Ravno v okviru zadnje glasovne značilnosti se ižanski prostor dodatno potrjuje kot obrobje severnojadranske ploskve, saj ga opisana glasovna sprememba, ki se je iz italskega prostora širila v vzhodni smeri, ni več dosegla, medtem ko je

šmaratski podsistem še prizadela, prim. šmaratsko *Feucont-* in *Feua* (identično z venetskima **Feugont-* ~ **Fougont-* in **Fouuo-*) ob ižanskem *Buctor* (= venetsko **Fuctor*) in *Bugia* (= venetsko **Fugia*). Na dejstvo, da je bilo središče severnojadranske ploskve, od koder so se proti vzhodu širile inovacije, ravno venetski prostor, dodatno opozarja odraz podedovanega indoevropskega dvoglasnika **eu*. Ta je v središču že zgodaj prešel v **ou*, vendar je bil v tem primeru domet glasovne inovacije tako ozek, da v celoti ni prizadel niti obrobni venetskih narečij. Ta poteza ločuje venetski prostor od ostalih podsistemov severnojadranskega areala, vključno s šmaratskim in ižanskim (prim. že nakazano razliko med šmaratskim **Feucont-*, **Feua* in osrednjim venetskim **Fougont-*, **Fouo-*), in ga proti jugu povezuje z italiskim.

Ižanska imena v odnosu do imen drugih podsistemov severnojadranskega kroga loči tudi vrsta pomembnih arhaičnih potez in hkrati tudi nekaj inovacij v sklopu oblikotvorja in besedotvorja. Najpomembnejši arhaizem je ohranitev ženskih osnov na **-ontī* (prim. starogrške deležnike na *-ουσα* < **-o-ntī* tipa φέρουσα ‘nesoča’), ki ga je z veliko verjetnostjo mogoče prepoznati vsaj v ženskem imenu *Voltaronti*, v isto skupino pa lahko sodita tudi imeni *Devonti* in *Lasc(i)onti* (sicer izpričani le v dajalniški funkciji *Devontiae* oz. *Lasc(i)ontiae*). V imenovalniku se pripona **-ontī* lahko potrjuje v zapisu *Voltaronti* na nagrobni steli *CIL* III 3877 (+ s. 1734) = Šašel Kos 1998, št. 7, medtem ko je v obliki *Voltraronti* (*CIL* III 3860 = *AIJ* 185 = Šašel Kos 1998, št. 3) ustrežneje prepoznati latinsko adaptacijo izvorne dajalniške oblike. Če je interpretacija imenovalniškega zapisa *Voltaronti* = **Voltarontī* (*CIL* III 3877) pravilna in ne gre za kratko *i-*osnovo, tj. *Voltaronti(s)* z neizpisanim izglasnim *-s*, se v imenu potrjuje izjemen arhaizem, hkrati pa tudi ena najzanimivejših in najpomembnejših besedotvornih inovacij ižanskega jezikovnega sistema. Imena na *-onti*, torej vsaj *Voltaronti*, zelo verjetno pa tudi *Devonti* in *Lasc(i)onti*, v ižanščini namreč niso deležniki tipa stgrš. φέρουσα, kjer ima pripona **-ontī* tudi svoj najverjetnejši izvor, temveč ženska imena, ki so bila tvorjena na podlagi moških imen na *-on-*. Slednje je jasno razvidno iz razmerja *Voltaro* = **Voltaron-* (m.) proti *Voltaronti* (ž.) = **Voltarontī*. Pripona **-ontī*, ki sicer služi za tvorbo tvornosedanjih deležnikov ženskega spola (tip sln. *nesoča*), izvorno predstavlja integralni del glagolskega sistema, vendar se je na Ižanskem po vsej verjetnosti osamosvojila in

⁴ Obe zadnji značilnosti sta na splošno pričakovani za vsak jezikovni oz. imenski sistem na skrajnem obrobju nekega jezikovnega oz. imenskega kontinuuma, kakršen je bil tudi severnojadranski kompleks.

postala tvorna kot živo, tj. produktivno sredstvo za tvorbo ženskih imen.

Pomembna je tudi produktivna kategorija izključno ženskih imen na *-*ūn*-, kot so *Amatu*, *Cetetiū* (?), *Manu* in *Tetiū*. Ker so tovrstna imena pogosta tudi zunaj izžanskega prostora, in sicer primarno na območju južnega Norika, kjer se pripona pojavlja tudi pri značilno galskih osebnih imenih (*Caletiu*, *Suadru*, morda *Cauru*, *Aiu*), je v razpravah doslej prevladovalo mnenje, da se je tvorba razširila z noriškega prostora (prim. zlasti Meid 2005, 251) in da gre torej v takšnih primerih za galski vpliv. V galščini bi namreč po glasovnih pravilih v primeru podedovane nosniške pripone *-*ōn*- pričakovali ravno *-*ūn*- (prim. galsko gentilno ime τούτων-ια < **Toutōn*-). Tak pogled pa se vendarle zdi preozek, saj posega po najočitnejši razlagi, pri tem pa ne upošteva pomembnega dejstva, da do medsystemske izposoje običajno ne prihaja na ravni besedotvornih sredstev. Poleg tega cela vrsta tako tvorjenih noriških imen ni enoznačno in zagotovo galskih (*Attu*, *Materiu*, *Mottu*, *Sucelu*), zaporedja *-*ūn*-/un-, za katera niti ni mogoče predvideti galskega vira, pa se pojavljajo tudi v drugih kategorijah v sklopu severnojadranskega oblikotvorja (prim. venetsko pripono -*unko*-). Vprašanje je v okviru trenutno razpoložljivega gradiva težko dokončno rešljivo, vsekakor pa velja, da za ustrezno razlago nastanka izžanskih ženskih imen na *-*ūn*- nikakor ni treba operirati s tujimi sistemi, kakršen je npr. galski. Povsem verjetno je namreč, da gre za interno izžansko inovacijo, kjer so bila kratka ženska osebna imena po modelu moških imen na -*ō*, -*on*- (tip *Bucco* ~ latinizirani rodilnik *Bucconis*) tvorjena s pripono *-*ū*, *-*ūn*- (*Amatu*, latinizirani rodilnik *Amatunis*). Osnove na *-*ū*- tipa latinsko *socrus*, *-ūs* so namreč podedovane iz indoevropskega prajezika, kjer so bile tvorne le pri samostalnikih ženskega spola. Verjetno tudi ni naključje, da na Ižanskem velja jasno ločena razporeditev moških imen med osnove na -*ō*, -*on*- in ženskih na *-*ū*, *-*ūn*-, medtem ko sta v galščini obe varianti načeloma v rabi za oba spola. Iz povedanega logično sledi ugotovitev, da zgolj na podlagi opazovanja, da neko ime na Ižanskem v svoji morfološki strukturi izkazuje problematično pripono, sklep, da je to ime *a priori* po izvoru galsko, nikakor ni metodološko upravičeno.

Kot zelo pomembno je treba omeniti tudi Stifterjevo ugotovitev (2012a), da fond izžanskih imen med leksikalnimi posebnostmi ohranja edinstveni imenski element **uol*-tu- 'volja, želja' (< **ul*-tú-),

kakršen je na primer izpričan v moških imenih *Voltu-paris* in *Voltu-rex*. Ta se na Ižanskem pojavlja poleg istopomenskega elementa **uol*-to- (*Volto-rex*, *Volto-gnas*) in predstavlja besedotvorno različico k varianti **uol*-ti- < **ul*-tí-, ki je močno razširjena v drugih severnojadranskih imenskih tradicijah,⁵ med avtohtonimi izžanskimi imeni pa je ni najti. To hkrati pomeni, da je različica **uoltu*- na Ižanskem avtohtona, s tem pa se za izžanski podsistem severnojadranske ploskve tudi neposredno potrjuje odraz *ol* za praindoevropski (pide.) **l*. Iz tega je mogoče sklepati, da je bil vzporedno odrazu *ol* odraz pide. **r* v istem jezikovnem sistemu **or*. Ta ugotovitev med drugim odpira zanimivo možnost, da se v naselbinskem imenu *Nauportus*, za katero se tudi sicer sumi, da verjetno ne predstavlja imena latinskega izvora, prepozna epihorično ime v latinski preobleki oz. adaptaciji. Drugi element v imenu, tj. *portus* 'prehod' < pide. **pr*-tú-, bi se namreč v primeru, da je avtohton, v jezikovnem sistemu, ki je lahko hkratni vir izžanskih osebnih imen oz. je s tem jezikovnim sistemom soroden, glasil enako kot v latinščini.⁶

Starejše obravnave izžanskega imenskega fonda so poleg dominantne in jasno razvidne plasti imen, ki primarno sodi v severnojadranski jezikovni oz. imenski areal, prepoznavale tudi keltsko plast imen. Ta naj bi po Katičiču deloma predstavljala neki starejši keltski substrat, deloma pa galski super- ali adstrat, vendar domneva o dveh kronoloških plasteh keltskih imen na Ižanskem temelji na napačni interpretaciji jezikovnih dejstev in je ne podpirajo niti zunajjezikovna, torej zgodovinska in arheološka dejstva, ki skupaj z jezikovnimi (razporeditev galskih osebnih in zemljepisnih imen v Evropi) zarisujejo dokaj jasno sliko o galskih migracijah in s tem širjenju galskega jezika zunaj osrednjega galskega prostora. Za celotni fond keltskih imen na jugovzhodnem alpskem prostoru je mogoče zanesljivo trditi, da je primarno rezultat galske jezikovne kolonizacije, razpoložljivo imensko gradivo pa ne predvideva kronološko starejše sporadične importacije keltskih osebnih imen.

Na jugovzhodni alpski prostor je galščina prišla sorazmerno pozno (grobno rečeno, je za celotni relevantni prostor o keltizaciji mogoče govoriti

⁵ Tj. kot *Volti*- in *Vols*- < **Volti*-, prim. venetsko *vo.l.ti.gno.s.* (LVen. Es 8), *V.OLS-OMNOS* (LVen. Ca 58) itd.

⁶ *Nau*- je seveda po vsej verjetnosti latinski dodatek, in sicer *nau*- 'ladja', naj si bo po starejšem, neklasičnolatinškem modelu tipa *nau-stibulum* namesto *navi-stibulum* ali z vulgarnolatinškim odrazom lat. *navi*- v položaju pred sledečim soglasnikom, torej *navi-portus* > vlat. *Nau-portus*.

od 3. st. pr. n. št.), in sicer iz vzhodne, panonske smeri, kamor se je val razširil navzdol ob reki Donavi. Prodor proti zahodu v alpski prostor (in s tem sekundarna naplastitev na stično območje severnojadranske in panonske ploskve) je potekal predvsem po Savi in Dravi, pri čemer je večinoma ostal omejen na rodovitne ravnice savsko-dravskega medrečja. V tem prostoru je tudi razvidna največja gostota galskih osebnih imen. V Panoniji se kaže močnejša jezikovna keltizacija, prav tako v južnem Noriku v okviru osebnih imen, kjer je adstratna oziroma superstratna galska jezikovna plast integrirala elemente starejših jezikovnih sistemov, na katere se je vsidrila, medtem ko je vpliv galske onomastične tradicije na emonski prostor izrazito omejen. Imena, kot je *Exouna* iz Male Žalne (*CIL* III 13403 = *AIJ* 222) so zagotovo zadnji podaljšek takšnega vpliva, ki se z vzhodne smeri ob reki Savi že do vstopa v emonski prostor dokončno izredči. Pomembno je poudariti, da korpus nelatinskih ižanskih imen že na prvi pogled daje vtis, da gre za izrazito nekeltsko imensko območje, saj v primerjavi z drugimi območji galskega jezikovnega vpliva (četudi gre za še tako obrobne in oddaljene primerke galskih imen v Evropi in Mali Aziji) ižanska onomastika ne izkazuje dveh poglobitvenih lastnosti galske imenske tradicije, tj. tipično galskih zloženih imen, kot so *Com-nertus*, *Ex-cingeto-rix*, *Nemeto-marus*, *Tessi-marus* itd., in značilnih pripon v okviru nezloženih, okrajšanih imen tipa *Vindillo*, *Tessilla*, *Adiatullus*, *Cocceius*, torej *-illo-*, *-isso-*, *-eio-*, *-ako-* itn. Čeprav sta obe potezi prisotni v noriško-panonskem sklopu galskih osebnih imen, ki je edino verjetno izhodišče, od koder bi se toretično lahko razširil vpliv galskega imenskega fonda tudi na avtohtono ižansko imensko tradicijo, je kot edini zanesljivi primer nedvomno galskega osebnega imena na Ižanskem mogoče identificirati le ime *Adnomatus*. Vendar je za razumevanje celotne narave galskega vpliva na ižansko onomastiko tudi v tem primeru bistvena sicer mnogokrat prezrta razlika med ižansko varianto *Adnomatus*, vselej z *o*, in dejanskim galskim *Adnamatus* = **Ad-nāmatos*, ki v komponenti gal. **nāmato-* 'sovražnik' brez izjeme izkazuje ajevski samoglasnik. Ravno ta razlika kaže, da je bilo ime iz galščine v ižanski fond imen izposojeno in vanj v celoti integrirano, s čimer je postalo živi del ižanskega imenskega inventarja (onomastikona), po funkciji in rabi enakovredno avtohtonim imenom. Ime *Adnomatus* torej kljub svojemu primarno galskemu etimološkemu izvoru samo po sebi ne narekuje in ne napoveduje, da se v fondu ižan-

skih imen dejansko ohranja plast galskih osebnih imen. Neupravičenost splošno sprejete domneve, da galski element v okviru ižanskega imenskega fonda predstavlja razvidno in integrirano imensko plast, se dodatno potrjuje tudi ob natančnem pregledu ostalega imenskega gradiva. Pregled utemeljitev o galskem izvoru posameznih imen, ki so v sekundarni literaturi privedle do splošne ugotovitve o številčno nezanemarljivi prisotnosti galskega imenskega elementa med ižanskimi imeni (zlasti študiji Lochnerja von Hüttenbacha in Katičiča), namreč razkrije uporabo neustreznih in metodološko neutemeljenih prijemov.

Starejši avtorji so namreč na etimološki izvor določenega imena sklepali zlasti na podlagi razprostranjenosti pojavitev istih ali podobnih osebnih imen v Evropi. Tovrstni pristop sam po sebi ni in ne more biti metodološko uspešen in s tem poveden kriterij za določitev izvora naključnega imena, saj distribucijske karte uspejo zabeležiti le razporeditev istih oz. primerljivih zaporedij (tj. zaporedij glasov, ki sestavljajo dotično ime), hkrati pa so slepe za zgodovinsko (tj. diahrono) povezavo med temi zaporedji. Nihče ne bi na primer trdil, da zaporedje *Volto-*, ki je izpričano tako na Ižanskem kot v Galiji, predstavlja isti element, njuni sinhroni identičnosti navkljub, saj je jasno razvidno, da je vsak element zase dobro zasidran v svoji avtohtoni onomastični tradiciji, tj. severnojadranski oz. galski, in etimološko gledano med njima ni mogoče govoriti o jezikovni sorodnosti (prim. galsko **uolto-* v pomenu 'lasje'). Drugače je z imeni, ki so etimološko dejansko povezana, vendar gre pri njih zgolj za vzporedno nastale tvorbe v različnih indoevropskih jezikih, npr. *Venixamo-* (gl. spodaj), kar dodatno opozarja na dejstvo, da je pri uporabi distribucijskega kriterija pri tvorbi kakršnih koli posplošitev potrebna velika previdnost. Poleg tega je znano, da lahko osebna imena prehajajo med posameznimi, bolj ali manj stičnimi onomastičnimi tradicijami in da jezikovni sistem, v katerem je bilo neko ime tvorjeno, ni nujno prekriven z jezikovnim sistemom, ki ga nosilec imena dejansko uporablja pri komunikaciji. Kadar določeno ime migrira iz ene tradicije v drugo in tam postane živi del imenskega fonda, njegov dejanski etimološki izvor postane torej brezpredmeten.

Izjemno delikatno je prav tako kriterij, ki omogoča posplošitve o izvoru imena na podlagi imenskega konteksta, v katerem se na konkretnih napisih obravnavano ime pojavi. Če gre v takšnih primerih za večinsko galski imenski kontekst, se običajno

tudi za ime, ki nima poznanega izvora in je etimološko nepregledno, posredno sklepa na enak izvor. In obrnjeno, če se domnevno galsko ime vsakokrat, ko je zabeleženo, pojavi v kolokaciji z očitno negalskimi imeni, bo praviloma označeno za po vsej verjetnosti negalsko. Tovrsten pristop je neustrezen, saj je slep ravno za pravkar omenjeno dejstvo o prehajanju imen med onomastičnimi tradicijami, na kar med drugim opozarja primer *Adnomatus*, ki bi ga morali na podlagi zgolj tega kriterija označiti za avtohtono ižansko ime.⁷ Kriterij je zelo dovteten tudi za krožno argumentacijo in argumentacijo *e silentio*, ki pa je z metodološkega gledišča brez vsakršne informativne vrednosti. Če namreč za imena, ki tvorijo neposredni kontekst, v katerem se obravnava problematično ime pojavijo, ni mogoče v celoti in enoznačno ugotavljati, da so na primer galska, je lahko tudi nadaljnje posploševanje o njihovem izvoru interpretativno popolnoma napačno.⁸

Če sta pravkar omenjena kriterija torej premalo stabilna, da bi sama po sebi omogočila interpretativno zanesljivo analizo imen, pa še vedno velja, da nista v celoti neuporabna, saj zlasti prvi v kombinaciji z drugimi, zanesljivejšimi kriteriji lahko posredno potrjuje njihove izsledke oz. jih deloma tudi korigira. Ravno na podlagi distribucijskega kriterija je na primer mogoče ugotavljati, da je varianta *Adnomatus* proti *Adnamatus* omejena zgolj na Ižansko, medtem ko se druga pojavlja le na noriško-panonskem arealu. Enako velja za distribucijo elementa *Voltu-* proti *Volti-*, ki v kombinaciji s pravilno etimološko interpretacijo obeh zaporedij omogoča, da se v prvem prepozna pomembno inovacijo, ki ižansko skupino imen nadalje loči od drugih onomastičnih podsistemov severnojadrskega kompleksa (gl. zgoraj).

Povsem neustrezen pa je v nasprotju s kontekstualnim in distribucijskim kriterijem pristop, ki jezikovnogenetski izvor imena ugotavlja na podlagi etimološko nedognane in s tem napačne razlage imena. V starejših obravnavah so v pod-

poro ugotovitvam tovrstnemu kriteriju pogosto dodajali navedbo obravnavanega problematičnega imena v korpusih, kakršen je Holderjev tezaver *Alt-celtischer Sprachschatz (AcS)*. Da vključenost imena v referenčno delo tega tipa ni noben znanstveni kriterij za ugotavljanje njegovega dejanskega izvora, v današnjem času seveda ne bi smelo biti več metodološko vprašanje.

V nadaljevanju bodo izpostavljena tista imena ižanskega imenskega fonda, za katera keltska interpretacija v nadaljnjih obravnavah po Katičiču in Lochnerju von Hüttenbachu še ni bila dokončno ovržena (zlasti Meid 2005 s.v.).

Za podrobno obravnavo in reference gl. glavno besedilo članka pri posameznih imenih.

Broccus je zelo očitno primerljiv z galskim zoonimom **brokko-* 'jazbec', vendar etimon dejansko ni imel vloge pri tvorbi galskih osebnih imen, tako da ga v tej funkciji ni mogoče pričakovati niti sredi emonskega prostora. Poleg tega je zoonim po vsej verjetnosti iz galščine že zgodaj prešel v latinsko nomenklaturu in tam postal produktiven v okviru osebnih imen. *Broccus* na Ižanskem po vsej verjetnosti torej ni nič drugega kot latinski kognomen.

Bugia (v glavnem besedilu gl. pod *Bucco*) se etimološko neutemeljeno povezuje z galskim elementom **bugiā*, ki se pojavlja le v zloženih imenih tipa *Ad-bugissa*, *Ad-bugi-ouna*, *Ver-bugia*. Sam zase se element pojavi le na Ižanskem, na prostoru, kjer je galski element močan oz. avtohton, pa nikdar, medtem ko venetski prostor z imeni **Fugios* (m.) in **Fugia* (ž.) izkazuje popolnoma identično tvorbo. To dejstvo etimološko primerjavo s časovno in prostorsko oddaljenim srednje(!)irskim pomenom etimološko nepreglednega fitonima *buga* (ime nekakšne svetlo obarvane rastline) dela še manj verjetno, predlagani pomen 'modrooka'⁹ pa izključuje kot v celoti *ad hoc*.

Ime **Cetetiu** je izjemno problematično. Če bi bilo zares upravičeno branje *Cetetiumi*, in ne *s(ibi) e(t) Tetiumi* (*CIL* III 3861 = 10758; za *Tetiu* prim. *CIL* III 3814 = 10734), bi ne mogli zanesljivo ovreči morebitne galske etimologije imena (h gal. **kaīto-* 'silva') niti z uporabo strogih kriterijev etimološke analize. O pravilnosti tovrstne interpretacije pa je mogoče dvomiti iz drugačnih

⁷ V obravnavah ižanskih imen so starejši raziskovalci kontekstualni kriterij pogosto navezovali na distribucijski kriterij, s čimer je bilo ime, kot je npr. *Elia*, označeno za galsko zgolj na podlagi kolokacije z imenom *Buiio* (*Elia Buii f.*, *CIL* III 10739), to pa je bilo predhodno označeno za galsko na podlagi ugotovitve, da se podobno ime pojavlja tudi v Galiji in Noriku.

⁸ V kombinaciji z drugimi posplošitvami tega tipa akumulativna vrednost tovrstnih ugotovitev ne nazadnje lahko privede celo do izkrivitev interpretacijske slike celotne zgodovinske situacije na ižanskem prostoru.

⁹ Tako Lochner-Hüttenbach 1965, 21; Meid 2005, 179.

razlogov, ne nazadnje zato, ker bi bilo tovrstno ime v sklopu galskih osebnih imen popolnoma brez vzpostavitve.¹⁰

Imena **Coemo...ius** ni mogoče zanesljivo v celoti rekonstruirati, tako da je vsakršni poskus etimološke razlage tvegan, še bolj pa kakršne koli posplošitve na podlagi predlaganih etimoloških rešitev (Katičičeva rekonstrukcija *Coemoius* je napačna, prav tako nenatančno Meid neupravičeno vzpostavlja nosniško osnovo *Coemo*, *-on-*).

Če gre za avtohtono ime, **Decomo** etimološko ne more biti povezan z indoevropskim števnikom **dekʷm* '10' oz. njegovimi izpeljavami (prim. Meid 2005, 268), saj bi v tem primeru na Ižanskem pričakovali ***Decamo* (tj. z *am* za **m* kot v *Venixama*, vendar prim. ven. **dekomo-* < **dekʷm-(H)o-* 'deseti'). Še manj očitna je povezava s keltskim gradivom, ki jo zastopa Katičič (1968, 75), saj tako galski števniki *decam-eto-* 'deseti' < **-e-to-* kot staroirsko ime *Deichet* (rodilnik ednine) = ogamsko *DECEDDAS* < **dekant-* < **dekʷm-t-*, ki ju navaja v podporo svoji etimološki rešitvi, izkazujejo bistveno drugačno in neprimerljivo besedotvorje.

Žensko osebno ime **Devonti** oz. **Devontia** so starejši avtorji¹¹ za galsko ime brez nadaljnega razglasili na podlagi domneve, da se v zaporedju *Devo-* ohranja pيدة. **dejuo-* 'bog', in sicer v prvi vrsti zato, ker bi po pravilih glasovnega razvoja ravno v galščini (oz. prakeltščini nasploh, ko govorimo o nezadnjem besednem zlogu) pričakovali razvoj **dejuo-* v **dēuo-*. To etimološko interpretacijo moti zlasti dejstvo, da imen tovrstne strukture keltski jeziki vključno z galščino ne poznajo,¹² medtem ko je bilo ob primerjavi z imenom *Voltaronti* jasno prikazano, da je model, po katerem se ženska imena tvorijo k moškim s pomočjo pripone **(on)tī* in kamor z veliko verjetnostjo sodi tudi obravnavano ime, dobro zasidran ravno v okviru avtohtonega ižanskega imenotvorja. Poleg tega ni nujno, da se v imenu *Devonti* ohranja praindoevropski etimon **dejuo-*, razvoj **ej* v **ē* pa tudi ni samo keltski, temveč je dovolj splošen, da bi ga bilo mogoče teoretično predvideti tudi za ižanski prostor, prim. latinsko

deus < **dēuo-* < **dejuo-* (toda prim. ime *Veitro*, ki morda vendarle kaže na ohranitev dvoglasnika **ej*).

Ime **Galunus** je za nekeltsko dediščino označil že Katičič (1968, 82), vendar ga kot verjetno galskega zopet uvajata Hamp (1978, 60) in Meid (2005, 196),¹³ ki primerjata latinsko gentilno ime *Gallonius* in obe imeni etimološko povezujeta z galskim **galo-* oz. **galā* 'srd, bes'. Pri tem je spregledano dejstvo, da etimon *Gallo-* ni galska, temveč v celoti latinska beseda, ki etimološko z galskim **galo/-ā* (ta se v galščini ohranja le v samostalniku **gal-ati-*, k čemur prim. etnonim Γαλάτης) niti ni povezana. Poleg tega *Galunus* v nasprotju z *Gallo-*, *Gallonius*, *Gallius* ipd. izkazuje enojni *-l-*, ki zagotovo ni le grafične narave; izkazuje pa tudi zaporedje *-un-* namesto *-on-*, ki ga kljub Meidu nikakor ni mogoče pojasniti na podlagi domnevne galskega **Gallōn-*.

Manu, gl. zgoraj pri omembi ženskih imen na *-ūn-*.

Nammo je običajno opredeljeno kot galsko ime¹⁴ na podlagi domneve, da gre za kratko, hipokoristično varianto (glede te imenske kategorije gl. spodaj) k imenu *Adnomatus*. To ni zelo verjetno, saj v tem primeru ne bi pričakovali odpada prvega zloga *Ad-*. Poleg tega bi bilo ime *Nammo* treba za negalsko opredeliti celo v primeru, da je bilo dejansko izpeljano iz imena *Adnomatus*. Kakor je bilo prikazano, je bilo slednje ime namreč živi del ižanske imenske sfere in s tem tudi *Nammo* v primeru etimološke povezanosti obeh imen ižanska in ne galska varianta daljšega imena.

Uccio (?), gl. spodaj.

Uss... nastopa v vlogi patronimika v filiaciji (*Vibunnnija Uss[---] f.*, *CIL* III 3863 in 10759 = *AIJ* 189). Ker zaradi izprane napisne površine ni mogoče rekonstruirati celotnega imena, je zanesljiva etimologizacija nemogoča, na podlagi morebitne rekonstrukcije imena pa ni utemeljeno osnovati nadaljnjih posplošitev. Meid (2005, 194) predpostavlja,¹⁵ da je v ohranjenem delu imena

¹³ Poleg Lochner-Hüttenbach 1965, 25–26.

¹⁴ Lochner-Hüttenbach 1965, 29–30; Katičič 1968, 87; Hamp 1976a, 4; id. 1978, 58; Meid 2005, 278.

¹⁵ Ob tem domnevo o galskem izvoru imena *Uss[---]* uporabi celo v sklopu kontekstualnega kriterija in žensko ime *Devontia* z istega nagrobnika, neupravičeno označi kot "klarerweise ein keltischer Name".

¹⁰ Povsem enako velja za ime *Cotiu* (morda za izvorno **Cottiu*) z novoodkritega nagrobnika – gl. Ragolič 2016, 292, 293–294.

¹¹ Katičič 1968, 75; Hamp 1978, 60; Meid 2005, 194.

¹² Kljub Hamp l.c.

mogoče prepoznati galski predlog **uχs*, vendar ta etimološka rešitev ni ustrezna, saj v tem primeru ne bi pričakovali zapisa <uss>, temveč <ux> ali eventualno <uxs>, k čemur med drugim prim. galsko žensko osebno ime *Uxela* (CIL III 13406).

Žensko osebno ime **Venixama** je na prvi pogled primerljivo z nedvomno galskim moškim imenom *Venixsamus* ~ *Venixxamus*, trikrat izpričanim na osrednjem galskem območju. V obeh primerih gre za ime, osnovano na presežniku (superlativu), ki je bil s pripono **-isamo-* < pide. **-is-ṃHo-* tvorjen k pridevniku **uēni-ko-* 'prijateljski', torej **uēnik-isamo-* 'carissimus'. Vendarle pa podrobna analiza pokaže, da sta obe pojavitvi nedvomno posledica vzporednega nastanka, in sicer v dveh različnih jezikovnih sistemih na podlagi istih sredstev, ki so bila tako v galščino kot v jezikovni sistem, ki je vir ižanskih imen, podedovana iz indoevropskega prajezika in poleg tega doživela tudi vzporeden razvoj. Na to dejstvo dodatno opozarjajo številne drobne razlike med imenom, kot sta konsistentna raba le ženske oz. le moške variante imena in zaporedje *-ks-*, ki ga v *Venixama* odraža zapis <x>, medtem ko <xs> in <xx> kažeta na pričakovano galsko **-χs-* < **-ks-*. Varianta *Venixema*, ki je značilna le za ižansko skupino, z zapisom <e> odraža šibitev samoglasnika v nenaglašenem zlogu, kakršno je mogoče zaslediti tudi v primeru ižanskega imena *Voltarenis* za pričakovano in tudi izpričano *Voltaronis*, medtem ko za galščino ta pojav ni značilen.

Podoben in pomemben primer enakozvočnih zaporedij, ki so se na isti način izoblikovala iz istih podedovanih sredstev v različnih jezikih, je element **-gnus** (*Enignus*) s pomenom '(ki je) rojen'. Ta se na Ižanskem pojavlja skupaj z istopomenskim elementom **-gnas** (*Voltognas*), izpričanim v Gatini pri Grosupljem (AIJ 221), ki prav tako nastopa kot drugi člen v dvodelnem osebni imenu in v primerjavi s prvim zagotovo predstavlja le bolj arhaično varianto **-gnā-* < pide. **-g'ṃH₁-* (v imenovalniku ednine torej **-gnā-s* < pide. **-g'ṃH₁-s*). Obe varianti sta poleg bolj pogostih **-geno-* in **-gnāto-* razširjeni tudi v galščini, vendar nikakor ne le tam,¹⁶ saj element **-gno-* med

drugim pozna venetščina (prim. *vo.l.tigno.s.*, Es 8). Imenski element **-g'ṃH₁(o)-* s pomenom '(ki je) rojen' je namreč kot drugi člen v dvodelnih osebnih imenih podedovan že iz prajezika in je zato v konkretnem primeru povsem trivialen indic za določanje izvora imena. Poleg tega gre lahko v primeru ižanskega elementa *-gnus* tudi zgolj za latinizirano varianto avtohtonega *-gnas*, ki bi se v tem primeru neposredno ohranjal v imenu *Voltognas* (AIJ 221), v imenih tipa *Enignus* pa le posredno.

Nepovedni za določanje etimološkega izvora danega imena so tudi vsi hipokoristiki s strukturo **(C₁)VC₂C₂(i)on-* (m.) oz. **(C₁)VC₂C₂(i)ā* (ž.),¹⁷ ki v okviru ižanskih imen predstavljajo najproduktivnejšo imensko kategorijo, prim. **Aicco*, **Amma*, *Buccus* ~ *Bucco* ~ *Bucca* ~ *Buccio*, *Buiio*, *Butto*, **Emmo*, *Enno* ~ *Enna* ~ *Ennia*, *Eppo*, *Nammo*, *Oppa*, *Otto*, *Petto*, *Secco*, *Sennus*, *Tetta*, *Uccio*. Hipokoristiki so imena kratkih zaporedij, ki iz daljših imen (običajno dvo- ali večdelnih) nastanejo s krnitvijo (skrajšanjem) in dodatkom značilne hipokoristične pripone. Nabor teh pripone se razlikuje iz sistema v sistem; medtem ko je za galščino značilen pestrejši nabor pripone tipa *-illo-*, *-ullo-*, *-isso-* (gl. zgoraj), se za tvorbo tovrstnih imen na Ižanskem potrjuje zlasti pripone **-on-* oz. **-ion-* za imena moškega in **-ā* oz. **-iā* za imena ženskega spola. Imena tega tipa, mnogokrat celo identična, se pojavljajo tudi zunaj ižanskega prostora. Ime *Aicco* je na primer nedvomno povezano s panonskim hipokoristikom *Aicca* (RIU 769), medtem ko so nekatere vzporednice z bolj oddaljenimi območji, zlasti pa z osrednjim galskim prostorom, neprepričljive, saj so v metodološkem smislu povsem brez informativne vrednosti. Morfološka zgradba hipokoristikov je namreč univerzalna, ker pa gre pri tem še za zelo kratka zaporedja, je možnost, da se bo isto zaporedje pojavilo tudi v drugih jezikih oz. onomastičnih sistemih, toliko večja. Etimološko in/ali genetsko takšna enakozvočna imena večinoma niso povezana oz. vsaj ne morejo predstavljati kriterija, na podlagi katerega bi bilo metodološko upravičeno delati posplošitve o izvoru nekega imenskega fonda nasploh. Številna izmed teh imen je Katičič

¹⁶ Dvodelna galska imena z elementom **-gno-* se pojavljajo izključno v Galiji (deloma tudi Galiji cisalpini), medtem ko sta istopomenska in neprimerno bolj pogosta elementa **-geno-* in **-gnāto-* razširjena po celotnem nekdanj galsko govorečem ozemlju. Tretja varianta, **-gento-*, je

omejena na noriško-panonsko galsko imensko tradicijo (gl. Meid 2005, 130–133; Raybould, Sims-Williams 2009, *Table of Second and Third Elements*, s.v.).

¹⁷ C = soglasnik, V = samoglasnik, C₁ = soglasnik, ki praviloma ni enak soglasniku C₂.

v svoji študiji po distribucijskem kriteriju namreč prepoznal tudi na osrednjem galskem prostoru, njihovo prisotnost na Ižanskem pa razložil kot posledico starejše keltske naselitve v jugovzhodnih Alpah, saj se cela vrsta tovrstnih imen ne pojavlja v noriško-panonski skupini galskih imen. Omembe vredno je predvsem dejstvo, da se dejansko zelo redki *identični* hipokoristiki (*Nammo, Secco, Tetto* ipd.), ki jih najdemo v osrednji Galiji, praviloma pojavljajo v zelo specifičnem kontekstu, namreč na lončarskih žigih, ki *mutatis mutandis* predstavljajo specifično socialno okolje,¹⁸ kjer je bila tvorba in raba tovrstnih imen v enaki meri produktivna in priljubljena kot na ižanskem prostoru.

Resno vprašanje o izvoru pa se postavlja pri hipokoristikih, ki si jih ižanski prostor deli z južnim Norikom, prim. zlasti *Butto, Otto, Petto, Ucco* (?).¹⁹ Trenutno je gradivo preskopo, da bi bil mogoč bolj izostren vpogled v naravo razmerja med ižansko in južnonoriško imensko dediščino, vsekakor pa se zdi verjetno, da je ta povezava starejša od naplastitve galskih imen. Na to jasno kažeta hipokoristika *Butto* in morda tudi *Ucco*, ki sta izpričana tudi v okviru venetskega imenskega fonda, drugi celo v pričakovani venetski varianti **Futto* (tj. *s f* za *b* kot v **Fugia ~ Bugia*), s čimer se ne potrjuje le njuna pripadnost severnojadranskemu imenskemu arealu, temveč tudi enak, obrobni položaj znotraj samega areala.

Sklep

Na podlagi formalnih meril (glasoslovje, oblikotvorje, besedotvorje, skladnja), ki predstavljajo edini zanesljivi in metodološko neoporečni pristop k analizi imenskega fonda, lahko sklenemo, da v okviru ižanske antroponimije ni mogoče identificirati prepričljivih znakov, ki bi med izpričanimi imeni dokazovali prisotnost galskega imenskega elementa. Ta primarno avtohtoni in presenetljivo izolirani značaj predrimskega ižanskega onomastikona potrjuje tudi natančna študija novoodkrita imena *Q(u)iemoni(s)* na nagrobniku v cerkvi sv. Janeza Krstnika v Podkrajju pri Tomišlju (gl.

¹⁸ Da pri priljubljenosti hipokorističnih variant osebnih imen na lončarskih žigih ne gre neposredno za posledico fizične omejitve glede na velikost predmeta, je jasno razvidno iz dejstva, da tu ne gre za iz pragmatičnih razlogov okrajšana, temveč polno funkcionalna imena.

¹⁹ Ime se na Ižanskem morda pojavi enkrat, in sicer v obliki *Uccio* (*AIJ* 133), vendar branje ni zanesljivo. Za tekstnokritični komentar gl. glavno besedilo.

Veranič, Repanšek 2016, 301–305), ki je bil kot izrazito nekeltsko ime povod za ponovni pretres celotne problematike izvora ižanskih imen.

Če je interpretacija zaporedja *QIEMONI* kot enotnega osebnega imena v imenovalniku ednine pravilna (gl. Veranič, Repanšek 2016, 303–304), se moško osebno ime **Q(u)iemoni(s)** jasno pridružuje številnim osebnim imenom, ki so izpričana le na ižanskem prostoru. Osamljenih (tj. le enkratnih) pojavitev določenega imena (*hapax legomenon*) zaradi izrazito fragmentarne narave gradiva nasploh sicer ni metodološko ustrezno označiti za avtohtono dediščino neke onomastične tradicije, vendar tako besedotvorje novoodkrita imena kot njegova glasovna podoba narekujeta, da gre nedvomno za pristni element severnojadranskega sistema, če ne celo za unikum, vezan na periferno in s tem v marsičem samosvojo ižansko podskupino istega kompleksa. Na to opozarja tudi pomembna in presenetljiva oblikotvorna podoba imena, ki s končajem *-is*, in ne *-ius*, kakor bi morda pričakovali, ponuja vpogled v avtohtono oblikotvorje osnov na *-iō-* s soglasnikom pred pripono (v konkretnem primeru torej *-n-iō-*). Imena s tako strukturo so namreč doslej v okviru osebnih imen zanesljivo izpričana le v stranskih sklonih (prim. roditelj *Neuntii* < **Neuntj-ī*), z imenom *Q(u)iemoni(s)* pa prvič tudi v imenovalniku. Zdi se torej verjetno, da se je vsaj v okviru ižanskega sistema imenovalnik ednine tovrstnih osnov končeval na **-is* (→ latinizirano *-is*), in ne na **-ios* (→ latinizirano *-ius*), kar ga v sklopu drugih podsistemov severnojadranske ploskve družijo vsaj z venetščino (prim. karnijskovenetski patronimik **Kauaron-iō-s* > **Kauaron-is*, izpričano kot *kavaron:s* ob številnih drugih zgledih tovrstnega razvoja izglasnega zaporedja **-iō-s* v venetščini).

Ime *Q(u)iemoni(s)* se na nagrobniku sicer pojavi brez filiacije, kar je v primeru, da gre dejansko za osebno ime, za ižansko imensko formulo neobičajno. Vendarle pa ni zelo verjetno, da bi se v imenu ohranjal star patronimik v funkciji gentilnega imena (v tem primeru torej z eliptičnim izpustom osebnega imena), saj so ta na ižanskem prostoru izjemno redka. Ižanska onomastika v večini primerov izkazuje enoimenski sistem z dvodelno formulo, kar pomeni, da osebnemu imenu sledi očetovo ime v obliki filiacije – ta vsebuje osebno ime očeta v roditeljskem imenu in oznako *filius* / *filia*, kar natančno ustreza latinskemu zaporedju kognomen + filiacija, npr. *Venixema Pettonis f(ilia)* (*CIL* III 3820). Ta formula je značilna za celoten

alpski prostor (zastopana je tudi na latiniziranih galskih napisih), medtem ko je za ostale podsisteme severnojadranskega kroga, vključno s šmaratskim, že značilen prehod starih patronimikov v gentilna imena. Redkejši so primeri dvoimenskega sistema, ki poleg osebnega imena v filiaciji vključujejo celotno ime očeta (tj. osebno ime in filiacijo), prim. *Tertius [Epponis Boleriani] f.* (CIL III 3816 in 10735 = AIJ 142 = RINMS 88).

Edini jasni in dobro ohranjeni primer nelatinskega gentilnega imena na Ižanskem je ime *Laepius* (CIL III 3804 in 10731 = AIJ 134), ki pa po vsej verjetnosti ni avtohtono, na kar kaže tako njegova jasna povezava z jugozahodnim predelom severnojadranskega kroga, prim. histrijsko *Laep-oko-*, liburnijsko *Laep-iko-* in venetsko *Laep=on-jo-* (vsa gentilna imena), kot kolokacija z osebnim imenom *Pletor*, ki najverjetneje predstavlja imenski infiltrat iz neke druge onomastične tradicije v okviru histrijskega oz. liburnijskega podsistema. Iz tega sledi ugotovitev: če bi ime *Q(u)iemoni(s)* na Ižanskem dejansko nastopalo v vlogi gentilnega imena, bi bilo kot tako lahko izoblikovano šele sekundarno, in sicer po latinskem modelu, saj so gentilna imena izanskemu onomastičnemu sistemu sicer tuja. S tem bi se ime tudi oblikovno brez dvoma zgledovalo po latinskih gentilnih imenih na *-ius*, kar pomeni, da bi v tem primeru po vsej verjetnosti pričakovali obliko ***Quiemonius*. Utemeljeno je torej skleniti, da se v zaporedju *Q(u)iemoni(s)* ohranja osebno ime in da je torej v konkretnem primeru pripona *-jo-* najverjetneje posledica pridevniškega besedotvorja in pravzaprav nima imenotvorne funkcije – osebno ime je torej formalno identično s pridevnikom, na katerem temelji.

V imenu je najverjetneje treba prepoznati posamostaljeno pridevniško tvorbo k praindoevropskemu glagolskemu korenu **k^uieH₁-* '(s)počiti (si), umiriti se', kakršna se na primer ohranja še v latinskem *quiēs* 'počitek, spanec', mladoavestijskem *šā'ti-* 'mir' in staroperzijskem *šiyāti-* 'mir, sreča, blagostanje' < pide. **k^uieH₁-ti-*, ki po pomenu približno ustrezajo izpeljanki **k^uiē-mon-* < pide. **k^uieH₁-mon-*. Ta se skupaj s pripadnostno pripono *-jo-* ohranja v pridevniku **k^uiēmon-jo-* > *Quiemonis*, ki bi pomensko, če je etimološka razlaga pravilna, še najbolje ustrezal latinskemu *quiētus* 'miren' oz. *quiēscens* 'ki se umirja'. Strukturno vzporednico k pridevniški podstavi, na kateri temelji ime *Quiemonis* = **k^uiēmonis* < **k^uiē=mon-jo-*, je mogoče identificirati vsaj še v venetskem pridevniku **termon-jo-* 'končen, mejen' (< **ki* je v zvezi z

mejo, mejnikom') k pide. **ter(H_{1/2})-mon-*, kar se dalje ohranja v latinskem *termō* in starogrškem τέρμων 'mejniki'.

V zapisu <QI-> (torej *Quiemoni(s)*) za pričakovano <QVI-> bi se lahko prepoznalo redko napako (morda haplografskega izvora) ali namerno izpušitev elementa <V> v <QV> zaradi pomanjkanja prostora. Ni pa teoretično izključena možnost, da bi tak zapis utegnil odražati drugačno, enozložno izgovarjavo zaporedja **k^uiē-*, ki je bila latinščini in s tem latinski grafiji tuja – v latinščini tovrstna podedovana enozložna zaporedja namreč regularno postanejo dvozložna (prim. *qui-ē-tus*).

V zaključku kaže ponovno poudariti, da je vsako ime v prvi vrsti beseda nekega jezika. Glavna lastnost vsake besede je, da je razdeljena na smiselne pomenske oz. funkcijske enote, tj. morfeme, ki so razporejeni v logična zaporedja, in sicer tako, da pri postopnem prepoznavanju zaporednih morfemov besede od desne proti levi na koncu ni ostanka. Z etimološko analizo imena *Q(u)iemoni(s)* lahko v zaporedju prepoznamo tri morfeme: koren besede **k^uieH₁-*, prvi sufiks **-mon-* za tvorbo izglagolskega samostalnika **k^uieH₁-mon-* in drugi sufiks *-jo-*, ki je podstavn samostalnik **k^uieH₁-mon-* pretvoril v pridevnik **k^uieH₁=mon-jo-*. Nemogoče bi bilo torej ime *Quiemonis* etimološko povezovati na primer s krajevnim imenom *Emona* ~ *Aemona*. To pa ne le zato, ker ima vsako izmed imen jasne besedotvorne vzporednice v primerjalnem gradivu, ki jasno narekujejo segmentacijo **k^uiē-mon-jo-* proti **(A)em-ōnā* (prim. *Aen-ona*, *Alb-ona*, *Alu-ona*, *Flan-ona*, *Nar-ona*, *Sal-ona* itd.), temveč v prvi vrsti zaradi dejstva, da bi bil rezultat tovrstne primerjave ostanek neuvrščene zaporedja **k^ui-*, s čimer bi se prekršilo glavno pravilo, na katerem temelji celotno analitično jezikoslovje.

Raziskava za članek je bila izvedena v času avtorjevega strokovnega usposabljanja na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

Luka Repanšek

Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Aškerčeva 2

SI-1000 Ljubljana

luka.repansek@ff.uni-lj.si

Analiza kamnin rimskih nagrobnih stel iz Podkrajja in z Iga

Rock analysis of Roman tombstones from Podkraj and Ig near Ljubljana

Petra ŽVAB ROŽIČ, Luka GALE, Boštjan ROŽIČ

Izvleček

Naravni kamen so v okolici Ljubljane (Emona) izkoriščali in uporabljali že v rimskem obdobju. Na tem območju so ohranjeni številni kamniti spomeniki iz tistega časa. V članku je predstavljena analiza kamnine dveh nagrobnih stel, najdenih na južnem obrobju Ljubljanskega barja, na Ižanskem: nagrobnik za Kviemonija in njegovo družino iz cerkve sv. Janeza Krstnika v Podkrajju pri Tomišlju in nagrobnik za Petona z Marofa na Igu (sekundarni najdišči). Na podlagi makroskopskega in mikroskopskega opisa sklepamo, da je spomenik iz Podkrajja izklesan iz litiotidnega apnenca spodnjeejurske starosti, spomenik z Iga pa iz ooidnega apnenca, ki po starosti sodi v vrhnji del spodnje jure ali v srednjo juro. Oba litološka različka najdemo na južnem obrobju Ljubljanskega barja, pri čemer je najbolj verjetno nahajališče litiotidnega apnenca okolica Podpeči.

Ključne besede: Slovenija, Podkraj pri Tomišlju, Ig, nagrobne stele, naravni kamen, rimski kamnolomi, analiza kamnine

Abstract

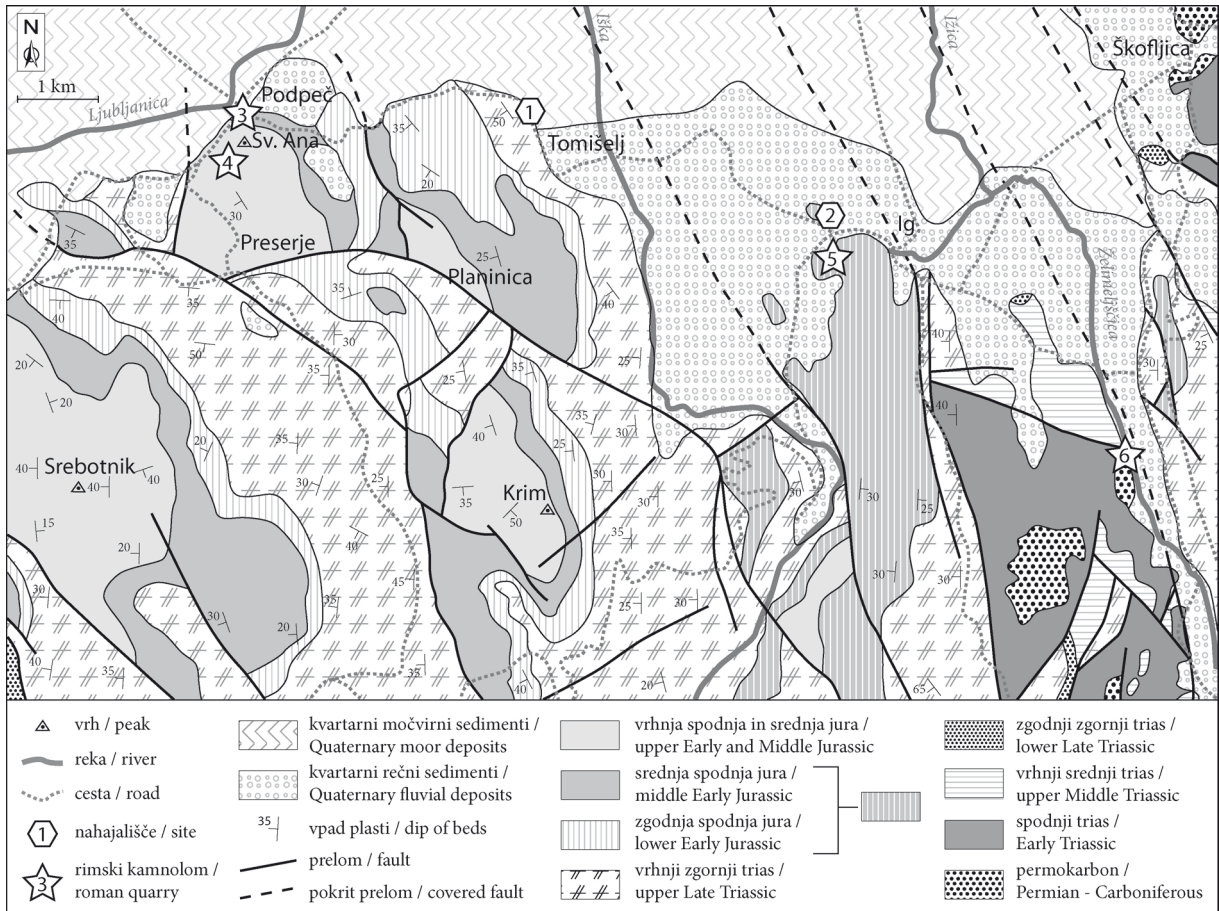
Natural stone around Ljubljana (Emona) was exploited and used at the time of the Roman Empire. Numerous stone monuments from this time remain in the area. The article provides rock analysis of two tombstones that have been found on the southern outskirts of Ljubljansko barje: the tombstone of Quiemonis and his family from the St. John the Baptist Church in Podkraj near Tomišelj and the Petto tombstone from Marof at Ig (both in secondary position). Based on the macroscopic and microscopic descriptions, the rock of the tombstone from Podkraj is considered to be Lower Jurassic lithiotid limestone, and the rock of the tombstone from Ig is made of ooidal limestone which is upper Lower and Middle Jurassic in age. Considering the spatial distribution of identified rocks on the southern outskirts of Ljubljansko barje and the potential sites of Roman quarries, the source of both rocks is local, and both tombstones most likely originated from the surrounding of Podpeč.

Keywords: Slovenia, Podkraj near Tomišelj, Ig, Roman tombstones, natural stone, Roman quarries, rock analysis

UVOD

Začetek pridobivanja naravnega kamna za gradbeno-arhitektonske namene na območju današnje Slovenije sega v prvi dve stoletji našega štetja, v čas razširitve rimskega imperija prek Ljubljanske

kotline (Gaspari 2014). Po dosedanjih podatkih so v emonskem prostoru naravni kamen domnevno pridobivali v šestih kamnolomih. Emoni najbližji in najbolj uporabljen je bil kamnolom peščenjaka ob vznožju Grajskega griča (Gaspari 2014), apnenec pa so pridobivali na obrobju Ljubljanske kotline (Buser

Sl. 1: Geološka karta južnega obrobja Ljubljanskega barja. Formacije, ki vsebujejo oidne apnenca, so označene z odtenki sive barve. (Prirejeno po: Buser, Grad, Pleničar 1967; Buser 1968).

Fig. 1: Geological map of the southern outskirts of the Ljubljansko barje. Formations containing ooidal limestone are marked by shades of grey. (Modified from: Buser, Grad, Pleničar 1967; Buser 1968).

Sekundarni najdišči nagrobnikov / The locations of tombstones: 1 – Podkraj; 2 – Iga.

Potencialni rimski kamnolomi / Potential Roman quarries: 3 – Podpeč, 4 – Sv. Ana, 5 – Staje, 6 – Skopačnik.

1987; Ramovš 2010). Poleg kamnoloma podpeškega apnenca v Podpeči so bili v rabi še kamnolomi Sv. Ana pri Podpeči, Staje pri Igu, Skopačnik pri Želimljah in Glince pri Podutiku (Šašel Kos 1997, 17–19, sl. 3). Med naštetimi je bil v preteklosti največ pozornosti deležen t. i. podpeški apnenec (Ramovš 1961; Buser 1965; Buser, Debeljak 1994–1995; Debeljak, Buser 1997; Ramovš 2000; Štukovnik 2008; Gale 2015), ki je bil zaradi značilnega nahajališča in kulturnega pomena nominiran kot “Global Heritage Stone Resource” (GHSR) (Kramar et al. 2015). Najbolj prepoznaven različek podpeškega apnenca je temno siv do črn apnenec z belimi lupinami litotidnih školjk (Buser, Debeljak 1994–1995; Debeljak, Buser 1997; Ramovš 2000; Kramar et al. 2015). V kamnolomu v Podpeči nastopa poleg litotidnega apnenca še več drugih litotipov apnenca, ki se od

njega razlikujejo po barvi in fosilnih ostankih ter tudi po strukturnih lastnostih apnenca (Štukovnik 2008; Gale 2015). Omenjeni apnenec se pojavlja tudi v širši okolici kamnoloma na pobočjih Krima ter v okolici Iga (Buser, Grad, Pleničar 1967; Buser 1968).

Drugi natančneje opisani naravni kamen, ki so ga uporabljali v prvih stoletjih našega štetja, je svetlo siv gost apnenec (t. i. gliničan), ki so ga izkoriščali v okolici Podutika zahodno od Ljubljane (Ramovš 1990). Natančnejša lega preostalih treh domnevnih antičnih kamnolomov ni poznana.

V prispevku predstavljamo litološki opis dveh antičnih kamnitih nagrobnih stel. Obe sta bili odkriti v sekundarni legi, ločeno sta predstavljeni v tej številki Arheološkega vestnika. Prvi nagrobnik – postavljen za Kviemonija in njegovo družino – je vzdignjen v vzhodno zunanjo steno cerkve sv. Janeza

Krstnika v Podkraju pri Tomišlju (Veranič, Repanšek 2016, 301–305, kat. št. 2, sl. 7), drugi – za Petona in družino – je bil leta 2014 odkrit med izkopavanji na Marofu na Igu, v poznoantični jami s še drugimi obdelanimi kamni (Ragolič 2016, sl. 3–7). Pri drugem smo makroskopski opis lahko dopolnili s petrološko in paleontološko analizo mikroskopskih preparatov, narejenih iz kamnin-skih drobcov nagrobnika. S pomočjo omenjenih raziskav smo poskušali izdelati strokovno oceno o litostratigrafski pripadnosti kamnine in s tem omejiti možno lego izvornega kamnoloma na območja južnega obrobja Ljubljanskega barja, kjer tovrstne kamnine izdanjajo na površju.

Omenjeni nahajališči in lege potencialnih antičnih kamnolomov vzdolž južnega obrobja Ljubljanskega barja so predstavljeni na *sliki 1*.

GEOLOŠKA ZGRADBA OKOLICE NAHAJALIŠČ

(sl. 1)

Območje Krimsko-Mokriškega hribovja sestavlja debela skladovnica srednjetriasnih do srednejurskih karbonatnih kamnin. Na vzhodu se jim pridružujejo starejše kamnine, in sicer paleozojski klastiti ter klastično-karbonatno zaporedje spodnjetriasnih kamnin. Omenjene kamnine proti severu tonejo pod kvartarne rečne, jezerske in močvirske sedimente Ljubljanskega barja. Območje seka več močnejših prelomov, med katerimi prevladujejo SZ–JV (dinarsko) usmerjeni prelomi (Buser, Grad, Pleničar 1967; Buser 1968).

METODE DELA

Litološka analiza stel je bila narejena na podlagi makro- in mikrolitološkega opisa. Makroskopska analiza obsega opis kamnine na terenu, pri čemer nam zanesljivejše informacije poda svež lom. Za mikroskopsko analizo so bili iz odkruškov nagrobne stele z Iga narejeni zbruski, ti pa pregledani z optičnim mikroskopom. En zbrusek je bil za določitev karbonatnih mineralov obarvan z barvilom alizarin S-rdeče.

Rezultati makroskopske in mikroskopske analize kamnin so bili primerjani z že poznanimi in opisanimi kamninami južnega obrobja Ljubljanskega barja. Na podlagi tega je bil določen možen izvor kamnine raziskanih nagrobnikov.

REZULTATI IN DISKUSIJA

Nagrobnik za Kviemonija iz Podkraja

Makroskopski opis

Litološki opis je bil izdelan le na podlagi makroskopskega pregleda (*sl. 2*), ker ni bilo možno pridobiti koščka kamnine za mikroskopsko analizo. V osrednjem delu je plošča poškodovana v nekaj centimetrov širokem horizontalnem pasu, v katerem je posledično lepo vidna sveža kamnina. Kamnina je temno sive do črne barve z bolj ali manj pravilnimi belimi polji kalcita, ki domnevno predstavljajo različne preseke fosilnih ostankov. Na levi strani poškodovanega pasu je opaziti 1 cm široko in nekaj centimetrov dolgo vertikalno orientirano polje (tj. glede na lego vzdignega spomenika) kalcita, omejenega s približno 1 mm širokima robovoma. Domnevamo, da gre za lupino litotidne školjke, kar je precej zanesljiv indikator, da je spomenik izdelan iz litotidnega apnenca. Kamnino sekata dva sistema debelejših in tanjših kalcitnih žil, pri čemer so slednje deloma zapolnjene z rdečkastim materialom.

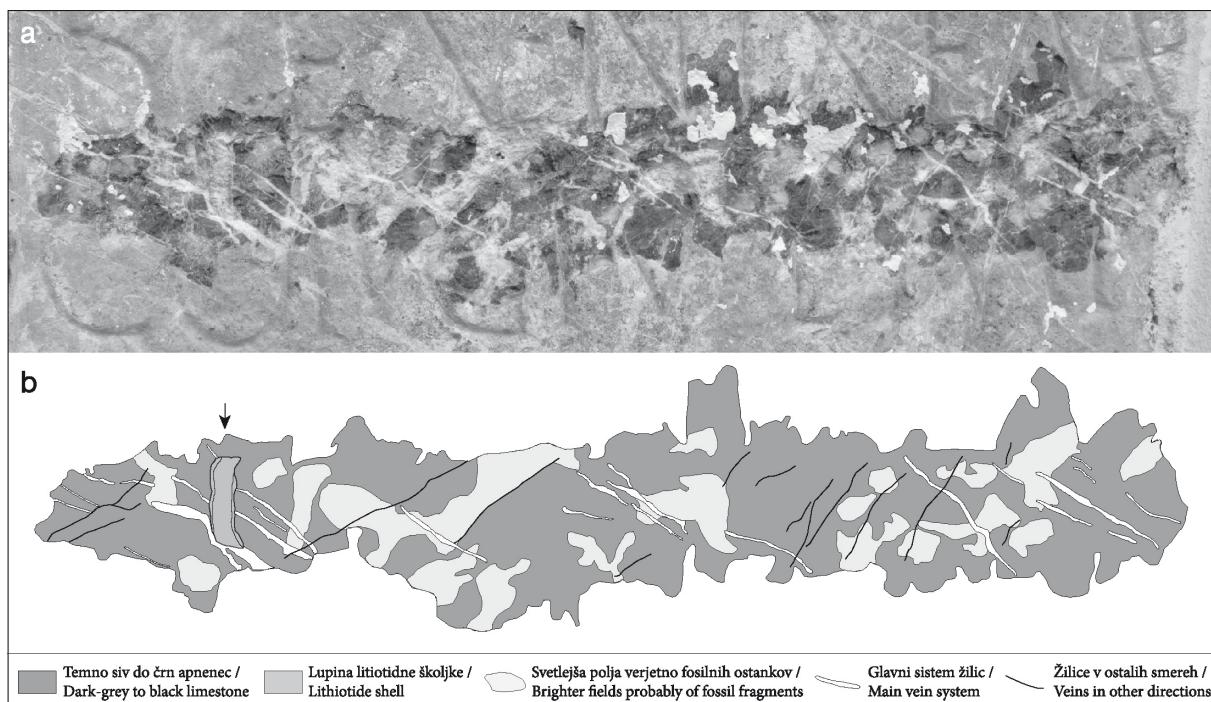
Sklep

Na podlagi prisotnosti litotidnih školjk je kamnina identificirana kot litotidni apnenec spodnjearjske starosti. Tovrstne kamnine se pojavljajo na več območjih južno od Ljubljanskega barja, tj. južno od naselja Ig do ostenij Iškega vintgarja, na Krimu, od koder jih prek Planince sledimo do Podpeči, ter na obronkih Srebotnika (Buser, Grad, Pleničar 1967; Buser 1968). Na teh območjih se kot potencialna rimska kamnoloma omenjata Podpeč in Staje pri Igu (Šašel Kos 1997, 17–19). Ker pri terenskem pregledu okolice Staj litotidnega apnenca nismo zasledili, sklepamo, da je obravnavana nagrobna stela iz Podkraja izdelana iz apnenca iz Podpeči.

Nagrobnik za Petona z Iga

Makroskopski opis

Površina nagrobne stele je večinoma preperela (*sl. 3*). Sveže odlomljene površine so vidne le na spodnjem delu spomenika. Uporabljena kamnina je temno siv ooidni apnenec. Celoten nagrobnik sekajo različno usmerjeni sistemi kalcitnih žil.

Sl. 2: Nagrobnik za Kviemonija iz Podkraj. **a** – Detalj poškodovanega dela iz spodnjega dela spomenika. **b** – Skica kamnine z označeno lupino litiotidne školjke (puščica), svetlejšimi kalcitnimi polji (verjetno preseki fosilnih ostankov) in dvema sistemoma žilic. (Foto: Dejan Veranič)

Fig. 2: Tombstone for Quiemonis from Podkraj. **a** – Detail of the damaged part from the lower part of the monument. **b** – Sketch of rock marked with lithiotid shell (arrow), lighter calcite fields (probably the intersection of fossil remains), and two systems of veins. (Photo: Dejan Veranič)

Nekatere žile so deloma zapolnjene z okrastim materialom. Najdebelejše žile potekajo vzdolž nagrobnika in so debele do nekaj centimetrov. Na površini so vidne tudi povite, močnejše preperle linije (preseki ploskev). Ti morfološki elementi najverjetneje pripadajo disolucijskim šivom, ki so bili opaženi tudi pri mikroskopskem pregledu kamnine. Na prepereli površini je opazna drobna mrežasta tekstura, značilna za preperevanje ooidnih apnencev. Po celotni površini nagrobnika je opaziti posamezne ploščice morskih lilij. Te lepo vidimo tudi v obliki večjih peterokrakih zvezdic (do 1 cm) v zgornjem delu nagrobnika (sl. 3).

Mikroskopska analiza

Struktura preparatov je heterogena. Gre za menjavanje zrnatih apnencev (teksturni tipi delno izprani packstone, gost wackestone in grainstone, pri čemer prevladuje prvi). Prehodi med posameznimi strukturnimi tipi so večinoma postopni in nepravilni (sl. 4: 1). Zrna so dobro sortirana, povečini zaobljena in izometričnih oblik, nekateri

bioklasti so podolgovati. Velikost zrn je v povprečju med 0,2 in 1,5 mm; večina zrn pa meri med 0,4 in 0,8 mm. Kontakti med zrnami so točkovni.

Kamnina je v celoti apnenc. Njegova sestava se nekoliko spreminja glede na njegov strukturni tip, vendar v vseh močno prevladujejo ooidi, ki dosežejo velikost do 1,3 mm. Ooidi so večinoma precej mikritizirani, vendar je še prepoznavna prvotna radialna in tangencialna struktura (sl. 4: 2). Redki so sestavljeni (kompozitni) in proto-ooidi. Jedra ooidov so večinoma mikritna; redkeje jih predstavljajo bioklasti, med katerimi prevladujejo drobci iglokožcev. Razmerje med ovoji in jedrom niha med 0,14 in 42,0 in v povprečju znaša 7,53, lepo razviti ooidi pa štejejo do 25 ovojev. Ostala zrna so peloidi, intraklasti in bioklasti (sl. 4: 3). Med slednjimi prevladujejo iglokožci, polži in drobci školjčnih lupin. Precej pogoste so tudi bentoške luknjičarke: razmeroma pogosti so primerki družine Vaginulinidae ter rod *Everticyclammina* (vrsta *E. praevirguliana* ali *E. virguliana*; sl. 4: 7,8). Prepoznani so bili še primerki naddružine Cornuspiracea (*Ophthalmidium* sp. ali *Vidalina* sp.), *Trocholina* sp. ter skorjaste luknjičarke (sl. 4: 4).

Sl. 3: Nagrobnik za Petona z Iga. **a** – Nagrobnik z vidno debelejšo kalcitno žilo vzdolž daljše osi. **b** – Detajl z vidnimi večjimi peterokrakimi krinoidnimi ploščicami (sivimi krogi), različnimi sistemi kalcitnih žilic (bele puščice) in disolucijskimi šivi (črne puščice). (Foto: Matija Lukič [a], Anja Ragolič [b])

Fig. 3: Tombstone for Petto from Iga. **a** – Tombstone with visible thick calcitic vein along its longer axis. **b** – Detail with visible large five-sided crinoidal plates (grey circles), various systems of calcitic veins (white arrows), and dissolution seam (black arrows). (Photo: Matija Lukič [a], Anja Ragolič [b])

Nekaj večjih intraklastov ima tanek onkoidni ovoj. V gostem mikritnem apnencu (wackestone) se pojavljajo drobna (od 0,05 do 0,1 mm) biogena sferična kalcitna polja.

V preparatih je vidna bioturbacija sedimenta, s tem da so bioturbacijske izvrtine zapolnjene z drobnnozrnatim apnencem tipa bioklastični wackestone (sl. 4: 5). V bioturbacijskih izvrtinah se pojavljajo drobni sparitni bioklasti in peleti.

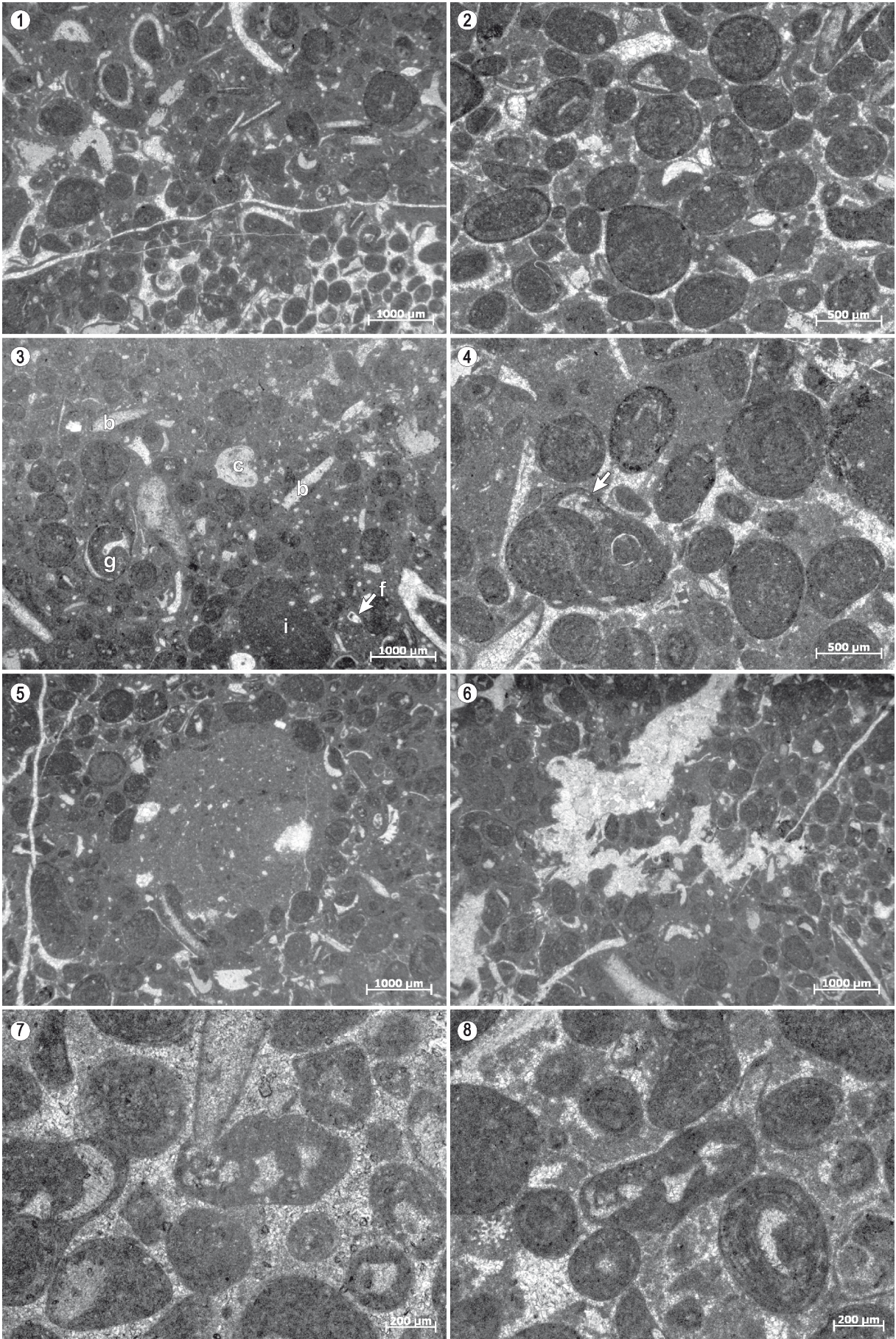
Vezivo v tipu packstone in wackestone je mikrit, ki je pogosto prekrystaljen v mikrosparit. Opažena je bila korozijska votlinica, zapolnjena z mozaičnim cementom. Vezivo v tipu grainstone je družimozaični cement (sl. 4: 6). V tipu packstone se pojavljajo redki disolucijski šivi. Kamnino sekajo kalcitne žilice.

Sklep

Na območju Krimsko-Mokriškega hribovja se ooidni apnenci pojavljajo v več formacijah, (Buser, Grad, Pleničar 1967; Buser 1968; Miler, Pavšič 2008; Mušič 1990; Gale 2015), zato zgolj

na podlagi prisotnosti ooidov ne moremo zožiti izbora možnih antičnih kamnolomov. Luknjičarke potrjujejo jursko starost ooidnega apnenca (Velič 2007; BouDagher-Fadel 2008). Glede na velikost in dobro razvitost ooidov gre najverjetneje za kamnino toarcijske (zgornje spodnjajurske) ali srednjajurske starosti. Ooidi pliembachijskega (srednja spodnja jura) podpeškega apnenca so po Galetu (2015) manjši od 0,55 mm in imajo mnogo slabše razvite ovoje (9–10 ovojev, razmerje med ovojem in jedrom znaša 0,41–0,56). Prav tako je v podpeškem apnencu v večini primerov prisotna luknjičarka vrste *Meandrovoluta asiagoensis* (glej Gale 2014), ki v preparatih stele z Iga ni bila opažena.

Da gre za toarcijske ali srednjajurske ooidne apnenca, namigujejo tudi velike peterokrake krinoidne ploščice, saj so bile identične fosilne oblike opisane iz toarcijskih apnencev na Krimu (Miler, Pavšič 2008). Na geološki karti (sl. 1) so te plasti v spodnjem (starejšem) delu enote označene kot vrhnji del spodnje jure in srednja jura. Izdanjajo v vzhodnih ostenjih Iškega vintgarja, na Krimu, pri zaselku Planinca, na Sv. Ani nad Podpečjo in na območju Srebotnika (Buser, Grad, Pleničar 1967;

Sl. 4: Nagrobnik za Petona z Iga. Mikroskopska analiza.

1 – Nepravilni in postopni prehodi med različnimi strukturnimi tipi apnenca (levo – delno izprani packstone; zgoraj desno – gost wackestone; spodaj desno – grainstone). 2 – Mikritizirani ooidi z delno vidno primarno strukturo s številnimi ovoji. Razmerje med jedrom in ovoji je povečini veliko. 3 – Ostala zrna poleg ooidov: peloidi in intraklasti (i), bioklasti polži (g), krinoidi (c), školjčne lupinice (b) in bentoške foraminifere (f). 4 – Skorjasta foraminifera obrašča ooida (označena s puščico). 5 – Bioturbacijska izvrtina, zapolnjena z apnencem tipa wackestone, z drobnimi bioklasti in peleti. 6 – Korozijska votlinica, zapolnjena z družimozaičnim cementom. 7–8 – Foraminiferi rodu *Everticyclammina* (vrsta *E. praevirguliana* ali *E. virguliana*).

Fig. 4: Tombstone for Petto from Iga. Microscopic analysis.

1 – Irregular and gradual transitions between various limestone types (left – partly washed packstone; upper right – dense wackestone; lower right – grainstone). 2 – Micritized ooids with partly visible primary structure with numerous layers. The cortex:nucleus ratio is mostly high. 3 – Apart from predominant ooids, other grains are: peloids, intraclasts (i), and bioclasts: gastropods (g), crinoids (c), bivalve shells (b), and benthic foraminifera (f). 4 – Encrusting foraminifera (marked with an arrow) which grows over ooids. 5 – Bioturbation burrow filled with limestone of the wackestone type with fine bioclasts and pellets. 6 – Corrosive void filled with mosaic cement. 7–8 – Foraminifer *Everticyclammina* or *E. virguliana*.

1968). Med naštetimi območji se je do sedaj kot potencialno mesto rimskega kamnoloma omenjal le hrib Sv. Ana (Šašel Kos 1997, 17–19), vendar točna lokacija kamnoloma še ni določena niti ni bila informacija preverjena s podrobnim geološkim kartiranjem.

ZAKLJUČKI

Na podlagi makroskopskega pregleda in mikroskopske analize lahko sklenemo:

– Nagrobna stela za Kviemonija in njegovo družino iz cerkve sv. Janeza Krstnika v Podkraju pri Tomišlju je verjetno izdelana iz litiotidnega apnenca spodnjejurske starosti.

– Nagrobna stela za Petona in njegovo družino z Iga je verjetno izdelana iz ooidnega apnenca iz vrhnjega dela spodnje jure ali srednje jure.

– Izvor obeh kamnin je lokalni. Upoštevajoč prostorsko razširjanje ugotovljenih formacij in trenutno védenje o lokacijah potencialnih rimskih kamnolomov, kamnina najverjetneje izvira iz okolice Podpeči.

Zahvale

Raziskava je bila sofinancirana v okviru programskih skupin P1-0195 (Geokemični in strukturni procesi) in P1-0011 (Regionalna geologija). Zahvaljujemo se recenzentom za natančno branje in koristne pripombe.

- BOUDAGHER-FADEL, M. K. 2008, Evolution and geological significance of larger benthic foraminifera. – V / In: P. B. Wignall (ur. / ed.), *Developments in Palaeontology and Stratigraphy*, 1–540, Amsterdam.
- BUSER, S. 1965, *Stratigrafski razvoj jurskih skladov na južnem Primorskem, Notranjskem in zahodni Dolenjski*. – Neobjavljena disertacija / Unpublished PhD dissertation, Katedra za mineralogijo in geologijo, Fakulteta za naravoslovje in tehnologijo Univerze v Ljubljani, 1–101.
- BUSER, S. 1968, List Ribnica. – V / In: *Osnovna geološka karta SFRJ 1 : 100.000*, Beograd.
- BUSER, S. 1987, Naravni arhitektonsko-gradbeni kamni v Ljubljani. – *Geološki zbornik* 8, 23–62.
- BUSER, S., K. GRAD, M. PLENIČAR 1967, List Postojna. – V / In: *Osnovna geološka karta SFRJ 1 : 100.000*, Beograd.
- BUSER, S., I. DEBELJAK 1994–1995, Lower Jurassic beds with bivalves in South Slovenia / Spodnjejurske plasti s školjkami v južni Sloveniji. – *Geologija* 37–38, 23–62.
- DEBELJAK, I., S. BUSER 1997, Lithiotid Bivalves in Slovenia and Their Mode of Life / Litiotidne školjke v Sloveniji in njihov način življenja. – *Geologija* 40 (1998), 11–64.
- GALE, L. 2014, Lower Jurassic foraminiferal biostratigraphy of Podpeč limestone (External Dinarides, Slovenia). – *Geologija* 57/2, 119–146.
- GALE, L. 2015, Microfacies characteristics of the Lower Jurassic lithiotid limestone from northern Adriatic Carbonate Platform (central Slovenia). – *Geologija* 58/2, 121–138.
- GASPARI, A. 2014, *Prazgodovinska in rimska Emona: vodnik skozi arheološko preteklost predhodnice Ljubljane*. – Ljubljana.
- KRAMAR, S., M. BEDJANIČ, B. MIRTIC, A. MLADENOVIC, B. ROŽIČ, D. SKABERNE, M. GUTMAN, N. ZUPANČIČ, B. J. COOPER 2015, Podpeč limestone: a heritage stone from Slovenia. – V / In: D. Pereira et al. (ur. / eds.), *Global heritage stone: towards international recognition of building and ornamental stones*, 219–231, London.
- MILER, M., J. PAVŠIČ 2008, Triassic and Jurassic beds in Krim Mountain area (Slovenija) (Triasne in jurske plasti na območju Krime). – *Geologija* 51/1, 87–99.

- MUŠIČ, B. 1990, *Razvoj zgornjepermijskih in spodnjetri-
asnih plasti pri Višnji gori in Skopačniku pri Želimljah*.
– Neobjavljena diplomska naloga / Unpublished BA
thesis. Oddelek za geologijo, Naravoslovnotehniška
fakulteta Univerze v Ljubljani.
- RAGOLIČ, A. 2016, The funerary stele of Petto from Ig /
Nagrobna stela za Pettona z Iga. – *Arheološki vestnik*
67, 277–296.
- RAMOVŠ, A. 1961, *Geološki izleti po ljubljanski okolici*.
– Ljubljana.
- RAMOVŠ, A. 1990, Gliničan od Emone do danes / The
Glinica Limestone from Roman Times to Present. – V /
In: *Geološki zbornik* 9, 16–17, Ljubljana.
- RAMOVŠ, A. 2000, *Podpeški in črni ter pisani lesnobraški
apnenec skozi čas*. – Ljubljana.
- ŠAŠEL KOS, M. 1997, *The Roman Inscriptions in the Nati-
onal Museum of Slovenia / Lapidarij Narodnega muzeja
Slovenije*. – Situla 35.
- ŠTUKOVNIK, P. 2008, *Podpeški apnenec za Plečnikovo
kamnito dediščino*. – Neobjavljena diplomska naloga /
Unpublished BA thesis. Oddelek za geologijo, Naravo-
slovnotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani.
- VELIČ, I. 2007, Stratigraphy and palaeobiogeography of
Mesozoic benthic Foraminifera of the Karst Dinarides
(SE Europe). – *Geologia Croatica* 60, 1–113.
- VERANIČ, D., L. REPANŠEK 2016, Rimski kamniti
spomeniki iz cerkve sv. Janeza Krstnika v Podkrajju pri
Tomišlju / Roman stone monuments in the Church of St.
John the Baptist in Podkraj near Tomišelj. – *Arheološki
vestnik* 67, 297–320.

Rock analysis of Roman tombstones from Podkraj and Ig near Ljubljana

Translation

INTRODUCTION

The extraction of natural stone for construction and architectural purposes on the territory of present-day Slovenia dates back to the first two centuries AD, the time of the extension of the Roman Empire across the Ljubljana Basin (Gaspari 2014). According to current data in Emona area, natural stone was acquired in six quarries: Emona's closest and the most used was sandstone quarry at the foot of Castle Hill (Gaspari 2014), whereas on the outskirts of the Ljubljana Basin limestone was extracted (Buser 1987; Ramovš 2000). In addition to the limestone quarry in Podpeč, the quarries of Sv. Ana in Podpeč, Staje at Ig, Skopačnik near Želimlje and Glinice in Podutik were also in use (Šašel Kos 1997, 17–19, Fig. 3). Of these quarries the greatest scholarly attention has been devoted to the study of the Podpeč limestone (Ramovš 1961; Buser 1965; Buser, Debeljak 1994–1995; Debeljak, Buser 1997; Ramovš 2000; Štukovnik 2008; Gale 2015), which has been nominated as a “Global Heritage Stone Resource” (GHSR) due to its specific location and cultural significance (Kramar et al. 2015). This stone is characterized by a conspicuous dark grey or nearly black colour, with which contrast white lithotid bivalves (Buser, Debeljak 1994–1995; Debeljak, Buser 1997; Ramovš 2000; Kramar et al. 2015). Even within the Podpeč quarry, several other limestone lithotypes

were identified that differ from it in colour, the type of fossils, and/or the structural properties of the limestone (Štukovnik 2008; Gale 2015). It is important to emphasise that the Podpeč limestone with lithotid shells is not limited to the Podpeč quarry but also occurs in the surrounding area of Mt Krim and in the vicinity of Ig (Buser, Grad, Pleničar 1967; Buser 1968).

Another prominent and well researched natural stone, which was evidently used in the first centuries AD, is the light grey dense limestone (known as *gliničan*), which was exploited near Podutik, west of Ljubljana (Ramovš 1990). The locations and lithological composition of the remaining three alleged ancient limestone quarries are rather poorly defined.

In this article, lithological descriptions of two stelae are presented, which are published in separate articles in this volume of *Arheološki vestnik*. Both are found in secondary positions. The first (tombstone for Quiemonis and his family) is integrated into the eastern wall of the St. John the Baptist Church in Podkraj near Tomišelj (Veranič, Repanšek 2016, 313–316, cat. no. 2, Fig. 7), the second (tombstone for Petto and his family), was discovered in 2014 in a Late Roman pit at Marof, the archaeological site at Ig (Ragolič 2016, Figs. 3–7). For the latter, the macroscopic description was supplemented by petrological and paleontological analysis of microscopic thin-sections, which were made of

rock fragments of the tombstone. Based on these studies, we attempted to give an assessment of the lithostratigraphic affiliation of rocks and thus restrict the possible location of the original quarry in the area along the southern outskirts of the Ljubljansko barje, where such rocks outcrop on the surface.

The two locations mentioned above and the potential sites of the ancient quarries along the southern outskirts of the Ljubljansko barje are presented in *Fig. 1*.

GEOLOGICAL SETTING

(*Fig. 1*)

The area of the Krim-Mokerc hills is formed of a thick sequence of Middle Triassic to Middle Jurassic carbonate rocks. In the east, older rocks also occur, specifically the Paleozoic clastites and Lower Triassic clastic-carbonate rock sequence. Northward, these rocks sink below the Quaternary alluvial, lacustrine and moor sediments of the Ljubljansko barje (the Ljubljana Moor). The area is intersected by several stronger faults, among which NW-SE (dinaric)-orientated faults dominate (Buser, Grad, Pleničar 1967; Buser 1968).

METHODS

Lithological analysis of tombstones was made on the basis of macro and microlithological description. The macroscopic analysis includes a description of the rock surface on the field. Reliable information about the rock gives a fresh surface, where the particular characteristics of rocks are more visible. For microscopic analysis, thin-sections were made from chips of the tombstone from Ig, which were examined under the optical microscope. In order to determine the carbonate minerals one thin-section was stained with Alizarin Red S.

The results of the macroscopic and microscopic analysis of rocks were compared with already known and described rocks from the southern outskirts of the Ljubljansko barje. On this basis, the possible locations of source-rocks from tombstones were determined.

RESULTS AND DISCUSSION

Tombstone for Quiemonis from Podkraj

Macroscopic description

The lithological description was carried out solely on the basis of the macroscopic examination (*Fig. 2*), since it was not possible to obtain a sample of the rock from the monument, which would allow for a more detailed analysis. This was facilitated by the inspection of a horizontal, narrow band of unweathered rock in the central part of the tombstone, clearly visible where the inscription field has suffered slight mechanical damage. The rock is dark grey or nearly black, and is interspersed with more or less regular white fields of calcite that could represent different sections of fossils. On the left side of the damaged zone, a 1 cm wide and a few cm long, vertically oriented patch of spar is observed (i.e. regarding the position of a monument); its central part displays a different crystal structure compared to the edges, which measure approximately 1 mm in width. According to its microstructure, this particular structure is assumed to represent a lithiotid shell, which is a reliable indicator that the tombstone is made of lithiotid limestone. The stone is intersected by a stronger system of calcitic veins. In addition, the thinner veins also appear in different directions and are partly filled with reddish material.

Decision

Based on the presence of the lithiotid bivalves in the dark coloured matrix, the stone is identified as Lower Jurassic lithiotid limestone. Such lithology occurs in several areas south of the Ljubljansko barje (Buser, Grad, Pleničar 1967; Buser 1968). It outcrops south of the town of Ig towards the Iška Canyon, on Mt Krim, from which it extends through Planinca to the village of Podpeč; it also composes the foothills of Mt Srebotnik. Two potential Roman quarries are mentioned in these areas (Šašel Kos 1997, 17–19): Podpeč and Staje near Ig. However, during the field overview of the Staje area, we did not detect lithiotid limestone and consequently, we can conclude that analysed tombstone from Podkraj was constructed from the limestone from Podpeč.

Tombstone for Petto from Ig

Macroscopic description

The surface of the tombstone is mostly weathered (Fig. 3). Freshly cut surfaces are seen solely at the lower part of the monument. The rock is dark grey ooidal limestone. The entire tombstone is cut by variously oriented systems of calcite veins. Some veins are partially filled with ocher-coloured material. The thickest veins run along the tombstone and reach several centimetres in thickness. On the surface a curved, more intensively weathered lines (cross-sections of planes) are visible. These morphological elements are most probably dissolution seams, which were also detected during a microscopic overview of the rock. On the weathered surface, a thin mesh-like texture is visible, which is typical for weathered ooidal limestone. Across the entire surface of the tombstone, small crinoid fragments stand out. Some are seen as large (up to 1 cm) five-pointed stars positioned in the upper portion of the tombstone (Fig. 3).

Microscopic analysis

The texture of the thin-sections is heterogeneous. It is marked by an alternation of the following textural limestone types: partly washed packstone, dense wackestone, and grainstone. The transitions between particular textural types are mostly gradual and irregular (Fig. 4: 1). Grains are well sorted, mostly rounded and isometric, whereas some bioclasts are elongated. Average grain size varies between 0.2 and 1.5 mm, whereas the majority of grains falls between 0.4 and 0.8 mm. Grains are in point contacts.

The rock is pure limestone. The composition slightly varies according to its textural type, but ooids strongly prevail in all types. They can be up to 1.3 mm large and tend to be significantly micritized, but their primary radial and tangential structures are still recognized (Fig. 4: 2). Rare composite and superficial ooids also occur. Ooid cores are mostly micritic and rarely made of bioclasts, among which echinoderm (crinoid) fragments are most common. The cortex:nucleus ratio varies between 0.14 and 42.0 with an average of 7.53, and well-developed ooids show up to 25 laminae. Other grains are peloids, intraclasts, and bioclasts (Fig. 4: 3). Among the latter, echinoderms, gastropods, and bivalve shells dominate. Common

are also benthic foraminifera; rather frequent are specimens of the family Vaginulinidae and genus *Everticyclammina* (species *E. praevirguliana* or *E. virguliana*; Fig. 4: 7,8). The specimens of the Cornuspiracea superfamily (*Ophthalmidium* sp. or *Vidalina* sp.), *Trocholina* sp., and encrusting foraminifera were also recognized (Fig. 4: 4). Some larger intraclasts have thin oncoidal cortexes. In dense wackestone, small (0.05 to 0.1 mm) biogenic spherical calcite fields occur.

The bioturbation is observed in thin-sections. Bioturbation burrows are filled with fine-grained bioclastic wackestone (Fig. 4: 5) which contains small sparitic bioclasts and pellets.

The matrix in packstone and wackestone is micrite recrystallized to microsparite. A corrosion void filled with mosaic cement was observed. The matrix in grainstone is drusy-mosaic cement (Fig. 4: 6). In the packstone, rare dissolution seams occur. The stone is cut by calcite veins.

Decision

On the Mt Krim-Mt Mokrec hills ooidal limestone appears in several formations (Buser, Grad, Pleničar 1967; Buser 1968; Miler, Pavšič 2008; Mušič, 1990; Gale 2015). The locations of potential Roman quarries assessed thus far are positioned within all such formations and consequently represent probable source-rock sites of the tombstone from Ig (in Fig. 1 these formations are colored grey). Benthic foraminifera date ooidal limestone to the Jurassic (Velič 2007; BouDagher-Fadel 2008). Regarding the size (up to 1.3 mm) and good development of ooids (average cortex:nucleus ratio 7.53, up to 25 laminae), this rock is most probably of Toarcian (late Lower Jurassic) or Middle Jurassic in age.

Ooids of the Pliensbachian (middle Lower Jurassic) Podpeč limestone are, in contrast, up to 0.55 mm large and have poorly developed cortices (9–10 laminae, ratio of cortex:nucleus is 0.41–0.56) (Gale, 2015). Additionally, a constant component of the foraminiferal assemblage is *Meandrovoluta asiagoensis* (Gale 2014), which was not found in the thin-sections from the tombstone from Ig.

That the source-rock of the tombstone is Toarcian to Middle Jurassic ooidal limestone is also suggested by large five-pointed crinoid plates, as identical fossil forms were described from Toarcian limestone on the Mt Krim (Miler, Pavšič 2008). On the geological map (Fig. 1) these beds occur in

a lower (older) part of the lithostratigraphic unit that is indexed as upper Early and Middle Jurassic. They outcrop in the eastern cliffs of Iški vintgar (Iška Gorge), on the Mt Krim, near the Planinca, on the Sv. Ana hill above the Podpeč village, and on the Mt Srebotnik area (Buser, Grad, Pleničar 1967; Buser 1968). Thus far, from the listed areas in these formations potential Roman quarry was mentioned on the Sv. Ana hill at Podpeč (Šašel Šašel Kos 1997, 17–19), but this remains to be confirmed on the field and with a detailed geological survey of the area.

CONCLUSIONS

On the basis of the macroscopic overview of the tombstones from Podkraj and Ig and of the microscopic analysis of the latter, we conclude that:

– The tombstone for Quiemonis from the St. John the Baptist Church in Podkraj near Tomišelj is made from Lower Jurassic lithotid limestone.

– The Petto tombstone from Ig is carved from ooidal limestone which is upper Lower and Middle Jurassic in age.

– Considering the spatial distribution of suitable formations, the stone was quarried on the southern outskirts of the Ljubljansko barje, most likely in the vicinity of the Podpeč village.

Acknowledgment

The research was financed from the research programs P1-0195 (Geochemical and structural processes) and P1-0011 (Regional Geology). Reviewers are thanked for careful evaluation of the paper and useful comments on the manuscript.

Petra Žvab Rožič
Naravoslovnotehniška fakulteta
Univerza v Ljubljani
Privoz 11
SI-1000 Ljubljana
petra.zvab@ntf.uni-lj.si
petra.zvab@guest.arnes.si

Luka Gale
Naravoslovnotehniška fakulteta
Univerza v Ljubljani
Privoz 11
SI-1000 Ljubljana
in / and
Geološki zavod Slovenije
Dimičeva ul. 14
SI-1000 Ljubljana
luka.gale@ntf.uni-lj.si

Boštjan Rožič
Naravoslovnotehniška fakulteta
Univerza v Ljubljani
Privoz 11
SI-1000 Ljubljana
bostjan.rozic@ntf.uni-lj.si

Small Tauriscan silver coins of the Varaždin type

Mali tavrski srebrniki tipa Varaždin

Peter KOS

Izveček

Avtor je zbral vso dokumentacijo o malih srebrnikih tipa Varaždin. Trinajst novcev je bilo mogoče uvrstiti v tri skupine, za vse pa je na sprednji in zadnji strani novca značilna upodobitev konja, ki v vseh podrobnostih ustreza upodobitvam konja na tetradrahmah. Prvi dve skupini ustrezata tetradrahmam skupine Varaždin A, medtem ko novci tretje skupine predstavljajo drobiž tetradrahem skupine Varaždin B. Samo za dva novca tretje skupine poznamo njihovo provenienco (Celje in Győr). Mali srebrniki kot dvanajstinski del velikih novcev so bili kovani istočasno s tetradrahmami ob koncu prve polovice 2. stoletja pr. Kr.

Ključne besede: mali srebrniki Tavriskov, novci tipa Varaždin, prva polovica 2. st. pr. Kr.

Abstract

The author has collected all relevant documentation about thirteen small silver Taurisci coins of the Varaždin type. It was possible to assign them to three groups. The depiction of the horse on both sides of the coin is characteristic for all groups. It matches in all details the depictions of horses on tetradrachms. Small silver coins of the first two groups correspond to tetradrachms of the Varaždin A group, and coins of the third group to tetradrachms of the Varaždin B group. The provenance is known only for two coins of the third group (Celje and Győr). The coins correspond to one third of a drachm or one twelfth of the large silver coin of that type. Small silver coins of the Varaždin type were minted at the end of the first half of the 2nd century BC.

Key words: small silver coins of the Taurisci, coins of the Varaždin type, 1st half of the 2nd cent. BC

We have argued elsewhere that small silver coins as change for tetradrachms were minted from the very beginning of coinage of the Norican ('Kugelreiter' type) and early types of Tauriscan tetradrachms (the Đurđevac type).¹

The same can also be claimed for tetradrachms of the Varaždin type in the early stages of Tauriscan coinage.² It was possible to collect evidence for thirteen specimens that can be identified as fractions of the Varaždin type tetradrachms.

¹ Kos 2013; 2015.

² For details on the VES and the Varaždin type tetradrachms, see Kos, Mirnik 2011; Kos 2012.

CATALOGUE

1.

Unknown provenance.
Overbeck 1996, 33; Abb. 24: 10.
*Staatliche Münzsammlung, München.**

*I am indebted to Kay Ehling for photos and data.

2.

Unknown provenance.
(Possibly northwestern Hungary). Bought online
in Hungary.
Unpublished.
*Private collection.**

* Photos and data were generously provided by
Igor Vojvoda (Ljubljana).

3.

Unknown provenance.
Dorotheum, Auktion 492, 14.–16. November 2000,
10, Nr. 19.
Private collection.

4.

Unknown provenance.
Kent, Mays (eds.) 1987, 67; cat. no. 171.*
The British Museum, Department of Coins & Medals.

*Photos were kindly provided by Ian Leins.

5.

Unknown provenance.

Allen 1972, 14; cat. no. 31; Pl. III: 31.

*Kungl. Myntkabinettet, Sveriges ekonomiska museum, Stockholm.**

*For the photo I am indebted to Ulrika Bornestaf.

6.

Unknown provenance.

Allen 1975–1977, 16; cat. no. 84; Pl. 7: 84.

*Geldmuseum, Utrecht, inv. no. 1946-0459.**

*I sincerely thank Paul Beliën for all relevant data. The former Utrecht Numismatic Collection is now managed by National Numismatic Collection of the De Nederlandsche Bank in Amsterdam.

7.

Unknown provenance.

Auktionshaus H. D. Rauch GmbH, Summer auction 2011 (19. 9. 2011), lot no. 27.

Private collection (Carinthia, Austria).

8.

Unknown provenance.

Ziehaus 2010, 220; no. 580 (ex Hauck & Aufhäuser, Auction 20 (16. 10. 2007), lot no. 14).

Private collection.

- 9.**
Unknown provenance.
Unpublished.
Private collection (Carinthia, Austria).

- 10.**
Unknown provenance.
Mackensen 1972. Dembski 1998, 93; no. 944.
Kunsthistorisches Museum, Wien, Münzkabinett,
inv. no. GR 785.*

*Klaus Vondrovec kindly procured photos and data for this publication.

- 11.**
Unknown provenance.
Unpublished.
Private collection (Carinthia, Austria).

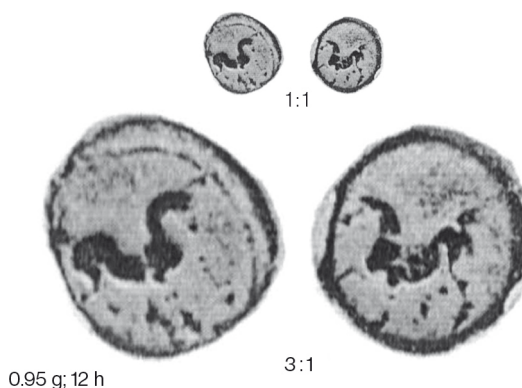
- 12.**
Provenance:
Celje – the Savinja River (Slovenia).
Unpublished.
Numizmatični kabinet Narodnega muzeja Slovenije,
inv. no. 51335

13.

Provenance:

vicinity of Győr (part of a hoard) (Hungary).

Haupt, Nick 1997, 71; Taf. 16: 25.

Private collection.**TYPOLOGY**

Small silver coins that can be qualified as fractions of tetradrachms of the Varaždin type can be divided into three groups.

First group

Six small silver coins are linked by the same characteristics, of which wavy line (crest ?) that runs from the upper part of the mane to the back of the horse pacing to the left is most evident (*Fig. 1*) and cannot be found on any reverse of the Tauriscan tetradrachms. Detailed analysis implies the use of a different obverse and reverse dies for the minting of the München specimen (cat. no. 1) than for the minting of other five coins. These seem to be minted with the same obverse and reverse dies. However, some details are apparent that require more careful scrutiny.

The London specimen (cat. no. 4) shows excellent execution of both dies. Its comparison with the specimens from Stockholm (cat. no. 5) and Utrecht (cat. no. 6) indicates, however, that the coins display some suspiciously identical characteristics that can never occur by minting different coins with the same die. Such consist, for example, of the identical shape of the coins as well as the same course of the circular pearl line and its distance from the edge on all three coins. Furthermore, the reliefs of the depictions on the Utrecht (acquired in 1946) and especially the Stockholm specimens are blurred to such an extent that could possibly point toward the conclusion that both coins are in fact casts of the London specimen, which most probably originated from the collection of George III, acquired in 1823.³

It is hard to believe that three flans of the exact same shape would be produced, and that the die would always be struck at exactly the same spot on the flan, which would consequently result in a matching course of the line of pearls on all three coins. Paul Beliën kindly checked the Utrecht coin once again and stated: 'It seems to be made of solid silver and there are no traces along the edge that would point to this coin being a cast'. However, he also was puzzled by the identical shape of the London and the Utrecht coin and the matching course of the pearl line. Ulrika Bornestaf, along with her colleague, kindly re-examined the coin in Stockholm and confirmed that it might be a cast copy.⁴

If our observations are correct there are only three silver coins of this type (München, London and private collection specimens) that can in fact be taken into consideration. Coins from the London and both private collections (cat. nos. 2, 3 and 4) were minted with the same obverse and reverse dies.

Overbeck attributed the München specimen to the group of coins of the Varaždin type.⁵ Allen defined the Utrecht specimen (at the time of the publication it was kept in the Hague collection) as 'a drachm corresponding to Warasdin hoard type'.⁶

The execution of the legs and hooves on the reverse of the München and London coins as well as on the specimen from a private collection reveals a strong similarity to the horse on the tetradrachms minted with reverse dies nos. 75 (*Fig. 1*), 80, 81 of the Varaždin A group.⁷ The sole difference is

⁴ I gratefully appreciate kind assistance of both colleagues.

⁵ Overbeck 1996, 33.

⁶ Allen 1975–1977, 16.

⁷ Göbl 1973, Taf. 19: 3–15.

³ Kent, Mays (eds.) 1987, 67.

First group / Prva skupina

1

Die no. 75
Pečat št. 75

2

3

4

5

6

Second group / Druga skupina

7

8

9

Die no. 77
Pečat št. 77

←

Fig. 1: Die comparison of small silver coins of the **first group** (cat. nos. 1–6) and tetradrachms reverse die no. 75 (Bp 6048: Kos, Mirnik 2010, 16; no. 1). – Die comparison of small silver coins of the **second group** (cat. nos. 7–9) and tetradrachms reverse die no. 77 (ZG 901: Kos, Mirnik 2011, 92; no. 4).

Scale = 3:1 (cat. nos. 1–9). Tetradrachms dies (nos. 75 and 77) enlarged.

Sl. 1: Primerjava pečatov malih srebrnikov **prve skupine** (kat. št. 1–6) in pečat št. 75 zadnje strani tetradrahme (Bp 6048: Kos, Mirnik 2010, 16; št. 1). – Primerjava pečatov malih srebrnikov **druge skupine** (kat. št. 7–9) in pečat št. 77 zadnje strani tetradrahme (ZG 901: Kos, Mirnik 2011, 92; št. 4).

M. = 3:1 (kat. št. 1–9). Pečata (št. 75 in 77) povečana.

that the right front leg of the horse is bent at a sharper angle than on the tetradrachms. The horse's head is also very similar to that represented on tetradrachm die no. 81.⁸

On this basis it can be assumed that this group of small silver coins are obviously fractures of tetradrachms of the Varaždin A group.

Second group

There are a further three coins that can also be attributed to the group of small coins of the Varaždin A type. As such all specimens were recognized by Ziegauš and in auction catalogues.⁹ On both sides a typical Varaždin type horse is depicted. The horse on the reverse shows the same position of legs as appears on the tetradrachm die no. 75 of the Varaždin A group (*Fig. 1*).¹⁰ Parts of the legs of a horse on the obverse are positioned similarly as on tetradrachms minted with die no. 77A of the Varaždin A group (*Fig. 1*).¹¹ The joints that link together separate legs are represented with small dots.

The blurred line above the back of the horse on the reverse occurred due to damage to a die rather than being intentionally engraved in the die.

All three coins were minted with the same obverse and reverse dies.

Third group

A small silver coin from Vienna (cat. no. 10) was first published by M. Mackensen who attributed it to the second phase of the Varaždin A group of tetradrachms.¹² R. Göbl embraced his

Fig. 2: Reverse comparison of small silver coin (cat. no. 10) of the **third group** and tetradrachm reverse die no. 82 (Wien 26.918: Kos, Mirnik 2011, 93, no. 9).

Scale = 3:1 (cat. no. 10). Tetradrachms die (no. 82) enlarged.

Sl. 2: Primerjava zadnje strani malega srebrnika (kat. št. 10) **tretje skupine** in pečata št. 82 zadnje strani tetradrahme (Wien 26.918: Kos, Mirnik 2011, 93, št. 9).

M. = 3:1 (kat. št. 10). Pečat (št. 82) povečan.

determination.¹³ G. Dembski, however, does not indicate the coin's attribution.¹⁴

The form of the horse's body, musculature, the positioning of the legs and the form of the hooves would rather indicate that the small silver coin corresponds to the group of tetradrachms of the Varaždin B group, die no. 82¹⁵ (*Fig. 2*).

The specimen from a private collection (cat. no. 11) is very worn but the main characteristics can still be discerned. It seems almost certain that the same obverse and reverse dies were utilized for the minting of both coins.

Both sides of the specimen from the Savinja River in Celje (cat. no. 12) are rather worn due to its finding site in the bed of the river; for that reason it has a rather low weight. However, a clear depiction of a horse can still be distinguished. The horse, pacing to the left, shows slim legs with elongated sickle-shaped hooves positioned

⁸ Göbl 1973, Taf. 19: 15.

⁹ See above, cat. nos. 7–9.

¹⁰ Göbl 1973, Taf. 19: 3,4.

¹¹ Göbl 1973, Taf. 19: 7,8.

¹² Mackensen 1972, 9.

¹³ Göbl 1973, 46.

¹⁴ Dembski 1998, 93.

¹⁵ Göbl 1973, Taf. 20: 1–9.

12

Die no. 84
Pečat št. 84

Fig. 3: Reverse comparison of small silver coin (cat. no. 12) of the **third group** and tetradrachm reverse die no. 84 (ZG 907: Kos, Mirnik 2010, 18, cat. no. 14). Scale = 3:1 (cat. no. 12). Tetradrachms die (no. 84) enlarged. Sl. 3: Primerjava zadnje strani malega srebrnika (kat. št. 12) tretje skupine in pečata št. 84 zadnje strani tetradrahme (ZG 907: Kos, Mirnik 2010, 18, kat. št. 14). M. = 3:1 (kat. št. 12). Pečat (št. 84) povečan.

in the same manner as on the reverse die no. 84 (Fig. 3) for minting tetradrachms of the Varaždin B type.¹⁶ The chest and hindquarters musculature substantiate this impression. The horse on the obverse, walking to the right, exhibits besides same constitution a typical horse's head as appearing on tetradrachms of the Varaždin B type.¹⁷ There, however, the horse is always oriented to the left. The mane is (contrary to the tetradrahms) always represented with pearl-like dots.

The photo of the specimen from the Győr hoard (cat. no. 13) is of a very poor quality due to the circumstances in which the hoard must have been documented. Still, its obverse and reverse reveal very strong similarities to the specimen from Celje and could even imply the use of the same obverse and reverse dies for minting both small silver coins.

To conclude: the minting of the first and second group of small silver coins can be related to the tetradrachms of the Varaždin A group, the small silver coins of the third group, however, represent fractions of tetradrachms of the Varaždin B group.

METROLOGY

Mackensen has already stated that the Vienna specimen represents one twelfth of a tetradrachm.¹⁸ The same was warily also assumed by D. Allen

for the Stockholm specimen.¹⁹ Göbl, on the other hand, was even more cautious and warned not to rush to conclusions without further more extensive evidence.²⁰

The weights of small silver coins of the Varaždin type are as follows:

First group

0.90 g
0.96 g
0.78 g
0.84 g
0.96 g (cast ?)
0.91 g (cast ?)

Second group

1.0 g
0.86 g
1.0 g

Third group

0.94 g
0.86 g (worn)
0.66 g (worn in the river bed)
0.95 g

The average weight of ten small silver coins (cat. nos. 5, 6 and 12 were not taken into consideration) of the Varaždin type amounts to 0.91 g. The average weight of thirteen tetradrachms of the Varaždin A type catalogued by Göbl (VES type excluded) amounts to 12.49 g.²¹ 12.69 g is the average weight of the three Varaždin A type specimens from the Varaždin hoard.²² The weight data for small silver coins of all three groups comply entirely with the assumption of Mackensen.

CHRONOLOGY

Small silver coins of the Varaždin A and B type must have without any doubt been minted simultaneously with tetradrachms of this type. Their minting followed the short-lasting coinage of tetradrachms with the Venetic inscription VES that commenced the Tauriscan coinage.²³ The minting of tetradrachms and their fractures should therefore

¹⁶ Göbl 1973, Taf. 20: 12.

¹⁷ Göbl 1973, Taf. 20.

¹⁸ Mackensen 1972, 8.

¹⁹ Allen 1972, 14.

²⁰ Göbl 1973, 46.

²¹ Göbl 1973, 126.

²² Kos, Mirnik 2011, 92.

²³ Kos, Mirnik 2011, 102; Kos 2012, 356.

be dated to the last decades of the first half of the second century BC.²⁴

According to the publishers, it seems certain that the hoard from the vicinity of Győr also contained small silver coin cat. no. 13. The hoard, of which only one third of its original composition could be documented, contained almost exclusively Eraviscan denarii dated between the end of the forties and the end of the thirties in the 1st century BC.²⁵ It was assumed that the coins had originally been kept in a purse that belonged to a traveller or a merchant.²⁶ Its loss could therefore have occurred even later. This could in principle determine the time when small silver coins of the Varaždin type could still be in circulation. Since the composition of the hoard (as well as the circumstances of the find) is not entirely clear (it should contain also Republican denarii)²⁷ the presence of a small silver coin of the Varaždin type in the purse must be taken into consideration with a considerable amount of scepticism. It is often argued that Tauriscan and Norican coins were in general mainly limited in their distribution and use to rather small areas,²⁸ although single finds can also be found in more distant areas, as is the case with tetradrachms of the Varaždin group.²⁹ The presence of this small

silver coin in the north-western part of modern Hungary therefore cannot be excluded. It is, however, hard to believe that the coin still had any function more than 100 years after its minting.

Appendix

When the volume had already been completed, I was informed that an additional specimen of a small silver coin (cat. no. 14) of this type had been acquired by a Slovenian coin collector.

14.

Provenance:
Hungary (?)
Unpublished
Private collection.

The coin corresponds to the second group of small silver coins of the Varaždin type (cat. nos. 7–9). Its obverse and reverse were executed with the same dies as the other three coins.

Translation: Barbara Smith Demo

²⁴ Kos, Mirnik 2011, 102.

²⁵ Haupt, Nick 1997, 64.

²⁶ Haupt, Nick 1997, 43.

²⁷ Haupt, Nick 1997, 42.

²⁸ See, for instance, the distribution of tetradrachms and small silver coins of the 'Kugelreiter' type: Kos 2010, 97; Kos 2013, 364–365.

²⁹ Kos, Mirnik 2011, 103–105.

ALLEN, D. F. 1972, Celtic Coins in the Royal Coin Cabinet, Stockholm. – *Nordisk numismatisk årsskrift*, 5–26.
ALLEN, D. F. 1975–1977, The Celtic Coins in the Royal Netherlands Cabinet at the Hague. Part I. – *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 62–64 (1977), 5–21, Pls. 1–15.
DEMBSKI, G. 1998, *Münzen der Kelten*. – *Sammlungskataloge des Kunsthistorischen Museums 1* (= Kataloge der antiken Münzen Reihe A: *Griechen II: Massalia und Keltenstämme*, Wien 1998).
GÖBL, R. 1973, *Typologie und Chronologie der keltischen Münzprägung in Noricum*. – Wien (= TKN).
HAUPT, P., M. NICK 1997, Ein neuer Münzschatz mit Denaren der Eravisker aus der Gegend von Győr (Ungarn). – *Numismatische Zeitschrift* 104/105, 41–81.
KENT, J., M. MAYS (eds. / ur.) 1987, D. Allen, *Catalogue of the Celtic Coins in the British Museum*, Vol. I. *Silver Coins of the East Celts and Balkan Peoples*. – London.
KOS, P. 2010, Celtic tetradrachms of 'Kugelreiter' type. – *Revue belge de numismatique et de sigillographie*, 156, 73–102.

KOS, P. 2012, The *Ves-* group – the earliest Tauriscan tetradrachms. – *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu* 45, 351–358.
KOS, P. 2013, Silver fractions of the "Kugelreiter" tetradrachms (Mali srebrniki tipa "jezdec s trirogeljno čelado"). – *Arheološki vestnik* 64, 353–366.
KOS, P., I. MIRNIK 2011, Coin hoards from Croatia. XVII. The Križovljan (Varaždin) hoard of Celtic Tetradrachms (1843). – *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu* 44, 77–130.
MACKENSEN, M. 1972, Ein nicht ediertes ostnorisches Kleinsilberstück. – *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte* 22, 7–9.
OVERBECK, B. 1996, *Keltisches Münzwesen in Altbayern*. – *Jahresberichte der Stiftung Aventinum* 9/10.
TKN = Göbl 1973.
ZIEGAUS, B. 2010, *Keltengeld. Münzen der Kelten und angrenzender nichtgriechischer Völkerschaften*. – *Sammlung Christian Flesche*, München.

Mali tavrški srebrniki tipa Varaždin

Povzetek

Pri sistematičnem dokumentiranju zgodnjega drobiža keltskih Norikov in Tavriskov smo uspeli dokumentirati tudi 14 malih srebrnikov tipa Varaždin. V vseh primerih je na njihovi sprednji in zadnji strani upodobljen konj. Žal le za dva primerka poznamo najdiščne podatke. Male srebrnike tega tipa je mogoče razdeliti v tri skupine, ki tipološko in stilno odgovarjajo srebrnim tetradrahmam tipa Varaždin (poimenovanem po zakladni najdbi Škarje pri Križovljanu Radovečkem v bližini Varaždina). Mali srebrniki predstavljajo

dvanajstinski del tetradrahem, kovali pa so jih v zadnjih desetletjih prve polovice drugega stoletja pr. Kr. sočasno s tetradrahmami.

Peter Kos
Narodni muzej Slovenije
Prešernova 20
SI-1000 Ljubljana
peter.kos@nms.si

Apollo Belenos on Norican and Tauriscan coins

Apolon Belenos na novcu Norika i Tauriska

Tomislav BILIĆ

Izvleček

[*APOLLO BELENOS NA NOVCIH NORIKOV IN TAVRISKOV*] Glava na sprednji strani novcev Norikov in Tavriskov se v strokovni literaturi pogosto istoveti z glavo Apolona, kar interpreti utemeljujejo z upodobitvijo in videzom boga na novcih, ki so služili kot predloge za kovanje teh novcev. Oblast, odgovorna za izdajo novcev, je najverjetneje poznala identiteto na novcih upodobljenega božanstva, vendar ga je interpretirala kot "narodnega" boga Belena/Belina. Identifikacija Apolona s tem lokalnim božanstvom je bila po keltskem svetu široko razširjena, kar najbolj prepričljivo dokazuje gradivo na območju Norika in Akvileje. Zato ne čudi, da so lokalne keltske kovne oblasti izbrale za upodobitev na sprednji strani novcev prav "narodnega" boga, saj je njegovo čaščenje izpričano na posvetilnih napisih, v svetiščih, v literarnih pričevanjih in, morda, v plastiki.

Ključne besede: 2. in 1. st. pr. n. št., Apolon, Belen, Belin, novci, Noriki, Tavriski

Abstract

The head on the obverse of Norican and Tauriscan coins is often casually identified as Apollo's, mainly based on the god's appearance on suggested prototypes for these coins. The issuing authorities most probably recognized the identity of the god portrayed on the coins they imitated, but they interpreted him as their 'national' god Belenos/Belinos. The identification of Apollo with this native deity is widespread throughout the Celtic world, with the most persuasive evidence coming from Noricum and the region of Aquileia. It is no wonder that the local Celtic minting authorities chose to portray their 'national' god on their coinage, since his worship is attested to in dedicatory inscriptions, sanctuaries, literary testimonies and, perhaps, plastic arts.

Keywords: 2nd and 1st c. BC, Apollo, Belenos, Belinos, coins, Norici, Taurisci

INTRODUCTION

The beardless diademed head on the obverse of Norican and Tauriscan coins is often casually identified in numismatic literature as Apollo's, which is sometimes further qualified with quotation marks (Göbl 1973, 82, 97; Mackensen 1975, 250–252; Kos 1977, 18–19; id. 1998, 248, 341; Kostial 1997, 40, 42, 48; Dembski 1998, 87–88,

90; Marcer 2005, 77; Ziegauš 2010, 183, 186, 188, 221). Suggested prototypes for these coins are found with the Apollo on Philip's gold staters (via the Gallic coinage) (Pink 1937, 45, 51–52, 56, 62; id. 1939: 112–113; cf. Göbl 1992, 9), Philip's drachms (or, more precisely, 1/5th of a tetradrachm) (Allen 1980, 11) via the 'beardless' Celtic series from east Austria, west and north-west Hungary, Czech Republic and Slovakia (Allen 1987, 31), and in Patraus'

tetradrachms (Forrer 1908, 153–155; Marcer 2005, 77; Gorini 2009a, 119; id. 2009b, 209; cf. Allen 1987, 31). However, there are no discussions on the question whether this identification had any meaning for the Celtic peoples that issued those imitations, i.e. whether they chose the depiction intentionally, recognizing the identity of the deity on the original coins and deliberately reproducing it on their own. Since both the Norican and Tauriscan authorities that issued these coins apparently broke off with earlier Celtic monetary tradition in this region, which characteristically imitated the coins of Philipp II with a depiction of a bearded and diademed head of Zeus on the obverse (see e.g. the Ribnjačka hoard),¹ a cogent explanation for this shift should be offered. Furthermore, if they indeed deliberately chose to depict Apollo on their coins, then a plausible interpretation should be presented as to why they did so and what meaning this particular representation had for them. I will offer here two related explanations for both these issues: that the local authorities indeed deliberately chose to depict the god Apollo on their coins and that they did so because they identified this Greek deity with their native deity Belenos. That is, the *Apollokopf* on Norican and Tauriscan coins specifically represents the Celtic god Belenos, whom the Celts identified with Greek Apollo.²

It is important to offer at the outset a methodological justification for these interlaced hypotheses. The difficulty of attaining complete knowledge of the ancient world, consisting of conclusively proven hypotheses, should not be employed to protect either a status quo or, much less so, an impasse reached by previous scholars in the field. When a significant number of indications point to a certain direction, the mere inability to conclusively prove the validity of a hypothesis, which is inherent in the nature of the material being studied, as well as in the vagaries of the survival of archaeological records, should not be taken as a proof of the invalidity of one particular hypothesis or, much less, the validity of an opposite view, which has little or no evidence on its side (Sourvinou Inwood 1995, 133–134). Sourvinou Inwood further

argues against the preconceived notion of favoring the apparently more rigorous negative approach that implicitly or explicitly negates the value of a hypothesis if it cannot be conclusively proven, even though all available evidence supports it, or at least none of this evidence contradicts it (1995, 134). Thus, if I am able to provide firm evidence in favor of the hypotheses I have outlined above, they should be considered to stand as long as some convincing counter-evidence is brought to light. That is, my hypotheses, which explain all the available data, remain valid until they are falsified by new data or different plausible interpretations of the existing records.

APOLLO ON COINS?

The first issue that should be discussed is whether Norican and Tauriscan Celts recognized the identity of the figure on the coins they imitated. Since the Apollo on Patraus' coins is neither identified by an inscription nor depicted in an easily recognizable way,³ while the Gallic coins adduced by Pink as intermediaries between Philip's coins and that of Norici and Taurisci are also both anepigraphic and iconographically uncharacteristic of Apollo,⁴ as are, indeed, the gold staters of Philip themselves, together with Philip's 'drachms',⁵ and the Celtic coins adduced by Allen as intermediaries between Philip's coins and that of Norici and Taurisci,⁶ there does not seem to be much in support of the thesis that the Norici and Taurisci could have recognized Apollo on the coins they imitated. Nevertheless, the fact that they reproduced this particular image on their coins, as noted above, contrary to the hitherto prevailing minting tradition, suggests they indeed made some considerable conscious

³ On Apollo on Patraus' coins see Pavlovská 2008, 38–39.

⁴ For these coins, see Muret, Chabouillet 1889; La Tour 1892; Blanchet 1905; Brenot, Scheers 1996; Gouet, Prieur, Schmitt 2001; Delestrée, Tache 2004; id. 2007. Due to chronological reasons, these coin types could not have been the exemplars for the coinage of the Norici and Taurisci (see e.g. Blanchet 1905: i.258 fig. 123 = BN 2628–2635 = Delestrée, Tache 3120–3121; Blanchet 1905: ii.369 fig. 349 = BN 7892 = Delestrée, Tache 69; Blanchet 1905: ii.294 fig. 293 = BN 8593–8606 = Delestrée, Tache 158–161; Blanchet 1905: ii.418 fig. 453 = BN 3719–3724 = Delestrée, Tache 3558), since they are dated at the earliest in the second half of the 2nd c. BC.

⁵ For these coins, see Le Rider 1977.

⁶ For these coin types, see *OTA* 385–398, 463–483; Dembski 1998, nos. 734–752, 1387–1412.

¹ For the Ribnjačka hoard see Liščić 1957; Pink 1957; Dukat, Mirnik 1976, 192; Mirnik 1981, 39 no. 36; id. 2008, 118–120; Kos, Mirnik 1999.

² Representations of other Celtic deities were recently recognized on local coinage. For the recognition of the Celtic deity Lugh in the depictions on some coins of Danubian Celts imitating the tetradrachms of Philip II and Thasos see Gricourt, Hollard 1997 and Torbágy 2014.

effort in choosing a new iconographical solution. Moreover, the new depiction was derived from coins that did not regularly circulate in the region occupied by the Norici and Taurisci.⁷ These two facts show that their choice was not haphazard, but had to be motivated by something. I will not attempt to hypothesize on the ways such knowledge could have been acquired by the local minting authorities, since they are all based on common sense. Naturally, it could be claimed that the local minting authorities arbitrarily chose this particular depiction from any of the exemplars adduced above without understanding the identity of the character depicted on the obverse of the coin. However, then it remains to be explained why they chose to imitate the coins that did not even circulate in this particular area, and also what motivated the rather abrupt change in the local tradition of coin production (that is, the introduction of new iconographical solution). At this point, I will provisionally argue that the minting authorities recognized Apollo in the exemplars from which they derived this particular depiction, explaining my reasons for assuming this premise in the subsequent discussion.

APOLLO AND BELENOS

The motives of the minting authorities of the Norici and Taurisci for selecting the depiction of Apollo on their coins will become clear in the following discussion. Thus, the first issue that must be addressed is why the Norici and Taurisci would consider Apollo important. The most plausible explanation for the god's importance among the Norici and Taurisci is that Apollo was identified with the Celtic god Belenos throughout the Celtic world. Moreover, the most convincing evidence for this identification, both in form and number, comes precisely from Noricum. However, since this particular body of evidence is non-numismatic, I will first review the numismatic evidence for this identification which comes from Britain and Gaul.

The deity Belinos can perhaps be recognized in the name of the first-century AD British king Cunobelinus or Cynobellinus (Henig 1984, 50; Darrah 1994, 137, 173). He is mentioned by some historians (Suet. *Calig.* 44.2; Dio Cass. 60.20.1, 21.4; cf. Oros. 7.5.5), and his name often appears

on coins.⁸ Furthermore, Cunobelinus' coins depicting Apollo indicate his association with this deity (Henig 1972, 210–212 with Pl. XI.A = *LIMC* II.1 454 no. 574), while a temple dedicated to Apollo Cunomaglus from Nettleton Shrub (*RIB* 99b; Wright 1962, 191, no. 4) suggests a possible association of Cunobelinus with Apollo Cunomaglus. Apollo was indeed syncretized with Bellinus in an altar inscription from Cumbria (*RIB* 611.4-5). Thus, a somewhat tentative Apollo-Belenos nexus, also evidenced in coinage, can be recognized in 1st-century Britain.

This same nexus, here also evidenced in coinage, can likewise be recognized in Gaul. An inscription *BELINOC* appears on 1st-c. BC Gallic coins of the central-west region (*BN* 6378-6380; Blanchet 1905, i.104, ii.423–424, pl. II.15); another contemporary Gallic coin type of the same region bears the inscription *BIINOC*, *BEINOC*, or *BIENOC* (*BN* 7050–7055; Blanchet 1905, i.104, ii.423, pl. II.14; Brenot, Scheers 1996, 120–121, pl. 30, nos. 856–857). The latter seems to imitate the bust of Apollo on the denarii of C. Piso L. F. Frugi (Blanchet 1905, i.202, 423; Brenot, Scheers 1996, 121), and it was claimed that the depiction on these Gallic coins represents Apollo Belenos (Muret, Chabouillet 1889, 161). The problem here is similar to the one discussed at the beginning of this paper: did Gallic moneymakers understand the figure on Frugi's coins as depicting Apollo, interpret this deity as identical to their Belinos, and depict it on their coins as their important deity? Literary testimonies indeed support the identification of Apollo with Belenos in the Gallic context. Thus Ausonius informs us of Apollo-Belenus' temple at Burdigala, with its attending priest Phoebicius, and various other names associated with the worship of Apollo (*Prof.* 4.7-14, 10.22-25), while Belenos is syncretized with Apollo on an inscription from Bardonecchia (*AE* 1959, 170).⁹ This shows that Apollo was identified with Belenos in Gaul, and it seems entirely possible that he was depicted on Gallic coinage.

⁸ See, for example, Allen 1975; de Jersey 2001; Morris 2013.

⁹ Olmsted (1994, 386) adduces two inscriptions from Glanum, an inscription to Belenos on a stone basin (*IGF* 170) and an altar bearing a dedication to Apollo found in the basin of the nymphaeum (*IGF* 51) (cf. Mullen 2013, 150, 229–231), as a further proof of the association between the two deities in Gaul.

⁷ See Dukat, Mirnik 1976; Kos 1977; Bilić 2012.

APOLLO AND BELENOS/BELINOS IN NORICAN CONTEXT

However, by far the greatest number of testimonies identifying Apollo with Belenos comes from Aquileian and Norican contexts, although with no ramifications upon local coinage postulated thus far. Belenus is mentioned as the chief deity of the Norici by Tertul. *Apolog.* 24.7 and *Ad Nat.* 2.8.5, and he is said to be worshiped in Aquileia as Apollo Belenus (Herodian. 8.3.8; SHA [Iul. Capitol.] *Max. Duo* 23.1-2). There are numerous dedications to Belenus or Belinus in this region, mostly from Aquileia itself, where he is regularly syncretized with Apollo (*CIL* V 732 + p. 1023 (= *ILS* 625), 737, 741, 748-749, 753, 8212; *AE* 1975, 413), and it could be claimed that his cult actually arrived at Aquileia from Noricum (Šašel Kos 1999, 26; id. 2000, 41-42; Scherrer 2002, 35). Identification of Apollo with Belenus/Belinus does not appear in inscriptions from Noricum, but dedications to the latter were indeed found there, and in this region he also had a sanctuary at Villach (*CIL* III 4774 = *ILLPRON* 744; *ILLPRON* 137, 683 + 686, 685 (sanctuary); Šašel Kos 1999, 26, Scherrer 2002, 42, 35-36; Lovenjak 2003, 334-336, no. 4).¹⁰ Furthermore, it is possible that the god worshipped in an important sanctuary at Magdalensberg was actually Belenus/Belinus (Šašel Kos 1999, 25, 27; id. 2000, 42-43; Scherrer 2002, 35). This is corroborated by the existence of an early Augustan statuette of the god Belenus from Concordia near Aquileia, identified as such by an inscription (*CIL* V 1866; Šašel Kos 1999: 27; id. 2000, 43; Scherrer 2002, 35). Considering the references to his sanctuaries and his role as an important deity among the Norici, it would be quite improbable that, besides the (now lost) Concordia statuette and (perhaps) the famous Magdalensberg Youth, at least a few more of his representations did not survive. Several types of figurines were indeed suggested as candidates for being representations of Belenus/Belinus. Thus Istenič (2001, 82; 2009, 236) argued that the bronze statuette of a naked deity with a torque from the Ljubljanica River represents Apollo-Belenus, even though Celtic deities holding or wearing a torque

¹⁰ Šašel Kos (1999: 25; 2000: 42) cautiously argues for including the inscription *CIL* V 1829 + p. 1053 = *ILS* 544 from Iulium Carnicum, where Belinus' sanctuary is mentioned, to the corpus of Norican dedications to the god (cf. Scherrer 2002, 35-36, 43, Karte 13).

are never associated with either Apollo or Belenos (Olmsted 1994, 328).

Furtermore, Osmuk (1997, 12) believes that the sanctuary at Kobarid could have been dedicated to Belenos. Out of 26 bronze statuettes found in the sanctuary, seven represent 'classical' Apollo, one an 'adorant with radiate crown', while another seven a rather unusual 'Heracles' (defined by a lion skin) with a radiate crown, more precisely, a leaf crown arranged as sun rays (Osmuk 1997, 14). These statuettes, especially the 'adorant', have a number of parallels from the Norican territory and the part of the Venetic territory (with a single exception) bordering with the Norican. Osmuk's 'adorant' is elsewhere styled 'Helios' or 'Sol' (Puš 1968, 415, referring to a statuette from Ljubljana), while an almost identical statuette from Sežana is believed to represent a Heracles (Žbona-Trkman 1983, 36), by analogies with a 'Heracles' from (?) Kobarid, now lost but formerly in Ljubljana (Tadin 1979, 20, no. 32 with T. XIX: 31; Osmuk 1997, 12), and Slavia Veneta/Beneška Slovenija (Tagliaferri 1986, 34, Tav. III: 2, 360, 382, Tav. CXXXI: 1; 1988: 154, who further claims it was modeled upon a 'Belenos'-statue from Dernazzacco described below; Càssola Guida 1989, 62, no. 20),¹¹ identical with Osmuk's 'Heracles' from Kobarid.¹² These 'solar' statuettes certainly do not simply represent a classical Heracles, and analogues for them are found in statuettes from Gurina (Fleischer 1967, 158, no. 213 with Taf. CXI: 213), Caprino Veronese (Fogolari 1950-1951, 373, no. 51 with Tav. IIIo on p. 367), who styles it a Kouros-Helios, Dernazzacco in the Natisone Valley (Tagliaferri 1986, 33 Tav. II; 1988: 228-229, who calls it a Belenos; Càssola Guida 1989, 82, no. 32, now lost; cf. no. 33 on p. 83 from the Museo Archeologico in Aquileia, and no. 34 on pp. 84-85, from the vicinity of Aquileia; also three statuettes without provenance from the Trieste Civici Musei,

¹¹ Also the recently found Heracles of the same type from the vicinity of Cividale (Franceschi et al. 2004, 205, with fig. 1 on p. 206).

¹² Compare also *LIMC* IV.1 766 *Herakles* 769 (clay figurine), IV.1 767 *Herakles* 777 (= Reinach 1897, ii.220.3), 778 (= Fleischer 1967, 124-125, no. 161 with Taf. LXXXIX: 161), 780 (= Reinach 1897, ii.218.1), 783 (= Reinach 1897, ii.220.2), all bronze. This type is called 'Heracles with drinking cup', and Macr. *Sat.* 5.21.16, 21 associates the representations of Hercules with a drinking-cup (*scyphus*) with his crossing of the sea to Erytheia, accomplished in the cup of Helios (Boardman, Palagia, Woodford in *LIMC* IV.1 766).

Càssola Guida 1978, 59–60, nos. 44–45, 147, no. 118), Ljubljana-Grad (Plesničar-Gec 1991–1992, 49), and a winged statuette from the vicinity of Cividale (Tagliaferri 1986, 34 Tav. III: 1; 1988: 131, who calls it a Belenos; Càssola Guida 1989, 95–97, no. 39, here styled ‘flying Eros’).¹³ It seems reasonable that the statues of ‘adorant’ or ‘Helios/Sol’ found in the Norican and adjacent Venetic territory indeed represent Apollo-Belenos/Belinos, as argued by Sivec, Dirjec (1998, 39, cat. 279) for the first Ljubljana figurine, perhaps further syncretized with Heracles, as evidenced by the ‘Heracles’-type of statuettes. Plesničar-Gec (1991–1992, 50), although she denies that the statuettes represent Belenos (*cf.* Càssola Guida 1989, 63, 96), dates their production to the late La Tène period, while Càssola Guida (1989, 62, 82) similarly dates both the ‘adorant’ and ‘Heracles’ figures to the 3rd–2nd c. BC.¹⁴ These dates fully correspond to the chronology of Norican and Tauriscan coinage, since it is convincingly argued that they started minting their coins from at least the mid-2nd century BC, or at the very end of the 1st half of the 2nd c. BC (Kos, Šemrov 2003, 386–387; Kos 2007, 60–63; *id.* 2009, 311; *id.* 2010, 81, 102; *id.* 2012, 355–356; *id.* 2013, 364; Kos, Žbona Trkman 2009, 276, 279; Kos, Mirnik 2011, 102; Miškec 2012, 381, 383; Strobel 2014, 75–77).

CONCLUSION

Belenos was an important Celtic deity, in particular among the Norici. He was regularly identified with Apollo by the Celts, including those at the head of the Adriatic. Since the Gauls, Britons, Norici and the inhabitants of the region of Aquileia all identified their Belenos with Apollo, he could well be the Gallic Apollo mentioned by Caesar (*BG* 6.17.1-2).¹⁵ The Norici and Taurisci apparently imitated coins on which Graeco-Roman Apollo (or his imitations) was depicted. Given that they recognized the god as such on these coins, it seems more than probable that they equated him with their native deity Belenos/Belinos, as was usual in the Celtic world. In this case, the depiction of Apollo on the coinage of the Norici and Taurisci must have represented Belenos/Belinos. Moreover, their actual motive in selecting any of these particular exemplars for their new coinage must have been the well-attested importance of Belenos/Belinos in their religion and cult, exemplified in dedicatory inscriptions, sanctuaries, literary testimonies and, perhaps, plastic arts.

That neither the claim that the local authorities recognized the Apolline identity of the portrayals on the exemplars which they imitated and, consequently, deliberately chose to represent the god on their coins, nor that they did so because they identified this Greek deity with their native deity Belenos/Belinos can be conclusively proven, should not be used as proofs for the fallacy of the hypotheses I have just outlined, since a significant number of pieces of evidence supports them, while none contradict them. The hypotheses expounded here explain all the available data in a satisfactory manner, while the apparently more rigorous negative approach explains none, and the latter’s acceptance would only prolong a scholarly impasse under the guise of methodological rigor.

¹³ For reviews of analogies, see Žbona-Trkman 1983, 36; Osmuk 1987, 74; Plesničar-Gec 1991–1992, 50.

¹⁴ For an interesting discussion on the survival of the cult of Belin(us) in the Slavic period up to the 19th century, see Šašel Kos 2001, 9, 14–15. Additionally, the Krkavče menhir (Istria), with its two radiate figures, known among other names as ‘Berlina’ among the local populace (Puhar, Pleterski 2005, 59, 71), might indeed represent Belin (Župančič 2008), but this is impossible to prove.

¹⁵ For a tentative connection between Belenos (*Belen-*) and **Pelun*/**Pelin* → **Pelen*, from which the name ‘Apollon’ is derived, see Kothe 1970, 230, n. 1. The Gallic root *bel-* is probably derived from IE **bhel-*, ‘brilliant, white’ (Pokorný 1959, i.118–120; Olmsted 1994, 387).

Abbreviations

- AE = *L'Année épigraphique*. – Paris.
 BN = *Bibliothèque nationale*.
 CIL = *Corpus inscriptionum Latinarum*.
 IGF = J.-C. Decourt, *Inscriptions grecques de la France*. – Lyon 2004.
 LIMC = *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*.
 ILLPRON = M. Hainzmann, P. Schubert, *Inscriptionum lapidarium Latinarum provincii Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices*. – Berlin 1986.
 ILS = *Inscriptiones Latinae Selectae*.
 OTA = R. Göbl, *Ostkeltischer Typen-Atlas*. – Braunschweig 1973.
 RIB = *Roman Inscriptions of Britain*.
- ALLEN, D. F. 1975, Cunobelin's Gold. – *Britannia* 6, 1–19.
 ALLEN, D. F. 1980, *The Coins of the Ancient Celts*. – Edinburgh.
 ALLEN, D. F. 1987, *Catalogue of the Celtic Coins in the British Museum*. I. *Silver Coins of the East Celts and Balkan Peoples*. – London.
 BILIĆ, T. 2012, Coin Circulation 3rd Century BC – AD 193. – In: B. Migotti (ed.), *The Archaeology of Roman Southern Pannonia*, BAR. International Series 2393, 359–388.
 BLANCHET, A. 1905, *Traité des monnaies gauloises*. 2 vols. – Paris.
 BRENOT, C., S. SCHEERS 1996, *Catalogue des monnaies massaliètes et monnaies celtiques du Musée des Beaux-Arts de Lyon*. – Leuven.
 CÀSSOLA GUIDA, P. 1978, *Bronzetti a figura umana dalle collezioni dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste*. – Milano.
 CÀSSOLA GUIDA, P. 1989, *I bronzetti friulani a figura umana tra protostoria ed età della romanizzazione*. – Cataloghi e monografie archeologiche dei Civici musei di Udine 1.
 DARRAH, J. 1994, *Paganism in Arthurian Romance*. – Woodbridge.
 DE JERSEY, P. 2001, Cunobelin's Silver. – *Britannia* 32, 1–44.
 DELESTRÉE, L.-P., M. TACHE 2004, *Nouvel Atlas des monnaies gauloises*. II. *De la Seine à la Loire moyenne*. – St-Germain-en-Laye.
 DELESTRÉE, L.-P., M. TACHE 2007, *Nouvel Atlas des monnaies gauloises*. III. *La Celtique, du Jura et des Alpes à la façade atlantique*. – Saint-Germain-en-Laye.
 DEMBSKI, G. 1998, *Münzen der Kelten*. – Sammlungskataloge des Kunsthistorischen Museums 1 (= Kataloge der antiken Münzen. Reihe A: Griechen II: Massalia und Keltenstämme), Wien.
 DUKAT, Z., I. MIRNIK 1976, Pre-Roman coinage on the territory of modern Yugoslavia. – *Bulletin of the Institute of Archaeology* 13, 175–210.
 FLEISCHER, R. 1967, *Die römische Bronzen aus Österreich*. – Mainz.
 FOGOLARI, G. 1950–1951, Bronzetti etruschi e italici nel Museo del Teatro Romano di Verona. – *Studi Etruschi* 21 (1951), 343–374.
 FORRER, R. 1908, *Keltische Numismatik der Rhein- und Donaulade*. – Strassburg.
- FRANCESCHI, E., M. GIORGI, G. LUCIANO, D. PALAZZI, E. PICCARDI 2004, Archaeometallurgical characterization of two small copper-based statues from the Cividale Museum (Friuli, Italy). – *Journal of Cultural Heritage* 5/2, 205–211.
 GÖBL, R. 1973, *Typologie und Chronologie der keltischen Münzprägung in Noricum*. – Veröffentlichungen der Numismatischen Kommission 2 (Denkschriften der Österreichischen Akademie des Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse 113).
 GÖBL, R. 1992, *Münzprägung und Geldverkehr der Kelten in Österreich*. – Veröffentlichungen der Numismatischen Kommission 28 (Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie des Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse 597).
 GORINI, G. 2009a, Norican silver coinage: a reappraisal. – In: J. van Heesch, I. Heeren (eds.), *Coinage in the Iron Age. Essays in honour of Simone Scheers*, 117–122, London.
 GORINI, G. 2009b, New Research in the So-Called Noric Silver Coinage. – In: S. Zimmer (ed.), *Kelten am Rhein: Akten des dreizehnten Internationalen Keltologiekongresses, 23. bis 27. Juli 2007 in Bonn*, vol. I, 209–213, Mainz.
 GOUET, S., M. PRIEUR, M. SCHMITT 2001, *La Tour II*. – Paris.
 GRICOURT, D., D. HOLLARD 1997, Lugh Lamhfháda et le monnayage des Celtes du Danube. – *Cahiers numismatiques* 133, 9–16.
 HENIG, M. 1972, The Origin of Some Ancient British Coin Types. – *Britannia* 3, 209–223.
 HENIG, M. 1984, *Religion in Roman Britain*. – London.
 ISTENIČ, J. 2001, Un bronzetto di Apollo (Beleno?) dal fiume Ljubljanica (Slovenia). – *Aquileia Nostra* 72, 73–86.
 ISTENIČ, J. 2009, Cat. no. 41. Statuette. – In: P. Turk, J. Istenič, T. Knific, T. Nabergoj (eds.), *The Ljubljanica – a River and its Past*, 260–261, Ljubljana.
 KOS, P. 1977, *Keltski novci Slovenije / Keltische Münzen Sloweniens*. – *Situla* 18.
 KOS, P. 1998, *Leksikon antičke numizmatike*. – Zagreb.
 KOS, P. 2007, The beginnings of the coinage of Celtic tribes in the southeastern Alps. – *Slovenská numizmatika* 18, 59–68.
 KOS, P. 2009, The Đurđevac Hoard. – In: J. van Heesch, I. Heeren (eds.), *Coinage in the Iron Age: Essays in Honour of Simone Scheers*, 289–311, London.
 KOS, P. 2010, Celtic tetradrachms of 'Kugelreiter' type. – *Revue belge de numismatique et de sillographie* 156, 73–102.
 KOS, P. 2012, The VES· group – the earliest Tauriscan tetradrachms. – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 45, 351–358.
 KOS, P. 2013, Silver fractions of the 'Kugelreiter' tetradrachms (Mali srebrniki tipa 'jezdec s trirogljno čelado'). – *Arheološki vestnik* 64, 353–366.
 KOS, P., I. MIRNIK 1999, The Ribnjačka Hoard (Bjelovar, Croatia). – *Numismatic Chronicle* 159, 298–306 + pls. 28–33.
 KOS, P., I. MIRNIK 2011, Coin hoards from Croatia. XVII. The Križovljan (Varaždin) hoard of Celtic tetradrachms (1843). – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 44, 77–130.
 KOS, P., A. ŠEMROV 2003, Skupna najdba keltskih in rimskih novcev v reki Ljubljanici: Doprinosi h kronologiji

- novcev plemena Tavriskov / A hoard of Celtic and Roman coins from the Ljubljanica River. A contribution to the chronology of the coinage of the Taurisci. – *Arheološki vestnik* 54, 381–395.
- KOS, P., B. ŽBONA TRKMAN 2009, A Hoard of Roman Republican and Norican coins from the vicinity of Kobarid / Zakladna najdba rimskih republikanskih in noriških novcev iz okolice Kobarida. – *Arheološki vestnik* 60, 271–282.
- KOSTIAL, M. 1997, *Kelten im Osten. Gold und Silber der Kelten in Mittel- und Osteuropa. Sammlung Lanz.* – München.
- KOTHE, H. 1970, Apollons ethnokultureller Herkunft. – *Klio* 52, 205–230.
- LA TOUR, H. de 1892, *Atlas des monnaies gauloises.* – Paris.
- LE RIDER, G. 1977, *Le monnayage d'argent et dor de Philippe II frappé en Macédoine de 359 à 294.* – Paris.
- LIŠČIĆ, V. 1957, Nalaz barbarskog novca u selu Ribnjačka. – *Numizmatičke vijesti* 8–9, 1–11.
- LOVENJAK, M. 2003, Rimski napisi iz Celja, najdeni med 1991 in 2003 / Die römischen Inschriften von Celje, gefunden in den Jahren 1991 bis 2003. – *Arheološki vestnik* 54, 331–368.
- MACKENSEN, M. 1975, The state of research on the 'Norican' silver coinage. – *Word archaeology* 6/3, 249–275.
- MARCER, J. 2005, Zu neuen Münzlegenden der ersten norischen Tetradrachmenserie. – *Numismatische Zeitschrift* 113–114, 77–83.
- MIRNIK, I. 1981, *Coin hoards in Yugoslavia.* – BAR. International Series 95.
- MIRNIK, I. 2008, Die keltischen Münzen in Nordkroatien. – In: *Dreitausend Jahre Vorgeschichte. Meisterwerke der Metallzeit im kontinentalen Kroatien*, 116–123, 188–190 (cat. nos. 109–124), Eberdingen.
- MIŠKEC, A. 2012, Hoards of the Roman Period in Slovenia from the 2nd Century BC to the 2nd Century AD. – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 45, 379–389.
- MORRIS, F. M. 2013, Cunobelinus' Bronze Coinage. – *Britannia* 44, 27–83.
- MULLEN, A. 2013, *Southern Gaul and the Mediterranean. Multilingualism and Multiple Identities in the Iron Age and Roman Periods.* – Cambridge.
- MURET, E., M. A. CHABOUILLET 1889, *Catalogue les monnaies gauloises de la Bibliothèque nationale.* – Paris.
- OLMSTED, G. 1994, *The Gods of the Celts and the Indo-Europeans.* – Budapest.
- OSMUK, N. 1987, Die Bronzeplastik aus Kobarid. Kulturgeschichtliche Bedeutung Kobarider Gruppe kleiner Bronzeplastik und ein Datierungsversuch. – *Archaeologia Jugoslavica* 24, 57–79.
- OSMUK, N. 1997, Kobarid od prazgodovine do antike. – In: *Kobarid*, 9–16, Kobarid.
- PAVLOVSKA, E. 2008, *Monetite na Pajonija od Numizmatičkata zbirka na NBRM / The coins of Paeonia from the Numismatic Collection of NBRM.* – Skopje.
- PINK, K. 1937, Keltisches Silbergeld in Noricum. – *Wiener Prähistorische Zeitschrift* 24, 42–76 + T. I–II.
- PINK, K., 1939, *Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn.* – *Dissertationes Pannonicae* 2/15.
- PINK, K. 1957, Der Turnierreiter. Eine päonisch-makedonische Tetradrachme mit illyrischer Inschrift. – *Numismatische Zeitschrift* 77, 7–17.
- PLESNIČAR-GEC, L. 1991–1992, Bronasti statueti iz Emone (Bronze statuettes from Emona). – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 24–25 (1992), 49–54.
- POKORNY, J. 1959, *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch.* – Bern.
- PUHAR, J., A. PLETERSKI 2005, Krkavški Kamen v ustnem izročilu in v sklopu obredne prostorske structure / The Stone of Krkavče in Oral Tradition and the Context of Ritual Landscape Structure. – *Studia mythologica Slavica* 8, 57–74.
- PUŠ, I. 1968, Rimaska statueta iz dvorišča SAZU v Ljubljani (La statuette romaine de la cour de l'Académie Slovène des Sciences et des Arts). – *Arheološki vestnik* 19, 415–418.
- REINACH, S. 1897, *Répertoire de la statuaire grecque et romaine.* Vol. 2.1. – Paris.
- SCHERRER, P. 2002, Vom regnum Noricum zur römischen Provinz: Grundlagen und Mechanismen der Urbanisierung. – In: M. Šašel Kos, P. Scherrer (eds.), *The Autonomous towns of Noricum and Pannonia / Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien.* Noricum, Situla 40, 11–70.
- SIVEC, I., B. DIRJEC 1998, *Iz Vulkanove delavnice / The Bronze Treasures of Emona.* – Ljubljana.
- SOURVINOU INWOOD, C. 1995, 'Reading' Greek Death to the End of the Classical Period. – Oxford.
- STROBEL, K. 2014, Vorrömischer und frühromischer Geldverkehr in Noricum: Fragen und Tendenzen. – In: M. Alam, H. Emmerig, R. Harreither (eds.), *Akten des 5. Österreichischen Numismatikertages, Enns, 21.–22. Juni 2012*, 67–99, Forschungen in Lauriacum 15.
- ŠAŠEL KOS, M. 1999, *Pre-Roman Divinities of the Eastern Alps and Adriatic.* – Situla 38.
- ŠAŠEL KOS, M. 2000, Sacred Places and Epichoric Gods in the Southeastern Alpine Area – Some Aspects. In C. Delplace, F. Tassaux (eds.), *Les cultes polythéistes dans L'Adriatique romaine*, Études 4, 27–51, Bordeaux.
- ŠAŠEL KOS, M. 2001, Belin. – *Studia mythologica Slavica* 4, 9–16.
- TADIN, L. 1979, *Sitna rimska bronzana plastika u jugoistočnom delu provincije Panonije.* – Beograd.
- TAGLIAFERRI, A. 1986, *Coloni e legionari romani nel Friuli celtico.* Vol. 1: *Testi.* – Udine.
- TAGLIAFERRI, A. 1988, *Coloni e legionari romani nel Friuli celtico.* Vol. 2: *Documenti.* – Udine.
- TORBÁGY, M. 2014, The 'Raven Deity' – an interpretation of a Celtic coin from Transdanubia. – In: K. T. Biró, A. Markó, K. P. Bajnok (eds.), *Aeolian Scripts. New Ideas on the Lithic World. Studies in Honour of Viola T. Dobosi*, 175–182, Budapest.
- WRIGHT, R. P. 1962, Roman Britain in 1961: I. Sites Explored: II. Inscriptions. – *Journal of Roman Studies* 52/1–2, 160–199.
- ZIEGAUS, B. 2010, *Keltengeld. Münzen der Kelten und angrenzender nichtgriechischer Völkerschaften. Sammlung Christian Flesche.* – München.
- ŽBONA-TRKMAN, B. 1983, Bronast kipec iz Sežane (La statueta di bronzo di Sežana). – *Goriški Letnik* 10, 33–37.
- ŽUPANČIČ, M. (ed.) 2008, *Krkavčanski kamen.* – *Histria colloquium* 1, Koper.

Apolon Belenos na novcu Norika i Tauriska

Sažetak

Prikaz glave na aversu noričkog i taurišćanskog novca često se usputno interpretira kao prikaz Apolona. Glavni argument za takvu interpretaciju su prikazi Apolona na predloženim prototipovima za norički i taurišćanski novac. Kovničarski autoriteti najvjerojatnije su poznavali identitet božanstva prikazanog na novcu kojeg su imitirali, ali su ga interpretirali kao svog lokalnog boga Belena/Belina. Identifikacija Apolona s tim lokalnim božanstvom sveprisutna je u keltskom svijetu, a najuvjerljiviji primjeri dolaze upravo iz Norika i s područja Akvileje. Ne čudi stoga što su lokalni

keltski kovničarski autoriteti odlučili na svojem novcu prikazati upravo svojeg “nacionalnog” boga, čije je štovanje potvrđeno posvetnim natpisima, postojanjem svetišta, u literarnim izvorima te, možda, kulturnoj plastici.

Tomislav Bilić
Arheološki muzej u Zagrebu
Trg Nikole Šubića Zrinskog 10
HR-10000 Zagreb
tbilic@amz.hr

Ostanki kvartarnih sladkovodnih rib z Ljubljanskega barja in iz Križne jame iz paleontoloških zbirk Prirodoslovnega muzeja Slovenije

Quaternary fish remains from the Ljubljansko barje and Križna jama in the paleontological collections of the Slovenian Museum of Natural History

Matija KRIŽNAR, Olexandr M. KOVALCHUK

Izvleček

Ribe so gotovo pomenile vsaj majhen delež v prehrani ljudi, ki so prebivali na osrednjem slovenskem ozemlju. To dokazujejo tudi najdbe njihovih ostankov iz pleistocenskih in holocenskih (kvartarnih) plasti nekaterih arheoloških in paleontoloških najdišč. Zelo malo prispevkov obravnava kvartarne ostanke rib, še manj jih te tudi slikovno prikazuje in opredeljuje. V prispevku želimo prikazati najdbe, ki so shranjene v paleontoloških zbirkah Prirodoslovnega muzeja Slovenije in prihajajo z najdišč na Ljubljanskem barju (Opekarna pri Vrhniki, Breg pri Škofljici, Dežmanova kolišča pri Igu) in iz Križne jame na Notranjskem. Na osnovi ostankov smo iz pleistocenskih glin pri Vrhniki določili ostanke ščuke (*Esox lucius*). Z mezolitskega najdišča Breg pri Škofljici smo določili ostanke ščuke (*Esox lucius*), soma (*Silurus glanis*) in smuča (*Sander lucioperca*). Iz bakreno- in bronzastodobnih (holocenskih) plasti na Ljubljanskem barju (Dežmanova kolišča pri Igu) smo določili ostanke ščuke (*Esox lucius*). Najbolj enigmatični pa so ostanki krapa (*Cyprinus carpio*) iz Križne jame, saj gre za nenavadno najdišče rib. Verjetno jih lahko povežemo z obiski ljudi v bronzasti dobi ali še mlajših obdobjih.

Ključne besede: Slovenija, Ljubljansko barje, Križna jama, pleistocen, mezolitik, bakrena doba, arheozoologija, sladkovodne ribe

Abstract

Fish certainly represent at least a small proportion of the diet of the people who lived in the central Slovenian territory in the past. This is proven by their skeletal remains from Pleistocene and Holocene (Quaternary) layers at several archaeological and paleontological sites. Very few publications deal with the Quaternary remains of fish, and even fewer also depict them visually and define them. In this article we aim to present finds that are stored in the paleontological collections of the Slovenian Museum of Natural History and come from sites in the Ljubljansko barje (Opekarna near Vrhnika, Breg near Škofljica, Dežmanova kolišča/Dežman pile-dwellings near Ig) and from the Križna jama cave in the Notranjska region. Remains from Pleistocene clays near Vrhnika included bones of northern pike (*Esox lucius*). The Mesolithic site of Breg near Škofljica resulted in the remains of northern pike (*Esox lucius*), sheatfish (*Silurus glanis*), and zander (*Sander lucioperca*). From Copper and Bronze Age (Holocene) layers in the Ljubljansko barje (Dežman pile-dwellings at Ig) came remains of northern pike (*Esox lucius*). The most enigmatic are the remains of common carp (*Cyprinus carpio*) from Križna jama, because it is an unusual site to find fish. They can probably be related to visits by people in the Bronze Age or even later periods.

Keywords: Slovenia, Ljubljansko barje, Križna jama cave, Pleistocene, Mesolithic, Copper Age, archaeozoology, freshwater fish

UVOD

Kvartarni ostanki sladkovodnih rib kostnic so v Sloveniji maloštevilni. Največ ribjih ostankov so odkrili v holocenskih plasteh ob različnih izkopavanjih na Ljubljanskem barju, medtem ko so poročila o pleistocenskih izjemno redka. Vzroke za slabo poznavanje kvartarnih rib lahko pripišemo tehnikam izkopavanj (predvsem v preteklosti) in tudi težjemu taksonomskemu prepoznavanju skromnih ostankov rib. V prispevku želimo predstaviti nekatere neobjavljene ostanke kvartarnih (pleistocenskih in holocenski) rib z najdišč na Ljubljanskem barju in iz Križne jame. Primerki so shranjeni v različnih paleontoloških zbirkah Prirodoslovnega muzeja Slovenije (v nadaljevanju: PMS) in so bili zbrani v različnih obdobjih med letoma 1875 in 1940. Pri določevanju ribjih ostankov smo si poleg primerjalnega gradiva pomagali še z elektronskimi osteološkimi bazami (*OsteoBase* – Terцерie et al. 2015; glej *sl. 1*) in Lepiksaar (1994).

Ribja vrsta Fish species	Št. primerka v <i>OsteoBase</i> Specimen No. in <i>OsteoBase</i>
<i>Perca fluviatilis</i> Linnaeus, 1758	PB-D-25
<i>Esox lucius</i> Linnaeus, 1758	PB-D-1
<i>Squalius cephalus</i> (Linnaeus, 1758)	PB-D-20

Sl. 1: Seznam primerjalnega materiala.

Fig. 1: List of comparative material.

(po /after: *OsteoBase*, Terцерie et al. 2015)

OBJAVLJENE NAJDBE KVARTARNIH RIB V SLOVENIJI

Pregled do sedaj objavljenih ribjih najdb lahko pričnemo z ostanki iz najstarejših pleistocenskih plasti. Cimerman (1965) poroča o večjem številu primerkov kleničev iz pleistocenske gline pri Bobovku blizu Kranja. Najdene primerke je Gaudant (1978) raziskal in pripisal vrsti kleniča *Leuciscus leuciscus*. Ribe so kronološko uvrstili v riško dobo (mlajši del srednjega pleistocena). O pleistocenskih ribjih ostankih, brez natančne taksonomske opredelitve, poročata S. in M. Brodar (1983, 91), ko podajata seznam favne iz Potočke zijalke. Glede na položaj ribjih ostankov (najdeni so bili v plasteh 8–9) so ti zagotovo pleistocenske starosti (zgodnji würm). Kot navajata S. in M. Brodar (1983, 99), naj bi najdbe

sodile med würm I (plast 9) in würm I/II (plast 8). O dveh cikloidnih ribjih luskah iz würmskih plasti (plast 6) Divjih bab I poročajo tudi Paunović, Culiberg in Turk (2002, 206, sl. 1).

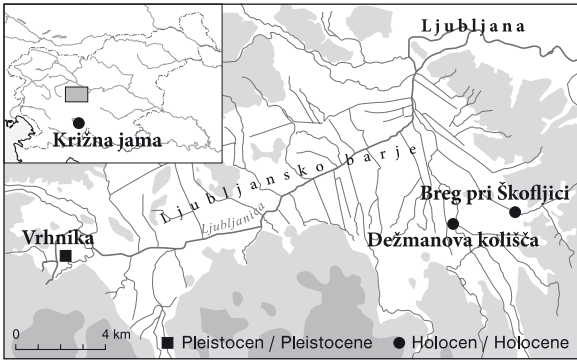
Veliko poročil o ostankih rib (ter tudi o drugi favni: Drobne 1973; Toškan, Dirjec 2006a; 2006b; Janžekovič, Malez, Velušček 2005; Toškan 2008; Velušček, Toškan, Čufar 2011, 58–59, 62–63) prihaja z arheoloških najdišč Ljubljanskega barja. Med prvimi o ostankih rib poroča Dežman (Deschmann 1875, 282), ko povzema svoja izkopavanja bakrenodobnih/bronastodobnih kolišč pri Igu. Omenja velike primerke čeljustnic ščuk, zobe krapov in velike poklopce (*operculum*) somov. Dežmanovo navajanje rib z arheoloških najdišč je povzel tudi Rakovec (1955, 61, 62). Največ o ribah z arheoloških najdišč na Ljubljanskem barju pišejo Velušček et al. (2004) in Govedič (2004; 2005; 2006). Navedeni raziskovalci omenjajo ostanke krapa (*Cyprinus carpio*), rdečeperke (*Scardinius erythrophthalmus*), navadnega ostriža (*Perca fluviatilis*), ščuke (*Esox lucius*), rdečoeko (*Rutilus rutilus*) in somov (*Silurus glanis*). S kolišča Založnica pri Blatni Brezovici Velušček, Toškan in Čufarjeva (2011, 58) poročajo le o najdbi ribjega vretenca, ki ne dopušča ožje taksonomske opredelitve. Pavšič in Dirjec (2004) pišeta tudi o nenavadni najdbi repne bodice morskega skata rodu *Myliobatis*, izkopanega na kolišču Hočevarica pri Verdu na Ljubljanskem barju (1. polovica 4. tisočletja pr. n. št.).

Tudi arheološke plasti nekaterih jam in spodmolv na Krasu vsebujejo ostanke rib (sladkovodnih in morskih). Turk et al. (1993, 73) omenjajo redke taksonomsko neopredeljene ostanke iz neolitskih/eneolitskih plasti Podmola pri Kastelcu. Paunovićeva (2004) poroča o tridesetih ostankih rib iz mezolitskih plasti Viktorjevega spodmola. En zob je pripisala rodu *Squalius*, preostale najdbe pa verjetno pripadajo družini Cyprinidae (Paunović 2004, 109). Iz mezolitskih plasti Male Triglavce Turk (2004a, 200) omenja dve luski, devet vretenc in štiri zobe rib, brez natančnih taksonomskih opredelitev.

OSTANKI RIBJE FAVNE IZ ZBIRK PRIRODOSLOVNEGA MUZEJA SLOVENIJE

V paleontoloških zbirkah Kustodiata za geologijo PMS hranimo več ostankov kvartarnih (pleistocenskih in holocenskih) rib.¹ Vsi na tem

¹ Pregledano je bilo gradivo (zbirke), kjer so ostanki dokumentirani v evidencah (inventarne knjige).

Sl. 2: Najdišča obravnavanih pleistocenskih in holocenskih ostankov rib. Ljubljansko barje in Križna jama.

Fig. 2: The location of sites with Pleistocene and Holocene fish remains discussed in the article. Ljubljansko barje and the Križna jama cave.

mestu predstavljeni primerki so prvič objavljeni. Izhajajo z različnih arheoloških in paleontoloških najdišč na Ljubljanskem barju, dva ostanka pa sta iz Križne jame (sl. 2).

Okolica Iga (Dežmanova kolišča)

Največ ostankov rib, ki jih hrani PMS, izhaja iz okolice Iga na Ljubljanskem barju (sl. 2). Skupaj je ohranjenih devet ostankov, med katerimi so tudi močno poškodovani in težko določljivi primerki. Glede na zapise v inventarni knjigi Glavne paleontološke zbirke so bili izkopani leta 1875 na enem od Dežmanovih kolišč (verjetno I. Dežmanovo kolišče; Kos 1978, 43) in jih tako okvirno datiramo v čas od 2.800 do 2.400 pr. n. št. (Velušček 2014, 632–641; Velušček, Čufar 2014, 42–46).

Opis primerkov:

Esox lucius (LINNAEUS, 1758)

Ostanki pripadajo ščuki (*Esox lucius*). Ohranjene so štiri velike spodnje čeljustnice (*os dentale*) s posamezno ohranjenimi zobmi (inv. št. 1234/1-4) (sl. 3). Čeljustnice imajo odlomljene spodnje procesuse (*processus aboralis inferior*).

Tudi preostali ostanki pripadajo ščuki (inv. št. 1315/1-4)² (sl. 4), med drugim dva ostanka kvadrata (*quadratum*) (sl. 4: 1–2) in večji fragment kosti, ki bi lahko pripadala zgornji čeljustnici (*maxillare*) (sl. 4: 3).

² Opisani ostanki imajo različne oznake, nekateri imajo inventarne številke (zbirke), drugi le npr. delovne evidenčne številke.

Breg pri Škofljici

Mezolitško najdišče Breg pri Škofljici (sl. 2; kronološki okvir podan spodaj) so arheološko raziskali sredi osemdesetih let 20. stoletja (Frelih 1986; Josipovič 1989). Pregled favne (sesalcev) z najdišča je opravila Poharjeva (1984), ki pa ne omenja ribjih ostankov. Šele pregled zbirke kostnih ostankov z Brega v Paleontološko-osteološki zbirki PMS je pokazal, da so izkopavalci naleteli tudi na štiri ostanke rib. Po priloženih lističih (zapisi ob kostnih ostankih) naj bi bili odkriti v plasteh 3 in 3a v sondah I. in II.

Opis primerkov:

Esox lucius (LINNAEUS, 1758)

Ščuki smo pripisali en zob (oznaka B 29/13). Višina ohranjenega zoba je 11,5 mm. Po obliki se popolnoma ujema z zobmi ščuk z Dežmanovih kolišč (glej zgornje besedilo). Zob ima močan koreninski del, krona zoba je labialno-lingvalno sploščena in z mezialnima robovoma, ki se pričneta sredi krone in potekata do vrha (sl. 5: 1).

Silurus glanis (LINNAEUS, 1758)

Iz plasti 3 izhaja tudi večje vretence, od katerega se je ohranilo le telo (*corpus vertebrae*; sl. 5: 2). Po obliki je najbolj podobno vretencem somov (*Silurus glanis*), temu smo ga tudi pripisali. Za katero vretence gre, pa zavoljo poškodb ne moremo z zanesljivostjo ugotoviti.

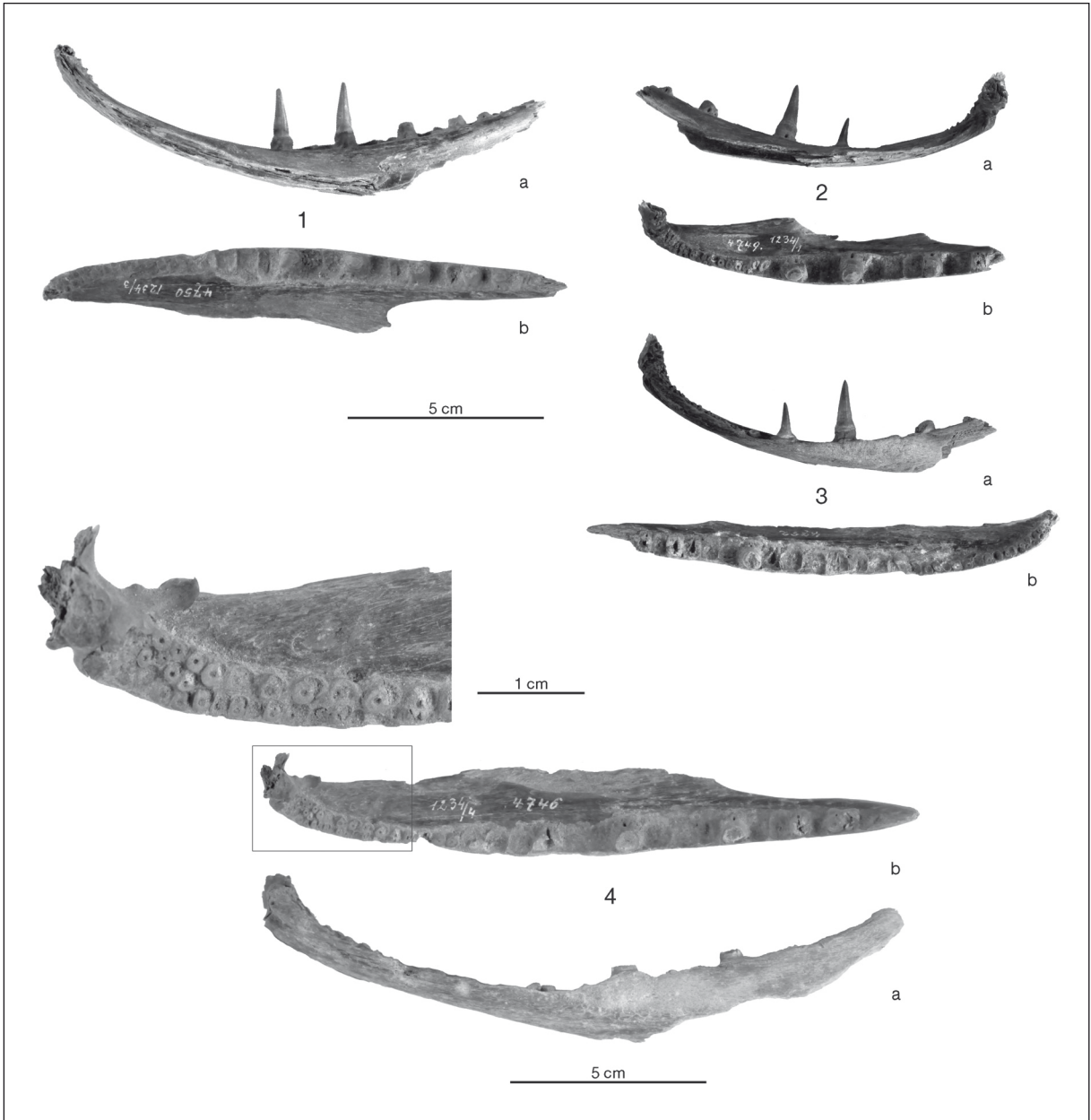
Sander lucioperca (LINNAEUS, 1758)

Poleg opisanega vretenca sta bili na Bregu odkriti še dve ribji vretenci (sl. 5: 3,4). Obe imata ohranjeno zgolj telo (*corpus vertebrae*) in smo ju po morfologiji pripisali smuču (*Sander lucioperca*).

Časovni okvir

Radiokarbonska datacija oglja iz plasti 3a je dala starost 6.830 ± 150 BP,³ kar pomeni čas prehoda iz mezolitika v neolitik, tj. čas t. i. neolitizacije (Turk 2004b, 66). Takšna časovna opredelitev pa je precej mlajša od ocen, pridobljenih na podlagi analize arheološkega inventarja (kastelnovjen; Frelih 1986, 32–33; Turk 2004b, 64–66) in paleobotaničnih najdb (okvirno 6.000–7.000 pr. n. št.; Pohar 1984, 19). Arheološko je najdišče kot mezolitško opredelil tudi Josipovič (1989). Iz napisanega izhaja, da je stanje problematično in kliče po novih raziskavah (Turk, 2004b, 66).

³ Rudjer Bošković (Zagreb), vzorec Z-1421; oglje.

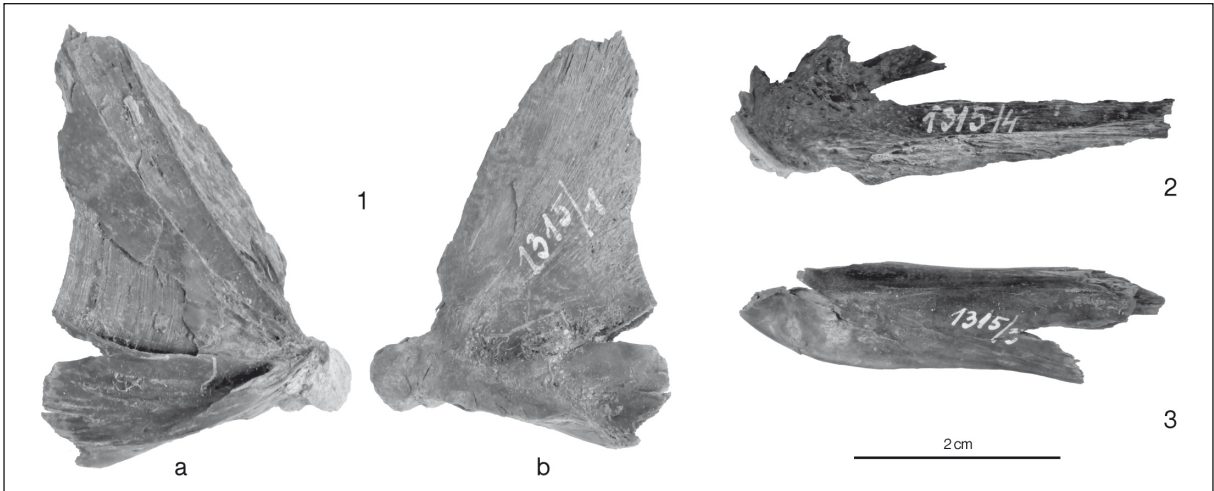

Sl. 3: Odlomki spodnjih čeljustnic ščuke (*Esox lucius*). Ljubljansko barje, I. Dežmanovo kolišče pri Igu.
 Fig. 3: Remains of dentaries from northern pike (*Esox lucius*). Ljubljansko barje, the first Dežman pile-dwelling near Ig.
 (Prirodoslovni muzej Slovenije. Zbirka / Collection. 1 [1234/3]; 2 [1234/1]; 3 [1234/2]; 4 [1234/4])

Razprava

Opisani ostanki z Brega pri Škofljici spadajo med značilno ribjo favno, ki je živel še v mlajših obdobjih. Kostni ostanki so verjetno najstarejši poznani ostanki soma na Ljubljanskem barju in verjetno tudi v Sloveniji. Najbolj presenetljiva je najdba ostankov smuča, ki pomeni sploh prvo (sub)fossilno najdbo teh rib v Sloveniji.

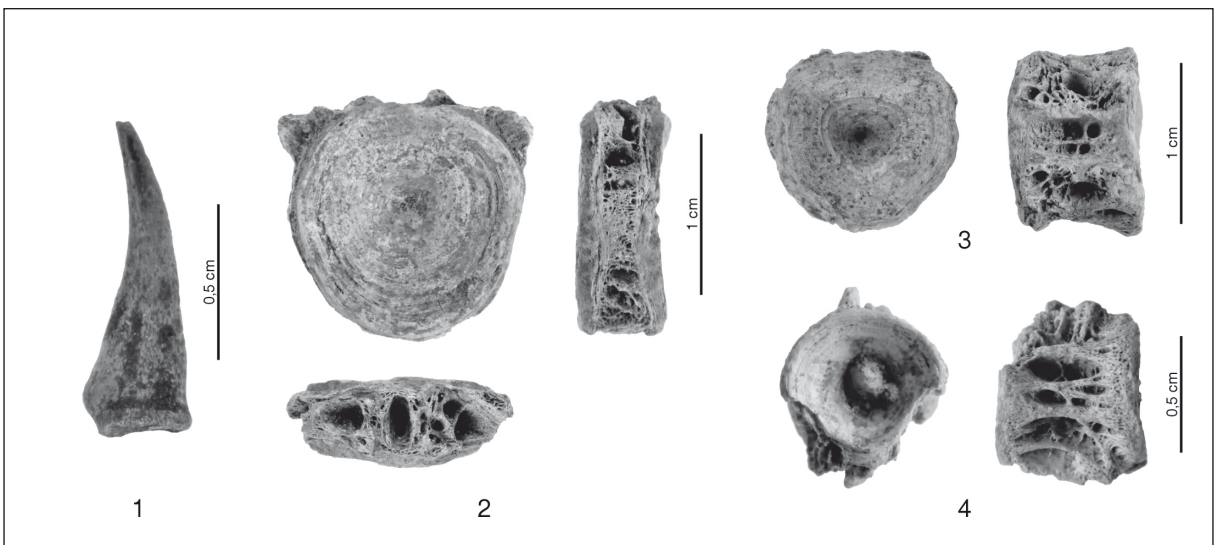
Ali sodijo opisane ribe tudi v prehrano takratnih ljudi, na podlagi skromnih ostankov težko potrdimo, čeprav te možnosti ne izključujemo. Mezolitski lovci so gotovo lovili vse omenjene ribe v jezerih in rekah. Z evropskih mezolitskih najdišč omenjata soma, ščuko in mnoge druge ribe tudi Dinu (2010) in Le Gall (2010).

Sl. 4: Ostanki ščuke (*Esox lucius*). Ljubljansko barje, I. Dežmanovo kolišče pri Igu. 1,2 – kvadrat (*quadratum*); 3 – lobanjska kost ? (*maxillare* ?).

Fig. 4: Remains of northern pike (*Esox lucius*). Ljubljansko barje, the first Dežman pile-dwelling near Ig. 1,2 – quadrate (*quadratum*); 3 – bone from cranium ? (*maxillare* ?).

(Prirodoslovni muzej Slovenije. Zbirka / Collection. 1 [1315/1]; 2 [1315/4]; 3 [1315/3])

Sl. 5: Ribji ostanki. Ljubljansko barje, Breg pri Škofljici. 1 – zob ščuke (*Esox lucius*); 2 – vretence soma (*Silurus glanis*); 3,4 – vretenci smuča (*Sander lucioperca*).

Fig. 5: Fish remains. Ljubljansko barje, Breg near Škofljica. 1 – tooth of northern pike (*Esox lucius*); 2 – vertebrae of sheatfish (*Silurus glanis*); 3,4 – vertebrae of zander (*Sander lucioperca*).

(Prirodoslovni muzej Slovenije. 1 [evid. št. B 29/13]; 3 [evid. št. / no. B39-2]; 2,4 [brez evid. št. / no. inv. no.]

Vrhnika

V preteklosti so v neposredni bližini Vrhnike (sl. 2) delovale mnoge opekarne (Rakovec 1955). V glavni paleontološki zbirki PMS hranimo večji ostanek ribje glave (inv. št. 1095). Na starem priloženem lističu je bilo zapisano, da je bil ostanek najden v opekarni pri Vrhniki (zapis: "Ziegelgrube in Oberleibach").

Opis primerka:

Esox lucius (LINNAEUS, 1758)

Ohranjen je večji del lobanje (*cranium*), a so mnoge kosti močno poškodovane (sl. 6). Poněkod so se ohranili le odtisi kosti. Kostni odtisi so ohranjene v sivozelene glini in na zraku hitro razpadajo, zato nadaljnja preparacija ni mogoča. Najbolj so na ostanku opazne spodnji čeljustnici (*os dentale*), zgornji čeljustnici (*maxillare*), čelnica (*os frontale*)

Sl. 6: Glava ščuke (*Esox lucius*). Ljubljansko barje, glinokop pri Vrhniki (stara opekarna). a,b – stranski pogled (b: s puščico so označeni položaji nekaterih zob v spodnji čeljustnici); c – pogled od zadaj; d – pogled od zgoraj; e – pogled od spodaj.
 Fig. 6: Skull of northern pike (*Esox lucius*). Ljubljansko barje, Vrhnika clay pit (old brickwork). a,b – lateral view (b: some teeth are marked with arrows); c – posterior view; d – dorsal view; e – ventral view.
 (Prirodoslovni muzej Slovenije. Zbirka / Collection, inv. št. / inv. no. 1095)

brst. = škržni žarki / brachiostegeal rays; – **dn.** = spodnja čeljustnica / dentary (*os dentale*); – **fr.** = čelnica / frontal (*os frontale*); – **pop.** = predpokopec / preopercular (*preoperculum*); – **mx.** = zgornja čeljustnica / maxilla (*maxilla*)

in še nekatere druge kosti. Na spodnjih čeljustih so vidni odtisi koničastih zob (sl. 6: 2). Primerek je bil med procesom fosilizacije (sedimentacije) nekoliko deformiran, saj je kot med položajem čeljustnice in frontalnim delom lobanje zelo strm.

Časovni okvir

Starost glin iz okolice Vrhnike (in njenih opekarn) so določili na osnovi pelodnih analiz in najdbe rogovja severnega jelena (*Rangifer* sp.). O najdbi ostankov severnega jelena iz okolice Vrhnike (iz

Petričeve opekarn) poroča že Seidl (1912), ki zjih datira v "četrto poledenitev" oziroma würm (ib., 273). Isto rogovje obravnava Rakovec (1955) ter mu pripisuje pleistocensko starost. Podobne profile pleistocenskih glin omenja tudi iz drugih dveh opekarn (ib., 46–47). Mlajšepleistocensko oziroma würmsko starost glin iz vrhniških opekarn je s pelodnimi analizami določil Šerclj (1962). Isti avtor opiše še profil glin (1963, 378), kjer opozori na prisotnost alpske drežice (*Selaginella selaginoides*) kot indikator stadijalnih podnebnih razmer. Na podlagi omenjenih raziskav lahko potrdimo, da je ostanek ščuke iz okolice Vrhnike mlajšep-

istocenske starosti (würm). Vrhniško opekarno kot plano najdišče omenja Josipovič (1989, 22), ki arheološke najdbe datira v würm III in jih uvršča v tardigravetjen.

Razprava

Primerek glave ščuke je ležal v mastni sivozeleni glini. Med fosilizacijo je kostno tkivo delno nadomestil mineral vivianit. Podobno vrsto mineralizacije kosti (fosilizacije) poznamo tudi pri nekaterih subfosilnih ostankih sesalcev na Ljubljanskem barju, našli pa so jih tudi na najdišču mamuta pri Nevljah (Pavčič, Herlec 2006).

Križna jama

V osteološkem delu paleontoloških zbirk PMS smo med gradivom našli ostanke krapa *Cyprinus caprio* (podarjena osteološka zbirka Oddelka za geologijo, oznaka ostankov pod št. 1018). Po zapisu ob priloženem lističu sta bila primerka najdena v Križni jami (sl. 2). Odkril in podaril naj bi ju Ivan Dolar⁴, dne 26. avgusta 1935. Drugih podatkov o najdišču oziroma natančnejši lokaciji v Križni jami ni. Zapis, da je Ivan Dolar najditelj, gotovo drži, saj je redno obiskoval in raziskoval Križno jamo (Novak 1988). Dolar je odkril vrsto arheoloških in paleontoloških najdb (Mihevc 1992; Rakovec 1933). Najdišče v Križni jami je nekoliko nenavadno, a lahko izvor ribjih ostankov povežemo z arheološkimi najdbami, ki jih omenja Bavdkova s sodelavci (Bavdek et al. 2009, 20). Avtorji omenjajo najdbe iz mezolitika (sekira iz jelenovega rogovja), bakrene in bronaste dobe ter mlajših obdobij (ib., 23).

Opis primerkov:

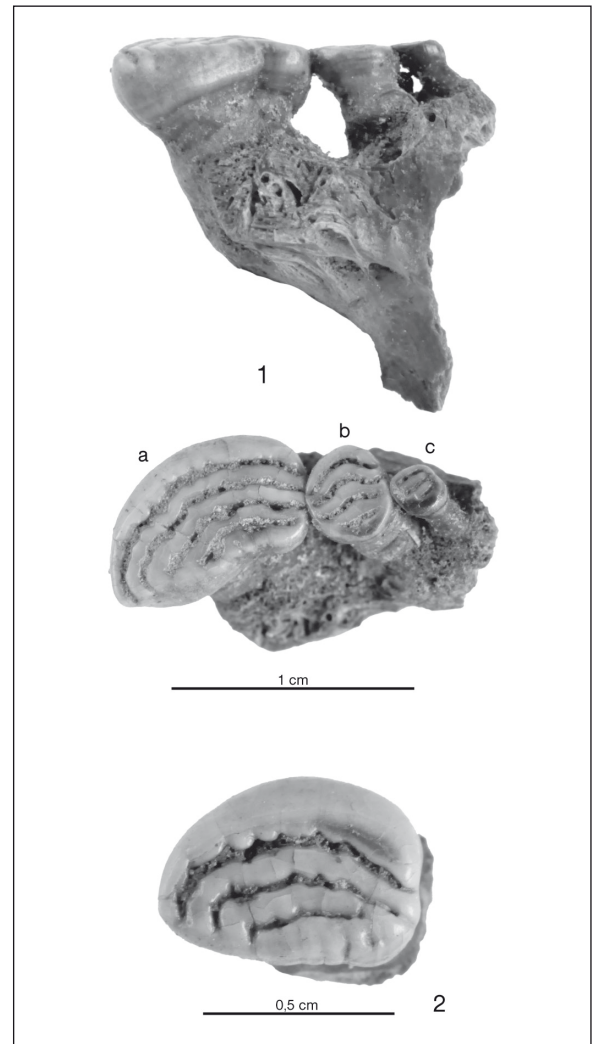
Cyprinus carpio (LINNAEUS, 1758)

Iz Križne jame izhajata dva ostanke krapov (*Cyprinus carpio*). Prvi ostanek je del desne goltne kosti (*os pharyngicus interius*) s še ohranjenimi tremi goltnimi zobmi (sl. 7: 1). Dolžina največjega zoba je 8,5 mm. Ohranjeni zobje so iz zunanje (glavne), srednje in stranske (zunanje) vrste, kot so jih opredelili Gaudant in sodelavci (Gaudant,

García-Alix, Freudenthal 2014). Posamično se je ohranil še goltni zob, ki je verjetno pripadal drugemu osebkju (sl. 7: 2). Gre za drugi zob glavne vrste (ib.). Njegova dolžina je približno 7 mm.

Časovni okvir

Ribje ostanke iz Križne jame je zelo težko datirati. Očitno niso bili zakopani v sediment, kar vidimo tudi na njihovi površini, kjer ni vidnih vložkov

Sl. 7: Zobje krapa (*Cyprinus carpio*). Križna jama. 1 – goltna kost z zobmi (a: zob iz glavne vrste; – b: zob iz srednje vrste; – c: zob iz stranske/zunanje vrste; terminologija po Gaudant et al. 2014); 2 – goltni zob (neopredeljena pozicija). Fig. 7: Remains of common carp (*Cyprinus carpio*). The Križna jama cave. 1 – left pharyngeal bone with teeth (a: main tooth row; – b: middle tooth row; – c: lateral tooth row; terminology after Gaudant et al. 2014); 2 – isolated pharyngeal tooth (position unknown). (Prirodoslovni muzej Slovenije. Zbirka / Collection, inv. št. / no. 1018)

⁴ Jamar Ivan Dolar (1900–1973) je intenzivno raziskoval jame med obema svetovnjima vojnama. Po njem se imenuje Dolarjeva jama pri Logatcu, v njej je odkril ostanke pleistocenskega nosoroga. Hrani jih Prirodoslovni muzej Slovenije.

sedimentov. Nekaj več drobcov sedimenta se je ohranilo le med lamelami na zgornji površini zobne krone. Najverjetneje lahko izključimo pleistocensko starost in njihovo povezavo z najdbami ostankov jamskih medvedov in druge favne (Pacher, Pohar, Rabeder [ur.] 2014). Ostanki rib in plodov drena (*Cornus mas*) ter ječmena (*Hordeum vulgare*), ki so bili najdeni sočasno (shranjeni v isti zbirki), bolj verjetno sovpadajo s prisotnostjo mezolitskih oz. bronastodobnih ljudi ali pa s še kasnejšimi obiski (Bavdek et al. 2009). Ostanki krapov iz Križne jame so torej najverjetneje holocenske starosti.

Razprava

Opisana ostanka krapa iz Križne jame spadata med zelo nenavadne najdbe, predvsem zaradi najdišča. Do sedaj so v Sloveniji ostanke krapov navajali le s holocenskih arheoloških najdišč na Ljubljanskem barju (Govedič 2004). O pojavu rodu iz miocena pišejo Gaudant in sodelavci (Gaudant, García-Alix, Freudenthal 2014), po njihovih navdah se vrsta *Cyprinus carpio* v Evropi pojavi v pliocenu. O pojavu pliocenskega krapa piše tudi Kovalchuk (2013). Razširjenosti krapa po nemških pleistocenskih in holocenskih najdiščih podaja tudi Böhme (1997). Ostanke zob krapa lahko povežemo s človekovim prehranjevanjem oziroma obrednim darovanjem hrane ali pa gre za ostanek plena zveri, ki so zahajale v jamo.

ZAKLJUČEK

Ostanki sladkovodnih rib so bili odkriti in raziskani na le redkih arheoloških najdiščih v Sloveniji. Največji del raziskanih najdb je z Ljubljanskega barja in redkih jamskih najdišč na Primorskem. Mnoge najdbe so ostale neraziskane ali pozabljene in prav iz zbirk Prirodoslovnega muzeja smo opisali nekatere takšne še neobjavljene primerke. Iz pleistocenskih plasti opekarne pri Vrhniki smo opisali ostanek glave ščuke (*Esox lucius*). Isto vrsto smo našli tudi v evidentiranem gradivu z mezolitskega najdišča Breg pri Škofljici, kjer so bila najdena vretenca soma (*Silurus glanis*) in smuča (*Sander lucioperca*). Iz holocenskih plasti Dežmanovih kolišč pri Igu (pozna bakrena doba) izhaja večja zbirka ostankov ščuk. V marsičem najzanimivejša in tudi najbolj presenetljiva pa je najdba zob holocenskega krapa (*Cyprinus carpio*) v Križni jami.

Dokumentirani in na novo opisani ostanki kvartarnih rib z omenjenih najdišč dobro dopolnjujejo karto razširjenosti sladkovodnih rib ob koncu pleistocena in do sredine holocena. Na osnovi opisov in ohranjenosti najdb težko ugotovimo, ali so ostanki rezultat ribolova ali živalskega plena. Pri raziskavi se je pokazala tudi problematika slovenske terminologije številnih pojmov pri osteologiji ribjih ostankov.

BAVDEK, A., A. MIHEVC, B. TOŠKAN, A. VELUŠČEK 2009, Arheološke najdbe iz Križne jame / Archaeological finds from Križna jama cave. – *Arheološki vestnik* 60, 17–31.

BÖHME, G. 1997, Fossile Fischfaunen aus dem jüngeren Känozoikum Deutschlands. – *Quartär* 47–48, 113–138.

BRODAR, S., M. BRODAR 1983, *Potočka zijalka. Visokohalpska postaja aurignacijskih lovcev (Potočka zijalka. Eine hochalpine Aurignacjägerstation)*. – Dela 1. razreda SAZU 24.

CIMERMAN, F. 1965, Fosilne ribe iz pleistocenske gline pri Bobovku. – *Proteus* 28/4–5, 124–126.

DESCHMANN, K. 1875, Die Pfahlbaufunde aus dem Laibacher Moore. – *Verhandlungen der k. k. geologischen Reichsanhalt* 15, 275–284.

DINU, A. 2010, Mesolithic fish and fishermen of the Lower Danube (Iron Gates). – *Documenta Praehistorica* 37, 299–310.

DROBNE, K. 1973, Favna koliščarskih naselbin na Ljubljanskem barju (Fauna der Pfahlbautensiedlungen auf dem Moor von Ljubljana). – *Arheološki vestnik* 24, 217–224.

FRELIH, M. 1986, Breg pri Škofljici – mezolitsko najdišče na Ljubljanskem barju (Breg bei Škofljica – Mesolithischer Fundort am Ljubljansko barje). – *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 14, 21–57.

GAUDANT, J. 1978, Sur la presence de *Leuciscus leuciscus* (L.) (Poisson teleosteen, cypriniforme) dans le Pleistocene de Bobovek (Slovenie, Yougoslavie) / O najdbi pleistocenskih rib vrste *Leuciscus leuciscus* (L.) v Bobovku pri Kranju. – *Razprave 4. razreda SAZU* 21/2, 48–57.

GAUDANT, J., A. GARCÍA-ALIX, M. FREUDENTHAL 2014, Occurrence of pharyngeal teeth of the carp, *Cyprinus Linnaeus* (Teleostei, Cyprinidae) in the Middle and Upper Miocene of Andalusia (southern Spain). A puzzling disconnected palaeobiogeographical distribution. – *Comptes Rendus Palevol* 14, 25–29.

- GOVEDIČ, M. 2004, Ribe na arheološkem najdišču Hočevarica / Fishes from the archaeological site at Hočevarica. – V / In: A. Velušček (ur. / ed.), *Hočevarica. Eneolitsko kolišče na Ljubljanskem barju / An eneolithic pile dwelling in the Ljubljansko barje*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 8, 133–151.
- GOVEDIČ, M. 2005, Krap na Ljubljanskem barju pred 5600 leti. – *Proteus* 67/6, 252–257.
- GOVEDIČ, M. 2006, Ostanki rib / Fish remains. – V / In: A. Gaspari (ur. / ed.), *Zalog pri Verdu. Tabor kamenodobnih lovcev na zahodnem robu Ljubljanskega barja / Zalog near Verd. A Stone Age hunters' camp at the western edge of the Ljubljansko barje*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 11, 195–197.
- JANŽEKOVIC, F., V. MALEZ, A. VELUŠČEK 2005, Najdbe ptičjih kosti s koliščarskih naselbin na Ljubljanskem barju (Finds of bird bones at pile-dwelling settlements in the Ljubljansko barje). – *Arheološki vestnik* 56, 49–58.
- JOSIPOVIČ, D. 1989, Paleolitska in mezolitska najdišča na prostem v Sloveniji. – *Zgodovinski časopis* 43, 17–24.
- KOS, J. 1978, Za stoletnico prvih arheoloških izkopavanj na Ljubljanskem barju. – *Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji* 6, 43–59.
- KOVALCHUK, O. M. 2013, History of the fossil carp fishes (Teleostei, Cyprinidae) in Ukraine. – *Acta Zoologica Cracoviensia* 56/1, 41–51.
- LE GALL, O. 2010, Influences des glaciaires/interglaciaires sur les ichtyofaunes des eaux douces européennes. – *Quaternaire* 21/3, 203–214.
- LEPIKSAAR, J. 1994, *Introduction to Osteology of Fishes for Paleo- and Archaeozoologists*. – Göteborg (http://media1.vgregion.se/vastarvet/gnm/pdf/Lepiksaar-Fishbone_manual_3rd_ed.pdf) [zadnji dostop / last checked 16. 12. 2015].
- MIHEVC, A. 1992, Brlog in Jama treh bratov pri Verdrenju. – *Dolenjski kras* 3, 41–44.
- NOVAK, D. 1988, Gradivo za slovensko speleološko biografijo z bibliografijo. – *Naše jame* 30, 36–37.
- PACHER, M., V. POHAR, G. RABEDER (ur. / eds.) 2014, Križna jama. Palaeontology, Zoology and Geology of Križna jama in Slovenia. – *Mitteilungen der Kommission für Quartärforschung* 21.
- PAUNOVIČ, M. 2004, Ostanki ektotermnih vretenčarjev v Viktorjevem spodmolu / Remains of Ectothermic Vertebrates in Viktorjev Spodmol. – V / In: Turk (ur. / ed.) 2004c, 108–113.
- PAUNOVIČ, M., M. CULIBERG, I. TURK 2002, Analysis of the content of hearths from the Mousterian site Divje Babe I (Slovenia). Scales and dermal plates of lower vertebrates, charcoal and fossilized wood / Analiza vsebine ognjišč musterjenskega najdišča Divje babe I (Slovenija). Luske in kožne ploščice nižjih vretenčarjev, oglje in fosiliziran les. – *Razprave 4. razreda SAZU* 43/2, 203–218.
- PAVČIČ, V., U. HERLEC 2006, Vivianit na premožu in v subfosilnih kosteh sesalcev. – *Scopolia. Supplementum* 3, 469–471.
- PAVŠIČ, J., J. DIRJEC 2004, Morski skat na Ljubljanskem barju / Sea ray in the Ljubljansko barje. – V / In: A. Velušček (ur. / ed.), *Hočevarica. Eneolitsko kolišče na Ljubljanskem barju / An eneolithic pile dwelling in the Ljubljansko barje*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 8, 152–154.
- POHAR, V. 1984, Favnistični ostanki mezolitske postaje na prostem Breg-Škofljica pri Ljubljani. – *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 12, 7–27.
- RAKOVEC, I. 1933, *Coelodonta mercki* Jäg. iz Dolarjeve jame pri Logatcu. – *Prirodoslovne razprave* 2, 5–41.
- RAKOVEC, I. 1955, Geološka zgodovina Ljubljanskih tal. – V / In: *Zgodovina Ljubljane* 1, 11–172, Ljubljana.
- SEIDL, F. 1912, Širokočelni los (*Alces latifrons*) v starejših diluvijalni naplavini Ljubljanskega barja. – *Carniolia* 4, 261–274.
- ŠERCELJ, A. 1962, O kvartarni vegetaciji na Slovenskem. – *Geologija* 7, 25–34.
- ŠERCELJ, A. 1963, Razvoj würmske in holocenske gozdne vegetacije v Sloveniji. – *Razprave 4. razreda SAZU* 7, 363–418.
- TERCERIE, S., P. BEAREZ, P. PRUVOST, N. BAILLY & R. VIGNES-LEBBE 2015, *OsteoBase*, World Wide Web electronic publication, 2015 (<http://osteobase.mnhn.fr>), version january 2015.
- TOŠKAN, B. 2008, Živalstvo v koliščarski dobi. – V / In: J. Pavšič (ur. / ed.), *Ljubljansko barje. Neživi svet, rastlinstvo, živalstvo, zgodovina in naravovarstvo*, 153–158, Ljubljana.
- TOŠKAN, B., J. DIRJEC 2006a, Ostanki sesalske favne na Resnikovem prekopu, Ljubljansko barje / Remains of Mammal Fauna at Resnikov Prekop, Ljubljansko Barje. – V / In: A. Velušček (ur. / ed.), *Resnikov prekop, najstarejša koliščarska naselbina na Ljubljanskem barju / Resnikov prekop, the oldest Pile-Dwelling Settlement in the Ljubljansko barje*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 10, 139–154.
- TOŠKAN, B., J. DIRJEC 2006b, Veliki sesalci / Large mammals. – V / In: A. Gaspari (ur. / ed.), *Zalog pri Verdu. Tabor kamenodobnih lovcev na zahodnem robu Ljubljanskega barja / Zalog near Verd. A Stone Age hunters' camp at the western edge of the Ljubljansko barje*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 11, 165–188.
- TURK, I. 2004a, Ostanki ektotermnih vretenčarjev / Remains of ectothermic vertebrates. – V / In: Turk (ur. / ed.) 2004c, 200.
- TURK, I. 2004b, Primerjave mezolitskih najdb v Viktorjevem spodmolu z izbranimi najdišči / Comparisons of Mesolithic finds in Viktorjev spodmol with selected sites. – V / In: Turk (ur. / ed.) 2004c, 62–71.
- TURK, I. (ur. / ed.) 2004c, *Viktorjev spodmol in Mala Triglavca. Prispevki k poznavanju mezolitskega obdobja v Sloveniji / Viktorjev spodmol and Mala Triglavca. Contributions to understanding the mesolithic period in Slovenia*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 9.
- TURK, I., Z. MODRIJAN, T. PRUS, M. CULIBERG, A. ŠERCELJ, V. PERKO, J. DIRJEC, P. PAVLIN 1993, Podmol pri Kastelec – novo večplastno arheološko najdišče na Krasu, Slovenija (Podmol near Kastelec – A New Multi-layered Archaeological Site on the Karst in Slovenia). – *Arheološki vestnik* 44, 45–96.
- VELUŠČEK, A. 2014, Absolutna kronologija slovenskega neo- in eneolitika – prispevek za razpravo / Absolute chronology of the Slovenian Neo- and Eneolithic – contribution to the discussion. – V / In: B. Teržan, M.

Črešnar (ur. / eds.), *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute dating of Bronze and Iron Ages in Slovenia*, Katalogi in monografije 40, 629–644.

VELUŠČEK, A., K. ČUFAR 2014, Kolišča na Ljubljanskem barju / Pile-dwellings at Ljubljansko barje. – V / In: S. Tecco Hvala (ur. / ed.), *Studia Praehistorica in Honorem Janez Dular*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 30, 39–64.

VELUŠČEK, A., K. ČUFAR, M. CULIBERG, B. TOŠKAN, J. DIREJC, V. MALEZ, F. JANŽEKOVIČ, M. GOVEDIČ 2004, Črešnja pri Bistri, novoodkrito kolišče na Ljubljanskem barju (Črešnja pri Bistri, a newly discovered pile-dwelling settlement in the Ljubljansko barje). – *Arheološki vestnik* 55, 39–54.

VELUŠČEK, A., B. TOŠKAN, K. ČUFAR 2011, Zaton kolišča na Ljubljanskem barju / The decline of pile-dwellings at Ljubljansko barje. – *Arheološki vestnik* 62, 51–82.

Quaternary fish remains from the Ljubljansko barje and Križna jama in the paleontological collections of the Slovenian Museum of Natural History

Summary

Introduction and the Quaternary fish record in Slovenia

Quaternary freshwater fish remains are relatively rare in Slovenia. Most of them are subfossil and were collected at archeological sites in the Ljubljansko barje (marshes). Pleistocene fish are documented only in a few caves and clay pits (*Fig. 1*).

The oldest Pleistocene fish remains in Slovenia, of the common dace (*Leuciscus leuciscus*), were found at Bobovek near Kranj in a clay pit (Cimerman 1965; Gaudant 1978). S. and M. Brodar (1983) listed some unidentified fish remains in cave deposits of the Würm age from Potočka zijalka. Holocene sites from the Ljubljansko barje are the richest and best documented in fish remains. Remains from Holocene strata are known from several pile-dwellings around Ig (Deschmann 1875), Hočevarica near Verd, and Založnica (Velušček, Čufar, Toškan 2011). Fish bones from these sites belonged to the common carp (*Cyprinus carpio*), common rudd (*Scardinius erythrophthalmus*), European perch (*Perca fluviatilis*), northern pike (*Esox lucius*), common roach (*Rutilus rutilus*), as well as sheatfish (*Silurus glanis*). Some fish remains were also documented by Turk et al. (1993), Turk (2004a), and Paunović (2004) from archeological cave sites such as Mala Triglavca, Viktorjev spodmol, and Podmol near Kastelec in the Primorje-Kras region of SW Slovenia.

Remains from the paleontological collections of the Slovenian Museum of Natural History

Ig – Dežmanova kolišča, Ljubljansko barje (*Figs. 3, 4*)

The Dežman pile-dwellings near Ig were excavated towards the end of the 19th century (Deschmann 1875). The presented fish remains (*Figs. 3, 4*) are classified as dentaries (*os dentale*) and other cranial bones of the northern pike (*Esox lucius*). All these remains were probably collected at the 1st Dežman pile-dwelling, dated to the Eneolithic/Bronze age.

Breg at Škofljica (*Fig. 5*)

The Mesolithic site at Breg near Škofljica is known for abundant mammal fauna and stone tools (Pohar 1984; Frelj 1986; Josipovič 1989). Fish remains were found in layers 3 and 3a in trenches I and II. The fish remains belonged to the northern pike (*Esox lucius*), sheatfish (*Silurus glanis*), and also zander (*Sander lucioperca*).

Vrhniko (old clay pit) (*Fig. 6*)

Clay sediments from old clay pits (or brickyards) near Vrhniko are dated to the Late Pleistocene according to Šercelj (1963) and Rakovec (1955). A skull (cranium) of the northern pike (*Esox lucius*) has been recovered from an old clay pit near Vrhniko. Most of the cranial bones are still in a clay matrix and are mostly covered by vivianite.

Križna jama (cave site) (*Fig. 7*)

Križna jama cave is known as a rich cave-bear locality (Pacher, Pohar, Rabeder 2014) and as an archaeological site (Bavdek et al. 2009). Two pharyngeal bone fragments of the common carp (*Cyprinus carpio*) are in the collections of the Slovenian Museum of Natural History. These specimens are said to have been found by Ivan Dolar in 1935. The carp remains could be associated with human visitation of the cave in prehistory (Bronze Age or later).

Conclusions

The documented and newly described remains of Quaternary fish from the four archaeological and palaeontological sites in Slovenia importantly supplement the distribution map of the freshwater fish from the end of the Pleistocene through to the mid-Holocene. The remains being modest, it is

as yet not possible to either confirm or refute the possibility of the fish discussed in this contribution representing the foodstuff of the contemporary human populations, caught by fishing in rivers and lakes, or merely the prey of animals.

Matija Križnar
Prirodoslovni muzej Slovenije
Prešernova cesta 20
SI-1000 Ljubljana
mkriznar@pms-lj.si

Olexandr M. Kovalchuk
National Museum of Natural History
Bohdan Khmelnsky 15
01030 Kiev, Ukraine
biologist@ukr.net

Could a cave hyena have made a musical instrument? A reply to Cajus G. Diedrich

Ivan TURK, Matija TURK, Borut TOŠKAN

Izveček

[ALI JE JAMSKA HIJENA RES LAHKO NAREDILA GLASBILO? ODGOVOR CAJUSU G. DIEDRICHU] Prispevek je odgovor na članek Cajusa G. Diedricha, ki je bil v elektronski obliki objavljen na spletni strani *Royal Society Open Science*. Diedrichov članek je poln hudih faktičnih napak. Avtor podcenjuje in ne upošteva arheoloških rezultatov in muzikoloških izsledkov raziskovanja neandertalskega glasbila, zato članek lahko povzroča veliko znanstveno škodo. V odgovoru smo se omejili le na komentiranje najhujših napak.

Ključne besede: neandertalsko glasbilo, Divje babe I, preluknjane kosti, tafonomija

Abstract

The contribution is a reply to the article written by Cajus G. Diedrich and published online on the web site of the *Royal Society Open Science*. Diedrich's article is fraught with factual errors and underestimations of the archaeological and musicological findings. As such, it may cause great scientific damage and should thus not remain uncommented. Only the most prominent errors are addressed.

Keywords: Neanderthal musical instrument, Divje babe I, perforated bones, taphonomy

The article by Cajus G. Diedrich (Diedrich 2015) entitled “‘Neanderthal bone flutes’: simply products of Ice Age spotted hyena scavenging activities on cave bear cubs in European cave bear dens”, published online on the web site of the *Royal Society Open Science*¹, reopens the old question of artificial (Brodar, Bayer 1928) versus natural origin (Kos 1931) of the holes in cave bear bones, which includes the best documented find of this kind identified already in its first publication as a potential Mousterian

or Neanderthal flute (hereinafter musical instrument), from Divje babe I (hereinafter DB) (Turk, Dirjec, Kavur 1995). The article is, alas, fraught with factual errors and underestimations of the archaeological and musicological findings, all of which may cause damage to the two disciplines. We therefore feel obliged to respond, for the sake of both archaeology and musicology.

We originally intended to publish this reply in the same journal, i.e. *Royal Society Open Science*.

The editorial board rejected our contribution twice, however, on the grounds of it initially being

¹ <http://rsos.royalsocietypublishing.org/content/2/4/140022>

too long, not concise and not persuasive enough. Because of the importance of the reply, we decided to seek publication elsewhere. The text below presents the original version of our reply.

Apart from numerous inaccuracies, the article “*Neanderthal bone flutes: simply products of Ice Age spotted hyena scavenging activities on cave bear cubs in European cave bear dens*” also contains serious factual errors that can be found in the following statements made by Diedrich:

1 – “*The first ‘Neanderthal cave bear bone flute’ from the Middle Palaeolithic was believed to have been discovered in the 1920s from Potočka Zijalka...*” (Diedrich 2015, 1).

The site in question only yielded Aurignacian (Upper Palaeolithic) finds, as has been observed from the very beginning of excavations onwards. The finds include a mandible with holes (Brodar, Bayer 1928, Taf. 2), which has been interpreted as a ‘flute’, but never collocated with the adjective Neanderthal.

2 – “*Another juvenile bear cub femur with holes from Divje Babe I Cave, Slovenia ... was declared twice incorrectly as the ‘oldest instrument’, a 43140 BP old ‘Neanderthal flute’ from layer 8. This was already contradictory to the results of archaeological inventory that is well acceptably declared to be solely of, again, Cro-Magnon human Late Palaeolithic origin, and not of Mousterian (cf. [28] ... Therefore, there is no evidence for a Neanderthal (Mousterian) context ...*” (Diedrich 2015, 3–5). “*There, where [pseudo-bone flutes] are dated absolutely (Divje babe Cave 1), are without archaeological context at all*” (Diedrich 2015, 14).

None of the above is correct. The date of 43140 BP (BP means a ¹⁴C date) is not among the roughly one hundred published numerical dates (¹⁴C, ESR and ²³⁰Th/²³⁴U) provided for the site by charcoal, bone and tooth samples (Ku 1997; Nelson 1997; Blackwell et al. 2009). The generally accepted Middle Palaeolithic (Mousterian) age of the instrument and its association with the European Neanderthal population has been confirmed by:

1.) the presence of Levallois cores and flakes in Layer 8 (M. Turk 2014, Pls. 20, 21; Fig. on p. 156) and in the layers above and below it (M. Turk 2014, Pls. 10–19, 22–61) (altogether 13 Middle Palaeolithic levels that yielded a total of 700 artefacts and 21 hearths);

2.) the ESR age (50–60 ka) of the cave bear teeth in Layer 8a (Blackwell et al. 2007; 2009), i.e. the cemented upper part of Layer 8, which also revealed the musical instrument in the immediate vicinity of two hearths (I. Turk, Dirjec, M. Turk 2014a, Fig. 14.3; – Turk, Kavur 1997, Figs. 10.10; 10.11) and few artefacts;

3.) the increasing/decreasing numerical ages of most other layers (Turk 2007b, Fig. 7.1; – Turk et al. 2006, Fig. 6);

4.) the analysis of the sediments (Blackwell et al. 2009; – Skaberne, I. Turk, J. Turk 2015) and the associated palaeontological evidence (Turk 2007b) (animal remains, pollen, charcoal), which provided a reliable chrono-climatic span of the whole investigated profile, with four documented hiatuses, from OIS (MIS) 5d to OIS (MIS) 3 (first half) with a clearly definable border between OIS 5 and OIS 4–3 (Turk et al. 2006, Fig. 5); and

5.) the fact that the European sites dating to the period during which Layer 8a formed (OIS 4/OIS 3 boundary) thus far only revealed the bones of Neanderthal individuals, several hundred of them, while the earliest skeleton finds of the anatomically modern newcomers date to the second half of OIS 3.

3 – “*This report of a ‘cave bear femur bone flute’ was not the ‘oldest’, neither historically, nor by stratigraphy*” (Diedrich 2015, 5).

Certainly not true. The last Upper Pleistocene Layer 2 in DB, deposited two metres above the find in question, revealed the only positively identified Aurignacian level with a typical split-base point (Turk 2014b, Fig. 10.1) and fossilized cave bear remains. The numerical age of this level is determined with four different dates (39.7 ± 4.7 ka, 26.2 ± 5.3 ka, 35.3 ± 0.7 BP, 29.7 ± 0.3 BP) (Ku 1997; – Nelson 1997; – Blackwell et al. 2007; – Moreau et al. 2015). These chrono-stratigraphically place the Aurignacian level in Layer 2 side by side with central European Aurignacian sites that revealed famous finds of flutes, such as Hohle Fels and Geissenklösterle. Coupled with other evidence, this proves conclusively that the musical instrument found in the breccia of Layer 8a is both ‘historically’ and stratigraphically earlier than all other Palaeolithic flutes.

4 – “*The bone’s holes on the dorsal side [of the femur-flute] appear not to line up*” (Diedrich 2015, 5).

No? Take another look at Figure 5: 4a on page 6 of Diedrich’s article.

Tab. 1: All the cave bear femora from the 265 m³ of sediments in DB 1989–1999 excavations by Ivan Turk and Janez Dirjec. The finds are kept in the National Museum of Slovenia (Ljubljana) together with other skeletal parts and undeterminable fragments.

	MNI (teeth)	Femur NISP	Femur complete	Femur shaft	Femur joints ^a	Femur shaft with hole(s)
Fetus & new-born	?	441	13 (2.9%)	410 (93%)	18 (4%)	0
Cub & subadult	4814	1009 ^b	15 (1.5%)	535 (53%)	459 (45.5%)	3 (0.56%)
Adult	671	155	15 (9.7%)	38 (24.5%)	102 (66%)	0
SUM	5485	1605	43 (2.7%)	983 (61%)	579 (36%)	3 (0.3%)

^a Both epiphyses and metaphyses of cave bear cubs are taken into consideration.

^b Femur with unfused epiphyses.

5 – “Other authors doubted the ‘flute’ and human origin however (e.g. [32–38]) or were fighting for pro-arguments (e.g. [39, 40])” (Diedrich 2015, 6).

In Endnotes 35 and 40, M. Otte, advocate of the instrument interpretation, is incorrectly cited as the opponent, while the opponents C.-S. Holdermann and J. Serangeli are incorrectly cited as advocates.

6 – “... Slovenian author (cf. [43]), who misidentified: ... (b) the bone, by rotating it upside down (see [44]), the 180° rotation of which is corrected herein (Figure 5a), (c) the general bone taphonomy of cave bear bones ...” (Diedrich 2015, 7).

Diedrich’s rotation of the femur-instrument does not appear to have a sound basis; his proximal-distal orientation is anatomically incorrect and not supported by argumentation. In our publications, we oriented the femur diaphysis anatomically correctly, following these criteria:

1.) The cross section at the border between the diaphysis and the distal metaphysis is markedly different from the cross section at the border between the diaphysis and the proximal metaphysis. The former is pronouncedly convex in the ventral (anterior) side, the latter only slightly. The difference is clearly visible on CT slices of the instrument (Blackwell et al. 2009, Fig. 11.7), less in side views, due to the damage. Together with the shape of the aperture of the *foramen nutricium*, it is a reliable criterion for the proximal-distal orientation of the diaphysis.

2.) The medial edge of the diaphysis is, considering the ontogenetic development stage of the femur-instrument from DB, always more or less straight, while the lateral edge is more or less curved (concave), which enables a reliable left-right determination of the diaphysis.

As for the misidentification of the general bone taphonomy of cave bear bones, we believe that Diedrich should, in order to substantiate his claims

on ‘Neanderthal flutes’ in a scientifically correct manner, perform a comparative taphonomic study between the sites he deems of key importance that only functioned as dens, on the one hand, and DB, on the other, all with taking into account the differences and other circumstances. He should also take into account the generally known fact that people in all archaeological periods very successfully used bones as a source of both food and raw material.

The differences that Diedrich observes in the damage of the long marrow bones of cubs, subadult and adult cave bears are, in fact, present throughout time and space, hence also among the fossil finds from DB. For the Palaeolithic sites in South-Eastern Alps, Diedrich sees only hyenas as the main culprit for bone fragmentation. This simple explanation, however, is problematic, all the more by comparing it with the reliable statistical data for the cave bear femora from DB presented here for the first time in *Table 1*. These data in some respects differ significantly from the data for Diedrich’s German cave sites that, it should be emphasized, only served as large carnivore dens, if judged from finds (facts).

The 265 m³ of wet-sieved and examined sediments from the central part of the cave (Layers 2–17a) yielded, alongside numerous artefacts and hearths, 73949 isolated teeth that represent the remains of at least 4155 cave bear individuals with milk teeth (cubs), at least 659 individuals with erupting permanent teeth (cubs and subadults) and at least 671 individuals with fully developed permanent dentition (adults). A single individual can, in a certain phase, have a combined dentition, which lowers the number of individuals, though cubs are still markedly prevalent (cf. Debeljak 2002).

Considering the representation of complete bones, the femora most often chosen to be fragmented were those of cubs and subadult individuals (for

other long marrow bones cf. Turk, Dirjec 2007, 337), not of adult individuals as suggested by Diedrich. More consistent with his hypothesis on the fragmentation of the diaphysis of adult individuals are the data on the representation of diaphyses. They do not, however, offer an unambiguous answer as to the cause. Furthermore, such a picture may be the consequence of a numerical supremacy of cubs over adult individuals. Paradoxically, the highest number of diaphyses belongs to fetuses and newborns. The representation of meta- and epiphyses shows these parts to be least represented for cubs and subadult individuals. The carnivores aiming to break the bone into fragments must first remove the epiphyses with parts of metaphyses by literally chewing them. This is most easily done with the bones of young individuals. In the bones of the adult individuals from DB, the epiphyses are clearly best represented, which suggests femur fragmentation by humans rather than by cave hyenas because of two facts. Firstly, the femora of adult individuals were primarily appreciated for their marrow rather than collagen (as claimed by Diedrich), while the femora of cubs were appreciated for the collagen. And secondly, the main consumers of the marrow throughout archaeological periods were most probably humans, while collagen and spongy bone were sought after by carnivores. The femora of cubs with non-fused epiphyses, which revealed most tooth impressions on metaphyses, were fairly easily split open because of the thinner cortical shell in comparison with the femora of adult individuals (see experiment findings in Turk et al. 2001). The process of crushing diaphyses with the so-called crushing triangle premolars of a cave hyena, which Diedrich does not explain in more detail, involves a hyena or other carnivores first puncturing a diaphysis and then splitting and crushing it. Having said that, compression concentrated in one point can cause the femur or any other long bone to crack longitudinally². The epiphyses in adult bones actually prevent longitudinal splitting, while a diaphysis without the epiphyses splits as the tooth penetrates deeper into the bone and causes increasing tensions in the bone tissue (the 'wedge effect'). Moreover,

² Experiments on fresh brown bear femora have shown this to be true of all age groups, which means that Diedrich's model, of different reaction of the bone belonging to individuals of different ontogenetic phases, from cubs to adults, to crushing with teeth, does not hold water in practice.

in order for the endeavour to be successful with minimal effort, the tooth has to be pointy; it is considerably harder to pierce a bone and split it into splinters with a blunt tooth. Splinters can then be crushed further.

The 550 femora of cubs and subadult individuals from DB included, apart from the femur-instrument, only one other femur with one etched hole and another one with two unusually placed and irregularly shaped holes. All other long marrow bones revealed no holes. This is a negligibly low number for carnivores, even if we add to it the few rare bones with tooth impressions. The same is valid for only one musical instrument within the site and the whole of Middle Palaeolithic. However, we should take into account the possibility of such and similar instruments being made of perishable materials. Bone as raw material is very rare in Middle Palaeolithic contexts, which predominantly yielded lithic objects, while wooden objects survived only exceptionally. Contrary to the Middle Palaeolithic, bone often served as raw material in the Upper Palaeolithic, from and including the Aurignacian onwards; the Aurignacian layers in Potočka zijalka, for example, yielded over 130 osseous points mostly made of cave bear bones.

For several German caves-cave bear dens, Diedrich states 20% of adult bones and 80% of cub bones damaged by large carnivores (Diedrich 2015, 9). He does not explain, however, how he arrived at such high shares, which are even inconsistent with his model of cave hyena activity on adult and cub bones. The statistics we can provide for DB on that subject are as follows: the 939723 examined bone pieces recovered from 265 m³ of sediment, weighing ca. 2300 kg and mainly belonging to cave bears, include 396 (0.04%) pieces with characteristic tooth marks, as shown on Figure 5: 6a–6d of Diedrich's article, which includes rare tooth impressions (for over 150 European sites of cave hyena, Diedrich states up to 20% of bone with such damage (Diedrich 2015, 14)), 1655 (0.17%) charred pieces, 15 (0.001%) pieces with cut marks and 881 (0.09%) corroded pieces³. The charred bone fragments in hearths and the rare bones with cut marks are conclusive evidence of humans handling the cave bear remains and not just carnivores. Moreover,

³ Corrosion is the consequence of water activity rather than intestinal juices, because it mainly appears on complete bones and even more frequently on dolomite clasts in correlation with bone corrosion.

the frequency of visits to DB by humans, on the one hand, and cave bears, on the other, estimated on the basis of the number of fossil remains and artefacts, corresponds well, though this can be interpreted in a number of ways (i.e. frequent/occasional use of the cave as a den or a shelter in a cold/temperate climate, systematic exploitation of the remains of perished cave bears, hunting, a combination of the first and second activities). Contrary to this, we have no information as to the frequency of the visits by cave hyenas, which are not attested in the cave by direct evidence. Of the whole assemblage, as many as 95% are fragments smaller than 5 cm. There is an even greater amount of micro-fragments, measuring from 3 to 0.5 mm and less, which were not collected systematically. It is hard to imagine all these fragments being made by hyenas and other large carnivores, without the participation of humans and other factors; in micro-fragments primarily weathering. Another large group of bones are skulls, the expected number of which is roughly estimated between 100 and 600. Only 12 skulls (12%–2%) survive complete. In total, 4541 fragments belong to adult individuals. It is again hard to imagine that all these fragments were made by hyenas so as to get to the brain. Only humans devised an efficient method of extracting the brains quickly (for DB evidence see Turk, Dirjec 2007, 338–339).

7 – “*The position of holes is mostly on the herein studied 19 cub femora, on the ventral side ... This area is thinner in the compacta than the dorsal one*” (Diedrich 2015, 10).

This is not true in the case of the femur-instrument, as confirmed by computer tomography (CT) (Turk et al. 2006, Fig. 9). The experiments in making holes by compression into the fresh femora of the extant brown bear have shown that most holes were made on the convex ventral side rather than the flat dorsal side (Turk et al. 2001, Table 2b), which could be related to the different flexibility of the cortical shell (convexity versus flatness) under antagonistic teeth.

8 – “... all ‘fragmented’ bones [from DB] were simply declared as due to ‘sediment pressure’” (Diedrich 2015, 14).

This is incorrect; we ascribed most fragments to biotic factors. Primarily on the basis of the differences in the typical patterns of the diaphyses of cubs and adults in the levels with and those

without hearths, we argued that the diaphyses of cubs were fragmented by carnivores, primarily wolves, while the diaphyses of adult individuals were mainly broken by humans (Turk, Dirjec 2007, 337–339). Diedrich, to the contrary, believes that the diaphyses of adult individuals were systematically broken by cave hyenas, while the cub diaphyses remained complete because of the more elastic compact bone; this, however, is at odds with the numerous splinters of diaphyses of cubs and subadult individuals from DB, and with his Figures 6 and 7.

9 – “*Finally, also X-rays of the ‘bone flute’ hole margins did not verify any ‘drilling’ nor any stone tool work on the bone*” (Diedrich 2015, 13).

It does not make much sense to insist on drilled holes because there are other efficient ways of making holes (Turk et al. 2003; 2006) and tools suitable for such tasks, also from the Middle Palaeolithic levels in DB (Turk et al. 2006, Fig. 12; – Blackwell et al. 2009). The Palaeolithic visitors to DB, like humans in general, drew ideas from nature. Imitating animals, they also could pierce bones in a controlled manner, using simple tools instead of teeth and the dynamic strength of a strike instead of the compression. This would also explain the absence of tool marks around the holes of the femur-instrument and the difficulty in distinguishing these holes from those eventually made by the tip of a tooth of a certain cross section. While a human strove not to break the bone while attempting to pierce it in order to make an instrument, a hyena would strive to do just that. As for other traces of manufacturing (cut marks), they are present either in an indistinct form or masked by corrosion and incrustation on bone surface. The same holds true of the presumed bite marks not necessary directly connected with the holes (cf. arguments in Turk et al. 2001, Fig. 20; – Turk et al. 2006, 313), which could even be mistaken for corrosion and mechanical synsedimentary damage by an unexperienced eye.

10 – “*Another argument comes from the oval holes, if attributed to the bone crushing premolar hyena teeth their elongation axes are in most cases parallel to the bone shaft, but only in holes within the shaft.*” (Diedrich 2015, 12).

The round to sub-oval shape of the holes on the femur-instrument does not correspond with the particular shape of the tip of the lower and upper third premolar of a cave hyena in cross

section and its impressions as shown by Diedrich, for example, on Figure 7: 2b – bottom impression (see also experimental tooth punctures in Turk et al. 2001, Fig. 16d). The sub-oval shape of one of the holes in the longitudinal axis precludes the possibility of a normal bite with carnassials as shown on Diedrich's Figure 8. The holes on the femur-instrument are also without the impression or puncture of the antagonistic tooth that would correspond with the occlusion of hyena premolars (cf. Turk et al. 2001, Figs. 10, 14). Moreover, laws of physics make it impossible to puncture a hole under a hole and to make an impression next to a hole, either with canines or with carnassials (I. Turk, Dirjec, M. Turk 2014b, 260).

We will conclude by briefly reiterating the most important facts supporting an artificial origin of the holes on the femur-instrument.

Experiments have shown that hyenas making several holes (which Diedrich does not adequately explain in connection with bites), particularly if aligned, would certainly split the bone or at least crack it (Turk et al. 2001). None of this can be observed on the femur-instrument. Experiments have also shown how a DB human, with readily available Middle Palaeolithic pointed stone and simple bone tools, could make such holes on specific bones (Turk et al. 2001; 2003), probably also to gain suitable splinters to make early bone points, the use of which peaks in the Aurignacian together with the holes in cave bear bones. In fact, the natural shape of the selected left femur, its size and modifications (disposition of holes, their number, straight cutting edge, bell with a notch) are ergonomically perfect features, adapted to a right-handed musician (Dimkaroski 2011; 2014). In its range (3.5 octave), the femur-instrument surpasses all known Aurignacian flutes made of bird bones (maximum of 1 octave). If the find from

DB is not an instrument, as claimed by Diedrich (...*neither instrument(s) nor human made at all*". – (Diedrich 2015, 14)), is playing the Ode to Joy on it then not music⁴? Are we to believe that a cave hyena could have modified exactly the right bone in such a way that its musical capabilities surpass the uncontested flutes from Hohle Fels and Geisenklösterle, as well as modern flutes? And why should we think that Neanderthals could not have had sufficient knowledge and experience to make such an instrument?

Archaeologists and other experts who advocate the use of the perforated femur as an instrument have adequately explained both the technique of making holes without leaving tool marks and the technique of playing the flute. They were able to reconstruct both half holes and conduct numerous experiments on bear femora and on different versions of the instrument. Contrary to that, Diedrich and others who advocate that the holes were made by carnivores have failed to explain, in a convincing and irrefutable manner, how a carnivore could, with its canines or carnassials, bite the bone so as to create the disposition and shape of holes we observe on the femur-instrument. Moreover, they consistently ignore or underestimate the alternative technique of making holes and of playing the instrument to the benefit of their interpretation. But most counter-productive for the discussion on the earliest known musical instrument is that they willingly misunderstand or misrepresent the facts on both the object and the site, in spite of the exhaustive primary publications on the subject.

Translation: Andreja Maver

⁴ Listen to the reconstructed Neanderthal bone musical instrument on YouTube (www.youtube.com/watch?v=sHy9FOblt7Y).

BLACKWELL, B. A. B., E. S. K. YU, A. R. SKINNER, I. TURK, J. I. B. BLICKSTEIN, J. TURK, V. S. W. YIN, B. LAU 2007, ESR-datiranje najdišča Divje babe I, Slovenija / ESR Dating at Divje babe I, Slovenia. – In: I. Turk (ed.) 2007a, 123–157.
BLACKWELL, B. A. B., E. S. K. YU, A. R. SKINNER, I. TURK, J. I. B. BLICKSTEIN, D. SKABERNE, J. TURK, B. LAU 2009, Dating and Paleoenvironmental Interpretation of the Late Pleistocene Archaeological Deposits

at Divje babe I, Slovenia. – In: M. Camps, C. Szmidi (eds.), *The Mediterranean from 50,000 to 25,000 BP. Turning points and New Directions*, 179–210, Oxford.
BRODAR, S., J. BAYER 1928, Die Potočka zijalka, eine Hochstation der Aurignac-Schwankung in den Ostalpen. – *Praehistorica* 1, 3–13.
DEBELJAK, I. 2002, La structure d'âge de la population d'ours de cavernes à Divje babe I. – In: T. Tillet, L. R. Binford (eds.), *L'Ours et l'Homme*, 51–64, Liège.

- DIEDRICH, C. G. 2015, 'Neanderthal bone flutes': simply products of Ice Age spotted hyena scavenging activities on cave bear cubs in European cave bear dens. – *Royal Society Open Science* 2/4, 140022 (1–16).
- DIMKAROSKI, L. 2011, Musikinstrument der Neanderthaler. Zur Diskussion um die moustérienzaitliche Knochenflöte aus Divje babe I, Slowenien, aus technischer und musikologischer Sicht. – *Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* 32, 45–54.
- DIMKAROSKI, L. 2014, Glasbena raziskovanja piščali od domneve do sodobnega glasbila / Musical research into the flute. From suspected to contemporary musical instrument. – In: I. Turk (ed.) 2014a, 205–222.
- KOS, F. 1931, Studien über den Artefaktcharakter der Klängen aus Höhlenbärenzähnen und der Knochendurchlochungen an den Funden aus der Potočka Zijalka und einigen anderen Höhlen. – *Prirodoslovne razprave* 1, 89–106.
- KU, T. L. 1997, Datiranje kostnih vzorcev iz jame Divje babe I z uranovim nizom / Uranium series dating of bone samples from Divje babe I cave. – In: I. Turk (ed.) 1997, 64–65.
- MOREAU, L., B. ODAR, T. HIGHAM, A. HORVAT, D. PIRKMAJER, P. TURK 2015, Reassessing the Aurignacian of Slovenia: Techno-economic behaviour and direct dating of osseous projectile points. – *Journal of Human Evolution* 78, 158–180.
- NELSON, E. 1997, Radiokarbonsko datiranje kosti in oglja iz Divjih bab I / Radiocarbon dating of bone and charcoal from Divje babe I cave. – In: I. Turk (ed.) 1997, 51–64.
- SKABERNE, D., I. TURK, J. TURK 2015, The Pleistocene clastic sediments in the Divje babe I cave, Slovenia. Palaeoclimate (Part 1). – *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology* 438, 395–407.
- TURK, I. (ed.) 1997, Moustérienska "koščena piščal" in druge najdbe iz Divjih bab I v Sloveniji / Mousterian "bone flute" and other finds from Divje babe I cave site in Slovenia. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 2.
- TURK, I. (ed.) 2007a, Divje babe I, Paleolitsko najdišče mlajšega pleistocena v Sloveniji, I. del: Geologija in paleontologija / Divje babe I, Upper Pleistocene Palaeolithic site in Slovenia, Part 1: Geology and Palaeontology. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 13.
- TURK, I. 2007b, Kronologija najdišča Divje babe I / Chronology of the Divje babe I. – In: I. Turk (ed.) 2007a, 159–165.
- TURK, I. (ed.) 2014a, Divje babe I, Paleolitsko najdišče mlajšega pleistocena v Sloveniji, II. del: Arheologija / Divje babe I, Upper Pleistocene Palaeolithic site in Slovenia, Part 2: Archaeology. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 29.
- TURK, I. 2014b, Koščeni in rogovinasti artefakti / Bone and antler artefacts. – In: I. Turk (ed.) 2014a, 171–203.
- TURK, I., J. DIRJEC 2007, Jamski medved v najdišču Divje babe I: tafonomsko-stratigrafska analiza (Cave bear at the Divje babe I site: taphonomic-stratigraphic analysis). – In: I. Turk (ed.) 2007a, 279–339.
- TURK, I., B. KAVUR 1997, Pregled in opis paleolitskih orodij in kurišč / Survey and description of palaeolithic tools, fireplaces and hearths. – In: I. Turk (ed.) 1997, 119–149.
- TURK, I., J. DIRJEC, B. KAVUR 1995, Ali so v Sloveniji našli najstarejše glasbilo v Evropi? / The oldest musical instrument in Europe discovered in Slovenia? – *Razprave 4. razreda SAZU* 36, 287–293.
- TURK, I., J. DIRJEC, M. TURK 2014a, Prikaz kurišč in ognjišč s poudarkom na obognjiščnih dejavnostih v osrednjem jamskem prostoru / Presentation of fireplaces and hearths with a stress on hearthside activities in the central cave area. – In: I. Turk (ed.) 2014a, 269–319.
- TURK, I., J. DIRJEC, M. TURK 2014b, Piščal (glasbilo) 19 let po odkritju. Kritika tafonomske razlage najdbe / Flute (musical instrument) 19 years after its discovery. Critique of the taphonomic interpretation of the find. – In: I. Turk (ed.) 2014a, 235–268.
- TURK, I., J. DIRJEC, G. BASTIANI, M. PFLAUM, T. LAUKO, F. CIMERMAN, F. KOSEL, J. GRUM, P. CEVC 2001, Nove analize "piščali" iz Divjih bab I (Slovenija) / New analyses of the "flute" from Divje babe I (Slovenia). – *Arheološki vestnik* 52, 25–79.
- TURK, I., G. BASTIANI, B. A. B. BLACKWELL, F. Z. HORUSITZKY 2003, Domnevna musterjenska piščal iz Divjih bab I: psevdofartefakt ali prava piščal ali kdo je naredil luknje / Putative Mousterian flute from Divje babe I (Slovenia): pseudoartefact or true flute, or who made the holes. – *Arheološki vestnik* 54, 67–72.
- TURK, I., B. A. B. BLACKWELL, J. TURK, M. PFLAUM 2006, Results of computer tomography of the oldest suspected flute from Divje babe I (Slovenia) and its chronological position within global palaeoclimatic and palaeoenvironmental change during Last Glacial. – *L'Anthropologie* 110, 293–317.
- TURK, M. 2014, Tipologija kamnitih artefaktov. – In: I. Turk (ed.) 2014a, 153–170.

Ivan Turk
ivan.turk.46@gmail.com

Matija Turk
Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za arheologijo
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
matija.turk@zrc-sazu.si

Borut Toškan
Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za arheologijo
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
borut.toskan@zrc-sazu.si

***Claustra Alpium Iuliarum, tractus Italiae circa Alpes* and the defence of Italy in the final part of the Late Roman period**

Slavko CIGLENEČKI

Izvleček

[*CLAUSTRA ALPIUM IULIARUM, TRACTUS ITALIAE CIRCA ALPES* IN PROBLEM OBRAMBE ITALIJE V ZAKLJUČNEM POZNO-RIMSKEM OBDOBJU] V zadnjem času je izšlo nekaj del, ki parcialno ali tudi celoviteje obravnavajo zaporni sistem *claustra Alpium Iuliarum*, njegovo vključitev v slabo poznani *tractus Italiae circa Alpes* in obsežno problematiko obrambe severne Italije v poznorimski dobi. V prvem sklopu problemov obravnava avtor nedorečenost datacij pri vojaških utrdbah sistema *claustra* in pri poznem datiranju zapornih zidov. Kratko se pomudi pri identificiranju utrdb trakta, ki jih razume kot širše zasnovano obrambo Italije in ne zgolj sektor v Julijskih Alpah. V zadnjih dveh sklopih obravnava kronologijo in tipološke značilnosti utrjenih višinskih postojank, ki v nekem segmentu in na določenih mestih dobijo povsem vojaški značaj, ter pokaže na v globino razprostrto obrambo Italije.

Ključne besede: Slovenija, Italija, poznorimska doba, *claustra Alpium Iuliarum, tractus Italiae circa Alpes*, višinske utrjene postojanke, obramba v globino

Abstract

In recent years, there has been a lively discussion that focuses, either partially or more integrally, on the *claustra Alpium Iuliarum* barrier system, its inclusion in the poorly understood *tractus Italiae circa Alpes* and the Late Roman defence of northern Italy in general. This contribution adds to the discussion and first tackles the different dating of the forts and fortlets of the *claustra* system and the late dating of the barrier walls by some authors. The contribution briefly deals with the identification of the forts of the *tractus*, which is understood as part of a broadly-based defence of Italy rather than a single sector of defence in the Julian Alps. It also tackles the chronology and character of the fortified hilltop sites that have, in a certain period and in certain places, a completely military character and point to a defence-in-depth of Italy.

Keywords: Slovenia, Italy, Late Roman period, *claustra Alpium Iuliarum, tractus Italiae circa Alpes*, fortified hilltop settlements, defence-in-depth

The frontier between Illyricum and Italy represented a zone of great concern to the Roman administration in the Late Roman period. This is illustrated by the numerous finds of military equipment and forts, indirectly by the important battles that took place here, but most impressively by the construction of the *claustra Alpium Iuliarum* barrier system. With its barrier walls and forts, it strengthened the defence of the already arduous passage across the mountainous terrain that led into Italy. The knowledge of the defence installations in the wider area of this frontier is improving and allows us to paint an ever more accurate picture concerning the defence of the hub of the Roman Empire at the time. There are, however, certain persisting omissions and misinterpretations in literature that blur the picture; they will be addressed below.

A number of discussions and syntheses on that subject and on the *claustra Alpium Iuliarum* barrier system in particular (e.g. Christie 1991; Curk 1997; Napoli 1997, 260–286) have been published in the last decade of the 20th century, including a scientific conference held in 1994 in Ajdovščina and marking 1600 years since the Battle of the Frigidus (contributions published in Bratož [ed.] 1996 and Ciglencečki [ed.] 1997c). The keen interest in the topic continued in the 21st century with several overviews of the barrier system, its role within the poorly understood *tractus Italiae circa Alpes* and the defence of northern Italy in the Late Roman period. The results of the investigations at Hrušica have also been included into the Arheološki parki severnega Jadrana/Archaeological Parks of the Northern Adriatic project (see Kos 2015).

I have already tackled this topic at a conference held in 2011. In the time between its presentation and its publication in 2015, however, several important contributions have been published on the subject which I had not been able to include (cf. Ciglencečki 2015). Given their content, I deem it useful to critically examine some of what has been written on the barrier system and the wider defence of Italy, on the military zone, the *tractus Italiae circa Alpes* defence zone, the defence-in-depth system and, in connection with the latter, the appearance and function of the Late Roman fortified hilltop settlements of which some, at a certain period and in certain aspects, show a completely military character.

Of the above-mentioned publications, three monographs are dedicated almost exclusively to the barrier system (Bekić, Radić Štivilić 2009; Kusetić 2014; Kos 2015). Of particular importance for

our discussion are the parts in the monographs that tackle the appearance and development of individual forts within the barrier system of the Julian Alps, which reveal a chronological framework identical to that of the hilltop settlements outside the system.

The overview below tackles four sets of questions that require critical examination: chronology of the barrier system, date and extent of the tractus, chronology and character of the hilltop settlements and of defence-in-depth.

CLAUSTRA ALPIUM IULIARUM AND THEIR CHRONOLOGY

The main question addressed in some contributions is the date of the construction of the barrier system in the Julian Alps. Having said that, it is often unclear whether the authors write of the entire system, both the forts and the barrier walls, or primarily the linear defence in the shape of long walls (their contemporaneity is not obligatory and not at all proven). For the forts at Hrušica, Ajdovščina and Vrhnika, it has been established some time ago that they were in use for a longer period of time and a dating different from that of the barrier walls has already been suggested in 1939 by Balduin Saria, who presumed the forts to be Diocletian in date and the barrier walls only constructed around 400 (Saria 1939, 145–146). A similar opinion was initially held by Peter Petru, but he later advocated contemporaneous construction (Petru 1975; id. 1980–1981, 134). Irrefutable evidence of a longer existence of the forts was provided by the excavations at Hrušica, Ajdovščina and recently also of the so-called *principium* of Tarsatica (Ulbert 1981, 42–49; Osmuk 1997, 122–127; Bekić 2009b, 380–382). The information available thus far on the contact between the forts and the linear walls is quite controversial, and the linear barrier walls have as yet not been reliably dated (cf. Napoli 1997, 282–283 and in particular detail in Kos 2015, 32–35). Supported by a small number of finds, their existence is only confirmed for the second half of the 4th century; there are indications that it might be earlier, but we have no solid proof (Kos 2015, 35; Ciglencečki 2015, 391–392). Apart from Slovenian and Croatian scholars, however, this particular and very important question has not received widespread attention.

The first of the three above-mentioned monographs is the publication of the *principium* of Tarsatica

(Bekić, Radić Štivić 2009). It is an extensive presentation of the results of the excavations conducted in the centre of Rijeka (*Tarsatica*). A detailed analysis of the coins and other small finds, as well as the architecture enabled the determination of the main habitation phases and, most importantly for the question at hand, the construction and abandonment of the building presumed to be the *principium* of the Roman camp in the city. Luka Bekić dates its construction between 260 and 270, the abandonment towards the end of the 4th century and the peak of military presence in the second half of the 4th century (Bekić 2009a, 220–224; Bekić 2009b, 381–382). The monograph also includes an overview of the research and rescue investigations on the barrier walls in Croatia. In it, Ranko Starac mentioned some installations (particularly the fort at Pasjak along the road from Tarsatica to Tergeste, dated to the 270s) which he presumes to be connected with the barrier walls and the Late Roman defence system in the area (Starac 2009). Connected with this research is the 2010 graduate thesis by Mario Zaccaria, which details the author's field observations and conservation efforts on the sections of the barrier walls in Croatia. The full version of this work is only available in typescript, while the published digital version is considerably shortened (M. Zaccaria 2012).

Comparing the range of the coin finds from Tarsatica with those from the forts of Castra and Ad Pirum, Peter Kos established a slightly later intensification of the monetary circulation, which led him to suggest that the *principium* was only built at the end of the 270s or in the 280s, but also that the military presence in the *principium* only dates to the Valentinian period (Kos 2012, 287–288).

In his article on the chronology of the *claustra* barrier system, Kos also analysed the – now fairly numerous – coin finds related to the system, which in many respects complements his earlier analysis from 1986 (Kos 1986, 195–207; id. 2012). The article explains the research methodology and its limitations, and is based on critically evaluated data on the coins from reliable contexts. By interpreting the fluctuation of the monetary circulation and the coin finds from archaeological contexts, he was able to propose an approximate chronology of the forts within the barrier system in the Julian Alps. One of the important findings and one relevant to the topic at hand is the confirmation of the fort at Hrušica being constructed in the 320s, as indicated earlier by Thilo Ulbert, and of the

fluctuations in activity at the fort in the course of the 4th century, particularly in its second half. The numismatic evidence, alongside other finds, thus refutes the late dating of the *claustra* barrier system that has sometimes been suggested on the basis of the (too) little that we have in the way of ancient literary sources.

In a later article, Kos wrote an overview of the *claustra* barrier system where he reiterated the chronology of the forts and the barrier walls, as well as the chronology of the barrier system on the basis of the numismatic and in part also other archaeological evidence, again refuting the authors not considering the known archaeological and numismatic evidence in their study and dating the *claustra* to the late 4th century (Kos 2013, 245).

One of these authors is Andrew G. Poulter, who attempted to reassess the function of the barrier system in the Julian Alps with the aid of historical, archaeological and topographic data, suggested a significance less of a military and more of a frontier control nature (Poulter 2013, 122–123). He presumes the construction of the system towards the end of the 4th century, similarly as Degrassi, Marcone and others before him (Degrassi 1954, 144; Marcone 2002, 175). As opposed to these scholars who based their conclusions exclusively on ancient literary sources, Poulter's hypotheses rest in a broader measure on archaeological sources. Partial replies to his work have already been given by Bratož and Kos (Bratož 2014, 194, Fn. 28; Kos 2013, 245, Fn. 31), I will therefore limit my response to Poulter's understanding of the north-eastern frontier of Italy, more precisely to some of the controversial aspects of the hilltop settlements as part of the defence of Italy's north-eastern frontier (see below).

The second monograph to be discussed is the 2014 book on the *claustra* barrier system, which is the final product of an archaeological and conservation project. In the part on archaeology and topography, Jure Kusetič presents the results of the extensive fieldwork that included recent measurements of the barrier walls and a critical verification of their course (and the newly detected section at Novi pot) (Kusetič 2014, 27–111). The results are generously and well-illustrated, offering a better understanding of the concept of linear defence. The second part brings a presentation of the function and chronology of the barrier walls from historical and archaeological, but primarily numismatic perspectives, where Kos again defined the chronological landmarks as revealed

by the study of the recovered coins (Kos 2014a, 112–132). Andreja Breznik and Marko Stokin in the third part present the management of the heritage monument that is the *claustra* barrier system (Breznik, Stokin 2014).

The most recent monograph – published in 2014 in digital and in 2015 in printed form – has again been written by Kos and brings the previously unpublished plans and photographs made during the Slovenian excavations at Hrušica in 1971–1979, which are kept in the *Narodni muzej Slovenije* (<http://www.claustra.org/images/vsebina/Ad-Pirum-Hrusica-in-claustra-Alpium-Iuliarum.pdf>; Kos 2015). Particularly valuable are the numerous colour plans and cross sections, which offer a detailed insight into the stratigraphy of the site. Unfortunately, however, the publication lacks the analysis of the small finds, which have never been published and which would certainly afford a better understanding of the documentation presented in this most recent monograph and of the site, particularly in view of the fact that it is the Slovenian part of the excavations that revealed most important sealed contexts, as the team investigated the residentially most prominent part of the fort with deepest archaeological layers.

TRACTUS ITALIAE CIRCA ALPES

Recently, a number of differing interpretations have been published on the topic of the *tractus*, primarily as far as its extent and dating are concerned. In the opinion of Neil Christie, it is “most likely a defensive belt articulated between the major fortified cities from Aosta through to Cividale which co-ordinated a series of intermediate and advance defences” (Christie 2001, 241). The abandonment of the barrier system in the Julian Alps (up to AD 402), in which he sees the only identified section of the *tractus*, is believed to have coincided with the beginning of Invillino and other fortified settlements in the hinterland of the mountain passes (Christie 2001, 241). In a later article, Christie defined the *claustra* barrier system as the best articulated section of the *tractus* defensive zone, with other sections only represented by fortified towns and individual forts (Christie 2007, 566).

Apart from the forts of the *claustra*, Arnaldo Marcone emphasises the importance of the centres such as Forum Iulii, Glemona and Iulium Carnicum as part of the *tractus*. He cites Bierbrauer’s hypothesis of the Late Roman roots of the *castra*

in Friuli. In connection with that, he also mentions forts in East Tyrol and in Slovenia, particularly Rifnik (Marcone 2004, 357–359).

In studying the small Late Roman finds dating to around 400 and the first three decades of the 5th century, my colleague Tina Milavec and myself defined some of the better known fortified sites in the area west and east of the linear barriers of the *claustra* system as elements in the defence of northern Italy, i.e. in the *tractus*, the institution of which historians set to this time frame (Ciglencečki, Milavec 2009). The reason for this is the fact that some of the posts in strategically vital locations yielded a similar array of dress items and weapons as known from other already investigated forts of the barrier system and elsewhere (cf. the finds in Ulbert 1981; Ciglencečki 1997a; Sokol 1994; id. 1998). This is confirmed by the finds of imported pottery and transport vessels, which corresponds with the information in the ancient sources of the *comitatenses* being paid in kind in the first few decades of the 5th century (Vidrih Perko, Župančič 2003, 464). The glazed ware and material culture of the *foederati* from some of the forts offer additional evidence of their military character (Magrini, Sbarra 2009; Modrijan 2009; Bausovac, Pirkmajer 2012; Knific, Tomanič-Jevremov 1996; Ciglencečki, Milavec 2009). Posts of this type persisted in some areas to the mid-5th century, although their layout and defence installations often differed considerably from the earlier Roman forts (Ciglencečki, Milavec 2009, 181).

In a special discussion on the barrier walls in the Julian Alps and on *Notitia Dignitatum*, Kos presented his understanding of the *tractus* (Kos 2014b), similarly as in an earlier article from 2013. His main hypothesis is that the pictogram titled *tractus Italiae circa Alpes* in *Notitia Dignitatum*, schematically showing a town and behind it mountains with two barrier walls with towers, can only represent the barrier walls in the Julian Alps (Kos 2013, 243–244; id. 2014b). Consequently, *tractus* would actually be the barrier system in the second half of the 4th century in the Julian Alps. This hypothesis has been proposed by several authors in the past (Saria 1939, 146; Petru 1972, 356; id. 1976, 229; C. Zaccaria 1981, 82; Slapšak 1997, 49), but it is Kos who presented most broadly-based arguments in its favour. His interpretation is fundamentally different from most others, from Hans Zeiss (1928, 28) onwards, who understood the *tractus* as a much more extensive defence installation (a good overview of the different hypotheses

can be found in the said article by Kos, although others can be added to the list). As for opposing opinion, we should first mention that of historian Rajko Bratož, who published a comprehensive and thorough synthesis of the Late Antique period in the present-day Slovenia, with a large part of the book dedicated to the question of the Italian barrier walls and the *tractus* (Bratož 2014). He rejects the possibility of the defensive walls in the Alps as depicted in *Notitia Dignitatum* representing the entire *tractus*, arguing that *comes rei militaris* is too high a rank for an area covering only part of a province and would rather suit the command on the level of a diocese or of several provinces (Bratož 2014, 197–198).

Other reservations should be mentioned in connection with the interpretation of the *tractus* as proposed by Kos, particularly in attempting to understand the military presence in a time after the abandonment of the defence installations along the main road across Hrušica. In his interpretation of the *tractus*, Kos apparently only took into account the three successive sections of barrier walls along the main road between Vrhnika and Hrušica, including the forts along the walls. Excavations at Hrušica, at Lanišče, as well as the finds unearthed in advance of gas pipeline construction at the location of Turški klanci, just before the steepest section of the Roman road across the Hrušica Pass, very reliably date the use of the road and indirectly the date of the barrier walls on both sides of it (Ulbert 1981, 46–49; Ciglencečki 1985, 269–270; Kos 1986, 207; Pröttel 1996, 133–137; Pflaum 2007, 311–312; Frelj 2003, 26). All known small finds, with the exception of a single (unreliable?) solidus of Valentinianus III from Hrušica, date the abandonment of the road and the barrier wall to the early 5th century. After this time, i.e. when the note on the *tractus* in *Notitia Dignitatum* is presumed to have been written (Bratož 2014, 195), the road was no longer in use and the barrier walls associated with it were no longer needed. The abandonment of the road and the reasons for it have been extensively discussed in the 1985 article, where I also indicated the possibility of continued maintenance of the barrier installations in other sections. In connection with the published results of the first investigations at Korinjski hrib, I emphasised the significance of the road from the valley of the Krka river across the Bloke plateau, past the lake of Cerknjško jezero and into the valley of the Vipava river (Ciglencečki 1985, 267–270; id. 1997b, 186). It is the barrier

walls along this road, as well as those north of the former main road across Hrušica, that could represent the continuation of the Late Roman defence system (Ciglencečki, Milavec 2009, 175; Ciglencečki 2011). This, however, refutes Kos' argument of the pictogram in *Notitia Dignitatum* only representing the walls from the 4th century, as the research done thus far does not reveal how long into the 5th century (or possibly even later?) were the defence installations along the roads north and south of the abandoned main road across Hrušica in use.

Similarly as Kos, most other authors dealing with the barrier system equate the end of the central line of the barrier walls with the collapse of the entire defence system (cf. Christie 1991; Poulter 2013; Marcone 2004). However, we should emphasise the fact that the barrier walls along minor roads have been poorly investigated and barely published (overview in Kos 2015, 20–32). One of such investigations is the 1961 small-scale trial trenching of a tower at Rakitna (cf. Šašel 1971), another the 1970 investigation at Benete (Šašel, Urleb 1971), while the rescue investigations in Croatia only yielded a limited number of small finds that do not allow for a detailed date to be proposed (overview of the recent investigations in Starac 2009 and Kusetič 2014).

It is not possible to assert that the barrier walls were in use over a long period, but they may have been considered in the calculations of the Roman command as a possible factor of defence and therefore featured in *Notitia Dignitatum*. Important in that sense is the writing of Prosper of Aquitaine, from the mid-5th century, which includes a description of Attila's invasion of Italy in 452 and mentions that Aetius did not use the barriers in the Alps that could have served as the point of repelling the invaders (*Epitoma Chronicon* 1367).

The possibility of a continuous use of some of the barrier walls is indirectly suggested by the posts established in the vicinity of minor roads and inhabited in the time around 400, some even later (Tonovcov grad, Puštal, Limberk and others) (overview in Ciglencečki, Milavec 2009). I have mentioned this fact in a few earlier articles, but the military character of a settlement was most convincingly proven with the systematic investigations at Tonovcov grad (Ciglencečki 2011; Milavec 2011, 46–47; Modrijan 2011, 206). With the exception of the partially investigated Korinjski hrib where the remains of Late Roman wooden architecture were unearthed under the stone building from the 6th century, most other sites have not been inves-

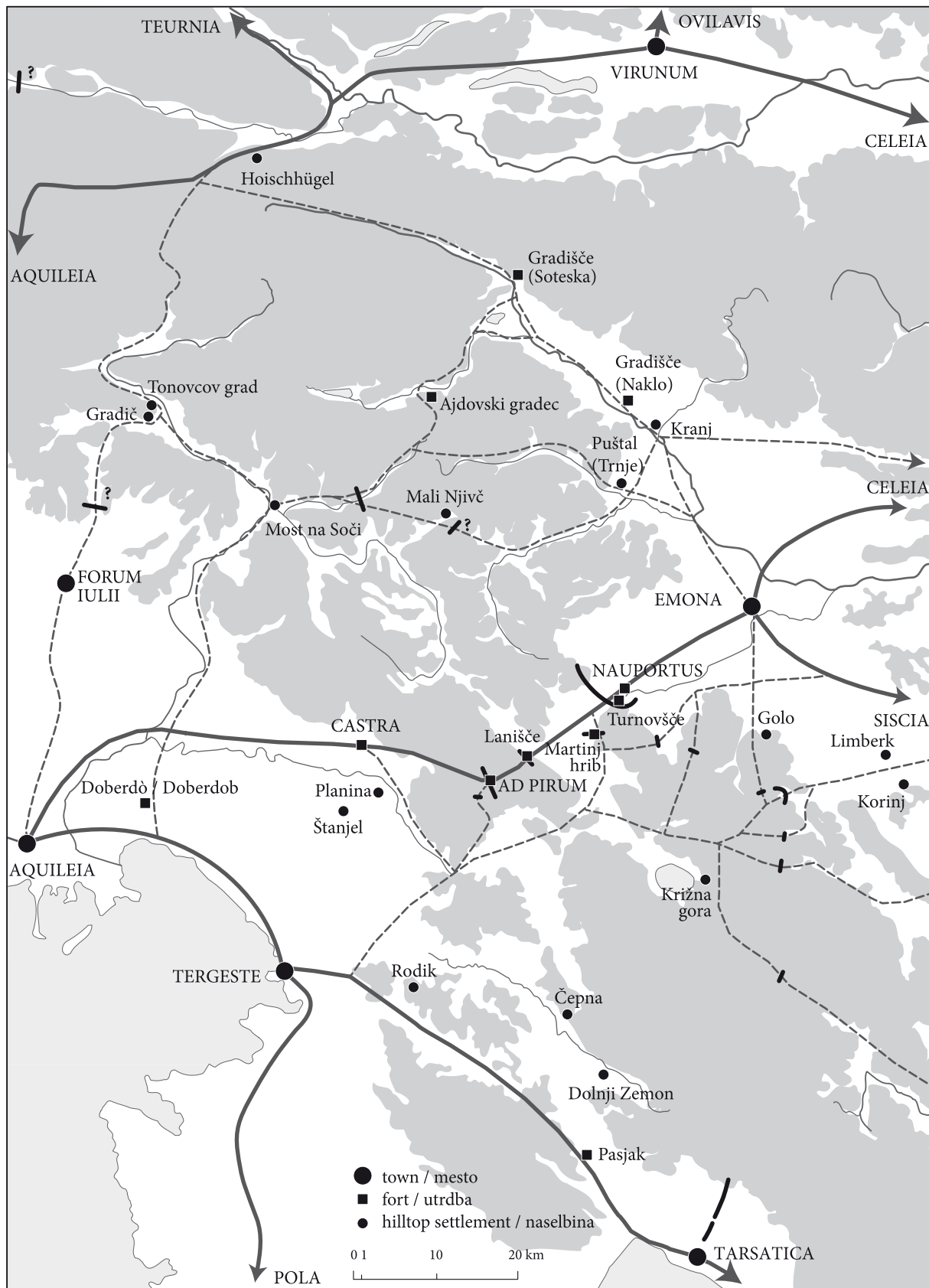

Fig. 1: Barrier walls, reconstructed road network and important Late Roman sites in the area of the barrier system.
 Sl. 1: Zaporni zidovi, rekonstruirana cestna mreža in pomembnejša poznorimska najdišča na območju zapor.

tigated in detail and only yielded stray coins and other metal finds mostly discovered with a metal detector (Ciglencečki 1985, 256–257). An example of the latter is the as yet uninvestigated hilltop settlement at Limberk, located in the vicinity of a road well protected with a barrier wall, where a team from the Narodni muzej Slovenije excavated a very important ironwork hoard that, together with the previously known metal finds and coins, confirmed the existence of the site into the first half of the 5th century (Ciglencečki 1985, 261–263; Šemrov 2004, 120–121; Bitenc, Knific 2001).

The identification of the posts of the *tractus* is entirely based on the existing interpretations and dating of the summary note and the pictogram in *Notitia Dignitatum*. As already mentioned, most scholars understand the *tractus* as a broadly-based defence of northern Italy set up in the early decades of the 5th century, more precisely between 402 and 425. The military posts of this defence zone, however, have not been named in ancient texts and are, in the absence of archaeological evidence, completely unknown. There have been several attempts at locating them, primarily when investigating individual sites. Volker Bierbrauer, for example, raised the possibility of the third habitation phase of the hilltop settlement at Colle Santino in Invillino coinciding with the frontier defence efforts. He writes that, at that time, the earlier settlement was systematically torn down and a new one constructed next to it. The new settlement was equipped with towers and inhabited by more people than previously. He noted the possible connection between the organisation of the *tractus* involving militia-like units of local Romanised inhabitants and the archaeologically evidenced civilian presence at the site in this time, which he substantiated with the find of a gilded bronze crossbow (*Zwiebelknopffibel*) fibula dated to around 400 (Bierbrauer 1987, 335–336). Based on certain weapons and pieces of military dress, Sabine Felgenhauer-Schmiedt made a similar supposition for the site at Kapelle (1993, 47).

In a broadly-based understanding of the defence of northern Italy, Milavec and myself presented several sites that, through convincing finds of military equipment and weapons, as well as strategic locations, may have functioned as military or auxiliary posts in the early part of the 5th century. The article only included sites that indicated the possibility of a defence-in-depth in the area of the south-eastern Alps, which was the topic at hand. However, investigations show that we may

add other sites to the list, for example Invillino, Kapelle, Monte Sorantri, Castelraimondo and others (Villa 2001, 858; Santoro Bianchi 1992, 193–194).

The current state of research allows us to reach two conclusions; the first is that most historians see the *tractus Italiae circa Alpes* as a system of defence in the first three decades of the 5th century, and the second is that there are hilltop settlements with military elements in the areas of easiest passage from the east and the north into Italy that also date – as opposed to Hrušica and other sites along the lines of the main road defence – to the early decades of the 5th century. Connecting the two thus seems a logical conclusion, as military posts were most needed in this particular area.

Contemporaneously with the forts of the *claustra*, fairly regularly designed forts were also constructed in the lowland sub-Alpine areas to the east, for example at Velike Malence, Zalog, Črnomelj, but also the numerous other posts on strategically significant locations that were constructed on naturally much better protected elevations (overview in Ciglencečki 2015, 398–415). All of these sites underscore the strategic importance of the wider area of passage from Illyricum to Italy and represent evidence of a defence-in-depth (see commentary below).

CHRONOLOGY AND CHARACTER OF FORTIFIED HILLTOP SETTLEMENTS

We should first turn our attention to the simplistic understanding of the beginning, duration and character of the fortified hilltop settlements that persists in foreign literature (primarily British and French) from the good, but nowadays and at least for the area of the eastern Alps, completely outdated overview of the Late Roman forts published by Johnson (1983, 240) onwards. Most later authors dated the beginning of the hilltop posts to the early 5th century, which is consequentially reflected in an erroneous understanding of the barrier system, the *tractus*, as well as the defence-in-depth. In view of that, it should be reiterated that most hilltop settlements already existed in the second half of the 4th century and that they are largely contemporaneous with the forts of the barrier system in the Julian Alps.

Additional misdating of the hilltop posts has been caused by the fact that scholars in the past dated their duration in a general manner, to the 4th–6th century span (cf. Egger 1942, 266; Petriko-

vits 1971, 192; Petru 1978, 362; Šašel 1980, 14). Later investigations have shown that the posts had at least three chronologically distinct habitation phases and may have only exceptionally been inhabited continuously, though this continuation has been conclusively proven at none of the posts (cf. Ciglenečki 2008, 485–490).

In the publication of the first systematically investigated hilltop settlement at Invillino, Bierbrauer dated the second phase, with a different economic orientation than previously, to the second half of the 4th century (Bierbrauer 1987, 292). In the review of this publication, Max Martin attributed the earliest stone-built architecture to this phase, which coexisted with the wooden buildings. He also noted that this phase represents the most important shift in the settlement history of the site (Martin 1992, 261–263). If the situation at Invillino is not completely clear given that we only have the results of the first systematic excavation at our disposal, coupled with a specific situation at the site, the area of the south-eastern Alps has revealed a number of fortified settlements, the investigations at which clearly date one of the most significant habitation phases to the time in question, i.e. the second half of the 4th century. Such dating of the beginning of the fortified hilltop settlements in the Late Roman period has been established since the beginning of investigations in the 1970s, as some of these settlements revealed large quantities of reliably datable small finds including coins, often in sealed contexts (overview in Petru 1969; id. 1978, 362). Archaeologists initially surmised a continuous habitation of these forts from the second half of the 4th to the late 6th century, with the beginning often set to a time after 378 (Petru 1978, 362; Šašel 1988, 102). In the first attempt at typologically classifying the then known hilltop sites, I indicated the possibility that most of these show an intense habitation phase in the 4th century and not necessarily a continuation through to the late 6th century (Ciglenečki 1979, 469). The dating into the second half of the 4th century, as proposed for individual sites, has been entirely confirmed by the analysis of the coin finds from individual hilltop posts, by the integral study of the hilltop sites in the south-eastern Alps and by all subsequent investigations in this area (Kos 1986, 216; Ciglenečki 1987, 121–127; id. 2008, 493–501).

The multitude of small metal finds, coins and precisely datable imported pottery allows us to reliably date a habitation phase on most of these sites in the second half of the 4th century, a number

of them showing the first concentrations of finds in the Valentinian period. This observation can be brought into connection with the information we have on the Emperor Valentinian's redistribution of soldiers to smaller forts at various strategically important locations in the limes area (MacMullen 1984, 577). It seems very likely that such redistribution also occurred along the important routes deep into the empire, particularly after the painful lesson learned during the incursion of the Quadi and the Sarmati in 374. Moreover, the spectre of small finds and the chronological phases is the same as that observed in the forts of the barrier system in the Julian Alps (overview of the characteristic small finds in Ciglenečki 1994; id. 2008).

Apart from Slovenian authors, the hilltop sites have been interpreted by a number of other authors who discussed the defence of the Late Roman Italy. Giulio Bigliardi published a typology of the hilltop sites and observed that those from the late 3rd and the 4th century show a military character (Bigliardi 2004, 339). We should be cautious, however, in considering such observations, as the posts from the late 3rd and the 4th century have as yet not been investigated in a measure that would allow us to claim their exclusively military character. What is certain is that some revealed a military presence, possibly small army units or militias within large settlements, such as Rodik (Slapšak 1978, 547) and Ančnikovo gradišče (Pröttel 1996, 153, Fn. 19; Strmčnik Gulič, Ciglenečki 2003, 30). We should also bear in mind that in the early period, when the threat was not so strongly felt, hilltop refugia for the civilian population were also very common (Ciglenečki 1997a, 193–195; id. 2008, 493–496).

Christie mentions the appearance of hilltop settlements from the 3rd century onwards – presumably in part encouraged by the state (Christie 2007, 567). He justifiably poses the question as to what extent the inhabitants of these settlements conducted military or observational tasks (ib., 569).

In an article on the defence of Italy in the Late Roman period, Michaël Vannesse (2007, 318) refuted the possibility of military hilltop sites in the south-eastern Alpine area existing prior to the early 5th century. Such a conclusion on the basis of ancient literary sources alone might have been understood in the time when the hilltop settlements and the small finds from them have been poorly known – compare Egger's similar deduction when dating the site at Duel over 80 years ago (!) (Egger 1929, 208–209) – but the currently available and reliable data as the result of long years

of systematic archaeological investigations of the hilltop sites in the eastern Alpine area clearly date the beginning of habitation on these sites at least in the second half of the 4th century, while some exhibit signs of an even earlier, albeit short, occupation (see above).

In 2010, Vannesse wrote an extensive monograph entirely dedicated to the question of the defence of northern Italy, which is based on different kinds of sources (Vannesse 2010). Part of his analysis deals with the interpretation of hilltop settlements, particularly with the problems related to identifying military posts in the Late Roman period. He states all the weak points of the interpretations proposed thus far and offers an overview of the presumed military posts in Italy. It appears, however, that his main goal was to show what he had already noted in his earlier work, namely that there are no 4th-century military posts outside the area of the barrier walls and hence no defence-in-depth. He omitted all the Late Roman fortified hilltop sites in the Slovenian part of *Venetia* (with the exception of the forts of the *claustra*) that revealed a military presence, although he did list all the similar posts and even those that are less reliably interpreted as such in the Italian part (Vannesse 2010, 281–345).

Poulter uses a different approach to refute dating the hilltop settlements to the second half of the 4th century. In his opinion, the coins from the second half of the 4th century recovered at the hilltop sites are all residual finds (!), hence the great number of these posts cannot be contemporaneous with the forts of the barrier system (Poulter 2013, 118). In a similar manner, he denies the chronological value of imported pottery and suggests that the hilltop sites were only constructed in the 5th century and were not military in character. He observes that the defence walls are never more than a metre thick, which is insufficient for defence walls proper, but merely for enclosures surrounding the church complexes from the late 5th and the 6th centuries! He also entirely dismisses the possibility of the pieces of military dress and weaponry confirming a military presence in these sites. The most compelling evidence for a non-military character of these sites is, in his opinion, the location high on tops of steep hills that prevented them from playing a prominent role in the defence of the mountain passes. He only recognises an importance of the hilltop sites in the late 5th and the 6th century, when they presumably functioned as religious centres and wonders if they could possibly have hosted a more substantial number of inhabitants (Poulter 2013, 119).

Poulter's text reveals a very poor knowledge of the hilltop settlements in the eastern Alpine area; it is very difficult to respond in detail to all of the gaps in the interpretation and there is, in fact, no need – a great deal of literature is available on that subject, part of which Poulter cites, but does not consider. The literature dating the hilltop posts into the 4th century has been discussed above, including the 2012 article by Kos who was able to convincingly argue that the hilltop sites were undoubtedly inhabited in the 4th century by analysing in detail the coins in settlements, towns and contemporary hoards. As far as Poulter's claim is concerned, that the coin finds from the 4th century cannot be taken as evidence of contemporary habitation, we should say that habitation is proven, in addition to the coins, by numerous reliably dated and well preserved finds that could only have been lost in a time when they were still in use and that it is, moreover, unimaginable for all the finds to be in secondary use in the 5th and 6th centuries, particularly the sigillata, the transport vessels and the glazed pottery! There are, of course, numerous instances of secondary use, particularly of coins and fibulae from the first two centuries, partly also of those from the 3rd and 4th centuries, but these objects are usually poorly preserved and show clear signs of prolonged use. More than a single habitation phase is also proven by clear stratigraphic relations between earlier, 4th century buildings and later buildings from the late 5th and the 6th century above them (e.g. at Tonovcov grad – Ciglencečki, Modrijan, Milavec 2011, 75–80). And finally, the most irrefutable evidence of the dating in the second half of the 4th century are the numerous sites where Antique occupation ended in the early 5th century, such as Kuzelin, Ančnikovo gradišče, Rodik, Dunaj, Zbelovska gora and Brinjeva gora (and contemporary cemetery), where the possibility of residual finds is non-existent (overview in Ciglencečki 2008, 494 with references).

The thin defensive walls can be understood when taking into consideration the location of these sites – on tops of steep hills that offered great natural protection. The area of the south-eastern Alps does have forts from the 4th century with thick walls, for example at Velike Malence, Zalog and Črnomelj, but these are located in the lowland and hence exposed to attacks with siege engines. The site that very clearly illustrates this consideration is Ančnikovo gradišče, where the walls in the relatively easily accessible part measure 1.4–1.8 m in thickness, but only 0.65–0.95 m in the parts that

are naturally well protected. Moreover, there are a number of Late Antique military posts with thin defensive walls known in Dalmatia. One of these is the systematically excavated fort at Gradina on the island of Žirje, dated to the 6th century, which protected the access to a harbour on the busy maritime route along the Adriatic coast (Pedišić 2001). The surviving remains of the fort consist of the defensive walls with five towers and a small command building. The defensive walls are 80–90 cm thick and excellently preserved, in places up to its original height of 6 m, and are well adapted to the terrain of the naturally protected rocky hill.

Poulter, in his simplistic portrayal of this very complex subject, also fails to distinguish between the sites from the second half of the 4th century that are strategically located close to roads and passages (e.g. Dunaj, Puštal, Velike Malence, Brinjeva gora, Črnomelj) and much later settlements from the late 5th and the 6th century that are removed from the main roads and located at higher altitudes (Ajdna, Prapretno, Vranje and others). In addition to those, there are also sites inhabited in both periods that were located so as to offer a strategic advantage as well as natural protection (e.g. Tonovcov grad, Puštal, Rifnik). The small finds recovered at these posts reveal the presence of foreign ethnic groups that offer additional weight to the strategic significance of the posts.

As for the finds interpreted as pieces of military dress, we should emphasise that most authors agree that certain elements of the male dress do represent marks of official, either civilian or military, positions (cf. Sommer 1984, 83–119; Bishop, Coulston 1993, 173–180; Southern, Dixon 1996, 118–121, 124–125; Pflaum 2002, 275–276; Bishop, Coulston 2006, 218–224; Vannesse 2010, 263–273; Christie 2007, 570). Given the location of the forts on steep hills of strategic significance, as well as the mostly modest architecture in the fort interiors, however, a civilian component can clearly be dismissed.

DEFENCE-IN-DEPTH

Some of the authors dealing with the defence of northern Italy also tackled the problem of defence-in-depth and took either of two completely opposing views: most presume the existence of defence-in-depth, while others advocate a linear defence limited to the Alpine area. Some of the typical recently voiced opinions will be presented

below. In discussing the Langobard *castra* in Friuli, Christie showed a Late Roman origin of the forts mentioned by Paul the Deacon and expressed the opinion that the defence of towns and additional strategic forts (primarily on elevations) represented the Roman internal response to outside threats from the 3rd century onwards, which he interprets as defence-in-depth (Christie 2001, 239–242). Later, in an article on the defence of Pannonia and Italy in the Late Roman period, he established that Noricum and Pannonia were vital for the defence of Italy stretching from the Danube and across the Alps to the Po river (Christie 2007, 547). He emphasised the construction of the weapons' workshops in the towns of northern Italy that were connected with the road system to the provinces of Raetia, Noricum and Pannonia.

Marcone, in his discussion on Illyricum and the defence of Italy at its north-eastern frontier in the Late Roman period, states that the hilltop site at Doberdò/Doberdob represents part of a network of signalling posts connected with the *claustra*, which can be brought in relation with the hypothesis put forward by Šašel, on the existence of a military frontier zone with signalling posts and other military installations in a wider hinterland of the barrier system (Marcone 2004, 354; Šašel 1970–1971, 38). It should be stressed that, given the size of the fort at Doberdò/Doberdob (260 × 120 m) and its strategic location at a major Roman road, the fort might have housed a large army unit tasked with protecting the road (Furlani 1969; Ciglenečki 1987, 72 and 211; Maselli Scotti 1992, 371–372).

Bigliardi, in his overview of the hilltop settlements in the central and eastern Alps from the Late Republican to the Late Antique periods, established that *claustra* represents defence-in-depth based on a coordinated effort of mobile troops and a permanent defence in autonomous forts and in fortified towns (Bigliardi 2004, 336). He observed a demilitarisation of the northern arch of the Alps and a concentration of the army in main towns, primarily in Aquileia, Iulium Carnicum and Forum Iulii (id., 337).

In order to show Edward Lutwak's hypothesis on 'the grand strategy' as unacceptable, Vannesse uses the example of north-eastern frontier of Italy to negate the defence-in-depth presumed for this area. He discusses in detail the network of sites presumed to have served as the support of the system of the *claustra* barrier walls. He mentions refugia in the hinterland, as well as watch towers

and roads that enabled the provisioning of the militias in the hinterland; he does not doubt their existence, but believes they could only have appeared in the early 5th century and not before. He deems such a late beginning as understandable given the uncertainty after the invasions and considers them as a common result of a local initiative in a time when the Roman army had already abandoned the forts in the Julian Alps (Vannesse 2007, 318). Such a supposition leads to the conclusion that there was no defence-in-depth at the north-eastern frontier of Italy (on the archaeological contribution to the dating of the hilltop sites see the commentary in the chapter on the *tractus*).

In the publication of the investigations of the Late Antique hilltop site at Tonovcov grad near Kobarid, I attempted to show the place of the newly-discovered post with considerable habitation traces from the second half of the 4th and the first three decades of the 5th century within a wider area and within a reconstructed road network of the Late Roman period in the area north of the main road across Hrušica (Ciglencečki 2011). Based on the concentration and identical range of characteristic items of Late Roman male dress and weaponry as known from the previously investigated and contemporary military forts, as well as on the important strategic location along a major road, I interpreted the post as an element in the defence-in-depth of Italy, which in the second half of the 4th century functioned contemporaneously with the *claustra* barrier system. The hilltop site gained in importance in the first three decades of the 5th century, after the abandonment of the main road across Hrušica that caused an intensification of traffic along the minor roads, of which one of the more important ones led across the Predil/Predel Pass into Italy (Ciglencečki 2011, 270–271).

When interpreting the barrier system, Kos expressed the opinion that *praetentura Italiae* represented defence-in-depth, while *claustra* represented linear defence. With this in mind, he refuted the hypothesis on a military frontier zone (Kos 2013, 237, 243–244). He does not discuss the disposition in depth of the hilltop sites along the minor roads to the north and south of the main road across Hrušica also protected by barrier walls and only accepts the existence of a linear defence. We should stress here that, as already noted above, the contemporary hilltop sites along the roads that led through the barrier walls cannot be treated separately from the barrier walls, as their strategic location and the small finds certainly indicate a

use contemporaneous with that of the forts of the *claustra*. Moreover, the important forts in Vrhnika and Ajdovščina together with the three barrier walls positioned in depth along the well protected road across Hrušica certainly cannot be interpreted as mere linear defence!

Traces of earlier defence installations in the south-eastern Alps (*praetentura*), later hilltop sites with signs of presence of the Ostrogoths and the Langobards, but also some of the important battles of the Late Roman period that took place far beyond and in front of the barrier walls suggest that the defence of Italy was never only linear, but extended in depth and that the barrier walls only represented the most visible element of defence at least in the second half of the 4th century. The defence of Italy at its most exposed, north-eastern frontier certainly necessitated the protection and surveillance of the vast Alpine and sub-Alpine areas. Recent investigations of the fortified hilltop sites certainly support Šašel's hypothesis on a military zone in this difficult sector of Italian frontier defence, but also reveal an elaborate system of defence-in-depth (Šašel 1970–1971, 38–39).

The numerous investigated and some only hypothesised hilltop sites reveal not so much a 'grand strategy' as formulated by Lutwak, but more a continuous adaptation to individual dangerous military situations that occurred already in the last third of the 3rd century and became more frequent in the second half of the 4th century. The last, somewhat improvised attempts at an elastic defence-in-depth can be discerned in the hilltop sites in the first half of the 5th century. For the hilltop sites, such an interpretation is supported by the selected locations alone, on naturally well protected hills that eliminated the need for thick walls, which were sometimes even improvised, while the site interiors held stone buildings alongside wooden ones or possibly tents, suggesting that garrisons were not permanently stationed at all of them. The fairly numerous and high-quality pieces of weaponry and military dress do indicate a last ditch attempt at the defence of Italy. Identification of the hilltop sites of major military importance is based on their strategic location, but most of all on the structure of small finds closely comparable with that of the known military forts both in the vicinity (forts of the *claustra* barrier system) and along the limes, which hence allows us to at least partially determine their function.

The concentration of archaeological finds of a military character on strategically positioned

Fig 2: Sv. Pavel above Planina, 0.5 m lidar derived digital elevation model revealing Roman-period building features.

Sl. 2: Sv. Pavel nad Planino. Načrt najdišča z dobro vidnimi strukturami rimskih zgradb.

(Data processing and visualization*: / Računalniška obdelava načrta**: Edisa Lozić)

posts along major roads and paths shows that the defence of Italy covered a wider area of the Alpine and sub-Alpine areas, as the numerous hilltop sites in a wide belt on both sides of the barrier walls cannot be interpreted as mere refugia and civil

settlements. These hilltop sites may be understood as posts where small garrisons performed signalling tasks and, where needs be, controlled the neuralgic points, but also tracked, obstructed and intercepted possible enemies on their way to Italy.

* Point cloud has been filtered with lasground software (settings: terrain type – forest or hills, granularity - ultra fine; ignore points with classification 7). DEM interpolated with ordinary kriging (settings: No. of sectors to search – 4, maximum No. of data from all sectors 64, maximum No. of data from each sector 16, maximum No. of data in all sectors – 8, blank node if more than 3 sectors are empty, radius 20 m). Complex multiple visualization merging RVT software derived visualizations sky-view factor and opens (settings for both: No. of search directions 16, radius 10 pixels, low level of noise removal) and WhiteboxGIS software derived deviation from mean elevation (settings: radius 7 cells).

(Data source: web service eVode at <http://evode.arso.gov.si/indexd022.html?q=node/12>, GKOT D48 files GK415_78, GK415_79, GK416_78 and GK416_79).

** Oblak točk je filtriran s programom Lastools, orodje lasground (nastavitve zelo natančno, hribovje in gozd). Klasificiran oblak točk Kriging) z naslednjimi parametri: 4 sektorji iskanja, najmanj 3 točk iz vsakega sektorja ter najmanj 8 ter največ 64 točk iz vseh sektorjev, brez podatka v primeru, ko so prazni trije sektorji, polmer iskanja 20 m. (Vir podatkov: portal eVode Ministrstva za okolje in prostor, datoteke GKOT GK415_78, GK415_79, GK416_78 in GK416_79).

CONCLUSION

This brief overview of some of the issues raised in recent publications was aimed at highlighting certain aspects pertaining to the role and even more so the chronology of the *claustra* barrier system, the *tractus* and the numerous, mainly hilltop sites that suggest a defence-in-depth. I particularly wished to draw attention to some of the persistent assertions and assumptions that fail to take into account the results of the intensive archaeological investigations taking place over the last forty years, that reinterpret these results at will or simply disregard them. Clearly, it is essential to have a good knowledge of the archaeological situation in this area in order to correctly illuminate the defensive measures of the Late Roman Empire. Our knowledge improves with the ever new data on the already known sites, as well as the discoveries of new ones. An example of the latter is the recently discovered Late Roman hilltop site at Mali Njivč in the heart of the *claustra* barrier system that revealed a characteristic array of the pieces of male dress and weaponry (Istenič 2015). There

are also new techniques of field reconnaissance and remote sensing, most importantly the use of LiDAR, which often offer a better understanding of the already known, but poorly investigated sites hidden underneath a woodland vegetation cover. Such is the hilltop site at Sv. Pavel above Planina (Fig. 2), which Petru included into the barrier system (Svoljšak 1966; Petru 1969, 16–17; Ciglencički 1997a, 197–198). It is overlooking the crossing of the two roads leading from the fort in Ajdovščina (*Castra*) towards Emona and has been previously only known for the defensive walls and individual Late Roman finds. In addition to that, the LiDAR model has confirmed the existence of numerous buildings in the interior that reveal a very large and important Late Roman post in a crucial strategic location. It is an additional element of the in-depth network of hilltop sites that functioned contemporaneously with the barrier system in the Julian Alps and that were later used as independent forts aimed at deterring and stopping the enemy from entering into Italy.

Translation: Andreja Maver

- BAUSOVAC, M., D. PIRKMAJER 2012, Late Roman glazed pottery from Rifnik near Celje. – *Acta Rei Cretariae Romanae Fautorum* 42, 33–39.
- BEKIĆ, L. 2009a, Antički numizmatički nalazi / Reperti numismatici di età antica. – In: Bekić, Radić Štivić (eds.) 2009, 379–383.
- BEKIĆ, L. 2009b, Zaključak / Conclusione. – In: Bekić, Radić Štivić (eds.) 2009, 379–383.
- BEKIĆ, L., N. RADIĆ ŠTIVIĆ (eds.) 2009, *Tarsatički principij. Kasnoantičko vojno zapovjedništvo / Principia di Tarsatica. Quartiere generale d'epoca tardoantica*. – Rijeka.
- BIERBRAUER, V. 1987, *Invillino-Ibligo in Friaul 1. Die römische Siedlung und das spätantik-frühmittelalterliche Castrum*. – Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 33.
- BIGLIARDI, G. 2004, *Alpes, id est Claustra Italiae*. – La trasformazione dei complessi fortificati romani dell'arco Alpino centro-orientale tra l'età tardo-repubblicana e l'età tardo-antica. – *Aquileia Nostra* 75, 317–372.
- BISHOP, M. C., J. C. N. COULSTON 1993, *Roman Military Equipment from the Punic Wars to the Fall of Rome*. – London.
- BISHOP, M. C., J. C. N. COULSTON 2006², *Roman Military Equipment from the Punic Wars to the Fall of Rome*. – Oxford.
- BITENC, P., T. KNIFIC 2001, Zakladna najdba. Limberk nad Veliko Račno. – In: P. Bitenc, T. Knific, *Od Rimljanov do Slovanov. Predmeti*, 32–33, Ljubljana.
- BRATOŽ, R. (ed.) 1996, *Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit (Zahodni Ilirik in severovzhodna Italija v poznorimski dobi)*. – Situla 34.
- BRATOŽ, R. 2014, *Med Italijo in Ilirikom. Slovenski prostor in njegovo sosedstvo v pozni antiki*. – Zbirka Zgodovinskega časopisa 46, Dela I. razreda SAZU 39.
- BREZNIK, A., M. STOKIN 2014, Upravljanje območja Claustra Alpium Iuliarum (Management of the Claustra Alpium Iuliarum Area). – In: J. Kusetič (ed.), *Claustra Alpium Iuliarum. Med raziskovanjem in upravljanjem (Claustra Alpium Iuliarum. Between research and management)*, 133–164, Ljubljana.
- CHRISTIE, N. 1991, The Alps as a frontier (A.D. 168–774). – *Journal of Roman Archaeology* 4, 410–430.
- CHRISTIE, N. 2001, The Castra of Paul the Deacon and the Longobard frontier in Friuli. – In: Paolo Diacono e il Friuli altomedievale (secc. VI–X). *Atti del XIV Congresso internazionale di studi sull'Alto Medioevo. Cividale del Friuli, 24–29 settembre 1999*, Atti dei congressi 14, 231–251, Spoleto.
- CHRISTIE, N. 2007, From the Danube to the Po: the Defence of Pannonia and Italy in the Fourth and Fifth Centuries AD. – In: A. G. Poulter (ed.), *The Transition to Late Antiquity. On the Danube and Beyond*, Proceedings of the British Academy 141, 547–578.
- CIGLENEČKI, S. 1979, Kastel, utrjeno naselje ali refugij? (Kastell, befestigte Siedlung oder Refugium?) – *Arheološki vestnik* 30, 459–472.

- CIGLENEČKI, S. 1985, Potek alternativne ceste Siscija–Akvileja na prostoru zahodne Dolenjske in Notranjske v času 4. do 6. stoletja. Preliminarno poročilo o raziskovanju Korinjskega hriba in rekognosciranjih zahodne Dolenjske (Der Verlauf der Alternativstrasse Siscia-Aquileia im Raum von Westdolenjsko und Notranjsko in der Zeitspanne vom 4. bis zum 6. Jh. Präliminarbericht über die Erforschung des Korinjski hrib und die Rekognoszierungen von Westdolenjsko). – *Arheološki vestnik* 36, 255–284.
- CIGLENEČKI, S. 1987, Höhenbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jh. im Ostalpenraum / Višinske utrdbе iz časa 3. do 6. st. v vzhodnoalpskem prostoru. – Dela 1. razreda SAZU 31.
- CIGLENEČKI, S. 1994, Höhenbefestigungen als Siedlungsgrundeinheit der Spätantike in Slowenien. – *Arheološki vestnik* 45, 239–266.
- CIGLENEČKI, S. 1997a, Strukturiranost poznorimske poselitve Slovenije (Strukturierung spätantiker Besiedlung Sloweniens). – *Arheološki vestnik* 48, 191–202.
- CIGLENEČKI, S. 1997b, Die wichtigsten Völkerwanderungszeitlichen Einfallstrassen von Osten nach Italien im Licht der neuesten Forschungen. – In: *Peregrinatio Gothica, Jantarová stezka*, Supplementum ad Acta Musei Moraviae, Scientiae sociales 82, 179–191.
- CIGLENEČKI, S. (ed.) 1997c, Mednarodni simpozij “Zahodni Ilirik in severovzhodna Italija v poznorimski dobi” / Internationales Symposium “Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit” (Zemono, 5.–8. September 1994). – *Arheološki vestnik* 48, 117–370.
- CIGLENEČKI, S. 2008, Castra und Höhengiedlungen vom 3. bis 6. Jahrhundert in Slowenien. – In: H. Steuer, V. Bierbrauer (eds.), *Höhensiedlungen zwischen Antike und Mittelalter von den Ardennen bis zur Adria*, Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 58, 481–532, Berlin, New York.
- CIGLENEČKI, S. 2011, Utrdba Tonovcov grad – pomemben člen poznorimske obrambe Italije / The fort at Tonovcov grad – an important part of the Late Roman defence system of Italy. – In: S. Ciglenečki, Z. Modrijan, T. Milavec, *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu. Naselbinski ostanki in interpretacija / Late Antique fortified settlement Tonovcov grad near Kobarid. Settlement remains and interpretation*, Opera Instituti Archeologici Sloveniae 23, 259–271.
- CIGLENEČKI, S. 2015, Late Roman army, *Claustra Alpium Iuliarum* and the fortifications in the south-eastern Alps / Poznorimska vojska, *Claustra Alpium Iuliarum* in utrjena krajina v jugovzhodnih Alpah. – In: J. Istenič, B. Laharnar, J. Horvat (eds.), *Evidence of the Roman army in Slovenia / Sledovi rimske vojske na Slovenskem*, Katalogi in monografije 41, 385–430.
- CIGLENEČKI, S., T. MILAVEC 2009, The defence of north-eastern Italy in the first decennia of the 5th century. – *Forum Iulii* 33, 175–187.
- CIGLENEČKI, S., Z. MODRIJAN, T. MILAVEC 2011, *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu. Naselbinski ostanki in interpretacija / Late Antique fortified settlement Tonovcov grad near Kobarid. Settlement remains and interpretation*. – Opera Instituti Archeologici Sloveniae 23.
- CURK, I. 1997, *Claustra Alpium Iuliarum* als Grenzgebiet unterschiedlichen Ethnien in der späten Kaiserzeit und in den Kleinfunden. – In: *Roman Frontier Studies 1995. Proceedings of the XVIIth International Congress of Roman Frontier Studies*, Oxbow Monograph 91, 439–444, Oxford.
- DEGRASSI, A. 1954, *Il confine nord-orientale dell'Italia romana. Ricerche storico-topografiche*. – *Dissertationes Bernenses* 1/6.
- EGGER, R. 1929, Ausgrabungen in Feistritz a.d. Drau, Oberkärnten. Der Hügel bei Duell. – *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien* 25, Bbl., 159–216.
- EGGER, R. 1942, *Die Ostalpen in der Spätantike, Das neue Bild der Antike* 2, 395 ss. – (Cit. after: *Römische Antike und frühes Christentum. Ausgewählte Schriften von Rudolf Egger* 1, 1962, 257–271).
- FELGENHAUER-SCHMIEDT, S. 1993, *Das Kapelle (“die Kåpile”) ob Jadersdorf. Eine spätantik-frühmittelalterliche Höhengiedlung in Oberkärnten*. – Aus *Forschung und Kunst* 27.
- FRELIH, M. 2003, *Logatec – Longaticum in rimski obrambni sistem Claustra Alpium Iuliarum. S prispevkom o bitki pri reki Frigidus (Soča) leta 394*. – *Logatec*.
- FURLANI, U. 1969, Una stazione militare romana sul Castellazzo di Doberdò del Lago. – *Aquileia Nostra* 40, 57–70.
- ISTENIČ, J. 2015, Mali Njivč above Novaki / Mali Njivč nad Novaki. – In: J. Istenič, B. Laharnar, J. Horvat (eds.), *Evidence of the Roman army in Slovenia / Sledovi rimske vojske na Slovenskem*, Katalogi in monografije 41, 365–384.
- JOHNSON, S. 1983, *Late Roman Fortifications*. – London.
- KNIFIC, T., M. TOMANIČ-JEVREMOV 1996, Prva znamenja velikega preseljevanja ljudstev v Sloveniji (Erste Anzeichen der großen Völkerwanderung in Slowenien). – In: *Ptujski zbornik* 6/1, 369–393.
- KOS, P. 1986, *The Monetary Circulation in the Southeastern Alpine Region ca. 300 B. C. – A. D. 1000 (Denarni obtok na prostoru Jugovzhodnih Alp 300 pr. n. št. – 1000)*. – *Situla* 24.
- KOS, P. 2012, The construction and abandonment of the *Claustra Alpium Iuliarum* defence system in light of the numismatic material / Gradnja in opustitev obrambnega sistema *Claustra Alpium Iuliarum* v luči numizmatičnega gradiva. – *Arheološki vestnik* 63, 265–300.
- KOS, P. 2013, *Claustra Alpium Iuliarum* – protecting Late Roman Italy. – *Studia Europea Gnesnensia* 7, 233–261.
- KOS, P. 2014a, Izgradnja zapornega sistema *Claustra Alpium Iuliarum*. Antični, arheološki in numizmatični viri / Construction of the *Claustra Alpium Iuliarum* fortifications. Historical, archaeological and numismatic sources. – In: J. Kusetič, P. Kos, A. Breznik, M. Stokin (eds.), *Claustra Alpium Iuliarum – med raziskovanjem in upravljanjem / Claustra Alpium Iuliarum – Between Research and Management*, 112–132, Ljubljana.
- KOS, P. 2014b, Barriers in the Julian Alps and *Notitia Dignitatum* / Zapore v Julijskih Alpah in *Notitia Dignitatum*. – *Arheološki vestnik* 65, 409–422.
- KOS, P. 2015, *Ad Pirum (Hrušica): Claustra Alpium Iuliarum*. – *Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije. Vestnik* 26/1.

- KUSETIČ, J. 2014, III. *Claustra Alpium Iuliarum* – topografski in arheološki pregled / The *Claustra Alpium Iuliarum* – A topographical and archaeological Overview. – In: J. Kusetič, P. Kos, A. Breznik, M. Stokin (eds.), *Claustra Alpium Iuliarum – med raziskovanjem in upravljanjem / Claustra Alpium Iuliarum – Between Research and Management*, 27– 111, Ljubljana.
- MACMULLEN, R. 1984, The Roman emperor's army costs. – *Latomus* 43, 571–580.
- MAGRINI, C., F. SBARRA 2009, Late Roman glazed pottery from the area of *Claustra* (Slovenia): Some preliminary remarks. – In: *La ceramica invetriata tardoromana nell'arco Alpino orientale e nelle province Danubiane. Primi risultati di un progetto internazionale / Late Roman glazed pottery productions in eastern Alpine area and Danubian provinces. First results of an international project*, Atti del I incontro Internazionale di Archeologia a Carlino, 14–15 dicembre 2007, 27–32, Carlino.
- MARCONI, A. 2002, Tra Adriatico e Danubio nel IV secolo. – In: M. Buora, W. Jobst (eds.), *Roma sul Danubio. Da Aquileia a Carnuntum lungo la via dell'ambra*, Cataloghi e Monografie Archeologiche dei Civici Musei di Udine 6, 173–178.
- MARCONI, A. 2004, L'Ilirico e la frontiera nordorientale dell'Italia nel IV secolo d.C. – In: G. Urso (ed.), *Dall'Adriatico al Danubio. L'Ilirico nell'età greca e romana, Atti del Convegno internazionale. Cividale del Friuli, 25–27 settembre 2003*, I convegni della Fondazione Niccolò Canussio 3, 343–359, Pisa.
- MARTIN, M. 1992, Volker Bierbrauer, Invillino – Invillino-Ibligo in Friaul 1, Die römische Siedlung und das spätantik-frühmittelalterliche Castrum (Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 33) and Volker Bierbrauer, Invillino-Ibligo in Friaul 2, Die spätantiken und frühmittelalterlichen Kirchen (Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 34). – *Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte* 75, 260–263.
- MASELLI SCOTTI, F. 1992, Due fortificazioni tardoantiche ad oriente di Aquileia. – In: *Felix temporis reparatio. Atti del Convegno Archaeologico Internazionale "Milano capitale dell'impero romano" Milano, 8–11 marzo 1990*, 369–373, Milano.
- MILAVEC, T. 2011, Kovinske najdbe / Metal finds. – In: Z. Modrijan, T. Milavec, *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu. Najdbe / Late Antique fortified settlement Tonovcov grad near Kobarid. Finds*, Opera Instituti Archeologici Sloveniae 24, 21–81.
- MODRIJAN, Z. 2009, Glazed pottery from Korinjski hrib and Tonovcov grad (Slovenija). – In: *La ceramica invetriata tardoromana nell'arco Alpino orientale e nelle province Danubiane. Primi risultati di un progetto internazionale / Late Roman glazed pottery productions in eastern Alpine area and Danubian provinces. First results of an international project*, Atti del I incontro Internazionale di Archeologia a Carlino, 14–15 dicembre 2007, 33–40, Carlino.
- MODRIJAN, Z. 2011, Keramika / Pottery. – In: Z. Modrijan, T. Milavec, *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu. Najdbe / Late Antique fortified settlement Tonovcov grad near Kobarid. Finds*, Opera Instituti Archeologici Sloveniae 24, 121–219.
- MODRIJAN, Z., S. CIGLENEČKI, T. MILAVEC 2011, Terenski izvid / Field report. – In: S. Ciglenečki, Z. Modrijan, T. Milavec, *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu. Naselbinski ostanki in interpretacija / Late Antique fortified settlement Tonovcov grad near Kobarid. Settlement remains and interpretation*, Opera Instituti Archeologici Sloveniae 23, 65–162.
- NAPOLI, J. 1997, *Recherches sur les fortifications linéaires romaines*. – Collection de l'École Française de Rome 229.
- OSMUK 1997, Ajdovščina - Castra. Stanje arheoloških raziskav (1994) (Ajdovščina - Castra. Forschungsstand (1994)), *Arheološki vestnik* 48, 1997, 119–130.
- PEDIŠIČ, I. 2001, Ostaci stambene arhitekture u bizantskoj utvrdi na otoku Žirju. – *Histria Antiqua* 7, 123–130.
- PETRIKOVITS, H. 1971, Fortifications in the North-Western Roman Empire from the Third to the Fifth Centuries A.D. – *Journal of the Roman Studies* 61, 178–218.
- PETRU, P. 1969, Najnovija istraživanja Julijskih Alpa. – *Osječki zbornik* 12, 5–24.
- PETRU, P. 1972, Novejše arheološke raziskave *Claustra Alpium Iuliarum* in kasnoantičnih utrdb v Sloveniji (Recenti ricerche archeologiche delle *Claustra Alpium Iuliarum* e delle fortificazioni tardo antiche in Slovenia). – *Arheološki vestnik* 23, 343–366.
- PETRU, P. 1975, Kasnoantične zapore. – In: *Arheološka najdišča Slovenije*, 105, Ljubljana.
- PETRU, P. 1976, Ricerche recenti sulle fortificazioni nelle Alpi orientali. – In: *Aquileia e l'arco alpino orientale, Atti della 6 settimana di studi aquileiesi, 25 aprile - 1 maggio 1975, Udine*, Antichità Altoadriatiche 9, 229–236.
- PETRU, P. 1978, Poznoantična poselitev Slovenije (Late Roman settlement in Slovenia). – *Arheološki vestnik* 29, 359–367.
- PETRU, P. 1980–1981, Eine bisher unbekannte Römerstrasse und die Sperrmauer auf der Hrušica (Ad Pirum). – *Archaeologia Jugoslavica* 20–21 (1983), 132–135.
- PFLAUM, V. 2002, Spätromische kerbschnittverzierte Gürtelbeschläge im Gebiet des heutigen Slowenien. – In: G. Cuscito, M. Verzár-Bass (eds.), *Bronzi di eta romana in Cisalpina*, Antichità Altoadriatiche 51, 259–287.
- PFLAUM, V. 2007, The supposed Late Roman hoard of tools and a steelyard from Vodice near Kalce / Domnevna poznorimska zakladna najdba orodja in hitre tehtnice z Vodice pri Kalcah. – *Arheološki vestnik* 58, 285–332.
- POULTER, A. 2013, An indefensible frontier: the *claustra Alpium Iuliarum*. – Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien 81, 97–126.
- PRÖTTEL, Ph. M. 1996, *Mediterrane Feinkeramikimporte des 2. bis 7. Jahrhunderts n. Chr. im oberen Adriaikum und in Slowenien*. – Kölner Studien zur Archäologie der Römischen Provinzen 2.
- SANTORO BIANCHI, S. 1992, I risultati dello scavo. – In: *Castelraimondo. Scavi 1988–1990, I. Lo scavo*, 125–227, Roma.
- SARIA, B. 1939, Doneski vojaški zgodovini naših krajev v rimski dobi (Beiträge zu einer Militärgeschichte unseres Gebietes in römischer Zeit). – *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* 20, 115–151.
- SLAPŠAK, B. 1978, Rodik-Ajdovščina. – *Arheološki vestnik* 29, 546–547.

- SLAPŠAK, B. 1997, Starejša zgodovina Rodika. – In: *Rodik med Brkini in Krasom: zbornik ob 350. letnici cerkve*, 19–64, Koper.
- SOKOL, V. 1994, Das spätantike Kastum auf dem Kuzelin bei Donja Glavnica. – *Arheološki vestnik* 45, 199–209.
- SOKOL, V. 1998, *Rimski metal s Kuzelina*. – Sestve, Zagreb.
- SOMMER, M. 1984, Die Gürtel und Gürtelbeschlüge des 4. und 5. Jahrhunderts im römischen Reich. – *Bonner Hefte zur Vorgeschichte* 22.
- SOUTHERN, P., K. R. DIXON 1996, *The Late Roman Army*. – Batsford, London.
- STARAC, R. 2009, Liburnijski limes – arheološko-konzervatorski radovi na Lokalitetima Vranjeno i Za Presiku / Limes Liburnico – Ricerche archeologiche e lavori di recupero nelle località di Vranjeno e Za Presikom. – In: Bekić, Radić Štivić (eds.) 2009, 275–287.
- STRMČNIK GULIČ, M., S. CIGLENEČKI 2003, *Ančnikovo gradišče pri Jurišni vasi. Poznoantična in zgodnjerednjeveška naselbina na Pohorju / Late Antique and Early Medieval Settlement on Pohorje*. – Slovenska Bistrica.
- SVOLJŠAK, D. 1966, Arheološka podoba gradišča pri Sv. Pavlu nad Planino. – *Goriška srečanja* 1, 46–49.
- ŠAŠEL, J. 1970–1971, Alpes Iuliana. – *Arheološki vestnik* 21–22, 33–44 (= *Opera Selecta*, Situla 30, Ljubljana 1992, 728–739).
- ŠAŠEL, J. 1971, Rakitna. – In: J. Šašel, P. Petru (eds.), *Claustra Alpium Iuliarum I. Fontes*. – Katalogi in monografije 5, 71–74.
- ŠAŠEL, J. 1975, Kasnoantično in zgodnjerednjeveško obdobje v Vzhodnih Alpah in arheološke najdbe na Slovenskem. – In: *Arheološka najdišča Slovenije*, 68–73, Ljubljana.
- ŠAŠEL, J. 1980, Zur Historischen ethnographie des mittleren Donaauraums. – In: *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jh.*, Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung 4 (= Österr. Akad. d. Wiss., phil. hist. Klasse, Denkschriften 145), 13–17.
- ŠAŠEL, J. 1988, Der Ostalpenbereich zwischen 550 und 650 n. Chr. – In: *Studien zur Ethnogenese*, Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften, Abhandlung 78, Bd. 2, 97–106.
- ŠAŠEL, J., P. PETRU (eds.) 1971, *Claustra Alpium Iuliarum I. Fontes*. – Katalogi in monografije 5.
- ŠAŠEL, J., M. URLEB 1971, Arheološka raziskovanja na Benetah. – *Mladinski raziskovalni tabori 1970*, 29–36, Ljubljana.
- ŠEMROV, A. 2004, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien* 5. – Mainz am Rhein.
- ULBERT, T. 1981, *Das spätrömische Kastell AD PIRVM – Hrušica*. – In: *Ad Pirum (Hrušica). Spätrömische Passbefestigung in den Julischen Alpen*, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 31, 3–50.
- VANNESSE, M. 2007, *I claustra Alpium Iuliarum: un riesame della questione circa la difesa del confine Nord-Orientale dell'Italia in epoca tardoromana*. – *Aquileia Nostra* 78, 2007, 313–339.
- VANNESSE, M. 2010, *La défense de l'Occident romain pendant l'Antiquité tardive: recherches géostratégiques sur l'Italie de 284 à 410 ap. J.-C.* – Collection Latomus 326.
- VIDRIH PERKO, V., M. ŽUPANČIČ 2003, Il popolamento della Slovenia sudoccidentale e dell'Istria settentrionale nel periodo tarodomano e nell'alto medio evo alla luce delle ceramiche di importazione. – In: *Histria Antiqua* 11, 457–476.
- VILLA, L. 2001, Nuovi dati archeologici sui centri fortificati tardoantichi-altomedievali del Friuli. – In: *Paolo Diacono e il Friuli altomedievale (secc. VI - X)*, Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo. Atti dei congressi 14, 825–861, Spoleto.
- ZACCARIA, C. 1981, Le fortificazioni romane e tardo antiche. – In: T. Miotti (ed.), *Storia ed evoluzione dell'arte delle fortificazioni in Friuli*, Castelli dell Friuli 5, 61–95.
- ZACCARIA, M. 2012, *Claustria Alpium Iuliarum: a Research Plan*. – *Haemus* 1, 135–167.
- ZEISS, H. 1928, Die Nordgrenze des Ostgotenreiches. – *Germania* 12, 25–34.

Slavko Ciglenečki
 Znanstvenoraziskovalni center SAZU
 Inštitut za arheologijo
 Novi trg 2
 SI-1000 Ljubljana
 slavko.ciglenecki@zrc-sazu.si

Beatrice Žbona Trkman (1949–2015)

V Mirnu rojena Beatrice (18. 10. 1949) je izhajala iz ugledne hiše in kulturniške družine Vukovih. Po maturi na gimnaziji v Novi Gorici leta 1968 se je vpisala na Filozofsko fakulteto Univerze v Ljubljani, kjer je izbrala študij arheologije in ga z diplomsko nalogo o neolitskih antropomorfnih statuetah v Jugoslaviji pod mentorstvom prof. Tatjane Bregant končala leta 1975. K temu gre dodati še njeno seminarsko nalogo Čolničaste fibule v Jugoslaviji (1975, mentor dr. S. Gabrovec). Med študijem je sodelovala pri izkopavanjih na Hrušici, kjer je Narodni muzej Slovenije (P. Petru) v sodelovanju z Univerzo iz Münchna (J. Werner, T. Ulbert) raziskoval rimsko trdnjavo Ad pirum. Leta 1977 se je zaposlila v Goriškem muzeju v Novi Gorici kot kustosinja za arheologijo. Prevezla je skrb za antiko oziroma rimsko provincialno arheologijo in k temu pozneje dodala še arheologijo novejših obdobij. S predanim delom si je prislužila naziv muzejske svetovalke in nato še muzejske svetnice (2006). V Goriškem muzeju je delovala vse do smrti, to je do 1. aprila 2015.

Ko je prišla v Goriški muzej, so že bila v polnem zamahu zaščitna arheološka izkopavanja na obsežnem območju na Mostu na Soči, ta je ostal njeno primarno delovišče vse do leta 1984, ko je bilo zaščitno izkopavanje zaključeno. Poleg pričakovane železnodobne arheološke stavbarske tvarine je delo navrglo tudi obilen rimskodobni izplen, ki je obogatil do tedaj bolj skromno zastopano tovrstno gradivo v Goriškem muzeju in je bil, poleg najdb iz Ajdovščine, temelj za Beatricino raziskovanje antike na Goriškem in v Posočju.

Na Mostu na Soči si je, med množico sodelavcev, študentov (arheologije in tudi drugih strok) in v življenju preizkušenih upokojujencev kopačev,

pridobila vodstvene izkušnje in izkopavalno znanje, tako da se je lahko samozavestno lotila svojih terenskih del, tudi zavarovalnega značaja, ki so bila prav zavoljo trdne mostarske podlage in pa njene vztrajnosti ter doslednosti vzorno izpeljana. V ta sklop njenega dela sodita predvsem dve najdišči: povsem novo, do tedaj nepoznano v Lokah in na Križcjanu (1982) med Biljami in Mirnom.

V Lokah, kjer je preverila in potrdila domnevni rimskodobni kmečki dvor v zaselku Pavlini (1982), je na ledini Kolenovca najprej topografsko odkrila in potem tudi raziskala (1984–1988) še obsežen rimski podeželski kmečki dvor (villa rustica) ali po njenem poljedelsko pristavo iz 1. do 4. stoletja. Še vedno je edini takšne razsežnosti in ohranjenosti v plodni Vipavski dolini, ob v bližnji okolici dotlej in poslej le fragmentarno dognanih, na primer na Ledinah v Novi Gorici, v Lokah – Pavlini ali v Kromberku. To najdišče je vseskozi spremljala in bedela nad njim, zaman pričakujoč morebitne dobre čase za vsaj tlorisno rekonstrukcijo v travniškem okolju ob hudournem Lijaku, do koder pripeljejo novodobne pohodniške poti.

Blizu domačega Mirna, ki mu je, vedoč za njegovo pisano arheološko podobo, vedno posvečala veliko pozornost in spremljala vsakršne posege v njegovo okolje, ji je v delo “padel” rimskodobni opekarsko-lončarski obrat na Križcjanu, na ravnici pod vinorodnimi Biljenskimi griči, kjer je tedanja politika načrtovala žitno polje, pa je potem bil zasajen obsežen nasad hrušk. Križcjan je bil v slovenskem popisu arheoloških najdišč že zaveden kot rimskodobna nekropola, razmeščena ob itinerarski cesti Akvileja–Emona. Beatrice pa je odkrila in raziskala, poleg nekaj hudo uničenih grobov, opekarsko-lončarski obrat. To je bila

novost, pomembno odkritje za prepoznavanje tukajšnje rimskodobne ekonomije, umljivo prav na območju, kjer je za to dejavnost bila pri roki primerna surovina. Vse do današnjih dni. Zraven je bila tudi ob razkrivanju ostalin podobnega obrata, ki ga je arheologom iz Goriškega muzeja uspelo preiskovati še v zaselku Borg pri Neblem v Brdih.

Če k temu dodamo arheološka najdišča, ki se jih je, z drobnejšimi posegi, sama ali s sodelavci dotaknila Beatričina izurjena roka (na primer Kanal, Miren, Ajdovščina, Bilje, Skrilje, Renče, Orehovlje, Šmartno v Brdih, Vitovlje-Užiče, Brje, Martinuči, Kosoveli, Malovše, sv. Urh v Tolminu), je s svojim delom občutno zgoštila in obogatila vedenje o rimskodobni poseljenosti Vipavske doline in Brd. Ljudem pa je ta čas, skupaj s sodelavci, še najbolj korenito približala z razstavama Fluvius Frigidus-Castra-Flovio-Ajdovščina v Ajdovščini in Naplavine obsoške zgodovine v Tolminskem muzeju. Prva je bila nagrajena z Valvazorjevim priznanjem Slovenskega muzejskega društva, druga s priznanjem Slovenskega arheološkega društva, ki jo je, skupaj s Kristino Kralj, nagradilo tudi za razstavo Prazgodovinski Tolmin. Nič manj pričevalno je to plat svojega dela predstavljala tudi s samostojnimi razstavnimi prikazi (na primer Bilje), na preglednih razstavah Goriškega muzeja, na Muzejskem sejmu (Kanalski vrh, renesančni pogrinjki ter replike renesančnega posodja, Sabotin) ali s sodelovanjem z goriškim gradivom na večjih razstavah drugih muzejev (na primer Živeli! Pivsko posodje iz slovenskih muzejev skozi čas, Vojske, orožje in utrdbeni sistemi v Posočju, S fibulo v fabulo).

Beatriče je bila pravcati muzejski kustos, razpetta med vsa obdobja, ki se jih dotika arheologija, dostikrat še pod prisilo zavarovalnih posegov, na obsežnem delovnem področju Goriškega muzeja, med Triglavom in nekoč slovenskim morjem ter med Sočo in Nanosom.

Potem pa je klasičnim arheološkim obdobjem dodala še arheologijo novejših obdobj. Zagotovo za ta njen korak ni bil posredi le notranji vzgib in z njim porojena želja po novem, drugačnem, ampak so bile povod za to tudi neodložljive delovne obveznosti. Sprva so bile zapeljiva skušnjava v Goriškem muzeju hranjene imenitne izkopenine s Kozlovega roba v Tolminu, ki ji kar niso dale miru, prav vabile so jo, naj se jih loti. Sledila je prva neposredna naloga: raziskovanje stavbne dediščine gradu Kromberk (1988), kar na dvorišču pred pragom matične hiše Goriškega muzeja, nato izkopavanja in raziskovanja grajskih kompleksov

v Štanjelu (1998–1999), v Braniku na gradu Rihemberk (1997–2000) in na gradu v Dobrovem v Brdih (2000). Krona te njene dejavnosti je najbrž bilo raziskovanje opuščene in v razvaline posute cerkve sv. Valentina na Sabotinu (1998–2000). Tu je sodelovala z arheologi iz novogoriškega Zavoda za varstvo kulturne dediščine in še s Centrom za arheološke in zgodovinske raziskave na Goriškem (Centro per le Ricerche Archeologiche e Storiche nel Goriziano) iz sosednje Gorice. Končni izplen je na Sabotinovem čelu na zunaj viden v imenitno restavriranih ohranjenih zidovih cerkve in za stroko razjasnjen vpogled v njeno stavbno zgodovino. Prav zares se je lotila tudi izkopenin iz gradu na Kozlovem robu nad Tolminom, jih rešila zaprašnosti in pozabe v muzejskem depoju in poskrbela, da so najlepše med njimi od takrat dostopne javnosti.

S temi raziskovanji je Beatriče v goriško-posoškem delu Slovenje v arheologiji mlajših zgodovinskih obdobj zaorala v do takrat še skoraj nedotaknjeno ledino, pa čeprav so že pred njo bili opravljeni nekateri kar resni posegi v grajske razvaline in so bili zraven že tudi arheologi, tako na primer na Kozlovem robu nad Tolminom (E. Smole, 1963), pa v Rihemberku (D. Vuga) ali v Štanjelu (Z. Harej). Vendar je bil v tistih časih arheolog le pomočnik, ne pa tudi enakovreden raziskovalec konservatorju, ki ga je privlačila v prvi vrsti grajska arhitektura. Beatriče je s tem svojim grajskim delovanjem na noge postavila goriško vejo tovrstne arheologije, se povezala s somišljeniki doma in čez mejo na Goriškem in v Furlaniji, Goriški muzej pa je postal eno od slovenskih središč umevanja, hranjenja, restavriranja ter pisnega in razstavnega predstavljanja ter študija srednjeveške in renesančne premične dediščine. Beatriče pa tostran in onstran meje njena prepoznavna poznavalka, na Slovenskem jo je šteti kar med stebre in utrjevalce arheologije novejših obdobj. Videti je bilo, čeprav je ves čas vestno oskrbovala tudi klasična arheološka obdobja, da se je do kraja izživela prav v najmlajši arheološki panogi, ko je ta že bila utemeljena na akademski ravni.

Bolj kot grajska zidovja, ki so z njenim delom prispevala tudi k umevanju stavbne zgodovine gradov, jo je zanimal grajski inventar, kolikor ga je v ruševinah ostalo: steklo, pečnice, železno orodje in orožje, predvsem pa lončenina, torej gmotni odsev življenja med grajskimi stenami. V njem je videla odtenke iz vsakdana grajske gospode ter je to svoje občutenje uspešno predstavila javnosti na razstavah, na primer Pivsko posodje, Grajska

zapuščina, Življenje na gradovih, ali pa s članki, kot sta Pri obedu z dobrovsko gospodo ali Orožje z gradu Kozlov rob, ter tudi s predavanji doma in v zamejstvu. Ne gre prezreti v tem delu Beatričine dejavnosti zelo uspelo rekonstruiranje le v črepinjah izkopanega lončenega grajskega imetja, izvedeno skupaj z restavratorko Jano Šubic Prisljan.

Objavljala je v Arheološkem vestniku, Goriškem letniku, Varstvu spomenikov, Argu, Primorskih srečanjih, Primorskih novicah, Novem listu, pa tudi v strokovnih revijah v sosednji Italiji (njeno bibliografijo in podrobni kronološki opis njene dejavnosti je objavila Ana Kruh v Goriškem letniku 36, 2012, 149–151). Pri tem se je Beatriče dobro zavedala, da sama vsega ne bo zmogla in da tudi vsevedna ni, pa je, dovolj širokih pogledov in odprtih rok, poiskala pomoč in nesebično s sodelavci, na katere se je zanesla in jim je zaupala (Verena Vidrih Perko, Timotej Knific, Miha Mlinar, Maurizio Buora ...), delila svoje arheološko blago. Tako si je ne le širila znanje, temveč si je pri skupnem delu ustvarila krog strokovnih in tudi osebnih prijateljev na obeh straneh meje, v Gorici, Trstu, Vidmu, pa v Ljubljani, Kranju, Postojni ... Posebej tesno je zadnjih nekaj let, desetletje, sodelovala z Mihom Mlinarjem iz Tolminskega muzeja. Njuno skupno delo in nastopanje je rodilo marsikateri sad, z njunim prizadevanjem in pripravljenostjo je povrhu živahno zaživelo čezmejno sodelovanje med Sočo in Nadižo in še dlje. Spoznala sta tudi, da vse več v Posočju delujočih arheologov, naj bodo iz lokalnih ustanov ali pa osrednjeslovenskih, zasebna arheološka podjetja ali pa različni zbiralci, zahteva sprotno

sledenje novim odkritjem in njih zabeleženje, zato sta v Goriškem letniku uvedla rubriko Arheološke novice. Z njimi sta želela zapolniti praznino, ki je nastala s prepočasnim objavljanjem tovrstnih obvestil v Varstvu spomenikov.

Pa še enega vidika Beatričinega delovanja ne gre prezreti. Zelo dobro se je namreč znašla med ljudmi, znala je poiskati, prisluhniti, znala tudi ujeti kakšno iz strahu pred nadležnimi arheologi zakrivano arheološko odkritje. Prav ta njena odlika ji je pripomogla h kar obilnim in številnim informacijam o naključnih arheoloških najdbah in – kar je še pomembneje – znala se je zblížiti tudi z zelo nezaupljivimi detektoraši. Tako je pridobila za Goriški muzej dva imenitna depoja s Kanalskega vrha in nič manj pomembno železno orodje iz Školja Sv. Pavla nad Vrtovinom, enega največjih poznoantičnih utrjenih naselij v tem delu Slovenije in z njim vpogled v njeno ekonomijo v zamotanem času zatona antike. V to skupino sodi tudi zaklad rimskih novcev iz okolice Kobarida.

Betka, tako smo jo večinoma klicali, je skrbno gradila, gojila in čuječe negovala obe svoji temeljni poslanstvi – dom in družino, muzej in arheologijo. Zadnje mesece je hitela urejati svoj muzejski dom, arhiv, najdbe, ki še niso dočakale muzejske obdelave, imela je v ognju vsaj dve, tri objave (Malovše, oljenke z Mosta na Soči in tamkajšnjo nekropolo II) – in vse to ne v pričakovanju smrti, temveč zaslužene upokojitve. Prva jo je prehitela.

Drago SVOLJŠAK

Wilhelm Angeli (1923–2015)

Osemnajstega januarja 2015 je v visoki starosti, le slaba dva meseca pred dvaindevetdesetim rojstnim dnevom, umrl dr. Wilhelm Angeli, dvorni svetnik in dolgoletni direktor Prazgodovinskega oddelka Naravoslovnega muzeja na Dunaju. Rodil se je 7. marca 1923 v Mödlingu pri Dunaju. Tu je začel svoje šolanje, a ga je prekinila vojna. Kot vojaka afriškega korpusa so ga kmalu zajeli Angleži, konec vojne je tako dočkal v ujetništvu in se šele za božič 1946 vrnil v domovino. Aprila naslednjega leta se je vpisal na univerzo. Za glavni predmet je izbral prazgodovino, in sicer v kombinaciji z etnologijo in antropologijo. Študij je zaključil čez tri leta s promocijo za doktorja filozofije (naslov disertacije: *Der Mammutjägerhalt von Lang-Mannersdorf an der Perschling*).

Po končanem študiju in krajšem bivanju v Švici se je decembra 1951 kot pogodbeni sodelavec zaposlil v Prazgodovinskem oddelku Naravoslovnega muzeja, vendar pa se je že čez dve leti odpravil na izpopolnjevanje v tujino. Najprej v Rim in nato še v Bonn in Heidelberg, kjer je bil pri prof. Ernstu Wahleju tri leta znanstveni asistent. Na Dunaj in v Prazgodovinski oddelk v Naravoslovnem muzeju se je vrnil decembra 1958. Tu je nato prehodil pot od asistenta in kustosa do vodje oddelka, kar je postal septembra 1967, ko je dobil njegov predhodnik dr. Karl Kromer mesto profesorja na univerzi v Innsbrucku. Upokojil se je decembra 1988, vendar pa je bil njegov odhod v pokoj zgolj formalen, saj se je nato vse do konca življenja skoraj vsak dan vračal v "svoj" oddelk in med nekdanje sodelavce.

Angelijevo delovanje je bilo usmerjeno v več področij. Najprej kaže omeniti muzealstvo, saj se je dobro zavedal, da je bil sodelavec in nato direktor ene največjih evropskih institucij, ki hrani v svojih

depojih in razstavnih vitrinah številne unikatne stvaritve človekovih rok. Čeprav je večkrat poudarjal, da so razstave minljive, je prav temu aspektu muzealstva posvetil znaten del svoje dejavnosti. Začel je kot sodelavec pri postavitvi stalne zbirke v prenovljenih razstavnih dvoranah. Projekt je sicer vodil Kromer, vendar ga je po njegovem odhodu v Innsbruck uspešno zaključil prav Angeli. Sledili sta dve veliki potujoči razstavi o halštatski kulturi. Najprej o dveh eminentnih železnodobnih najdiščih, Hallstattu in Býčí skáli, nato pa še razstava "Krieger und Salzherren", s katerima je Naravoslovni muzej gostoval kar v sedemnajstih evropskih mestih. Tudi v Ljubljani, kjer je leta 1972 razstava doživela pod nekoliko spremenjenim naslovom "Alpski Iliri" v takratnem razstavišču Arkade velik odmev.

Sledila je vrsta velikih gostujočih razstav na Dunaju: *Idoli* (1972), *Svet Vikingov* (1973), *Arheološke najdbe iz Ljudske republike Kitajske* (1975), *Zakladi Tračanov* (1978), *Kelti v Galiji* (1978). Pri vseh razstavah je bil Angeli lokalni organizator in vodja projekta, hkrati pa tudi pisec uvodnih tekstov v spremljajočih katalogih.

Vrh njegove muzejske poti je bila brez dvoma velika deželna razstava o halštatski kulturi leta 1980 na gradu Steyer v Zgornji Avstriji (*Die Hallstattkultur – Frühform europäischer Einheit*). Zanj je Angeli izdelal v marsikaterem pogledu nov, fascinanten koncept, ki ga zaradi objektivnih okoliščin ni mogel povsem uresničiti, vendar je razstava kljub temu doživela veličasten uspeh. Ponudila je celovit pregled železnodobne Evrope, z njenimi gospodarskimi, družbenimi in kulturnimi stremljenji, sorodnostmi in razhajanja. Gradivo za razstavo so prispevali vsi pomembnejši muzeji in lahko rečemo, da tako obsežnega prikaza ustvarjalnosti železnodobnega

človeka kasneje nismo več doživeli. Razstavo je spremljal izčrpen katalog, ob njej je bil organiziran tudi znanstveni simpozij, na katerem so sodelovali najeminentnejši evropski prazgodovinarji.

Drugi sklop Angelijevega delovanja predstavljajo njegova raziskovalna stremjenja in z njimi povezane objave. Angažiranje pri katalogih razstav smo že omenili, še pomembnejše pa so številne razprave, v katerih se jasno odraža njegov znanstveni interes. Če so mu bili na začetku blizu predvsem tradicionalni problemi arheologije, povezani z materialno kulturo, ki so obsegali širok časovni razpon od starejše kamene do železne dobe, pa se je po upokojitvi usmeril k teoretskim vprašanjem. Ta problematika ga je zanimala že prej, v celoti pa se ji je lahko posvetil šele potem, ko je odložil vodstvene funkcije. Menim, da so prav teoretske študije vrh Angelijevih znanstvenih prizadevanj. Kot široko izobražen človek, ki ga je odlikoval kritičen in logičen pristop, je poskušal najti povezavo med prazgodovino in drugimi antropološkimi disciplinami, hkrati pa ga je permanentno zanimalo tudi vprašanje, do kod segajo meje njenih spoznavnih možnosti. Dolg je seznam člankov, v katerih obravnava Angeli metodološke probleme prazgodovinske vede. Kam vse je usmeril svoj oster pogled, je mogoče razbrati že iz naslovov razprav, med katerimi naj na tem mestu navedem le nekatere: *Der Gegenstand der Urgeschichte* (1993/4), *Archäologisches Erkennen* (1997), *Erklären und Verstehen – die Frage einer archäologischen Hermeneutik* (1999), *Hypothese und Theorie in der Prähistorik* (2002), *Im Gegenwärtigen Vergangenes* (2009). Vsa dela odlikujejo široko znanje, kritičen pristop, pa tudi prepričljivost in dobršna mera prefinjenega humorja.

Velike zasluge ima Wilhelm Angeli tudi za slovensko arheologijo. Iz zgodovine raziskovanj vemo, da je v času avstro-ogrske monarhije velik del najdb, ki jih je izkopal Jernej Pečnik, prispel v dunajski Naravoslovni muzej. To je bil čas, ko razmere na Kranjskem na spomeniško-varstvenem polju še niso bile urejene in Deželni muzej zaradi nezainteresiranosti lokalnih politikov ni mogel

vzpostaviti ravnotežja z dvornim muzejem. Po prevratu in razpadu skupne države sta ostali zunaj meja več kot dve tretjini gradiva, dostop do njega pa se je za dolga leta zaprl s čvrstimi zapahi. Po drugi svetovni vojni se je situacija spremenila. Po zaslugi profesorja Staneta Gabrovca, ki se je dobro zavedal, kako pomembne fonde hrani iz Slovenije Naravoslovni muzej, so se razmere postopoma uredile in vzpostavili dobri kolegijski odnosi. Do prvega sodelovanja je prišlo že v času, ko je bil na čelu Prazgodovinskega oddelka dr. Karl Kromer, in rezultat teh prizadevanj je bila njegova študija o grobišču Brezje pri Trebelnem, ki jo je v drugem zvezku Arheoloških katalogov Slovenije izdal Narodni muzej. Sodelovanje se je še poglobilo, ko je bilo v okviru mednarodnega komiteja, ki je pripravil odmevno razstavo o situlski umetnosti med Padom in Donavo, sklenjeno, da se v program vključi tudi objava gradiva iz pomembne nekropole Most na Soči. Takrat je bil na čelu Prazgodovinskega oddelka že dr. Angeli, ki je na široko odprl vrata depojev. Projekt je vodil dr. Gabrovec, finančno ga je podprl Inštitut za arheologijo, delo pa smo z veliko mero odrekovanja prevzeli mladi slovenski arheologi, nekdanji Gabrovčevi študentje. Tako so bili v treh desetletjih drug za drugim poleg Mosta na Soči zrisani tudi drugi najdiščni kompleksi, ki jih iz Slovenije hrani Naravoslovni muzej. Dr. Angeli, pa tudi njegova naslednika dr. Barth in dr. Kern, so nas vsa ta leta prijazno sprejemali in nam zagotavljali odlične razmere za delo. V prijetnem spominu mi ostajajo popoldanski predahi in kratka druženja ob čaju, ko smo za skupno mizo načeli in tudi strli marsikateri prazgodovinski oreh.

Z dr. Wilhelmom Angelijem sva se zadnjič srečala pred božičem 2014. Kljub letom in bolezni je iskrivega duha še vedno prihajal v Prazgodovinski oddelek, da je preživel nekaj ur za svojo delovno mizo. Slovenskim prazgodovinarjem bo ostal v hvaležnem spominu.

Janez DULAR

Ocene in prikazi / Book reviews

Michel Toussaint, Dominique Bonjean (ur.): *The Scladina I-4A Juvenile Neandertal (Andenne, Belgium). Palaeoanthropology and Context. Études et Recherches Archéologiques de l'Université de Liège 134, Université de Liège, Centre archéologique de la grotte Scladina, Archéologie Andennaise, Andenne 2014, 464 str., ISBN 978-2-930495-20-0.*

Monografija, ki je pred nami, je druga monografija o belgijskem paleolitskem jamskem najdišču Scladina. (Prva monografija pod uredništvom Marcela Otta je izšla v dveh delih: *Recherches aux grottes de Sclayn. Le Contexte* [1. del, 1992] in *Recherches aux grottes de Sclayn. L'Archéologie* [2. del, 1998]).

Multidisciplinarno monografijo je napisalo 33 avtorjev. Obsega 21 poglavij, bogato opremljenih s slikovnim in grafičnim gradivom. Z izjemo prvih dveh uvodnih in zadnjih zaključnih poglavij vsako poglavje specialistično in natančno obravnava svojo temo.

Kraška jama Scladina leži v južni Belgiji pri kraju Sclayn v manjši dolini nad potokom Ri di Pontainne, ki se izliva v bližnjo reko Meuse. V neposredni bližini sta še dve jami in vse skupaj so znane kot *Grottes de Sclayn*. Scladina je postala širše znana leta 1993, ko so v njej našli fragment desne mandibule neandertalca. To je bila prva odkrita fosilna najdba neandertalca v Belgiji po skoraj 100 letih (do danes je v Belgiji znanih 8 najdišč s fosilnimi ostanki neandertalca: Engis, La Naulette, Goyet, Spy, Fonds de Forêt, Trou de l'Abîme (Couvin) in Walou). Pravzaprav so prve neandertalske zobe in fragmente maksile odkopali že leta 1990 in 1992, a so jih spregledali oz. jih niso prepoznali kot neandertalske. Pravilno so jih prepoznali šele, ko so v iskanju spregledanih neandertalskih fosilov opravili revizijo vseh osteoloških najdb. Do danes so našli še drugi, prilegajoči se del mandibule in več izoliranih zob, ki vsi pripadajo isti osebi, neandertalskemu otroku. Datiranje z nedestruktivno metodo spektrometrije žarkov gama, ki so jo na mandibuli izvedli leta 1994, je določilo njeno starost na najmanj 100.000 let. Glede na današnje vedenje je starost fosilnih ostankov, ki anatomsko še najbolj ustrezajo evulucijski stopnji klasičnih neandertalcev, ocenjena med 87.000 in 80.000 let.

Glede na metodološki pristop in množico pridobljenih raznovrstnih podatkov je Scladina presežek med belgijskimi paleolitskimi najdišči. Z več kot 60 radiometričnimi datumi (pridobljenimi z metodami AMS 14C, U/Th, ESR, termoluminiscenco in spektrometrijo žarkov gama) je najbolje datirano belgijsko paleolitsko najdišče, ki ob pridobljenih paleoekoloških in paleoklimatskih podatkih iz 15 m debelega zaporedja sedimentov skupaj z jamo Walou pomeni referenčno najdišče za mlajši pleistocen v Belgiji. V kompleksnih jamskih plasteh je ohranjen eden najbolj popolnih klimatskih zapisov mlajšega pleistocena v Belgiji. Poleg paleobotaničnih in paleozooloških analiz so pomembne podatke za razumevanje paleoekoloja dale zlasti analize mikrofavne. Podatki iz paleobotaničnih,

paleozooloških in geoloških analiz se med seboj dobro ujemajo in dopolnjujejo. V vsem tem vidimo močne vzporednice z našim paleolitskim najdiščem Divje babe I. Dodatno so sedimente preučili z meritvami magnetne susceptibilnosti in tudi v tem primeru so se pridobljeni paleoekološki podatki ujemali s podatki, pridobljenimi s prej naštetimi metodami.

Jama Scladina, ki nosi ime po svojem odkritelju, jamarju in amaterskem arheologu iz Sclayna, je bila ob odkritju leta 1971 skoraj do stropa zapolnjena z usedlinami. Med raziskovanjem in širjenjem rogov so speleologi v holocenskih plasteh odkrili človeške kosti. Te najdbe, ki so danes bolj ali manj izgubljene, so domnevno ostanek neolitskih pokopov. Odkritje arheoloških najdb je bilo razlog, da so se leta 1978 v jami začela arheološka izkopavanja pod vodstvom profesorja Marcela Otta z Univerze v Liègeu, ki so potekala v sodelovanju z lokalnim društvom ljubiteljev arheologije. Arheološka izkopavanja v jami odtlej neprekinjeno izvajajo vse do danes. Od vhoda so izkopavanja napredovala do 40 m v notranjost jame. Izkopavanja vodi neprofitna organizacija Archéologie Andennaise v sodelovanju z Univerzo v Liègeu. Vodja izkopavanj in direktor najdišča je od leta 1991 Dominique Bonjean, eden izmed urednikov monografije. Najdišče in arheološko izkopavanje uspešno tržijo v turistične namene in zaradi tega se v jami izkopava celo leto. To jim omogoča, da so danes v Scladini stalno zaposleni trije arheologi, štirje delavci, laboratorijski asistent in tajnica. Scladina s svojimi fosilnimi ostanki neandertalca, ki jih uspešno promovirajo, je nedvomno primer dobre prakse, kako arheološko najdišče približati javnosti in od njega živeti.

Leta 2003 so začeli uvajati izredno natančno izkopavalno metodologijo, katere rezultat je tudi omenjena publikacija, ki se, kot je razvidno že iz naslova, osredotoča na analizo najdenih fosilnih ostankov nenandertalca. Ob novem metodološkem pristopu sta bili opravljeni revizija in re-interpretacija stratigrafije. Začetno število 30 plasti se je povečalo na 120, razdeljenih v 30 sedimentacijskih enot. Te enote v grobem ustrezajo prvotno določenim plastem. Podrobno so predstavljeni sedimenti, v katerih so bili odkriti neandertalski ostanki, in njihovi diagenetski procesi.

V Scladini sta bila odkrita dva glavna paleolitska horizonta, in sicer v sedimentacijskih enotah 5 in 1A. V plasteh pod jaškom v stropu, kjer je povezava s površjem, so našli mlajšepaleolitske in mezolitske najdbe, ki so v jamo zdrsnile skozi jašek, skupaj z drugim sedimentom s površja. Skupaj z odpadki je bilo v obeh paleolitskih horizontih odkritih 13.500 kamnitih artefaktov, izdelanih iz roženca, kvarca in kvarcita.

Sedimentacijska enota 5 se je odložila v hladni fazi zgodnje weichselske poledenitve (MIS 5d). Surovina, uporabljena za izdelavo kamnitih orodij, izvira z različno oddaljenih nahajališč. Kvarc in kvarcit najdemo na obrežju reke Meuse, medtem ko ležijo nahajališča roženca nekaj kilometrov severneje na drugi strani reke. Za izdelavo orodij so uporabljali tudi apnenec in roženec iz neposredne okolice najdišča. Le redki artefakti so izdelani iz eksotičnih kamnin. Izbira surovine

je bila pogojena z izdelavo želenega orodja. Lepše izdelana strgala so iz kvalitetnega roženca, medtem ko je bila manj primerna lokalna surovina (kvarc in kvarcit) uporabljena za izdelavo bolj grobih nožev s hrbti. Več deset najdenih kvarcitnih prodnikov ima sledove tolčenja, kar kaže, da so jih uporabljali kot tolkače. Najdenih je bilo tudi 26 fragmentov diafiz, ki so služile kot retušerji.

Kljub redkim kostem, na katerih so vidni vrezi kamnitih orodij, zooarheološki podatki nakazujejo, da je bil razlog za neandertalsko poselitev Scladine lov v bližnji gričevnati pokrajini. Jama naj bi bila torej v prvi vrsti lovska postojanka. Izkoriščanje surovin za izdelavo orodij z okoliških nahajališč naj bi bilo za njene obiskovalce drugotnega pomena. Na podlagi favnistične analize je bilo ugotovljeno, da je bilo v jamo prinesenih šest gamsov, ki so bili v njej razkosani in pripravljeni za nadaljnji transport. O lovu na manjšo divjad priča kolčnica zajca s sledovi vrezov kamnitih orodij. Ognjišča in kurišča v jami niso bila odkrita, na njihov obstoj posredno kaže več kot 1.000 ožganih kostnih fragmentov.

Sedimentacijska enota 1A leži 2 m nad sedimentacijsko enoto 5. Daticije 14C (40.210 +400/-350 BP in 37.300 +370/-320 BP) jo uvrščajo v srednji pleniglacial weichsel-ske poledenitve (MIS 3). Vsebuje okoli 4.500 kamnitih artefaktov, ki pa so pogosto patinirani in imajo zaobljene robove. Način izrabe surovine je ostal nespremenjen. Tudi v tem času je bila pri izdelavi orodij v uporabi lokalna surovina iz istih kamnin.

Na podlagi kaninov je bilo v sedimentacijski enoti 1A ugotovljenih 148 osebkov jamskega medveda, medtem ko jih je na podlagi kosti ugotovljenih najmanj 9. Na številnih kosteh so vidni sledovi ugrizov hijen. Na 1.550 najdenih kosteh kopitarjev ni nikakršnih sledov, po katerih bi bilo mogoče sklepati, da je živali uplenil človek. Skoraj 200 fragmentov ožganih kosti kaže na to, da so v jami kurili. V tej sedimentacijski enoti je na favnističnih ostankih to edini dokaz antropogenega delovanja, saj kosti s sledovi obdelave tu niso bile odkrite.

Glavno odkritje v Scladini so fosilni ostanki neandertalca, tem je posvečenih 13 poglavij. Skupaj je bilo najdenih 19 zelo dobro ohranjenih človeških fosilnih ostankov: 2 prilegajoča se dela mandibule, fragment maksile in 16 izoliranih zob. Kosa mandibule predstavlja eno najbolj ohranjenih juvenilnih neandertalskih mandibul nasploh. Neandertalski ostanki so bili najdeni v sekundarni legi v različnih plasteh v sedimentnem kompleksu 4A (nekdanja plast 4A, ki je bila po reviziji razdeljena na 20 plasti). Časovno jih povezujejo z mrzlim obdobjem na koncu MIS 5 (MIS 5b ali začetek druge polovice MIS 5a). To je čas, v katerem so najdbe neandertalskih fosilov na splošno redke. Večina belgijskih neandertalskih fosilov (Spy, Couvin, Waulou in Goyet) je veliko mlajših, izvirajo namreč iz MIS 3.

Posebna pozornost je posvečena analizi zob, ki so obravnavani v šestih poglavjih. Analiza razvitosti zob je pokazala, da je imel 8 let star otrok veliko bolj razvite zobe, kot jih ima danes enako star človek, kar nakazuje, da je odraščanje pri neandertalcih potekalo hitreje. Geometrična-morfometrična 3D-analiza mandibule in primerjava z drugim pleistocenskim in modernim antropološkim gradivom sta pokazali, da so že pri tako mladem osebkju razviti značilni znaki, po katerih se neandertalske čeljusti ločijo od modernih. Morfologijo korenin so preučili z

računalniško mikrotomografijo in rezultate primerjali z drugimi sočasnimi najdišči, kot so Krapina, Regourdou 1 in Abri Bourgeois-Delaunay. Izkazalo se je, da ima osebek iz Scladine v razmerju do zobne krone krajše korenine tako pri sprednjih kot zadnjih zobeh. Na zobeh ni bila vidna nobena stopnja taurodontizma, ki je sicer značilen za neandertalce. Pri določanju spola, za katerega zobje in čeljusti, sploh pa otroški, niso najbolj primerni, se avtorji nagibajo k mnenju, da gre za deklico. Vzrok smrti ni bil ugotovljen. Na ostankih ni videti nikakršnih ante- in postmortem sledov, kot so patološki znaki in poškodbe, ki bi jih povzročila človek ali zver.

Zaradi dobro ohranjenega kolagena so neandertalski fosilni ostanki iz Scladine daleč najstarejši neandertalski ostanki, na katerih je bila opravljena analiza stabilnih izotopov. Pri tej ugotavlja, s kakšno hrano se je osebek prehranjeval. Iz njih je bil pridobljen tudi do sedaj najstarejši DNK neandertalca. Raziskave DNK so pokazale, da so pri neandertalcu iz Scladine večje razlike v sorodnosti z modernim človekom kot pri mlajših, klasičnih neandertalcih. Analize stabilnih izotopov so tako kot pri drugih analiziranih evropskih neandertalcih pokazale, da je užival meso rastlinojedih živali odprtih habitatov. Analiza mikroobrade zob kaže, da je osebek zobe uporabljal le v prehranjevalne namene. Bil je vsejedec, užival je tako mehko kot trdo hrano. Mikroobrade zadnjih zob nakazujejo žvečenje presušenega mesa.

Knjiga, v katero je bilo vloženo veliko truda in dela, se zaključki nekoliko bolj neformalno. Zaključno poglavje vsebuje esejistični prispevek Marcela Otta, fotografske utrinke izkopavanj, različne umetniške upodobitve odkritega neandertalca in kratek povzetek vseh poglavij.

Matija TURK

Bernhard Hänsel, Kristina Mihovilić, Biba Teržan, s prispevki **Claudie Gerling, Helmuta Krolla, Damirja Matoševića, Igorja Medarića, Branka Mušiča, Douglasa Pricea, Barbare Teßmann, Rafka Urankarja, Bernharda Weningerja:** *Monkodonja. Istraživanja protourbanog naselja brončanog doba Istre.* Knjiga 1. *Iskopavanje i nalazi građevina / Monkodonja. Forschungen zu einer protourbanen Siedlung der Bronzezeit Istriens.* Teil 1. *Die Grabung und der Baubefund.* Monografije i katalogi / Monographien und Kataloge 25, Arheološki muzej Istre / Archäologisches Museum Istriens, Pula 2015. ISBN978-953-6153-92-3, 589 str.

Petindvajseti zvezek zbirke Monografije in katalogi Arheološkega muzeja Istre z naslovom "Monkodonja. Istraživanja protourbanog naselja brončanog doba Istre. Iskopavanje i nalazi građevina (1. knjiga)", avtorjev Bernhard Hänsel, Kristine Mihovilić in Bibe Teržan s sodelavci, je obsežna monografska publikacija, ki predstavlja rezultate večletnih izkopavanj na gradišču Monkodonja v Istri na Hrvaškem in obravnava tematiko zgodnje bronaste in starejše srednje bronaste dobe. Monografija je slikovno izredno bogata, saj vsebuje kar 344 enot, od tega 88 risb, 3 rekonstrukcije, 8 tabel ter 8 prilog. Delo je dvojezično, v hrvaškem in nemškem jeziku, razdeljeno na 10 poglavij s povzetkom in zaključki v italijanskem in angleškem jeziku ter seznamoma literature in slikovnega gradiva. Monografija

je prvi v seriji zvezkov, ki bodo izšli na temo Monkodonje in gomilne nekropole Mušego v prihodnjih letih.

Uvodni besedi s predstavitev ideje in primarnih ciljev projekta ter kronološkim pregledom raziskav po letih z dolgim seznamom sodelavcev sledijo *Uvodna poglavja*, v katerih so predstavljene zgodovina raziskav gradišč v Istri, od Pietra Kandlerja iz sredine 19. stoletja do danes, kronološka slika Istre s predstavitev izsledkov ključnih raziskovalcev, kot so Boris Bačić, Borivoj Čović, Kristina Mihovilić, Venceslava Karoušková-Soper, Andrea Cardarelli, Renato Peroni, Stane Gabrovec, Šime Batović in Klara Buršič Matijašič, ter problematika in uporaba termina kaštelirska kultura. Poglavju je ob koncu dodan še geografski in geološki pregled Istre s predstavitev možnih dejavnikov, ki so vplivali na izbiro lokacije za bronastodobno naselbino Monkodonja (potek nekdanje obale, plovba, vetrovi).

V poglavju *Utrjena naselbina Monkodonja* so širše predstavljeni lega najdišča v prostoru, odnosi z ostalimi sočasnimi najdišči ter možni razlogi za poselitev (poljedelstvo, živinoreja, vegetacija, oskrba z vodo, vloga morja). Ena izmed glavnih predpostavk avtorjev je, da se je Monkodonja razvila v pomembno lokalno središče prav zaradi svojega položaja ob pomorski poti ter da je predstavljala postojanko na poti proti notranjosti Evrope. Naselbina spada med večja gradišča v Istri, obstajala je med letoma 1800 in 1500 pr. n. št., verjetno pa tudi v kasnejšem času. Gradišče je bilo zgrajeno v enem zamahu, osnovni kamniti gradbeni material je bil zaradi horizontalnih slojev apnenca lomljen kar na kraju samem. Za pridobitev informacij o načinu gradnje, naselbinski strukturi, življenjskih danostih ter družbeni raznolikosti je bilo izkopanih 14 sond, njihova stratigrafija je posebej predstavljena. V podpoglavju *Potek in način izkopavanja* je prikazan način izkopavanja, ki je v kraškem okolju nekoliko drugačen, zagoneten ter omejujoč. Osnovni problem so zemljene plasti, debele zgolj 10–30 cm, saj so bile zaradi specifičnih geoloških danosti in vremenskih dejavnikov izprane, zato so arheološke najdbe ničkolikokrat najdene v sekundarni legi. Zemljene plasti so se večinoma ohranile le ob ohranjenih zidovih. Sicer stratigrafsko sliko najdišča po večini tvorijo plasti iz kamna. V podpoglavju *Restavriranje* so opisani problemi, način restavriranja, namen in rezultati. Zadnje podpoglavje je namenjeno rastlinskim ostankom. Pričakovano so prevladovale žitarice, sledijo divje rastline ter ne nazadnje vinska trta, ki je po mnenju avtorja H. Krolla dokaz, da je imela Monkodonja oziroma Istra določeno vlogo pri širjenju vinogradništva z jugovzhoda prek Jadrana proti notranjosti celine.

V poglavju *Glavno obzidje* so prikazani način gradnje, podrobnejša stratigrafija, rezultati izkopavanja v sondah VI, XVI in IX ter možne rekonstrukcije. Na isti način so predstavljena tudi *Zahodna vrata* in njihove primerjave z najdišči Karaštak, Veliki Brijun, Vrčin/Monte Orcino in Jelarji/Elteri ter ne nazadnje Egina v Grčiji in najdišča v Apuliji. Funkcija cikcakasto zgrajenih zidov na *Severnih vratih* ostaja uganka. Izredno zanimivi so *Grobovi v zahodnih vratih*. Takšen način pokopavanja (pokop znotraj naselbine) najverjetneje predstavlja širši fenomen bronastodobne Istre. Gre za grobove v kamnitih skrinjah iz lomljenih in s klesanjem posebej prirejenih kamnitih plošč z domnevno nagrobno stelo. Zemlja iz grobov je bila verjetno prinesena od drugod. Najdene so bile posamezne kosti pokojnikov brez reda (grob A) ali celoten skelet (grob B). Rezultati radiokarbonskih

datacij so presenetljivi, kar pa so avtorji poskušali razložiti na različne načine. Datumi iz groba A kažejo namreč na razpon, dolg kar 800 let, kar bi pomenilo izgradnjo grobnice v času pred naselbino. Antropološka analiza je pokazala, da gre za odrasle, mladostnike in otroke moškega in ženskega spola, morfološke značilnosti posameznih kosti pa kažejo celo na možne rodbinske povezave, žal analiza DNK ni bila uspešna. Analize izotopov so pokazale na podobnosti s pokopanimi v gomilah na sosednjem Mušegu.

V sklopu obrambe gradišča ne moremo zanemariti *Ovir na pobočju* oziroma tako imenovanih španskih jezdecev (fr. *Chevaux-de-Frise*). Gre za kamnite škraplje oziroma ostro skalno osnovo višine 0,5–1,5 m, ki so domnevno služile za obrambo in niso osamljen primer v Istri. Nazadnje so predstavljeni rezultati izkopavanja *Dveh zgodnesrednjeveških množičnih grobov na zunanji strani obzidja*, kjer gre za žrtve nekega poboja.

V poglavju *Akropola* sta prikazana notranjost ter obrambni zid akropole, znotraj katerega so bile prepoznane 4 faze gradnje. Zgradbe v notranjosti so bile interpretirane večinoma na osnovi lege jam za kole, ki so bile uporabljene skozi različna tako imenovana obdobja. Na osnovi verjetnosti in izkušenj izkopavalcev sta bili v notranjosti akropole prepoznani dve glavni obdobji (starejše in mlajše). S poimenovanjem faza oziroma obdobje so se želeli izogniti enačenju faz obzidja in faz, torej obdobji naselbine. Izkazalo se je, da so bile površine za posamezne stavbe skozi celoten čas uporabe dokaj enako velike, da je med obdobjema izbruhnil požar, da je bilo starejše obzidje grajeno na skalni osnovi ter da so v mlajši fazi sledili bolj pravokotnemu načelu gradnje, ki ga je narekovala zadnja faza obzidja akropole. *Sonde v vzhodnem delu akropole* so bile izkopane za preverbo geofizikalnih meritev.

V poglavju *Zgornje in spodnje mesto* so predstavljeni pridobljeni podatki o obrtniški dejavnosti in strukturi bivalnih prostorov. Najstarejši sledovi iz *Jame na pobočju naselbine* sodijo v mlajšo kameno in bakreno dobo, vendar je bila v uporabi tudi v času obstoja gradišča Monkodonja. Številne najdbe niso prišle v jamo po naravni poti. Na njeno kultno vlogo kaže tudi preurejena okolica z domnevno obrednimi skalami v obliki rogov, ki spominjajo na kretske kultno simboliko.

Geofizikalne raziskave, ki so bile izvedene na Monkodonji, predstavljajo pionirsko delo v kraškem okolju. Rezultat meritev je zaradi kompleksnosti prazgodovinskih stavnih ostankov in zahtevnih danosti predstavljen kot integralna slika naselbinskih faz skozi celoten čas obstoja naselbine. Razlaga temelji na komplementarnih rezultatih magnetne in georadarske metode, metode upornosti in konduktivnosti. Poudarek je bil predvsem na magnetni metodi v kombinaciji z magnetno susceptibilnostjo, ostale metode so bile uporabljene na omejenih območjih, kjer so želeli pridobiti dodatne informacije. Za preveritev in razlago rezultatov geofizikalnih meritev sta bili na akropoli izkopani dve sondi (XII,1 in XI,1). Z geofizikalnimi raziskavami so bili prepoznani potek obzidja na akropoli, domnevni vzhodni vhod v naselbino, vzhodni vhod v akropolo, stavbe na akropoli, v zgornjem in spodnjem mestu, cisterne ter obrtniške delavnice.

V poglavju *Datiranje naselbine* je predstavljenih vseh 46 radiokarbonskih datacij, pridobljenih z analizami izključno živalskih in človeških kosti. Glavni problem je

tako imenovani morski rezervoar učinek, za katerega pa zaradi nepoznavanja tedanje prehrane niso bili narejeni popravki. Na podlagi rezultatov dveh datacij C14 in najdb se je pokazalo, da je bila Monkodonja občasno obiskana v času pozne bronaste dobe, rimske dobe in zgodnjega srednjega veka. Ostali vzorci za datiranje izvirajo iz glavnega obzidja, zahodnega vhoda, notranje strani glavnega obzidja, obzidja akropole in grobov. Vzorcenje je bilo izvedeno na tako imenovanih kratkoživih vzorcih. Izkazalo se je, da sodi začetek gradnje glavnega obzidja v 19. ali najkasneje v začetek 18. st. pr. n. št., obnova obrambnih zidov pa je potekala med letoma 1650 in 1550 pr. n. št. Opustitev naselbine sodi glede na datacije C14 v čas takoj po letu 1500 pr. n. št. oziroma v prvo polovico 15. st. pr. n. št.

V sklepnem poglavju *Povzetek in zaključki* avtorji povzamejo glavne ugotovitve, dodane so njihove interpretacije. Naselbina naj bi bila skozi celoten čas bolj ali manj enako intenzivno poseljena, kar ustreza prostoru za bivanje od 600 do 1000 prebivalcev. Ker je naselbina deljena na tri utrjene dele, avtorji predpostavljajo, da gre vzroke iskati v socialnih razlikah, sledi obrtniških delavnic pa odstirajo specializirane obrtniške predele. Tako imenovani Brotlaibidole, hišice polžev škrlatnikov in jantar kažejo na stike s severno Italijo, osrednjo Evropo, Podonavjem, vzhodnim Sredozemljem, Vzhodom in Baltikom. Na posebno obliko izmenjave, morda trgovino, naj bi kazala tudi osteološka analiza živalskih ostankov, saj so živali razkosavali zunaj naselbine.

Odprta ostajajo številna vprašanja v povezavi s pokopi na bližnjem Mušegu, pri katerih gre kljub mlajšim radio-karbonskim datacijam za isti način pokopa, v kamniti skrinji, le da so pod kamnito gomilo, ob tem pa skeletni ostanki kažejo tudi na določene anatomske podobnosti s pokopanimi v grobnicah ob zahodnih vratih na Monkodonji. Na podlagi značilnosti gradnje in zasnove naselbine ter pogrebnega rituala bi lahko skleпали na stike z vzhodnim Sredozemljem, vendar ostaja vprašanje izvora prebivalcev brez odgovora. Naselbina, njen načrt, zasnova in način gradnje kažejo na prišleke, medtem ko je keramični inventar predvsem lokalni. Nazadnje je v *Epilogu* predstavljen možen izvor imena Monkodonja. Domačini imenujejo predel, kjer je stala naselbina, "hrib kutin". S pomočjo lingvističnih primerjav avtorji nakažejo na možnost izvora imena v povezavi s sodasnim mestom Kydonia na zahodu Krete.

Objava rezultatov arheoloških izkopavanj na najdišču Monkodonja predstavlja prelomno točko na poti raziskovanja Istre, Krasa ter širšega prostora *Caput Adriae*. Raziskave so bile zastavljene interdisciplinarno, kar postopoma postaja stalnica arheoloških raziskav. Vključeni so bili geofizikalne, arheobotanične, arheozoološke in antropološke raziskave, analize stabilnih izotopov, poskus analize DNK ter radiokarbonske datacije. Med arheološkimi izkopavanji je bil na terenu navzoč tudi arhitekt, kar je v takšnem okolju zagotovo nujno.

Bogato slikovno gradivo daje odličen vpogled v najdišče in njegovo bližnjo okolico, s pomočjo katerega dobi tudi bralec, ki mu istrska pokrajina ni blizu, občutek, za kakšno okolje gre. Tukajšnji kamniti svet prinaša izkopavalcu poleg svoje kamnite "surovosti" številne dodatne tegobe. Zaradi odsotnosti zemljenih plasti je stratigrafska slika bistveno drugačna in zagonetna, vendar ne nerešljiva. Temu namenjajo avtorji veliko besed, saj je osnovni problem stratigrafske slike zemljenih plasti Monkodonje prav njena

slaba ohranjenost (debelina 10–30 cm) oziroma v večini primerov odsotnost. Prst je bila večinoma izprana, zato so bile najdbe večkrat najdene v sekundarni legi. Obžalujemo odsotnost natančnejših podatkov o legi arheobotaničnih ostankov (z nekaj izjemami), kar pomeni oviro pri interpretaciji posameznih struktur.

Vsakršna dolgoletna izkopavanja rezultirajo v enormni količini podatkov, zato je njihov prikaz poseben izziv za slehernega raziskovalca. Avtorji monografije so se s tem spoprijeli precej uspešno, omeniti moramo predvsem priloge, v katerih so prikazani določene faze in deli najdišča. Pri večini prilog gre pravzaprav za interpretirane tlorise, ki pa zaradi različnih barvnih kontur omogočajo oziroma dopuščajo bralcu preverbo oziroma lasten vpogled. Treba je poudariti, da v določenih predelih najdišča zaradi statike ali sočasnega restavriranja zidov nekateri zidovi niso bili izkopani do temeljev, kar pušča določena vprašanja odprta. Vsem izkopavalcem pa mora biti v opomin dejstvo, da obseg nekaterih območij Bačićevih izkopavanj kljub natančnemu izkopavanju avtorjev ni bil prepoznan.

Osnovne ugotovitve o načinu gradnje so, da gre za suhozidno gradnjo. Prevladujoč način gradnje je dvojni zid, grajen iz dveh vzporednih zidov, vmesni prostor je bil zapolnjen z drobirjem in manjšimi kamni. Najstarejši zidovi so bili postavljeni na robu terase, s tem so dosegli, da je bil na zunanem delu zid višji kot v notranjosti. Zidovi so bili v kasnejšem času dograjeni tako, da so v notranjem delu zgradili dodaten zid, vmesni prostor pa dogradili oziroma zasuli z drobirjem in manjšimi kamni. Redkeje srečamo zid, grajen iz masivnih kamnitih blokov. Obrambni zidovi so bili večkrat pregrajeni in popravljeni, postavljeni večinoma na skalni osnovi, redkeje na tanki zemljeni plasti, vkopanih temeljev med arheološkimi izkopavanji niso našli, prepoznanih pa je bilo veliko jam za kole, vklesanih v skalno osnovo. Žal ni bilo najdenih lesenih ostankov, ki bi pokazali na kombinacijo gradnje kamna in lesa. Slednje je po našem mnenju ključni element za boljše razumevanje bronasto- in železnodobne gradnje širšega obravnavanega prostora. Pri stratigrafski sliki Monkodonje kaže omeniti eno ključnih ugank, na katero so opozorili tudi avtorji. Pri gradnji obzidja akropole so bile prepoznane štiri različne faze, pri gradnji v notranjosti pa zgolj dve, tako imenovano starejše in mlajše obdobje. Začetek starejšega obdobja v notranjosti verjetno sovпада s prvo fazo izgradnje obzidja, medtem ko konec te faze in konec starejšega obdobja ne sovpadata. V notranjosti akropole ni indicev za stratigrafsko povezavo z nadgradnjo obzidja v drugi in tretji fazi, temu je možno slediti šele v mlajšem obdobju, ki ga lahko povezujemo s četrto fazo gradnje. Pričakovati je, da bo korak dlje prinesla obdelava keramičnega gradiva.

Absolutne datacije 46 vzorcev predstavljajo izjemen korpus analiziranih vzorcev na posameznem najdišču. Arheozoološke raziskave so pokazale na prehranjevanje z ribami, kar pomeni, da je treba računati s tako imenovanim morskim rezervoar učinkom. Pri tem je treba poudariti, da so se vzorci človeka in vsejedih živali v nasprotju z rastlinojedimi izkazali za problematične. Vrednosti deleža prehranjevanja z ribami ni mogoče oceniti, s tem pa nimamo osnove za korekture. Zdi se, da bodo posamezne datacije v okviru naselbine bolje razumljene šele pri vzporejanju s kronološko sliko po analizi keramičnih najdb. Absolutne datacije kažejo, da je naselbina živila 300 ali celo 400 let.

Najstarejši posegi sodijo v konec 19. st. ali najkasneje na začetek 18. st. pr. n. št. (glavno obrambno obzidje), zadnja širitev zidov je bila narejena okoli 1560 pr. n. št., naselbina pa je bila opuščena okoli 1500 pr. n. št. oziroma v prvi polovici 15. st. pr. n. št. Bistveno bolj zagonetna je starost grobov, predvsem groba A, kjer gre za razpon 800 let. Ne glede na tako imenovani morski rezervoar učinek so pokopani starejši od naselbine. Vprašanje je, kdaj so bili pokopani? Najbolj smiselno oporo pri interpretaciji za zdaj ponujajo antični avtorji, ki opisujejo prenos kosti prednikov z enega na drugo mesto.

V zaključnem delu so avtorji prikazali vpetost Monkodonje v širši sredozemski *koiné* in njeno domnevno razpetost med grškim in srednjeevropskim prostorom. Posamezne elemente vpliva vidijo v grškem svetu, vendar menimo, da so bile v takratnem času različne interakcije bistveno bolj kompleksne. Monkodonja je eksistirala v času, ko je stik z egejskim svetom v širšem sredozemskem prostoru težko dokazljiv. Način gradnje obzidij, ki ga najdemo na Monkonodnji in ostalih najdiščih na širšem prostoru *Caput Adriae*, kjer gre za dvojne zidove, grajene iz dveh vzporednih linij, vmesni prostor pa je zapolnjen z drobirjem in manjšimi kamni, je domnevno lasten obravnavanemu prostoru. Tudi keramika, z izjemo posameznih primerov, kot so keramični trinožniki, je predvsem lokalne narave. K delni rešitvi lahko pripomorejo keramična petrografija in arheometalurške raziskave. Način, kako so se določena znanja in predmeti prenašali v takratnem času, je za zdaj lahko le delovna hipoteza. V razmislek moramo pritegniti tudi elemente, ki kažejo na intenzivnejše severnoitalske vplive, pri čemer izpostavljam predvsem tako imenovane Brotlaibidole in njihovo pojavno območje. V tej smeri lahko opazujemo tudi rabo *vitis viniferae*, ki se na območju severne Italije pojavi že v mlajši kameni dobi.

V zaključnem poglavju je prepoznati dejstvo, da so avtorji seznanjeni z vsemi raziskavami, ki so povezane z Monkodonjo in ki so še v pripravi za objavo v zvezkih Monografij in katalogov Arheološkega muzeja Istre. Ker jih bralec še ne pozna, nekoliko težje sledi sklepnemu delu in nekaterim interpretacijam, kar pa bodo zagotovo odpravile prihodnje objave.

Raziskave na najdišču Monkodonja so prinesle številne odgovore in številna vprašanja. Postregle so z novimi informacijami o načinu gradnje, organiziranosti naselbine in časovni komponenti. Monkodonjo vidimo kot najdišče, ki je v času bronaste dobe na območju *Caput Adriae* prevzelo referenčni primat, z novimi raziskavami in objavami pa se bosta njena podoba in vloga poglobili in razjasnili.

Manca VINAZZA

P. Gros, E. Marin, M. Zink (ur.): *Auguste, son époque et l'Augusteum de Narona* (Actes du colloque organisé par l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres et l'Université catholique de Croatie (Zagreb)). De Boccard, Paris 2015, ISBN 978-2-87754-325-5. 196 paginiranih strani in dva nepaginirana lista s seznamom avtorjev in kazalom.

Osrednja tematika v knjigi je svetišče cesarskega kulta (*Augusteum*) v Naroni, ki je umeščeno v širši kontekst časa, predvsem avgustejskega, in imperija, tako njegovega zahodnega

kot vzhodnega dela. Uvodne misli sta epohalnemu odkritju posvetila dva od urednikov, Pierre Gros in Emilio Marin, medtem ko je tretji urednik Michel Zink avtor kratkega pozdravnega nagovora, objavljenega sredi publikacije. *Augusteum* je bil izkopen v devetdesetih letih prejšnjega stoletja v Naroni in vsi trije uredniki ob osebnih spominih na leta izkopavanja upravičeno poudarjajo pomembnost tega odkritja. Devetim člankom v knjigi je tema svetišča izhodišče za obravnavo zanimive tematike prelomnega avgustejskega obdobja v luči začetkov cesarskega kulta. Publikacija je plod kolokvija, ki je bil na sedežu akademije v Parizu organiziran ob obletnici Avgustove smrti, od katere je leta 2014 preteklo dva tisoč let.

Treba je poudariti, da so vsi članki izjemno kvalitetni in širše zanimivi. John Scheid (*Les Augustea et le culte des empereurs. Réflexions sur les rites célébrés dans ces lieux de culte*) opozarja na nenavadno dejstvo, da v znamenitem napisu *Res gestae Divi Augusti*, v katerem so strnjeni dosežki cesarja Avgusta, in kjer je omenjena cela vrsta pomembnih zgradb, ta svetišča ne nastopajo. Čeprav obstoj vsaj nekaterih ni sporen, saj so znana s posvetil na napisih, bi lahko to neskladje pojasnili s poročilom pri Svetoniju, ki je v Avgustovem življenjepisu zapisal, da Avgust ni želel, da bi ga v Rimu in Italiji častili kot boga še za življenja, pa tudi sicer le v okviru kulta Rome in Avgusta. Dovoljena je bila le pitna daritev Avgustovemu geniju in šele po njegovi smrti je bilo mogoče žrtvovati "Božanskemu Avgustu" (*Divus Augustus*).

Isabel Rodà de Llanza (*La contribución del grupo estatuario de Narona al conocimiento de la escultura romana en la época de Augusto*) se je posvetila identifikaciji kipov cesarjev in članov njihovih družin, tako glede na natančen kraj odkritja kipov in fragmentov v naronskem svetišču kot glede na njihove ikonografske značilnosti. Skoraj vsi kipi so bili najdeni brez glav, osrednji je številka 13, zelo verjetno predstavlja Avgusta in je glavna tema njenega prispevka. V njem je na osnovi razmeroma maloštevilnih paralel podrobno analizirala dekoracijo vojaške opreme na kipu. Postavljen naj bi bil na začetku njegovega vladanja, saj se je Avgust pozneje raje dal upodabljati kot garant miru in ne kot zmagoviti vojaški poveljnik. V levi polovici svetišča je med drugim stal kip Tiberija (št. 17), zraven njega tako imenovana Livija Oxford-Opuzen (sestavljena iz dveh delov), nato Klavdij (št. 14), blizu njega morda Kaligula, od katerega bi bile zaradi izbrisanja spomina (*damnatio memoriae*), ki ga je doletelo, ohranjene le sledi stopal, kip pa je bil že v antiki odstranjen. V celoti je ohranjen kip Vespazijana (št. 8), drugi kipi so verjetno prikazovali Gaja in Lucija Cezarja ter Germanika in Druza (bodisi starejšega, bodisi mlajšega).

V naslednjem prispevku (*Narona Archaeological Museum – today*) je Toni Glučina, direktor Arheološkega muzeja v Naroni, na kratko predstavil zgodovino Narone ter zgodovino izkopavanja in drugih raziskav v tem antičnem mestu, predvsem pa zgodovino razstavne dejavnosti, saj je bilo zelo veliko naronskih spomenikov najdenih že pred odkritjem svetišča. Vrsta rimskih kamnitih spomenikov z napisi je bila vzdana v hiše v starem delu Vida pri Metkoviću (kjer je stala nekdanja Narona), posebej lep lapidarij na prostem predstavljajo spomeniki, vzdani v hišo, imenovano Erešev stolp. Odnos domačinov do starin se je zelo spremenil pod vplivom duhovnika Serafina Puratića, ki je prišel v Vid leta

1913 in ves čas sodeloval z muzejem v Splitu. Leta 1930 je bilo ob pomoči dona Franeta Bulića ustanovljeno društvo Narona, ki pa je s Puratićevim odhodom iz Vida osem let pozneje in z začetkom druge svetovne vojne prenehalo obstajati. Šele leta 1989 se je na iniciativno arheologov v splitskem muzeju odprla Arheološka zbirka Narone, novi muzej, ki je eden najmodernejših na Hrvaškem, pa je bil odprt leta 2007. Muzej skrbi predvsem za bogatejšo turistično ponudbo kraja in promocijo arheološke dediščine Narone.

S stališča zgodovine Emone je gotovo najbolj zanimiv članek, ki ga je Gianfranco Paci posvetil avgustejski epigrafiki v rimskih mestih ob obeh obalah Jadrana, kamor se smiselno vključuje tudi nekaj mest iz neposrednega zaledja, med drugimi Emona (*L'époque d'Auguste dans les documents épigraphiques des villes antiques autour de l'Adriatique*). Veliko teh mest sodi med kolonije, ki so jih ustanovili triumvirji ali pa sam Oktavijan/Avgust, monumentalni gradbeni napisi pa kažejo na cesarsko propagando, v kateri je imel prominentno mesto Avgust, tudi pri nekaterih zgradbah ali obzidjih, zgrajenih po njegovi smrti. V takih primerih je Avgust omenjen kot "božanski" (*divus*), nekajkrat pa se na javnih počastilnih napisih omenjajo tudi člani njegove družine. Sem sodijo poleg konzularnih fastov predvsem napisi na mestnih vratih (za takšnega avtor šteje tudi napis iz Emone) in na drugih pomembnih zgradbah, od Epidavra in Narone prek Emone, Tergesta in Akvileje do mest *Falerio Picenus* in *Asculum Picenum*. Z njimi je municipalna elita izkazovala lojalnost in hvaležnost režimu, ki je rimsko državo pripeljal do imperija blaginje in miru.

François Baratte obravnava dragocene predmete z upodobitvijo cesarske družine, ki so večinoma služili kot učinkovito propagandno sredstvo (*Auguste et la famille impériale dans les arts précieux : propagande officielle, images privées*). Med takšne predmete sodi čudovita kameja iz steklene paste modre barve, na kateri je upodobljena Livija. Odkrita je bila v svetišču cesarskega kulta v Naroni in je morda krasila kak kip ali predmet oz. kos pohištva v svetišču.

Predmet prispevka, ki ga je napisal Marc Waelkens (*The emperor cult at Sagalassos (Anatolia) from Augustus to Hadrian*), je vladarski kult v Sagalasu, enem najpomembnejših rimskodobnih mest v Mali Aziji. Kult v času Avgusta še ni izpričan, je bil pa v razcvetu posebej konec 1. in na začetku 2. stoletja. Mesto je bilo zelo veliko, razdeljeno na zgornje in spodnje, vsako od obeh je imelo svoj veliki osrednji trg (*agorá*), na še višje ležečem griču je stalo svetišče Apolona Klarija (*Klarios*), zgrajeno v času cesarja Avgusta. Morda ni naključje, da je bil Apolon veliki Avgustov zavetnik, pozneje pa je bilo svetišče namenjeno tudi cesarskemu kultu. V prvih letih Hadrijanovega vladanja je mesto postalo *neokoros*, kar je pomenilo, da je bilo uradno razglašeno za središče cesarskega kulta za celo Pizidijo.

Robert Turcan se v članku o Avgustu oz. skrivnosti vladanja (*Auguste ou le mystère du pouvoir*) ukvarja z bistvom Avgustove notranje politike, ki je skozi vse dolgo obdobje njegove vladavine želela ohraniti videz režima rimske republike in "starih običajev" (*mos maiorum*); Avgust je bil *princeps*, ki mu je bila podeljena *tribunicia potestas*, neke vrste vrhovna oblast, ni hotel biti monarh. Prepovedal je, da bi ga v Rimu častili kot boga in je celo dal pretopiti srebrne kipe, ki so mu jih postavljali, s tem denarjem pa je posvetil trinožnike v Apolonovem svetišču na Palatinu. So pa prebivalci Rima častili Avgustovega

genija v larom posvečenih kapelicah na cestnih križiščih, teh pa je bilo čez dvesto. *Ambiguus imperandi* ni bil le Tiberij, kot se je v zvezi z njim izrazil Tacit, ta izraz bi se enako lahko nanašal na Avgusta.

Pierre Gros se je v predzadnjem prispevku posvetil arhitekturi prvih svetišč cesarskega kulta (*Du "temple d'Auguste" de la basilique vitruvienne de Fano aux plus anciens Augustea*) in zbral zanimive primere te zgodnje arhitekture po celem imperiju. Knjigo zaključuje članek Emilia Marina, v katerem z vseh vidikov strne raziskovanja svetišča v Naroni, ki jih je v največji meri tudi sam vodil (*L'Augusteum de Narona : de la découverte du site à l'inauguration du musée, une décennie mémorable vue de l'Occident*). Manjšo prelomnico je med drugim pomenila epizoda Livije Oxford-Opuzen. Livija iz Narone se tako imenuje zato, ker je bila sestavljena iz dveh delov, enega iz Opuzena in enega iz Oxforda. Njen kip brez glave je bil odkrit še pred letom 1847 in dolgo shranjen v Opuzenu, medtem ko je njena glava prišla v muzej v Oxfordu (Ashmolean Museum). Že pred leti je Emilio Marin ugotovil, da Livijina glava iz Oxforda pripada torzu iz Opuzena, in imel o tem odkritju, ki je bilo objavljeno tudi v časopisu *The Times*, odmevno predavanje oktobra 2000 na univerzi v Bostonu. Kip je bil skupaj z nekaterimi drugimi iz svetišča razstavljen zunaj meja Hrvaške tudi v Oxfordu, Barceloni in Rimu.

O tem, kako izjemno pomembno je bilo odkritje svetišča v Naroni, priča dejstvo, da je istega leta izšla še ena monografija z naslovom *L'Augusteum di Narona* (ur. G. Zecchini, Roma 2015); podobno kot ta je strnila v knjigo prispevke s kolokvija, ki je bil leta 2013 organiziran v Rimu.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Plinij Starejši: *Naravoslovje 1. Knjige 1–6. Kozmologija in geografija*. Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2012. ISBN 978-961-254-425-6. 362 str., prevod Matej Hriberšek.

Matej Hriberšek: *Po Plinijevem nebu in zemlji. Komentar h knjigam 1–6 Plinijevega Naravoslovja*. Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2013. ISBN 978-961-254-462-1. 806 str.

Plinija Starejšega (*Caius Caecilius Secundus Plinius Maior*) poznamo predvsem kot tistega antičnega pisca, ki je prekipoval od vedoželjnosti, lastnosti, ki ga je celo stala življenja. Ob izbruhu Vezuva leta 79 je namreč služboval v Misenskem zalivu; v želji, da bi bolje preučil nenavadno dogajanje, ki mu je bil priča, se je odpravil v bližino bruhajočega vulkana, kjer se je njegova pisateljsko več kot plodovita življenjska pot končala za vedno. Plinij Starejši je poznan tudi kot eden prvih (antičnih) enciklopedov; njegovo delo z naslovom *Naturalis historia* obsega kar 37 knjig in zajema večino takratnega "naravoslovnega" znanja.

Prevod je izšel pri založbi ZRC SAZU v zbirki *Historia scientiae*, torej v družbi avtorjev, ki jih prav tako jemljemo kot začetnike znanosti na svojih področjih (Descartes, Kopernik, Aristotel, Galilei in Darwin). Pri tovrstnih delih se prevajalec znajde pred mnogo izzivi, saj je treba utirati pot tako terminologiji kot metodologiji, ki jih posamezne vede danes sicer poznajo, ob njihovih začetkih pa je bilo marsikaj drugače. Takšno prevajanje zato zahteva veliko več kot samo prestavljanje iz enega jezika v drugega, predvsem je potrebno veliko raziskovalnega dela in gotovo širok raz-

pon znanja o obravnavanem obdobju, predstavah v tistem času, načinu razmišljanja in pridobivanju informacij. Plinij Starejši nam marsikaj od tega olajša, saj sam zapiše svoje viře, torej navede avtorje, pri katerih je črpal. Omenjene avtorje tudi razdeli na domače in tuje (predvsem grške) pisce, po potrebi doda še posebno kategorijo strokovnih avtorjev, ki jih je pri pisanju uporabljal (npr. zdravnike, ko obravnava medicino in anatomijo).

Prevajalec Matej Hriberšek nikakor ni imel (oz. nima) lahkega dela; s tem ko se je posvetil Pliniju Starejšemu, se je zavezal k poznavanju celotnega naravoslovnega znanja v 1. stoletju po Kristusu. Že samo pogled na obseg Rimskega imperija na eni strani in Plinijevih 37 knjig "enciklopedije" na drugi nas prepričuje, da tega nikakor ni malo. O sposobnosti prevajalca ni dvomiti, saj ima za seboj že nemalo obsežnih prevajalskih projektov, vsekakor pa velja tudi za velikega poznavalca antične kulture in civilizacije, posebej še latinske proze. S Plinijem se je srečal že pred leti, saj je za založbo Modrijan (2009) pripravil izbor iz obravnavane enciklopedije. V skladu z vizijo založbe je ta izbor narejen tako, da bi pritegnil širši krog ljubiteljev antične kulture. Izbrani odlomki tako že sami po sebi vzbujajo zanimanje in pozornost bralca. Delo Naravoslovje 1, ki je šele prvo v vrsti Plinijevega celotnega naravoslovnega opusa, pa je zasnovano drugače, z znanstveno natančnostjo in aparatom namreč sledimo avtorju v celoti. Ob tem je morda vredno omeniti pomanjkljivost Naravoslovja 1; v Naravoslovju, ki ga je izdala založba Modrijan, je namreč mogoče slediti izvirnemu besedilo v latinščini vzporedno s prevodom. Tega v zbirki *Historia scientiae*, kjer bi to upravičeno pričakovali, ni. Razlog za tovrstno odločitev je sicer res mogoče najti v skorajda neobvladljivem obsegu, ki bi ga s tem prav gotovo pridobili, pa vendar se v tem skriva določen manko tako rekoč dovršene izdaje začetka Plinijevega monumentalnega dela.

Plinij Starejši je svoje obsežno delo začel z nagovorom na cesarja Vespazijana, ki mu na začetnih straneh tudi pojasni, kako je delo zastavljeno. Pove mu (in vsem nam), da je pripravil indeks k svojemu delu, da torej ne bi bilo treba vsakemu brati prav vsega, temveč samo tisto, kar ga dejansko zanima in s čimer se sam ukvarja. Že avtor sam se je zavedal, da njegovo delo ni samo zajetno v smislu obsega, temveč vključuje tudi sila različna področja. Natančno kazalo (oz. indeks) pa je pri tovrstnem delu tako ali tako ključnega pomena. Plinijevo delo se odlikuje tudi po tem, da pri vsaki knjigi navede "viře in literaturo", torej avtorje, ki jih je pri pisanju uporabljal. Pri Pliniju Starejšem tako že spremljamo preprost znanstveni aparat. Iz obravnavanega prevoda je ta lepo razviden; prevajalec pa je naredil še korak naprej, namreč poleg indeksa vseh 37 knjig, ki predstavlja vsebino prve knjige, je vsebino posamezne knjige po poglavjih dodal na začetek vsake knjige posebej, da bi bralec oz. uporabnik prevoda tako še lažje sledil vsebini.

Druga knjiga je vsebinsko posvečena kozmologiji, knjige 3, 4, 5 in 6 pa se ukvarjajo z geografijo in tako smiselno zaokrožajo Plinijevo Naravoslovje 1. Kozmologija nam predstavi številne zanimive nebesne pojave, vesolje in zvezde, luno in njeno gibanje, vremenske pojave, plimo in oseko, govori o slanosti morja in se dotakne še številnih drugih zanimivosti.

Knjige 3, 4, 5 in 6 so še posebej pomembne za vse tiste, ki se zanimajo za geografijo v antiki; Plinij nam namreč v teh štirih knjigah predstavi rimsko državo, njeno razde-

litev na upravne enote, razprostranjenost ljudstev znotraj teh enot ter njihovih mest in naselbin. Omenja in opisuje reke, gorstva, jezera in druge naravne značilnosti. Med t. i. geografskimi knjigami je za nas gotovo izrednega pomena prva med njimi, ki prek regij Italije preide tudi na Norik, Panonijo in Dalmacijo, se torej posveti tistim upravnim enotam, kamor je sodil slovenski prostor. Če se zanimamo za ta prostor v antiki, potem se je treba ustaviti proti koncu tretje knjige, torej od poglavja 126 pa do konca te knjige, do poglavja 152. Poglavje 126 se namreč ukvarja z deseto regijo Italije, poglavje 152 pa zaokroži Ilirik, ki je pokrival velik del Balkana. Podčrtati je treba poglavji 146 in 147, ki se neposredno ukvarjata z našimi kraji, kjer Plinij med drugim omeni v Noriku ležečo Celejo, v poglavju 147 pa se skriva njegovo sporno lociranje kolonije Emone v provinco Panonijo, na osnovi katere del strokovne javnosti še vedno zagovarja dejstvo, da naj bi bila Emona del Panonije in ne del desete regije Italije kljub nespornim dokazom proti (predvsem mejnik z Ljubljanskega barja). Kakorkoli že, Plinij v svojem opisu Panonije ne pušča dvomov, saj zelo jasno zapiše: " ... proti severu se razprostira Panonija. V tej smeri se konča z Danuvijem. V njej sta koloniji Emona in Siscija. ..." Ob tem se je treba vprašati, kako natančni so bili antični geografi in zakaj je prihajalo do neskladij, kakšni viri so jim bili na voljo ter koliko Rimskega imperija so dejansko prepotovali in se sami prepričali o resničnosti napisanega.

Če se prvi dve knjigi Geografije ukvarjata z Evropo, je peta knjiga Naravoslovja posvečena deloma Afriki deloma Aziji, zadnja samo Aziji. S Plinijevimi "geografskimi" knjigami se sreča vsak antični zgodovinar, ne glede na svoje poreklo, saj se je Plinij dotaknil praktično vseh delov Rimskega imperija in jih postavil na zemljevid takratnega sveta. Z njegovo pomočjo, pa čeprav ne velja za pravega geografa, je vendarle mogoče bolje razumeti Rimski imperij prvega stoletja po Kr. in širše.

Prevajalec M. Hriberšek je k predstavljenemu prevodu prvih šestih knjig Plinijevega Naravoslovja pripravil še izjemno podroben in obsežen komentar, v katerem je razložil vse, kar bi lahko bralca ob branju prevoda še dodatno zanimalo oz. česa morda brez razlage ne bi razumel ali pa vsaj ne bi razumel pravilno. 806 strani obsegajoč komentar je tako prava zakladnica znanja o pri Pliniju omenjenih osebah, ljudstvih, naselbinah, rimskih predstavah in pojmovanju, merah in enotah. V povezavi s komentarjem je treba omeniti še zemljevida, ki sta dobila svoje mesto na veznih listih. Gotovo predstavljata dragoceno dopolnilo k prvim šestim knjigam, predvsem h knjigam 3, 4, 5 in 6, saj sta nastala po Plinijevih predlogih in tako bralcu omogočata orientacijo po antičnem prostoru, ki ga opisuje Plinij. Zemljevid prvega veznega lista tako prinaša izbor pomembnejših mest Rimskega imperija v Plinijevem času, na drugem pa so zbrane najpomembnejše dežele, pokrajine, reke, morja, jezera in gorstva.

Vrednost in uporabnost predstavljenega kompleta je nesporna, kar potrjuje tudi Jermanova nagrada, ki jo je prevajalec Matej Hriberšek leta 2015 dobil za prevod dela Naravoslovje 1 (in prevod avtobiografskega dela Žige Herbersteina Gratae posteritati). Društvo slovenskih književnih prevajalcev Jermanovo nagrado podeljuje za prevode s področja humanistike in družboslovja, prvič jo je podelilo prav lani. Delo ima velik potencial, saj ni namenjeno le

peščici znanstvenikov in strokovnjakov, temveč z zanimivo vsebino in pogosto domiselnimi prevodnimi rešitvami nagovarja širše množice. Knjiga bo pritegnila vse tiste, ki jih zanimata antična kultura in civilizacija, predstaviti bi jo bilo treba študentom zgodovine in arheologije, nena zadnje bi jo bilo mogoče skupaj z izčrpnim komentarjem uporabljati kot študijski ali morda že učni pripomoček tudi v zadnjih letnikih gimnazije za spoznavanje rimske kulture in civilizacije. Vse to pa ne zanika njenega pomena za vse tiste, ki se z antiko ukvarjajo znanstveno, saj na marsikatero uganko odgovarja prav Plinij, in gotovo je lažje, če je na dosegu roke zanesljiv prevod v materni jezik. Ker je Naravoslovje 1 del večjega prevodnega projekta, v katerem bo v prihodnjih letih postopoma po sklopih izšel prevod celotnega monumentalnega Plinijevega dela *Naturalis historia*, že zdaj, glede na videno in prebrano v prvem delu, z navdušenjem pričakujemo nadaljevanje.

Julijana VISOČNIK

Plinij Starejši: *Naravoslovje 2. Knjigi 7 in 8. Antropologija in zoologija*. Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2015. ISBN 978-961-254-851-3. 460 str., prevod in komentar Matej Hriberšek.

V letu 2015 je izšel drugi del Plinijevega Naravoslovja; veliki projekt izdaje celotne Plinijeve enciklopedije je torej v teku, pred nami je namreč že prevod naslednjih dveh knjig. Prvi del se je zaključil z geografskimi knjigami (torej s knjigo 6), ki so za antične zgodovinarje izrednega pomena, saj se je mogoče prav z njihovo pomočjo približati vedenju o upravnih razdelitvi Rimskega imperija, ugotoviti, kje so živila posamezna ljudstva, se seznaniti z latinskimi imeni za večje reke, jezera, morja in drugo. Knjigi, ki sledita, tolikšnega zanimanja med raziskovalci antike najbrž ne bosta poželi, bo pa vsebina gotovo pritegnila nekoliko drugačen krog bralcev.

Uvodnim besedam prevajalca, ki (kot smo že navajeni iz prvega dela) najprej predstavi vire in literaturo, referenčne zbirke, kritične izdaje, v knjigi uporabljene kratice in ostalo, sledi najprej prevod knjige 7. V tej knjigi se je Plinij posvetil Antropologiji, in takoj za prevodom je tokrat postavljen komentar k tej isti knjigi. V knjigi 8 je predstavljena zoologija, a ne v celoti, saj je tematika preobsežna, temveč samo kopenske živali. Tudi prevod te knjige je nemudoma nadgrajen s komentarjem, ki bralcu osvetli Plinijevo dožemanje živali. Prevajalec bralca oz. uporabnika tega dela Naravoslovja opozori, da vseh seznamov, ki so bili vključeni v prvi del, v tem in ostalih delih ne bo, kar je gotovo posledica preobsežnosti; npr. seznam vseh piscev, ki jih je Plinij citiral pri pisanju, obsega več kot 100 strani. Iz očitnih praktičnih razlogov so ti avtorji in njihovi osnovni podatki zbrani in vključeni samo v prvi del.

Čeprav knjiga 7 ni posvečena antropologiji v sodobnem pomenu besede, pa vendar obravnava nauk o človeku v najširšem pomenu besede. Človeka predstavi z biološkega vidika, opiše različna ljudstva in njihove posebnosti. Predstavi intelektualne, vojaške in druge dosežke človeštva in

še posebej nekaterih najznamenitejših posameznikov (kot sta Cezar in Avgust). Plinij piše o fizičnih značilnosti in lastnostih: o porodih, spočetju, otrocih, zobeh, posebnih telesnih lastnostih, o izjemni moči in vidu, ostrem sluhu, spominu itd. Dotakne se tudi psihe in njenih značilnosti: o čilosti duha, blagosti, velikodušnosti, o poštenosti, pogumu ... V drugi polovici knjige Plinij navede moze, ki so se še posebej odlikovali na posameznih področjih znanosti in umetnosti. Tako spoznamo tiste, ki so uspeli na področju astronomije, slovnice, geometrije, arhitekture, slikarstva, kiparstva. Kot smo že vajeni iz prvega dela Naravoslovja, se tudi tukaj obe knjigi začeta z vsebino knjige po poglavjih ter uporabljenimi viri, namreč domačimi in tujimi pisci, ki jih je avtor upošteval.

Po enakem principu je pripravljena knjiga 8, ki otvori področje zoologije in nam predstavi kopenske živali. Plinij o njih zbere veliko znanih in manj znanih zanimivosti: o živalih v času antike, predstavi znamenite Rimljane oz. Grke in njihove "ljubljenčke" (npr. Aleksander in njegov Bukefal). Gotovo ni naključje, da Plinij svojo predstavitev kopenskih živali začne s sloni. Največja kopenska žival si že sama po sebi zasluži ta otvoritveni privilegij, dejstvo pa tudi je, da so sloni v Italiji dolgo časa veljali za eksotiko, ki je vzbujala strahospoštovanje. O tem Plinij sicer ne piše, nameni jim pa kar 11 poglavij, oceni njihovo inteligenco, učljivost, opiše njihove telesne značilnosti, kako jih lovijo in ukrotijo. Z nekaj besedami se dotakne še podatka o tem, kdaj so v Italiji prvič videli slone. Morda bi koga na tem mestu presenetil podatek, da vendarle ni vsega kriv Hanibal in druga punska vojna, temveč že Pir. Plinij nadaljuje s kačami velikankami, bizoni, losi, več časa pa porabi spet za leve, ki jih tudi podrobneje predstavi. Smiselno nadaljuje s panterji in tigrji ter drugimi zvermi iz Afrike. Dotakne se živali Indije in Etiopije, omeni plazilca baziliska, se razpiše o volkovih in navede pripovedko o volkodlakih, nadaljuje z različnimi vrstami kač, krokodilom, povodnim konjem ... Končno pa pridemo tudi do divjih živali, ki jih poznamo iz svojega domačega okolja: bobri, vidre, jeleni, medvedi, ježi, miši ...

Zanimiva so poglavja o psih, njihovih lastnostih, odnosu do gospodarjev, ki jih zaključijo s problematiko stekline, z zanimanjem namreč preberemo, kakšna zdravila ima v mislih. Nadaljuje s konji, osli, mulami in drugimi vprežnimi živali, govedom, ovcami, mufloni, kozami in ta sklop domačih živali zaključijo še s prašiči, pri katerih opozori še na njihovo divjo različico. Zadnji dve poglavji ne govorita o konkretnih živalskih vrstah, gre za kratki razpravi o živalskih vrstah, ki jih na določenih krajih ni, ter o odnosu med živalmi in ljudmi.

Naravoslovje 2 morda na prvi pogled zaradi vsebine deluje manj privlačno, vendar bralca kmalu ravno ta vsebina preseneti in obenem navduši. Plinijeve Antropologija in Zoologija pritegneta z nenavadno zanimivimi bolj in manj znanimi drobcji, ki pa so tudi v prevodu ohranili svojo draž. Nič nenavadnega torej ni, če že z nestrpnostjo pričakujemo nadaljevanje, ki nas bo popeljalo še globlje na področje zoologije.

Julijana VISOČNIK

Navodila avtorjem: <http://av.zrc-sazu.si/Si/navodila.html>
Guidelines to the contributors: <http://av.zrc-sazu.si/En/guidelines.html>

Priprava slikovnega gradiva: <http://av.zrc-sazu.si/Si/navodila.html#4>
Illustrations: <http://av.zrc-sazu.si/En/guidelines.html#4>

Arheološki vestnik je vključen v naslednje indekse: / The Arheološki vestnik is included in:

AHCI – Arts and Humanities Citation Index® (Thomson Reuters)

AIO – Anthropological Index Online – Royal Anthropological Institute, Centre for Anthropology at the British Museum in London

Antiquité – Bulletin analytique d'histoire romaine (BAHR), CNRS/Marc Bloch University, Strasbourg

DYABOLA. Sachkatalog der Bibliothek – Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a. Main

ERIH – European Reference Index for the Humanities – European Science Foundation – Strasbourg

EUROsources – RAABE Fachverlag für Wissenschaftsinformation, Bonn

Francis. Bulletin signalétique 525. Préhistoire et Protohistoire - Institut de l'Information Scientifique et Technique, Vandoeuvre-les-Nancy

IBR - *International Bibliography of Book Reviews of Scholarly Literature* – Zeller Verlag, Osnabrück

IBZ - *International Bibliography of Periodical Literature* – Zeller Verlag, Osnabrück

Scopus - abstract and indexing database for researchers and those who support them (<http://10.scopus.com>)

Ulrich's international periodicals directory – R. R. Bowker, New Providence N. J.

Natisnjeno s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.
Published with the financial support by the Slovenian Research Agency.